Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

100 років

9 (61) 2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (62) жовтень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена 100-річному ювілею створення Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, до створення і розвитку якого був причетний, зокрема, академік і засновник Української академії наук Володимир Вернадський. Історія навчального закладу починає свій відлік з 14 жовтня 1918 року, після прийняття Постанови Кримського Крайового Уряду «Про заснування Таврійського університету». У листопаді 2015 року ТНУ імені В.І. Вернадського переміщено з анексованого Криму до Києва.

ШАНОВНІ КОЛЕГИ ТА ДРУЗІ ПО НАУКОВОМУ ЦЕХУ!

Радий вітати авторів і читачів журналу «Молодий вчений». Всі вчені мого покоління були колись молодими. Це чудова пора, яка дає старт всієї твоєї наукової біографії. Це час зухвалих ідей, впевненості в собі, здорових амбіцій, пошуків свого місця в науковому світі. Я з радістю згадую свою студентську та аспірантську пору, коли знаходив час для всього – і в напруженій дослідницької роботи, і відпочинку в колу друзів. У 25 років я став кандидатом наук, в 33 – наймолодшим, на той момент, доктором філологічних наук в Радянському Союзі.

Молодий і наш рідний Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. Йому всього-на-всього 100 років, але яка багата і яскрава історія у нього позаду. У самий розпал Революції і Громадянської війни в «білому» Криму його створювали видатні, всесвітньо відомі академіки та професори, які в своїй більшості були молоді. Одним з найстарших серед них був сам Володимир Іванович Вернадський. Йому було 55 років. Крім нашого університету він створить і очолить у 1918 році Українську академію наук і Національну бібліотеку України, які сьогодні носять його ім'я. Творцеві всієї радянської фізики Абраму Іоффе було 38, майбутньому четвертому президенту Академії наук УРСР Олександру Палладіна – 33, майбутнім Нобелівським лауреатам Ігорю Тамму і Іллі Франку – 23 і 16, творцеві атомного проекту країни Ігорю Курчатову теж 16...

Цей список можна продовжувати дуже довго.

Вони були талановиті і мудрі. Вони задумали і відкривали в 1918 році Таврійський університет в Криму як філію Київського університету Святого Володимира (нині – імені Тараса Шевченка). Через 100 років цим своїм рішенням вони захистили нас, своїх спадкоємців. У 2015 році Таврійський – став єдиним «переміщеним» університетом, який був удостоєний честі бути переведеним з окупованої території для подальшої роботи в столицю незалежної України – в Київ.

Будемо пам'ятати своїх наставників і вчителів. Будемо продовжувати їхні традиції. Але ніколи не будемо обмежуватися цими традиціями. Будемо новаторами, будемо реформаторами, будемо першовідкривачами нових шляхів в науці. Підготуємо собі таку ж талановиту наукову зміну!

Здоров'я і удачі вам, наші молоді колеги і друзі!

В. П. Казарін,
ректор Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського,
доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

PEDAGOGICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

ECONOMIC SCIENCES

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 502.34

УТИЛІЗАЦІЯ І ВТОРИННЕ ВИКОРИСТАННЯ СМАРТФОНІВ – ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНІЙ КАТАСТРОФІ

Гринь С.О., Босюк А.С., Лаптій О.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Стаття присвячена питанню переробки та утилізації електронних девайсів. В ході даної роботи досліджено теоретичний аспект утилізації смартфонів та розглянуто варіанти їх вторинного використання. В статті було запропоновано шляхи запобігання екологічній катастрофі, а також, наведено алгоритм дій під час переробки акумуляторної батареї. Було визначено досвід екологізації виробництва, що вже існує. Запропоновано шляхи вирішення проблеми утилізації електронних відходів в Україні.

Ключові слова: утилізація, смартфон, навколишнє природне середовище, важкі метали, екологізація виробництва, переробка, електронні відходи.

Постановка проблеми. Антропогенна діяльність людини сприяє виникненню та накопичуванню безлічі різновидів побутових відходів. Щорічно збільшується обсяг виробництва електронної техніки, що, в свою чергу, порушує гостре питання щодо утилізації електронних гаджетів та девайсів. Вивезення відходів на звалища значно погіршує екологічну ситуацію, особливо у великих містах.

Згідно з даними екологічної агенції EPA, світові продажі смартфонів зросли на 23%, але тільки 27% електронних відходів планети щорічно переробляються.

Екологічні проблеми, пов'язані з виробництвом електроніки та засобів зв'язку, обумовлені не тільки забрудненням навколишнього середовища продуктами неповної утилізації в процесі виробничого циклу, але й безповоротними втратами значної кількості цінних матеріалів, що вилучаються з кругообігу речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам утворення та раціонального використання відходів присвячено багато наукових праць таких вчених та науковців як О.Ю. Амосова, О.О. Веклича, Т.Ю. Голіка, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, Я.О. Костенка, В.С. Міщенка, Л.Г. Мельника, С.В. Онищенка, М.С. Самойліка, І.М. Сотника, Ю.Ю. Туниці, А.В. Шегди, В.Я. Шевчука, З.Є. Шершньова, М.В. Щурика та ін. Недостатність досліджень даної проблематики, що викликає цілий ряд проблем у сфері поводження з електронними відходами, обумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на гостру актуальність питання неповної утилізації електронних гаджетів і девайсів, на висвітлення його у засобах масової інформації та літературі, на вагомий негативний внесок до екологічної ситуації, можливість дослідження шляхів поєднання вже наявних робіт з даної теми потребує більш глибокого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз проблеми звалищ електронних відходів. Приймаючи до уваги необхідність у зменшенні шкоди від антропогенної діяльності людини, потребу в екологізації галузі виробництва електроніки, визначити раціональність зменшення негативного впливу на стан оточуючого природного середовища України шляхом впровадження європейського досвіду часткової утилізації використаних електронних виробів та їх вторинного використання.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статистикою, наведеною екологічною агенцією EPA, мешканці західних країн, які мають середні статки, змінюють свої смартфони кожні 18 місяців. Нагальної, гострої проблеми в цьому немає, адже старі пристрої чудово працюють. Вони потрапляють на вторинний ринок, до родичів, але кінцевий пункт завжди один – смітник. Кількість таких пристроїв сягає мільйонів. Всі вони мають негативний вплив на оточуюче природне середовище, що, в свою чергу, це може призвести до знищення нашої планети.

Університет Організації Об'єднаних Націй (УООН) наводить дані за 2016 рік, в яких кількість електронних відходів, що утворилися внаслідок антропогенної діяльності людей сягає 44,7 млн тон. Greenpeace нараховує об'єми відходів за 2017 рік і вони сягають вже 65,4 млн тон. Чим може загрожувати такий стрімкий ріст кількості відходів галузі виробництва електронної техніки? Величезною екологічною проблемою, а згодом – катастрофою, під час якої, мільйони тон електронного сміття повільно отруюватиме Землю [1].

В екологічної агенції EPA підрахували: якби кожен із трьох мільярдів власників мобільних телефонів утилізував хоча б по одному пристрою, то споживання матеріалів можна було б скоротити на 240 000 тон, а виділення парникових газів – на величину, еквівалентну вихлопам 4 мільйонів автомобілів [2].

Працівники токсикологічної програми Greenpeace стверджують, що всередині наших гаджетів містяться отруйні для людини важкі метали, такі як: ртуть (вражає нервову систему та мозок), талій (відкладається у печінці й нирках),

свинець (накопичується в нирках, спричинює нервові розлади, захворювання мозку), кадмій (є токсичним для легенів та нирок), нікель і цинк (спричинюють дерматити), луги (зумовлюють опіки слизових оболонок і шкіри) [3].

В сучасному світі мільярди смартфонів, їх кількість невпинно зростає, але більша їх половина, зрештою, опиняється на звичайних сміттєзвалищах, де вони розкладаються і знищують навколишнє природне середовище. Радіус розповсюдження отруйних речовин умовного смартфону, що розкладається, може сягати сотень кілометрів [4].

Провідні корпорації, які наразі є лідерами з продажу, мають більш ретельне ставлення до питань поводження з відходами. Для них, екологічна складова виробництва та утилізації серйозний іміджевий момент. Частково, це також пов'язано зі здійсненням екологічного контролю. Прикладом може слугувати ситуація, що рік тому склалася між виробником електроніки Samsung та Greenpeace. Приводом стала ціла партія бракованих смартфонів, яку виробник намагався залишити на звалищі. Після того, як ситуація набула серйозного розголосу, корейський виробник погодився відправити партію на переробку.

Більш уважними до екологізації виробництва ставиться Apple. У 2016 році корпорацією Apple на світовий ринок було здійснено постачання 215 млн iPhone. У зведеному екологічному рейтингу Greenpeace вона посідає друге місце і поступається лише виняткoво «зеленій» FairPhone. Такого високого результату каліфорнійська корпорація досягла не лише за допомогою переробки, але і за рахунок екологічно чистого виробництва. Керівництво Apple стверджує, що велика компанія може перейти на 100% використання відновлюваної енергії. Для утилізації вищезгаданих iPhone було створено робота Daisy, що здатен розбирати по 200 апаратів на годину. Представники Greenpeace зазначають, що роботи Apple можуть переробити смартфон повністю.

У корпорації Samsung працює програма trade-in, згідно якої, у фірмових магазинах можна обміняти стару модель смартфону на нову. Пристрої, що було вилучено таким шляхом, відправляються безпосередньо до фірм, що займаються утилізацією. Nokia відкрила пункти збору своїх телефонів більш ніж в 80 країнах. Екобокси для збору мобільних, встановлені компанією Samsung, є в кожному великому місті. Apple має іншу схематику утилізації: техніку забирають за наявності заявки від клієнта.

Що ж таке утилізація? «Утилізувати» означає використовувати для переробки сировину, а також відходи або залишки виробництва, знаходити застосування [5].

Утилізація мобільних телефонів – трудомісткий процес, що вимагає проведення цілого комплексу процедур. Просто розібрати апарати недостатньо, необхідно дотримання певних правил і заходів безпеки. Провести грамотну утилізацію можуть тільки компанії, де робота з цього напрямку налагоджена на високому професійному рівні [6].

Утилізація починається зазвичай з сортування мобільних телефонів. Якщо організація займається переробкою мобільних конкретного виробника – наприклад, підрозділ по утилізації компанії Samsung – сортування не потрібно. Якщо ж мова йде про фірму, що займається різними телефонами, то пристрої сортируються за іншими критеріями.

До складу сучасного телефону входить: 45% пластику, 20% міді, 20% інших металів, 10% кераміки, 5% інших матеріалів. При цьому, 70-80% матеріалів, що входять до складу телефону, можна відправити на переробку – це чорні та кольорові метали, які підходять як вторинна сировина для виробництва, і пластик [6].

Найбільш коштовні елементи, такі як кольорові та цінні метали, переплавляють. Це срібло, золото, платина, паладій, мідь, олово і рідкоземельні метали. Також в акумуляторах міститься кобальт, якого з року в рік все меншає. Такі елементи, запас яких у надрах Землі закінчується, необхідно берегти.

Консалтингова компанія CRU Group прогнозує, що до 2030-го року попит на кобальт буде перевищувати поточний видобуток втричі, а саме – 100000 тон в рік.

Правильний підхід до утилізації смартфонів передбачає розбирання за-старілих мобільних вручну. При цьому деякі деталі можуть безпосередньо використовуватися для виготовлення нових апаратів, а пластмасові та металеві частини відправляють на вторинну переробку. Далі відбувається безпосередній процес переробки. Так, частини мобільних телефонів, що містять дорогоцінні метали – друковані плати, роз'єми, схеми, – дроблять в кілька етапів на дрібні шматочки. Після цього отриманий матеріал надходить в спеціальну сортувальну камеру, де хімічними або механічними методами відокремлюються дорогоцінні метали в чистому вигляді. Іноді, під час утилізації, вчиняють інакше повністю подрібнюють гаджет, а компоненти відділяють магнітами. Не залежно від обраного способу утилізації, спершу витягають одну з найбільш токсичних і вибухонебезпечних деталей смартфона – акумулятор. Пластикові корпуси також подрібнюють. Подрібнений пластик з мобільних телефонів зазвичай додають в дорожнє покриття.

Акумулятори містять велику кількість токсичних речовин – кислот, лугів, миш'яку, свинцю, ртуті та інших. Їх утилізацією займаються спеціалізовані підприємства. Це можуть бути заводи з переробки або захоронення [7].

Літій-іонний (Li-ion) акумулятор і його вдосконалена версія – літій-полімерна (літій-іонна полімерна, Li-pol) акумуляторна батарея найбільш часто застосовується в якості джерел енергії в мобільних телефонах. Близько 80% матеріалів з цих елементів живлення підлягають вторинному використанню. Переробка акумуляторної батареї проводиться в кілька етапів: батарею розкривають і витягують з неї вміст; вимивають електроліт, в якому містяться солі натрію; відокремлюють анодні пластини від катодних; алюмінієві та мідні пластини відправляють на переплавку; корпус із пластику дроблять і переплавляють, потім його можна застосовувати в якості добавки для автодорожнього покриття.

Проблема полягає в тому, що така переробка потребує значних капіталовкладень і не окупається за рахунок продажу сировини, що була отримана в результаті переробки [8].

Втім, ця проблема відноситься і до процесу утилізації вторинної переробки в цілому: він є збитковим, тому проблему необхідно вирішувати на рівні держави. Поліпшити ситуацію могло б введення грошового заохочення за здачу телефону на утилізацію, збільшення числа пунктів прийому старих апаратів [8].

Американська компанія iFixit займається продажом запасних деталей для смартфонів, а також, стверджує, що мобільні пристрої значно простіше лагодити.

В якості аргументів компанія iFixit наводить кілька факторів:

1) якщо телефон відправити на повторну переробку, він втратить 20-35% компонентів;

2) рідкоземельні метали неможливо використовувати повторно;

3) витрачаються значні енергоресурси на утилізацію;

4) зробити новий екземпляр із старого неможливо потрібні додаткові, нові матеріали.

Брендові виробники проектують новинки так, щоб їх було неможливо або складно ремонтувати. Однак, на прилавках магазинів все ж можливо знайти відновлені (refurbished) пристрої. Виробники повертають гаджети до життя, якщо на утилізацію потрапляє екземпляр придатний до ремонту.

Отже, на Землі накопичилася величезна кількість техніки, ще цілком справної, але вже не потрібної, яку все частіше можна знайти на звалищах, але смартфони зовсім інша справа [8].

Існують такі способи вторинного використання застарілих смартфонів:

1. Смартфони, оснащені інфрачервоним портом, цілком можна використовувати в якості пульта управління, якщо встановити на нього відповідну програму. Таку функцію мають деякі смартфони Samsung, LG та HTC. Якщо у телефоні немає такого порту, можна придбати спеціальний пристрій, який вставляється в роз'єм 3,5 мм.

2. Можна придбати сім карту з відповідним тарифом і користуватися доступом до мережі від резервної точки доступу в інтернет, якою може стати ваш непотрібний смартфон.

3. Імовірність того, що ваш банківський рахунок пограбують менша, якщо використовувати для отримання повідомлень з паролями інший телефон. Сюди ж можна додати реєстрацію в соціальних мережах, на сайтах, в інтернет магазинах і та ін.

4. Якщо підключити до стерео обладнання старий смартфон з встановленим додатком AirBubble, на нього можна досить легко завантажувати будь-які мелодії та пісні.

5. Зменшити витрати на радіо- та відео-няні може використання в їх якості смартфонів, що значно полегшить побут та догляд за малими дітьми. Просто необхідно встановити будь-який безкоштовний додаток і малюк під надійним наглядом.

6. Ефективним буде використання гаджету в якості автомобільного навігатора, адже в деяких смартфонах додатки для навігації вже встановлені попередньо.

7. Розумні додатки, що встановлюються на телефон, сповістять про те, що в квартирі щось рухається або лунає шум. Варто лише залишити вдома смартфон.

8. Можна вчинити із застарілими гаджетами як інженери Samsung. Треба зазначити, що одного смартфона буде недостатньо, але при великій їх кількості, можна з'єднати їх у ферми із майнінгу і заробляти кошти.

Висновки та пропозиції. Врегулювання і вирішення даного питання можливо винятково на державному рівні.Ефективність кінцевих результатів утилізації значною мірою залежить від реалізації принципів системного підходу, який враховує інтереси суспільства та бізнесу, тому, слід використовувати трьохелементний підхід для вирішення проблем, що пов'язані з утилізацією відходів, а саме: суспільство, бізнес і державне регулювання. Для контролю за екологічною ситуацією необхідна програма дій, що буде полягати у створенні мережі приймальних пунктів і заводів, що переробляти муть гаджети та девайси, інформуванні населення про роль і важливість правильної утилізації електронних пристроїв. Можна частково перейняти європейський досвід, який полягає в тому, що відповідальність за утилізацію техніки покладено на її виробників. В розвинутих країнах, для утилізації сміття використовують сміттєпереробні заводи, що працюють за новітніми технологіями і приносять прибутки через впровадження системи розділення сировини за фракціями та використання її вторинно (рециклінг). Тільки за умови такого комплексного підходу можна буде розраховувати на вирішення проблеми утилізації електронних відходів в Україні та в світі.

Список літератури:

1. Экология. Природа – Человек – Техника: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 343 с. ISBN 5-238-00191-6.
2. Социально-экономические проблемы современного общества: материалы II международной научно-практической конференции 1-2 июня 2012 года. – Пенза – Прага – Белосток: Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 181 с.
3. Водяницкий Ю.Н., Ладонин Д.В., Савичев А.Т. Загрязнение почв тяжелыми металлами. – М., 2012. – 153 с.
4. Ванг Й. Проблемы безопасности смартфонов [Электронный ресурс] / Йонг Ванг, Кевин Стрефф, Сонелл Раман // Открытые системы. СУБД. – 2013. – № 2. – С. 27-33. URL: http://www.osp.ru/os/2013/01/13033981/ (дата обращения: 02.01.2015).
5. Яковлева А.М., Афонская Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 672 с.
6. Цигульова О. Сучасний стан політики поводження з електронними відходами в Україні та Європейському Союзі: кроки до зближення. – Київ – Всеукраїнська екологічна громадська організація «МАМА-86», 2013. – 172 с.
7. Мобильная революция и ее последствия [Электронный ресурс]. URL: http://www.osp.ru/os/2013/01/13033978/ (дата обращения: 02.01.2015).
8. Социальная экология: общество и окружающая среда: учебн. пособие / П.П. Власов, С.В. Спицкий, М.В. Орлова. – СПб.: СПГУТД, 2010. – 154 с.

Гринь С.А., Босюк А.С., Лаптий О.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

УТИЛИЗАЦИЯ И ВТОРИЧНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СМАРТФОНА – ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КАТАСТРОФЫ

Аннотация
Статья посвящена вопросу переработки и утилизации электронных де-вайсов. В ходе данной работы исследовано теоретический аспект утилизации смартфонов и рассмотрены варианты их вторичного использования. В статье были предложены пути предотвращения экологической катастрофы, а также, приведен алгоритм действий при переработке аккумуляторной батареи. Был определен уже существующий опыт экологизации производства. Предложены пути решения проблемы утилизации электронных отходов в Украине.
Ключевые слова: утилизация, смартфон, окружающая природная среда, тяжелые металлы, экологизация производства, переработка, электронные отходы.

Grin S.O., Bosyuk A.S., Laptii O.O.
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”

DISPOSAL AND SECONDARY USE OF SMARTPHONE – WAYS TO PREVENT ECOLOGICAL CATASTROPHE

Summary
The article is devoted to the question of the processing and disposal of elec-tronic devices. In the course of this work, the theoretical aspect of the smartphones disposal is investigated and options for their secondary use are considered. The article suggested ways to prevent environmental catastrophe, as well as an algorithm for battery recycling. An existing experience in production greening was identified. Solutions to the disposal of electronic waste problem in Ukraine are proposed.
Keywords: recycling, smartphone, environment, heavy metals, production greening, processing, electronic waste.

УДК 678.5.504.3

ПРОБЛЕМЫ УТИЛИЗАЦИИ ТВЕРДЫХ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ В УКРАИНЕ

Гринь С.А., Дреева А.С., Кызынгашева А.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В данной статье детально изучены и проанализированы проблемы утилизации твердых бытовых отходов. Охарактеризовано понятия «утилизация» и «переработка». Рассматриваются вопросы влияния накопления твердых бытовых отходов на состояние окружающей природной среды и здоровья человека. Приводятся классификация отходов, методы и способы их утилизации, а также сравнительная характеристика уровня развития технологий утилизации в Европе, Азии и в Украине, с целью более детального раскрытия данного вопроса.

Ключевые слова: твердые бытовые отходы, полигоны, переработка, экология, биогаз, биоразлагаемые отходы, утилизация, окружающая природная среда, полимеры, несанкционированные свалки.

Постановка проблемы. С развитием человеческой цивилизации, стремительно возросло и ее непосредственное влияние на окружающую природную среду. Проявление негативного антропогенного влияния на природу выражено не только в глобальных масштабах: разрушение озонового слоя, загрязнение почвы, парниковый эффект, дефицит пресной воды, загрязнение вод мирового океана, но и в нагромождении сотни миллионов тонн различных твердых отходов.

Скопление бытовых отходов, которые несут в себе локальный характер, а также несанкционированные свалки – это серьезная проблема для экологии. Причиной этому служит неспособность некоторых разновидностей отходов к быстрому естественному разложению, что требует специальных технологий утилизации и переработки.

Проблема утилизации твердых бытовых отходов (ТБО) промышленного и бытового происхождения приобретает, на сегодняшний день, все более острый характер, в связи с непрерывным ростом объемов генерируемых отходов и малых темпах их полной утилизации, или же переработки.

Именно проблема утилизации ТБО набирает все большей значимости так, как жители нашей планеты ежедневно выбрасывают тысячи тысяч тонн не нужных материалов. Этот микс, состоящий из различного хлама, содержит в своем составе ценные металлы, стеклянные контейнеры, пригодные для дальнейшего использования, а также макулатуру, пластик и, конечно, пищевые отходы. Наряду с ними в этой смеси содержится также большое количество опасных отходов: фосфоро-карбонаты из флюорисцентных ламп; ртуть, содержащаяся в батарейках; токсичные карбонаты из бытовых растворителей, а также красок и другие. Проблемы утилизации отходов усугубляется в основном тем, что большая часть товаров народного потребления обречена на кратковременную службу человеку. Они куплены, потреблены и выброшены без должного отношения к их остаточной ценности.

Для многих городов Украины характерно, растущее в геометрической прогрессии, количество твердых бытовых отходов. Их изобилие мы можем наблюдать на оживленных улицах наших городов и в местах скопления большого количества людей. В большинстве регионов страны мусорные полигоны давно переполнены и не отвечают современным стандартам. На них ежегодно вывозится до 1 млн. тонн бытового мусора. Результатом такого халатного отношения к данной проблеме служит нанесение непоправимого вреда экологии.

Анализ последних исследований и публикаций. Поиском наиболее оптимальных путей решения проблемы, освещенной в данной статье, также занимались Б.А. Райзберг, Е.Б. Стародубева [1]; А.С. Клинков, П.С. Беляев, М.В. Соколов [3]; Г.С. Акопова [4]; О.К. Турченко [5] и многие другие.

Целью нашей работы является выявление наиболее целесообразного комплекса мероприятий, касающегося утилизации твердых бытовых отходов, а также исследование современных технологий их переработки.

Изложение основного материала. В XXI веке вопрос накопления чрезмерного количества твердых бытовых отходов в окружающей природной среде, является наиболее актуальным. Это, непосредственно, связано с быстрым ростом населения, которые, в свою очередь, вырабатывают эти отходы. Наиболее рентабельным, в данном случае, выходом для любого государства является утилизация этих отходов.

Утилизация – использование ресурсов, не находящих прямого применения по назначению, вторичных ресурсов, отходов производства и потребления. Для более безопасного обращения с отходами была предложена следующая их классификация, которая изображена на рис. 1 [1].

Ежедневно 1 человек выбрасывает в окружающую природную среду около 1,5 кг мусора. На первый взгляд, кажется, что эта величина незначительна, однако за год она увеличивается до 8,5 тонн. Источниками таких отходов являются жилые комплексы, сельскохозяйственные и промышленные объекты.

Прежде, чем рассматривать способы и методы утилизации ТБО, необходимо рассмотреть их основные составляющие: полимеры, пищевые отходы, стекло, бумага и картон, черный металл, текстиль, дерево и прочее.

Исходя из представленной диаграммы, можно сделать вывод, что значительный «вклад» в полигоны вносят пищевые отходы. В зависимости от сезона (весеннего, осеннего), увеличивается либо уменьшается накопление общей массы пищевых отходов. Пик накопления достигается в осенний

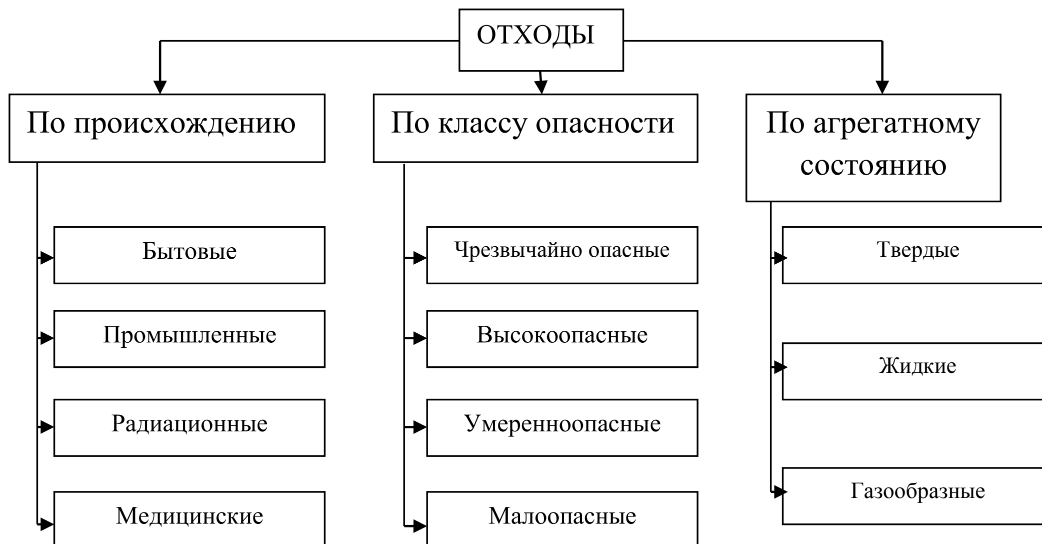

Рис. 1. Схема классификации отходов

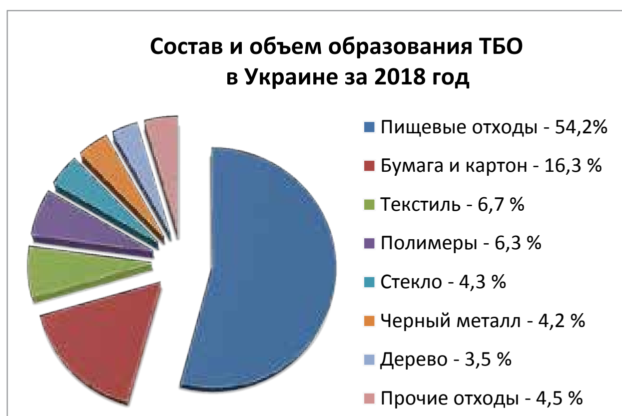

Рис. 2. Диаграмма морфологического состава твердых бытовых отходов

период (до 45%). Причиной этого является увеличения потребления сезонных овощей и фруктов [2].

По способу переработки ТБО подразделяются на следующие категории:

1) отходы способные к регенерации (повторное использование отходов);

2) биоразлагаемые (после переработки, используются в качестве биогаза);

3) не перерабатываемые отходы (подлежат захоронению);

4) опасные отходы (захоронение проводят как для 1 и 2 класса опасности) [3].

На сегодня, утилизация и переработка ТБО возможна с использованием следующих методов:

1) Переработка отходов во вторичное сырье:

Этот метод считается одним из самых продуктивных и безопасных. Суть его заключается во вторичном использовании тех или иных твердых материалов. В начале, из гетерогенной мусорной смеси производят сортировку по виду их принадлежности. Сортировка дает возможность выбрать из мусора такие ценные вещества, как цветные и черные металлы, пластмасса, стекло, то есть те материалы, которые максимально долго подвергаются разложению, выделяя при этом большое количество ядовитых веществ.

2) Мусоросжигание:

Этот метод утилизации наиболее распространен и требует меньшего объема затрат. Существует несколько видов мусоросжигания: слоевое, камерное и сжигание в кипящем слое. Процесс сжигания проводится при температуре не меньше +850°С, так как именно при дпнных температурных показателях происходит «дожигание» остатков отходов и частичная нейтрализация ядовитых веществ в выделяемом дыме.

3) Захоронение:

Утилизация ТБО при помощи захоронения является самым древним и дешевым методом. Его суть заключается в закапывании гетерогенного мусора в верхнем слое земли. Для таких захоронений подбирают специальные участки местности – полигоны.

4) Брикетирование:

Метод брикетирования является относительно новым подходом в решении задачи утилизации ТБО. Заключается данный метод в упаковке гомогенного мусора в отдельные брикеты, что позволяет уменьшать обьем отходов примерно вдвое, а предварительная сортировка позволяет отложить компоненты, которые пойдут на вторичную переработку. После упаковки отходов производят прессование материалов, что впоследствии уменьшает их общий обьем еще больше и облегчает транспортировку. Брикеты с мусором вывозятся на ликвидацию путем термической обработки или же на специально отведенные для них полигоны [3; 4].

Существует также большое количество нестандартных вариантов утилизации и переработки твердых бытовых отходов. Рассмотрим некоторые из них.

В городе Вульгергемптане (Великобритания) расположена тепловая электростанция, работающая на полимерах и старых автомобильных покрышках. Этот проект позволил обеспечить более 25 тыс. жилых домов электроэнергией на протяжении всего года.

В США осуществляют утилизацию свалочного газа (биогаза), заменяющего в качестве топлива каменный уголь и природный газ. Этот способ позволяет не только осуществлять качественную

утилизацию биогаза, но и способствует более рациональному потреблению ископаемого сырья.

Япония, в свою очередь, стала инициатором изготовления печей небольших мощностей, без дымовых труб и отходящих газов, в которых по технологии пиролиза отходы превращают в углеводородное волокно. Эти волокна можно использовать для различных практических нужд.

Что касается утилизации ТБО в Украине — он имеет плачевный характер. В качестве способа утилизации, Украина использует самый распространенный, самый древний, и ко всему этому данный способ является наиболее опасным — складирование твердых бытовых отходов на полигонах и на свалках. На сегодняшний день в Украине расположено более 5 тыс. легальных полигонов, 22 тыс. нелегальных свалок. Суммарная площадь территории под мусор может сравниться с площадью Албании (28 тыс. км^2). Наиболее опасный характер несут такие полигоны: Киевский; Малышевский (г. Тернополь); Ужгородский; Дальницкие карьеры (г. Одесса); Николаевский и другие [5].

Рис. 3. Диаграмма утилизации ТБО

Из приведенной диаграммы можно наблюдать такую интеграцию утилизации твердых бытовых отходов в Украине. Всего 2,4% мусора сжигают на киевском заводе «Энергия», который в свою очередь является единственным в Украине. Пиролизный способ является наиболее эффективным способом переработки мусора. Так, как имеет за собой ряд следующих преимуществ: извлечение ценных компонентов; получение пиролизного газа, что влечет за собой получение тепловой энергии; несет минимальный ущерб окружающей природной среде.

На сегодняшний день селективный (избирательный) способ утилизации ТБО набирает обороты. Общество еще недостаточно имеет представление о том, насколько данный способ является рентабельным. Он не только позволяет разделить мусор на фракции, а также за способом их переработки (стекло, пластик, бумага, пищевые отходы). Большинство мусора подлежит вторичному использованию: из алюминиевых банок после переработки получают вторичный металл; из использованной бумаги изготавливают картон; стекло можно экспортировать в другие страны (переработка требует значительных материальных затрат).

Исходя из диаграммы, мы можем еще раз увидеть, что в Украине наиболее реализованным и распространенным методом утилизации ТБО является его складирование на свалках и полигонах, когда в остающихся странах используют и другие, более экологобезопасные методы. По сути, это не решение проблемы утилизации мусора, а «уход» от нее, что ведет к неблагоприятным последствия как для окружающей нас природной среды, так и для здоровья самого человека.

Великий датский физик-теоретик Нильс Хенрик Бор когда-то сказал: «Человечество погибнет не от атомной бомбы, бесконечных воин, оно похоронит себя под горами собственных отходов». Еще в начале XX века, до полета человека в космос и до начала использования в быту пластиковой тары, а также полиэтиленовых пакетов, ученый уже осознавал уровень опасности бытовых отходов для нормальной жизнедеятельности человека.

Твердые бытовые отходы и места их захоронения несут в себе токсикологическую и эпидемиологическую опасность для всего живого. Огромные горы мусора оказывают существенное влияние на все компоненты окружающей природной среды и являются мощным загрязнителем атмосферного воздуха, водных ресурсов и почты, изменяя их химический и биологический состав [5].

Выводы и перспективы. Анализируя исследуемую информацию, касающуюся методов утилизации и переработки ТБО не только в Украине, но и в странах Европы и Азии, а также

Рис. 4. Сравнительная диаграмма реализации методов утилизации ТБО в мире и в Украине

сравнив показатели уровня реализации этих методов в вышеперечисленных странах, можно сделать вывод о неспособности нашей страны к нахождению наиболее правильного решения этой проблемы, на данный момент. Чтобы исправить сложившуюся ситуацию следует создать государственную систему организации сбора и сортировки отходов, а также разработать наиболее эффективные способы переработки вторичного полимерного сырья и его модификаций.

Серьезным шагом к решению проблемы утилизации и переработки ТБО, является переход от «концепции» переработки мусора к уменьшению его объемов.

Список литературы:

1. Райзберг Б.А., Стародубцева Б.Б. Современный экономический словарь [Текст]: Методологические указания / Б.А. Райзберг. – М.: ИНФА, 1999. – 479 с.
2. Характеристика ТБО [Электронный ресурс]. – URL: http://scibook.net/injenernaya-ekologiya_1322/. – 26.10.2018 г.
3. Клинков А.С., Беляев П.С. и др. Утилизация и вторичная переработка полимерных материалов [Текст]: Учебное пособие / А.С. Клинков. – Тамблов: идз-во ТГУ, 2005. – 80 с.
4. Акопова Г.С. Проблемы переработки промышленных и бытовых отходов и пути их решения [Текст]: Методические указания / Г.С. Акопова. – М.: ИРУ газпром, 1999. – 114 с.
5. Турченко О.К. Пластиковый Армагеддон [Текст]: Журнал «Удачный выбор», № 40 от 01.12.2005 г. – С. 57-58.

Гринь С.О., Дреєва Г.С., Кизингашева А.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ПРОБЛЕМИ УТИЛІЗАЦІЇ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ

Анотація
В даній статті детально вивчені і проаналізовані проблеми утилізації твердих побутових відходів. Охарактеризовано поняття «утилізація» і «переробка». Розглядаються питання впливу накопичення твердих побутових відходів на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини. Наводиться класифікація відходів, методи і способи їх утилізації, а також порівняльна характеристика рівня розвитку технологій утилізації в Європі, Азії і в Україні, з метою більш детального розкриття даного питання.
Ключові слова: тверді побутові відходи, полігони, переробка, екологія, біогаз, біорозкладні відходи, утилізація, навколишнє природне середовище, полімери, несанкціоновані звалища.

Gryn S.A., Dreieva A.S., Kyzynhasheva A.A.
National Nechnical University «Kharkiv Polytechnical Institute»

WASTE MANAGEMENT PROBLEMS IN UKRAINE

Summary
The problems of utilization of wastes in detail are investigated and analyzed. The concept “utilization” and “processing” is characterized. The questions of influences of accumulation of wastes to condition of environmental and human health are reviewed. Classification of wastes, methods and the ways of their utilization as well as comparative specification of the level of development of technologies, of utilization in Europe, Asia and Ukraine are provided.
Keywords: wastes, processing, ecology, biogas, biodegradable wastes, utilization, environment, polymers, illegal dumps.

УДК 621.311

ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Гринь С.А., Козлова А.М., Кочетов Н.С.
Харьковский технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье проанализированы главные проблемы нерационально энергопотребления. Указаны неотложные проблемы энергетики Украины. Рассмотрено текущее состояние и перспективу развития возобновляемых источников энергии в ЕС и в Украине. Изучены статистические материалы энергопотребления отдельными видами промышленности в целом и по областям. Проанализированы существующие энергетические стратегии энергетики до 2030 года и дальнейшую перспективу развития всех основных направлений альтернативной энергетики.

Ключевые слова: топливно-энергетический комплекс, окружающая среда, энергетика, энергопотребление, возобновляемые источники энергии, энергосбережение, альтернативные источники энергии.

Постановка проблемы. Развитие топливно-энергетического комплекса необходимое условие существования и развития всех без исключения отраслей мировой экономики. Тенденция увеличения масштабов энергопотребления обуславливается необходимостью удовлетворения растущих социально-экономических потребностей общества. Такой стремительный рост топливно-энергетического комплекса приводит к загрязнению окружающей природной среды. Кроме того, темпы потребления ресурсов, особенно традиционных источников энергии, ведут к очевидной опасности существования будущих поколений. Выбросы от работы этой отрасли составляют около 30% всех твердых частиц, поступающих в атмосферу в результате хозяйственной деятельности человека. По этому показателю электростанции занимают лидирующее положение, не уступая даже предприятиям металлургии. Перерабатывая колоссальные топливно-энергетические ресурсы, энергетика активно изменяет состояние окружающей среды [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Ассоциация «Глобальная энергия» в рамках международного форума «Российская энергетическая неделя» провела панельную сессию «Энергетика будущего: три фактора устойчивого развития», которая состоялась 4 октября 2018 года. Участниками дискуссии были ведущие мировые ученые и главы международных организаций. Они определили, как внедрение цифровых технологий, переход к низкоуглеродным топливным системам повлияют на развитие мирового топливно-энергетического комплекса, а также выявили новые способы применения энергии, которые покроют растущий спрос на энергоресурсы.

Сегодня одним из главных направлений в сфере энергетики является масштабный переход от традиционного способа генерации, распределения и управления энергоресурсами к новой цифровой энергосистеме будущего. Это решение позволит уменьшить потери при передаче электрической энергии от источника генерации к потребителю, повысит безопасность и надежность энергоснабжения, оптимально перераспределит энергетические потоки, сократит себестоимость энергоресурсов и производственных процессов.

«Согласно технологическому обзору компании BP, цифровая революция охватит многие сферы, в том числе и нефтегазовую. К 2050 году 30% электричества будет обеспечиваться распределенной генерацией, на 10% увеличится объем извлекаемой нефти и газа, затраты на производство одного барреля нефтяного эквивалента сократится на 10%», – отметил член Международного комитета по присуждению премии «Глобальная энергия» Стивен Гриффитс (ОАЭ).

Вторым аспектом энергетики будущего стал переход к безуглеродным топливным системам. «Цены на фотовольтаические модули снизились на 30% в 2018 году, и будут продолжать падать», – отметил Мартин Грин, директор Австралийского центра исследований в области перспективной фотоэлектрической энергетики. Мартин Грин убежден, что снижение стоимости на содержание и обслуживание солнечных панелей приведет в ближайшее десятилетие к доминированию энергии солнца в мировом энергобалансе.

Третьим фактором устойчивого развития энергетики является использование гидрогеотермальной и петротермальной энергии. По мнению ученых, запасов глубинного тепла Земли хватит на 50000 лет. Если успешно развивать это направление, можно получить доступ к практически неисчерпаемым энергетическим ресурсам, которые были бы экологически безопасны для окружающей природной среды [2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Стремительно увеличивается спрос на энергоресурсы (ежегодный прирост составляет около 3%). При условии сохранения такого темпа к 2050 году мировой энергобаланс может возрасти в 2,5 раза, а к концу 2100 года – в 4 раза. Увеличение спроса на энергоресурсы обусловлено ростом населения и улучшением качества жизни, развитием мировой промышленности, индустриализацией развивающихся стран. Многократное увеличение объема потребляемых энергоресурсов неизбежно ведет к истощению природных ресурсов, загрязнению отходами ТЭК окружающей природной среды, что в следствии может пагубно сказаться на здоровье населения [3].

Цель статьи. Целью данного исследования является анализ современного состояния энергетической промышленности Украины, перспективы развития современных технологий и стратегий в области энергосбережения, использования альтернативных и возобновляемых источников энергии.

Изложение основного материала. Сокращение негативного воздействия производства и потребления энергии на окружающую природную среду, в первую очередь, требует реализации политики энергосбережения на всех этапах энергоснабжения, начиная с добычи углеводородного сырья, его переработки и заканчивая конечным потреблением. Второй способ – использование альтернативных источников энергии.

В странах ЕС возобновляемые источники энергии уже сейчас являются одним из главных элементов энергетического баланса. Благодаря принятию надлежащих решений и стратегий развития в ЕС к 2020 году около 20% потребляемой энергии должна вырабатываться возобновляемыми источниками энергии, что приведет к снижению выбросов парниковых газов, повышению энергетической безопасности и социально-экономическому развитию страны. Украина существенно отстает в этом направлении.

В Украине электричество производят в основном атомные электростанции. Небольшую часть объема производят теплоэлектростанции, гидроэлектростанции, гидроаккумулирующие электростанции, коммунальные ТЭЦ и альтернативные источники [1]. По сравнению с 2014 годом Украина сократила как потребление, так и производство электроэнергии. Количество используемой энергии существенно отличается по областям Украины. Статистические данные потребление миллиардов кВт · ч регионов приведено на рисунке 1.

Потребление электричества без учета технологических потерь в 2014 году составило 134,7 млрд кВт · ч, а в 2017 году – 118,7 млрд кВт · ч. Больше всего электричества расходуют металлургическая промышленность и население, меньше всего – строительство. Перечень основных категорий потребления электричества приведены в таблице 1.

Таблица 1

Категории потребления электричества у 2015-2017 гг.

Категория потребления	Объем потребления, млрд кВт · ч		
	2015	2016	2017
Металлургия	28,6	28,9	29
Топливная промышленность	4,3	3,6	3,6
Машиностроение	3,7	3,7	4
Химическая и нефтехимическая промышленность	3,1	3	2,9
Пищевая и перерабатывающая промышленность	4,1	4,2	4,4
Производство строительных материалов	2,1	2,2	2,3
Сельское хозяйство	3,3	3,5	3,6
Транспорт	6,8	6,8	7
Население	36,5	35,9	35,1

В 2014 году было произведено 181,9 млрд кВт · ч, то в 2017 году – 155,4 млрд кВт · ч. При этом больше электричества стали вырабатывать из альтернативных источников [4]. Развитие альтернативной энергетики в Украине регламентируется рядом законов, в частности: «Об энергосбережении», «Об электроэнергетики», «Об альтернативных источниках энергии», «Об альтернативных видах топлива» [5].

За счет приоритетного развития угольной и ядерной промышленности, нетрадиционных и возобновляемых источников энергии с одновременным снижением энергоемкости продукции прогнозируется почти пятикратное снижение уровня энергетической зависимости страны – с 54,5% в 2005 году до 11,7% в 2030 году (рис. 2).

В рамках энергетической стратегии Украины на период до 2030 года и дальнейшую перспективу предусматривается развитие всех основных направлений альтернативной энергетики: к 2010 г. – в размере 2,8% от общего потребления, к 2020 г. – 5%, 2030 г. – 6-10%. Наибольшею практическую реализацию в Украине среди всех видов альтернативной энергии получила солнечная энергетика. По информации ученых, последние три года в Украине было внедрено более 1,6 ГВт тепловых мощностей, работающих не

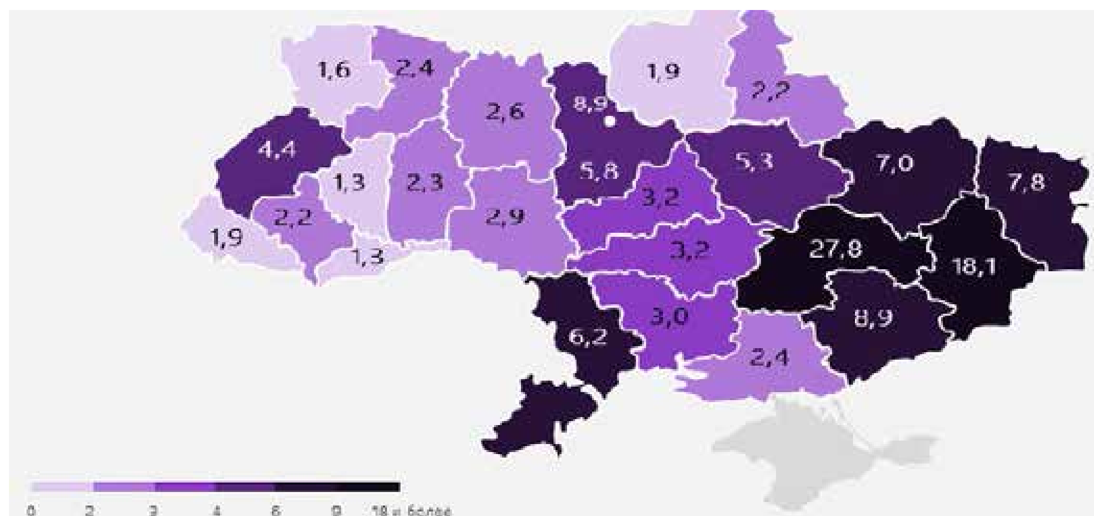

Рис. 1. Потребление электроэнергии по областям Украины

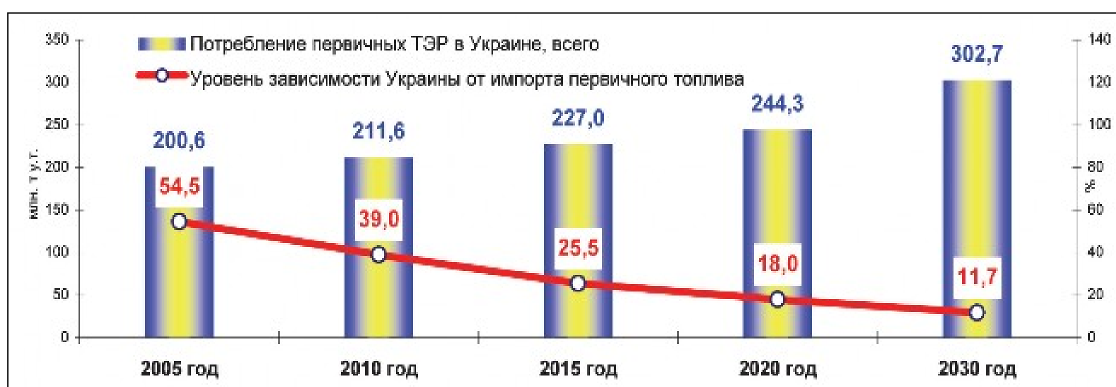

Рис. 2. Прогнозируемое снижение уровня энергетической зависимости Украины

на природном газе, а на альтернативных видах топлива. У 2016 году в Украине увеличилось количество солнечных панелей до 1109 хозяйств (в 2015 году их количество составляло 244). Это довольно большой прирост, учитывая тот факт, что в Украине использование гелиоэнергетического оборудования усложнено рядом проблем. Главными проблемами являются – высокая стоимость преобразованной солнечной энергии, а также долгий срок окупаемости самого оборудования, иногда сопоставимый с заявленным сроком службы оборудования [6].

Несмотря на рост доли возобновляемых источников энергии, атомная энергетика остается основой энергосистемы и базой энергетической безопасности Украины, но АЭС должны стать более маневренными.

Энергетическая стратегия до 2035 года предусматривает, что доля атомной энергетики в энергобалансе будет сохраняться приблизительно на существующем уровне – 50-55%. При том, что производство электроэнергии на АЭС должно постепенно увеличиваться – до 95-100 млрд кВт · ч в год, исходя из запланированного роста потребности страны в электроэнергии 3% в год [7].

Но в то же время энергетическая стратегия предусматривает рост доли «зеленой» энергетики до 22% (с учетом крупных ГЭС) к 2035 году, а план развития возобновляемых источников энергии достижения 11%, от всей вырабатываемой, уже в 2020 году [6].

Выводы и предложения. Для обеспечения максимально эффективного развития экономики, повышения качества жизни населения страны и экологической безопасности окружающей среды требуют неотложного решения такие проблемы энергетики:

– снижение энергоемкости экономики и затрат энергии на социальную сферу;
– снижение энергетической зависимости путем повышения уровня обеспечения собственными топливно-энергетическими ресурсами;
– диверсификации источников импорта энергетических ресурсов;
– создания резервных запасов топливно-энергетических ресурсов;
– обновление основных фондов топливно-энергетического комплекса (ТЭК) и повышение надежности, экономичности и экологической чистоты работы его предприятий и промышленности [8].

Список литературы:

1. Маляренко В.А. Енергетика і навколишнє середовище [Текст] / В.А. Маляренко. Харків: Видавництво САГА, 2008. – 364 с.
2. Материалы информационного сайта Глобальная энергия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.atomic-energy.ru.
3. Программа государственной поддержки и развития нетрадиционных и возобновляемых источников энергии и малой гидро- и теплоэнергетики [Текст]. – К., 1997.
4. Материалы информационного сайта Delo.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.delo.ua.
5. Закон Украины об альтернативных источниках энергии. – К., 1997.
6. Энергоимформ, № 1(235), 2004. Энергетическая стратегия Украины на период до 2030 года. Бюллетень: Відомості Міненерго. К., 2006, 112 с.
7. Забарний Г.М. Енергетичний потенціал нетрадиційних джерел енергії України [Текст] / Г.М. Забарний, А.В. Шурчков. – Київ: Інститут технічної теплофізики НАН України. – К., 2002.
8. Маляренко В.А. Возобновляемые энергоресурсы – альтернативное топливо XXI века [Текст] / В.А. Маляренко, В.В. Соловей, А.И. Яковлев // Энергосбережение. Энергетика. Экология. – 2005. – № 11. – С. 18-28.

Гринь С.О., Козлова А.М., Кочетов М.С.
Харківський технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЯ В УКРАЇНІ: СПОЖИВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація
В статті проаналізовані головні проблеми нераціонального енергоспоживання. Указані невідкладні проблеми енергетики України. Розглянуто поточний стан та перспективи розвитку відновлювальних джерел енергії в ЕС та в Україні. Досліджено статистичні матеріали енергоспоживання окремими видами промисловості взагалі та по областям. Проаналізовані існуючі енергетичні стратегії енергетики до 2030 року і подальшу перспективу розвитку всіх напрямів альтернативної енергетики.
Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, оточуюче середовище, енергетика, енергоспоживання, відновлювальні джерела енергії, енергозбереження, альтернативні джерела енергії.

Gryn S.A., Kozlova A.M., Kochetov N.S.
National Techcal University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ELECTRIC ENERGY IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OR THE IMPLEMENTATION OF RESOURCE-SAVING TECHNOLOGIES

Summary
The article analyzes the main problems of inefficient energy consumption. The urgent problems of the power industry of Ukraine are indicated. The current state and future development of renewable energy sources in the EU and Ukraine is considered. The statistical materials of energy consumption by individual types of industry as a whole and by regions were studied. The existing energy strategies of the energy industry up to 2030 and the future development of all the main directions of alternative energy are analyzed.
Keywords: fuel and energy complex, environment, energy, energy consumption, renewable energy sources, energy saving, alternative energy sources.

УДК 504.06

УТИЛІЗАЦІЯ ГАЛЬВАНІЧНИХ ВІДХОДІВ

Дуюн А.І., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено питання утворення та поводження з промисловими відходами гальванічного виробництва. Виявлено основні риси утилізації відходів в Україні, та досвід інших держав. Розглянуто особливості гальванічних відходів. Запропоновані деякі варіанти що до усунення наслідків.
Ключові слова: відходи, машинобудування, екосистема, довкілля, гальванічна лінія, важкі метали, стічні води, утилізація.

Постановка проблеми. Однією з найбільш суттєвих глобальних проблем сучасного людства і екології є процес утилізації відходів. Для цього є досить вагомі підстави. За статистикою, до 90% газоподібних, рідких і твердих відходів утворюється в містах і близько 10% – у сільській місцевості. У зв'язку з чим сьогодні гостро стоїть питання захоронення виробничих і побутових відходів. Причому встановлено, що складність проблеми пропорційна чисельності населення і промисловому потенціалу міста. У металургії і теплоенергетиці для складування відходів використовується до 40% території підприємства. Площі, займані кар'єрами, розрізами, місцями складування промислових і побутових відходів у виді відвалів, хвостосховищ, шлаконакопичувачів, териконів, смітників до кінця XX сторіччя склала близько 8% від загальної території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утворення та негативний промислових відходів в Україні та світі, які викладенні в працях вітчизняних вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам утилізації промислових відходів, актуальним залишається питання вторинного використання відходів у гальванічному виробництві, переробка та застосування відходів у якості сировини в інших галузях.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд утворення промислових відходів, їх негативний вплив на навколишнє середовище та населення. Запропонувати рішення щодо поводження з відходами.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш гострих проблем є охорона навколишнього природнього середовища від забруднення токсичними промисловими відходами. До цих відходів відносяться ті з них, які при прямому чи опосередкованому контакті з організмом людини здатні завдати прямий чи віддалений токсичний вплив або ж вплинути на умови існування населення і оточуюче середовище. Поясненням цього служить те, що як вторинний продукт промислові відходи містять токсичну складову органічного і неорганічного характеру.

Розвиток промисловості і ріст урбанізації в будь-якій країні неминуче веде до екологічних проблем. За останні 15 років як у промислово розвинутих, так і в країнах, що розвиваються, стратегія в сфері використання відходів піддалася істотним змінам. Головними причинами, що викликали необхідність такої зміни, з'явилися забруднення навколишньої природного середовища і її негативний вплив на здоров'я населення, зміна екологічної політики і законодавства, вплив суспільного руху в захист навколишнього середовища. У промислово розвинутих країнах політика в сфері використання відходів, головним чином, орієнтована на зменшення їх кількості, що утворюються, і на розвиток методів їхньої утилізації, що може до 40% знизити потік відходів, які направляються на поховання, при порівняно невеликих витратах.

Тяжкі наслідки несе у собі потрапляння до екосистеми важких металів, які за загальною токсичною дією визнані найбільш небезпечними. Гальванічні виробництва займають перше місце серед забруднювачів природи важкими металами. При одержанні 1 $м^2$ покриття у відходи попадає 0,2-2 грами металу.

Підраховано, що в гальванотехніці корисно використовується 30-80% металів, лише 5-20% кислот та 2-3% води. Все інше переходить у стічні води, які стають головним джерелом забруднення довкілля токсичними речовинами.

У разі недостатнього очищення стічних вод забрудненою виявляється вся екосистема: водоймища – ґрунт – рослинно-тваринний світ – людина. Але і повне очищення стічних вод не гарантує екологічної безпеки гальванічного виробництва. Наслідком очистки слід вважати утворення твердих відходів, що зазвичай захоронюють на полігонах, найпоширенішим способом поводження з промисловими відходами в Україні є розміщення їх у відвали, терикони, шламо – хвостосховища, звалища та інші накопичувачі. З часом, з дощовими та ґрунтовими водами відходи знову попадають у верхній шар земної кори та водоймища.

Вони займають мільйони гектар родючих земель, є джерелом забруднення повітря, фільтрат із них проникає в ґрунт та ґрунтові води.

Гальванічне виробництво – одне з найбільш великих джерел утворення стічних вод у машинобудуванні. Основними забруднювачами стічних вод гальванічних виробництв є іони важких металів, неорганічних кислот і лугів, ціаніди, поверхнево-активні речовини.

Стоки гальванічних виробництв можна виділити в особливу категорію промислових стічних вод через наявність в них токсичних хімічних

речовин (солі важких металів, ціанідів, хроматів, кислот, лугів та органічних домішок). Токсичність цих речовин є досить високою.

В Україні є частина підприємств, пов'язаних з гальванічним виробництвом, які в рамках робочої площі не мають очисних споруд і скидають відходи в каналізацію.

При похованні шламів в шламо накопичувачах крім забруднення навколишнього середовища, втрачається велика кількість цінної сировини, використання якого дозволяє знизити навантаження на навколишнє середовище та сприяти економії природних ресурсів.

Гальванічні відходи зазвичай містять відносно невисокі концентрації кольорових цінних металів. До того ж, форма їхнього перебування у складі гальванічних відходів і близькість їх хімічних властивостей вимагають розуміння спеціальних хімічних методів виділення. Тому рециркуляція металів з гальванічних відходів не є економічно вигідною. Єдиним, перспективним заходом утилізації гальванічних відходів, є їх застосування як добавок у різних будівельних матеріалах, що застосований у багатьох розвинених країнах. З одного боку, за даними вітчизняних і зарубіжних дослідників, домішки гальванічних відходів у будівельних матеріалах покращують експлуатаційно-технічні якості останніх, – з іншого, не вимагають економічних витрат на заходи, спрямовані на запобігання їх негативного впливу на навколишнє середовище. Однак при цьому слід зазначити, що для утилізації відходів гальванічних в будівельні матеріали необхідна санітарно-гігієнічна оцінка як самих гальванічних відходів, так і матеріалів з їх домішками. Це пояснюється тим, що гальванічні відходи містять у своєму складі катіони біологічно активних металів, склад яких, в залежності від виробництва, досить неоднорідний.

У зв'язку з різноманіттям хімічних елементів, які знаходяться в гальванічних відходах виробництв різних галузей промисловості (металургійна, верстатобудівна, хімічна, електронна та ін.) виникає гігієнічна проблема поводження з ними з метою попередження впливу їх агентів на навколишнє середовище та здоров'я населення.

Значні концентрації важких металів можуть викликати ішемічну хворобу серця та виступати в якості можливих хімічних канцерогенів від їх впливу виникає бронхіальна астма, різні захворювання крові. Особливою небезпекою для здоров'я людини має свинець. Він викликає нейротоксичні дію, хронічну нефропатію, серцево-судинні захворювання, а спільне його вплив з кадмієм призводить до вроджених аномалій розвитку новонароджених дітей.

Враховуючи те, що важкі метали знаходяться в гальванічних відходах переважно в зв'язаному стані, такі відходи в основному відносяться до III або IV класу небезпеки. З урахуванням викладеного визначається їх спосіб утилізації.

Варто згадати, що проблема поводження, в тому числі і утилізації відходів гальванічних виробництв в країні, поки стоїть не на належному науково-технічному рівні. Часом вони використовуються як добавки при виготовленні будівельних матеріалів (залізобетонні блоки і плити, цегла та ін), в інколи – вивозяться на полігони ТПВ, або накопичуються в ємностях на території промислових підприємств. Найбільш раціональним шляхом їх утилізації є використання цих відходів для виготовлення будівельних матеріалів, з попереднім гігієнічним дослідженням їх і особливо будівельних матеріалів, виготовлених на їх основі. При цьому перевіряється можливість десорбції окремих сполук в атмосферному повітрі, елюювання їх у водні розчини (імітація надходження інгредієнтів з атмосферними опадами і «кислотними дощами» та ін.) [1].

З метою запобігання можливого надходження інгредієнтів відходів гальванічних виробництв на територію підприємств і навколишнє їх середовище необхідно постійно дотримуватися санітарно-гігієнічних вимог до їх зберігання, транспортування, обробки та утилізації. Перш за все, на підприємстві має бути налагоджений точний облік накопичуваних відходів. Зберігання та транспортування їх повинна бути в спеціально підготовленому для цих цілей ємностях та транспорті. В районі розміщення таких цехів, а також у санітарно-захисній зоні, а при необхідності і за її межами повинен постійно вестися санітарний контроль за станом ґрунту і суміжні з нею середовищ.

Для утилізації шламів гальванічних виробництв, застосовують хімічні, фізико-хімічні, термічні методи і їх комбінації. Найважливішою операцією при утилізації цих шламів є зневоднення, оскільки вміст води в них досягає 99% [2].

Основним напрямом переробки відпрацьованих електролітів, що містять кольорові метали, є регенерація, з метою відновлення їх працездатності і повторного використання; другий напрям – вилучення з них кольорових металів. Іншим напрямом поводження з гальванічними шламами з метою зменшення їх екологічної небезпеки є хімічна фіксація шляхом феритизації твердої фази відходів, силікатизації, отверджування з використанням неорганічних і органічних в'яжучих речовин, спікання. Проте при цьому цінна вторинна сировина для вилучення кольорових металів часто втрачається.

Хромвмісні шлами після сушіння і прожарювання використовують як барвники при виробництві декоративного скла. Залежно від складу можна отримувати скло різного кольору й відтінків: зеленого, яскравосинього, синьо-зеленого, темно-коричневого, чорного;

Зокрема, гальванічні шлами, що збагачені залізом, використовують для отримання феритів, які знаходять застосування в електротехнічній і хімічній промисловості, в радіотехніці;

Повністю виключається забруднення природного середовища при сплавлянні гальванічних шламів з силікатами в співвідношенні 1:1 і температурі 800-1000°С. Цей метод дозволяє виготовляти цеглу і черепицю високої якості;

Прожарені гальванічні шлами також можна вводити до асфальтобетону в кількості до 20% від маси сировинної суміші, також як добавки при виготовленні бетонних блоків. При приготуванні бетонів із шлаколужних в'яжучих можна додавати до 20% прожарених гальванічних шламів. При взаємодії гідроксидів важких металів з лужними силікатами утворюються силікати відповідних металів, що стійкі до розчинення [3].

Прогресивні методи очищення і регенерації електролітів передбачають їх корегування один раз на 3 місяці, а повну заміну – один раз протягом 2-3 років. Якщо на підприємстві ці напрямки поводження з відходами не вирішені, їх направляють на очисні споруди для нейтралізації. Промивні води, які використовують при промиванні виробів, поступово забруднюються кольоровими металами. Раціональним напрямком поводження із відпрацьованими промивними водами є випарювання води з подальшим використанням її у виробничому процесі, а із осаду, що залишається, можна вилучати кольорові метали. Проте в нашій країні в основному відпрацьовані електроліти і промивні води надходять на очисні споруди для нейтралізації. Шлами, що утворюються при нейтралізації стічних вод гальванічних виробництв і регенерації відпрацьованих електролітів, є аморфним осадом, який містить гідроксиди заліза і кольорових металів. Зневоднювання їх здійснюють за допомогою вакуум-фільтрів, пресфільтрів або центрифуг. Для підвищення продуктивності устаткування, що зневоднює, гидроксидний осад піддають реагентній або безреагентній обробці. Як реагенти використовують вапно, солі заліза й алюмінію, кислотовмісні реагенти. Недоліками реагентної обробки осаду є висока вартість і дефіцитність реагентів, збільшення його обсягу.

Список літератури:

1. Екологія міста. Під заг. ред. проф. Стольберга Ф.В. – К.: Лібра, 2000. – 464 с.
2. Білявській Г.О. та ін. Основи екології. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
3. Бригінець К.Д. Утилізація промислових відходів. Основи утилізації відходів: конспект лекцій (для студентів 3 курсу денної та 5 курсу заочної форм навчання напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування») / К.Д. Бригінець, К.О. Абашина; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 58 с.

Дуюн А.И., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

УТИЛИЗАЦИЯ ГАЛЬВАНИЧЕСКИХ ОТХОДОВ

Аннотация
Исследован вопрос образования и обращения с промышленными отходами гальванического производства. Выявлены основные черты утилизации отходов в Украине, и опыт других государств. Рассмотрены особенности гальванических отходов. Предложены некоторые варианты для устранения последствий.
Ключевые слова: отходы, машиностроения, экосистема, окружающая среда, гальваническая линия, тяжелые металлы, сточные воды, утилизация.

Duyun A.I., Grin S.A.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

UTILIZATION OF GALVANIC WASTE

Summary
The issue of formation and handling of industrial waste from galvanic production is investigated. The main features of waste utilization in Ukraine and the experience of other countries are revealed. Features of galvanic waste are considered. Some options for eliminating the consequences are proposed.
Keywords: waste, engineering, ecosystem, environment, galvanic line, heavy metals, waste water, utilization.

УДК 62-681.5

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИВЛЕННЯ ШКАФІВ ТЕЛЕМЕХАНІКИ КРАНОВИХ ПУНКТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ФОТОЕЛЕКТРИЧНИХ СТАНЦІЙ

Дядюра В.В., Поліщук І.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено особливості роботи ФЕС. Досліджено енергозатрати шаф телемеханіки протягом календарного року. Досліджено роботу системи катодного захисту для використання надлишкової електроенергії. Розроблено алгоритм перемикання живлення шафи від ФЕС або силової мережі.
Ключові слова: ФЕС, енерговитрата, телемеханіка, катодний захист, алгоритм.

Постановка проблеми. Системи телемеханіки кранових пунктів (КП) є основним джерелом інформації для автоматизованих систем диспетчерського управління та забезпечують спостереження та керування кранами на магістральних трубах транспортування природного газу. Впровадження систем телемеханіки є обов'язковим при новому будівництві та реконструкції існуючих об'єктів енергетики.

Важливим є безперебійне живлення КП для стабільної роботи системи телемеханіки. Крім того, постійне здорожчання енергоресурсів обумовлює необхідність зменшення енергоспоживання систем. Тому пропонується застосування фотоелектричних систем (ФЕС), як альтернативне джерело електроенергії для живлення шафи телемеханіки КП. Також для КП є актуальною задача живлення станцій катодного захисту (СКЗ) для уникнення корозії підземних трубопроводів. Станція катодного захисту має джерело постійного струму (перетворювач), анодне заземлення та контрольно-вимірювальний пункт. Джерелом безперебійного струму для установки катодного захисту комунікацій використовують перетворювачі, які під'єднують до джерела 220В промислової частоти, тому в літній період, коли ФЕС буде виробляти більше електроенергії ніж потрібно, надлишок енергії можна використовувати для живлення системи катодного захисту труб газопроводу.

ФЕС широко застосовуються для автономного енергозабезпечення об'єктів, підключення яких до електричних мереж неможливе або не планується. ФЕС можуть задовольняти потреби в електроенергії у безпосередній близькості до точки електрогенерації, але при цьому ФЕС повинні мати достатню кількість фотопанелей і акумуляторів, щоб забезпечити надійну роботу системи в автономному режимі [1-3].

Проведемо аналіз використання ФЕС для шаф телемеханіки КП. В одній шафі телемеханіки знаходиться контролер, який споживає близько 20 Вт/год електроенергії, відеореєстратор – 100 Вт/год, три інвертори по 200 Вт/год та два блоки живлення по 150 Вт/год, що в сумі складає близько 1 кВт/год електроенергії. Тому для економії можна використовувати ФЕС, але для цього необхідно розрахувати її величину, визначити кількість фотопанелей і акумуляторів. Найчастіше в таких розрахунках використовується модель найбільш «несприятливого місяця» [1-3; 6], згідно з якою обчислюється енергетичний баланс за місяць із найменшою інсоляцією і визначаються відповідні параметри автономної ФЕС. Вважається, що якщо станція зможе працювати в несприятливий місяць, то вона працюватиме і в іншу частину року. Очевидно, що такий підхід приводить до завищених вимог до устаткування і неоптимальної вартості ФЕС. Тому доцільнішим є облік зміни щодобової інсоляції впродовж тривалого циклічного кліматичного періоду, наприклад, року [4-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі тема про відновлювальні джерела енергії та станції, що виробляють електричну енергію на їх основі, є дуже актуальною. Велика кількість авторів не лише на вітчизняному просторі, а й за межами України приділяють цьому питанню достатню увагу та висловлюють свої думки. Так, автори у роботі «Solarenergy: Potentialand future prospects» [8] вважають, що оскільки у всьому світі виникає зростання попиту на енергію, тому для задоволення цих потреб одним із ключових рішень є використання сонячної енергії та нових технологій у цій галузі. Також Sandeep Kumar та Pawan Kumar у «Solarenergy: Potentialand future prospects» розглядають недоліки, які притаманні розвитку сонячної енергетики та наголошують на технічних проблемах у галузі використання сонячної енергії.

Формування цілі статті. Основна ціль статті дослідити можливість забезпечення шаф телемеханіки КП електроенергією від ФЕС.

Викладення основного матеріалу. Витрати на енергоресурси і системи енергопостачання промислових підприємств складають від 5 до 60% собівартості продукції в залежності від її виду. В кінцевому рахунку ефективне використання енергоресурсів самим безпосереднім чином впливає на конкурентоспроможність продукції підприємства, не залежно від типу зайнятості підприємства.

Для шаф телемеханіки КП застосовують системи комплексної автоматизації енергопостачання призначені для ефективної роботи енергозалежного обладнання. Ці системи забезпечують аварійне управління, зниження витрат від пошкодження обладнання за рахунок попередження аварійних ситуацій шляхом статичного аналізу ретроспективної інформації, своєчасне отримання повної інформації про стан обладнання, яка надається і реєструється в зручній формі, дистанційне керування обладнанням в автоматичному або ручному режимі.

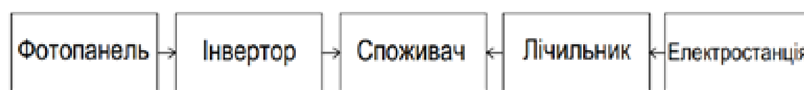

Рис. 1. Схема роботи ФЕС

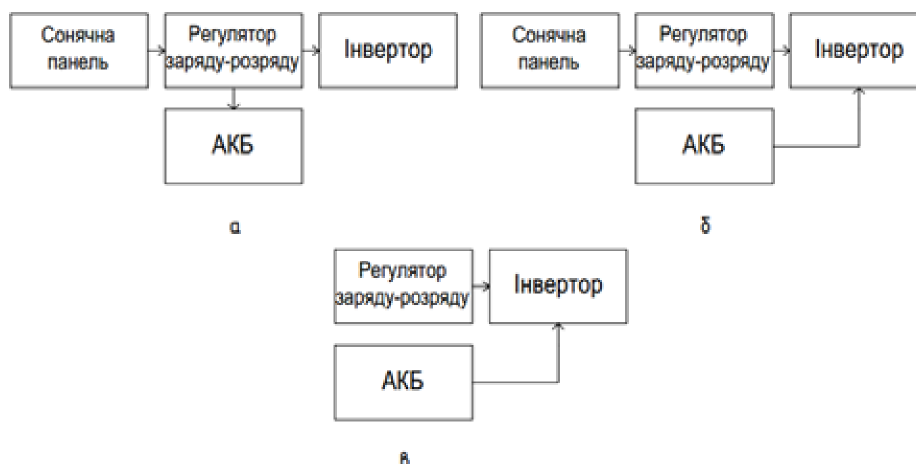

Рис. 2. Режими розподілу потоків потужності ФЕС: а – світлий час, генерація покриває навантаження; б – світлий час, генерація недостатня для живлення навантаження; в – темний час, генерація відсутня

Розглянемо принцип роботи мережевої ФЕС, яка має у своєму складі основні компоненти, показані на рис. 1. У процесі експлуатації автономної фотоелектричної системи можливі три основні схеми розподілу потоків потужності через регулятор заряду – залежно від наявності або відсутності фотогенерації і співвідношення рівня генерації та рівня споживання:

1. У світлий час доби, коли потужність, що генерується, перевершує потужність навантаження. При цьому від фотомодулів (ФМ) живиться навантаження і заряджаються акумуляторні батареї (АКБ) (рис. 2а).

2. У світлий час, коли генерація помірна і недостатня для покриття навантаження, інвертор споживає енергію як від ФМ, так і від АКБ (рис. 2б).

3. У темний час доби, а також у дні з низькою сонячною інсоляцію, інвертор живиться від АКБ (рис. 2в).

Алгоритм роботи системи автоматизації електроживлення досить простий, шафа телемеханіки працює від сонячної панелі та АКБ, якщо заряд акумулятора падає нижче 40%, контролер перемикає живлення на міську мережу, доки акумулятор не зарядиться до 100%. Для збільшення ККД, та збереження ресурсу АКБ додатково додається умова, за якої при наближенні до темної частини доби контролер завчасно перемикає систему на живлення від мережі, якщо заряд АКБ нижче 60%.

Для аналізу енергоефективності використання ФЕС для живлення шаф телемеханіки КП проведемо розрахунок витрат на електроенергію для їх живлення. Як сказано було раніше, шафа телемеханіки КП споживає 1 кВт/год і відповідно близько 24 кВт/год електроенергії за добу. Тому проведемо порівняльний аналіз двох ФЕС різної корисною потужності: 6 кВт/год та 10 кВт/год. Середньодобове напрацювання розрахуємо за формулою (1).

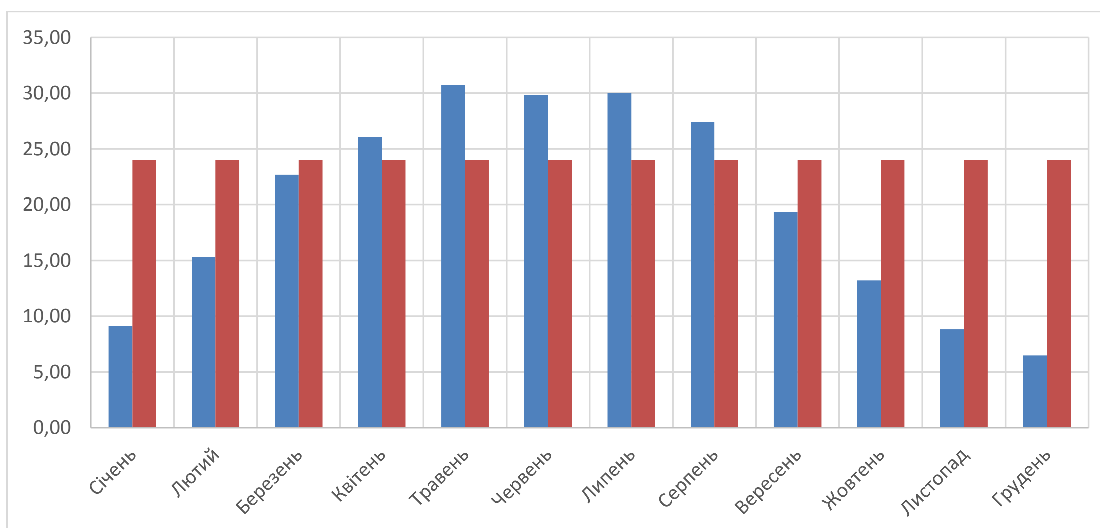

Рис. 3. Графік співвідношення виробленої електроенергії до спожитої протягом року

$$T_c * P_{ФЕС} * ККД_c = P_c \quad (1)$$

де T_c – середньодобова тривалість світлового дня, $P_{ФЕС}$ – корисна потужність ФЕС, $ККД_c$ – коефіцієнт корисної дії системи, P_c – середньодобова кількість енергії, що виробляє ФЕС.

Після розрахунку середньодобового відпрацювання обох ФЕС отримали такі результати:

8 год. * 6 кВт/год. * 0.5= 24 кВт

8 год. * 10 кВт/год. * 0.5= 40 кВт

З розрахунку бачимо, що ФЕС з меншою корисною потужністю цілком вистачає для живлення шафи телемеханіки протягом доби. Звісно в зимовий час роботи ФЕС не вистачить для покриття усіх витрат шафи телемеханіки КП, але ми рахуємо облік зміни щодобової інсоляції впродовж року [4-5], що зображено на рис. 3, тому такі результати вважаємо достатніми для ефективної роботи КП. Якщо ж перевести зекономлену електроенергію в грошові одиниці України, за тарифом для підприємців, то отримаємо 48 грн. за добу. Отже за рік економія складе близько 17000 грн., з чого отримуємо термін окупності ФЕС близько 10 років.

Висновки і пропозиції. По результатам порівняння двох ФЕС різної потужності стає зрозуміло, що ФЕС корисною потужністю 6 кВт/год є достатньою для ефективної економії електроенергії, при встановленні її з шафою телемеханіки кранового пункту.

Список літератури:

1. Kalogirou S.A. Solar Energy Engineering: Processes and Systems. – London: AcademicPress, 2009. – 760 p.
2. McEvoy A., Markvart T., Castaner L. Practical Handbook of Photovoltaics: Fundamentals and Applications. Second Ed. – Oxford: Elsevier, 2012. – 1224 p.
3. Luque A., Hegedus S. Handbook of Photovoltaic Science and Engineering. – JohnWiley&Sons, 2003. – 1179 p.
4. Barra L., Catalanotti S., Fontana F. and Lavorante F. Ananalytical method to determine the optimal size of a photovoltaic plant // SolarEnergy. – 1984. – № 33(6). – P. 509-514.
5. Mustacchi C., Cena V., Rocchi M. Stochastic simulation of hourly global radiation sequences // Solar Energy. – 1979. – Vol. 23. – № 1. – P. 47-51.
6. Бекиров Э.А., Воскресенская С.Н., Химич А.П. Расчет системы автономного энергоснабжения с использованием фотоэлектрических преобразователей / Метод. пособие для дипл. проектирования. – Симферополь: НАПКС, 2010. – 83 с.
7. «Solarenergy: Potentialand future prospects» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032117313485 (дата звернення: 20.10.2018).

Дядюра В.В., Полищук И.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПИТАНИЯ ШКАФОВ ТЕЛЕМЕХАНИКИ КРАНОВЫХ ПУНКТОВ С ПОМОЩЬЮ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СТАНЦИЙ

Аннотация
Исследованы особенности работы ФЭС. Исследованы энергозатраты шкафов телемеханики в течение календарного года. Исследована работа системы катодной защиты для использования избыточной электроэнергии. Разработан алгоритм переключения питания шкафа от ФЭС или силовой сети.
Ключевые слова: ФЭС, энергозатраты, телемеханика, катодная защита, алгоритм.

Diadiura V.V., Polishchuk I.A.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

PROVIDING POWER OF TELEMECHANICS CABINETS OF CRANE ITEMS BY PHOTOELECTRIC STATIONS

Summary
Features of the PES work are investigated. The energy consumption of cabinets of telemechanics during the calendar year is investigated. The work of the cathodic protection system for the use of excess electricity is explored. The algorithm of power switching of the cabinet from PES or power grid is developed.
Keywords: PES, energy consumption, telemechanics, cathodic protection, algorithm.

УДК 504.064.4

КРИЗА ЛІТІЄВИХ АКУМУЛЯТОРІВ

Катенін В.Д., Василенко А.О., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Стаття присвячена аналізу кризи літієвих акумуляторів. У роботі розглянуті основні проблеми переробки використаних акумуляторів. Приведені данні стосовно світового використання літію. У статті наводяться інформація про основні країни видобутку літію. В продовженні цієї теми, розкриті проблеми, пов'язані з видобутком металу. Наведені приклади альтернативи літієвим акумуляторам. Зроблено виводи щодо можливості подолання кризи літієвих акумуляторів.
Ключові слова: літієвий акумулятор, електромобіль, переробка, видобування, девайс, споживання.

Постановка проблеми. Кожного року у світі продається декілька мільярдів автономних, бездротових приладів. У 2018 році, найпопулярнішим джерелом живлення таких пристроїв являється акумулятор, головним компонентом якого є літій. Останнім часом, до майже незліченної кипи мобільних девайсів з літієвими батарейками, приєдналися електромобілі. Одна з цих автівок, у середньому, потребує 7 кг літію, а це в 100 разів більше, ніж потрібно акумулятору ноутбука і в 10000 разів, ніж смартфону. Саме тому, із зростанням попиту на цей метал, виникає цілий ряд загроз навколишньому природному середовищу, пов'язаних одразу з видобутком сировини та утилізацією використаних батарейок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивно, що разом з інтенсивним зростанням попиту на літій, майже пропорційно, зросла актуальність питання можливої кризи, пов'язаної з нестачею цього металу, що може призвести до розробки нових копалин. Також, зростання попиту на пряму пов'язано із збільшенням кількості нових пристроїв, які, рано чи пізно, будуть підлягати утилізації. Найчастіше, це питання розглядається в працях зарубіжних вчених, аналітиків та журналістів, зокрема: Дидьє Жюльєн (Didier Julienne), Джої Гардинер (Joey Gardiner), Генрі Сандерсон (Henry Sanderson), Джейсон Дейг (Jason Deigh), В.В. Міклушевський та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на гостроту даного питання, кількість робіт, пов'язаних з ним, є недостатньою. Зокрема, майже відсутня увага українських вчених до можливості цієї кризи. Також, гострота кризи, що наближається, разом з пошуком альтернативи сучасним акумулятором потребує набагато більш глибокого вивчення.

Мета статті. У ході даної роботи, нами були поставлені наступні цілі:

1. Висвітлити питання можливої кризи, пов'язаної з різким збільшенням попиту на літій.
2. Розглянути питання утилізації літієвих акумуляторів.
3. Запропонувати альтернативу сучасним літієвим акумуляторам.

Виклад основного матеріалу. Літій (Li) – найбільш легкий метал, що належить до групи лужних металів; третій у періодичній системі хімічних елементів. При виготовленні хімічних джерел струму, він використовується у вигляді металізованого літію або літієвого з'єднання з іншими елементами. Літій є досить поширеним на планеті елементом, але, в той же час, рідкісним. Така невідповідність обґрунтовується тим, що велика частина літію, що існує на планеті, не підлягає видобутку доступними для людини способами.

Щороку, у світі продаються сотні мільйонів мобільних пристроїв. Наприклад, у 2017 році було продано майже 1,5 млрд смартфонів, кожен з яких, насамперед, потребує наявності джерела живлення – акумулятора. Але сьогодні, не тільки смартфони та близькі до них смарт-девайси, такі як ноутбуки, планшети та цифрові камери живляться від літієвих батарейок. Все більше залежних від розетки приладів «втрачають» дроти. Вже зараз, нікого не здивувати бездротовим пилососом, а то й невеликим роботом, який прибирає квартиру абсолютно автономно.

Не варто забувати і про цілий ряд нових пристроїв, які, за останні декілька років, міцно увійшли у наш побут: розумні годинники та браслети, портативні спікери, та безліч менш популярних приладів. Також, останнім часом, стався справжній бум портативного електричного транспорту: гіроскутери, електричні самокати, сігвеї і цей список можна продовжувати.

На презентації Tesla Model 3, у березні 2016 року, Ілон Маск зробив нескромну заяву: «Щоб робити 500 тисяч електромобілів в рік, нам доведеться закупити увесь літій у світі».

І останнє, але не за значенням – електромобілі. У 2017 році електромобілі нараховували менш ніж 1% глобального ринку автомобілей, але, у той самий час, на виробництво їх акумуляторів було використано майже 25% усього літію, що було видобуто у 2016 році. Зважаючи на це, саме електромобілі наблизили людство до неминучої літієвої кризи.

Останнім часом, електромобілі подаються як беззаперечна альтернативна бензиновим та дизельними аналогам, але, мало хто говорить про екологічні проблеми, пов'язані з виготовленням та утилізацією півтонних літій-іонних батарейок.

Британські та французькі уряди, нещодавно, зобов'язались заборонити продаж бензинових і дизельних автомобілів до 2040 року, а автовиробник Volvo пообіцяв продавати лише електричні або гібридні автомобілі з 2019 року.

Минулого року, кількість електромобілів у світі склала 2 мільйони, а за оцінками Міжна-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

родного Енергетичного Агентства, до 2030 року у світі буде 140 мільйонів електромобілів, якщо країни досягнуть мети паризької кліматичної угоди. Цей електричний бум автомобілів може залишити 11 мільйонів тон використаних літій-іонних батарей.

Сьогодні, в Європейському Союзі лише 5% літій-іонних батарей переробляються, а це наносить істотну шкоду навколишньому природному середовищу. Батареї не лише містять токсичні гази, але й основні складові, такі як літій та кобальт. Вони можуть призвести до забруднення води, земель, що, в свою чергу, призводить до серйозного негативного впливу на довкілля та здоров'я людини [1].

Проте, є підстави для оптимізму. До теперішнього часу, низькі показники переробки літій-іонних батарей можна пояснити тим, що більшість із них містяться в побутовій електроніці, яка, зазвичай, забута в ящику або завалена на смітник.

Але, батареї електричних авто значно відрізняються від акумуляторів мобільних девайсів, в першу чергу, розміром. Саме тому, питання їх утилізації стоїть набагато гостріше. Багато експертів сходяться на тому, що саме виробники автомобілів мають нести відповідальність за збір і переробку витрачених літій-іонних батарей.

Регламенти ЄС, згідно з якими виробники акумуляторів зобов'язані фінансувати витрати на збір, обробку та утилізацію всіх накопичених акумуляторів, вже заохочують зв'язки між автовиробниками та рециркуляторами. Наприклад, компанія Umicore, яка інвестувала 25 мільйонів євро (22,6 мільйони фунтів) на промисловий пілотний завод у Антверпені для переробки літій-іонних батарей, має у Європі домовленості з такими виробниками, як з Tesla та Toyota для виплавки дорогоцінних металів, таких як кобальт і нікель.

На жаль, навіть переробні заводи на вирішують проблеми. Не зважаючи на те, що комбінати з виплавки можуть легко відновлювати багато металів, вони не можуть безпосередньо відновити чистий літій, який потрапляє у змішаний побічний продукт. Комбінати можуть повернути літій з побічного продукту, але кожен додатковий процес додає витрати.

Це означає, що в той час, як електричні батареї автомобіля можуть бути прийняті до рециркуляції, немає гарантії, що це буде економічно вигідно. Основна проблема полягає в тому, що витрати на повну переробку акумулятора знижуються до 1 євро за кілограм, вартість сировини, яку можна відновити, складає лише третину від цього.

Світовий досвід промислового виробництва літієвих акумуляторів показує, що питання утилізації доцільно вирішувати вже на стадії розробки виробів. Це дозволить приймати конструктивні і технологічні рішення, що дозволяють найбільш ефективно переробляти вироби після завершення їх життєвого циклу. Проблема накопичення літієвих батарей, що відпрацювали свій ресурс, вимагає кардинального рішення, так як відсутність технологій утилізації є одним з факторів, що стримують широке застосування даних виробів. Основні напрямки вирішення екологічних проблем літієвих хімічних джерел струму пов'язані із знешкодженням реакторної частини, що відпрацювала свій ресурс (літій та його сполуки, розчин електроліту, катодні матеріали) з витяганням і подальшою утилізацією (вторинним використанням) корисних компонентів.

Окрім проблеми переробки літієвих акумуляторів, особливої уваги потребує і проблема надшвидкого зростання споживання. Щороку збільшується видобування металу, яке спричиняє серйозне навантаження на навколишнє природне середовище [2; 3].

Наприклад, тільки зусиллями двох світових промислових гігантів – чилійського SQM і американського Albemarle – щорічний обсяг виробленого літію збільшиться до 2025 року на 200 000 тон. За оцінками експертів, з 2019 по 2025 рік видобуток цього металу зросте на третину: з 2,9 до 3,9 мільйона тон.

На сьогоднішній день, понад 90% літію добувається у 3 країнах: найбільше добувається в Австралії, на другому місці Чилі і на третьому Аргентина.

Уряд Чилі вживає заходів для захисту водних ресурсів країни, які використовуються під час видобутку корисних копалин. Але, протягом багатьох років, чилійський уряд затверджував права на видобуток води, і це було зроблено з недостатньою увагою до впливу видобутку на навколишнє середовище. Гірничі компанії мали право безконтрольно використовувати води в солончаку Салар-де-Атакама. Салар знаходиться у самій сухій пустелі світу, а вода, що знаходиться у солончаку використовується на найбільшій у світі шахті з видобутку міді.

Шахта, також, містить більше третини розроблених запасів літію у світі. Літій можна видобути з води у шахтах. Однак, попит на воду у регіоні зріс настільки, що чилійський уряд намагається обмежити її використання.

Уряд готується створити резерв питної води біля операцій провідних виробників літію SQM та Albemarle. Цей крок дозволить уряду продовжувати обмежувати використання води. Але SQM і Albemarle стверджують, що мають усі необхідні права на воду і не очікують нових обмежень, що вплине на їх поточне або майбутнє виробництво літію. Однак, існує велика кількість конкурентів, що намагаються використовувати воду, яка необхідна для видобутку літію [4; 5].

Проте, не тільки переліченні країни мають родовища затребуваного металу, у Болівії, за ствердженням багатьох експертів, існує пустеля багата на родовища літію, запаси якого нараховують до 70% світових. Постачання сировини, необхідного для розвитку електричного транспорту, допоможе зменшити залежність від викопного палива та може забезпечити настільки необхідне економічне благо для однієї з найбідніших країн Південної Америки. Але, з іншого боку, є занепокоєння з приводу впливу процесу видобутку на тендітну екосистему пустелі. Видобуток може означати значене збільшення забруднення регіону, проблеми з подачею води та пошкодження важливої для туризму природної краси.

Не зважаючи на екологічні загрози, президент Болівії Ево Моралес обіцяв розвивати літієву промисловість країни в рамках своєї пе-

редвиборчої кампанії 2009 року. З тих пір, він зробив ряд зобов'язань – вкласти загальну суму у 995 мільйонів доларів до 2019 року.

Такі компанії, як Tesla, дуже щільно розглядають можливість найскорішого видобутку ресурсу, хоча і Моралес був менш зацікавлений у залученні міжнародних компаній. Він наклав жорсткі вимоги щодо іноземних інвестицій, вимагаючи, щоб уряд Болівії слугував рівноправним партнером у будь-якій розробці проекта та виготовленні виробів з добутого літію [6].

Французький дослідник Вільям Тейл в дослідженні 2008 року виявив, що на планеті було виявлено 3,9 млн. Тон відновлювальних літієвих родовищ. Через рік консультанти Джері Кларк та Пітер Харбін встановили ще одне дослідження, згідно якому, кількість літію перевищує цю суму в 10 разів. З тих пір проведено кілька досліджень, всі з різними результатами.

Точно не відомо скільки літію існує на Землі. Зовсім нещодавно, у 2015 році, було оцінено, що на планеті достатньо літієвих резервів для підтримки світового виробництва протягом 365 років. Проте, це було тоді, коли виробництво дорівнювало 37000 тон літію на рік.

Компанія Greentech Media оцінила, що до 2040 року світ зможе побачити більше 100 фабрик за розмірами Тесли, яка може виробляти 500 тисяч автомобілів на рік, щоб задовольнити потребу в електричних транспортних засобах, що невпинно зростає. За цих умов, на основі показників 2015 року, 365-річні запаси будуть використані протягом 17 років [4; 6].

Великі компанії та держави, які усвідомлюють загрозу нестачі літію і рідкоземельних металів, роблять більш-менш успішні спроби переходу на альтернативні джерела енергії. Наприклад, в Китаї вже щосили використовують автобуси на залізних катодах, але, їх ефективність далека від звичних літієвих батарей. Наведемо декілька перспективних розробок.

Водневі паливні елементи. Найбільшу зацікавленість у розвитку такої технології проявляє Toyota. Прагнення японської компанії обумовлені тим, що водень не дає ніяких шкідливих викидів, володіє найвищим ККД та ідеально підходить для інтеграції в автомобілі (з конструктивної точки зору). Проблема в тому, що виробництво чистого водню не обходиться без викопного палива, що забруднює навколишнє середовище.

Літієво-сірчані акумулятори. Їх не можна назвати розробкою далекого майбутнього, оскільки перші батареї Li-S повинні з'явитися протягом найближчих чотирьох років. Sony працює над технологією і стверджує, що нові АКБ матимуть на 40% більш високу щільність енергії, ніж сучасні. Проблема літієво-сірчаних акумуляторів криється в електродах, які швидко деградують, що унеможливлює їх застосування в комерційних пристроях. Іншою проблемою є те, що, з екологічної точки зори, ці акумулятори здійснюють майже той самий вплив на оточуюче середовище, що й звичайні Li-i акумулятори.

Графенові суперконденсатори. Суперконденсатори можуть набагато ефективніше заряджати і утримувати енергію. Освоєння даної технології, дозволяє значно поліпшити щільність зберігання енергії – за рахунок малої ваги графена. На жаль, опанування цієї технології – занадто складне, і ще не відомо, коли відбудуться значні просування.

Дороги з бездротовою зарядкою. Прототипи таких трас уже існують, але мають мало спільного з кінцевої задумкою. Вони лише демонструють концепцію правильного шляху розвитку транспортних засобів. Ідея в тому, щоб джерелом енергії автомобілю була сама дорога. Технічно, необхідно позбавити всі автомобілі акумуляторів і бензобаків, безперервно підживлюючи їх заряд енергією за допомогою бездротових зарядок, розміщених під дорожнім полотном.

Видобуток літію з морської води. Цей шлях може забезпечити світ літієм і знизити ціни на нього. Суть полягає в наступному: через субнанометрові пори в металоорганічні конструкції пропускається морська вода. На виході, завдяки здатності мембран утримувати іони Li, отримуємо опріснену воду і чистий літій. Але, не зважаючи на економічну перспективу, цей спосіб може завдавати значної шкоди водному басейну та навколишньому середовищу в цілому [1; 7].

Висновки і пропозиції. Сьогодні, проблема літієвої кризи близька, як ніколи. Надшвидкі темпи розвитку мобільних технологій та електричного транспорту ставлять нові виклики перед людством, адже, екологічні проблеми, пов'язані із видобутком літію та переробкою старих акумуляторів, потребують найшвидшого вирішення. Зараз, найефективнішим способом покращення ситуації є державне регулювання, а саме, економічне стимулювання збиткової переробки акумуляторів та обмежувальні заходи щодо видобутку нових ресурсів. Також, не варто забувати про інвестиції у перспективні розробки, а саме, альтернативні види палив та нові типи акумуляторів.

Список літератури:

1. The rise of electric cars could leave us with a big battery waste problem [Electronic data]. – Mode of access: World Wide Web: theguardian.com/sustainable-business/2017/aug/10/electric-cars-big-battery-waste-problem-lithium-recycling.
2. Маляренко В.А. Енергетика і навколишнє середовище: навч. посібник / Маляренко В.А. – К.: Сага, – 2008. – 364 с.
3. Kwade A. Recycling of Lithium-Ion Batteries: The LithoRec Way / A. Kwade, J. Diekmann – Springer, 2018. – 288 p.
4. Micah T. DIY Lithium Batteries: How to Build Your Own Battery Packs / T. Micah. – Toll Publishing, 2017. – 136 p.
5. Миклушевский В.В. Утилизация литиевых химических источников тока / В.В. Миклушевский // Экология и промышленность России. – 2002. – № 12. – С. 24-26.
6. Electric car boom fuels interest in Bolivia's fragile salt flats [Electronic data]. – Mode of access: World Wide Web: theguardian.com/sustainable-business/2017/jan/17/white-gold-companies-search-lithium-bolivia.
7. Harpen P.W. The global lithium Industry – A portrait of rapid flux / P.W. Harpen, J.H. Edwards // JOM. – 1997. – Vol. 49. – P. 781-786.

Катенин В.Д., Василенко А.А., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

КРИЗИС ЛИТИЕВЫХ АККУМУЛЯТОРОВ

Аннотация
Статья посвящена анализу кризиса литиевых аккумуляторов. В работе рассмотрены основные проблемы переработки использованных аккумуляторов. Приведены данные относительно мирового потребления лития. В статье приводится информация об основных странах добычи лития. В продолжении этой темы, раскрыты проблемы, связанные с добычей металла. Приведенные примеры альтернативы литиевым аккумуляторам. Сделаны выводы о возможности преодоления кризиса литиевых аккумуляторов.
Ключевые слова: литиевый аккумулятор, электромобиль, переработка, добыча, девайс, потребление.

Katenin V.D., Vasilenko A.O., Grin S.O.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

LITHIUM BATTERIES CRISIS

Summary
The article is devoted to the lithium batteries crisis analysis. The paper considers the main problems of used batteries recycling. Data on the world use of lithium are given. The article provides information on the main countries-producers of lithium. In the continuation of this topic, the problems associated with the extraction of metal are disclosed. Examples of alternatives to lithium batteries are given. Conclusions are made on the possibility of lithium batteries crisis overcoming.
Keywords: lithium battery, electric car, processing, extraction, device, consumption.

УДК 004.932.72

ПРИНЦИПИ ПРОЕКТУВАННЯ ІНТЕРФЕЙСУ ДОДАТКУ «DIETAPP» ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РАЦІОНУ ХАРЧУВАННЯ ТА ВІДСТЕЖЕННЯ АКТИВНОСТІ В СПОРТИВНОМУ ЗАЛІ НА ПЛАТФОРМІ ОС IOS

Ковтун М.Р., Якимчук В.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто принципи проектування інтерфейсу додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі на платформі ОС IOS. Запропоновано, описано та розроблено процес роботи над дизайном. Надано обґрунтування дизайн-концепції додатку на основі методики Архетипів і пояснено вибір стилістики додатку. Також у статті описано методику використання принципів Human-Centered Design, User Centered Design та інших у розробці інтерфейсу та структури мобільного додатку. Для ілюстрації дизайн-рішень наведено фрагменти користувацького інтерфейсу.
Ключові слова: дизайн інтерфейсу, дизайн-процес, здорове харчування, збалансоване харчування, мобільний додаток харчування, IOS.

Постановка проблеми. Під час дослідження ринку споживачів і потенційних користувачів, підтвердили гіпотезу щодо доцільності розробки додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності у спортивному залі, яку було спроектовано на платформі операційної системи IOS. Оскільки ринок мобільних додатків «здорового харчування» в Україні відкритий для нових пропозицій та потребує конкурентної альтернативи.

Основною проблемою наступного етапу проектування був вибір підходу до проектування інтерфейсу і розробка дизайну користувацького інтерфейсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проведено дослідження для виявлення новітніх трендів у дизайні інтерфейсів. Для створення сучасного та якісного інтерфейсу додатку в процесі дизайну керувались такими принципами та стандартами, як Human-Centered Design [1], User Centered Design [2], Jobs-to-be-Done [3] та стандартами розробки інтерфейсів компаній Apple Human Interface Guidelines [4] та Google Material Design [5].

За результатами дослідження було з'ясовано, що функціональні та візуальні рішення базуються на потребах та ментальних моделях користувачів, виявлених у рамках дослідження ринку мобільних додатків. Тому у розробці описаного мобільного додатку за основу для розробки було взято дослідження ринку мобільних додатків тематики здорового харчування та підтримки спортивної форми організму, описаного у статті «Обґрунтування актуальності розробки додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі на платформі ОС IOS на Українському ринку» [6]. Також під час вивчення публікацій було підтверджено гіпотезу, що елементи взаємодії користувача з системою мають бути створені відповідно до патернів взаємодії з сучасними інтерфейсами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В основі ідеї створення додатку лежить не закрита потреба користувачів мобільних додатків тематики здорового харчування, здорового способу життя та підтримки фізичної форми на ринку мобільних додатків в Україні. Зокрема, центральною проблемою існуючих додатків виявилися вади інтерфейсу: відсутність у більшості аналогів таких затребуваних користувачем функцій, як підбір рецептів відповідно до існуючих особливостей харчування, недостатня прозорість та інтуїтивність інтерфейсу, а також відсутність локалізації порад щодо харчування та врахування сезонності продуктів.

Окремо варто виділити складнощі з мовною локалізацією – майже жоден із популярних додатків не має інтерфейсу українською мовою, орієнтованого на користувачів в Україні. Детальніше зазначені проблеми розглянуті у нашій статті «Обґрунтування актуальності розробки додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі на платформі ОС IOS на Українському ринку» [6].

Мета статті. Метою даної статті є описати принципи та процес створення інтерфейсу, проектування і реалізація дизайну користувацьких екранів, що були обрані для максимального задоволення потреб користувачів, з описом обґрунтування обраних підходів та методик, поясненням стилістики та структури додатку у розрізі методики Архетипів та концептів Human-Centered Design і User Centered Design.

Виклад основного матеріалу.

1. Обґрунтування дизайн-концепції додатку на основі методики Архетипів

Відштовхуючись від визначених мотивацій та задач користувачів, було розроблено стилістичну концепцію та дизайн-систему, які б відповідали раціональним та емоційним потребам користувачів. В основі запропонованої розробки покладено методику Архетипів [7], яка дозволила побудувати обґрунтовану візуальну систему без довготривалих маркетингових статистичних досліджень. Методику побудовано на теорії архетипів К.Г. Юнга [8].

Ця методика дозволяє будувати дизайн-концепції окремих продуктів виходячи з особливостей психології людини та чуттєвого сприйняття. Її ефективність доведено тисячами продуктів та брендів, успішних на ринках всього світу у найрізноманітніших галузях.

Опираючись з одного боку на профіль наших потенційних користувачів, а з іншого на

Рис. 1. Архетип Ruler. ***iconicfox.com.au***

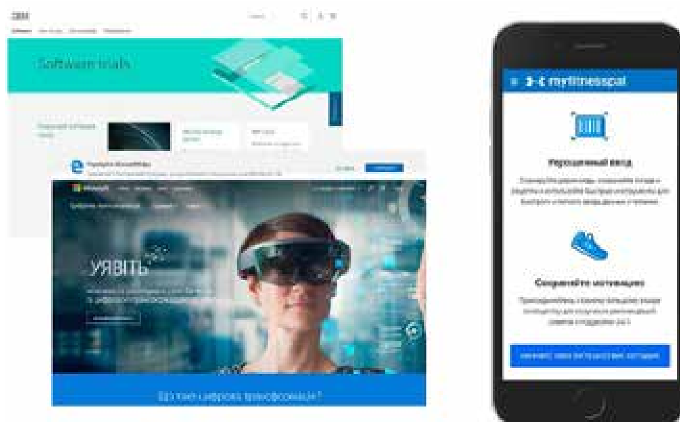

Рис. 2. Особливості візуальної комунікації для архетипу Ruler

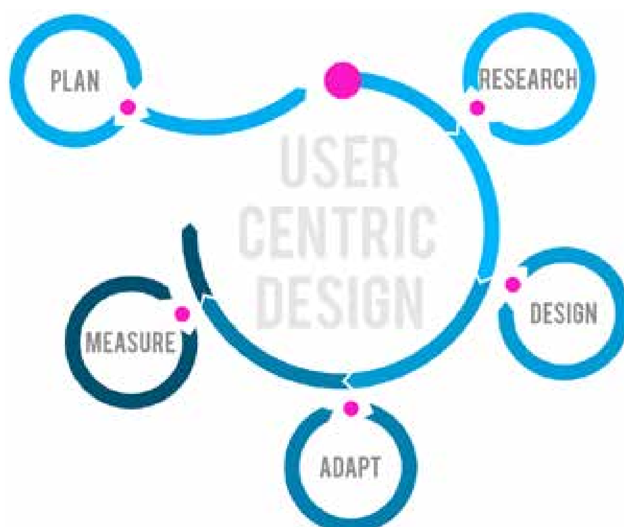

Рис. 3. Процес проектування у концепції User Centered Design. ***www.mobomo.com***

концепцію додатку, покликану ефективно задовольняти потреби цих користувачів, було визначено архетип Ruler найбільш відповідним для створення позиціонування і призначення додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі.

Архетип Ruler (рис. 1) має наступні характеристики й особливості:

– ключова мотивація – контроль;

– ціль – створити благополучне, успішне суспільство / родину;

– стратегія – організованість, керування, влада;

– страх – хаос, відчуження;

– слабкість – авторитаризм, неспроможність делегувати;

– талант – відповідальність, лідерство.

Архетип Ruler передбачає певні властивості візуальної комунікації (рис. 2), засновані на психологічних та соціологічних дослідженнях.

Зовнішній вигляд та відчуття:

- керуючий, той що задає напрямок;
- контрастний, виразний;
- консистентний, постійний.

Кольорова схема: контрастні кольори, виразні, нейтральні, спокійні. Вузька кольорова палітра.

Типографіка: виразна, чітка, універсальна, стабільна й елегантна, серйозна.

Зображення та ілюстрації: статичні, реалістичні, виразні.

Структура макету: роз'яснювальна, сувора, чітко структурована.

Взаємодія та анімація: збалансована, стабільна, швидка, чітка, передбачувана.

Тон голосу: чіткі твердження та заклики до дії, покрокові інструкції, адресовані людині [9].

Отримавши чітко сформовані вимоги до функціональності додатку, визначені задачами та раціонально-емоційними особливостями і потребами цільового сегменту користувачів, а також затверджену стилістику, розробку було переведено на наступний етап: безпосередньої побудови інтерфейсу.

2. User Centered Design як основний принцип проектування інтерфейсу

У сучасному дизайні, зокрема в проектуванні та оформленні інтерфейсів, все більшу роль відіграє користувач, його цілі, мотивації та проблеми. Тому принцип User Centered Design взято за основу і в нашому проекті (рис. 3). Цей принцип враховувався не лише під час створення елементів функціональності та графічних атомів оформлення, але й під час побудови процесів і процедур роботи над проектом. Зокрема, кожний етап дизайну супроводжувався тестуванням з користувачами і внесенням змін для максимальної відповідності інтерфейсу потребам та задачам цільової аудиторії.

Ментальну модель користувача було враховано у період проектування структури додатку, інформаційної архітектури сторінок, а також під час створення окремих елементів.

Виходячи з архетипу Ruler, структуру додатку обрано відповідно до принципів суворості, чіткої структурованості, такої, що пояснює процес.

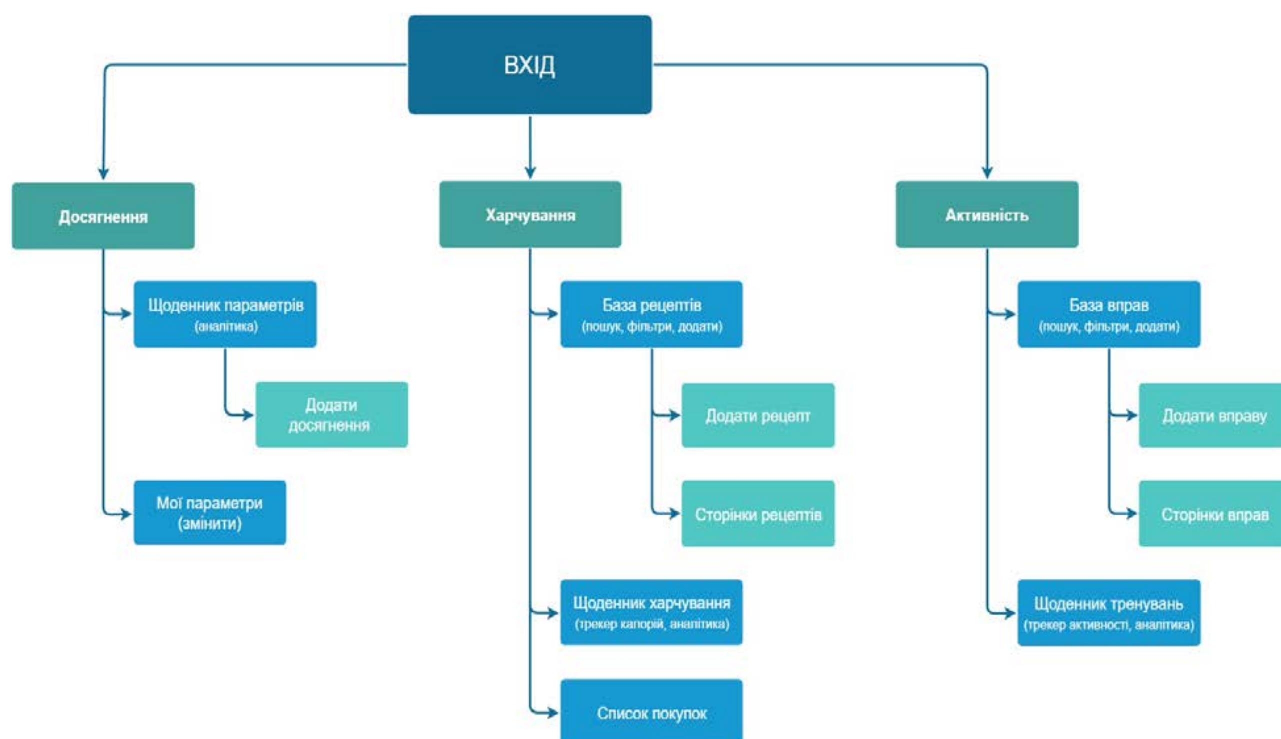

Рис. 4. Схема структури додатку «DietApp»

У такій структурі (рис. 4) всі можливі сценарії користувачів – лінійні. Тому для створення оптимального досвіду взаємодії, використано стандартні навігаційні елементи: меню розділів (Tab Bar), Навігаційне меню (Navigation Bar) з можливістю повернутися на крок назад для екранів та сторінок третього рівня. Запропоноване структурування інформації дозволяє легко користуватися додатком користувачам з середнім та низьким рівнями володіння технологіями (рис. 5) (у патернах взаємодії яких відсутні складні взаємодії, як от swipe [10] та 3d-touch [11]).

Ключові елементи додатку супроводжуються інтуїтивно зрозумілими іконками (рис. 6) для того, щоб полегшити процес взаємодії користувача з інтерфейсом. Для забезпечення зрозумілості іконок, графічні форми обиралися на всесвітньо визнаних дизайн-спільнотою ресурсах (*www.flaticon.com*, *https://material.io*) з топу популярних тематичних іконок. Однозначне сприйняття обраних іконок додатково верифіковано тестуванням макетів з користувачами.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи сучасні тенденції дизайну та розробки мобільних додатків для створення архітектурних, стилістичних та графічних рішень додатку за допомогою якого буде відбуватись спрощене визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі, розробленого на платформі ОС IOS, було обрано принцип Human Centered Design та методику архетипів. Таким чином, створено інтерфейс додатку, який дозволяє користувачеві вирішувати свої задачі в ефективний спосіб, отримуючи при взаємодії з інтерфейсом позитивний досвід. При цьому, орієнтуючись на потреби користувачів, основний акцент поставлено на цільовий сегмент аудиторії з ціллю створити максимально відповідний інтерфейс потребам користувачів.

Рис. 5. Навігаційні елементи додатку «DietApp»

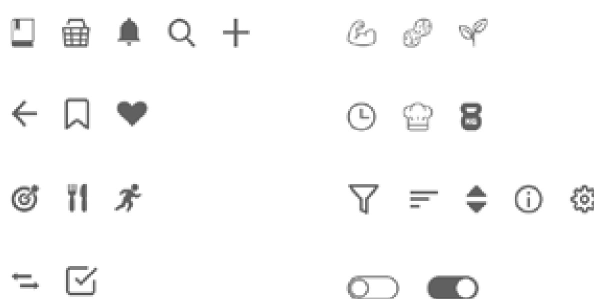

Рис. 6. Інтуїтивні іконки додатку «DietApp»

Список літератури:

1. The Field Guide to Human-Centered Design By IDEO.org 1st Edition © 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ideo.com/post/design-kit.
2. User Centered Design. Interaction Design Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.interaction-design.org/literature/topics/user-centered-design.
3. Что такое концепция Jobs To Be Done? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://medium.com/humanized-design-ru/what-is-jobs-to-be-done-c604f3d8d7c3.
4. Human Interface Guidelines. Apple Inc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://developer.apple.com/design/human-interface-guidelines/.
5. Material Design. Google [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://material.io/.
6. Обґрунтування актуальності розробки додатку для визначення раціону харчування та відстеження активності в спортивному залі на платформі ОС IOS на українському ринку. Ковтун М.Р., Якимчук В.С. The scientific method. No 23/2018. Warszawa, Poland.
7. The 12 Archetypes. Peca-Bickley, J. PostDigital, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://joannapenabickley.typepad.com/on/2007/06/on_the_12_arche.html.
8. Архетип и символ. Карл Густав Юнг. Канон + РООИ «Реабилитация». 2016.
9. Visual Research & Product Principles. Irene Shkarovska. Meat Studies. Oct. 2018.
10. Handling Swipe Gestures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://developer.apple.com/documentation/uikit/touches_presses_and_gestures/handling_uikit_gestures/handling_swipe_gestures.
11. Take Advantage of 3D Touch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://developer.apple.com/ios/3d-touch/.

Ковтун М.Р., Якимчук В.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРИНЦИПЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИНТЕРФЕЙСА ПРИЛОЖЕНИЯ «DIETAPP» ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РАЦИОНА ПИТАНИЯ И ОТСЛЕЖИВАНИЯ АКТИВНОСТИ В СПОРТИВНОМ ЗАЛЕ НА ПЛАТФОРМЕ ОС IOS

Аннотация
В статье рассмотрены принципы проектирования интерфейса для определения рациона питания и отслеживания активности в спортивном зале на платформе ОС IOS. Предложен, описан и разработан процесс работы над дизайном. Предоставлено обоснование дизайн-концепции приложения на основе методики Архетипов и объяснен выбор стилистики приложения. Также в статье описан метод использования принципов Human-Centered Design, User Centered Design и других при разработке интерфейса и структуры мобильного приложения. Для иллюстрации дизайн-решений приведены фрагменты пользовательского интерфейса.
Ключевые слова: дизайн интерфейса, дизайн-процесс, здоровое питание, сбалансированное питание, мобильное приложение питания, IOS.

Kovtun M.R., Iakymchuk V.S.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE DIET DETERMINE AND GYM ACTIVITY MONITORING IOS APPLICATION INTERFACE DEVELOPMENT PRINCIPLES

Summary
In the article an interface development principles for diet determine and gym activity tracking application for the iOS was described. Also, the application design process was presented. Design-conception based on the Archetypes theory and the interface stylistics choice were presented. Human-Centered Design, User Centered Design and others principles, used in mentioned mobile application design process, were reported. To illustrate design solutions, the fragments on the users' interface were depicted.
Keywords: interface design, design process, healthy eating, balanced nutrition, diet mobile application, IOS.

УДК 338

СЕНСОРНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІННОВАЦІЯ В ІНДУСТРІЇ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Короленко В.М., Сильчук Т.А.
Національний університет харчових технологій

Досліджено впровадження сенсорного маркетингу в управління сучасним готелем. Проаналізовано існуючі приклади впровадження даної інновації. Визначено характерні особливості функціонування готелю, який має функцію сенсорного маркетингу. Визначено перспективи розвитку інновації в Україні. Підсумовано переваги впровадження сенсорного маркетингу в управління готелем.
Ключові слова: сенсорний маркетинг, інновація, готельний бізнес, сучасний готель, управління.

Постановка проблеми. Готельний бізнес в Україні стрімко зростає шляхом появи нових підприємств гостинності, відповідно зростає й конкуренція між ними. Для того щоб відповідати європейському рівню обслуговування у готелях необхідно застосовувати нові інноваційні технології та надавати послуги високої якості. Саме тому на сьогодні актуальною є проблема впровадження інновацій у функціонування готелю, що може забезпечити його унікальність та відокремити від ряду інших. Однією з таких інновацій є впровадження сенсорного маркетингу в управління готелем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сенсорний маркетинг як інновацію, досліджували фахівці різних галузей [3; 4]. В останні роки дану інновацію впроваджують в управління готелями по всьому світу. Наприклад: готель «Tillary» в Брукліні, штат Нью Йорк. Фахівці, що досліджували сенсорний маркетинг відкривають фірми та компанії, які допомогли б сучасним готелям впроваджувати дану інновацію у їх готель. Наприклад: Farah Abassi, який заснував компанію, що спеціалізується на ароматах (один з аспектів сенсорного маркетингу). Aradna Krishna керує лабораторією сенсорного маркетингу в Мічиганському університеті і вважається провідним фахівцем у цій галузі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі застосування сенсорного маркетингу в управління готелем не враховано особливості такого впровадження, а також можливості його застосування у більш масштабному розумінні. Також дана інновація потребує постійної підтримки, шляхом переймання іноземного досвіду. Не висвітлено поняття сенсорного маркетингу у готельному бізнесі, його застосування, переваги, а також перспектива розвитку.

Мета статті. Мета статті полягає у розкритті поняття сенсорного маркетингу, можливості його впровадження в управління сучасним готелем, аналіз перспектив розвитку даної інновації та її переваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сенсорний маркетинг – це один з інструментів залучення та утримання свого клієнта, при цьому світові приклади показують, що вплив на клієнта завдяки наданню унікальних послуг сприяє збільшенню продажів компанії. Але тут важливо не обмежитися лише одним інструментом, а завжди пам'ятати про комплексний підхід. Даний вид маркетингу спрямований на психологічні відчуття та сприйняття людиною різних ситуацій при певних умовах. Сенсорний маркетинг включає в себе декілька аспектів, такі як: слух людини, тактильні відчуття, запах, враження.

Ідея сенсорного маркетингу належить відомому будівельнику брендів і консультанту корпорацій Disney's, Mars, Pepsi, American Express, Mercedes-Benz, McDonald's, Microsoft та інших Martin Lindstrom. На його думку, брендинг треба переорієнтувати на зорово-слухове сприйняття і знайти спосіб посилати сигнали і повідомлення, використовуючи всі п'ять органів почуттів людини.

Martin Lindstrom призводить вельми вражаючі результати застосування сенсорного маркетингу: якщо процес придбання покупки супроводжується приємним звуком, то кількість придбаного товару зростає на 65%, приємний смак збільшує кількість покупок на 23%, приємний запах – на 40%; товар, приємний на дотик, – на 26%, а приємний на погляд – на 46%. Ця ідея підтверджується практичними результатами дій більшості виробників і характером просування продуктів, зокрема, Absolut vodka, The Gap, Starbucks, мережа готелів Four Seasons, Lucent Technologies, що диференціюють себе на ринку в значній мірі засобами візуальної ідентифікації. Їх стійкий прогрес підтверджує принципову вірність такої політики [3].

Ще одним основоположником сенсорного маркетингу став дослідник George Sklaur, що заснував одну з перших звукозаписних фірм з виробництва, так званої функціональної музики – «Muzak». Велику популярність цій фірмі принесли записи заспокійливих мелодій для пасажирів перших ліфтів манхеттенських хмарочосів. Музика допомагала людям, що знаходяться в замкнутому просторі, впоратися із занепокоєнням і негативними емоціями, створюючи тим самим «штучний настрій» [1].

Широкого розповсюдження сенсорний маркетинг як наука здобув у США, потім досвід впровадження такого виду маркетинги почали застосовувати і у Європі.

Bernd Herbert Schmitt – професор міжнародного бізнесу в відділі маркетингу Колумбійської бізнес-школи Колумбійського університету в Нью-Йорку виділив три мети сенсорного маркетингу: диференціацію, мотивацію, та передачу ціннісного значення через відчуття споживача. Bernd Herbert Schmitt зазначає, що вони не

є взаємовиключними. Комплексний послідовний підхід до впливу в ім'я єдності, з одного боку, і гнучкості в ім'я різноманітності – з іншого, передбачає дотримання ключового принципу сенсорного маркетингу – когнітивної єдності і сенсорного різноманітностття. При вмілому менеджменті маркетинг відчуттів здатний формувати яскраві сенсорні переживання, диференціюють компанії і продукти, які б мотивували споживачів і забезпечують позитивний ціннісний ефект [3].

З сенсорним маркетингом тісно пов'язаний нейромаркетінг – порівняно новий напрям маркетингових досліджень, предметом якого є вивчення неусвідомлених сенсомоторних, когнітивних і емоційних реакцій людини на певні стимули [3]. Нейрофізіологічні реакції практично неможливо свідомо контролювати, тому перевагою даних досліджень є фіксування реакцій людини, які не пройшли через його свідомі "фільтри". За допомогою нейромаркетінгових досліджень можна отримати достовірні відповіді про те, які емоції відчувають респонденти при контакті зі стимулом, а також однозначно визначати їх переваги серед поданих ним для вибору варіантів.

В Україні розвиток готельного господарства зростає з кожним роком, відповідно зростає і рівень якості надання послуг. Тому готелі мають вміти утримати свого споживача, а також залучити нових. Впровадження сенсорного маркетингу як інновації у готелі полягає у використанні та впровадженні відразу декількох аспектів функціонування даної інновації.

За даними Державного комітету статистики, в Україні працює понад 1 232 готелів і 3 245 закладів відпочинку і оздоровлення. Отже, існує велика конкуренція між даними закладами. Оскільки сенсорний маркетинг є універсальною інновацією та гнучкою, то він може бути застосований у будь якому типі розміщення.

Аналіз та проведенні дослідження показали, що готель з огляду на спрямованість та фінансові показними може обрати один чи декілька елементів сенсорного маркетингу, який вони будуть застосовувати в управління готелем. Проаналізувавши основні приміщення готелю, було виявлено, що доцільно застосовувати елементи сенсорного маркетингу у таких зонах як: приймально-вестибюльна зона приміщень та номерний фонд готелю. Таким чином ми спрямуємо дану інновацію на споживачів та отримаємо відповідний ефект, який стане результатом від впровадження інновації.

Для того щоб забезпечити вплив на споживача за допомогою слуху використовувати функціональну музику, як і інші інструменти сенсорного маркетингу, музика підбирається з урахуванням типів простору готелю: відкритого простору («open space») і приватного простору («private space»).

До відкритого простору відносяться: туалетні кімнати, ліфти, вестибюлі і ін., а до приватного простору відносять кімнати гостей (номера).

Підбір будується на особливостях психологічного сприйняття музичних композицій споживачами. Фахівці відзначають, що швидка, ритмічна і гучна музика змушує споживачів швидше рухатися і приймати рішення, а повільна, мелодійна і неголосна, навпаки, сприяє розслабленню і мрійливого настрою.

Вплив за допомогою дотику. Тактильні (дотикові) відчуття як форма шкірної чутливості можуть бути різноманітними, і вони дуже істотно доповнюють картину навколишнього світу. Крім того, фізичний контакт є найважливішою складовою процесу вибору товарів і послуг. Дотик м'якості, глянцю і затишного тепла добре знайомих факту викликає ностальгічні відчуття. Таким чином споживач відокремлює готель від ряду інших.

Вплив на споживача через запах. Аромамаркетинг – це важлива частина всього сенсорного маркетингу, так як запахи надовго зберігаються в емоційній пам'яті людей і навіть можуть активізувати її. Маркетингові дослідження показують, що наявність приємних ароматів «залишає» покупців в магазинах на 15-20% довше, ніж зазвичай, що, відповідно, позитивно позначається на рівні продажів. Американський дослідник Alan Hirsh дослідним шляхом встановив, що всі запахи викликають певні почуття і впливають на поведінку людини. так, наприклад, аромати ромашки, жасмину і лаванди розслаблюють і заспокоюють, хвоя викликає легкий смуток, груша апетит, аромат кави зосереджує і прояснює думки.

Сила враження від перебування у готелі. Враження (від латинського «impressio») – образ, відображення або слід, що залишається в свідомості людини оточуючими картинами світу або подіями. В кінцевому рахунку від перебування у готелі споживач отримує певні враження, тобто підсумовує свої емоції. На цьому етапі споживач вже може вирішити чи повернеться він в цей готель, тому саме враження є підсумком та заключним етапом сенсорного маркетингу.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Сьогодні використання сенсорного маркетингу є одним із найрозумніших способів для брендів, щоб викликати емоції та підтримувати взаємодію. Більше того, він доступний для брендів у всіх галузях промисловості та спеціальностях. Тому незалежно від того, продаєте ви одяг або технічні продукти, це тактика, яку ви можете використовувати для розширення своєї марки.

Отже, проаналізувавши «сенсорний маркетинг» як стратегію готельного підприємства, можна визначити переваги даної інновації та її доцільність впровадження у систему управління готелем.

Переваги від впровадження сенсорного маркетингу в управління готелем:

1. Відмінності в побудові підприємств: за темпами постійного розвитку науки, технології та інформаційних технологій, на готельному ринку все частіше з'являється більше видів продукції та послуг, які пропонують різні засоби розміщення. Клієнти повинні приймати рішення про покупку різних товарів чи послуг. Обізнаність людей про готель є визначальним фактором процесу купівлі послуг готелю. Тому, якщо бренд не змінюється, споживачі ніколи не запам'ятають його. Існує два аспекти, пов'язані з брендом: менталітет і досвід. Сенсорний маркетинг допомагає підприємству будувати ці враження, щоб сприймати унікальний бренд.

2. Створення нового досвіду для клієнтів: органи чуття дадуть людям велику інформацію

про речі через вид, запах, слух, дотик і смак. Ось чому почуття відіграють важливу роль, з'єднуючи людський мозок з зовнішнім світом. Кожен із людських почуттів сприяє досвіду процесу закупівель або споживання. З сенсорним маркетингом кожен споживач має різні прийоми. Вони можуть мати різні уявлення про один і той же об'єкт. Різниця залежить від декількох факторів, включаючи стиль кожної людини, елементи культури, суспільства, релігії, соціального класу, все це створює новий та унікальний досвід для кожного клієнта.

3. Стимулювання креативності бізнесу. Для того, щоб продукт був при-йнятий і споживаний на ринку, підприємства повинні намагатися не лише на етапі виробництва, ціноутворення, а й на популяризацію та розповсюдження. Для цього кожен бізнес повинен розгорнути свої власні нові, унікальні та окремі напрямки. Сенсорний маркетинг було розпочато як нову формулу маркетингу, що допомагає бізнесу досягти своєї мети. Творчість людей допомагає вигадувати теорію сенсорного маркетингу, а сенсорний маркетинг також впливає на людину, вимагаючи від людей випробувати нові речі.

4. Розширення ринкової частки та збереження клієнтів: Sensory Marketing впливає на людей, кожна людина опиняється як центр маркетингової стратегії для продуктів і послуг. Сенсорний маркетинг допомагає клієнтам розрізняти кожен продукт. Компанія надає серйозний досвід для клієнтів через почуття може отримати нових клієнтів і збільшити частку ринку. І, звичайно, сильний досвід може створити довгу пам'ять для цього продукту, зберігати лояльність клієнтів компанії.

Отже, щоб знайти нові сенсорні впливи для стимулювання споживання, маркетологам необхідно розвивати та використовувати різні стратегії, щоб стимулювати увагу споживачів до корпоративних брендів. Нещодавно сенсорний маркетинг став спільною маркетинговою стратегією. Багато великих готельних груп вкладають великі кошти, щоб забезпечити чудове та тривале враження споживачів, що відображає їхню власну якість та смак.

Список літератури:

1. Ульяновский А.В. Маркетинговые коммуникации: 28 инструментов миллениума. – М.: ЭКСМО, 2008. – 432 с.
2. Нейромаркетинг: Визуализация эмоций: Учебное пособие / Под ред. Арндта Трайндла. – СПб.: Альпина Паблишерз, 2008. – С. 116.
3. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна / Вісник, 2014. С. 145.
4. Джанджугазова Е.А. Инновационный комплекс маркетинга гостиницы: «семь чувственных нот гостеприимства» – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru.
5. Сенсорний маркетинг як інноваційний вид маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stud.com.ua.

Короленко В.М., Сильчук Т.А.
Национальный университет пищевых технологий

СЕНСОРНЫЙ МАРКЕТИНГ КАК ИННОВАЦИЯ В ИНДУСТРИИ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
Исследовано внедрение сенсорного маркетинга в управление современным отелем. Проанализированы существующие примеры внедрения данной инновации. Определены характерные особенности функционирования гостиницы, что имеет функцию сенсорного маркетинга. Определены перспективы развития инновации в Украине. Подведены преимущества внедрения сенсорного маркетинга в управление отелем.
Ключевые слова: сенсорный маркетинг, инновация, гостиничный бизнес, отель, управления.

Korolenko V.M., Sylchuk T.A.
National University of Food Technologies

SENSORY MARKETING AS AN INNOVATION IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

Summary
The introduction of sensory marketing in the management of a modern hotel is explored. The existing examples of implementation of this innovation are analyzed. The features of functioning of the hotel which has the function of sensory marketing are determined. The prospects of innovation development in Ukraine are determined. The advantages of introducing sensory marketing in hotel management are summarized.
Keywords: sensory marketing, innovation, hotel business, modern hotel, management.

УДК 004.891

ВДОСКОНАЛЕННЯ АЛГОРИТМУ РАНЖУВАННЯ ТА ІНДЕКСАЦІЇ САЙТІВ

Мясіщев О.А., Судома І.В.
Хмельницький національний університет

У статті запропоновано модифікацію алгоритму ранжування Google – PageRank. Модифікація дозволить давати більш відповідну вагу популярності сайтам. При пошуку в мережі Інтернет, користувач зможе отримати відсортований, проіндексований список результатів із сайтами та необхідну йому інформацію. Суть та функціональність модифікованого алгоритму полягає в тому, що буде отримана нова формула розрахунку ваги сайту – SocPageRank. Вона отримає додатковий коефіцієнт та змінну, на основі яких буде відбуватись порівняльна характеристика реальної оцінки сайту із популярністю цього ж сайту на форумах та соціальних мережах.
Ключові слова: інформація, алгоритм, пошук, важливість, PageRank, SocPageRank, сайт, пошукова система.

Постановка проблеми. Для виявлення недоліків видачі результатів запиту на сторінку користувача, потрібно розглянути як саме побудований PageRank.

Порядок ранжування сайтів в Google працює наступним чином [1]:

1) знайти всі сайти які відповідають ключовим словам пошуку;

2) відранжувати відповідно до «сторінкових факторів», таких як ключові слова;

3) взяти до уваги текст посилань на сайти;

4) відкорегувати результати даними PageRank.

Декілька факторів про PageRank. PageRank – це число, що характеризує виключно здатність голосування всіх вхідних посилань на сторінку і те як вони рекомендують цю сторінку [2]. Кожна унікальна сторінка сайту, проіндексована Google, має вагу PageRank. Люди часто помиляються, думаючи про вагу сайту, який насправді є вагою головної сторінки цього сайту. Внутрішні посилання сайту враховуються при розрахунку ваги PageRank для інших сторінок сайту. PageRank незалежний, він не бере до уваги текст посилань і т.д.

Проблема отримання потрібних та корисних джерел була актуальною протягом усього розвитку інформаційних технологій, отже має місце на існування модифікований алгоритм пошуку інформації SocPageRank.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коли Google був тільки дослідницьким проектом, Брін і Пейдж написали статтю яка докладно описує формулу, що визначає вагу PageRank для сторінки. Хоча вони, можливо, вже не використовують в точності цю формулу, вона є досить коректною для сьогоднішніх цілей. Ось вона [2]:

$$PR(A) = (1-d) + d\left(\frac{PR(T_1)}{C(T_1)} + \ldots + \frac{PR(T_n)}{C(T_n)}\right), \quad (1)$$

де $PR(A)$ – вага сторінки А (те, що ми шукаємо);

D – коефіцієнт затухання, який зазвичай встановлюють рівним 0,85;

$PR(T_1)$ – вага *PadeRank* сторінки, що посилається на сторінку А;

$C(T_1)$ – кількість посилань із цієї сторінки;

$\frac{PR(T_n)}{C(T_n)}$ – для кожної сторінки, яка вказує на сторінку А.

Одним з перших показників посилання ранжування, заснованим на передачу так званої ваги посилання, став саме цей алгоритм. Згодом цей алгоритм удосконалювався творцями кожної з пошукових систем, ускладнювався і все менше впливав на загальну релевантність документа. Однак в усі посилальні алгоритми пошукових систем закладена ідея PageRank, створена в 1996 році Сергієм Бріном і Ларрі Пейджем, вдосконалена і ускладнена.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одна людина може знайти необхідну їй інформацію за декілька секунд і проаналізувати видані результати ввівши в адресну стрічку адресу сайту, інша зробить це ввівши конкретно сформований та цілеспрямований запит у пошуковій системі, а є і такі користувачі які не мають необхідних здібностей та аналітичного мислення для того щоб знайти потрібний їм ресурс.

Саме в таких користувачів дуже часто виникають проблеми із знаходженням необхідного джерела та інформації відповідної до введеного запиту у пошукове поле. Для боротьби із такими проблемами пошукові системи звичайно впроваджують такі міри як: поправка введеного тексту у поле запиту, інтелектуальний пошук, випадаючі допоміжні слова та популярні запити в процесі формування запиту. Але, все ж, це не забезпечує більшої ефективності в процесі пошуку. Саме вирішення проблеми видачі адекватних та корисних результатів пошуку буде розглянуто у цій статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження та вдосконалення функціонування алгоритму ранжування PageRank.

Виклад основного матеріалу. Для отримання необхідних корисних результатів пошуку в мережі та отримання реальних оцінок сайту, PageRank буде модифіковано ще одним коефіцієнтом який відповідатиме за популярність сайту у соціальних мережах та його рекомендування на форумах.

Тобто у формулу ранжування PageRank буде додано змінну s – коефіцієнт який буде рівний 0,15, буде множитись на кількість посилань з форумів та соціальних мереж – $T(C_s)$.

Повернемося до математичного рейтингу сайту, та розглянемо як у цій простій мережі функціонує алгоритм ранжування.

Веб-сайт С має більш високий рейтинг, ніж сайт Е, хоча є менше посилань на С, ніж на Е, але одна з посилань на С виходить з важливіших сайтів і, отже, має більш високе значення. Якщо умовно вважати, що веб-користувач, який знаходиться на випадковому сайті, має 85% ймо-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

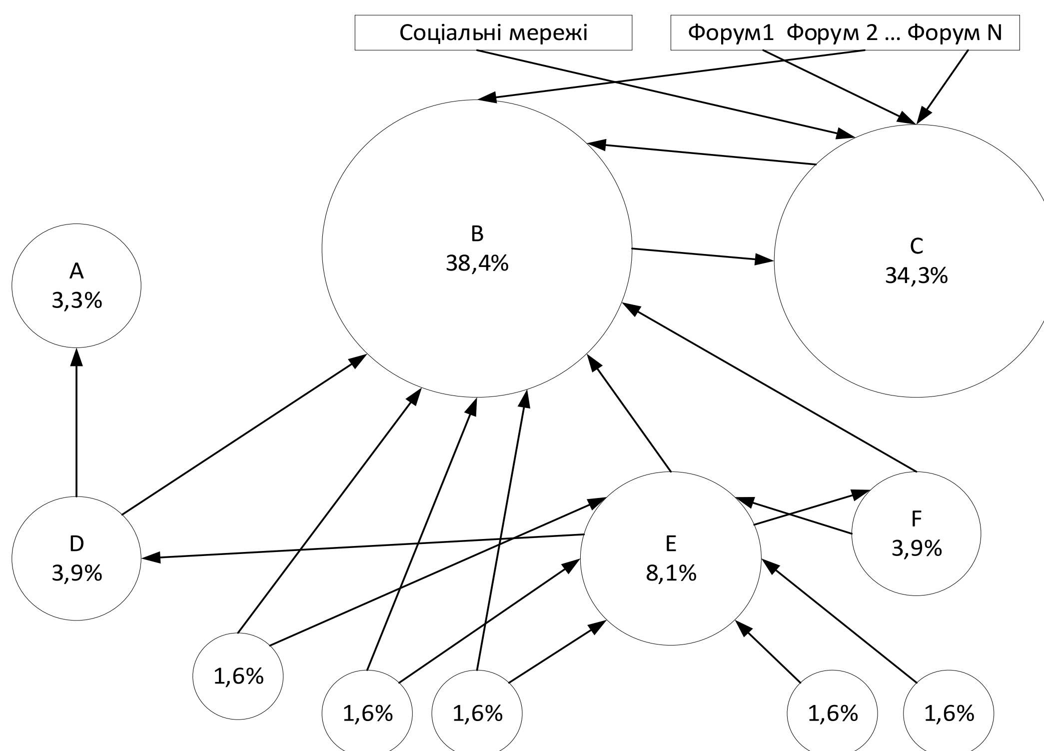

Рис. 1. Модифікована модель математичного рейтингу сайту

Джерело: розроблено автором

вірність вибору випадкового посилання на поточному сайті, і 15% переходу на будь-який інший сайт, то ймовірності переходу на сторінку E з інших посилань дорівнює 8,1% часу. (15% ймовірності переходу до довільного сайту відповідає коефіцієнту загасання 85%). Без загасання веб-користувачі в кінцевому підсумку потрапляють на сайти A, B або C, і всі інші сайти будуть мати PageRank, рівний нулю. При наявності загасання сайт A ефективно пов'язує майже всі посилання на сайти в цій мережі, навіть якщо він не має своїх власних вихідних посилань.

Отже модифікований алгоритм ранжування SocPageRank, набуде вигляду як зображено на рисунку 1.

Як видно з рисунку 1, після впровадження коефіцієнта s реальна оцінка сайту B, дещо впаде, оскільки він не настільки популярний на форумах та соціальних мережах як сайт C. До оцінки сайту C доплюсується 0,45:

$s \times T(C_s) = 3 \times 0{,}15 = 0{,}45$. Відповідно до загальної оцінки сайту B доплюсується: $s \times T(C_s) = 1 \times 0{,}15 = 0{,}15$.

В такому випадку сайти B та C стануть рівними за оцінками, а отже, відповідно до модифікованого алгоритму, перевага у списку видачі результатів пошуку піде на сторону сайту C.

За такого розкладу подій, коли на форумах сайт C обговорюють та рекомендують частіше та більше ніж сайт B. Проблема може бути в тому, що сайт B дійсно не є настільки популярним завдяки своїй корисності та актуальності.

Висновки і пропозиції. Всі пошукові системи борються з просуванням сайтів чорними методами оптимізації. Сайти, помічені у використанні чорних способів оптимізації, досить часто навіть виключаються з індексу на якийсь термін, або назавжди.

Пошукові системи існують для спрощення роботи користувача з інформацією з Всесвітньої павутини.

Проблема отримання потрібних та корисних джерел була актуальною протягом усього розвитку інформаційних технологій, отже має місце на існування модифікований алгоритм пошуку інформації SocPageRank.

Список літератури:

1. Как работает Google поиск [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://habr.com/company/ua-hosting/blog/277819/.
2. Растолкованный PageRank: или все, что вы всегда хотели знать о PageRank [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://digits.ru/articles/promotion/pagerank.html.

Мясищев А.А., Судома И.В.
Хмельницкий национальный университет

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АЛГОРИТМА РАНЖИРОВАНИЯ И ИНДЕКСАЦИИ САЙТОВ

Аннотация
В статье предложен модификацию алгоритма ранжирования Google – PageRank. Модификация позволит давать более соответствующий вес по пулярности сайтам. При поиске в сети Интернет, пользователь сможет получить отсортированный, проиндексированный список результатов с сайтами и необходимую ему информацию. Суть и функциональность модифицированного алгоритма заключается в том, что будет получена новая формула расчета веса сайта – SocPageRank. Она получит дополнительный коэффициент и переменную, на основе которых будет происходить по-сравнительный характеристика реальной оценки сайта с популярностью этого же сайта на форумах и социальных сетях.
Ключевые слова: информация, алгоритм, поиск, важность, PageRank, SocPageRank, сайт, поисковая система.

Myasishchev O.A., Sudoma I.V.
Khmelnitskiy National University

IMPROVING THE ALGORITHM OF RANKING AND SITE INDICATIONS

Summary
The article proposes a modification of Google's ranking algorithm – PageRank. The modification will allow to give a more appropriate weight to the sites of sites. When searching the Internet, the user will be able to receive a sorted, indexed list of results with the sites and the information it needs. The essence and functionality of the modified algorithm is that we will get a new formula for calculating the weight of the site – SocPageRank. It will receive an additional coefficient and a variable, which will be based on the level characteristic of the real assessment of the site with the popularity of the same site on forums and social networks.
Keywords: information, algorithm, search, importance, PageRank, SocPageRank, site, search engine.

УДК 664.8/.9

ТОВАРОЗНАВЧА ОЦІНКА ЯКОСТІ КИСЛОМОЛОЧНОГО НАПОЮ АЙРАНУ ПІДВИЩЕНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІННОСТІ

Сподар К.В., Карбівнича Т.В., Карпенко З.П., Кібець Т.М.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Проведено аналіз органолептичних та фізико-хімічних показників якості зразків айрану, що представлені на ринку м. Харкова. Визначено найбільш якісний зразок, який в подальшому використовували в якості основи для розробки нового виду айрану. В рамках наукового дослідження розроблено новий вид айрану підвищеної біологічної цінності. Дослідним шляхом визначено оптимальну кількість яблучно-гарбузового пюре від загальної кількості айрану.
Ключові слова: кисломолочний напій, айран, підвищена біологічна цінність, яблучно-гарбузове пюре.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку харчової індустрії найбільш результативною є концепція створення функціональних молочних продуктів, які сприятливо діють на організм людини. До них можна віднести продукти з невеликою кількістю жиру, з додаванням фруктового або овочевого соку, напої, у тому числі на основі сироватки, збагачені вітамінами, мікроелементами, природною клітковиною та ін. [1].

Найбільш виразні функціональні властивості мають кисломолочні продукти, що виготовляють із застосуванням бактерій L, які є постійними представниками мікрофлори кишечника людини. Ці бактерії вступають в антагоністичні відносини з небажаними мікроорганізмами, продукують антибіотичні речовини. З використанням цих бактерій розроблено багато різних функціональних продуктів. Вони поновлюють захисну мікрофлору шлунково-кишкового тракту, зміцнюють імунну систему, ефективні у випадку дисбактеріозу, ентероколіту, дисфункцій кишковика [2]. Тому актуальним є розробка кисломолочних продуктів підвищеної біологічної цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всі відомі способи одержання кисломолочних продуктів включають операції очищення і нормалізації вихідної сировини, пастеризацію, охолодження до температури заквашування, внесення закваски, сквашування та охолодження готового продукту до температури зберігання. Внесення функціональних інгредієнтів здійснюють на різних етапах виробництва: одночасно з введенням відповідні закваски кисломолочного продукту або до внесення закваски або після внесення закваски і сквашування [3].

Відомий спосіб отримання дієтичного кисломолочного продукту, який використовує в якості функціонального інгредієнта яєчний білок в 4-5%-ном розчині янтарної кислоти. Розведений у бурштиновій кислоті яєчний білок витримують в умовах природного теплообміну, а потім вносять суміш у вихідну сировину, попередньо піддане високотемпературній обробці і охолоджене, після чого виробляють операції перемішування, внесення закваски, сквашування, охолодження і розливу.

Цей спосіб трудомісткий, додає продуктам невластивий їм смак і при незначному відхиленні від технологічних режимів може призвести до отримання продукту з низькими органолептичними та структурними властивостями [4].

Спосіб одержання кисломолочних продуктів для функціонального харчування з широким спектром профілактичних властивостей, що використовує як функціональних інгредієнтів дві добавки рослинного походження – інуліномісткі і глікозидомісткі, а також ароматичну добавку. Інулін використовується для складання адекватних дієт і коригування харчування при цукровому діабеті, характеризується також великим вмістом вітамінів, а також мікро- і макроелементів, що робить його придатним для виділення важких металів з організму, а деякі похідні інуліну мають протипухлинну дією. Інуліномістку добавку вносять в молочну основу (молоко) після її пастеризації, а глікозидомісткі і ароматичну добавки – після сквашування [5].

Недоліком способу є його складність, пов'язана з використанням декількох функціональних інгредієнтів. Крім того, використовувані функціональні інгредієнти сприяють підвищенню в продукті процесу наростання кислотності, що скорочує термін їх придатності і знижує кількість корисної мікрофлори.

В якості найближчого аналога обрано спосіб отримання кисломолочного продукту, який використовує один функціональний інгредієнт – концентрат топінамбура або його подрібнені бульби. Топінамбур змішують з отриманої діафільтрація білковою фракцією, суміш пастеризують при 78-82°С з витримкою 18-22 хв, охолоджують і заквашують закваскою [6].

Недоліком способу і отриманого цим способом продукту, як і інших ві-домих способів, є те, що використовуваний функціональний інгредієнт не сприяє поліпшенню споживчих властивостей продукту і для збереження консистенції (для запобігання відділення сироватки) потрібно додаткове введення харчової добавки класу стабілізаторів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи фактор, що функціональні кисломолочні продукти відрізняються високим вмістом незамінних амінокислот, вітамінів, ферментів, жирів, що володіють індиферентним смаком і запахом, все це сприяє збереженню їх високої харчової та біологічної цінності та є незамінним компонентом для збільшення асортименту, отримання продуктів з більш низькою собівартістю і високою харчовою та біологічною цінністю [7].

Формулювання цілей статті. Метою даної сатті є визначення якості айрану та айрану підвищеної

біологічної цінності за органолептичними та фізико-хімічними показниками, а також дослідження стану маркування та пакування дослідних зразків.

Виклад основного матеріалу досліджень. Першочерговим етапом досліджень було визначення якісних показників айрану, що представлені на ринку м. Харкова, з метою визначення зразків із високими якісними показниками, які в подальшому будуть обрані в якості основ для розробки айрану підвищеної біологічної цінності.

В рамках даного етапу досліджень було визначено органолептичні та фізико-хімічні показники якості 5 зразків айрану, що представлено на ринку м. Харкова, а саме зразок № 1 – айран «Класичний», ГК «Молочний Альянс»; зразок № 2 – айран «Яготинський», ПАТ «Яготинський маслозавод»; зразок № 3 – айран «Домашній», МПП «Круїз»; зразок № 4 – айран «Турецький», ПАТ «Ічнявський завод сухого молока та масла»; зразок № 5 – айран «Ekfood», ТОВ «АНР ГРУП».

Якість айрану визначається за органолептичними, фізико-хімічними показниками, які встановлюються стандартами та технологічними умовами на його виготовлення й реалізацію.

Органолептичні показники айрану оцінюються за смаком та запахом, консистенцією та кольором. Результати дослідження органолептичних показників досліджуваних зразків айрану наведено в табл. 1.

Відповідно до вимог ГОСТ 31702-2013 «Айран. Технические условия» [8] щодо органолептичних показників якості айрану, найбільш відповідним являється кисломолочний напій за зразком № 2 «Яготинський» ТМ «Яготинський», так як у решти чотирьох зразках виявлено незначні дефекти, а саме зразок № 1 «Класичний» та зразок № 4 «Турецький» мають гіркий смак, зразок № 3 «Домашній» та № 4 «Турецький» мають нерівномірне та ненатуральне забарвлення, що не характерне для даного кисломолочного напою. Крім цього, зразок № 5 «Ekfood» має досить рідку консистенцію, що ставить під сумнів його рецептуру або технологічний процес.

За фізико-хімічним показниками досліджувані зразки айрану перевіряли за такими показниками: титрована кислотність, активна кислотність, масова частка сухих речовин. Результати досліджень наведено у табл. 2.

Встановлено, що в результаті дослідження фізико-хімічних показників якості зразків айрану, які представлено на ринку м. Харкова, всі зразки повністю відповідають вимогам ГОСТу [8].

Таким чином, проаналізувавши органолептичні та фізико-хімічні показники досліджуваних 5-ти зразків айрану, слід відмітити, що найращим виявився зразок № 2 «Яготинський».

Наступним етапом дослідження було визначення органолептичних та фізико-хімічних показників айрану підвищеної біологічної цінності, шляхом додавання дитячого пюре «Яблуко та гарбуз», ТМ «Gerber». Новий вид айрану був власноручно приготовано у лабораторії Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Таблиця 1

Органолептичні показники якості досліджуваних зразків айрану, що представлено на ринку м. Харкова

Досліджувані зразки	Органолептичні показники		
	Смак та аромат	Структура та консистенція	Колір та зовнішній вигляд
Зразок № 1 «Класичний»	Кисло-гіркуватий смак та кисло-молочний аромат	Однорідна по всій масі напою, без сторонніх включень	Однорідний білий колір, характерний для даного виду напою
Зразок № 2 «Яготинський»	Добрий, кисло-солоний, чистий смак та приємний, злегка кислуватий аромат, характерний для даного напою	Однорідний рідкий порушений згусток по всій масі айрану, без включень денатуруючого білка та інших сторонніх включень	Однорідний молочно-білий колір по всій масі, характерний для даного виду айрану
Зразок № 3 «Домашній»	Кисло-солоний досить чистий, приємний, характерний для даного напою смак та аромат	Однорідна структура з порушеним згустком по всій масі напою	Білий колір з жовтуватим відтінком
Зразок № 4 «Турецький»	Солонувато-гіркий смак та кисло-молочний аромат	Однорідна струкура з виділенням сироватки	Білий колір з салатно-жовтим відтінком
Зразок № 5 «Ekfood»	Солонувато-кислий досить чистий смак та кисло-молочний аромат	Однорідна по всій масі айрану, рідка, без сторонніх включень	Колір молочно-білий, характерний для даного виду айрану

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Фізико-хімічні показники якості досліджуваних зразків айрану

Досліджувані зразки	Фізико-хімічні показники якості		
	Титрована кислотність, °Т	Активна кислотність, pH	Масова частка сухих речовини, %
Зразок № 1 «Класичний»	85	4,0	6,0
Зразок № 2 «Яготинський»	80	4,2	9,0
Зразок № 3 «Домашній»	120	4,4	5,5
Зразок № 4 «Турецький»	95	4,3	7,0
Зразок № 5 «Ekfood»	100	3,7	4,8

Джерело: розроблено авторами

Пюре з гарбуза містить багато клітковини, яка очищає кишковик і покращує роботу травної системи. Користь яблучного пюре обумовлена наявністю великої кількості вітамінів і мінералів, аскорбінової кислоти, яка зміцнює імунітет і підвищує захисні функції організму. Є також вітамін D і PP, а також A, який потрібен для зору і шкіри. Завдяки наявності вітамінів групи B поліпшується робота нервової системи. Завдяки наявності калію, яблучне пюре нормалізує тиск і поліпшує роботу серцево-судинної системи. Багато воно також залізом, яке покращує процес кровотворення і склад крові. Входить до складу пюре ще, кальцій, магній, мідь і багато інших.

Яблучне пюре допомагає знизити ризик серцево-судинних захворювань, раку та деяких хронічних недуг, допомагає покращити кишковий транзит і сприяє здоровому руху кишковика. Яблучне пюре очищає печінку і діє подібно жовчогінному і сечогінному засобу.

Яблука і гарбуз добре поєднуються між собою. До того ж найпростіший рецепт не вимагає додавання цукру або інших інгредієнтів, так як яблука і гарбуз і так мають природну солодкість [9].

Так, з метою поліпшення біологічної цінності айрану, першочергово необхідно дослідити органолептичні та фізико-хімічні показники якості яблучно-гарбузового пюре. У табл. 3 та 4 наведено результати даних досліджень.

Проаналізувавши органолептичні та фізико-хімічні показники якості пюре «Яблуко та гарбуз», ТМ «Gerber», встановлено, що даний продукт повністю відповідає вимогам нормативно-правової документації ДСТУ 4084-2001 «Консерви фруктові пюреподібні для дитячого харчування» [10].

Отож, додавши пюре «Яблуко та гарбуз», ТМ «Gerber», до айрану «Яготинський» необхідно провести органолептичну та фізико-хімічну оцінку айрану підвищеної біологічної цінності.

Для проведення даного дослідження було взято 50 грам експерементального матеріалу (одна частина айрану, інша – яблучно-гарбузового пюре) в 5-ти різних варіаціях, а саме:

Зразок № 1 айран ТМ «Яготинський» + 2% яблучно-гарбузового пюре (49 гр айрану + 1 гр пюре);

Зразок № 2 айран ТМ «Яготинський» + 6% яблучно-гарбузового пюре (47 гр айрану + 3 гр пюре);

Зразок № 3 айран ТМ «Яготинський» + 10% яблучно-гарбузового пюре (45 гр айрану + 5 гр пюре);

Зразок № 4 айран ТМ «Яготинський» + 14% яблучно-гарбузового пюре (43 гр айрану + 7 гр пюре);

Зразок № 5 айран ТМ «Яготинський» + 20% яблучно-гарбузового пюре (40 гр айрану + 10 гр пюре).

Таблиця 3

Органолептична оцінка якості пюре «Яблуко та гарбуз», ТМ «Gerber»

Назва продукту	Назва показників		
	Смак та аромат	Структура та консистенція	Колір та зовнішній вигляд
Яблучно-гарбузове пюре	Кисло-солодкий смак з яблучним присмаком та ароматом	Однорідна, в міру густа	Помаранчевий колір та приємний зовнішній вигляд

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Фізико-хімічні показники якості пюре «Яблуко та гарбуз», ТМ «Gerber»

Назва продукту	Назва показників		
	Титрована кислотність, °Т (розрахунок на яблучну кислоту)	Активна кислотність (pH)	Масова частка сухих речовин (%)
Яблучно-гарбузове пюре	0,3	3,8	14

Таблиця 5

Органолептична оцінка якості зразку айрану № 2 «Яготинський» у поєднанні з яблучно-гарбузовим пюре

Показники	Зразок № 2 айран «Яготинський» + яблучно-гарбузове пюре				
	Зразок № 1	Зразок № 2	Зразок № 3	Зразок № 4	Зразок № 5
Смак та аромат	Кисло-молочний смак та майже невідчутний яблучно-гарбузовий аромат	Чистий кисло-солодкуватий смак та відчутний яблучно-гарбузовий аромат	Кисло-солодкий досить чистий смак та добре відчутний яблучно-гарбузовий аромат	Досить солодкий ніжно-кислий приємний смак з в міру яблучно-гарбузовим присмаком та ароматом	Солодкий з чітко вираженою кислинкою та неприємним занадто насиченим яблучно-гарбузовим ароматом
Структура та консистенція	Однорідна по всій масі напою	Однорідна по всій масі напою	Однорідна по всій масі напою	Однорідна, в міру рідка	Однорідна, занадто рідка
Колір та зовнішній вигляд	Однорідний молочний колір	Однорідний молочно-кремовий колір	Більш насичений кремовий колір	Однорідний досить чітко виражений помаранчевий колір	Дуже насичений помаранчевий колір

При органолептичній оцінці нових видів айрану перевіряли зовнішній вигляд і консистенцію, смак, запах і колір. Результати органолептичних досліджень зразка № 2 «Яготинський» у поєднанні з яблучно-гарбузовим пюре представленні у таблиці 5.

Таким чином, згідно з результатами органолептичних показників якості усіх 5-ти зразків, можна зробити висновок, що у зразку № 1 зовсім непомітне додавання яблучно-гарбузового пюре, у зразку № 5 було додано занадто велику кількість пюре, яке, у свою чергу, зовсім затьмарило притаманний молочно-кислий смак та аромат айрану, а ось зразок № 4 виявився найбільш смачним та в міру ароматним.

Виявивши найбільш гармонійне поєднання айрану з яблучно-гарбузовим пюре у зразку № 4 було досліджено його фізико-хімічні показники якості. Результати даного дослідження наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Фізико-хімічні показники якості айрану з додаванням яблучно-габузового пюре (зразок № 4)

Назва продукту	Показники й норма		
	Кислотність		Масова частка сухих речовин, %
	Титрована, °Т	Активна, pH	
Зразок № 4 з яблучно-гарбузовим пюре	85	5,4	7,3

Таким чином, за результатами табл. 6 можна зробити висновок, що зразок № 4 – айран ТМ «Яготинський» з додаванням 14% яблучно-гарбузового пюре (43 гр айрану + 7 гр пюре) за фізико-хімічними показниками повністю відповідає вимогам ДСТУ. Саме це додавання пюре дало можливість збільшити в міру кислотність даного продукту, тим самим підвищити термін зберігання нового кисломолочного напою айрану з яблучно-гарбузовим пюре, так як зі збільшенням кислотності з'являється більша можливість запобігти розвитку гнилисних бактерій, завдяки наявності в ньому молочної та яблучної кислоти.

Даний зразок є смачним, поживним та надзвичайно корисним кисломолочним напоєм, оскільки було збільшено біологічну цінність айрану шляхом додавання яблучно-гарбузового пюре.

Висновки з даного дослідження і перспективи. В рамках наукового дослі-дження було розроблено новий вид айрану підвищеної біологічної цінності з додаванням яблучно-гарбузового пюре, який має привабливий зовнішній ви-гляд, смак та запах.

За фізико-хімічними показниками айран підвищеної біологічної цінності перевірявся за такими показниками, як титрована та активна кислотності, масова частка сухих речовин. За даними результатів фізико-хімічних досліджень, айран підвищеної біологічної цінності відповідає вимо-гам ДСТУ.

Дослідним шляхом визначено оптимальну кількість пюре «Яблуко та гарбуз» ТМ «Gerber», що складають 14% від загальної кількості айрану.

Список літератури:

1. Рудавська Г.Б. Молочні продукти спеціального призначення : підручник / Г.Б. Рудавська. – К.: Наука, 2011. – 336 с.
2. Крашенінін П.Ф. Харчова і біологічна цінність молочних продуктів дитячого та лікувального харчування: зб. наук. пр.; за ред. П.Ф. Крашенініна. – М.: Агропромздат, 2011. – 96 с.
3. Технологія молока і кисломолочних продуктів : підручник / [Г.Н. Крусь, А.Г. Храмцов, З.В. Волокітіна та ін.]; за ред. А.М. Шалигіна. – М.: Колос, 2012. – 455 с.
4. Патент России 2354121 МПК A23C9/12, A23C9/13 Способ получения кисломолочного продукта для функционального питания и продукт, полученный этим способом / Ткаченко Ю.А.; заявл. 20.03.2007, опубл. 10.05.2009.
5. Патент России 2217967 МПК A23C9/12 Композиция для получения молочного фитопродукта гастро-иммунно-защитного действия / Скобелева Н.В.; заявл. 27.12.2001, опубл. 10.12.2003.
6. Патент России 2130731 МПК A23C23/00 Способ производства молочного лечебно-профилактического продукта / Полянский К.К., Родионова Н.С., Глаголева Л.Э.; заявл. 02.04.1998, опубл. 27.05.1999.
7. Азов Г.М. Справочник по производству кисломолочного напитка айрана: Справочник / Г.М. Азов, А.Г. Бурмакин, И.Б. Гусин, Г.М. Дезент. – М.: Пищевая промышленость, 2010. – 432 с.
8. Айран. Технические условия : ГОСТ 31702-2013 – ГОСТ 31702-2013. – [Действующий от 2014-07-01]. – Москва: ФГУП «Стандартинформ», 2013. – 8 с. – (Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации).
9. Гончарова В.І. Товарознавство харчових продуктів : підручник / В.І. Гончарова, Є.Я. Голощанова. – М.: Економіка, 2010. – 125 с.
10. Консерви фруктові пюреподібні для дитячого харчування. Технічні умови : ДСТУ 4084-2001 – ДСТУ 4084-2001. – [Чинний від 2002-04-30]. – Київ: Національний стандарт України, 2002. – 24 с. – (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики).

Сподарь Е.В., Карбивничая Т.В., Карпенко З.П., Кибец Т.М.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ТОВАРОВЕДНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КИСЛОМОЛОЧНЫХ НАПИТКОВ АЙРАН ПОВЫШЕННОЙ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ

Аннотация
Проведен анализ органолептических и физико-химических показателей качества образцов айрана, представленные на рынке г. Харьков. Определен наиболее качественный образец, который в дальнейшем использовали в качестве основы для разработки нового вида айрана. В рамках научного исследования разработан новый вид айрана повышенной биологической ценности. Опытным путем определено оптимальное количество яблочно-тыквенного пюре от общего количества айрана.
Ключевые слова: кисломолочный напиток, айран, повышенная биологическая ценность, яблочно-тыквенное пюре.

Spodar K.V., Karbivnycha T.V., Karpenko Z.P., Kibets T.M.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

PRODUCT QUALITY ASSESSMENT OF ACID MILK DRINKS AYRAN OF INCREASED BIOLOGICAL VALUE

Summary
Made an analysis of the organoleptic and physico-chemical indicators of the quality of samples of ayran, presented on the market of Kharkov. The highest quality sample was determined, which was later used as the basis for the de-velopment of a new type of ayran. As part of the research, a new species of ayran of increased biological value has been developed. Experimentally determined the optimal amount of apple-pumpkin puree of the total amount of ayran.
Keywords: fermented milk drink, ayran, high biological value, apple-pumpkin puree.

УДК 664:678.048

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ПРОЦЕСІВ ОКИСЛЕННЯ ПТАШИНИХ ЖИРІВ

Тищенко Л.М., Шахворостова В.М.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

В даній статті досліджено пташині жири та їх особливості. Описано органолептичні властивості кожного жиру та визначено їх фізико-хімічні показники. В процесі експериментальних досліджень були встановлені терміни зберігання жирів та досліджені процеси їх псування. Також запропоновано шляхи гальмування даних процесів. Основним шляхом для призупинення процесів окислення є використання антиоксидантів. Для досліджень було підібрано комбінацію природних антиоксидантів та встановлено їх вплив на жири.
Ключові слова: пташині жири, процес окислення, органолептичні властивості, фізико-хімічні показники, природні антиоксиданти примусове псування.

Постановка проблеми. З кожним роком чисельність поголів'я худоби скорочується. У той же час поголів'я птиці зростає, що є перспективним напрямком для розвитку агропромислового комплексу. Основною сировиною, яку одержують від переробки птиці є м'ясо, а жир вважається вторинною сировиною. Пташині жири використовують в основному в домашніх господарствах, вони не набули промислового вжитку, тому є потреба у встановлені порівняльної шкали оцінювання органолептичних властивостей, визначенні їх фізико-хімічних показників та дослідженні їх стійкості до процесів псування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході написання статті було проаналізовано літературні та інтернет-джерела. За даною темою не було проведено досліджень і немає публікацій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не вирішеними проблемами є: відсутність порівняльної шкали оцінювання органолептичних властивостей та констант пташиних жирів; дослідження процесів окислення та підбір антиоксидантів для подовження терміну зберігання зі збереженням харчової та біологічної цінності; використання пташиних жирів у промисловості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження пташиних жирів та їх властивостей, а також визначення шляхів збільшення терміну зберігання з подальшим використанням у харчовій промисловості.

Виклад основного матеріалу. Жири є незамінною складовою повноцінного харчування людини. Залежно від хімічного складу, вони містять насичені та ненасичені жирні кислоти. Але в процесі переробки, зберігання і транспортування піддаються псуванню. Зіпсовані жири для подальшого виробництва не підлягають. Тому для контролю якості жирів проводять лабораторні дослідження, які націлені на визначення свіжості, хімічного складу, походження жиру.

На виробництві сировина підлягає обов'язковому ветеринарно-санітарному огляду і лабораторному дослідженню. Жир досліджують з метою визначення доброякісності, а також встановлення видової приналежності і фальсифікації [1]. Одним з важливих методів дослідження якості харчових топлених жирів є органолептичний. При органолептичному дослідженні звертають увагу на зовнішній вигляд, колір, запах, смак, консистенцію і прозорість. Саме ці показники дають можливість визначити сорт жиру і ступінь його свіжості. Встановлено, що пташині жири поділяють на два сорти: 1 і 2 сорт.

За ступенем свіжості харчові топлені жири класифікують на:

- свіжий – без органолептичних ознак псування;
- свіжий, який не підлягає зберіганню – без органолептичних ознак псування;
- сумнівної свіжості – із сумнівними органолептичними показниками;
- не свіжий жир – чітко виражені недоброякісні органолептичні показники.

В роботі досліджено органолептичні показники топлених пташиних жирів, а саме: гусячого, курячого, качиного та індичого жирів (табл. 1). Вито-

Таблиця 1

Органолептичні властивості пташиних жирів

Показники	Назва жиру			
	гусячий	**курячий**	**качиний**	**індичий**
Колір	білий	яскраво жовтий, наближений до помаранчевого	світло-жовтий	насичений жовтий колір
Запах і смак	характерний для даного виду жиру, виражений інтенсивно, без сторонніх запахів	характерний для даного виду жиру, слабо виражений, нейтральний без сторонніх запахів	характерний для даного виду жиру, виражений інтенсивно, без сторонніх запахів	характерний для даного виду жиру, слабо виражений, без сторонніх запахів
Консистенція	мазеподібна, напівтверда, матова	мазеподібна, блискуча	мазеподібна, блискуча	мазеподібна, напівтверда, матова
Прозорість	Прозорий	Прозорий	Прозорий	Прозорий

Джерело: розроблено авторами

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

плювання здійснювали сухим способом, оскільки він забезпечує високий вихід доброякісного жиру та шкварі.

Колір пташиних жирів визначено при температурі 15-20°С шляхом поміщення на предметне скло завтовшки близько 5 мм. Дослідження проводились у відбитому денному розсіяному світлі. Колір жирів різний, його інтенсивність коливається від білого (гусячий) до яскраво жовтого (курячий).

Смак і запах жирів досліджено при температурі 20°С. Пташині жир мають характерний для них смак і запах, без сторонніх присмаків.

Консистенцію визначено надавлюванням металевим шпателем на жир при температурі 15-20°С. В пташиних жирах консистенція мазеподібна, в курячого та качиного блискуча, в гусячого та індичого матова.

Прозорість встановлено наступним чином. У пробірку вносився досліджуваний жир, і поміщався на водяну баню до повного розтоплення і доведення температури жиру до 60-70°С. Прозорість визначалась при денному освітленні. Пташині жири прозорі, без ознак помутніння. Тобто, згідно проведених досліджень пташині жири є свіжими і мають хороші органолептичні показники (рис. 1).

Рис. 1. Зображення пташиних жирів (1 – гусячий, 2 – курячий, 3 – качиний, 4 – індичий)

Джерело: розроблено авторами

За допомогою органолептичних показників можна опридiлити придатність до споживання жиру лише візуально, а для більш точного визначення свіжості проводять хімічне дослідження. Воно дає можливість визначити ступінь зіпсованості та подальше його використання на виробництві. В даній роботі встановлено фізико-хімічні властивості, а саме: вміст вологи, кислотне число, перекисне число, йодне число, число омилення, ефірне число та температура плавлення (табл. 2).

Одержані показники свідчать про високу якість та свіжість жирів, оскільки отримані значення не перевищують норми в порівнянні з показниками свинячого жиру. Також перевагою пташиних жирів є відсутність трансізомерів, які мають негативний вплив на організм людини. Пташині жири є напівтвердими і легко піддаються плавленню, тому можна стверджувати про їх високу засвоюваність.

Також в роботі досліджено процеси псування жирів. Найбільш розповсюдженим видом псування є окислення. В результаті цього змінюються не лише органолептичні властивості жиру, але і знижується його харчова, у тому числі біологічна цінність. Це пов'язано з окисленням життєво необхідних ненасичених жирних кислот, а також з руйнуванням каротиноїдів, токоферолів, фосфатів і інших біологічно активних речовин [2]. Крім того, первинні продукти окислення (пероксиди) можуть справляти токсичну дію на організм в результаті тривалого нагрівання жиру за високих температур. Вміст перекисних сполук в жирі оцінюють за величиною перекисного числа. Дослідження проводились за примусового псування у сушильній шафі при t=102°С. Перекисне число визначали через кожних 2 год (рис. 2).

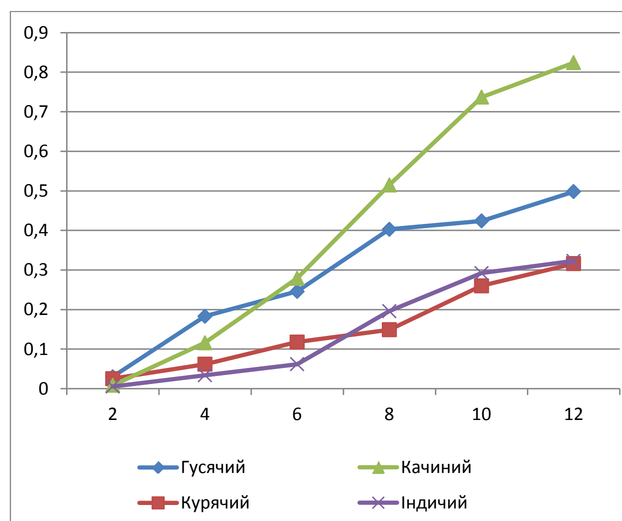

Рис. 2. Динаміка росту перекисного числа пташиних жирів

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Фізико-хімічні показники пташиних жирів

Назва жиру	Показники						
	Вміст вологи	**Кислотне число**	**Йодне число**	**Перекисне число**	**Число омилення**	**Ефірне число**	**Температура плавлення, °С**
Гусячий	0,022	0,8	27,9	0,0198	151,47	150,67	30
Курячий	0,232	0,5	26,0	0,0073	145,09	144,59	20
Качиний	0,141	0,6	19,7	0,0085	159,5	158,9	21
Індичий	0,161	0,7	12,7	0,0056	142,8	142,1	23

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Природні антиоксиданти

Джерело: розроблено авторами

За результатами дослідження спостерігається стрімкий ріст кривих качиного та гусячого жиру. Динаміка росту значень перекисного числа показує, що в кожного жиру індукційний період різний, а саме: гусячого та качиного – 4 год, курячого – 6 год, індичого – 8 год. Останній жир характеризується найкращим значенням. Дослідження процесів окислення вказують на те, що кожен жир залежно від свого хімічного складу псується не однаково, тому потрібно звертати особливу увагу на властивості і склад жиру, умови зберігання та застосовувати шляхи, які значно збільшать термін придатності.

Доведено, що одним з ефективних шляхів гальмування процесів окислення є використання антиоксидантів. В даній роботі були використані природні антиоксиданти, оскільки вони мають переваги над синтетичними: є безпечними з'єднаннями, містяться в багатьох харчових продуктах і мають підвищений інтерес і довіру серед людей [3]. В якості природних антиоксидантів були використані: мускатний горіх, свіжий часник, гірчичний порошок, чорний перець (рис. 3).

Досліджено процеси псування чистих жирів та жирів з вищеперерахованими антиоксидантами через 4 місяці зберігання в умовах холодильника (рис. 4).

Отже, показник перекисного числа жирів без спецій суттєво перевищує показник жирів із антиоксидантами: гусячого в 6,7 рази, курячого в 2,6 рази, качиного в 4,6 рази, індичого в 3,3 рази. Це свідчить про те, що за однакових умов зберігання жири з додаванням природних антиоксидантів збільшують свій індукційний період в рази, порівняно з чистими жирами. Згідно даних, чисті жири за 4 місяці зберігання зіпсувались, окрім курячого (сумнівна свіжість) та індичого (абсолютно свіжий), жири зі спеціями не зіпсувались, окрім гусячого.

Висновки і пропозиції. Пташині жири – це група тваринних жирів, які використовують, в основному, у домашніх господарствах, вони не поширені на промислових виробництвах порівняно зі свинячим та яловичим жирами. Але незважаючи на це, чисельність поголів'я птиці за видами зростає з кожним роком. Тому є перспективним використання пташиних жирів в майбутньому на промислових підприємствах. В роботі розроблено порівняльну шкалу оцінювання властивостей жирів та досліджено процеси окислення за примусового псування. Отримані значення констант свідчать про свіжість та доброякісність жирів. Також за результатами досліджень встановлено, що антиоксиданти значно збільшують термін зберігання, тому їх використання є необхідним. На основі отриманих результатів можна стверджувати, що пташині жири можуть забезпечувати технологічні вимоги в харчовому виробництві.

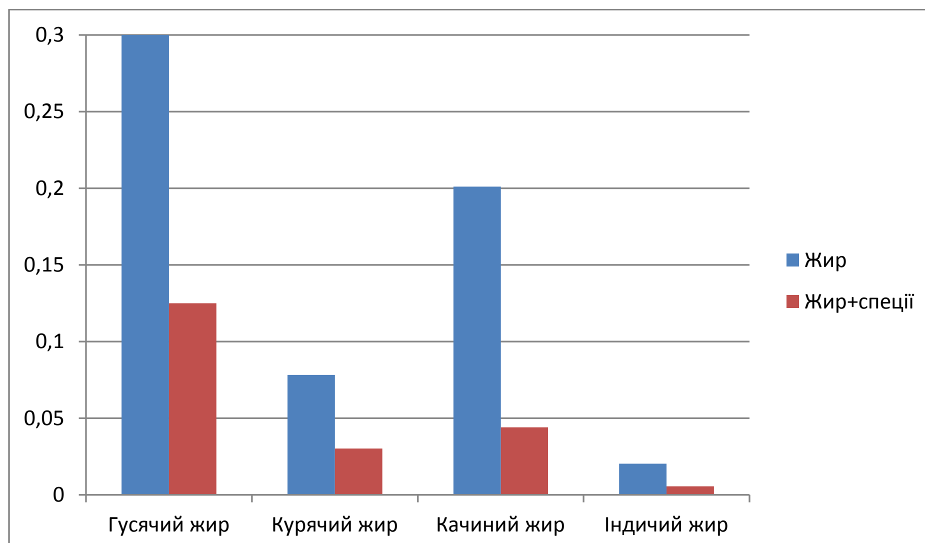

Рис. 4. Перекисне число пташиних жирів через 4 місяці після зберігання в умовах холодильника

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Шильман Л.З. Жири у виробництві харчової продукції / Л.З. Шильма. – Суми: Університетська книга, 2016. – С. 278.
2. Тищенко Л.М., Шахворостова В.М. Використання антиоксидантів в харчовій промисловості (оглядова стаття) / L.M. Tyshchenko, V.M. Shakhvorostova // Modern engineering and innovative technologies. – 2017. Vol. 1. № 10. – P. 143.
3. Полумбрик М.О. Природные антиоксиданты пищевых продуктов / М.О. Полумбрик [и др.]. – Минск: ИВЦ Минфина, 2017. – С. 158.

Тищенко Л.М., Шахворостова В.М.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ И ПРОЦЕССОВ ОКИСЛЕНИЯ ПТИЧЬИХ ЖИРОВ

Аннотация
Исследованы птичьи жиры и их особенности. Сформулировано сравнительную шкалу органолептических свойств и определены их физико-химические показатели. Исследованы процессы порчи жиров и определены пути их торможения. Основным путем для торможения процессов окисления являются антиоксиданты. Для исследований выбрана комбинация природных антиоксидантов и исследовано их влияние на жиры.
Ключевые слова: птичьи жиры, процесс окисления, органолептические свойства, физико-химические показатели, природные антиоксиданты принудительная порча.

Tishchenko L.M., Shakhvorostova V.M.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

INVESTIGATION OF PROPERTIES AND OXIDATION PROCESSES OF FATS AT BIRDS

Summary
Birds' fats and their features are investigated. A comparative scale of organoleptic properties was formulated and their physical and chemical parameters were determined. The processes of deterioration of fats are investigated and ways of their inhibition are determined. The main way to inhibit the oxidation processes is antioxidants. For research, a combination of natural antioxidants has been selected and their effects on fats have been studied.
Keywords: poultry fats, oxidation process, organoleptic properties, physical and chemical parameters, natural antioxidants, forced spoilage.

УДК 664.681:664.641.1

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕЦЕПТУРНОГО СКЛАДУ БІСКВІТНОГО НАПІВФАБРИКАТУ З ВИКОРИСТАННЯМ МУЛЬТИЗЕРНОВОГО БОРОШНА

Юрченко С.Л., Шабельська І.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено властивості мультизернового борошна, яке представлено на ринку України. Зазначено доцільність його використання в технології бісквітних напівфабрикатів. Встановлено оптимальний вміст мультизернового борошна в рецептурному складі бісквітного напівфабрикату основного, який склав 50% від маси борошна. Відзначено, що запропонований бісквітний напівфабрикат за органолептичними та фізичними показниками не поступається аналогу. Доведено, що використання мультизернового борошна сприяє підвищенню харчової та зменшенню енергетичної цінності бісквітних напівфабрикатів.

Ключові слова: мультизернове борошно, бісквітний напівфабрикат, клейковина, вологість, коефіцієнт підйому.

Постановка проблеми. Кондитерські вироби, в т.ч. борошняні займають значну питому вагу в загальному обсязі харчової продукції, що виробляється підприємствами харчової промисловості та закладами ресторанного господарства. Більшість з них характеризуються привабливими споживчими характеристиками, достатньо високою енергетичною цінністю та незбалансованим хімічним складом.

Аналіз літературних джерел з обраного напряму дослідження показав, що останнім часом в технології бісквітних напівфабрикатів (БН) широко використовуються різні види борошна, плодово-ягідна та овочева сировина з метою корегування структурно-механічних властивостей тіста та збалансування його хімічного складу [1; 2]. Однак в літературі відсутня інформація щодо застосування мультизернового борошна в рецептурному складі бісквітних напівфабрикатів, використання якого сприятиме отриманню кондитерської продукції з підвищеною харчовою та зменшеною енергетичною цінністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в даному напрямі проводяться наукові дослідження, які спрямовані на вирішення різних проблем, пов'язаних з виробництвом бісквітних напівфабрикатів, результати яких знайшли відображення у роботах таких вчених, як Лисюк Г.М., Самохвалова О.В., Сафонова О.М., Шидловська О.Б., Медвідь І.М., Противень А.М. та інші. Так авторами [1] досліджено можливість використання борошна амаранта в технології бісквітного напівфабрикату, що дозволило отримати кінцевий продукт з більш рівномірним, тонкостінним, еластичним м'якушем та збільшеним вмістом незамінних амінокислот, вітамінів групи В та ненасичених жирних кислот.

Науковцями [2] доведено доцільність застосування екструдованого кукурудзяного борошна в технології бісквітного напівфабрикату, що сприяло покращенню якісних показників готового продукту та збільшенню терміну його зберігання.

Існують дані щодо використання овочевих пюре: гарбузового, морквяного, бурякового та метилцелюлози МЦ-100 в рецептурному складі бісквітних напівфабрикатів. Додавання пюре дозволило зменшити вміст цукру на 20% та жирового продукту на 10%. Уведення ефіру целюлози у вигляді 1,0% розчину та овочевих пюре до яєчно-цукрової суміші для бісквітного тіста сприяло отриманню піни з більш рівномірною дрібнопористою високодисперсною структурою, яка не руйнувалася протягом тривалого часу, зменшенню густини бісквітного тіста та підвищенню збитості [3].

У літературі є відомості про використання лляного шроту в кількості 2,0% до маси борошна з метою підвищеної харчової цінності бісквітного напівфабрикату [4].

Огляд літератури щодо тенденцій виробництва бісквітних напівфабрикатів свідчить, що з метою зниження енергетичної та підвищення їх харчової цінності застосовують різні інгредієнти, використання яких потребує певних досліджень. Тому актуальним питанням є вивчення впливу мультизернового борошна на якість випеченого бісквітного напівфабрикату.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом на ринку України з'явилося мультизернове борошно – суміш борошна різних злакових культур, яке не призначено для виробництва конкретної харчової продукції й залежно від своїх властивостей може використовуватись у різних технологіях. Саме тому є необхідність у більш детальному вивченні властивостей мультизернового борошна та встановлення можливості його використання в рецептурному складі бісквітних напівфабрикатів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження властивостей мультизернового борошна ТМ «Козуб Продукт», яке пропонується на ринку України ТОВ «Діамант ЛТД» з метою його використання в технології бісквітних напівфабрикатів для оптимізації їх хімічного складу та отримання нових споживчих характеристик.

Виклад основного матеріалу. Численні літературні джерела [1-4] свідчать, що у виробництві бісквітних напівфабрикатів широко використовуються різні інгредієнти, що сприяють зниженню їх енергетичної та підвищенню харчової цінності.

Одним з шляхів вирішення вищезазначеного питання може бути використання мультизернового борошна, що дозволить оптимізувати хімічний склад бісквітних напівфабрикатів.

Характеристику мультизернового борошна ТМ «Козуб Продукт» надано в табл. 1.

Таблиця 1

Склад мультизернового борошна ТМ «Козуб Продукт»

Найменування компоненту	Вміст, %
Пшеничне борошно м'яких сортів	41,5
Ячмінне	25
Вівсяне	16,7
Житнє	8,3
Пшоняне	1,7
Кукурудзяне	1,7
Гречане	1,7
Рисове	1,7
Пшеничне твердих сортів	1,7

Джерело: [5]

Органолептичні показники мультизернового борошна представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Органолептична оцінка мультизернового борошна

Найменування показника	Характеристика
Колір	Сірувато-кремовий з включеннями оболонок зерна
Запах	Властивий суміші борошна, без сторонніх запахів, не затхлий, не пліснявілий
Смак	Властивий суміші борошна, без сторонніх присмаків, не кислий, не гіркий, трохи солодкуватий
Мінеральні домішки	При розжовуванні борошна хрусту не відчувається

Джерело: розроблено авторами

Вологість – це показник, який контролюється на всіх етапах виробництва кондитерських виробів і здійснює суттєвий вплив на якість напівфабрикатів та харчову продукцію з їх використанням. Результати визначення вологості мультизернового борошна показали, що значення показника склало 14,8%.

Дослідження крупності мультизернового борошна здійснювали шляхом його проходу крізь шовкове сито № 49, який склав 33,4%, залишок на ситі становив 66,6%. Більша частина борошна характеризувалася крупністю понад 110 мкм.

Визначення кількості клейковини показало, що мультизернове борошно характеризується досить низьким її вмістом, що обумовило його подальше використання в технології бісквітного напівфабрикату.

У ході лабораторних відпрацювань було встановлено оптимальний вміст мультизернового борошна в рецептурному складі бісквітного напівфабрикату основного, який склав 50% від маси борошна. В табл. 3 представлено рецептурний склад бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна.

Технологічний процес виробництва бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна здійснювався за традиційною схемою, параметричну модель якої представлено на рис. 1.

Органолептичну оцінку бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна наведено в табл. 4.

Отримані дані свідчать, що бісквітний напівфабрикат з використанням мультизернового борошна характеризується кращою пористістю

Таблиця 3

Рецептури бісквітного напівфабрикату

Найменування сировини	Масова частка сухих речовин (СР), %	Витрати сировини на 1 кг виробу, г			
		БН основний (аналог)		БН з мультизернового борошна	
		в натурі	в СР	в натурі	в СР
Борошно пшеничне вищого ґатунку	85,50	281,20	240,43	179,5	153,5
Борошно мультизернове	85,2	-	-	179,5	152,9
Крохмаль картопляний	80,00	69,40	55,52	-	-
Цукор білий	99,85	347,10	346,58	347,10	346,58
Яйця курячі	27,00	578,50	156,20	578,50	156,20
Есенція	0,00	3,47	-	3,47	-
Разом	-	1279,67	798,73	1279,67	798,73
Вихід	75,00	1000,00	750,00	1000,00	750,00

Джерело: [6], розроблено авторами

Таблиця 4

Органолептичні показники бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна

Найменування показника	Характеристика
Зовнішній вигляд	Виріб має рівномірну поверхню з невеликими тріщинами. Поверхня однорідна, скоринка тонка
Колір	Верхня скоринка світло-коричнева без підгорілості та за-бруднень. М'якушка сірувато-жовтого кольору з включеннями висівок, рівномірно розподілених за об'ємом н/ф
Стан м'якушки	Добре пропечена, без закалу і слідів непромісу, рівномірна за товщиною, з добре розпушеною структурою
Смак та запах	Запах властивий даному виду напівфабрикату, без стороннього. Смак відповідний вхідним компонентам, з присмаком вівсяних висівок
Пористість	Гарно розвинена, рівномірна, без порожнеч
Проміс	Без грудочок і слідів непромісу

Джерело: розроблено авторами

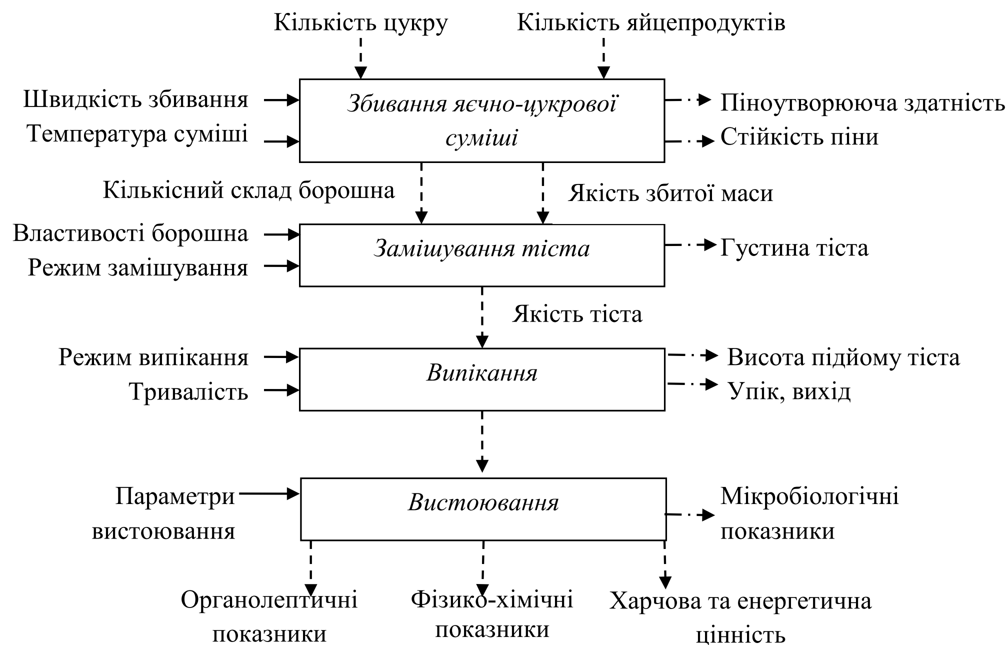

Рис. 3. Параметрична модель технологічної схеми виробництва бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна:
⟶ – керовані параметри, - - -► – вхідні, вихідні; —·► – контрольовані

Джерело: розроблено авторами

та більш вираженим смаком. Характеристику фізичних показників випечених бісквітних напівфабрикатів представлено в табл. 5.

Таблиця 5

Фізичні показники бісквітних напівфабрикатів

Найменування показника	БН основний (аналог)	БН з мультизернового борошна
Коефіцієнт підйому	1,48	1,76
Упік, %	5,0	5,0

Джерело: розроблено авторами

Дані табл. 5 свідчать, що бісквітний напівфабрикат з використанням мультизернового борошна характеризується більшим коефіцієнтом підйому, тоді як значення упіку залишається на рівні аналога.

Проведені розрахунки показали, що наявність мультизернового борошна в рецептурному складі бісквітного напівфабрикату сприяє підвищенню харчової та зменшенню енергетичної цінності.

Висновки і пропозиції. Досліджено органолептичні та основні фізико-хімічні показники мультизернового борошна. Доведено доцільність його використання в рецептурному складі бісквітних напівфабрикатів в кількості 50% від маси борошна.

Здійснено органолептичну оцінку бісквітного напівфабрикату з використанням мультизернового борошна. Відзначено, що запропонований бісквітний напівфабрикат за органолептичними показниками не поступається аналогу, а за деякими фізичними (коефіцієнт підйому) перевершує його.

Також зазначено, що використання мультизернового борошна сприяє підвищенню харчової та зменшенню енергетичної цінності бісквітних напівфабрикатів.

Список літератури:

1. Матиящук О.В., Фурманова Ю.П., П'яних С.К. Використання амарантового борошна в технології виробництва бісквітних напівфабрикатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.sworld.com.ua/konferua6/103.pdf.
2. Лісовська Т.О., Чорна Н.В., Дьяков О.Г. Дослідження реологічних властивостей бісквітного тіста з використанням екструдованого кукурудзяного борошна // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2016. – № 2(11). – С. 19-23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vejpte_2016.
3. Кочерга В.І. Удосконалення рецептурного складу бісквітного напівфабрикату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.tsatu.edu.ua/print-journals-tdatu/16-1/16_1/29.pdf.
4. Гуменюк О.Л., Городиська О.В., Ксенюк М.П. Бісквітний напівфабрикат підвищеної харчової цінності з добавкою лляного шроту // Прогресивна техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі : зб. наук. праць. – Харків: ХДУХТ, 2017. – Вип. 2(26). – С. 297-301.
5. ТУ У 15.6-13929625-001:2011 Борошно мультизернове.
6. Сборник рецептур мучных кондитерских и булочных изделий для предприятий общественного питания. – М.: Экономика, 1985. – 295 с.

Юрченко С.Л., Шабельская И.И.
Харьковский государственный университет питания и торговли

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЦЕПТУРНОГО СОСТАВА БИСКВИТНОГО ПОЛУФАБРИКАТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИЗЕРНОВОЙ МУКИ

Аннотация
Исследованы свойства мультизерновой муки, которая представлена на рынке Украины. Определена целесообразность ее использования в технологии бисквитных полуфабрикатов. Установлено оптимальное содержание мультизерновой муки в рецептурном составе бисквитного полуфабриката основного, которое составило 50% от массы муки. Отмечено, что предложенный бисквитный полуфабрикат по органолептическим и физическим показателям не уступает аналогу. Доказано, что использование мультизерновой муки способствует повышению пищевой и уменьшению энергетической ценности бисквитных полуфабрикатов.
Ключевые слова: мультизерновая мука, бисквитный полуфабрикат, клейковина, влажность, коэффициент подъема.

Iurchenko S.L., Shabelska I.I.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THE RECIPE COMPOSITION IMPROVEMENT OF THE BUSCUIT SEMI-FINISHED PRODUCT WITH THE USE OF MULTIGRAIN FLOUR

Summary
The properties of multigrain flour, which is presented on Ukrainian market, are investigated. The expediency of its use in the processing of semi-finished products made of biscuit is determined. The optimal content of multigrain flour in the recipe composition of the main biscuit semi-finished product that made up 50% of the flour weight was established. It is noted that the proposed biscuit semi-finished product is not inferior to the analogue by organoleptic and physical characteristics. It is proved that the use of multigrain flour stimulatesthe increase of nutritive value and the decrease of energy value of biscuit semi-finished products.
Keywords: multigrain flour, biscuit semi-finished product, gluten, moisture content, index of flow-up.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911.3

ЛЬВІВЩИНА ЯК ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Батиченко С.П., Мельник Л.В., Щербань А.Д.
Національний університет харчових технологій

Розглянуто теоретичні питання лікувально-оздоровчого туризму. Встановлено взаємозв'язок між розвитком лікувально-оздоровчого туризму та наявних природних рекреаційних ресурсів у межах регіонів країни. Охарактеризовано курорти Львівщини. Проаналізована санаторно-курортна база Львівської області. Запропоновано програму лікувального туру «Оздоровлення на Прикарпатті» до курорту Східниця.
Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, санаторно-курортні заклади, Львівщина, бальнеологічні курорти, лікувальний тур.

Постановка проблеми. Львівська область входить до п'ятірки найпривабливіших туристичних регіонів для відпочинку та оздоровлення в Україні. Вона має всі умови, щоб стати успішним центром розвитку вітчизняних SPA-курортів. Проблемою для курортно-оздоровчих центрів Львівщини є необхідність пошуку інвестицій для реконструкції санаторно-курортних закладів, а також розвиток туристичної та допоміжної інфраструктури. Тому актуальними є наукові дослідження, результати яких спрямовані на вироблення практичних рекомендацій щодо покращення функціонування санаторно-курортної галузі регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблеми розвитку і функціонування курортно-рекреаційної сфери та лікувально-оздоровчого туризму зробили вітчизняні та зарубіжні дослідники Бабкін О.В. [1], Бейдик О.О. [2], Вітетнев О.М. [3], Заваріка Г.М. [4], Кравець О.М. [6], Кусков А.С. [3], Любіцева О.О. [7], Новікова В.І. [8], Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. [10], Рябєв А.А. [6], Стафійчук В.І. [12] та інші.

Формування цілей статті. Аналіз сучасного стану підприємств лікувально-оздоровчого туризму в Львівській області. Розробка програми лікувального туру до одного з курортів Львівщини – Східниця.

Виклад основного матеріалу дослідження. В наш час спостерігається попит туристів на специфічний вид туризму, а саме лікувально-оздоровчий туризм. Серед науковців існує безліч визначень даного поняття. А. Бабкін під лікувально-оздоровчим туризмом розуміє вид туризму, який передбачає переміщення резидентів і нерезидентів в межах державних кордонів і за межі державних кордонів на термін не менше 20 годин і не більше 6 місяців в оздоровчих цілях, цілях профілактики та лікування різних захворювань організму людини [1].

За М. Рутинським лікувальний туризм можна умовно віднести до спеціальних видів туризму, а саме – туризму з лікувальною метою. В цьому випадку під дане визначення потрапляють не тільки поїздки на курорт, але і будь-які інші поїздки з метою лікування, наприклад, для операції в закордонній клініці (виїзний туризм) [10].

Останнім часом популярності набуває термін «wellness», який можна визначити як дотримання здорового способу життя, спрямованого на гармонічний розвиток особистості. Wellness-центри і Wellness-готелі стають місцем відпочинку і водночас місцем соціального спілкування. Тут надається цілий спектр послуг, спрямованих на релаксацію, збереження і відновлення здоров'я, організацію правильного харчування і т. д.

Отже, лікувально-оздоровчий туризм – спеціалізований вид туризму, спрямований на відновлення здоров'я чи профілактику (попередження) захворювань, метою якого є лікування, оздоровлення, рекреація і відпочинок [11].

Сучасний ринок лікувального відпочинку формують підприємства відпочинку, які надають лікувальні послуги (курорти), туристичні фірми та інші підприємства, які продають дані послуги (посередники).

Завдяки своєму вигідному географічному положенню Україна має значну кількість рекреаційних ресурсів, які використовуються для туризму, відпочинку, лікування та оздоровлення. В лікувально-оздоровчому напрямку важливе місце посідають мінеральні води, які розташовані переважно у лісостепових регіонах країни. З лікувальною метою в Україні використовують родовища лікувальних торфових і мулових грязей [8].

Майже в кожному регіоні України є свої унікальні природні та рекреаційні ресурси, що стали основою для створення санаторно-курортних зон. В Україні налічується 1,6 тис. санаторно-курортних (оздоровчих) закладів. Територіально оздоровчо-рекреаційної мережі сконцентровані у Причорноморському, Карпатському, Подільському, Поліському та інших регіонах країни.

Різноманітними мінеральними водами багата Львівська область. З восьми типів мінеральних вод, що застосовуються в бальнеології, в Львівській області є сім. На їх базі розвиваються такі курорти як Моршин, Великий Любінь, Трускавець, Східниця, Шкло та інші оздоровниці. До лікувальних бальнеологічних ресурсів Львівщини належать також лікувальні торф'яні грязі

Немирівського, Велико-Любінського, Моршинського родовищ та родовище Шкло. За показником балансу прогнозних ресурсів, розв'язаних і затверджених запасів мінеральних вод регіон посідає перше місце серед усіх областей України.

Бальнеологічний курорт Трускавець – один із найпопулярніших курортів України, розташований на висоті 350 м над рівнем моря. Найвідомішою водою курорту є «Нафтуся», вживання якої сприяє виведенню з нирок піску і дрібного каміння, нормалізації обміну речовин і зміцненню імунітету. Подібним курортом є Східниця, що також є бальнеологічним курортом, багатим на мінеральні води. У безпосередній близькості від Східниці знаходиться Національний природний парк – «Сколівські Бескиди». У Східниці відсутні промислові підприємства, відповідно природа зберегла тут свою чистоту та первозданність. На території Східниці розташовано 38 джерел мінеральних вод, різних за складом. Є серед них знамениті «Нафтуся» та «Боржомі», залізисті і бромні води. Один з найвідоміших курортів Прикарпаття є Моршин. Разом з красивою природою і чистим повітрям, курорт налаштовує на відпочинок повним спектром оздоровчих процедур і наявністю великої кількості джерел мінеральних вод, які покращують роботу практично всіх внутрішніх органів людини і організму в цілому.

Щороку 1/5 туристів Львівщини відвідують регіон з метою лікування. Так, у 2017 році 24,2 тис. туристів приїхали з метою оздоровлення, що склало 21,54% від усіх туристів [9]. Щороку зростає чисельність іноземних туристів з метою лікування в межах Прикарпатських курортів, а саме з таких країн як Польща, Білорусь, Азербайджан та Молдова.

Аналіз особливостей функціонування санаторно-курортної галузі Львівської області (на прикладі курортів Моршин, Трускавець і Східниця Прикарпатського рекреаційного району, основним видом рекреаційної діяльності якого є санаторно-курортне лікування) виявив, що Львівщина є лідером серед усіх областей західноукраїнського регіону за показниками розвитку сфери лікувально-оздоровчого туризму. Так, тут діє 124 санаторно-курортні заклади (4% загальної кількості в Україні), що у 3-4 рази більше ніж у сусідніх західних областях. Основну частину санаторно-курортних закладів Львівської області складають санаторії (37,9% від загальної кількості) і бази відпочинку; надають послуги пансіонати з лікуванням, самостійні заклади 1-2 денного перебування, пансіонати відпочинку, санаторії-профілакторії, бальнеогрязелікарні і курортні поліклініки [9].

В наш час навколо лікувальних турів спостерігається позитивна динаміка, оскільки зростає зацікавленість до них, змінюється цільова аудиторія, а також за результатами опитування визначені географічні вподобання майбутніх туристів.

З метою оцінки готовності українців купувати відповідні тури в туристичних фірмах було проведено соціологічне опитування населення. За даними соціологічного дослідження виявлено, що лише 30% респондентів купували лікувальний тур на базі туристичного підприємства, але разом з тим, 70% бажають придбати лікувальний тур. Основна мета з якою переважна більшість респондентів обирали для відпочинку лікувальний тур – це профілактика та SPA-оздоровлення. При чому, 60% опитаних, які користувалися відповідною категорією турів – це підлітки та особи працездатного віку. Понад 70% респондентів обирали для відпочинку лікувальні тури в межах України, решта відвідувала країни Європи, а саме, Угорщину, Чехію, та Азію – Грузію та Ізраїль. В планах у понад 60% опитаних обрати лікувальний тур до країн Європи, при цьому абсолютного лідера не виявлено. А от 15% та 12% респондентів хотіли б обрати лікувальний тур до Ізраїлю та Азербайджану відповідно. В даний час основною метою у переважної більшості потенційних туристів, які б обрали лікувальний тур є профілактика, SPA-оздоровлення та цікавість.

Спираючись на наявні природно-лікувальні ресурси, інфраструктуру та проведене соціологічне дослідження розроблено лікувальний тур до бальнеологічного курорту Львівщини – Східниці.

Східниця – це курортна перлина Західної України, розташований у Львівській області на відстані 100 км від м. Львова, на висоті 600-900 м над рівнем моря. Курорт оточений з усіх сторін горами та лісами, а тому має своєрідний мікроклімат. У Східницькому родовищі мінеральних вод сьогодні налічується 38 джерел і 17 свердловин з різним хімічним складом мінеральної води. Для відвідувачів сьогодні доступні води з 10 джерел і трьох свердловин. У родовищі, зосередженому здебільшого у селищі та на схилах прилеглих гір, що входять до складу Національного природного парку «Сколівські Бескиди», є мінеральні води «Нафтуся» чотирьох типів: слабомінералізована «Нафтуся» (з підвищеним вмістом органічних речовин (сечогінною дією) та з вираженою жовчогінною дією); слабомінералізована залізиста; хлоридно-натрієва та Боржомі. Вплив цих джерел на людину вивчається Міністерством охорони здоров'я України. У 2005 році Східниця отримала статус Всеукраїнського курорту імені Омеляна Стоцького (місцевий відкривач покладів мінеральних вод типу «Нафтуся»).

Програмою туру передбачено проживання і проходження лікування в одному з найкращих лікувально-оздоровчих комплексів Східниці – «Тустань». Лікувально-оздоровчий комплекс «Тустань» в Східниці забезпечує високий рівень сучасного комфорту та відпочинку в Карпатах. Лікувально-оздоровчий комплекс «Тустань» пропонує поєднання прекрасних умов проживання з широким спектром медичних та СПА послуг, відповідно до високих європейських стандартів. Оздоровчі процедури в лікувально-оздоровчому комплексі «Тустань» є як традиційної, так і нетрадиційної медицини. Проходячи лікування в Східниці, туристам пропонують десятки оздоровчих програм, діагностику проблем урології, гінекології, ендокринології, органів черевної порожнини, травматології. Крім того, в лікувально-оздоровчому комплексі «Тустань» функціонує СПА-центр, який спеціалізується на оздоровленні та профілактиці старіння організму, на підвищенні здатності опору організму до ослаблення імунітету, проблемах зайвої ваги.

Програма розробленого туру передбачає проходження лікувальної програми «Оздоровлення на Передкарпатті», а також індивідуальної про-

Таблиця 1

Програма туру «Курорт Східниця – цілюща сила Карпатських джерел»

День	Опис програми
1	Переїзд Київ-Львів 6:00 – 8:20 – трансфер в лікувально-оздоровчий комплекс «Тустань»; 8:30 – 10:00 – розміщення та пізній сніданок у ресторанному комплексі; – консультація зі спеціалістами; – вільний час; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; – проходження процедур за програмою «Оздоровлення на Прикарпатті»; – вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
2	Проведення лабораторної діагностики (загальний аналіз крові та сечі, біохімічні параметри, гормони та скринінги інфекційних захворювань). УЗД-діагностика (внутрішніх органів, сечовивідної системи, гінекологія, кардіологічне обстеження та ендокринне), електрокардіографія. 7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; – проходження процедур за програмою «Оздоровлення на Прикарпатті; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; – отримання результатів лабораторної діагностики; – консультація зі спеціалістами. Корегування індивідуального комплексу процедур; – вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
Подальші дні	7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; – проходження процедур за програмою «Оздоровлення на Прикарпатті»; – проходження індивідуального комплексу процедур; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; – вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
Останній день	7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; – заключна консультація лікаря та отримання персональних рекомендацій; – проходження процедур за програмою «Оздоровлення на Прикарпатті»; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; – чек-аут; 17:00 – 19:30 – трансфер до Львова; Переїзд Львів – Київ.

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

грами, складеної для кожного гостя після огляду спеціалістів. Таким чином, туристу можуть бути запропоновані наступні лікувальні програми, в залежності від його потреб: антистресова, омолодження організму, очищення організму, лікування ожиріння, лікування хвороб шлунково-кишкового тракту та гепатобіліарної системи, лікування хворих на цукровий діабет, лікування хвороб статевих органів, остеохондрозу та інше.

Тривалість кожної програми визначається індивідуально та може тривати від 5 до 21 дня. Програма розробленого туру представлена в таблиці 1.

Під час перебування в лікувально-оздоровчому комплексі «Тустань» туристу пропонуються факультативні екскурсії, а саме:

- екскурсія в Державний історико-культурний заповідник «Тустань». Під час екскурсії турист матиме змогу побачити такі об'єкти як: Урицькі скелі, комплекс Урицьких пісковиків (Камінь, Острий Камінь, Мала Скеля, Жолоб, Ґулька, Хрест та одна безіменна скеля), музей історії Тустані та церква св. Миколая, стара бойківська хата (культурний центр «Хата у Глибокім»). А також щороку в серпні тут проходить фестиваль української середньовічної культури «Ту Стань!»;
- екскурсія в Національний природний парк «Сколівські Бескиди» Під час екскурсії турист матиме змогу побачити такі об'єкти як: Кам'янецький водоспад, Журавлине урочище; гора Парашка.

Висновки. Лікувально-оздоровчий туризм є популярним напрямком медичного туризму. У наш час розвиваються нові найрізноманітніші курорти та послуги. Аналізуючи оцінку сучасного стану санаторно-курортного комплексу Львівської області свідчить про те, що дана сфера має всі можливості в перспективному розвитку туризму в регіоні. Львівщина завдяки унікальному природно-рекреаційному потенціалу володіє усіма передумовами для відновлення та розвитку санаторно-курортного господарства області, що передбачає інвестиційну привабливість для державного іноземного капіталу.

Список літератури:

1. Бабкин А.В. Специальные виды туризма: уч. пособ. / А.В. Бабкин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: навч. посіб. вид. 2-е / О.О. Бейдик. – К.: Альтерпрес, 2010. – 404 с.
3. Ветитнев А.М., Кусков А.С. Лечебный туризм: уч. пособ. / А.М. Ветитнев, А.С. Кусков. – М.: Форум, 2010. – 592 с.
4. Заваріка Г.М. Курортна справа: навч. посіб. / Г.М. Заваріка. – К.: «Центр учбової літератури», 2015.
5. Колективні засоби розміщування та туристична діяльність у Львівській області у 2017 році: Статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2017. – 33 с.
6. Курортологія : підручник / О.М. Кравець, А.А. Рябєв ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017.
7. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Монографія. – К.: Альтерпрес», 2002. – 436 с.

8. Новікова В.І Санаторно-курортна сфера: інфраструктурна складова, стан розвитку в Україні / В.І. Новикова // Географія та туризм : наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – Вип. 16. – С. 93-102.
9. Офіційний сайт лікувально-оздоровчого комплексу «Тустань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hoteltustan.com.ua/.
10. Рутинський М.Й. Лікувально-оздоровчий туризм : актуальні цілі та сучасні підходи до організації / М.Й. Рутинський, В.Л. Петранівський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29. Ч. 1. – С. 179-189.
11. Скабара Р. Передумови та основні напрями інвестування санаторно-курортного господарства Львівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/peredumovi_ta_osnovni_naprjami_investuvannja_sanatorno_kurotnogo_gospodarstva_lvivskoji_oblasti/11-1-0825.
12. Стафійчук В.І. Рекреалогія: Навч. посіб. / В.І. Стафійчук. – Київ, 2006. – 264 с.

Батыченко С.П., Мельник Л.В., Щербань А.Д.
Национальный университет пищевых технологий

ЛЬВОВЩИНА КАК ЦЕНТР РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
Рассмотрены теоретические вопросы лечебно-оздоровительного туризма. Установлена взаимосвязь между развитием лечебно-оздоровительного туризма и природными рекреационными ресурсами в пределах регионов страны. Охарактеризованы курорты Львовской области. Проанализирована санаторно-курортная база Львовской области. Предложена программа лечебного тура «Оздоровление на Прикарпатье» до курорта Сходница.
Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, санаторно-курортные учреждения, Львовщина, бальнеологические курорты, лечебный тур.

Batychenko S.P., Melnik L.V., Sherban A.D.
National University of Food Technologies

LVIV REGION AS THE CENTER OF HEALTH-IMPROVING TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
Theoretical questions of health-improving tourism are considered here. The interconnection between the development of health-improving tourism and existing natural recreational resources within the regions of the country is established. The resorts of Lviv region are described. The sanatorium and resort base of Lviv region is analyzed. The program of the medical tour "Health in the Carpathian region" is offered to Skhidnytsya resort.
Keywords: health-improving tourism, sanatorium and resort establishments, Lviv region, balneological resorts, health-improving tour.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 611.08-572.512

НАЧАЛО ЗАНЯТИЙ СПОРТОМ И СРОКИ НАСТУПЛЕНИЯ МЕНАРХЕ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

В статье представлены материалы исследования, посвященного вопросу возможной взаимосвязи между сроками наступлению менархе и временем начала активных занятий спортом. Приведены данные разных авторов и мнения исследователей по изучаемому вопросу. Представлены авторские материалы, касающиеся лонгитюдного исследования по изучению взаимосвязи между сроками наступления менархе и динамикой занятий спортом у спортсменок пубертатного и юношеского возраста.
Ключевые слова: менархе, занятия спортом, спортсменки, пубертатный возраст, юношеский возраст, становление менструального цикла.

Постановка проблемы. Постоянно актуальными в спортивной медицине являются вопросы медико-биологических особенностей женского организма при занятиях физической культурой и спортом. Среди вопросов, касающихся привлечения в спорт высших достижений, спортсменок препубертатного, пубертатного и юношеского возрастов, наиболее остро стоит вопрос о взаимосвязи сроков менархе (Ме) – первой менструации, и началом интенсивных занятий избранным видом спорта [1-17]. Данная проблема является весьма актуальной, так как определение взаимосвязи между Ме и временем начала занятий спортом у девочек, и влияние интенсивных физических и психо-эмоциональных нагрузок на организм юных спортсменок, являются этио-патологическими моментами в формировании разнообразных нарушений овариально-менструального цикла (ОМЦ) [1-17]. Знание этих вопросов тренерами и специалистами в подготовке спортсменок, с участием в этом процессе спортивных врачей, психологов, патофизиологов, поможет в профилактике нарушений у спортсменок на разных этапах их онтогенеза [2, с. 18-22; 4, с. 15-19; 13; 16, с. 80-85].

Анализ последних исследований и публикаций. Данная проблема изучается специалистами по женскому спорту давно. Но, к сожалению, среди специалистов, до сих пор нет единого мнения, относительно этиологии (причин возникновения) и патогенеза изменения сроков Ме у спортсменок [1-17]. Одни авторы считают, что это связанно с особенностями конституции спортсменок, учитываемых тренерами при отборе спортсменок в разные виды спорта (В.М. Осіпов, 2012), другие связывают задержку наступления менархе с чрезмерной интенсивностью (по частоте и объёму) и, соответственно, с физическими и психологическими составляющими стресса, влияющего на организм юных спортсменок и их спортивным стажем (N.D. Roups, N.A. Georgopoulos, 2011; Ю.Т. Похоленчук, Б.Н. Пангелов; С.Г. Васин, 2016; К.А. Бугаевский, 2014-2018), третьи акцентируют внимание на потере спортсменками жировой массы и нарастающими процессами гиперандрогении, с соматическими и психологическими изменениями в половых соматотипах спортсменок (M. Jurczyk, 2010; B. Charniga, O. Solonenko, 2014; Е.С. Корнеева, Т.П. Замчий, 2015; М.Г. Масалкин, Ю.А. Мартынов, 2016; К.Г. Терзи, 2016; К.А. Бугаевский, 2014-2018). В контексте данной проблемы, особое место занимает вопрос: «Когда более физиологично начать заниматься спортом: до наступления менархе, или после?». Существуют исследования, показывающие влияние изменения сроков наступления менархе с началом интенсивных занятий спортом (Б.А. Никитюк, 1984), где было показано, что у спортсменок пубертатного возраста, начавших занятия спортом после наступления менархе, статистически не было выявлено отклонений в процессе формирования и динамики ОМЦ, а также связанно с задержкой процесса и этапности полового созревания (В.М. Осіпов, 2012). В свою очередь, существует мнение (Э.Р. Румянцева, Т. Соха, 2012, со ссылкой на исследования Б.А. Никитюка, 1984) утверждают, что «раннее начало интенсивной мышечной деятельности (с 7 до 9 лет) создаёт наиболее щадящие условия для женского организма, не препятствуя своевременному половому созреванию, при условии построения тренировочного процесса адекватно функциональному состоянию спортсменок на определённых этапах их развития» [9, с. 19-21; 12, с. 67-75]. По данным указанных авторов, в их исследовании у спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой, как до, во время, так и сразу после наступления менархе, не было выявлено нарушений сроков появления первой менструации, появившейся у исследуемых спортсменок в физиологические сроки от 12 до 14 лет [9, с. 19-21; 12, с. 67-75]. Определяющим фактором в этом вопросе является тот факт, что время наступления менархе зависит от климатической зоны, массы тела, в т.ч. и от количества жировой ткани (В. Абрамов и соавт., 2005; В.К. Лихачев, 2007; Е.А. Коновалова, 2015; К.А. Бугаевский, 2014-2018), характера питания, других факторов, которые зачастую являются комбинированными и индивидуальными.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. По нашему мнению, определяющим и принципиальным является решения вопроса о взаимосвязи между занятиями спортом и времени появления менархе у спортсменок в период полового созревания. Также, до конца не решённым вопросом, в котором нет единства среди современных исследователей медико-биологических проблем женского спорта и в частности особенностей ОМЦ у молодых спортсменок, это вопрос определения сроков начала интенсивных занятий спортом – до появления у девочек Ме, в ближайшие сроки после первых месячных, или же уже на фоне сформированного и стабильного ОМЦ.

Цель статьи: попытка донести полученные результаты собственного исследования, касающегося изучения взаимосвязи влияния занятий спортом, сроками менархе, динамики ОМЦ и его возможных последующих нарушений, у спортсменок пубертатного и юношеского возраста, в разных специализациях и видах спорта.

Изложение основного материала. Для уточнения вопроса взаимосвязи между временем наступления Ме у спортсменок пубертатного и юношеского возрастов, и влияния на становление ОМЦ и его динамикой, начала занятий спортом, нами, в течение 2017-2018 годов, было проведено исследование, с привлечением к нему спортсменок разных видов спорта. Всего в исследовании приняло участие 256 спортсменок. Из них: пубертатного возраста – 106 спортсменок, юношеского возраста – 150 спортсменок. Нами были получены следующие данные становления и динамики ОМЦ у спортсменок пубертатного возраста, разных 6 спортивных специализаций, которые представлены в табл. 1.

Установлено, что у спортсменок группы пубертатного возраста, занимающихся женским боксом, танцевальным спортом, греблей на байдарках и каноэ, киокушинкай каратэ и панкратионом, срок наступления менархе выше, чем у девочек-неспортсменок в популяции в Украине, который составляет 12,56±0,87 лет, на 1-1,5 года [1, с. 423-425; 2, с. 18-22; 10, с. 42-45]. Сроки установления менархе, составляющие в норме 1-1,5 года, превышены у спортсменок-подростков во всех видах спорта, кромегребли на байдарках и каноэ. У всех спортсменок, кроме девушек, занимающихся кикбоксингом, имеются патологические изменения ОМЦ, по типу гипоменструального синдрома, с нарушениями спроков длительности ОМЦ в сторону редких менструаций и уменьшением числа дней менструального кровотечения (МК) – явления олиго-опсоменореи [2, с. 18-22; 3, с. 114-116; 5, с. 76-83; 7; 10, с. 42-45; 11, с. 89-96; 14, с. 193-196; 15, с. 20-22; 16, с. 80-85; 17, с. 104-116]. Данные, касающиеся особенностей динамики и становления у спортсменок юношеского возраста, 10 разных спортивных специализаций, представлены в табл. 2.

При анализе полученных результатов становления и динамики ОМЦ у юных спортсменок, нами было установлено, что сроки наступления менархе, выше, чем в популяции у девушек-неспортсменок, в таких видах спорта, как: теннис, кикбоксинг, женский бокс, гребля на байдарках и каноэ, киокушинкай-каратэ, триалоном и в панкратионе, более чем 0,2-1,3 года. При этом, у юных спортсменок, занимающихся танцевальным спортом и тяжёлой атлетикой, сроки наступления Ме меньше, чем в популяции в Украине, на 3 месяца – полгода [1, с. 423-425; 2, с. 18-22; 10, с. 42-45]. Во всех видах спорта, у исследуемых спортсменок, кроме танцевального спорта, увеличены сроки установления ОМЦ, выше нормативных на 1-1,4 года. Это же относится и к длительности ОМЦ и числу дней менструального кровотечения (МК). У всех спортсменок, кроме девушек, занимающихся танцевальным спортом, частота ОМЦ является сниженной (редкой), с явлениями олиго-опсоменореи и альгодисменореи. Что касается сроков занятий спортом и их взаимосвязи с наступлением менархе (до появления Ме или после её наступления), с последующими вариантами нарушений ОМЦ, в группе спортсменок (n=106) пубертатного возраста, данные приведены в табл. 3.

При анализе полученных данных было установлено, что у 69 (97,18%) спортсменок пубертатного возраста, начавших занятия спортом до наступления Ме и у 14 (66,67%) спортсменок, начавших занятия в течение первого года –1,5-2 лет после

Таблица 1

Динамика менструального цикла в группе спортсменок пубертатного возраста

Срок наступления менархе	Срок установления менструального цикла	Длительность менструального цикла	Длительность менструального кровотечения
Женский бокс (n=17)			
13,86±0,67 лет	1,78±0,54 года	38,83±1,85 дней	2,39±0,74 дня
Кикбоксинг (n=23)			
12,46±0,56 лет	1,88±0,74 года	29,77±0,54 дня	3,13±0,33 дня
Танцевальный спорт (n=15)			
13,62±0,23 лет	1,4±0,47 года	37,26±1,12 дней	2,44±0,34
Гребля на байдарках и каноэ (n=19)			
13,62±0,23 лет	1,4±0,47 года	37,26±1,12 дней	2,44±0,34
Киокушинкай – каратэ (n=18)			
13,92±0,47 лет	1,93±0,47 года	49,14±0,75 дней	2,77±0,53 дня
Панкратион (n=14)			
13,83±0,87 лет	1,87±0,86 года	39,43±1,75 дней	2,47±0,63 дня

** при p≤0,05*

Источник: разработка автора

Таблица 2

Динамика менструального цикла в группе спортсменок юношеского возраста

Срок наступления менархе	Срок установления менструального цикла	Длительность менструального цикла	Длительность менструального кровотечения
Теннис (n=12)			
13,94±0,66 лет	2,14±0,47 года	43,47±0,83 дня	2,21±0,25 дня
Кикбоксинг (n=24)			
12,96±0,47 лет	2,25±0,19 года	37,82±0,63 дня	2,24±0,19 дня
Танцевальный спорт (n=15)			
12,17±0,57 лет	1,6±0,35 года	27,14±0,53 дня	5,36±0,14 дня
Женский бокс (n=13)			
13,92±0,65 лет	1,87±0,23 года	40,33±0,46 дней	2,47±0,53 дня
Тяжёлая атлетика (n=11)			
12,26±0,63 лет	1,76±0,53 года	38,14±0,53 дня	2,21±0,24 дня
Пауэрлифтинг (n=16)			
12,13±0,17 лет	1,71±0,42 года	37,34±0,52 дня	2,23±0,14 дня
Гребля на байдарках и каноэ (n=21)			
13,89±0,77 лет	1,89±0,54 года	48,46±0,67 дней	2,07±0,23 дня
Киокушинкай – каратэ (n=19)			
13,75±0,78 лет	1,78±0,56 года	47,04±0,22 дней	2,67±0,39 дня
Триатлон (n=7)			
12,65±1,34 лет	1,77±0,74 года	43,56±0,37 дней	2,72±0,47 дня
Панкратион (n=12)			
13,77±0,56 лет	1,74±0,51 года	41,21±0,38 дней	2,35±0,72 дня

* *при p≤0,05*

Источник: разработка автора

Таблица 3

Связь менархе с началом занятий спортом у спортсменок пубертатного возраста

Наименование показателя	До наступления менархе	После наступления менархе
Женский бокс (n=17)	14 (82,35%)	3 (17,65%)
Кикбоксинг (n=23)	14 (60,87%)	9 (39,13%)
Танцевальный спорт (n=15)	15 (100,00%)	–
Гребля на байдарках и каноэ (n=19)	15 (78,95%)	4 (21,05%)
Киокушинкай – каратэ (n=18)	13 (72,22%)	5 (27,78%)
Панкратион (n=14)	8 (51,74%)	6 (42,86%)
Всего спортсменок (n=106)	71 (77,17%)	21 (22,83%)

Источник: разработка автора

Ме, определены различные, зачастую комбинированные нарушения ОМЦ, в основном в виде гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсоменореи, альгодисменореи и проявлениями предменструального синдрома (ПМС) [2, с. 18-22; 3, с. 114-116; 5, с. 76-83; 7; 10, с. 42-45; 11, с. 89-96; 14, с. 193-196; 15, с. 20-22; 16, с. 80-85; 17, с. 104-116]. При анализе полученных данных в группе юных спортсменок (n=121), было также установлено, что удельный вес различных нарушений ОМЦ, доминирует у спортсменок, начавших свои занятия спортом до наступления у них первой менструации. Полученные результаты представлены в табл. 4.

Анализ полученных данных показал, что практически в каждом виде спорта (исключение – тяжёлая атлетика, пауэрлифтинг, триатлон) [6, с. 131-135; 8, с. 72-75, доминируют спортсменки, начавшие свои занятия спортом до наступления у них первой менструации. В данной группе у всех спортсменок, начавших свои занятия спортом до менархе также были зафиксированы явления гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсоменореи, альгодисменореи и проявлениями предменструального синдрома (ПМС) – у 89 (89,00%) спортсменок. У 50 (33,33%) спортсменок, начавших заниматься спортом течение 1-2 лет после менархе, также определены разнообразные нарушения ОМЦ, как и в группе спортсменок пубертатного возраста. У 43 (86,00%) спортсменок выражены соматические и психологические проявления ПМС. Кроме того, в данной группе уже присутствует 14 (28,00%) с явлениями вторичной аменореи. Дополнительное интервьюирование определило у данных спортсменок – наибольшие физические и психо-эмоциональные нагрузки, а также наибольший стаж занятий спортом – от 5 и до 9,5 лет.

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие **выводы:**

1. По нашему мнению, существует прямая взаимосвязь между сроками появления менархе и временем начала занятий спортом.

2. Считаем, что начало занятий спортом, в период до появления у девочек менархе, в совокупности с другими (объективными и субъективными) факторами, является одной из основной причин на-

Талица 4

Связь менархе с началом занятий спортом у спортсменок юношеского возраста

Наименование показателя	До наступления менархе	После наступления менархе
Женский бокс (n=13)	10 (76,92%)	3 (23,08%)
Кикбоксинг (n=24)	18 (75,00%)	6 (25,0%)
Танцевальный спорт (n=15)	11 (73,33%)	4 (26,67%)
Гребля на байдарках и каноэ (n=21)	18 (85,71%)	3 (14,29%)
Киокушинкай – каратэ (n=19)	15 (78,95%)	4 (21,05%)
Теннис (n=12)	12 (100,00%)	–
Тяжёлая атлетика (n=11)	3 (27,27%)	8 (72,73%)
Пауэрлифтинг (n=16)	6 (37,50%)	10 (62,50%)
Триатлон (n=7)	2 (28,57%)	5 (71,43%)
Панкратион (n=12)	5 (41,67%)	7 (58,33%)
Всего спортсменок (n=150)	100 (66,67%)	50 (33,33%)

Источник: разработка автора

рушений в репродуктивной системе спортсменок, в т.ч. и в нарушении становления и динамики ОМЦ.

3. Выявленные нарушения ОМЦ у спортсменок пубертатного и юношеского возраста, начавших занятия спортом в период после появления менархе, следует расценивать как комплексный, многофакторный процесс (интенсивные, неадекватные физические и психологические нагрузки, перманентный стресс, быстрое снижение массы тела, в т.ч с потерей жировой массы, несбалансированность пищевого поведения), что в результате приводит к компенсаторным адаптивным проявлениям в организме спортсменок.

4. Использование знаний о циклических изменениях в организме девочек и девушек-спортсменок, знания о становлении и динамике их ОМЦ, учёт сроков менархе, необходимы в современных женских видах спорта.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в продолжении исследовании в других видах спорта, у спортсменок пубертатного, юношеского и I репродуктивного возраста.

Список литературы:

1. Бугаевский К.А. Менструальный цикл, половой диморфизм и их изменения у юных теннисисток / К.А. Бугаевский, Е.А. Олейник // Молодий вчений. – 2018. – № 3. – С. 421-425.
2. Бугаевский К.А. Особенности менструального цикла и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся тхэквондо / К.А. Бугаевский, М.В. Михальченко // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2017. – № 2(58). – С. 18-22.
3. Васин С.Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учетом протекания овариально-менструального цикла / С.Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8-3. – С. 114-116.
4. Влияние нагрузок в современном спорте на организм юных спортсменок / В. Абрамов, Л. Дукач, Е. Смирнова, С. Абрамов // Наука в олимпийском спорте. – 2004. – № 2. – С. 15-19.
5. Коновалова Е.А. Субъективная характеристика работоспособности колумбийских спортсменок на протяжении менструального цикла / Е.А. Коновалова // Спортивная медицина. – 2012. – № 1. – С. 76-83.
6. Корнеева Е.С. Становление и протекание менструальной функции у женщин, занимающихся пауэрлифтингом / Е.С. Корнеева, Т.П. Замчий // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура и спорт. – 2015. – № 3 – С. 131-135.
7. Лихачев В.К. Практическая гинекология : Руководство для врачей / Лихачев В.К. – М.: Медицинское информационное агенство, 2007. – 664 с.
8. Масалкін М.Г. Вплив занять пауерліфтингом на жіночий організм / М.Г. Масалкін, Ю.А. Мартинов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2016. Випуск 11(81). – С. 72-75.
9. Никитюк Б.А. Состояние специфических функцій женского организма при занятиях спортом // Н.А. Никитюк // Теория и практика физ. культуры. – 1984. – № 3. – С. 19-21.
10. Осіпов В.М. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В.М. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42-45.
11. Похоленчук Ю.Т. О сохранении здоровья (менструальной функции) и работоспособность спортсменок в период занятия спортом / Ю.Т. Похоленчук, Б.Н. Пангелов // Наука в олимпийском спорте «Женщина и спорт». – Спец. вып., 2000. – С. 89-96.
12. Румянцева Э.Р. Особенности гормонального статуса организма молодых тяжёлоатлетокна фоне интенсивно-скоростных нагрузок / Э.Р. Румянцева, Т. Соха // Спортивна медицина. – 2012. – № 1. – С. 67-75.
13. Соха Т. Женский спорт (новые знания – новые методы тренировки) / Т. Соха. – М.: Изд. «Теория и практика физ. культуры», 2002. – 203 с.
14. Терзи К.Г. Практическое применение теоретических знаний об ОМЦ в тренировочном процессе тяжелоатлеток группы совершенствования спортивного мастерства / К.Г. Терзи // Символ науки. – 2016. – № 5-2(17). – С. 193-196.
15. Jurczyk M. Ocena wpływu wysiłku fizycznego na zaburzenia cyklu menstruacyjnego u sportsmenek i pozostałych kobiet / M. Jurczyk, A. Borawska // Gin. Prakt. – 2010. – № 1. – P. 20-22.
16. Bugaevsky K.A. Consideration of Peculiarities of the Menstrual Cycle in Athletes Engaged in Pankration / K.A. Bugaevsky, N.V. Zharska // JMBS. – 2017. – № 2(7). – P. 80-85.
17. Charniga B. The training of the female weightlifter and the menstrual cycle / B. Charniga, O. Solonenko // Sportivny Press Olymp. – 2014. – № 3. – P. 28-29.
18. Roupas N.D. Menstrual function in sports / N.D. Roups, N.A. Georgopoulos // Hormones. – 2011. – № 10(2). – P. 104-116.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ПОЧАТОК ЗАНЯТЬ СПОРТОМ ТА СТРОКИ НАСТАННЯ МЕНАРХЕ

Анотація
У статті представлені матеріали дослідження, присвяченого питанню можливого взаємозв'язку між термінами настання менархе і часом початку активних занять спортом. Наведено дані різних авторів і думки дослідників по розглядаємому питанню. Представлені авторські матеріали, що стосуються лонгітюдного дослідження по вивченню взаємозв'язку, між термінами настання менархе і динамікою занять спортом, у спортсменок пубертатного і юнацького віку.
Ключові слова: менархе, заняття спортом, спортсменки, пубертатний вік, юнацький вік, встановлення менструального цикла.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye

START OF SPORTS AND THE TIMING OF MENARCHE

Summary
The article presents the materials of a study devoted to the question of the possible relationship between the timing of the menarche and the start of active sports. The data of different authors and the opinions of researchers on the issue under study are given. The author's materials are presented on a longitudinal study on the relationship between the timing of the menarche and the dynamics of sports activities in athletes of puberty and adolescence.
Keywords: menarche, sports, female athletes, puberty, adolescence, the formation of the menstrual cycle.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 608

БІОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ СИСТЕМИ АНТИОКСИДАНТНОГО ЗАХИСТУ ПРИ ОЦІНЦІ БЕЗПЕЧНОСТІ ВЖИВАННЯ ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНИХ ОРГАНІЗМІВ

Чорна І.В.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Дроник Г.В.
Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція УААН

Рогозинський М.С.
Чернівецький факультет Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

В статті узагальнено літературні дані про здійснення біохімічної оцінки безпечності вживання генетично модифікованих організмів, класифікацію та характеристику системи антиоксидантного захисту організму тварин. Важливу роль при оцінці безпечності вживання генетично модифікованих продуктів відіграє система антиоксидантного захисту. Основу системи антиоксидантного захисту становить глутатіонова система, що складається з глутатіону та ферментів, що каталізують реакції відновлення та окиснення. Антиоксидантну систему умовно поділяють на ферментативну та не ферментативну. До ферментативної ланки системи антиоксидантного захисту належать: каталаза, пероксидаза, супероксиддисмутаза, глутатіонпероксидаза, глутатіонредуктаза, глутатіонтрансфераза та інші ферменти. До не ферментативної ланки відносять жиророзчинні (віт. А, Е і К) та водорозчинні вітаміни (віт. С і РР), глутатіон, убіхінон, біогенні аміни, каротиноїди та стерини. Детальніше розглядається ферментативна ланка антиоксидантної системи. Активність антиоксидантних ферментів дуже добре регулюється і залежить від віку тварини, фізіологічного стану, рН середовища, швидкості синтезу антиоксидантних ферментів, наявності коферментів, інгібіторів та активаторів, також на активність ферментів можуть впливають і інші чинники (радіаційне опромінення, ріст пухлини, вплив токсичних речовин та інші патологічні процеси), тому вивчення антиоксидантної системи захисту може служити одним з основних критерії оцінки безпечності вживання генномодифікованих рослин.

Ключові слова: генетично модифіковані організми, оцінка безпечності, система антиоксидантного захисту, антиоксиданти, глутатіон, глутатіонпероксидаза, глутатіонредуктаза, глутатіонтрансфераза, каталаза, супероксиддисмутаза.

Постановка проблеми. У процесі технологічної еволюції нанотехнологій, генної інженерії та біотехнології, ці науки опинилися на найвищому щаблі технологічних досягнень людства. Завдяки застосування технологій генної інженерії було здійснене штучне перенесення гена одного організму в ДНК іншого. Вперше перенесення гену було здійснено у 1979 році вченим Кельнського університету, який в геном бактерії кишкової палички вбудував ген, що відповідав за синтез інсуліну людини [1]. В наш час створено багато генетично модифікованих організмів (мікроорганізмів, рослин та тварин), які мають корисні властивості та ознаки для людини. Такі організми набули широкого застосування в сільському господарстві, в тваринництві, медицині та харчовій промисловості. В сільському господарстві широко використовують такі генетично модифіковані рослини: соя, кукурудза, ріпак, картопля, рис та інші. Ці рослини широко використовують в харчовій промисловості в різних країнах світу. Генномодифіковані організмів, є стійкими до несприятливих факторів навколишнього середовища, гербіцидів та збудників інфекцій, насіння трансгенних рослин довше зберігаються, швидше проростає, стійке до дії шкідників. Найбільше серед усіх трансгенних рослин (соя, кукурудза та інші) вирощують сорти, які стійкі до гербіциду «Roundup». Основною діючою речовиною гербіциду «Roundup» є речовина гліфосат. Деякі вчені стверджують, що цей гербіцид може накопичуватися в насінні трансгенних рослин [2]. На сьогоднішній час виникають багато запитань щодо безпечності використання траннсгенних рослин при виробництві харчових продуктів, для цього потрібно проводити оцінку безпечності вживання кожного сорту трансгенної рослини для здоров'я людини та тварин окремо [2; 3; 4; 5]. Для оцінки безпечності вживання трансгеннних рослин розглянемо антиоксидантні ферменти, які відіграють важливу роль при оцінці фізіологічного стану організму при різних патологічних станах та дії токсичних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення впливу генетично модифікованої сої на живі організми займались багато науковців: вивчали вплив гербіциду на мікроорганізми, тварин та рослин [6; 7; 8; 9; 10]. Перевірку трансгенних рослин здійснюється за такою схемою: визначення хімічного складу насіння чи плодів та показники якості отриманої продукції, проведення токсикологічних дослідження

(на вміст гербіцидів, шкідливих, антипоживних та отруйних речовин), стійкість до хвороб цих організмів [1; 2; 3; 4; 5], крім того досліджують також можливість переходу вірусних промоторів у ДНК тварин, людини та мікроорганізмів. В країнах Євросоюзу прийнята загальна схема перевірки генномодифікованих організмів: загальна характеристика організму-донора та організму-реціпієнта, оцінку композиційної еквівалентності та харчової якості генномодифікованих організмів, яку проводять на лабораторних тваринах (щурах, мишах, коровах, курчата та інших). Також трансгенні організми перевіряють на безпечність нових білків, що кодуються штучно внесеними генами, такі білки перевіряються також на токсичність та алергенність [4].

Інша схема перевірки генномодифікованних продуктів складається з медико-генетичної, медико-біологічної і технологічної оцінки.

Медико-генетична оцінка здійснюється завдяки використанню полімеразної ланцюгової реакції для визначення промоторів, маркерних генів, термінаторів і їх біохімічну та експресійну стабільності.

Медико-біологічної оцінки включає: перевірку на нейротоксичність, токсичність, мутагенність, канцерогеність, алергенність, вплив на систему імунного захисту та репродуктивну функцію. Оцінку токсичності трансгенних продуктів проводять разом з морфологічними, гематологічними та біохімічними показниками. Визначають такі біохімічні показники: вміст малонового альдегіду та дієнових кон'югатів; активності ферментів 1-ї і 2-ї фази біотрансформації ксенобіотиків (цитохром P_{450}, цитохром b_5, епоксигідролаза, ацетилестераза, глутатіонтрансфераза та глюкуронозилтрансфераза,); концентрацію ферментів лізосом (арилсульфатази А і В, β-глюкуронідаза та β-галактозидаза,); вміст антиоксидантних ферментів (глутатіонредуктаза, глутатіонпероксидаза, глутатіонтрансфераза, каталаза, супероксиддисмутаза) [4; 5].

Технологічна оцінка генетично модифікованих продуктів включає: оцінку технологічних параметрів, фізико-хімічні та органолептичні властивості продукції.

Проаналізувавши публікації останніх років по дослідженню впливу трансгенної сої на організм тварин виявилося, що: вивчалися морфологічні показники свиней та гістологічні зміни їх наднирників, нирок та печінки; вивчався вплив модифікованої сої на статеві гормони та статеву систему свиней, і було виявлено зниження рівня естрогенів в крові, та доведено негативний вплив її на репродуктивну здатність свиней [11; 12], визначався вміст лужної фосфатази у трьох покоління, а Алату і Асату у двох поколіннях в сироватці крові щурів, що свідчить про ураження гепатоцитів печінки та про ушкодження печінкових жовчних шляхів. Визначення показників антиоксидантної системи при вживанні генномодифікованої сої не проводилося, хоча саме дослідження вмісту антиоксидантних ферментів у крові та органах може показати про зміни, які відбуваються в організмі тварин [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. І досі залишаються недостатньо розкриті окремі аспекти даної наукової проблематики, зокрема:

· аналіз яким чином генетично модифіковані організми можуть впливати на фізіологічні та біохімічні процеси в організми тварин та людини;

· аналіз як саме вживання генномодифікованих рослин може вплинути на ініціацію вільно-радикальних процесів, оксинювальну модифікацію молекул та показники антиоксидантної системи.

Мета статті полягає у висвітлені важливого значення показників антиоксидантної системи для оцінки безпечності вживання генетично модифікованих організмів.

Основні **цілі та завдання** даної публікації:

– висвітлити механізми дії токсичних речовин, які можуть міститися у насінні трансгенних рослин (наприклад, при обробці гербіцидами цих рослин) та впливу генномодифікованих рослин;

– проаналізувати вплив активних форм кисню та вільних радикалів на клітинні структури та біомолекули;

– висвітлити вплив окиснювальної модифікації білків на стан антиоксидантної системи організму;

– виокремити ключові ферменти антиоксидантної системи захисту та показати їх важливу роль в обмінних процесах, що можуть служити основними маркерами при оцінці безпечності вживання генномодифікованих рослин.

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на біохімічних показниках зокрема на антиоксидантну систему, які відіграють важливу роль при оцінці фізіологічного стану організму при різних патологічних станах та дії токсичних речовин [13; 14]. В багатьох країнах світу дозволено вирощувати трансгенні рослини стійкі до цього гербіциду (Raundup-ready). Раніше стверджувалося, що гербіциди з гліфосатом є безпечними, оскільки мішенню його впливу є фермент, який є лише в рослин і відсутній у людей, тварин, комах. Однак дослідження показали високу токсичність гліфосату, також було встановлено що цей гербіцид здатний накопичуватися у насінні рослин. Проведені дослідження встановили, що водна витяжка з ГМ-сої призводить до пригнічення росту рослин. Так витяжка раундапостійкої сої пригнічує в 1,9-2,5 рази інтенсивність росту проростків зерна пшениці, жита і тритикале, порівняно з такою ж витяжкою традиційної сої. Такі дослідження можна провести в будь якій лабораторії [15; 16].

Накопичення у насінні рослин гербіцидів чи синтез токсичних речовин генномодифікованими рослинами, які стійкі до комах-шкідників може мати негативний вплив на організм тварин при споживанні цих трансгенних продуктів. У механізмах дії різних токсичних речовин важливу роль відіграє здатність стимулювати утворення активних форм кисню (АФК), процесів окиснювальної модифікації білків та пероксидного окиснення ліпідів (ПОЛ), цим самим спричиняючи розвиток оксидативного стресу [17].

В аеробних організмах постійно утворюються активні форми кисню (АФК) у відповідь на ендогенні та екзогенні фактори, хоча раніше вважали, що утворення їх в клітині (окиснювальний вибух) є проявом неспецифічного імунного захисту організму при інфекційному ураженні. Вільні радикали при фізіологічній концентрації беруть участь

у передачі сигналу в клітині та захист від мікроорганізмів. Однак при різних стресових та патологічних станах відбувається надмірне утворення вільних радикалів, що призводить до порушення будови клітин та процесів метаболізму. Також збільшення рівня вільних радикалів відбувається при недостатній їх інактивації в організмі. Основним джерелами АФК в організмі є мітохондріальний, мікросомальний, фагоцитарний електроннотранспортні ланцюги окиснення, ксантиноксидаза, моноаміноокисдаза взаємодія іонів металів змінної валентності з киснем та відновниками [18].

Активні форми кисню – це супероксидні радикали молекули кисню, пероксид водню (H_2O_2), гідроксильні радикали, які утворюються в клітині, що поглинає кисень в ході нормального метаболізму [19].

При різних патологічних станах в організмі починають інтенсивно утворюватися АФК, як ініціюють окиснення білків, нуклеїнових кислот та ліпідів, тим самим викликаючи пошкодження різних клітинних структур. Окиснення молекул ліпідів супроводжується пошкодженням мембранних структур та ліпопротеїнових комплексів, окиснення білків може супроводжуватися різноманітними патологічними змінами. У разі окиснення молекул ферментів може значно змінюватися метаболізм на рівні клітин та тканин за рахунок зміни активності і здатності взаємодіяти із субстратом. Продукти вільнорадикального окиснення впливають на генетичний апарат клітини, тим самим зумовлюючи неконтрольований ріст клітин [20].

Патологічні наслідки виникають при надмірному накопиченні АФК, пероксидів і їх вторинних продуктів, цей стан звичайно називають оксидантним стресом, а фактори і речовини, які сприяють цьому, називають прооксидантами. Фактори, які викликають окиснювальний стрес, можуть бути різні: вплив токсичних та канцерогенних речовин, дія радіації, ріст та розвиток пухлин, та інші захворювання, але всі вони в кінцевому рахунку викликають окиснювальну модифікацію макромолекул (окиснювальна модифікація білків (ОМБ), пероксидне окиснення ліпідів (ПОЛ) та інше. Одним з таких факторів може бути вживання генномодифікованих продуктів, які можуть містити, як гербіцид так і інші токсичні речовини, що здатні спровокувати вільно-радикальні процеси та окиснювальну модифікація біомолекул.

Окиснювальна модифікація білків пов'язана з пошкодженням як поліпептидного ланцюга, так і окремих амінокислот з утворенням декількох типів радикалів. Процес ОМБ має складний і специфічний характер, який встановлюється амінокислотним складом білків [21].

Внаслідок окисно-відновних реакцій в організмах відбувається генерація активних форм кисню (АФК: $O^{2\cdot-}$, $^{\cdot}OH$, RO_2, OH_2, H_2O_2 та ін.), що беруть участь у різних фізіологічних та патологічних процесах. Однією з найактивніших форм кисню є гідроксильний радикал ($^{\cdot}OH$), який викликає пероксидне окислення ліпідів (ПОЛ), окиснювальну модифікацію білків, пошкодження нуклеїнових кислот і вуглеводів, що у свою чергу, веде до метаболічних порушень і структурних змін у клітинах. Ступінь окиснювальної модифікації білків може бути різним, від пошкодження окремих амінокислот до фрагментації білків, це залежить від інтенсивності генерації АФК.

Окиснювальна модифікація білків за дії АФК відбувається з утворенням додаткових карбонільних груп у бічних ланцюгах амінокислот [22; 23; 24]. Внаслідок дії вільних радикалів у певних ділянках поліпептидного ланцюга можуть виникати нові радикали, які, взаємодіючи з іншими амінокислотними залишками, можуть брати участь в утворенні нових радикальних продуктів. У такий спосіб можуть утворюватись алкіл-пероксильні, алкіл-пероксидні та алкоксильні радикали, які, залежно від оточення, піддаються подальшим перетворенням [25].

При окисленні білків у них утворюються альдегідні та кетонові групи амінокислотних залишків (карбонільні групи), підвищений рівень яких може бути показником вільнорадикального окислення і окисленого стресу [26].

Ступінь та інтенсивність окислення біологічних речовин залежить від рівноваги між генерацією АФК й буферною ємністю та активністю антиоксидантної системи захисту. Генерація АФК є природним процесом, який сприяє вилученню біологічних сполук під час регуляції гомеостазу. Останнім часом вважається, що будь-який вплив пероксидів та вільних радикалів призводить перш за все до складних модифікацій у білкових молекулах, ніж у ліпідах, що дозволяє говорити не скільки про негативні речовини, як про регулятори синтетично-катаболічних процесів та вторинні месенджери [27].

Саме окиснювальній модифікації білків відводиться провідна роль у балансі між синтезом та деградацією простих і складних білків, що визначають здатність клітин генерувати та проводити регуляторні імпульси, здійснювати рецепторні, медіаторні та енергетичні функції. Вважають, що саме розлади ОМБ, яка є таким самим природним процесом, як і утворення АФК, є однією з патогенетичних ланок розвитку патологічних станів внаслідок оксидативного стресу. Таким чином, ОМБ відіграє ключову роль у молекулярних механізмах оксидативного стресу, а оксидативний стрес є важливою ланкою багатьох патологічних процесів у організмі при різних захворюваннях [28; 29].

Окиснювальна модифікація білків може сприяти змінам амінокислотних залишків або змінам валентності та координації металів, що призводить до порушення структури білків та полегшення процесів протеолізу. Збільшення концентрації АФК супроводжується блокуванням та розпадом основних ферментів антиоксидантної системи (АОС). При значній інтенсифікації продукції пероксидів та окиснювальній модифікації макромолекул, супроводжується з наступною інактивацією ферментів-антиоксидантів, що призводить до виснаження активності АОС, зниження пулу речовин-антиоксидантів та загибелі клітин внаслідок деполімеризації мембран. Таким чином, інтенсивність ОМБ може бути маркером ступеня пероксидних процесів та фактором, який впливає на стан АОС [30].

Показано, що ОМБ веде до зміни не тільки первинної, але й вторинної та третинної структури. Накопичення окислених білків розглядається

як один із факторів регуляції синтезу білків, активації протеолітичних ферментів, які вибірково руйнують окислені білки. Також ОМБ генерує нові антигени і провокує імунну відповідь. Продукти такої модифікації можуть бути причиною вторинного пошкодження інших біомолекул [31].

В зв'язку з особливостями хімічного складу і структурної організації білків, процес ОМБ має складний і специфічний характер, що спряжено з утворенням великої кількості окислених продуктів радикальної та нерадикальної природи.

ОМБ може бути пов'язана з первинним порушенням чи самого поліпептидного ланцюга, чи окремих амінокислот. Розділити ці процеси можна умовно, так як окислення поліпептидного ланцюга призводить до окислення залишків амінокислот і, навпаки, окислена модифікація окремих амінокислот може супроводжуватися або агрегацією, або фрагментацією білків.

Фактично всі амінокислотні залишки білків здатні до окислення, та в даний час охарактеризовані не всі утворені при цьому продукти окислення. Найчутливіші до окислення сірковмісні (метіонін, цистеїн) і ароматичні (триптофан, тирозин і фенілаланін) амінокислотні залишки білків [30]. Амінокислоти білків також піддаються металокаталітичному окисненні при цьому утворюються карбонільні похідні.

Карбонільні похідні білків – це стабільні продукти, які утворюються за участю амінокислотних залишків проліну, аргініну, лізину, треоніну. Також карбонільні похідні білків можуть утворюватися за участю амінокислотних залишків лізину, цистеїну і гістидину з продуктами пероксидного окислення ліпідів. Причому карбонілювання аргініну і лізину супроводжується втратою одного або більше атомів азоту [32]. Акумуляція карбонільних груп білків може бути раннім показником тканинного пошкодження, викликаного вільними радикалами, а при деяких патологічних станах вони можуть складати 50-70% спільних клітинних білків [33].

Окислення білка може відбуватися за рахунок окислення сульфгідрильних груп (SH-груп) цистеїну, що призводить до утворення дисульфідних зв'язків між його двома молекулами. SH-групи (тіолова група, меркаптогрупа) – це хімічно-активні групи білків, які відіграють важливу роль в процесах клітинного дихання, реакціях окисного фосфорилювання, регуляції проникливості мембран, входять до складу активних центрів багатьох ферментів і коферментів (визначають їх каталітичну активність), а також беруть активну участь у підтриманні третинної структури білків. За кількістю SH-груп можна судити про метаболічну активність ферментів. Сульфгідрильні групи білків не тільки здійснюють каталітичну функцію, але й захищають білки від пошкоджуючої дії несприятливих факторів зовнішнього середовища [34].

SH-групи володіють антиоксидантними властивостями, значною реакційною здатністю в окисно-відновних реакціях і їх кількість зменшується при оксидативному стресі, який виникає в результаті порушення балансу між продукцією вільних радикалів і механізмами антиоксидантного контролю. В нормі вміст SH-груп становить 400-600 мкмоль/л [35].

Вільнорадикальне пероксидне окислення (ВРПО) утворює цілий ряд продуктів, що є результатом взаємодії вільних радикалів між собою, так і з макромолекулами. При ВРПО разом з АФК утворюються, також інші активні радикали (кетони, альдегіди, пероксиди та спирти), які здатні ковалентно взаємодіяти з окремими функціональними групами протеїнів, що приводить до їх полімеризації та руйнування амінокислот, особливо ті які містять сульфгідрильні групи (цистеїн, метіонін). Усе це викликає модифікацію протеїнів, що в свою чергу може призвести до зміни ферментативної активності окремих ензимів. Активні радикали можуть призводити до руйнування біоантиокислювачів (убіхінону, вітамінів, стероїдних гормонів) що можуть змінювати склад фосфоліпідів (призводити до появи в їх гідрофобній частині продуктів окислення), що в свою чергу веде до ініціації процесів іонного транспорту, змінювати конформацію протенїнів і ліпідний складу клітинних мембран, при цьому змінюються структурні і функціональні властивості мембран. Низько- і високомолекулярні сполуки, які мають тіолові групи, зокрема цистеїн, цистин, глутатіон відносять до водорозчинних біоантиоксидантів. Оскільки основною мішенню для активних форм кисню є протеїни, важливу роль у їх захисті від ендогенних активних форм кисню відіграють цистеїн та відновлений глутатіон. Їхні сульфгідрильні групи легше окислюються ніж SH-групи протеїнів, при цьому захищаючи самі білки від окиснювальної модифікації [36].

SH-групи, розташовані в активних центрах ферментів, активовані в результаті утворення водневих зв'язків з сусідніми функціональними групами, наприклад імідазолом або карбоксилом. Участь протона SH-групи в утворенні водневого зв'язку приводить до збільшення електронної густини біля атома сірки і, отже, до зростання його нуклеофільних властивостей.

Функція SH-групи полягає в утворенні тіоефірного зв'язку з ацильною групою молекули субстрату. SH-групи білка можуть відігравати роль реакційноздатного акцептора при реакціях ферментативного переносу ацильних, амідних, фосфатних та інших залишків. SH-групи окисних ферментів можуть відіграти важливу роль у проміжних перенесеннях електронів від субстратів до акцепторів [35].

Отже, ОМБ має як негативний так і позитивний характер, оскільки призводить до утворення каталітично неактивних або малоактивних ферментів та функціонально неповноцінних білків, а також ОМБ є стимулом до оновлення білків. Крім того, окиснювальна модифікація білків значно збільшує їх доступність до дії протеолітичних ферментів, тому протеолітичні ферменти відіграють важливу роль у деградації окиснювальних білків. Тому саме визначення ОМБ, вміст SH-групи та вміст протеолітичних ферментів у тканинах тварин при вживані ГМО, може показати інтенсивність вільно радикальних процесів та ступінь окиснення білків. Саме окиснювальна модифікація є маркером інтенсивності пероксидних процесів та фактором, який впливає на стан антиоксидантної системи [30; 36].

Антиоксидантна система захисту (АОЗ) організму тварин здатна контролювати і зупиняє всі

етапи реакцій утворення вільних радикалів, починаючи від їх ініціації і закінчуючи утворенням гідроперекисів та малонового діальдегіду. При дії токсичних та шкідливих речовин на організм, при захворюваннях чи інших патологічних станах підвищується вміст у клітинах ферментів антиоксидантного захисту. Розглянемо основні ферменти АОЗ, які можна використовувати для оцінки безпечності вживання ГМО тваринами.

До антиоксидантної системи належить глутатіонова система, до складу, якої входять глутатіон і ферменти, що каталізують його зворотні реакції окиснення та відновлення (глутатіонпероксидазу, глутатіонредуктазу та глутатіонтрансфераза). До ферментів антиоксидантної системи відносять також каталазу, пероксидазу та супероксиддисмутазу, які каталізувати реакції прямого руйнування пероксидних сполук в організмі людини і тварин [37].

Глутатіонова система захищає компоненти клітини від окиснення активними формами кисню та вільними радикалами. Основним антиоксидантом є відновлений глутатіон – низькомолекулярний тіол, що виступає донором водню в окисно-відновних реакціях [37]. У відновленій формі глутатіон хімічно взаємодіє з активними формами кисню, руйнує вільні радикали, видаляє ацилпероксиди з мембран. В якості кофактора він входить до складу ферментів глутатіонової системи, які знешкоджують перекис водню (глутатіонпероксидаза), ліпоперекиси мембран та ксенобіотики (глутатіонтрансфераза), підтримують пул відновленого глутатіону (глутатіонредуктаза), забезпечуючи комплексний антиоксидантний захист [37; 38].

Глутатіон є важливим антиоксидантом в організмі тварин та людини, саме він підтримує функціонально активну конформацію білків, а також захищає сульфгідрильні групи глобіну, мембрани еритроцитів та двовалентне залізо від дії окиснювачів.

Найважливішою функцією глутатіону є його участь в процесах знешкодження токсичних речовин та ксенобіотиків, які потрапляють до організму разом з продуктами харчування, напоями, через шкіру або продуктами дихання. В основному метаболізм шкідливих речовин та ксенобіотиків відбувається в печінці за участю відновленого глутатіону. Глутатіон підвищує стійкість клітин до негативних впливів різних стресових факторів, захищає організм від АФК; відновлює і ізомеризує дисульфідні зв'язки, також виконує ферментативну функції; впливає на синтез нуклеїнових кислот, спричиняє вплив на проліферацію клітин та підтримує функціональний стан біологічних мембран. Зменшення концентрації глутатіону в еритроцитах та в клітинах тканин, може призвести до активації ПОЛ. Глутатіон є основним компонентом антиоксидантної системи в усіх клітинах та органах, він перетворюється на дисульфід за участю глутатіонпероксидази, а за дії глутатіонредуктаза переходить у відновлений глутатіон. Знешкодження токсичних сполук у клітинах печінки відбувається за участю глутатіонтрансферази шляхом перенесення на них атомів сірки [38].

Відновлений глутатіон проявляє лише не детоксикаційні та антиоксидантні властивості, амінокислоти що входять в трипептид бере також участь у білковому та вуглеводному обміні, тим самим підвищує стійкість організму до гіпоксії, перешкоджає зниженню оксино-відновного потенціалу та покращує обмін речовин.

Однією з основних функцій глупатіонпероксидази (ГП) є знешкодження і інактивація пероксидних радикалів та перекису водню. Зменшення ферментативної активності цього ензиму призводити до розвитку вільнорадикальної патології. Майже у всіх тканинах еукаріот було виявлено глупатіонпероксидаза, найбільше його міститься у матриксі мітохондрій та цитозолі [38; 39]. Цей фермент забезпечує захист клітинних мембран від пошкодження пероксидними радикалами. Глутатіонпероксидаза каталізує розпад H_2O_2 та відновлення гідропероксидів глутатіоном. ГП має високу чутливість до перекису водню, тому цей фермент здатний знешкоджувати H_2O_2 при низьких концентраціях [38; 40].

Глутатіонредуктаза (ГР) складається з двох ідентичних субодиниць, що містять по чотири структурні домени зв'язаних дисульфідними зв'язками. Глутатіонредуктаза проявляє глутатіонвідновлювальну активності, в меншій мірі здатна проявляє, електронтрансферазну, трансгідрогеназну і діафоразну активності.

Однією з основних функцій глутатіонтрансферази є захист клітин від ксенобіотиків та продуктів перекидного окиснення ліпідів шляхом приєднання до субстрату молекули глутатіону або нуклеофільного заміщення гідрофобних груп. ГТ здатна відновлювати фосфоліпіди, що входять до складу клітинних мембран. Цей фермент бере участь в утворенні і метаболізмі гормонів, та відновлені гідропероксидів жирних кислот і нуклеотидів. Найбільша концентрація ГТ в ЕПР та цитозолі, трохи менше його міститься в мітохондріях та ядрі. Розрізняють глутатіонтрансферази, які взаємодіють з катіонами (у печінці, нирках та кишечнику) і аніонами (головний мозок, легені, селезінка, еритроцити, плацента). Залежно від специфічності субстрату також розрізняють глутатіонтрансферазу, яка взаємодіє з алкенами, епоксидами, алкіленами, арилами, алканами, ентеротоксинами.

ГТ є важливими ферментами антиоксидантної і детоксикаційної системи, під час роботи якої утворюється тіоефір метаболіту з відновленим глутатіоном. У більшості випадків ця реакція призводить до інактивації токсичної речовини [40].

Глутатіонредуктаза (ГР) каталізує відновлення окисленої дисульфідної форми (GSSG) глутатіона у відновлену сульфгідрильну (GSH) за рахунок НАДФН+H^+, що є донором протонів. В основному ГР міститься в цитоплазмі, вона також є в мікросомах, мітохондріях та ядрах. Біологічна функція цього ферменту, полягає в підтримці високого рівня відновленого глутатіону та низького рівня окисненого глутатіону. Окислення GSH в GSSG відбувається при відновленні пероксидів в реакціях за участю глутатіонтрансферази та глутатіонпероксидази та дисульфідів за участю глутатіонтрансферази та інших ферментів. Підвищення концентрації цього ферменту спостерігається при збільшені поділу клітини та при рості пухлини [40].

Ще одним важливим ферментом антиоксидантної системи являються такі ферменти: супероксиддисмутаза, каталаза, пероксидаза.

Супероксиддисмутаза (СОД.) відіграє важливу роль у механізмах антиоксидатного захисту. СОД є внутрішньоклітинним ферментом, який присутній майже в усіх клітинах організму [41]. Основна роль цього ферменту полягає в дисмутації супероксидрадикала O^{2-} у O_2 і H_2O_2, який потім метаболізується в H_2O і O_2 каталазою та глутатіонпероксидазою [42]. Супероксиддисмутаза швидко руйнується при потрапляні з клітини в міжклітинну рідину (лімфі, плазмі, синвіальній рідині). Супероксиддисмутаза в крові умовно ділиться на ізоферменти, розрізняють його три форми: Fe–, Zn–Cu– та Mn-залежні СОД. Метали розташовані в активному центрі ферменту та виконують каталітичну функцію, вони послідовно відновлюються і окислюються. СОД – марганець-вмісний фермент, міститься у мітохондріальному матриксі (Mn-СОД), а Cu, Zn-СОД в цитоплазмі, де знешкоджені АФК. Еспериментальні дослідження клітинної смерті показали, що пов'язана з апоптозом фрагментація ДНК зменшується під дією Cu, Zn-СОД [43].

Супероксиддисмутаза може виступати прооксидантом та взаємодіяти з перекисом водню, ініціюючи утворення супероксидного аніону і гідроксильного радикалу. Зниження та підвищення активності супероксиддисмутази є наслідком розвитку патологічних процесів в організмі. Зниження вмісту цього ензиму у клітинах призводить до посилення цитотоксичної дії H_2O_2, що утворюється в результаті дисмутації супероксиду [44; 47].

Супероксиддисмутаза знешкоджує активні форми кисню, які після розпаду утворюють перекис водню та можуть пошкоджувати і сам фермент, тому СОД функціонує разом із каталазою. Каталаза швидко розщеплювати H_2O_2 на воду та кисень [45; 47]. У крові ж СОД виступає первинним антиоксидантом і здатний підтримувати та контролювати рівень вільних радикалів.

Каталаза належить до ферментів класу оксиредуктаз, вона бере участь у дезінтоксикації перокису водню [45]. До складу молекули каталази входять чотири однакові субодиниці, до складу їхнього активного центру входить гем, який зв'язаний з молекулою НАДФН. До активного центру входить також і тривалентне залізо, яке взаємодіє H_2O_2 залежно від його концентрації. Каталаза міститься переважно в пероксисомах гепатоцитів, хоча її висока концентрація каталази виявлена також в мітохондріях і ЕПР гепатоцитів [45]. Для клітин концентрація H_2O_2 має важливе значення, оскільки він може запускати каскад реакцій вільнорадикального окиснення поліненасичених жирних кислот ліпідів, через що можуть ушкоджуватись мембрани, порушуватись функціонування клітин та наступати некроз.

Висновки і пропозиції. Отже, для оцінки безпечності вживання генетично модифікованих продуктів на організм щурів важливе значення відіграють показники ферментативної активності антиоксидантної системи. Антиоксидантна система є однією з найважливіших захисних систем організму, яка підтримує оптимальний рівень окисно–відновних процесів, крім того вона знешкоджує побічні продукти ПОЛ, ОМБ та активні форми кисню що виникають при різних патологічних станах та дії токсичних речовин. Споживання трансгенних рослин тваринами та людиною, може містити такі небезпеки для організму: синтезом алергенних чи токсичних білків, що кодують штучно внесенні гени у рослину, можливістю накопичення гербіциду у насінні генно-модифікованих рослин та інше. Вплив генетично модифікованих продуктів на тварин та людину залишається до кінця не вивченим, саме тому визначення вмісту антиоксидантних ферментів у крові та органах може служити одним з основних критеріїв безпечності вживання ГМО.

Список літератури:

1. Гвоздев В.А. Подвижные гены в геномах эукариот: в кн. «Геном, клонирование, происхождение человека» / В.А. Гвоздев, Под ред. Л.И. Корочкина. – 2004. – С. 54-72.
2. Елдышев Ю.Н. Современная биотехнология. Мифы и реальность/ Ю.Н. Елдышев, А.Л. Конов. – Москва: 2004. – 196 с.
3. Кузнецов В.В. Генетически модифицированные риски и полученные из нихпродукты: реальные и потенциальные риски / В.В. Кузнецов, А.М. Куликов // Российский химический журнал. – 2005. – Т. 69, № 4. – С. 70-83.
4. Kimber I., Dearman R.J. Approaches to assessment of the allergenic potential of novel proteins in food from genetically modifiedcrops // Toxicol. Sci. – 2002. – 68(1). – P. 2-4.
5. Вудмаска І.В., Параняк Р.П., Янович Д.О. та ін. Оцінка якості та безпечності генетично модифікованих організмів / І.В. Вудмаска, Р.П. Параняк, Д.О. Янович // Біологія тварин. – 2007. – Т. 9, № 1-2. – С. 23-29.
6. Ewen S.W. Effect of diets containing genetically modified potatoes expressing Galanthus nivalis lectin on rat small intestine. Lancet. – 1999. – Vol. 354. – P. 9187-9196.
7. Fedketik K. Biochemistry and physiology of action of herbicides. Moscow, 1985. – 223 p.
8. Gillam J. Scientists call for new review of herbicide, cite "flawed" U.S. regulations. Reuters. Retrieved (5 September 2015).
9. Gorbach T.V. Influence of genetically modified soya in the diet of white rats on the metabolism and histology of the liver and kidneys from parents and descendants. Problems of aging and longevity / Gorbach T.V., Gubina-Vakulik G.I., Denisenko S.A. – 2016. – Vol. 25, no. 1, pp. 80-86.
10. IARC Monographs Volume 112: evaluation of five organophosphate insecticides and herbicides. International Agency for Research on Cance, 20 March 2015.
11. Самсонук І.М. Дія трансаміназ і лужної фосфатази сироватки крові щурів трьох поколінь, що харчуються генетично модифікованою соєю. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицький / Самсонук І.М., Стронський Ю.М. – 2013. – Т. 15, № 3(57), частина 2. С. 279-283.
12. Зінов'єв С.Г. Деякі біохімічні параметри крові свиней, що використовують ГМ-сою в їх дієтах / Зінов'єв С.Г. // Біологія тварин. – 2014. – Том 16, № 1. – С. 76-82.
13. Єлісеєва О.П. Статегія і тактика при антиоксидантного захисту в клініці внутрішніх хвороб / О.П. Єлісеєва, М.Ф. Тимочко, О.О. Абрагамович // Український медичний часопис. – 2003. – № 3, 35. – С. 92-98.

14. Нетюхайло Л.Г. Активні форми кисню / Нетюхайло Л.Г., Харченко С.В. // Молодий вчений. – 2014. – № 9(12). – С. 131-135.
15. Кулик М.Ф. Інгібування росту зерна пшениці, тритикале та жита під впливом вилучення води круглою стабільною ГМ-соєю в порівнянні з не-ГМ соєю / Кулик М.Ф., Корнійчук О.В., Бугаєв В.Д., Обертюх Ю.А. // Бюлетень аграрної науки. – 2013. – № 6. – С. 21-21.
16. Кулик Ю.М. Наявність в нащадків щурів неідентифікованого фактору трансгенних соєвих бобів під час його годування протягом кількох поколінь / Кулик Ю.М., Раузкієн В.Т., Обертюк Ю.В., Хіміч О.В. // Бюлетень біологічних та медичних проблем. – 2015. – Т. 1, № 124. – С. 105-109.
17. Особа І.А. Особливості функціонування системи антиоксидантного захисту організму / І.А. Особа // Рибогосподарська наука України. – 2009. – № 1. – С. 133-139.
18. Дмитренко Р.Р. Статеві особливості дії переривчастої гіпобаричної гіпоксії на вміст окисно-модифікованих білків у тканинах ясен за умов фотоперіоду різної тривалості / Р.Р. Дмитренко, Г.І. Ходоровський, В.А. Гончаренко // Буковинський медичний вісник. – 2014. – Том 18, № 1(69). – С. 29-32.
19. Ткачук О.В. Роль вільнорадикальних процесів у механізмах пластичності мозку, зумовленої пренатальним стресом / О.В. Ткачук, В.Ф. Мислицький, С.С. Ткачук та ін. // Медична хімія, 2006. – Т. 8, № 3. – С. 89-91.
20. Дубініна Є.Є. Окиснювальна модифікація протеїнов, їх роль при патологічних станах / Є.Є. Дубиніна, А.В. Пустигіна // Український біохімічний журнал. – 2008. – Т. 80, № 6. – С. 5-18.
21. Карімов І.З. Зміна окисної модифікації білків сиворотки крові та ДНК лейкоцитів при гострих кишкових інфекціях / І.З. Карімов, П.С. Аршинов, Н.Г. Лось-Яценко // Інфекційні хвороби. – 2004. – Т. 12, № 3. – С. 44-48.
22. Зайцева О.В. Модифікація спектрофотометричного методу визначення карбонільних груп протеїнів // Український біохімічний журнал. – 2012. – Т. 84, № 5. – С. 112-117.
23. Денисенко О.І. Окисна модифікація білків як чинник патогенезуалергодерматозів / О.І. Денисенко // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2004. – Т. 3, № 1. – С. 23-26.
24. Муравлева Л.Е. Окислительная модификация белков: проблемы и перспективи исследования / Л.Е. Муравлева, В.Б. Молотов-Лучанский, Д.А. Клюев и др. // Фундаментальные исследования. – 2010. – № 1. – С. 74-78.
25. Рагино Ю.И. Атеросклероз и окислительные процессы. Новые способы оценки окислительной модификации белков / Ю.И Рагино, В.А. Баум, Я.В. Полонская и др. // Бюллетень СО РАМН. – 2006. – Т. 122, № 4. – С. 67-73.
26. Куріліна Т.В. Інтенсивність окисної модифікації білків у доношених новонароджених при звичайному ендокринному невиношуванні вагітності у матерів / Т.В. Куріліна // Педіатрія. – 2006. – № 2. – С. 73-76.
27. Маніщенкова Ю. О. Окиснювальна модифікація білків у хворих з коморбідною патологією / Ю.О. Маніщенкова, О.А. Орлова, Л.В. Шкала // Український журнал клінічної та лабораторна медицина. – 2010. – Т. 5, № 1. – С. 126-129.
28. Берник О.О. Пероксидне окиснення білків печінки за умов гіпоацидного стану / О.О. Берник, О.М. Савчук, К.О. Дворщенко// Фізика живого. – 2010. – Т. 18, № 3. – С. 89-92.
29. Каримов И.З. Изменение окислительной модификации белков сыворотки крови и состояние ДНК лейкоцитов при острых вирусных гепатитах / И.З. Каримов // Современные инфекции. – 2004. – № 3. – С. 4-9.
30. Сеченова И.М. Влияние терапии β-блокаторами на процессы окисления липидов и белков у больных с хронической сердечной недостаточностью / И.М. Сеченова // Сердечная недостаточность. – 2010. – № 1. – С. 45-51.
31. Паласюк Б.О. Перекисне окиснення ліпідів та окисна модифікація білків в ротовій рідині в дітей середнього шкільного віку з хронічним катаральним гінгівітом // Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія». – 2011. – Т. 12, № 4. – С. 50-54.
32. Ященко Ю.Б. Окисна модифікація білків легеневого експірату у новонароджених при критичних станах / Ю.Б. Ященко // Современная педиатрия. – 2005. – Т. 9, № 4. – С. 129-131.
33. Яровая А.Г. Роль протеолитических ферментов в контроле различных стадий апоптоза / А.Г. Яровая, Е.А. Нешкова, Е.А. Мартынова и др. // Лаб. медицина. – 2011. – № 11. – С. 39-52.
34. Шостя А.М. Прооксидантно-антиоксидантний гомеостаз в спермії кнурців Миргородської породи у період становлення статевої функції / А.М. Шостя // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. – 2014. – Том 16, № 2(59). – С. 227-234.
35. Лавришин Ю.Ю. Біологічне значення системи антиоксидантного захисту організму тварин / Ю.Ю. Лавришин, І.С. Вархоляк, Т.В. Мартишук // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. – 2016. – Т. 18, № 2(66). – С. 100-111.
36. Данилова А., Запорожченко А. Стан антиоксидантної системи захисту у щурів з експериментальними патологіями при введенні до складу раціону препаратів з пробіотичними мікроорганізмами / А. Данилова, А. Запорожченко // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2012. – Випуск 60. – С. 90-97.
37. Чубар О.М. Глутатіонова ланка системи антиоксидантного захисту тканин печінки перепелів при хронічному навантаженні нітратом натрію та застосуванні зерна амаранту / О.М. Чубар // Наук. вісник Львів. нац. акад. ветеринар. медиц. ім. С.З. Гжицького. – 2006. – Т. 8, № 2(29), ч. 2. – С. 174-179.
38. Кравченко О. Вміст різних форм глутатіону та активність глутатіонредуктази в клітинах слизової оболонки шлунка за умов експериментального гастроканцерогенезу / О. Кравченко, М. Тимошенко, Л. Гайдо // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2012 – № 61. – С. 34-37.
39. Макарчук В.А., Ушакова Г.О., Кирилова О.О. Системи глутатіону крові щурів та морфологічні зміни підшлункової залози в умовах експериментального гострого та хронічного панкреатиту // Український біохімічний журнал. – 2013. – Т. 85, № 1. – С. 71-78.
40. Тимошенко М. Вміст різних форм глутатіона та активність глутатіонредуктази в клітинах сниної оболонки шлунка за умов експериментального гастроканцерогенезу / М. Тимошенко, Л. Гайда, О. Кравченко, Л. Остапченко // Біологія. – 2012. – № 61. – С. 34-37.
41. Сохор Н.Р., Шкробот С.І., Бударна О.Ю., Мусієнко А.М. Активність різних підтипів супероксиддисмутази у гострому періоді ішемічного інсульту / Н.Р. Сохор, С.І. Шкробот, О.Ю. Бударна, А.М. Мусієнко // Буковинський медичний вісник. – 2014. – Том 18, № 4(72). – С. 147-151.
42. Сохор Н.Р. Активність супероксиддисмутази при різних підтипах ішемічного інсульту у гострому періоді // Здобутки клінічної та експериментальної медицини. – 2014. – № 2. – С. 168-172.
43. Колішецька М.А. Динаміка змін прооксидантної системи та антиоксидантної системи у легенях морських свинок у пізній період формування експериментальної бронхіальної астми // Медицина транспорту України. – 2013. – № 4. – С. 5-9.

44. Горбунова Н.Б., Батай Л.Е., Водчиц А.И., Улащик В.С., Орлович В.А. Изменение активности супероксиддисмутазы и каталазы в крови и иммунокомпетентных органах крыс с системным воспалением под влиянием непрерывного низкоинтенсивного лазерного излучения видимого диапазона спектра // Фотобиология та експериментальна фотомедицина. – 2013. – № 1-2. – С. 64-70.
45. Шамелашвілі К.Л. Супероксиддисмутаза та каталаза крові: активність ферментів в умовах оксидативного стресу / К.Л. Шамелашвілі, І.В. Леус, Т.І. Сергієнко, М.В. Горіла, Н.І. Семенко // Науковий журнал «ScienceRise». – 2015. – № 5(10). – С. 11-15.
46. Салига Н.О. Функціонування антиоксидантної системи щурів за дії L-глутамінової кислоти та цистеїну на фоні експериментального стресу / Н.О. Салига // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: біологія. – 2013. – Вип. 17, № 1056. – С. 21-25.
47. Сохор Н.Р. Активність супероксиддисмутаза при різних підтипах ішемічного інсульту у гострому періоді // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2014. – № 2. – С. 168-172.
48. Мацьопа І.В., Григор'єва Н.П., Мещишин І.Ф. Адаптація антиоксидантної системи нирок щурів до різних світлових режимів за інтоксикації тетрахлорметаном та дії мелатоніну / І.В. Мацьопа, Н.П. Григор'єва, І.Ф. Мещишин // Укр. біохім. ж-л. – 2010. – Т. 82, № 2. – С. 75-84.

Черная И.В.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»
Дронык Г.В.
Буковинская государственная сельскохозяйственная
опытная станция УААН
Рогозинский М.С.
Черновицкий факультет Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт»

БИОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ АНТИОКСИДАНТНОЙ ЗАЩИТЫ ПРИ ОЦЕНКЕ БЕЗОПАСНОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ

Аннотация
В статье представлены литературные данные об осуществлении биохимической оценки безопасности применения генетически модифицированных организмов, классификацию и характеристику системы антиоксидантной защиты организма животных. Важную роль при оценке безопасности употребления генетически модифицированных продуктов играет система антиоксидантной защиты. Функциональною основу системы антиоксидантной защиты составляет глутатионовой система, состоящая из глутатиона и ферментов, которые катализируют реакции восстановления и окисления. Антиоксидантную систему условно разделяют на ферментативную и не ферментативную. К ферментативной системы антиоксидантной защиты относятся: каталаза, пероксидаза, супероксиддисмутаза, глутатионпероксидаза, глутатионредуктаза, глутатионтрансферазы и другие ферменты. К не ферментативной системы антиоксидантной защиты относят жирорастворимые (вит. А, Е и К) и водорастворимые витамины (вит. С и РР), глутатион, убихинон, биогенные амины, каротиноиды и стерины. Подробнее рассматривается ферментативная система антиоксидантной защиты. Активность антиоксидантных ферментов очень хорошо регулируется и зависит от возраста животного, физиологического состояния, pH среды, скорости синтеза антиоксидантных ферментов, наличия коферментов, ингибиторов и активаторов, также на активность ферментов могут влияют и другие факторы (радиационное облучение, рост опухоли, воздействие токсических веществ и другие патологические процессы).
Ключевые слова: генетически модифицированные организмы, оценка безопасности, система антиоксидантной защиты, антиоксиданты, глутатион, глутатионпероксидаза, глутатионредуктаза, глутатионтрансферазы, каталаза, супероксиддисмутаза.

Chorna I.V.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
Dronik G.V.
Bukovyna State Agricultural Experimental Station UAAS
Rogozinsky M.S.
Chernivtsi Faculty of the National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

BIOLOGICAL VALUES OF ANTIOXIDANT PROTECTION SYSTEM INDICATORS IN ASSESSING THE SAFETY OF THE EXERCISE OF GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS

Summary
The article summarizes the literature data on the implementation of the biochemical assessment the use of genetically modified organisms, the classification and characteristics of the animal's antioxidant protection system. An important role use in assessing of genetically modified products is played by the antioxidant defense system. The basis of the antioxidant defense system is the glutathione system, consisting of glutathione and enzymes that catalyze the recovery and oxidation reactions. The antioxidant system is conventionally divided into enzymatic and non-enzymatic. The enzymatic system of the antioxidant defense system includes: catalase, peroxidase, superoxide dismutase, glutathione peroxidase, glutathione reductase, glutathione transferase and other enzymes. Non-enzymatic link includes fat-soluble (vitamins A, E and K) and water-soluble vitamins (vitamin C and PP), glutathione, ubiquinone, nutrient amines, carotenoids and sterols. The enzymatic link of the antioxidant system is considered in more detail. The activity of antioxidant enzymes is well regulated and depends on the age of the animal, the physiological state, pH of the medium, the rate of synthesis of antioxidant enzymes, the presence of coenzymes, inhibitors and activators, and other factors (radiation exposure, tumor growth, toxicity and other pathological processes).
Keywords: genetically modified organisms, safety assessment, antioxidant defense system, antioxidants, glutathione, glutathione peroxidase, glutathione reductase, glutathione transferase, catalase, superoxide dismutase.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.36-006.327

ВИРАЖЕНІСТЬ ОСТЕОПЕНІЧНИХ ЗМІН В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТУПЕНЮ ФІБРОЗУ ПЕЧІНКИ

Ждан В.М., Іваницький І.В., Шилкіна Л.М.
Українська медична стоматологічна академія

В статті розглянуті питання взаємозв'язку розвитку та перебігу фіброзу печінки та остеопоротичних змін кісток у пацієнтів зі стеатогепатозом. Виявлено, що наявність фіброзу печінки починаючи від ступеню F2 за METAVIR асоціюється із остеопенічними змінами кісток, що обумовлює необхідність проведення таким пацієнтам денситометричного обстеження. Виявлений зв'язок між тривалістю перебігу стеатогепатиту та ступенем розвитку остеопенічних змін. Виявлено, що розвиток остеопенії частіше відбувається у пацієнтів жіночої статі, що обумовлює необхідність більш ретельного обстеження цих пацієнтів за умови розвитку у них фіброзу печінки.
Ключові слова: неалкогольний стеатогепатит, фіброз печінки, остеопороз, еластометрія.

Постановка проблеми. Останнім часом в усьому світі зростає увага до проблем, пов'язаних із хронічними захворюваннями печінки. Відмічається значне збільшення розповсюдженості патологій, пов'язаних із ураженням печінки, зокрема вірусних гепатитів, алкогольного та неалкогольного стеатогепатиту [7]. У той же час, доведеним є зв'язок між порушенням функції печінки та змінами у кістковій тканині, які зазвичай прийнято називати печінковою остеодистрофією. Ця патологія діагностується, за даними різних дослідників, у 40-75% хворих з хронічними захворюваннями печінки (ХЗП). Необхідно відмітити, що зниження мінеральної щільності кісткової тканини при патології печінки є мультифакторною патологією і досить часто пов'язане із наявністю коморбідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження стану кісткової тканини і встановлення можливих патогенетичних причин при ХЗП мають досить давню історію. Ще в 60-і роки минулого століття було доведено, що хронічні гепатити (ХГ) високої активності і особливо цирози печінки викликають гепатогенну остеодистрофію, яка може мати три типи розвитку: остеомаляцію, остеопороз та періостальні реакції. На сьогоднішній день вважають, що частота остеомаляції при ХЗП перебільшена, а найбільш типовою реакцією кісткової тканини при хронічних гепатитах і цирозах печінки є остеопороз. [1]. Найбільш швидка та інтенсивна втрата кісткової маси відбувається при аутоімунному гепатиті, аутоімунному цирозі і первинному біліарному холангіті (ПБХ). Існує тісний зв'язок між стадією розвитку фіброзу печінки та ступенем вираженості остеопоротичних змін кісток [8].

Патогенез розвитку остеопорозу при ХЗП складний і багатогранний. На стан кісткової тканини і кістковий метаболізм впливають етіологія хвороби (вірусний або алкогольний генез), активність захворювання, ступінь функціональної недостатності печінки, вираженість холестатичного компоненту [6]. Додатковими факторами прискорених втрат кісткової маси є період постменопаузи у жінок, низький індекс маси тіла і прийом ГК. На сьогодні визначено основні фактори ризику розвитку остеопорозу і остеопенічного синдрому при ХХП. Встановлено, що формування гепатогенної остеопатії патогенетично пов'язане з перебігом ХГ і ЦП і є важливим симптомокомплексом цих захворювань. При ХХП також встановлено дефіцит активних метаболітів вітаміну D, особливо при захворюваннях алкогольної етіології і в стадії декомпенсації [3]. Одним з потенційних механізмів розвитку остеопорозу при ХЗП є недостатнє формування кісткової тканини в зв'язку з шкідливим впливом речовин, таких як білірубін і жовчні кислоти, або токсичною дією алкоголю або заліза на остеобласти [8]. Перебіг хронічних алкогольних гепатитів і цирозів печінки пов'язаний із дисбалансом продукції цитокінів, що проявляється збільшенням концентрації прозапальних і зменшенням вмісту протизапальних інтерлейкінів і залежить від активності патологічного процесу і гепатоцелюлярної недостатності [2]. Гіперцитокінемія внаслідок недостатнього кліренсу печінкою обумовлює негативний вплив на кістковий метаболізм, приводячи до активації пулу остеокластів. ХЗП асоціюються також із значними порушеннями мінерального обміну, що, в свою чергу, залежить від етіологічних чинників і важкості захворювання. Частим порушенням мінерального обміну у хворих із ХГ є тенденція до гіпокальциемії, гіпомагніемії і гіперкальциурії; у хворих із ЦП – статистично значима гіпокальциемія на тлі підвищених втрат кальцію з сечею, гиперфосфатурія і гіпомагніемія. Можна стверджувати, що порушення мінерального обміну є ще одним патогномонічним симптомом ХЗП. Гіпокальциемія одночасно є тригерним фактором розвитку вторинного гіперпаратиреозу, властивого ЦП, особливо в термінальних стадіях [2].

Таким чином, на сьогоднішній день накопичена велика кількість інформації, яка свідчить про існуючий взаємозв'язок між розвитком остеопоротичних змін та наявністю ХЗП.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній літературі присутня недостатня кількість інформації щодо впливу ранніх стадій змін печінкової тканини на розвиток

остеопенічного синдрому, відсутня доказова база та клінічні рекомендації щодо необхідності визначення мінеральної щільності кісток у пацієнтів в залежності від стадії фіброзу печінки та рекомендації щодо тактики ведення виявлених змін.

Формулювання цілей статті. Метою нашої роботи стало визначення мінеральної щільності кісток у пацієнтів із стеатогепатитом неалкогольного ґенезу в залежності від стадії фіброзу печінки та надання рекомендацій щодо доцільності та напрямків діагностики остеопоротичних змін при стеатозі печінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали та методи. Нами було обстежено 69 пацієнтів із неалкогольним стеатогепатитом із середнім віком 58,3±6,25 років, 38 чоловічої статі та 31 жіночої та 52 відносно здорових пацієнтів (20 чоловіків та 32 жінки) із середнім віком 55,4 ±4,37 років без ознак інших коморбідних патологій, які б мали можливий вплив на розвиток вторинного зменшення мінеральної щільності кісткової тканини. Для з'ясування ступеня активності стеатогепатиту використовували визначення рівня аланін амінотрансферази, аспартатамінотрансферази плазми крові, пацієнтів із показниками, які у 2 рази перевищували нормальні значення, виключали із дослідження з метою усунути вплив запалення та набрякових змін на зміну еластичності печінкової тканини. Також із дослідження виключали пацієнтів із високими рівнями гаммаглутамілтранспептидази та лужної фосфатази з метою виключення можливих пацієнтів із стеатогепатитом алкогольного ґенезу та пацієнтів із гіперпаратіреозом. Також, з метою виключення пацієнтів із гіперпаратіреозом, усім обстеженим визначали рівень кальцію та фосфору плазми крові, при відхиленні цих показників від нормальних значень пацієнти також виключались із дослідження. Усі обстежені жінки перебували в менопаузі. При обстеженні хворих враховувалися такі клінічні характеристики, як індекс маси тіла (ІМТ), пацієнти із наявністю низькоенергетичних переломів в анамнезі виключались із дослідження. Усім обстеженим проводили визначення мінеральної щільності кісток на променевій кістці за допомогою ультразвукового денситометру Sunlight mini omni згідно стандартної процедури, прийнятої для роботи на даному апараті, для подальшого аналізу враховували рівень Т критерію, рівень Z критерію.

Також всім обстеженим проводили визначення ступеня фіброзу печінки за допомогою методу зсувнохвильової еластометрії на апараті Радмір ULTIMA RA EXPERT за стандартною методикою, оскільки одним із найсучасніших, високо достовірних та безпечних методів для визначення ступеню фіброзу печінки у пацієнтів із різноманітною патологією як печінкової тканини, так і з патологією сполучної тканини є ультразвукова еластометрія, яка дозволяє контролювати стан фіброзних змін печінки в динаміці, контролюючи ефективність призначеної терапії та уникаючи мінімального травмування пацієнта [4; 5].

Стадії фіброзу відображали за допомогою шкали METAVIR.

Результати проведених обстежень

Після проведення денситометрії пацієнтам із стеатогепатитом у 39 хворих (56,55%) була виявлена остеопенія, у 7 хворих (10,15%) – остеопороз, у 23 хворих (33,35%) змін в мінеральної щільності кісткової тканини не встановлено. Таким чином, у хворих із стеатогепатитом печінки зниження МЩКТ виявлено сумарно у 66,7% пацієнтів. Остеопенія і остеопороз у жінок зустрічалися у 67,8% обстежених, що було достовірно частіше, ніж серед чоловіків, 21,8% відповідно, р = 0,01 У той же час в контрольній групі остеопоротичні зміни відмічались тільки у жінок, остеопенія була виявлена у 14 (27%) обстежених, показники мінеральної щільності кісток, які відповідали остеопорозу – у 2 (3,84%) обстежених, різниця між групою пацієнтів із стеатогепатитом та контрольною групою мала р<0,01. Середній вік жінок і чоловіків з остеопенією та остеопорозом достовірно не відрізнявся від групи обстежених із збереженою МЩКТ. У той же час, між віком і критерієм Т відзначалася достовірна зворотна кореляційна залежність: r=-0,65; р<0,01. Між критерієм Z, що відображає пов'язані з віком зниження МЩКТ, і віком хворих не відзначалося достовірної кореляційної залежності. Була виявлена наявність достовірного взаємозв'язку між тривалістю захворювання і ступенем остеопоротичних змін за Т критерієм, яка склала r=-0,69, р<0,01.

У процесі аналізу отриманих даних фіброзних змін печінкової тканини всі обстежувані хворі були розділені на 4 групи в залежності від виявленого ступеню фіброзу. Нами було виявлено 6 пацієнтів (8,7%) із фіброзом F3, 17 (24,65%) пацієнтів із фіброзом F2, 20 (29%) пацієнтів із фіброзом F1 та 26 (37,7%) пацієнтів без ознак фіброзу. В жодного із обстежених фіброзних змін, які б відповідали F4 виявлено не було. При проведені еластометрії печінки у контрольній групі пацієнтів із фіброзом печінки виявлено не було.

У пацієнтів із низькими рівнями фібротизації печінкової тканини (F1 за METAVIR) Т критерій у середньому склав -1,13±0,16, у той же час Z критерій склав -1,22±0,19. У пацієнтів із фіброзом F2 за METAVIR показники мінеральної щільності склали -1,64±0,32 для Т критерію та -1,39±0,32 для Z критерію. У пацієнтів із F3 за METAVIRT критерій у середньому склав -2,21±0,68, у той же час Z критерій склав -1,58±0,18. При проведенні кореляційного аналізу між рівнями жорсткості печінкової тканини, вираженими у кПа та мінеральною щільністю кісток, був виявлений стійкий негативний зв'язок, який склав r=-0,69, p=0,024.

Таким чином, отримані дані свідчили про наявність зв'язку між вираженістю остеопоротичних змін кісток та ступенем фібротизації печінкової тканини, при чому високі рівні фіброзу печінки асоціювались із більш важкими остеопоротичними змінами кісток за рівнем Т критерію і мали статистично достовірну різницю між групами (р=0,0374). У той же час достовірної різниці між групами за Z критерієм не відмічалось (р=0,352).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, нами були зроблені наступні висновки:

Існує тісний зв'язок між ступенем фіброзних змін тканин печінки та вираженістю остеопенічних змін кісткової тканини. При виявленні підвищення щільності печінкової тканини до рівня, який відповідає F2 за шкалою METAVIR, необхідним є дослідження мінеральної щільності кісток з метою ранньої діагностики можливих остеопоротичних змін.

На зниження мінеральної щільності кісткової тканини у пацієнтів із стеатогепатитом великий вплив мають не тільки популяційні фактори ризику, але і тривалість захворювання.

Більшу увагу щодо ранньої діагностики зниження мінеральної щільності кісток на фоні фіброзних змін печінки необхідно приділяти пацієнтам жіночої статі.

Подальшим напрямком наших досліджень ми плануємо визначення напрямків терапії з урахуванням виявленої коморбідності фіброзних змін печінкової тканини та зниження мінеральної щільності кісток.

Список літератури:

1. Бабінець Л.С., Квасніцька О.С., Мігенько Л.М., Пінкевич О.Я. Остеодефіцит і вплив супутньої патології на його глибину при хронічному панкреатиті // Буковинський медичний вісник. – 2011. – Т. 15, № 2(58). – С. 183-185.
2. Головач И.Ю. Нарушения минеральной плотности костной ткани и вторичный остеопороз при патологии гепатобилиарной системы и желудочно-кишечного тракта: на перекрестке проблем / И.Ю. Головач // Боль. Суставы. Позвоночник. – 2012. – № 3. – С. 85-89.
3. Ждан В.М. Гастроентерологія в практиці сімейного лікаря: навчальний посібник / В.М. Ждан, М.Ю. Бабаніна, О.Є. Кітура. – м. Полтава. – 2010. – 250 с.
4. Іваницький І.В. Особливості визначення показників еластичності тканини печінки за допомогою зсувнохвильової еластографії у пацієнтів молодого віку в залежності від наявності стеатогепатозу та синдрому доброякісної гіпермобільності суглобів / І.В. Іваницький, Т.А. Іваницька // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2017. – Т. 17, Вип. 4(60), Ч. 2. – С. 150-154.
5. Іваницький І.В. Терапевтичний підхід до пацієнтів з фіброзом печінки в залежності від наявності дисплазії сполучної тканини / І.В. Іваницький, Т.А. Іваницька // Молодий вчений. – 2017. – № 11(51). – С. 71-75.
6. Коричева Е.С., Ильченко А.А., Селезнева Э.Я., Дроздов В.Н. Роль билиарной недостаточности у больных ЖКБ и ПХЭС в развитии нарушения минеральной плотности костной ткани // Матер. 12-го Славяно-Балтийского научн. форума «Санкт-Петербург Гастро-2010». – Гастроэнтерология Санкт-Петербурга. – 2010. – № 2-3. – С. 45-46.
7. Клінічний випадок токсичного ураження печінки пестицидами / Л.М. Шилкіна, І.В. Іваницький, І.С. Світловська, І.В. Костенко, О.О. Чигирин // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2018. – Т. 18, вип. 2(62). – С. 260-265.
8. Митник З.М., Головач І.Ю. Остеопороз і остеопенія, асоційовані з хронічними захворюваннями печінки. – К.: Моріон, 2009. – 128 с.

Ждан В.Н., Иваницкий И.В., Шилкина Л.Н.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ВЫРАЖЕННОСТЬ ОСТЕОПЕНИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СТЕПЕНИ ФИБРОЗА ПЕЧЕНИ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы взаимосвязи развития и течения фиброза печени и остеопоротических изменений костей у пациентов с стеатогепатозом. Выявлено, что наличие фиброза печени начиная от степени F2 по METAVIR ассоциируется с остеопеническими изменениями костей, что обусловливает необходимость проведения таким пациентам денситометрического обследования. Обнаружена связь между длительностью течения стеатогепатита и степенью развития остеопенических изменений. Выявлено, что развитие остеопении чаще происходит у пациентов женского пола, что обусловливает необходимость дополнительного обследования этих пациентов при развитии у них фиброза печени.
Ключевые слова: неалкогольный стеатогепатит, фиброз печени, остеопороз, эластометрия.

Zhdan V.N., Ivanytsky I.V., Shilkina L.N.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

EXPRESSION OF OSTEOPENGIC CHANGES DEPENDING ON THE DEGREE OF LIVER FIBROSIS

Summary
The article deals with the relationship between the development and course of liver fibrosis and osteoporotic bone changes in patients with steatohepatic disease. It has been found that the presence of liver fibrosis, starting from the level of F2 of METAVIR, is associated with osteopenic bone changes, so such patients need a densitometric examination. The connection between the duration of steatohepatitis and the degree of development of osteopenic changes was revealed. It has been found that osteopenic development is more common in female patients, they need an additional examination in case of development of liver fibrosis.
Keywords: nonalcoholic steatohepatitis, liver fibrosis, osteoporosis, elastometry.

УДК 616.31-085:614.2:336.748.12

ЦІНА ОСНОВНИХ СТОМАТОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ДОСТУПНІСТЬ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 2013-2017 РР.

Мочалов Ю.О.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Гелуненко О.О., Капелюшна Г.В.
ТОВ «Стаміл»
Мочалов О.О.
Миронівська центральна районна лікарня

На сьогодні, стоматологічна медична допомога належить до одного з найбільш масових видів медичної допомоги, який є високотехнологічним, і потребує великого переліку високовартісних засобів, матеріалів і обладнання. На сьогодні більша частина таких матеріалів і обладнання імпортується до України. Тому ціна на стоматологічні послуги залежить від обмінних курсів основних валют. Проведено оцінку динаміки обсягів продажу та цін на систему «Opalescence» 10% («Ultradent», США), стоматологічний композитний пломбувальний матеріал світлового твердження «Filtek Z250» відтінку А3 («3М ESPE», США-Німеччина) та однокомпонентну стоматологічну адгезивну систему 5-го покоління «PQ1» («Ultradent», США) за 2013-2017 рр. Встановлено, що середні індекси зростання цін на імпортні стоматологічні матеріали в Україні за останні 5 років досягли 3,89, і на 23-64% (в середньому – 44%) перевищили індекси зростання крос-курсу американського долара, за який вони закуповуються – 3,45.
Ключові слова: стоматологія, матеріали, композит, адгезив, ціна, динаміка.

Вступ. На сьогодні, стоматологічна медична допомога належить до одного з найбільш масових видів медичної допомоги, які надаються як державними (відомчими, комунальними) медичними закладами, так і приватними. Стоматологія є одним із найбільш комерціалізованих видів медичної допомоги в Україні. З іншої сторони, стоматологічна допомога є одним із найбільш упредметнених видів медичної допомоги, результати такої діяльності є видимими і піддаються простій оцінці. Також, зазначений вид допомоги є високотехнологічним, і потребує великого переліку засобів, матеріалів і обладнання, яке часто є високовартісним [1; 2].

На сьогодні більша частина стоматологічних матеріалів і обладнання, які використовуються у стоматологічній практиці, до України імпортується що, може чинити негативний вплив на зовнішньо-торгівельне сальдо країни, призводити до зниження курсу національної валюти. Враховуючи залежність такої продукції від коливання обмінного курсу основних валют (а розрахунок із іноземними поставниками проводиться в американських доларах та євро), та закладання у торгівельні націнки роздрібної мережі ризиків втрат від коливання валют та виникнення курсової різниці, спостерігається прогресивне зростання цін на імпортні стоматологічні матеріали [3; 4; 5]. Такий ріст впливає на ціну стоматологічної послуги (або собівартість стоматологічної медичної допомоги), котра також зростає більш інтенсивно. А це негативно відображається на доступності стоматологічних послуг для населення країни, так як в переважній більшості такі послуги не фінансуються державою і відповідно надаються за кошти самого населення [6; 7].

Мета дослідження: оцінити динаміку цін і обсягів продажу представників основних стоматологічних матеріалів імпортного виробництва за період 2013-2017 років.

Матеріали і методи. Враховуючи відсутність подібних досліджень в українському науковому полі, ми проаналізували динаміку цін виробника у валюті, кінцевих цін на внутрішньому ринку та обсягів продажу трьох стоматологічних матеріалів іноземного виробництва за період 2013-2017 років. Такими стали – система відбілювання зубів «Opalescence» гель 10% («Ultradent», США), стоматологічний композитний пломбувальний матеріал світлового твердження «Filtek Z250», відтінок А3 («3М ESPE», США-Німеччина) та однокомпонентна стоматологічна адгезивна система 5-го покоління «PQ1» («Ultradent», США). Зазначені матеріали присутні на ринку України понад 15 років, і для багатьох практичних лікарів-стоматологів є матеріалами щоденного використання у професійній сфері. Матеріали є імпортними, і їх ціна в роздрібній торгівельній мережі дуже «чутлива» до обмінного курсу валют, який відчутно змінювався в період 2014-2016 років. Матеріалом для дослідження стали первинні звіти електронної бази даних відділів продажу ТОВ «Стаміл» (м. Київ), Офіційні довідники Держкомстату. Первинні дані експортувалися та аналізувалися в програмі Microsoft Excel 2016.

Результати дослідження. Як можна помітити на рис.1, із появою негативних явищ в економіці країни відбулося зниження продажів зазначених матеріалів на ринку в 2014 році, із подальшим вирівнюванням у 2015. Окремі матеріали продовжували знижувати обсяги присутності, що можна пояснити ймовірно явищами конкуренції із іншими імпортними матеріалами такого ж класу, або і результатом процесів імпортозаміщення.

Поряд із тим, незважаючи на зростання ціни на продукцію в гривні внаслідок коливання курсів основних валют, було виявлено і зростання

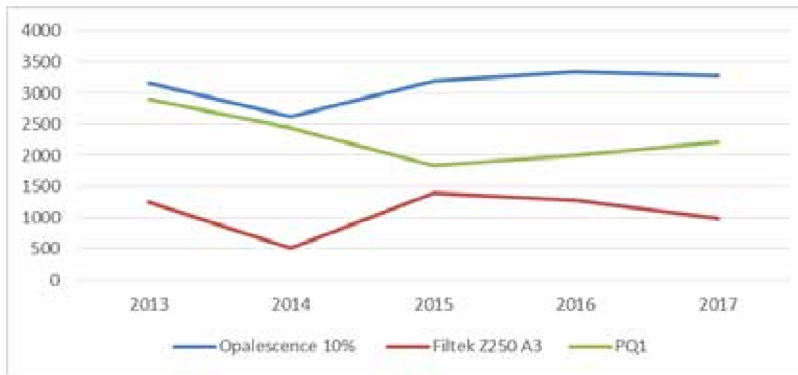

Рис. 1. Динаміка обсягів продажів «Opalescence» гель 10% («Ultradent», США), «Filtek Z250», («3M ESPE», США-Німеччина) і «PQ1» («Ultradent», США) за період 2013-2017 рр.

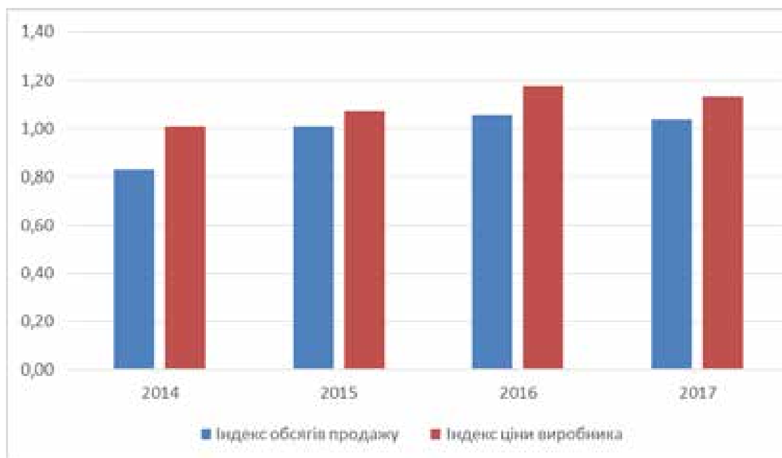

Рис. 2. Індекси цін та обсягів продажу системи Opalescence 10% (Ultradent, USA) за період 2013-2017 рр.

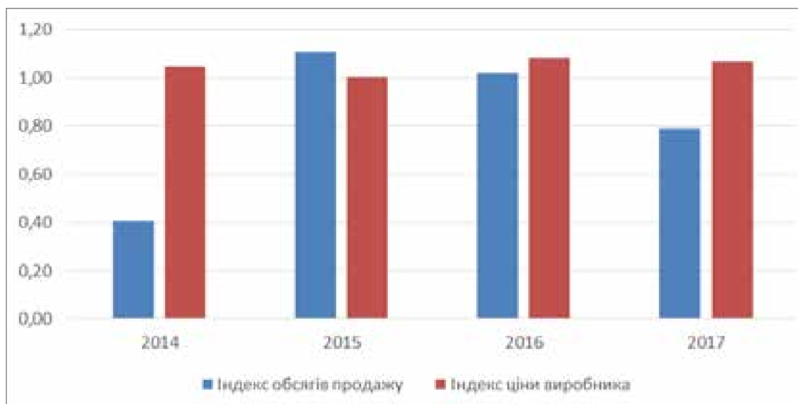

Рис. 3. Індекси цін та обсягів продажу реставраційного матеріалу Filtek Z250 A3 (3M ESPE, USA) за період 2013-2017 рр.

цін на продукцію у виробника, що також призводило до збільшення роздрібних цін.

Так, якщо проаналізувати ціну у виробника «Opalescence» гель 10% («Ultradent», США), то можна виявити, що за період із 2013 по 2017 рік ціна зростала в межах від 1 до 17% відносно даних 2013 року (рис. 2). Найбільша ціна була помічена в 2016 році – зростання було аж на 17%. В 2017 році відбулося незначне зниження, і відносно 2013 року ціна стала більшою на 13%.

При виконанні подібного аналізу продажу стоматологічного матеріалу «Filtek Z250», («3M ESPE», США-Німеччина), динаміка була трохи іншою, але також була виявлена подібна тенденція – ціна виробника на матеріал також зростала (рис. 3). Протягом періоду 2013-2017 років ціни зростали в діапазоні 5-9% (відносно даних 2013 року). Найбільше зростання було помічено в 2016 році – 9%. За період 2013-2017 років ціна на матеріал у виробника зросла на 7%.

Інша динаміка була виявлена при аналізі даних продажу стоматологічного матеріалу «PQ1» («Ultradent», США). Ціна виробника на такий матеріал також зростала (рис. 4). Поряд із тим спостерігається загальна тенденція до зниження обсягів продажу матеріалу (загалом на 24%, якщо порівняти 2013 і 2017 роки).

Ціна виробника, навпаки, зростала в межах 7-19% відносно даних 2013 року. І якщо взяти кінцевий період спостереження, то ціна на продукт зросла на 19% відносно 2013 року. Зазначена інформація стосувалася цін виробника у валюті, враховуючи коливання обмінних курсів основних валют у Україні в період 2014-2017 років, ситуація із роздрібними цінами на вищезгадану продукцію була менш оптимістичною (табл. 1).

Як можна помітити, то максимальне зростання ціни для кінцевого споживача спостерігалося у 2014 році, коли ціна зростала на 97-110% на кінець року. Тенденція стала більш слабкою у 2015 році – 44-60% на кінець року. Ще більш вона зменшилася в 2016 році – 15-22% на кінець року. І зовсім спала, або й змінилася на спадання у 2017 році, на кінець року – 1-7% відносно попереднього.

Але якщо порівняти ціни на ті ж продукти із прейскурантами 2013 року, то ми маємо критичне зростання, яке перевищує індекси курсів основних валют та індексів цін в галузі охорони здоров'я (які наводилися в попередніх розділах), що можна помітити на діаграмі рисунку 5. Загалом, середній індекс цін на три аналізовані матеріали склав 3,89.

У таблиці 2 наведені обмінні курси станом на початок року американського долара та розраховані індекси зростання курсу.

Таким чином, можна помітити що середні індекси зростання цін на імпортні стоматологічні матеріали за останні 5 років на 23-64% (в середньому – 44%) перевищили індекси зростання крос-курсу тієї іноземної валюти, за яку вони закупляються (3,89 і 3,45 відповідно). Такий фактор

може бути вагомим чинником впливу на зростання цін на стоматологічну допомогу в країні, яке відбулося в період 2013-2017 років [6; 7].

Висновки. Отже, сьогодні стоматологічна медична допомога в Україні є масовим видом медичної допомоги, який потребує значного переліку стоматологічних матеріалів і обладнання. Переважна більшість такої продукції виробляється за кордоном, внаслідок чого ціни на стоматологічну допомогу є високо залежними від обмінних курсів основних валют. Протягом 2013-2017 років спостерігалося незначне коливання обсягу продажів імпортних стоматологічних матеріалів зі збереженням загальної тенденції до зростання. Ріст цін на основні стоматологічні матеріали протягом 5 років досяг індексу 3,89, що перевищує індекс курсу американського долара (3,45). Окрім зростання ціни, зумовленого зниженням курсу української гривні, варто відмітити компонент збільшення самої ціни на продукцію виробником. Така ситуація наводить на думку щодо необхідності розробки і впровадження в практику програм імпортозаміщення основних і додаткових стоматологічних матеріалів в Україні.

Рис. 4. Індекси цін та обсягів продажу адгезивної системи PQ1 (Ultradent, USA) за період 2013-2017 рр.

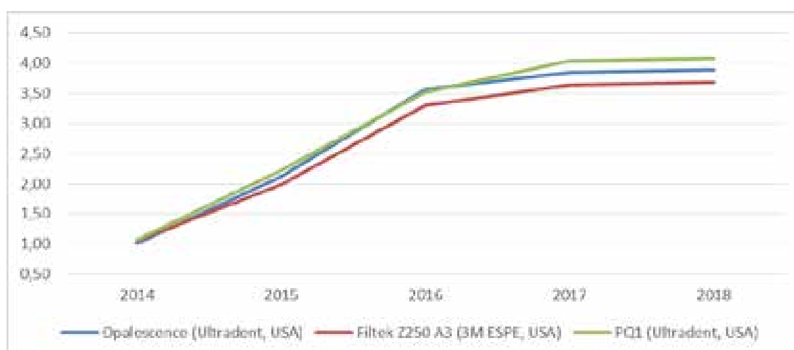

Рис. 5. Індекси цін в гривні на окремі стоматологічні матеріали в Україні за період 2013-2018 рр.

Таблиця 1

Порівняння індексів цін в гривні на окремі імпортні стоматологічні матеріали в Україні в період 2013-2017 рр.

Індекси цін на матеріали, роки	**Місяць**											
2014 (індекси цін відносно 2013 р.)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**
Opalescence (Ultradent, USA)	1,01	1,09	1,25	1,47	1,44	1,44	1,48	1,63	1,64	1,63	1,85	1,97
Filtek Z250 A3 (3M ESPE, USA)	1,05	1,13	1,30	1,53	1,50	1,50	1,54	1,69	1,71	1,70	1,92	2,05
PQ1 (Ultradent, USA)	1,07	1,16	1,33	1,56	1,53	1,53	1,58	1,73	1,75	1,74	1,97	2,10
2015 (індекси цін відносно 2014 р.)												
Opalescence (Ultradent, USA)	1,08	1,66	1,59	1,54	1,43	1,45	1,49	1,47	1,48	1,49	1,59	1,60
Filtek Z250 A3 (3M ESPE, USA)	0,97	1,49	1,43	1,39	1,28	1,30	1,34	1,32	1,33	1,34	1,43	1,44
PQ1 (Ultradent, USA)	1,06	1,63	1,56	1,52	1,40	1,42	1,46	1,45	1,45	1,47	1,57	1,58
2016 (індекси цін відносно 2015 р.)												
Opalescence (Ultradent, USA)	1,13	1,23	1,23	1,19	1,17	1,16	1,16	1,17	1,22	1,20	1,20	1,22
Filtek Z250 A3 (3M ESPE, USA)	1,12	1,22	1,21	1,18	1,16	1,15	1,14	1,16	1,21	1,19	1,18	1,21
PQ1 (Ultradent, USA)	1,07	1,16	1,16	1,13	1,11	1,10	1,09	1,10	1,16	1,13	1,13	1,15
2017 індекси цін в гривнях до 2016 р.												
Opalescence (Ultradent, USA) 2014	1,00	0,99	0,99	0,99	0,97	0,96	0,95	0,94	0,96	0,98	0,98	1,01
Filtek Z250 A3 (3M ESPE, USA)	1,02	1,02	1,01	1,01	0,99	0,98	0,97	0,96	0,98	1,00	1,00	1,03
PQ1 (Ultradent, USA)	1,06	1,05	1,05	1,05	1,03	1,02	1,01	1,00	1,01	1,04	1,04	1,07

Таблиця 2

Крос-курси долара США в Україні в 2013-2018 рр. та індекси його зростання відносно 2013 року

Рік	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018 (січень)**
Крос-курс	7,99	8,00	15,81	24,27	27,25	27,53
Індекс ціни відносно 2013 року	-	1,00	1,98	3,04	3,41	3,45

Список літератури:

1. Локомотив цивилизованности: Почему стоматология – самая развитая сфера медицины в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://delo.ua/business/lokomotiv-civilizovannosti-pochemu-stomatologija-samaja-razvitaj-296355/.
2. Козир Г.Р. Дослідження асортименту лікарських засобів для місцевого застосування в стоматології // Г.Р. Козир, М.М. Васенда, І.Р. Міц, Р.Л. Козир // Фармацевтичний часопис. – 2018. – № 1. – С. 74-80.
3. Ляхова Н.О. Стан ринку стоматологічних послуг в Україні на сучасному етапі // Н.О. Ляхова, О.М. Нестеренко // Вісник проблем біології і медицини. – 2014. – Вип. 3, Том 3(112). – С. 47-50.
4. Гальків Л.І. Середній клас і людський капітал: взаємозалежність розвитку / Л.І. Гальків, С.С. Гринкевич, Р.А. Крамченко // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Башнянин Г.І., Куцик П.О., Семак Б.Б. та ін.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. – Вип. 50. – С. 61-65.
5. Клименко В.И. Проблемы организации работы стоматологической службы (по данным анкетирования врачей стоматологов-терапевтов) / В.И. Клименко, И.В. Смирнова // Вісник проблем біології і медицини. – 2014. – Вип. 3, Т. 1. – С. 153-156.
6. Формирование цены на платные услуги в стоматологических учреждениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.medicus.ru/handbook/legal/document23353.phtml.
7. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Мочалов Ю.А.
ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»
Гелуненко А.О., Капелюшная А.В.
ООО «Стамил»
Мочалов А.А.
Мироновская центральная районная больница

ЦЕНА ОСНОВНЫХ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ДОСТУПНОСТЬ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В 2013-2017 ГГ.

Аннотация
Сегодня, стоматологическая медицинская помощь относится к одному из наиболее массовых видов медицинской помощи, который является высокотехнологичным и требует значительного перечня дорогостоящих материалов и оборудования. В современных условиях большая часть таких материалов и оборудования импортируется в Украину. Поэтому цена на стоматологические услуги зависит от обменных курсов основных валют. Проведена оценка динамики объемов продаж и цен системы «Opalescence» 10% («Ultradent», США), стоматологического композитного пломбировочного материали светового отверждения «Filtek Z250», оттенок А3 («3М ESPE», США-Германия) и однокомпонентной стоматологической адгезивной системы 5-го поколения «PQ1» («Ultradent», США) за 2013-2017. Определено, что средние индексы роста цен на импортные стоматологические материалы в Украине за последние 5 лет достигли 3,89, и на 23-64% (в среднем – 44%) превысили индексы роста кросс-курса американского доллара к украинской гривне, за который они закупаются – 3,45.
Ключевые слова: стоматология, материалы, композит, адгезив, цена, динамика.

Mochalov Yu.O.
SHEE "Uzhgorod National University"
Helunenko O.O., Kapelyushna H.V.
Stamil LLC
Mochalov O.O.
Mironovskaya Central District Hospital

THE PRICE OF THE MAIN DENTAL MATERIALS AS AN INFLUENCE FACTOR ON THE AVAILABILITY OF DENTAL CARE TO UKRAINIAN POPULATION IN 2013-2017

Summary
Today, dental medical care is one of the most widespread types of medical care which is high-tech and requires a significant list of expensive materials and equipment. Nowadays, most of these materials and equipment are imported to Ukraine. Therefore, the price of dental services depends on the exchange rates of major currencies. Article is dedicated to an evaluation of the dynamics of sales volumes and prices of the Opalescence gel 10% (Ultradent, USA), dental composite filling light curing material Filtek Z250, (3M ESPE, USA-Germany) and single-component dental adhesive system of 5-th generation “PQ1” (“Ultradent”, USA) during 2013-2017. It was determined that the indices of average price increase for imported dental materials in Ukraine over the past 5 years reached 3.89 and by 23,0-64,0% (average – 44,0%) exceeded the growth index of the cross-rate of the US dollar to the Ukrainian hryvnia, for which they are purchased – 3.45.
Keywords: dentistry, materials, composite, adhesive, price, dynamics.

УДК 612.75:615.8

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПРИ АРТРОЗІ ТАЗОСТЕГНОВОГО СУГЛОБА

Неведомська Є.О., Писарев О.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

В українців серед захворювань суглобів на першому місці за поширеністю – артроз тазостегнового суглоба. Хворі на артроз тазостегнового суглоба у результаті швидкого прогресування захворювання часто стають інвалідами ще у працездатному віці. Це підкреслює актуальність фізичної реабілітації хворих на артроз тазостегнового суглоба. У статті розкрито доцільність фізіотерапевтичних засобів при артрозі тазостегнового суглоба та обґрунтовано ефективну дію комплексної індивідуальної програми реабілітації хворих при цьому захворюванні.
Ключові слова: артроз, тазостегновий суглоб, артроз тазостегнового суглоба, фізична реабілітація, індивідуальна програма реабілітації.

Постановка проблеми. У людини тазостегновий, або кульшовий, суглоб (лат. *articulatio coxae*) є другим за розміром після колінного суглоба [11; 12]. У зв'язку з тим, що людина в результаті еволюції встала на дві ноги, кульшовий суглоб у неї є основним опорним і амортизаційним суглобом. Тазостегновий суглоб (ТСС) здійснює рухи стегна у всіх трьох площинах [2]. Умовами для забезпечення рухів стегна є: нормальний тонус прилеглих м'язів, цілісність суглобових структур, повноцінне їх кровопостачання, еластичність суглобового хряща, оптимальний обсяг і склад внутрішньосуглобової рідини. За відсутності цих умов в суглобовому хрящі формуються дистрофічні зміни, що носять необоротний характер. На початковій стадії погіршується живлення суглобового хряща, що призводить до його витончення. В силу подальших трофічних порушень негативним змінам піддається субхондральна (розташована під хрящем) кістка. Усередині головки стегнової кістки формуються патологічні порожнини (кісти), а на її поверхні – кісткові розростання (остеофіти). В результаті анатомічна відповідність, або конгруентність, суглобових поверхонь втрачається, що незмінно приводить до рухових порушень [14].

За даними вітчизняної та зарубіжної літератури, серед дегенеративно-дистрофічних захворювань тазостегнового суглоба найчастіше зазначається артроз, або коксартроз, який складає від 25% до 77% [15]. Це захворювання є частою причиною розвитку інвалідності серед усіх захворювань кульшового суглоба. Це пояснюється дегенеративними (руйнування) і дистрофічними (порушення живлення) процесами в цьому суглобі. З віком суглобовий хрящ, що покриває головку стегнової кістки, починає втрачати свою пружність і еластичність, в ньому знижується вміст води, сповільнюються процеси заміни старих клітин на нові. Все це призводить до того, що хрящ під дією навантажень поступово стирається, стає тоншим і вже не може забезпечувати гладкий рух головки стегнової кістки у вертлюжній западині. Болісний процес ускладнюється тим, що одночасно зі стоншенням хряща зменшується вироблення внутрішньо суглобової рідини, яка грає роль мастила. Тертя кістки об кістку призводить до розвитку асептичного (неінфекційного) запалення в порожнині суглоба. У відповідь на це по краях суглобових поверхонь починають з'являтися кісткові вирости, які є захисною реакцією організму і зменшують обсяг рух у хворому суглобі [13].

Молоді працездатні люди хворіють на артроз тазостегнового суглобу (АТСС) через вплив на суглоб несприятливих факторів: інтенсивних фізичних навантажень, травм, ожиріння [16]. Проте, найчастіше АТСС діагностується у людей середнього і похилого віку. До 45 років це захворювання частіше зустрічається у чоловіків, а після 45 років – у жінок [15].

Будь-яке неблагополуччя в кульшовому суглобі проявляє себе у вигляді больового синдрому, що супроводжується обмеженням рухливості суглоба. Це позбавляє хворих можливості активної професійної діяльності та погіршує їхню якість життя у зв'язку з обмеженням рухової активності. В період пізніх стадій АТСС у хворих прогресує атрофія м'язів, укорочення кінцівки на фоні сильного больового синдрому, що призводить до інвалідизації людини. Показники інвалідизації при АТСС у три рази перевищують аналогічні при патології колінного суглоба і у сім разів – гомілковостопного суглоба. Хворі на артроз тазостегнового суглоба у результаті швидкого прогресування і виникнення функціональної недостатності цього суглоба часто становляться інвалідами ще у працездатному віці [9].

Згідно з медичною статистикою ураження тазостегнового суглобу займає перше місце за поширеністю в нашій країні [16]. Дані, що артроз тазостегнового суглоба в 60% випадків веде до зниження працездатності і в 11,5% – до інвалідності [9; 13; 14; 15], підкреслюють актуальність фізичної реабілітації хворих на артроз тазостегнового суглоба.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є обґрунтування ефективної дії комплексу засобів фізичної реабілітації хворих на артроз тазостегнового суглоба.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корекція дефектів хряща кульшового суглобу часто вимагає проведення складних хірургічних операцій [5] і тривалого періоду реабілітації [9]. Тому науковці світу розробляють альтернативні методи відновлення цього суглобу [13].

Дослідники з Базельського університету і Університетської Клініки Базеля під керівництвом професора Івана Мартіна для усунення дефектів хрящової тканини суглобових поверхонь людини запропонували використовувати клітини

носової перегородки [13]. Інноваційним методом відновлення кульшового суглоба є MSK-терапія, заснована на ключових особливостях стовбурових клітин: недиференційність (неналежність до будь-якої конкретної тканини), а, отже, вони мають здатність розмножуватися і розвиватися в спеціалізовані клітини різних тканин. Ефективність MSK-терапії була підтверджена численними дослідженнями європейських і американських університетів [10].

Особливе місце в системі фізичної реабілітації при артрозі ТСС займає програма, розроблена доктором Бубновським [3]. Професор С.М. Бубновський розробив методику лікування артрозу ТСС під терміном «кінезіотерапія», засновану на лікуванні суглобів рухом. Система Бубновського, або лікування за допомогою кінезіотерапії, полягає у виконанні спеціально розроблених вправ на багатофункціональних тренажерах антигравітаційного та декомпресійного характеру. Коли виконуються спеціальні вправи за методикою кінезіотерапії, в роботу зміцнення включаються м'язи, зв'язки, сухожилля, судини, серце, органи дихання, ендокринна та нервова система; активується система саморегуляції і репарації в організмі [17].

На сьогодні багатьма дослідниками і лікарями розроблено комплекси вправ в реабілітації тазостегнового суглоба, ураженого артрозом різних стадій [1; 4; 8]. Котешевою І.О. запропоновано методику лікувальної фізичної культури при остеоартрозі ТСС [7]. Кальниболоцький Ю. при деформуючому артрозі ТСС пропонує методику лікувальної фізкультури та самомасажу [6].

В сучасній фізіотерапії використовуються різноманітні методи, що дозволяє впливати на етіопатогенетичні і клініко-симптоматичні ланки патологічного процесу у пацієнтів, які страждають на артроз ТСС [15]. Включення фізіотерапевтичних засобів у програму реабілітації артрозу ТСС спрямоване на досягнення анальгетичного, протизапального і репаративно-регенеративного ефекту, відновлення функціональної активності уражених суглобів і, як результат, підвищення якості життя пацієнтів.

Як зазначалося, ознаками артрозу ТСС є сильний біль, деформована суглобова поверхня, порушення рухливості. З метою комплексного впливу на ці ознаки при артрозі ТСС дослідники пропонують використовувати магнітотерапію для нейроміостимулювального, вазоактивного (чинник, який впливає на тонус і діаметр просвіту кровоносних судин, особливо артерій) і регенеративного впливу [15]. Широкого застосування знайшли в терапії патології суглобів методи фототерапії, такі як лазерне випромінювання (гелій-неоновий лазер (0,5-2 мВт/см^2, 5-8 хв, 15 процедур), інфрачервоний лазер (1000-1500 Гц, 6-10 Вт в імпульсі, 6-8 хвилин, 10 процедур)), опромінення уражених суглобів інфрачервоним і поляризованим світлом [16].

Аналіз літератури дав змогу встановити, що найбільша кількість досліджень припадає на користь лікувальної фізкультури, масажу та самомасажу, а також фізіотерапевтичних методів, зокрема, крізьшкірної електронейростимуляції, нейром'язової електростимуляції, ультразвукової терапії і бальнеотерапії при артрозі ТСС. Інші методи фізіотерапії, ймовірно внаслідок досить високої вартості обладнання і процедур, залишаються важкодоступними широким верстам, що ускладнює проведення подальшої масштабної оцінки факторів. Як зазначає Д.О. Матюшенко, «різна чутливість пацієнтів на ідентичний фізіотерапевтичний вплив, наявність широкого спектру супутніх захворювань і проведення більшості досліджень на малих вибірках обумовлюють низький рівень доказовості фізіотерапії, що обмежує можливість її включення в провідні протоколи лікування остеоартритів, однак, не спростовує високу ефективність в окремих хворих» [9, с. 209].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання лікування та реабілітації хворих на артроз ТСС і дотепер залишається ще далеко невирішеним, незважаючи на те, що існує значний арсенал фізичних методів та засобів відновлення. Це підтверджується Національним інститутом здоров'я і надання допомоги (NICE, Великобританія), який констатує, що кількість хірургічних втручань із заміни уражених артритом тазостегнових суглобів продовжує неухильно збільшуватися [9]. Зазначене свідчить про недостатню ефективність нехірургічних засобів лікування, що призводить до закономірного збільшення кількості ускладнень, за яких ефективним залишається лише радикальний вплив – хірургічна операція. Вищесказане робить актуальним удосконалення лікувально-реабілітаційних заходів при артрозі ТСС, які дозволять підвищити ефективність лікування, оптимізувати терміни реабілітації і покращити самопочуття пацієнтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фізична реабілітація при артрозі тазостегнового суглоба спрямована на посилення кровообігу в зоні ураження, укріплення м'язового апарату ТСС, збільшення рухливості в ньому та загальне зміцнення організму.

Пропонуємо Комплексну програму фізичної реабілітації при артрозі тазостегнового суглоба (див. схему 1), вплив якої ми досліджували у пацієнтів Київської міської клінічної лікарні № 18.

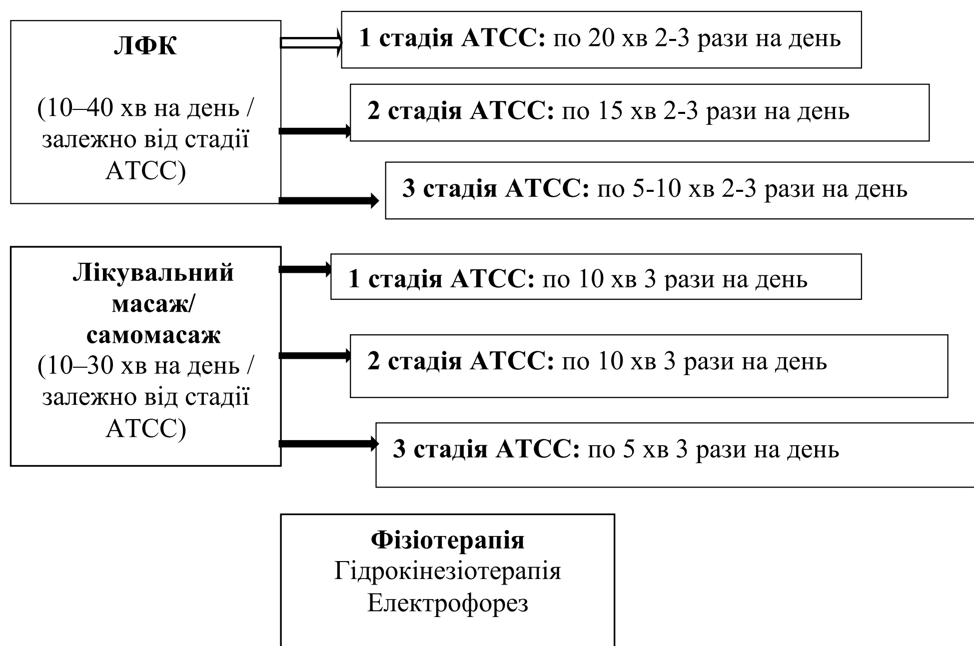
Лікувальна дія ЛФК на організм хворого при артрозі ТСС здійснюється шляхом взаємодії нервової і ендокринної систем. Будь-яке скорочення м'язів подразнює закладені в них численні нервові закінчення і потік імпульсів з них, а також з пропріорецепторів м'язових волокон спрямовуються у ЦНС: моторну зону кори великих півкуль. Збуджені ділянки моторної зони кори великих півкуль через відповідні вегетативні центри забезпечують регуляцію і перебудову діяльності відповідних посмугованих скелетних м'язів, кісток та їх з'єднань, а також внутрішніх органів. Одночасно у цьому процесі бере участь і гуморальна регуляція завдяки продуктам обміну речовин, що виникають у м'язах, потрапляють у кров і діють на нервову систему (безпосередньо на центри і через хеморецептори) та ендокринні залози, викликаючи виділення гормонів. Під час виконання фізичних вправ виділяються ендорфіни, які впливають на відповідні ділянки у проміжному мозку і викликають приємні відчуття. Внаслідок такої дії покращується емоційний стан хворого, що позитивно відбивається на хід фізичної реабілітації. Таким чином, інформація про роботу м'язів по нервових і гуморальних шляхах

Комплексна програма фізичної реабілітації хворих при артрозі тазостегнового суглоба (АТСС)

Завдання фізичної реабілітації:

- запобігти прогресуванню хвороби;
- зменшення болю;
- розвантаження пошкодженого суглоба;
- посилення крово- та лімфообігу в зоні ураження;
- покращення трофічних процесів у пошкодженому суглобі;
- розслаблення м'язів, усунення контрактур і збільшення амплітуди рухів;
- зміцнення м'язового корсету навколо суглоба;
- збільшення безболісної рухливості ТСС;
- зменшити надлишкову масу тіла (за необхідності);
- корекція постави (за необхідності);
- покращення загального фізичного та емоційного стану.

Зміст фізичної реабілітації

Критерії виконання завдань:

- Відсутність протипоказань для ЛФК, масажу, фізіотерапії.
- Свідома і активна участь хворого у лікуванні.
- Індивідуальний підхід до пацієнта.
- Комплексність, поступовість та систематичність виконання.

Схема 1. Комплексна програма фізичної реабілітації при артрозі тазостегнового суглоба

надходить у ЦНС і центр ендокринної системи (гіпоталамус), інтегрується, а потім ці системи регулюють функцію і трофіку кісток, м'язів, суглобів та у цілому внутрішніх органів організму.

Лікувальний масаж при артрозі тазостегнового суглоба сприяє зменшенню болю, поліпшенню крово- і лімфообігу, покращенню трофічних процесів у ТСС, розслабленню м'язів, усуненню контрактур і збільшення амплітуди безболісних рухів, відновленню функціональності синовіальної рідини у ТСС, відновленню цілісності гіалінового хряща, зміцненню м'язів і зв'язок, що забезпечують роботу тазостегнового суглоба, поліпшення рухливості і функціонування ТСС.

Для розігріву всіх м'язів тіла насамперед доцільно зробити масаж спини. Завдяки цьому розганяється кров, покращується обмін речовин. Після цього потрібно «пропрасувати» вдавлювальними

рухами стегно. Після виконання описаних заходів можна починати масажувати хворий суглоб – ТСС. Його потрібно розтирати долонями, фалангами чотирьох пальців. Великим пальцем потрібно зробити колове розтирання хворого суглоба. Мануальні заходи важливо робити акуратно, повільними рухами, без прикладання великих зусиль. Масаж проводиться тричі на день по 10 хвилин. В кінці кожного сеансу потрібно обов'язково виконати заключне заспокійливе погладжування.

Навчають хворого на АТСС особливостям самомасажу. У цьому випадку застосовуються практично всі прийоми масажу: розтирання, погладжування, поплескування, биття, розминка суглоба. Але всі рухи повинні бути вкрай обережними. Кожен з цих прийомів необхідно виконувати не більше 3 разів. Якщо масаж проводиться в області спини, то тут рухи потрібно починати від центру і вести до периферії. Що стосується стегна, то тут рухи спрямовані до паху. Тривалість самомасажу при АТСС не повинна перевищувати 10 хвилин. Загалом, процедури необхідно робити щодня по 3 рази. Курс терапії триває 3 тижні.

Дуже корисно виконувати вправи у воді. Зниження власної ваги в поєднанні з опором водного середовища одночасно розвантажує ТСС, полегшує рухи і збільшує навантаження на м'язи. У результаті підвищується сила і витривалість м'язів тазостегнового суглоба, зменшуються больові відчуття.

Фізичний реабілітолог має контролювати стан пацієнта та виконання індивідуальної реабілітаційної програми, у разі потреби, своєчасно вносити необхідні корективи.

Висновки з даного дослідження. Комплексну реабілітаційну програму, яка поєднує в собі ЛФК, масаж / самомасаж і фізіопроцедури, необхідно виконувати щоденно, поки хворий знаходиться в стаціонарі. Це забезпечить зміцнення м'язового корсету, поліпшення скоротливої функції м'язів, відновлення рухової функції тазостегнового суглоба. Після 14-ти денного курсу використання пацієнтами з артрозом ТСС розробленої нами програми комплексної фізичної реабілітації у них спостерігалася позитивна динаміка, що засвідчило ефективність цієї програми.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані в практичній реалізації розробленої індивідуальної програми комплексної фізичної реабілітації хворих з артрозом тазостегнового суглоба.

Список літератури:

1. Андрійчук О.Я. Лікувальна фізична культура при остеоартрозах / О.Я. Андрійчук // Спортивна наука України. – 2011. – № 3. – С. 96-105.
2. Анисимова Е.А., Юсупов К.С., Анисимов Д.И., Бондарева Е.В. Морфология костных структур вертлужной впадины и бедренного компонента тазобедренного сустава // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2014. – № 10(1). – С. 32-38.
3. Бубновский С.М. Правда о тазобедренном суставе: Жизнь без боли / С.М. Бубновский. – М.: Эксмо, 2011. – 192 с.
4. Гончаров Н.А. Значение лечебной физической культуры в лечении остеоартроза крупных суставов / Н.А. Гончаров // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2011. – № 10. – С. 46-51.
5. Зарайский А.С. Тотальное эндопротезирование тазобедренного сустава при диспластическом коксартрозе III-IV стадии [Текст]: автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.21 / А.С. Зарайский. – Москва, 2007. – 24 с.
6. Кальниболоцький Ю. Лікувальна фізкультура і самомасаж при деформуючому артрозі тазостегнового суглобу / Ю. Кальниболоцький // Валеологія. – 2007. – № 5/6. – С. 38-39.
7. Котешева И.А. Методика лечебной физической культуры при остеоартрозе тазобедренного сустава / И.А. Котешева // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2012. – № 3(99). – С. 56-61.
8. Лікувальна фізична культура при травмах і захворюваннях опорно-рухового апарату: анот. бібліогр. покажч. трьома мовами / уклад. Ірина Свістельник. – Л.: [б. в.], 2015. – 31 с.
9. Матюшенко Д.О. Патології суглобів з точки зору реабілітаційної медицини: проблеми та перспективи / Д.О. Матюшенко, Н.В. Хаймик, А.О. Мозоль, А.В. Ковтун // «Молодий вчений». – № 4(44). – 2017. – С. 208-211.
10. MSK-терапія. Електронний ресурс: https://artroz.kiev.ua/uk/our-services/msk-terapiya-2/.
11. Неведомська Є.О. Нормальна анатомія людини: навч. посіб. для практичних і самостійних робіт для студ. вищ. навч. закл. / Євгенія Олексіївна Неведомська. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. – 66 с.
12. Неведомська Є.О. Анатомія людини і спортивна морфологія: навч. посіб. для практичних і самостійних робіт для студ. вищ. навч. закл. / Євгенія Олексіївна Неведомська. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. – 77 с.
13. Поліщук В.Г., Неведомська Є.О. Сучасні методи реабілітації при ураженнях кульшового суглоба / В.Г. Поліщук, Є.О. Неведомська // Здоров'я, фізичне виховання і спорт: перспективи та кращі практики: Електронний збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 15 травня 2018 р., м. Київ / МОН України, Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, Факультет здоров'я, фізичного виховання і спорту; за заг. ред. Савченка В.М.; [редкол.: Лопатенко Г.О., Савченко В.М., Спесивих О.О., Білецька В.В., Бісмак О.В., Ясько Л.В.]. – Київ: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. – С. 134-137.
14. Хитров Н.А. Остеоартроз. Совокупность клинических форм и сопутствующих заболеваний // RMZh. – 2015. – № 7. – С. 363.
15. Шищук В.Д. Теорія і практика реабілітації хворих з ураженнями м'яких тканин і суглобів нижньої кінцівки на етапі консервативного лікування: навчальний посібник / В.Д. Шищук, Б.І. Щербак, А.В. Шищук. – Суми: ТОВ «ВПП «Фабрика друку», 2014. – 96 с.
16. Шуба В.Й. Остеоартроз: рання діагностика та лікування / В.Й. Шуба // Український медичний часопис. – 2016. – № 1. – Електронний ресурс: https://www.umj.com.ua/article/93870/osteoartroz-rannya-diagnostika-ta-likuvannya.
17. Yatsevskyi B.I., Nevedomska Ye.O. Kinesiotherapy is a non-surgical method of restoring the vertebral column / B.I. Yatsevskyi, Ye.O. Nevedomska // Здоров'я, фізичне виховання і спорт: перспективи та кращі практики: Електронний збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 15 травня 2018 р., м. Київ / МОН України, Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, Факультет здоров'я, фізичного виховання і спорту; за заг. ред. Савченка В.М.; [редкол.: Лопатенко Г.О., Савченко В.М., Спесивих О.О., Білецька В.В., Бісмак О.В., Ясько Л.В.]. – Київ: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. – С. 185-188.

Неведомская Е.А., Писарев О.О.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ПРИ АРТРОЗЕ ТАЗОБЕДРЕННОГО СУСТАВА

Аннотация
У украинцев среди заболеваний суставов на первом месте по распространенности – артроз тазобедренного сустава. Больные артрозом тазобедренного сустава в результате быстрого прогрессирования заболевания часто становятся инвалидами еще в трудоспособном возрасте. Это подчеркивает актуальность физической реабилитации больных артрозом тазобедренного сустава. В статье раскрыто целесообразность физиотерапевтических средств при артрозе тазобедренного сустава и обоснованно эффективное действие комплексной индивидуальной программы реабилитации больных при этом заболевании.
Ключевые слова: артроз, тазобедренный сустав, артроз тазобедренного сустава, физическая реабилитация, индивидуальная программа реабилитации.

Nevedomska Ye.O., Pisarev O.O.
Borys Grinchenko Kyiv University

PHYSICAL REHABILITATION WITH ARTHROSIS OF THE HIP JOINT

Summary
Ukrainians among the diseases of the joints in the first place in the prevalence – arthrosis of the hip joint. Patients with hip joint arthrosis as a result of the rapid progression of the disease often become disabled even at working age. This emphasizes the relevance of physical rehabilitation of patients with hip arthrosis. The article reveals the feasibility of physiotherapeutic agents for hip joint arthrosis and a reasonably effective action of a comprehensive individualized program for the rehabilitation of patients with this disease.
Keywords: arthrosis, hip joint, hip joint arthrosis, physical rehabilitation, individual rehabilitation program.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.1:94(477)«1941/1943»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОХІДНИХ ГРУП ОУН НА ДОНБАСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Баклашова Т.М., Боженко Ю.О.
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено аналізу сучасного стану історіографії проблеми діяльності похідних груп ОУН (б) на Донбасі в роки Другої світової війни. Проаналізовано основні підходи вітчизняних істориків до висвітлення задач, які ставились перед похідними групами, та еволюції їх програмних положень. З'ясовано стан досліджень напрямів діяльності похідних груп, їх персонального складу та результатів. Здійснено огляд публікацій, у яких діяльність похідних груп ОУН на Донбасі є самостійною темою дослідження. Визначено недостатньо висвітлені аспекти проблеми та перспективи подальших досліджень в цьому напрямку.
Ключові слова: Друга світова війна, історіографія, рух Опору, Організація українських націоналістів, Донбас.

Постановка проблеми. Діяльність похідних груп, створених Організацією українських націоналістів під час Другої світової війни, є важливою складовою боротьби ОУН за незалежність України. Така діяльність проводилась як ОУН(м), так і ОУН(м), при цьому її напрями в цілому співпадали. Південь та Схід України були в центрі уваги таких похідних груп, незважаючи на дуже складні умови їхньої роботи. Серед тих регіонів, де діяльність похідних груп ОУН мала найбільшу результативність, був Донбас. Створене ОУН підпілля продовжувало діяти на Донбасі до середини 50-х рр. включно. При цьому саме на Донбасі відбувалась найбільш активна еволюція програмних ідей ОУН в бік їх демократизації та відходу від крайнощів націоналістичної ідеології. Вітчизняними науковцями здійснено значний обсяг роботи у вказаному напрямі, проте для подальших досліджень необхідно здійснити аналіз історіографії вказаної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія діяльності ОУН на сьогодні є достатньо добре вивченою частиною загальної проблеми боротьби національного руху Опору. Практично всі наукові публікації вказаного напрямку мають в своїй структурі аналіз стану вивченості проблеми. Зокрема, в працях А. Кентія, В. Нікольського, І. Патриляка, Ю. Щура та ін. містяться докладні історіографічні нариси з цієї проблематики. Архівні фонди, які містять матеріали з вказаної проблеми, проаналізована в роботах О. Добровольського. Крім того, історіографія діяльності похідних груп ОУН на території Наддніпрянщини була самостійним предметом дослідження в статті В. Ухача.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на докладну розробку питання діяльності похідних груп ОУН на Донбасі та в цілому ґрунтовний аналіз історіографії діяльності ОУН на Сході України, історіографічні дослідження діяльності похідних груп ОУН на Донбасі на сьогодні не проводились.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз вітчизняної історіографії проблеми діяльності похідних груп ОУН на Донбасі в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Похідні групи було створено влітку 1941 р. Організацією Українських Націоналістів із числа активу цієї організації та відомих українських громадських і культурних діячів, передусім із Західної України, а також з української еміграції. Їх метою було створення у центральних, південних та східних районах України під німецькою окупацією українських органів влади, місцевого самоврядування, культурних та просвітницьких організацій. Такі похідні групи формували обидва крила ОУН, як під керівництвом А. Мельника, так і революційною ОУН під керівництвом С. Бандери. Похідні групи ОУН(м) формувались переважно на території Польщі і згодом через законспіровані канали переправлялись на територію України. Ця підготовка велась під керівництвом провідника Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях Я. Гайваса, а оперативне командування діяльністю похідних груп ОУН(м) здійснював О. Кандиба (О. Ольжич). Незважаючи на те, що передбачалась робота на всій території України, головною метою був Київ, де восени 1941 р. було зосереджено понад тисячу членів ОУН. Було створено Українську національну раду як прообраз національного парламенту, члени ОУН брати активну участь у створенні київської міської управи, розбудовували українське громадське і культурне життя. Проте вже наприкінці листопада нацистська окупаційна влада розпочала масові репресії проти членів похідних груп ОУН, більшість їх були знищені, деякі вцілілі влились до складу УПА.

Похідні групи революційної ОУН під проводом С. Бандери формувались на території Західної України і так само вже з кінця червня 1941 р. вирушили в центральні та східні українські землі. Їх завдання були дещо ширші – окрім організації місцевого самоврядування та культурного життя вони мали створити озброєне підпілля для подальшої боротьби з нацистськими окупантами. Їх чисельність була значно більшою, тому ор-

ганізаційно вони поділялись на три великі групи – «Північ», «Південь» та «Схід». З них група «Південь» мала завдання організувати підпілля в південній Україні. Очолювали групу З. Матла та Т. Семчишин, одним з її активних учасників та керівників був Є. Стахів. Група «Схід» під керівництвом М. Лемика мала діяти на території Харківщини. Так само вже з вересня 1941 почались масові арешти членів похідних груп ОУН(р), тому значну частину їх діяльності довелось перенести в підпілля. В умовах підпілля діяльність похідних груп ОУН(р) була дещо змінена – було визначено Північний край з центром в Києві та Південний із центром у Дніпропетровську. До складу Південного краю входили Ворошиловградська та Сталінська області. Центр діяльності був перенесений на розбудову підпільної мережі та ведення активної пропаганди ідей незалежності України серед населення. Незважаючи на масові арешти, похідні групи ОУН(р) та організована ними підпільна мережа діяли до відступу німецької армії з території України. Похідна група, керівниками якої були Євген Стахів та Іван Клим, розпочала діяльність з лютого 1942 р., її організаційні центри знаходились в Маріуполі та Горлівці, хоча номінальним центром вважався Донецьк.

Не торкаючись в своїй доповіді історіографії діяльності ОУН та УПА в цілому, яка на сьогодні досить докладно висвітлена, зокрема, в працях І. Патриляка, спробуємо визначити найбільш змістовні роботи, що стосуються безпосередньо боротьби ОУН на Донбасі. Окреслюючи історіографію проблеми діяльності похідних груп ОУН на Донбасі, слід насамперед відзначити, що в Україні об'єктивні наукові дослідження цієї тематики розпочались лише після здобуття незалежності. До кінця 1980-х рр. українські історики не мали можливості неупереджено розробляти цю тему, і публікації щодо ОУН носили виключно негативний характер. Проте в цей час з'являються спогади учасників подій та наукові праці вчених української діаспори. Серед таких праць насамперед слід відзначити спогади З. Матли [10], Є. Стахіва [14; 15] та Л. Шанковського [17]. Так, спогади З. Матли, хоча й не торкаються безпосередньо території Донеччини (його діяльність відбувалась в Дніпропетровську), дають яскраву картину учасника подій щодо організації роботи похідних груп та настроїв їх учасників. Спогади Є. Стахіва [14] являють собою докладну автобіографію з елементами історичного дослідження, де подається, зокрема, значна кількість матеріалів про діяльність похідної групи Є. Стахіва на Донеччині (розділ «Земля, яку відкрив душею»). Книга «Останній молодогвардієць», присвячена розвінчанню історичного міфу про «Молоду гвардію», хоча й не є фаховим науковим дослідженням в чистому вигляді, також містить велику кількість корисних матеріалів. Зокрема, саме у вказаних та більш ранніх роботах Є. Стахіва проаналізовано зміну в ідеології ОУН, здійснену під впливом місцевих реалій на Східній Україні, в тому числі відхід від жорстко націоналістичної позиції та розуміння необхідності рівноправ'я всіх національностей в Україні. Натомість праця Л. Шанковського [17] є повноцінним науковим дослідженням, що спирається переважно на документи ОУН та спогади учасників націоналістичного підпілля. Хоча переважно дослідник торкається ідеологічних та організаційних моментів роботи похідних груп, в книзі достатньо матеріалу і про конкретну роботу похідних груп на Донбасі.

Після здобуття Україною незалежності вивчення діяльності ОУН значною мірою активізувалось, і протягом 1991-2004 рр. переважно відбувалось збирання та опрацювання емпіричного матеріалу, в тому числі й зарубіжної української історіографії. Серед робіт цього періоду практично відсутні узагальнюючі дослідження щодо діяльності ОУН на Донбасі, за винятком публікацій місцевих краєзнавців у місцевій пресі. Щодо фахових робіт, які б спирались на вагомі архівні матеріали, слід відзначити перші в Україні дослідження діяльності підпільної боротьби ОУН А. Кентія [7] та І. Патриляка [12]. У вказаних працях серед іншого наявні також і відомості з діяльності похідних груп на Донбасі. Безпосередньо проблематика боротьби націоналістичного підпілля на Донбасі піднімалась в цей час в дослідженнях В. Семистяги [13] та В. Жмури [5]. Статтю В. Семистяги присвячено одному з найбільш помітних діячів просвітницького руху, що діяв на Донеччині в рамках роботи похідних груп – професора М. Бернацького. Загальний огляд напрямків діяльності похідних груп ОУН на Донбасі здійснено В. Жмурою, залучено значну кількість архівних матеріалів, проте огляд залишається поверховим через обсяг вказаної праці.

Важливим фактором, що актуалізував дослідження боротьби ОУН на Донбасі, стала діяльність робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. У зв'язку із цією роботою з'явилась низка фахових досліджень ролі ОУН в окремих регіонах України. Своєрідним підсумком досліджень націоналістичного підпілля на Донбасі стала найбільш цінна на сьогоднішній день з огляду на використання великої кількості архівних джерел праця В. Нікольського [11], що є системним та послідовним висвітленням базових питань діяльності ОУН на Донбасі. В монографії здійснено глибокий аналіз наявних фактів, їх систематизацію, внаслідок чого вказана праця не втрачає актуальності і сьогодні. Так само актуальними та цінними з точки зору значної кількості використаних архівних джерел та віднайдених фактів є присвячені діяльності ОУН на Донбасі праці 2000-х років Ю. Щура [19], В. Семистяги [12], О. Добровольського [1; 2; 3; 4], В. Ковальчука [8]. В цих працях всебічно висвітлюється діяльність похідних груп, склад їх учасників, ідейна еволюція руху, формування мережі підпільних організацій, взаємостосунки із радянським партизанським рухом, місцевим населенням тощо. Залучено велику кількість фотодокументів, особистих листів, щоденникових записів тощо, які дають можливість значно глибше зрозуміти мотиви підпільників ОУН, що спонукали їх до розширення своєї роботи на Східній Україні. Дослідження вказаних авторів цінні ще й тим, що на основі місцевих краєзнавчих матеріалів вводять у науковий обіг інформацію про участь місцевого населення в діяльності похідних груп ОУН на Донбасі. Значну увагу приділено також участі похідних груп в організації роботи «Просвіти» на Донбасі та в культурному житті Донеччини в роки війни в цілому.

Вагоме значення має виданий у 2011 р. черговий том «Літопису УПА», присвячений діяльності ОУН та УПА на території Південно-Східної та Південної України [9]. Вказане видання цінне насамперед як важливе джерело фактів для подальших досліджень, оскільки містить значну кількість особистих джерельних матеріалів, документів ОУН щодо діяльності похідних груп, зокрема й на Донбасі, документів щодо подальшої долі учасників цих груп, зокрема Є. Стахіва.

На сьогодні робота істориків із висвітлення діяльності похідних груп ОУН на Донбасі триває, передусім в галузі поглибленого дослідження конкретних аспектів цієї боротьби. Так, Я. Шолох досліджує соціальну базу ОУН в Східній Україні [18], О. Іщук та Н. Ніколаєва вивчають зміст роботи молодіжних організацій ОУН [6], у тому числі на території Східної України у повоєнний час, докладному історіографічному аналізу діяльності похідних груп, у тому числі й на території Донбасу, присвячено публікацію В. Ухача [16]. Безумовно, в подальшому дослідження в цьому напрямі будуть продовжуватись.

Висновки і пропозиції. Отже, історіографія проблеми діяльності похідних груп ОУН на Донбасі на сьогодні має певні здобутки. Науковцями проаналізовано архівні та джерельні матеріали за темою, сформовано розуміння основних етапів та цілей діяльності похідних груп ОУН на Донбасі. Здійснено аналіз радянської історіографії даної проблеми, окреслено її ідеологічну заангажованість та спростовано найбільш сфальсифіковані твердження. Робились спроби проаналізувати результати роботи похідних груп ОУН, еволюцію ідеології їх учасників. Проте залишаються ще недослідженими багато персоналій учасників похідних груп, стан взаємозв'язків із місцевим населенням, чим і визначаються подальші перспективи досліджень в даному напрямку.

Список літератури:

1. Добровольський О. «Просвіта» під багнетом. – Слов'янськ, 2007. – 68 с.
2. Добровольський О. ОУНівське підпілля Донеччини. – Павлоград, 2009. – 120 с.
3. Добровольський О. Оунівське підпілля Донеччини. – Слов'янськ, 2008. – 118 с.
4. Добровольський О. Українське відродження на Донбасі в роки Другої світової війни // Діяльність підпілля ОУН на Сході України: Зб. статей / Упоряд. П.В. Хобот. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 14-20.
5. Жмура В. ОУН в Донбасі. 1941-1943 // Вісті комбатанта. – 2000. – Ч. 1. – С. 74-77.
6. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945-1948 рр.): деякі аспекти проблеми // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2006. – Збірник 7. – С. 232-242.
7. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1941-1942). – К., 1999. – 202 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 роках. – К., 1999. – 281 с.
8. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941-1950-ті рр. – К., 2011. – 80 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П.Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упоряд.: О. Пагіря, В. Іванченко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Галузевий державний архів СБУ. – Київ; Торонто, 2011. – 1160 с.
10. Матла З. Південна похідна група. – Мюнхен, 1952. – 32 с.
11. Нікольський В.М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі / НАН України. Інститут історії України. – К., 2001. – 178 с.
12. Патриляк І. Легіони українських націоналістів (1941-1942). – К., 1999. – 43 с.
13. Семистяга В. Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки Другої світової війни / В. Семистяга // Бахмутський шлях. – 2001. – № 3-4. – С. 186-189.
14. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля і кордони. Повість мого життя. – К., 1995. – 320 с.
15. Стахів Є. Останній молодогвардієць: атлас / Упорядн. В. Абліцов. – К., 2004. – 493 с.
16. Ухач В. Сучасна вітчизняна історіографія похідних груп ОУН(б) та ОУН(м) на Великій Україні (1941-1943 рр.) // Вісник державної архівної служби України. – 2015. – № 3. – С. 201-211.
17. Шанковський Л. Похідні групи ОУН (Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.). – Мюнхен, 1958. – 370 с.
18. Шолох Я. Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні та її вплив на еволюцію та ідеологію інтегрального націоналізму // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2004. – № 11. – С. 160-171.
19. Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях. – Запоріжжя, 2006. – 68 с.

Баклашова Т.М., Боженко Ю.А.
Донбасский государственный педагогический университет

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОХОДНЫХ ГРУПП ОУН НА ДОНБАССЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу совренного состояние историографии проблемы деятельности походных групп ОУН(б) на Донбассе в годы Второй мировой войны. Проанализированы основные подходы отечественных историков к освещению задач, которые ставились перед походными группами, и эволюции их программных положений. Вияснено состояние исслдований направлений деятельности походных групп, их персонального состава и результатов. Осуществлен обзор публикаций, в которых деятельность походных щрупп ОУН на Донбассе являестя самостоятельной темой исследования. Определены недостаточно освещенные аспекты проблемы и перспективы последующих исследований в этом направлении.
Ключевые слова: Вторая мировая война, историография, движение Сопротивления, Организация украинских националистов, Донбасс.

Baklashova T.M., Bozhenko Yu.A.
Donbass State Pedagogical University

ACTIVITY OF THE DERIVATIVE GROUPS OF OUN IN DONBAS: CURRENT STATE OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Summary
The article is devoted to the analysis of the current state of the historiography of the problem of the activities of the derivative groups of the OUN (b) in Donbass during the Second World War. The main views of domestic historians to the coverage of tasks that were addressed to the original groups and the evolution of their program policies were analyzed. The state of researches of directions of activity of derivative groups activity, their personal composition and results are determined. Made a review of publications in which the activities of the derivative groups of OUN in the Donbass are the independent topic of research. Also identified the insufficiency of the highlighted aspects of the problem and prospects of further research in this.
Keywords: World War II, historiography, resistance movement, Organization of Ukrainian nationalists, Donbass.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО АНРИ РУССО – ХУДОЖНИКА-САМОУЧКИ (1844-1910)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов, г. Москва

Анри Руссо (1844-1910) стал поздно заниматься живописью. Он служил в армии, был чиновником по взысканию пошлин (отсюда, кстати, и его прозвище – Таможенник), зарабатывал на жизнь музыкой. В 1886 году он впервые выставился в Салоне независимых, и с тех пор его картины стали появляться то у Независимых, то в Осеннем салоне. На них мало, кто обращал внимания. Только в конце жизненного пути Анри Руссо его открыли художники и критики, среди которых были А. Жарри, В. Уде, Г. Аполлинер, П. Пикассо, А. Сальмон.

Ключевые слова: творчество Анри Руссо, художник-самоучка, жанровые сцены, крестины, семейные торжества, портреты, автопортреты, военные эпизоды, аллегории, натюрморты, пейзажи, Салон независимых, Осенний салон, художники и критики.

Постановка проблемы. Подчас трудно ответить на вопрос, где заканчиваются любительские попытки и начинается высокое искусство. Мастерство не всегда определяется уровнем образования. Анри Руссо никакими теоретическими знаниями в области рисунка и живописи не обладал. Но, французский поэт Г. Аполлинер (1880-1918) назвал его чудом, доказывающим: «интуиция – все, знание – ничто» [6, с. 370]. И как жизнеописание всякого чудо-человека, биография Анри Руссо больше напоминает агиографию – так много в ней вымысла. Виною тому и людская молва, и сам художник, любивший украшать легендами свою небогатую событиями жизнь.

Анализ последних исследований и публикаций. Писать о Таможеннике Анри Руссо гораздо сложнее, чем можно предположить. Мы очень мало знаем о нем, хотя со дня его смерти прошло более ста лет. Многое остается неясным в его жизни. Не хватает документов, которые могли бы прояснить для нас важнейшие эпизоды его биографии. Некоторые документы утеряны. В то же время в жизни Анри Руссо легенда тесно переплетается с реальностью: многочисленные факты, которые можно было бы восстановить, опираясь на работы исследователей его творчества, оказались искаженными.

Роман французского писателя Анри Перрюшо: «Жизнь таможенника Руссо» был написан в 1957 году, в эпоху, когда искусство примитива, родоначальником, которого, сейчас считается Анри Руссо, еще не было осознано критиками и искусствоведами, как один из важнейших узлов в сложном сплетении «измов» XX столетия [5]. Отсюда – деликатная осторожность автора в подаче материала, отсюда – его желание противопоставить Анри Руссо представителям примитива следующего поколения – Серафине, К. Бомбуа и др. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, раскрыть творчество Анри Руссо, проанализировать его работы.

Анри Жюльен Феликс Руссо родился 21 мая 1844 года в семье жестянщика Жульена Руссо и внучки офицера Элеонор Гюйар. После не слишком успешной учебы в 1864 году он был зачислен на службу в 52-ой пехотный полк, расквартированный в Кане. Будущий художник хорошо играл на кларнете и присоединился к полковому духовому оркестру. В его личном деле сохранилось описание: «Рост 163 см, черные глаза, овальное лицо, круглый подбородок, левое ухо надрезано» (из-за поврежденного уха Анри часто в шутку сравнивали с Ван Гогом) [4, с. 13]. За время службы в армии он познакомился с солдатами, участвовавшими в мексиканской кампании Максимилиана Австрийского, расстрелянного в 1867 году вследствие этих событий. Будущий художник с удовольствием слушал рассказы о необычной тропической стране, рисуя в воображении яркие картины экзотической природы. Уволившись в запас, Анри переехал в Париж, где 14 августа 1869 года женился на Клеманс Буатар. Его тесть был мебельщиком из Сен-Жермен-ан-Ле. В браке родится семеро детей, но лишь дочь Юлия переживет своего отца.

В 1871 году Анри Руссо стал служащим таможенного управления Парижа. Таможенные пункты располагались вдоль фортифов – полуразрушенных оборонных валов, проходящих по бульвару Марешо, на границе с пригородом. Желающие попасть в город предъявляли документы и платили налог на ввозимые товары. Работа сборщика пошлин была довольно монотонной и требовала дотошности, что вполне устраивало настойчивого и упрямого Анри Руссо. Он производил впечатление ничем не примечательного обывателя, одного из тех, кто «не оставляет следа» [4, с. 15]. Анри Руссо вел скромную, обыденную жизнь буржуа, регламентированную целым сводом ритуалов и правил. Биограф Жан Буре охарактеризовал его так: «Он работает служащим, думает, как служащий и спит, как служащий» [4, с. 15]. Анри Руссо не питает какихлибо амбиций даже в том, что касается карьеры чиновника. Этот добрый, наивный, скромный и невероятно деликатный человек увлечен лишь одним – живописью, и в ней выплескивается наружу вся его скрытая внутренняя жизнь.

Со стороны могло показаться, что живопись – это лишь невинное увлечение обывателя без особых устремлений, но для Анри Руссо – это был совсем другой мир – полноценный, фантастический, которому он бесконечно предан. О любви Анри к искусству свидетельствует один любопытный случай. В 1893-1894 годах писатель Эдмон Кутанс (псевдоним Эдмона Жирара) запустил проект: «Портреты следующего века» – эту небольшую энциклопедию о выдающихся литераторах и художниках современности [4, с. 15]. Тогда еще никому не известный Анри Руссо явился в издательство на улице Жакье, чтобы передать свой портрет и лично составленную краткую биографию для включения в книгу. Анри Руссо не считал себя дилетантом, не хотел быть «правильным» художником, а стремился стать великим живописцем и настойчиво вырабатывал в себе нужные для этого навыки и умения [4, с. 16].

В начале своего нового увлечения, приблизительно в 1884 году, он получил разрешение на копирование полотен Лувра. Анри Руссо старался постичь секреты великих художников самостоятельно, без специального образования, анализируя их произведения. Он изучал лишь те картины, которые получили всеобщее признание в Салоне: работы А. Кабанеля (1823-1889), В. Бугро (1825-1905), Ж.-Л. Жерома (1824-1904). К последнему Анри решился обратиться за наставлениями, и Ж.-Л. Жером, впечатленный его рвением и неподдельной любовью к живописи, всецело поддержал начинающего художника.

В 1886 году официальный Салон отказался принять «наивные» картины Анри Руссо, после чего художник решил выставить их в Салоне независимых [4, с. 16]. Увидев его работы, еще один талантливый мастер, Анри де Тулуз-Лотрек (1864-1901), отметил их оригинальность. Главным из представленных произведений был: «Карнавальный вечер» (1886), в котором автору удалось в стилизованной форме передать таинственную, сказочную атмосферу [4, с. 16] (илл. 1).

Два года спустя скончалась его любимая супруга Клеманс (в память о ней он написал вальс, который часто исполнял на скрипке), и Анри Руссо полностью погрузился в работу. Отправив дочь Юлию к своему брату в Анже, художник снял пансион и всецело посвятил себя искусству. Он постоянно нуждался в деньгах и потому начал давать частные уроки музыки, а также устроился инспектором продаж в газете Le Petit Parisien («Маленький парижанин») [4, с. 17]. Анри Руссо часто менял мастерские: сначала работал на бульваре Пор-Рояль, затем на улицах дю Мэн, Версенжеторикс и Гассенди. Наконец, он покинул любимый квартал Плезанс и переехал на улицу Перрель. В этот период ему изредка заказывали портреты скорее из-за симпатии к художнику, чем из-за высокой оценки его мастерства.

Почти каждый год Анри Руссо выставлялся в Салоне независимых, но его парижские пейзажи критиковали за сухость, схематичность и отсутствие перспективы. Он часто изображал лес и писал натюрморты и портреты на фоне сельской местности (популярный в XVIII веке портрет-пейзаж снова вошел в моду именно благодаря Анри Руссо). Однако, ему никак не удавалось добиться признания, даже несмотря на то, что искусствоведы и критики сразу отметили его необычный примитивистский подход, умение правдиво передать реальность и гармонично вводить элементы народного творчества. В то время лишь немногие были способны оценить живопись ради живописи, подавив в себе одержимость сюжетом, который, по словам французского писателя Э. Золя (1840-1902), «столь сильно занимает публику» [4, с. 17].

Илл. 1. Анри Руссо. «Карнавальный вечер». 1886. Х., м., 116,0 х 86,0 см // Музей искусства (Филадельфия)

Мало, кто осознал, что имеет дело с тонкими, тщательно выполненными работами, созданными благодаря дотошному изучению композиции, взаимодействия тонов и цветов. Каждый раз Анри Руссо тщательно осматривал место, где собирался писать, чтобы не упустить ни малейшей детали. Не случайно, критики, в пух и прах, разгромившие его «гротескные» работы в Салоне независимых 1889 года, сравнивали художника с Ван Гогом, который как раз выставлял свои: «Ирисы» (1889) и «Звездную ночь» (1889) [4, с. 18]. Год спустя творчество Таможенника заметил и публично похвалил П. Гоген (если сравнивать экзотичность П. Гогена и Анри Руссо, то работы последнего отличаются большей живостью и динамизмом).

Выставленное в 1891 году: «Нападение в джунглях» (1891) раскрыло творчество Анри Руссо с новой стороны [4, с. 18] (илл. 2).

Это относительно большая картина, на которой тигр, испуганный раскатом грома, прячется в зарослях джунглей. Экзотичная тема произведения возвращается к художественной традиции, присущей французскому искусству времен Э. Делакруа (1798-1863). Это фантасма-

Илл. 2. Анри Руссо. «Нападение в джунглях». 1891 г. Х., м., 130,0 х 162,0 см // Национальная галерея (Лондон)

Илл. 3. Анри Руссо. «Столетие независимости». 1892 г. Х., м., 112,0 х 156,5 см // Частное собрание

Илл. 4. Анри Руссо. «Война» («Всадница раздора»). 1894 г. Х., м., 114,0 х 195,0 см // Музей Орсэ, Париж

гория, вызывающая ассоциации со сказочным, нереальным видением. Критики ожесточенно восприняли сюжет произведения, но Анри Руссо не сдался, в дальнейшем он напишет еще много картин в таком же стиле. Художник никогда не покидал Францию, но во многих его работах присутствуют элементы, которые он почерпнул из рассказов военных, участвовавших в мексиканской кампании. А тропические растения он видел во время прогулок в «Жарден де Плант» или находил их изображения в книгах по ботанике [4, с. 18]. В 1893 году в Салоне независимых Анри Руссо познакомился и сразу подружился со своим земляком французским поэтом А. Жарри (1873-1907). Пользовавшийся сомнительной славой участник Салона независимых не мог не привлечь его внимания. В его личности А. Жарри увидел непреднамеренный вызов буржуазии, он воспринял Анри Руссо, как чудака, который переворачивает буржуазную шкалу ценностей вверх ногами, даже не зная ее. Он распознал возможность сделать непокорного художника олицетворением контркультуры, которую символисты стремились противопоставить любой рационалистической философии.

В 1892 году Анри Руссо в Салоне независимых представил картину: «Столетие независимости», а два года спустя – «Войну» («Всадницу раздора») [4, с. 23] (илл. 3, 4).

Тревожное и гротескное видение предстает перед зрителем на ошеломляющей картине: «Война» [7, с. 51]. Множество бледных тел, похожих на раздувшиеся трупы утопленников, – это волна перемешанных, сцепившихся друг с другом кусков обрубленных торсов, искривленных конечностей, голов, напоминающих парики, – сдавлены и ограничены с двух сторон, согнувшимися от ветра и в то же время странно неподвижными стволами деревьев. В этой свалке видны всего несколько лиц и, прежде всего, лицо самого художника. Неуклюжие, одеревенелые, деформированные фигуры перемежаются грудами камней. Обрубок руки, направленный вверх, сжатые кулаки, две ноги в брюках и ботинках, торчащие из земли вверх ступнями... Взрыв зловещего черного и режущего глаза белого цвета – вот и кровожадные вороны, спутники Фурии, богини мщения. Сама она – ребенок или совсем юная девушка в платье с белой оборкой, с мечом в руке и пылающим факелом – несется над мертвой землей на призрачном коне.

От копыт чудовищного животного разлетаются искры; грива встала дыбом над змееподобной шеей; ужасный силуэт путается в голых ветвях, прочерченных на фоне неба с оранжевыми и розовыми облаками, вызывающими мысли о дъявольском пламени или тошнотворном яде. В этом огромном кукольном театре нет дыхания жизни, нет пространства, нет никакой надежды на примирение.

Энергичная композиция, в которой максимально эффектно использованы резкие красные, белые и черные тона, задние ракурсы и сложное переплетение форм, наводит на мысль о возможном влиянии таких произведений, как «Плот Медузы» (1819) Т. Жерико или «Свобода на баррикадах» (1830) Э. Делакруа [7, с. 51]. Но, Анри Руссо, радикальный, как средневековый художник, развивает до предела тему жестокости и беспощадности, заключенную в самом сюжете. Затруднения, которые художник испытывал при изображении человеческого тела, приобретают самостоятельное художественное значение.

Он подчеркивает искажения, которых не мог избежать в любом случае, и получившиеся увечья и уродства выглядят, как проявление нон-

конформизма. Его «Война» – это галлюцинация, бредовое видение конца света, сопровождающаяся насилием и смертью [7, с. 51]. Ландшафт и небо окрашены в неестественные цвета; черный цвет становится материальным, а серое дерево превращается в молнию Апокалипсиса. Угол зрения меняется от места к месту, а человеческое тело разделяется на части, предвосхищая кубизм. Сан разума, порождающий чудовищ; невиданная прежде сцена, шокирующая своей жестокостью. Драматизм картины, известной также под названием: «Всадница раздора», вырос из исторической ситуации и отражает напряженную атмосферу того времени [7, с. 54]. Республиканец был не в состоянии забыть ужасную гражданскую распрю, разразившуюся в 1870-1871 годах между Парижской коммуной и роялистским правительством Франции.

Каменные и деревянные конструкции на картине вызывают в памяти ожесточенные бои на баррикадах. За неделю, с 21 по 28 мая 1871 года, восстание было утоплено в крови, но идеи социальной революции не умерли. Анархическое движение, поддерживаемое мелкой буржуазией и франкмасонами, к которым принадлежал Анри Руссо, усилилось в начале 1890-х годов, когда и была создана эта картина. О «Войне» написал две статьи А. Жарри – для летнего номера журнала «L'Art littéraire» (1894) и для «Essais d'art libre», – в которых он объяснял, что для него важнейшим качеством Анри Руссо была первобытная сила его воображения [7, с. 55].

Говоря об открытости произведения искусства, он выбирает поэтические метафоры, алогичную структуру поэмы в прозе, и в ходе рассуждений отвергает любую мысль о натурализме. А. Жарри прочно встраивает творчество Анри Руссо в контекст эстетического течения того времени, которому суждено было стать одним из важнейших. В 1895 году в январском номере журнала «LґYmagier», редактором которого А. Жарри был вместе с Реми де Гурмоном, он публикует единственную гравюру Анри Руссо – это вариант картины: «Война», выполненный в технике литографии на красном фоне [7, с. 55]. Упрощенная и довольно схематичная композиция говорит о том, что литография представляет собой не подготовительный эскиз, а более позднюю по сравнению с самой картиной версию. Анри Руссо явно испытывал сложности, уменьшая формат своей монументальной работы. Утрачены мрачная непосредственность видения и смелость замысла. И все же эта неуклюжая репродукция имеет ценность, как документальный источник.

Во-первых, она наводит на мысль, что на создание аллегории войны Анри Руссо вдохновила политическая карикатура, появившаяся в 1889 году в газете LґEgalitė. Во-вторых, благодаря ей Анри Руссо получает место в анонимной сфере imagerie – жанровых картинок-гравюр, основное свойство, которых, – театральность – было движущей силой народного искусства, начиная с эпохи Средних веков. Все художники, искавшие выход из тупика официально одобренного искусства – от Г. Курбе (1819-1877) до В.В. Кандинского (1866-1944), – с большим пиететом относились к народной традиции. Задолго, до выхода альманаха: «Синий всадник» А. Жарри сумел выразить этот бунтарский восторг [7, с. 55]. В «LґYmagier», а также в журнале «Perhindėrion», редактором которого он был в 1896 году, он в бескомпромиссном тоне пишет о силе непосредственного, архетипического символа [7, с. 55].

Он приводит примеры, взятые, главным образом из религиозных сочинений в готическом духе или из экзотических культур, и сопоставляет их с умышленно примитивистскими работами П. Гогена (1848-1903) и Э. Бернара (1868-1941), а также со своими собственными произведениями, сопровождая сравнение текстами, в которых подчеркивается загадочная и герметическая сущность аллегории. Позиция символистов отрицала, воспринимаемую глазом реальность и видела в моменте творения часть реальной, но необъяснимой тайны, возвращая искусству его подлинное место – в сфере культа и ритуала.

В такой системе взглядов Анри Руссо, как и печатнику Ф. Жоржену, работавшему для типографий в Эпинале, отводилась роль культового народного художника. В своей пьесе: «Доктор Фаустролль» А. Жарри даже выводит таможенника в образе управляющего живописной фабрикой, которая создает новые произведения из уродливых творений с государственного склада – из Люксембургского музея. Хотя подобные критические выпады против культуры содействовали распространению легенды о художнике из народа, они плохо передавали суть его творчества. Потрясающая: «Война» Анри Руссо не могла быть воспроизведена на уровне иллюстрированного памфлета [7, с. 55]. В небольшой гравюре нет ничего от той силы, с которой ребенок, живший в душе Анри Руссо, мстил взрослому миру с его установленной системой статусов.

В 1897 году в Салоне независимых была выставлена картина, которая несомненно, превзошла даже «патафизику» А. Жарри – науку «о воображаемых решениях, о законах, управляющих исключениями» [7, с. 55]. Если поэт занимался методами конструирования случайностей, то замысел произведения Анри Руссо – это reductio ad absurdum (лат. – сведение к абсурду) любой попытки объяснения ее смысла. Речь идет о большом холсте: «Спящая цыганка» (1897), с кратким подзаголовком: «Хотя хищник свиреп, он не решается броситься на жертву, которая мгновенно заснула от усталости» [7, с. 56] (илл. 5).

Илл. 5. Анри Руссо. «Спящая цыганка». 1897 г. Х., м., 129,5 x 200,5 см // Музей современного искусства (Нью-Йорк)

Картина настолько необычна, что в 1923 году, когда Л. Восель (1870-1943) обнаружил ее в мастерской торговца углем, начались оживленные споры об авторстве Анри Руссо. Ходили слухи, что это подделка, написанная П. Пикассо (1881-1973). Но, неожиданно современное звучание картины проистекает не из некоей теории или системы взглядов, а из интуитивно, понятых структур. Двухмерные формы мандолины и кувшина, угловая геометрия руки и посоха предвосхищают изобразительные приемы кубистов. Разноцветное платье, сияющее всеми оттенками радуги, и розовые локоны, которым вторят песчаные дюны, превращают лежащую фигуру в самостоятельный поток цвета – к чему-то подобному, но другим путем, стремился кружок «орфистов», сложившийся вокруг художника Р. Делоне (1885-1941) [7, с. 56].

Но, выше всего стоит некая внутренне, присущая картине магия, которая вызывает воспоминания о пейзажах-грезах символизма и «сюрнатурализма» [7, с. 56]. Встреча льва и цыганки – в своем роде – это загадка. Нелогичное событие материализуется в гиперреалистических конкретных формах; более того, реальность не поддается рациональной трактовке и сохраняет свою неопределенность. Напряженность между угрожающим и успокаивающим не может быть устранена. Где источник того ветра, который заставляет гриву льва шевелиться в неподвижном свете луны? Не служит ли резкий контур берега защитной стеной между двумя непримиримыми сущностями? Может, дикий зверь – это часть сна странной демонической женщины? Или спиритуалист Анри Руссо вызывает из глубин сна архетипы самого себя, неконтролируемых чувств и темной, неведомой души?

Илл. 6. Анри Руссо. «Неприятный сюрприз». 1901 г. Х., м., 194,6 x 129,9 см // Форд Барнса (Филадельфия)

На все эти вопросы картина отвечает молчанием; ее композиция выдает, говоря словами писателя А. Бретона (1896-1966), «эффект магической причинности» [7, с. 57]. Только в мире фантазии может случиться так, что без всякого контроля со стороны рассудка музыкальный инструмент, черное лицо цыганки и полная белая луна вступают друг с другом в тайную связь, что освещенный кончик львиного хвоста превращается в увеличенную в размере кисть художника. Сюрреалисты придавали огромное значение «живописи-поэзии» Анри Руссо [7, с. 57].

Это фантастическое произведение превосходит даже современное ему искусство символистов и поэтому может считаться предшественником метафизической живописи Джорджо де Кирико (1888-1978). Суть картины следует искать не в сложном мире идей, а в реальности вещей, поменявшихся местами. Невозможное становится возможным; зритель достигает той точки, где слова уже не существуют. Эта картина, заставляющая вспомнить ритуал вызова духов, раскрывает перед нами источники видений Анри Руссо.

Монументальная композиция соперничает с живописью ориентального стиля, в избытке, представленной у его наставников – неоклассицистов Ж.-Л. Жерома и Ф. Клемана (1826-1888), не говоря об остальных. Как и они, Анри Руссо сосредоточивает свое внимание на переднем плане, со скрупулезностью ремесленника великолепно уравновешивает плоскость и подчеркивает мастерство. В первой картине из цикла экзотических пейзажей – «Сюрприз» (1891) – амбициозный художник уже попробовал свои силы в экзотическом жанре, столь популярном в belle eґpoque [7, с. 57]. Анри Руссо упорно хотел посоревноваться с мастерами-ориенталистами, используя свои собственные художественные приемы, о чем говорят картины: «Нападение в джунглях» и «Неприятный сюрприз» (1901), с восторгом, принятые П.О. Ренуаром (1841-1919) [7, с. 57] (илл. 6).

За этим стремлением можно было распознать его постоянную потребность в признании. Никто бы не удивился, если бы вдруг выяснилось, что в картине: «Спящая цыганка», как и в картине: «Война», Анри Руссо имел в виду политическую аллегорию – он отдал дань уважения миру внутри страны и французскому колониальному могуществу [7, с. 57]. Но, обманчивая идиллия, конфликт между спокойствием и угрозой, пропитывают всю персональную мифологию Анри Руссо. Желание убежать от серости будней открывало ему путь к экзотическим сюжетам и уводило его, очарованного, к великой тайне.

Несмотря на изобретение фотографии и появление «чистой» живописи постимпрессионистов, портрет оставался тем жанром, который больше, чем остальные, подвергался критике с академических позиций [7, с. 61]. Заказчик портрета желает видеть себя на картине, как в зеркале. Зритель ищет сходства между портретом и натурщиком или по меньшей мере ожидает увидеть на картине человека, который живет с ним в одном мире. Художник же хочет продемонстрировать свое умение оставаться верным натуре, но в то же вре-

мя стремится подчеркнуть, что искусство свободно и не должно подвергаться каким-либо ограничениям. Портрет, которые Анри Руссо выставлял с 1889 года в Салоне независимых, были в основном заказными и, как правило, встречали непонимание, а зачастую — жесткое неприятие. Портрет-пейзаж: «Мальчик на скалах» (1895-1897) журналисты окрестили: «Карликом с гигантской головой» [7, с. 61] (илл. 7).

В работе, закрепившей за Анри Руссо образ ненормального чудака, огромный ребенок словно «нанизан» на вершину горы [8, с. 20]. Более того, здесь зрителя не покидает ощущение, что герой картины мертв.

Вера Анри Руссо в то, что портрет можно создать с помощью измерений, как фоторобот преступника, привела к возникновению весьма необычного стиля. Основную схему демонстрируют детские портреты (илл. 8).

Ребенок смотрит строго вперед, его положение на холсте обозначено четким контуром, который художник всегда набрасывал в самом начале. Поскольку лицо изображается первым и имеет наибольшую смысловую нагрузку, под такой «японской» головой остается весьма мало места для тела [7, с. 62]. Остальные детали — руки, сопутствующие предметы, костюм, ноги — оказываются сплющенными. Поскольку, Анри Руссо строил фигуру путем добавления частей и без учета перспективного сокращения, она кажется, состоящей из отдельных элементов, как головоломка; так как цвет наложен ровными сплошными участками, телесные тона словно выступают вперед на фоне черного цвета, но, как бы уходят вглубь на фоне красного.

Такое искажение вызвано несовершенством техники, однако, в данном случае оно демонстрируется четко, что неожиданным образом предвосхищает кубизм. Фигура превращается в многослойную конструкцию, и результатом становится не портретное сходство, а некая художественная форма, предтеча шарнирных кукол Кирико, взирающая на зрителя словно, застывшая символическая маска. Вымышленный пейзаж создавался художником на втором этапе работы, он выглядит, как «вырезанная и вставленная» часть коллажа [7, с. 62]. За девочкой простирается луг, усыпанный цветами, за мальчиком громоздятся скалы. Возможно, изобретатель портретно-пейзажного «жанра» намеревался передать такие качестве детства, как чувство безопасности и любовь к приключениям [7, с. 62].

Но, в отличие от ключевой картины: «Образцовый пример: Портрет ребенка с Полишинелем» (ок. 1903), эти портреты не наделяют мир детства чертами первозданного рая [7, с. 62] (илл. 9).

Торжественно-серьезные дети выглядят, как маленькие взрослые. Это замкнутые, неподвижные, одинокие, забытые фигуры — художник делает их воплощением скованности и отчуждения. Преобладающий контраст черного и белого в портрете мальчика дал повод говорить о том, что на картине изображен умерший ребенок. Возможно, что в данном случае на восприятие Анри Руссо повлияли его собственный жизненный опыт и чувства. Всех, кто когда-либо позировал Анри Руссо, озадачивала его увлеченность проекциями и подробностями. Независимо от того, что писал Анри Руссо — лист дереву, арку моста или человека, он всегда интуитивно шел вразрез с той реальностью, которую люди знали и привыкли видеть, и создавал магические формулы, удивительно, современные по духу.

Илл. 7. Анри Руссо. «Мальчик на скалах». 1895-1897 гг. Х., м., 55,4 х 45,7 см // Национальная галерея искусства (Вашингтон)

Илл. 8. Анри Руссо. «Детский портрет». Около 1905 г. Х., м., 67,0 х 52,0 см // Музей Оранжери, собрание Жана Вальтера-Поля Гийома (Париж)

Самая фундаментальная черта портретов Анри Руссо заключается в том, что вызванные им к жизни «сущности» могли выглядеть, как персонажи «кукольного театра», но при этом передавать суть мира, которым жил портретируемый [7, с. 62]. Небольшой: «Портрет художника», написанный около 1900 года, приоткрывает нам кое-что в восприимчивой к образам натуре Анри Руссо [7, с. 62] (илл. 10).

Илл. 9. Анри Руссо. «Образцовый пример: Портрет ребенка с Полишинелем». Ок. 1903 г. Х., м., 100,0 x 81,0 см // Винтертурский художественный музей (Швейцария)

Черные блестящие волосы, аккуратно подкрученные кончики усов и хорошо скроенный смокинг – таким Анри Руссо предстает перед нами в образе порядочного и энергичного человека с сильным характером. Хотя, он выбрал для картины небольшой формат, каждая мельчайшая черта лица и строгая черно-белая гамма костюма в полной мере выражают его уверенность в себе. Это гордый представитель третьего сословия, не чуждый шалостей житель богемного мира и серьезный художник, на визитных карточках, которого, в качестве рода занятий обозначено: «живописец»; человек, дающий уроки живописи и игры на скрипке соседям по кварталу, а с 1902 года – преподаватель в Филотехнической ассоциации. Не случайно, художники-экспрессионисты, представители творческого объединения: «Синий всадник» (Германия, начало XX века) придавали большое значение этому автопортрету [7, с. 63]. Парный к вышеописанному – это: «Портрет Жозефины, второй жены художника» (1900-1903) свидетельствует о той бедности и жизненных тяготах, которые сам художник предпочитал скрывать [7, с. 63] (илл. 11).

Жозефина, на которой Анри Руссо второй раз женился в 1899 году, в 1901 году открыла на улице Гассенди небольшой магазин канцелярских товаров, где, помимо прочего, собиралась продавать картины мужа. На портрете она выглядит нездоровой и преждевременно постаревшей; в 1903 году Жозефина скончалась. На других картинах мы видим еще прочный мир состоятельных, невозмутимых граждан. Артиллеристы, гости на сельской свадьбе, компания, отправляющаяся на воскресную прогулку в двуколке соседа-зеленщика К. Жюнье, а также его собаки и белая кобыла Роза, – все они застывают в неподвижности под взглядом художника.

Как фотограф, он останавливает любое движение и ловит торжественный момент. Анри Руссо делает все возможное, чтобы создать ощущение некоей церемонии. Гостей на свадьбе он изображает на фоне каштанов и акаций, – более удачный вариант, чем «натуралистические» драпировки в фотоателье, – и создает своеобразную фантастическую реальность [7, с. 68]. С помощью простых контуров и контрастов белого и черного он передает ощущение тесного внутреннего единства в статичной группе людей. Изобразительные трудности художник преодолевает, наделяя фигуры магическими свойствами: ближайший к зрителю мужчина словно сливается воедино с пнем, на котором он сидит; невеста, не подчиняясь законам земного притяжения, парит

Илл. 10. Анри Руссо. «Портрет художник». Около 1900-1903 гг. Х., м., 24,0 x 19,0 см // Лувр, фонд П. Пикассо (Париж)

Илл. 11. Анри Руссо. «Портрет Жозефины, второй жены художника». Около 1900-1903 гг. Х., м., 22,0 x 17,0 см // Лувр, фонд П. Пикассо (Париж)

в центре всей группы; пес огромных размеров становится своеобразным тотемным животным и в то же время обеспечивает необходимое композиционное равновесие. В экзотических портретах, с помощью которых Анри Руссо прощается с мелкобуржуазным миром, формы становятся еще более смелыми.

Около 1905 года был написан погрудный портрет мужчины, одетого на восточный манер и позирующего на фоне индустриального пейзажа вместе со своей полосатой, как тигр, кошкой (илл. 12).

Неясно, чей это портрет – популярного французского писателя и путешественника Пьера Лоти (1850-1923) или некоего Эдмона Франка, журналиста и поэта с Монмартра, который в 1952 году узнал в картине самого себя. Как бы то ни было, Анри Руссо знал, как подать экстравагантную натуру поэта. Этот денди со своей сигаретой смотрелся бы более уместно рядом с «островитянином» П. Гогеном или с волшебником Ж. Пеладаном [7, с. 68]. Фигура, изображенная, словно на игральной карте, в черных, белых, красных и желтых тонах, заколдовывает меланхолическое море домов; в духе Поля Верлена он извлекает песнь листа из пепла города.

Ритмичность цветовых пятен, «наклеенная сверху» ладонь, вторящая очертаниям труб, уплощенное ухо и лицо с почти, что кубистскими гранями – все эти детали придают картине строгость, вызывающую в памяти живопись поздней готики, и в то же время – современность, которая вновь проявила себя только у Ф. Леже (1881-1955) [7, с. 71]. В сравнении с предыдущей работой, написанный в 1909 году: «Портрет Йозефа Брюммера» выглядит вполне традиционным [7, с. 71] (илл. 13).

Судя по картине, Анри Руссо до ее написания изучал полотно Ж.-О.-Д. Энгра: «Портрет Л.Ф. Бертена» (1832), выставлявшееся в Лувре с 1897 года [7, с. 71]. Самым ярким представителем молодого и энергичного поколения художников нового стиля был Гийом Аполлинер (1880-1918), поэт-метафизик, а позднее – теоретик кубизма. Он познакомился с Анри Руссо в 1906 году через А. Жарри. К середине 1908 года у Анри Руссо сложился замысел парного портрета, на котором он хотел изобразить Аполлинера вместе с его музой, художницей Мари Лорансен, в одном из уголков Люксембургского парка. Поскольку они оба постоянно откладывали сеансы и не обращали внимания на финансовые затруднения Анри Руссо, тот едва успел закончить картину к выставке Салона независимых, состоявшейся в марте следующего года. В получившемся портрете есть что-то от карикатуры. Поэт стоит в позе послушного школьника, а сбоку возвышается Мари. Во втором варианте портрета (в нем Анри Руссо хотел исправить ошибку, поскольку в первой версии он написал левкои вместо гвоздик) художник сохраняет прежнюю трактовку своего замысла – великому поэту нужна была большая муза. Критики сочли портрет непохожим, однако такая критика сама по себе подтверждает узнаваемость изображенного персонажа. Знакомство Анри Руссо с Г. Аполлинером имело важные последствия. В том же 1906 году молодой художник Робер Делоне

Илл. 12. Анри Руссо. «Портрет Пьера Лоти». Около 1891 г. Х., м., 62,0 x 50,0 см // Кунстхаус (Цюрих)

Илл. 13. Анри Руссо. «Портрет Йозефа Брюммера». 1909 г. Х., м., 116,0 x 89,0 см // Частное собрание

(1885-1941) ищет встречи с Таможенником, а его влиятельная мать – Берта, графиня Делоне, – в 1907 году заказывает художнику картину: «Заклинательница змей» [7, с. 80] (илл. 14).

Эта картина, подобно некоторым другим «фантастическим» картинам художника, вызывает ассоциации с райским садом [8, с. 12]. Змея, например, отсылает нас к известному библейскому сюжету искушения. Правда, на этот раз Еве удается перехитрить Змея. Нечто похожее мы найдем на картине Анри Руссо: «Сон» (1910), где он изображает заклинателя «великодушным волшебником», очаровывающим змей игрой на своей «простенькой дудочке» [8, с. 12] (илл. 15).

В августе 1910 года Анри Руссо поместили в больницу Неккера из-за гангрены ноги, и вто-

Илл. 14. Анри Руссо. «Заклинательница змей». 1907 г. Х., м., 169,0 x 189,5 см // Музей Орсе (Париж)

рого сентября он скончался. Художник Р. Делоне и домовладелец Анри Руссо А. Кеваль распорядились, чтобы мастера похоронили на кладбище Баньё, где уже покоился А. Жарри. На могильной плите Аполлинер карандашом написал трогательную эпитафию, которую скульптор Константин Бранкузи (1876-1957) и художник Мануэль Ортис де Сарате (1887-1946) вскоре высекли на камне. В 1947 году останки Анри Руссо были перезахоронены в его родном Лавале.

Илл. 15. Анри Руссо. «Сон». 1910 г. Х., м., 204,5 x 298,5 см // Музей современного искусства (Нью-Йорк)

Таким образом, как и все ненасытные самоучки, Анри Руссо не придерживался конкретной системы, черпая вдохновение в книгах, иллюстрациях, открытках, рассказах знакомых и чужих картинах. Он представлял обычные вещи в абсолютно новой фантастической атмосфере, заключая их в свою визуальную Вселенную и пренебрегая правдоподобием объектов. Стиль Анри Руссо оказал огромное влияние на авангардные художественные течения – кубизм, экспрессионизм и сюрреализм. Но, сам Анри Руссо не задумывался об «измах»; он отчаянно мечтал лишь об одном, – чтобы его признали «настоящим» художником [8, с. 20].

Список литературы:

1. Бессонова М.А. «Поэт и Муза» Анри Руссо // Этюды о картинах. К 75-летию Государственного музея изобразительных искусств им. А.С. Пушкина / Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина. М.: Изд-во: «Искусство», 1986. С. 179-200.
2. Валье Д. Анри Руссо. М.: Изд-во: «Слово», 1995. 96 с.
3. Костеневич А.Г. От Моне до Пикассо. Французская живопись второй половины XIX – начала XX века в Эрмитаже. Альбом-каталог. Л.: Изд-во: «Аврора», 1989. 524 с.
4. Мастера рисунка и живописи: оригинальное издание под редакцией Фламинио Гвальдони / учредитель: ООО «КР Медиа». М.: Изд-во: «КР Медиа: Scira Centauria, 2018. 96 с. (№ 16: Руссо).
5. Перрюшо А. Таможенник Руссо / Послесл. К.Г. Богемской. М.: Изд-во: «Радуга», 1994. 398 с.: ил.
6. Руссо Анри (1844-1910 гг.) // Скляренко В.М., Иовлева Т.В., Рудычева И.А. 100 знаменитых художников, XIX-XX вв. / Худож.-оформитель Л.Д. Киркач. Харьков: Изд-во: «Фолио», 2003. С. 370-373. (100 знаменитых).
7. Стабеноу К. Анри Руссо. 1844-1910. М.: Изд-во: «АРТ-РОДНИК», 2009. 96 с.
8. «Художественная галерея». Еженедельное издание. Вып. № 84 (Руссо), 2015. 31 с.

Filippova O.N.
Association of art critics, Moscow

THE CREATIVE WORK OF HENRI ROUSSEAU AS AN SELF-TAUGHT ARTIST (1844-1910)

Summary
Henri Rousseau (1844-1910) became a late painter. He served in the army, was an officer for recovery of duties (hence, incidentally, his nickname – the Customs officer), he earned a living playing music. In 1886, he first exhibited at the Salon des Independants, and since then his paintings began to appear in the Independent, then in the Autumn salon. They are few who paid attention. At the end of his life, Henri Rousseau was discovered by artists and critics, among whom were A. Zhari, V. Ude, G. Apollinaire, P. Picasso, and A. Salmon.
Keywords: the creative work of Henri Rousseau, self-taught artist, genre scenes, christenings, family celebrations, portraits, self-portraits, military episodes, allegories, still-lifes, landscapes, Salon independents, Autumn salon, artists and critics.

УДК 7.03;7:001.12

НАТЮРМОРТ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЛЯ СЕЗАННА (1839-1906)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов, г. Москва

Жанр натюрморта, как нельзя более, соответствовал бурному темпераменту П. Сезанна (1839-1906) и его привычке к систематической работе. Люди оказывались не в состоянии долго сидеть в одной позе. Пейзажи, которые П. Сезанн писал с наслаждением, требовали тщательного поиска единственной правильной точки. Зато в своей студии он мог с неутомимым усердием переставлять яблоки, блюда и тарелки, пока не находил удовлетворявшего его сюжета, и яблоки с тарелками не двигались и не возражали. П. Сезанн проводил недели, а часто и месяцы в работе над своими натюрмортами, и потому он предпочитал не писать живые цветы – они вяли прежде, чем он заканчивал их изображение.

Ключевые слова: творчество Поля Сезанна, сцены завтраков на траве, портреты, натюрморты, литература, рисование моделей, копирование произведений знаменитых мастеров прошлого, работа на пленэре, пейзажи, выставки импрессионистов.

Постановка проблемы. Общеизвестно, что П. Сезанн – это был великий мастер. В его прирожденной гениальности, в умении найти магическую формулу современного искусства в XIX столетии, которая к тому же предвещала многое для будущего, а также в его живописном даре никто не сомневался. Однако, нам было бы интересно узнать и понять, как он работал над натюрмортами, вырабатывая свою неповторимую цветовую гамму – это сочетание сизо-голубого и оранжево-желтого тонов.

Анализ последних исследований и публикаций. После смерти П. Сезанна в 1906 году вышло множество книг и статей о нем, но вряд ли можно утверждать, что существует хотя бы одно удовлетворительное жизнеописание художника. Книга Г. Мака: «Поль Сезанн», вышедшая в Лондоне в 1935 году, была лучшей для того времени попыткой; Дж. Ревалд позже, в книге: «Биография Поля Сезанна» (Нью-Йорк, 1939) добавил немало ценного и значительного материала [1, с. 5]. Но, нет пока не одной книги, в которой были бы собраны все доступные факты, и которая излагала бы их с критических позиций, поровну, освещая и его неустанную битву в искусстве, и сложности личной жизни. Сей труд предпринял Дж. Линсей, создав книгу: «Поль Сезанн» (Лондон, 1969) [1]. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, раскрыть творчество П. Сезанна, как мастера натюрморта, проанализировать его работы.

Французский живописец и график Поль Сезанн родился 19 января 1839 года в Экс-ан-Провансе в семье ремесленника. Его отец – Луи-Огюст Сезанн, был человеком деятельным, хватким, знающим толк в ведении дел. Он сумел стать самым успешным торговцем в Эксе, открыв фирму по продаже шляп. Через некоторое время ему удалось значительно разбогатеть и основать собственное банковское дело. С ранних лет Поль начал проявлять незаурядные способности к рисованию. После начальной школы он оканчивает школу Сен-Жозеф и в октябре 1852 года поступает в шестой класс закрытого коллежа Бурбон. В годы учебы П. Сезанн познакомился с будущим знаменитым французским писателем Э. Золя (1840-1902). Дружеские отношения связывали этих людей на протяжении всей жизни.

В коллеже П. Сезанн интересовался не только рисованием, но и литературой, в частности он очень любил античных авторов, читал их в подлиннике, а Вергилия считал лучшим поэтом. Каждый вечер П. Сезанн брал уроки рисования в Муниципальной художественной школе у Ж. Жибера. Окончив коллеж Бурбон в 1858 году, П. Сезанн поступил на юридический факультет университета в Эксе. Завершив учебу в 1861 году, Поль посетил Париж, после чего поступил на работу в банк отца. Через год он понял, что банковское дело не является его призванием, и переселился в Париж.

Каждый день П. Сезанн посещал студию Сюиса, обучаясь рисованию моделей, работал в Лувре, копируя произведения знаменитых мастеров прошлого. В это время он находился под сильным впечатлением картин, исполненных Э. Делакруа (1798-1863) и Г. Курбе (1819-1877). В 1863 году художник впервые побывал в Салоне Отверженных, где открыл для себя работы молодых художников-новаторов, проложивших новые пути в искусстве (Э. Мане и др.). Произведения П. Сезанна 1860-х годов знаменуют собой так называемый барочный, или романтический, период. Искусствоведы именно так обозначают его из-за некоторой чрезмерности выразительных художественных форм и эмоциональной экспрессивности.

Характерными образцами барочного периода считаются такие полотна, как: «Оргия» (ок. 1864-1868, собрание Леконт, Париж), «Негр Сципион» (ок. 1865, Музей искусств, Сан-Паоло), «Вскрытие» (ок. 1867-1869, собрание Леконт, Париж), «Магдалина, или горе» (1869, Музей д'Орсэ, Париж) и др. (илл. 1) [6, с. 121].

В картинах 1860-х годов краски тяготеют к монохромности, преобладают черные тона, а сама фактура тяжелая, и художник месит краски словно глину, отдельные мазки ложатся, словно струпья. Такая манера письма уже романтична по самой сути, имеет открытый, взволнованный характер.

В это время П. Сезанн много размышлял о жизни и смерти. Поэтому наряду со сценами завтраков на траве (которые невольно напоминали аналогичную по названию картину Э. Мане), портретами он много пишет натюрмортов типа «vanitas» с черепами и шандалами со свеча-

Илл. 1. П. Сезанн. «Магдалина, или горе». 1869 г. Х., м. // Музей д'Орсэ (Париж)

Илл. 2. П. Сезанн. «Натюрморт с черными часами». Ок. 1870. Х., м., 55,0 х 75,0 см // Частное собрание (Париж)

ми [10, с. 5]. Эффектен и значителен его: «Натюрморт с черными часами», написанный около 1870 года (илл. 2) [10, с. 5].

В этом натюрморте, полном символов, намечается интерес к определенной структурности в построении композиции. Самая яркая точка в картине – это лимон, находящийся в центре. Вокруг него сформировано неглубокое пространство, в котором легко прочитываются вертикальные и горизонтальные оси. На самой полке представлен желтый лимон, находящийся в центре композиции. Рядом часы в черном футляре, чашка с голубой каемкой, ваза без цветов и раковина. Часы без стрелок, зеркало, намекающее на потусторонний мир, ваза без цветов, наконец, раковина, которая напоминает о море, о вечной стихии, да и сама салфетка, воспринимающаяся тут, как некий саван, говорят о том, что жанр произведения – это «memento mori» (помни о смерти) [10, с. 6]. Сам живописный строй этого натюрморта напоминает некоторыми приемами письма стиль Э. Мане, которым молодой П. Сезанн явно вдохновлялся. Об этом свидетельствует сопоставление чашки с голубым ободком, желтого лимона и белой салфетки. У Э. Мане краски индивидуализированы, и П. Сезанн пробует себя в том, чтобы из них создать целостный ансамбль. Впоследствии он уйдет от такой живописной системы, стремясь к гармонии планов, переходящих друг в друга оттенков.

В студии Сюиса произошло знакомство П. Сезанна с импрессионистами, в частности с К. Писсарро (1830-1903). Вместе с К. Писсарро художник работал в 1872-1873 годах в Понтуазе и Овере. Это сотрудничество оказалось благотворным для дальнейшего формирования оригинальной творческой манеры П. Сезанна, который начал больше работать на пленэре. Он писал множество пейзажей, преимущественно в светлой цветовой гамме, принимал участие в выставках импрессионистов. Однако, в это время проявилось его существенное отличие от импрессионистов, поскольку для П. Сезанна важнее было не передать мимолетное впечатление от увиденного, а показать гармонию человека с окружающим его переменчивым миром и подчинить ускользающую стихию разумным законам.

Вместо характерного для импрессионистов, струящегося растворения реального мира, живописец стремился показать зримую материальность предметов, вернуть им характерную плотность и объем. Именно поэтому одним из излюбленных жанров мастера стал натюрморт. Таковы были его: «Букет цветов в синей вазе» (1873-1875, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург), «Фрукты» (1879-1880, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург), «Натюрморт с фруктами» (1879-1882, Частное собрание) и др. (илл. 3, 4, 5) [6, с. 122].

В экспериментальной импрессионистической работе: «Букет цветов в синей вазе» (1873-1875) отражены поиски художником новых цветовых сочетаний и построения композиции с помощью цветовых пятен. Сохранилось полотно П. Сезанна 1873-1875 годов, на котором был изображен тот же самый букет цветов в той же самой вазе (собрание Ш. Дюран-Рюэля, Париж). Эрмитажную картину: «Букет цветов в синей вазе» сам художник считал наиболее законченной, т.к. он подписал ее и подарил ценителю и собирателю работ импрессионистов Виктору Шоке [4, с. 109].

Через несколько лет после написания «Букета цветов в синей вазе» П. Сезанн создает «Фрукты» (1879-1880) [8, с. 73]. Происходит дальнейшее очищение палитры. В красках больше звучности и определенности, определенности стабильной, неизменной. Это, действительно, искусство солидное, вечное и в этом смысле, подобное музейному. Но, возникает вопрос, насколько оно подобно ему в приемах изображения предметов и решении живописных задач. Рядом с голланд-

Илл. 3. П. Сезанн. «Букет цветов в синей вазе». 1873-1875 гг. Х., м., 55,0 х 46,0 см // Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург)

Илл. 4. П. Сезанн. «Фрукты». 1879-1880 гг. Х., м., 45,1 х 54,2 см // Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург)

Илл. 5. П. Сезанн. «Натюрморт с фруктами». 1879-1882 гг. Х., м., 46,0 х 55,0 см // Частное собрание (Париж)

скими натюрмортами XVII столетия, классической поры этого жанра, сезанновские: «Фрукты» выглядели бы несколько неуклюже [8, с. 73]. Двумя веками раньше художник, включая в свою картину лимон, разрезал его, показывал и его кожуру, завивающуюся спиралью, и срез со сверкающими каплями сока и ясным обозначением строения плода.

И этот лимон, и всякий другой предмет в картине узнается сразу же, поскольку господствует принцип зеркального подобия. Сезанновские предметы сохраняют какую-то автономию по отношению к этому принципу, а сам художник не стремится занять внимание зрителя рассказом о них. Тут П. Сезанн непохож не только на старых мастеров, но и на импрессионистов, чьи картины с определенной, достаточно далекой, точки зрения создают иллюзию реально воспринимаемого вида. То, что предметность вещей у П. Сезанна относительна, во «Фруктах», пожалуй, лучше всего показывает салфетка [8, с. 74]. Ее ткани не чувствуешь. Это какая-то прекрасная белая глыба, скорее живописная идея салфетки, чем ее буквальное отображение. «Вот тезис – каков бы то ни был наш темперамент или способности, мы должны дать образ того, что видим, забыв все, что было сделано до нас» [8, с. 74]. П. Сезанн медленно, шаг за шагом, порой мучительно, шел к раскрытию образной сути своих предметов, не уставая писать одно и то же.

Поскольку он имел дело с живописью, образная характеристика предметов должна была быть живописной, а не литературной, символической, психологической, гастрономической или какой-либо еще. Во «Фруктах» цвет каждого предмета наделен большой интенсивностью, которая не придумывается художником, пишущим с натуры [8, с. 74]. Самое трудное заключалось в том, чтобы ничуть не умалить динамической силы цвета ради передачи третьего измерения и в то же время не пожертвовать совсем ни глубиной пространства, ни объемностью вещей (тенденция к уплощению была в известной мере свойственна импрессионизму), настолько трудное, что П. Сезанн должен был сосредоточиться на изображении вещей с простейшими геометрическими объемами. Шаровидные плоды, графин – это соединение шара и цилиндра, рядом – сосуд, представляющий усеченный конус, полушарие фарфоровой чашки. Натюрморт составлен, таким образом, чтобы, во-первых, каждый предмет четко читался с любого расстояния, не разрушая общей композиции, а во-вторых, чтобы создавалась возможность раскрытия всего регистра колористических сопоставлений.

Апельсин, например, сравнивается то с графином, то с салфеткой, то с лимоном и другим

апельсином. Таким образом, по самой своей природе натюрморт был жанром, неудобным для импрессионистов. П. Сезанн же обращался к нему очень охотно, потому, что в «единоборстве» с недвижными предметами легче решались те сложнейшие проблемы, которые он ставил [8, с. 75]. Картина «Натюрморт с фруктами» (1879-1882), возможно, была написана в то время, когда художник уже отошел от группы импрессионистов [9, с. 46]. Эта работа содержит все формальные, поэтические и теоретические элементы работы П. Сезанна. Для мастера из Экса тема натюрморта является не простым выбором жанра, но и самой эмблемой живописи, как соглашательства между видимым и чувственным воспроизведением высшей степени неподвижности и олимпийского спокойствия, присущего классическому искусству. Помимо тонального модулирования охро-оранжевого и лимонно-желтого в изображении фруктов, способствующего слиянию планов, композиция приобретает еще большую глубину, благодаря расположенному справа ножу, который мы видим в фас и являющемуся единственным «образующим» перспективным элементом [9, с. 46].

Илл. 6. П. Сезанн. «Персики и груши». 1888-1890 гг. Х., м., 61,0 х 90,0 см // Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина (Москва)

Илл. 7. П. Сезанн. «Корзина с яблоками». Ок. 1895 г. Х., м., 62,0 х 79,0 см // Художественный институт (Чикаго)

И фруктовая ваза, показанная с двух точек зрения: фронтально и сбоку – будто бы художник обошел вокруг нее, и план стола, с которого в любой момент могут скатиться предметы, – все это напоминает одновременную множественность расширения мысли, открывшей новые и неизведанные пути эстетического познания в наш век. Чтобы добиться подробного перспективного искажения, П. Сезанн варьировал наклон предметов, подкладывая под ним монеты.

К концу 1880-1890-х годов натюрморты П. Сезанна становятся более сложными, кажутся чересчур перегруженными утварью различных размеров и разнообразными фруктами. Часто здесь же присутствует излюбленная мастером цветастая драпировка, ниспадающая тяжелыми складками. Таков его натюрморт «Персики и груши» (1888-1890, ГМИИ им. А.С. Пушкина, Москва), где ощущается внутренняя напряженность (илл. 6) [6, с. 124].

Данный натюрморт отличают простота форм и чистота цвета. Мягкими волнами струится смятая салфетка, брошенная на стол; словно сопротивляясь ее движению, лежат массивные груши; тарелка с персиками слегка накренилась, а молочник, указывающий носиком в левый верхний угол полотна, покоится непоколебимо прямо. Динамичность этой работе сообщает заметная на фоне натюрморта нижняя часть стены с широкой синей полосой, проходящая под углом к краю столика.

Пространство полотна раскрывается подобно вееру, оно обтекает и обволакивает все изображенные предметы, создавая между ними некую напряженность. Мастер не стремится соблюдать правила прямой перспективы; в ней свободно совмещаются сразу несколько точек зрения. П. Сезанн признавал тот факт, что художник не ограничен представлением реальных предметов в реальном пространстве. Напротив, живописными средствами он может создавать взаимоотношения между ними, которые в реальности существовать не могут.

Так, в натюрморте «Корзина с яблоками» (ок. 1895, Художественный институт, Чикаго) стол словно сломан пополам – его правая часть категорически не совмещается с левой, и этот «дефект» художник «прячет» под салфеткой и бутылкой (илл. 7) [3, с. 106].

Корзина, опирающаяся на подставку, неестественно опрокинута, но яблоки не высыпаются из нее. По словам одного искусствоведа, «то, как прижимаются яблоки к смятой салфетке, предполагает наличие у них своего независимого мнения» [3, с. 107]. Центром композиции является бутылка, немного, наклоненная влево. По выражению того же специалиста, она, как «якорь в непрерывном движении волн», которые образуют предметы вокруг – они кажутся одушевленными, разыгрывающими собственный спектакль [3, с. 107]. Как и малые голландцы, П. Сезанн искал асимметричного расположения предметов. Но, там, где у голландцев неустойчивость была лишь композиционным приемом, П. Сезанн делает ее неотъемлемой частью концепции натюрморта.

Одно из самых известных высказываний П. Сезанна о своем художественном методе было зафиксировано в письме художнику Э. Бернару (1868-1941) от 15 апреля 1904 года: «Трактуй-

Илл. 8. П. Сезанн. «Натюрморт с гипсовым купидоном». Ок. 1895 г. Х., м., 70,0 х 57,0 см // Институт искусства Курто (Лондон)

Илл. 9. П. Сезанн. «Натюрморт с луком». 1896-1898 гг. Х., м., 66,0 х 82,0 см // Музей д'Орсэ (Париж)

те природу посредством цилиндра, шара, конуса – и все в перспективном сокращении, т.е. каждая сторона предмета, плана должна быть направлена к центральной точке. Линии, параллельные горизонту, передают протяженность, т.е. выделяют кусок из природы… Линии, перпендикулярные этому горизонту дают глубину. А поскольку в природе мы, люди, воспринимаем больше глубину, чем поверхность, то необходимо вводить в колебания света, передаваемые красными и желтыми тонами, достаточное количество голубых, чтобы дать почувствовать воздух» [3, с. 108]. Этот совет часто понимался неверно, трактовался, как стремление упростить все формы, сведя их к геометрическим объемам.

Особенно любили первую фразу, вырванную из контекста, художники-кубисты. Но, в воспоминаниях Э. Бернара есть разъяснение мысли П. Сезанна: «В природе все лепится на основе шара, конуса и цилиндра, и, прежде всего, художник должен учиться на этих простых фигурах, а уже потом он может делать все, что захочет» [3, с. 108]. Центром композиции «Натюрморта с гипсовым купидоном» (ок. 1895 года, Институт искусств Курто, Лондон) является статуэтка маленького Купидона – копия со статуэтки в стиле барокко XVII века (илл. 8) [2, с. 132].

Благодаря развороту и пышным формам, а также напряженной точке зрения сверху она словно закручивается вокруг своей оси, увлекая за собой все пространство картины. В правой верхней части холста мы видим изображение коленопреклоненного мужчины, но художника явно привлекала сама форма Купидона, и он подчеркнул ее изгибы, повторив их в округлостях луковиц и яблок. Он выявил также и контрасты, придающие композиции динамическую напряженность.

Бледная окраска статуэтки выделяется на фоне ярких плодов, изгибы фигуры Купидона обрамлены прямыми линиями холста позади него. Легкая размытость заднего плана усиливает это напряжение. Синяя ткань на столе слева незаметно сливается с тем, что она укрывает и что при ближайшем рассмотрении оказывается, прислоненными к стене холстами, тогда, как стрелки луковицы на столе выглядят и как часть, стоящей сзади картины, и как часть самой луковицы. В 1896-1898 годах П. Сезанном был написан «Натюрморт с луком» (Музей д'Орсэ, Париж) (илл. 9) [7, с. 36].

Совершенно оригинальным решением художника здесь является передача предметов в одной композиции с разных точек зрения: бутылка и боковая сторона стола изображены с фронтального ракурса, а столешница – сверху, благодаря, ему перспектива слегка деформируется. Позже этот прием будут активно использовать кубисты. Стол покрывает скатерть, похожую на драпированную ткань, которая оживляет общую строгость композиции. Стена служит нейтральным фоном, – это большое, пустое, кажущееся полупрозрачным пространство.

Около 1899 года П. Сезанн написал работу «Яблоки и апельсины» (ок. 1899, Музей д'Орсэ, Париж), которая стоит в одном ряду еще с шестью натюрмортами, написанными им во время пребывания в Париже (илл. 10) [3, с. 105].

Для всей этой серии характерно использование одного и того же набора предметов: керамических блюд и кувшина с цветочным декором. В качестве фона или эффектного задника в композициях присутствует задрапированная ткань – мотив, восходящий к фламандским натюрмортам XVII века. От старых мастеров в этой картине есть роскошь драпировок и умение видеть и чувствовать красоту материального мира. Но, пластический и живописный язык П. Сезанна создает иной эффект. Неровный ритм складок пестрого занавеса и белоснежной скатерти, смешение разных пространственных планов, восходящая диагональ края стола привносят в композицию динамику взамен спокойствия классических образцов. «Натюрморт с драпировкой» (ок. 1899, Эрмитаж, Санкт-Петербург) – это одно из самых выдающихся произведений П. Сезанна в жанре натюрморта (илл. 11) [8, с. 75].

Илл. 10. П. Сезанн. «Яблоки и апельсины». Ок. 1899 г. Х., м. // Музей д'Орсэ (Париж)

Илл. 11. П. Сезанн. «Натюрморт с драпировкой». Около 1899 г. Х., м., 55,0 х 74,5 см // Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург)

При удивительной уравновешенности в картине и в помине нет холодной рассудочности, ибо могучий темперамент мастера сквозит в каждом мазке, в энергичной объемности его плодов, в складках смятых салфеток, в теснящихся узорах драпировки. Как и прежде, его плоды совершенно освобождены от гастрономической привлекательности и всего того, что не связано непосредственно с эстетическим восприятием предмета. Различные детали натюрморта написаны с неодинаковой степенью законченности. В то время, как салфетка в правом нижнем углу картины осталась незавершенной, фрукты являются идеальным примером законченного сезанновского построения формы цветом.

Для создания ощущения объема П. Сезанн не прибавляет ни черного, ни белил. Пользуясь оружием импрессионистов – чистым цветом, – но, пользуясь им по-своему, он строит форму апельсина, последовательно, располагая желтые, оранжевые, красные, фиолетовые мазки в таком порядке, чтобы из их совокупности рождался шар, который не служит сколком, повторением какого-то отдельного апельсина, а становится драгоценным сгустком живописной материи. И П. Сезанн не даст ему потеряться в общей красочной структуре. Один апельсин отделяется от другого синеватым контуром. Ни у К. Писсарро, которого П. Сезанн считал своим учителем, ни у К. Моне (1840-1926) такого оконтуривания не было. У Э. Дега (1834-1917) оно было, но роль его совершенно иная. Контур в сезанновской картине на расстоянии оказывается воздушной оболочкой плода, поскольку художник не игнорирует воздуха (он – часть материи, из которой состоит мир), а общий сизоватый налет натюрморта есть не что иное, как воплощение воздушной среды.

Таким образом, посвятив столько времени и напряженных усилий натюрморту, – он создал около 200 картин этого жанра, – художник возродил формы, привлекавшие нескольких крупных мастеров, за исключением Э. Мане, на протяжении почти целого века. Но, возродив формы, он придал им серьезные изменения. П. Сезанна не привлекало, как его предшественников, изображение домашнего быта: кухонные столы с остатками еды. Напротив, он стремился создавать полотна, воспринимаемые сами по себе, как цельные композиции форм и цветов. Преодолев статус второсортного, жанр натюрморта после П. Сезанна стал полноправным выражением художественного видения многих крупнейших мастеров XX века.

Список литературы:

1. Линдсей Дж. Поль Сезанн / Пер. с англ. Москвиной Л.В.; послесл. и примеч. Богемской К.Г. М.: Изд-во: «Искусство», 1989. 416 с.: ил. (Жизнь в искусстве).
2. Натюрморты Сезанна // Мир Сезанна. 1839-1906 / Ричард Мёрфи. М.: Изд-во: «Терра-Книжный клуб», 1998. С. 128-139.
3. Осипова И.С. Сезанн. М.: Изд-во: «ОЛМА Медиа Групп», 2010. 127 с. (Галерея гениев).
4. Поль Сезанн (1839-1906) // Живопись импрессионистов. К столетнему юбилею Первой выставки французских художников-импрессионистов (1874-1974) / Сост. каталога: А.Г. Барская, М.А. Бессонова и др. М.: Изд-во: «Изобразительное искусство», 1974. С. 107-120.
5. Поль Сезанн // Калитина Н.Н. Французская пейзажная живопись. 1870-1970. Л.: Изд-во: «Искусство», 1972. С. 82-93.
6. Поль Сезанн (1839-1906) // Мастера натюрморта / Авт.-сост. Г.В. Дятлева. М.: Изд-во: «Вече», 2002. С. 120-125.
7. Поль Сезанн / Сост. А.А. Бобкова. М.: Изд-во: «Рипол классик», 2018. 40 с.: ил. (Великие зарубежные живописцы).
8. Постимпрессионизм // А.Г. Костеневич. Французская живопись XIX – начала XX века в Эрмитаже. Очерк-путеводитель. Л.: Изд-во: «Аврора», 1979. С. 70-105.
9. Серафини Дж. Сезанн. Мастера живописи. М.: Изд-во: «Белый город», 2001. 64 с.
10. Турчин В.С. Поль Сезанн. Серия XX век: страны, мастера. Выпуск третий, 1-е полугодие 2007 года. 33 с. (Библиотечка «Юного художника»).

Filippova O.N.
Association of art critics, Moscow

STILL-LIFE IN THE CREATIVE WORK OF PAUL CEZANNE (1839-1906)

Summary
The genre of still-life, as well as possible, corresponded to the stormy temperament of P. Cezanne (1839-1906) and his habit of systematic work. People were unable to sit in one position for a long time. Landscapes that P. Cezanne wrote with pleasure, required careful search for the only correct point. But in his Studio he could rearrange apples, dishes and plates with tireless zeal, until he found a plot that satisfied him, and apples with plates did not move and did not object. P. Cezanne spent weeks and often months working on his still lifes, and therefore he preferred not to write fresh flowers – they were wilting before he finished their image.
Keywords: the creative work of P. Cezanne, breakfast scene on the grass, portraits, still-lifes, literature, drawing models, copying works of famous masters of the past, work in the open air, landscapes, the exhibition of the Impressionists.

УДК 7.04

ХУДОЖНЄ ТКАЦТВО ЯК РІЗНОВИД ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КРОЛЕВЕЦЬКОГО ТКАЦТВА

Павлова А.О.
Київський університет імені Бориса Грінченко

Розглядається розвиток декоративно-прикладного мистецтва, особливості в певних періодах історії його зародження, а саме характерні особливості кролевецького ткацтва. В статті аналізується історія зародження та становлення художнього ткацтва.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, художнє ткацтво, орнамент, символ, стилізація.

Постановка проблеми. Широковідомий вид декоративно-прикладного мистецтва – художнє ткацтво. Що ж таке художнє ткацтво? Це одне з найдавніших елементів предметно-духовного світу особи та національної культури України. Дане ремесло сповнене орнаментальними, колористичними видами та технічними прийомами виготовлення тканин [7, с. 512].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що декоративно-прикладне мистецтво є найбільш близьким для українців та художнє ткацтво мало досліджене у мистецтві. Проблематиці Кролевецького ткацтва присвячені окремі аспекти в роботах етнографа й колекціонера І.М. Гончара, мистецтвознавецця О. Грищенка.

Стилізація та оригінальна манера виконання ткацьких виробів притаманна А. Іваницькій, П. Бідному, Л. Ринди, В. Євтихію та І. Євтихію. Використовував традиційну техніку перебору з ремізно-човниковим ткацтвом Г. Шабельник, Н. Паталах, М. Доценко, О. Гавруш, І. Дудар. В публікаціях К. Демчика, І. Кляпетури, К. Гончара широко досліджена етнографічність декоративно-прикладного мистецтва. Основні факти і відомості про художнє ткацтво у творчості сучасних художників можна простежити у статті Ганни Вінтоняк [2, с. 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Народне декоративно-прикладне мистецтво стало об'єктом різних публікацій та досліджень. Проте слід зазначити, що тема саме художнє ткацтво не отримало належного висвітлення в публікаціях закордонних дослідників.

Мета статті – дослідити розвиток декоративно-прикладного мистецтва, особливості в певних періодах історії його зародження, а саме характерні особливості кролевецького ткацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як же сформувалось декоративно-прикладне мистецтво? Декоративно-прикладне мистецтво створено з початку розвитку духовної та культурної сутності людини, оскільки бажання оздоблювати повсякденний посуд, одяг, перетворилася у вміння прикрашати навколишнє середовище. Тому це поступово сформулювало локальні відмінності етнографічних груп, своєрідну культуру та свідомість української нації.

Народне декоративно-прикладне мистецтво сповнене багатогранним талантом, досвідом, естетичними вподобаннями та традиціями. Міцними вузлами скріплена магічно-обрядова й господарська діяльність особистості. Тож, у період розквіту скіфської культури неабиякого злету отримало художнє ткацтво. Матеріали поховань з курганів Чортомлик та Куль-Оба підкріплюють факти – скіфські господині приділяли увагу даному ремеслу. Заможні застосовували грецький веретень з кістяним набором, бідні – дерев'яний з глиняним чи свинцевим пряслом.

Оскільким процес еволюції суспільства та набування культур доповнювалися удосконаленням ткацьких знарядь та технології виготовлення, у регіонах України археологами знайдені різні пам'ятки ткацького виробництва. У розкопках с. Райки на Житомирщині знайдені клубки вовняної пряжі, лляні нитки, рештки насіння конопель, залишки грубих конопляних мішків, фрагменти тканин, дерев'яне і кістяне мотовило для змотування ниток. Дана археологічна знахідка означає, що наявний визначний прогрес ткацького виробництва XI–XIII ст. на території Київської Русі [1, с. 8].

Вироби тих часів ткалися вручну на саморобному верстаті з льняної, конопляної або вовняної пряжі. Візерунки тканин створювались у процесі переплетення ниток основи та піткання різнобарвної або однобарвної пряжі, внаслідок чого майстри досягали колірних і фактурних ефектів.

Найбільш розповсюджені на Україні дві основні техніки ткацтва – човникова та перебірна, котрі обумовлювали характер орнаменту. Тканинам, виконаним у човниковій техніці, властива поперечно – смугаста композиція орнаменту. Перебірна техніка дає ширші можливості створення складних візернків на тканинах: поперечні смуги та геометризовані мотиви – ромби, зірки, розетки, стилізовані зображення квітів, птахів.

Велику роль в українському народному побуті відігравали декоративні рушники. Ними не лише прикрашали хати, а й використовували їх у народних обрядах. Залежно від призначення мали різні розміри, орнаментальні мотиви та композиції. Малюнок рушників, загалом зосереджувався на краях, а до центру поступово полегшувався. У народних тканинах присутня логічність розміщення малюнка, тонке відчуття пропорцій і співвідношення орнаментованих частин до вільного поля.

Чітко виражена відмінність в побудові орнаменту, зумовлена різним ужитковим призначенням. Тому деякі мотиви відображаються й на людських оселях, інтер'єрі, килимах, одязі, посуді, керамічних виробах. У давні часи слов'яни знайшли захист від злих духів саме в незвичайних символах, які надалі використовували у оздобленні та декорації. Відомо, що на нашій Батьківщині оберегом від нечистих сил слугував рушник, як справжній охоронець.

Кожній місцевості притаманна оригінальна подача власного витвору мистецтва, а саме відрізнялися орнаментальні мотивами та композиційні, кольорові рішення, ритмічна особливість орнаменту. Ось, ткацтво Лемківщини – галузь традіційно-побутової культури, самобутній вид національної творчості з глибокими історичні коренями і етнічною специфікою. Потреба мешканців у вбранні і тканинах для оздоблення будинків, виробів господарського призначення започаткувало її масове виготовлення в домашніх умовах [3, с. 27].

Один з найвідоміших центрів ткацтва, що уславився виробництвом рушників ще у XV столітті, – місто Кролевець Сумської області. На сьогоднішній день продовжують користуватися успіхом кролевецькі червоно-білі рушники з рельєфно-пластичними узорами, виконані в техніці перебірного ткання. Орнаментальні композиції відзначаються лаконізмом, урочистістю, святковістю та органічним поєднанням орнаментальних елементів з сучасними тематичними мотивами. Серед майстрів Кролевецької фабрики художнього ткацтва відомі Г. Шабельник, Н. Паталах, М. Доценко, художники О. Гавруш, І. Дудар [4, с. 6].

Тож, митці довели власну техніку переплітіння до високого художнього рівня. Поперечносмугаста орнаментація характерна човниковій тканині, оскільки органічно поєднані тло і візерунок, що складається з дрібних і густо розташованих геометричних фігур. Нитка ведеться кількома човниками вздовж ширини тканини. Геометричний орнамент виконується східцями, між нитками основи вводиться дошка, поставлена на ребро. Смуги узорів розміщені на кінцях рушника, а вільне поле заткане узорною технікою. Стилізовані мотиви пломеніють зображенням «дерева життя», природних форм, геометричних фігур, восьмикінцевими розетками, зріднені з релігійною обрядовістю слов'ян.

На Кролевеччині на лівому березі річки Реть (мікрорайон Подолове), під час археологічних розкопок, знайдено напівземлянку ранньослов'янського часу V–VII ст., в якій знаходилися прясла. Перший двосторонній рушник з витканою датою «1838», виготовлений за старою технікою «під парки», зберігається у Кролевецькому районному краєзнавчому музеї. На льняній основі з природним барвником ниток зображено двоголові орли з опущеними крилами [6; 7].

В архівних документах за 1855 р. наголошено, що ремісники переважно чоловіки. Ймовірна причина – потреба ткацької продукції на загальновідомому осінньому Кролевецькому Ярмарку. За 40 років кількість ткачів зросла у вісім разів. У 1891 р. в місті нараховувалося ткачів-кустарів близько 1200 осіб. Із 623 будинків ткачів 207 мали по одному верстату, а в 416 будинках – від двох до п'яти. Кожен майстер володів оригінальним стилем та своєрідною манерою виконання, найвідоміші автори: Анастасія Іваницька, Петро Бідний, Лаврентій Ринда та син Євтихій, онуки Іван та Василій.

Використовувалося техніка перебору з ремізно-човниковим ткацтвом, пов'язане із введенням багаторемізного ткацького верстата. Художники І. Дудар, О. Гавруш, вивчаючи джерела кролевецької творчості, створюють різноманітні техніки, за допомогою яких є можливість розробити складні технічні завдання. Кролевецькі рушники набувають ознак тематичного панно, динамічних вертикальних композицій. У нескінченний ланцюжок поєднувалися ромби, квадрати,

Мистецтвознавець Олекса Грищенко, описував кролевецьке ткацтво: «З усієї України, та навіть з Московщини, приїздили на ярмарок 14 вересня – на Чесного Хреста – закуповувати квітчасті рушники. Орнаменти кролевецьких рушників й барвисті плахти, виткані руками наших селянок. У кожній хаті, в околицях міста, було чути рівномірний стукіт верстатів: крізь білі нитки основи, вліво і вправо, швидко бігали човники з різнобарвними нитками піткання. Рушники з білого полотна, один метр завдовжки на сорок сантиметрів завширшки, що прикрашали в наших домах божники, мали на кінцях пишні червоні узори, що зображували фантастичних райських птахів, вигаданих звірів, людські постаті й стилізовані дерева та рослини» [9, с. 2].

У Кролевецькому повіті Черніговської губерні налічувалося до 1,5 тис. майстрів. На початку XX ст. кролевецькі ткацькі вироби продавали на Всесвітній виставці у Берліні 19 січня 1914 р. У наступному році в Чернігові видана книга з картами губернії, де наголошують, що Кролевець – «праотець ткацтва».

Серед різноманіття виробів: полотно, рушники, покривала, скатертини. Саме плахти відмічені високими нагородами на закордонних виставках у Парижі та Чикаго. Меблі, оббиті українськими плахтами, стіни декоровані кролевецькими рушниками, оздоблювали зал палацу в Тюїльрі в Парижі. Також були в колекціях Київського та Чернігівського музеїв, в музеї імператора Олександра III в Петербурзі. У 1936 р. на міжнародній виставці в Парижі кролевецький рушник отримав золоту медаль. Його експонують у Франції, Німеччині, Японії, Австралії, США, Канаді, прикрашає королівські палаци європейських держав [5, с. 2].

На початку XX ст. створють нові сюжети, загалом жанрові сцени. На сьогоднішній день, творчо удосконалюючи прийоми і зберігаючи національні художні традиції, у місті відновлюють ткацьку фабрику «Художнє ткацтво». Кролевецькі рушники були, є і будуть національним символом, як український духовний гімн.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що у статті було досліджено історію зародження та художнього ткацтва як різновиду декоративно-прикладного мистецтва та характерні особливості ткацтва. Декоративна трактовка пластичних природних форм, змодельвана в композиціях кролевецьких рушників, дає змогу поринути в процес творчої роботи народних майстрів, поєднавши функції педагогічної діяльності пластичних мистецтв, естетичного та морального виховання.

Корінням потужньої нації без перебільшення, є перевірені віками цінності, що передаються з покоління в покоління, серед них – унікальні народні промисли. Кролевецький рушник є і оберегом і молитвою, і засобом спілкування з предками. Рушник – унікальне явище української матеріальної та духовної культури, що поєднує в собі декоративність та глибокий символічний зміст. Орнаменти символізують образи добра, гармонії, захисту від зла.

Список літератури:

1. Вертіль О. Пролягли у світ дорогами кролевецькі рушники / О. Вертіль // Сумщина. – 2010. – 8 с.
2. Вертіль О. Біжать узори в глиб століть / О. Вертіль // Уряд. кур'єр. – 2009. – 12 с.
3. Гагина Е. Кролевецкие рушники: красное и белое / Е. Гагина // Ваш шанс. – 2009. – 27 с.
4. Говійна Л. Збережемо разом національну святиню – Кролецькі рушники / Л. Говійна // Сумський регіон. – 2008. – № 19-20. – 6 с.
5. Кочерженко Є. Втрачаємо кролевецький рушник / Є. Кочерженко // Ярмарок. – 2008. – 2 с.
6. Кобизький І. Роль династії Риндіних у розвитку Кролевецького ткацтва / І. Кобизький // Кролевецький вісник. – 2007. – 7 с.
7. Новый энциклопедический словарь изобразительного искуства в 10 т. / [науч. ред. Власов В.Г.]. – СПб.: Азбука-классика, 2004 – 2009. – 926 с. – Т. 2 (Б–В). – 512 с.
8. Сєрих Л.В. Кролевецьке візерункове ткацтво : [Електронний ресурс] / Л.В. Сєрих. – Режим доступу: http://journal.osnova.com.ua/download/37-19-16135.pdf.
9. Тягнирядно С. Задля відродження кролевецького рушника / С. Тягнирядно // Кролевецький вісник. – 2005. – 6 серп. – 2 с.

Павлова А.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТКАЧЕСТВО КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА. ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРОЛЕВЕЦКОГО ТКАЧЕСТВА

Аннотация
Рассматривается развитие декоративно-прикладного искусства, особенности в определенных периодах формирования, а именно характерные особенности кролевецкого ткачества. В статье анализируется история зарождения и становления художественого ткачества.
Ключевые слова: декоративно-прикладное исскусство, художественое ткачество, орнамент, символ, стилизация.

Pavlova A.A.
Kyiv University of Boris Grinchenko

ARTISTIC WEALTH AS A VARIETY OF DECORATIVE AND APPLIED ART. CHARACTERISTIC FEATURES OF KROLEVETSKY WEALTH

Summary
The development decorative and applied art is considered., peculiarities in certain periods of formation, namely, the characteristic features of the Krolevets weaving. The article analyzes the history of the birth and formation of artistic weaving.
Keywords: arts and crafts, artistic weaving, ornament, symbol, stylization.

УДК 391-043.86(4)»19»

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДА ХХ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЯВИЩА

Семенюк І.М.
ПВНЗ «Київський університет культури»

У статті досліджено особливості розвитку європейської моди ХХ ст. Визначено сутнісні ознаки феномену «мода» та характеризовано поняття «європейська мода». Проаналізовано становлення європейської моди як явища у контексті розвитку фешн-індустрії та як стилів одягу костюму, будинків моди. Встановлено, що феномен розвитку європейської моди характеризується відкритістю для культурного синтезу та не лінійністю стильової політики, що створює сприятливі умови для творчих пошуків молодих дизайнерів, модельєрів, фахівців індустрії одягу та PR-ідустрії.
Ключові слова: мода, історія моди, європейська мода, костюм.

Постановка проблеми. Індустрія моди на сьогодні є одним із найпривабливіших ринків економічних інвестицій. Пошук нових стилів і художньої виразності одягу – основне завдання модельєрів, яке вони мають постійно вирішувати, аби задовольнити естетичні потреби людства. За довготривалий період історичного розвитку людство фізіологічно не змінилося – тулуб, руки, ноги і т.д. Проте одяг не просто кожної епохи, а навіть кожної пори року змінюється і має свої модні тенденції. Напевно, у цьому і є велика таємниця індустрії моди – постійно знаходитися в пошуку нових ідей, нових кольорів, нових форм, нового культурного та мистецького розвитку. Одним із шляхів такого пошуку є відкриття та широке запровадження культурних традицій різних країн світу, дослідження їх синтезу та відповідного оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою розробленості теми стали роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: історію костюму у контексті розвитку фешн-індустрії висвітлено у роботах Д. Єрмілової, Р. Захаржевської, Є. Косарєвої, Є. Плаксиної, О. Шевнюк; проблему розвитку європейського костюму деталізовано у роботах Т. Бердник, Г. Дуднікової, Т. Неклюдової, М. Шинкарук та ін. Аналіз взаємодії індустрії моди з мистецтвом знайшов відображення у наукових пошуках В. Баскакова, М. Колосніченко, К. Кравчук, О. Лагоди, І. Скавронської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи достатній теоретичний і практичний доробок дослідження індустрії моди, поза увагою дослідників залишають підходи щодо наскрізного аналізу розвитку європейської моди. Залишаючись флагманом високої моди європейська мода, як феномен світової фешн-індустрії потребує детального аналізу шляхів реалізації політики відкритості для нових ідей, стилів і форм сучасного одягу, що і стане предметом нашого дослідження.

Мета статті – характеризувати особливості розвитку європейської моди ХХ століття у культуротворчому, мистецькому та соціальному аспектах, дослідити історію костюму та стилів одягу, що вплинули на формування європейської моди, як явища світової фешн-індустрії.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи функціональний аналіз феномену європейська мода, перш за все з'ясуємо сутність такого поняття, як «мода». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «мода» тлумачиться як «Недовготривале планування в суспільстві певних смаків, що виявляються у зовнішніх формах побуту, особливо в одязі» [1, с. 683].

Термінологічний словник «Культурологія» за загальною редакцією П. Герчанівської містить декілька тлумачень поняття «мода», проте нашу увагу привернуло більш узагальнене пояснення вказаного терміна, а саме: «Мода – нетривале планування певного смаку й масової поведінки у якій-небудь сфері життя чи культури; на відміну від стилю, мода відображає більш короткочасні і поверхові зміни зовнішніх форм побутових предметів та мистецьких творів; мода – нетривка, швидкоплинна популярність» [2, с. 123].

Більш узагальненим і тематично орієнтованим виявилося тлумачення терміна «мода», подане в «Культурологічному словнику-довіднику» за загальною редакцією З. Гіптерс. На думку авторки, вказане поняття становить «...планування у певному середовищі в певний час тих чи інших смаків в уподобаннях, формах побуту й одягу» [3, с. 196].

Деталізуючи східні впливи у сучасній моді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), Д. Янковська наголошує на тому факті, що «Сучасна мода вбирає в себе елементи найрізноманітнішого походження, вагому частку яких становлять запозичення та інтерпретації традиційних культур» [11, с. 223]. Слід звернути увагу на той факт, що за такої умови культура представляє певні матеріальні цінності.

Такі припущення підкріплюються науковими позиціями вітчизняних дослідників, а саме: З. Гіптерс наголошує на тому, що «Культура матеріальна – сукупність матеріальних цінностей, створюваних народом у процесі його історичної діяльності (знаряддя праці, одяг, їжа транспортні засоби, житло, побутові речі та ін.)» [3, с. 174].

Аналогічним є тлумачення поняття «культура матеріальна» і П. Герчанівською, яка зазначає, що «Культура матеріальна – втілення матеріалізованих людських потреб; містить у собі всі матеріалізовані артефакти і технології, засоби життєзабезпечення, що створені людством (машини, споруди, витвори мистецтва та ін.)» [2, с. 98]. Продовжуючи аналіз видової специфіки культури як суспільного феномену, авторка наводить тлумачення такого поняття як «тип західної культури», яке характеризує як «...тип, що орієнтований на західну та американську культури, а також на: цінності техніко-техноло-

гічного розвитку; динамічний образ життя; пріоритет раціонального, розумного підходу до аналізу світу; індивідуалізм; удосконалення культури й суспільства. Індивідуальне «Я» розглядається як найважливіша культурна цінність. Для соціодинаміки західної культури характерним є хвилеподібність, ривки та неврівноваженість. Процес переходу до нового проходить як знищення застарілих ціннісних систем, суспільно-економічних і політичних структур» [2, с. 378].

Таким чином, наведені тлумачення вищевказаних понять сформували певні вектори розуміння такого феномену, як «європейська» мода. Історія фешн-індустрії свідчить, що саме поняття «мода» зародилося саме в Європі, а тому європейська мода завжди була і залишається законодавцем усіх нових тенденцій. Мода початку XXI століття – це зухвале порушення тих правил і тенденцій у стилі, які сформувалися протягом попереднього часу. Розширюються межі допустимого, дозволяється поєднувати непоєднуване. Якби наприкінці минулого століття хто-небудь насмілювався так комбінувати стилі в одному комплекті, то він ризикнув би бути не зрозумілим і записаним в розряд «диваків» або ж найгірше одягнених людей. Змішування стилів у моді XXI століття – це один з факторів, що складають цілісний образ.

Досліджуючи синтез азійської і європейської моди, слід звернути увагу на наукову позицію Д. Янковської, яка акцентує увагу на тому факті, що «Мистецтву сучасності, як і мистецтву XX ст., властива актуалізація культурних традицій… Постійні стилізації, комбінування та трансформації елементів запозичили з різних першоджерел, художнє обігрування мотивів традиційних культур є характерною рисою сучасної моди» [11, с. 223].

Ретроспективний аналіз розвитку європейської моди, проведений на основі відповідної фахової літератури [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], дає підстави стверджувати про відповідні етапи розвитку модних будинків, а також становлення майстрів-модельєрів.

Досліджуючи історію костюму від античності до сучасності, Р. Захаржевська так характеризує моду XX ст.: «Двадцяте століття – це століття становлення принципово нових засад суспільно-політичного життя, століття становлення нових ідеалів і нового зовнішнього вигляду. В історії матеріальної культури та в історії костюму цей період в контексті своїх основних принципів залишається незмінним і до цього часу не має спільних принципів у створенні єдиного стилю» [6, с. 192]. Надалі авторка наводить певні програмні пункти, що є корективами у швидкоплинному процесі розвитку моди XX ст. і тримають її у певних визначених нормах, а саме: «а) революційне знищення соціальних обмежень у моді та її демократизація; б) революційна заміна форм, особливо у жіночому костюмі. Зникнення фальшивості, нагромаджень, статусу довжини тканини; в) доцільність більшою або меншою мірою стає головним цензором моди; г) виникнення принципово нових видів одягу, що продиктовані новими умовами життєдіяльності людей – науково-технічний прогрес, розвиток нових видів спорту, зміна побуту та режиму часу, поява нових професій, зміною статусу жінки у зв'язку із взаємодією з чоловіком та суспільством; д) панування масового виробництва у промисловості та панування масової форми споживання моди» [6, с. 192].

Продовжуючи аналіз становлення європейської моди, ми звернули увагу на дослідження М. Шинкарук щодо проблеми становлення моди першої половини XX століття. Деталізуючи процеси емансипації, авторка констатує, що «На початку XX століття боротьба за рівні права жінки в суспільстві супроводжувалася рухом за реформування жіночого костюму, який довготривалий час був символом покірності жінки. Феміністки пропонували зробити жіночий одяг таким же функціональним, як і чоловічий. Перші пропозиції щодо її реформування висунули американки А. Блумер та М. Джонс у XIX столітті: вони намагалися об'єднати жіночі сукні з довгими панталонами. Інший напрям реформи пішов у бік протесту проти корсетів. Проте радикальні зміни в моді почалися в 1907 році і пов'язані вони з великим реформатором Полем Пуаре. Він запропонував плаття яскравих кольорів із завищеною лінією талії» [8, с. 40]. Більшість дослідників історії розвитку та становлення моди погоджуються з думкою, що після Першої світової війни жіночий костюм суттєво змінився у бік урбаністичної функціональності. На цьому факті у своїх дослідженнях також акцентує увагу М. Шинкарук, зазначаючи, що «Жінки пішли працювати сестрами милосердя у шпиталі, на фабрики та військові заводи, служити на пошті та бути кондукторами. Саме в період Першої світової війни в основних рисах сформувався одяг, який почали носити в XX столітті: стали короткими спідниці, відмовилися раз і назавжди від корсетів, спростився покрій, з'явилися функціональні застібки та деталі, що були взяті з функціонального одягу. На початку XX століття жінки почали коротко стригти волосся й одягатися, як чоловіки: носити клубні піджаки, смокінги, сорочки, краватки, капелюхи, кашне» [8, с. 41].

Слід зазначити, що з часом у європейській моді XX століття починає стверджуватися тенденція придбання готового одягу. Така ситуація активно почала розвиватися на початку 50-х років. На початку 60-х молодь була основним замовником моди. Нові економічні зв'язки Європи з країнами Сходу та Північної і Південної Америки, стрімкий розвиток молодіжної культури, популярність субкультур, етно-бум спричинили до появи абсолютно нових тенденцій у європейській моді. Така «революційна ситуація» у соціумі сформувала абсолютно характерну молодіжну моду, яку модельєри почали вдало використовувати у своїх авторських колекціях. Саме молодіжна мода 60 років стала замовником і автором міні-моди – символу емансипації і сексуальної революції.

На моду кінця 60-х – початку 70-х суттєвий вплив також мала така молодіжна субкультура як хіпі, у результаті чого наймоднішим одягом стають джинси. Мода на демократію спричинила актуалізацію на початку 1970 р. проблеми екологічної безпеки. Починають активно використовуватися натуральні тканини та матеріали, яскраві кольори. З 1977 року на європейську моду дуже великий вплив має панк-культура, що зародилася у Великій Британії. Популярності набуває

одяг із шкіри, елементи військової форми, татуювання та агресивний макіяж. У зачісках домінують специфічні різнокольорові ірокези.

На початку 80-х у моді з'являється новий стиль – яппі (класичний бізнес-костюм з дорогими аксесуарами відомих брендів). Характеризуючи вказаний стиль, М. Шинкарук звертає увагу на такий напрям як деконструктивізм. Авторка зазначає, що «До нього активно долучаються європейські модельєри, особливо бельгійці. Елементи традиційного вечірнього костюму починають проникати у буденність, традиційні вечірні тканини (оксамит, атлас, парча) активно використовуються в повсякденному одязі, білизна перетворюється на верхній одяг, елементи чоловічого костюму переходять у жіночий і навпаки. Деконструктивісти роблять одяг незавершеним і асиметричним: у жакета залишається один рукав, у спідниці нерівний поділ» [8, с. 46].

Суттєвої видозміни набув костюм і мода у 90-х. Досліджуючи історію костюму, О. Шевнюк констатує: «Покоління нового десятиліття почало відкидати зарозумілий снобізм істеблішменту, відмовлятися від стресового навантаження маленької кар'єри на користь насолоди життям, творчих професій і креативного іміджу. Його вибором став новий стиль бейсік (американський термін для визначення буденного костюма): класичний блайзер, тонкий светр з коміром гольф, вузька спідниця, традиційного крою брюки або джинси, мінімум прикрас, декору і макіяжу» [10, с. 334].

Узагальнюючи моду кінця XX ст., Р. Захаржевська звертає увагу на той факт, що «Відкрита провокуюча сексуальність європейського костюма та його розкіш відходять на другий план, набуваючи більш тонкого та більш витонченого характеру» [6, с. 425]. Яскравість, ліричність, фольклористика в стилі нео-хіппі починає диктувати моду нового століття. Однак її історія тільки-но починається.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи результати аналізу розвитку та становлення європейської моди, можемо констатувати факт поступового та системного розвитку індустрії з ознаками відкритості та активного синтезу з культурами народів Близького та Далекого Сходу, Америки. Це надало можливість європейській індустрії моди розвиватися в багатьох напрямах одночасно, освоюючи ринки моди практично на всіх контентах світу. Соціальні, економічні, політичні аспекти розвитку культур світу мали беззаперечний вплив на особливості розвитку індустрії європейської моди. Однак головною особливістю досліджуваного явища залишається особистість – модельєр, який у творчих пошуках нового, оригінального створює передумови для відповідного мистецького синтезу.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1728 с.
2. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник / П.Е. Герчанівська. – К.: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. – 439 с.
3. Гіптерс З.П. Культурологічний словник-довідник / Зінаїда Петрівна Гіптерс. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
4. Дудникова Г.П. История костюма: Учеб. для образоват. учреждений сред. проф. образования: 3-е изд., доп. и перераб. / Галина Петровна Дудникова. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 349 с.
5. Ермилова Д.Ю. История домов моды: от античности до современности: Учеб. пособие для высш. учебн. заведений / Дарья Юрьевна Ермилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
6. Захаржевская Р.В. История костюма. От античности до современности / Раиса Владимировна Захаржевская. – 3-е изд., доп. – М.: РИПОЛ классик, 2007. – 288 с.
7. Косарева Е.А. Мода. XX век. Развитие модных форм костюма. – СПб.: Издательство «Петербургский институт печати», 2006. – 468 с.
8. Мода и модельеры / ред. группа М. Шинкарук, Т. Евсеева, О. Лесняк. – М.: Мир энциклопедий Аванта+, Астрель, 2011. – 183 с.
9. Плаксина Э.Б. История костюма. Стили и направления: Учеб. пособие для сред. проф. образования по специальности 2808 «Моделирование и конструирование швейных изделий» / Э.Б. Плаксина, Л.А. Михайловская, В.П. Попов; Под ред. Э.Б. Плаксиной; Ин-т развития проф. образования. – М.: Академия: ИРПО, 2003. – 221 с.
10. Шевнюк О.Л. Історія костюма [Текст]: навч. посіб./ О.Л. Шевнюк. – К.: Знання, 2008. – 375 с.
11. Янковська Д. Східні впливи в сучасній моді (кінець XX – початок XXI ст.) / Дарія Янковська // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 24. – 2013 – С. 222-231.

Семенюк И.Н.
ЧВУЗ «Киевский университет культуры»

ЕВРОПЕЙСКАЯ МОДА XX СТОЛЕТИЯ: ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЯВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье исследуются особенности развития европейской моды XX ст. Определено сущность феномена «мода» и предложено характеристику понятия «европейская мода». Проведено анализ становления европейской моды как явления в контексте развития фешн-индустрии и как стилизацию одежды, костюма, домов моды. Определено, что феномен развития европейской моды характеризуется открытостью для культурного синтеза и нелинейностью стилевой политики, что создает благоприятные условия для творческих поисков молодых дизайнеров, модельеров, профессионалов индустрии одежды и PR-идустрии.
Ключевые слова: мода, история моды, европейская мода, костюм.

Semeniuk I.N.
PHEI «Kyiv University of Culture»

EUROPEAN FASHION OF THE XX CENTURY: FEATURES OF DEVELOPMENT

Summary
The features of European fashion development of the XX century have been researched in the article. Concepts of the phenomenon "fashion" and "European fashion" have been defined. Becoming of European fashion as the phenomenon is analyzed in the context of the fashion-industry development generally and as styles of clothing, costume, fashion houses separately The phenomenon of European fashion development is characterized with openness for cultural synthesis and non-linearity of stylish politics, which creates favourable conditions for designers, specialists of the fashion-industry, PR- of industry.
Keywords: fashion, history of fashion, European fashion, costume.

УДК 703(477)

ЗНАЧУЩІСТЬ ЗАКОНІВ ПЕРСПЕКТИВИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕЙЗАЖНОГО ЖАНРУ

Шух Г.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій зображення простору, визначення аспектів основних законів лінійної та повітряної перспективи в пейзажному жанрі, практичному значенню теорії перспективи в образотворчому мистецтві. Все це зумовлено художніми тенденціями конкретної епохи, стилю, напрямку, течії, постійного пошуку, розвитку, пов'язаного як з теоретичними основами (закони перспективи), так і з техніками, матеріалами. Проаналізовано підходи різних вчених щодо процесу розвитку теорії перспективи в пейзажному жанрі та обґрунтовано шляхи засвоєння перспективи як основи пейзажу.
Ключові слова: лінійна перспектива, повітряна перспектива, пряма лінійна перспектива, пейзажний жанр, теорія образотворчого мистецтва.

Постановка проблеми. Малюючи з натури навколишні предмети, подумки зіставляючи їх розміри, визначаючи на аркуші ті чи інші співвідношення, ми завжди керуємося законами перспективи і добиваємося завдяки цьому правдивого і вірного зображення дійсності. Тверді знання законів перспективи обов'язкові для кожного художника та архітектора. Практичне значення теорії перспективи в образотворчому мистецтві та архітектурі загальновідомо. Саме аспект визначення законів перспективи у пейзажі є стислим та мало дослідженим.

Помилки в малюнку, відсутність схожості між зображенням і оригіналом в багатьох випадках є наслідком порушення правил лінійної перспективи. При цьому порушується не тільки зовнішню схожість, але також правдивість і переконливість малюнка в цілому. Вказівки подібного роду можна зустріти майже в кожній книзі, присвяченій питанням малюнка або перспективи.

Актуальність. Перед сучасною педагогічною наукою гостро стоїть питання про необхідність докорінних реформ у сфері освіти, які спрямовані на всебічну підготовку підростаючого покоління, його цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання. Для цього потрібно зрозуміти і повірити у величезні можливості образотворчого мистецтва в освітянському процесі. Вивчення основ образотворчого мистецтва цілком активізує мислення учнів вцілому, цьому сприяє якраз вивчення законів лінійної та повітряної перспективи (міжпредметні зв'язки геометрія, креслення, оптика, природа, культура і мистецтво). Тому саме дослідження цього аспекту є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першою людиною, який вирішив проблему передачі зорового сприйняття на площину, був архітектор Філіппо Брунеллески. Він знайшов спосіб оптико-геометричних побудов, зробивши розтин зорової піраміди Евкліда картинної площиною і отримавши тим самим перспективне зображення предмета. Такі точні геометричні побудови ренесансної системи перспективи відмінно проілюстрував своїми гравюрами Альбрехт Дюрер.

Універсальні здібності дозволили Леонардо да Вінчі стати теоретиком і в області перспективи. Беручи участь в розробці вчення про пропорції і перспективного простору, він висловив ряд думок, які знайшли блискуче підтвердження сучасними дослідженнями.

Не менше значення мали роботи в області перспективи Альбрехта Дюрера. У трактаті «Керівництво до виміру» він застосував геометрію об'ємних тіл і теорію лінійної перспективи для побудови фігури людини в просторі, передачі складних ракурсів і рухів.

Серед російських художників багато часу приділив цілеспрямованим пошукам в області закономірностей бачення натури на основі перспективи Олексій Гаврилович Венеціанов. Він справедливо вважав, що перспектива – метод зображення реального предмета в конкретному середовищі, і тому відіграє основну роль у навчанні художника рисунку та живопису.

Дослідник «вічних, непорушних законів форми», вихователь багатьох значних майстрів російського мистецтва, Павло Петрович Чистяков вважав, що вміння малювати і писати, тонко знати перспективу необхідно при будь-якому таланті.

Відхилення митців від ренесансної перспективної системи досліджувалися А.В. Бакушинським, Б.В. Раушенбахом, М.В. Федоровим, П.О. Флоренським, О.І. Генісаретським («Аналіз простору і часу в художньо-образотворчих творах»), Л.Ф. Жегіним, В.В. Лєпахіним («Ікона та іконічність») та багатьма іншими художниками, мистецтвознавцями, вченими.

Л.В. Мочалов, вивчаючи історію образотворчого мистецтва, аналізує різні історично створені системи просторового зображення визначив, що вся історія мистецтва – це своєрідна взаємодія типологічного і індивідуального, традиційного і новаторського.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні недостатньо уваги приділено аналізу законів перспективи у пейзажному жанрі. Завданнями є визначити головні закони лінійної та повітряної перспективи в пейзажному жанрі, дослідити процес розвитку теорії перспективи в пейзажному жанрі; простежити особливості використання законів перспективи в роботах українських митців кінця XX – початку XXI століття, обґрунтувати особливості вивчення законів перспективи в образотворчій діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтувати ефективні шляхи та засоби засвоєння законів перспективи як основи пейзажного жанру.

Виклад основного матеріалу. Леонардо да Вінчі писав: «Практика завжди має бути побудована на блискучій теорії, для якої перспектива – помічник і вхід, без неї нічого не може бути зроблено добре у випадку живопису» [3, с. 62]. Сучасні закони перспективи – це плід тривалого розвитку людського розуму.

Закони лінійної перспективи розробили художники Ренесансу. Леонардо да Вінчі у трактаті «Про живопис» писав: «лінійна перспектива поширюється на дію зорових ліній, щоб за допомогою вимірювань довести, наскільки другий предмет менше першого і наскільки третій менше другого, і так поступово аж до кінця видимих предметів», «перспектива зменшення нам показує, що чим далі предмет, тим він стає менше», «великі предмети можуть бути на такій відстані, що вони здаватимуться набагато меншими ніж маленькі зблизька» [3, с. 61].

Закономірності лінійного перспективного малювання: паралельні горизонтальні лінії, які віддаляються від глядача до горизонту, зближуються видимо та при продовженні сходяться в одній точці на горизонті (цю точку називають точкою сходження (точка – уявна); усі лінії, перпендикулярні до картинної площини, сходяться в головній точці, яка знаходиться на лінії горизонту проти точки зору; горизонтальні лінії, які знаходяться вище рівня очей (горизонту), направлені вниз до горизонту; горизонтальні лінії, що знаходяться нижче рівня очей (горизонту), направлені вгору до горизонту; лінії, розміщенні на рівні очей проти точки зору (горизонту), здаються розміщеними на лінії горизонту; висота вертикальних ліній у міру їх віддалення від глядача видимо зменшується; на малюнку ці лінії зображуються вертикальними [10, с. 47].

Повітряна (тональна) перспектива – поняття техніки живопису. Тональна перспектива – це зміна в кольорі і тоні предмета, зміна його контрастних характеристик у бік зменшення, приглушення при віддаленні вглиб простору.

Принципи тональної перспективи першими обґрунтували Леон-Батіст Альберті («Книга перша про живопис») «у просторі біля горизонту нерідко буває білий туман, і він мало-помалу сходить нанівець» [9, с. 50], Леонардо да Вінчі («Трактат про живопис») «те, яке ти хочеш, щоб було настільки ж більше відсунуто назад, настільки ж роби його більше синім, і те, яке ти хочеш, щоб воно було віддалено в п'ять разів, роби його в п'ять разів більше синім», «чим більше освітлюється частина тим більшою вона здається і чим менша щільність повітря між оком і ними, тим більш освітленими вони здаються» [9, с. 64].

Повітряна перспектива характеризується зникненням чіткості і ясності обрисів предметів у міру їхнього видалення від очей спостерігача. При цьому дальній план характеризується зменшенням насиченості кольору (колір втрачає свою яскравість, контрасти світлотіні пом'якшуються), таким чином – глибина здається більш світлою, ніж передній план. Усі існуючі закони повітряної та лінійної перспективи пейзажу подано у таблиці.

Ближні предмети	**Дальні предмети**
Нижче зображуються	Вище зображуються
Більші за розміром, ширші	Менші за розміром, вужчі
Детально зображуються	Узагальнено зображуються
Контури – чіткі, різкі	Контури – м'які, плавні
Зображуються об'ємними	Зображуються пласкими
Різка, контрастна світлотінь	Невизначена світлотінь
Яскраво забарвлені	Бліді
Зображуються насиченими теплими відтінками	Зображуються холодними відтінками

Лінійна та п овітряна перспектива є складовими великої класифікації розроблених перспектив в продовж існування образотворчого мистецтва.

Залежно від форми поверхні, на яку проектується зображення, виділяють такі види перспективи: лінійна – на площині; панорамна – на внутрішній поверхні циліндра; купольна – на внутрішній поверхні кулі; плафонна – на горизонтальній площині; театральна – на кількох площинах. Окрім цих, є інші види перспективи: рельєфна, діаграмна, стерео-перспектива, аналітична, кіноперспектива.

На сьогодні домінує використання прямої лінійної перспективи, більшою мірою через більш реалістичне зображення і зокрема через використання даного виду проекції в 3D-іграх.

Перспектива сприяє виробленню навичок такого зображення предметів і явищ видимого світу, яке відповідає нашому зоровому сприйняттю. Вона відноситься до розділу нарисної геометрії і тому є досить складною і потребує спеціальної підготовки.

До XV ст. пейзажу в «чистому» вигляді не існувало: дерева найчастіше зображалися так, що нагадували «льодяники на паличках», а пасмо горбів на картинах зливалося на відстані в суцільну масу. Уперше північні живописці, з-поміж яких – німецькі художники Лукас Кранах Старший (1472-1553) і Альбрехт Альтдорфер (бл. 1480-1538) («Лісний пейзаж з боротьбою святого Георгія» звернулися за натхненням до видів соснових лісів і скелястого ландшафту. Обидва живописці були представниками Дунайської школи – групи вільних художників, яких об'єднувало вивчення німецького пейзажу.

Виникнення перспективи як науки в епоху Відродження пов'язане з тим, що художники зіткнулися з проблемою передачі зорового сприйняття просторових об'єктів і самого простору на двомірні площини. Леонардо да Вінчі у Трактаті про живопис писав: «Величезна похибка прослідковується у багатьох живописців, а саме тому, що вони роблять житла людей та інші околиці таким чином, що ворота доходять тільки до колін тих жителів, навіть якщо вони знаходяться ближче до очей глядача ніж людина яка хоче увійти в них» [12, с. 65].

Створена система перспективи з'явилася повним вирішенням проблеми і має значення до сьогодення. Існує єдиний метод побудови геометрії зображуваного простору і моделювання форми, обсягу предметів, які його заповнюють. До сих пір ми вживаємо такі поняття і терміни, як картинна площина, горизонт, лінії сходу, точка сходу тощо.

Видатні діячі епохи Відродження, як відомо, прагнули розширити межі своїх знань. Вони вивчали праці давньогрецького математика Евкліда, який дотримувався теорії зорових променів у вигляді побудови піраміди, вершина якої перебувала в оці, а підстава – на поверхні розглянутого предмета. Художники античності знали перспективу (твори мозаїки і деякі збережені розписи доводять це), але з появою християнської релігії потреба в передачі ілюзорного простору відпала, а епоха Ренесансу зробила відкриття на основі «добре забутого старого».

Першою людиною, який вирішив проблему передачі зорового сприйняття на площину, був архітектор Філіппо Брунеллески (1377-1446). Він знайшов спосіб оптико-геометричних побудов, зробивши розтин зорової піраміди Евкліда картинної площиною і отримавши тим самим перспективне зображення предмета. Такі точні геометричні побудови ренесансної системи перспективи відмінно проілюстрував своїми гравюрами Альбрехт Дюрер.

Філіппо Брунелескі – один із найталановитіших архітекторів італійського Відродження, а також один із засновників і творців перспективи. Його творчість знаходиться на межі двох епох: він завершує традиції Проторенесансу і починає новий шлях у розвитку архітектури та теорії перспективи. Добре відомо, що в період 1410-1420 рр. Філіппо Брунелескі був захоплений математикою та пошуками геометричних засобів побудови ілюзії тривимірного простору на площині. Його сучасники розповідали про величезні ілюзорні картини на площах та вулицях Флоренції, де Брунелескі створював ілюзії архітектурних споруд за допомогою перспективних зображень. Отже, його можна вважати одним з головних творців лінійної перспективи. Також він уважно вивчав закони оптики та геометрії.

П'єро делла Франческа (пр. 1415/20–1492) – великий художник, вчений і математик, написав трактат «Про живописну перспективу». Зацікавлення П'єро делла Франчески науковими основами нового мистецтва, і передусім – до математики, знаходив практичне відбиття в його живописній творчості, коли йому доводилося вирішувати завдання правильної перспективної побудови, простору і фігур, розраховувати пропорційні співвідношення всіх частин у своїх композиціях. Свою головну працю він присвятив основі основ живопису – перспективі. Трактат «Про живописну перспективу», закінчений до 1482 року, був не лише першим теоретичним керівництвом для художників, але і початком нової науки – нарисної геометрії. У трактаті «говорити ми будемо про точки, лінії, поверхні і тіла. Ця частина містить в собі п'ять розділів. Перший – це бачення, тобто людське око. Другий – це форма видимої речі. Третій – відстань від ока до видимої речі. Четвертий – це лінії, які відділяються від зовнішнього краю речі і йдуть до ока. П'ятий – це межа між оком і видимою річчю, де, як передбачається, поміщені речі» [14, с. 34].

В роботах П'єро делла Франчески благородна гармонія різнобарвної палітри і сміливість у пошуку повітряної перспективи досягають неймовірної схожості з реальним зображенням людини і простору, що робить його мистецтво одним із кращих проявів класичного ідеалу Відродження.

Леонардо да Вінчі (1452-1519) був живим втіленням всебічно розвиненої людини – ідеалу епохи Відродження. Услід галузі теорії живопису, перспективи і малюнка з'являється «Книга про живопис» Леонардо да Вінчі. Універсальні здібності Леонардо да Вінчі дозволили йому стати теоретиком і в області перспективи. У цій книзі зібрані найрізноманітніші відомості про скульптуру, поезію, повітряну і лінійну перспективу, вказівки про правила малювання пейзажу, портрету, архітектури, рельєфності, одягу, історичних композицій тощо. Беручи участь в розробці вчення про пропорції і перспективного простору, він висловив ряд думок, які знайшли блискуче підтвердження сучасними дослідженнями.

Перші дослідження закономірностей повітряної перспективи Леонардо да Вінчі. «Речі на відстані, – писав він, – здаються тобі двозначними і сумнівними; роби і ти їх з такою ж розпливчатістю, інакше вони у твоїй картині здаватимуться на однаковій відстані… не обмежуй речі, віддалені від ока, бо на відстані не тільки ці кордони, але і частини тіл невідчутні» [12, с. 66].

Великий художник зазначив, що віддалення предмета від ока спостерігача пов'язане зі зміною кольору та форми предмета. «Дерева першого плану видно дуже добре, тут чітко прослідковуються світло, блиск, тіні і прозорість кожного положення листків, які знаходяться на крайніх гілках дерев. На другій відстані між горизонтом і оком маса листків здається нам у вигляді точок на гілках; на третій відстані маси гілок здаватимуться у вигляді точок, розсіяних по всій масі більш крупних скупчень гілок; на четвертій відстані крупні скупчення гілок стають настільки загальними, що залишаються у вигляді фігури з незрозумілих точок по всьому дереву; п'яте і останнє – горизонт, на якому все дерево настільки зменшується, що залишається у формі точки» [12, с. 69].

Для передачі глибини простору в картині найближчі предмети повинні бути зображені художником в їх власних кольорах, віддалені набувають синюватий відтінок, «…а самі останні предмети, в ньому видимі, як, наприклад, гори внаслідок великої кількості повітря, що знаходиться між твоїм оком і горою, здаються синіми, майже кольору повітря…» [12, с. 72].

Леонардо да Вінчі зазначав про рельєфне зображення: «ти повинен ставити свою темну фігуру на світлому тлі, а якщо фігура світла, то на темному. Якщо ж вона і світла і темна, то став темну частину на світлому тлі. а свтлу частину на темному», «поверхня кожного тіла біре участь в кольорі предмета який знаходиться поруч», «кожен колір буде виглядати більш благородно в місці зіткнення зі своїм протилежним ніж сам», «різні кольори предметів при змішуванні перетворюються в третій притаманний і одному і іншому, і звідси жовтий змішаний з синім в результаті дає зелений, і цей зелений і буде дещо зіставне із своїх частей, що є очевидним для кожного мислячого живописця» [12, с. 75].

Леонардо да Вінчі вважав, що основою методики навчання малюнка має бути малювання з натури. «Пейзаж краще малювати так щоб дерева були наполовину освітлені і на половину в тіні, та ще краще коли сонце закрито хмара-

ми, тому що тоді дерева освітлюються загальним світлом неба і загальною тінню землі, чим більш вони темніші в своїх частинах, тим дальня частина ближче до середини дерева чи землі» [12, с. 83].

Не менше значення мали роботи в області перспективи Альбрехта Дюрера (1471-1528). Його теоретичні праці свідчать про надзвичайну шороту кругозору і різнобічність інтересів майстра. У відсталій до того Німеччині, де мистецтво все ще знаходилося на становищі ремесла, Дюрер уперше втілив в собі характерний для епохи Відродження тип художника-вченого.

При навчанні малюнка А. Дюрер висував на перше місце перспективу побудови реалістичного зображення на площині. «Якщо ти хочеш писати так рельєфно, щоб це могло обманути зір людини, ти повинен добре знати фарби і вміти чітко відрізняти їх в жипописі одну від одної» [19, с. 134]. У другій половині 20-х років XVI століття він видає трактати – допомога з геометрії і перспективи «Порадник до вимірювання» (1525). Ця книга має чотири частини. У першій говориться про лінії, у другій – про площини, в третій – про тіла, а в четвертій – коротке вчення про перспективу. Наступний великий трактат, праця всього його життя – «Чотири книги про пропорції» (1528). У цьому трактаті А. Дюрер узагальнив всі відомі дані з цього питання і дав їм наукову розробку, додавши безліч рисунків, схем і креслень.

Відкриття в епоху Відродження «лінійної перспективи» вирішило одну з головних задач – геометричне об'єднання всього зображення в єдиний просторовий образ за єдиними правилами побудови.

Ренесансна система перспективи ґрунтується на геометричному методі побудови. Вона відштовхується від картинної площини, точки, взятої на ній, устрою роботи ока, але не враховує фізіологію і психологію природного людського зорового сприйняття. «Виправте в картині цю непохитну перспективу, яка в силу своєї правильності спотворює вигляд предметів» [18, с. 90]. Тому вона також не в повній мірі задовольняла митців, багато з яких свідомо відхилялися від неї з метою виправлення скривлень і наближення зображення до природного зорового сприйняття. Проте, вже через кілька століть збунтувався проти прямої класичної перспективи Поль Гоген.

Приклади таких відхилень митців від ренесансної перспективної системи досліджувалися науковцями XX століття А.В. Бакушинським, Б.В. Раушенбахом, М.В. Федоровим, П.О. Флоренським, Л.Ф. Жегіним та багатьма іншими художниками, мистецтвознавцями, вченими.

Поясненню механізму психофізіологічного зорового сприйняття присвячені дослідження Б.В. Раушенбаха. За допомогою використання глибоких математичних розрахунків, що дають змогу формалізувати висновки психології і дати алгоритм побудови на площині картини зображення геометрії перцептивного простору, він розкриває загальну теорію наукової перцептивної перспективи, яка не зводиться до якогонебудь проекціювання прямими чи викривленими променями зору, а носить аналітичний характер [19, с. 12].

Проведені ним дослідження показали, що зорове сприйняття людиною паралельних ліній поблизу зберігає паралельність, а тому і предмети прямокутної форми сприймаються в аксонометричному зображенні. Таку систему зображення Б.В. Раушенбах називає «паралельною перспективою».

Проте, як зазначає В.В. Лєпахін у своїй праці «Ікона та іконічність», проблема була у тому, що Леонардо да Вінчі фрагментарно підійшов до вирішення цього питання, і саме тому не приймав і різко критикував таку фундаментальну складову візантійського іконографічного канону, як «зворотна перспектива».

З позицій лінійної чи прямої перспективи, яка була названа «науковою», він оцінював зворотну перспективу – як «вищу дурість», «найбільший порок» і пояснював її невправністю іконописця. Цей бунт великого митця і всієї епохи відродження живопису проти «неправильного» зображення тривимірного простору на двовимірній площині і боротьба за «правильне» зображення вилилися в зміну одного канону іншим, правил зворотної перспективи установками лінійної перспективи.

Л.В. Мочалов, вивчаючи історію образотворчого мистецтва, аналізуючи різні історично створені системи просторового зображення (система ортогональних проекцій – живопис Давнього Єгипту; система паралельної перспективи – живопис середньовічного Китаю та Японії; система зворотної перспективи – живопис Візантії та Давньої Русі; система прямолінійної перспективи – живопис італійського Відродження, європейський живопис XVII століття) визначає, що вся історія мистецтва – це своєрідна взаємодія типологічного і індивідуального, традиційного і новаторського.

Протягом XX і на поч. XXI ст. категорія простору вивчалася у контексті гуманітарних (мистецтвознавство, естетика, філософія та ін.) і природничих (нарисна геометрія, математика тощо) наук.

У мистецтвознавстві поняття простору досліджувалося відносно перспективної побудови зображення на картинній площині чи інших поверхонь, роботи ж присвячених аналізу просторової будови за відсутності законів перспективи, що на поч. XX ст. обумовило генезис абстрактного живопису, тобто, нової лінії у розвитку мистецтва.

Узагальненість стає серцевиною основоположних постулатів абстрактного мистецтва, вимагаючи певної надособистісної свободи творчості, обумовленої новим способом існування мистецтва [17].

Абстрактне мистецтво стає новаторським етапом, на якому просторові поняття минулих епох зазнають радикальної трансформації у зв'язку зі зміною параметрів існування людини. Тому на зміну фіксованості та ієрархії у мистецтві прийшли плинність і розмаїтість, які призвели до розширення меж його напрямків і жанрів.

Окремі течії, етапи розвитку, великі майстри живопису XX–XXI ст. постають у нашому розумінні як бурхливий паводок найрізноманітніших практик і експериментів з простором [5; 3]. Тому у мистецтві Нового часу віднайти єдиний принцип просторового мислення, якого би дотримувалися митці, неможливо, оскільки для виразу власного задуму та конструктивної ідеї твору вони застосовують різні з відомих перспектив

і типів просторових форм, а на основі їх поєднань і зсувів виникають небачені трансформації простору у картині. «Відношення художника до предмета є відношенням до простору» [5, с. 56].

Пластичним зображенням властиве світлотіньове моделювання, натомість абстрактним – локальне колористичне вирішення. В абстрактних формах локального кольору простір утворюється всередині форми і є внутрішнім, оскільки набуває певної глибини завдяки властивостям кольору форми у відповідності до тла.

Таким чином у картинному полі зовнішній, образотворчий і внутрішній простори трансформуються відповідно до художньої ідеї твору. Дана класифікація близька до запропонованої Р. Арнхеймом, але він виділяв лише «зовнішній» і «внутрішній» («образотворчий») простори, оскільки орієнтувався у розгляді питання лише на фігуративне мистецтво з його ілюзорною глибиною, яка утворюється при побудові простору на основі законів перспективи [2, с. 52].

Сучасні художники обов'язково звертаються до різноманітних засобів, щоб виразити багатство авторського сприйняття простору: прогресивне пом'якшення тону кольорів, в залежності від варіацій світлової інтенсивності, градацій у точності контурів, згідно кількості атмосфери або ефект живописного мазка, що дозволяє спонукати реципієнта бачити предмети з різної відстані по різному. Крім того, для художників перспектива – не лише інструмент для уяви, вона слугує також для фундаментальних засад традиційного живопису, а саме: чіткість репрезентованої картини, драматична наповненість, символічне звертання або ж активну взаємодію між реципієнтом та твором, завдяки специфіці композиційної побудови.

Застосування законів перспективи в Пейзажах українських митців XX ст. – де на початку століття 10-29 рр. його становлення пов'язано з іменами О. Богомазов, О. Новаківський, К. Костанді – абсолютно новий авангардний стиль, закони перспективи видозмінюються, або ж, взагалі, не використовуються; середина XX ст. – Т. Яблонська, Ф. Захаров, І. Труш, Й. Бакшай – традиційний пейзажний живопис з використанням закономірностей перспективного виконання в різних його інтерпритаціях; 80-90 ті – О. Голосій, О. Поляков, В. Жуган, А. Петрик – пошук нових вирішень простору, експерименти. Пейзажний живопис початку XXI ст. – М. Кононенко, А. Криволап, В. Бажай – різноманіття просторових рішень, як у предметних так і у фігуративних роботах, застосування усталених законів перспективи їх синтез, деформація та взагалі нехтування ними.

Висновки і пропозиції. Сьогочасне мистецтво – це широка розгалужена мережа, здатна надзвичайно швидко змінюватись, яка не підлягає єдиному визначенню. Зображення простору є різним – це зумовлено художніми тенденціями конкретної епохи, стилю, напрямку, течії тощо. Іде постійний пошук, розвиток пов'язаний як з теоретичними основами (закони перспективи) так і з техніками, матеріалами.

Художники XX ст. почали експериментувати з нестійкою побудовою простору («нахиляли» його, «ставили» на кут, «закидали» назад, «навалювали» на глядача тощо), тобто змінною точкою зору задля більш повного розкриття характеру зображення, а часто і поєднання різних точок зору, де передавалися різні інформативні частини предмета, об'єкта чи його дії.

Нове просторове мислення відповідало основоположним принципам безпредметного живопису, оскільки реалістичне відображення дійсності не змінювало естетику художнього образу, як і його будову у трьохмірному просторі завдяки системі перспектив з фіксованою точкою зору.

Простір знаходить своє вирішення як у традиційному (дотримання усіх законів побудови) так і в безпредметному живописі українських художників.

Серед характерних рис, що виділяють даний (абстрактний) вид мистецтва від інших, можна позначити: можливість прислухатися до своїх почуттів, емоцій і за допомогою експресивного методу нанести на полотно «внутрішній стан»; шанс створити приголомшливий твір мистецтва, поєднуючи непоєднуване; можливість використовувати різний матеріал і фактуру, стилі і прийоми в одній роботі; здатність різних людей, що дивляться на одне і те ж полотно, бачити картину по-своєму.

Список літератури:

1. Баранчук И. Живопись от А до Я. – М.: Изд. дом «Сибирский цирюльник», 2003. – 143 с.
2. Барышников А.П. Перспектива: учебное пособие для высш. худож. учеб. заведений – 4-е изд., испр. и допол. – М.: Искусство, 1955. – 200 с.
3. Бачинський С. Основи грамоти образотворчого мистецтва – Тернопіль: Богдан, 2004. – 222 с.
4. Богомазов О. Живопис та елементи / авт. вст. ст. Д. Горбачов. Упоряд. Т. Попова. – К., 1996.
5. Виннер А.В. Как работать над пейзажем масляными красками. – М.: Профиздат, 1971. – 225 с.
6. Віппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. – М.: Изобразительное искусство, 1985. – 368 с.
7. Волков Н.Н. Восприятие предмета и рисунка. – М.: АПН РСФСР, 1950. – 508 с.
8. Волков Н. Цвет в живописи – М.: Искусство, 1965. – 206 с.
9. Зайцев А.С. Наука о цвете и живопись – М.: Искусство, 1986. – 262 с.
10. Кириченко М.А. Перспективне малювання в школі: посібник для вчителів малювання – К.: Радянська школа, 1966. – 94 с.
11. Кириченко М., Кириченко І. Основи образотворчої грамоти: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2002. – 190 с.
12. Мочалов Л.В. Пространство мира и пространство картины. – М., 1983.
13. Паранюшкин Р. Композиция: теория и практика изобразительного искусства. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 79 с.
14. Пространство картины: сб. ст. / сост. Н.О. Тамручи. – М., 1989.
15. Ратничин В.М. Перспектива – К.: Высшая школа, 1982. – 232 с.
16. Український пейзаж : каталог / [авт.-упоряд. Карась Галерея]. – К.: huss, 2014. – 98 с.
17. Фёдоров М.В. Рисунок и перспектива – М.: Искусство, 1960. – 639 с.

18. Флоренский П.А. Обратная перспектива // Труды по знаковым системам. – Т. 3. – Вып. 198. – Тарту, 1967.
19. Флоренский П.А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях. – М.: Прогресс, 1993. – 324 с.

Шух А.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ЗНАЧИМОСТЬ ЗАКОНОВ ПЕРСПЕКТИВЫ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПЕЙЗАЖНОГО ЖАНРА

Аннотация
Статья посвящена анализу основных тенденций изображение пространства, аспекта определения главных законов линейной и воздушной перспективы в пейзажном жанре, практическому значению теории перспективы в изобразительном искусстве. Это обусловлено художественными тенденциями конкретной эпохи, стиля, направления, течения, постоянного поиска, развития связанного как с теоретическими основами (законы перспективы), так и с техниками, материалами. Проанализированы подходы различных ученых о процессе развития теории перспективы в пейзажном жанре и обоснованы пути усвоения перспективы как основы пейзажа.
Ключевые слова: линейная перспектива, воздушная перспектива, прямая линейная перспектива, пейзажный жанр, теория изобразительного искусства.

Shukh A.V.
Kiev University B. Grinchenko

THE IMPORTANCE OF THE PROSPECTS OF THE PROTECTION LAW IN THE STUDY OF THE STORY ZHANRU

Summary
The article is devoted to the analysis of the main trends of the image of the space, the aspects of the definition of the basic laws of the linear and air perspective in the landscape genre, and the practical significance of the theory of perspective in fine arts. All this is due to the artistic tendencies of a particular era, style, direction, constant search, development, connected both with the theoretical foundations (laws of perspective), and with techniques, materials. The approaches of different scholars to the development of the theory of perspective in the landscape genre are analyzed and the ways of mastering the perspective as the basis of the landscape are grounded.
Keywords: linear perspective, air prospect, direct linear perspective, landscape genre, theory of fine arts.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 792.8.028.4(73)»1962»:793.32](091)

ТАНЦЮВАЛЬНІ ТЕАТРИ 60-Х РОКІВ XX СТ. НА ПРИКЛАДІ JUDSON DANCE THEATRE

Скорубська Х.Р.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається історія Judson Dance Theater. У 1962 році меморіальна церква Джудсона (Judson Memorial Church) стала домом танцю. Тут були представлені роботи, що відрізнялися від звичайних на той час танцювальних вистав у лексиці та контексті. Радикальний своїми поглядами та засобами Judson Dance Theater вплинув на танцювальну історію світу. Різноманіття поглядів, сучасний танець та балет, професіонали і любителі усе це мало свою роль у театрі.
Ключові слова: Judson Dance Theater, імпровізований рух, contemporary dance, театр, Мерс Каннінгем.

Постановка проблеми. Стаття тісно пов'язана із науковими завданнями оскільки розкривається історія, одного з радикальних на той час, театрів світу Judson Dance Theater. Розглядаються причини, що спровокували виникнення цього театру; хто був серед учасників та їхні творчі вклади у історію світового танцю; творчі пошуки, танцювальні роботи, дослідження руху, показові виступи; як вплинув театр на наступні покоління танцівників. Також, певним чином існує зв'язок із практичними завданнями, оскільки стаття несе в собі теоретичне підгрунтя для практичного дослідження руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою даної теми є перш за все це наукові статті написані дослідниками історії contemporary dance у США. Публіцистичні статті про діяльність Judson Dance Theater, про ідеологію театру та інші.

Останньою публікацією, в якій продовжено дискусію із даної проблеми і на котру опираюсь у дослідженні є стаття Віти Хлопової: «Чому Терпсихора наділа кросівки» [1]. У даній статті розглянуто історію танцю постмодерн та contemporary dance. Розглянуто творчість танцівників та постановників від Марти Грем до Твайли Тарп. У статті детально розглянуто творчі доробки учасників Judson Dance Theater, їхні оригінальні роботи, такі як робота з гравітацією Тріши Браун, контактна імпровізація Стіва Пекстона та маніфест постмодерна Івонн Райнер. А також досліджено спільні пошуки виконавців, їхні спільні показові роботи.

Стаття Джека Андерсонджана: «Як Judson Dance Theater змінив Американський танець», є унікальною у дослідженні, оскільки написана двадцять років після створення театру і розповідає про «свіжий» вплив, внесок театру [2]. Стаття написана наближеним до театру художником та журналістом і розкриває взаємовідносини серед виконавців. Джек Андерсонджан характеризує кожного танцівника, художника та виділяє їхню індивідуальність та оригінальність у творчих пошуках.

У статті Джорджа Джексона «Judson Church і танець» розглядається історія меморіальної церкви Джудсона у 60-ті роки XX ст. та розкриваються причини створення театру саме у просторі церкви [4]. Серед основних причин близькість виконавців та глядачів, коли стираються будь-які кордони між ними. Спираючись на вищезгадані та інші публікації мова у статті піде про історію Judson Dance Theater та його внесок у сучасний танець.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розкривається вплив окремих особистостей на створення та роботу театру. Причино-наслідковий зв'язок між ідейними натхненниками та творчими роботами театру, висвітлений через призму спільних та особистих пошуків виконавців у сфері перформенсу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є те, щоб на основі виявленого комплексу джерел з'ясувати особливості розвитку американського contemporary dance, як мистецько-дослідницького феномену у 60-ті роки XX ст., на прикладі Judson Dance Theater.

Виклад основного матеріалу. Атмосфера соціальних і культурних змін проявилася в мистецтві як тенденція до експериментування і радикалізму. З 50-х років в США і Західній Європі хореографи припиняють створювати школи і стилі, як робили їхні попередники – майстри танцю модерн. Впливу і відмінності хореографів нового напряму менш прямолінійні і більш фрагментовані. Яскравим прикладом служить театр танцю Judson Dance Theater.

Театр танцю Judson Dance Theater складався з танцюристів, композиторів та візуальних виконавців, які виступали в меморіальній церкві Джудсона (Judson Memorial Church) в Грінвіч віледж (Greenwich Village), Манхеттен, Нью Йорк, між 1962 і 1964 роками. До артистів входили авангардні експериментатори, які відкидали обмеження сучасної танцювальної практики та теорії, вигадуючи, власні «заповіді» постмодерного танцю, які чітко дотримувались.

Група учнів Мерса Каннінгема (Симон Форті, Стів Пекстон, Івонн Райнер, Джудіт Данн та пізніше Тріша Браун, Девід Гордон, Елен Саммерс, Дебора і Алекс Хей) задалася питанням музикальності в хореографії, тому Мерс Каннінгем

запросив їх до класу хореографічної композиції Роберта Данна, музиканта, який вивчав експериментальну теорію музики з Джоном Кейджом [6]. Спочатку вони вели бесіди про сучасну музику, потім Мерс Каннінгем запропонував їм складати хореографічні мініатюри і разом їі обговорювати. Він навчав учнів не думати про літературність танцю, так як на той момент, на його думку, танець був надто літературним. Поступово до їхньої групи долучились художники. Разом учні класу працювали над тим, щоб зняти з танцю всі заборони: «нехай буде будь-який танцівник, будь-яке приміщення, будь-яка музика, будь-який одяг, будь-яка форма» [1, с. 23]. Так за два роки накопичилося кілька постановок, які хореографи та художники збирались показати публіці.

Студія Мерса Каннінгема перебувала в приміщенні Living Theatre, площа якої не відповідала задуму його учнів. Свою сцену вони знайшли в будівлі, зовсім не призначеній для танцю: в баптистській церкві Judson Memorial Church. Після того, як діяльність Judson Memorial Church стабілізувалася, у 1963 році це об'єднання митців взяло назву Judson Dance Theater, за всім цим пішло створення в 1970 р імпровізаційної групи, яка мала назву Grand Union.

Створений театр був місцем для співпраці художників із різних сфер мистецтв. Серед них були танцюристи, письменники, кінематографісти, композитори тощо. Мета в цьому співробітництві полягала в тому, щоб спостерігати над танцем у його чистому вигляді. Це привело до ліквідації багатьох театральних елементів, таких як наратив, складні костюми, декорації та формальна танцювальна техніка. Група постійно переосмислювала ці спільні пошуки [3, с. 17]. Незважаючи на те, що театр залишився в цьому ліберально невизначеному стані, у роботах з'явились кілька повторюваних тем та стилів. Демократичні структури, імпровізація та акцент процесу над продуктом виникли як основні характеристики групи. Повсякденний рух став натхненням для матеріалу у багатьох творах, а деякі з виконавців Театру танцю Judson Dance Theater використовували непрофесійних виконавців та танцюристів. Наприклад, Івон Райнер навчала «Тріо А» «усім, хто хотів навчитися – кваліфікованим та некваліфікованим, підготовленим та непідготовленим, професіоналом та любителем», і дозволила йому вільно навчатися широкому колу людей [5, с. 19].

Про період історії, пов'язаний з Мерсом Каннінгемом і Judson Church, прийнято говорити, як про період радикальних і революційних змін. Однак, на мій погляд, хореографи цього часу лише продовжили розвивати те, чим займалися їхні попередники. Історія сучасного танцю в цей момент не зробила різких поворотів, а продовжила свій розвиток по спіралі, послідовно переходячи з одного рівня на інший. Щоб це побачити, необхідно згадати, що танець модерн, з якого вийшов Мерс Каннінгем, а також вільний танець – попередник танцю модерн – виник як реакція на непомірний гніт цивілізації, яка полягала, в першу чергу, в форматизованості, ритуалізації, забудованості, підконтрольності життя людини, за допомогою правил і норм. Природа вважалася як протилежність цивілізації – стихійна, непередбачувана, хаотична, вільна. В реальності ж, природа, всесвіт, космос містять в собі в рівній мірі як динамічний хаос, так і детерміновані повторювані структури. З розвитком науки і техніки, ми дізналися, що, наприклад, стіл це не просто горизонтальна площина на опорі, через яку зручно сидіти, але і молекули й атоми матеріалу, з якого зроблений стіл, або хвилі, певна довжина яких формує у нас відчуття столу. Дебора Джовітт в своїй книзі Time and Dancing Image пише, що під час гастролів компанії Мерса Каннінгема в одному з коледжів, професор фізики порадив своїм студентам подивитися виступ танцюристів, щоб зрозуміти те, про що він їм розповідає [8].

Перший показовий виступ театру «Концерт танцю» («A Concert of Dance»), який відбувся 6 липня 1962 року. У виставі працювало 14 хореографів та 17 перформерів, деякі з яких були студентами вищезгаданого класу по вивченню композиції. Інші виконавці на концерті були учасниками танцювальної компанії Мерса Каннінгема, а також візуальними артистами, кінематографістами та композиторами. У рамках цього концерту представлені роботи, створені Івон Райнер, Стів Пекстон, Девід Гордон, Алекс та Дебора Хей, Фред Херко, Елейн Саммерс, Вільям Девіс та Рут Емерсон. Концерт, а точніше перформенс, на якому були присутні близько трьохсот глядачів, тривав більше трьох годин і був безкоштовним. Згодом до групи приєдналися Люсінда Чайлдс і Мередіт Монк, а також приєдналися інші художники. Участь в проектах Роберта Раушенберга вплинула на популярність Judson Dance Theater в артистичних колах [7]. Протягом наступних двох років колектив представив майже двісті робіт.

Починаючи з осені 1962 року, група проводила щотижневі семінари, на яких вони перформували та отримували критику. Ці зустрічі відбулися спочатку в студії Івон Райнер (Yvonne Rainer's studio), потім в Judson Memorial Church. Серед людей, що живуть у «центрі міста», танцюристи мають особливу потребу у просторі, в якому експериментувати. Таку локацію для театру було вибрано не просто так. В першу чергу, через розміщення у самому центрі Нью Йорку, у центрі сучасного мистецтва, а також через розміри церкви. Церковні служителі, Говард Муді та Аль Кармінес (який також був композитором), активно підтримували тогочасне мистецтво [4, с. 3].

Назва танцювального театру «Judson» було прийнято у квітні 1963 року. Учасники мали змогу брати участь у виставах та мультимедійних програмах для мистецтва, що відбувалися у межах міста Нью Йорк. «Ні маніфесту» (No Manifesto) створений Івонн Райнер; в якому вона відкидає будь-які обмеження у техніці, відкидає невпинний пошук сенсацій, видовищ, гламуру або навпаки передбачуваний рух, простір; є яскравим прикладом багатьох художніх намірів кооперативу: відмова від вражаючих, віртуозних, наративних і виразних хореографічних підходів. «Американка Івонн Райнер створює маніфест, в якому відмовляє танцю у всьому, чим він харчувався і годував публіку до сих пір. Видовищність, гламур, створення образів, руйнування образів, зірки, героїзм, антігероїзм – все це відтепер табу. На тринадцяти пунктах маніфесту Івонн Райнер,

як на дев'яноста п'яти тезах Мартіна Лютера, виникає нова світова релігія» [6].

Покоління Івонн Райнер, Стів Пакстон, Тріша Браун, Дебора Хей, Симон Форті пішли, у звільненні танцю від канонів, ще далі Мерса Каннінгема і відпустили контроль авторства. Якщо хореографія робіт Мерса Каннінгема, це створені ним рухи, то наступне покоління хореографів починає працювати з партитурами і завданнями. Партитури у роботі з танцівниками це спадщина композитора Джона Кейджа і викладача композиції Роберта Данна, який передав цю новизну поколінню Judson Dance Theater. Робота із зівданнями – це підхід Анни Халпрін, для якої кожне тіло індивідуальне, і тому працювати з ним доцільно в режимі імпровізації [1, с. 26].

«Мерс Каннінгем хоч і зробив танець предметом деконструкції, хоч і навчив працювати не зі змістом промови, а з її шаблонами (подібні процеси відбуваються в абсурдистський драматургії), але зберіг традиційну робочу модель: я ставлю – ви виконуєте. Такої влади над собою учасники Judson Dance Theatre дозволити не могли. Кожен відчував сам себе автономним творцем простору (як відомо – концепція танцівника як самодостатнього джерела руху належить Рудольфу фон Лабану). У театрі кожен був унікальний, у кожного був особистий досвід і кожен готовий був нести за нього особисту відповідальність» [2, с. 7].

Наступним кроком залишалося стерти відмінність між тілом глядача і тілом танцю – так в сучасному танці були легітимізовані звичайні рухи. Слід зазначити, що Judson Dance Theater не перші, кого зацікавили такі рухи. Ще Мерс Каннінгем ввів ходьбу та біг як рівноцінні танцювальні рухи в своїх роботах, а в 1957 році Пол Тейлор, хореограф і танцівник Марти Грем, поставив концерт під назвою «Сім нових танців», основними рухами якого були ходьба, біг, прості зміни позицій, а в роботі «Дует», в рамках цього концерту, видимий рух взагалі відсутній – протягом усього часу Пол Тейлор стояв, а його партнерка сиділа на стільці.

Учасники Judson Dance Theater зробили комунікацію – методом, простоту – трендом, а всьому «захоплюючому» і «цікавому» в театрі протиставили все звичайне – звичайні місця, звичайний одяг, звичайні рухи. Оскільки новий танець не зацікавлений більше в «покупцях» іміджі і емоціях, формат видовища практично зникає, поступаючись місцем дослідженню, робочому процесу, грі, як у Тріши Браун, наприклад, з певними правилами і різними обмеженнями: рухатися тільки направо, тільки наліво, сидячи або стоячи і в певній черговості підключаючи всі частини тіла [1, с. 29].

Співпраця хореографів (Стів Пакстон, Івонн Райнер, Тріша Браун, Люсінда Чайлдс, Мередіт Монк, Дебора Хей, Симон Форті, Каролі Шніман), представників візуального мистецтва (Роберт Морріс, Роберт Раушенберг, Алекс Хей) і музикантів в Judson Dance Theater (Джон Герберт Макдауелл, Філіп Корнер) будувалося на відсутності елітизму і ієрархії. Художники в рівній мірі створювали танцювальні роботи і звуковий пласт для робіт, хореографи – звучання і сценографію. Спільна робота такого простору і часу була жорстким протиставленням конкурентному і атомизированному суспільству за стінами Judson Dance Theater. Час театру тривав приблизно з 1962 по 1964 рік. По завершенню хореографи розійшлись осмислюючи свій накопичений досвід. Для декого він вилився у створення особливого способу руху, як для Стіва Пакстона, який створив контактну імпровізацію, для декого – в набір інструментів для створення своїх нових робіт.

Джудіт Данн, що керувала репетиціями у театрі та проводила заняття, вважала що тіло танцівника це як будівля, яка створюється, набуває форм, технічної та суворої особистості. Івонн Райнер випромінювала ясність і щедрість. Приємна, але смілива поведінка Іванн Райнер здавались нарізаними – як у кінозірки Марлен Дітріх. Стів Пекстон мав гострий характер, він американський хлопчик з великою силою. Роберт Моріс здавався бойовим завзятим. Люсінда Чайлдс і Елейн Саммерс були жіночними, акуратними і трохи сором'язливими, тоді як Саммер була більш розкута. Дебора Хей задумливо переходила від формального та випадкового. Тріша Браун сміливо вирішувала правила дійсності, ходячи по стінах, намагаючись ігнорувати гравітацію та грати з перспективою. Айлін Паслофф рухалась, як м'яч: вона була еластичною, відчувався материнський захист, але була балетною [2, с. 7].

Двома американськими художниками, відомими за їх внесок у Judson Dance Theater, були художник Роберт Раушенберг та концептуальний художник Роберт Моріс. Композитор Джон Герберт Макдауелл також зробив свій внесок. Серед інших впливових хореографів – Ганна Хальпрін, Джеймс Варінг, Симона Форті та інші авангардні хореографи. У 1964 році, коли концерти компанії припинилися, продовжувалась робота над окремими формами, оскільки окремі члени продовжували створювати роботу, яка підтримувала фундаментальну філософію театру [8]. Наприклад, Джеймс Варинг та його танцівники продовжували роботу над перформенсами та влаштовували покази. Можливо, найважливішим аспектом спадщини театру танцю Judson Dance Theater була не робота, яку вони створили, але об'єктив, через який вони розглядали свою роботу, що сприяло концепції, що все можна розглядати як танець.

У роботах сучасних майстрів танцю практикуються знахідки – спосіб поєднання як танцю формального так і випадкового, додавання до хореографічної лексики звичні рухи, такі як кроки чи біг, танцювальні вправи-ігри. Трансцендентні категорії, як у балеті так у сучасному танці – продовжуються.

Висновки. На короткий період початку 1960-х років група хореографів, візуальних виконавців, композиторів та кінорежисерів зібралися для серії семінарів, які в остаточному підсумку переосмислили те, що вважається танцем. Виступи, що складалися з цих майстерень, включали повсякденні рухи-жести з життя людей; їхні структури базувалися на іграх, простих завдання. У перформенсах переважали спонтанність і нетрадиційні методи композиції. Художники Judson Dance Theater досліджували саму основу хореографії, стримували свої теа-

тральні та танцювальні звички, і результат, за словами критика Джилла Джонстона, був найцікавішим новим танцем в поколінні. Через живі вистави, фільми, фотографії, скульптури, музичні твори, вірші та архівні матеріали Judson Dance Theater, сліди історії театру як у церкві, так і за її межами від майстерень, які там проходили до інших приміщень у центрі Нью-Йорка, будуть нагадувати про себе. Митці театру: Джордж Брехт, Тріша Браун, Джон Кейдж, Аль Кармінс, Люсінда Чандс, Філіп Корнера, Діана Ді Пріма, Білл Діксон, Розаліна Дрекслер, Джудіт Данн, Сімон Форті, Джин Фрідман, Девід Гордон, Анна Хальпрін, Лоуренс Халприн, Алекс Хей, Дебора Хай, Фред Херко, Шторм Де Хірш, Джилл Джонстон, Лерої Джонс, Алан Капро, Фред Макдарра, Роберт Морріс, Клаус Ольденбург, Айлін Паслофф, Стів Пекстон, Руді Персес, Івон Райнер, Роберт Раушенберг, Керолі Шнеманн, Елейн Саммерс, Сесіл Тейлор, Стен Вандербек, Джеймс Варін, Роберт Уітмен, Філіс Ямпольський та Ла Монте Янг.

Список літератури:

1. Хлопова Віта: Чому Терпсихора наділа кросівки / В. Хлопова // Журнал. Театр. 2015. № 20. С. 23-29.
2. Andersonjan Jack: How the Judson theatre changed American dance // Журнал. The New York Times. 1982. P. 7.
3. Banes Sally: Democracy's Body: Judson Dance Theater 1962-1964 / S. Banes // Duke University press. 1993. № 76(142). P. 15-17.
4. Jackson George: Judson Church and dance / G. Jackson // Dance Heritage Journal. 2012. № 561. P. 3-6.
5. Rainer Yvonne: Trio A: Genealogy, Documentation, Notation / Y. Rainer // Dance Research Journal. 2009. № 41(2). P. 16-20.
6. Caldwell Achel: Judson Dance Theater: The Rebels Who Redefined Modern Dance: Dance Teacher Journal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dance-teacher.com/yvonne-rainers-films-lincoln-center-2465231583.html – Заголовок з екрану.
7. Freddy Herko: Dances in the first Concert of Dance at the Judson Dance. Theater: Warholstars Journal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.warholstars.org/chron/judson_dance_theater.html. – Заголовок з екрану.
8. Molnar Emily: 1962 – The dance explosion: Dance Consortium Journal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.danceconsortium.com/features/dance-resources/dance-handbook/1962-the-dance-explosion/. – Заголовок з екрану.

Скорубская К.Р.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТАНЦЕВАЛЬНЫЙ ТЕАТР 60-Х ГОДОВ XX В. НА ПРИМЕРЕ JUDSON DANCE THEATRE

Аннотация
В статье рассматривается история Judson Dance Theater. В 1962 году мемориальная церковь Джудсона (Judson Memorial Church) стала домом танца. Здесь были представлены работы, которые отличались от обычных в то время танцевальных спектаклей в лексике и контексте. Радикальный своими взглядами и средствами Judson Dance Theater повлиял на танцевальную историю мира. Многообразие взглядов, современный танец и балет, профессионалы и любители все это имело свою роль в театре.
Ключевые слова: Judson Dance Theater, импровизированные движение, contemporary dance, театр, Мерс Каннингем.

Skorubska K.R.
Lviv Ivan Franko National University

DANCE THEATERS OF THE 60TH YEARS 20 CENTURY IN THE CASE OF THE JUDSON DANCE THEATRE

Summary
The article deals with the history of Judson Dance Theater. In 1962, the Judson Memorial Church became the home of dance. There were presented works that differed from the usual dance performances at the time in the vocabulary and context. Radical with its views and means, Judson Dance Theater has influenced the world of dance history. The variety of views, modern dance and ballet, professionals and amateurs all have played their part in the theater.
Keywords: Judson Dance Theater, improvised movement, contemporary dance, theater, Mers Cunningham.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.801

УМОВИ ПРАВИЛЬНОГО ІНТОНАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Бідюк Н.М., Колесник М.І.
Хмельницький національний університет

У статті обгрунтовується поняття інтонації та її компонентів. Доведено важливість правильного інтонаційного оформлення англійського висловлювання. Досліджено умови досягнення правильного інтонаційного оформлення англійських речень. Виявлено основні інтонаційні помилки студентів під час вивчення інтонації. Наведено рекомендовані вправи навчання інтонації у вищій школі.
Ключові слова: інтонація, інтонаційне оформлення, умови, висловлювання, вправи.

Постановка проблеми. Інтонація – невід'ємна частина мови, частина інформаційного потоку, тому оволодіння її основними видами є важливим аспектом під час вивчення іноземної мови. Досвід свідчить, що найважче у вивченні іноземної мови є засвоєння саме її інтонаційних особливостей. Студенти, які достатньо добре володіють лексикою та граматикою іноземної мови, можуть робити значні помилки під час інтонаційного оформлення англійських висловлювань (в основному застосовуючи інтонаційні моделі рідної мови), особливо при великому обсязі висловлювання, що призводить до непорозуміння між мовцями. Тому, щоб правильно організувати спілкування, слід опанувати інтонаційні особливості мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інтонації як лінгвістичного феномена було предметом дослідження відомих учених різних епох та країн. Вивченням особливостей інтонації англійської мови займаються Ю.М. Захарова, Е.Я. Нушкіян, Л.В. Щерба та ін. Дослідженням різноманітних аспектів навчання інтонаційних навичок займаються М.П. Дворжецька, В.Х. Селезньов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке вживання в лінгвістиці терміну «інтонація» і на значний досвід у галузі вивчення особливостей інтонації, питання про її специфіку під час навчання англійської мови потребує детальнішого вивчення. Необхідно детально розглянути умови правильного інтонаційного оформлення, основні помилки під час інтонування речень, які виникають у студентів та визначити вправи, за допомогою яких можна забезпечити дотримання умов правильного інтонаційного оформлення речень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є є виявлення особливостей та визначення основних умов правильного інтонаційного оформлення англійських висловлювань під час навчання студентів мовних спеціальностей вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Інтонація є одним із мовних засобів спілкування. Мовна інтонація – це сукупність засобів звукового оформлення речення чи синтагми в усній мові. Л. Щерба [5] розуміє синтагму як «найкоротший відрізок мови, який у даному контексті і в цій ситуації відповідає єдиному поняттю» [5, с. 225]. До основних компонентів інтонації належать акцентний лад та мелодійний рисунок фрази, які допомагають легше оформити фразу граматично й семантично.

Інтонаційне оформлення висловлювання робить його цілісним для сприйняття на слух, а на письмі позначається відповідними розділовими знаками. Важливість інтонації полягає у тому, що вона має велике значення для змісту того чи іншого висловлювання. Словам і граматичним конструкціям інтонація надає певний сенс. Репліка, сказана різними тонами, може сприйматися як наказ, вимога, ствердження або питання, вона може бути виголошена з різними модальними та емоційними значеннями. Інтонація також може виступати як індикатор психічного стану, віку, статі, соціального становища комунікантів, стилістичного забарвлення бесіди, визначати основне й другорядне у змісті комунікації.

Існує ряд умов правильного інтонаційного оформлення висловлювання англійського висловлювання, які необхідно засвоїти студентам. Першою такою умовою, на думку Е.А. Нушкіяна [3], є дотримання правил поділу звукового потоку мовлення на відносно завершені смислові групи, що здійснюється за допомогою помітних пауз. Найбільш типовою помилкою студентів на початку навчання паузації в англійській мові є віднесення до різних смислових груп і, звідси, неправомірне відокремлення паузами підмета від дієслівного присудка (Mary | reads a huge book), дієслівного підмета від його прямого додатка (Mary reads | a huge book) або простого невідокремленого означення від означуваного слова (Mary reads a huge | book) [3, с. 211].

Другою умовою правильного інтонаційного оформлення англійського висловлювання є дотримання правила ритмічності. Сутність цієї умови полягає у тому, що кожна смислова група поділяється ледь помітними паузами на ритмічні групи, кількість яких дорівнює числу слів, які виділяються фразовим наголосом; кожна ритміч-

на група, незалежно від кількості складів, з яких вона складається, вимовляється за одну одиницю часу. Дотриманню даного правила перешкоджає те, що в українській мові ритмічність спостерігається лише у поетичному мовленні (віршах, або піснях, де ритм постійний) та відсутня у прозаїчному. В англійській ж мові ритмічність властива і прозаїчному мовленню, проте кількість ритмічних груп у кожній синтагмі заздалегідь не задається, а тому ритм не є строго постійним, як у піснях або віршах [3, с. 221].

Третьою умовою правильного інтонаційного оформлення англійського висловлювання є правило дотримання мелодійної шкали падіння. Найскладнішим при оволодінні шкалою падіння україномовними студентами є навички: дотримання шкали падіння у тих синтагмах, де остання ритмічна група закінчується висхідним завершенням; здійснення ступеневого, а не плавного падіння тону голосу при вимові кожної наступної ритмічної групи; витримування постійної величини діапазону шкали при вимові усіх синтагм, які входять в одну і ту ж фразу (постійний «середній» діапазон шкали падіння не допускає так званий «спів», який трапляється, якщо перша ритмічна група у тих синтагмах, де багато ритмічних груп, помилково починається дуже високим тоном); 4) суцільної, як одне слово, вимови будь-якої ритмічної групи без пауз між окремими словами [3, с. 224].

Ю. Захарова [2] виділяє також умову дотримання правил використання і здійснення мелодійних завершень наприкінці синтагми. При навчанні вимови останньої ритмічної групи з тим чи іншим завершенням необхідно пам'ятати про значні відмінності у здійсненні відповідних завершень в українській й англійській мовах. Низхідне завершення в англійській мові звичайно характеризується різким зниженням тону голосу на останньому наголошеному складі [2, с. 66].

Основними інтонаційними помилками у багатьох випадках є також не-правильний фразовий наголос і невміння членувати фрази на синтагми, а також неправильне інтонаційне оформлення різних типів речень. Типовими помилками фразового наголосу є наголошення студентами службових слів, модальних і допоміжних дієслів у стверджувальній формі, особових і присвійних займенників. Наслідком цього є грубе порушення ритмічної організації мовлення, втрата специфічної для англійської вимови чіткої ритмічної структури мовлення з більш-менш рівними інтервалами між наголошеними словами в реченні [2, с. 44].

Зауважимо, що робота над вимовою не може обмежуватися виправленням помилок і поясненням нового матеріалу. Для цього необхідні спеціальні вправи, так звані «фонетичні зарядки», на кожному занятті. Тому з метою досягнення повної автоматизації ритміко-інтонаційних навичок у студентів використовують два основних способи навчання: спосіб безпосередньої імітації та спосіб свідомого засвоєння. Спосіб безпосередньої імітації, або імітативний спосіб, спирається лише на імітаційні здібності студентів, у той час як спосіб свідомого засвоєння передбачає використання пояснення та аналізу артикуляції звуків.

Як бачимо, дотримання основних умов правильного інтонаційного оформлення англійських висловлювань під час навчання студентів є досить трудомістким. Така організація навчання має бути системною, цілеспрямованою та функціонально орієнтованою.

М. Дворжецька [1] рекомендує при навчанні інтонації у зв'язку з мовним характером навичок використовувати умовно-комунікативні вправи на рецепцію і репродукцію. Вправи на рецепцію призначені для розвитку інтонаційного слуху та включають:

– вправи на розпізнавання: «Послухайте доручення. Підніміть руку, коли почуєте, що доручення зроблено у формі прохання»;

– вправи на диференціацію: «Послухайте доручення. Визначте, чи зроблені вони у формі прохання»;

– вправи на ідентифікацію: «Послухайте доручення. Визначте, де прохання, а де наказ» [1, с. 78].

Вправи на репродукцію інтонаційних моделей включають такі групи вправ:

– вправи на імітацію: «Попросіть друга зробити те, про що я вас прошу»;

– вправи на підстановку: «Викладач просить у студентів певну річ і пропонує звернутися до іншого студента з таким же проханням або попросити іншу річ»;

– вправи на трансформацію: «Послухайте накази викладача і передайте їх товаришам як прохання»;

– вправи на самостійне використання інтонаційних єдностей [1, с. 88].

Варто підкреслити, що робота над інтонацією повинна продовжуватися при говорінні, аудіюванні та читанні вголос (читання за диктором, виразне читання, читання з інтонаційною розміткою). Контроль та оцінка вимови відбувається викладачем з урахуванням типів помилок у мовленні студентів. В. Селезньов [4] пропонує такі вправи для формування ритміко-інтонаційних навичок у студентів: прослухати текст у магнітофонному записі, проінтонувати текст і відтворити інтонацію тексту, не спотворюючи зразок; проінтонувати текст і прочитати відповідно до тонування; прочитати вірш із заданою інтонацією і вивчити напам'ять; прочитати пропозицію спочатку як твердження з низхідним тоном, потім як питальне речення з висхідним тоном; прочитати запропоновані загальні питання, звертаючи увагу на інтонацію; прочитати запропоновані альтернативні питання з відповідною їм інтонацією; прочитати фонетичні вправи, транскрибувати слова; виконувати вправи на правила читання, інтонувати речення, тексти, діалоги; повторювати вивчений теоретичний матеріал, аналізувати фонетичні явища у мікротексті.

Безумовно, досягнення бездоганної інтонації вимагає багато часу. Ознайомлення із прийомами і різними видами вправ для навчання ритміко-інтонаційних навичок дає змогу зрозуміти, що найбільш ефективними є:

– підтримання зразкової вимови вчителя;

– спеціальні вправи, грамотно підібрані і систематично виконувані, на рецепцію і репродукцію;

– відпрацювання скоромовок, прислів'їв, приказок, які незвичайною формою і цікавим змістом можуть привабити студентів і підвищити їх мотивацію у навчанні;

– використання ігор на початковому етапі навчання;

– допомога жестикуляцією при вивченні тонів.

Висновки та пропозиції. Таким чином можна стверджувати, що правильне інтонаційне оформлення висловлювань дає змогу передавати зміст, виражати власне ставлення до співрозмовника та предмета розмови, впливати на комунікантів і досягати мети висловлювання. Існуючі методики навчання англійської вимови потребують, на нашу думку, подальшого аналізу та вдосконалення, що свідчить про можливість пошуку шляхів покращення умов правильного інтонаційного оформлення англійських висловлювань під час навчання студентів мовних спеціальностей вищої школи.

Список літератури:

1. Дворжецкая М.П. Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи / М.П. Дворжецкая. – К.: Вид. центр КНЛУ, 1991. – 365 с.
2. Захарова Ю.М. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення : навч. посібник / Ю.М. Захарова. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 84 с.
3. Нушкиян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи / Э.А. Нушкиян. – Одесса: Вища шк., 1986. – 160 с.
4. Селезнев В.Х. Пособие по развитию навыков английской интонации / В.Х. Селезнев. – М.: Высш. шк., 1983. – 312 с.
5. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 327 с.

Бидюк Н.М., Колесник М.И.
Хмельницкий национальный университет

УСЛОВИЯ ПРАВИЛЬНОГО ИНТОНАЦИОННОГО ОФОРМЛЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ ТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье обосновывается понятие интонации, а также её компонентов. Доказано важность правильного интонационного оформления английского высказывания. Исследованы условия достижения правильного интонационного оформления английских предложений. Определены основные интонационные ошибки студентов во время обучения интонации. Приведены рекомендованные упражнения обучения интонации в высшей школе.
Ключевые слова: интонация, интонационное оформление, условия, высказывание, упражнения.

Biduyk N.M., Kolesnyk M.I.
Khmelnytskyi National University

CONDITIONS OF THE PROPER INTONATIONAL FRAMING OF THE ENGLISH UTTERANCE AT THE TIME OF HIGH SCHOOL LINGUISTIC SPECIALITIES STUDENTS' STUDYING

Summary
The article explored the notion of intonation and its components. The importance of the proper intonational framing of the English utterance was proved. The conditions of the achievement of the proper intonational framing of the English sentence were explored. Common students' intonational mistakes in the process of learning intonation were revealed. The recomended exercises of teaching intonation in universities were represented.
Keywords: intonation, intonational framing, conditions, utterance, exercises.

УДК 81'373.6:821.161.2.94

ЕТИМОЛОГІЯ АНТРОПОНІМІВ У «СИНОПСИСІ»

Гиляновська О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано етимологію антропонімів у давній пам'ятці XVII ст. – «Синопсисі», який є визначним історичним твором, важливим для розуміння історії походження українського народу. Зокрема, приділено увагу антропонімам *Афет, Мечислав, Мстислав, Святослав, Ярослав*. Результати дослідження зіставлено з етимологічними словниками української мови. Проаналізований матеріал доповнює відомі етимологічні пояснення, що має перспективи його врахування в наступних етимологічних студіях.
Ключові слова: етимологія, ономастика, антропоніми, «Синопсис», літопис.

Постановка проблеми. Дослідження давніх пам'яток XVII ст., зокрема «Синопсиса», як важливого джерела для етимологічних студій, є актуальним у зв'язку з можливістю поглиблення уявлень про розділи ономастики і пояснення їхніх понять у різні періоди часу; уточнення інформації про етимологію як галузь мовознавства, а також виявлення нових поглядів на походження антропонімів із подальшим їхнім використанням для уточнення етимологічних пояснень.

Ономастика (від грецького onoma – ім'я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень. Вона виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики [12, с. 17].

Основоположником слов'янської ономастики вважають відомого славіста Ф. Міклошича, який у 1860 – 1874 роках опублікував три важливих дослідження слов'янських особових і географічних назв [12, с. 17].

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого.

Власні імена виникли дуже давно в процесі розвитку мови. Вони відріз-няються від загальних назв, оскільки належать конкретному об'єкту [11, с. 262].

У цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: антропоніми – особові імена людей; етноніми – групові, родові, етнічні імена людей; топоніми – назви географічних об'єктів; космоніми – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, астероїдів, комет і т. ін.; зооніми – власні імена тварин; фітоніми – назви рослин; хрононіми – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об'єднань людей; та ін. [11, с. 270].

Деякі спеціалісти виділяють в ономастиці особливий розділ – етимологію, котра вивчає причини виникнення і закономірності розвитку онімів, не пов'язані з закономірностями розвитку мови. У самому мовознавстві є відповідна галузь – соціолінгвістика. Всебічний розвиток ономастичних досліджень є необхідною передумовою для подальшого поглибленого вивчення історії, філології, етнографії та інших гуманітарних наук. Найбільший ефект дає вивчення ономастичних джерел в дослідженнях на стику наук [11, с. 275].

В українському мовознавстві розвитку етимологічних студій сприяли наукові праці С. Вербича, Р. Болдирєва, І. Желєзняк, О. Мельничука, Л. Масенко, Н. Німчука, Г. Півторака, В. Скляренка, О. Стрижака, В. Шульгача та інших.

До вивчення предмета етимології на сучасному етапі активно звертаються філологи і мовознавці, наприклад Л. Гнатюк, Г. Наєнко, Л. Кравченко та інші.

Походження і початок розвитку етимології сягає давніх часів, зокрема періоду Київської Русі.

Тлумачення незрозумілих чи малозрозумілих для пересічного читача слів – давня традиція українських книжників, яка бере свій початок іще від давньоруської доби, коли вдавалися до глосування – пояснення малозрозумілих слів усередині тексту. Цей вид лексикографічної роботи був дуже поширеним у кінці XVI–XVII ст.; він підтримувався мовною практикою професорів і вихованців Києво-Могилянської академії. Викладачі Академії досягли особливої майстерності у з'ясуванні етимології слів. І. Галятовський у своєму гомілетичному трактаті «Наука албо способъ зложенѧ казанѧ» (1659) радив вдаватися до походження імені, щоб зробити проповідь цікавою [4, с. 164].

Етимологічні розшуки староукраїнських учених здавна привертали увагу дослідників. Вони вбачали тут, поряд із вдалими етимологіями, «чимало невірних етимологій, які базуються на співзвуччі окремих слів, на догадках автора... Але наївність і не науковий характер деяких етимологій виправдовується тим, що в XVII ст. наукової етимології ще не існувало». Дефініція терміна етимологія зафіксована в «Граматиці» Мелетія Смотрицького: Єтѵмологїѧ єсть часть Грамматїки втораѧ, реченїѧ раздѣлѧти и ко своей коеждо слово части со разсужденїємь относити оучащаѧ [14, с. 142].

Відомим і популярним джерелом наукової думки того часу був «Синопсис». Протягом двохсот років він слугував підручником з історії Російської імперії. Український дослідник Ю. Мицик так зазначав про його вивчення: «До «Синопсиса» була постійно прикута увага дослідників і згадки про цей твір містяться майже в усіх синтетичних роботах, посібниках по джерелознавству, історіографії історії СРСР і ін., на жаль, далеко не всі автори займалися спеціальним вивченням «Синопсиса», чому, поряд з вірними положеннями, досить часто зустрічаються і помилкові...» [13, с. 22].

Навколо «Синопсиса» існують суперечки, які полягають у визначенні його ідеологічної належності, зокрема наявності проросійської пропаганди. Доведенням і спростуванням цих питань займалися наступні дослідники: М. Сумцов, М. Марченко, Ю. Мицик, Ф. Сисін, Є. Єрьомін, П. Мілюков, С. Пештич та ін.

Попри істотні розбіжності поглядів, «Синопсис» залишається вагомим джерелом філологічних досліджень, особливо для вивчення у галузі етимології.

Однією із особливостей, яка відрізняє «Синопсис» від інших історичних праць, є наявність тлумачень антропонімів.

Антропонімія «Синопсиса» відзначається найбільшою схожістю давніх і сучасних етимологій чоловічих імен як іншомовного походження, так і питомо слов'янських. Майже всі розглянуті власні назви були утворені в дохристиянський період, що позначилося на структурі їхніх компонентів. Від давніх імен у сучасній мові утворилося безліч варіантів, які активно використовуються. Цей факт певною мірою доводить збереження етимології без змін.

Такі розвідки не лише доповнюють інформацію в етимологічних словниках, а також розширюють етимологічні свідчення, розкриті в писемних пам'ятках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві розвитку етимологічних студій сприяли наукові праці С. Вербича, Р. Болдирєва, І. Желєзняк, О. Мельничука, Л. Масенко, Н. Німчука, Г. Півторака, В. Скляренка, О. Стрижака, В. Шульгача та інших.

Доведенням і спростуванням питань ідеологічної складової частини «Синопсиса» займалися наступні дослідники: І. Єрьомін, М. Марченко, Ю. Мицик, П. Мілюков, С. Пештич, Ф. Сисін, М. Сумцов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Завдяки посередництво автора твору ми дізнаємося інформацію, яка є надзвичайно цікавим матеріалом для розуміння світогляду тогочасного суспільства, ставлення до історичних подій та поширення традиції давніших пам'яток історичної думки. До того ж, можна припустити яким чином суспільні реалії і давні уявлення відбивалися на принципах творення імен.

Під час розгляду «Синопсиса» видається доцільним зіставити тлумачення антропонімів *Афет, Мечислав, Мстислав, Святослав, Ярослав* у писемній пам'ятці XVII ст. і в матеріалах сучасних досліджень, оскільки тогочасні пояснення відомих етимологій часто відрізняються від наведених у сучасних словниках.

Мета дослідження – з'ясування етимології антропонімів у «Синопсисі» (за виданням: Гізель І. Київський синопсис / І. Гізель. – К. : Києво – Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.) та їх зіставлення з поясненнями в етимологічних словниках української мови.

Зокрема, використано матеріали «Етимологічного словника української мови» (в 7 т.), словника Скрипник Л.Г., Дзятківської Н.П. «Власні імена людей», «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі», «Етимологічно-семантичного словника української мови» І. Огієнка, «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького та ін.

Виклад основного матеріалу. «Синопсис» є однією із найцікавіших пам'яток XVII ст., яка віддзеркалює особливості тогочасної літописної традиції і чи не вперше в доступній формі знайомить читача з історичними подіями. Під час дослідження етимології у цьому джерелі чітко простежується його особливість (порівняно з Густинським літописом та «Історією русів»): пояснення автором походження антропонімів, які є важливими в історичному процесі. Цілком закономірно, що йдеться про конкретні імена чоловіків, згадки про яких дозволяють краще зрозуміти історію слов'ян. У більшості випадків це антропоніми-композити, значення яких є зрозумілим, що зумовлює їх використання і в наш час.

Афетъ – «син Ноя». На початку оповіді автор «Синопсиса» подає тлумачення імен біблійних персонажів, які мають відношення до виникнення слов'янського народу. «Афетъ бо толкуется разширенїе или разширителенъ» [3, с. 1].

Подана етимологія співпадає з єврейським значенням імені. Яфйт (יֶפֶת, Иефет); yph – вірний, гарний; єгипетське keftiu – острів Кріт, єврейське: yapt Elohim leyepet – нехай Елогім поширить; pty – бути просторим, широким [5, с. 272].

У цьому випадку етимологія, наведена автором твору, підтверджується результатами сучасних досліджень, хоча і з'явилися нові варіанти, які доповнюють значення антропоніма.

Мечиславъ – «слов'янське чоловіче ім'я». Згідно із «Синопсисом» слов'янський народ на пам'ять про славні діла свої називав синів іменами, які закликали до слави. «Мечиславъ, яко славенъ бѣ отъ меча» [3, с. 3].

Дане ім'я залишилося у вжитку в багатьох слов'янських народів. Мечислав – слов.; ге. Mieczysfew; від miecz- (меч) і sfew- (слава) [16, с. 76].

Етимологія цього імені досить прозора, тому не дивно, що антропонім зберігся у такому ж вигляді до нашого часу.

Мстиславъ – «слов'янське чоловіче ім'я». В етимології імені закладена згадка про славу, як і в інших власних назвах даного типу. «Мстиславъ, мстяся о славѣ» [3, с. 3].

Мстислав – слов.', від мсти- (помста) і слав- (слава) [16, с. 80]. Сучасний етимологічний словник демонструє вживання даного імені в різних слов'янських мовах, а також утворення похідного жіночого варіанта. Мстислав (чоловіче ім'я), Мстислава (жіноче ім'я), Слава, ст. Мстиславович (1444); – р. Мстислав, Мстислава, бр. Мсціслаў, Мсціслава, др. Мьстиславъ, п. Mścisław, ч. Mstislav; – псл. Mьstislavъ, утворене з основ слів mьstiti «мстити» і slava «слава»; дослівно перекладається «мстити за славу» або «славний месник» [7, с. 528].

Цей антропонім має етимологію, яка зрозуміла і близька для багатьох слов'янських народів, у тому числі українцям.

Святославъ – «слов'янське чоловіче ім'я». Наведене ім'я є прикладом наголошування на славі, якою були наділені слов'яни. «Святославъ, сирѣчь святую снабдѣваяй славу» [3, с. 2].

Варто зауважити, що слава була святою, тобто освяченою через праведні вчинки. Святослав – слов.; від свят- (святий) і слав- (слава) [16, с. 97].

Така власна назва дохристиянського періоду набула поширення серед багатьох слов'янських народів і залишається вираженою багатьма варіантами.

Святослав (чоловіче ім'я), Святослава (жіноче ім'я), Слава, Славик, Славко; – р. Святослав, Святослава, бр. Святаслаў, Святаслава, др. Святославъ, болг. Светослав; – псл. Svętoslavъ; – складне утворення індоєвропейського типу з основ прикметника svętъ «святий» та іменника slava [9, с. 200].

Ім'я, яке етимологічно пов'язане зі славою, не втрачає актуальності і в наш час, тому побутує серед чоловічих імен українців.

Ярославъ – «слов'янське чоловіче ім'я». Поряд із частиною, яка вказує на славу, з'являється ознака сміливості і відваги. «Ярославъ яряся за славу» [3, с. 3].

Ярослав – слов.; від яр- (ярий) і слав- (слава) [16, с. 113]. Дитина, яка була названа таким іменем, мала рости відважною і прославитися своїми справами.

Ярослав, Ярослава, Ярош «Ярослав»; – р. болг. Ярослав, бр. Яраслаў, др. Ярославъ, п. нл Jarosław, ч. слц. Jaroslav, цсл. Ярославъ; – псл. Jaroslavъ, (букв.) «уславлений, відомий сміливістю»; – складне слово, утворене з прикметника jarъ «гнівний; суворий; дужий, сміливий, відважний» та віддієслівної форми -славъ, утвореної від славити, слути – «бути відомим» [10, с. 553].

Цей антропонім не лише нагадує про славне минуле, а й продовжує традицію називання чоловіків питомо слов'янськими іменами.

Висновки і пропозиції. Дослідження мовного матеріалу в писемних пам'ятках, які створювалися протягом багатьох років, та сучасної етимологічної лексикографії дозволяє виявити відмінності і схожості у поясненні етимології.

Порівнявши подану автором «Синопсиса» етимологію антропонімів із сучасними тлумачними джерелами, можна дійти висновку, що значення майже повністю збігаються. Так, зокрема, словник Скрипник Л.Г., Дзятківської Н.П. «Власні імена людей» досить точно, лаконічно і зрозуміло для пересічного читача пояснює походження імен. Етимологія антропонімів *Мечислав, Мстислав, Святослав і Ярослав* майже повністю збігається із автором «Синопсиса». Етимологічний словник української мови (у 7 томах) теж подає детальне пояснення антропонімів *Мстислав, Святослав і Ярослав*, яке підтверджує етимологію, відому автору літопису. До того ж, усі імена збереглися і застосовуються у сучасному вжитку у різних слов'янських народів. Етимологія антропоніма *Афет* у словниках української мови не згадується, оскільки це ім'я не було поширене у повсякденному вжитку серед тогочасного населення.

Тобто, етимологія цих антропонімів сягає давніх часів і майже повністю збереглася у первинному варіанті. Наявність пояснень антропонімів у «Синопсисі» є особливістю, яка відрізняє його від інших історичних джерел того часу, антропонімія в яких не представлена.

Список літератури:

1. Бичко О.В. Етимологія відгідронімних етнонімів (на основі писем-них пам'яток XVII–XVIII ст.) / О.В. Бичко. – Х.: «Молодий вчений». – 2018, Випуск 4(56). – С. 546-549.
2. Бичко О.В. «Історія русів» як джерело етимологічних студій / О.В. Бичко. – Х.: «Молодий вчений». – 2017, Випуск 4(44). – С. 125-128.
3. Гізель І. Київський синопсис / І. Гізель. – К.: Києво-Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.
4. Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Л.П. Гнатюк. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
5. Гусак П. Етимологічна герменевтика як ключ до розуміння і датування тексту / П. Гусак. – Л.: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014, Випуск 61. – С. 272-278.
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 3: Кора – М / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. – 1989. – 528 с.
8. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Вінніпеґ-Оттава, 1962-72. – Т. 1, 968 с.
9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983 – Т. 5: Р–Т / Уклад.: Р.В. Болдирєв та ін. – 2006. – 527 с.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983 – Т. 6: У–Я / Уклад.: Г.П. Півторак та ін. – 2012. – 553 с.
11. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми / А. Зубко. – Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – С. 262-281.
12. Кравченко Л.О. Українська ономастика: антропоніміка / Л.О. Кравченко. – К.: Знання, 2014. – 239 с.
13. Мыцык Ю.А. Украинские летописи XVII века / Ю.А. Мыцык. – Днепропетровск, 1978. – 88 с.
14. Наєнко Г.М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні / Г.М. Наєнко. – К.: Освіта України, 2013. – 404 с.
15. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпег: Т-во «Волинь», 1979. – Т. 1. – 365 с.
16. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 2005. – 335 с.

Гиляновска О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЭТИМОЛОГИЯ АНТРОПОНИМОВ В «СИНОПСИСЕ»

Аннотация
Проанализировано этимологию антропонимов в древнем памятнике XVII в. – «Синопсисе», который является выдающимся историческим произведением, важным для понимания истории происхождения украинского народа. В частности, уделено внимание антропонимам *Афет, Мечислав, Мстислав, Святослав, Ярослав*. Результаты исследования сопоставлены с этимологическими словарями украинского языка. Проанализированный материал дополняет известные этимологические объяснения, что имеет перспективы его учета в следующих этимологических студиях.
Ключевые слова: этимология, ономастика, антропонимы, «Синопсис», летопись.

Hylianovska O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ETYMOLOGY OF ANTHROPONYMS IN “SYNOPSYS”

Summary
Analyzed the etymology of anthroponyms in the "Synopsys" – remarkable historical monuments of XVII century, which is important for history of the Ukrainians. In particular, attention is paid to anthroponyms *Afet, Mecislav, Mstislav, Svyatoslav, Yaroslav*. The results are compared with the etymological dictionaries of the Ukrainian language. Analyzed material is not identical and complements the well-known etymology. It is perspective and can be taken into account in the following etymological studies.
Keywords: etymology, onomastics, anthroponyms, "Synopsys", chronicle.

УДК 811.133.1

АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СИНТАКСИСУ У РОМАНІ MARIE NDIAYE "TROIS FEMMES PUISSANTES"

Дідух В.В.
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті висвітлено проблему синтаксичного зв'язку у романі Marie NDiaye "Trois femmes puissantes". Сфокусовано увагу на пунктуаційних особливостях речень та на авторському виборі синтаксичної структури речення у текстотворенні. З'ясовано ускладнену структуру речень як засіб емотивного наповнення. У статті наголошується на когнітивному підході, у результаті якого речення у тексті роману Marie NDiaye "Trois femmes puissantes" виявляються насправді універсальним показником завершеності авторської інтенції, оскільки здатні демонструвати насправді особливий спосіб сегментації авторської думки.
Ключові слова: синтаксичні зв'язки, авторська інтенція, емотивне наповнення, синтаксична конструкція, французька література.

Постановка проблеми. Висвітлено проблему синтаксичного зв'язку у романі Marie NDiaye "Trois femmes puissantes", сфокусовано увагу на пунктуаційних особливостях речень та на авторському виборі синтаксичної структури речення у текстотворенні, з'ясовано ускладнену структуру речень як засіб емотивного наповнення. Прийом процесу розширення обсягу речень у романі відбувається за рахунок рекурсивного додавання підрядних речень. Саме ця методика виявляється ефективною для надання медитативного характеру оповіді головного персонажу та перетворення нейтрального художнього тексту на особливу наративну техніку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Marie NDiaye, а саме роман "Trois femmes puissantes" вирізняється особливою сегментацією і структурно-синтаксичною організацією текстового простору, що поставало предметом наукових досліджень І. Вихованець, В. Теличко, Н. Філоненко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Головною характеристикою синтаксичної одиниці речення у цьому романі-триптиху є частий збіг речення й абзацу. Якщо розглядати твір з когнітивної точки зору, то речення у тексті роману Marie NDiaye "Trois femmes puissantes" виявляються насправді універсальним показником завершеності авторської інтенції, оскільки здатні демонструвати насправді особливий спосіб сегментації авторської думки.

Індивідуальне мовлення автора сучасного художнього тексту пов'язане з експериментальними видами лексичного та синтаксичного зв'язку. Ускладнена структура речень у романі Marie NDiaye "Trois femmes puissantes" сприяє процесу імітації особливого способу мислення, людського потоку свідомості, які характеризуються багатогранністю вражень і відчуттів, що притаманні персонажам художнього твору.

Метою статті є аналіз синтаксичної структури речення та тексту, пунктуаційних особливостях задля з'ясування авторської моделі синтаксису у романі Marie NDiaye "Trois femmes puissantes".

Виклад основного матеріалу. Антропоцентрична парадигма лінгвістичного дослідження синтаксису художнього тексту тісно пов'язана з авторським вибором засобів вираження смислової структури тексту. Цей вибір зумовлений і жанром, і видом тексту виявляється у функціональному, прагматичному аналізах тексту. Різноманітні синтаксичні моделі, що зустрічаються у тексті, мають різні можливості реалізації у текстотвірному процесі і підпорядковуються мовній гіперболічній закономірності Ципфа-Бредфорда-Парето [цит за. 7, с. 127] що підтверджує універсальність і загальну значущість комбінаторного принципу. Вибір синтаксичних одиниць вважається дослідниками одним із процесів конструювання художнього тексту, тобто таким, що пов'язаний із певною людською діяльністю, якою пояснюється системний принцип мови і тексту. Авторський вибір тієї чи іншої одиниці залежить від категорії елективності, тобто від того, як ставиться автор до навколишньої дійсності. Таким чином, найбільш важливим вважається суб'єктивно-емоційне волевиявлення. Також на авторський вибір одиниць художнього тексту можуть здійснити відчутний вплив:

– подвійний ситуаційний контекс;

– ситуація текстотворення безпосередньо певного художнього тексту конкретним автором з усіма його авторськими когнітивними установками;

– контекст фабули, яка розгортається у художньому тексті [1, с. 132].

Відповідно до концепції П. Бурдьє, процес текстотворення, що є рушійною силою дотекстового вибору мовних засобів та усвідомленням автором процесу написання художнього тексту, тобто наявності інтенції, задуму, бажання натякнути для передачі потрібної ідеї своїм реципієнтам [7, с. 63]. Процедура вибору синтаксичних засобів вираження смислів пов'язана з когнітивним процесом, оскільки знаходиться у прямій залежності не тільки від емоційних та смислових завдань автора художнього тексту, а й від авторської картини світу. Глибинний смисл тексту, як і концентроване авторське індивідуальне сприйняття світу, зовсім невипадково визначаються як головний текстовий концепт. Саме він здатен підпорядковувати собі текстові концепти, що є частиною текстової концептосфери, представленої у виді ієрархічно організованої концептуальної системи – авторської картини світу.

Якщо вважати ієрархічність як засадничий принцип системності, то слід відзначити, що вибір

синтаксичних засобів здійснюється автором у відповідності до текстової концептосфери, текстової ієрархії концептів. Саме тому йдеться про синтаксичні одиниці художнього тексту, що виявляються надійним фундаментом сформованих авторської концептуальної і мовної картин світу. Авторський вибір синтаксичної одиниці є результатом співвідношення ієрархії та домінантності синтаксичних одиниць художнього тексту. Таким чином, йдеться про їх залежність від потенційного концептуального мовного значення цієї одиниці і його розміщення у мовній картині світу письменника.

Необхідно зазначити, що авторська манера сегментації і структурування художнього прозового тексту робить можливими індивідуальний авторський синтаксис і пунктуацію. Композиція найкоротших, коротких, середніх, довгих і наддовгих речень у цілому тексті передають специфічні особливості розгортання семантичного простору тексту, а самі типи речень виконують певні «семантичні ролі» [5, с. 126]. Вважають, що «автор при створенні тексту найменше думає про вживання тих чи тих синтаксичних конструкцій, синтаксичних засобів зв'язку, граматичних форм, пунктуаційних знаків і т. п., тобто тих засобів, які виступають не тільки як знаки сполучення відрізків висловлення, а й як знаки, що сприяють членуванню тексту» [5, с. 12-17].

Впродовж детального аналізу синтаксису текстів сучасних художніх творів світової, зокрема і французької літератури, Д. Фокема визначає такі синтаксичні особливості, характерні для текстів французького сучасного прозового постмодерного тексту, як:

1) домінування паратаксису над гіпотаксисом;
2) використання математичних принципів у синтаксичній текстурі;
3) синтаксична неграматичність, тобто аномальність;
4) авторська незвичайна пунктуація [7, с. 39]

Для письменника текстотворення є оригінальною «мовною грою», а «говорити мовою – компонент діяльності, або форма життя» [2, с. 28]. Отже, саме художній прозовий текст є полем своєрідної художньої авторської гри. Впродовж його створення постають питання, що стосуються вибору та стилістичних особливостей використання синтаксичних засобів з метою відтворення максимально точної авторської інтенції, що стає джерелом додаткового прагматичного змісту.

Реалізація авторської інтенції відбувається через наявність потенціалу стилістичних властивостей синтаксичних одиниць у французькій мові. У художньому творі повинні нерозривно поєднуватись об'єктивні та суб'єктивні авторські новотворення і вміння оцінювати навколишню дійсність.

Підтвердити той факт, що лінгвокреативна діяльність людини проявляється найповніше саме у художньому тексті, можливо за допомогою можливої багаторазової інтерпретації і смислопородження у творчому акті прочитання. Авторська індивідуальність максимально відчувається у художніх текстах і на рівні прояву авторської свідомості, моральноестетичних критеріїв, і на рівні літературної форми [3, с. 89].

Синтаксична організація французького художнього тексту передбачає взаємодію чотирьох кооперативних мікро- та макросинтаксичних рівнів:

1) структурно-синтаксичний (словосполучення, фраза, надфразна єдність, узгодження членів речення);
2) семантико-синтаксичний (синтаксичний повтор, паралелізм);
3) модальний (окличні, питальні, звертання);
4) синтактико-стилістичний (сегментація, парцеляція, співвідношення регістрів) [3, с. 156].

Однак у виборі синтаксичної конструкції останнім з вирішальних факторів залишається все-таки стилістичний. Стилістичні домінанти допомагають створювати особливе єдине ціле з художнього прозового тексту за допомогою синтаксичних характеристик мовних одиниць з однаковими функціональними характеристиками. У такому випадку розгляд стилістичної проекції синтаксичної одиниці речення в художньому прозовому тексті передбачає синтез результатів у трьох можливих площинах синтаксису тексту:

1) внутрішня структура речення;
2) співвідношення між реченнями;
3) участь речення у формуванні цілісного тексту [3, с. 226].

Marie NDiaye в процесі формування складносурядних і складнопідрядних речень, звертається до використання стилістично нейтральної коми та сполучника "et", наприклад: "*La cuisine était la plus petite pièce et la plus malcommode de cette maison disproportionnée et cela aussi, Norah s'en souvenait, elle l'avait inscrit dans l'inépuisable colonne des griefs à l'encontre de son père, sachant bien qu'elle ne lui ferait part ni des graves ni des bénins, sachant bien qu'elle ne pourrait jamais 245 rappeler dans la réalité du face-à-face avec cet homme insondable l'audace dont elle ne manquait pas au loin pour l'accabler de reproches, et de ce fait mécontente, déçue par elle-même et plus fâchée encore contre lui de plier le genou, de n'oser rien lui dire*" [9, с. 21].

Прийом процесу розширення обсягу речень у романі відбувається за рахунок рекурсивного додавання підрядних речень. Саме ця методика виявляється ефективною для надання медитативного характеру оповіді головного персонажу та перетворення нейтрального художнього тексту на особливу наративну техніку. Роман вирізняється особливою сегментацією і структурно-синтаксичною організацією текстового простору. Головною характеристикою синтаксичної одиниці речення у цьому романі-триптиху є частий збіг речення й абзацу [6, с. 418].

Така смислова структурно-синтаксична одиниця, як надфразна єдність у тексті роману виходить за межі стилістико-композиційної одиниці абзацу. Отже, кожне речення, за невеликою кількістю винятків, є композиційно значимою одиницею і функціонує у тексті досліджуваного роману в ролі одного абзацу. Наприклад:

"*Il était simplement là, ayant quitté peut-être d'un coup d'aile la grosse branche du fl amboyant qui ombrageait de jaune la maison, pour atterrir pesamment sur le seuil de béton fi ssuré, et c'était comme si seul le hasard portait les pas de Norah vers la grille à cet instant*" [9, с. 12].

"*Odeur provenant de la fl oraison abondante, épuisée du gros fl amboyant jaune qui poussait ses branches au-dessus du toit plat de la maison et parmi les feuilles duquel nichait peut-être cet*

homme secret et présomptueux, à l'affût, songeait Norah gênée, du moindre bruit de pas s'approchant de la grille pour prendre son essor et gauchement se poser sur le seuil de sa vaste demeure aux murs de béton brut, ou provenant, cette odeur, du corps même ou des vêtements de son père, de sa peau de vieux, plissée, couleur de cendre, elle ne le savait, elle n'aurait su le dire" [9, c.13].

"Cela n'a ni sens ni intérêt d'avoir pour père un homme avec lequel on ne peut littéralement pas s'entendre et dont l'affection a toujours été improbable, songeait-elle une fois de plus, calmement néanmoins, sans plus frémir maintenant de ce sentiment d'impuissance, de colère et de découragement qui la ravageait autrefois lorsque les circonstances lui faisaient cogner du front contre les irrémédiables différences d'éducation, de point de vue, de perception du monde entre cet homme aux passions froides, qui n'avait passé en France que quelques années, et elle-même qui y vivait depuis toujours et dont le coeur était ardent et vulnérable" [9, c. 22].

Поруч із численним довгими складносурядними, ускладненими багатьма підрядними, реченнями, які використовуються авторкою цього роману для представлення роздумів та описів, вона також звертається за допомогою до використання доволі простих речень, які потрібні для того, щоб передавати діалоги та репліки, наприклад:

"C'était peut-être le père de Masseck, alors. – Oh non, murmura-t-elle, Masseck est bien trop âgé pour être le fils de Mansour" [9, c. 16].

"Mais son père l'avait à peine entendue.

Il s'était assis, il suivait d'un oeil absent les gestes de Masseck.

Elle lui trouva la peau noirâtre, moins foncée qu'avant, sans éclat.

Il bâilla comme un chien, silencieux, la bouche très grande ouverte" [9, c. 20].

"Elle est partie en voyage, laissa-t-il tomber enfin. Oh, se dit Norah avec inquiétude, il n'ose pas avouer qu'elle l'a quitté probablement" [9, c. 18].

"Et Sony? Où est Sony?

– Pareil, dit-il dans un souffle.

– Sony est parti en voyage?

– Sony va rentrer bientôt?

– Il te le dira lui-même, murmura son père.

– Comment cela, s'il est absent?

– Masseck! cria-t-il en frappant ses mains l'une contre l'autre" [9, c. 18].

Таким чином у романі Marie NDiaye вдається успішно зберігати справжню природність повсякденного спілкування, що існує і складається між персонажами художнього твору, а також дозволяє забезпечити справжнє оформлення їхнього внутрішнього монологічного мовлення.

Висновки і пропозиції. Прийом використання пунктуації замість реплік персонажів сприяє ущільненню плину романного часу, а також вивільненню у тексті простору для фантазії читача, що обмежуються лише поданими відповідями персонажа, сконцентрованими лише на найважливішій інформації.

Якщо розглядати твір з когнітивної точки зору, то речення у тексті роману Marie NDiaye "Trois femmes puissantes" виявляються насправді універсальним показником завершеності авторської інтенції, оскільки здатні демонструвати насправді особливий спосіб сегментації авторської думки. Отже, обсяг фундаментальної синтаксичної одиниці речення, його структурні, пунктуаційні і функціональні характеристики можуть впливати значним чином на загальне синтаксичне структурування простору цілого тексту.

Список літератури:

1. Вихованець І.Р. Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: «Наукова думка», 1975. 189 с.
2. Дегтярьова І.О. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози. Українська мова. 2009. № 3. С. 27-38.
3. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.
4. Масицька І.Є. Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки (на матеріалі поезій Тараса Шевченка). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2014. № 12. С. 30-38.
5. Сівакова В.В. Синтаксичні зв`язки і засоби вираження синтаксичних відносин у французькій мові. Київ: 2014. 172 с.
6. Філоненко Н.Г. Структурні та функціональні особливості синтаксичних одиниць роману Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes". Studia liguistica. 2013. Вип. 7. С. 415-421.
7. Bourdieu P. Les usages sociaux de la science. Pour une sociologie clinique du champ scientifique. Paris: Éd. INRA, 1997. 63 p.
8. Fokkema D. The semantic and syntactic organisation of postmodernism. Approaching postmodernism. Amsterdam; Philadelphia, 1986. 262 p.
9. NDiaye M. Trois femmes puissantes. Paris: Gallimard, 2009. 320 p.

Дидух В.В.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

АВТОРСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ СИНТАКСИСА В РОМАНЕ MARIE NDIAYE "TROIS FEMMES PUISSANTES"

Аннотация
В статье анализируется проблема синтаксического конструирования в романе Marie NDiaye "Trois femmes puissantes". Внимание фокусируется на особенностях пунктуации и на авторском подходе к синтаксической структуре предложений. Рассматривается усложнение структуры предложений как прийом эмотивного наполнения. В статье предлагается когнитивный подход, в результате которого предложения в тексте романа предстают универсальным орудием авторской интенции, поскольку демонстрируют особенности сегментации авторской мысли.
Ключевые слова: синтаксическая структура, авторская интенция, эмотивное наполнение, синтаксическая конструкция, французская литература.

Didukh V.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

AUTHORIAL CONCEPTION OF SYNTAX IN THE NOVEL OF MARIE NDIAYE "TROIS FEMMES PUISSANTES"

Summary
The articale deals with the problem of syntactic connection in the novel Marie NDiaye "Trois femmes puissantes". The focus is on the punctuality of sentences and on author's choice of the suntactic structure of the sentence in the text creation. The complicated structure of the sentences as a means of emotional filling is revealed. The article emphasizes the cognitive approach, in which the sentences in the text of Marie NDiaye's novel "Trois femmes puissantes" is universal indicator of the completeness of the author's intention, as they are capable of demonstrating a special way of segmentation of the author's thought.
Keywords: syntactic relations, author's intention, emotional filling, syntactic construction, French literature.

УДК 811.111'373.2'42»14/20»

ПРЕЦЕДЕНТНІ ОНІМИ АРТУРІВСЬКОГО ДИСКУРСУ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНИХ ІНТЕРНЕТ ДЖЕРЕЛАХ

Каламбет Я.І., Гілевський С.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу

У статті вивчаються прецедентні оніми артурівського дискурсу у рамках антропоцентричної парадигми з урахуванням когнітивного та лінгвокультурного підходів. У першому випадку увага зосереджується на концептуальній структурі цих одиниць та її розвитку. У другому – на вирішенні питань, пов'язаних з визначенням місця прецедентних феноменів у системі культурно маркованих одиниць, що є вагомими для мовної картини світу етносу. В рамках дослідження з'ясовується, що концептуальні ознаки прецедентних онімів є актуальними впродовж шестисотлітнього існування Артуріани і є релевантними для процесів вторинної номінації в сучасному англійськомовному інтернет-дискурсі. Аналіз процесів вторинної номінації на основі прецедентних феноменів артурівського дискурсу дозволив статистично вивчити вторинні номінанти в сучасних англійських різножанрових уривках Артуріани та встановити, що частотність використання прецедентних топонімів і хрематонімів кількісно перевищує концептуалізацію прецедентних антропонімів у сучасних англійськомовних інтернет-текстах.

Ключові слова: артурівський дискурс, прецедентний онім, антропонім, топонім, хрематонім, вторинна номінація.

Постановка проблеми. Попри численні наукові розвідки міждисциплінарного порядку проблема встановлення місця прецедентних онімів (далі – ПО) в досліджуваному типі літературно-художнього дискурсу – артурівському, все ще потребує свого лінгвістичного опрацювання. З цією метою виникає необхідність провести дослідження зазначених феноменів як на предмет з'ясування їхньої концептуальної структури і способів вербальної об'єктивації в артурівському дискурсі, так і визначення місця прецедентних онімів артурівського дискурсу (далі – АД) у процесах вторинної номінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичне вивчення артурівського дискурсу базується на дослідженнях мови артурівських легенд з урахуванням стилістичних (Ю. Серенков [6], Ж. Ширяєва [7]), семантичних, ономастичних (Д. Дей [8], Т. Грін [2]) та міфотворчих особливостей (М. Жирард [9], А. Комаринець [3], Е. Кратасюк [4], О. Ладигін [5]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз функціонування артурівських онімів зумовлюється загальною тенденцією лінгвістичної науки до вивчення когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяль¬ності. Включення АД до наукового обігу, з'ясування його лінгвокультурної специфіки висвітлення концептуальної природи прецедентних онімів, визначення місця ПО у процесах вторинної номінації – все це становить такий ракурс наукових досліджень, який є актуальним з огляду на важливість осмислення еволюції внутрішньої форми онімів, зокрема тих, що входять до «золотого фонду» англійської лінгвокультури.

Мета статті. З'ясування способів формування вторинних номінантів на основі прецедентних артурівських онімів передбачає розв'язання таких завдань: розглянути вживання артурівських ПО у п'яти функціональних стилях (розмовному, художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому), а також у рубриці «різне» в якості вторинних номінацій та представити їх кількісні характеристики у відповідних жанрах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цикл легенд про короля Артура від початку створення первинного твору («Смерть Артура» Т. Мелорі) до сьогодення називається Артуріаною. Вона є вираженим явищем у культурному просторі Великої Британії V–XXI ст., оскільки виникає на основі культурних і мовленнєвих традицій, впроваджуючи свої канони та своєрідну систему прецедентних феноменів, що встановлюються на основі всіх творів про короля Артура. Така множина легенд, які об'єднані між собою особливою культурно-значущою лексикою (прецедентною), формує тип художнього дискурсу – артурівський дискурс. Дискурс Артуріани розглядаємо як особливий тип літературно-художньої комунікації, що конституюється низкою текстів легенд про короля Артура, створених згідно канонів англійської ментальності відповідного історичного періоду, і характеризується системою ціннісних домінант, об'єктивованих специфічними мовними засобами. До таких ціннісних домінант АД можна віднести прецедентні оніми артурівських легенд.

Динаміка концептуалізації ПО в АД є наслідком розвитку таких пізнавальних процесів, модифікації знань, змін соціуму, культури і ментальності лінгвокультурної спільноти, яка фіксується в мові на основі використання мовних засобів, що актуалізують ознаки прецедентних онімів Артуріани. Ці ознаки розширюють або звужують концептуальну структуру досліджуваних артурівських прецедентних антропонімів, хрематонімів чи топонімів, виступають джерелом номінації нових об'єктів і явищ. В цьому випадку можна говорити про процес вторинної номінації.

Вторинна номінація передбачає утворення нових номінацій, відображаючи при цьому особливості англійського артурівського дискурсу XV–XXI ст. і базується на особливостях прецедентних онімів [2]. Основними видами вторинної номінації на основі ПО Артуріани виступають метафора і метонімія. Обидві представляють собою універсальний за своєю поняттєвою основою спосіб переосмислення прецедентних антропонімів,

хрематонімів і топонімів на основі асоціацій: метафоричне переосмислення відбувається через асоціації за подібністю, а метонімічне – за суміжністю. Базою створення імені для нового об'єкта чи явища в АД служить мовна форма прецедентного антропоніма, топоніма, хрематоніма, а концептуальною ознакою – образно-оцінні ознаки, встановлених у англійському дискурсі XV–XXI ст.

Вивчення природи вторинних номінантів (на основі Артурівських прецедентних антропонімів), утворених на основі чоловічих і жіночих ПО KING ARTHUR, MORDRED, GALAHAD, LANCELOT, MERLIN, GUINEVERE, LADY OF THE LAKE, полягає в дослідженні особливостей їх об'єктивації в різних функціональних стилях. Для сучасної англійської лінгвокультури фундаментальними є оцінно-образні ознаки прецедентних антропонімів АД, на основі яких можна говорити про існування первинних номінантів або утворення вторинних. Первинні номінанти артурівських ПО у контекстному і позаконтекстному використанні виступають найменуваннями тих самих особистостей чи об'єктів, що й у прецедентному творі чи в АД XV–XXI ст. Образнооцінні ознаки аналізованих ПО сформовані в цей період, вказують у сучасних текстах на зв'язок прецедентного оніма не лише з одиничним конкретним об'єктом (референтом), а й з класом інших предметів (денотатом), що мають з ним спільні ознаки. В такому випадку можна говорити про формування вторинних номінантів прецедентних антропонімів.

У Британському Національному Корпусі (далі – BNC) зафіксовано 501 випадок використання прецедентних антропонімів, 318 з яких є результатом первинної і 183 – вторинної номінації. При цьому частотність їх використання у функціональних стилях розподіляється по-різному.

Найвища частотність об'єктивації прецедентних антропонімів спостерігається ***в секції «різне»*** (охоплює всі ті різножанрові уривки Артуріани, які з певних причин не ввійшли до виділених п'яти жанрів) – 120 (33%). Відсотково нижчою вона є в ***публіцистичному стилі*** – 93 (25%). Середньою можна вважати частоту вживань прецедентних антропонімів у сучасних ***художніх*** – 68 випадків (18%) і в ***офіційно-ділових*** – 57 (11%) текстах. Вживання артурівських прецедентних антропонімів у сучасних англійських ***наукових текстах*** є мінімальною: 21 позиція (6%). Уривки текстів ***у розмовному стилі*** фіксують артурівські антропоніми у дев'яти позиціях (2%).

Загальна кількість вживань прецедентних антропонімів як первинних номінантів у процентному співвідношенні перевищує кількість вторинних номінантів. Найуживанішими серед вторинних номінантів є KING ARTHUR (78 позицій) і MERLIN (55 позицій). Мінімальним є рівень об'єктивації в сучасних англійських текстах MORGANA (6 позицій) і MORDRED (5 позицій), які в сучасних творах різних функціональних стилів об'єктивуються лише як первинні номінанти. У сучасних творах різних функціональних стилів відсотково частіше зустрічається актуалізація прецедентних топонімів і хрематонімів, ніж прецедентних антропонімів.

Артурівські прецедентні топоніми та хрематоніми (на основі прецедентних топонімів та хрематонімів) як вторинні номінанти є новими найменуваннями, які здатні відображати певні образно-оцінні ознаки свого лексичного значення, орієнтуючи на новий предмет, виділяючи його з будь-якої сукупності інших предметів. Такі вторинні утворення на основі використання номінацій, які раніше існували в мові, об'єктивуються в сучасних англійських текстах різних функціональних стилів, але вже в новій для них функції.

Найчастотнішою є об'єктивація прецедентних топонімів і хрематонімів у ***науковому стилі*** – 118 позицій (28%), відсотково вона поступається у ***публіцистичному стилі*** – 109 випадків (26%). У рубриці ***«різне»*** частота вживань ПО становить 86 позицій (21%), а в ***художніх текстах*** є середньою – 66 позицій (16%). Найнижча актуалізація досліджуваних прецедентних одиниць у ***розмовному*** – 22 (5%) і ***офіційно-діловому*** мовленні – 15 (4%).

Загальна частотність актуалізацій прецедентних топонімів і хрематонімів у сучасних англійських інтернет-текстах складає 416 випадків, з яких 250 – як первинних номінантів і 166 – як вторинних. У процентному відношенні найчастотнішим ПО серед топонімів і хрематонімів у Артуріані XXI ст. є ROUND TABLE (230 позицій: 163 – первинна номінація, 67 – вторинна). Приблизно однаковою є частотність хрематонімів HOLY GRAIL (58 позицій: 29 – первинна номінація, 29 – вторинна), EXCALIBUR (56 випадків: 22 – первинна номінація, 44 – вторинна), топонімів CAMELOT (40: 26 – первинна номінація, 14 – вторинна) і AVALON (32: 20 – первинна номінація, 12 – вторинна).

У легендах про короля Артура XV–XVIII ст. частота об'єктивації первинних і вторинних номінантів цих прецедентних одиниць у різних стилях нерівномірна. Приблизно відсотково однаковою є об'єктивація ПО в офіційно-діловому – 51 позиція (31%) і публіцистичному – 37 позицій (22%) стилях. Нижчою є частотність у секції «різне» – 38 (23%) і в художньому стилі – 27 (16%), а найнижчою в художньому – 7 (4%) і в науковому – 6 (4%).

Отже, частотність об'єктивації вторинних номінантів, заснованих на прецедентних антропонімах, топонімах і хрематонімах, у художньому стилі є майже однаковою і відсотково низькою (18% і 19%, відповідно). Власне в цьому стилі досліджувані прецедентні одиниці актуалізуються як первинні номінанти, об'єктивуючи ознаки, які було встановлено і в прецедентному творі, і у АД.

Вторинні номінанти є свідченням динаміки розвитку концептуальної структури прецедентних антропонімів, топонімів і хрематонімів АД, яка виявляється в актуалізації нових, попередньо не виявлених ознак.

Концептуальними ознаками, які слугують для формування вторинної номінації прецедентних онімів за подібністю (метафоричне перенесення), виступають:

– ***традиційність / conventionalism*** (проявляється у вторинних номінаціях на позначення параду, тематичного парку розваг, турніру, паб-кафе, конструктора, костюма;

– ***легендарність / legendancy:*** у назвах музичного гурту, школи для вивчення англійської мови, аеропорту, фірми по виготовленню холодної зброї, видавничого дому, у тандемі

легендарність + історичність + подібність за формою: у номінаціях портативної боєголовки, дорогих сигар, арбалету;

– ***лідерство / leadership*** актуалізується при найменуванні повітряного флоту, комп'ютерної програми, борошна і гелікоптера;

– ***вишуканість / gorgeousness*** встановлюється на основі найменування кафе, рослини, фужерів для молодят, сорту троянд, іграшок, тканини;

– ***захищеність / security:*** фонд з питань екології, благодійна фірма, медична організація допомоги, рекреаційна організація.

Концептуальними ознаками, що виступають базовими для метонімічної транспозиції в BNC, є: ***historicity / історичність і legendancy / легендарність*** (використовується для найменувань людей, героїв творів, назв книг, кличок людей і тварин не змінюючи при цьому форми прецедентного оніма).

У сучасних англійських інтернет-текстах явище метонімії кількісно поступається явищу метафори. Базовими для метафоричних перенесень у семантиці стало 238 номінацій для прецедентних онімів і 72 – для формування вторинної номінації на основі метонімічного перенесення.

Висновки. Отже, збагачення концептуальної структури прецедентних онімів на основі "обростання» новими ознаками в сучасних англомовних текстах засвідчує динаміку концептуалізації прецедентних одиниць в АД. Така динаміка підтверджується фактом збереження актуальності основних ознак ПО упродовж шести століть і їх активним використанням у сучасних англомовних текстах як у своєму первинному, так і у вторинному номінуванні. Запропонований підхід до аналізу прецедентних онімів артурівського дискурсу, що полягає у виявленні вторинних номінацій на основі ПО Артуріани, може стати в перспективі основою для досліджень інших прецедентних одиниць як у межах АД, так і на матеріалі інших дискурсів та інших лінгвокультур.

Список літератури:

1. Гудков Д.Б. Для чего мы говорим? (К проблеме ритуала и прецедента в коммуникации) / Д.Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: Филология, 1997. – Вып. 2. – С. 26-40.
2. Каламбет Я.І. Прецедентні оніми артурівського дискурсу: динаміка концептуалізації : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.І. Каламбет. – Львів, 2013. – 20 с.
3. Комаринец А.А. Энциклопедия короля Артура и рыцарей Круглого Стола / А.А. Комаринец. – М.: АСТ, 2001. – 293 с.
4. Кратасюк Е.Г. Репрезентация прошлого в массовой культуре последней трети 20 века: легенды артуровского цикла в кинематографе и рекламе : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: 10.01.08 «Теория литературы, текстология» / Е.Г. Кратасюк. – М., 2002. – 20 с.
5. Ладыгин О.М. Легенды о короле Артуре и мифотворчество 20 века [Електронний ресурс] / О.М. Ладыгин. – Режим доступу: http://www.countries.ru/library/mif/ladygina/3.htm.
6. Серенков Ю.С. «Артуровская легенда» как ключевой текст в культурном диалоге Великобритании и США 19-20 вв. : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора культурологии: 24.00.01 «Теорія і історія культури»/ Ю.С. Серенков. – М., 2009. –46 с.
7. Ширяева Ж.Л. Легенда о короле Артуре в английском романе XX века: (на материале Т. Уайта и М. Стюарта) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Ширяева Жанна Леонидовна. – Воронеж, 2008. –171 с.
8. Day D. The Quest for King Arthur / David Day. – London ; N. Y. : BCA, 1995. – 175 p.
9. Girouard M. The return to Camelot: Chivalry and the English gentleman / M. Girouard // Yale Univ. Press, 1981. – 314 p.
10. Green T. Concepts of Arthur / Thomas Green. – Stroud: Tempus, 2007. – 282 p.

Каламбет Я.И., Гилевский С.В.
Ивано-Франковский национальний технический университет нефти и газа

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ОНИМЫ АРТУРОВСКОГО ДИСКУРСА: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ

Аннотация
В статье изучаются прецедентные феномены артуровского дискурса в рамках антропоцентрической парадигмы с учетом когнитивного и лингвокультурного подходов. В первом случае внимание сосредоточивается на концептуальной структуре этих единиц и их развития. Во втором – на решении вопросов, связанных с определением места прецедентных феноменов в системе культурно маркированных единиц, какие являются весомыми для языковой картины мира этноса. В рамках исследования выясняется, что концептуальные признаки прецедентных онимов есть актуальны в течение шестисотлетнего существования Артурианы и являются релевантными для процессов вторичной номинации в современном английскоязычном интернет-дискурсе. Анализ процессов вторичной номинации на основе прецедентных феноменов артуровского дискурса позволил статистически изучить вторичные номинанты в современных английских разножанровых текстах Артурианы и установить, что частотность использования прецедентных топонимов и хрематонимов количественно превышает концептуализацию прецедентных антропонимов в современных интернет ресурсах.

Ключевые слова: артуровский дискурс, прецедентный оним, антропоним, топоним, хрематоним, вторичная номинация.

Kalambet Ya.I., Hilevskyi S.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

PRECEDENT ONYMS OF ARTHURIAN DISCOURSE: CONCEPTUALIZATION IN MODERN INTERNET SOURCES

Summary
Precedent onyms of the Arthur discourse: conceptualization in the modern internet resources. This paper studies the precedent phenomena of Arthurian discourse within the anthropocentric paradigm based on cognitive and linguocultural approaches. In the first case we focus on the conceptual structure of these units and their development. Secondly,on matters relating to determining of precedent phenomena in the system of culturally marked units, which are important for linguistic world ethos. In this study, it turns out that the conceptual characteristics of precedent onyms remained relevant for five hundred years of Arturiana existance and for the processes of secondary nomination in modern English speaking discourse. Analysis of the processes of secondary nomination on the basis of precedent phenomena of Arthurian discourse allowed to explore statistically secondary nominations in modern English texts of different genres of Arturiana and present that the frequency of the use of precedent names and hrematonyms quantitatively exceeds conceptualization of precedent anthroponyms.
Keywords: Arthurian discourse, precedent onym, anthroponym, toponym, hrematonym, secondary nomination.

УДК 811.111'371:004

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ (У ТЕКСТАХ БРИТАНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ГАЗЕТ)

Ковалевич І.І., Сеньків О.М.
Дрогобицький державний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто питання вербалізації емоцій у текстах британських онлайн-газет. Показано специфіку публіцистичного стилю. Проаналізовано лексичні особливості мови британських Інтернет-видань. Розглянуто класифікацію емотивної лексики. Схарактеризовано продуктивні способи вираження позитивних та негативних емоцій у текстах обраних для аналізу періодичних видань.
Ключові слова: емоції, позитивний, негативний, емотивна лексика, Інтернет-газета.

Постановка проблеми. Сучасний світ майже неможливо уявити без глобальної мережі Інтернет. Вона охопила усі сфери людського життя: від дозвілля до працевлаштування. Не випадково ЗМІ використовують Інтернет-простір для публікації матеріалів. Адже це дозволяє їм значно розширити власну аудиторію. Користувачеві мережі достатньо лише зайти на сайт періодичного видання, щоб ознайомитись із останніми новинами.

У текстах електронних ЗМІ висвітлюються актуальні проблеми сьогодення. Окрім того у них відображаються емоційні переживання авторів опублікованих матеріалів. Насамперед це зумовлено реалізацією емотивної функції мови. На думку В. Шаховського, існує Homo sentiens, тобто «людина емоційна» і тому жодне слово не з’являється без участі людських емоцій [15, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоції досліджуються у лінгвістиці відносно недавно, протягом останніх трьох десятиріч. В сучасному зарубіжному мовознавстві емоції та почуття розглядають у рамках когнітивної та корпусної лінгвістики. Австралійський лінгвіст польського походження *А. Вежбіцька* вивчає мовне вираження емоцій в англійській, німецькій, польській та російській мовах [19]. У коло її інтересів входить «експресивне словотворення», тобто роль суфіксів в передачі емоційних значень у зазначених мовах [14, с. 30]. Дослідниця внесла значний внесок у «розробку тлумачення емоційних концептів, використовуючи поняття семантичних примітивів» [там само, с. 27]. *М. Беднарек*, використовуючи статистичні дані та методи корпусної лінгвістики, а також якісний текстовий аналіз, досліджує, як вирази, що описують емоції, вживаються у корпусах текстів англійської мови в різних стилях мовлення [16].

Варто відзначити досягнення радянських науковців у розробці теорії емоцій. Вони вивчали репрезентації емоцій на різних рівнях мови: лексичному (Л. Бабенко [1], Т. Графова, О. Латіна, Н. Лукьянова, В. Телія [12]), синтаксичному (А. Безрукова [3], Ю. Маліновіч [8], І. Романовська [10]) та фонетичному (М. Жінкін [5], І. Торсуева [13]). В. Болотов займався проблемою емоцій на рівні тексту та розробкою емотивної стилістики тексту [4].

Значний внесок у дослідження емоцій в лінгвістиці здійснила Волгоградська наукова школа лінгвістики емоцій, що з'явилася на початку 90-х років XX століття [11, с. 39]. Її керівником є радянський і російський мовознавець В. Шаховський. Він став розробником теорії емоцій, котрою почав займатись ще з кінця 60-х років XX століття.

Важливе також питання класифікації емоцій. Більшість учених розділяють семантичну класифікацію емоцій за О. Луком, котрий виокремлював позитивні (блаженство, радощі, захоплення) та ін., загалом 44 емоції)), негативні (сум, відчай, лють та ін., разом 42 емоції) та почуттєво-нейтральні стани (байдужість, стан спокійного споглядання та ін., усього 4 емоції) [7, с. 186].

Мета статті – проаналізувати емотивну лексику у текстах британських онлайн-газет.

Період вибірки мовного матеріалу охоплює 01.01.2016 –15.10.2018 рр.

Виклад основного матеріалу. У Великобританії продовжується процес зростання значущості Інтернет-газет в інформаційному просторі країни. За даними газети ‘The Guardian’, зацікавленість читачів «паперовими» національними періодичними виданнями неухильно падає. Так, в 2017 р продаж таких щоденних газет, як ‘The Daily Telegraph’, ‘The Sun’ і ‘The Guardian’ впав на 3,4%, 10,5% і 3% відповідно у порівнянні з попереднім роком. Це можна пояснити зростанням популярності Інтернет-газет серед населення країни. У 2017 р. відзначається збільшення кількості онлайн-читачів, що на 16% більше у порівнянні з попередніми роками [17].

Кожна популярна британська газета має власну Інтернет-версію. Типовим є і об’єднання декількох видань в одній медіа-платформі. Наприклад на сайті www.thetimes.co.uk (до 2010 р. www.timesonline.co.uk) розміщуються матеріали, що публікуються в газетах ‘The Times’ і ‘The Sunday Times’. Сайт www.telegraph.co.uk об'єднує щоденну газету ‘The Daily Telegraph’ і ‘The Sunday Telegraph’, котра виходить лише в неділю. Інтернет-газета ‘The Guardian’ (до 2013 р – сайт www.guardian.co.uk, www.theguardian.com, також представляє матеріали недільної газети ‘The Observer’) в 2007 році отримала премію Веббі і, на думку Міжнародної академії цифрових наук і мистецтв, була визнана кращою електронною газетою в світі та [2, с. 52-53; 18].

Більшість британських онлайн-газет належать до так званого гібридного типу, тобто є модифікованими онлайн-версіями друкованих видань та містять в собі риси традиційних газет та оригінальних веб-газет. Гібридні видання демонструють нові способи організації та подання

інформації за допомогою гіперпосилань, мультимедіа, але зберігають при цьому такі риси свого друкованого прототипу: тематичну орієнтованість та націленість на певну читацьку аудиторію [там само].

Мова газети, безумовно, має певну специфіку, що відрізняє її від мови художньої або наукової літератури та від розмовної мови. Це є наслідком тривалого відбору лексичних одиниць. Прагнення в найкоротший термін повідомити про свіжі новини не може не знайти відображення і в характері комунікативних завдань, і в мовному втіленні. Інформація в газеті організовується так, щоб передати її в стислому вигляді, повідомити основне і здійснити на читача певний емоційний вплив. Але особливі умови випуску газети – стислі терміни підготовки матеріалу, що не дозволяють ретельно її стилістично обробити, повторюваність тематики і обмеженість призводять до того, що публіцистичний стиль газети часто спрощується, стандартизується, передбачає використання газетних штампів.

Матеріалом дослідження послужили тексти публікацій таких британських Інтернет-газет як: Mail Online (Daily Mail), The Times та The Guardian. Вибір цих періодичних видань зумовлений тим, що: 'Daily Mail' – однією із найпопулярніших щоденних газет Британії; 'The Guardian' має найкращу електронну версію серед британських газет, а 'The Times' традиційно належить до авторитетних британських газет.

У ході аналізу емпіричного матеріалу встановлено, що в мові британських електронних газет наявне використання наступних лексичних одиниць:

1. Емотивної лексики – лексичних одиниць, що позначають емоції людини (В. Шаховський виділяє серед емотивної лексики: слова-афективи, слова-конотативи та слова-номітативи) [15]:

а) слів-номітативів, тобто тих, котрі характеризують емоційний стан особи (осіб) про яку (яких) іде мова у певній публікації чи безпосередньо автора статті; б) вигуків, вигукових слів для вербалізації позитивних (радість, здивування) чи негативних (гнів, роздратування) емоцій. Часто використовується у наступних рубриках: «Новини шоу-бізнесу», «Стиль життя», «Мода» та «Реклама»; в) лексем-ярликів – засобів вторинної номінації, що зумовлюють зменшення обсягу повідомлення шляхом заміни опису предмета, об'єкта чи події на назву, що викликає певні асоціації у читача (слухача). Специфіка їх вживання обумовлена наявністю оціночної конотації, часто негативної. Наприклад, Napoleon – дуже амбіційна людина, невисокого росту; Bill Gates – успішна людина, котра відома своїм багатством, заробленого власним інтелектом. До них можна віднести і поширені прізвиська. Наприклад, Becks and Posh – прізвиська футболіста Девіда Бекхема і його дружини Вікторії, Kimye – прізвисько Кім Кардашян і її чоловіка Каньє Веста, the Donald – прізвисько Дональда Трампа. Використовується переважно в таких рубриках як: «Новини шоу-бізнесу», «Культура», «Стиль життя» та «Мода»; г) слів-конотативів, насамперед фразеологічних одиниць.

2. Мовних кліше, тобто типового поєднання слів, готових фраз, що використовуються в стандартному словесному оточенні, однакових ситуаціях. Насамперед у текстах новин. До поширених словосполучень, що функціонують в текстах новин в якості складових термінів, можна віднести такі, як: cease fire, price freeze, general elections, public opinion poll, high-level meeting.

3. Стандартизація мови реалізується шляхом використання засобів лінгвістичної компресії тексту, насамперед лексичних скорочень. Усталених лексичних скорочень, а не морфологічних неологізмів утворених способом скорочення лексичних одиниць. Серед них можна виокремити: а) ініціальні скорочення (the EU, MP, PM); б) акроніми (the BRICS, NATO); в) телескопічні одиниці (Brexit, ecopolitics). Ініціальна абревіація та телескопія продуктивні у рубриках «Новини» та «Політика».

4. Морфологічних неологізмів. Для газетного стилю характерна поява афіксальних неологізмів, тобто коли афікси набувають нових значень, раніше їм не властивих. Наприклад, climatearian, uberisation, vamping тощо.

5. Запозичених слів, які шляхом багаторазового повторення перетворилися у вживані в англійській мові. У виокремлених для аналізу електронних виданнях найчастіше використовуються французькі та італійські слова. Наприклад, au fait, chocolatier, chef de partie, faux-pas, vin rouge та ін.

Тактим чином використання емотивної лексики є однією із особливостей сучасних британських онлайн-газет. Її використання в мові електронних періодичних видань, а також стандартних одиниць мови, обумовлено тим, що вони здатні скорочувати мовно-смислові блоки тексту, легко проникають в свідомість аудиторії, формують певні оціночні орієнтації у адресата і сприймаються автоматично, без особливих розумових зусиль.

Варто зазначити, що для аналізу слів-номінативів нами обрані лексичні одиниці, що позначають базові позитивні емоції, такі як радість та любов. А також негативних, а саме: злість та роздратування. В англійській мові лексеми 'happiness' та 'happy' використовуються для назви «радості, щастя», 'love' для вираження любові. 'Anger (angry)' позначає в англійській мові «злість», 'irritation (irritated)' – «роздратування». Встановлено, що у виокремлених для аналізу електронних газетах за статистикою переважать лексеми 'love' та 'happiness (happy)' над лексемами, що позначають негативні емоції 'anger(angry)' та 'irritation (irritated)'. Наприклад, у 'Mail Online', 'The Guardian', 'The Times' лексема 'love' використовується на 7799, 1 820 000 та 263915 сторінках відповідно. А лексичні одиниці 'happiness' / 'happy' – 461 / 5842, 139564 / 139564 та 73100 / 73 100. Лексеми 'anger'/ 'angry' – 976 /1385, 274 000/ 284 000, 42208 / 37760. Слова 'irritation / irritated' використовуються на 75 / 92, 43 400 / 42 500 та 20065 / 20065 сторінках зазначених газет.

Серед емотивної лексики, що використовується у текстах британських онлайн-газет, особливе місце займають вигуки. І це не дивно, бо вони були первинними виразниками емоцій. Однак сьогодні їх вживання зумовлено діючим у сучасній англійській мові закону мовної економії. Най-

продуктивнішими у текстах онлайн-газет виявились односкладові вигуки. Однак їх значення є завжди контекстуально-обумовленим.

Тому дослідниця О. Малярчук виділяє *вигуки з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням*, котрі «є адресантно-орієнтованими, їхнє значення завжди залежить від конкретного контексту чи конкретної ситуації їх вживання» [9]. Серед них вона виокремлює дві групи: 1) вигуки, що виражають позитивні емоції; 2) вигуки, що виражають негативні емоції.

У першу групу входять вигуки, що передають:

а) радість, захоплення: **Yippee**! These children were delighted when their staircase was turned into a slide [Mail Online 02 January 2018]; б) піднесення: '**Hooray** Harry!' How Meghan and her Prince spread joy around the world with news of their engagement [Mail Online 28 November 2017]; в) збудження, радісне хвилювання: **Wow**! **Wow**! **Wow**! **Wow**! 60 unbelievable facts about Kate Bush [The Guardian 28 July 2018]; г) симпатії: '**Oh, what a lovely** brand of rugby.' [The Times 27 November 2017]; д) полегшення: **Phew!** Fresh hope at last for unwashed millennials ... [The Times 07 September 2018].

До другої групи, що позначають негативні емоції, виділяються такі, що передають: а) жаль: **Oh no,** Loris Karius has done it again [The Times 05 October 2018]; б) неприємні почуття, відчуття: **Phew!** I've never actually been on a stag before ... [Mail Online 28 January 2018]; в) збентеження: **Uh oh**... Olesen, evidently nervous when introduced, finds the water with his hybrid [Mail Online 28 September 2018]; г) знервованість: **Yo**, Theresa May, where's the money for Grenfell?' asks Stormzy [The Guardian 21 February 2018]; д) розчарування: **Good grief**! A woman MP even ghastlier than Diane Abbott. [Mail Online 07 January 2016]; е) зневажання, презирство: Kids, **huh**? They say the darnedest things, they look at the world with fresh eyes and then, once every decade or so, you remember they can be murderers [The Guardian 24 March 2018]; є) огиду: **Ugh?!** What is this?! Black hot dogs?' Not everyone was convinced by the inventive dish [Mail Online 07 July 2016]; ж) фізичний і душевний біль, страждання: **Ouch**! Swimmer smacks his face into the edge of the pool when his backflip into the water goes painfully wrong [Mail Online 18 June 2018]; ... **ah**, there it was. The beginning of the end [The Guardian 08 March 2016]; з) обурення: **Err,** who invited you? Western man photobombs 'Day of the Sun' celebrations in the heart of secretive North Korea and dances with crowds in Pyongyang [Mail Online 15 March 2016]; и) прикрість, гнів: '**Oh**, I have times when I just hate it,' she cries [The Times 25 August 2018]; і) злорадість, безжалісність: **Ha ha**, I'm younger than Keidis and have better hair. [The Guardian 19 July 2018]; **Ah**, the summer holidays – my annual reminder why I don't want to have kids [The Guardian 01 September 2018]; ї) відчай: **Dear oh dear**. Everyone is falling out with everybody else these days [The Times 14 August 2017].

Вигук 'Oh'є багатозначним. Як видно з вищенаведених прикладів, він може вживатись як для вираження позитивних так і негативних емоцій.

Наступним способом вербалізації емоцій у текстах Інтернет-газет є використання фразеологічних одиниць.

У ході аналізу встановлено, що вживання більш продуктивним є вживання узуальних фразеологізмів (узуальних слів-конотативів). Серед них більшість складають ті, котрі позначають позитивні емоції (54% з 1000 одиниць). Насамперед ті, котрі позначають радість. Наприклад, ідіома '*be on cloud nine*': Immediately after her flight Joan, who felt like she **was on cloud nine**, said: 'It was wonderful, awesome and I just wanted to go higher and higher [Mail Online 02 October 2018].

Наступний продуктивний фразеологізмом є 'over the moon'. Наприклад у заголовках статтей 'Amal Clooney's parents '**over the moon**' [Mail Online 06 June 2017]. Даний фразеологізм вживається у рубриці «Новини шоу-бізнесу». Ідіома 'on top of the world' використовується здебільшого у рубриці «Спорт (Спортивні новини)». Наприклад: Just under a year ago, Renato Sanches **was on top of the world**. At 18 years of age, he had burst into the consciousness of world football... [Mail Online 06 June 2017].

Для зображення почуття любові (закоханості) вживаються фразеологізми 'head over heels in love'(часто усікається до 'head over heels') та 'match made in heaven'. Наприклад: Kourtney Kardashian, 39, is '**head over heels**' for Luka Sabbat, 20, but things are 'still pretty new' between the pair [Mail Online 19 September 2018]; Tom Hiddleston and Taylor Swift: **match made in heaven** or a PR stunt? [The Guardian 18 June 2016].

На позначення почуття гніву у текстах британських електронних таблоїдів активно використовуються такі фразеологічні одиниці як: 'get hot under the collar', 'fly into a rage'. Наприклад: Liverpool won their Champion's League match this week, but the Sun has been **getting hot under the collar** over footballers who 'act a bit girly' [The Guardian 04 September 2018]; A coroner has warned of the 'pernicious influence' of a tranquilliser used by teenagers after a student who took **flew into a rage** and hanged herself [The Times 06 April 2018].

Продуктивними для вираження емоції роздратування виявився фразеологізм 'to be fed up with'. Наприклад: We voted to be a free and open democracy and we **are fed up with** not being able to run our own borders.' [Mail Online 02 October 2018].

Поодиноко використовуються авторські трансформації узуальних фразеологізмів. Ймовірно, це зумовлено тим же законом мовної економії, тобто бажанням авторів використовувати уже наявні лексичні одиниці.

Наприклад у висловлюванні О. Мітровіча 'I'm very glad and happy and proud to finally be here and officially become a Fulham player. I'm **happy to the moon and back**' [Mail Online 30 July 2018], де 'happy to the moon and back'є трансформацією фразеологізмів 'to be over the moon' та 'love someone to the moon and back'. Вважаємо фразеологізм 'sink into one's anger and despair' трансформацією 'sink into despair'. Наприклад: He **sank into his anger and despair** like a strangely comforting cocoon [The Guardian 12 June 2018].

Виявлено також лексеми-ярлики, зокрема у рубриці «Шоу-бізнес». Наприклад: Are **Posh** and **Becks** to split? David and Victoria Beckham insisted their marriage was on track despite a new report that they are in crisis. [Mail Online 11 October

2018]; Pass notes Angelina joins **Kimye** in Hidden Hills – the most private neighbourhood on earth [The Guardian 02 July 2018].

Висновки. Отже, мова британської Інтернет-преси характеризується високим ступенем стандартизації мовних засобів та використанням емотивної лексики. У текстах електронних ЗМІ це реалізується у формі використання лексичних скорочень; неологізмів; іншомовних слів; слів-номінативів, вигуків, лексем-ярликів тощо. Продуктивність використання лексичних одиниць залежить від рубрик онлайн-газет. Наприклад для інформаційно-новинних матеріалів характерне використання мовних кліше. Ймовірно, це зумовлене прагненням авторів створити враження абсолютної об'єктивності і неупередженості. Для рубрик «Новини шоу-бізнесу», «Культура», «Стиль життя», «Мода» та «Реклама» типовим є використання емотивної лексики (слів-номінативів, вигуків, лексем-ярликів).

Перспективним вбачаємо дослідження вербалізацію емоцій у текстах британських електронних видань на синтаксичному рівні мови.

Список літератури:

1. Бабенко Л. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Бабенко. – Свердловск: ИУН, 1989. – 184 с.
2. Баженова Е. Дискурсивные стратегии представления информации в новостных текстах британских СМИ (на материале качественных Интернет-газет): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Екатерина Баженова. – Благовещенск, 2015. – 168 с.
3. Безрукова А. Эмоциональные адъективные и субстантивные двусоставные предложения в современном английском языке: Опыт парадигматического описания: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Ангелина Васильевна Безрукова. – Ленинград, 1981. – 20 с.
4. Болотов В. Эмоциональность текста в аспектах языковой и неязыковой вариативности / В. Болотов. – Ташкент: ФАН, 1981. – 116 с.
5. Жинкин Н. Механизмы речи / Н. Жинкин.– М.: АПН РСФСР, 1958. – 378 с.
6. Колісник О. Інтернет-газета як вид мережевого видання / О. Колісник // Вісник Харківської державної академії культури. – Вип. 31. – Харків, 2010. – С. 138-144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2010_31_16.
7. Малиненко О. Особливості лінгвістичної категорізації емоцій / О. Малиненко // Нова філологія. – 2014. – № 62. – С. 186-192. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_62_42.
8. Малинович Ю. Эмоционально-экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка: автореф. дис. докт. филол. н. – Ленинград, 1990. – 34 с.
9. Малярчук О. Прагматичні особливості англійських вигуків як засобів вербалізації емоцій / О. Малярчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2014. – Вип. 9. – С. 96-100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_9_26.
10. Романовская И. Эмотивные конструкции русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук 10.02.01 – русский язык / Ирена Эжньевна Романовская. – Ленинград, 1991. – 20 с.
11. Тарасова О. Основные направления исследования эмоций в лингвистике // Вестник Московского областного государственного университета. Серия Лингвистика. – 2015. – № 3. – С. 38-46. – Режим доступу: https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/8271.
12. Телия В. Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности [коллективная монография] / В. Телия, Т. Графова и др. – Институт языкознания. – Москва: Наука, 1991. – 214 с.
13. Торсуева И. Эмоциональность в речи / И. Торсуева // Смысловое восприятие речевого сообщения. – М.: Наука, 1976. – С. 228-233.
14. Филимонова О. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте / О. Филимонова. – Учебное пособие. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 448 с.
15. Шаховський В. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / В. Шаховський – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
16. Bednarek M. Emotion Talk Across Corpora / M. Bednarek. – Springer, 2008. – 242 p.
17. Greenslade R. Popular newspapers suffer greater circulation falls than qualities / R. Greenslade. – Режим доступу: https://www.theguardian.com/media/greenslade/2017/jan/19/popular-newspapers-suffer-greater-circulation-falls-than-qualities.
18. The Webby Awards. – Режим доступу: https://www.webbyawards.com/winners/2007/web/general-website/newspaper/guardian-unlimited/.
19. Wierzbicka Anna. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals / Anna Wierzbicka. – Cambridge University Press, 1999. – 349 p. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=sJfMxny97QcC&dq=Wierzbicka+emotions+connected+with+good+things&hl=uk&source=gbs_navlinks_s.

Ковалевич И.И., Сенькив О.М.
Дрогобычский государственный университет имени Ивана Франко

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ЭМОЦИЙ НА ЛЕКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ (В ТЕКСТАХ БРИТАНСКИХ ИНТЕРНЕТ-ГАЗЕТ)

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы вербализации эмоций в текстах британских онлайн-газет. Показана специфика публицистического стиля. Проанализированы лексические особенности языка британских Интернет-изданий. Рассмотрена классификация эмотивной лексики. Охарактеризовано продуктивные способы выражения положительных и отрицательных эмоций в текстах избранных для анализа периодических изданий.
Ключевые слова: эмоции, положительный, отрицательный, эмотивная лексика, Интернет-газета.

Kovalevych I.I., Sen'kiv O.M.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

VERBALISATION OF EMOTIONS AT THE LEXICAL LEVEL (IN TEXTS OF BRITISH INTERNET NEWSPAPERS)

Summary
The article focuses on the verbalisation of emotions in British online newspapers. The specificity of a journalistic style has been shown. It has been analysed lexical peculiarities of these papers. The classification of emotive words has been given. It has been chatacterized productive means of expressing positive and negative emotions in the papers undergoing analysis.
Keywords: emotions, positive, negative, emotive language, online newspaper.

УДК 82.01/.09

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЧОВІЗМУ У ПОЕЗІЯХ У ПРОЗІ СТЕФАНА МАЛЛАРМЕ

Мойсюк К.М.
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Стаття присвячена актуальній літературознавчій темі проявів «предметності» у творчому доробку С. Малларме. Проаналізовано лексико-семантичні особливості речовизму у поезіях у прозі «Frisson d'hiver», «Pauvre enfant pale», «Un spectacle interrompu». Розглянуто шозизм як складову художнього світу поезії митця. У результаті дослідження з'ясовано, що уречевленість у поезіях у прозі С. Малларме є ілюстрацією структурної багаторівневості, оскільки всі предмети та речі матеріальної дійсності, що наявні у художньому творі, представлені у тісному взаємозв'язку, у зіставленні з близькими за емоційно-психологічним значеннями або протилежними по своїй смисленнєвій природі.
Ключові слова: річ, речовизм, синтез мистецтв, художній образ, французька література.

Постановка проблеми. Річ, предметний ряд, матеріальна сфера – це ті поняття, крізь які проявляється культурно-історична епоха, тезаурус національних літератур, персонажна поведінка тощо. Тому текстогенерувальна потенція речі, художня річ, предмет виступають як одиниця організації цілості, є мовою культури, засобом, прийомом, якими послуговується письменник.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі семіотика речі у художніх текстах дедалі частіше стає предметом дослідження сучасних та зарубіжних науковців (С. Аверінцев, В. Бауер, Н. Городнюк, Є. Фарино, А. Чудаков, О. Щедракова та ін.). Неповторне обличчя поетичних та прозових творів Франції впродовж кінця XIX – початку XX століття зумовлене зосередженням уваги на художній предметності, що є мікрокосмічною ознакою внутрішнього світу людини. Однак, **поезії в прозі Стефана Малларме ще не досліджувались з позицій мікросвіту речі**, тому в роботі акцентовано увагу на різних аспектах художнього речовізму, його функціях та взаємозв'язках з іншими складовими творів французького письменника.

Художня творчість Стефана Малларме розвивається навколо важливого тогочасного духовного конфлікту людського суспільства з навколишнім світом, що був характерний для другої половини XIX століття. Незважаючи на те, що чіткого прослідковування теми конфлікту крізь поетичні твори французького представника європейської літератури шозизму, за допомогою лексико-семантичного аналізу творів можемо стверджувати, що конфлікт все-таки займає значне місце у творчості Стефана Малларме [5, с. 34]. **Метою статті** є аналіз художньої предметності як засобу, прийому, якими послуговується письменник

Виклад основного матеріалу. Літературні візії межі XIX–XX ст. характеризуються зняттям певних обмежень щодо індивідуальності мислення, свідомості, мовних аспектів, естетичних засад. Перенесення кута зору на внутрішній світ людини, відтворення її духовного й психологічного світу сприяє активізації поетичного дискурсу, ліризації прози. Звернення до сфери «інтерсуб'єктивного» сприяло особливій популярності малих жанрових форм (оповідання, новели, нариси, есе), серед яких поезія в прозі й досі залишається малодослідженим явищем літератури кінця XIX – поч. XX ст. [1, с. 91]. Особливої популярності жанр зажив у французьких поетів кінця XIX – поч. XX ст.: Т. де Банвіля, П. Верлена, Ш. Кро, С. Малларме, А. Рембо, Лотреамона (Ізидора Дюкасса). Характеристики жанрової структури поезії в прозі, суб'єктивізація художнього дискурсу, наближення до суміжних видів мистецтва стали суголосними естетичним поглядам модернізму. Вивільнення модусу поетичного з-під канонів метру та ритму в творах сформувало виняткову модель ліричності, орієнтовану на внутрішній світ людини з найтоншими душевними порухами [1, с. 91].

Стефан Малларме зазначав, що «споглядання предметів, образ, виплеканий мареннями, які вони навіюють, – ось що таке справжній спів» [цит. за: 2, с. 229], а «поезія є те, що дозволяє висловити – з допомогою людської мови, яка здобула свій первісний ритм, – прихований зміст розмаїтого буття: тим самим вона дарує нашому тлінному життю справжній сенс, і тому Ідеал будь-якої духовної діяльності полягає саме в цьому» [цит. за: 2, с. 229]. Для Малларме однаково придатні будь-які предмети – буфет, фіранка, ліжко, віяло тощо, бо в будь-якому випадку вони однаковою мірою повинні підпорядковуватись процесу «розпредмечення» впродовж створення поезії. У момент їх наближення один до одного вони починають значним чином втрачати свою чуттєву конкретність, ніби танути та вичерпуватись. Таким чином, можемо говорити про те, що поет ніби, провокує випаровування представлених предметів, що призводить до трансформації їхніх чистих понять в абстрактну, абсолютно ідеальну конструкцію Всесвіту, де міститься його Необхідність, або Краса. У цілому, «шозизм» для французького автора полягає не лише у бажанні передавати внутрішні людські переживання та бачення навколишньої дійсності за допомогою різноманітних предметів, що оточують як і персонажів, так і реципієнтів художнього твору у повсякденному житті та сучасному суспільстві, але також у створенні враження реалістичності представлених картин. Використовуючи предмети та матеріальні речі з навколишньої дійсності людини, С. Малларме створює реалістичні картини з повсякденного життя читачів. Це дозволяє

йому на підсвідомому рівні встановити міцний зв'язок та особливо продуктивну емоційно-психологічну взаємодію персонажів художнього твору з його реципієнтами.

Саме з цієї причини можемо стверджувати, що речі та предмети у поетичних творах у прозі Стефана Малларме відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки є вказівниками, за допомогою яких читачі можуть легко та на підсвідомому рівні слідувати від початку до завершення запропонованої автором історії, залишаючись впевненими у правильному сприйнятті тієї інформації, яка доноситься поетом за допомогою використаних найменувань речей та предметів з навколишньої дійсності.

Наприклад, у художньому творі «Frisson d'hiver» автор звертається до цілої низки таких речей, як *«ses fleurs»*, *«les longues diligences»*, *«les vitres»*, *«ta glace de Venise»*, *«une froide fontaine»*, *«un rivage de guivres»*: *«Cette pendule de Saxe, qui retarde et sonne treize heures parmi ses fleurs et ses dieux, a qui a-t-elle été? Pense qu'elle est venue de Saxe par les longues diligences d'autrefois. Et ta glace de Venise, profonde comme une froide fontaine, en un rivage de guivres dédorées, qui s'y est miré? Ah l je suis sûr que plus d'une femme a baigné dans cette eau le péché de sa beauté; et peut-être verrais-je un fantôme nu si je regardais longtemps»* [6]. Слід звернути особливу увагу доволі частому звертанню французького автора безпосередньо до слова *«chose»*, таким чином, Стефан Малларме ніби підкреслює та акцентує увагу реципієнтів власного художнього твору у прозі до важливості та першорядному значенні речей своєї поезії у прозі, підштовхуючи їх до усвідомлення основної мети їх використання – передачі емоційно-смислового навантаження та швидкоплинних почуттів і переживань, що виникають у кожної людини (залишаючись, здебільшого, мало або зовсім непоміченими).

Упадають у вічі елементи-речі, котрі слугують для автора своєрідними вказівниками емоційного та психологічного стану по відношенню до ситуації, яка відбувається, наприклад, *«des toiles d'araignées»*, *«des grandes croisées»*, *«notre bahut»*, *«son triste bois»*, *«les rideaux amortis»*, *«la tapisserie»*, *«des fauteuils dénués de fard»*, *«les anciennes gravures»*, *«des murs»*: *«Je vois des toiles d'araignées au haut des grandes croisées. Notre bahut encore est très vieux: contemple comme ce feu rougit son triste bois; les rideaux amortis ont son âge, et la tapisserie des fauteuils dénués de fard, et les anciennes gravures des murs, et toutes nos vieilleries? Est-ce qu'il ne te semble pas, même, que les bengalis et l'oiseau bleu ont déteint avec le temps?»* [6].

С. Малларме вважає, що митець має змогу проникнути в таємницю буття, відчути навіювання чистих, неясних речей, які здатні відтворювати ідеальні образи. Адже в поезії важливо «навіяти» образ за допомогою предметів. Вони викликають різні суперечливі трактування, і це вимагає від читача надзвичайного напруження думки. Поет завжди підкреслював, що розуміння поезії – це важка правда, яка потребує від читача духовної концентрації та спеціальної підготовки.

Для С. Малларме важлива кожна матеріальна деталь, кожен предмет як свідчення певної цивілізації, певної культури (наприклад, журнальний столик, диван-ліжко, картини, сумки, фотографії, склянки, листівки, одяг тощо). Описана реальність тлумачиться як сукупність, нагромадження, надмірність, видавалось би, незначущих предметів, але які творять міфологію культурної доби, міфологію суспільства, в якій співіснують разом із персонажами та, відповідно, й реципієнтами художнього твору в їхньому повсякденному житті.

Один зі способів представлення світу речей у творчості Стефана Малларме – анадіплозис, за допомогою якого авторові вдається наголошувати на нав'язливому характері існування та всеприсутності предметів. Насправді, це сприяє уповільненню, зупинці оповіді, розриву наративної канви твору, як у наступному фрагменті поетичного твору у прозі письменника «Pauvre enfant pale»: *«Pauvre enfant pâle, pourquoi crier a tue-tête dans la rue ta chanson aiguë et insolente, qui se perd parmi les chats, seigneurs des toits? car elle ne traversera pas les volets des premiers étages, derrière lesquels tu ignores de lourds rideaux de soie incarnadine»* [7].

Використані письменником дескриптивні прийоми є насправді яскравими прикладами мистецької філософії «шозизму», що була введена новороманістами. Складається враження, що письменник створює незалежний світ речей, по-перше, через перерахування, по-друге, антропоморфізацію неживих речей, або коли персонажі представляються читачеві через річ, по-третє, через їх візуалізацію за допомогою матеріально-технічних характеристик та опису ольфактивних відчуттів. Після прочитання творів Стефана Малларме у пам'яті виникають образи речей, деталі або «аксесуари», які відіграють важливу роль для передачі образу цивілізації та соціального стану персонажів його художніх творів. Застосування дескриптивних прийомів призводить до гібридизації традиційних класичних жанрів і створення нових форм. Стильова гра, яка стає чинником трангресії класичних жанрових форм, змішує фікціональне й реальне, традиційне та новаторське.

Засобами відтворення пам'яті у його романах виступають предмети, що зберігають справжню історію: листи та листівки, вийняті з комода, поштові марки, замальовки на полях. Такі деталі виступають «стоп-кадрами» у невпинному хаотичному калейдоскопі за допомогою таких речей-вказівників, як *«le monde»*, *«les journaux»*, *«une pauvre petite tête»*: *«Elle te dira adieu quand tu paieras pour moi, pour ceux qui valent moins que moi. Tu vins probablement au monde vers cela et tu jeûnes dès maintenant, nous te verrons dans les journaux. Oh! pauvre petite tête!»* [7].

Письменник збагачує вже відоме в мистецтві того часу поняття «інтенціональності свідомості», зображаючи об'єкт інтенційно присутнім в акті усвідомлення реципієнтами художнього твору. Такі ознаки, як фрагментованість та незавершеність оповіді автора здатні демонструвати «феноменологічну редукцію» – незавершене судження-оцінку, пропонуючи натомість повну перцепцію читачами, що здійснюється на основі їхнього особистого досвіду, власних вражень та емоційно-психологічних переживань по відношенню до тих чи інших подій, які відбуваються в їхній реальності. Наприклад, у творі

«Un spectacle interrompu» з метою максимально детальної передачі інформації своїм читачам Стефан Малларме звертається за допомогою до таких речей, як *«le petit théâtre», «l'exhibition», «sa féerie classique», «le billet double», «mon chapeau», «dans la salle vacante a mes côtés». Стан навколишньої дійсності персонажів автор передає за допомогою таких речей, як: «de pâleurs évasives de mousseline», «les piédestaux», «l'architecture de Bagdad», «des bras ouverts», «l'ours», «ces sylphides», «leur gardien», «un clown», «l'argent», "l'animal», «la foule», «la rampe»* [8].

Задля створення «пафосної», розкішної атмосфери впродовж художнього поетичного твору у прозі французький митець пропонує передати бажану інформацію своїм читачам за допомогою використання таких речей, як *«les tréteaux vase», «ce don», «des sites arctiques», «la poussière», «des cavernes», «le lieu absolu», «des drames», «l'emblème de sa situation», «la scène», «une chose élémentaire»* [8].

У цьому творі вибрано все те, що входить у сферу поетичних інтересів і відповідає завданням художнього освоєння світу, що сприяє розкриттю і вияву сутнісних сил і задовольняє потребу людини в естетичному переживанні, не дозволяючи їй обірвати свої зв'язки з природою. Саме з цієї точки зору можемо зазначити, що природа нам здається прекрасною, якщо вона, водночас, має вигляд мистецтва, а мистецтво може бути названим прекрасним тільки в тому випадку, коли ми усвідомлюємо, що це мистецтво, хоч воно й має для нас враження природи. У цьому творі мистецтва особливо наочно і переконливо виявляється споконвічна єдність людини і природи, до якої вона часом звертається в найвідповідальніші моменти свого життя, аби порадіти разом з нею або вилити свою печаль.

Висновки і пропозиції. У результаті можемо констатувати, що уречевленість у поезіях у прозі Стефана Малларме є ілюстрацією структурної багаторівневості художнього твору. До такого висновку доходимо, оскільки усі використовувані французьким митцем предмети та речі матеріальної дійсності людини представлені у своєму тісному взаємозв'язку одне з одним, у зіставленні з іншими, паралельними за своїм емоційно-психологічним значенням або протилежними по своїй смисленнєвій природі.

У поетичній творчості С. Малларме конкретні речі представлені «сущими ідеями», що і є суттю процесу «розпредмечення» дійсності. Таким чином, автор індивідуально вирішує, яким буде ця «суща ідея», що залежить від місця предмету в світобудові. Речі набувають особливого значення, оскільки перетворюються у справжні вказівники настрою, емоційних та психологічних переживань героїв. Саме таким чином реципієнти мають можливість насправді переживати абсолютно усі події без виключення разом із автором та його персонажами. Якщо для інших літературних течій характерна присутність описів або перечислень емоцій та вражень, то шозизм відрізняється тим, що вони можуть бути відчуті лише за умови розуміння читачами асоціативних зв'язків, які існують між ними.

Список літератури:

1. Бігун О. Генологічна специфіка ліричності жанру поезії в прозі кінця XIX – початку XX ст. Компаративний аспект. Питання літературознавства. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 74. С. 91-101.
2. Бігун О. Особливості типології жанру поезії в прозі кінця XIX – початку XX століття. Література. Фольклор. Проблеми поетики. Київ: Акцент, 2007. Вип. 26. С. 228-237.
3. Зельдхейи-Деак Ж. «Стихотворения в прозе» И.С. Тургенева. К проблеме жанра. Русская литература. 1990. № 2. С. 188-194.
4. Свідер І.А. Речовий образ в художніх системах західноєвропейських романтиків: дис. … канд. наук: 10.01.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. Веб-сайт. URL: https://mydisser.com/en/avtoref/view/22513.htm.
5. Терещенко М.Є. «Тремтіння вічного» в поезії Стефана Малларме: інтегроване заняття: література, живопис, музика. Зарубіжна література в школах України. 2008. № 1. С. 32-37.
6. Stéphane Mallarmé. Frisson d'hiver: веб-сайт. URL: http://fdnet.perso.infonie.fr/oeuvres/frisson.htm.
7. Stéphane Mallarmé. Pauvre enfant pale: веб-сайт. URL: http://fdnet.perso.infonie.fr/oeuvres/pauvre.htm.
8. Stéphane Mallarmé. Un spectacle interrompu: веб-сайт. URL: http://fdnet.perso.infonie.fr/oeuvres/spectacle.htm.

Мойсюк К.М.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕЩИЗМА В СТИХОТВОРЕНИЯХ В ПРОЗЕ СТЕФАНА МАЛЛАРМЕ

Аннотация
В статье проанализированы лексико-семантические особенности вещизма в поэзиях в прозе С. Малларме на примере произведений «Frisson d'hiver», «Pauvre enfant pale», «Un spectacle interrompu». Статья посвящена актуальной литературоведческой теме проявлений «предметности» в поэтических трудах С. Малларме. Рассмотрен шозизм как составляющая художественного мира поэзии автора. В результате исследования выяснено, что вещизм в стихотворениях в прозе С. Малларме определяется многоуровневой структурой, поскольку все предметы и вещи материальной действительности, представленные в художественном произведении, демонстрируют тесную взаимосвязь в сопоставлении с близкими по эмоционально-психологическому значению, либо с протовоположными по смыслу.
Ключевые слова: вещь, вещизм, синтез искусств, художественный образ, французская литература.

Moisiuk K.M.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE LEXICAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF THE FOCUSING ON OBJECTS IN THE PROSE POEM OF STEPHAN MALLARME

Summary
The article analyzes the lexical and semantic peculiarities of the focusing on objects in the prose poem of S. Mallarme on the example of his works «Frisson d'hiver», «Pauvre enfant pale», «Spectacle interrompu». It is devoted to the actual in literary studies theme of manifestations of «objectivity» in the poetic heritage of Stephan Mallarme. The article touches upon the issue of chosisme as a component of the artistic world of artist's poetry. It is proved that objectivity in S. Mallarme's poetry in prose is an illustration of structural multiple-level system as then all available objects and things of material world are presented in close relation, in comparison with similar of emotional and psychological or contradictory values.
Keywords: object, objectivity, synthesis of arts, artistic form, french literature.

УДК 811.11/.16

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВОГО ВАРІАНТУ БРИТАНСЬКОЇ ВИМОВИ

Проценко Л.С., Рубінська Б.І.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розглядаються основні фонетичні, лексичні та граматичні особливості та трансформації у сучасній англійській вимові Великої Британії, відомій як Estuary English (Естуарна англійська або мова англійської дельти). Описані основні специфічні особливості ЕЕ, що відрізняють її від інших різновидів англійської вимови. Проведено дослідження з точки зору того чи можуть ці нові форми вимови вважатися нормативними і такими , що замінять існуючі стандарти. Загальноприйнятий стандарт вимови (RP) поступово втрачає свій статус і широкий ареал поширення, тому формування нового варіанту вимови є новим об'єктом дослідження у лінгвістиці і потребує більш ретельного розгляду.
Ключові слова: стандарт вимови, літературна норма, Estuary English (естуарна англійська або англійська дельти Темзи), RP (received pronunciation – літературна норма вимови англійської мови, діалект.

Постановка проблеми. Англійська мова є однією з найпоширеніших мов у світі як за кількістю носіїв, так і за кількістю країн, де вона вживається в якості основної або другої рідної (державної) мови, а також як засіб міжнародного спілкування, не використовується однаково і постійно змінюється. А отже це потребує її дослідження як з точки зору того чи можуть ці нові форми вимови вважатися нормативними і такими, що замінять існуючі стандарти чи ні. За останні десятиліття англійська мова набула статусу "глобальної мови" (global language). Вона несе в собі риси стандартної мови, яка підтримується владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалект Estuary English займає чільне місце в новітній історії розвитку соціально-територіальних діалектів. Про ступінь його значущості і широкого поширення говорить той факт, що існують точки зору відомих лінгвістів, згідно з якими цей діалект мав можливість претендувати на місце літературної норми вимови англійської мови. Назву даному феномену вперше дав Дейвід Роузворн (David Roserwane) у своїй статті, надрукованій в 1984 році в "Times Educational Supplement". Він визначив ЕЕ як «різновид зміненого територіального діалекту; змішання норм територіально-нейтральної і південно-східної англійської вимови і інтонації» [7, с. 21].

Наступною відомою публікацією на цю тему стала книга Пола Когла "Do You Speak Estuary?" (Чи говорите Ви Естуарною англійською мовою?) (1993), яка представляє собою досить докладне вивчення даного феномена і була призначена широкому колу читачів [6, с. 52].

Протягом довгого часу роботи Роузворна і Когла залишалися єдиними серйозними публікаціями, присвяченими даному питанню. У світ вийшли кілька праць таких авторів, як Баттарбі (Battarbee), Кершвілл (Kerswill), Коальмір (Kuhlmyr), Шоенбергер (Schoenberger), проте в даних роботах міститься лише перерахування рис, названих Роузворном, без будь-яких власних коментарів. Винятком є роботи Джорджа Уеллса і Майдмента, в яких детально розкривається дане питання.

Слідом за ними цей діалект дуже широко обговорювався в публіцистиці, так як тема, що стосувалась мовного стандарту, була дуже популярною. Практично у всіх провідних виданнях Великобританії, а також в іноземних виданнях (New York Times, South China Morning Post) були опубліковані одна-дві статті про даний змінений територіальний діалект.

За останнє десятиліття з'явилося багато наукових публікацій та статей присвячених появі та дослідженню сучасного варіанту британської вимови вітчизняних науковців таких як: Абрамова І.Є., Безбородова М.В., Островська Т.А, В.І. Бєліков, Л.П. Крисін та інших. У своїх працях вони досліджують причини появи нового варіанту британської вимови та основні відмінності цього варіанту від прийнятого стандарту вимови.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Увага до Естуарної англійської з боку лінгвістів з'явилася відносно недавно. А так як англійська мова, як і інші мови, постійно зазнає змін, то дослідження цього нового варіанту вимови знаходиться на початковій стадії. Тим не менш, багато лінгвістів вважають, що Естуарна англійська заслуговує великої уваги з точки зору вивчення її особливостей на всіх лінгвістичних рівнях.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних фонетичних, лексичних та граматичних особливостей сучасного варіанту британської вимови, а саме естуарної англійської.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок свого настільки широкого розповсюдження у світі, англійська мова характеризується розвиненою національно-територіальною варіативністю і являє собою складну систему, що складається із безлічі місцевих діалектів, соціолектів і національних варіантів. Сучасна лінгвістика розрізняє варіанти національної мови і її територіальні діалекти. Поширившись на території іншої держави, мова набуває специфічних фонетичних, лексичних, граматичних рис і стає особливим різновидом. У сучасному мовознавстві такі різновиди літературних мов прийнято називати варіантом мови (або національним варіантом мови). Термін «варіант» позначає стан відмінності, тобто неідентичності, літературної мови на національному рівні. Національні варіанти стають адаптованими видами літературної мови, що видозмінилися враховуючи потреби, традиції і умови певної нації.

Діалекти несуть в собі класовий відтінок у суспільстві. Під діалектом ми розуміємо мову, на

якій розмовляють на певній території, а під соціолектом – мову певних соціальних та вікових груп населення країни. Один діалект відрізняється від інших діалектів англійської мови своїми рисами, характерними для різних підсистем мови: фонетичної, морфологічної чи синтаксичної. В рамках даної статті ми розглянемо переважно риси, які є характерними для фонологічної системи та деякі лексико-граматичні особливості. Під діалектом розумітимемо використання мови, яка відхиляється від прийнятої норми. Під регіональним варіантом ми розуміємо комплекс регіональних стандартних норм та діалектів. Кожен регіональний варіант характеризується набором ізоморфних рис, ідентичних варіанту англійської мови. До специфічних особливостей діалекту лінгвісти, окрім лексики і граматики, зараховують акцент. Тому, зокрема, хочемо зосередити увагу на терміні «акцент». Варто зазначити, що «акцент» використовується не лише на позначення наголосу в слові або фразі, але й для опису особливості вимови звуків мови людиною, що не володіє загальноприйнятою вимовною нормою певної мови. В цьому випадку акцент показує не тільки регіональну або соціальну ідентичність, але й особисту, специфічну і характерну для певного мовця фонетичну особливість вимови [5, с. 32]. Термін «місцевий акцент» використовується лінгвістами для характеристики діалектної вимови, відмінної від літературної вимовної норми певної мови. Проте термін «діалект», на відміну від терміна «акцент», є ширшим і не обмежується лише фонетичним аспектом мови, але включає ще й лексичний і граматичний аспекти.

Сучасні діалекти – це результат багатовікового розвитку. У зв'язку зі зміною територіальних об'єднань відбувається дроблення, об'єднання, перегрупування діалектів. Межі сучасних діалектів часто відображають існуючі в минулому кордони між різними територіальними об'єднаннями. Англійські акценти мають величезне культурне значення в Британії. Протягом десятків років діалекти видозмінювалися під впливом різних факторів, в тому числі і розвитку телебачення. Був період, коли англійці віддавали перевагу більш мелодійній мові. Швидше за все, це пов'язано з тим, що почав користуватися популярністю телефон, а тому роботодавці хотіли спілкуватися тільки з тими, хто мав приємний акцент. Особливістю є і те, що англійські акценти емоційно забарвлені: деякі несуть саркастичний характер, інші – іронічний, поблажливий або зарозумілий [9].

Естуарна Англійська («Estuary English», в подальшому ЕЕ) виникла як змішання діалектів, які використовуються на південному сході Англії, а особливо, уздовж річки Темзи і в її гирлі, де ці два райони перетиналися і активно взаємодіяли один з одним.

Протягом короткого часу ЕЕ поширилася від Лондона і Південно-Східної Англії на графства Норідж і на захід в Корнуол. На сьогоднішній день ЕЕ поширюється в графстві Ессекс і на півночі Кента. Виникнувши спочатку як мова молоді (в тому числі із сімей, в яких традиційно говорили на літературній мові), ЕЕ швидко охопила всі інші вікові, а також соціальні та професійні групи населення Англії. У своїй книзі С. Джонстон описує Estuary як «діалект, на якому говорять спортсмени, актори з мильних опер і поп-співаки» [3]. Як свідчать спеціальні дослідження, ЕЕ отримала широке визнання не тільки в молодіжному середовищі, а й серед людей середнього віку. Зараз цей тип спілкування настільки популярний, що його можна почути практично скрізь: в обох палатах Парламенту, в ділових колах Сіті, серед держслужбовців, в муніципальних органах влади, в рекламі – тобто у всіх сферах, які ще не так давно були повністю під впливом RP [1, с. 6].

Дослідження, проведені британськими фонетистами, виявили основні специфічні особливості ЕЕ, що відрізняють її від інших різновидів англійської вимови.

Так, можна виділити наступні фонетичні особливості: глоталізація приголосного [t] в словах типу Gatwick [Ga'wik], network [ne'work], statement [sta'ement], що створює враження уривчастого мовлення; вокалізація L – в RP традиційно описується два основних алофона звуку [l] – світлий відтінок [l], який використовується перед голосними і сонантами [j] і темний [ɫ], який використовується перед приголосними і в кінці слів. Саме темний відтінок [ɫ] піддається процесу вокалізації і стає голосним, тобто: [Ł] → [o]. Таким чином, в ЕЕ при вимовлянні таких слів, як milk, кінчик язика може взагалі не торкатися альвеол: замість цього вимовляється новий вид дифтонга – [mɪok]. За аналогією shelf стає [ʃeof], tables [teɪboz], apple [жpo]. Ще однією особливістю є заміна початкових [tj] і [dj] на африкат в словах типу Tuesday, due, а також зникнення звуку [j] після [n], [s], [l] перед [u:]: news, absolute, consume. Досить характерним для даного діалекту є явище асиміляції за місцем і способом утворення на стику приголосних t + j, d + j, що призводить до появи вимови типу [tj]> [tʃ], [dj]> [ʤ]: Tuesday (вівторок), tune (звучати), attitude (ставлення). При цьому перша частина слова Tuesday звучить як choose [tʃ] u: z] (вибирати). Те ж саме відбувається з дзвінкими звуками: звукосполучення [dj] в RP в словах duke (герцог), reduce (скорочувати) в Estuary вимовляється як [ʤ], таким чином закінчення слова reduce стає алофоном слова juice [[ʤ] u: s] (сік) [8, с. 47]. Вставка інтрузивного [r] в кінці слова, що закінчується на голосний звук, після якого йде слово, що починається на голосний звук. Найпопулярніший приклад idea of it – людина, яка говорить на Estuary English, сказала би idea (r) of it, Asia (r) and Africa, far away, [ˈfa:rəˈweɪ], law and order [ˈlɔ:rəndˈɔ:də] і т.д . Наступною описують зміну деяких голосних звуків і дифтонгів настільки, що це призводить до появи фонетичних омофонів, наприклад, way вимовляється як [wai], say – [sai], day – [dai], me – [mei] та ін.; заміна міжзубних приголосних [θ, p] звуками [f, v] відповідно, наприклад, в словах three [fri:], think [fɪŋk], north [nɔ: f], other [ʌvə], southern [saʊvən], something [samfing], leather – [levve]; Опускання звуку [h], тобто, відсутність [h] в ударних словах, наприклад: hat [жʔ], hotel [əʊtel]; Більш подовжена і напружена вимова кінцевого [i] в словах happy [hжpi:], city [sɪti:], lovely [lʌvli:].

Важливу роль відіграє питання про те, чи є ЕЕ регіолектом (особливою формою усного мовлення, в якій вже втрачено багато архаїчних рис

діалекту), діалектом, акцентом або ж просто стилем вимови. Справа в тому, що більшість лінгвістів, таких як Д. Кристал і Дж. Брітен, вважають ЕЕ варіантом стандартної вимови, виділяючи лише деякі відмінності. Однак інші вважають, що ЕЕ є самостійним мовним феноменом, діалектом, який утворювався століттями. [2]. Г. Татум вважає ЕЕ акцентом Кокні, при цьому він не виділяє ніяких його особливостей. Треті зовсім не виділяють ЕЕ, вважаючи її мовою «низів», [3] що повністю суперечить теорії Роузуорна про те, що ЕЕ – це діалект заможних громадян, який почав витісняти навіть загальноприйняту вимову (RP).

В області граматики зміни мають послідовний характер переходу від синтетизму до аналітизму, які почалися ще в англосаксонський період і проявляються в послідовному руйнуванні узгоджених категорій і зміцненні номінативних категорій, розхитуванні і ліквідації залишкових узгоджених граматичних категорій [2, с. 16]. ЕЕ характеризується дотриманням основних граматичних правил, але, тим не менш, існують деякі розбіжності. Д.Кристал свідчить про те, що в ЕЕ зустрічаються форми заперечення, такі як never, які відносяться до події, що сталася тільки один раз. I never did (я ніколи не робив), no, I never (ні, я ніколи); часто опускається закінчення -ly в прислівниках: you're turning it too slow (ти повертаєш занадто повільно); They talked very quiet for a while (вони розмовляли дуже тихо протягом деякого часу). Також для ЕЕ характерне незвичайне вживання деяких прийменників, наприклад I got off of the window (Я відійшов від вікна), I looked out the window (я виглянув з вікна), використання розділових питань, таких як I said I was going, did not I? (Я сказав, що я піду, чи не так?). Схожі питання, що зустрічаються в Кокні, наприклад, innit (is not it) (чи не так), іноді вживаються в жартівливій формі носіями ЕЕ Узагальнення 3 особи однини і форми минулого часу – I gets out of the car; We was walking. Зазвичай даний прийом використовується в оповіданнях. Також в ЕЕ використовується номінативна конструкція замість присвійного відмінка (baker shop замість baker's shop). В ЕЕ множина всіх іменників утворюється за регулярним типом (tooth – tooths), не диференціюється вживання вказівних займенників ні за числом (these book), ні по категорії віддаленості (this house over there).

На лексичному рівні ЕЕ також цікава численними змінами, серед них часте використання "cheers" (спасибі) замість "thank you", що також можливо і при прощанні; часте вживання "basically" (власне) як сполучного слова в процесі мовлення; більш широке вживання американізмів, наприклад "there you go" (будь ласка, тримай) замість "here you are", вживання "there is" (є, існує) як в контексті однини, так і множини; "Sorry" (вибачте) замінюється "excuse me", "engaged" (зайнятий) в ситуації спілкування по телефону замінюється на "busy". У лексиці також спостерігається помітна схожість ЕЕ і Cockney, оскільки ЕЕ запозичила в лондонського діалекту його найяскравішу рису – римований сленг (rhyming slang). Наприклад, Britney Spears = beers. Інші приклади: plonker – дурень; our kid – молодший брат або сестра; knock on – відвідати когось; nesh – мерзлякуватий; bevvie – алкогольний напій [4, с. 31].

Висновки. Проведений аналіз особливостей ЕЕ на фонетичному і лексико-граматичному рівнях дозволяє приєднатися до твердження про те, що ЕЕ на даному етапі має лінгвістичні ознаки, які дозволяють розглядати її як новий особливий варіант британської вимови. Багато лінгвістів вважають ЕЕ новим стандартом вимови у Великобританії, який поступово витісняє сучасну загальноприйняту вимову. Подальші дослідження ЕЕ можуть бути присвячені уточненню її лінгвістичного статусу, ареалу розповсюдження, а також вивченню інших регіональних варіантів вимови чи діалектів, що мають з нею спільні риси.

Список літератури:

1. Абрамова И.Е. Британский произносительный стандарт: тенденции развития / И.Е. Абрамова // Вестник Челябинского гос. ун-т, фак. филологии. № 29(210). Вып. 47. 2010. С. 5-10.
2. Бубенникова О.А. О современной культурно-лингвистической ситуации в Англии // Вестник МГУ. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2000. № 3. С. 7-20.
3. Джонстон С. Фонетика как она есть / С. Джонстон, А. Кромвелл. – Воронеж: Фолио, 2001. – 110 с.
4. Островская Т.А. Нормативный язык и современные социально-территориальные диалекты в Великобритании // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2007. № 2. С. 29-32.
5. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В.М. Солнцев // Вопросы языкознания. 1984. № 2. С. 31-42.
6. Coggle P. Do You Speak Estuary? / P. Coggle. – London: Bloomsbury, 1993. – 106 p.
7. Rosewarne D. 'Estuary English' / D. Rosewarne // Times Educational Supplement, October 19, 1984. P. 32-37.
8. Wells J. What is Estuary English? // English Teaching Professional. 1997. Vol. 3. P. 46-47.
9. Англійські акценти і діалекти: опис, вживання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poradu.pp.ua/nauka/43655-anglysk-akcenti-dialecti-opysvvzhivannya.html.

Проценко Л.С., Рубинская Б.И.
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НОВОГО ВАРИАНТА БРИТАНСКОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются основные фонетические, лексические и грамматические особенности и трансформации в современном английском произношении Великобритании, известной как Estuary English (Естуарный английский или язык английской дельты). Описаны основные специфические особенности EE, отличающие его от других разновидностей английского произношения. Проведено исследование с точки зрения того могут ли эти новые формы произношения считаться нормативными и такими, которые заменят существующие стандарты. Общепринятый стандарт произношения (RP) постепенно теряет свой статус и широкий ареал распространения, поэтому формирование нового варианта произношения является новым объектом исследования в лингвистике и требует более тщательного рассмотрения.
Ключевые слова: стандарт произношения, литературная норма, Estuary English (естуарный английский или английский дельты Темзы), RP (received pronunciation – литературная норма произношения английского языка), диалект.

Protsenko L.S., Rubinska B.I.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

LINGUISTIC FEATURES OF THE NEW VERSION OF BRITISH PRONUNCIATION

Summary
The article studies the main phonetic, lexical and grammatical features and transformations in the modern British pronunciation, known as Estuary English. The main specific features that distinguish EE from other varieties of English pronunciation are described. The study regarding these new forms of pronunciation was conducted. It was researched if they can be considered normative and if they can replace existing standards. Received Pronunciation (RP) gradually loses its status and area of its spread, so the formation of a modern pronunciation variant is a new subject of research in linguistics and it requires more careful consideration.
Keywords: pronunciation standard, literary norm, EE (Estuary English), RP (Received Pronunciation), dialect.

УДК 811.111'342.9

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Скочко І.В., Козуб Л.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проаналізовано різні визначення поняття «прагматичного потенціалу». Досліджено вербальні засоби впливу на цільову аудиторію у сучасних англомовних рекламних текстах. Розглянуто основні оцінні мовні засоби, які здійснюють найбільший вплив на свідомість реципієнта. Підкреслено важливість рекламного слоґану та коди у досягненні максимального прагматичного впливу.
Ключові слова: вербальні засоби, прагматичний потенціал, реклама, адресат, маніпулятивна функція, слоґан.

Постановка проблеми. Рекламна комунікація серйозно впливає на наше життя. Здійснення прагматичного впливу на читача рекламного тексту є надзвичайно важливим, оскільки основною метою будь-якого висловлення є комунікативний ефект. Мовні засоби, що використовуються автором в рекламному тексті мають прихований сенс. Обираючи для передачі інформації мовні засоби, автор прагне встановити між ними необхідні смислові зв'язки.

Прагматичний аспект – невід'ємна риса будь-якого процесу комунікації. Зазвичай він вдало прихований, проте допомагає маніпулювати цільовою аудиторією. Завдяки правильному вмінню вербального оформлення намірів мовця, можна досягнути комунікативної мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних науковців акцентують увагу на різних аспектах реклами та рекламного дискурсу. Вивченням маніпулятивних технік в рекламі займалася В.В. Зірка аналізуючи особливі мовні засоби, які створюють креативну рекламу. Прагмалінгвістичний аспект буття рекламного тексту досліджували: Т.М. Лівшиць, Ю.В. Сильвестров, Ю.Б. Корнєєва та інші. Найефективніші тактики для досягнення комунікативних намірів адресата аналізувала К.Я. Макульська.

Мета статті: узагальнити зміст поняття «прагматичний потенціал» у сучасних англомовних рекламних текстах та визначити роль вербальних засобів для реалізації прагматичного впливу на цільову аудиторію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх десятиліть реклама стала невід'ємною частиною сучасного суспільства з його розвиненою економікою та масовою культурою. Використовуючи вербальні та невербальні засоби з метою впливу на поведінку потенційного споживача, реклама продовжує впливати на масову свідомість.

Прагматичний аспект – це невід'ємна частина рекламного дискурсу. Прагматика тексту має бути прихованою, але при цьому повинна впливати на реципієнта. Досягненню комунікативної мети та ефективності спілкування сприяє вміння рекламодавців правильно вербально оформити інтенцію мовця.

Прагматичний потенціал рекламного тексту проявляється в тих чи інших способах та прийомах впливу на споживача. Окремі психологічні та лінгвістичні засоби впливу на цільову аудиторію стали темою для численних публікацій та дискусій. Він сприяє можливості висловлення власного ставлення до навколишнього світу через емоції, оцінку та конотативну складову відповідно до комунікативних настанов рекламного повідомлення. Лінгвопрагматична складова реклами створена для вимірювання ступеня креативності та ефективності. Оцінка є однією з обов'язкових умов існування рекламного дискурсу.

Існує декілька тлумачень поняття прагматичного потенціалу. Так, А.В. Литвинова стверджує, що головна мета автора повідомлення розкривається як комунікативний намір і реалізується у змісті та структурі тексту. Тому можна зробити висновок, що можливість реалізувати наміри автора з допомогою змістових і формально-структурних властивостей і називається прагматичним потенціалом [7].

Створений текст набуває ознак прагматичного потенціалу в наслідок відбору відповідних мовних засобів. Прагматичний потенціал тексту визначається змістом і формою повідомлення і є певною мірою абстрагованим від творця тексту. Прагматика тексту може не співпадати з комунікативним наміром адресанта через: неправильне формулювання повідомлення, відступ від теми тощо. Прагматика тексту залежить від інформації та способу її передачі, вона доступна для сприйняття та аналізу [6, с. 209].

На думку І.Л. Вікентьєва, принцип впливу рекламного повідомлення має складатися з трьох основних компонентів:

1. Рекламний текст повинен містити інформацію про властивості конкретного товару. Певним чином він має повідомляти потенційному покупцеві про можливу вигоду від покупки товару.
2. Успіх пропозиції пов'язаний з тим, щоб запропонувати покупцеві унікальний товар.
3. Пропозиція повинна виказувати вплив на аудиторію потенційних покупців та розширювати діапазон потреб даного товару [2, с. 169].

Прагматичною властивістю рекламного тексту є реалізація впливу на поведінку, думки та наміри адресата. Намір адресанта проявляється в прагненні зазначити певні суттєві ознаки рекламованого товару, подати їх найкращим чином за допомогою різних експресивних засобів. Відображення цього можна знайти в низці різних тактик, стратегій та прийомів адресанта.

Прагматика, окрім того, враховує, психологічні закономірності рекламного дискурсу: принципи за якими споживачі обирають той чи інший товар, мотивацію їх споживацької активності та низку інших чинників.

Головним завданням реклами є актуалізація потреби споживача, яку можна задовольнити, спонукаючи його скористатися послугою чи придбати товар.

Враховуючи ту чи іншу потребу адресант прагне максимально вплинути на адресата. Рекламне повідомлення викликає у адресата потребу та підсилює її, а товар що рекламується надає можливість задовольнити її.

Так, Т.А. ван Дейк трактує прагматичний потенціал рекламного тексту як теоретичну й когнітивну абстракцію різноманітних фізико-біологічних та інших ситуацій [3, с. 20]. Іншими словами, прагматичний потенціал рекламного тексту приховує досить широкий потенціал впливу на адресата в мовній ситуації, що склалася навколо певного рекламного тексту.

Рекламна назва є важливим структурним і семантичним елементом рекламного тексту. Одним із її завдань є підготовка до прочитання цілого тексту. Розташовуючись «над» текстом, вона є відносно самостійною, реалізує основні ключові функції мови – звернення, спілкування, вплив. Очевидно, що за всієї самостійності, торгова назва є основним компонентом рекламного тексту, в якому вона неодноразово повторюється, що й підвищує можливість подальшого придбання товару потенційним споживачем.

Вербальні засоби безпосередньо впливають на адресата, спонукають його до дій необхідних адресанту, що й допомагає реалізувати маніпулятивні можливості рекламного дискурсу [4, с. 20]. До маніпулятивних компонентів відносяться: оцінна лексика (прикметники, іменники, дієслова, прислівники), структурні елементи реклами (слоґан, кода), стилістичні засоби (метафора, епітет, рима, риторичні запитання), ґендерна лексика тощо [4, с. 26].

Слоґан, або рекламний девіз, є одним із найважливіших елементів рекламного тексту, він сприяє впізнаваності товару, таким чином збільшуючи рівень продажу та попиту на певний товар чи послугу. Він набуває ознак постійної характерної риси, визначає обличчя фірми та ідентифікує її повторюючись в більшості повідомлень [5]. Найчастіше це словосполучення, але іноді може бути і повне речення.

Характерною особливістю оцінної лексики є її здатність впливати на цільову аудиторію, вона здійснює вплив на адресата та спонукає його до дій. Висловлювання на основі оцінної лексики містять імператив, тобто наказ, який слугує спонуканням [1, с. 46].

Позитивні лексичні одиниці найкраще демонструють категорію оцінки, вони не лише характеризують властивості товару, а впливають на підсвідомість потенційного споживача. Оцінна лексика допомагає зробити рекламу не докучливою та легкою, здійснити легкий натиск, спонукати адресата не лише робити, те що вигідно адресанту, а й бажати зробити це [4, с. 20].

Беручи за основу класифікацію оцінних мовних засобів, які слугують характеристикою товарів, запропонованою В.В. Зіркою, ми виділяємо:

1) іменники: використання іменників концентрує увагу безпосередньо на товарі чи послузі. Оцінні іменники створюють позитивні образи, їх маніпулятивна функція полягає в тому, що вони спонукають потенційних споживачів сприймати товар як цінність (наприклад: *pleasure, dream, wealth, security, perfection, magic*);

2) прикметники: містять найбільше розмаїття оцінної семантики, а тому й вважаються найефективнішим маніпулятивним засобом в рекламі (наприклад, *the biggest, free, luxurious, comfortable, everlasting*);

3) прислівники: використовуючись у поєднанні з оцінними прикметниками, вони слугують, насамперед, для підсилення позитивної оцінки прикметників (наприклад: *extremely low, uniquely designed, completely new*);

4) дієслова: лексичні одиниці такого типу створюють образ позначаючи дію. Дієслівна лексика приховує величезну силу, яка спонукає до дій. Саме дієслова наводять адресата на думку про те, що потрібно прийняти рішення. Загальне значення спонукання має безліч семантичних відтінків а саме:

– команди: *Have a break, have a KitKat! (KitKat);*

– умови: *Good life, good food (Nestle);*

– розповіді: *Probably the best beer in the world (Carlsberg);*

– поради: *Make a little time for you (Nescafe);*

– звернення до почуттів адресата: *Going green in black is possible (H&M)*

– емоційний заклик: *Think different (Apple).*

В сучасному англомовному рекламному дискурсі творці реклами уникають вживання прямого спонукання, тому що іноді це відлякує потенційного споживача, а не привертає увагу до товару.

Слоґан і кода є невід'ємними засобами впливу і маніпулювання свідомістю потенційного споживача. За типом висловлювання рекламний слоґан є емотивним і його завдання полягає у зверненні до почуттів адресата. Він висловлює основну ідею, полегшує сприйняття тексту і швидко запам'ятовується.

Так слоґан мережі закладів швидкого харчування *Subway*: *"eat fresh"*, справді влучний. Як відомо, фаст-фуд шкідливий для організму, тому для спростування цієї думки компанія обрала для себе такий «здоровий» слоґан. Він підштовхує потенційних споживачів до думки, що їхня продукція завжди свіжа та приготована з якісних інгредієнтів. У поєднанні із жовто-зеленим логотипом слоґан здійснює більший прагматичний вплив.

Ще одним яскравим прикладом вдалого слоґану слугує торгова марка *Red Bull*. *"It gives you wiiiings"*. Компанія використовує цей слоґан протягом багатьох років. Рекламісти точно та влучно підібрали слоґан, який одразу демонструє цільовій аудиторії, що напій надасть значний приток сил та енергії. Цей рекламний слоґан є чудовим прикладом маркетингу у кращому вигляді.

Торгова марка *Skittles* з 1994 року використовує слоґан *"Taste the rainbow"*. Цей простий слоґан досконало відображає продукт, адже цукерки забарвлені у всі кольори веселки. Він також вдало поєднується з брендом компанії у якому на упаковці присутня веселка.

Мережа магазинів *John Lewis*, які спеціалізуються на високоякісних товарах для дому і декору, мають відомий слоґан *"Never Knowingly Undersold"*, який здійснює вдалий прагматичний вплив на потенційних покупців. Цей слоґан говорить адресату про те, що він може довіряти

магазину та отримати найкращий продукт та обслуговування за приємну ціну.

Косметичні бренди завжди використовують слоґани, які швидко запам'ятовуються і *L'Oreal* не виключення. Слоґан *"Because You're Worth It"* звертається до почуттів реципієнта, стверджуючи, що він вартий найкращого. Нещодавно цей слоґан зазнав незначних змін і як наслідок ми маємо: *"Because We're Worth It"*. Це допомагає жінкам почуватися на одному щаблі із зірками, що рекламують товар.

Заключна частина рекламного тексту – кода, містить пораду, рекомендацію, інструкцію чи побажання. Маніпулятивна функція коди полягає у тому, що вона підштовхує реципієнта до Магазин одягу *Elle at Coorparoo* у рекламі джинсового одягу в якості коди використала фразу *"Believe it!"*. Люди часто прискіпливо ставляться до вибору одягу, очікують, що він буде їм ідеально пасувати. Фраза такого типу дає зрозуміти потенційному покупцеві, що саме у цьому магазині він знайде якісний одяг, який йому пасуватиме.

Нещодавно компанія *PepsiCo* створила проект "*Pepsi Refresh Project (PRP)"*, це ініціатива, яка передбачає надання 20 мільйонів доларів грантами приватним особам, компаніям та неприбутковим організаціям, які просувають нову ідею, яка позитивно впливатиме на державу, громаду чи націю. Пізніше цей проект отримав назву *"The Pepsi Refresh Project: A Thirst for Change"*. Для того, щоб повідомити потенційних учасників проекту, компанія запустила рекламну кампанію, прагматичний ефект якої досягається за допомогою коди. В цьому випадку рекламний текст закінчується словами: *"Every Pepsi refreshes the world"*, який натягає на те, що купуючи *Pepsi* ви можете змінити світ на краще. Саме ці слова привертають увагу споживачів та наштовхують їх на думку про користь цього проекту, незважаючи на те, що продукт, який випускає компанія *PepsiCo* прийнято вважати прикладом нездорового харчування.

Торгова марка *Nivea* має лінію для догляду за тілом не лише для жінок, а й для чоловіків. Так, фраза, яка закінчує рекламний текст знаходиться у лівому нижньому куті *"What Men Want"*. Це коротке ствердження є прикладом стереотипу про те, що чоловіки рідко дбають про вибір правильного засобу для догляду за тілом, щоб не виглядати жіночними або просто тому, що для них це не є пріоритетом. Чоловіки хочуть заощадити час та почуватися мужніми і впевненими. Додавши цю, здавалося б неважливу фразу *Nivea* створює враження необхідності покупки цього товару для потенційних споживачів. Це твердження запевняє цільову аудиторію, що інші люди хочуть того, що й вони.

Ще одна реклама від торгової марка *Nivea* також зорієнтована на стереотип, що чоловіки не мають за пріоритет дбати про свій зовнішній вигляд. Компанія створила лосьйон після гоління, який виконує одразу три функції: зволожує, захищає та освіжає. Таким чином, фраза *"For Men Who Dare to Care"* стверджує потенційному споживачеві, що використовуючи лосьйон з їхньої лінії для чоловіків вони отримають відмінний результат за допомогою всього одного засобу.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, зважаючи на викладене вище можна стверджувати, що вербальні засоби відіграють провідну роль у реалізації прагматичного впливу на потенційного споживача. Вони підвищують прагматичний потенціал рекламних текстів, роблячи їх привабливими та підштовхуючи реципієнта до необхідності придбання товару чи прийняття рішення стосовно того, щоб скористатися запропонованою послугою. Таким чином рекламодавці здійснюють прагматичний вплив на свідомість адресата та спонукають його до необхідних дій.

Отримані результати можуть сприяти подальшому поглибленому вивченню стратегій та технологій маніпуляцій свідомістю адресата у англомовному рекламному дискурсі.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 8-42.
2. Викентьев И.Л. Приёмы рекламы и public relations / И.Л. Викентьев // Программы-консультанты: 446 примеров, 200 учебных задач и 21 практическое приложение. – СПб.: ТРИЗ-ШАНС; Бизнес-пресса, 2007. – 406 с.
3. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Комуникация / Т.А. Ван Дейк. – Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
4. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : Автореф дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02 / В.В. Зірка; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2005. – 32 с.
5. Козуб Л.С. Структурно-змістові ознаки тексту англійської комерційної телереклами / Л.С. Козуб // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія: Германська філологія. – 2004. – Вип. 213. – С. 74-83.
6. Комисаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комисаров. – М., 2001. – 256 с.
7. Литвинова А.В. Слоґан в рекламе. Генезис, сущность, тенденции развития: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Литвинова. – М., 1996. – 18 с.

Скочко И.В., Козуб Л.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация
Проанализировано определение понятия «прагматический потенциал». Изучены вербальные средства влияния на целевую аудиторию в современных англоязычных рекламных текстах. Рассмотрены основные оценочно языковые средства, которые осуществляют наибольшее влияние на сознание реципиента. Подчеркнуто важность рекламного слогана и коды в достижении максимального прагматического влияния.
Ключевые слова: вербальные средства, прагматический потенциал, реклама, адресат, манипулятивная функция, слоган.

Skochko I.V., Kozub L.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

PRAGMATIC POTENTIAL OF MODERN ENGLISH ADVERTISING

Summary
The article deals with different definitions of the term “pragmatic potential”. Verbal means of influence on the target audience in modern English-language advertising texts are investigated. The main language means which have the greatest influence on the recipient are considered. The importance of the advertising slogan and coda for achieving the maximum pragmatic effect is emphasized.
Keywords: verbal means, pragmatic potential, advertising, addressee, manipulative function, slogan.

УДК 811.11'81'255

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МОВНИХ ЗАСОБІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТВАРИН (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ)

Тараненко Л.І., Щербакова О.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню мовних засобів репрезентації тварин у різних сферах людської діяльності. Шляхом аналізу англомовних науково-популярних документальних фільмів у статті узагальнено найчастотніші мовні засоби, за допомогою яких тварини зображуються в контексті соціально-економічного життя індивіда, його культури і світогляду, релігійних і філософських поглядів та природоохоронної діяльності. Представлено результати аналізу кількісних показників особливостей перекладу досліджуваних англомовних текстових фрагментів на українську мову та здійснено якісну оцінку найпоширеніших способів перекладу цих засобів у співвіднесенні із семантичними особливостями репрезентації тварин в науково-популярних документальних фільмах.

Ключові слова: репрезентація тварин, мовні засоби, документальний фільм, науково-популярний стиль, переклад.

Постановка проблеми. Сучасному розвитку лінгвістики притаманна поступова зміна парадигм вивчення мови, коли дослідження її статичних і динамічних характеристик здійснюється з позицій еколінгвістики. Тому наукове вирішення питання мовної репрезентації тваринного світу у сучасній англійській мові є за своєю суттю надзвичайно актуальним, оскільки дозволить установити особливості варіювання мовних одиниць як наслідок відображення проблем навколишнього середовища (M. Richards [11], A.S. Sedlazek [12]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що розгляд специфіки репрезентації тварин здійснювався на матеріалі текстів різних жанрів, зокрема медійного (A. Drasovean & E. McClaughlin [7]), наукового (A. Stibbe [13], S. Hardman [8]), релігійного (S. Mutterle [9]), політичного (M. Woods [15]) та художнього (K. Tüür [14]). Водночас у наведених дослідженнях не розкрито питання ролі мовних засобів в репрезентації тварин та специфіки їхнього перекладу на українську мову.

Тому метою цієї праці є встановлення номенклатури мовних засобів репрезентації тварин в англомовних науково-популярних документальних фільмах та особливостей їхнього відтворення в українських перекладах.

Виклад основного матеріалу. Для виконання започаткованого аналізу нами було обрано такі науково-популярні фільми та серії міні-серіалів науково-популярного жанру, присвячених відображенню тварин і природи: *Wild Australia* [4], *Hidden India* [3], *Peru – A Hidden Treasure* [10], *Colombia: Wild Magic* [6], *Wild China* [2], *Wild North* [5] та *Wild Patagonia* [1]. Саме ці фільми слугували матеріалом дослідження, оскільки кожен із них містить значну кількість мовних засобів та зображає не лише флору й фауну певної місцевості, але й звичаї, традиції та культурні особливості людей, що живуть у цих країнах.

Загалом було проаналізовано 260 текстових фрагментів, кожен з яких містив мовні засоби репрезентації тварин та належав до одного з тематичних блоків або до декількох одразу: тварини в економіці та соціумі; тварини в культурі та світогляді етносу; тварини в релігії та філософії; тварини в природоохоронній діяльності.

Виконання запропонованого дослідження здійснювалося відповідно до такої алгоритмічної послідовності наукових дій: 1) вибір текстових фрагментів, що відображають репрезентацію тварин; 2) визначення їхньої належності до одного або кількох тематичних блоків; 3) виокремлення наявних мовних засобів; 4) переклад обраних фрагментів тексту на українську мову; 5) аналіз застосованих трансформацій для перекладу мовних засобів; 6) підрахунок текстових фрагментів у кожному з тематичних блоків, різних видів стилістичних засобів та їхнє зіставлення з відповідними перекладацькими трансформаціями.

Перш ніж представити результати здійсненого лінгвістичного та перекладознавчого аналізів, уважаємо за доцільне зазначити, що кількість фрагментів, що увійшли до чотирьох виокремлених тематичних блоків, не була однаковою. Нижче подано графічне представлення (рис. 1) кількісного співвідношення текстових фрагментів, що припадали на кожен тематичний блок.

Як видно з рисунка, репрезентація тварин здійснювалася, здебільшого, за допомогою підкреслення їхньої ролі в культурі та світогляді зображуваних етносів. Значенню тварин у релігії приділялося найменше уваги. Більшість текстових фрагментів цього блоку належать до кінотексту документального фільму, присвяченому культурі та природі Індії, де релігія відіграє досить вагому роль. Крім того, встановлено, що кількість фрагментів, які зображують тварин у контексті економічного та соціального життя людей, переважає над кількістю фрагментів із тематичного блоку, присвяченого природоохоронній діяльності і захисту тварин. Це свідчить про те, що, хоча в аналізованих документальних фільмах неодноразово наголошується на необхідності піклуватися про довкілля, сприйняття тварин в економічній площині занадто глибоко вкорінене в нашій свідомості.

На наступному етапі аналізу нами було опрацьовано експериментальні текстові фрагменти

Рис. 1. Кількісне співвідношення тестових фрагментів у чотирьох тематичних блоках

з погляду виокремлення типових мовних засобів репрезентації тваринного світу та встановлення закономірностей їхнього перекладу на українську мову. Найчастотніші мовностилістичні засоби, вживані в науково-популярних фільмах, та їхні способи перекладу зведено нами в таблицю 1.

Як видно з таблиці, пасивні конструкції, метафори та епітети посідають провідне місце одразу в декількох тематичних блоках. Висока частотність використання пасивних конструкцій пояснюється не лише особливостями англійської мови, але й прагненням зменшити кількість висловлювань, у яких експліцитно звинувачують людей у руйнуванні довкілля та винищенні видів тварин. Проілюструємо особливості відтворення мовних засобів науково-популярних документальних фільмів в українських перекладах на такому прикладі:

So unless they get a reward now and then they simply ***withdraw their labour*** [2]. – *Тому, якщо їм не дати винагороду одразу, вони* ***влаштують страйк*** (тут і далі переклад наш).

Цей текстовий фрагмент описує спосіб риболовлі з використанням птахів бакланів. Метафора, яка міститься у фрагменті, була перекладена шляхом заміни синонімічною конструкцією. Як бачимо, у репрезентації бакланів не лише основну роль відіграє економічна користь від птахів, але й використовуються метафори, запозичені із соціально-економічного життя людей. До цього тематичного блоку належить і приклад, поданий нижче:

Its extravagant skin is the reason that this species is endangered since ***it used to be marketed*** [10]. – *Цей вид знаходиться під загрозою зникнення через свою дорогу шкіру,* ***якою торгували в минулому.***

Тут ідеться про ягуарів у Перу та переслідування цих тварин у минулому. Для адекватного перекладу пасивної конструкції була використана зміна семантично-синтаксичної структури речення.

На прикладі, поданому нижче, можемо простежити, як умови довкілля впливають на сприйняття тварин людьми та відображення ставлення до них у світогляді місцевих жителів.

Here, ***resourceful*** *creatures learn the specialist skills they need to survive in their own domain so they can call Patagonia home* [1]. – *Тут* ***винахідливі*** *істоти набувають спеціальних навичок, необхідних для виживання на території Патагонії, яку вони називають домівкою.*

Таблиця 1

Узагальнення найбільш уживаних мовностилістичних засобів у науково-популярних фільмах та їхніх способів перекладу

Тварини в економіці та соціумі		**Тварини в культурі і світогляді етносу**	
Найчастотніші мовностилістичні засоби	Найбільш поширені способи перекладу	Найчастотніші мовностилістичні засоби	Найбільш поширені способи перекладу
Пасивна конструкція (21%)	Зміна семантично-синтаксичної структури речення (48%)	Епітет (19%)	Збереження стилістичного засобу (50%)
Метафора (8%)	Збереження стилістичного засобу (26%)	Ступінь порівняння (10%)	Зміна семантично-синтаксичної структури речення (26%)
Інфінітивна конструкція у функції мети (12%)	Заміна синонімами і синонімічними конструкціями (23%)	Метафора (4%)	Заміна синонімами і синонімічними конструкціями (17%)
Тварини в релігії та філософії		**Тварини в природоохоронній діяльності**	
Найчастотніші мовностилістичні засоби	Найбільш поширені способи перекладу	Найчастотніші мовностилістичні засоби	Найбільш поширені способи перекладу
Пасивна конструкція (26%)	Зміна семантично-синтаксичної структури речення (48%)	Пасивна конструкція (19%)	Зміна сематично-синтаксичної структури речення (50%)
Перифраз (11%)	Збереження стилістичних засобів (47%)	Метафора (6%)	Заміна синонімами та синонімічними конструкціями (11%)
Епітет (11%)	Заміна синонімами і синонімічними конструкціями (5%)	Емфатична конструкція (6%)	Збереження стилістичного засобу (33%)

Епітет, ужитий в оригіналі, було збережено і в українському перекладі. Так само цей мовностилістичний засіб був перекладаний в одному з багатьох номінативних речень в інших аналізованих документальних фільмах: *A **spirited** black stallion* [1]. – ***Жвавий** чорний жеребець.*

Наведемо інший приклад, який демонструє роль тварин у культурі та світогляді зображуваного етносу: *The storks are **a sign of good luck**, as well as a healthy habitat* [3]. – *Лелеки є **знаком доброї вдачі**, а ще вони вказують на здорове середовище.*

Фрагменти, у яких тварини зображувалися в природоохоронній діяльності, містили значну кількість прикметників у найвищому ступені порівняння. Це пояснюється наміром підкреслити красу та унікальність зображуваних створінь і, таким чином, закликати глядачів вжити заходи, щоб захистити їх та їхнє середовище існування: *A culpeo fox, **the largest of Patagonia's foxes*** [1]. – *Магелановий зорро, **найбільша лисиця Патагонії**.* У цьому прикладі переклад було здійснено шляхом збереження стилістичного засобу. Таку саму роль виконують часто вживані в цьому тематичному блоці емфатичні конструкції, як-от: *These are **the only bears in South America**, and **their existence** is under threat* [6]. – *Вони **єдині ведмеді в Південній Америці**, і **їхнє існування** знаходиться під загрозою.*

Тематичний блок, присвячений репрезентації тварин у релігії та філософії, хоча і з найменшою кількістю мовностилістичних засобів, містить не менш цікаві випадки актуалізації функціонально-прагматичного спрямування номінацій тварин, наприклад:

*As **the main clean-up squad** flies in, the young caracara is back and this time it's **a case of David and Goliath*** [3]. – *Коли залітає **головний загін з прибирання**, молода каракара повернулася. Цього разу перед нами **битва між Давидом і Ґоліятом**.* Як бачимо, обидва мовностилістичні засоби – перифраз та біблійна алюзія – були збережені в українському перекладі.

Висновки і перспективи. З огляду на викладене, набуваємо підстав узагальнити, що найчастотнішими мовними засобами є пасивні конструкції, метафори та інфінітивні конструкції у функції мети, які вживаються, переважно, у текстових фрагментах, що зображують роль тварин у культурі та світогляді певного етносу. Хоча в аналізованих документальних фільмах неодноразово наголошувалося на необхідності піклуватися про довкілля, сприйняття тварин з економічної точки зору занадто глибоко вкорінене у свідомості людей. Тому другою за чисельністю була група фрагментів, за допомогою яких висвітлюється місце тварин у соціумі та економічному житті людей. Репрезентація тварин відбувалася, здебільшого, за допомогою епітетів, уживання оцінних прикметників із різним ступенем порівняння та метафор.

Тварини в природоохоронній діяльності (третя за чисельністю група текстових фрагментів) зображуються, здебільшого, шляхом уживання пасивних конструкцій, метафор та емфатичних конструкцій. Найменш частотним є відображення тварин у релігії та філософії, представлене, переважно, пасивними конструкціями, перифразами й епітетами.

Найпоширенішими мовностилістичними засобами в чотирьох досліджуваних тематичних блоках є пасивні конструкції, метафори та епітети, які, як правило, перекладаються за допомогою таких трансформацій: зміна семантично-синтаксичної структури речення, збереження стилістичного засобу та заміна синонімами і синонімічними конструкціями.

До перспективних напрямів започаткованого наукового пошуку слід віднести подальше більш детальне вивчення питання ролі культурних особливостей та економічного розвитку країн, зображуваних у науково-популярному фільмі, та їхнього впливу на особливості функціонування мовностилістичних засобів у різних тематичних блоках.

Список літератури:

1. "Fire and Ice." Wild Patagonia, season 1, episode 1. BBC Natural History Unit, 2015. Netflix, https://www.netflix.com/ua/title/80174007.
2. "Heart of the Dragon." Wild China, season 1, episode 1. BBC Natural History Unit, 2008. Netflix, https://www.netflix.com/title/70205730.
3. "Lands of Change." Hidden India, season 1, episode 1. BBC, 2016. Netflix, https://www.netflix.com/bw/title/80173684.
4. "Realm of the Wombat." Wild Australia, season 1, episode 1. 2014. Netflix, https://www.netflix.com/ca/title/80240662.
5. "The Coast." Wild North, season 1, episode 1. 2015. Netflix, https://www.netflix.com/watch/80125801.
6. Columbia: Wild Magic. Directed by Mike Slee. Off The Fence, 2015. Netflix, https://www.netflix.com/ar/title/80163974.
7. Drasovean A., McClaughlin E. Animals and their places in news discourse: insights from cross-linguistic and diachronic perspectives [Electronic Resource] / A. Drasovean, E. McClaughlin. – Access Mode: http://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-artslaw/corpus/conference-archives/2017/general/paper209.pdf.
8. Hardman S. Can we use anthropomorphic language in animal behaviour research? [Electronic Resource] / S. Hardman. – Access Mode: https://ecologicablog.wordpress.com/2014/07/27/can-we-use-anthropomorphic-language-in-animal-behaviour-reseach/.
9. Mutterle S. When does an animal become a beast? The role of semantics in the representation of other animals in religion [Electronic Resource] / S. Mutterle. – Access Mode: https://www.academia.edu/28270438/When_does_an_animal_become_a_beast_The_role_of_semantics_in_the_representation_of_other_animals_in_religion.
10. Peru – A Hidden Treasure. Directed by Luis Ara. Trailer Films, 2017. Netflix, https://www.netflix.com/title/80217495.
11. Richards M. Greening wildlife documentary [Electronic Resource] / M. Richards. – 2013. – Access Mode: http://www.abc.net.au/cm/lb/5617726/data/greening-wildlife-documentaries-data.pdf.
12. Sedlaczek A.S. Representations of climate change in documentary television. Integrating an ecolinguistic and ecosemiotic perspective into a multimodal critical discourse analysis / A.S. Sedlaczec // Language & Ecology. – 2016. – 19 p.

13. Stibbe A. Language, power and the social construction of animals / A. Stibbe // Society & Animals. – 2001. – V. 9. – № 2. – P. 145-161.
14. Tüür K. Semiotics of textual animal representations / K. Tüür // Tartu Semiotics Library 18. – P. 222-239.
15. Woods M. Fantastic Mr Fox? / M. Woods // Animal Spaces, Beastly Places. – 2000. – P. 185-222.

Тараненко Л.И., Щербакова Е.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЖИВОТНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫХ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ФИЛЬМОВ)

Аннотация
Статья посвящена исследованию лингвистических средств репрезентации животных в различных сферах человеческой деятельности. Путем анализа англоязычных научно-популярных документальных фильмов в статье обобщены наиболее частотные лингвистические средства, с помощью которых животные изображаются в контексте социально-экономической жизни индивида, его культуры и мировоззрения, религиозных и философских взглядов, а также природоохранной деятельности. В статье представлены результаты анализа количественных показателей специфики перевода исследуемых англоязычных текстовых фрагментов на украинский язык. Также осуществлено качественную оценку распространенных способов перевода этих средств в соотнесении с семантическими особенностями репрезентации животных в научно-популярных документальных фильмах.
Ключевые слова: репрезентация животных, лингвистические средства, документальный фильм, научно-популярный стиль, перевод.

Taranenko L.I., Shcherbakova O.S.
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

SPECIFICITY OF TRANSLATION OF LANGUAGE MEANS OF ANIMAL REPRESENTATION IN ENGLISH POPULAR SCIENCE DOCUMENTARIES

Summary
The paper is focused on the study of linguistic means of animal representation in various spheres of human activities. Having analyzed English popular science documentaries, we summarize the most common linguistic means representing animals in the context of a person’s socio-economic life, culture and worldview, religious and philosophical views, as well as environmental conservation activities. The paper also presents the results of quantitative data analysis of the text fragments’ translation from English into Ukrainian. A qualitative assessment of the most common translation techniques of the analyzed linguistic means is carried out in correlation with semantic peculiarities of the animals representation in popular science documentary films.
Keywords: animal representation, linguistic means, documentary, popular science, translation.

УДК 811.111-26

СПЕЦИФІКА ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ

Хачпанова І.В., Козуб Л.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті висвітлено особливості та роль емоційно-оцінної лексики, визначено поняття оцінки та проаналізовано її роль в структурі слова. Досліджено специфіку оцінки, виявлено її типи та структуру. Проаналізовано проблему взаємодії суб'єкта з об'єктом, розглянуто поняття оцінки як явища модальності.
Ключові слова: оцінність, денотат, конотат, емотивність, експліцитність.

Постановка проблеми. Ще на початку XIX ст. Вільгельм фон Гумбольдт відзначав, що мова як діяльність людини пронизана почуттями. З того часу, як лінгвісти почали вивчати мову в тісному зв'язку з людиною, в тому числі і її емоції, це питання здається вже вичерпаним. Проте незважаючи на практично різностороннє та глибоке студіювання в лінгвістиці таких понять, як «емоційність», «емотивність», «оцінність», «конотативність», «експресивність», в деяких працях їх продовжують вживати як синоніми, і недивно, адже всі ці поняття – виразники суб'єктивної думки мовця, яка може стосуватися предмета мовлення, ситуації, опонента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, С. Л. Рубінштейн розглядає мислення як сукупність інтелектуального та емоційного, а емоцію – як сукупність емоційного та інтелектуального, при цьому суттєва різниця полягає у переважанні того чи іншого компоненту [7, с. 13]. Емоції є частиною інтелекту людини, а формування свідомості відбувається в процесі емоційної діяльності. Більше того, доведено, що емоційно-забарвлена інформація в процесі запам'ятовування засвоюється швидше, порівняно з нейтральною, оскільки у процесі активізації емоційної пам'яті «пожвавлюються емоційні залишки того, що переживала людина раніше, тобто відбувається перенесення його емоційного досвіду з однієї ситуації в іншу» [6, с. 33].

Багато вчених дотримуються думки про те, що емоції є довербальним компонентом пізнання. У. Грей зазначає, що все пізнання кодується емоціями, і цю точку зору підтримують психолінгвісти, стверджуючи, що не існує емотивно-нейтральної лексики, а вся мова емотивна. Емоція, інтелект та мислення – це до певної міри неподільна єдність, до того ж сьогодні деякі вчені визнають теорію існування емоційного інтелекту, яка набуває широкої популярності серед психологів та соціологів. Емоційний інтелект – здатність людини не просто виразити певну емоцію, а застосувати її відповідно до ситуації і усвідомлювати сенс своїх емоцій та інтенцій оточуючих [9, с. 17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Емоційна складова забарвлює значення слів, надаючи ефективності втіленню думки та експресивності висловлюванню. Взаємодія емотивності з категоріями оцінності та експресивності на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки набуває все більшої актуальності, оскільки і до сьогодні проблема спорідненості та відмінності їх сутності та ролі у мові залишається спірною та нерозв'язаною. Переважна більшість лінгвістів визнають нерозривний зв'язок емотивності з оцінністю та її фундаментом – оцінкою, що постає актуальним питанням у межах досліджень таких наук, як філософія, психологія, логіка, лінгвістика. Сутність мовної і мовленнєвої оцінності, особливості її прояву та класифікація й досі є предметом дискусій лінгвістів.

Дискусії, перш за все, стосуються ототожнювання таких понять, як «оцінність» та «оцінка». Ці поняття істотно відрізняються тим, що оцінність є суто мовною категорією, а оцінку можна розглядати як категорію логіки. Відповідно до цього, диференціація мовної оцінності та екстралінгвальної оцінки є суттєвою. Оцінка належить до сфери свідомості людини і є результатом формування цінностей, які набувають аксіологічної значущості, перетворюючи саму оцінку на аксіологічну категорію. Як аксіологічна категорія, оцінка безпосередньо пов'язана з номінативною та комунікативною функціями мови, і тому /оцінка/ є антропоцентричною та універсальною категорією, яка сприяє формуванню національної специфіки сприйняття світу [3, с. 55].

Мета статті. Основною метою статті є визначити поняття оцінки, проаналізувати її класифікацію, визначити її структуру та висвітлити основні групи оцінних значень.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою особливістю будь-якої оцінки є обов'язкова присутність у ній суб'єктивного фактору, що завжди взаємодіє з об'єктивним: «Оцінка міститься всюди, де відбувається зіткнення суб'єкта пізнання з об'єктивним світом» [4, с. 27].

Оцінка як мовна категорія, заснована на аксіологічній константі, реалізується у мові за допомогою різних лінгвістичних засобів – морфологічних, лексичних та синтаксичних, узагальненого інваріантного значення схвалення/несхвалення дій, процесів, явищ, фактів тощо.

Відомо багато дефініцій поняття оцінки, серед яких оцінку визначають як «суспільно закріплене ставлення носіїв мови (гарний – поганий, добре – погано) до позамовного об'єкта й до фактів мови та мовлення» [8, с. 22]. З іншого боку, Т. А. Космеда обґрунтовує природу оцінки з точки зору семантики: «оцінка – це категорія, що об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначення розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв'язками між мовцем і дійсністю» [5, с. 31].

Оцінка відіграє важливе значення в структурі значення слова. Вона може виступати в якості складової денотату або конотату, а також може існувати в обох аспектах лексичного значення слова.

Висловлюючи своє позитивне або негативне ставлення до явищ дійсності, мовець надає певної

оцінки. Розглядаючи поняття оцінки в структурі слова, передусім, варто зазначити, що вона нерозривно пов'язана з емотивним компонентом конотації, який включає в себе і раціональну, і емоційну оцінку. Значна частина оцінної лексики потенційно зв'язана з емотивним компонентом. Іншими словами, будь-які явища, предмети чи поведінка оточуючих надходять у свідомість людини крізь призму оцінки. Синтаксичний рівень характеризується наявністю конотацій, які є індикаторами відношень мовних оцінних одиниць та існуючого позамовного об'єкта, явища та мовця. Конотативна інформація є результатом мовленнєвого процесу і виникає завдяки актуалізації експресивно-синтаксичних конструкцій. Вона інтенсифікує вплив на реципієнта та є фундаментом для появи емоційно-оцінного ставлення до певного предмета, події чи стану.

Досліджуючи специфіку оцінки, С.С. Хидекель та Г.Г. Кошель запропонували класифікацію, засновану на ставленні суб'єкта до об'єкта оцінки й оцінні кваліфікації останнього [8, с. 41]. Відповідно до цієї класифікації, дослідники виокремлюють три види оцінки:

1. Раціональна оцінка, заснована на логічних судженнях і визначається на основі характеристик, властивих денотату (*traitor – зрадник, gangster – гангстер*). Шкала раціональної оцінки має вид опозиції «норма»/ «не норма» яку можна продемонструвати протиставленнями «доречно»/ «недоречно», «правдиво»/ «неправдиво», «добре»/ «зле» тощо. Раціональна оцінка або оцінка у денотаті зазвичай виражена у дефініції. Маркери оцінювання у дефініції поділяються на дві місткі категорії: «добре» і «погане». Вибір слів обумовлюється наявністю семи «хороший»/ «поганий» у значенні слова. В результаті аналізу можна виділити дві групи слів: 1) безпосередньо оцінні слова (маркер оцінки знаходиться в самій дефініції, наприклад: *а) pig – свиня – domestic and wild animal – свійська або дика тварина; б) dirty, greedy or ill-mannered person – (розм.) гидка, жадібна, невихована людина*); 2) похідні оцінні слова (для виявлення оцінки потрібні подальші перетворення дефініції, наприклад: *loafer – нероба – a lazy person, idler – idle, inactive, motionless, donothing; нероба – ледачий, неактивний, нерухливий, той, хто нічого не робить*).

2. Оцінка, орієнтована на емоційне ставлення до предмета оцінки мовця. Через відсутність конкретного визначення емоцій та їх різнобарв'я емоційно-оцінна шкала має узагальнений вигляд. Основною опозицією шкали є протиставлення «засудження/ схвалення», що імплікує трансформовану оцінку «плюс/мінус». Класифікація емоційної позитивної оцінки також передбачає виділення таких підтипів: 1) пестливість (частіше за все стосується жінок, дітей, наприклад, *birdie – пташечка*); 2) пустотливість (*rolypoly – пампушечка (про товсту людину)*); 3) захоплення (*virtuoso – віртуоз*); 4) схвалення, співчуття (*belle – красуня*); 5) жартівливість (*lord – жарт.: володар (про чоловіка)*). Тип емоційної негативної оцінки можна продемонструвати у вигляді наступних оцінок: 1) осудлива (*cad – грубіян*); 2) зневажлива (*brat – шибеник*); 3) знищувальна (*mummy – коричнева фарба, негритянка*); 4) презирлива (*sirrah – (презирл.) пане*); 5) лайлива (*witch – відьма*); 6) образлива (*darkey – темношкірий*). У сучасних лінгвістичних працях відмічається, що на даному етапі досліджень спостерігається розрив між широкою шкалою емоційних оцінок з відтінками від пестливості до зневажливості та лексикографічною практикою, в ході якої укладачі словників узагальнюють різні емоції, об'єднуючи їх однією ремаркою (наприклад, такі емоції, як зневага, приниження маркуються словом *derogatory* – зневажливо). Таким чином, емоційно-оцінна шкала, подана у словниках, не є вичерпною і доцільним буде створювати більш розгалужену систему позначень для фіксування різних емоцій [2, с. 11].

Оцінка може бути реалізована по-різному в структурі значення слова: вона може виступати складовою денотата (*beauty – краса, criminal – злочинець*) або конотації (*crumb-bum – гнида пузата, pussy (voice) – вкрадливий голос*), тобто щодо одних сфер діяльності суб'єкт актуалізує установки логічного сприйняття, щодо інших – чуттєво-образного. Однак, у тому випадку, коли судження та переживання знаходяться в органічній єдності, йдеться про раціонально-емоційний тип оцінки (*mug – простак*) [2, с. 13]. Слова можуть вступати в антонімічні відношення, засновані на оцінці: *beauty – ugliness, краса – потворність*. Однак антонімічні зв'язки не обов'язково базуються на опозиції негативної та позитивної оцінок, позитивна оцінка часто може протиставлятися її відсутності. Наприклад: 1*) famous – видатний, experienced (actor, poet) – вправний, досвідчений, 2) young – молодий, beginner – початківець, inexperienced (actor, poet) – невправний* – другий ряд слів заперечує меліоративну (позитивну) оцінку слів першого ряду, але не вносить пейоративності (негативного відтінку) у значення, демонструючи лише відсутність меліоративності.

Оцінку можна розглядати як один з видів модальності, який накладається на дескриптивне наповнення мовного вираження. До складу висловлювань з оцінним компонентом або іншими видами модальності входить дескриптивна складова та недескриптивна, тобто модальна, причому перша описує декілька можливих варіантів стану речей, а друга лише висловлює дещо з цього приводу. Оцінювальна модальність визначається висловленням в цілому, а не окремими його елементами і є компонентом висловлення [3, с. 26]. Так, наприклад, можна висловити схвалення чи несхвалення явищ, подій, предметів, кваліфікувати їх реалізацію як фізично неможливу або ж стверджувати, що вона має місце.

До структури оцінки входять суб'єкт, оцінне ставлення та об'єкт. Така структура передбачає наявність імпліцитних та експліцитних елементів. Так, наприклад, об'єкт оцінки зазвичай буває вираженим, у той час, як оцінна шкала та стереотипи, які виникають при формуванні абсолютних оцінок у свідомості мовця, не знаходять безпосереднього мовного вираження. Суб'єкт оцінки іноді ідентифікується, але часто визначається на основі форми оцінного висловлювання та контексту. Оцінна модальна рамка включає в себе такі елементи: ті, що виражені експліцитно (об'єкт оцінки), імпліцитні елементи (шкала оцінок, оцінний стереотип, аспект оцінки) та елементи, які реалізуються як експліцитно, так й імпліцитно (суб'єкт оцінки, аксіологічні предикати, умотивованість оцінок) [3, с. 17].

Проблема взаємодії суб'єкта з об'єктом оцінки завжди була дискусійним питанням серед лінгвістів. Тому саме ця проблема стала підґрунтям для розробки класифікації частково-оцінних значень,

запропонованої Н.Д. Арутюновою. Як зазначає дослідниця, оцінка вибудовує особливу, відмінну від природної, таксономію об'єктів та подій. Серед частково-оцінних значень лінгвіст виокремлює три групи, до яких входять п'ять підгруп.

До першої групи належать сенсорні оцінки, які диференціюють на:

1. сенсорно-смакові оцінки: *pleasant – приємний, delicious – смачний, attractive – привабливий, fragrant – ароматний;*

2. психологічні: інтелектуальні (*interesting – цікавий, fascinating – захопливий*); емоційні (*joyful – радісний, desirable – бажаний*).

Друга група – абсолютні оцінки:

1. естетичні оцінки, які базуються на поєднанні сенсорних та психологічних: *beautiful – красивий, wonderful – чудовий.*

2. етичні оцінки, які відображають певні етичні норми: *moral – моральний, kind – добрий, vicious – порочний.*

До третьої групи включають раціоналістичні оцінки, пов'язані з практичною діяльністю людини. Серед них виокремлюють:

1. утилітарні: *useful – корисний, harmful – шкідливий;*

2. нормативні: *right – вірний, normal – нормальний, healthy – здоровий;*

телеологічні: *efficient – ефективний, successful – успішний, wasteful – марний* [1, с. 18].

Висновки і пропозиції. Таким чином, оцінка як складова вияву емоційності в мові залишається актуальним питанням та предметом досліджень у філософії та лінгвістиці, що обумовлено складністю формування оцінки, сутністю ціннісних орієнтирів та особливостями семантизації емотивно-оцінних одиниць. Вираження оцінки простежується на різних мовних рівнях. Оцінність у лінгвістиці розглядають як вираження позитивної чи негативної характеристики явищ, предметів чи дій. Особливий інтерес дослідників та лінгвістів до проблем оцінної семантики й емотивної лексики зумовлений насамперед тим, що оцінне значення втілено в конкретні мовні структури – наявні цілі шари лексики, призначені для вираження оцінки. Досліджуючи оцінну лексику, лінгвісти розробляють класифікації, засновані на різних параметрах оцінності, серед яких найбільш поширеним підходом до вивчення оцінної лексики є дослідження з точки зору відношень об'єкта та суб'єкта.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Проблемы структурной лингвистики / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1984. – 132 с.
2. Бессонова О.Л. Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова (на м-лі іменників-назв особи в англійській, французькій та українській мовах): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О.Л. Бессонова. – Донецьк: Вид-во ДНУ, 1995. – 22 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1985.
4. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. – М.: URSS: КомКнига, 2005. – 232 с.
5. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 305 с.
6. Пенфилд У. Речь и мозговые механизмы / У. Пенфилд, Л. Робертс. – М.: Медицина, 1964. – 264 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Изд-во Питер, 2002. – 720 с.
8. Хидекель С.С. Природа и характер языковых оценок / С.С. Хидекель, Г.Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Узд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 11-16.
9. Gray W. Emotional-Cognitive Structuring: A New Theory of Mind [Text] / W. Gray // Forum for Correspondence and Contact. – 1973. – Vol. 5. – P. 1-6.

Хачпанова И.В., Козуб Л.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СПЕЦИФИКА ЗНАЧЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ

Аннотация
В статье освещены особенности и роль эмоционально-оценочной лексики, определено понятие оценки и проанализирована ее роль в структуре слова. Исследована специфика оценки, выявлено ее типы и структуру. Проанализирована проблема взаимодействия субъекта с объектом, рассмотрено понятие оценки как явления модальности.
Ключевые слова: оценочность, денотат, коннотат, эмотивность, эксплицитность.

Khachpanova I.V., Kozub L.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MEANING SPECIFICITY OF EMOTIONAL AND EVALUATIVE VOCABULARY

Summary
The article highlights the features and role of the emotional and evaluative vocabulary, defines the concept of evaluation and analyzes its role in the structure of the word. The peculiarity of the evaluation has been studied, its types and structure have been identified. The problem of interaction between the subject and the object is analyzed, the concept of evaluation as a phenomenon of modality is considered.
Keywords: estimation, denotate, connotate, emotionality, explicitness.

УДК 81'373.48

ВІЗУАЛЬНА РИТОРИКА ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ

Храбан Т.Є.
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

У статті окреслено психологічні механізми впливу візуальних компонентів інтернет-мемів на адресата. На прикладах використання техніки якоріння в інтернет-мемах українського сектору соціальних мереж доведено, що загальне розуміння символів створює єдиний культурно-символічний простір окремо взятої інтернет-спільноти.
Ключові слова: візуальний компонент, інтернет-меми, культурно-символічний простір, техніка якоріння.

Постановка проблеми. У сучасний цифровий вік змінюються засоби і канали комунікації. Новітні технології запроваджують такі ключові особливості спілкування, як мережі, об'єднання в спільноти, самоорганізацію, аматорську культуру та навіть вірусність. Величезна кількість соціальних платформ сприяє поширенню безпрецедентних засобів, що використовуються людьми для вираженні думок та ідей, одним із котрих є інтернет-мем. Інтернет-меми стали домінуючою формою власної творчості інтернафтів (англ. internaut), а їх кількість і популярність можуть створити враження, що майже всі користувачі беруть участь у створенні цих повідомлень. Еволюція комп'ютерних технологій зробила такі операції відносно простими навіть для непрофесіоналів, а створений таким чином контент може бути вільно розповсюджений серед аудиторії завдяки своєрідним комунікаційним властивостям інтернету [1]. Крім того, меми ілюструють сучасні перетворення в традиційних засобах масової інформації, коли стирається чіткий розподіл між авторами, відправниками та одержувачами: використовуючи різноманітний зміст, який професійно підготований журналістами, адресати засобів масової інформації самі стають творцями та відправниками таких повідомлень, як інтернет-мем. Інтерпретуючи повідомлення відправників та визначаючи їх наміри, перетворюючи існуючий і створюючи новий контент, інтернафти активно беруть участь у культурі, яка їх оточує, а інтернет-меми відображають різні настрої у суспільстві та коментують важливі для цього суспільства проблеми. Отже, на думку M. Juza, автори інтернет-мемів «взяли на себе роль творців та коментаторів публічного дискурсу, роль якої була відведена в засобах масової інформації для символічних еліт, до яких входять журналісти, художники, вчені, інтелігенти, політики та експерти. В епоху інтернету всім дозволяється брати участь у публічному дискурсі, незалежно від її соціальних ролей і формальної компетенції» [2]. Функціонуючи як дискурс [3], інтернет-меми набувають значні соціальні функції: «вони складають культурну базу, яка маркує суб'єкта як частину спільноти, та форму культурного капіталу, яка необхідна для затвердження законного голосу… Єдиний меметичний «вислів» сам по собі спрямований на затвердження і піднесення індивідуальної ідентичності або саморефлексії, але факт його створення всередині спільноти робить будь-яку подібну спробу залежною від колективної ідентичності та її цінностей, адже для не учасника спільноти інтернет-мем може не мати жодного сенсу взагалі» [4, с. 496-497]. Незважаючи на те, що інтернет-мем досі головним чином розуміється як «частина культури, як правило, жарт, який отримує вплив через онлайн-трансляцію» [5], все більша кількість досліджень вказує на те, що меми можуть на практиці служити для задоволення глибших потреб, ніж простий сміх [3]: «Створення та поширення інтернет-мемів є корисним інструментом для користувачів інтернету формувати та декларувати свою ідентичність як особистості, так і як частини спільноти, та брати участь у дискурсі, що пов'язаний з подіями в засобах масової інформації» [6, с. 21]. Ці особливості інтернет-мемів викликають зацікавленість у фахівців в таких наукових областях як комунікація, гуманітарні і соціальні науки, відкриваючи шлях для нового виду дослідження в області інформаційних і медіа-контентів та подальшого розвитку концепції інтернет-мемів для створення комплексного визначення з урахуванням ракурсів розповсюдження, швидкості, складності, самостійності, довговічності, способів зміни та інших.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення інтернет-мемів відбувалося на перетині провідних напрямів сучасної науки – культурології, дискурсології, інтернет-лінгвістики, когнітивістики, психології, соціології, що зумовило звернення до наукових праць В. Воротинського, М. Громової, С. Канашиної, Ю. Щуриної, K. Anderson, C. Bauckhage, J. Berger, J. Blair, A. Chesterman, P. Davison, R. Dawkins, R. Finkelstein, R. Guadagno, D. Johnson, K. Milkman, S. Murphy, B. Okdie, D. Rempala, C. Bauckhage, J. Berger, A. Chesterman, P. Davison, R. Dawkins, R. Finkelstein, R. Guadagno, D. Johnson, K. Milkman, S. Murphy, B. Okdie, D. Rempala та інших.

Мета статті – дослідити візуальну складову інтернет-мемів як маркера ціннісних пріоритетів інтернафтів. Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) схарактеризувати психологічні механізми впливу візуальних компонентів інтернет-мемів на адресата; 2) розглянути приклади використання техніки якоріння в інтернет-мемах українського сектору соціальних мереж; 3) довести, що активізація процесу якоріння пов'язана з ціннісними пріоритетами інтернафтів.

Матеріалом статті послужили інтернет-меми, які розміщені в українському секторі соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. «З'явившись разом з формуванням специфічного людського світосприйняття» [7, с. 7], візуальність володіє своєю внутрішньою семантичною структурою та викликає менший опір у людей і потенційно більш переконлива, ніж вербальні форми репрезентації. Досягнення автором мему поставленої ним комунікативної мети відбувається через образи завдяки експлуатації розгалужених усвідомлюваних і неусвідомлюваних асоціативних зв'язків як для створення необхідного психологічного стану адресата,

так і для спонукання його до активності в потрібному напрямку. На думку В. Шейнова, найбільший ефект досягається в тому випадку, коли інтернет-мем, «граючи на «струнах душі», добирається до архетипів колективного несвідомого і активізує їх... При цьому відключається і логічне мислення, і здоровий глузд, що особливо красномовно проявляється в підбуренні людей у натовпі, розпалюванні етнічних чи расових конфліктів» [8, с. 134].

Відповідність сенсу, який був спочатку закладений автором в інтернет-мем, розумінню його адресатом повідомлення, відбувається завдяки використанню техніки якоріння, механізм дії якої базується на «прив'язкі станів людини до деяких шаблонів поведінки або входів сприйняття для подальшого відтворення і використання» [8, с. 267], активізації процесу, під час якого «будь-який стимул виявляється пов'язаним з деякою реакцією і запускає її» [8, с. 267]. У ролі «якоря» виступає те, що адресат бачить на зображенні (чиєсь обличчя, символіку, події тощо). Зазвичай «якоря» спрацьовують автоматично, тому емоційний стан людини змінюється позитивно або негативно без можливості його регулювання з боку адресату. Наведемо приклади «якорів», які найчастіше використовуються в інтернет-мемах та дають можливість зрозуміти ціннісні пріоритети учасників інтернет-спільнот українського сектору соціальних мереж. Виключно позитивні реакції викликають образи домашніх тварин, серед яких на першому місці знаходяться кішки (рис. 1).

В українській культурі кішка асоціюється з домашнім затишком. Кішка – індивідуалістка, істота незалежна, але віддана своєму дому. Ці якості тварини цілком корелюється з «індивідуалізмом та любов'ю до домівки й землі, що складають саме коріння українського темпераменту» [9, с. 65]. «Кошача» тематика інтернет-мемів свідчить також про сентиментальність як національну особливість українського характеру. З особливою любов'ю та повагою до кішок ставляться бійці АТО, які навіть присвячують їм вірші: *За пазухою сіре кошеня зігріло вкотре серце після бою; не маючи ні роду, ні звання, воно було солдатом і героєм. За латами дешевої броні опалені розпушувало вуса. З тривогою дивилось на вогні пекельного на Сході землетрусу. Таке патріотичне і смішне з душі збивало скрутності оскому, здавалося теплішим за шинель, коли мурчало пісню колискову. Торкалося рожевим язиком до ран, що запалилися від гною, і пахло дивовижно молоком, домівкою, дитинством та війною. І байдуже, де Захід, чи де Схід; воно загралось гільзами з патронів: маленьке і беззахисне, як світ, дитя війни сучасних батальйонів. Та мужніми робилися серця, бо знали: в найсуворіші години, за пазухою кожного бійця є часточка своєї України!* Аналіз цього текстового фрагменту доводить, що образ кішки асоціюється з Батьківщиною (*часточка своєї України*), дитинством (*мурчало пісню колискову; пахло дивовижно молоком, домівкою, дитинством*), одночасно з мужністю (*воно було солдатом і героєм*) і беззахисністю (*маленьке і беззахисне, дитя війни*), та надає людині потужний емоційний заряд, який визначається значною кількістю емотивної лексики (*зігріло серце, з тривогою, смішне, збивало скрутності оскому, тепліше за шинель, мужні серця, дивовижно, найсуворіші, мурчало, байдуже*). Завдяки інтенсивності позитивних почуттів, що викликають в українців кішки, їх образ використовується для деконструювання негативних сенсів, що закладені в російських інтернет-мемах. Цей механізм базується на виявленні опорних негативних понять і зштовхуванні їх з позитивними антагоністами. При цьому протилежні емоціональні хвилі взаємно гасяться. Як приклад наведемо інтернет-мем, візуальна складова якого є кошеня в касці з надписом «укропчик». В даному випадку завдяки використаному «якірцю» – кошеня, відбувається зміна конотації слова «укроп» з негативної на позитивну.

Під час російсько-українського конфлікту характерним образом-символом інтернет-мемів українського сектору соціальних мереж стає вовк (рис. 2).

Базуючись на твердженні Ю. Павленко, що українському менталітету притаманні такі риси, як емоційність (зокрема, у ставленні до природи), індивідуалізм, плюралістична етика, що визначає за кожною людиною право на особистий життєвий шлях і долю, потяг до волі [10, с. 28], можна

Рис. 1. «Кошача» тематика інтернет-мемів

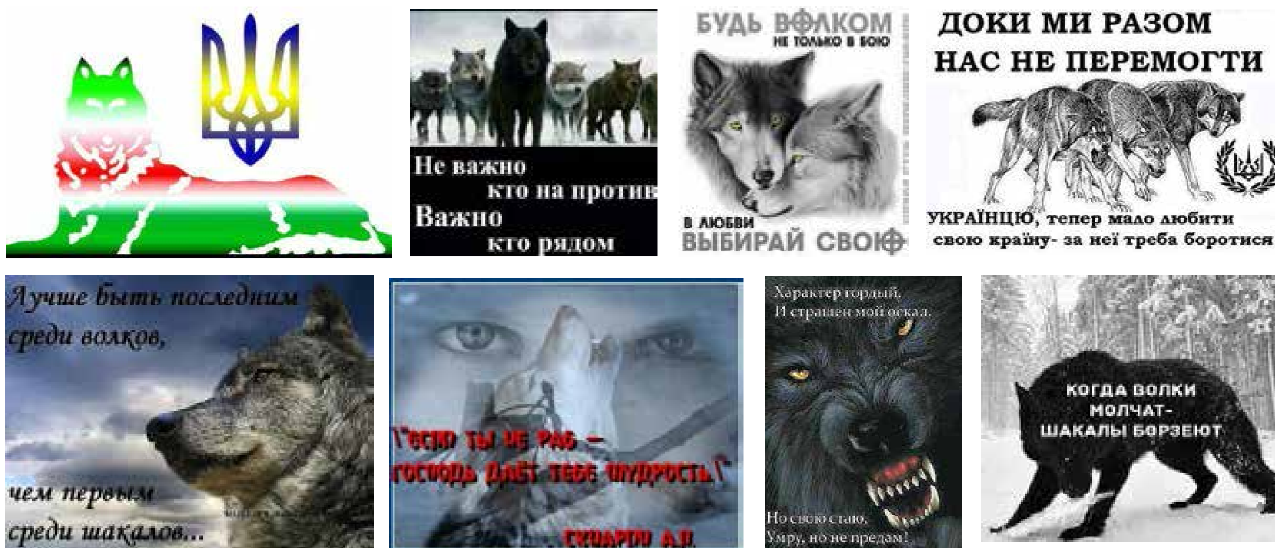

Рис. 2. Використання образу вовка

стверджувати, що звертання до образу вовка не випадково. Інтернафти використовують зображення вовка як вищий символ свободи (*Если ты не раб – Господь дает тебе мудрость*), високої моральності (*Лучше быть последним среди волков, чем первым среди шакалов*), єднання (*Не важно – кто напротив. Важно – кто рядом*), статність у сімейних відносинах (*Будь волком не только в бою – в любви выбирай свою!*), відданості (*Характер гордый. И страшен мой оскал. Но свою стаю, умру, но не предам!*), патріотизму (*Доки ми разом – нас не перемогти! Українцю, тепер мало любити свою країну – за неї треба боротися!*), відповідальності за майбутнє Батьківщини (*Когда волки молчат – шакалы борзеют*). Таким чином, символ вовка відображає світогляд українського народу, а зображення вовка впливає на емоційну сферу людини, викликає у адресата потребу відстоювати свої морально-етичні цінності.

Чільне місце в інтернет-мемах українського сектору соціальних мереж посідає пафос причетності до Бога, оскільки «релігійність є однією з домінуючих рис українського національного характеру» [11]. «Український релігійний світогляд характеризується еволюційністю (міфологія – язичництво – християнство) і синкретизмом (поєднання різнорідних впливів та ідей)» [12, с. 11], що знайшло свого відображення в інтернет-мемах (рис. 3).

О. Лютко розглядає православну віру як «рушійну силу української історії, що є глибинним сенсом прагнень народу» [12, с. 10]. Значимість віри особливо зростає в екстремальних ситуаціях, наприклад, під час війни (рис. 4).

В інтернет-мемах, коли міфологічні релігійні сюжети проектуються на конкретні життєві ситуації, міф і релігія виступають як здатні до синтезу феномени: в кожній війні поновлюється боротьба між добром і злом, герой повторює архетипну структуру події, що ототожнюється зі стражданнями Спасителя (*Пам'ятай, тільки двоє погодились віддати життя за тебе. Ісус Христос вмер, щоб спасти твою душу. Український солдат вмер, щоб врятувати твою свободу*). Таке трактування дійсності має «психотерапевтичний» ефект: асоціативність алегорій і метафор заміщає логіку умовиводів, реальні соціальні та політичні проблеми замінюються спрощеним уявленням про вічну боротьбу двох міфологізованих спільнот, а ставлення до інших груп будується за принципом «свій – чужий».

Головною умовою створення інтернет-спільнот стає формування у її учасників групової ідентичності, причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному, а й на емоційному, семантико-міфологічному рівні [13]. На думку C. Lévi-Strauss, символічна образність підсвідомості індивідуальна для кожної людини, але функціонує за загальними для всіх людей законам несвідомого. Структура несвідомого незмінна, і завдяки цьому психологічний словник індивіда здатний існувати як символічна функція, зрозуміла іншим людям [14]. P. Ricoeur розглядає символ як засіб вираження і одночасно пізнання культури: «Я називаю символом всяку структуру значення, де один сенс, прямий, первинний, буквальний, означає одночасно й інший сенс, непрямий, вторинний, алегоричний, який може бути зрозу-

Рис. 3. Релігійний аспект інтернет-мемів

Рис. 4. Проекція війни в релігійному аспекті інтернет-мемів

мілий лише через перший» [15, с. 18]. Для українського сектору соціальних мереж характерним стає спільне використання смислових символів, що перетворюються у конструкти, які, з одного боку, маніфестують загальні ціннісні орієнтири інтернет-спільноти і спрямовані поєднати колективну ідею, а з іншого боку, відображають психічні переживання і художню уяву, які притаманні культурі, звичаям, традиціям України. Ці символи культури зберігають значний емоційний заряд свого первісного значення і зазвичай використовуються для вираження «вічних істин». Будучи подібними за механізмом впливу з психологічними установками, вони викликають сильний емоційний відгук. Найчастіше в інтернет-мемах зустрічаються такі народні символи України: рушник, вінок, калина, соняшник, волошки, лелеко, кінь, меч (рис. 5).

Рушник – ще національний оберіг, народний символ України. Все життя українців пов'язане з рушником: рушником ушановували появу немовлят в родині, одруження, зустрічали рідних і гостей, виряджали в далеку дорогу батька, сина, чоловіка чи коханого, проводжали людину в останній путь. Вінок для українського народу здавна був традиційним оберегом – досить часто його використовували як елемент декорування будинку. Вважалося, що вінок з живих квітів захищає дівчину від напасників і лихого ока. Улюблені рослини-символи для українців – це калина, волошки, соняшник. Соняшник – символ сонця, праці й достатку, сили і добробуту, Батьківщини: як Сонце для соняшника – єдиний і незамінний орієнтир, так і для людини Батьківщина – єдина і найвища цінність. Волошки – символ ніжної і тонкої душевної краси, праведності і святості, душевної чистоти, скромності і привітності (*Твоя душа – то тепле літо, мандрує з друзями по світу, збирає зорі у траві. Чого ти варта без душі? Вдихаєш квіти запашні, від них так солодко і терпко. Мрійливо дивишся в люстерко: твоя краса – в твоїй душі*). Калина – символ краси, кохання, щастя (*Криниця з журавлем і кущ калини – безсмертя символ, символ Батьківщини. Це символ вірності, це символ чистоти, людського милосердя й доброти. Калину і до столу подавали, весільні короваї прикрашали. Як символ долі і краси, і чистої дівочої коси*). Найулюбленішим птахом українців є лелека, який символізує батьківську любов, сімейні цінності, плодовитість. Це – символ сімейного благополуччя, миру, любові до рідної землі, Батьківщини. Кінь – символ енергії й сили, пристрастей та інстинктів, а також вірності і відданості. Окремо потрібно наголосити на особливому значенні шаблі: зберігаючи архаїчні традиції одухотворення навколишнього світу, у військовому середовищі спосте-

Рис. 5. Народні символи України в інтернет-мемах

рігається особливе ставлення до шаблі як символу військової звитяги (*У нас заберуть гвинтівки, ми дістанемо шаблі!*) [16].

Висновки. Зацікавленість візуальною риторикою інтернет-мемів пояснюється тем фактом, що в сукупності візуальних компонентів закодовані конкретні цінності як сукупність життєвих установок, орієнтирів, ідеалів, культурних традицій, та ціннісні орієнтації особистості, які формуються у певному соціальному середовищі на певному відрізку історичного розвитку суспільства. В українському секторі соціальних мереж з'явилась значна кількість інтернет-мемів, візуальні складові яких маніфестують щире ставлення інтернет-спільноти до відновлення власних традицій, підтримки і трансляції ціннісних пріоритетів, що відбивається в різних образах-символах. Завдяки використанню техніки якоріння члени однієї і тієї ж спільноти мають загальне розуміння символів і однаково використовують їх для маніфестування життєвих принципів і моральних установок, національних і релігійних традицій, бажань і сподівань, всіляких почуттів. Таким чином, створюється єдиний культурно-символічний простір окремо взятої інтернет-спільноти.

У перспективі вважаємо за доцільне здійснювати подальші лінгвістичні дослідження інтернет-мемів.

Список літератури:

1. Castells M. Społeczeństwo sieci [The Rise of Network Society]. Warszawa. 2007. P. 78-84.
2. Juza M. Internet memes – creation, distribution, social meaning. URL: http://studiamedioznawcze.pl/Numery/2013_4_55/juza-en.pdf.
3. Milner R.M. Pop polyvocality: Internet memes, public participation, and the Occupy Wall Street movement. International Journal of Communication. 2013. № 7. P. 2357-2390.
4. Nissenbaum A., Shifman L. Internet memes as contested cultural capital: The case of 4chan's /b/ board. New media & society. 2017. Vol. 19(4). P. 483-501.
5. Davison P. The Language of Internet Memes. The Social Media Reader. 2012. URL: http://davison-thelanguageofinternetmemes.pdf.
6. Huntington H.E. The affect and effect of internet memes: assessing perceptions and influence of online user-generated political discourse as media. Colorado: Colorado State University. 2017. 253 p.
7. Сальникова Е.В. Феномен визуальности и эволюция визуальной культуры : дисс. ... доктора культур. наук : 24.00.01. Москва: ФГОУДПО "Академия переподготовки работников искусства, культуры и туризма". 2012. 675 с.
8. Шейнов В.П. Манипулирование сознанием. Минск: Харвест, 2011. 768 с.
9. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях I третини XX сторіччя. Політична думка. 1994. № 3. С. 58-68.
10. Павленко Ю.В. Формування засад українського менталітету та національної культури. Наука та наукознавство. 2007. № 3. С. 28-35.
11. Блажеєвська Ю.М. Релігійність як риса українського національного характеру: до питання про формування національної свідомості. 2012. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/8229.
12. Лютко О.М. Релігійність як складова української ментальності та чинник самоідентифікації : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2010. 20 с.
13. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К.: НІСД. 2011. 336 с.
14. Iurato G. On Jung and Lévi-Strauss unconscious: A brief comparison. Anthropology of Consciousness. 2015. Vol. 26. № 1. P. 60-107.
15. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М.: Академический проект. 2008. 695 с.
16. Лозко Г.С. Українське народознавство. К.: Вид-во «АртЕК». 2004. 472 с.

Храбан Т.Е.
Военный институт телекоммуникаций и информатизации

ВИЗУАЛЬНАЯ РИТОРИКА ИНТЕРНЕТ-МЕМОВ

Аннотация
В статье рассмотрены психологические механизмы воздействия визуальных компонентов интернет-мемов на адресата. На примерах использования техники якорения в интернет-мемах украинского сектора социальных сетей доказано, что общее понимание символов создает единое культурно-символическое пространство отдельно взятого интернет-сообщества.
Ключевые слова: визуальный компонент, интернет-мемы, культурно-символическое пространство, техника якорения.

Khraban T.E.
Military Institute of Telecommunications and Informatization

VISUAL RHETORIC OF INTERNET MEMES

Summary
The article outlines the psychological mechanisms of the influence of Internet memes' visual components on the recipient. Basing on examples of the use of anchor technique in the Internet-memes of the Ukrainian sector of social networks it has been proved that the general understanding of the symbols creates a single cultural and symbolic space of a certain Internet community.
Keywords: visual component, internet memes, cultural and symbolic space, technique of anchoring.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.014.25:37.014.5“2016/2020”

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН 2016-2020

Білокопитов В.І.
Сумський національний аграрний університет

У статті відображено ідею створення Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти; висвітлено основні положення зі статуту асоціації; визначено, що забезпечення якості вищої освіти є пріоритетним напрямом діяльності асоціації; проаналізовано мету попереднього стратегічного плану; зазначено про зміни, що відбулися з часу проведення першого плану; визнано доцільність проведення другого стратегічного плану; детально схарактеризовано основні задачі та цінності стратегічного плану 2016-2020.

Ключові слова: вища освіта, забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Європейський простір вищої освіти, стратегічний план, культура якості, агенція із забезпечення якості, Європейські стандарти та рекомендації.

Постановка проблеми. Ідея створення Європейської мережі із забезпечення якості вищої освіти (далі – ЄМЗЯ) походить від Європейського пілотного проекту з оцінки якості вищої освіти (1994 – 1995 рр.). Проект продемонстрував важливість спільного використання та розвитку досвіду у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Відповідно до Рекомендації Ради (98/561 / ЄС від 24 вересня 1998 р.) щодо європейського співробітництва у сфері забезпечення якості вищої освіти (далі – ЗЯВО) та Болонської декларації у 2000 році було створено Асоціацію, основною метою якої стало сприяння європейському співробітництву у сфері ЗЯВО. У 2004 році Мережу було перетворено на Європейську асоціацію із забезпечення якості вищої освіти, але скорочення залишилось старим – ЄМЗЯ [1].

Аналіз актуальних досліджень. При висвітленні діяльності ЄМЗЯ щодо процесу ЗЯВО було досліджено статут, організаційну структуру, напрями діяльності, звіти тощо. Особливу увагу було приділено вивченню Стратегічного плану ЄМЗЯ на 2016-2018 роки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ЄМЗЯ почала свою діяльність з дискусійного форуму кількох агенцій-ентузіастів із забезпечення якості, а на час підписання Болонської декларації перетворилася на структуровану асоціацію з широким членством країн-учасниць БП. Узагальнюючи основні напрями діяльності Асоціації, можна констатувати, що всі вони спрямовані на процес забезпечення якості вищої освіти, співпрацю з іншими стейкхолдерами та підвищення конкурентоздатності європейської вищої освіти. У проведеному дослідженні через порівняння першого й другого стратегічних планів детально вивчено, проаналізовано та показано прогрес у діяльності ЄМЗЯ.

Мета статті полягає в тому, щоб через детальне вивчення стратегічного плану ЄМЗЯ на 2016-2018 рр. підтвердити думку, що ЗЯВО є одним з пріоритетних напрямів діяльності асоціації, а сама асоціація виконує роль рушійну силу цього процесу.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач було використано теоретичні методи, а саме проведено аналіз, систематизацію та узагальнення матеріалів з питань дослідження.

Виклад основного матеріалу. Статутом ЄМЗЯ визначено такі функції: обмін інформацією і досвідом у галузі методологічних досліджень; статус політичного форуму, що розробляє та підтримує Стандарти та рекомендації у галузі забезпечення якості (далі – ЄСР); перевірка на запит міністрів освіти, національних і регіональних органів влади та інших інстанцій, які працюють у межах Болонського процесу (далі – БП); розвиток процедур забезпечення якості в галузі транснаціональної європейської вищої освіти; створення та організація діяльності відповідної системи експертних комісій для забезпечення якості; підтримка та розвиток співпраці з іншими європейськими організаціями й зацікавленими сторонами (стейкхолдерами); участь у створенні Європейського простору вищої освіти (далі – ЄПВО) [2].

Узагальнюючи основні напрями діяльності, можна констатувати, що всі вони спрямовані на процес ЗЯВО, співпрацю з іншими організаціями та підвищення конкурентоздатності європейського вищої освіти.

Стратегічний план 2016-2020 рр. став другим за час діяльності ЄМЗЯ. Для повності та цілісності інформації слід розглянути детальніше перший стратегічний план ЄМЗЯ на 2011-2015 рр.

Основною метою плану було визначено: зробити значний внесок у розвиток процесу забезпечення якості європейської вищої освіти та виступити в ролі основної рушійної сили для розвитку забезпечення якості вищої освіти на ЄПВО.

Важливість стратегічного плану полягала у: прагненні до культури якості, яка відповідає найкращим міжнародним практикам; намірі надавати високоякісні послуги своїм агенціям; прозорості у всій своїй діяльності та підзвітності стейкхолдерам; підтримці незалежності своїх агенцій від урядів та вищих навчальних закладів; намірі підтримувати та розвивати механізми, що забезпечують авторитет агенцій із забезпе-

чення якості; підтримці автономії європейських вишів з їх індивідуальними традиціями та цілями; наданні чіткої та доступної інформації всім стейхолдерам про якість європейської вищої освіти; цінності партнерства й прагнення сформувати міцні та довготривалі відносини з партнерами в Європі та поза її межами [3].

Переходячи до детального аналізу другого стратегічного плану, слід визначити, що саме другий стратегічний план забезпечить керівництво членами та асоціаціями, його Секретаріатом та зовнішніми стейкхолдерами щодо місії, бачення, цінностей та цілей.

У другому стратегічному плані було особливо підкреслено, що ЄМЗЯ значно зросла з часів попереднього плану, і в 2015 році вона налічувала понад 90 членів, що представляли 40 з 47 ЄПВО.

Планувалось надавати щорічний звіт про робочі плани на рік, у яких будуть викладені цілі, дії та засоби. Протягом наступних чотирьох років ЄМЗЯ буде стежити, переглядати та звітувати про реалізацію цієї стратегії. ЄМЗЯ також прагне заохочувати та забезпечувати, щоб її члени працювали у відповідності до переглянутих Стандартів із забезпечення якості освіти на ЄПВО.

Розробка цього стратегічного плану здійснювалась Секретаріатом ЄМЗЯ. Проект плану був схвалений Правлінням за рекомендацією Генеральної Асамблеї асоціації у квітні 2015 року. Крім цього, ЄМЗЯ буде продовжувати представляти своїх членів та філії на міжнародному рівні, підтримувати їх на національному рівні та надавати їм комплексні послуги та можливості для співпраці.

У вступі було визначені бачення, основні задачі та переваги стратегічного плану, характеристика яких подано нижче.

Бачення: ЄМЗЯ насправді вважається асоціацією, де студенти мають доступ до якісної освіти та можуть отримати кваліфікацію, яка визнається у всьому світі.

Основні задачі: Як найбільша асоціація агенцій із забезпечення якості за європейськими стандартами ЄМЗЯ приводить до руху розвиток процесу забезпечення якості через представництво міжнародних агенцій та підтримує можливості створення мережі на національному рівні. ЄМЗЯ сприяє підвищенню якості і розвитку культури якості у вищій школі.

Переваги: ЄМЗЯ відкрита для різноманіття систем вищої освіти й підходів щодо забезпечення якості та дотримується таких цінностей: а) *прозорість* своєї діяльності ЄМЗЯ доводить через публікацію процедур, критеріїв та звітів, результатів досліджень; б) *незалежність* ЄМЗЯ відображається в активному сприянні оперативній незалежності агенцій із забезпечення якості та підтримці автономії вишів; в) *співпраця* ЄМЗЯ відбувається консультативно з агенціями-членами, філіями, європейськими партнерами та асоціаціями зі схожими функціями; г) свою *цілісність* ЄМЗЯ підтверджує завдяки чесній, справедливій, неупередженій, об'єктивній та професійній діяльності.

Щодо основної частини стратегічного плану, то ця частина складається з трьох розділів: 1) ознайомлення; 2) послуги; 3) посилення якості.

Важливо зазначити, що у кожному дослідженому положенні існують показники успіху, на які слід звернути увагу. Саме через них можна проаналізувати досягнення в кожному з наведених положень або тверджень.

І. Ознайомлення.

1. ЄМЗЯ представляє різноманітність агентств із якості у всій Європі. Асоціація є представником різноманітності (регіональних, національних, пан-Європейських) агенцій із забезпечення якості на ЄПВО.

ЄМЗЯ буде підтримувати створення нових агенцій згідно з ЄСР у частині Простору, де на цей час не існує незалежних агенцій із забезпечення якості. ЄМЗЯ підтримує філії, які претендують на повноправне членство.

Показники успішності:

– *по-перше,* Асоціація має членів на всьому ЄПВО (у 2015 році ЄМЗЯ нараховувала представників з 26 країн ЄПВО);

– *по-друге,* збільшилася кількість заявників та членів ЄМЗЯ (у 2015 році у складі ЄМЗЯ було 43 повноправних члена та 48 філій з 40 із 47 країн ЄПВО);

– *по-третє,* різноманітність агенцій із забезпечення якості на ЄПВО відображається в управлінні та діяльності ЄМЗЯ (склад Ради, комітети з розгляду, комітет з розгляду справ, робочі групи, проекти та заходи).

2. ЄМЗЯ підтримує безперервний розвиток незалежних та надійних агенцій із забезпечення якості, що діють у відповідності до узгоджених стандартів у всій Європі. Асоціація буде сприяти ЄПВО шляхом заохочення процесу забезпечення якості на основі загальних принципів, викладених у переглянутому варіанті ЄСР.

ЄМЗЯ допоможе агенціям із забезпечення якості у роботі з вишами в пошуку належного балансу між механізмами внутрішнього та зовнішнього забезпеченням якості в національних контекстах.

Показники успішності:

– *по-перше,* агенції успішно демонструють більш високий рівень відповідності до ЄСР;

– *по-друге,* огляди агенцій країн-членів ЄМЗЯ висвітлюють особливості належної практики в порівнянні з переглянутими характеристиками ЄСР.

3. ЄМЗЯ надає консультації та представляє інтереси своїх членів у процесі розробки та прийняття рішень. ЄМЗЯ представляє інтереси своїх членів у процесі вироблення політики та прийняття рішень, враховуючи їх різноманітність в Європейському та, де це доцільно, в національних контекстах.

Внесок ЄМЗЯ у формування політики базується на здоровому глузді, досвіді, новітніх технологіях та дослідженнях якості вищої освіти в Європі. ЄМЗЯ продовжуватиме функціонувати як форум європейської політики для розробки та прийняття стандартів, процедур та рекомендацій щодо забезпечення якості та пошуку загальних положень конвергенції між європейськими системами забезпечення якості.

ЄМЗЯ буде продовжувати підтримувати та представляти своїх членів у політичному діалозі з Європейською Комісією, групою супроводу Болонського процесу, країнами-членами ЄС та країнами ЄПВО.

ЄМЗЯ буде сприяти концепції незалежності агенцій із забезпечення якості від національних урядів, вишів та інших стейкхолдерів.

Показники успішності:

– *по-перше,* аналіз показує, що рекомендації та документи ЄМЗЯ наводяться у відповідності до документів, що стосуються забезпечення якості європейської вищої освіти;

– *по-друге,* опитування показує, що учасники задоволені внеском ЄМЗЯ до процесу прийняття рішень.

ІІ. Послуги. ЄМЗЯ прогнозує, аналізує і реагує на потреби членів і пропонує їм підтримку та можливості розвитку через надання послуг. Послуги ЄМЗЯ враховують різноманітність членів.

4. ЄМЗЯ – плідна мережа для агенцій по всій Європі. Асоціація працює зі своїми агенціями-членами, європейськими партнерами та асоціаціями партнерами в дусі співробітництва для посилення ЗЯВО.

ЄМЗЯ буде продовжувати організовувати актуальні заходи для обміну належною практикою та інформацією. ЄМЗЯ залучає стейкхолдерів до своїх проектів та сприяє розробці спільних ініціатив.

Показники успішності:

– *по-перше,* зростаюча кількість учасників у робочих групах ЄМЗЯ;

– *по-друге,* опитування свідчить про збільшення задоволеності наданими послугами.

5. ЄМЗЯ є кращим партнером щодо узгоджених Стандартів. ЄМЗЯ буде продовжувати належним чином організовувати зовнішні огляди агенцій із забезпечення якості відповідно до Стандартів.

Показники успішності:

– *по-перше,* за якістю та надійністю відгуків переважна більшість європейських агенцій із забезпечення якості продовжують обирати ЄМЗЯ як координатора огляду;

– *по-друге,* аналіз та зворотній зв'язок з звітами ЄМЗЯ вважаються послідовними, зрозумілими та корисними;

– *по-третє,* зворотній зв'язок з агенціями із забезпечення якості свідчить про те, що другий і наступні скоординовані відгуки ЄМЗЯ мають справжню важливість.

6. ЄМЗЯ є ключовим джерелом надійної інформації, досвіду та новітніх технологій щодо забезпечення якості. Члени ЄМЗЯ відображають різноманітність систем вищої освіти на ЄПВО та являють собою значне різноманіття місій та підходів. Агенції-учасниці ЄМЗЯ об'єднують знання з питань забезпечення якості в Європі.

ЄМЗЯ зробить ці знання доступними й корисним та буде сприяти у залученні до проектів, які підтримують подальший розвиток бази знань щодо забезпечення якості на ЄПВО, та буде підтримати його поширення серед політиків та інших стейкхолдерів.

Показники успішності:

– *по-перше,* опитування свідчать про те, що учасники задоволені отриманою від ЄМЗЯ інформацією та підтримкою шляхом обміну знаннями та досвідом щодо забезпечення якості;

– *по-друге,* аналіз даних та зворотній зв'язок із стейкхолдерами свідчать про те, що веб-сайтом ЄМЗЯ широко користуються;

– *по-третє,* ЄМЗЯ продовжує запрошувати партнерів поділитись своїм досвідом і ноу-хау у важливих міжнародних заходах та експертних групах з питань ЗЯВО;

– *по-четверте,* ЄМЗЯ, як і раніше, є бажаним партнером у важливих проектах із забезпечення якості, що фінансуються з європейських та міжнародних джерел.

7. ЄМЗЯ є орієнтиром для європейського процесу забезпечення якості в міжнародному контексті. Для сприяння глобальному розвитку системи забезпечення ЄМЗЯ співпрацює з асоціаціями та мережами поза ЄПВО, таким чином, представляючи європейські принципи та цінності забезпечення якості на міжнародному рівні.

Показники успішності:

– *по-перше,* зворотній зв'язок показує, що ЄМЗЯ є надійною основою для співпраці з агенціями із забезпечення якості та з різними стейкхолдерами поза межами Європи;

– *по-друге,* ЄМЗЯ, як і раніше, пропонує зробити свій внесок у діяльність із підвищення потенціалу якості поза межами Європи;

– *по-третє,* зворотній зв'язок показує, що ЄМЗЯ є пріоритетним джерелом інформації для міжнародних партнерів щодо європейського забезпечення якості.

ІІІ. Посилення якості.

8. ЄМЗЯ сприяє поліпшенню та ноу-хау в забезпеченні якості. Процес забезпечення якості має бути динамічним і постійно адаптуватися до світових викликів суспільства. Через різноманітність членства та партнерської бази ЄМЗЯ має можливість забезпечити простір, на якому інновації у сфері забезпечення якості можуть бути розроблені у повній відповідності до існуючих систем забезпечення якості. ЄМЗЯ розроблятиме та заохочуватиме дослідницькі проекти, які використовують аналіз звітів та дають величезну кількість інформації з метою виявлення тенденцій, інноваційної належної практики та визначення майбутніх пріоритетних галузей. ЄМЗЯ також залишається лідером та партнером в інших проектах та дослідженнях, які розвиватимуть подальший потенціал ЗЯВО. Асоціація буде спрямовувати свою діяльність на підтримку створення потенціалу для забезпечення якості як на ЄПВО, так і поза його межами.

Показники успішності:

– *по-перше,* потужна дослідницька база розроблена Секретаріатом ЄМЗЯ за підтримки зовнішніх дослідників;

– *по-друге,* опитування показує, що діяльність учасників ЄМЗЯ використовується та оцінюється співробітниками;

– *по-третє,* зворотній зв'язок свідчить про те, що підтримка ЄМЗЯ оцінюється на ЄПВО та поза його межами [4].

Висновки та пропозиції. Здійснений аналіз діяльності ЄМЗЯ на Європейському просторі вищої освіти дозволяє дійти висновку: Асоціація виступає рушійною силою процесу забезпечення якості вищої освіти з часу підписання Болонської декларації. У подальшому слід продовжити вивчення та аналіз основних документів Асоціації, особливо все, що стосується процесу забезпечення якості вищої освіти. Це надасть можливість застосувати найкращий світовий досвід в процесі реформування національної системи вищої освіти.

Список літератури

1. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-history/.
2. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/documents.lasso.
3. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2014/01/Strategic-Plan-2011-20151.pdf.
4. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/05/ENQA_strategic_plan_2016-2020.pdf.

Белокопытов В.И.
Сумской национальный аграрный университет

ЕВРОПЕЙСКАЯ АССОЦИАЦИЯ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПЛАН 2016-2020

Аннотация
В статье отражено идею создания Европейской ассоциации по обеспечению качества высшего образования; освещены основные положения из устава ассоциации; определено, что обеспечение качества высшего образования является приоритетным направлением деятельности ассоциации; проанализирована цель предыдущего стратегического плана; указано на изменениях, которые произошли со времени проведения первого плана; показана целесообразность проведения второго стратегического плана; подробно охарактеризован основные задачи и ценности стратегического плана 2016-2020.
Ключевые слова: высшее образование, обеспечение качества высшего образования, Европейская ассоциация по обеспечению качества высшего образования, Европейское пространство высшего образования, стратегический план, культура качества, агентство по обеспечению качества, Европейские стандарты и рекомендации.

Bilokopytov V.I.
Sumy National Agrarian University

EUROPEAN ASSOCIATION FOR QUALITY ASSURANCE IN HIGHER EDUCATION: STRATEGIC PLAN 2016-2020

Summary
The idea of European Association for Quality Assurance in Higher Education establishing has been reflected in the article; the main provisions of the association charter have been highlighted; it has been determined that quality assurance of higher education is a priority activity of the association; the purpose of the previous strategic plan has been analyzed; the changes that have occurred since the first plan have been indicated; the reasonability of the second strategic plan has been shown; the main tasks and values of the strategic plan 2016-2020 have been described in detail.
Keywords: higher education, quality assurance of higher education, European Association for Quality Assurance in Higher Education, European Higher Education Area, strategic plan, quality culture, quality assurance agency, European Standards and Guidelines for Quality Assurance.

УДК 37.037

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Бондаренко Н.А., Дубограй А.О.
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено аналізу процесу формування моральних цінностей у студентської молоді в умовах навчально-виховного процесу сучасної вищої школи. Розглянуто основні педагогічні принципи, що забезпечують успішне моральне становлення особистості. З'ясовано, що найкращі результати забезпечуються в умовах застосування культурологічного підходу до розробки змісту й організації навчально-виховного процесу. Проаналізовано етапи формування моральних цінностей та запропоновано конкретні засоби їх формування. Досліджено основні складові культурологічного підходу як основи формування моральних цінностей у сучасної студентської молоді.

Ключові слова: мораль, моральні цінності, вища школа, культурологічний підхід, принципи навчання.

Постановка проблеми. В сучасних умовах перед вищою освітою ставляться нові завдання, які потребують нових підходів до організації й змісту навчально-виховного процесу у вищій школі. Суспільство XXI століття вимагає від вищої школи не лише формування висококваліфікованого професіонала, але й розвитку самоцінної особистості, здатної до ефективного саморозвитку і водночас активно залученої в соціальне життя. Баланс між цими двома напрямами морального виховання і становить основу виховного процесу в сучасній вищій школі. Сьогодні все ще залишається невирішеним ключове питання морального виховання студентської молоді, а саме визначення того набору необхідних моральних якостей молоді та співвідношення між цими якостями, які найкраще відповідали б потребам сьогодення. Отже, питання визначення змісту та основних напрямів морального виховання є актуальним та має конкретний практичний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми моралі та морального виховання були предметом вивчення європейської філософії ще з часів античності. Особливої актуальності ця проблематика набула в XX столітті у зв'язку із глобальними подіями, що поставили в центр уваги науковців мораль як основну запоруку збереження світової цивілізації. Водночас активізувались і дослідження в галузі морального виховання студентської молоді. Серед вітчизняних педагогів цій проблематиці приділено значну увагу в дослідженнях В. Сухомлинського, А. Макаренка, Г. Ващенка, І. Гераймович, І. Грязнова, О. Іванюшкіна та ін. Вказані автори ґрунтовно розробляли такі проблеми, як моральний ідеал особистості, засоби та методи, моделі морального виховання, формулювали конкретні пропозиції щодо вдосконалення системи морального виховання у вищій школі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на в цілому достатню розробленість вказаної проблеми, залишається не вирішеним такий важливий аспект, як визначення ядра найбільш необхідних моральних якостей в умовах сьогодення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити та обґрунтувати зміст найбільш необхідних моральних якостей студентської молоді в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Моральне виховання в умовах вищої школи в Україні спирається на розроблені вітчизняною педагогічною наукою принципи особистісно орієнтованої освіти, розвитку цілісної особистості, індивідуалізації виховного й навчального процесу. Вагомі переваги для реалізації задач морального виховання забезпечує культурологічний підхід, що має метою всебічну участь студентської молоді не лише в процесі вивчення, але й в активному відтворенні та примноженні національної культури. З цією метою здійснюється розробка базових принципів та змісту освіти відповідно до вимог загальнолюдських та національних культурних цінностей. Метою такого підходу є забезпечення активного засвоєння студентами як ціннісної складової національної й загальнолюдської культури, так і конкретних способів реалізації цінностей в повсякденному й суспільному житті.

Необхідною передумовою реалізації культурологічного підходу є застосування принципів системно-діяльнісного підходу до організації навчально-виховного процесу. Серед цих принципів ключовими є розробка змісту навчально-виховного процесу з урахуванням внутрішніх системних зв'язків між його компонентами та організація активної практичної діяльності як способу виховання та засвоєння знань. Вагомим чинником успішної реалізації культурологічного підходу до морального виховання є також розуміння необхідності дотримання особистісно орієнтованого підходу до процесу виховання, коли студент виступає повноцінним суб'єктом процесу виховання та сприймається як повноцінна особистість, а основною метою виховання є розвиток особистості студента у відповідності з його власними цілями.

В процесі формування моральних якостей студентської молоді необхідним завданням є забезпечити єдність аксіологічного, гносеологічного та практичного етапів формування кожної з конкретних моральних якостей. При цьому на етапі аксіологічного засвоєння відбувається формування особистісної необхідності пошуку та опанування конкретної моральної якості, тобто усвідомлення всього кола проблем, які вирішуються в суспільному житті наявністю певної моральної якості. Це завдання вирішується насамперед через залучення студентів до проявів і феноменів загальносвітової та національної культури, які

спонукають особистість звернутись до вищих духовних цінностей та усвідомити їх включеність в структуру національної культури й необхідність в особистісному житті. Конкретними засобами такої роботи має бути якомога ширше включення феноменів культури в навчально-виховний процес, як під час аудиторної роботи, так і в під час різноманітних виховних заходів.

На етапі гносеологічного опанування моральною якістю відбувається процес пізнання змісту певної моральної норми, процесу її формування, варіантів практичного застосування тощо. Моральна якість має бути розкрита в процесі навчання та виховання в системі інших феноменів культури, у взаємозв'язку із науковим знанням, мистецькими практиками, релігійними віруваннями, історичним розвитком суспільства тощо. Мають бути залучені різноманітні способи поширення знань, в тому числі сучасні інтерактивні, а також забезпечено усвідомлення студентами сучасності моральних цінностей в умовах культурного процесу сьогодення.

Етап практичного опанування моральною якістю передбачає засвоєння навичок конкретного дотримання певної моральної цінності у власному житті. Саме на цьому етапі має відбутись перехід певної моральної якості із сфери теоретичного знання до сфери особистісних життєвих сенсів, що визначають повсякденні суспільні відносини, процес самопізнання особистості та формування нею власної життєвої стратегії. При цьому відбувається процес перетворення суспільних моральних норм на індивідуальні.

Практична діяльність із формування моральних якостей студентської молоді в процесі навчання й виховання в рамках вищої освіти має відбуватись безперервно і бути включеною в контекст всіх складових навчально-виховного процесу. Як під час аудиторних занять, так і в процесі різноманітних виховних заходів необхідно активно використовувати різноманітний теоретичний та практичний матеріал із арсеналу світової та національної культури з метою формування моральних цінностей. Це формування має відбуватись послідовно в три етапи залежно від загального рівня соціалізації молодої людини. Перший рівень соціалізації і відповідно перший рівень формування моральних якостей передбачає усвідомлення необхідності узгоджувати власні інтереси із інтересами найближчого соціального оточення (родини, друзів тощо). Відповідно моральні якості формуються на цьому рівні відповідно до інтересів малої групи. Такий рівень соціалізації можна назвати базовим і на момент вступу до вищого навчального закладу він вже має бути сформованим. Моральні цінності на цьому етапі виступають як базові і відтворюються в безпосередній діяльності за принципом зумовлення – індивід очікує винагороди за позитивний з точки зору суспільства вчинок або покарання за негативний, на особистісному рівні цінності ще не закріплені та нестійкі. На цьому етапі всі зусилля педагогічного колективу мають бути спрямовані на закріплення моральних цінностей в структурі особистості ті поглиблене розуміння необхідності їх дотримання для індивідуального розвитку.

На другому етапі формування моральних цінностей відбувається процес засвоєння моральних цінностей на особистісному рівні як власних ціннісних орієнтирів та сенсоутворюючих структур. На цьому етапі моральні цінності включаються в систему особистісних якостей, формуються стійкі зв'язки між моральними цінностями, стійкими мотивами поведінки, теоретичними знаннями гуманітарного змісту, навичками суспільної діяльності тощо. Відбувається глибинне усвідомлення самоцінності моральних якостей, їх зумовленості не скороминущими інтересами, а потребами саморозвитку і самоздійснення. Власне цей етап і є завданням процесу навчання і виховання у вищій школі. Відповідно навчально-виховний процес має бути побудований таким чином, щоб забезпечити реалізацію вказаного етапу засвоєння моральних цінностей, діагностику їх сформованості та необхідну корекцію за потреби.

Третій етап засвоєння моральних цінностей має своїм завданням перетворення моральних цінностей на складову частину особистісної культури індивіда, що складає підґрунтя для персональної життєвої стратегії. На основі моральних норм молода людина в подальшому буде здійснювати власну життєву, професійну та екзистенційну програму, реалізуючи у власному житті певні переконання й цінності. Отже, на вказаному етапі в процесі навчання й виховання у вищій школі на основі вже сформованого переконання у важливості ціннісних моральних орієнтацій мають бути розвинуті конкретні навички реалізації моральних якостей в різних сферах життя. Особливий акцент слід робити на задачах саморозвитку й самовдосконалення, підкреслюючи співвідношення між ідеальним характером моральних рис особистості та конкретним рівнем їх сформованості на певному життєвому етапі.

Виховний та навчальний процес у вищому навчальному закладі, підкорений завданням формування й розвитку моральних якостей студентів в рамках культурологічного підходу, має ряд характерних відмінностей. По-перше, вся організація навчально-виховного процесу має відбуватись у відповідності з цінностями національної та загальносвітової культури. Методологія та цілепокладання освітнього процесу має забезпечувати вказані завдання, орієнтуючись на цінності гуманізму, індивідуалізації процесу навчання й виховання, створення середовища морального вибору. По-друге, має бути сформований чіткий науковий підхід до теорії виховання і навчання у відповідності із завданнями розвитку особистості в контексті національної культури, а також сформоване чітке розуміння сутності моральних якостей, їх специфіки в сучасному суспільстві, співвідношення із суспільною практикою тощо. По-третє, зміст навчання й виховання має бути розроблений у відповідності до поставлених задач. І, найголовніше, має бути розроблено поняття про структуру й сутність моральних якостей студентської молоді, що мають бути сформовані в процесі навчання у вищій школі.

Визначаючи коло головних моральних якостей, що мають бути сформовані в процесі навчанні і виховання у вищій школі, слід перш за все проаналізувати етичні проблеми сучасного суспільства. Вітчизняними та зарубіжними дослідниками ці проблеми визначаються наступним чином. Перш за все, бурхливим розвитком технічних засобів творення й поширення феноменів культури, формуванням новітніх технологій визначається принципово новий спосіб відношень між природою і людиною. Перемога

людини над природою призводить до нового способу самооцінки особистості в контексті природи, а отже, переоцінки тих моральних якостей, що визначають роль людини в природі. Нового змісту набувають такі моральні риси особистості, як відповідальність, доброта, співчутливість тощо.

Так само сучасні соціальні процеси, в тому числі феномен глобалізації, а також розвиток технологій медицини й біології, спричиняють нове розуміння сутності життя й смерті, проблему перенаселення, евтаназії тощо. Ці аспекти визначають нове розуміння ставлення індивідуума до соціуму, стосунків між людьми, відношення до власного життя тощо. Відповідно мають актуалізуватись моральні якості, що визначають співвідношення індивідуального та суспільного та забезпечують самореалізацію людини в соціумі.

Глобалізаційні процеси, політика мультикультуралізму в європейському суспільстві, докорінні зміни в способі життя сучасних мегаполісів призводять до конфлікту із традиційними моральними цінностями. Відповідальність людини за збереження і примноження національної та загальносвітової культури поступається місцем споживацькому ставленню до культурних феноменів.

Слід відзначити, що головною метою морального виховання студентів має залишатись забезпечення особистісного розвитку кожного із них у напрямку переходу від розуміння сутності основних понять моральності та культури до формування стійких навичок спілкування в колективі й соціумі як способу практичної реалізації категорій моралі і насамкінець, до формування здатності самостійно ставити цілі власної освітньої й професійної діяльності. Кінцевим результатом процесу морального виховання і водночас основою для подальшої професійної та суспільної діяльності має стати сформованість здатності студентів до вирішення проблемних ситуацій етичного характеру, самоаналізу власної життєдіяльності з точки зору моральних цінностей та активного саморозвитку.

Культурологічний підхід до формування моральних цінностей передбачає наступні етапи реалізації вказаних цілей морального виховання:

– на першому етапі передбачається засвоєння моральних цінностей загальнолюдської та національної культури;

– другий етап передбачає спонукання усвідомлення студентами включеності особистості до національної спільноти як цілісної системи;

– на третьому етапі розуміння власної приналежності до національної спільноти має бути розширеним до розуміння власної єдності із усім людством;

– четвертий етап передбачає формування переконаності в єдності власної індивідуальності із світом природи, всесвіту в цілому;

– п'ятий етап має завданням розвиток навичок практичних проявів моральних цінностей в взаємостосунках із найближчим оточенням та суспільством в цілому;

– на шостому етапі мають бути сформовані бажання і здатність захищати моральні цінності у власному житті та в суспільній практиці, а також розвинуті механізми відстоювання власних моральних цінностей без шкоди для оточуючих;

– сьомий етап є завершальним і передбачає оволодіння студентами навичками морального самовдосконалення та формування прагнення до цього.

Суспільна значимість морального виховання взагалі та у вищому навчальному закладі зокрема полягає в тому, що результатом формування моральних цінностей є досягнення системної єдності етичних знань, моральних почуттів та усвідомленої потреби у співвідношення власної діяльності із моральним ідеалом. Оскільки студент виступає рівноправним суб'єктом процесу морального виховання, має значення також значимість цього процесу для самого студента. Для особистості сенсом морального виховання виступає досягнення життєвої ситуації щастя, що може бути визначеним як набуття для людини сенсу власним життям, стан морального задоволення, усвідомлення власної значимості для себе самого та для суспільства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна підсумувати, що в сучасному суспільстві ключовими моральними якостями, що мають бути сформовані в навчально-виховному процесі вищої школи, є цінності самоздійснення і самовдосконалення у сполученні із навичками толерантного співіснування та поваги до людей різних культур. Способів формування та розвитку таких якостей на сьогодні є досить багато, проте найкращі результати можна передбачити від застосування культурологічного підходу до розробки змісту процесу морального виховання у вузі. Сутністю культурологічного підходу є активне використання феноменів національної та загальносвітової культури у навчально-виховному процесі. При цьому надбання національної та загальносвітової культури мають використовуватись не лише в теоретичному аспекті, але й як інструменти та підґрунтя практичної діяльності студентської молоді із збереження та примноження культурного спадку. Перспективним напрямком подальших досліджень має стати розробка конкретних практичних порад щодо застосування вказаного підходу у навчально-виховному процесі.

Список літератури:

1. Ващенко Г.І. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників молоді і батьків / Г.І. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1999. – Т. 1. – 191 с.
2. Гераймович І.О. Шляхи формування моральних якостей особистості студентів у навчальному процесі / І.О. Гераймович // Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ: матеріали наук.-практ. конф., (Луганськ, 24 квітня 2008 р.) – Луганськ: Альма-матер, 2008. – С. 23-31.
3. Грязнов І.О. Деякі аспекти моральнісного самовиховання курсантів. Ч. ІІ. / І.О. Грязнов // [зб. наук. праць]. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. – № 18. – С. 123-127.
4. Іванюшкін О.В. Організаційно-педагогічні умови формування духовно-моральних якостей у студентів – К.: Лібра, 2008. – 116 с.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину : твори у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 2. – С. 230.
6. Яременко П.С. Морально-духовне виховання сучасної молоді / П.С. Яременко – К.: Лібра, 2010. – 167 с.

Бондаренко Н.А., Дубограй А.А.
Донбасский государственный педагогический университет

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу процесса формирования моральных ценностей у студенческой молодежи в условиях учебно-воспитательного процесса современной высшей школы. Рассмотрены основные педагогические принципы, которые обеспечивают успешное моральное становление личности. Выяснено, что лучшие результаты обеспечиваются в условиях применения культурологического подхода к разработке содержания и организации учебно-воспитательного процесса. Проанализированы этапы формирования моральных ценностей с предложены конкретные средства их формирования. Исследованы основные составляющие култургологического подхода как основы формирования моральных ценностей у современной студенческой молодежи.
Ключевые слова: мораль, моральные ценности, высшая школа, культурологический подход, принципы обучения.

Bondarenko N.A., Dubogray A.A.
Donbass State Pedagogical University

FORMING MORAL QUALITIES FOR STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE MODERN HIGH SCHOOL

Summary
The article is devoted to the analysis of the process of formation of student youth's moral values in the conditions of the educational process of modern high school. The basic pedagogical principles were considered as the ways of ensuring the successful moral formation of the person. It was determined that the best results are provided in the conditions of application of the culturological approach to the development of the educational process' content and organization. The stages of formation of moral values are analyzed and concrete means of their formation are offered. The main components of the cultural approach were considered as the basis for the formation of moral values in modern student youth.
Keywords: moral, moral values, high school, cultural approach, principles of teaching.

УДК 378.091.12.011.3-051:159.9:005.963.5

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ПОЗААУДИТОРНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті розглянуті можливості вдосконалення процесу підготовки фахівців за рахунок налагодження їхньої позааудиторної навчальної діяльності, з метою знайти основні напрямки такої роботи для підготовки майбутніх фахових психологів. Здійснений огляд публікацій на дану тему, з'ясовані основні аспекти її розгляду та сучасний стан вивчення. Встановлені особливості, підходи та напрямки організації позааудиторної навчальної роботи студентів. Виявлені перспективні напрямки позааудиторної навчальної діяльності для студентів-психологів. Зроблені висновки з проведеної роботи та намічені перспективи подальших досліджень із даної теми.

Ключові слова: поза аудиторна навчальна діяльність студентів, актуальні завдання, основні підходи і напрямки організації, підготовка майбутніх фахових психологів.

Постановка проблеми. Процес підготовки фахівців у системі вітчизняної вищої освіти у даний час потребує суттєвих змін, що зумовлено необхідністю її інтеграції у світовий освітній простір. Реформа освіти, яка триває в даний час, передбачає задіяння для цього низки додаткових можливостей. Зокрема, вдосконалення системи підготовки майбутніх спеціалістів передбачає виявлення причин наявних невідповідностей та пошук способів їхнього подолання. Однією з таких можливостей, що наразі не достатньо використовується, є налагодження позааудиторної навчальної діяльності студентів, психологів зокрема. Вказана обставина диктує необхідність ретельного розгляду даного питання, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути можливості вдосконалення процесу підготовки фахівців за рахунок налагодження їхньої позааудиторної навчальної діяльності, і вказати основні напрямки такої роботи для підготовки майбутніх фахових психологів.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд публікацій на дану тему, з'ясувати основні аспекти її розгляду та сучасний стан вивчення;

– встановити особливості, підходи та напрямки організації позааудиторної навчальної роботи студентів;

– вказати перспективні напрямки позааудиторної навчальної діяльності для студентів-психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи та намітити перспективи подальших досліджень з даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття вітчизняні та зарубіжні науковці досить часто зверталися до розгляду питань, які стосуються різних аспектів позааудиторної навчальної діяльності студентів; відповідно, у результаті здійснення огляду літературних джерел виявлено чимало наукових публікацій на дану тему.

Серед виявлених та опрацьованих наукових публікацій передусім варто відзначити, зокрема, ті, в яких розглядаються різні аспекти проблеми налагодження позааудиторної навчальної діяльності студентів: С.В. Балагніної [1], Н.Я. Козліковської [10], І.В. Ляшенко [15], М. Мізюк [16], підбірки матеріалів різних авторів [17; 18], Л. Смеречак [22] та ін.

Важливо відзначити і праці з інших аспектів проблеми, що також мають відношення до налагодження позааудиторної навчальної діяльності студентів: А.А. Дьоміної [2], С.А. Дружилова [3], В.І. Євдокимова зі співавторами [6], Л.І. Зеліско [8], Е.В. Кузнецової [12], Є.В. Кучеренка [13], О.Г. Романовського [19], І.А. Слободянюк [21], Н.Ф. Шевченко [23], Н.П. Ярощук [25] та ін.

З огляду на необхідність вирішення поставлених завдань, особливий інтерес становлять публікації, що розглядають різні питання налагодження позааудиторної навчальної діяльності майбутніх фахових психологів: І.В. Ендебері [4; 5], О.М. Затворнюк [7], О.М. Ігнатовича [9], Н.Б. Кравець [11], І.С. Литвиненко [14], Р.Л. Скірко [20], О.В. Ямницького [24] та ін.

Одержана в результаті здійсненого огляду інформація використана при проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи викладене, необхідно з'ясувати основні напрямки, підходи та завдання, що виникають у ході налагодження позааудиторної навчальної діяльності майбутніх фахових психологів. Оскільки при огляді публікацій на дану тему такої інформації виявлено не достатньо, це зумовило необхідність проведення власного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у з'ясуванні можливостей налагодження позааудиторної навчальної діяльності майбутніх фахових психологів, проте наражаються на певні труднощі при їхньому вирішенні. Аналітична частина дослідження передбачала збір необхідних даних про проблему, що перебуває у центрі розгляду, в результаті здійснення огляду наукових публікацій за темою дослідження. Емпірична частина передбачала здійснення аналізу, як даних, отриманих у результаті огляду літературних джерел, так і власного досвіду, накопиченого в процесі налагодження позааудиторної роботи студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» у Національному університеті «Львівська політехніка». Результати проведеного дослідження, в скороченому вигляді, наведені далі.

Традиційно до позааудиторної роботи відносять всі види самостійної діяльності, що здійснюються студентами не в навчальних аудиторіях під керівництвом викладача: підготовка до практичних і семінарських занять, виконання домашніх контрольних робіт, індивідуальних завдань, написання курсових і дипломних робіт тощо. Проте, як свідчить досвід, корисні й інші види діяльності, які також варто задіювати; саме про них йдеться у даному дослідженні.

Для формування професійної компетентності майбутній фаховий психолог повинен не лише відвідувати навчальні заняття і вчасно виконувати всі одержані завдання, здавати заліки, екзамени та курсові роботи. Чимало видів робіт студент повинен виконувати вдома, у позааудиторній навчальній діяльності; причому сьогодні для здійснення такої роботи наявні широкі можливості. До них слід віднести ті, що спонукають майбутнього психолога використовувати й інші види діяльності, зокрема, наступні.

1. *Цікавитися періодичними науковими виданнями з психології*. Студенти-психологи повинні знати провідні наукові видання з психології в Україні, і періодично відвідувати бібліотеку, робити огляди цих видань. У результаті вони повинні виявити основні проблеми, над якими працюють сьогодні вітчизняні психологи; прізвища провідних науковців; установи, що активно проводять наукові дослідження; як і те, чим відрізняються наукові публікації від науково-популярних і ненаукових. Можна також набути навички, необхідні для роботи з науковою літературою, опрацювання джерел за певною тематикою тощо.

2. *Переглядати матеріали наукових конференцій з психології, а за можливості відвідувати такі заходи*. Для студентів-психологів видається доречною також така форма самостійної роботи, як ознайомлення з матеріалами науково-практичних конференцій з психології, на різну тематику та різного рівня. Завдяки цьому вони можуть ознайомитися з напрямками досліджень у різних галузях психологічної науки, специфікою їхнього дослідження і висвітлення тощо. Така форма самостійної діяльності є важливою складовою залучення студентів до участі у студентських наукових конференціях.

3. *Читати науково-популярні книжки з психології*. Майбутні психологи повинні також цікавитися сучасною науково-популярною літературою, в якій висвітлюються різні психологічні проблеми не для фахівців, а для широкого загалу. Вони повинні орієнтуватися в тому, які основні психологічні проблеми цікавлять широке коло читачів, хто саме з сучасних авторів працює над тим, щоб задовільнити попит населення на такі знання; як і те, що саме можуть дізнатися ті, хто цікавиться психологією, з таких видань. Нерідко інформація з науково-популярних видань, що зацікавила, може дати поштовх до пошуків відомостей у наукових виданнях або й до проведення самостійних розвідок.

4. *Читати періодичні науково-популярні видання з психології*. Чимало цікавої інформації містять і науково-популярні видання з психології: «Експеримент», «Психологія для всіх», «Психологія і я» та ін. Вони в доступній формі розглядають важливу інформацію, необхідну для вирішення поширених психологічних проблем, причому нерідко їхніми авторами є фахові психологи відповідного рівня. Ознайомлення з такими публікаціями дозволяє орієнтуватися у широкому колі питань, якими цікавляться читачі таких видань, розширює кругозір майбутніх психологів і орієнтує їх на пошук актуальних тем і можливостей вирішення поширених проблем.

5. *Дивитися телепередачі психологічного спрямування*. Сьогодні на вітчизняному телебаченні є чимало передач, які містять актуальні інформацію, психологічного змісту, для широкого загалу, зокрема тих глядачів, хто цікавиться психологією. Передусім це передачі які веде психолог Дмитро Карпачов: "Детектор брехні", "Врятуйте нашу сім'ю", "Кохана ми вбиваємо дітей", "Вагітна у 16", "Правила життя", "Один за всіх", "Доньки-матері", "Як вийти заміж" та деякі інші. Крім цього, є науково-популярні серіали психологічного спрямування: "Ігри розуму", "Мозок людини", "Планета мавп" та деякі інші.

6. *Дивитися кінофільми психологічного змісту*. Перш, ніж приступити до аналізу певних ситуацій, що постають у повсякденній роботі практичного психолога, доцільно ознайомитися з ними, наприклад, на матеріалі кінофільмів. Адже у багатьох художніх фільмах реалістично відображені ситуації із повсякденного життя різних людей, які містять різні психологічні проблеми. На таких ситуаціях доречно вчитися майбутнім психологам, проте спостерігати їх у реальному житті набагато складніше, а у багатьох випадках і взагалі неможливо. Одержаний матеріал необхідний для опрацювання, при вивченні різних предметів і розгляді ситуацій різного характеру, тому така підготовка є важливою передумовою формування необхідного досвіду.

7. *Читати психологічну художню літературу*. Не менш важливим елементом самостійної роботи майбутніх фахівців із психології є читання художніх творів психологічного спрямування. Передусім це сентиментальний роман, як жанр, що поклав початок висвітлення внутрішнього світу персонажів, глибин і таємниць їхнього душевного життя. А також психологічний роман, як і модерний психологічний роман. У творах такого спрямування знайшли відображення психологічні особливості персонажів, які становлять глибинні пласти психіки, проте не досліджені науковими методами. Вони мають значний інтерес не тільки для певних міркувань, дають матеріал для самоспостереження і самоаналізу, але й матеріал для самостійних наукових досліджень.

8. *Освоїти процедуру планування та проведення наукового дослідження*. З різних навчальних курсів студенти-психологи знають про методи наукових досліджень у психології, як і процедуру та специфіку їхнього застосування. Проте одна справа − знати, а інша − спробувати застосувати їх на практиці; що свідчить про перехід на вищий ступінь процесу пізнання. Тому майбутнім фахівцям варто спробувати освоїти хоча б деякі, нескладні в опануванні методи наукового дослідження, причому такі, що не потребують наявності складного лабораторного обладнання. Розпочати можна з найпростіших методів, з яких свого часу починалася наукова психологія, згодом можна перейти до складніших.

9. *Спостерігати за власним потоком свідомості та фіксувати його (зокрема, вести щоденник).* Дуже корисно навчитися спостерігати за вмістом власної свідомості, а також фіксувати його. Спостерігати за проявами роботи відчуттів, фіксувати емоційні стани, почуття й ін. А ще відмічати ситуації, в яких вони проявляються, помічати асоціативні зв'язки між різними психічними проявами тощо. З огляду на це доцільно вести щоденники, в яких фіксувати прояви власного душевного життя, займатися самоспостереженням і самоаналізом, вправлятися у здійсненні рефлексії тощо.

10. *Цікавитися сновидіннями і основами роботи з ними.* Крім проявів свідомості, не менш важливо навчитися помічати і фіксувати прояви підсвідомої діяльності власної психіки. Одним з методів виявлення підсвідомих проявів психічної активності є аналіз сновидінь. Відповідно, майбутні психологи повинні вміти фіксувати власні сновидіння, вміти їх аналізувати і тлумачити, а також використовувати отриману інформацію. Для цього їм потрібно знати основні підходи до роботи зі сновидіннями, і набути необхідний практичний досвід роботи з ними.

11. *Займатися самопізнанням.* Кожен студент-психолог може і повинен займатися вивченням власних психологічних особливостей: процесів, станів і властивостей, які можна досліджувати як за результатами самоспостереження, так і аналізу власної поведінки, дій, цілей, мотивів, результатів власної діяльності й іншими проявами. Для цього можна також використовувати різні діагностичні методики, які необхідно апробувати на власному досвіді. Результати такої роботи можна використати не лише для пізнання власних особливостей, але й використати для самовдосконалення.

12. *Складати і виконувати програму саморозвитку.* На основі набутих знань про власні психологічні особливості, наявні переваги і недоліки, кожен студент-психолог повинен вміти скласти програму самовдосконалення. Для цього потрібно використати знання про можливості розвитку і корекції певних якостей, особливості організації діяльності для їхнього задіяння тощо. В результаті такої діяльності можна максимально наблизити Я-реальне до бажаного образу, Я-ідеального. Вміти робити це необхідно з огляду на те, що багато проблем, з якими будуть звертатися клієнти до практичних психологів, вирішуються саме таким чином; відповідно, освоїти таку можливість потрібно кожному психологу, вміти складати індивідуальну програм розвитку для конкретного клієнта, з врахуванням наявних даних, можливостей і запитів.

13. *Опанувати аутотренінг.* Практичному психологу важливо знати прийми саморегуляції психічних станів, відповідно, йому необхідно освоїти методи медитації або аутотренінгу. В дальнішому у багатьох випадках ці знання знадобляться для вирішення завдань, що постають у його повсякденній діяльності з клієнтами, для усунення впливу неоптимальних психічних станів. Адже вони не лише знижують продуктивність діяльності, можуть призвести до формування узалежнень; депресивні стані можуть також мати наслідком прояви суїцид них схильностей. Відповідно, постає завдання не лише навчитися цим методам, але й вміти застосовувати їх у майбутньому в своїй практичні діяльності за фахом.

14. *Вивчати і писати листи.* Для розвитку мислення, вміння висловлюватися, важливо постійно фіксувати власні думки, для цього корисно не лише читати листи, (наприклад, листування З. Фройда і К. Г. Юнга), але й самому писати їх. У них автор не лише фіксує власні стани, і спричинені ними думки і переживання, але й полемізує, відстоює власну думку тощо. На відміну від щоденників, де достатньо лише зафіксувати висловлювання, наміри і т. п., в листах потрібно враховувати особливості психології адресата, вміти відстоювати власну думку, аргументувати, доводити, переконувати, наводити приклади і т. д. Тут автор повинен визначити міру відвертості, доказовості, яких варто притримуватися, вміти стати на позицію потенційного співрозмовника, передбачити його реакцію. Проте така полеміка розвиває цілком конкретні вміння і якості, необхідні кожному психологу.

15. *Досліджувати літературу сповідального характеру.* Робота практичного психолога передбачає наявність у взаємодії з клієнтом наявності певного рівня відвертості, чому також необхідно і можна навчитися. Адже для того, щоб робота психолога з клієнтом була успішною, він повинен викликати довіру у своїх клієнтів, не вміючи організувати і вести відверту бесіду, він не може допомогти тому, хто цього потребує. Звісно, цьому найкраще навчатися з власного досвіду, проте навіть у такому випадку не уникнути низки прикрих помилок. Однак такому вмінню можна навчатися, поступово, причому доцільно розпочинати з читання й аналізу літератури сповідального характеру, для якої характерний найвищий ступінь відвертості, причому для найширшого загалу.

16. *Цікавитися психологією процесу вивчення іноземних мов.* Для поповнення знань з обраної спеціальності професійному психологу сьогодні не достатньо знати лише рідну мову, оскільки літератури, як навчальної, так і наукової сьогодні в Україні видається вкрай мало. Причому вона далеко не завжди відповідає чинним вимогам до знань, які необхідно набути в процесі навчання у ВНЗ, і не відображає стан досліджень у різних галузях сучасної наукової психології. Відповідно, стоїть завдання освоїти не одну, а навіть дві чи й більше іноземних мов; що не під силу більшості з тих, хто прагне освоїти фах практичного психолога. Проте сам процес навчання, як і вивчення іноземних мов – це чиста психологія, що актуалізує проблему вивчення його закономірностей. Займаючись дослідженнями за даною темою, майбутні психологи зможуть не лише апробувати набуті знання на собі, чим покращити власний рівень володіння іноземними мовами. У майбутньому вони також зможуть допомогти тим, хто звернеться до них із аналогічною проблемою.

17. *Досліджувати внутрішній світ людини (за матеріалами з філософії, літератури, поезії, живопису, музики, а також власними спостереженнями).* Виявляється, досліджувати внутрішній світ можна не лише на підставі самоспостереження, вивчення щоденників чи лис-

тів, читання літератури чи перегляду кінофільмів психологічного спрямування. Не менш вагомі результати можна отримати, вивчаючи праці з філософії, відповідного спрямування, літературні твори, класичну і сучасну поезію, а також спостерігаючи за процесом власного духовного становлення. Сюди ж можна включити живопис, як класичний, так і різні його модерні напрямки, а ще класичну музику і все можливі її сучасні течії та напрямки; що розширить уявлення про роль психології у житті кожної людини, як і у культурі загалом.

18. *Займатися апробацією тестів та інших практичних методик психологічного дослідження.* Студенти-психологи в процесі вивчення різних предметів за спеціальністю не лише знайомляться з методологією, принципами і методами сучасної психологічної науки. Вони на практичних заняттях, а також в ході написання курсових і дипломних робіт апробують і вчаться застосовувати на практиці різні діагностичні методики. Всі ці, а також інші методики, використання яких не передбачено навчальними програмами з певних дисциплін, студенти можуть і повинні апробувати й освоїти самостійно. Цим вони підготують собі базу для подальшого можливого їх використання у повсякденній роботі за обраною спеціальністю. Адже їм потрібно знати не лише можливості та сфери застосування різних діагностичних методик і вміти здійснити підрахунок одержаних результатів, але й здійснити їхню інтерпретацію, пояснити можливості й особливості їхнього застосування тощо, особливо в комплексі з іншими даними.

19. *Спостерігати за проявами психічних явищ і поведінкою людей.* Потрібно вміти організувати і провести цілеспрямоване спостереження, в результаті якого можна здобути важливі для вивчення певного об'єкта та подальшої роботи з ним дані – завдання, яке тільки на перший погляд здається простим і доступним кожному. Як свідчить практика організації та проведення таких спостережень – цьому також потрібно навчатися, причому не менш важливо не лише скласти план і карту фіксації результатів такого спостереження, але й зафіксувати необхідні дані, а потім адекватно опрацювати і пояснити їх. Без певного досвіду такої роботи навіть просте спостереження не дасть необхідного результату, тому і такою роботою студенти також повинні займатися, у т. ч. самостійно.

20. *Вивчати логіку і застосовувати ці знання на практиці для психологічних потреб.* Виклад будь-якого матеріалу, від написання реферату, доповіді чи статті – потребує не лише вміння висловлюватися, але й будувати цілі послідовності висловлювань, що ведуть до отримання певного результату. Відомо, що такі побудови повинні підпорядковуватися законам логіки, однак сьогодні студентам, що навчаються за спеціальністю «Психологія», навіть ознайомчого курсу «Логіки» не викладають. Дана обставина актуалізує завдання освоїти логіку самостійно, за відповідним підручником; не менш важливо набути досвіду практичного застосування цих знань, що необхідно у практичній діяльності.

21. *Опанування системи наукових доказів.* На логічних побудовах будується система наукових доказів, яку також важливо опанувати майбутнім фаховим психологам. Причому таке вміння потрібно буде не лише при написання курсових і дипломних робіт, чи при залученні до студентської науково-дослідної роботи. У повсякденній практичній діяльності психолога також нерідко зустрічаються ситуації, які потребують наявності такого вміння, як і вміння переконувати, не лише колег, але й клієнтів, керівництво, партнерів та ін. Відповідно, постає завдання практикуватися і в такій діяльності.

22. *Опанувати написання відгуків, рецензій, доповідей, тез тощо.* Важливо також опанувати процедуру написання наукових праць різного характеру: спочатку відгуків, рецензій, тез, доповідей, а згодом звітів і статей. З огляду на те, що будь-які з одержаних результатів, що заслуговують уваги, можуть бути оприлюднені в середовищі фахівців відповідного профілю. Так само важливо підготувати презентацію до виступу, знайти і вигідно подати певний наочний матеріал тощо; такі вміння в наш час потрібні кожному фахівцю. Іноді про виконання таких видів робіт викладачі розповідають при читанні різних навчальних дисциплін, проте здобувати необхідний досвід їхнього виконання студентам потрібно самостійно, зокрема, у позааудиторній навчальній діяльності.

23. *Цікавитися роботою психологів.* Для того, щоб стати практичним психологом, важливо спостерігати за роботою тих, хто вже здобув відповідний фах і успішно працює за спеціальністю. Щоб отримати таку можливість, студенти проходять різні види практики; проте, на жаль, такого досвіду виявляється не достатньо, і після першого ознайомлення важливо продовжити цю діяльність, поступово розширюючи та поглиблюючи її. Відповідно, постає завдання знайти і реалізувати таку можливість, різними доступними способами, які не надає організована у ВНЗ практика.

24. *Опанувати процедурою психологічного аналізу.* Нерідко ситуації, з якими зустрічається у повсякденній діяльності сучасний психолог, видається вкрай заплутаними і незрозумілими, часто настільки, що неможливо організувати роботу з вирішення наявної проблеми. У такому випадку необхідно застосувати процедуру психологічного аналізу, щоб ідентифікувати основні чинники даної ситуації, а також виявити можливості для її вирішення. Проте здійсненню психологічного аналізу сьогодні не навчають у ВНЗ, зокрема і студентів-психологів; через що постає завдання самостійного його опанування. Як було з'ясовано, в ході навчальної діяльності доцільно спочатку залучити студентів до здійснення психологічного аналізу ситуацій із художніх творів, кінофільмів тощо.

25. *Цікавитися роботою громадських організацій психологічного спрямування.* Чималі можливості для здійснення різних видів діяльності відкривають перед студентом-психологом громадські організації психологічного напрямку. Робота у таких організаціях дає майбутньому психологу змогу набути досвіду у такій важливій сфері, як поширення і популяризація знань із психології серед широкого загалу, досвід проведення все можливих корисних акцій, встановлен-

ня зв'язків з іншими подібними організаціями, у т. ч. і за кордоном, реалізація спільних проектів, пошук і залучення коштів – без опанування подібних вмінь не можна уявити сьогодні роботу фахового психолога на належному рівні.

Як видно з наведеного переліку, можливостей для здійснення позааудиторної роботи надто багато, – причому наведена інформація не вичерпує всіх наявних можливостей, – тому кожен може обрати з запропонованого переліку передусім те, що йому більше до вподоби. Крім цього, потребує подальшої розробки методика залучення студентів до такого виду діяльності, укладання необхідних методичних матеріалів для її забезпечення. Наприклад, варто запропонувати відповідну форму інформування викладачів про її проведення; дуже корисно було би також регулярно обговорювати як одержану інформацію, скажімо, у студентському дискусійному клубі, такі і актуальні завдання управління різними формами самостійної роботи студентів – серед викладачів. Ці та інші питання потребують подальшої розробки і продовження досліджень у цьому напрямку. Цікаво навіть дослідити те, що саме і в якій кількості обирає кожен конкретний студент із запропонованого, і яким чином використовує одержану інформацію; і що думає про такий вид його підготовки, як і загалом вплив позааудиторної навчальної діяльності студентів на процес формування їхньої професійної компетентності.

Тобто, в найширшому сенсі, ставиться завдання не тільки вивчити психологію, здати заліки та екзамені з усіх передбачених навчальною програмою даної спеціальності навчальних курсів, але й займатися психологією, на практиці, і навіть більше – жити нею. Тут вже йдеться не стільки про навчання чи учіння, а скоріше про вироблення певного стилю життя, що матиме наслідком формування відповідного світогляду і певного типу особистості, необхідного для успішної професійної діяльності в сфері психології.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив встановити, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і відповідно організувати позааудиторну навчальну діяльність студентів, які навчаються у ВНЗ в сучасних умовах.

2. Проведене аналітичне дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду, допомогло виявити особливості налагодження позааудиторної навчальної діяльності студентів, її основні напрямки, підходи, і уточнити завдання, що необхідно вирішити при її впровадженні.

3. Дослідження проблеми, яка розглядається в даній роботі, дозволило з'ясувати основні можливості, напрямки та сформулювати завдання, котрі необхідно вирішити при організації позааудиторної навчальної діяльності майбутніх фахових психологів, що допоможе вдосконалити процес формування їхньої професійної компетентності під час навчання у ВНЗ.

У майбутньому передбачено провести дослідження, яке передбачає здійснити з'ясування й аналіз труднощів, які виникають при налагодженні позааудиторної навчальної діяльності майбутніх фахових психологів.

Список літератури:

1. Благініна С.В. Підвищення ефективності підготовки студентів до професійної діяльності засобами позааудиторної роботи / С.В. Благініна // Психолого-педагогінчі науки. – 2013. – № 5. – С. 109-111.
2. Дёмина А.А. Психологический анализ самостоятельности будущего практического психолога / А.А. Дёмина // Психологія і соціологія : проблеми практичного застосування. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 14-15 березня 2014 р.). – Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 65-69.
3. Дружилов С.А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития / С.А. Дружилов. – Новокузнецк: Издательство ИПК, 2002. – 242 с.
4. Ендеберя І.В. Розвиток у студентів-психологів готовності до самостійної навчально-пізнавальної діяльності / І.В. Ендеберя // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Вип. 25. – Ч. 1. – С. 100-106.
5. Ендеберя І.В. Особливості розвитку самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / І.В. Ендеберя. – К., 2015. – 251 с.
6. Євдокимов В.І. Самостійна робота студентів / В.І. Євдокимов, Л.Д. Покроєва, Т.П. Аганова, В.В. Луценко. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2004. – 140 с.
7. Затворнюк О.М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності / О.М. Затворнюк // Рідна школа. – 2013. – № 11. – С. 62-65.
8. Зеліско Л.І. Культура як складова професійної підготовки особистості / Л.І. Зеліско // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 4. – С. 51-62.
9. Ігнатович О.М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / О.М. Ігнатович. – К., 2004. – 20 с.
10. Козліковська Н.Я. Позааудиторна робота як складова вищої освіти / Н.Я. Козліковська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ap.uu.edu.ua/article/512.
11. Кравець Н.Б. Самостійна робота студентів – одна з форм успішного оволодіння фаховою психологічною освітою / Н.Б. Кравець // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 4. – С. 146-152.
12. Кузнецова Е.В. Интенсификация процесса формирования профессиональной компетентности педагога-психолога : монография / Е.В. Кузнецова, О.И. Мезенцева, В.Г. Петровская, Л.Н. Степанова. – Новосибирск, 2013. – 200 с.
13. Кучеренко Є.В. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Є.В. Кучеренко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 20 с.
14. Литвиненко І.С. Особистісний аспект – проблематика професійного становлення студентів-психологів / І.С. Литвиненко // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. – 2014. – Т. 19. – Вип 1(31). – С. 186-194.

15. Ляшенко І.В. Організація позааудиторної роботи у вищій школі як умова підвищення ефективності навчально-виховного процесу / І.В. Ляшенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2196.
16. Мізюк М. Організація та проведення позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності студентів / М. Мізюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rogvetkoledg.in.ua/?p=1373.
17. Основні напрями, форми і методи організації позааудиторної роботи з навчальної дисципліни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tec.in.ua/.../Основні+напрями%2C+форми+і+методи+організації+поза аудиторної+роботи+з+навчальної+дисципліни&oq=.
18. Позааудиторна робота студентів. Робота куратора студентської групи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/17280924/pedagogika/pozaauditorna_robota_studentiv_robota_kuratora_studentskoyi_grupi.
19. Романовський О.Г. Упровадження інноваційних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх психологів / О.Г. Романовський // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2012. – № 3. – С. 3-13.
20. Скірко Р.Л. Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з громадськими організаціями в позааудиторній роботі ВНЗ / Р.Л. Скірко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – Випуск 5. – Запоріжжя, 2009. – С. 279-284.
21. Слободянюк І.А. Сучасні підходи до формування професійних навичок практичних психологів та соціальних педагогів в системі вищої освіти / І. А. Слободянюк // Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору : моніторинг якості освіти. – 2007. – Дод. III. – Т. 5. – С. 394-400.
22. Смеречак Л. Позааудиторна самостійна робота у системі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів / Л. Смеречак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file://C:/Users/User/Downloads/Mir_2011_12_18.pdf.
23. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки : Монографія / Н.Ф. Шевченко. – К.: Міленіум, 2005. – 298 с.
24. Ямницький О.В. Роль суб'єктивної активності в процесі становлення професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога / О.В. Ямницький // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. – 2014. – Т. 19. – Вип. 4(34). – С. 88-93.
25. Ярощук Н.П. Умови формування ціннісно-смислового ставлення до психології / Н.П. Ярощук // Молодий вчений. – № 2(5). – 2014. – С. 142-145.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПОДГОТОВКИ ПСИХОЛОГОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены возможности совершенствования процесса подготовки специалистов за счет налаживания их внеаудиторной учебной деятельности, с целью найти основные направления такой работы для подготовки будущих профессиональных психологов. Проведён обзор публикаций на эту тему, выяснены основные аспекты его рассмотрения и современное состояние изучения. Установлены особенности, подходы и направления организации внеаудиторной учебной работы студентов. Выявлены перспективные направления внеаудиторной учебной деятельности студентов-психологов. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований по данной теме.
Ключевые слова: внеаудиторная учебная деятельность студентов, актуальные задачи, основные подходы и направления организации, подготовка будущих профессиональных психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

ACTUAL TASKS OF PREPARATION OF PSYCHOLOGISTS IN PASSENGER EDUCATIONAL ACTIVITIES

Summary
The article examines the possibilities of improving the process of training specialists by setting up their non-auditing academic activities in order to find the main areas of such work for the training of future professional psychologists. An overview of publications on this topic was carried out, the main aspects of its consideration and the current state of study were clarified. The peculiarities, approaches and directions of organization of extra-curriculum educational work of students are established. The promising directions of non-auditing educational activity of students-psychologists are revealed. The conclusions from the work performed and the prospects for further research on this topic are drawn.
Keywords: out of classroom educational activity of students, actual tasks, basic approaches and directions of organization, preparation of future professional psychologists.

УДК 371.134

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ СПОРТИВНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Григоренко Г.В., Григоренко Д.П., Щигельська В.М.
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Стаття присвячена характеристиці процесу професійно-педагогічної освіти студентів факультету фізичного виховання та мотивації до здорового способу життя вчителя фізичного виховання в процесі його навчання у вищій школі при вивченні спортивно-педагогічних дисциплін. Розкриті теоретико-методологічні аспекти формування професійних якостей вчителя фізичної культури. Наведені дані педагогічної діагностики рівня сформованості культури здоров'я та творчої активності, здоров'ятворчих мотивів учнів випускних класів загальноосвітніх навчальних закладів міста як майбутніх студентів першого курсу. Автор звертає увагу на необхідність формування у студентів індивідуальної здатності до самоконтролю, самореалізації основних компонентів професійної та педагогічної підготовки, розвитку підходів майбутнього вчителя до особистих та соціальних стандартів його педагогічної майстерності.
Ключові слова: спортивно-педагогічні дисципліни, мотивація, умови, здоров'ятворча діяльність, професійна підготовка, моніторинг.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Концепція розвитку системи національної освіти, реформування вищої школи носять системний характер, охоплюючи при цьому структурні складові національної освіти в аспекті її суттєвої модернізації, оптимізації, реформування, наближення до рівня світових навчально-виховних, наукових та фахових стандартів [2; 3; 4; 5; 7]. Звісно, що такий масштаб цілей соціально-суспільного функціонування національної системи освіти, зокрема і фізичної культури вимагає від педагогічних університетів, інститутів та академій фізичної культури підготовки фахівців нової професійно-педагогічної формації, які здатні створити максимальні умови освітньо-оздоровчого середовища навчального закладу для вирішення означених завдань [2; 5; 6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки пріоритетним завданням державної освітньої політики є формування здорового способу життя як складової виховання. Важливість формування здорового покоління молоді відображена в нормативно-законодавчих документах: Національній доктрині розвитку освіти в Україні (XXI століття), Концепції «Нова українська школа», Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Реформування національної системи освіти передбачає модернізацію, удосконалення, оптимізацію, технологізацію та корінну перебудову системи професійно-педагогічної підготовки вчителів нової фахової формації.

Актуальність реформування системи підготовки фахівців в галузі освіти Е. Вільчковський, В. Григоренко, М. Карченкова, В. Мудрян, Б. Шиян, О. Шиян визначають тим, що в науково-освітньому середовищі України сформована нова парадигма освіти, положення якої вимагають від сучасних вчителів загальноосвітньої школи, викладачів вищої педагогічної школи, фахівців управління національною системою освіти і науки нового типу фахового мислення, інноваційних стратегій реалізації освітньо-виховних функцій в суспільстві.

Л. Сущенко підкреслює, що вища фізкультурна освіта повинна сприяти становленню культури здоров'я і здорового способу життя; доступ до вищої фізкультурної освіти всіх, хто для цього має необхідні здібності, мотивацію, а також адекватну підготовку на всіх етапах професійної фізкультурної діяльності; призначенням вищої фізкультурної освіти є не тільки надання фундаментальних професійних знань, а й виховання фізично, психічно, духовно і соціально здорового громадянина держави; вищі навчальні заклади повинні використовувати різні форми роботи для задоволення потреб української нації в заняттях фізичною культурою та спортом [5].

Професійно-педагогічна підготовка вчителя фізичного виховання, що технологічно структурована, є одним із продуктивних напрямків вирішення проблеми подолання кризового стану психосоматичного здоров'я підростаючого покоління, де особливу конструктивну позицію віддають саме інституту національної освіти, фізичній культурі, якості професійної підготовленості вчителів загальноосвітньої школи до їх здоров'ятворчої діяльності [1; 2; 3; 5; 7].

Мета професійно-педагогічної підготовки фахівців в галузі фізичної культури, фізкультурно-оздоровчої практики – виховання у підростаючого покоління здорового способу життя, культури здоров'я. Такі вчені, як В. Григоренко, О. Локшина, О. Матвієнко, Л. Сущенко, Б. Шиян зазначають, що цей процес, як системоутворюючий чинник, обумовлює зміст сучасної професіограми вчителя фізичної культури, викладача-тренера, педагога-реабілітолога та структуровану систему педагогічних технологій їх фахової підготовки до ефективної реалізації своїх соціальних, суспільних, професійно-педагогічних, духовних функцій [2; 3; 4; 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спортивно-педагогічні дисципліни є базовими в системі підготовки кадрів у галузі фізичного виховання та спорту, тому ефективність організації навчально-тренувального процесу закладає підґрунтя формування педагогічної майстерності та культури фахівця.

Актуальність проблеми формування у майбутнього вчителя фізичного виховання здібностей до здоров'ятворчої діяльності та пропаганди здорового способу життя обумовлена не тільки цілями та тенденціями розвитку сучасної педагогіки, але й в першу чергу, станом психосоматичного здоров'я учнів загальноосвітніх шкіл України. Викладене узагальнення ми використали, як концепт структурування фахової підготовки студентів факультету фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету до здоров'ятворчої діяльності в умовах систематичних занять з циклу спортивно-педагогічних дисциплін.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає в розкритті умов організації професійно-педагогічної підготовки вчителя фізичної культури при викладанні циклу спортивно-педагогічних дисциплін студентам факультету фізичного виховання. Основними завданнями дослідження є теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел та обґрунтування умов удосконалення організації професійно-педагогічної підготовки студентів факультету фізичного виховання. Питання з означеної проблеми включено до складу комплексної науково-дослідної роботи державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» та плану кафедри методики викладання спортивно-педагогічних дисциплін. Дослідження проводились серед учнів старшої школи міста Слов'янська Донецької області та студентів факультету фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету.

Для досягнення означеної мети були використані: теоретичні методи дослідження (аналіз психолого-педагогічної літератури з фізкультурно-оздоровчої тематики, порівняння, узагальнення); емпіричні (опитування, педагогічні спостереження, анкетування, перевірка ефективності технологій формування професійно-педагогічних здібностей вчителя фізичної культури) та методи математичної статистики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка педагога повинна бути організована так, щоб сформувати активну особистість, яка свою діяльність здійснює під впливом ефективних методів навчання з використанням інтерактивних педагогічних технологій, особистісно орієнтованого підходу у навчально-виховному процесі та мотивів, серед яких домінуючими є соціально значущі. Такий підхід у професійній підготовці студентів факультетів фізичного виховання забезпечує необхідні якісні зміни в пізнавально-мотиваційній сфері. Ці зміни дозволяють їм реалізувати особисті професійно-педагогічні мету та мотиви через самостійне визначення гнучких, перспективних цілей та їх креативне досягнення.

Проведене нами дослідження та його результати дають змогу констатувати: якщо зміст спортивно-педагогічних дисциплін комплексу спеціальної професійної підготовки вчителя фізичної культури, викладача-тренера будується як система завдань, а кожний студент орієнтується викладачем до самостійного виявлення теоретичних та методичних положень навчального курсу, якщо навчальна діяльність студента відпрацьовується в єдності структурних компонентів навчального курсу, то у нього складається внутрішня, достатньо стійка та узагальнена мотивація до навчання та креативної діяльності. Вони, як спеціалісти, будуть володіти високим рівнем цілепокладання, будуть займати внаслідок цього активну життєву позицію, зможуть продуктивно включатися в суспільно-педагогічну практику та усвідомлено удосконалювати себе та соціальну сферу своєї діяльності, особливо – в аспекті індивідуалізованого підходу до учнів та спортсменів.

Методологічною основою організації професійно-педагогічної підготовки вчителя фізичної культури при викладанні циклу спортивно-педагогічних дисциплін слід вважати принцип диференціально-інтегральних оптимумів, який розробив Григоренко В.Г., сутність якого полягає в розумінні педагогічної майстерності спортивного педагога як керованої системи, що складається із структурних компонентів, а саме професійних здібностей, єдність яких забезпечуватиме готовність його до інтегральної діяльності у реалізації головних завдань фізичного виховання людини. Основні положення такого підходу передбачають: – об'єктивне визначення рівня потенційних педагогічних здібностей (спеціальна фізична, техніко-тактична, теоретична, методична підготовленість) у абітурієнтів і студентів I курсу навчання; – систематичний педагогічний контроль динаміки розвитку потенційних здібностей студентів до актуальних професійних функцій діяльності вчителя протягом всього періоду навчання; – формування конкретних педагогічних здібностей, професійних умінь і навичок на практичних заняттях, які повинні бути інтегровані в рівень професійно-педагогічної майстерності через повний комплекс навчально-методичної та педагогічної практики; – функціонування програм організованого та самостійного вдосконалення відстаючих психолого-педагогічних компонентів на основі аналізу динаміки показників протягом всього періоду навчання; – оптимальний рівень педагогічної майстерності випускника повинен бути результатом суми диференціальних оптимумів у розвитку системи ведучих здібностей при наявності компенсаторних механізмів у вдосконаленні недостатньо виражених компонентів [1].

У процесі первинної педагогічної діагностики ми проаналізували дані рівня сформованості здоров'ятворчої діяльності та здоров'ятворчих мотивів у учнів випускних класів загальноосвітніх навчальних закладів міста як майбутніх першокурсників. Нами було встановлено домінуючу негативну динаміку: 54,8% респондентів характеризуються низьким рівнем, 36,5% – середнім і лише 8,7% – високим рівнем сформованості здоров'ятворчої діяльності та здоров'ятворчих мотивів. Негативна динаміка структурування оцінок інтенсивності зусиль та спрямованості здоров'ятворчої діяльності знаходиться у 100% випадків на граничному рівні оцінювання, що свідчить про наявність оздоровчо-виховних і мотиваційних резервів, освітньої, пізнавальної та здоров'ятворчої потенції, як життєвої компетентності особистості, яку потрібно постійно розвивати.

Ми вважаємо, що професійна підготовка педагога під час засвоєння спортивно-педагогічних дисциплін повинна бути організована так, щоб сформувати активну здорову особистість і закласти основи здоров'ятворчої діяльності та здоров'ятворчих мотивів у процесі навчально-виховної діяльності серед учнів загальноосвітніх шкіл та позашкільних закладів.

Починаючи з першого курсу навчання в педагогічному університеті кожен студент на рівні інтеріоризації цілей фахової підготовки повинен уявляти цей процес, як системний індивідуалізований вплив інтерактивних педагогічних технологій формування у нього постійного удосконалення складових педагогічної майстерності, що об'єктивно відображає рівень його професійно-педагогічної компетентності, особистісний рівень педагогічної культури.

Виникає реальна необхідність раннього формування у студентів факультету фізичного виховання індивідуальної здібності до особистісного самоконтролю, самоактуалізації всіх компонентів їх професійно-педагогічної підготовки, на засадах якої здійснюється привласнення студентами знань, навичок, умінь, рухової та педагогічної культури, соціально-моральних цінностей.

Домінування рефлексії в фаховій підготовці майбутнього вчителя фізичної культури забезпечує транспозицію цього компоненту професійно-педагогічної підготовки студентів у загальну сферу фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Вважаємо за доцільне під час навчання проводити системний моніторинг, який надасть можливість викладачу мати цілісну картину рівня фахової підготовленості студентів. Моніторинг професійно-педагогічних досягнень студентів факультету фізичного виховання в етапно-циклічній структурі їх фахової підготовки ми розглядали, як спеціально організований процес педагогічної діагностики результатів опанування ними фахових дисциплін навчального плану професійно-педагогічної підготовки вчителя фізичної культури в залежності від організаційно-педагогічних умов цього процесу. При цьому моніторинг виконує наступні організаційно-педагогічні функції: діагностичну, контролюючу, рефлексивно-пізнавальну, виховну, корегуючу, стимулюючу та організаційно-управлінську. В межах моніторингу оцінка використовується, як форма визначення та фіксування якісного стану об'єкта, що досліджується, вивчається та оцінюється в процесі його професійно-педагогічної підготовки.

Наші дослідження показали, що майже 73% технічних помилок, 19% психоемоційних дій, 9% резервних фізичних можливостей організму можна вдосконалити систематичною корекцією індивідуальних фізичних та психоемоційних навантажень. Корекційна робота зі спортивного вдосконалення (групова та індивідуальна) під час занять має за мету забезпечити максимальне досягнення позитивного результату, якість якої підтверджується під час змагань.

В процесі проведення педагогічної діагностики рівня фахової підготовленості студентів використовуються наступні ефективні методи: – усні (діалог, бесіда, звіт студента, відповіді на професійно-педагогічні запитання, вербальне моделювання та вирішення варіативних, проблемних, стандартних, комбінованих педагогічних ситуацій; – опитування (анкетування), скринінг-тести, заліки, екзамени; – письмові (тематично-фаховий твір, контрольна робота (тематична, підсумкова), педагогічні тести, психологічні тести, спортивно-педагогічні тести, пошуково-дослідницька робота студентів зі змістом структурно-логічних схем з безінформаційними блоками, курсові роботи, виступи на наукових конференціях); – психомоторні тести відносно оцінки професійно-педагогічної рухової підготовленості фахівця (координаційні тести, тести оцінки силових, швидкісних, швидкісно-силових здібностей, рівня розвитку спритності, гнучкості, рухомості у суглобах, спеціальної та аеробної витривалості) [2; 6].

Науково-методичне забезпечення навчальних, тренувальних занять передбачає постійне оновлення інформаційних джерел, співпрацю викладача, тренера та студентів, повний аналіз виконання вправ. Комплексний контроль дозволяє здійснювати взаємозв'язок між викладачем, тренером, студентами, спортсменами та впливати на рівень їх фізичної та спортивної підготовки.

У якості базових організаційно-педагогічних умов професійної підготовки фахівців ми рекомендуємо використовувати: – педагогічне проектування, моделювання, проблемні лекції, співавторські лекції, організаційно-діяльнісні ігри, лекції-візуалізації, діалоги, інтерактивні форми педагогічних технологій професійної підготовки (діяльність студентів у діадах, тріадах, мікрогрупах); – домінування суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками процесу професійної підготовки вчителя фізичної культури, тренера; – модульне структурування змісту фахових дисциплін; – орієнтація професійно-педагогічної підготовки на структуру сучасної професіограми фахівця в галузі фізичної культури; – ефективні методи виховання професійно-педагогічної мотивації, рефлексії, стимулювання самооцінки діяльності студентів протягом повного циклу їх професійної підготовки; – методи сучасного моніторингу фахової підготовленості вчителя фізичної культури (когнітивні, аксіологічні, праксіологічні, афективні, мотиваційно-потребнісні компоненти педагогічної майстерності) [1].

У контексті нашої роботи ми розглядали і питання особистісно орієнтованого формування у студентів певного рівня педагогічної культури. Сутність поняття «педагогічна культура вчителя фізичного виховання» дозволила розглядати його зміст як частину загальнолюдської культури особистості, до складу якої входять взаємопов'язані духовні, естетичні, матеріальні, гуманістичні цінності, знання та способи творчої педагогічної діяльності вчителя, що необхідні суспільству для забезпечення історичного процесу зміни поколінь та соціалізації особистості, формування її здатності до особистісної здоров'ятворчої діяльності, як основної цивілізаційної умови ефективності вищеозначених процесів.

Педагогічну культуру вчителя фізкультурно-оздоровчої галузі ми вивчали і формували у студентів шляхом актуалізації її наступних структурно-функціональних аспектів: – сфера професійно-педагогічної діяльності фахівця, що

включає суспільно-соціальні вимоги, очікування, закономірності духовно-фахової ідентифікації педагога в галузі фізичної культури; – місце загальнолюдської та національної культури, духовно-естетичних та педагогічних цінностей, що включають аксіологічні, праксіологічні, когнітивні, духовно-соматичні, мотиваційно-потребнісні та особистісно-соціальні компоненти фахової компетентності та педагогічної культури фахівця; – соціальний інструмент гуманізації відношень між поколіннями та передачі соціально-педагогічного досвіду.

Висновки і пропозиції. Таким чином, викладені характерні умови фахової підготовки майбутніх вчителів фізичної культури, їх особистісно орієнтованої освіти свідчать про те що одним з пріоритетів у системі професійно-педагогічної освіти з спортивно-педагогічних дисциплін є активне впровадження в навчально-виховний процес інтерактивних, особистісно орієнтованих педагогічних технологій, які відповідають вимогам часу та потребують постійного вдосконалення та корегування. Результати теоретико-методологічного дослідження свідчать про те, що формування у студентів факультету фізичного виховання під час вивчення спортивно-педагогічних дисциплін здібності до управління педагогічним процесом здоров'ятворчої діяльності учнів, моніторинг професійно-педагогічних досягнень, формування педагогічної культури забезпечує системне досягнення освітньо-виховних стандартів професійно-педагогічної діяльності фахівця та стандартів фізичної підготовленості і здоров'я підростаючого покоління нашої країни.

Підсумковий аналіз результатів нашого дослідження свідчить про те, що подальшої наукової розробки потребують проблеми формування організаторських якостей студентів факультету фізичного виховання у роботі позашкільних спортивних закладів .

Список літератури:

1. Григоренко В.Г. Теория дифференциально-интегральных оптимумов педагогических факультетов в физической и социальной реабилитации человека. – М.: ФСИ России, 2000. – 159 с.
2. Григоренко В.Г. Теоретичні та практичні аспекти побудови концептуальної моделі формування професійних здібностей педагога: теорія і практика / В.Г. Григоренко. – Одеса: Вид-во ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2003. – 167 с.
3. Матвієнко О.В. Створення моделі спеціаліста на засадах теорії освітньої інноватики // Педагогіка і психологія. 2004. – № 3. – С. 44-53.
4. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / За загальною редакцією О.І. Локшиної. – К.: «К. І. С.», 2004. – 128 с.
5. Сущенко Л.П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): монографія / Л.П. Сущенко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 442 с.
6. Шиян Б.М. Методика викладання спортивно-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах фізичного виховання і спорту : навч. посіб. / Б.М. Шиян, В.Г. Папуша. – Х.: ОВС, 2005. – 208 с.
7. Шиян О.І. Державна освітня політика з питань здорового способу життя молоді: монографія / Олена Шиян; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Л., 2010. – 295 с.

Григоренко Г.В., Григоренко Д.П., Щигельская В.Н.
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СПОРТИВНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
Статья посвящена характеристике профессионально-педагогической подготовки студентов факультета физического воспитания и мотивации к здоровому образу жизни учителя физической культуры в процессе его обучения в высшей школе при изучении спортивно-педагогических дисциплин. Раскрыты теоретико-методологические аспекты формирования профессиональных качеств учителя физической культуры. Приведены данные педагогической диагностики уровня сформированной культуры здоровья и творческой активности, здоровьетворческих мотивов учащихся общеобразовательных школ города как будущих студентов первого курса. Автор обращает внимание на необходимость формирования у студентов индивидуальной способности к самоконтролю, самореализации основных компонентов профессионально-педагогической подготовки, развитию подходов будущего учителя к личным и социальным стандартам его педагогического мастерства.
Ключевые слова: спортивно-педагогические дисциплины, мотивация, условия, здоровьетворческая деятельность, профессиональная подготовка, мониторинг.

Hryhorenko H.V., Hryhorenko D.P., Shigelskaya V.M.
Higher Educational Establishment «Donbass State Pedagogical University»

ORGANIZATION OF PROFESSIONAL PEDAGOGICAL PREPARATION OF TEACHER OF PHYSICAL CULTURE IN THE TEACHING OF SPORTS-PEDAGOGICAL DISCIPLINES

Summary
The article is devoted to the characteristics of the process of professional and pedagogical education of students of the faculty of physical education and motivation to a healthy lifestyle of a teacher of physical education in the process of his training in high school in the study of sports and pedagogical disciplines. The theoretical and methodological aspects of the formation of professional qualities of the teacher of physical culture are revealed. The data of pedagogical diagnostics of level of formation of culture of health and creative activity, health-creative motives of pupils of final classes of educational institutions of the city as future students of the first course are provided. The author draws attention to the need to develop students' individual ability to self-control, self-realization of the main components of professional and pedagogical training, the development of approaches of the future teacher to the personal and social standards of his pedagogical skills.
Keywords: sports-pedagogical disciplines, motivation, conditions, health activity, professional training, monitoring.

УДК 378.011.3-051:796:796.5

ОРГАНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ТУРИЗМУ ДО СПОРТИВНО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ

Гук Н.А.
Дрогобицький державний педагоігчний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам підготовки спеціалістів з туризму та фізичного виховання у вищих навчальних закладах. Розкрито поняття готовності до спортивно-туристичної роботи. Представлено організаційну модель підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та туризму до спортивно-туристичної роботи. Обґрунтовано структурні складові системи професійної підготовки. Запропонована модель враховує опанування у навчально-виховному процесі спеціальних знань, практичних умінь і навичок, розвиток професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: фахівець фізичної культури та туризму, професійна підготовка, спортивно-туристична робота, модель, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців до організації та проведення різноманітних форм рекреаційних, спортивних, туристичних заходів є складним і відповідальним завданням. Вчителі фізичної культури, які організовують туристичні подорожі з активними формами пересування, інструктори туристичного супроводу повинні володіти певною фізичною, морально-вольовою, теоретичною і техніко-тактичною підготовкою, щоб грамотно організовувати і здійснювати керівництво різноманітними туристсько-спортивними заходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці досліджують різноманітні аспекти підготовки спеціалістів з туризму та фізичного виховання. Серед них: Кобзова С.М., Конох А.П., Криволапов Е.А., Люта Д.А., Мулик К.В., Носко М.О., Шафранський В.В. та інші.

Шафранський В.В. в змісті професійної діяльності фахівця зі спортивно-оздоровчого туризму окрім того, що спортивно-оздоровча діяльність спрямовується на формування здорового способу життя, моральне та фізичне оздоровлення, патріотичне виховання молодого покоління, визначає нову функцію – фізкультурно-спортивно-туристську, спрямовану на фізичний розвиток людини, збереження її здоров'я, задоволення потреб в активному дозвіллі [7, с. 14].

Конох А.П. професійну підготовку майбутніх фахівців спортивно-оздоровчого туризму визначає як процес, що відображає науково й методично обгрунтовані заходи вищих навчальних закладів, спрямованих на формування протягом терміну навчання рівня професійної компетентності і компетенції особистості, достатнього для організації спортивно-оздоровчого туризму в закладах освіти, серед різних груп населення регіону, успішної праці в усіх ланках активного туризму з урахуванням сучасних вимог ринку праці [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні теоретичні дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми професійної підготовки фахівців сфери спорту та туризму у вищих навчальних закладах. Концептуальні засади формування професійних компетенцій потребують постійної уваги і вдосконалення. Створення умов для професійної підготовки майбутніх фахівців неможливе без здійснення моделювання майбутньої професійної діяльності в навчальному процесі [3, с. 134], тому предметом нашого дослідження ми обрали процес моделювання системи професійної підготовки фахівців сфери спорту і туризму.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування організаційної моделі фахової підготовки майбутнього фахівця фізичної культури та туризму до спортивно-туристичної роботи у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає Цюкало Л.: «У суспільстві вважається, що туризм – це відпочинок. Але для вищих навчальних закладів він – частина навчально-виховного процесу» [6, с. 456].

Навчально-виховний процес у ДДПУ ім. І. Франка з підготовки фахівців фізичної культури та туризму до спортивно-туристичної роботи можна представити у вигляді моделі. Модель дозволяє врахувати усі структурні складові навчального процесу для забезпечення максимальної його ефективності.

Модель трактується як уявний чи умовний (зображення, опис, схема тощо) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його представник [5]; як штучно створений об'єкт у вигляді схеми, який відображає і відтворює у більш простому та грубому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами досліджуваного об'єкта [1].

Під готовністю студента до майбутньої професійної діяльності ми розуміємо сформованість у нього необхідних професійних знань, умінь, навиків, якостей. Тому, моделюючи процес підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи, ми брали до уваги: 1) закони України «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт», «Про туризм», положення «Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні на 2010-2020 рр.»; 2) структурні компоненти готовності фахівців фізичної культури та туризму; 3) теоретико-методологічні засади щодо професійної підготовки фахівців сфери спорту та туризму; 4) зміст робочих навчальних програм із фахових дисциплін; 5) відповідність теоретичних курсів практичним предметам.

Розроблена нами модель узгоджується з освітнім простором ВНЗ, є простим і зрозумілим робочим інструментом, адекватним і доступним способом досягнення поставленої мети.

Організаційну модель системи підготовки майбутнього педагога до спортивно-туристичної роботи представлено як сукупність взаємозалежних складових, єдність та інтеграція яких сприяє ефективній та цілеспрямованій професійній підготовці майбутніх фахівців. Схематичне зображення моделі подано на рис. 1.

Як видно з рис. 1, модель підготовки майбутнього педагога до спортивно-туристичної роботи охоплює наступні структурні складові: цільову, теоретико-методологічну, змістову, діяльнісну, результативну.

Цільова складова репрезентує мету та завдання, які визначають зміст роботи. Метою реалізації моделі є підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та туризму до туристично-спортивної роботи.

Відповідно до мети, сформульовано завдання процесу підготовки студентів:

– оволодіння знаннями, уміннями і навичками з основ спортивно-туристичної діяльності;

– вивчення теорії, методики і організації фізичного виховання, тренування в туризмі;

– забезпечення необхідного рівня фізичної підготовленості майбутніх організаторів спортивно-туристичної роботи.

Теоретико-методологічна складова включає методологічні підходи, дидактичні принципи, органі-

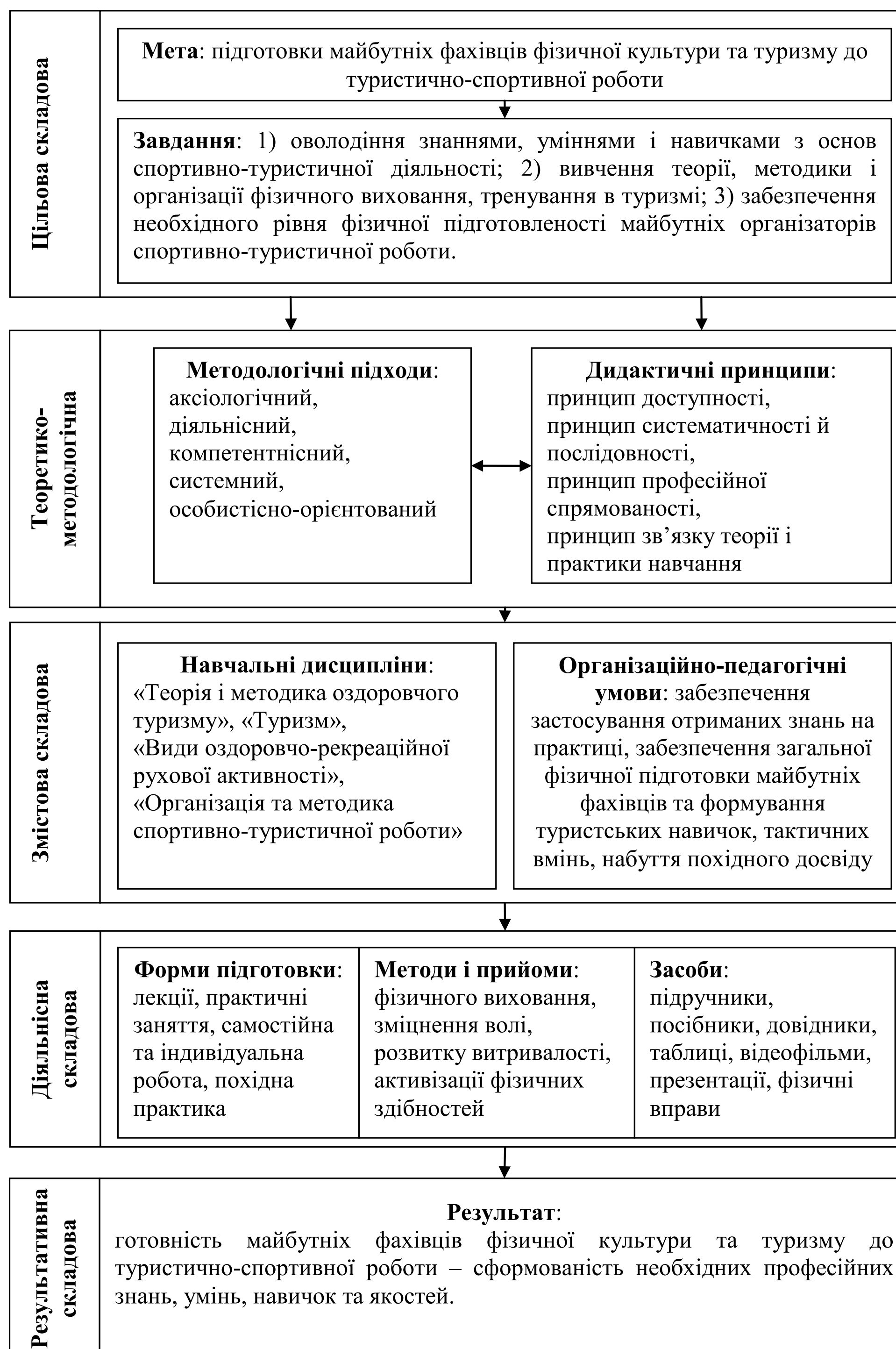

Рис. 1. Модель підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи

заційно-педагогічні умови, на яких базується процес теоретичної та практичної фахової підготовки.

В основу професійної підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи покладено наступні методологічні підходи: аксіологічний, діяльнісний, компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований.

Аксіологічний підхід забезпечує формування у студентів ціннісного ставлення до туризму як діяльності, що має оздоровчий вплив на організм, фізично вдосконалює та загартовує.

Діяльнісний підхід полягає в оволодінні необхідними знаннями, вміннями та навичками, що формують позитивну мотивацію на майбутню спортивно-туристичну діяльність.

Сутність компетентнісного підходу полягає у формуванні професійних компетентностей майбутнього фахівця. Компетентність проявляється в діяльності і не обмежується лише певними знаннями або вміннями, тому компетентнісний підхід охоплює такі категорії, як готовність до пізнання, здібності, соціальні навички, які сприяють мобільності фахівця у вирішенні професійних завдань.

Системний підхід забезпечує єдність, взаємозв'язок структурних і змістових частин моделі підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи. Організація процесу професійної підготовки студентів до майбутньої діяльності враховує суб'єктивні та об'єктивні чинники.

Особистісно-орієнтований підхід забезпечує створення оптимальних умов (врахування особистісних потреб, індивідуальних інтересів та можливостей) для всебічного розвитку особистості студента.

Організаційна модель підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи базується на системі дидактичних принципів. Серед них: принцип доступності, принцип систематичності й послідовності, принцип професійної спрямованості, принцип зв'язку теорії і практики навчання.

Принцип доступності передбачає, що зміст професійної підготовки у ВНЗ є посильним, відповідає здібностям і можливостям студентів.

Принцип систематичності й послідовності професійної підготовки ґрунтується на тому, що знання, уміння і навички формуються у визначеній, логічній послідовності.

Принцип професійної спрямованості передбачає вибір змісту, методів, засобів та форм навчання студентів відповідно до особливостей майбутньої професійної практичної діяльності.

Принцип зв'язку теорії і практики навчання полягає в тому, що теоретичний матеріал, який засвоюють студенти, має бути підкріплений практичними уміннями та навичками.

Перераховані методологічні підходи та дидактичні принципи взаємопов'язані і в сукупності забезпечують ефективність навчально-тренувально-виховного процесу.

Змістова складова відображає профільні дисципліни і курси, які передбачають оволодіння необхідних знаннями, навичками для організації та проведення спортивно-туристичної діяльності. Зміст навчальних планів враховує аспекти підготовленості фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму, які запропонували Мулик К. і Носко М.: педагогічний, медико-біологічний, туристсько-краєзнавчий, психологічний, організаторський, матеріально-технічний [4, с. 218].

Цілеспрямована підготовка майбутніх фахівців спортивно-оздоровчого туризму здійснюється під час вивчення дисциплін медико-біологічного, психолого-педагогічного, спортивно-педагогічного циклів, спрямованих на отримання необхідних знань та вдосконалення практичних вмінь. Студенти опановують знання і паралельно з цим відпрацьовуються практичні вміння, необхідні для організації та проведення спортивно-туристичних заходів.

Ефективне засвоєння студентами знань та опанування вмінь досягається через активні види навчання, які поєднуються з різними методами та прийомами педагогічної взаємодії. Актуалізація такого навчання пояснюється необхідністю загально-туристської та спеціальної підготовки. Загально-туристська підготовка це – теоретична підготовка, яка передбачає отримання різноманітних знань, необхідних для ефективного здійснення туристсько-спортивної діяльності. Спеціальна підготовка спрямована на формування у майбутніх фахівців системи спеціальних професійних знань, а також на формування комплексу практичних умінь і навичок в різних галузях туристсько-спортивної діяльності.

Зміст підготовки студентів до спортивно-туристичної роботи включає систему знань, умінь та навичок з навчальних дисциплін «Теорія і методика оздоровчого туризму», «Туризм», «Види оздоровчо-рекреаційної рухової активності», «Організація та методика спортивно-туристичної роботи». На лекціях студенти знайомляться з основними формами рекреаційно-оздоровчої роботи, місцем використання сучасних оздоровчих систем у рекреаційній роботі. З методичними основами організації та проведення туристичної роботи; завданнями, форми та особливостями спортивно-оздоровчого туризму; особливостями проведення туристичних походів різного типу, правилами організації та проведення спортивно-оздоровчих походів, масових туристичних заходів.

На практичних заняттях студенти оволодівають методикою організації заходів з спортивного туризму, навичками проведення походів, орієнтування на місцевості, техніки пересування та подолання природних перешкод, вчаться застосовувати різні форми рекреаційно-спортивної діяльності, вдосконалюють індивідуальну фізичну, техніко-тактичну та психологічну підготовку.

Змістова складова враховує низку організаційно-педагогічних умов, які сприяють ефективності процесу професійної підготовки студентів до спортивно-туристичної роботи. Ми виділяємо наступні умови: забезпечення застосування отриманих знань на практиці, забезпечення загальної фізичної підготовки майбутніх фахівців та формування туристських навичок, тактичних вмінь, набуття похідного досвіду.

Діяльнісна складова визначає засоби, форми і методи підготовки майбутніх фахівців. Формувальні, навчально-виховні засоби добираються відповідно до структури професійної готовності.

Основними формами професійної підготовки є лекції, практичні заняття, самостійна та інди-

відуальна робота, похідна практика, змагання зі спортивного орієнтування та техніки спортивного туризму.

У ході практичної підготовки застосовуються наступні методи і прийоми: методи фізичного виховання, прийоми зміцнення волі, розвитку витривалості (ходьба, біг, стрибки, спортивне орієнтування на місцевості, походи вихідного дня), сили (силові вправи), спритності (спортивні та рухливі ігри, ходьба по колоді, тросі, камінню тощо), гнучкості (вправи на розтягування), швидкості (швидкісні вправи).

Засобами формування готовності студентів до спортивно-туристичної роботи є інформаційні засоби (підручники, посібники, довідники), дидактичні засоби (таблиці, відеофільми, презентації), фізичні вправи. Застосування згаданих форм, методів і прийомів забезпечує функціонування моделі в умовах вищого навчального закладу.

Результативна складова передбачає оцінку показників ефективності навчального процесу. Контроль знань є невід'ємним елементом системи фахової підготовки у ВНЗ. На етапі контролю виявляється рівень опанування студентами необхідних теоретичних знань та практичних умінь та визначається їх відповідність запланованим завданням та критеріям навчального процесу. Ми застосовуємо поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль проводиться на семінарських та практичних заняттях (опитування, самостійні та контрольні роботи, тестові завдання, виконання спортивних нормативів, проходження маршруту певної категорії складності тощо). Підсумковий контроль має форму заліку або іспиту і визначає результативність системи фахової підготовки студентів.

Висновки і пропозиції. Відображений у моделі процес підготовки майбутніх фахівців до спортивно-туристичної роботи у вищому навчальному закладі розглядається нами як процес поступального теоретичного та практичного навчання, фізичного розвитку особистості студента із застосуванням визначених принципів та організаційно-педагогічних умов, із використанням ефективних і надійних засобів, форм та методів професійної підготовки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці спеціальних методик та програм педагогічної перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців фізичної культури та туризму до професійної діяльності.

Список літератури:

1. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и … неопределенность / А.Н. Дахин // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 21-26.
2. Конох А.П. Професійна підготовка майбутніх фахівців спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / А.П. Конох. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.
3. Криволапов Е.А. Модель формування професійної компетентності з безпеки туризму у майбутніх фахівців туристичної галузі / Е.А. Криволапов // Молодий вчений. – 2018. – № 4.2(56.2). – С. 134-137.
4. Мулик К.В. Диференційований підхід до підготовки фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму для роботи з дітьми, підлітками та студентською молоддю / К.В. Мулик, М.О. Носко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2015. – № 129. – Том II. – С. 217-222.
5. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eslovnyk.com.
6. Цюкало Л.Є. Спортивно-оздоровчий туризм в системі фізичного виховання учнівської молоді / Л.Є. Цюкало // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 3(47). – С. 451-458.
7. Шафранський В.В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / В.В. Шафранський. – Тернопіль, 2011. – 21 с.

Гук Н.А.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ТУРИЗМА К СПОРТИВНО-ТУРИСТСКОЙ РАБОТЕ

Аннотация
Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам подготовки специалистов туризма и физического воспитания в высших учебных заведениях. Раскрыто понятие готовности к спортивно-туристской работе. Представлено организационную модель подготовки будущих специалистов физической культуры и туризма к спортивно-туристской работе. Обосновано структурные составные системы профессиональной подготовки. Предложенная модель учитывает овладение в учебно-воспитательном процессе специальными знаниями, практическими умениями и навыками, развитие профессионально значимых качеств личности будущего специалиста.
Ключевые слова: специалист физической культуры и туризма, профессиональная подготовка, спортивно-туристская работа, модель, учебно-воспитательный процесс.

Huk N.A.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ORGANIZATIONAL MODEL OF TRAINING THE FUTURE SPECIALISTS IN PHYSICAL TRAINING AND TOURISM FOR SPORTS WORK

Summary
The article is devoted to theoretical and practical aspects of training the specialists in tourism and physical education in higher educational institutions. The concept of training for tourism and sports work is revealed. The organizational model of preparation the future specialists of physical training and tourism for sports work is presented. The structural components of the system of professional training are substantiated. The proposed model masters the educational process of professional knowledge, practical skills, the development of needed qualities of the future specialist.
Keywords: specialist of physical training and tourism, professional training, tourism and sports work, model, educational process.

УДК 378.016:655]:378.4(477-25)НПУ ім.Драгоманова

ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Домбровська Я.М.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

В статті проаналізована кадрова підготовка майбутніх учителів у видавничо-поліграфічній галузі, яка здійснюється низкою вищих навчальних закладів, з-поміж яких чільне місце посідають педагогічні навчальні заклади, зокрема Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Проаналізовано навчальні програми обов'язкових дисциплін видавничо-поліграфічного напрямку підготовки, які вивчають студенти факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка з першого курсу. Дані навчальні курси формують компетенції характерні для видавничо-поліграфічної сфери та дають знання з виробництва друкарських форм, рекламну діяльність та інші послуги, пов'язані з поліграфічною та рекламною діяльністю і виробництвом. Доведено, що окрім основних компетентностей, студенти повинні знати особливості Інтернет-ЗМІ, особливості текстового контенту та оформлення інтернет-видань, методики редагування публікацій в інтернет-виданнях, а також вміти формувати контент і редагувати публікації інтернет-ЗМІ, основи психології творчості та етики професійного спілкування, методику роботи редактора з автором під час опрацювання авторського оригіналу, засоби популяризації авторів і створення авторських брендів тощо.

Ключові слова: видавничо-поліграфічна діяльність, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, філологічні дисципліни.

Постановка проблеми. В Україні неабияку роль відіграє видавничо-поліграфічна діяльність, яка в умовах конкурентної боротьби потребує висококваліфікованих фахівців. Кадрова підготовка фахівців у цій галузі здійснюється низкою вищих навчальних закладів, з-поміж яких чільне місце посідають педагогічні навчальні заклади. Вони, у процесі підготовки майбутніх учителів також формують компетенції для роботи у видавничо-поліграфічній галузі. Тому, нині актуально проаналізувати особливості підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до видавничо-поліграфічної діяльності в різних педагогічних закладах України, зокрема у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Мета статті. Проаналізувати особливості підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до видавничо-поліграфічної діяльності у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти формування готовності майбутніх учителів філологічних дисциплін до видавничо-поліграфічної професійної діяльності відображаються у низці досліджень, серед яких заслуговують на увагу праці: Жирун О.А. «Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності у майбутніх редакторів у взаємодії з авторами» [8], Поселецької К. «Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної самореалізації» [18], Семеног О. «Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури» [26], Тітової С. «Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів-філологів до професійної діяльності в інноваційному освітньому середовищі» [29] та ін. Водночас більшість наукових доробків висвітлюють переважно підготовку учителів філологічних дисциплін до роботи в освітній сфері, а не видавничо-поліграфічній діяльності. Наведений вище аналіз літератури засвідчує, що в умовах сьогодення актуальною є підготовка учителів філологічних дисциплін до видавничо-поліграфічної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові комп'ютерні інформаційні системи та технології широко впроваджуються у видавничо-поліграфічну діяльність, виробництво друкарських форм, рекламну діяльність та інші послуги, пов'язані з поліграфічною та рекламною діяльністю і виробництвом. Тому підприємства та установи потребують фахівців комп'ютерної обробки текстової, графічної та образної інформації [3].

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова поряд із підготовкою педагогічних кадрів також пропонує підготовку фахівців видавничо-поліграфічної справи. Так, на факультеті української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка студенти вже з першого курсу вивчають такі обов'язкові дисципліни, що готують їх до видавничо-поліграфічної діяльності, як: «Основи видавничої справи та редагування», «Галузеве редагування», «Редакторський аналіз і правка», «Художньо-технічне редагування та шрифтознавство» та «Типологія помилок». На другому курсі – «Веб-дизайн і дизайн електронних видань», «Текстознавство та стилістика тексту» та «Макетування і верстка». Під час навчання майбутніх філологів-педагогів на третьому курсі вони вивчають такі дисципліни як «Коректура», «Редагування видань різних видів», «Літературне редагування» та «Державне регулювання у видавничій діяльності» [6; 7]. На четвертому курсі перелік дисциплін покликаних формувати навички у видавничо-поліграфічній діяльності доповнюється такими дисциплінами як: «Редакторський фах» [7], «Історія видавничої і друкарської справи та редагування» [7]. Слід зазначити, що здобуті теоретичні знання студенти закріплюють навчальною редакторською практикою [5].

Магістри ж денники та заочники вивчають дисципліни – «Професійна майстерність редактора ЗМІ» та «Редакційний менеджмент та маркетинг» [25].

Окрім загаданих дисциплін, факультет української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка пропонує студентам й інші дисципліни за вибором [16]. Так, студентам, які вивчають напрямок «українська мова та література» освітнього ступеня «бакалавр» пропонується низка дисципліни, які формують компетенції характерні для видавничо-поліграфічної сфери. Зокрема, внаслідок вивчення дисципліни «Редагування інтернет-видань» студенти повинні знати особливості Інтернет-ЗМІ, особливості текстового контенту і оформлення інтернет-видань, методики редагування публікацій в інтернет-виданнях, а також вміти формувати контент і редагувати публікації інтернет-ЗМІ [19]. Дисципліна «Редагування рекламних повідомлень» передбачає, ознайомлення студентів з історією, функціями, видами рекламних повідомлень і рекламних видань та особливостями редагування рекламних матеріалів, зокрема, рекламування товарів і послуг на сторінках видань видавництва і рекламування власне видавничої продукції [21]. А «Редагування перекладу» забезпечує студента знаннями теоретичних основ і практичних методів редагування перекладу. Внаслідок чого, майбутній фахівець повинен вміти відредагувати перекладений текст, виявляти всі помилки і пропонувати варіанти їхнього усунення [20].

У той же час, для студентів, які вивчають напрямок «видавнича справа» – подається перелік таких дисциплін: «Журналістська майстерність», «Практикум з видавничої справи», «Практикум з редагування», «Видавничий маркетинг», «Редакторсько-видавничий фах», «Редакторська майстерність», «Сучасні редакційно-видавничі процеси», «Видавнича майстерність», «Практикум з журналістики», «Стилістика PR-тексту», «Видавничий бізнес» та «Редакційний менеджмент» [16]. Так, дисципліна «Журналістська майстерність» спрямована на ознайомлення студентів з основними теоріями журналістської творчості, тенденціями розвитку сучасної публіцистики, творчими аспектами підготовки публіцистичних творів, методиками досягнення ефективності, дієвості публіцистичних текстів. У результаті її вивчення студенти повинні вміти знаходити відповідні теми, враховуючи суспільні та виробничі цілі певних ЗМІ, аналізувати процеси, тенденції, якість вітчизняної журналістики [14]. «Практикум з видавничої справи» прагне ознайомити студентів з історією становлення редакторського фаху в Україні і сучасним станом функціонування галузі. Студенти повинні знати досягнення і здобутки провідних українських видавців і редакторів, перспективи функціонування видавництв і редакцій у майбутньому [11]. А «Практикум з редагування» покликаний забезпечити ґрунтовне володіння студентами методами логічного аналізу та редагування, а також основами текстології. В результаті чого студенти повинні вміти усувати логічні помилки, володіти методиками текстологічного аналізу тексту [12]. Не менш важливою є дисципліна – «Видавничий маркетинг». Вона передбачає, що студенти повинні знати основні засоби ефективного просування видавничої продукції на ринку, а також вміти досліджувати читацькі аудиторії, конкурентне середовище, рекламувати видавничу продукцію, знаходити вигідні шляхи розповсюдження і збуту видавничої продукції [2]. А дисципліна «Редакторсько-видавничий фах» ставить за мету те, що студенти повинні знати види читацьких аудиторій, методики вивчення читацьких смаків і запитів, засоби привернення уваги читачів і утримання їхнього інтересу до продукції видавництва (редакції), методики організації заходів, які передбачають спілкування з читачами. Також повинні вміти проводити опитування (анкетування) і моніторинги для вивчення характеристик цільової аудиторії, оцінювання якості роботи видавництва (редакції), прогнозування розвитку видавництва (редакції) [23]. Навчальна дисципліна «Редакторська майстерність» має на меті ознайомити студентів з основами роботи редактора з автором. Студент повинен знати класифікацію авторів, основи психології творчості та етики професійного спілкування, методику роботи з автором під час опрацювання авторського оригіналу, засоби популяризації авторів і створення авторських брендів тощо [22]. «Сучасні редакційно-видавничі процеси» – це дисципліна, яка прагне ознайомити студентів з основами веб-дизайну. В результаті чого вони повинні знати основи створення мережевого ресурсу; методики редагування контенту для різних медіаплатформ, адміністрування, модерування медій; принципів редагування, підготовки та публікації аудіо- та відеоматеріалів; створення відеороликів, «бук трейлерів», «тізерів» тощо. Студенти повинні вміти опрацьовувати мультимедійний контент, створювати видавничі веб-проекти, розробляти інформаційну архітектуру та інтерфейс веб-ресурсів, реєструвати й підтримувати сайти, веб-блоги [28]. Головна мета навчальної дисципліни «Видавнича майстерність» полягає у тому, щоб ознайомити студентів із поняттям концепції неперіодичних і періодичних видань та методами їх створення. Після засвоєння дисципліни студенти повинні вміти розробляти концепцію періодичного і серіального видань – як друкованих, так і електронних [15].

Доповнюють серію дисциплін видавничо-поліграфічного спрямування – «Стилістика PR-тексту», «Видавничий бізнес» та «Редакційний менеджмент». Перша, передбачає набуття майбутніми працівниками видавництв науково-педагогічного спрямування професійних знань зі створення та мовностилістичного редагування PR-текстів, що сприятимуть соціальній мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці. Формування у студентів професійних уявлень та практичних навичок створення PR-текстів різноманітних жанрів, для сайтів та друкованих видань, технікою вибору стилістично маркованих засобів, добору та розміщення складових частин PR-повідомлення. Знання особливостей мовленнєвого випливу у PR-текстах [27]. Друга – надання цілісного уявлення про видавничий бізнес, моделювання видавничих проектів, створення видавничих виробничих структур, окремих видів продукції, економічного обґрунтування їх доцільності. Основне завдання навчальної дисципліни

«Видавничий бізнес» полягає у: засвоєнні організації, проблем та тенденцій розвитку сучасної видавничої справи в Україні і світі; знанні відповідної законодавчої бази; розумінні всіх видавничих процесів та завдань кожного виробничого підрозділу та працівника; здобутті навичок аналізу ринку, створення бізнес-планів та заснуванні власної справи [1]. І третя – покликана сформувати систему знань про управління колективом видавництва і редакції; закономірності, принципи, методи, форми та механізми управління творчими й виробничими процесами. Студенти повинні вміти раціонально проектувати управлінські відносини; відповідно до обставин обирати вид і стратегію організації видавничої та редакційної діяльності [24].

Для студентів освітнього ступеня «магістр» тих же спеціальностей, пропонуються такі дисципліни: «Стилістика PR-тексту», «Редагування перекладу», «Реклама і PR. Редагування рекламних повідомлень», «Текстологія та редагування», «Текст як об'єкт лінгвістичних досліджень», «Створення сайтів», «Редагування інтернет-видань», «Контент-аналіз сучасних засобів масової інформації», «Медіааналітика», «Авторські медійні проекти», «Сучасні мережеві комунікації» [17]. З поміж них, особливий інтерес викликає навчальна дисципліна «Створення сайтів», після вивчення якої студенти повинні знати елементи архітектоніки сайту, особливості його обслуговування, програми верстки сайтів, особливості публікацій сайту. Студенти повинні вміти створювати сайт, готувати публікації для сайту і редагувати повідомлення для сайтів [13]. Поряд з цим, метою навчальної дисципліни «Редагування інтернет-видань» є опанування знань особливостей редагування інтернет-видань. Студенти повинні знати особливості Інтернет-ЗМІ, особливості текстового контенту і оформлення інтернет-видань, методики редагування публікацій в інтернет-виданнях, а також вони повинні вміти формувати контент і редагувати публікації інтернет-ЗМІ [10]. Не менш важливою є й мета навчальної дисципліни «Медіааналітика». Вона полягає в опануванні навичками систематизації та перероблення потоків інформації, вмінні аналізувати медіатексти, виявляти ефекти впливу медіапродуктів, оволодіння методологічним інструментарієм досліджень медіа та підготовки інформаційно-аналітичних документів [9].

Висновки з даного дослідження. Проведений аналіз свідчить, що у стінах Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова здійснюється підготовка філологів не лише для педагогічної діяльності, а й ведеться підготовка кадрів послуги яких можуть бути використані у видавничо-поліграфічній галузі. Студентам-філологам запропоновано цілий спектр дисциплін з веб-дизайну, макетування, верстки, коректури, редагування видань, дисциплін пов'язаних з видавничою діяльністю тощо. Проте, більшість з цих дисциплін є на вибір, тому до реального навчального процесу включено лише третину із цих дисциплін, що є значним недоліком у процесі формування готовності майбутніх учителів філологічних спеціальностей до видавничо-поліграфічної діяльності.

Список літератури:

1. Видавничий бізнес. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.3.01. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB-%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
2. Видавничий маркетинг. Опис начальної дисципліни__ВВ2.3.03. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB-%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
3. Видавничо-поліграфічна справа. URL: http://bcsd.org.ua/index.php/79-viddilennia-koledzhu/spetsialnosti/179-vydavnycho-polihrafichna-sprava.
4. Див. Графік навчального процесу в ІІ семестрі 2017-2018 н.р. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/2012-12-16-17-50-12 (23.06.2018).
5. Див. Розклад літньої екзаменаційної сесії студентів факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка. Розклад 4 курсу. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/2012-12-16-17-50-12 (23.06.2018).
6. Див. Розклад літньої екзаменаційної сесії студентів факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка. Розклад 1-3 курсів. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/2012-12-16-17-50-12 (23.06.2018).
7. Див. Розклади екзаменів (зима 2017-2018 н.р.). Розклад зимової екзаменаційної сесії студентів факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка. Розклад 1-4 курсів. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/2012-12-16-17-50-12 (23.06.2018).
8. Жирун О.А. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності у майбутніх редакторів у взаємодії з авторами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Жирун Оксана Анатоліївна – Київ, 2006. – 23 с.
9. Медіааналітика. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.1.03. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80 (23.06.2018).
10. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.1.02_. URL: Редагування інтернет-видань / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/magistru_VS/%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82-%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%8C.pdf (23.06.2018).
11. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.02_. URL: «Практикум з видавничої справи та редагування» / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC_%D0%B7_%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8.pdf (23.06.2018).

12. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.02_. URL: «Практикум з редагування» / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (23.06.2018).
13. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.03_. URL: Створення сайтів / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/magistru_VS/%D0%A1%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf (23.06.2018).
14. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.05_. URL: «Журналістська майстерність» / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf (23.06.2018).
15. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.06_. URL: «Видавнича майстерність» / http://www.fuf.npu.edu.ua/images/dyscypliny/2_kurs_VS/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf (23.06.2018).
16. Описи вибіркових дисциплін. Освітній «ступінь «Бакалавр». URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
17. Описи вибіркових дисциплін. Освітній ступінь «Магістр». URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80 (23.06.2018).
18. Поселецька К.А. Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної самореалізації [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Поселецька Катерина Андріївна ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – 20 с. URL: http://www.vspu.edu.ua/science/dis/a13.pdf.
19. Редагування інтернет-видань. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.1.02. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
20. Редагування перекладу. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.2.13. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
21. Редагування рекламних повідомлень. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.3.09. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
22. Редакторська майстерність. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.3.05. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
23. Редакторсько-видавничий фах. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.3.04. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
24. Редакційний менеджмент. Опис навчальної дисципліни__ВВ2.3.02. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
25. Розклад занять магістрантів-заочників (1МЗСО, 11МЗФІЛ, 12МЗФІЛ). Розклад сесії магістрантів-заочників факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка з 02.04.–11.04.2018 р. спеціальність Середня освіта (українська мова і література). URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/2012-12-16-17-50-12 (23.06.2018).
26. Семеног О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с. URL: http://pedmaster.ucoz.ua/_ld/0/2_Monografy.pdf.
27. Стилістика PR-тексту. Опис навчальної дисципліни_ВВ2.2.02. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
28. Сучасні редакторсько-видавничі процеси. Опис навчальної дисципліни__ВВ1.1.06. URL: http://www.fuf.npu.edu.ua/ua/dystsypliny-za-vyborom#%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80 (23.06.2018).
29. Тітова С. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів-філологів до професійної діяльності в інноваційному освітньому середовищі. URL: file:///C:/Users/US/Downloads/ppsv_2015_11(1)__14.pdf.

Домбровская Я.М.
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИН ИЗДАТЕЛЬСКО-ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ М.П. ДРАГОМАНОВА

Аннотация
В статье проанализирована кадровая подготовка будущих учителей в издательско-полиграфической отрасли, осуществляется рядом высших учебных заведений, среди которых видное место занимают педагогические учебные заведения, в частности Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. Проанализированы учебные программы обязательных дисциплин издательско-полиграфического направления подготовки, которые изучают студенты факультета украинской филологии и литературного творчества имени Андрея Малышко с первого курса. Данные учебные курсы формируют компетенции характерные для издательско-полиграфической сферы и дают знания по производству печатных форм, рекламную деятельность и другие услуги, связанные с полиграфической и рекламной деятельностью и производством. Доказано, что кроме основных компетенций, студенты должны знать особенности интернет-СМИ, особенности текстового контента и оформления интернет-изданий, методики редактирования публикаций в интернет-изданиях, а также уметь формировать контент и редактировать публикации интернет-СМИ, основы психологии творчества и этики профессионального общения, методику работы редактора с автором во время обработки авторского оригинала, средства популяризации авторов и создание авторских брендов и тому подобное.
Ключевые слова: издательско-полиграфическая деятельность, Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, филологические дисциплины.

Dombrovska Ya.M.
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»

STUDY OF DISCIPLINES OF PUBLISHING AND PRINTING DIRECTIONS BY FUTURE TEACHERS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY

Summary
The article analyzed personnel training future teachers in the publishing and printing industry, which carried out a number of universities, among them a prominent place occupied by teacher training institutions, including the National Pedagogical Dragomanov University. The educational programs of compulsory disciplines of the publishing-polygraphic direction of preparation, which are studied by first-years students of the Andriy Malyshko Faculty of Ukrainian Philology and literary works, are analyzed. These training courses form competences that are specific to the publishing and printing industry and provide knowledge on the production of printed forms, advertising and other services related to printing, advertising and production. It is proved that besides the core competencies, students should know the features of the Internet media, the features of text content and the design of Internet publications, the methods of editing publications in Internet publications, as well as be able to create content and edit publications of the Internet media, the basis of the psychology of creativity and ethics of professional communication, methodology of work of the editor with the author during processing of the author's original, means of popularization of authors and creation of author's brands, etc.
Keywords: publishing and printing activities, National Pedagogical Dragomanov University philological discipline.

UDC 372.881.111.1

READING AND LITERACY DEVELOPMENT IN ENGLISH IN PRIMARY SCHOOL. CHILD-CENTERED APPROACH

Ielenko A.P.
Secondary School No.1 of Romny

The main principals of reading and literacy development in primary schools were investigated in the article. Child's growth plays a key role in the educational process and being at the age of 2-4 years old the first interest in reading usually appear. Reading itself is not a simple process and requires skills and knowledge even when talking about learning a mother tongue, and that is why a strategy for learning a foreign language should be developed to make the process easier and more interesting and fruitful. Before giving advice and recommendations the research has investigated the stages of child's development, distinguished several main stages in the process of reading with the emphasis on the using of a L1 and L2 languages in the classroom, as well as the specific requirements for the teaching of the vulnerable children with special educational needs, such as autism spectrum disorder and ADHD syndrome.
Keywords: reading, teaching, primary school, literacy, L1 language, L2 language, autism, ADHD, sight words, child-centered approach, classroom management.

The problem statement. The problem to be solved is to distinguish the most beneficial strategies in teaching reading and literacy in English in primary schools in Ukraine based on child centered approach.

The analysis of recent researches and publications. In general, the most approaches of the Ukrainian schools regard reading as the process that should be taught during English lessons through the year and that the test in reading proficiency should be passed at the end of the each semester of every year. Teachers usually teach reading in primary school through the mother tongue (L1) writing transcription of the words in Ukrainian letters, thus Zhyrova T.V. and Vadiyenko V.V. uses Ukrainian letters transliteration to show the pronunciation of English words [3, p. 32-33] rather than teach them decoding words and sounds, thus children are getting used to the Ukrainian pronunciation and L1 language prevails over L2 one in this particular process. Besides, teachers are more concentrated on the connection between sound and letter and such type of learning becomes just repetition and may cause the lost of motivation, thus it is not child centered as is not of child interests [6, p. 9].

In addition, most of the Western researchers agree that L1 language should be used lesser in classrooms and L2 should be the main instrument of instructions during classes even in primary schools.

Ukrainian scholars mainly concern on teaching reading through different text based exercises, but there some researchers, Beh P.O., Denisenko M.V. [1, p. 6-16], that developed new methods and proved that pictograms, for example, are beneficial in teaching reading. Denisenko M.V. emphasized the usage of colorful signals in teaching reading [2, p. 36-37]. Onyschenko K.I. studied the game component also [4, p. 36-37].

The distinguishing of the previously unsolved problems. Ukraine now goes through the process of modernization in education and new approaches are being developed, however, only few are child centered and aimed at reading motivation, most are concentrated on the process of text teaching rather than developing reading skills and this part of reading teaching is not fully investigated. Moreover, the process of inclusive education just started in Ukraine and only few actions were taken to help teachers teach the children with specific educational needs, such as autism and ADHD. So, another point is to make the process of reading interesting to all the students, despite their level of comprehension and abilities.

This research has examined the main stages of the reading and literacy process and found the useful tips for teachers.

The aim of this article. It is aimed at finding the methods for children involvement in reading and giving the advice and recommendation for teachers to make them able to enrich the teacher's strategies and knowledge and help them find solutions taking into account the needs of every child.

Main body. The researcher considers that reading in primary school is more related to decoding than simply a number of rules and words repetitions.

First of all, it is necessary to distinguish 3 stages of age development groups:

- Age 2-3 years old –beginning of literacy development, children begin to build foundation;
- Age 3-4 years old – increase of interest in reading, children start to pretend they read;
- Age 4+ - kids may start reading.

This article will discuss the reading instructions for primary school kids, so children aged 6-8 years old will be preliminary taken into consideration. It was investigated that there are 7 steps on the way to reading. Reading might be challenging, specially when sight words (there are about 200 sight words) are concerned [5, p. 16]. To practice sight words one can use flash cards, games and it is mostly about memorizing and repetition, as these words do not obey to the rules of reading. Bingo with sight words is very helpful and make children learn while they play.

So, to make kids more interested in reading, a teacher may follow an ap-proach, that will motivate and encourage primary students for reading. It is a well-know fact, that children imitate the adults and their behavior and if you want to teach them you have to show how you do it yourself instead of just saying what to do. To increase the out of classroom activities it is advised to organize family based tasks, to engage the whole family

into the process of learning. Such activity, as making a family tree can motivate children and they can get support of their parents [6, p. 10]. And in this respect, the "silence reading" method may be implicated. A teacher may use it during her/his lessons for a 5-7 minutes a week. Choose a day and a lesson when you can afford to sit and read silently and ask children do the same. This procedure will encourage them for reading and show that a process of reading is a common thing, specially, nowadays, when digital reading prevails over the ordinary paper reading and libraries are not overcrowded with people and most children see various electronic devices more often than a book.

The second point is "ask questions". It is necessary to warm-up students before actual reading of a new story begins. In this case a teacher may firstly revise the vocabulary related to the topic and learn new words to make children feel familiar with the theme. In this regard the following instruments may be used:

- Flashcards;
- Games with physical activities, for example:
- "Hop and count" game, it is an exciting activity to revise numbers (teacher calls a student, whispers a number to her/him and he/she has to hop as many times as the teacher told her/him a number);
- Clapping game: clap the number, the rhythm, etc.
- White board: listen and repeat.

The process of reading contains several stages and different activities are needed on each stage. Four main stages can be distinguished:

- Before reading;
- During reading;
- After reading;
- Critical thinking.

Firstly, before reading children may be encouraged to guess what the topic of the story is going to be, what the plot is, what happens in the end, etc. So by asking different questions a teacher tries to motivate student to predict the topic of the story and any related information. On this stage the pictures in the book may be of a great help and the basis for the small discussions to practice unprepared speaking activities. Prediction and pictures help to understand the text better and faster as the pupils after looking at the pictures are prepared to a certain topic they might think of [7, p. 38-39].

Besides, it is a time to activate students' background knowledge. Thus, looking at the pictures, or title or any other visible information, a teacher may ask the questions which may be of the general knowledge of the kids, such as any information about nature, animals, birds, trees, etc. For example, if there is a drawing of a lion, a teacher may ask additional questions to revise the names of the animals, colors, food, etc., the facts that are already known to students from other source of information.

Secondly, while reading students are supposed to understand what they are reading and start making conclusions and analysis of what they have read. So, it is a stage of inferring.

While reading a number of useful tips and techniques may be considered, such as:

- Following while reading, but usually following with one's figure is boring and children drop it after few seconds. So, to make it more interesting a teacher may offer to make a paper cut finger or a hand, and give it to children randomly, or as a reward, or based on other required system. The main point that students have an option of a choice and can follow not only by their own fingers, which is quiet an old method.
- "Shadowing technique" is another exciting activity that can make children's reading more amazing. The key point is that the reading starts from slow mode to a faster and ends with the fastest, or from low tone reading to a high tone reading. Primary school children are usually very excited about this type of reading.
- Work in groups or pairs. The main aspect of this activity that children work in groups or pairs but a teacher does not interfere or interrupt them but only listens, and some major mistakes may be pointed out if required.
- Choral reading is another technique that make reading more interesting. By the way, shadowing and choral reading may be combined and thus make the process even more exciting.
- Dramatizing is another method which may add more fun to the activities.

Here, students may be divided into characters and asked to act out the story. Help them to add any sound effects which you might create while reading.

Thirdly, "after reading" stage is aimed at summarizing and at this point answering the questions based on the story may be used in different forms: after reading comprehension questioners, fill the gaps forms, match the word with the picture, etc.

And the last but not the least critical thinking, which is one of the student's necessary competences in 21st century. To stimulate critical thinking one may ask the questions which require any additional conclusions, summarizing. At this point a teacher may ask student's attitude to what he/she read, to create their own ending of the story, to characterize the main heroes, etc. All these activities will enable students to develop their thinking and criticism.

While speaking about reading in a young age, it is observed that children like to identify letters around them. So, any posters, pictures on the wall may be useful to stimulated this process in natural surroundings. So, it is the third step to reading motivation. But one should remember to keep hands on learning and the saying "practice makes perfect" is very true.

Decoding is the step when children are asked to name the letters in the words they learn. Every time they are required to sound the letters they memorize not only the sounding of the word but spelling also, which is another great challenge for young learners.

A class teacher can create a library corner in the classroom and fill it with the materials related to English, like books, posters, pictures. This corner might be used as a reward for a good work during lessons or for faster students who managed to finish the work before time. Of course, the rules should be stated and obeyed so not to disturb other children.

The last problem which is needed to be discuss as per my belief, is the use of the L1 language in L2 classroom. There are two opposite opinions in this regard, and one should choose the approach he/she believes will work better for his/her class-

room. As per my approach, based on the experience in teaching English as a second language in Ukrainian classes, of course, usage of L1 language all the time is more desirable and beneficial but sometimes L1 language (Ukrainian in this case) may be more relevant, specially when explaining grammar, or games rules or while working with vulnerable children or children with special requirements (Autism spectrum disorder, dyslexia, and others) [5, p. 17].

Conclusions. To sum up, reading should be a process which includes fun, games, and entertainment and learning with the help of the above mentioned activities may be more effective and interesting for kids. Teacher should find a method and approach that would be beneficial for each child taking into account their educational interests and needs. Besides, teaching of reading may include after class activities, library activities, so to make it interesting and variable.

References:

1. Бех П.О. Навчання учнів початкової школи читання англійською мовою з використанням піктограм / П.О. Бех, М.В. Денисенко // Вісник КНЛУ : Серія Педагогіка та психологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 7. – С. 6-16.
2. Денисенко М.В. Використання кольорового читання англійською мовою в початкових класах школи / М.В. Денисенко // Іноземні мови. – 2001. – № 3. – С. 36-37.
3. Жирова Т.В. Easy English / Т.В. Жирова, В.В. Федієнко. – Х.: Школа, 2008. – 46 с.
4. Онищенко К.І. Ігровий компонент у навчанні техніки читання англійською мовою / К.І. Онищенко // Іноземні мови. – 1995. – № 1. – С. 36-37.
5. Carter V.E. New approaches to literacy learning: a guide for teacher educators [Online resource] / V. Elaine Carter // UNESCO. – 2000. – Retrieved from: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001257/125767eb.pdf.
6. N'Namdi K. Guide to teaching reading at the primary school level [Online resource] / Kemba A. N'Namdi // UNESCO. – 2005. – Retrieved from: https://eric.ed.gov/?id=ED495644.
7. Tindale J. Teaching reading [Online resource] / J. Tindale, A. Burns // National Centre for English Language Teaching and Research Macquarie University, Sydney. – 1966. – Retrieved from: http://www.ameprc.mq.edu.au/docs/research_reports/professional_development_collection/Teaching_reading.pdf.

Єленко А.П.
Загальноосвітня школа № 1 м. Ромни

РОЗВИТОК ЧИТАННЯ ТА ГРАМОТНОСТІ НА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ. ДИТИНО-ОРІЄНТОВНИЙ ПІДХІД

Анотація
У статті біли досліджені основні принципи становлення навичок читання і грамотності в початковій школі. Розвиток дитини відіграє ключову роль в навчальному процесі, і у віці 2-4 років дитина проявляє інтерес до читання. Читання само по собі складний процес, який вимагає навичок та знань, навіть, коли це стосується вивчення рідної мови, ось чому необхідно, щоб була сформована стратегія для навчання читанню іноземною мовою, щоб процес став легшим, цікавішим та результативнішим. Перш ніж давати поради та рекомендації було проведено дослідження щодо етапів розвитку дитини і сформульовані декілька основні етапи у процесі читання, окрема увага була приділена використанню рідної та іноземної мов у класі, а також до певних потреб у навчанні дітей з особливими потребами, таких як аутизм та СДУГ.
Ключові слова: читання, навчання, початкова школа, грамотність, рідна мова, іноземна мова, аутизм, СДУГ, зорово розпізнавальні слова, дитино-орієнтовний підхід, організація класу.

Еленко А.П.
Среднеобразовательная школа № 1 г. Ромны

РАЗВИТИЕ ЧТЕНИЯ И ГРАМОТНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ. ДЕТО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД

Аннотация
В статье были исследованы основные принципы становления навыков чтения и грамотности в начальной школе. Развитие ребенка играет ключевую роль в образовательном процессе и будучи в возрасте 2-4 лет дети обычно проявляют интерес к чтению. Чтение само по себе сложный процесс, который требует навыков и знаний даже когда речь идет об изучении родного языка, именно поэтому должна быть выработана стратегия для изучения чтения на иностранном языке, чтобы сделать процесс легче, интереснее и результативнее. Перед дачей советов и рекомендаций было проведено исследование касательно этапов развития ребенка, и сформулированы несколько основных этапов в процессе чтения с отдельным вниманием к использования родного языка и иностранного в классе, а также к определённым требованиям к обучению детей с особенными потребностями в обучении, такими как аутизм, и СДВГ.
Ключевые слова: чтение, обучение, начальная школа, грамотность, родной язык, иностранный язык, аутизм, СДВГ, зрительно узнаваемые слова, дето-ориентированный подход, организация класса.

УДК 30

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРНЕТА В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Карабитскова Н.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

В данной статье рассматривается использования аудиовизуальных источников в преподавании иностранных языков, обсуждение возможностей и недостатков интернет-источников. Аудиовизуальный метод предполагает обучение языку с погружением в языковую среду, искусственно создаваемую на уроке при помощи различных технических средств. Основными дидактическими приемами являются имитация, заучивание наизусть и образование по аналогии. Использование компьютера в обучении иностранному языку – это богатое разнообразие видов упражнений. Существуют огромные возможности интернета, которые могут быть очень полезны в обучении иностранным языкам.
Ключевые слова: аудиовизуальный метод, интернет-технологии, компьютер, аудио– и видеоматериалы, мотивация, мультимедийные ПК.

Постановка проблемы. Обзор современных интенсивных методов и технологий обучения иностранным языкам позволяет прийти к выводу, что в настоящее время наметились два основных пути интенсификации процесса обучения: один – за счет максимального использования технических средств (в первую очередь аудио- и видеозаписей и программ для компьютеров), другой – за счет активизации резервов личности каждого обучаемого (метод активизации, суггестопедия, гипнопедия и др.). Можно утверждать, что развитие интенсивных методов, предусматривающих органическое включение в систему обучения технических средств, явится наиболее перспективным направлением совершенствования методики на ближайшие годы в направлении интенсификации учебного процесса [1].

Центральной темой данной статьи является использование компьютеров и интернета в преподавании иностранных языков с точки зрения аудиовизуализации и проблема того, как компьютер в контексте интернет-технологий может способствовать обучению иностранному языку.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Чистое прослушивание, представленное большинством учебников, обычно не способствует навыкам иностранного языка, оно не учитывает коммуникацию в целом, т.е. не передаёт жесты, мимику и т. д. ораторов. Таким образом, слушание как навык учитывает способность учащегося на уровне звука в целом. Здесь рассматривается проблема того, как аудиовизуальный метод как таковой используется в преподавании и изучении иностранных языков.

В начале урока часто случается так, что учащиеся устали и что им трудно сосредоточиться на работе с учебником. Это создаёт впечатление, что уроки обычно проходят по следующему принципу: «Откройте учебники!». И затем начинается: упражнения, тексты – все из учебника, не используя при этом рабочие методы, мотивирующие учащихся. В контексте вышеизложенного хочется выяснить:

– как компьютерные и интернет-технологии могут помочь мотивировать как учителей, так и учащихся;

– как преподавать иностранный язык не только на основе учебных материалов;

– как рекомендовать учащимся, используя интернет и компьютер, самостоятельно изучать иностранные языки или по собственной инициативе.

Целью данной статьи является изучение использования аудиовизуальных источников в преподавании иностранных языков, обсуждение возможностей и недостатков интернет-источников. Аудиовизуальный метод рассматривается не в своем традиционном, а в современном значении, который связан с компьютером и интернетом. Это означает, что можно обогатить аудиовизуальные материалы посредством межкультурного общения: в данной статье термин аудиовизуальный используется в том смысле, что аудиовизуальные средства массовой информации, используемые в классе, должны способствовать пониманию культурных различий и сходства посредством восприятия и слушания.

Изложение основного материала. В основе традиционного аудиовизуального метода лежали тексты учебников и кассеты. Учащиеся читали и слушали тексты, которые обычно представлялись в учебнике в диалогической форме, а затем проигрывали диалоги как можно достовернее.

Аудиовизуальный, как и аудиолингвальный метод, генетически восходит к прямому методу. В его создании основную роль играли такие ученые как Р. Губерина и П. Риван. В отборе материала принимали деятельное участие французские лингвисты Ж. Гугенгейм и Р. Мишеа. Этот метод возник во Франции в 1950-е гг. и построен на принципе одновременного подключения зрительного и слухового канала для восприятия языковой информации. Цель обучения – общение на языке. Для ее достижения считается необходимым показать, как язык применяется в ситуациях повседневной жизни, и выработать умение быстро и адекватно реагировать на речевые ситуации.

Приоритет отдается устным видам речевой деятельности, а потому большинство учебных материалов бывает предоставлено не в письменном (традиционные учебные тексты), а в устном виде: в фильмах, звуковом сопровождении к слайдам и т.п. Как и в аудиолингвальном методе, в центре внимания находится разговорная речь в диалогической форме, но здесь она оказывается более жестко привязанной к конкретным ситуациям общения.

Аудиовизуальный метод предполагает обучение языку с погружением в языковую среду, искусственно создаваемую на уроке при помощи различных технических средств: аудио- и видеоматериалы, проекция слайдов и диафильмов и т.п. Родной язык учащихся при этом не используется. Учащимся несколько раз показывается небольшой учебный фильм-текст или серия слайдов с параллельным комментарием на иностранном языке (в записи). Попутно преподаватель комментирует кадры, выписывает опорные слова, а затем происходит тренировка новых слов и структур в разного рода подстановочных и трансформационных упражнениях. Учащиеся разыгрывают услышанный диалог, заучивают его наизусть и строят аналогичные.

Отбор языкового материала определяется тематикой и ситуациями. Обычный способ организации материала строится по принципу «что нужно сказать в данной конкретной ситуации». Основными дидактическими приемами являются имитация, заучивание наизусть и образование по аналогии.

Роль учащегося в этом методе состоит в том, чтобы правильно реагировать на соответствующую ситуацию, представленную визуальным рядом. Роль преподавателя является доминирующей, он организует поступление информации, влияет на ее восприятие, обеспечивает «дриллинг» и контролирует речевые реакции учащихся. Методика «дриллинга» используется преподавателями иностранных языков уже много лет. Она зарекомендовала себя как надежный помощник новичкам, которые делают свои первые шаги в освоении нового языка. Суть метода заключается в многократном повторении конструкций или структур. Известная поговорка «Повторение – мать учения» как нельзя лучше подходит, чтобы передать суть метода «дриллинга».

Аудиовизуальный метод, так же как и аудиолингвальный, предполагает знакомство с повседневной культурой страны изучаемого языка, с наиболее распространенными моделями речевого и невербального поведения. Акцентируется ситуативность такого поведения. Многочисленные сцены повседневных ситуаций общения, представленные в различных видеоматериалах, способствуют лучшему усвоению учащимися знаний о повседневной культуре.

Преподавание иностранного языка должно быть ориентировано на практику. Современные методы обучения, такие как совместное или проектное обучение, компьютерные технологии, можно надеяться, больше заинтересуют учащихся и найдут баланс между особенностями учащихся, их языковым уровнем, навыками, мотивацией и т. д.

В XXI веке термин «современное изучение иностранного языка» или современное изучение иностранных языков очень актуален. Эта концепция очень сильно связана с коммуникационными технологиями: компьютером, интернетом, телевидением и т. д. Magdalena Szyszka провела исследование среди студентов, которые фактически используют эти технологии для изучения языка. Она отметила, что коммуникационные технологии очень популярны среди студентов, и что компьютерные технологии улучшили навыки иностранного языка [2]. Благодаря компьютеру учащиеся имеют возможность изучать язык не только в классе, но и самостоятельно. Они имеют возможность искать информацию, которая их действительно волнует. Это увеличивает их внутреннюю мотивацию. Интернет привносит совершенно новое измерение в изучение иностранного языка: учащиеся могут найти связь между теорией и практикой [3]. Благодаря интернету и компьютерным технологиям, вы можете испытать реальные жизненные связи. Доступны не только все материалы в интернете, но также возможно общение с носителями языка. Кроме того, нынешние учащиеся больше интересуются клавиатурой, а не ручкой, их больше интересует экран, а не учебник. Эти факторы повышают мотивацию, потому что учащиеся 21 века хотят сделать что-то реальное, что связано с реальной жизнью.

Но учителя должны знать и быть уверенными в том, насколько надежны материалы интернета. Особенно, когда учащиеся должны сами выбирать материалы.

Использование компьютера в обучении иностранному языку – это богатое разнообразие видов упражнений. Когда вы работаете с компьютером, обычно бывает, что вы сначала выбираете задание, а затем, когда это задание выполняется, вы ищите правильные ответы. Если соответствующая программа подтверждает правильность ответов, то можно увидеть, какие ответы правильны, а какие необходимо перепроверить. Итак, если ответ неверен, ученики получат комментарий или помощь, как можно исправить ответ. Эти параметры доступны, например, при выборе из нескольких вариантов ответа или в упражнениях на дополнение предложений. Иногда программа также предлагает возможные ответы, и это очень полезно, если вы не знаете, какой правильный ответ.

Существует больше видов упражнений, таких как, например, тексты с пробелами для заполнения (мы должны ввести правильное слово, выражение в тексте) или упражнения, в которых мы должны восстановить текст так, чтобы он был логичным, или мы должны упорядочить факты в тексте и т. д. Затем, если ответы правильные, программа отмечает этот пробел зеленым цветом, и если ответы неверны, они отмечены программой красным цветом.

На фоне вышесказанного можно сделать вывод, что интернет-источники делают интересным изучение иностранных языков, потому что мультимедийные ПК обладают большими дидактико-методологическими возможностями.

Хотя компьютерные технологии предлагают множество упражнений и методов, существуют и другие важные возможности для обучения и обучения иностранному языку. Действительно, мультимедийные ПК могут учитывать индивидуальные потребности и интересы (включая мотивацию) учащегося. Это означает, что учителя могут выбирать упражнения в соответствии с индивидуальными особенностями и способностями учащихся. Это возможно, потому что компьютерные программы или интернет-ресурсы для учащихся, изучающих иностранные языки, предлагают разные материалы, которые классифицируются по темам или видам упражнений. Поэтому учителя

могут выбирать упражнения, которые наилучшим образом отвечают интересам и языковому уровню учащихся. Источники интернета позволяют такой подход к изучению языка.

Использование компьютеров имеет ещё больше положительных сторон, что подтверждает необходимость использования компьютера на уроках иностранного языке. Одной из таких положительных сторон является то, что вы можете не только использовать существующие упражнения, но и с помощью существующих программ каждый может собирать и составлять свои собственные упражнения. Для этого учителя могут загрузить бесплатные или доступные программы, а затем написать свои собственные упражнения в соответствии с потребностями учащихся. Поэтому учитель может выбирать между двумя основными вариантами: либо использовать в классе интернет-упражнения, уже существующие в интернете, или писать свои собственные упражнения.

Использование компьютеров также полезно для самостоятельного изучения иностранного языка. Как уже упоминалось, почти все источники интернета и учебники имеют функцию, которая корректирует ответы, а также комментарии или дает отзывы о том, почему ответы неверны. На самом деле, можно не только практиковать с индивидуальными упражнениями, но также можно создать целый курс языка в интернете, который включает в себя все языковые навыки.

Таким образом, интернет является важной частью жизни в наши дни. Компьютерные технологии используются как подростками, так и взрослыми. Не существует фиксированной возрастной группы, которая должна работать с компьютером, поэтому преподаватели могут использовать компьютерные технологии в обучении иностранному языку независимо от возраста и уровня образования. Такие технологии подходят для всех студентов и учеников школ, особенно когда учитель знает, как, когда, почему и где можно использовать такие медийные дидактические технологии.

В связи с использованием компьютера в преподавании иностранных языков появился термин CALL (Computer Assisted Language Learning), что означает компьютерное обучение. Этот вопрос обсуждался на протяжении многих лет. Этот стиль обучения очень новый, и он принес много новых вариантов обучения.

Наряду с положительными ожиданиями, возникли также некоторые сомнения относительно пользы компьютера, поскольку сначала не знали, чего ожидать от этого нового метода обучения. Негативными аспектами использования компьютера являются:

– Компьютер может помешать усвоению иностранного языка.

– Межличностное общение ухудшается. Возникают процессы отчуждения.

– Использование компьютера может помешать выполнять различные упражнения (например, упражнения на многократное повторение).

– Невозможно управлять естественным процессом коммуникации с помощью компьютера, если общаться только посредством компьютера.

Эти опасения в отношении использования компьютера могут быть обоснованными, если использовать только компьютерные технологии в классе. Нужно создать баланс в классе. Это действительно не эффективно, если работать только с компьютером. Обучение иностранным языкам с использованием компьютерных технологий не должно занимать целый урок, компьютер должен быть только частью урока. В этом случае компьютерные интернет-технологии очень полезны при изучении иностранных языков и содействуют развитию знаний учащихся. Аргумент, что использование компьютера ухудшает межличностное общение, не полностью оправдан, потому что многие компьютерные технологии и задания могут поддерживать сотрудничество между учащимися. Например, можно организовать сотрудничество в небольших группах не только во время занятий, но и дома. Аргумент о том, что использование компьютера может нарушить естественный процесс коммуникации, не является существенным. Компьютер и интернет упрощают общение между учащимися и носителями языка. Учащиеся могут услышать подлинный язык и увидеть, как говорят носители языка, как они себя ведут.

Следовательно, можно сказать, что вышеперечисленные опасения по поводу компьютерных технологий не имеют особого смысла, поскольку компьютерные технологии помогают учащимся активно и продуктивно изучать язык.

Выводы из данного исследования и перспективы. Можно найти огромные возможности интернета, которые могут быть очень полезны в обучении иностранным языкам. Использование компьютеров в преподавании иностранных языков даёт нам:

– различные темы и языковые навыки, например, грамматика, понимание чтения, аудирование;

– материалы для всех уровней (от начинающих до продвинутых);

– хороший выбор форм упражнений, например: упражнения с пробелами для заполнения, кроссворды, аудио и видео упражнения, упражнения с вариантами для выбора, упражнения по набору, упражнения на словарный запас и т. д.;

– возможность применять индивидуальный подход;

– компьютер мотивирует и доставляет удовольствие при изучении целевого языка.

Список литературы:

1. Щукин А.Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам: Учебное пособие. – М.: Филоматис, 2008. – 188 с.
2. SZYSZKA, Magdalena (2015): Multimedia in Learning English as a Foreign Language as Preferred by German, Spanish and Polish Teenagers. Poland, p. 3-20.
3. BARTRAM, Brendan (2010): Attitudes to Modern Foreign Language Learning. Insights from Comparative Education. Great Britain, p. 17-23.

4. Коджаспирова Г.М., Петров К.В. Технические средства обучения и методика их использования. – М.: Высшее образование, 2002.
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004.

Карабітськова Н.О.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ІНТЕРНЕТУ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація
У даній статті розглядається використання аудіовізуальних джерел у викладанні іноземних мов, обговорення можливостей та недоліків інтернет-джерел. Аудіовізуальний метод передбачає вивчення мови із зануренням в мовне середовище, штучно створювану на уроці за допомогою різних технічних засобів. Основними дидактичними прийомами є імітація, заучування напам'ять і утворення за аналогією. Використання комп'ютера в навчанні іноземної мови – це багате розмаїття видів вправ. Існують величезні можливості інтернету, які можуть бути дуже корисні у навчанні іноземних мов.
Ключові слова: аудіовізуальний метод, інтернет-технології, комп'ютер, аудіо- та відеоматеріали, мотивація, мультимедійні ПК.

Karabitskova N.O.
Kharkov Trade and Economic Institute of
Kyiv National Trade and Economic University

USING COMPUTER TECHNOLOGIES AND INTERNET IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Summary
This article considers the use of audio-visual sources in the teaching of foreign languages, the discussion of the possibilities and shortcomings of Internet sources. Audiovisual method involves learning the language with immersion in the language environment, artificially created in the lesson with the help of various technical means. The main didactic methods are imitation, memorization by heart and education by analogy. Using a computer in teaching a foreign language is a rich variety of types of exercises. There are huge opportunities for the Internet, which can be very useful in teaching foreign languages.
Keywords: audiovisual method, Internet technologies, computer, audio and video materials, motivation, multimedia PCs.

УДК 373

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНШОМОВНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВИМІРІ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ: ДОСВІД ІСПАНОМОВНИХ КРАЇН

Лабунець Ю.О.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті автор розкриває сутність сучасних процесів глобалізації та інтернаціоналізації іншомовної вищої освіти на досвіді іспаномовних країн. У ході дослідження розглянуто передумови, стратегії та форми інтернаціоналізації вищої освіти в іспаномовних країн та виокремлено провідні тенденції. У статті вивчається досвід Іспанії у застосуванні міжкультурного підходу у іншомовній підготовці викладачів у вищих закладах освіти.
Ключові слова: вища освіта, інтернаціоналізація, академічна мобільність, інтернаціоналізовані навчальні плани.

Постановка проблеми. Сьогодні найвпливовішими чинниками у міжнародному освітньому просторі, які зумовлюють постійні трансформаційні та реформаційні процеси в освіті, є глобалізація, міжнародна інтеграція та академічна мобільність, ця тенденція проглядається із початку XXI століття і до нині. Саме ці чинники та їх освітні надбудови та розгалуження заклали основу нової концепції та відбудування новітньої стратегії вищої школи, у ній освітні акценти були зосереджені на міжнародній конкуренції, покращенні якості освіти та інтернаціоналізації, передумовами цього визначено перехід до новітнього інформаційного суспільства, де знання та актуальна інформація мають владу та вагомість у контексті створення єдиного освітнього простору вищої школи. В контексті іншомовної вищої освіти професійне мовне та мовленнєве навчання в 21-му столітті має на меті грати провідну роль у розширенні культурних горизонтів студентів та забезпечення їх впливу на різноманітності культур. Майбутні викладачі іноземної мови у рамках нової освітньої стратегії іншомовної вищої освіти повинні не тільки опанувати мову у контексті сформованості іншомовної комунікативної компетентності на високому рівні, але також повинні навчитися порівнювати свій світогляд з однією приналежністю представникам інших культур і навчитися використовувати точки збігів як позитивну програму, яка професійно спрямовує їх на діалог культур, розвивають високий рівень готовності до міжкультурного співробітництва.

На нашу думку, шляхом до інтеграції України до світового освітнього простору і європейського зокрема, є обґрунтування національної стратегії та стандартів інтернаціоналізації іншомовної вищої освіти, яка на сьогодні формується на основі розвитку практики та теорії, але на сьогодні це носить здебільшого декларативний намір. Тому для українського освітнього простору є важливим долучення, інтеграція та становлення як активного партнера у вивченні досвіду та створенні практики щодо інтернаціоналізації вищої освіти країн Європи, зокрема зробимо аспект на Іспанії, оскільки у її національній освіти закладено певні традиції дослідження та ефективного імплементування процесу інтернаціоналізації вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема інтернаціоналізації вищої освіти, і зокрема іншомовної вищої освіти розглядалася вітчизняними дослідниками (Н. Авшенюк, А. Джуринський, С. клепко, В. Кремень, О. Овчарук, А. Сбруєва, В. Солощенко тощо) та зарубіжними вченими (У. Бек, Б. Вехтер, Д. Девіс, Б. Кем, Дж. Найт, А. Пеллерт тощо), але на разі повноцінних досліджень даного аспекту не виявлено. Тому, на нашу думку подальше вивчення тенденцій та особливостей глобалізації та інтернаціоналізації іншомовної вищої освіти у вимірі викликів третього тисячоліття.

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю. Проте щодо іспаномовних країн, то питання підходів, зокрема міжкультурного, до навчання іноземних мов у цих країнах у контексті вивчення тенденцій та особливостей глобалізації та інтернаціоналізації іншомовної вищої освіти у вимірі викликів третього тисячоліття що до сих пір не привертали уваги вітчизняних дослідників, особливо в такому кластері.

Формування мети. Отже, метою статті є проаналізувати тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації іншомовної вищої освіти у вимірі третього тисячоліття на основі досвіду іспаномовних країн.

Виклад основного матеріалу. На думку науковця П. скота глобалізацію варто визначати як один із найфундаментальніших викликів, який відчула вища школа за майже тисячолітню історію свого існування, і в першу чергу це вплинуло на розвиток перспективи розвитку вищої школи у глобальному світі XXI століття демонструючи нагальну необхідність підготовки спеціалістів до професійної діяльності у глобалізованому світі, до управління глобальними процесами Іспанія – європейська країна з багатовіковою культурою й багатими традиціями, однією з яких є повага до освіти. Інтернаціоналізація змінює вир світу, і на відміну від інтернаціоналізаціє не є абсолютно новим явищем, але сьогодні ми говоримо про нагальну академічну мобільність та нові форми інтернаціональної співпраці, що знаходяться серед пріоритетних завдань вищих навчальних закладів Європи і особливо гостро перед українськими.

Як засвідчили наші наукові розвідки у світовому освітньому просторі існує низка визначень поняття «інтернаціоналізація», як певного феномена, що з'явився на думку нідерландського дослідника Х. де Віта лише на початку 80-х років XX століття. Тож інтернаціоналізацію розглядають як:

– багатоаспектний феномен сучасності, що включає міжнародні програми обміну, спільні дослідницькі проекти, спеціально сфокусовані дослідження ВНЗ іншої країни, знання іноземних мов, розглянуто мережу спілкування засобами Інтернету, інтернаціоналізовані навчальні програми (Х. де Віт);

– політику, яка проводиться урядом країни, академічою спілнотою та університетами для того, щоб протистояти глобалізації (П. Олбач);

– фактор здійснення конкурентної освітньої боротьби (К. Бек, Д. Девіс, А. Ольсен) [2; 5].

Услід за тенденцію трансформації освітньої політики країн світу за напрямом забезпечення масовості отримання громадянами вищої освіти (починаючи із 1980-х рр.), сьогодні однією з ключових трансформацій і тенденцій сучасної світової політики стає інтернаціоналізм (поряд із побудовою навчання на дослідницькій основі, інтегрованістю дисциплін, студентоцентризмом), що фактично є реакцією на прискорення та оптимізацію процесів глобалізації в економіці та політиці в контексті побудови нового щаблю якісної освіти. У контексті філософської гіпотези про віхи часу, інтернаціоналізація в освіті, зокрема у вищій освіті, сьогодні є акумульованою та модернізованою надбудовою міжнародної студентської та професорської мобільності, що існувала в класичних університетах Європи (завдяки повсюдному використанню латинської мови освітянами). Звичайно, що сьогодні основою для міжнародної активності у контексті вищої освіти служать дослідження (завдяки сформованості міжкультурної компетенції та іншомовних комунікативних компетенцій освітян), і за останнє десятиріччя заклади вищої освіти України демонструють активне сприяння інтернаціоналізації в контексті побудов міжнародних робочих відносин із закладами освіти в інших країнах. У цьому контексті ми вважаємо актуальним розгляд концепцій щодо форм і принципів побудови процесу інтернаціоналізації освіти із метою імплементування до вищої освіти, оскільки питання формування інтелектуальної еліти стає важливим фактором міжнародної конкурентоспроможності як окремого фахівця, так і країни загалом. Відповідно до вимог глобалізації ринку освітніх послуг, розвиток суспільства знань націленого на досягнення економічного зростання, розширення ринку праці, актуалізує проблему підвищення ефективного функціонування освітньої сфери, потребує координації зусиль, інтернаціоналізації освітніх і наукових зв'язків. За цих умов перед вищою освітою України як сучасної світової держави стоїть завдання підготовки до діяльності в умовах інтегрованих ринків праці, для формування потужного інтелектуального потенціалу країни, що можливо за вивчення, дослідження та імплементування передових освітніх ідей щодо стратегій інтернаціоналізації освіти, і зокрема вищої освіти України як зарубіжних, так і вітчизняних освітян [1; 2; 5].

Інтернаціоналізація значима і на національному рівні, оскільки дає змогу вдосконалювати економічну ефективність, сталість розвитку країни і вирішувати соціальні завдання. Підвищення ефективності систем вищої освіти в дослідженнях (у розвитку наукової складовій). Академічні обміни сприяють більш швидкій циркуляції і дисемінації дослідницьких результатів, досягнутих навіть у найвіддаленішому куточку світу, і тим самим забезпечують імпульс для проведення досліджень і пошуку інновацій, які неможливо досягти в умовах ізоляції. Крім того сьогодні інтернаціоналізація дозволяє лімітувати витрати на дослідження, через можливість розподілу витрат при спільних дослідженнях та експертизах результатів, а також слугує внеском у мультикультуралізм і розвиток міжкультурного визнання. Але сьогодні інтернаціоналізація – це не лише залучення до студентських програм обміну мобільних студентів і викладачів чи наявність іноземних студентів у кампусах або збільшення міжнародної складової в навчальних програмах закладів вищої освіти, але широке студентське співтовариство, що сприяє міжкультурному визнанні досягнень кожного [2].

У проекті «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» наголошується на тому, що інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних технологій, модернізації змісту освіти і її організації відповідно до світових тенденцій і вимог ринку праці.

У зазначеному вище аспекті для визначення шляхів неуспішності студента у контексті визначення **стратегії** індивідуального стилю вивчення іноземної мови студентом як шлях подолання неуспішності у вивченні іноземних мов, потрібно визначити причини певної неуспішності, оскільки це дозволить викладачеві конструктивно та продуктивно працювати над оптимізацією освітнього процесу, а не шукати шляхи подолання успішності навмання. Говорячи про неуспішність студентів ми розуміємо, що найбільш часто умовами неуспішності у ВУЗі в контексті вивчення нерідних/іноземних мов стають:

– неуспішний процес адаптації, або його значна пролонгованість студента до специфіки навчання у ВУЗі;

– відсутність або недостатня внутрішня мотивація до вивчення іноземної мови;

– внутрішня невпевненість або страх невдачі у вивченні англійської мови;

– несвідоме ставлення до наявного рівня володіння іноземною мовою та шляхів його удосконалення;

– невміння навчатися.

Ми розглядаємо адаптацію студента до навчання у вузі як процес пристосування особистісних якостей до умов нашого вузу і формування на цій основі нових особистісних соціально і професійно значущих якостей, що повинні забезпечити повноцінну і гармонійну реалізацію особистісного потенціалу кожного із студентів. Тож на основі розуміння факторів адаптації студентів, для вирішення проблеми із успішною адаптацією до навчання у ВУЗі та відчуття невміння навчатися, ми пропонуємо такі тематичні зустрічі у режимі «запитання-відповідь»: Як навчити вчитися; Мої впевнені кроки у вивченні іноземної мови Поліглот: міф чи реальність?; Ефективні методи навчання, що працю-

ють; Знайти свою стратегію навчання просто; Підготовка до іспитів (внутрішньовузівських/ міжнародних); Створення власної програми індивідуального вивчення мов: легко і просто.

Для подолання другої групи проблем, що виникають у студента в зв'язку із не відчуттям комфорту та задоволенні від вивчення іноземної мови чи відсутності розуміння її практичного значення, ми використовуємо такі методи:

– індивідуальні бесіди;
– тестування із наданням результатів та консультацій;
– лекції «прес-конференції;
– відкриті столи;
– екскурсії;
– тренінги;
– практикуми;
– вебсемніри;
– skype-семінари;
– консультації;
– курси;
– медіотеку та бібліотеку адаптованої та автентичної іноземної літератури;

та звичайно власний приклад і приклади із реальної дійсності студента.

Освітня політика іспаномовних держав і Іспанії зокрема має багато фундаментальних напрацювань та трансформацій маючи опертя на власну самобутню історію. Перший іспанський університет був заснований у Саламанці ще в 1218 році, а навчальні заклади Іспанії і сьогодні надають якісну освіту класичного зразка. Упродовж останніх років Іспанія здійснює реформу системи освіти, при цьому велика увага приділяється її відповідності європейським стандартам. Відповідно до моделі структури освіти загальноосвітня система, як і в багатьох інших західноєвропейських регіонах, стратифікується на певні рівні, що об'єднуються у дві основні сфери – загальна освіта і спеціальна освіта:

I. Загальна освіта:

1) дошкільні заклади, необов'язкова дошкільна підготовка за двома циклами – ясельний (від 1 до 3 років) та дитячий садок (від 3 до 6 років);

2) загальна базова освіта (основна загальна освіта – власне нижні класи середньої школи) – як обов'язкова освіта за трьома циклами: нижчий цикл (учні віком від 6 до 8 років); середній цикл (учні віком від 8 до 11 років); вищий цикл (учні віком від 12 до 14 років чи віком від 12 до 16 років); середня освіта (вищі класи середньої школи – учні від 15 до 17 років чи 16 до 18 років): бакалаврат – (загальноосвітня середня школа – учні віком від 15 до 17 років чи віком від 16 до 18 років); професійне навчання (молодші класи профшколи – учні віком від 15 до 16 років; старші класи профшколи – учні віком від 15 до 19 років); підготовка до університету (підготовчий рік – від 17 до 18 років); позашкільні навчальні заклади; вища школа (три цикли).

II. Спеціальна освіта: мистецькі навчальні заклади; філологічні навчальні заклади [5, с. 70-73].

За LOGSE (1990) термін обов'язкової освіти збільшується до 16 років і становить загалом 10 років. Тут колишня структура базової загальної трансформується у початкову освіту (Primary Education) та обов'язкову середню освіту (, головною метою якої є правове державне забезпечення всіх учнів базовими "культурними" знаннями, навичками і вміннями й фаховою підготовкою до виконання своїх обов'язків, до професійної діяльності чи підготовкою бакалаврату. Цим же новим Законом про освіту LOGSE встановлюється єдиний Сертифікат про середню освіту замість колишньої дворівневої сертифікації по завершенні обов'язкової фази навчання – власне двох сертифікатів: Сертифікат про базову освіту та Сертифікат про відвідування школи. Система дошкільної освіти розділена на два цикли: для дітей до трьох і до шести років. Хоча вона й не є обов'язковою, дошкільні установи відвідують майже всі іспанські діти 5-6-літнього віку. Початкова освіта обов'язкова для всіх дітей у віці від 6 до 12 років. Вона складається із трьох циклів по два роки кожний. Середню освіту (educacion secundaria) одержують діти 12-18 років. Вона включає два цикли навчання: обов'язковий, додатковий (post-obligatoria) [5, с. 75-77].

Студенти можуть обирати варіант для продовження освіти: бакалаврат, тобто підготовку до навчання в університеті або професійно-технічну освіту середнього рівня. Серед університетів більшість мають класичний набір програм навчання, але є кілька політехнік, а також Відкритий університет дистанційного навчання. Університетська освіта в Іспанії багаторівнева: перший цикл, об'єднані перший і другий цикли, індивідуальний другий цикл, третій цикл (докторантура). Навчання на факультетах і у вищих школах університетів організовані за трьома циклами: базовий (2-3 роки), спеціалізований (2 роки з присвоєнням диплома), дослідницький (2-3 роки з одержанням диплома доктора).

Виконуючи вказівку Університетської ради про розширення набору курсів, вищі заклади освіти розширили його майже втричі. Варто виділити введення магістерської програми з присвоєнням звання Magister Universitario обсягом 600 год. і тривалістю 1-2 роки, завданням якої є значне підвищення фахових вмінь випускника, збагачення його навичками наукового аналізу і дослідження. Інший новий варіант післядипломних студій призводить до диплома спеціаліста (Especialista).

Бакалаврат охоплює 2 курси (як правило, надається можливість підготовки для вступу до університету з гуманітарних предметів, соціальних наук). Після проходження бакалаврату студенти можуть вступати до університету. Слід мати на увазі, що в деяких внз недостатньо такої дворічної підготовки – потрібно пройти додаткову річну підготовку (COU) – курс, орієнтований на університет (аналог наших підготовчих курсів при університетах). Звичайно, COU необхідний для вступу до медичних, математичних внз. Своєрідність вищої освіти в Іспанії полягає в тому, що до складу іспанських університетів входять чотири типи навчальних підрозділів. До них належать: університетські факультети (facultades universitarias) – вищі навчальні заклади, де вивчаються нетехнічні теоретичні дисципліни. Навчання охоплюєвсі три цикли вищої освіти. Закономірний факт, що при Міністерстві освіти й культури Іспанії створений Національний інститут якості й оцінки, що стежить за рівнем надаваних освітніх послуг [5, с. 79-83].

На відміну від внз багатьох інших країн, університети Іспанії зберігають традицію проведення вступного відбірного іспиту Prueba de Accesso a la Universidad (у побуті його часто називають Selectividad). Це комплексний іспит, покликаний виявити загальний рівень освітньої підготовки абітурієнта. Він складається із двох письмових випробувань, причому до іноземців пред'являються ті ж вимоги, що й до самих іспанців.

Нами з'ясовано, що іспаномовні країни світу на чолі з Іспанією використовують стратегію кваліфікаційно-іміграційного підходу у межах окресленої вище проблеми, який спрямований на безпосереднє залучення іноземних кваліфікованих фахівців і талановитих студентів, аспірантів до роботи у своїх країнах. На законодавчому рівні іспано-мовних держав проголошено необхідність сприянні інтернаціоналізації (зокрема в Іспанії – сприяння європейській кооперації) у галузі вищої освіти та обміні студентами та викладачами, з наголосом на те, що заклади вищої освіти країни повинні задовольняти специфічні запити іноземних студентів

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що застосування міжкультурного підходу в системі іншомовної вищої освіти Іспанії, окрім формування міжкультурної компетенції, передбачає також надання можливості учням/студентам рівноцінно вивчати як мови міжнародного значення (англійська, німецька, французька), так і мови інших країн-членів Європейського Союзу.

Отже, в університетах Іспанії з кінця ХХ століття активно застосовується міжкультурний підхід у навчанні іноземних мов, який жодним чином не заперечує комунікативного, проте вимагає не лише розвитку умінь спілкування в заданих ситуаціях, а й умінь досягнення взаєморозуміння з представниками інших культурних середовищ, готовності до продуктивної взаємодії, відмови від стереотипів, розвитку в себе здатності до емпатії, толерантного ставлення до людей інших націй та віросповідань.

Розглянувши тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації освіти зауважимо, що інтернаціоналізація іншомовної вищої освіти іспаномовних держав створює можливості для повноцінної реалізації потенціалу глобалізації, модернізації, упровадження інновацій, створення та забезпечення академічної мобільності, а відповідно як результат – розширення та підвищення доступності та якості іншомовної вищої освіти та розширення міжнародної співпраці. Тенденціями інтернаціоналізації та глобалізації вищої освіти загалом та іномовної вищої освіти у іспаномовних країнах зокрема є тенденція міжнародної наукової мобільності, тенденція конвергенції ()

Перспективою подальших наукових розвідок вбачаємо створення методичних алгоритмів, визначення закономірностей та формулювання рекомендацій щодо експериментальної перевірки щодо здійснення сучасного міжкультурного підходу до іншомовної підготовки викладачів ВНЗ відповідно до визначених вище вимог ЄС в українському освітньому просторі.

Список літератури:

1. Авшенюк Н. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору [Електронний ресурс] / Н. Авшенюк // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць]. – 2009. – Вип. 468. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvchu/PtP2009. – Назва з екрану.
2. Лабунець Ю.О. Імплементування освітніх ідей виховання моральної особистості у творчості Дж.Р.Р. Толкіна в контексті інтернаціоналізації вищої освіти України / Ю.О. Лабунець // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». – Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу. – 2015. – № 3, додаток. – С. 135-142.
3. Локшина О.І. Етапи розвитку стратегії Європейського Союзу у галузі освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/content/07loiuet.html. – Назва з екрану.
4. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі в к. ХХ століття: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Пуховська Людмила Прокопівна. – К., 1998. – 321 с.
5. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика : навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне: Овід, 2012. – 352 с.
6. Тарасенко О.Л. Пріоритетні напрями реалізації мовної політики Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=146. – Назва з екрану.

Лабунец Ю.О.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИЗМЕРЕНИИ ТРЕТЬЕГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ: ОПЫТ ИСПАНОЯЗЫЧНЫХ СТРАН

Аннотация
В статье автор раскрывает сущность современных процессов глобализации и интернационализации иноязычного высшего образования на опыте испаноязычных стран. В ходе исследования рассмотрены предпосылки, стратегии и формы интернационализации высшего образования в испаноязычных стран и выделены ведущие тенденции. В статье изучается опыт Испании в применении межкультурного подхода в иноязычной подготовке преподавателей в высших учебных заведениях.
Ключевые слова: высшее образование, интернационализация, академическая мобильность, интернационализированые учебные планы.

Labunets Yu.O.
Pedagogical Institute of the Boris Grinchenko University of Kyiv

TRENDS AND PECULIARITIES OF GLOBALIZATION AND INTERNATIONALIZATION OF FOREIGN LANGUAGE HIGHER EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM DIMENSION: THE EXPERIENCE OF SPANISH-SPEAKING COUNTRIES

Summary
The article reveals the essence of contemporary processes of higher education globalization and internationalization in a foreign language-speaking countries experience. The study examined the prerequisites, strategies and forms of internationalization of higher education in Spanish-speaking countries and singled leading trends. The article examines the Spanish experience in the application of the intercultural approach in foreign language teacher training in higher educational institutions.
Keywords: higher education, internationalization, academic mobility, internationalized curricula.

УДК 378.036:78(477)

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА НА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Ордіна Л.Л.
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті проаналізовані цінності українського мистецтва, що ґрунтуються на художній майстерності митців і сприяють вихованню шанобливого ставлення студентів до національного мистецтва. Визначено сутність художньо-психологічного підходу до формування естетичних поглядів студентської молоді як основи педагогічного стимулювання, особистісної установки та художнього сприймання творів українського мистецтва.
Ключові слова: українське мистецтво, художньо-психологічний підхід, естетичне сприймання.

Постановка проблеми. Завдання духовного відродження нації, досягнення естетичної спрямованості навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти, удосконалення знань студентами національних творів мистецтва є пріоритетними напрямками гуманізації освіти. Умови життєдіяльності певного народу мають вплив на вироблення національних особливостей культури цього народу, і разом з тим сприяють виробленню у нього певних смаків, уявлень і критеріїв оцінки творів мистецтва. Піклування про естетичний розвиток студентів не може оминути ті сторінки творчості українських композиторів, в яких з великою емоційною силою передано велич почуттів, експресивну відкритість, патріотичний пафос боротьби. З естетичними ідеалами романтизованої боротьби українського народу пов'язано безліч творів національного мистецтва, які можуть стати неоціненним матеріалом для формування естетичних поглядів студентської молоді. Творчість українських авторів, введена до навчальних програм, містить широкі можливості формування у студентів емоційної відкритості, мелодійно-образної орієнтації, естетичного сприймання, усвідомлення єдності поетично-музичних образів як естетичної цінності, розширення уявлень про красу українського мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими зроблено глибокий аналіз структури педагогічної діяльності, її естетичних засад, процесу формування особистості і професійних якостей вчителя (Алексюк А.М., Вербицький А.А., Вовк Л.П., Гончаренко С.У. та ін.). В українській естетиці плідно опановують підходи до осмислення мистецтва як художнього виміру людського буття, зокрема, в національних його вимірах Іванов В.П., Мазепа В.І., Яранцева Н.О. та ін. Проаналізовано виховні можливості українського фольклору у працях О. Отич, М. Клепар, В. Москалець та ін. Теоретико-методологічні засади процесу стимулювання в теорії сучасної педагогіки стимулювання було досліджено в роботах Г. Щукіна, З. Равкіна, Г. Коберник та ін. Разом з тим, питання виховного потенціалу українського мистецтва на формування естетичних поглядів студентства визначено недостатньо.

Мета статті – теоретично обґрунтувати систему цінностей українського мистецтва і визначити сутність художньо-психологічного підходу до формування естетичних поглядів студентської молоді.

Система цінностей українського мистецтва зумовлюється художнім представленням багатства образного змісту, стилістичними закономірностями форми, що органічно зливається з ним. Єдність змісту і форми художньо-образного відтворення дійсності – закономірність, притаманна справжньому, високому мистецтву. Через те, виявлення художніх переваг образної суті українського мистецтва має йти пліч-о-пліч з розкриттям найістотніших, найхарактерніших особливостей національної мови. Національний характер образного строю не може бути повноцінно розглянутий без осмислення національних характеристик художніх закономірностей форми.

Непересічні цінності українського мистецтва ґрунтуються на єдності змістовних компонентів народної творчості. На фольклорні витоки естетичних властивостей творчості українських авторів вказують майже всі дослідники. Розгляд естетичних переваг змісту у єдності з аналізом національних особливостей формотворення приводить до висновку про надзвичайну роль фольклорних джерел в українському мистецтві. Народна стихія пронизує кращі твори професійних майстрів. До цінностей українського мистецтва можна віднести естетичне переживання української музики, що вивела українську пісню на світовий простір; усвідомлення образно-художньої майстерності українських митців, що сприяє вихованню шанобливого ставлення студентів до національного мистецтва; застосування гармонії як чинника динамізації естетичних поглядів і переваг, що мають виростати з емоційної, внутрішньої прихильності до національного. Без усвідомлення національного не можна осягнути загальнолюдського в сфері естетики. М. Бердяєв, досліджуючи співвідношення національного та інтернаціонального, підкреслював, що «вселюдськість не має нічого спільного з інтернаціональним, а є мірою всього національного [1, с. 157]».

Розширене коло жанрових інтересів українських митців включає форми європейських класичних традицій, побутові зразки, сплав здобутків європейської школи із національною своєрідністю художніх національних образів. Естетико-мистецькі стежки різних народів світу в системі поступального розвитку цивілізації мають зійтись в одну широку дорогу, по якій кожний пішохід прямуватиме до загальнолюдського прогресу культури. "Чи ж варто в такому разі фіксувати увагу на специфічних ознаках національного мислення окремих митців?" – запитує Дж. Райнер, відомий публіцист, виступаючи на міжнародній конференції з освіти, організованої в рамках ЮНЕСКО у 1992 році в Женеві [2, с. 93].

Загальною концептуальною основою дослідження визначено художньо-психологічний підхід, який в контексті обраної проблематики розглядається як спрямованість пошуку шляхів формування естетичних поглядів студентської молоді. Розгляд під цим кутом зору художньої творчості надає перспективні можливості окреслення **художньо-психологічного підходу** до аналізу мистецьких явищ в розвиткові української культури. Суть цього підходу полягає в тому, що ґрунтуючись на досягненнях мистецтвознавства, визначаємо художнє **сприймання** однією з найважливіших ланок формування естетичних поглядів студентів. Дослідження педагогічних характеристик художнього сприймання як системи навчально-пізнавальних дій – важливий напрямок пошуку шляхів формування естетичних поглядів студентів.

Дослідження змістовних характеристик художнього сприймання в системі розвитку естетичної культури студентів необхідно має враховувати закономірності особистісної **установки**, під якою в психології розуміють неусвідомлену вибіркову готовність людини до здійснення певної діяльності. Особливого значення стосовно нашого дослідження набуває поняття фіксованої установки. Згідно теорії Д. Узнадзе сформована установка не зникає, вона лишається у суб'єкта, виявляючись при наявності відповідних умов [3]. Фіксована установка може стати джерелом помилкового сприймання, наприклад, індиферентного, або естетично-негативного ставлення до національних надбань музичної культури. Подолання відчуженості від українського мистецтва, орієнтація на адекватне сприйняття його естетичних цінностей має відбуватись на базі певного спрямування особистісних установок студентів.

Серед розмаїття сучасних підходів на особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують питання педагогічного **стимулювання**. Наукою доведено, що не можна змусити ні себе, ні іншого певним чином ставитись до естетичних явищ, отже, слід визнати, що не можна змусити студентів схильно ставитись до української мистецтва, полюбити його. Розкриття механізму педагогічного стимулювання, особливостей цілеспрямованого використання його впливу дає можливість з наукових позицій підійти до процесу цілеспрямованої організації діяльності студентів до розширення і збагачення фактичних знань українського мистецтва. Основним змістом процесу стимулювання було визнано переведення зовнішньої соціально значущої спонуки в суб'єктивні, особистісні. Для того, щоб людина реалізувала ті чи інші актуальні потреби, необхідна мотивація певного виду діяльності по задоволенню цих потреб. Мотивація виступає механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки. Процес мотивації можна інтенсифікувати, якщо між потребою і мотивом використати стимули, під впливом яких прискорюється усвідомлення особистістю суб'єктивної значущості зовнішньої спонуки. Ці теоретичні міркування стали для нас вихідним орієнтиром при віднайдені та експериментальній перевірці засобів опосередкованого педагогічного впливу на вироблення орієнтирів художнього сприймання студентів, на спрямування адекватного естетичного ставлення їх до цінностей українського мистецтва.

Важливим надбанням національного мистецтва є також образи, сповнені героїчно-піднесеного драматичного настрою. Пов'язане із глибинами історії нашого народу, героїчно-образне спрямування змісту багатьох творів українського мистецтва своїм корінням сягає до думи – жанру, якому судилося стати еталоном художнього втілення прогресивних рис українського характеру. «Будучи дітищем українського козацтва, – пише І. Ляшенко, – дума та історична пісня стали своєрідним ідейно-естетичним прапором звитяжної боротьби проти всілякого поневолення» [4, с. 144]. Відголоски образів від епічно-драматичних, трагічних до овіяних пристрасним романтизмом знаходимо у творчості багатьох композиторів, що склали естетичне ядро національної музики. Душевна повнота і експресія музики не виключає звертання українських авторів до філігранно відточених образів-настроїв, що переливаються різними відтінками найтонших нюансів, становлячи у сукупності багатобарвну психологічну палітру звукотворчого віддзеркалення життя.

Окреслення певних **образно-стильових засад** українського мистецтва дає можливість визначити педагогічні підходи до вирішення основної проблеми – формування естетичної культури студентів. І насправді, розгляд естетичної культури особистості з боку сутнісних ознак, тобто, як здатності до осягнення змістовного наповнення естетичного переживання і оцінки, як здатності відчувати, сприймати, емоційно переживати, насолоджуватись, вживати і оцінювати прекрасне і потворне, високе і низьке, трагічне й комічне в природі, суспільстві і самій людині, зіставлення характеристики естетичної культури в наведеному ракурсі із виокремленням пріоритетних напрямків в розмаїтій палітрі художньо-образних надбань української музики дає можливість твердити, що музичне мистецтво українського народу, застосоване в педагогічній практиці, може особливим чином вплинути на спрямування естетичного ставлення студентів до життя і мистецтва.

Педагогічний ракурс розгляду дозволяє розставити художньо-виховні акценти на художніх перевагах української музики, зокрема, на тих особливостях творчості українських митців, що становлять безсумнівний інтерес для формування естетичних поглядів студентів. Йдеться зокрема про жанрове багатство українських творів. Взявши за основу жанровий принцип розгляду, ми підкреслюємо також значущість не тільки емоційно-почуттєвого розвитку естетичної культури студентів, а й естетичної освіченості та їх художньої ерудиції. Розглядаючи менталітет як психофізіологічні та соціальні особливості українського народу, які мають специфічний зміст і форму, що проявляються у культурі, Л. Шеремет серед чинників естетичного світобачення українців висуває екофільність, схильність до підкресленого емоційно-естетичного сприйняття природи, своєрідного злиття з нею у естетичних вимірах життя [5].

Естетичні властивості музичного інтонування в українській музиці пов'язані з орієнтацією композитора на **мелодизм** народної пісні. Характеризуючи національно-інтонаційне забарвлення української музики, музикознавці в першу чергу

звертають увагу на «сильний мелодизм», широке мелодичне дихання, пісенно-кантиленну закономірність. Б. Грінченко, звертаючись до вихідних критеріїв оцінки творчості М. Лисенка, писав про першорядну роль мелосу у створенні українського стилю в професійній музиці, підкреслюючи цей елемент завжди на першому плані [6].

Мелодизм як характерна ознака національного стилю мусить опосередковувати педагогічні підходи до активізації естетично-оцінювальної діяльності студентів, до розвитку їх естетичного мислення. Так, О.Г. Костюк, досліджуючи мелодичну орієнтацію як об'єктивний компонент музичного сприймання, підкреслює, що сприйняття мелодії визначає активність музичного слуху, музичного мислення і почуття, спрямованість слухацької уваги. «Якщо правомірно називати сприйняття творів даного виду мистецтва, – зазначає О. Костюк, – сприйняття музичним, то в цьому ж контексті не менше правомірно вважати його також сприйняттям мелодичним… [7, с. 115]. Отже, дбаючи про мелодичну орієнтацію сприймання, викладач має змогу досягти спрямування естетичних уподобань студентів в русло національних витоків української культури.

Художня майстерність українських митців відзначається багатством використання різноманітних **виражальних засобів**. Естетичний напрям розгляду специфіки національної мови неодмінно передбачає цілісне охоплення засобів **виразності: емоційно-смислова виразність** передбачає заглиблення в особистий світ людини, зацікавлення символікою пейзажних замальовок, глибинно-образну єдність мистецького твору; **виразність інтонаційно-образного змісту** виявляється характерною жанровою ознакою щирості почуття, душевної повноти висловлювання; **елементи національного стилю** визначають твори національного мистецтва у сукупності.

Для педагогічного вирішення проблеми формування естетичних поглядів студентів неабияке значення має **аналіз жанрових інтересів** українських митців. Наведення узагальнюючого **індивідуально-творчого портрета** українських митців навіть без детального розгляду творчості дає змогу переконатись в багатих можливостях естетичного впливу на професійне становлення студентів. Так, хорова спадщина М. Леонтовича до естетичної свідомості студентів може увійти насамперед як зразок геніальної хорової творчості. Невимовна краса його хорових творів, що з найпростіших народних поспівок виростають до рівня цілих музичних поем, вивела українську пісню на світовий простір. Естетичне переживання хорової музики М. Леонтовича має сприяти усвідомленню образно-художньої майстерності композитора, вихованню шанобливого ставлення студентів до національного мистецтва.

Педагогічної уваги в вищій школі, безперечно, заслуговують художні твори М. Пимоненка, головна стильова риса яких – оперування тонкою палітрою колористики. Не безпосередній, а опосередкований підхід до народного фольклору спричинив в творчості цього художника появу історико-романтичної та героїчної тематики, художньо вирішеної такими засобами виразності, як застосування гармонії як чинника динамізації матеріалу. Майстерним втіленням специфіки українського народного стилю в живописі позначено надзвичайно розмаїту за образним настроєм художню спадщину С. Васильківського. Для розширення і збагачення емоційно-естетичної палітри світовідчуття студентів мають образи радісного сприйняття селянського життя в творах «Чумацький шлях», «Український пейзаж», «Весна в Україні» та ін.

З творчою постаттю українського художника О. Мурашка можна пов'язати такі аспекти формування естетичних поглядів студентів, як уявлення про найвищого ґатунку професіоналізм художнього мистецтва, що виявляється як у звертанні до образного вирішення філософських проблем життя, до втілення найтонших порухів людської душі, так і у врівноважено-мудрому використанні виражальних засобів. Кращі твори О. Мурашка належать до золотого фонду світової скарбниці образотворчого мистецтва. Тяжіння до відтворення складних художніх концепцій, внутрішньо суперечливих ситуацій образного світосприймання у поєднанні з синтезуванням кращих засад народно-національного і академічного стильового формоутворення робить художню творчість О. Мурашка фундаментальним підґрунтям розвитку естетичних ідеалів студентів.

Серед своєрідних перлин літературного жанру не можна оминути твори Т. Шевченка. Романтична експресивність, щира емоційність, вишуканість його поезії внесли неоціненний вклад в естетичний розвиток студентів. Для Т. Шевченка особливо характерним є тонке відчуття поезії і органічне поєднання її образів з образотворчими. Своєрідною кульмінацією естетико-педагогічного впливу може стати цілеспрямоване вивчення літературної спадщини І. Франка, що становить одну з яскравих сторінок світової культури. Поряд із оспівуванням величних образів, що сягають філософського узагальнення життя, твори І. Франка позначені такою виразністю, що дозволяє віднести їх до безумовних художніх досягнень світової культури.

Висновки і пропозиції. Розгляд українського мистецтва як естетико-узагальнюючого явища загалом і художньо-педагогічний аналіз окремих, найхарактерніших з боку національного стилю творів, дозволив дійти висновку про непересічні художні цінності національного мистецтва, як невід'ємної частини світової художньої культури. Сутність художньо-психологічного підходу до пізнання українського мистецтва виявляється у образно-узагальненому відбитті найрізноманітніших людських переживань, психологічно – рельєфному окресленні широкої палітри емоційних станів від бурхливо-бентежних до філософсько-заглиблених образів, від героїчно-піднесених до меланхолійно-елегійних. Експресивну відкритість образного змісту творів українських митців втілено в розмаїтому колі жанрових підходів. Серед естетичних переваг національно-стилеутворюючих факторів передусім слід назвати такі, як врівноваженість застосування естетико-виражальних засобів і їх відповідність образному змісту твору. Провідними аспектами формування духовності особистості засобами українського мистецтва є забезпечення у виховному процесі взаємозв'язку духовного та національного, навчального і релаксаційного впливу мистецтва на студентську молодь.

Список літератури:

1. Бердяєв Н.А. Національність і людство / Н.А. Бердяєв // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154-157.
2. Тараненко І.Г. Міжнаціональні відносини у педагогіці США // І.Г. Тараненко. Рідна школа – № 5-6. – 1992. – С. 93.
3. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки // Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961. – С. 275.
4. Ляшенко І.Ф. Національні традиції в музиці як історичний процес // І.Ф. Ляшенко. – К.: Муз. Україна, 1973. – 326 с.
5. Шеремет Л.П. Особистість і культура в аспекті нового мислення // Л.П. Шеремет. – Біла Церква, 1998. – 230 с.
6. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д. Грінченка. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
7. Костюк О.Г. О мелодической ориентации музыкального восприятия // О.Г. Костюк. Восприятие музыки. – М.: Музыка, 1980. – С. 112-126.

Ордина Л.Л.
Белоцерковский национальный аграрный университет

ВЛИЯНИЕ УКРАИНСКОГО ИСКУССТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье проанализированы ценности украинского искусства, основанные на художественном мастерстве художников, которые способствуют воспитанию уважительного отношения студентов к национальному искусству. Определена сущность художественно-психологического подхода к формированию эстетических взглядов студенческой молодежи как основы педагогического стимулирования, личностной установки и художественного восприятия произведений украинского искусства.

Ключевые слова: украинское искусство, художественно-психологический подход, эстетическое восприятие.

Ordina L.L.
Belotserkovskii National Agrarian University

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN ART ON FORMING THE AESTHETIC POINT OF VIEW OF STUDENT YOUTH

Summary
The article analyzes the values of Ukrainian art based on artistic craftsmanship of artists and contributes to the development of a respectful attitude of students towards national art. The essence of the artistic and psychological approach to the formation of aesthetic views of student youth as the basis of pedagogical stimulation, personal setting and artistic perception of works of Ukrainian art is determined.

Keywords: Ukrainian art, artistic-psychological approach, aesthetic perception.

УДК 378.014

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Ткачук О.М.
Хмельницький базовий медичний коледж

У зв'язку з актуальністю проблеми ВІЛ-інфекції, особливо для студентської молоді (більша частина ВІЛ-інфікованих – це молоді люди віком від 15 до 24 років), в статті розглянуто питання професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції і її структурні елементи: компоненти, критерії, показники та рівні сформованості. Показана роль кожного елементу зокрема. Розкриті питання підготовки компетентних майбутніх фахівців сестринської справи, які мають професійно значущі якості, готовність до виконання професійної діяльності, високу професійну культуру і належні професійні здібності, що сприяють ефективному формуванню загальної професійної компетентності майбутнього фахівця сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції.
Ключові слова: компетенція, компетентність, професійна компетентність, компоненти професійних компетенцій, компетентнісний підхід, фахівець сестринської справи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема ВІЛ-інфекції не втрачає своєї актуальності (Україна займає одне з перших місць в Європі за темпами розповсюдження ВІЛ-інфекції). **Актуальність проблеми** пов'язана, в першу чергу, з серйозними наслідками для молоді (а переважна більшість ВІЛ-інфікованих – це молоді люди віком від 15 до 24 років).

Питання профілактики ВІЛ-інфекції серед молоді були предметом дослідження у працях О.М. Балакірєвої, О.В. Безпалько, М.Ю. Варбан, Д.В. Варивончик, Б.М. Ворник, О.А. Голоцван, Л.А. Животовської, І.Д. Звєрєвої, А.Й. Капської, І.В. Козубовської, Г.М. Лактіонової, Р.Я. Левіна, Т.І. Сосідко, С. Страшко, І.І. Ткачук, С.В. Терницької та ін.

Незважаючи на значущість проблеми профілактики ВІЛ-інфекції та значну кількість присвячених їй досліджень, вона й досі залишається недостатньо розв'язаною як в теоретичному, так і практичному плані. Особливої уваги потребує вирішення проблеми первинної профілактики (що є провідною) ВІЛ-інфекції серед студентської молоді, а, відповідно, – професійної організації її проведення.

Майбутній фахівець сестринської справи, що належить до категорії найбільш уразливих вікових верств населення, достеменно знає психологію студентської молоді, а тому він добре розуміється в організації заходів первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Для здійснення успішної організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції майбутній фахівець сестринської справи у процесі навчання в медичному закладі має набути суспільнозначущих, загальнокультурних та професійних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження компетентності у своїх наукових працях зверталися вітчизняні та зарубіжні вчені (В.І. Байденко, Л.І. Даниленко, І.Ф. Жерносек, Е.Ф. Зеєр, І.А. Зимня, І.А. Зязюн, Д.Б. Ельконін, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, О.П. Прозор, О.Я. Савченко, А.І. Субетто, Ю.Г. Татур тощо). Проблему професійної компетентності досліджували В.О. Дьомін, В.М. Шепель, Я.В. Цехмістер, І.Г. Єрмаков, В.А. Міжеріков, Б.С. Гершунський, Дж. Равен, Н.Г. Максімова, А.К. Маркова, В.І. Маслов, В.В. Олійник, О.С. Проворов, В.М. Пруднєва, О.Г. Смолянінов, Р. Уайт, С.М. Яшанов та ін.

Значний внесок у розробку проблем компетентності у 80-90-ті роки XX століття внесли праці вчених Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної та інших дослідників.

Низка публікацій в сучасній педагогічній науці присвячені дослідженню різних аспектів проблеми: від розуміння професійної компетентності (Л.Г. Лук'янова, Л.М. Романишина, В.І. Свистун, В.В. Ягупов), розкриття змісту, структури компетенції (С.А. Герус, В.В. Краєвський, Н.А. Пустовіт, А.В. Хуторський, М.М. Шалашова), до моделювання процесу її формування (В.А. Болотов, В.М. Введенський, В.В. Сєріков) та ін.

З урахуванням актуальності означеної проблеми предметом нашого теоретичного дослідження є вивчення професійної компетентності та її структурних елементів майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді, результати якого наводяться у статті.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження сформованості професійної компетентності та її структурних елементів – компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний час в Україні відсутні комплексні педагогічні дослідження з проблеми організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції *майбутнього фахівця сестринської справи (МФСС)*, не достатньо вивчена проблема (формування) їх фахової компетентності.

Теоретичний аналіз проблеми скеровує до головних понять: «компетенція» і «компетентність».

«Енциклопедія освіти» визначає це поняття так: «компетенція – відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки студента, потрібна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально

закріплений результат. Результатом набуття компетенції є компетентність, яка, на відміну від компетенції, передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетентність людина набуває не лише під час вивчення дисципліни, а й за допомогою засобів інформаційної освіти, внаслідок впливу середовища тощо» [5].

Існує низка означень «компетентності» [3; 9; 11]. Суть їх визначень зводить до того, що поняття «*компетентність*» тлумачиться як рівень досягнення компетенцій, а «*компетенції*» – еталон досвіду дій, знань, умінь, навичок, творчості, емоційно-ціннісної діяльності, який встановлює суспільство (термін «компетенція» від лат. «competo» – взаємно прагну; відповідаю; підходжу; тлумачиться як коло повноважень).

У роботах дослідників В.В. Сєрікова, В.І. Слободчикова, Е.Ф. Зеєра, В.І. Байденка, А.В. Хуторського та ін. *компетентність визначається як інтегральна характеристика, що містить окремі компетенції, а в працях* Н.Л. Коломінського *компетентність* визначається як достатній рівень професійних знань, умінь та навичок, що використовуються фахівцем [4, с. 62-80].

О.І. Пометун подає *компетентність* як складну інтегровану характеристику особистості фахівця, під якою розуміється сукупність знань, умінь, навичок, а також досвіду, що уможливлює ефективну діяльність або виконання певних функцій, забезпечення розв'язування проблем і досягнення певних професійних стандартів у діяльності [8].

Поділяємо думку щодо узагальненого визначення поняття «*компетентність»* В.М. Барановською, яка подається як «сукупність знань та вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; рівень оволодіння певною діяльністю; здатність та вміння здійснювати необхідну діяльність; спроможність і готовність застосовувати певні знання, уміння і особисті якості для успішної діяльності; спеціальні вміння для виконання певних професійних обов'язків відповідно до певних професійних стандартів» [1, с. 9].

У контексті нашого дослідження важливо врахувати думку Дж. Равена, згідно якої «*компетентність* означає володіння вузькоспеціальними знаннями, уміннями, способами мислення» [10, с. 281-296].

А тому МФСС компетентний до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді повинен володіти певними знаннями, уміннями, навичками, здібностями, які дозволяють йому обґрунтовано судити про цю проблему та ефективно діяти в ній.

Поняття «*професійна компетентність*» характеризується наявністю у фахівця знань, умінь та навичок, що дозволяють йому здійснювати свою діяльність на рівні сучасних умов науки і техніки. Оскільки, будь-яка діяльність є вирішенням незліченного ряду завдань, професіоналізму, у ній виділяється, насамперед, в умінні бачити завдання, їх формулювати, застосовувати методологію й методи спеціальних наук для установки діагнозу й прогнозу при вирішенні завдань, оцінювати й вибирати методи, які найбільше підходять для їх вирішення» (за Н.В. Кузьміною) [5, с. 22-23].

У працях Б.С. Гершунського [2], Л.І. Луценка [6], О.І. Пометун [8] *професійна компетентність* розглядається як системна, інтегрована єдність, синтез інтелектуальних знань, умінь і навичок, готовність до професійної діяльності, все це дозволяє людині успішно адаптуватися та використовувати свій потенціал в суспільстві, яке постійно змінюється.

У системі медичної освіти поняття *«професійна компетентність»* використовується в різних розуміннях (від загального до специфічного), відтворюючи ситуацію із суперечливим підходом до поняття компетентності в загальній освіті та психології.

У сучасному освітньому процесі гарантом розвитку *професійної компетентності* МФСС є Галузеві стандарти освіти, які встановлюють вимоги до рівня підготовленості випускників вищих медичних навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації.

Професійна компетентність МФСС розглядається як здатність фахівця від моменту початку своєї професійної діяльності успішно (на рівні певного стандарту) відповідати суспільним вимогам медичної професії шляхом ефективного і належного виконання завдань сестринської діяльності та демонструвати належні особисті якості, мобілізуючи для цього релевантні знання, вміння, навички, емоції, ґрунтуючись на власній внутрішній мотивації, ставленнях, моральних і етичних цінностях та досвіді, усвідомлюючи обмеження у своїх знаннях і вміннях та акумулюючи інші ресурси для їх компенсації.

За результатами аналізу наукової літератури та нормативно-методичних джерел можна зробити висновок, *що професійну компетентність майбутнього фахівця сестринської справи (МФСС) до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції можна визначати сукупністю складових: загальнокультурної, громадянської, функціональної, мотиваційної, соціальної.*

Отже, професійна компетентність майбутнього фахівця сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції – це єдність його теоретичної і практичної підготовки для здійснення даного виду діяльності; це інтеграція знань, умінь, навичок як професійних, так і особистісних. Серед визначальних особистісних характеристик правомірно визначається пріоритет компетентності, разом із гуманізмом, демократизмом, духовною культурою, комунікативністю, організаторським талантом.

Узагальнюючи висновки науковців під професійною компетентністю МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції розуміємо особистісні можливості майбутнього фахівця сестринської справи, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати мету організації первинної профілактики серед студентської молоді. Для цього вимагається від майбутнього фахівця глибоке знання теорії з питань ВІЛ-інфекції і суміжних дисциплін та вміння застосовувати її в практичній діяльності.

Професійна компетентність забезпечується сформованістю її складників. Аналізуючи науково-педагогічні праці, присвячені дослідженню компетентності та її структурних елементів (В.А. Адольф, Н.Г. Вітковська, Г.А. Папуткова, О.О. Черемисіна, Б.О. Шевель, В.В. Ягупов), враховуючи особливості фаху, виділяємо такі *компоненти* професійної компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді: *професійно-важливі якості, готовність до визначеного виду*

діяльності, професійну культуру, професійні здібності (когнітивний, діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, особистісний компоненти).

Когнітивний компонент – сукупність знань, на основі яких формується професійна компетентність МФСС з проекцією на майбутню професійну діяльність (організацію первинної профілактики ВІЛ-інфекції).

Діяльнісний компонент – сукупність умінь і навичок використовувати професійні знання (з інфектології та суміжних дисциплін) для практичного вирішення професійних завдань (організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції).

Мотиваційно-ціннісний компонент – сукупність мотивів, що спонукає МФСС до комплексного вивчення ВІЛ-інфекції з багатьох дисциплін, як необхідних у професійній підготовці і майбутній практичній діяльності; мотиви, що спонукають до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції.

Особистісний – сукупність індивідуально-особистісних якостей і здібностей, важливих для майбутнього фахівця сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції, і сучасного фахівця-медика загалом.

Тобто, когнітивний (знання) *та діяльнісний (уміння, навички) компоненти*, комунікативні та інші особисті якості лежать в основі професійної компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції.

Особливої уваги заслуговує *мотиваційно-ціннісний компонент* професійної компетентності. А тому основною моєю задачею, як викладача і керівника клубу «АнтиСНІД», є мотивація студентів, як основоположного елемента якісного навчання та глибокого усвідомлення необхідності організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Для діагностування сформованості компетентності використовують критерії. У науковій літературі знаходимо інтерпретацію поняття «критерій» (з грецької – засіб, переконання), як правила оцінювання, визначення або класифікації чогось [10].

Під поняттям «критерій», щодо педагогічних явищ, розуміють набір об'єктивних характеристик і ознак, на основі яких здійснюється порівняльне оцінювання чи класифікація процесів і чинників, що вивчаються.

Відповідно до наведених компонентів ми виділяємо такі критерії *ефективності* фахової компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді для оцінки її сформованості: когнітивний, діяльнісний, мотиваційний, особистісний.

Критеріями сформованості професійної компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції є: мотиваційний, змістово-операційний, рефлексивний і оцінний.

За *мотиваційним* критерієм оцінюється ставлення майбутнього фахівця до оволодіння знаннями, уміннями, навичками з метою професійної організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції, готовності використовувати їх у своїй подальшій професійній діяльності.

За змістово-операційним критерієм характеризується рівень отриманих знань, вмінь та навичок для систематичної і ефективної, педагогічно виваженої та методично вмотивованої організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

За рефлексивним критерієм виявляється здатність до самоаналізу МФСС набутої підготовки до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

За оцінним критерієм проводиться діагностування сформованості на відповідних етапах професійної компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Поділяючи думку дослідника В.Ю. Стрельнікова [11], були виділені наступні *показники професійної компетентності* МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції, а саме: знаннями та вміннями майбутнього фахівця; психологічні і педагогічні якості фахівця; освіченість і вихованість особистості майбутнього фахівця.

Для кожного, із вище вказаних критеріїв, ми визначили наступні показники, а саме: *показниками когнітивного критерію* професійної компетентності МФСС до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції є сформованість системи знань з інфектології і суміжних дисциплін, їхня міцність і усвідомленість; *діяльнісний критерій* характеризується *такими показниками*, як сформованість умінь і навичок вирішувати професійні завдання, використовуючи професійні знання; здатність до самоосвіти; *показниками мотиваційного критерію* є сформованість мотивів вивчення ВІЛ-інфекції і суміжних дисциплін, ставлення до них, мотиваційна установка на організацію первинної профілактики ВІЛ-інфекції; для *особистісного критерію* виділяємо *такі показники*, як здатність осмислювати, прогнозувати й оцінювати власну діяльність та її результати, прагнення до самовдосконалення, висока свідомість.

За визначеними критеріями були визначені *рівні сформованості професійної компетентності*, прогнозування шляхів, умов та методів підвищення ефективності підготовки, удосконалення і підвищення рівнів сформованості компонентів професійної компетентності: креативний (високий), евристичний (достатній), рефлексивний (*середній)*, репродуктивний (*низький)*.

В умовах епідемії ВІЛ-інфекції майбутній фахівець сестринської справи повинен мати фундаментальну загальнотеоретичну підготовку, вміти мислити масштабно, застосовувати набуті теоретичні знання, вміння та навички для успішної організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді. Творчий потенціал вимірюється першочергово саме тим, як він використовує отримані знання в професійній діяльності, маючи для цього сформовані якості фахівця.

Висновки, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підготовка компетентних МФСС, які мають професійно значущі якості, готовність до виконання професійної діяльності, високу професійну культуру та належні професійні здібності, до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді – завдання медичної професійної освіти і навчання.

Для успішної організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції майбутній фахівець сестринської справи у процесі навчання в медичному закладі має набути суспільнозначущих, загальнокультурних та професійних компетентностей.

Професійна компетентність МФСС – інтеграція знань, умінь, навичок як професійних, так і особистісних. Набуття МФСС професійної компетентності передбачає оволодіння ним необхідними знаннями, уміннями, навичками, чим визначається *сформованість компетентностей необхідних рівнів,* достатніх для здійснення його діяльності до проведення первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

До подальших досліджень ми відносимо вивчення системи якісних ознак професійної компетентності МФСС, що розвиваються від одного рівня до іншого.

Таким чином, *професійна компетентність майбутнього фахівця сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції є складним багатокомпонентним поняттям,* яке в сучасній науковій літературі характеризується з точки зору кількох наукових підходів: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, контекстно-інформаційного та психологічного.

Список літератури:

1. Барановська В.М. Методична система формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів (в умовах ступеневої підготовки). – Хмельницький, 2015. – 243 с.
2. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Борис Семенович Гершунский. – М.: Интер-Диалект, 1998. – 608 с.
3. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України: головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. (Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 408-409).
4. Коломинский Н.Л. Повышение психологических компетентностей педагогических кадров / Наум Львович Коломинский. – К.: Освіта, 1992. – С. 62-80.
5. Кузьмина Ю.О. Компетентностный подход в образовательном процессе высшей школы [Текст] / Ю.О. Кузьмина // Высшее образование сегодня. – 2010. – № 11. – С. 22-23.
6. Луценко Л.И. Основы научных исследований. – К., 2000. – 114 с.
7. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М.: Высш. шк., 2004. – 512 с.
8. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід в сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
9. Професійна освіта: Словник: Навч. посібник. Уклад. С.У. Гончаренко та ін. / За ред. Н.Г. Ничкало. – К., 2000. – 380 с.
10. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М., 2002. – С. 281-296.
11. Стрельніков В.Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Стрельніков Віктор Юрійович. – К., 1995. – 184 с.
12. Oxford Advanced Lerner`s Dictionary of Current English. – 6-th edition. – Oxford Univesity Press, 2000. – 1568 с.

Ткачук О.М.
Хмельницкий базовый медицинский колледж

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА В ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРВИЧННОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ВИЧ-ИНФЕКЦИИ СРЕДИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В связи с актуальностью проблемы ВИЧ-инфекции, особенно для студенческой молодежи (большая часть ВИЧ-инфицированных – это молодые люди в возрасте 15-24 лет), в статье рассмотрены вопросы профессиональной компетентности будущих специалистов сестинского дела к организации первичной профилактики ВИЧ-инфекции и ее структурные элементы: компоненты, критерии, показатели, уровни сформированности. Показана роль каждого элемента в частности. Раскрыты вопросы подготовки компетентных будущих специалистов сестринского дела, которые имеют профессиональные качества, готовность к выполнению профессиональной деятельности, высокую профессиональную культуру и надлежащие профессиональные способности, что способствует эффективному формированию общей профессиональной компетентности к организации первичной профилактики ВИЧ-инфекции среди студенческой молодежи.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, компоненты профессиональных компетенций, компетентностный подход, специалист сестринского дела.

Tkachuk O.M.
Khmelnitsky Basic Medical College

PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE NURSING SPECIALISTS TO ORGANIZE PRIMARY HIV PREVENTION AMONG STUDENT YOUTH

Summary
Due to the urgency of the HIV-infection problem, especially for student youth (the majority of HIV-infected are young people aged 15-24 years old), the article deals with the issues of future nursing specialists professional competence to the organization of HIV infection primary prevention and its structural elements: components, criteria, indicators and formation levels. The role of each element in particular is described. The training of competent future nursing specialists who have professionally significant qualities, readiness for professional activity, high professional culture and proper professional abilities, which contribute to the effective formation of future nursing specialist general professional competence to HIV-infection primary prevention organization issues are covered.
Keywords: competency, professional competency, components professional competences, competency approach, specialist in nursing.

УДК 378-044.64(4)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Чаленко Т.В.
Інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

Розкрито, що процес вивчення іноземної мови є важливим засобом підготовки студентів до практичної діяльності, оскільки практичні завдання пов'язуються з підготовкою до будь-якого виду професійної діяльності. Розглянуто змістовний аналіз інтеграційних процесів в освіті й науці. Визначено, що процес європейської інтеграції дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави. Проаналізовано, що у результаті інтеграції України у європейський та світовий освітній простір та розширення міжнародних, економічних та культурних зв'язків виникло нове бачення основної мети, назріла необхідність виділення ефективних методик вивчення та навчання іноземних мов у ВНЗ. Зроблено висновки, що необхідність володіння іноземними мовами на належному професійному рівні значно посилюється інтегрованістю сучасного покоління у світовий соціокультурний простір.
Ключові слова: вища освіта, інтеграція, вивчення іноземних мов, студент, практична та професійна діяльності.

Постановка проблеми. В наш час вивчення іноземних мов є важливим аспектом життя сучасної людини. Знання іноземної мови дає нам можливість знайомитися з культурою і традиціями інших країн, сприяє розвитку мислення, уяви і пам'яті. Її вивчення необхідне для ефективної взаємодії держав одна з одною у багатьох сферах життя (науці, політиці, культурі, мистецтві і т.д.). Володіння іноземною мовою в наші дні – одна з умов професійної компетенції.

Процес вивчення іноземної мови є важливим засобом підготовки студентів до практичної діяльності, оскільки практичні завдання пов'язуються з підготовкою до будь-якого виду професійної діяльності, де комунікативний аспект, момент міжособистісного спілкування має велике значення як у процесі праці, так і у процесі особистісного зростання. Таким чином, студенти навчаються усвідомлювати проблеми спілкування, обирати комунікативну мету, шукати шляхи вирішення проблеми в спілкуванні, досягати комунікативного результату [11, с. 297]. Студентам часто бракує впевненості, вони нездатні брати участь у дискусіях на занятті, занадто переймаються проблемою, зациклюються на граматичних формах та структурах, мають низьку самооцінку, сприйняття мовлення, нервують та відчувають тривожність.

Викладачі повинні відігравати важливу роль у зменшенні тривожності серед своїх студентів, створюючи привабливу, теплу атмосферу в аудиторії та підвищуючи мотивацію студентів до вивчення англійської мови. Вони повинні допомогти своїм студентам впоратись із негативними настроями та неприємними відчуттями щодо вивчення англійської мови. Крім того, вони повинні формувати впевненість у студентів, використовуючи позитивне налаштування, більше заохочень [12, с. 105].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Володіння іноземною мовою – одна з умов професійної компетенції, де мова виступає основним засобом навчально-наукової й науково-професійної міжкультурної комунікації. Завдання це стає ще більш актуальним у зв'язку зі світовими інтеграційними процесами.

Змістовний аналіз інтеграційних процесів в освіті й науці подано в дисертаційних дослідженнях (П. Васил'єв, О. Глущенко, А. Козлов, О. Микитюк, О. Нечаєва, З. Сазонова, Т. Торгашина, В. Чернолєс та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах високої ринкової конкуренції, зростає роль вищої освіти. У високо інформованому світі вища освіта стає не тільки фаховою, але й духовною потребою громадян. В свою чергу вона формується як одна з найголовніших базових цінностей державності, суспільної свідомості та й безперечно національної безпеки. Сучасна система освіти України базується на принципах демократизації та гуманізму, яка по перше, зорієнтована на досягнення сучасного світового рівня, але й разом з тим відродження самобутнього національного характеру, по-друге, докорінне покращення змісту, форм і методів навчання, і по-третє, що є пріоритетним, збільшення інтелектуального потенціалу країни. Вища школа націлена на задоволення освітніх потреб особистості [10].

Розширення міжнародних зв'язків України у різних галузях економіки, науки, освіти і культури призвело до значного зростання потреб у використанні іноземних мов в нашій країні. Приєднання України до Болонського процесу і до Європейського простору вищої освіти, заснованому в 2010 році, підіймає питання вивчення іноземної мови на значно вищий рівень. Однією з необхідних умов формування висококваліфікованих фахівців є свідоме і глибоке вивчення іноземної мови. В сучасних умовах практично в усіх сферах діяльності підвищуються вимоги до рівня володіння іноземною мовою випускниками вищих закладів освіти [3].

Процес європейської інтеграції дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави, не оминув він і вищої освіти. Відтак, Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, щораз наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

У результаті інтеграції України у європейський та світовий освітній простір та розширення міжнародних, економічних та культурних зв'язків

виникло нове бачення основної мети, назріла необхідність виділення ефективних методик вивчення та навчання іноземних мов у ВНЗ, що також являє собою необхідність підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців для більш консолідованої міжкультурної комунікації [2, с. 177].

У 1997 році під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (Україна в тому числі), більшість з яких згодом сформулювали і принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує наявність та вагомість різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільними на європейському ринку праці.

Через рік чотири країни – Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина – підписали т. зв. Сорбонську декларацію, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти, який має стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку освітніх послуг. Основна ідея цих документів – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає право продовжувати навчання за програмами магістра відповідно до положень Лісабонської угоди.

Так поступово створювалися умови для інтеграційних процесів у сфері вищої освіти європейських країн. Україна була і є активним учасником цих процесів. Обрані шляхи модернізації вищої освіти України аналогічні загальноєвропейським підходам. Принципи Болонської декларації в повному обсязі мають бути впроваджені у 2010 році, а 2005-й рік визначено як проміжний етап моніторингу досягнутого [2, с. 3].

Мета статті. Основна мета статті полягає у аналізі основних тенденцій вищої освіти в контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтеграція» почав активно вживатися лише з XIX століття, коли відбувалося утворення зв'язків між раніше відокремленими галузями знань. Під інтеграцією розуміють поєднання в єдине ціле частин, елементів і компонентів, які до цього існували окремо, з ускладненням і зміцненням зв'язків між ними. Поняття інтеграції в освіті є достатньо багатогранним та може включати зміни, що відбуваються на різних рівнях [4].

Для кожної людини, яка прагне побудувати хорошу кар'єру, розширити межі свого спілкування, черпати новітню інформацію з першоджерел, відкрити нові життєві перспективи і врешті-решт урізноманітнити своє життя і зробити його більш цікавим, вивчення іноземних мов просто необхідне.

Особливо навчання іноземній мові було й залишається невід'ємною складовою процесу формування сучасного фахівця. Щодо значимості виконання соціального замовлення свідчить той факт, що показник рівня володіння іноземною мовою включений у кваліфікаційну характеристику випускника вузу [5].

Дійсно, знання іноземної мови, в сучасному світі, вважається не тільки відмінним способом встановлення контактів між представниками різних країн, але і способом, що дозволяє значно збільшити можливості отримання високооплачуваної роботи. Знання однієї або декількох іноземних мов вважається одним з ключових елементів сучасної Європи. В Україні ця тенденція також набирає обертів, і володіння іноземною мовою розглядається як одна з головних переваг на ринку праці. Якщо раніше, 20-30 років тому вміння спілкуватися іноземною мовою було в основному прерогативою лише обраних професій, таких як дипломати, керівники, то сьогодні іноземна мова має фундаментальне значення у всіх сферах життя [7, с. 37].

Актуальність дослідження значення іноземної мови важлива і в контексті євроінтеграційних процесів, оскільки європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі (ЄС) є стратегічною метою України. Цей курс був закріплений Верховною Радою України в Основних напрямках зовнішньої політики 2 липня 1998 р., а також в Угоді про партнерство і співробітництво між Європейським співтовариством і Україною від 14 червня 1994 р. та у Зверненні українського парламенту до Європарламенту і парламентів країн-членів ЄС 20 червня 2002 р. [9, с. 194].

Розвиток України на сучасному етапі визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні загальнолюдські цінності: права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу отримання освіти будь-якого рівня тощо, що є атрибутом громадянського демократичного суспільства [8]. В сучасних умовах постійного розширення європейської інтеграції, всебічних міжнародних контактів іноземна мова стає найважливішим засобом професійного спілкування спеціалістів різних профілів .

Держава потребує висококваліфікованих фахівців із знанням іноземної мови, професіоналів, зданих абсорбувати все нове і прогресивне, готових до генерації і запровадження свіжих оригінальних ідей, а також до вигідної участі у міжнародному співробітництві і формуванні нового ставлення до України в Європі і світі [1, с. 229].

Сучасні інтеграційні процеси в Україні відкривають перед студентами можливості ознайомлення і безпосередньої участі в освітніх, культурних, економічних та інших досягненнях світової цивілізації. Тому першочергове значення в цьому процесі відіграє вивчення іноземної мови як засобу спілкування, який є важливим інструментом для інтеграції студентів та засобом відкриття і пізнання світу та інновацій з професійного напряму підготовки [6, с. 1].

Висновки і пропозиції. Необхідність володіння іноземними мовами на належному професійному рівні значно посилюється інтегрованістю сучасного покоління у світовий соціокультурний простір. З огляду на це тільки той фахівець, який володіє принаймні однією іноземною мовою, має сформовані навички міжкультурного спілкування та володіє навичками іншомовної компетентності зможе адаптуватися до полікультурного середовища й реалізувати свій професійний та особистісний потенціал. Тому фактор володіння іноземними мовами у наш час є одним із головних.

Список літератури:

1. Антонюк Н.М. Вивчення іноземних мов в контексті гуманістичної освіти / Н.М. Антонюк, О.Ю. Титаренко, І.В. Горохова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009.
2. Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Волошина Г.Г. Шляхи підвищення мотивації у навчанні іноземним мовам студентів немовних вищих навчальних закладів // Науковий вісник НУБІП України. – 2014.
4. Котковець А.Л. Застосуаання принципів інтеграції у процесі навчання іноземній мові у ВНЗ [Електронний ресурс] / А.Л. Котковець. – 2015. – Режим доступу: http://confesp.fl.kpi.ua/node/1240.
5. Моісєєва Ф.А. Роль іноземної мови в загальній концепції підготовки сучасного фахівця [Електронний ресурс] / Ф.А. Моісєєва // Донецький державний університет економіки та торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Режим доступу: http://rusnauka.com/NIO/Philologia/moisjejeva.doc.htm.
6. Пукало С.О. Формування іншомовної комунікативної компетенції студентів немовного вузу / С.О. Пукало // Урок. – 2017. – С. 1.
7. Пуховська Л.П. Вивчення іноземних мов у контексті формування загальноєвропейського освітнього простору / Л.П. Пуховська // Сучасні технології викладання іноземних мов у професійній підготовці фахівців: зб. наук. ст. – К.: КІТЕП, 2000. С. 32-38.
8. Сидорчук Н.Г. Університетська педагогічна освіта в контексті євроінтеграційних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studentam.net.ua/content/view/7539/97/.
9. Угода про партнерство і співробітництво між Європейським Співтовариством і Україною від 14 червня 1994 року // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2001. – № 3. – С. 190-195.
10. Ярощук М. Роль іноземної мови у процесі інтеграції спеціальних навчальних дисциплін в технікумі / М. Ярощук // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 1.2. – С. 161-163.
11. Цимбал С.В. Психологічні засади використання іноземної мови у процесі формування майбутніх спеціалістів / Світлана Володимирівна Цимбал // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 7. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 297.
12. Tsymbal S. Overcoming language anxiety among the english language learners: psycho-pedagogical aspect / Svitlana Tsymbal // Science and Education. – 2017. – № 7. – С. 105.

Чаленко Т.В.
Институт международных отношений
Национального авиационного университета

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
Раскрыто, что процесс изучения иностранного языка является важным средством подготовки студентов к практической деятельности, поскольку практические задачи связываются с подготовкой к любому виду профессиональной деятельности. Рассмотрены содержательный анализ интеграционных процессов в образовании и науке. Определено, что процесс европейской интеграции все заметнее влияет на все сферы жизни государства. Проанализировано, что в результате интеграции Украины в европейское и мировое образовательное пространство и расширение международных, экономических и культурных связей возникло новое видение основной цели, назрела необходимость выделения эффективных методик изучения и обучения иностранным языкам в вузе. Сделаны выводы, что необходимость владения иностранными языками на должном профессиональном уровне значительно усиливается интегрированностью современного поколения в мировой социокультурное пространство.
Ключевые слова: высшее образование, интеграция, изучение иностранных языков, студент, практическая и профессиональная деятельности.

Chalenko T.V.
Institute of International Relations
National Aviation University

BASIC TRENDS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary
It is disclosed that the process of foreign language studying is an important means of preparing students for practical activities, since practical tasks are associated with the preparation for any kind of professional activity. The content analysis of integration processes in education and science is considered. It is determined that the process of European integration is increasingly affecting all spheres of state life. It was analyzed that as a result of the integration of Ukraine into the European and world educational space and the expansion of international, economic and cultural ties, a new vision of the main goal arose, and the need to allocate effective methods of studying and teaching foreign languages at the high school has emerged. It is concluded that the necessity to speak foreign languages at the proper professional level is greatly enhanced by the integration of the modern generation into the world socio-cultural space.
Keywords: higher education, integration, foreign languages learning, student, practical and professional activities.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.942:177.61]:378.091.3:159.9-051

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ФЕНОМЕНУ ЛЮБОВІ: ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті зроблено спробу висвітлити особливості прояву феномену любові згідно з сучасними науковими уявленнями про дане явище. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовано тематику досліджень і підходи до вивчення любові. Простежені особливості виникнення, чинники що зумовлюють і характеристики любові. Встановлені особливості динаміки феномену любові, його трансформацію і прояви на різних етапах. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: феномен любові, психологічні особливості прояву, зумовлюючі чинники, види любові, етапи розвитку, динаміка явища.

Постановка проблеми. Серед всіх можливих психологічних феноменів, з якими доводиться працювати фаховому практичному психологу, особливе місце займають ті, які мають не лише широке розповсюдження, але й вкрай важливі наслідки для осіб, котрі зіткнулися з ними. До таких належить і переживання почуття любові, з яким доводиться мати справу у своєму житті практично кожній людині; причому в таких випадках дуже часто наявні не лише складні та травмуючі переживання, але нерідко вони супроводжуються важкими небажаними наслідками. Відповідно, для надання ефективної допомоги у таких випадках тим, хто її потребує, сучасний психолог повинен володіти найновішими і достовірними знаннями з предмету розгляду. Вказана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета роботи: висвітлити особливості прояву феномену любові згідно з положеннями сучасних наукових підходів; які могли б послужити вихідними передумовами для ґрунтовного дослідження даного феномену.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику досліджень і підходи до вивчення любові;

– простежити особливості виникнення, чинники що зумовлюють і характеристики любові;

– з'ясувати особливості динаміки феномену любові, його трансформацію і прояви на різних етапах;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій за темою дослідження варто відзначити, передусім, праці представників вітчизняної і зарубіжної філософії, які мають важливе значення для розуміння явища, що перебуває в центрі розгляду: Д. Гільдебрандта [5], Г. В. Іванченко [8], С. Кліманя [12], Ю.В. Ковальчук [13; 14], Х. Ортеги-і-Гасета [22], Р. Мела [20], Ж.-П. Сартра і С. де Бовуар [27], В.С. Соловйова [29], Л.М. Толстого [31], а також підбірки матеріалів на дану тему [32; 33] та ін.

Заслуговують уваги також праці вітчизняних і зарубіжних психологів, сучасних зокрема, в яких розглядаються різноманітні аспекти даного явища: Е.Л. Берна [2], К. Васильєва [3], О.М. Гріньова [6], В.С. Дерябіна [7], Е.П. Ільїна [9], О.П. Золотнюка [11], В. Кутішенко [15], В.Л. Леві [16], М. Литвака [17], Б. Мартель [18], М.С. Науменка [21], В.А. Полікарпова [23], Л.М. Поповича [24], Е. Пушкарьова [25; 26], Р. Стрінберга [30], Е. Фромма [34], Г. Чепмена [35], а також підбірка матеріалів [28].

До наведеного переліку можна додати також праці в яких проблему любові подано з позицій нейробіології: Д. Амена [1]; соціології: О.П. Золотнюка [10], Д. Майєрса [19]; а також власну публікацію [4].

У цих працях детально розглянуті питання про сутність та призначення любові; її біологічну та соціальну складові; надано відомості про різні теорії, які пояснюють даний феномен; висвітлено основні проблеми, що постають при її вивченні та створенні теорій; а також розглянуті шляхи подолання труднощів, котрі виникають при вивченні любові як і стан сучасних досліджень у даному напрямку. Одержана в результаті вивчення літературних джерел інформація використана при організації і проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що інформації про психологічні особливості феномену любові у доступній науковій літературі з даної тематики виявлено досить багато, проте наявні відомості про різні аспекти даного феномену не дають цілісної і непротирічливої картини явища, що вивчається. Велика кількість спроб дослідити дане явище, створити теорію любові, а тим більше наявні протиріччя у підходах і теоріях різних авторів вказують на те, що в предметі розгляду на сьогодні залишається багато нез'ясованого. Все це змушує вдатися до самостійного дослідження, щоб з'ясувати причини наявного стану речей і створити передумови для подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало в вивченні матеріалу, зібраного в ході проведення огляду літературних джерел за обраною темою; далі було здійснено аналіз одержаних даних, а також їхній синтез, конкретизацію та узагальнення, з залученням наявного досвіду. Використаний підхід дозволяє як краще зрозуміти відомі теорії, так і уточнити багато інших положень, що відкриває перспективи та можливості для подальших пошуків.

Писати на дану тему складно, але навіть не тому, що доводиться мати справу зі специфічним предметом, який важко піддається науковому дослідженню. А передусім тому, що довкола нього, як і довкола всіх надцінних речей, накопичено надто багато помилкових висловлювань, стереотипів, непорозумінь, забобонів, а то й умисного обману та самообману тощо; які постійно активно функціонують на рівні побутової свідомості. Тому, щоб наважитися висловити власні міркування, необхідно, передусім, спробувати подолати їх негативний вплив. Відтак, доречно розглянути кілька, найпоширеніших і найшкідливіших; з огляду на те, що далеко не все, що говорять чи пишуть про любов, має до неї хоч якесь відношення.

Зокрема, передусім потребує з'ясування:

1. Чи можливо вивчати і досліджувати дане явище?
2. Чи можливо дати визначення любові?
3. Чи кожна людина здатна любити?
4. Чи дійсно любов «сліпа»?
5. Чи правомірне ототожнення любові з сексом?
6. Чи дійсно для любові потрібно лише знайти гідний об'єкт?
7. Чи минає любов з часом?
8. Чи можна любити кілька разів?
9. Чи дійсно любов безкорислива?
10. Чи дійсно люблять «ні за що»?
11. Чи дійсно любов возвеличує людину і захищає від незгод?

Чим є любов за своєю сутністю? Переважно вважають, що це почуття, яке важко піддається формальному визначенню. Проте за своєю сутністю любов є залежністю, прив'язаністю, що спричинює переживання цілого спектру певних почуттів. Причому ця прив'язаність характеризується високою емоційно-духовною напруженістю, і базується на відкритті максимальної цінності конкретної людини. Дослідники вказують також, що вона є однією з форм подолання відчуження людини від людини і тому є вершиною морального відношення до людини. У будь-якому випадку варто спробувати дати визначення даному феномену.

Любов – це прив'язаність людини, яка виникає внаслідок необхідності задовільнення наявних у неї певних потреб, становить стійкий умовно-рефлекторний зв'язок і характеризується особливим відношенням до об'єкта, що її викликає та спричинює переживання почуття глибокої сердечної прихильності до нього.

Відомі визначення охоплюють також інші її аспекти та вказують на різноманітні особливості, як от: любов'ю називають внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; глибоку повагу, шанобливе ставлення чи приязнь до людини; стосунки між чоловіком і жінкою, викликані прихильністю, або інтимні стосунки між ними. При цьому також нерідко відзначається, що любов – зацікавлене, турботливе й уважне ставлення до того і заради того, що ми любимо або кого любимо. Про любов можна розповідати багато, але загалом це – безкорислива радісна турбота; тобто зацікавлене, турботливе й уважне ставлення до людини, речей чи якихось справ. Якщо любить доросла, розумна і відповідальна людина, до любові додаються й інші вимоги: вона повинна бути не «сліпою», а обачливою і розумною, і характеризуватися не тільки почуттям, але і відповідальним ставленням. Дослідники вказують також на різні її особливості, наприклад: любов без поваги недовговічна і непостійна, повага без любові – холодна та немічна та ін. Очевидно, що навести визначення, яке б влаштувало всіх і відповідало різним випадкам важко, передусім через те, що існують різні види любові, а також через те, що вона проходить через різні стадії. Далі, щоб надати викладу більшої конкретики, звернемося до результатів відомих досліджень.

Феномен любові цікавив дослідників давно, різні відомості про намагання зрозуміти дане явище дійшли до нас із часів Античності. Видається доцільним розпочати з розгляду здобутків філософсько-літературного періоду вивчення даного явища. Передусім заслуговує розгляду класифікація видів любові, запропонована Л.М. Толстим. Він стверджує, що є три роди любові: 1) Любов красива, 2) Любов самовіддана і 3) Любов діяльна. Причому з цього приводу він відразу зауважує наступне: «Я говорю не про любов молодого чоловіка до молодої дівчини і навпаки, я боюся цих ніжностей і був так нещасливий у житті, що ніколи не бачив у цьому роді любові жодної іскри правди, а тільки брехню, в якій чуттєвість, подружні відносини, гроші, бажання зв'язати або розв'язати собі руки до того заплутували саме почуття, що нічого розібрати не можна було. Я говорю про любов до людини, яка, залежно від більшої або меншої сили душі, зосереджується на одному, на декількох або виливається на багатьох, про любов до матері, до батька, до брата, до дітей, до товариша, до подруги, до співвітчизника, про любов до людини» [31, с. 241].

Любов красива полягає в любові краси самого почуття і його вираження. Для людей, які так люблять, – улюблений предмет люб'язний тільки настільки, наскільки він збуджує те приємне відчуття, свідомістю та вираженням якого вони насолоджуються. Люди, які люблять красивою любов'ю, дуже мало турбуються про взаємність, як про обставину, що не має ніякого впливу на красу і приємність почуття. Вони часто змінюють предмети своєї любові, так як їх головна мета полягає тільки у тому, щоб приємне почуття любові постійно збуджувалося. Для того щоб підтримати в собі це приємне відчуття, вони постійно в найвитонченіших виразах говорять про свою любов як самому предмету, так і всім тим, кому навіть немає до цієї любові ніякого діла [31, с. 241-242]. Однак Толстой іронізує з такої «любові», і вказує на те, що вона є лише показною: «У нашій вітчизні люди певного класу, люблячі красиво, не тільки всім розповідають про свою любов, але розповідають про неї неодмінно французькою. Смішно і дивно сказати, але я впевнений, що було дуже багато і тепер є багато людей певного становища,

особливо жінок, яких любов до друзів, чоловіків, дітей відразу би зникла, якби їм тільки заборонили про неї говорити французькою».

Любов другого роду – *любов самовіддана*, полягає в любові до процесу жертвування собою для улюбленого предмета, не звертаючи ніякої уваги на те, гірше або краще від цих жертв улюбленому предмету. «Немає ніякої неприємності, яку б я не наважився зробити самому собі, для того щоб довести всьому світу і йому або їй свою відданість» – ось формула цього роду любові. Люди, які люблять так, ніколи не вірять взаємності (бо ще більш гідно жертвувати собою для того, хто мене не розуміє), завжди бувають хворобливі, що теж збільшує заслугу жертв; здебільшого постійні, тому що їм важко б було втратити заслугу тих жертв, які вони зробили улюбленому предмету; завжди готові померти для того, щоб довести йому або їй всю свою відданість, але нехтують дрібними щоденними доказами любові, в яких не потрібно особливих поривів самовідданості. Їм все одно, чи добре ви їли, чи добре спали, чи весело вам, чи здорові ви, і вони нічого не зроблять, щоб доставити вам ці зручності, якщо вони в їх владі; але стати під кулю, кинутися в воду, у вогонь, зачахнути від любові – на це вони завжди готові, якщо тільки трапиться випадок. Крім того, люди, схильні до любові самовідданої, бувають завжди горді своєю любов'ю, вимогливі, ревниві, недовірливі і, дивно сказати, бажають своїм предметам небезпек, щоб рятувати від них, нещасть, щоб втішати, і навіть вад, щоб виправляти від них [31, с. 242]. Очевидно, що і таку «любов» автор не вважає справжньою. Тоді якою, на його думку, має бути справжня любов?

Третій рід – *любов діяльна*, полягає в прагненні задовольняти всі потреби, всі бажання, примхи, навіть вади улюбленої істоти. Люди, які люблять так, люблять завжди на все життя, тому що чим більше вони люблять, тим більше пізнають улюблений предмет і тим легше їм любити, тобто задовольняти його бажання. Їхнє кохання рідко виражається словами, і якщо виражається, то не тільки не самовдоволено, красиво, але сором'язливо, ніяково, тому що вони завжди бояться, що люблять недостатньо. Люди ці люблять навіть вади улюбленої істоти, тому що вади ці дають їм можливість задовольняти ще нові бажання. Вони шукають взаємності, охоче навіть обманюючи себе, вірять у неї і щасливі, якщо мають її; але люблять все так же навіть і в іншому випадку та не тільки бажають щастя для улюбленого предмета, але всіма тими моральними і матеріальними, великими і дрібними засобами, які знаходяться в їх владі, постійно намагаються доставити його [31, с. 244]. Очевидно, саме такою, на думку автора, має бути справжня любов.

З наведеного слідує, що далеко не кожна любов є справжньою; є різні види любові; причому справжня любов є не пасивно-споглядальною, а діяльною. З подальшого вивчення теми складається враження, що ця теорія містить основні елементи і положення подальших теорій любові, створених пізніше, переважно у XX ст.; і автори яких намагалися реалізувати науковий підхід до дослідження феномену любові.

Серед створених у XX ст. класичною вважається теорія любові, створена американським психологом Е. Фроммом [34]. Автор висуває і обґрунтовує кілька важливих положень, зокрема, наступне: «Любов – це діяльність, а не пасивний вплив: у ній потрібно «перебувати», а не «впадати» в неї. Загалом активний характер любові можна описати твердженням про те, що любов переважно означає давати, а не брати» [34, с. 48-49]. Відповідно, здатність любити залежить від тих якостей особистості (і рівня її розвитку), що формуються і виявляються в діяльності. Причому «Що більше людині бракує таких якостей, то дужче вона боїться віддавати себе, а отже, любити».

Фромм також вказує на необхідні якості особистості, і передусім – це турбота, відповідальність, повага і знання [34, с. 53]. Принагідно відзначимо, що він не визнає наявність залежності любові від якостей об'єкта прив'язаності, оскільки «Люблять те, над чим працюють і працюють над тим, що люблять». Але при цьому також відзначає, що «Любов між дорослими передусім означає задоволення душевних потреб іншої людини». Важливою є також думка вченого про те, що любов неодмінно можна пізнати за її наслідками: «Є тільки один доказ наявності любові: глибина стосунків, життєлюбство і сили кожного. Це і є той плід, за яким можна пізнати любов [32, с. 151]. Ці положення визнані також іншими дослідниками даного феномену, тому згодом були включені в інші теорії, і набули значного розповсюдження.

Важливі міркування з приводу предмету дослідження висловлює В.А. Полікарпов [23]. Зокрема, він вказує на відмінність у поняттях «закоханість» і «любов»: «Під закоханістю ми будемо розуміти специфічний психічний стан – переживання любові до іншої людини»; натомість «Під любов'ю – діяльність, опосередковану цим станом, яка включає в себе, крім самого переживання закоханості сприйняття коханої людини, турботливість і сексуальну близькість. Остання може як бути, так і не бути наявною, але завжди присутня в можливості як усвідомлювана чи неусвідомлювана потреба» [23, с. 10]. Дослідник відзначає, що саме закоханість є предметом його дослідження. Детально розглядаючи співвідношення природного і соціального в цих переживаннях, він приходить до висновку, що любов властива людині завдяки наявності у неї свідомості, тобто є проявом її особистості: «Діючи у соціальному і через соціальне, статевий потяг (*наявний і у тварин; прим. авт.*) перетворюється в любов» [23, с. 18]. Причому він відзначає, що закохатися здатна абсолютно кожна людина; оскільки ця обумовленість закодована генетично. Відтак, любов детермінована природнім потягом, який діє в соціальному і через соціальне. Автор також відзначає, що ці переживання пов'язані з намаганням задовільнити сексуальну потребу.

В плані вирішення завдань даного дослідження, важливо відзначити наступне. В.А. Полікарпов доводить, що в своєму розвитку закоханість проходить ряд стадій, але врешті-решт неминуче зникає; проте може при цьому перейти в одну з форм любові, наприклад, переважно у статеву любов, але може трансформуватися і в інший її різновид. Статева любов із часом також минає, але на її основі може виникнути і розвинутися інший вид і т. д.

Важливі положення висуває у своїй теорії любові Р. Стренберг [30]. Він виділяє три основні компонента любові: близькість, пристрасть і зобов'язання; в залежності від їх наявності розрізняє різні її форми: симпатія/дружба, закоханість, пуста любов, романтична любов, дружня любов, фатальна любов і досконала. Причому автор допускає послідовну трансформацію одних форм любові в інші; досконалою, на його думку, є повна любов, яка включає всі складові і види.

Серед сучасних досліджень заслуговує розгляду робота М. Литвака [17]. Він вносить роз'яснення в положення про те, що людина може любити іншу лише у випадку, якщо вона любить себе; а любити себе – значить дбати про власний розвиток. Тобто любов – це динамічний процес, людина не може допомогти ні собі, ні іншому, якщо не розвивається; тому нездатний до розвитку нездатний любити. Це положення важливе з огляду на те, що любов – це не стан, а процес; відповідно, як тільки процес припиняється, любов зникає.

Проте головним результатом дослідження є власні положення, які, хоча ще не претендують на наукову точність та обґрунтованість, все ж можуть послужити вихідними передумовами для подальших пошуків. Передусім, у результаті вивчення публікацій на дану тему, аналізу та конкретизації, систематизації і узагальнення отриманої в результаті інформації, а також проекції власного досвіду, було сформовано відповіді на найпоширеніші помилкові судження про предмет розгляду, які побутують у повсякденній свідомості.

1. Чи можливо вивчати і досліджувати дане явище? Численні публікації, які було опрацьовано в ході здійснення аналітичної частини дослідження, зокрема, відомості про численні експериментальні дослідження різних аспектів предмету, що перебуває в центрі розгляду у дані роботі, підтверджують таку думку. Навіть більше: в ході ознайомлення з науковими працями на дану тему, формується переконання, що любов можна і необхідно досліджувати, різними методами; як на рівні інтуїції, так і експериментально. Все це дасть змогу створити науково обґрунтовано теорію любові, яка може знайти широке застосування у повсякденній практиці психологів, педагогів, психотерапевтів та інших фахівців.

2. Чи можливо дати визначення любові? Розгляд і аналіз відомих визначень любові дає підстави констатувати, що серед них немає більш-менш достовірних, які б відображали сутність даного явища. Проте наявна ситуація не заперечує ні необхідності, ні можливості надати таке визначення, яке б відповідало усім необхідним вимогам до науково точного визначення понять. Як розгляд, так і аналіз відомих на сьогодні визначень любові, а тим більше спроба надати науково достовірне визначення даного феномену потребує окремого розгляду.

3. Чи кожна людина здатна любити? На побутовому рівні з цього приводу поширене парадоксальне по своїй неспроможності та безглуздості переконання, яке полягає в тому, що любити здатна далеко не кожна людина, проте кожен впевнений у тому, що його це не стосується. Значно конкретніше висловлюється з цього приводу Е. Фромм, який стверджує, що любити здатна далеко не кожна людина, але навитися цьому – внаслідок багатьох років наполегливої, кропіткої праці – здатен практично кожен [34]. Звідси постає завдання: навчати цьому мистецтву.

4. Чи дійсно любов «сліпа»? Твердження про те, що любов «сліпа» – не більше, ніж художня метафора. Адже, як правило, люди не закохуються у будь-кого, як кажуть, у першого зустрічного. Навпаки, щоразу ретельно добирають собі партнера для близьких стосунків, покладаючи на них великі надії. І якщо згодом партнер не виправдовує сподівань – розривають стосунки. Тобто важко знайти щось прагматичніше, ніж любов.

5. Чи правомірне ототожнення любові з сексом? На побутовому рівні панує уявлення про те, що секс і любов – це практично одне і теж. Однак насправді це зовсім інші явища, оскільки секс наявний і у світі тварин, протее любов між ними неможлива. У наявних дослідженнях переконливо доведено, що любов у людей можлива лише завдяки наявності свідомості, і є реалізацією сутнісних сил особистості [23]. Відтак, подібні уявлення поширені в середовищі недостатньо особистісно розвинених людей, і існують лише в результаті їхньої необізнаності (а точніше внаслідок їхнього небажання чи нездатності опанувати мистецтво любові).

6. Чи дійсно для виникнення любові потрібно лише знайти гідний об'єкт? На рівні побутової свідомості немає одностайності з цього питання. Тому одні стверджують, що для того, щоб закохатися, неодмінно потрібно знайти гідну цього людину, інші, навпаки, притримуються думки, що любити можна лише «ні за що». Серед дослідників поширене уявлення, що виникнення любові не залежить від конкретного об'єкта прив'язаності. Подібні міркування знаходимо у висловлюваннях Л.М. Толстого, який стверджує, що «Кохана людина не по хорошому мила, а по милому хороша». Однозначно і категорично висловлюється з цього приводу і Е. Фромм. Однак і такий погляд видається сумнівним, оскільки призначення любові – задовольняти певні конкретні потреби людини. Тому об'єкт прив'язаності неодмінно повинен бути наділений певними характеристиками, в силу наявності яких задовільнення потреб стає можливим.

7. Чи минає любов з часом? Якщо не розрізняти закоханість і любов, а ототожнювати їх, то дійсно створюється враження, що з часом «любов минає». Деякі фахівці навіть вказують час, за який любов неодмінно пройде, проте не уточнюють, що саме вони мають на увазі, а тим більше як це було встановлено. Тому одні називають час 1,5 року, інші 3, або й інший термін; пояснюють це дією відповідних фізіологічних механізмів, впливом гормонів тощо. Але вони не беруть до уваги, що закоханість і любов – це різні явища, які, хоч і можуть супроводжувати один процес формування прив'язаності, проте не зводяться одне до одного. До речі, неспроможність такої позиції показано вже в наведеній вище філософсько-літературній теорії любові Л.М. Толстого. Детальний аналіз даного питання, його вивчення на науковому рівні ще чекає своїх дослідників.

8. Чи можна любити кілька разів? Людина, здатна розвиватися, як особистість, не може

втратити наявну прив'язаність, а тому не має потреби шукати інший об'єкт для любові. Натомість, інфантильні індивіди, коли їхня «любов минає», прагнуть знайти собі нову прив'язаність. У такому разі вони спроможні лише, в кращому разі, знову пройти ту ж саму, вже пройдену першу стадію, потім знову шукати новий об'єкт, і так може повторюватися кілька разів. Але це не означає, що вони любили кілька разів, а насправді лише закохувалися. Однак встановлено, що закоханість, хоч і передує любові, за своєю сутністю нею не є. Закоханість може лише створити ілюзію любові, як і ілюзію того, що людина може любити кілка разів. Звісно, це стосується лише індивідуальної любові між чоловіком і жінкою, а ніяк не інших її видів.

9. Чи дійсно любов безкорислива? Найбільше заперечень викликає поширена думка про те, що любов – безкорислива, причому вона нерідко зустрічається навіть серед фахівців. Але якщо за своєю сутністю вона є прив'язаністю, то в її основі – задовільнення наявних у людини потреб, внаслідок чого така залежність і формується. Людина за природою своєю просто не може навіть звертати увагу на те, що їй не потрібно, не кажучи вже про щось більше; а будь-яке відношення за своєю суттю є корисливе. Переважно як доказ «безкорисливості» любові наводять приклад любові батьків до дітей, але чи дійсно це так? Адже заводячи дітей, батьки переслідують не одну корисливу мету, оскільки сподіваються на те, що поповнять свою сім'ю ще одним членом, який буде продовжувати їхню справу, допомагати, турбуватися про них, продовжуватиме рід і т. д. Навіть любов матері до дитини не безкорислива, оскільки вона сподівається виростити і виховати для себе близьку людину, яка її розумітиме, допомагатиме, піклуватиметься, захищатиме тощо. То про яку безкорисливість може йти мова? А про любов між чоловіком і жінкою, скажімо, членами подружжя, взагалі говорити не доводиться, сама думка про безкорисливість стосунків у такому випадку є абсурдною. Бо, якщо такі, «безкорисливі» стосунки дійсно матимуть місце, то хто виконуватиме функції сім'ї? Адже у сім'ї значно більше потреб, ніж у кожної окремо взятої людини, і якщо їх не задовольняти – сім'я перетвориться на формальну і розпадеться.

10. Чи дійсно люблять «ні за що»? Ще один стійкий забобон, який поширений у побутовій свідомості. У психотерапевтичній практиці часто трапляються випадки, коли один з членів подружжя нарікає на іншого, (або ж такі нарікання є взаємними), проте вони все одно терплять один одного, посилаючись на прив'язаність. А на питання: «За що ви його (або її) любите?» – відповідають шаблонно, завченою фразою: «Люблять ні за що, бо якщо за щось, то це вже не любов, а розрахунок». Не помічають безглуздості такої відповіді ті, хто нездатний самостійно думати, тобто переважна більшість тих, хто опиняється у подібній ситуації. От і виходить так, що одні люди, обираючи собі супутника життя, люблять його за доброту, працьовитість, чесність, порядність і т. д.; тому вони не мають причин нарікати на подружнє життя, оскільки мають все те, що необхідно їм для нормального життя у шлюбі: турботу, підтримку, довіру й ін. Натомість інші люди лише обманюють себе, заявляючи: «Все це не потрібно, головне те, що ми любимо один одного». Тому й виходить так, що живуть у шлюбі не з надійною людиною, якій можна довіряти, на яку можна розраховувати, одержувати підтримку, а фактично з тим, «не знаю з чим». Хто що собі обрав, те й отримав... Як тут не загадати відому приказку: «Що хотів, те й маєш».

11. Чи дійсно любов возвеличує людину і захищає від незгод? Любов, яка за своєю сутністю є залежністю, може бути як корисною, якщо задовольняє наявні у людини потреби. Проте, як відомо, залежність може бути і патогенною – узалежненням, і мати руйнівний вплив на людину; це прив'язаність, яка не має наслідком задовільнення наявних у людини потреб, як матеріальних, так і духовних, а тому призводить до формування неврозу, який має негативний, руйнівний вплив. Однак висвітлення цього питання також потребує окремого розгляду.

Про кінцеві висновки з проведеного дослідження наразі говорити передчасно, проте це не заперечує необхідності висловити деякі попередні міркування з цього приводу:

- любов, як і людина, є складним утворенням, і має відповідну структуру, в якій є біологічна основа (спільна для всіх живих істот); і соціальна надбудова;
- любов, як почуття, властива лише людині, має соціальну природу і наявна завдяки наявності у неї свідомості;
- як свідомість, так і особистість, можуть мати різні рівні розвитку; любов, як прояв особистості, не тільки проходить різні етапи розвитку, але й сягає певного рівня, а тому має різні прояви;
- любов стає можливою лише завдяки певному рівню розвитку особистості, і є виявом її духовності та сутнісних сил;
- любов еволюціонує, проходить у своєму розвитку різні етапи, і переходить із одного виду в інший; що знаменує її вихід на інший рівень, де набуває якісно нових ознак і нових проявів;
- оскільки любов залежить від рівня особистісного розвитку, той, хто досягає певного рівня – може перейти на наступний рівень і почати наступну стадію розвитку;
- розвиток неперервний і не має завершення, як і будь-яка досконаліть; тому любов трансформується, видозмінюється, але не зникає;
- як у нездатних до особистісного розвитку, так і недорозвинених людей, коли закінчується перша стадія, іноді друга – все на цьому закінчується, і «любов минає»; через те, що вони нездатні вийти на новий рівень, розпочати новий етап розвитку, тобто продовжити процес;
- любити завжди здатна лише самодостатня особистість, здатна до постійного саморозвитку, завдяки чому може також турбуватися про розвиток іншої людини;
- оскільки на різних стадіях немає потреби змінювати об'єкт прив'язаності, зріла особистість здатна все життя любити одну людину;
- любов надає сенс існуванню людини, дає можливість позбутися відчуженості від інших людей і наповнити життя соціальним змістом;
- любов є необхідною умовою щастя людини; відповідно, де немає щастя в стосунках, зокрема, в подружньому житті – там немає і любові.

Ще раз варто наголосити, що це лише попередні міркування, які виникли в результаті ознайомлення з сучасними науковими уявленнями про предмет розгляду. Однак, якщо згодом їх вдасться підтвердити, або й строго довести, то на цій основі можна буде створити теорію любові.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. В доступних літературних джерелах наявно достатньо інформації, про різні аспекти проблеми, що перебуває в центрі розгляду; їхнє опрацювання та подальший аналіз дозволяє вирішити поставлені завдання; та відповісти на найважливіші питання, що виникають при ознайомленні з предметом розгляду.

2. Одержана в результаті проведеного дослідження інформація дозволяє встановити закономірності виникнення, супутні чинники і прояви почуття любові; проте наявні протиріччя у поглядах різних авторів не дають змоги дійти однозначних і надійних висновків.

3. Проведене дослідження дозволило констатувати, що любов має свою динаміку, розвиваючись, може проходити різні етапи і виходити на нові рівні функціонування, відповідно, вона може трансформуватися і переходити з одного виду в інший; що також знаменує вихід особистості на новий рівень розвитку і функціонування.

У майбутньому передбачено провести дослідження, щоб з'ясувати особливості прояву почуття закоханості серед студентів.

Список літератури:

1. Амен Д. Мозг и любовь. Секреты практической нейробиологии / Д. Амен. – М.: Эксмо, 2011. – 304 с.
2. Берн Э.Л. Секс в человеческой любви / Э.Л. Берн. – М.: Эксмо, 1970. – 57 с.
3. Васильев К. Любовь / К. Васильев. – М.: Прогресс, 1982. – 384 с.
4. Вінтюк Ю.В. Психотравмуючі ситуації в любовних стосунках / Ю.В. Вінтюк // Science, research, development. Pedagogy. # 6. Monografia poconferencyjna. (30.07.2018-31.07.2018 Valletta). – Warszawa: Wydawca: Sp. z.o.o. «Diamond trading tour», 2018. – S. 76-78.
5. Гильдебранд Д. Метафизика любви / Д. Гильдебранд ; [перевод с нем. А.И. Смирнова]. – СПб.: Алетейя, 1999. – 629 с.
6. Гріньова О.М. Теоретичні аспекти вивчення кохання особистості на етапах дорослішання / О.М. Гриньова // Молодий вчений. – 2016. – № 12(39). – С. 236-239.
7. Дерябин В.С. Чувства, влечения, эмоции / В.С. Дерябин. – М.: ЛКИ, 2015. – 222 с.
8. Иванченко Г.В. Логос любви / Г.В. Иванченко. – М.: Смысл, 2007. – 130 с.
9. Ильин Е.П. Психология любви / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 336 с.
10. Золотнюк О.П. Феномен любові у соціологічному дискурсі / О.П. Золотнюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.55.pdf.
11. Золотнюк О.П. Любов як суб'єктивний корелят міжособистісних стосунків: наукові спроби визначення поняття та спроби вимірювання / О.П. Золотнюк // Грані. – 2015. – № 5. – С. 16-23.
12. Клімань С. Я та інший: любов як відповідальність в контексті «діалогічності життя» / С. Клімань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspu.edu.ua/filos_gum/wp-content/uploads/2016/04/2015_7.pdf.
13. Ковальчук Ю.В. Феномен любові у філософії статі Миколи Бердяєва / Ю.В. Ковальчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. Серія «Гендерні дослідження». – Вип. 1. – С. 104-114.
14. Ковальчук Ю.В. Феномен любові у європейській філософії XIX–XX ст.: онтологічно-екзистенційний вимір / Ю.В. Ковальчук. Дис. ... канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.05 – історія філософії. – Львів, 2017. – 198 с.
15. Кутішенко В. Феномен міжстатевої любові в контексті духовної парадигми психології / В. Кутішенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/15948/1/V.Kutishenk%D0%BE%20%20_PPTP_%20IL.pdf.
16. Леви В.Л. Травматология любви / В.Л. Леви. – М.: Метафора, 2008. – 192 с.
17. Литвак М. 4 вида любви / М. Литвак. – М., 2015. – 234 с.
18. Мартель Б. Сексуальность, любовь и гештальт / Б. Мартель. – СПб.: Речь, 2006. – 192 с.
19. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер, 2012. – 800 с.
20. Мей Р. Любовь и воля / Р. Мей. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 1997. – 192 с.
21. Науменко М.С. Теоретичний аналіз проблеми кохання у юнацькому віці / М.С. Науменко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua.
22. Ортега-и-Гассет Х. Этюды о любви // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с. – С. 350-432.
23. Поликарпов В.А. Психология первой любви / В.А. Поликарпов. – Мн.: Экономпресс, 2002. – 208 с.
24. Попович Л.М. Любов – світле почуття чи розлад особистості? / Л.М. Попович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medpsyhology.pp.ua/lubov-pochutta-rozlad.
25. Пушкарев Е. Зигмунд Фрейд о любви / Е. Пушкарев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lyubi.ru/psy60.php.
26. Пушкарев Е. Любовь! Благо или зло? Психологические измерения / Е. Пушкарев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lyubi.ru/kniga1.php.
27. Сартр Ж.-П. Алюзия любви / Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар. – М.: Алгоритм, 2008. – 240 с.
28. Сім стадій любові. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cikavo-znaty.com/275-7-stady-lyubov-vd-zakohanost-cherez-nenavist-do-schirogo-vdchuttya-html/.
29. Соловйов В.С. Смысл любви / В.С. Соловйов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.magister.msk.ru/library/philos/solovyov/solovv21.htm.
30. Стренберг Р. Трехкомпонентная теория любви / Р. Стренберг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metalove.ru/trehkomponentnaya-teoriya-lyubvi.html.
31. Толстой Л.Н. Любовь // Л.Н. Толстой. Детство. Отрочество. Юность / Л.Н. Толстой. – М.: «Советская Россия», 1986. – С. 241-244.
32. Философия любви. – Ч. 1 / Под общ. ред. Д.П. Горского; Сост. А.А. Ивин. – М.: Политиздат, 1990. – 510 с.
33. Философия любви. – Ч. 2 / Под общ. ред. Д.П. Горского; Сост. А.А. Ивин. – М.: Политиздат, 1990. – 605 с.
34. Фромм Е. Мистецтво любові / Е. Фромм. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 189 с.
35. Чепмен Г. Пять языков любви / Г. Чепмен. – К.: Брайт Стар Паблишинг, 2017. – 200 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ФЕНОМЕНА ЛЮБВИ: ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДУСЛОВИЙ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
В статье сделана попытка осветить особенности проявления феномена любви согласно современным научным представлениям о данном феномене. Проведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснена тематика исследований и подходы к изучению любви. Прослежены особенности возникновения, обуславливающие факторы и проявления любви. Установлены особенности динамики феномена любви, его трансформация и проявления на разных этапах. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: феномен любви, психологические особенности проявления, обусловливающие факторы, виды любви, этапы развития, динамика явления.

Vyntyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PRESENTATION OF LOVE PHENOMEN: FORMING PREFERENCES OF THE STUDY

Summary
The article attempts to highlight the peculiarities of manifestation of the phenomenon of love in accordance with modern scientific notions about this phenomenon. An overview of scientific publications on the chosen topic; Clarifies the subject of research and approaches to the study of love. Traced features of origin, factors that determine the characteristics of love. The peculiarities of the dynamics of the phenomenon of love, its transformation and manifestations at different stages are established. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: the phenomenon of love, psychological features of manifestation, determining factors, types of love, stages of development, dynamics of the phenomenon.

УДК 316.612:[331.544:378]

ПСИХОЛОГІЧНА РЕСУРСНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФАХОВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Мазай Л.Ю.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті проаналізовано психологічні особливості усвідомлення та розуміння студентською молоддю значення професійного саморозвитку. Визначено домінувальні елементи особистісного ресурсу професіоналізації. Здійснено спробу з'ясувати специфіку ресурсного забезпечення професійного розвитку студентської молоді, зокрема виокремлено позитивні та негативні тенденції у ньому.
Ключові слова: ресурсне забезпечення, професійний саморозвиток, студентська молодь, фахове самовизначення, професійна ідентифікація.

Постановка проблеми. Сучасні умови на ринку праці, що характеризуються невизначеністю та конкуренцією, пред'являють високі вимоги до молодих фахівців не лише щодо рівня їхніх професійних компетенцій, а також до особистісних властивостей. Серед таких часто є ініціативність, гнучкість в оволодінні новими знаннями, здатність до удосконалення своїх навичок та умінь, креативність, толерантність до невизначеності тощо. Крім вище зазначених вимог, постає також необхідність сформованої професійної свідомості та ідентифікації, що включає особистісну визначеність у бажанні реалізовуватись у тій чи іншій професії, бачити перспективи та можливості кар'єрного росту, адекватна оцінка своїх сил та здібностей займатись улюбленою справою, усвідомлення необхідності оволодіння потрібними знаннями, уміннями, навичками, здатність побачити різні варіанти та шляхи самореалізації тощо. Усе вище перераховане лежить в основі внутрішнього особистісного ресурсу, ефективне використання якого суб'єктом діяльності є запорукою успішності професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему професійного розвитку у своїх концепціях та моделях висвітлювали такі вітчизняні науковці, як В. Андрущенко, О. Анісімов, О. Болотова, А. Деркач, В. Кремень, Н. Кузьміна, Е. Зеєр, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Орбан-Лембрик, Н. Пов'якель та інші [6]. Серед зарубіжних науковців окремі аспекти цієї проблеми досліджували Ф. Парсонс, Г. Мюнстенберг, Т. Боген (диференційно-діагностична теорія), У. Мозей, Е. Бордін, Е. Роу (психоаналітична теорія), Дж. Холланд (типологічна теорія), Х. Томс, Г. Рис, Д. Лідеман, О'Хара (теорія рішень), Д. Сьюпер (теорія професійного саморозвитку), Дж. Левінджер (теорія структурно-діахронічного розвитку особистості) [6]. Увагу на професійне самовизначення молоді у своїх наукових працях звертали Е. Клімов, Ю. Поваренков, Ф. Повшедна, Н. Пряжніков, С. Чистякова [3; [4]. Особистісна ресурсність як умова забезпечення здоров'я та саморозвитку особистості постає предметом дослідження в працях таких науковців, як С. Калашнікова, Л. Кузнецова, Л. Зотова, О. Штепа [2]. Ресурсність як адаптаційний потенціал розглядав С. Хобфолл [7]. Індивідуальний ресурс як основу становлення професіоналізму досліджував у своїх роботах С.А. Дружилов [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Формування чітких цілей та прагнень особистості, її високого рівня професійної самосвідомості мають набути пріоритетності у життєдіяльності студентської молоді. У зв'язку з цим проблема з'ясування психологічних особливостей ресурсного забезпечення професійного розвитку студентської молоді набуває особливої актуальності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлити психологічні особливості усвідомлення та розуміння студентською молоддю значення професійного саморозвитку.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети нами проведене анкетування серед студентів спеціальностей «Філологія. Українська мова та література», «Практична психологія» та «Психологія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (всього 165 осіб). Анкета стосувалась пріоритетності професійного розвитку та рівня домагань студентської молоді, специфіки внутрішнього ресурсного забезпечення професійного розвитку, а також самооцінки своїх фахових можливостей.

Так, на перше запитання анкети «Чи є для вас професійний розвиток одним із життєвих пріоритетів?» 72% респондентів обрали варіант відповіді, який репрезентує орієнтацією на те, що професійний розвиток є важливим, однак це не єдина найважливіша ціль та цінність для анкетованих, 24% відповіли, що професійний розвиток для них є однією з першочергових цілей і лише 4% не вважають, що професійний розвиток взагалі повинен бути одним із життєвих пріоритетів. Це свідчить про те, що для більшості студентів професійний розвиток не є першочерговою життєвою ціллю і не займає пріоритетне місце у системі їхніх ціннісних орієнтацій.

Друге та третє запитання анкети стосувались рівня самостійності та провідного мотиву вибору фаху і вступу до університету. У більшості респондентів, а це 64%, вибір фаху був абсолютно самостійним та зумовлений таким провідним мотивом, як інтерес до обраного фаху, бажання реалізуватись у цій сфері та прагнення досягти високого рівня професіоналізму – 48%, що вказує на їхнє повноцінне професійне самовизначення під час вступу до вищого навчального закладу.

На запитання «Чи змінили Ви свою думку стосовно своєї майбутньої професії під час навчання

в університеті?» відповіді респондентів розділились на дві рівноцінні у відсотковому співвідношенні групи, а саме: 39% розширили уявлення про специфіку обраної професії та функціональні обов'язки і планують працювати за обраним фахом, натомість 32% не змінили свого ставлення, однак не впевнені, що зможуть працювати за фахом. У випадку останньої відсоткової групи респондентів припускаємо, що на їхню невпевненість могли вплинули зовнішні соціально-економічні умови, наприклад відсутність пропозицій працевлаштування за здобутим фахом, або ж ними здійснена переоцінка власних здібностей та можливостей, що спонукає замислитись над своїм місцем у професійному середовищі та ймовірною потребою у перекваліфікації.

У результаті оцінки свого потенціалу професійного розвитку 38% осіб визначили свій рівень потенціалу вищим за середній, однак при цьому вважають, що потребують удосконалення своїх фахових знань, умінь та навичок, 50% студентів оцінили свій рівень потенціалу як середній, всього лише 10% переконані, що рівень їхнього потенціалу на високому рівні, 2% обрали низький рівень. Із загальної картини відсоткового співвідношення за оцінками респондентів свого потенціалу професійного розвитку припускаємо, що студенти мають занижену оцінку щодо своїх професійних здібностей, можливостей та особистісних властивостей, необхідних для успішної професійної реалізації. Такі результати можуть бути зумовлені об'єктивним ще низьким рівнем володіння важливими фаховими компетенціями, але тим не менш виступають проблемою ресурсного забезпечення у ролі недооцінки своїх особистісних можливостей та здібностей необхідних для оволодіння фаховими компетенціями.

Заниження рівня свого потенціалу професійного розвитку підтверджується специфікою відповідей респондентів на запитання «Як Ви бачите себе у майбутній професійній діяльності?»: 63% бачать себе хорошим працівником, який добре виконує свої фахові функціональні обов'язки, є затребуваним та має належне матеріальне забезпечення, 27% – справжнім професіоналом, який прагне сягнути вершин кар'єрного росту, 10% запропонували свої варіанти відповіді, серед яких були, зокрема «не бачу себе взагалі у професійній діяльності» чи «бачу себе професіоналом в іншій сфері діяльності» (малось на увазі за іншим фахом), «прагну змінити вид діяльності і стати справжнім професіоналом». Загалом більшість студентів обрали такий варіант свого майбутнього образу в професійній діяльності, який свідчить про занижену оцінку потенціалу професійного розвитку, бажання задовольнятись достатнім або скоріше задовільним рівнем професійної самореалізації й відсутністю кар'єрних амбіцій.

Діагностичними в аспекті часової перспективи професійного розвитку є питання анкети, ціллю яких було з'ясувати чи можна вважати уявний образ себе у професії та наявність проекту професійного розвитку складовими ресурсного забезпечення, а також, які особливості повинні мати цих два параметри, щоб стати для особистості ресурсом професійної самореалізації.

У відповідях респондентів на запитання «Чи створювали Ви коли-небудь свій уявний образ в професії?» ми отримали таке відсоткове співвідношення, де 49% відповіли, що так, створювали, однак остаточного свого майбутнього образу ще не мають, тому він формується й удосконалюється з урахуванням змін обставин та умов ринку праці, 39% – мають вже визначений образ себе у майбутньому, який прагнуть реалізувати, 12% – ніколи не створювали такого. Про вищий рівень ресурсності професійного розвитку у цьому випадку свідчить перший варіант, який вказує на усвідомлення респондентами важливості гнучкості мислення та поведінки щодо часового параметру бачення перспектив свого майбутнього, а також орієнтації на змінні умови навколишнього середовища, зокрема соціально-економічних умов, які безпосередньо впливають на специфіку й успішність професійного розвитку.

Продовженням визначення специфіки зазначеного параметру ресурсного забезпечення є запитання «Чи вважаєте Ви наявність сформованого проекту свого професійного розвитку внутрішнім (особистісним) ресурсом у досягненні успіху в професійній самореалізації?», у відповідях респондентів на яке 55% вважають, що наявність сформованого проекту свого професійного розвитку є внутрішнім ресурсом, однак за умови, що цей проект буде гнучким і змінюватиметься згідно життєвих обставин, 14% не думають, що професійний розвиток можна спланувати наперед, 21% переконані, що наявність сформованого проекту свого професійного розвитку є дуже важливим, 10% вважають, що правильним буде орієнтування за ситуацією, адже це їх убезпечить від зайвих розчарувань. З цього можемо зробити висновок, що для більшості студентів є ресурсним наявність проекту свого професійного розвитку, але разом з цим вони усвідомлюють важливість такого параметру в формуванні проекту, як гнучкість й орієнтація на зміни життєвих обставин.

З ціллю з'ясувати набір значущих ресурсів професійного розвитку для студентів вибірки в анкеті використано запитання з можливістю вибору кількох варіантів відповідей, у результаті опрацювання яких вираховувався відсотковий показник кількості респондентів, що обрали однаковий варіант. Серед відповідей, що набрали найбільшу кількість виборів, а, отже, і значення відсоткового показника, здійснювалось ранжування, за допомогою якого визначався рівень значущості для студентів обраних елементів ресурсного забезпечення професійного розвитку.

На запитання «Що може слугувати Вашим внутрішнім (особистісним) ресурсом у забезпеченні Вашої конкурентоздатності на ринку праці?» респонденти обрали для себе такі значимі ознаки, як креативність, ініціативність, гнучкість у поведінці та мисленні, толерантність до невизначеності (65%), високий рівень професійної компетентності та уміння застосовувати свої знання, уміння та навички на практиці й при цьому бути готовим постійно удосконалюватись (58%), цілеспрямованість, працелюбність, відповідальність (53%).

У наступному запитанні анкети «Що Ви можете використати для особистісного потенціалу в досягненні кар'єрного росту?» респонденти обрали такі значущі для себе властивості, як здатність швидко та якісно навчатись й здобувати необхідний практичний досвід, уміння та навички (64%), гнучкість поведінки, мислення, здібність імпровізувати, знаходити креативні шляхи розв'язку професійних завдань чи проблем

(64%), високий рівень внутрішньої мотивації до самореалізації та професійного розвитку (58%), уміння працювати в колективі, комунікабельність, соціальна активність (56%).

Серед ряду внутрішніх (особистісних) ресурсів, обов'язкових для забезпечення професійного розвитку, респонденти обрали дві відповіді, де на першому місці з показником 51% мотив досягти успіху в обраній професії, а на другому з показником 50% – глибокий інтерес до обраного фаху.

На запитання «Які особистісні властивості з нижче перерахованих, на Вашу думку, можуть стати ресурсом забезпечення Вашого професійного розвитку?» із списку 10 варіантів відповідей студенти обрали такі значущі для себе властивості: фахова компетентність (високий рівень оволодіння фаховими знаннями, уміннями та навичками) (55%), об'єктивне та адекватне оцінювання своїх переваг та недоліків (55%), здатність швидко та легко адаптуватись до різних умов праці (53%), уміння працювати в команді (50%), постійна жага до знань та потреба удосконалюватись (47%).

Запорукою успішної професіоналізації, на думку студентів, є такі чинники, як уміння практично використовувати знання та за необхідності набувати нового досвіду виконання виробничих завдань (52%), готовність до постійного самовдосконалення та навчання й переорієнтація на інші сфери діяльності (47%), професійна компетентність, упевненість у своїх знаннях, уміннях та навичках, досвід роботи (42%).

За результатами аналізу відповідей на запитання можемо зробити висновок, що ресурсними властивостями для респондентів є практичне володіння професійно важливими знаннями, уміннями, навичками та гнучкість у їх використанні, досвід роботи, усвідомлення необхідності постійно удосконалюватись, за потреби перенавчатись, а, отже, бути готовим до ситуацій невизначеності й уміння швидко для себе знаходити нові можливості для професійної реалізації.

Останнє запитання з блоку тих, що націлені з'ясувати значущість набору тих чи інших елементів ресурсного забезпечення професійного розвитку, стосувалось визначення сприятливих, на думку респондентів, умов успішної професійної реалізації. Так, для студентів сприятливою умовою професійного розвитку стала якісна фахова освіта та володіння усіма професійними компетенціями – 59%. Серед інших не менш значущих умов успішного професійного розвитку є такі, як особистісна гнучкість, уміння орієнтуватись у ситуаціях невизначеності (61%) та професійно важливі властивості й здібності (53%).

Специфіка результатів за цим запитанням підтверджує важливість для студентів гнучкості поведінки й здібності орієнтуватись у ситуаціях невизначеності як одного з важливих компонентів ресурсного забезпечення професійного розвитку. Не менш важливим є також якісне оволодіння професійно важливими властивостями й здібностями, що повинен забезпечити належний рівень освіти.

Про важливість у ресурсному забезпеченні професійного розвитку гнучкості мислення та поведінки й адаптивності в умовах невизначеності свідчать 97% позитивних відповідей респондентів на запитання анкети «Чи справді важливо для успішності професійного розвитку володіти гнучкістю поведінки та мислення й адаптовуватись до різних умов праці?». Підтвердженням усвідомлення студентами необхідності володіти гнучкістю та адаптивністю як значущими особистісними ресурсами професійної реалізації є 87% ствердних відповідей на запитання «Чи готові Ви змінити свій фах у ситуації безробіття?». Готові навчатись та постійно удосконалюватись у процесі свого професійного розвитку та кар'єрного росту 86% респондентів, про що можна зробити висновок за результатами підрахунку позитивних відповідей на запитання анкети «Чи готові Ви далі навчатись та постійно удосконалюватись у процесі Вашого професійного розвитку та кар'єрного росту?».

Роль додаткових факторів для успішної професійної реалізації, а також рівень значущості особистісного ресурсного забезпечення професійного розвитку студентів визначено за специфікою відповідей респондентів на запитання «Чи достатньо для забезпечення професійного розвитку лише внутрішнього (особистісного) ресурсу?», де найбільший відсоток набрали відповіді «так, за наявності професійно важливих властивостей, необхідних особистісних властивостей та мотивації на досягнення успіху ніяких додаткових зовнішніх умов не потрібно» (33%), «ні, крім особистісного потенціалу та мотивацій, важливе також сприятливе фахове середовище, взаємопідтримка та взаємодопомога в колективі» (35%). З відсоткового співвідношення відповідей респондентів помітно, що вибірка поділилась на дві групи, студенти однієї з яких вважають, що додаткових умов для успішності професійного розвитку не потрібно, якщо володіти необхідними для фаху особистісними й професійними властивостями й мотивацією на досягнення успіху. Це свідчить про високий рівень значущості для них внутрішнього ресурсу. Друга група вибірки переконана, що особистісного ресурсу та мотивації недостатньо для професійного розвитку і велику роль у ньому відіграють фактори професійного середовища.

Для глибшої перевірки самооцінки студентів своїх можливостей та ресурсів, в анкету включене запитання «Чи можете Ви вже зараз застосувати набуті професійні знання, уміння та навички на практиці?», де більшість респондентів вибірки обрали відповідь «Частково. Деякі можу, а ще дещо мені потрібно удосконалити» – 59%. Вибір такого варіанту студентами свідчить про середній рівень самооцінки своїх професійних компетенцій, що співвідноситься з оцінкою власного потенціалу професійного розвитку, який респонденти також оцінили на середньому рівні. Це може свідчити про недооцінку своїх можливостей та здібностей, а тому може слугувати однією з проблем ресурсного забезпечення професійного розвитку.

Останнє запитання анкети «Наскільки Ви орієнтовані на кар'єрне зрос-тання?» стало додатковим уточненням пріоритетності професійного розвитку для вибірки студентів й, зокрема досягнення високого успіху в ньому. Так, з'ясовано, що 31% мають стійке бажання та інтерес досягти кар'єрного росту та бути найкращими у своїй справі, 43% кар'єрний ріст цікавить тим, що це є динамічний процес, який потребує високого рівня професіоналізму, а, отже, постійного самовдосконалення, 26% хочуть успішно реалізовувати себе у фаховій діяльності, однак кар'єрний ріст для них не є важливим.

Висновки і пропозиції. Результати анкетування дають можливість зробити висновок, що для студентів вибірки є важливими професійний розвиток та кар'єрний ріст, як одні з життєвих пріоритетів, але не єдині як цілі та цінності (72%). Респонденти усвідомлюють необхідність володіння внутрішнім (особистісним) ресурсом, який би забезпечив успішність їхнього професійного розвитку. Зокрема, серед пріоритетних елементів такого ресурсного забезпечення студенти визначили креативність, ініціативність, гнучкість у поведінці та мисленні, толерантність до невизначеності (65%), високий рівень володіння професійними компетенціями та властивостями, а також практичне й ефективне їх використання (58%), соціальна активність, високий рівень комунікабельності та уміння працювати у фаховому колективі (56%), наявність власного фахового образу і проекту свого професійного розвитку, з уточненням про те, що ці елементи повинні бути гнучкими та корегуватись із зміною життєвих умов та обставин (55%), глибокий інтерес до обраного фаху, бажання реалізовуватись у цій сфері та прагнення досягти високого рівня професіоналізму й успіху (48%), прагнення постійного самовдосконалення (47%).

Проте розуміння значущості цих особистісних параметрів й необхідності використовувати їх як внутрішнє ресурсне забезпечення професійного розвитку не гарантує досягнення справжнього успіху в професійній самореалізації без реального володіння такими властивостями. Тому визначенні тенденції в розумінні студентами необхідності та важливості власного професійного розвитку потребують подальшого детального дослідження за допомогою психологічний діагностичних методик.

Список літератури:

1. Дружилов С.А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма: монография. – Воронеж: Научная книга, 2010. – 240 с.
2. Калашникова С.А. Личностные ресурсы и психологическое здоровье человека: соотношение содержания понятий / С.А. Калашникова // Гуманитарный вектор. – 2011. – № 2(26). – С. 185-189.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. посо-бие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
4. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
5. Чистякова С.Н. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи / Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи (под ред. С.Н. Чистяковой, А.Я. Журкиной) / С.Н. Чистякова. – М.: Ин-т профессионального самоопределения молодежи РАО, 1993. – С. 3-10.
6. Філоненко М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря. Монографія / М. Філоненко. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 334с.
7. Hobfoll S.E., Lilly R.S. Resource conservation as a strategy for community psychology // Journal of Community Psychology. – № 21. – 1993. – P. 128-148.

Мазай Л.Ю.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михайла Коцюбинского

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕСУРСНОСТЬ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье проанализированы психологические особенности осознания и понимания студенческой молодежью важности профессионального саморазвития. Определены доминантные элементы личностного ресурса профессионализации. Предпринята попытка выяснить специфику ресурсного обеспечения профессионального развития студенческой молодежи, в частности выделены позитивные и негативные тенденции в нем.
Ключевые слова: ресурсное обеспечение, профессиональное развитие, студенческая молодёжь, профессиональное самоопределение, профессиональная идентификация.

Mazai L.Y.
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

THE PSYCOLOGICAL RESOURCE AS A FACTOR OF STUDENTS' PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION

Summary
The article represents the analyze of the psychological peculiarities students' awareness and understanding the importance of professional self-development. It was defined the dominant elements of the personal resource of professionalization. Also, in the article we tried to find out the specifics of the resource supply of the professional development of students, in particular, positive and negative trends in it were highlighted.
Keywords: resource provision, professional development, student youth, professional self-determination, professional identification.

УДК 159.922.73–053.4(043.3)

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРТРЕТУ АУТИЧНОЇ ДИТИНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА

Мельник І.С.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена розкриттю первинних та вторинних симптомів розладів аутистичного спектру у дітей дошкільного віку. У статті охарактеризовано поширені у психологічній літературі класифікації груп дітей з аутизмом. Наголошено на труднощах і проблемах діагностики цього розладу у дітей. Здійснено психологічну характеристику портрету аутичної дитини різного віку з окресленням первинних та вторинних симптомів порушення. Виокремлено основні перспективи дослідження з даної проблематики.

Ключові слова: комунікація, аутизм, розлад аутистичного спектру, первинний симптом, вторинний симптом.

Постановка проблеми. На сьогодні все частіше можна зустріти дітей, які потребують розвитку комунікативних вмінь: налагоджувати контакт з дорослими і однолітками, обмінюватися зі співрозмовником невербальними сигналами, вести невимушений діалог. Це діти з порушеннями комунікації. Значну їх частину становлять, насамперед, малюки з розладами аутистичного спектру. У них можуть спостерігатися такі прояви: незначний інтерес до взаємодії з іншими людьми або його відсутність, замкнутість, надмірне заглиблення у свій внутрішній світ, слабкий зоровий контакт, безцільна непередбачувана поведінка або самостимуляції, стереотипні одноманітні дії з предметами, «штамповане» мовлення (використання заучених фраз в діалозі), ехолалії (не осмислене повторення почутих слів або фраз, цитування мультфільмів, книг) та ін. Такі малюки не можуть самостійно налагодити повноцінну комунікацію з оточенням і їм безперечно потрібна спеціалізована допомога. Тому уточнення і систематизація теоретичних аспектів даної проблеми з метою відшукування більш ефективних корекційних засобів впливу на розвиток таких дітей є надзвичайно важливою та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. Проблемами дитячого аутизму та розладів аутистичного спектру займалися такі науковці як В.В. Лебединський, О.С. Нікольська, А.П. Сотнікова, С. Грінспен, С. Уідер та ін. Загалом, у психологічній літературі аутичні діти описуються як такі, що здаються відчуженими, байдужими до оточення. Часто вони уникають прямого (очі в очі) погляду, і навіть якщо дивляться на людину пильно, то просто роздивляються окремі частини обличчя чи деталі одягу. Такі діти зазвичай уникають контактів з навколишніми людьми. Від колективної гри аутичні діти відмовляються, віддаючи перевагу індивідуальній грі на самоті, причому вони можуть одержимо протягом тривалого часу грати в одну й ту саму гру, малювати одні й ті ж малюнки. Аутичним дітям властиві стереотипні механічні рухи і дії. Вони люблять дотримуватися певних ритуалів, і щонайменші зміни в їхньому житті або режимі можуть стати для них травмуючим чинником і спровокувати замкненість або спалах агресії [1, с. 117-118].

Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень у сфері дитячого аутизму і на досить розвинені погляди на його симптоматику, в реальній практиці роботи виникає плутанина між поняттями «аутизм» та «розлади аутистичного спектру». Крім того, є проблема гіпердіагностики, коли дитині з певними симптомами, характерними для аутистичного спектру, ставлять неправильний діагноз «аутизм» або «РАС», тоді як насправді у такої дитини є тільки поведінкові елементи, схожі на аутизм, але викликані зовсім іншими причинами. Крім того, не так багато літератури, де б конкретизувалися основні й вторинні симптоми аутистичного спектру у дітей різного віку, починаючи від народження й до кінця дошкільного дитинства.

Мета статті – здійснити психологічну характеристику первинних і вторинних симптомів аутистичного спектру у дітей на різних етапах дошкільного дитинства.

Перш за все, необхідно розібратися, які проблеми аутизму і розладів аутистичного спектру є первинними, а які вторинними. Для того, щоб їх виявити, необхідно поставити перед собою такі питання:

1. Чи легко дитина вступає в близькі і теплі стосунки? Чи шукає вона товариства тих дорослих, з якими їй по-справжньому комфортно, наприклад, батьків або тих, хто про неї піклується? Якщо так, то чи демонструє вона задоволення від близьких відносин?

2. Чи спілкується дитина з допомогою жестів і емоційних сигналів? Чи залучена вона в постійний потік взаємних емоційних сигналів, таких як посмішки, кивки та інші спільні жести?

3. Коли дитина починає говорити, то чи вимовляє вона слова усвідомлено? Чи насичені ці слова емоціями і бажаннями?

Якщо ці три базові здібності – встановлення близьких відносин, постійний обмін емоційними жестами і використання ранніх слів або знаків з емоційним навантаженням – відсутні, слід оцінити, чи немає у дитини ознак розладів аутистичного спектру. Те, якою мірою ці три ключових процеси або здатності відхиляються від норми для відповідного віку, може служити показником (принаймні, первинним) глибини проблеми.

Існують також вторинні симптоми, такі як схильність до нав'язливого повторення одних і тих же дій (наприклад, постійне вибудовування

предметів в ряд), хлопання в долоні або самостимуляції (на зразок невідривного погляду на вентилятор, нескінченного протирання однієї і тієї ж плямочки на підлозі і т. п.). Повторення написаних фраз, або відтворення напам'ять цілих книг, які читали дитині, або телепрограм, які вона дивилася, – це теж приклади вторинних ознак аутистичних розладів. Оскільки аналогічні симптоми спостерігаються при багатьох інших видах порушень розвитку і, отже, неспецифічні для аутизму, вони не мають бути основними критеріями при постановці діагнозу.

Так, діти, що мають проблеми з обробкою сенсорної інформації, наприклад, гіперчутливі до дотиків або звуків, але в іншому мають прекрасні здібності до мовлення або взаємодії з людьми, здатні читати і відповідати на емоційні сигнали, можуть демонструвати схильність до самостимуляції або нав'язливого повторення дій через перевантаження нервової системи; таким чином вони намагаються врегулювати свій стан. Ті ж вторинні феномени можуть спостерігатися у дітей з серйозними формами порушень моторного планування, що вимагають для своєї реалізації певної послідовності дій. Іноді ті ж симптоми проявляються у дітей з проблемами розвитку мовлення, а також з негрубими когнітивними проблемами або з труднощами у навчанні [4, с. 11-12].

Для того, щоб зрозуміти, як саме первинні й вторинні симптоми розладів аутистичного спектру проявляються у дошкільників різного віку, необхідно також мати уявлення про існуючі в науці класифікації дитячого аутизму, що відображають глибину відхилень від нормального розвитку. На наш погляд, найбільш доцільним з означеною метою є висвітлення поширеної у сучасній науці функціональної класифікації груп дітей з розладами аутистичного спектру, виділених О.С. Нікольською. Автор виділила дітей з чотирма основними моделями поведінки, що розрізняються за своїми системними характеристиками. У рамках кожної з них формується характерна єдність доступних дитині засобів активного контакту з середовищем і навколишніми людьми, з одного боку, і форм аутистичного захисту і самостимуляції, з іншого. Ці моделі відрізняє глибина і характер аутизму; активність, вибірковість і цілеспрямованість дитини в контактах зі світом, можливості її довільної організації, специфіка «проблем поведінки», доступність соціальних контактів, рівень і форми розвитку психічних функцій (міра порушення і спотворення їх розвитку) [3].

Так, ***до першої групи*** відносяться діти, які не розвивають активної вибірковості в контактах з середовищем і людьми, що проявляється в їх польовій поведінці. Вони практично не реагують на звернення і самі не користуються ні мовленням, ні невербальними засобами комунікації, їх аутизм зовні проявляється як відчуженість від того, що відбувається. Вони ніби не бачать і не чують, проте, користуючись в основному периферичним зором, добре вписуються в просторове оточення, вправно перестрибують, балансують. Не вслухуючись, і, не звертаючи ні на що явної уваги, у своїй поведінці можуть показувати несподіване розуміння того, що відбувається, рідні часто говорять, що від такої дитини важко щонебудь приховати. Польова поведінка в даному випадку принципово відрізняється від польової поведінки дитини з органічними порушеннями нервової системи. На відміну від гіперактивних і імпульсивних дітей така дитина не відгукується на все, не тягнеться, не хапає, не маніпулює предметами, а ніби пропливає мимо. Відсутність можливості активно і цілеспрямовано діяти з предметами проявляється в характерному порушенні формування координації «рука-око». Цих дітей можна швидко зацікавити, але притягнути до мінімально розгорнутої взаємодії украй важко. При таких виражених порушеннях організації цілеспрямованої дії діти з величезними труднощами опановують навички самообслуговування і навички комунікації. Вони мутичні, хоча відомо, що багато хто з них час від часу може повторити за іншими слово, що притягнуло їх увагу, або фразу, а іноді і несподівано назвати словом те, що відбувається. Ці слова, проте, без спеціальної допомоги не закріплюються для активного використання, і залишаються пасивним ехом побаченого або почутого.

Практично не маючи точок активного зіткнення зі світом, ці діти можуть не реагувати явно і на порушення постійності в оточенні. Стереотипні рухи, так само як і епізоди самоагресії, проявляються у них лише на короткий час і в особливо напружені моменти порушення спокою, зокрема при натиску з боку дорослих, коли дитина не в змозі негайно вислизнути від них. Проте, не дивлячись на практичну відсутність активних власних дій, все-таки можна виділити і у цих дітей характерний тип самостимуляції. Вони використовують в основному пасивні способи накопичення зовнішніх вражень. Діти отримують їх, безцільно переміщуючись у просторі, крутяться, стрибають; можуть і нерухомо сидіти на підвіконні, споглядаючи мигтіння вогнів, рух гілок, хмар, потоку машин.

У той же час, навіть про цих, глибоко аутичних дітей не можна сказати, що вони не виділяють близьку людину і не мають потреби в спілкуванні і прихильності до близьких. Вони розділяють своїх і чужих, саме з близькими ці діти проявляють максимум доступної їм вибірковості: можуть узяти за руку, підвести до потрібного об'єкту і покласти на нього руку дорослого. Таким чином, так само як і звичайні, ці глибоко аутичні діти разом з дорослим виявляються здатними до активнішої організації поведінки і до активніших способів тонізації.

Друга група включає дітей, що мають лише найпростіші форми активного контакту з людьми, використовують стереотипні форми поведінки, у тому числі мовленнєві, прагнуть до скрупульозного збереження постійності і порядку в тому, що оточує. Їх аутистичні установки вже виражаються в активному негативізмі, а самостимуляції як у примітивних, так і у витончених стереотипних діях – активному вибірковому відтворенні одних і тих же звичних і приємних вражень, часто сенсорних. Але поведінка цих дітей не польова. У них складаються звичні форми життя, проте вони жорстко обмежені і дитина прагне відстояти їх незмінність: тут максимально виражене прагнення збереження постійності в тому, що оточує,

у звичному порядку життя – вибірковість у їжі, одязі, маршруті прогулянок. Ці діти з підозрою відносяться до усього нового, невизначеність, несподіваний збій у порядку того, що відбувається, дезадаптують дитину і можуть легко спровокувати поведінковий зрив, який може проявитися в активному негативізмі, генералізованій агресії і самоагресії. У звичних же, передбачуваних умовах вони можуть бути спокійні, задоволені і відкриті до спілкування. У цих рамках вони легше освоюють соціально побутові навички і самостійно використовують їх у звичних ситуаціях. Вироблені побутові навички міцні, але занадто жорстко пов'язані з тими життєвими ситуаціями, в яких склалися, і потрібна спеціальна робота для перенесення їх в нові умови.

Характерне мовлення штампами, вимоги дитини висловлюються фразами в інфінітиві, в другій або в третій особі, що складаються на основі ехолалії (повторення слів дорослого – «накрити», «хочеш пити» або відповідних цитат з пісень, мультфільмів). Мовлення розвивається у рамках стереотипу, прив'язане до певної ситуації, для його розуміння може знадобитися конкретне знання того, як склався той або інший штамп. Саме у цих дітей найбільшою мірою звертають на себе увагу моторні і мовленнєві стереотипні дії (особливі, нефункціональні рухи, повторення слів, фраз, дій, наприклад таких, як розривання паперу, перегортання книги). Вони суб'єктивно значимі для дитини і можуть посилитися в ситуаціях тривоги: загрози появи об'єкту страху або порушення звичного порядку. Ці стереотипні дії дитини важливі для неї як самостимуляція для стабілізації внутрішніх станів і захисту від травмуючих вражень ззовні. При успішній корекційній роботі необхідність цього може втрачати своє значення і стереотипні дії, відповідно, редукуються.

Становлення психічних функцій такої дитини найбільшою мірою спотворене. Страждає, передусім, можливість їх розвитку і використання для вирішення реальних життєвих завдань, тоді як у стереотипних діях можуть проявлятися можливості, що не реалізовуються на практиці: унікальна пам'ять, музичний слух, моторна спритність, раннє виділення кольору і форми, обдарованість в математичних розрахунках, лінгвістичних здібностях. Проблемою цих дітей є крайня фрагментарність уявлень про те, що оточує, обмеженість картини світу вузьким життєвим стереотипом, що склався. У звичних рамках впорядкованого навчання частина таких дітей може засвоїти програму не лише допоміжної, але і масової школи. Проблема в тому, що ці знання без спеціальної роботи освоюються механічно, укладаються в набір стереотипних формулювань, відтворених дитиною у відповідь на питання, задане в звичній формі. Потрібно розуміти, що ці механічно освоєні знання без спеціальної роботи не зможуть використовуватися дитиною в житті [3].

Діти першої і другої групи за клінічною класифікацією відносяться до найбільш типових, класичних формам дитячого аутизму, описаних Лео Каннером.

Діти ***третьої групи*** мають розгорнуті, але вкрай відсталі форми контакту з навколишнім світом і людьми – досить складні, але жорсткі програми поведінки, що погано адаптуються до обставин, що змінюються, і стереотипні захоплення, часто пов'язані з гострими враженнями. Це створює екстремальні труднощі у взаємодії з людьми і обставинами, аутизм таких дітей проявляється як заглибленість у власні стереотипні інтереси і нездатність вибудовувати діалогічну взаємодію. Стереотипність цих дітей більшою мірою виражається в прагненні зберегти не стільки постійність і порядок оточення (хоча це теж важливо для них), скільки незмінність власної програми дій, необхідність по ходу міняти програму дій (а цього і вимагає діалог з обставинами) може спровокувати у такої дитини афективний зрив. При величезних труднощах вибудовування діалогу з обставинами діти здатні до розгорнутого монологу. Їх мова граматично правильна, розгорнута, з хорошим запасом слів, може оцінюватися як занадто правильна і доросла. При створенні складних монологів на абстрактні інтелектуальні теми цим дітям важко підтримати просту розмову.

Розумовий розвиток таких дітей часто справляє блискуче враження, що підтверджується результатами стандартизованих обстежень. При цьому, на відміну від інших дітей з РАС, їх успіхи більше проявляються у вербальній, а не в невербальній області. Вони можуть рано виявити цікавість до абстрактних знань і накопити енциклопедичну інформацію по астрономії, ботаніці, електротехніці, генеалогії, і часто справляють враження "ходячих енциклопедій". При блискучих знаннях в окремих областях, пов'язаних з їх стереотипними інтересами, діти мають обмежене і фрагментарне уявлення про реальний навколишній світ. При значних досягненнях в інтелектуальному і мовному розвитку ці діти набагато менш успішні в моторному – незграбні, украй неспритні, страждають навички самообслуговування.

У області соціального розвитку вони демонструють надзвичайну наївність і прямолінійність, порушується розвиток соціальних навичок, розуміння і обліку підтексту і контексту того, що відбувається. При збереженні потреби в спілкуванні, прагненні мати друзів, вони погано розуміють іншу людину. При усіх цих труднощах, соціальна адаптація таких дітей, принаймні зовні, значно успішніша, ніж у випадках двох попередніх груп. Ці діти, як правило, навчаються за програмою масової школи в умовах класу або індивідуально, можуть стабільно отримувати відмінні оцінки, але і вони украй потребують постійного спеціального супроводу, що дозволяє їм отримати досвід діалогічних стосунків, розширити круг інтересів і сформувати навички соціальної поведінки [3].

Діти цієї групи в клінічній класифікації можуть бути визначені як діти з синдромом Аспергера.

Для дітей ***четвертої групи*** довільна організація дуже складна, але в принципі доступна. У контакті з іншими людьми вони швидко втомлюються, можуть виснажуватися і перезбуджуватися, мають виражені проблеми організації уваги, зосередження на мовній інструкції, її повного розуміння. Характерна загальна затримка в психомовному і соціальному розвитку. Труднощі взаємодії з людьми і обставинами, що змінюються, проявляються в тому, що освоюючи нави-

чки взаємодії і соціальні правила поведінки, діти стереотипно наслідують їх. У стосунках з людьми проявляють затримку емоційного розвитку, соціальну незрілість, наївність.

При усіх труднощах, їх аутизм найменш глибокий, і виступає вже не як захисна установка, а як труднощі у спілкуванні, – вразливість в контактах і проблеми організації діалогу і довільної взаємодії. Ці діти теж тривожні, для них характерне легке виникнення сенсорного дискомфорту, вони готові злякатися при порушенні звичного ходу подій, при невдачі і виникненні перешкоди. Відмінність в тому, що вони більше, ніж інші, шукають допомоги близьких, надзвичайно залежать від них, потребують постійної підтримки, і підбадьорення. Прагнучи отримати схвалення і захист близьких, діти стають занадто залежні від них: поводяться занадто правильно, бояться відступити від вироблених і зафіксованих форм схваленої поведінки. У цьому проявляється їх типова для будь-якої аутичної дитини негнучкість і стереотипність. Проте, при усій залежності від іншої людини серед усіх аутичних дітей тільки діти четвертої групи намагаються вступити в діалог з обставинами, хоча і мають величезні труднощі в його організації. Психічний розвиток таких дітей йде з рівномірним відставанням. Характерні недорозвиненість крупної і дрібної моторики, нескоординованість рухів, трудності засвоєння навичок самообслуговування; затримка становлення мовлення, його нечіткість, бідність активного словникового запасу, аграматична фраза; повільність, нерівність в інтелектуальній діяльності, недостатність і фрагментарність уявлень про те, що оточує, обмеженість гри і фантазії. Ці діти також наївні, неспритні, негнучкі в соціальних навичках, фрагментарні у своїй картині світу, мають труднощі в розумінні підтексту і контексту того, що відбувається. Проте при адекватному корекційному підході саме вони дають найбільшу динаміку розвитку і мають найкращий прогноз психічного розвитку і соціальної адаптації. У цих дітей ми також зустрічаємося з парціальною обдарованістю, яка має перспективи плідної реалізації [3].

Саме ці діти описуються в спеціальній літературі як високофункціональні діти з аутизмом.

Дана класифікація є досить умовною і дає уявлення про ступінь вираженості аутистичного спектру у дітей. І яка б не була глибина цих порушень, дуже добре, якщо вони будуть помічені ще на ранніх стадіях розвитку дитини, що є запорукою більш успішної корекційної роботи. У цьому ключі вважаємо за доцільне розглянути найбільш характерні симптоми порушень аутистичного спектру у дітей від народження й до кінця дошкільного дитинства. При розгляді цих симптомів будемо опиратися на виокремлені Стенлі Грінспеном первинні й вторинні симптоми, що можуть вказувати на дані розлади, а також на дані порівняльних характеристик дітей в нормі і за аутизму за К. Гілбергом та Т. Пітерсом [2; 4].

Тож як же проявляються первинні і вторинні симптоми аутизму у описаних груп дітей на різних вікових етапах? Розглянемо основні діагностично значимі моменти у психічному розвитку і поведінці таких дітей.

На першому році життя діти з ризиком порушень аутистичного спектру від самого народження (приблизно до 3 місяців) замість спокійного інтересу і цілеспрямованої реакції на видимі предмети, звуки, дотики, рухи та інші явища, пов'язані з органами відчуттів (перенос погляду на предмет, поворот голови на звук і т.п.) демонструють недостатність стійкої уваги до них. Дитина часто не здатна сформувати повноцінні зв'язки між своїми емоціями, відчуттями і моторикою. Прояви цієї проблеми відзначаються на різних рівнях. По-перше, у малюка можуть бути труднощі з цілеспрямованими діями, наприклад, коли потрібно повернутися, щоб подивитися на маму. По-друге, у нього можуть бути труднощі з регуляцією і координацією рухів в цілому. Його рухи недостатньо організовані і можуть здаватися випадковими. По-третє, йому може бути важко синхронізувати свої рухи з рухами дорослого. Таким чином, базові порушення на цьому етапі – недостатність стійкої уваги до різних стимулів, а додаткові симптоми – безцільна поведінка і самостимуляції, що проявляються переважно в хаотичних рухах. Глибина цих порушень залежить від того, яка це дитина. Якщо це дитина, яку можна віднести до двох перших описаних вище груп, то нестійкість уваги і безцільна поведінка будуть виражені досить різко. А якщо це дитина третьої або четвертої групи, то такі прояви зазвичай періодичні, малопомітні і зазвичай так і залишаються непоміченими батьками.

Приблизно з другого по п'ятий місяць життя – це вік, коли у дитини, що нормально розвивається, проявів близькості, прив'язаності і спроб вступати у відносини стає все більше (з'являються і стають стійкими радісний блиск в очах і радісна посмішка при наближенні значимого дорослого). В цей період малюки, які не в змозі зв'язувати відчуття, що поступають від органів чуттів, з емоційним і руховим досвідом, виявляються нездатні цікавитися і вступати в контакти з іншими людьми так повноцінно, як це роблять здорові діти. Вони можуть отримувати задоволення і переживати глибоке почуття близькості, але їм важко проявляти свої почуття радісними посмішками і виразами обличчя і з цікавістю фокусувати увагу на батьках або опікаючих їх дорослих. Тому епізоди взаємодії з дорослими у них коротші, і діти при цьому проявляють мало ініціативи. Але без магії дитячої посмішки і звуків радості дорослі теж можуть бути менше залучені в спілкування з дитиною і не так інтенсивно займатися і гратися з нею. Проте, якщо вони інтуїтивно відчувають приховане задоволення дитини (попри те, що їй важко його демонструвати), вони можуть викликати прихильність до себе малюка і підтримувати відчуття близькості з ним. Таким чином, у цьому віці первинними симптомами, що вказують на ризик у дитини аутистичного спектру є відсутність інтересу до оточення (якщо порушення досить глибокі) або короткочасні прояви радості замість активного і стійкого інтересу (якщо це ті діти, яких умовно можна віднести до третьої та четвертої описаних вище груп). Як вторинні симптоми аутистичного спектру можуть виступати такі епізоди у дитячій поведінці, як самоізоляція, заглиблення в себе (наприклад, дитина може довго роздивлятися свої пальчики замість активного зацікавлення іграшками-брязкальцями).

У віці з чотирьох до десяти місяців у здорових дітей можна спостерігати чудовий безсловесний діалог, що включає швидкий обмін виразами обличчя і іншими жестами. Такий діалог означає, що дитина постійно підтримує зв'язок між своїми відчуттями і емоціями, що виникають на їх основі, і зв'язує емоції з відповідними моторними реакціями. Візьмемо, приміром, просту гру: малюк бачить соску в руці матері, бере її, розглядає і повертає назад, коли мама простягає руку. Вид соски повинен викликати у дитини емоційний відгук – задоволення або інтерес, – і захоплене відчуття спровокує рух у відповідь – спробу дотягнутися до неї. У дітей з ризиком аутизму тут спостерігаються значні проблеми. Постійний взаємний обмін сигналами і жестами занадто складний для дітей, у яких відсутні зв'язки між відчуттями, емоціями і рухами. Малюки з ризиком розвитку аутизму можуть демонструвати короткочасні реакції у відповідь і здатність до взаємодії, однак їм важко ініціювати і підтримувати ці процеси. Це і є основні симптоми, на які батькам варто звернути увагу. До вторинних симптомів, що вказують на можливість наявності аутистичного спектру, можна віднести непередбачувану (неконтрольовану та імпульсивну) поведінку, що може спостерігатися у таких дітей.

У віці від десяти до вісімнадцяти місяців малюки, що нормально розвиваються, можуть виконувати багато послідовних соціальних і емоційних епізодів взаємодії, причому вони починають активно використовувати їх для вирішення своїх проблем і завдань, що стоять перед ними (наприклад, дитина може вказати матері на іграшку і домогтися, щоб її дали їй). Однак, у дітей з ризиком розвитку розладів аутистического спектру на цій стадії соціальної взаємодії (і вирішення соціальних завдань) майже завжди помітні явні ознаки труднощів. Навіть у малюків з прекрасними здібностями до сприйняття, що розуміють слова і впізнають букви та цифри, можуть бути серйозні проблеми з участю в довгих ланцюжках емоційних і соціальних контактів. Найбільше, на що вони здатні – обмінятися сигналами п'ять-шість разів, тоді як для вирішення проблем з іншою людиною часто потрібно будувати ланцюжки, що налічують більше тридцяти взаємних сигналів. Відсутність цієї базової здатності позначається на усіх інших ключових навичках, що формуються на цій стадії, включаючи розпізнавання закономірностей, розвиток самовідчуття і перехід до створення і використання символів. На фоні цих первинних симптомів у таких дітей можуть з'явитися і супутні проблеми, що виражаються насамперед у нав'язливій, повторюваній, стереотипній поведінці. Відсутність повноцінної комунікації створює на цьому етапі підгрунтя для такої поведінки (в залежності від глибини порушення така поведінка може варіюватися від «польової» до умовно «нормальної», однак з елементами повторюваності й стереотипності).

У віці від півтора і приблизно до трьох років здорові діти починають активне осмислене використання слів та фраз, а також починають грати у рольові ігри з батьками та однолітками. При розладах аутистичного спектру у дітей таке не спостерігається. До базових порушень у цьому віці можна віднести повну відсутність слів (якщо порушення досить глибоке) або їх неосмислене використання (механічне їх повторення, коли дитина у більшій мірі просто повторює те, що почула). Як супутні симптоми можуть спостерігатися відстрочені ехолалії, граматично неправильно побудовані «штамповані» фрази, неправильне використання займенників, називання себе у другій і третій особі тощо. Такі діти доволі часто не прагнуть до спільної ігрової діяльності, перевагу віддають самотності, а якщо й грають, то іграшки використовують в незвичний спосіб, не володіють символічною грою.

Діти вкрай рідко без вдало підібраної корекційної роботи переходять до творчого використання слів і символів. У кращому разі вони починають говорити, повторюючи одні і ті ж слова або відтворюючи завчені тексти. Деякі не говорять взагалі. Інші можуть використовувати картинки і інші візуальні символи або навчитися друкувати. Проте більш високі рівні образного, творчого і логічного мислення, що формуються на подальших стадіях, можливі лише тоді, коли діти освоюють обмін емоційними і соціальними сигналами і використовують поняття, наділяючи їх емоційною значущістю.

У віці після трьох років базове порушення у дітей при розладах аутистичного спектру – нездатність до використання понять або їх розрізнене використання, без логічних зв'язків. Мислення таких дітей конкретне, без нюансів та тонкощів (наприклад, дитина не може зрозуміти правила гри). До вторинних порушень можна віднести гіпертрофовані емоційні реакції або уникання соціальних і емоційних ситуацій (частково через невірне сприйняття або трактування в процесі складної соціальної взаємодії) [4, с. 23-26].

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у даній статті ми охарактеризували поширену у літературі класифікацію дітей з розладами аутистичного спектру та здійснили психологічну характеристику первинних і вторинних симптомів аутистичного спектру у дітей на різних етапах дошкільного дитинства. Подальшою перспективою дослідження вбачаємо розгляд проблем розуміння батьками дітей з РАС первинної та вторинної симптоматики цих порушень, а також основ корекційної роботи з ними.

Список літератури:

1. Марінушкіна О.Є. Порадник практичного психолога / О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Харків: Видавнича група «Основа», 2007. – 240 с.
2. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів напрямку підготовки «Дошкільна освіта». – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 288 с.
3. Никольская О.С. Психологическая классификация детского аутизма [Электронный ресурс] // Альманах Института коррекционной педагогики. 2014. № 18. URL: https://alldef.ru/ru/articles/almanah-18/psihologicheskaja-klassifikacija-detskogo-autizma (дата обращения: 30.10.2018).
4. Стенли Гринспен, Серена Уидер. На ты с аутизмом. Изд. Теревинф. – 2016. – 512 с.

Мельник И.С.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРТРЕТА АУТИЧНОГО РЕБЕНКА НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ДОШКОЛЬНОГО ДЕТСТВА

Аннотация
Статья посвящена раскрытию первичных и вторичных симптомов расстройств аутистического спектра у детей дошкольного возраста. В статье охарактеризованы распространенные в психологической литературе классификации групп детей с аутизмом. Отмечены трудности и проблемы диагностики этого расстройства у детей. Осуществлена психологическая характеристика портрета аутичного ребенка разного возраста с описанием первичных и вторичных симптомов нарушения. Выделены основные перспективы исследования по данной проблематике.
Ключевые слова: коммуникация, аутизм, расстройства аутистического спектра, первичный симптом, вторичный симптом.

Melnyk I.S.
Pedagogical Institute of Borys Grinchenko Kyiv University

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC OF A PORTRAIT OF AN AUTISTIC CHILD AT DIFFERENT STAGES OF PRESCHOOL CHILDHOOD

Summary
The article is devoted to the disclosure of primary and secondary symptoms of disorders of the autistic spectrum in preschool children. The article describes the widespread in the psychological literature of a group of children with autism. The difficulties and problems of diagnosing this disorder in children are emphasized. The psychological characteristic of the portrait of autistic child of all ages with the outline of the primary and secondary symptoms of the violation was made. The main perspectives of research on this problem are outlined.
Keywords: communication, autism, disturbance of autistic spectrum, primary symptom, secondary symptom.

УДК 159.946.3.:378.147-047.22

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК БАЗОВОЇ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Хаметова Л.М.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Сучасна освіта орієнтована на формування у здобувачів вищої освіти базових та професійних компетентностей, з метою успішної реалізації молоді у майбутній професійній діяльності та гармонійного розвитку особистості. У статті з'ясовано сутність комунікативної компетентності як базової та виявлено методи роботи зі студентами для формування цієї компетентності. Компетентність передбачає сукупність опорних знань, базових умінь, та навичок, гуманітарних цінностей, які допомагають людині знайти своє місце у професійному світі та реалізуватися відповідно до своїх умінь та навичок. Розглянуто такі методи роботи зі студентами, які допомагають розвивати комунікативні навички. Найефективнішими у цьому контексті є методи роботи в групі, де одночасно відбувається отримання та засвоєння нової інформації з комунікативним розвитком. Такими методами є «мозковий штурм», «маєвтики», «проведення студентських конференцій», «коучинг» та метод «головоломки».
Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікативна компетентність, методи роботи в групі, базові компетентності, фахові компетентності.

Постановка проблеми. Питання формування базових та професійних компетенцій є чи не найважливішим у освітньому процесі різних рівнів, який вимагає не просто перегляду, а «перезавантаження», як ідеологічної так і кадрової складових. Сучасні глобалізаційні виклики та внутрішні соціально-політичні умови розвитку суспільства вимагають нових підходів до навчання і викладання, формування якісно нового наповнення освітнього процесу. Нині вища освіта передбачає модернізацію не лише у змістовному наповненні освітніх програм, з урахуванням формування базових та професійних компетентностей у здобувачів вищої освіти, а й удосконалення якості викладання, що призведе до нової якості вищої освіти. У статті 1 першого розділу Закону України «Про освіту» зазначено, що «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [2].

Сучасна освіта спрямована на формування молодого фахівця, що не тільки володіє певною сукупністю знань, а й є творчою та комунікабельною особистістю. Тому важливим завданням сучасної освіти є орієнтація на формування у здобувачів вищої освіти ключових та професійних компетентностей, з метою успішної реалізації молоді у майбутній професійній діяльності та гармонійному розвитку особистості. Усі компетенції безпосередньо пов'язані з професійним мовленням, тому на формуванні комунікативних навичок зосереджується особлива увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що питання формування комунікативних компетентностей є наразі актуальним у контексті підготовки сучасного фахівця до професійної діяльності.

Л. Калмикова зосереджує увагу на розумінні феноменів «компетенція» і «компетентність» у психолого-педагогічній науці і вищій педагогічній освіті. «Компетенція – це базова величина, вихідна субстанція, якісна характеристика фахівця, як відповідного за своїми знаннями, уміннями і навичками вимогам суспільства, галузі, виробництва тощо, то компетентність – вивідна його характеристика, що трансформувалася у вторинну якість і стала внутрішньою, невід'ємною стороною особистості професіонала, сталим якісним станом його фахової активності, професійним надбанням суб'єкта діяльності, його вищою потребою [4].

У схожому науковому векторі працює М. Галицька, яка розглядає компетентнісний підхід як новий концептуальний орієнтир навчальних закладів та чинник модернізації змісту освіти. Науковець вдається до порівняння змісту понять «компетентність» та «компетенція», та визначення комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів як «інтегральна якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності» [1, с. 39].

Також Л. Калмикова обґрунтована необхідність визначення місця й ролі психолінгвістики в структурі державних стандартів освіти у ВНЗ України згідно з комунікативно-компетентнісний підходом та визначила роль психолінгвістики у формуванні загальних та спеціальних компетенцій, які визначені в матеріалах європейського освітнього співтовариства як обов'язкові для якісного, повноцінного становлення фахівців з вищою освітою [3].

Основна частина досліджень орієнтована на формування компетентностей у здобувачів вищої освіти за спеціальністю філологія, як українська так і іноземна. До прикладу, І. Потюк досліджує комунікативну компетенцію як результат осмислення соціальної функції мови й комунікативної інтенції мовця [6]; Н. Босак – фонетико-орфоепічної компетенції студентів філологічних факультетів; Т. Колодько – особливості краєзнавчої, лінгвокраєзнавчої та соціолінгвістичної компетенції; І. Сніховська – значення лінгвістичної компетенції комунікантів в текстах, спрямованих на мовну гру [8] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість сучасних наукових розвідок, у контексті даної проблеми, присвячені дослідженню мовно-комунікативних компетенцій як фахових, а не ключових.

Мета статті. З'ясувати сутність комунікативної компетентності як базової та виявити методи роботи зі студентами для формування відповідної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта у вищій школі, і не тільки, зорієнтована на поєднання фундаментальної освіти з практичнодіяльнісною, що і зумовило появу компетенцій. Очевидно, що комунікативно-когнітивний підхід до освітнього процесу у вищій школі дає змогу обґрунтувати зміст теоретичного та практичного навчання та визначити комплексні компетенції, які б враховували пізнавальні здібності студентів, були орієнтовані на особистісну активність, пошук, творчість і разом з тим відповідали викликам соціальних реалій. Як слушно зазначає Л. Калмикова, що «компетентність з огляду на освітні завдання є кінцевою метою їх діяльності з підготовки фахівців у вищій школі, освітнім ефектом, який досягається комплексом засобів навчання і виховання у виші, якісною характеристикою випускників вищої школи, критерієм її результативності» [3].

Нині є актуальним дослідження компетентностей загалом та комунікативної й лінгвістичної зокрема. Про що свідчить і ціла низка наукових праць з педагогіки та психології, і нова парадигма сучасної освіти, де компетенція є одним з ключових понять, і потреба суспільства у фахівцях, які не просто уміють «щось» робити добре, а ще й це «щось» повинно стати запорукою успішної соціальної організації спільної життєдіяльності сучасної людини.

Поняття «компетентності» передбачає сукупність опорних знань, базових умінь, та навичок, гуманітарних цінностей, які допомагають людині знайти своє місце у світі – реалізуватися відповідно до своєї «сродності» і потреб суспільства. Сучасною наукою виділено ключові (соціальні, мотиваційні, функціональні) та професійні компетенції, з них перші є базовими для усіх видів діяльності і засвоєння яких забезпечують успішність других.

Ю. Рашкевичу рамках проекту TUNING (Налаштування освітянських структур в Європі) виділяє компетентності спеціальні (фахові) та загальні.

До спеціальних (subjectrelated) відносяться компетентності, які:

· є специфічними для даної предметної області (галузі/напряму/дисципліни);

· безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області;

· визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, істотно відмінною від інших програм.

Загальні (generic) компетентності – знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер.

Більшість з базових компетентностей стосуються знання рідної та іноземної мови, уміння спілкуватися з людьми, домовлятися і керувати ними, розуміти їх, уміння працювати в команді як генератором ідей, так і виконавцем, взаємодії з людьми, веденні переговорів, клієнтоорієнтованість, тобто мовленнєво-комунікативно зорієнтовані. Знання мовленнєвих конструкцій, специфіки їх будови, фахової термінології, разом з тим уміння ефективно поєднувати вербальні й невербальні засоби спілкування та тлумачити їх, при цьому враховуючи психологічну складову дозволить успішно реалізовувати власний потенціал.

Уперше комунікативна компетенція набула статусу предмету наукового дослідження ще 1972 році, коли Д. Хаймз зосередив увагу на сукупності знань мовця для забезпечення компетентності у спілкуванні. Мовленнєву комунікацію він представив через мовленнєву ситуації, мовленнєву подію і мовленнєвий акт, на відміну від Н. Хомського, який наголошував на пріоритеті правильності граматичних конструкцій[9]. Комунікація передбачає взаємодію людей у процесі спільної життєдіяльності, що включає обмін інформацією у різноманітних процесах спілкування за допомогою мовних і немовних знаків. А комунікативна компетенція вимірюється ефективністю здатності включатися у ці процеси та умінні спілкуватися з людьми як своєї професії, так і іншими.

М. Галицька під поняттям «комунікативна компетентність студентів ВНЗ розуміє «інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі

Загальні компетентності (Tuning, 2012)

Здатність до аналізу та синтезу	Розв'язання задач. Прийняття рішень
Уміння застосовувати знання на практиці	Робота в команді
Планування та розподіл часу	Міжособистісні вміння
Базові загальні знання сфери навчання	Лідерство
Застосування базових знань професії на практиці	Здатність працювати в команді фахівців з різних підрозділів
Усне та письмове спілкування рідною мовою	Уміння спілкуватися з непрофесіоналами галузі
Знання другої мови	Увага до відмінностей та впливу культури
Елементарні навички роботи з ПК	Уміння працювати в міжнародному контексті
Дослідницькі уміння	Розуміння культур та традицій інших країн
Здатність до самонавчання	Уміння працювати автономно
Навички роботи з інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел)	Розробка та менеджмент проекту
Уміння самокритики та критики	Ініціативність та дух підприємництва
Здатність адаптуватися до нових ситуацій	Дотримання етики
Здатність генерувати нові ідеї (творчість)	Забезпечення якості
	Воля до успіху [7].

загальну культуру спілкування та її специфічні прояви у професійній діяльності» та виділяє наступні її складові:

– іншомовну комунікативну компетенцію (включає знання з лексики, граматики, семантики, фонології та уміння використовувати їх у мовленнєвому процесі, що здійснюється у контексті діалогу культур);

– професійну компетенцію (володіння професійною термінологією);

– стратегічну компетенцію (здатність використовувати вербальні та невербальні комунікативні стратегії для обміну інформацією, компенсувати нерозуміння, незнання мовного коду;

– соціальну компетенцію (інтеракції в ситуаціях соціального спілкування) [1].

Комунікативна компетентність посідає провідне місце у рейтингу компетентностей, оскільки включає здатність інтегрувати низку умінь та навичок в єдине ціле. Проаналізувавши цілий пласт науково-дослідної літератури, можна виділити наступні компоненти комунікативної компетентності:

– володіння граматичними, лексичними, фонетичними конструктами як рідної так і хоча б однієї іноземної мови у контексті професійного спрямування;

– володіння елементарними навиками ораторського мистецтва;

– культура спілкування та знання національних особливостей спілкування у межах професії;

– знання невербальних засобів спілкування;

– уміння складання та, відповідно, читання психологічного портрету опонента чи співрозмовника;

– уміння розуміти психологічні особливості та моральні складові співрозмовників;

– достатньо розвинений рівень емпатії для розуміння потреб та інтересів інших людей;

– уміння працювати в команді та вести переговори;

– уміння визначення ступеня конфліктності у колективі, передбачати конфліктні ситуації та позитивно їх вирішувати;

– уміння бути лідером;

– здатність до розкриття потенціалу кожного у команді;

– уміння дотримуватися правил етикету;

– уміти слухати;

– уміння відстояти власну точку зору тощо.

Загалом комунікативна компетенція передбачає обмін інформацією, у результаті якого виникають інтерактивні та перцептивні контакти. Важливими аспектами досягнення взаєморозуміння є налагодження контакту з співрозмовником (однією людиною чи групою) – включення та наявність зворотного зв'язку. Цю компетенцію можна сформувати завдяки певним зусиллям та бажанням самостійно. Однак перед вищою школою стоїть завдання сформувати сукупність компетенцій майбутнього фахівця в певній галузі, який би відзначався конкурентоспроможністю на сучасному ринку праці. Це неможливо без сформованої комунікативної компетентності.

Розглянемо декілька методів роботи зі студентами, які допомагають розвивати комунікативні навички. Найефективнішими у цьому контексті є методи роботи в групі, де одночасно відбувається і отримання та засвоєння нової інформації з комунікативним розвитком. О. Паламарчук називає «причини використання методів побудови роботи у групі:

– високоефективний метод навчання;

– дослідження свідчать, що на розвиток розумових здібностей людини впливає соціальна взаємодія;

– міжособистісні взаємозв'язки – важлива передумова успіху;

– діалог – ефективний спосіб зрозуміти поведінку суспільства;

– робота в групі розвиває у студентів здібності до критичного мислення, комунікації, соціальні взаємодії;

– робота в групі найкраще передає реальні ситуації з життя» [5, с. 27].

Розглянемо детальніше. Метод «мозкового штурму». Цей метод дозволяє активізувати розумові здібності кожного учасника групи, знайти плідні ідеї для ефективнішого вирішення поставлених завдань. Студенти вчиться чітко висловлювати власні думки та переконувати співрозмовників.

Метод «маєвтика» чи так званий «сократівський метод», який запропонував ще старогрецький філософ Сократ, однак не втрачає актуальності протягом тисячоліть, і передбачає уміння спрямовувати діалоги та влучно ставити запитання з метою всебічного колективного обговорення предмета чи явища для визначення понять.

Метод «проведення студентських конференцій», який дозволє презентувати власні дослідження та колективно обговорювати соціальні проблеми й шукати шляхи їх вирішення. Розвиває ораторські здібності та уміння правильно будувати висловлювання, спираючись на логічну аргументацію.

Метод «коучинг» дозволяє у режимі «тут і зараз» отримати найефективніші шляхи вирішення поставленого завдання та швидкий зворотній зв'язок.

Метод «головоломки» спрямований на частковий пошук результату з окремими людьми та об'єднання їх в команду для спільного бачення проблеми. Досить дієвий метод роботи в команді, оскільки кожен має «ключ» до кінцевого результату, однак без інших його досягти неможливо.

Очевидно, що цей перелік може бути значно більшим. Наведені лише декілька методів роботи в групі, які допомагають формувати у студентів комунікативну компетентність, як базову для реалізації людини у соціумі як у особистому життя, так і як фахівця.

Висновки і пропозиції. Розглянуто сутність поняття «комунікативна компетентність» та визначено важливість формування цієї компетентності як базової у студентів під час освітнього процесу для успішної соціалізації як фахівця. Подальші наукові розвідки у контексті поставленої проблеми доцільно присвятити розгляду комунікативної компетентності як базової і як професійної одночасно для студентів спеціальності психологія.

Список літератури:

1. Галицька М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів / Галицька Майя Михайлівна // ISSN Online: 2312-5829. Освітологічний дискурс, 2015, № 2(10) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oaji.net/articles/2016/2923-1456731608.pdf (дата звернення 01.05.04.2018 р.).
2. Закон України «Про освіту» (Прийняття від 05.09.2017. Набрання чинності 28.09.2017). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/law/2231/ (дата звернення 14.04.04.2018 р.).
3. Калмикова Л. Психолінгвістика у ВНЗ України і Болонський процес: проблеми реалізації європейського змісту освіти і компетентнісного підходу / Л. Калмикова // Рідна школа. – 2008. – № 10. – С. 61-63.
4. Калмикова Л.О. Феномени «компетенція» і «компетентність» у психолого-педагогічній науці і вищій педагогічній освіті / Калмикова Л.О. // Початкова школа, 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ephsheir.phdpu.edu.ua (дата звернення 25.04.2018 р.).
5. Паламарчук О. Викладання в університеті на засадах лідерства: навчальний посібник / О. Паламарчук. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 40 с.
6. Потюк І. Комунікативна компетенція як невід'ємна складова навчально-виховного процесу / Ірина Потюк // Молодь і ринок № 1(84), 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/ Users/Admin/Downloads/Mir_2012_1_29%20(1).pdf (дата звернення 01.05.04.2018 р.).
7. Рашкевич Ю.М. «Матеріали Національної команди експертів, проекту ЄС НЕО в Україні» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawfaculty.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Competence_Approach_Rashkevych_Nov.2014-1.pdf (дата звернення 01.05.04.2018 р.).
8. Сніховська І.Е. Лінгвістична компетенція як фактор мовної гри / Сніховська І.Е. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/1258/1/01siefmg.pdf (дата звернення 01.05.04.2018 р.).
9. Хаймс Д.Х. Два типа лингвистической относительности (с приминением их этнографии американских индейцев) // Новое в лингвистике / Общ. ред. Н.С. Чемоданова. Вып. 7. – М.: Прогресс, 1975. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.csu.ru/ER/ER_SOCIOLING/fulltexts/ChemodanovNS/229-299.pdf.

Хаметова Л.М.
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КАК БАЗОВОЙ ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Современное образование ориентирована на формирование у соискателей высшего образования базовых и профессиональных компетенций, с целью успешной реализации молодежи в будущей профессиональной деятельности и гармоничного развития личности. В статье выяснено сущность коммуникативной компетентности как базовой и выявлены методы работы со студентами для формирования этой компетентности. Компетентность предполагает совокупность опорных знаний, базовых умений и навыков, гуманитарных ценностей, которые помогают человеку найти свое место в профессиональном мире и реализоваться в соответствии со своими умений и навыков. Рассмотрены такие методы работы со студентами, которые помогают развивать коммуникативные навыки. Наиболее эффективными в этом контексте методы работы в группе, где одновременно происходит получение и усвоение новой информации по коммуникативному развитию. Такими методами являются «мозговой штурм», «маевтика», «проведение студенческих конференций», «коучинг» и метод «головоломки».
Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, методы работы в группе, базовые компетентности, профессиональные компетентности.

Khametova L.M.
SHEI "Pereyaslav-Khmelnytsky Grygory Skovoroda
State Pedagogical University"

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AS THE BASIC FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary
Modern education is focused the formation of basic and professional competences for applicants of higher education with a view to successful implementation of youth in future professional activities and harmonious development of personality. The article is clarified the essence of communicative competence as the basic one and reveals methods of working with students to form this competence. Competence is included a set of background knowledge, basic skills, and skills, humanitarian values that help people find their place in the professional world and be realized in accordance with their skills. Such methods of work with students, which help to develop communicative skills, are considered. The most effective ways in this context are working methods in a group, where simultaneously the acquisition and mastering of new information with communicative development takes place. Such methods are "brainstorming", "having a touch", "holding student conferences", "coaching" and a "puzzle" method.
Keywords: competence, competence, communicative competence, methods of work in a group, basic competencies, professional competencies.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 7.011(477):32.019.5(470+571)

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ

Авер'янова Н.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті показано, що в сучасних умовах, коли Україна протидіє російській агресії, перед українським мистецтвом постало важливе завдання – створення вітчизняних творів високої якості, які б популяризували національну культуру, доносили до українства правдиві історичні факти, створювали позитивні образи українських героїв, нейтралізували вплив російських пропагандистських міфів. З'ясовано, що у творах мистецтва, культурно-мистецьких програмах і проектах, насамперед, необхідно закладати ідеї національної єдності та патріотизму. Таке вітчизняне мистецтво формуватиме високі духовні потреби суспільства, слугуватиме консолідації українства, сприятиме протидії російській пропаганді, спрямованої на руйнування єдності України як цілісної держави.
Ключові слова: мистецтво, кінематограф, фільм, українство, пропаганда, проект «Русский мир».

Постановка проблеми. Територіальна цілісність України та мир на її землях, збереження державного суверенітету – основні завдання української влади, суспільства, всього українства. Адже на сьогодні залишаються реальними загрози з боку Російської Федерації; агресивна політика Кремля у гібридній війні проти нашої держави спрямовується на повернення України до сфери впливу Росії. Для цього Російська Федерація використовує методи, що дестабілізують внутрішню ситуацію в Україні, найперше – виснажує українську економіку, застосовує потужний арсенал пропаганди для викривлення українських національних цінностей і національної культури, вводить в оману союзників української держави. Масштабна пропагандистська кампанія проти нашої країни на певних територіях української держави зробила можливим сприйняття сучасних подій в Україні крізь призму поглядів політиків, науковців і митців Російської Федерації. У такій ситуації протистояти російській агресії можна лише застосовуючи комплекс воєнних, політичних, економічних, інформаційних і соціогуманітарних дій. Тому мистецтво стає одним із засобів вирішення складних соціальних конфліктів, протидіє впливам російської пропаганди на українство, сприяє подоланню колоніальної специфіки українського культурно-мистецького простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив мистецтва на розвиток суспільства та окремої його особистості був висвітлений ще у творах Платона і Аристотеля. Критичному переосмисленню впливу мистецтва на людину сприяли праці мислителів різних поколінь і філософських поглядів, зокрема, Т. Адорно, Г. Гегеля, О. Потебні, Лесі Українки, І. Франка, Ф. Шеллінга, Ф. Шіллера та ін. У радянський і в сучасний періоди ролі, значенню та місцю мистецтва у виробленні моделі світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичної культури і суспільства, і окремо взятої людини, вихованні патріотизму та формуванні естетичних смаків особистості присвячували свої праці: А. Азархін, В. Біблер, В. Бітаєв, Ю. Борєв, М. Каган, Л. Коган, В. Мазепа, В. Малахов, О. Семашко, Р. Шульга. У контексті проблем формування духовного світу, світоглядних позицій та ціннісних орієнтацій особистості засобами мистецтва значний інтерес являють роботи Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко, В. Шинкарука. Але слід зазначити, що незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблематики феномену мистецтва, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Зокрема, ті, що безпосередньо торкаються теми цієї статті, що і обумовило її мету – з'ясувати місце українського мистецтва у процесах протидії російській пропаганді в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний технологічний розвиток створив широке поле для культурно-мистецьких впливів, який має можливість відігравати стабілізуючу роль у державі. Тому питання відновлення миру, консолідації українства, деокупації українських територій розглядають у контексті проведення різноманітних культурних заходів, зокрема мистецьких. Деокупація не обмежується тільки поверненням у склад України зайнятих ворогом українських земель, вона передбачає і звільнення свідомості громадян цих територій від закордонних пропагандистських впливів. Слід зауважити, що прояви та різні провокації, спрямовані на дестабілізацію в українському суспільстві, можуть виникнути у багатьох прикордонних районах нашої держави, адже багато конфліктів виникає саме з причин культурного розмаїття, що існує в нашій країні. Це стосується, окрім територій Донецької та Луганської областей, і Закарпатської, Одеської, Харківської та Чернівецької областей, тобто тих регіонів України, де значну частку населення складають національні меншини. Так, час від часу навіть на міжнародній арені та на національному рівні піднімається питання щодо русинів, виникають провокації та конфлікти в українсько-угорських взаємовідносинах, зі сторони Угорщини порушуються питання щодо надання автономії угорській етнічній меншині на Закарпатті.

Проблеми в українському суспільстві, пов'язані з мовою, історією, культурними традиціями використовувались і використовуються російською пропагандою для розпалювання ненависті між громадянами різних регіонів України. Упродовж всього періоду незалежності української держави політика у сфері національної пам'яті була розрахована на поступове звільнення від залишків радянської ментальності, при цьому не бралася до уваги потужна ностальгія певної частини населення за радянськими часами та її негативне ставлення до західного світу. Тому закон про декомунізацію 2015 р. був об'єктивною необхідністю, він продемонстрував повний розрив української держави зі своїм колоніальним минулим, став на заваді маніпулювання історичними міфами. Так, за дослідженнями Центру Разумкова, більша частина населення Західної України (82%) і Центру (58%) підтримують засудження комуністичного тоталітарного режиму та заборону його символіки. У південній і східній Україні частки тих, хто підтримує і тих, хто негативно ставиться до цього положення відрізняються несуттєво (відповідно, 34% і 30%, 36% і 38%). Значна частка противників закону спостерігається на Донбасі (38% проти 30%) [6, с. 15].

Російські ідеологи наполегливо підтримують імперський міф про триєдиність російської нації, «старшого брата» та єдність російської православної церкви, що дає привід Російській Федерації висловлювати претензії щодо українських і білоруських територій, для ефективного впровадження в життя концепції «русского мира». Інтеграційний проект «русского мира» є складовою широких неоімперських експансіоністський планів Російської Федерації. Проект «Русского мира» упродовж багатьох років існування перетворився з поетичної метафори на ідеологічний концепт, у якому важливе місце відводиться Україні. Про це красномовно свідчить промова предстоятеля Російської православної церкви патріарха Кирила, у якій він на III Асамблеї «Русского мира» (2009 р.) відзначив: «...необходимо ясно понимать, что представляет сегодня Русский мир. Мне кажется, что если мы будем считать его единственным центром только Российскую Федерацию в современных границах, то мы тем самым погрешим против исторической правды и искусственно отсечем от себя многие миллионы людей... Ядром русского мира сегодня являются Россия, Украина, Белоруссия, и святой преподобный Лаврентий Черниговский выразил эту идею известной фразой: "Россия, Украина, Беларусь – это и есть святая Русь". Именно это понимание Русского мира заложено в современном самоназвании нашей Церкви» [3]. Після зазначеного виступу поняття «Русского мира» почало переважно асоціюватися з діяльністю Російської православної церкви. Ідеологія «Русского мира» чітко пов'язує сучасну Україну з її колоніальним минулим у складі Російської імперії, а потім – Радянського Союзу, насаджує міфи про запеклу ворожнечу між українцями західних і східних регіонів нашої країни. Суттєво те, що в концепції «Русского мира» культура розглядається як один з важливих чинників, що має можливість об'єднати населення Росії, російськомовних громадян інших країн і російську діаспору в єдину спільноту.

Знаючи силу мистецтва, яке є специфічним засобом впливу на суспільну свідомість, та враховуючи те, що основними джерелами інформації для населення є кінофільми, тематикою сучасного російського кінематографу стали різнопланові сюжети спільного історичного минулого країн, які входили до складу СРСР, при цьому історія колишніх республік Радянського Союзу як окремих держав не розглядається або подається в російській інтерпретації. Така інтерпретація історичних подій минулого може сприйматися новими поколіннями громадян з країн СНД як «рідні», «національні». Також у російському кінематографі культового характеру набула тематика перемоги у II світовій війні, де чітко відтворюється ідея про визначну роль російського народу у перемозі над фашистською Німеччиною (фільми «Звезда» Николая Лебедева (2002), «На безымянной высоте» Вячеслава Никифорова (2004), «Белый тигр» Карена Шахназарова (2012), «Апперкот для Гитлера» Дениса Неймanда (2015), «Т-34» Алексея Сидорова (2018); документальних фільмах «По обе стороны победы 1941-1945» Дмитрия Сорокина (2005), «Великая война» Алексея Исаева и Артема Драбкина (2011), «Штурм Берлина. В логове зверя» Алексея Денисова (2015), «Маршалы Победы» Андрея Владимирова и Галины Григорьевой (2015) та ін.). Міф про особливу роль росіян у великій перемозі війни 1941-1945 рр. став важливим підґрунтям для сучасних консолідаційних процесів у Російській Федерації, для формування сучасної російської ідентичності. Міцно вкоренившись у масовій свідомості російських громадян, підтримуючись пропагандою Кремля, він з великим успіхом транслюється на сучасні події. Як у минулому радянські митці, так і сучасні митці Російської Федерації, діяльність ОУН, УПА відображають як зраду своїй Батьківщині та запроданство ворогам – німецьким окупантам. Події зими 2013-2014 рр. в Україні, що висвітлюються в російських документальних фільмах, співзвучні загальній політиці Кремля – співставляються з «перемогою фашизму в Україні», «українськими колабораціоністами» II світової війни («Гуляй Поле 2014» Александр Горяинов, «Крым. Путь на Родину» Андрей Кондрашов). Відповідно, таке трактування – відверте звинувачення з боку Російської Федерації української влади у фашизмі – виправдовує анексію Криму та військову агресію на Сході України.

Суттєво те, що російські фільми мають популярність в Україні та Казахстані, зазначені країни є найбільшим зарубіжним ринком для російського кінематографу. Тому нині важливим завданням українського мистецтва є створення національних конкурентноспроможних фільмів високої якості, які б доносили до глядача правдиві історичні факти, створювали позитивні образи українських героїв, що сприяло б подоланню російських пропагандистських міфологем.

Важливим завданням українського кінематографу залишається і проблема створення патріотичного кіно. На нашу думку, патріотичне кіно – це не обов'язково реконструкція минулого України та фільмування її відомих історичних осіб, це кіно і про людей, які ризикуючи власним життям захищають свою Батьківщину, працю-

ють для її розвою, рятують інших людей, наприклад, від наслідків аварій, ураганів, пожеж, повеней та різних непередбачуваних обставин; це кіно, яке осмислює питання війни і миру; кіно про людей з гуманістичними принципами і високими духовними потребами, що активно їх відстоюють; про людей, які мають почуття власної гідності і вміють боротися за свої ідеали. Такі українські фільми формуватимуть високі духовні потреби суспільства, слугуватимуть зміцненню національної єдності та консолідації українства, сприятимуть подоланню пропагандистських міфів, спрямованих на руйнування єдності України як цілісної держави. Суттєво й те, що патріотичне кіно уможливить сприймати світовою спільнотою події в Україні крізь призму роз'яснень українськими митцями, що мають бути віддані своїй державі [1].

У контексті протидії ідеям «Русского мира» та антиукраїнській пропаганді Кремля важлива роль надається новому Закону України «Про Український культурний фонд» від 23 березня 2017 р., який ввів у дію новий підхід до фінансування культурних і мистецьких проектів. Основними своїми завданнями Фонд вбачає: сприяння реалізації державної політики у сферах культури і мистецтва, розвиткові сучасних напрямів культурної та мистецької діяльності, виробленню конкурентоспроможного національного культурного продукту на світовому арт-ринку; стимулювання інноваційних проектів, популяризація вітчизняних культурно-мистецьких здобутків; підтримка молодих митців та ін. [7].

Позитивні зміни в культурно-мистецькій сфері спричинив Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» від 16 червня 2016 р. Згідно Закону, частку пісень українською мовою на телебаченні та радіо також збільшено [5]. Протидією російському пропагандистському кінематографу став впроваджений в Україні закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23 травня 2017 р. У ньому наголошується, що в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення, які відповідно до ліцензій здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу, передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 75% загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу: 07.00–18.00, 18.00–22.00 [4]. Тобто в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій частка фільмів і передач українською мовою збільшилась. Для місцевого телебачення була встановлена квота на контент державною мовою – 60%. При цьому фільми й передачі, трансляція яких допускається недержавною мовою, мають мати субтитри українською мовою.

Оскільки «найголовніший ресурс національної могутності – це віра українців у власну державу» [2, с. 19], то мистецтво, яке здатне до навіювання та емоційно-смислового підсилення, має можливість зароджувати таку віру і патріотизм українців.

Висновки. Отже, на сьогодні мистецтво в Україні має спрямовувати свої зусилля на посилення діалогу в суспільстві, зміцнювати єдність українства, зберігати українські традиції та водночас просувати європейські цінності в українському соціумі. Агресивним впливам російської пропаганди та деструктивній ідеології «Русского мира» перешкоджатиме інформаційно-роз'яснювальна робота щодо історичного минулого нашої держави та сучасних подій на Сході України, проведена у ході масових культурно-мистецьких заходів. Необхідно збільшувати кількість якісних фільмів українського виробництва та на українську тематику, поліпшувати стан об'єктів культурної спадщини, забезпечувати доступність громадян до мистецьких надбань, модернізувати культурологічну освіту згідно сучасних вимог. Важливо, щоб українське мистецтво активно протистояло процесам розкультурення, бездуховності і деукраїнізації в суспільстві.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М. Художнє кіно як системний засіб впливу на процес консолідації українства // Zbior artykulow naukowych «Rozwoj i praktyka» (Zakopane, 29.12.2017). – Warszawa: Wydawca Sp. z. o. o. «Diamond trading tour», 2017. – 76 str. – S. 62-64.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К.: НІСД, 2017. – 928 с.
3. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира // Русская Православная церковь. Официальный сайт Московского патриархата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19.
6. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості (інформаційно-аналітичні матеріали за результатами першого етапу проекту Центру Разумкова «Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності») // Національна безпека і оборона. – 2016. – № 3-4 (161-162). – С. 3-57.
7. Положення про Український культурний фонд // Міністерство культури України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245358335&cat_id=245257654.

Аверьянова Н.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УКРАИНСКОЕ ИСКУССТВО В КОНТЕКСТЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РОССИЙСКОЙ ПРОПАГАНДЕ

Аннотация
В статье показано, что в современных условиях, когда Украина противодействует российской агрессии, перед украинским искусством стоит важная задача – создание отечественных произведений высокого качества, которые бы популяризировали национальную культуру, доносили до украинства правдивые исторические факты, создавали положительные образы украинских героев, нейтрализовали влияние российских пропагандистских мифов. Установлено, что в произведениях искусства, культурных программах и проектах, прежде всего, необходимо закладывать идеи национального единства и патриотизма. Такое отечественное искусство даст возможность формировать высокие духовные потребности общества, служить консолидации украинства, способствовать противодействию российской пропаганде, направленной на разрушение единства Украины как целостного государства.
Ключевые слова: искусство, кинематограф, фильм, украинство, пропаганда, проект «Русский мир».

Averianova N.N.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE UKRAINIAN ART IN THE CONTEXT OF OPPOSITION RUSSIAN PROPAGANDA

Summary
The article shows that in modern conditions, when Ukraine opposes Russian aggression, Ukrainian art faces an important task – the creation of domestic works of high quality, which would popularize the national culture, conveyed to the Ukrainians truthful historical facts, created positive images of Ukrainian heroes, and neutralized the influence of Russian propaganda myths. It has been established that in works of art, cultural programs and projects, first of all, it is necessary to lay the ideas of national unity and patriotism. Such domestic art will provide an opportunity to shape the high spiritual needs of society, serve to consolidate Ukrainians, help counter Russian propaganda aimed at destroying the unity of Ukraine as an integral state.
Keywords: art, cinematograph, film, ukrainianess, propaganda, project «Russian World».

УДК 004.946:130.2:215

ФЕНОМЕН ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Севастьянів У.П.
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького

У статті досліджено складну еволюцію феномену віртуальної реальності від античних часів до постмодернізму. Зроблено акцент на сучасних підходах до розуміння віртуальної реальності. Проаналізовано праці українських дослідників, що працюють над цією проблематико. Досліджено, що віртуальна реальність впливає на всі сфери суспільного життя, масову та індивідуальну свідомість, продукує нові форми духовних практик, включно з релігійними. Зроблено висновок, що віртуальна реальність породжує велике різноманіття пізнавальних проблем та підходів до осмислення свого змісту.
Ключові слова: віртуальна реальність, інтернет, засоби масової комунікації, цифрові технології, релігія.

Постановка проблеми. Поява нового техно-культурного явища – віртуальної реальності є черговим етапом технологічного прогресу та новим комунікативним середовищем, створеним завдяки інноваційним технологіям. Від появи терміну «віртуальна реальність» у науковому дискурсі пройшло вже півстоліття, однак постмодерністський дискурс лише ускладнив процес дефінізації цього поняття і зумовив необхідність пошуку нових підходів до його розуміння. Феномен віртуальної реальності посідає особливе місце у сучасному філософсько-гуманітарному дискурсі, зокрема, релігієзнавчому, оскільки потребують дослідження механізми взаємозв'язку та взаємодії нової реальності із різними сферами суспільного та індивідуального життя, що призводить до формування нових пізнавальних проблем, які потребують належної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище віртуальної реальності посідає чільне місце серед наукових напрацювань таких західних дослідників як З. Бауман, Ж. Бодріійяр, Ж. Дельоз, С. Жижек, М. Кастельс, Ф. Хемміт та інших. Поряд з цим, варто відзначити дослідження у сфері віртуалістики російських науковців В. Емеліна, М. Епштейна, Д. Іванова, А. Іванова, М. Носова, К. Таратути, С. Хоружого та інших. В останні десятиліття зросла зацікавленість явищем віртуальної реальності серед вітчизняних дослідників, що відобразилось появою статей, монографій, дисертаційних робіт. Так, можна відзначити напрацювання Ф. Власенка, Д. Свириденка, Я. Любивого, Ю. Мєлкова, П. Богачевського, О. Каріної, О. Сотникової, Л. Кондратенко тощо.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз підходів до розуміння феномену віртуальної реальності у філософсько-релігієзнавчому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У останній чверті ХХ ст. в різноманітних галузях наукового знання стали застосовувати поняття «віртуальність», щоб означити особливі умови виникнення та функціонування певних об'єктів, зокрема, віртуальна комунікація, віртуальний музей, віртуальні частинки, навіть, Вища Віртуальна магія. У цей же період з'являється багато науково-теоретичних досліджень, де поняття «віртуальність» стає якщо не центральним, то одним із таких. Уже у перших працях присвячених онтології віртуальної реальності постулюється твердження, що «гуманітарна теорія не може відкидати ідею віртуальної реальності» [12]. Саме тому виникає необхідність дослідити це поняття, коріння якого сягають періоду античності.

Уже у працях давньогрецьких філософів можна прослідкувати кардинально протилежні підходи до витоків розуміння даного поняття. Деякі українські та російські дослідники (О. Немикіна, К. Таратута, О. Каріна) віднаходять ідею віртуальності в працях Платона та Аристотеля. Зокрема, О.Немикіна запевняє, що ідея віртуальності розкривається у філософських працях Аристотеля у таких категоріях як ***«dynamis»*** (можливість, потенція), ***«energeia»*** (енергія, діяльність), ***«entelecheia»*** (здійсненність) [11, с. 54]. Важливо зауважити, що йдеться саме про одиничні інтерпретації ідеї віртуальності у давньогрецькій філософії, а не про саме поняття, адже як таке воно було відсутнє у працях мислителів цієї доби.

Дослідник П. Богачевський переконаний, що перші інтерпретації поняття «віртуальної реальності» слід шукати у працях римського оратора Цицерона та схоластичній філософії [2, с. 19]. Він, як і більшість науковців звертаються до фундаментальних досліджень М. Носова, який опонує до праць Цицерона та середньовічних схоластів. Російський дослідник вважає, що давньогрецька «філософія не може знайти механізм енергетичного зв'язку всезагальної абсолютної сутності з активністю одиничних предметів», тому, що це виходить за межі предметного поля дослідження філософів цього часу [3, с. 74]. Натомість у працях римського оратора Цицерона поняття «virtus» вживається для означення якостей характеру воїнів, таких як доблесть, мужність, доброчесність. Таке розуміння поняття «virtus» суперечить усім наступним трактуванням. То й же М. Носов зводить це до проблеми перекладу і відсутності належних коментарів для розуміння стародавніх текстів.

Для середньовічної людини є визначальним існування певної сили (virtus), що переводить об'єкт із стану небуття у стан буття. Йдеться про механізм зв'язку, що був частково відсутнім у філософії античності. І лише у схоластичній філософії для означення актуальної діючої сили використали поняття «virtus», тобто «об'єкт отримує можливість дії» [3, с. 70]. Його застосовува-

ли для вирішення певних схоластичних проблем, а саме «формування складних явищ із простих, співвідношення потенційного та актуального, як енергетичну складову акту дії» [8, с. 184]. Наприклад, католицький теолог Тома Аквінський через категорію «віртуальності» пояснював конституювання розумної (мислячої) душі, що містить у собі віртуально вегетативну душу і душу сенситивну [1]. Гіпотезу про те, що певна реальність може продукувати іншу реальність висунув ще у IV ст. один із Отців Церкви – Василій Великий. Він стверджував: «Розум є патерн, отриманий розумом. Це доволі тавтологічно, але це не хибно і не парадоксально» [цит. за 8, с. 183].

У роботах ще одного середньовічного філософа М. Кузанського знаходимо інше трактування поняття «віртуального». У праці «Про бачення Бога» категорія «virtus» вживається для пояснення дуальності – потенційного і актуального, коли за певних умов потенція реалізується в дійсність. Для пояснення цього процесу філософ використовує метафору з горіховим деревом. Актуальний стан гарного дерева з пишною кроною людина здатна споглядати «тілесними очима». У випадку, якщо ми хочемо побачити, що лежить в основі розвитку цього дерева, тоді згідно з концепцією ученого, ми переходимо на вищий рівень світобудови. На цьому рівні кожна частинка дерева віртуально містить в собі конкретно-емпіричне дерево, а також і всі конкретно-емпіричні дерева. Третім і найвищим рівнем світобудови, відповідно до вчення філософа, буде основа першооснов – Бог, який наповнює насіння потенційною силою розвинутись і прорости. Бог розглядається як абсолютна сила всіх сил, де семантика потенційності в сукупності з віртуальністю набуває нового виду – першооснови [10, с. 40-50]. Таким чином, філософ, щоб пояснити певні явища, використовує традиційну для середньовічної схоластики методологію – розглядає явище не з позиції їхньої внутрішньої структури, а через вищі сили, і застосовує для цього категорію «virtus».

У XVII ст. відбувається становлення моністичної парадигми, де постулювалась ідея однієї реальності – природної, а поняття «virtus» вживається для позначення всепроникаючої сили, що здатна впливати на акт дії.

Наступні та більш ґрунтовні теоретичні розвідки на тему віртуальної реальності почали з’являтись в рамках постнекласичної філософії у останній чверті XX ст. Такі відомі філософи як Ж. Бодрійяр, Е. Кастельс, М. Маклюен, С. Жижек, М. Постер порушують питання про гіперреальність, статусу індивіда у віртуальній реальності, формування нових культурних ідентичностей та загалом оцінюють потенціал віртуальної реальності. Колосальні західні дослідження все ж не применшують ролі російських науковців, які на чолі з М. Носовим створюють Інститут віртуалістики і закладають підвалини однойменної філософської теорії. Значні напрацювання розширили етимологічні межі «віртуальної реальності» та перетворили цю категорію на одну із центральних у сучасній філософії. Попри достатньо опрацьовану теорію віртуалітики, на сучасному етапі наукового розвитку людство ще чітко не визначилось щодо означення терміну «віртуальна реальність». На основі розглянутих досліджень, пропонуємо таке вузьке визначення: віртуальна реальність постає як багатовимірне, інваріантне, змінне середовище, створене за допомогою комп’ютерної техніки, яке має сталі характеристики, здатні реорганізувати буттєвий світ людини.

У сучасних словникових та енциклопедичних визначеннях, здебільшого, ототожнюють віртуальну реальність з комп’ютерними технологіями, інтернетом, що не відповідає етимологічним кореням, проте відповідає сучасній специфіці даного поняття. «Віртуальна реальність» як «уявний світ» існує з початком творчої діяльності людини, її культів, ритуалів, релігії, науки, і т.д. – тобто, світу культури. Сучасна віртуальна реальність має в своєму значені той попередній сенс – широкий, але і доповнюється новим сенсом, пов’язаним із розвитком технологій. Для даного дослідження актуальним є саме вузьке поняття «віртуальної реальності», тобто пов’язане з комп’ютерними технологіями, які впливають на усі сфери життя людини і задають вектор розвитку суспільства. Проте, важливо розуміти, що «внутрішня віртуальна реальність» людини і породжена технологіями віртуальна реальність в дечому імітують одна одну, адже мають схожість по своєму смислу і логіці. На цьому, зокрема, наголошує українська дослідниця Л. Кондратенко: «Здається, що головне розходження в розумінні сутності віртуального світу кореniться в небажанні побачити принципову єдність/протилежність явищ «внутрішньої віртуальної реальності», яка завжди була породжуючою основою творчості та сучасної комп'ютерної «віртуальної реальності», яка є спробою перенесення внутрішньої реальності назовні» [9, с. 184].

Однак відмінність нової віртуальної дійсності полягає у її технічній специфіці, яка забезпечує необмежену вседоступність для будь-якої людини, бо виходить за межі індивідуального і перетворюється на глобальне середовище. Якщо розглядати ширше визначення (віртуальна реальність як світ культури, духовної творчості людини), тоді це явище буде мати більш індивідуальний характер, оскільки ми не можемо проникнути у «віртуальність» людини, яка щось створила, отже її віртуальність для нас не доступна, не есплікується повністю. Тоді як комп’ютерна віртуальна реальність робить ставку на трансляцію, експлікацію. У ній важливе лише те, що показано ззовні, вона вся у зовнішньому середовищі. У просторі глобальних медіаторів окрема думка чи окремий винахід губляться, адже для нього характерна ідея колективного розуму, про яку говорив словенський філософ С. Жижек.

Для людини майбутнього, яка буде змушена адаптуватись до викликів доби, оскільки виступатиме в ролі зв’язкового між елементами різних систем, важливим буде зберегти свої духовні основи, щоб не загубитись у бездоріжжі віртуальної реальності. Віртуальна реальність, як комп’ютерний інтерфейс, потребує, щоб людина використовувала свої фізичні властивості, зір, слух, а ще чуттєве сприйняття, що необхідне у процесі обробки звукової інформації. «Тоді, із збільшенням реальностей і світів, що смикатимуть людину за ниточки-зв’язки, можуть набути

особливого впливу «негативні релігії», – відзначає М. Епштейн, – що покликані, ніби то, звільнити людину від страждань і мандрівок по безглуздій безкінечності світів» [6].

Попри застереження науковців, Інтернет сьогодні незамінний ресурс, комунікаційний простір, джерело розвитку популярних культурно-соціальних тенденцій, місце зародження нових релігій. В одній з останніх статей італійського філософа У. Еко знаходимо твердження, що «прогрес мережі зупинити не можливо» [5], тому потрібно навчитись правильно використовувати ресурс, що здатний принести велику користь людству.

Значної трансформації під впливом віртуальної реальності зазнає і об'єктивований вираз релігійного феномена в суспільстві, а саме релігійність. У смислових орієнтирах віруючої людини релігійність відіграє надзвичайно важливу роль – стрижневого, формотворчого чинника її аксіологічної системи, іншими словами, впливає на її світоглядно-ціннісні орієнтири.

Нова соціокультурна реальність зумовлює нові форми функціонування релігійності. Тому, диференціюючи феномен релігійності, українські науковці В. Докаш та І. Моргоч виокремлюють таке поняття, як «сучасна релігійність, що зумовлена наявністю і виявами вірувального ставлення сучасної людини до надприродного: Бога, Вищої сили, Космічного розуму, тощо» [4, с. 204]. Сучасність релігійності полягає в тому, що вона прагне осмислити й інтерпретувати події сучасного суспільного життя, досягнення у сфері науки і техніки, технології, виходячи з явищ і процесів дійсності. Тут доцільним буде згадати ще одного вітчизняного релігієзнавця В. Єленського, який займається дослідженням власне постмодерної релігійності. У його розумінні «постмодерна релігійність означає конструювання та реконструювання позацерковних «дифузних» виявів релігії, де вигадливо поєднуються набори цінностей, символів, звичаїв і поведінкових норм» [7, с. 312].

Беручи до уваги вищезгадані наукові розвідки можемо зробити висновок, що релігійність є динамічною складовою, тому може змінюватись відповідно до індивідуальних особливостей людини (рівня освіченості, способу життя) та загальної культурно-суспільної парадигми. Дослідження виявів постмодерної релігійності було б не повним, якщо не враховувати процесів віртуалізації, які своєю глобальністю впливають на індивіда, а відтак призводять до трансформації форм релігійності останнього.

Адаптувавшись у віртуальній реальності, особа використовує його у багатьох своїх потребах, зокрема у потребі релігійного досвіду. Наприклад, за допомогою Інтернет людина реалізує свої молитовні потреби. Це відбувається або через звичайне читання молитви з екрана свого гаджета, або ж через запис прохання про молитву до Господа на спеціально створеному для цього веб-сайті. На релігійних чи світських форумах людина може чітко виявляти свої віросповідні принципи.

Щодо ритуальної діяльності, то вона також трансформується з появою Інтернету. У інтернет-просторі створюється маса віртуальних церков, на сторіночку яких можна потрапити у будь-який зручний час, помолитися там, споглядаючи цифрові образи святих, навіть бути присутнім на літургії, що транслюється у режимі реального часу. У віртуальному просторі можна знайти безліч публікацій, що присвячені релігійній діяльності. Це можуть бути різноманітні науково-дослідницькі статті, новини про життя тієї чи іншої релігійної організації. Окрім того на веб-сторінках розміщено безліч бібліотек з великою кількістю богословських та академічних текстів на релігійну тематику, які відкриті для читання. Враховуючи високий рівень віртуалізації сучасної культури, нові комунікаційні можливості, що стали доступні завдяки функціонуванню Інтернету, почали використовувати численні релігійні організації для збереження та розвитку своїх вірувань.

Висновки. Явище віртуальної реальності називають «дитиною постмодерну», але поняття «віртуальний» у філософському дискурсі з'являється ще у період античності. Сучасні дослідження здебільшого спрямовані на осмислення онтології віртуальної реальності і співставлення двох реальностей – субстанційної та віртуальної.

Проблеми, пов'язані з віртуальною реальністю стали надзвичайно актуальними у сучасному суспільстві. Процесами інформатизації і віртуалізації просякнуті усі сфери життя людини починаючи від науки, культури, технології і зараз знаходять своє продовження у релігійній сфері. Незворотність процесів віртуалізації спонукають до подальших детальних досліджень у цій сфері, аби використовувати потенціал віртуальної реальності на благо людства.

Список літератури:

1. Аквинский Ф. Сумма теологи / Фома Аквинский // Антология мировой философии. – М.: Наука, 1969. – Т. I. – Ч. 2. – С. 810-823.
2. Богачевський П.С. Концепт віртуальності в предметному полі сучасної філософії науки / Павло Станіславович Богачевський // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Вип. 65. Філософські науки. – С. 19-24.
3. Виртуальная реальность: Философские и психологические проблемы / под ред. док. психолог. наук Н.А. Носова. – М., 1997. – 183 с.
4. Докаш В., Моргоч І. Релігія як фактор ідентифікації особистості: соціокультурний аспект / Віталій Докаш, Ірина Моргоч // Релігія та соціум. – 2014. – № 1-2. – С. 199-208.
5. Эко У. Прогресс сети остановить нельзя / Умберто Эко // Частный Кореспондент [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/umberto_eko_progress_seti_ostanovit_nelzya_36583.
6. Эпштейн М. Протеизм. Манифест начала века / Михаил Эпштейн [Електроний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.topos.ru/veer/07/v7_proteism1.html.
7. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття / Віктор Єленський. – Л.: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
8. Иванов А.Е. Виртуальная реальность / Алексей Евгеньевич // История философии. Энципклопедия. – Минск, 2002. – С. 183-186.

9. Кондратенко Л.О. Вплив інформаційно-комп'ютерних технологій на когнітивний розвиток дітей (між двома реальностями) / Лариса Олександрівна Кондратенко // Технології розвитку інтелекту, № 4. – 2013. – с. 173-193.
10. Кузанський Н. О видении Бога / Николай Кузанський; [пер. В.В. Бибихина] // Сочинения в 2-х т. – М.: Мысль, 1998. – Т. 2. – С. 40-50.
11. Немыкина О.И. Понятие виртуальности в философском контексте / Ольга Ивановна Немыкина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2011. – № 1(17). – С. 53-62.
12. Хэммит Ф. Виртуальная реальность / Френсис Хэммит [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://royallib.com/book/rudnev_vadim/vozmognie_miri_i_virtualnie_realnosti.html.

Севастьянив У.П.
Львовский национальный университет
ветеринарной медицины и биотехнологий имени З. Гжицкого

ФЕНОМЕН ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
В статье исследовано сложную эволюцию феномена виртуальной реальности от античных времен до постмодернизма. Сделан акцент на современных подходах к пониманию виртуальной реальности. Проанализированы труды украинских исследователей, работающих над этой проблематикой. Доказано, что виртуальная реальность влияет на все сферы общественной жизни, массовое и индивидуальное сознание, продуцирует новые формы духовных практик, включая религиозные. Сделан вывод, что виртуальная реальность порождает большое разнообразие познавательных проблем и подходов к осмыслению своего содержания.
Ключевые слова: виртуальная реальность, интернет, средства массовой коммуникации, цифровые технологии, религия.

Sevastianiv U.P.
Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

THE PHENOMENON OF VIRTUAL REALITY IN THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS DISCOURSE

Summary
The article deals with the complex evolution of the phenomenon of virtual reality from Antiquity to post-modernism. The emphasis is placed on modern approaches to understanding of virtual reality. The article analyzes works of Ukrainian researchers working on this problem. It proves that virtual reality affects all spheres of social life, mass and individual consciousness, it produces new forms of spiritual practices, including religious ones. It is concluded that virtual reality generates a large variety of cognitive problems and approaches to comprehension of its content.
Keywords: virtual reality, internet, mass communications, digital technology, religion.

UDC 1:378.048.2

ANALYSIS OF THE BASIC COMPETENCES OF *PHD* GRADUATES IN *RELIGIOUS STUDIES*

Sobol T.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

This article is devoted to the analysis of the introduction of a competent approach to the system of higher education of Ukraine. It is shown the normative documents that regulate this process. Also the article is proved the importance of the formation of general and professional competences in the educational-scientific PhD programs of the philosophical faculty in the specialty "Religious Studies". Much attention is given to the possibilities that are provided by the key competencies for PhD graduates. In conclusion it is reported that PhD programs in religious studies includes a wide range of issues and skills that are necessary for the formation of modern personality.
Keywords: competence, philosophical faculty, religious studies, general and professional competences, PhD program.

Global foreign policy changes have influenced our country's priorities and led to changes in the approach to the system of higher education in Ukraine. Creating a European educational space and Ukraine's accession to this process, the transformation of social requirements and the need for constant self-learning (to adapt to changing conditions of the present day) have led to the transition to a competence-oriented education. First of all, it concerns higher education institutions, where are taught highly skilled specialists in various fields. The peculiarities of this approach are the recognition of the student as the subject of the educational process, the direction of education not only for the acquisition of certain knowledge, but also for the formation and development of diverse skills for the effective use of acquired information, the formation of skills and the desire to study and improve themselves during the whole life. In addition, the implementation of a competent approach to the higher education system of Ukraine guarantees the expansion of students` career opportunities and the prospects for their further development at the international level. Particularly valuable benefits are given to graduates of those faculties, which are mainly issued by university teachers and scientists of a particular direction. One of them is the philosophical faculty. For example, the graduate of postgraduate studies in the specialty "Religious Studies" is considered to have the right and opportunity to be only a teacher of philosophical disciplines. Now, thanks to the graduate`s competencies, a PhD specialist in religious studies may become a very effective manager or assistant specialist in many humanitarian fields. Therefore, the purpose of this article is to analyze the general and professional competencies of educational-scientific PhD programs of the philosophical faculty.

The object of this article is the competence approach in the system of higher education of Ukraine.

The subject of the article is the formation of PhD competences of the graduate of the Faculty of Philosophy in the specialty "Religious Studies". To realize this goal, it is necessary to disclose the meaning of the concepts of general and professional competences, to identify normative legal acts of the competent approach to higher education in Ukraine, to analyze the importance of professional and general PhD competences of graduates of the philosophical faculty in the specialty "Religious Studies".

Within the framework of the European Qualifications Framework of National Qualifications Framework (Higher Education), the term competence is used in descriptors in a broad sense, it allows grading skills. It is not used in a narrow sense, defined solely on the basis of the "yes / no" [5]. Instead, the European Qualifications Framework for lifelong learning (The European Qualifications Framework for lifelong learning – "EQF for LLL) distinguishes knowledge, skills and competences. It states that competence is the proven ability to use the knowledge of personal, social and / or methodological skills in work situations and for professional and personal development.

In the context of the European Qualifications Framework competence is described in terms of responsibility and autonomy. Here the term "competence" is understood in a more limited sense means the ability to transfer knowledge into practical actions [3].

In the Tuning project, which aims to set up educational institutions in Europe, clearly delineates learning outcomes and competencies.

Competences in Tuning are a dynamic combination of knowledge, understanding (theoretical knowledge of a particular field, ability to know and understand), skills (knowledge of how to act: practical and operational application of knowledge in specific situations) and attitudes and relationships (values as an integral part of the way of perception and life with others in a social context) [4].

Competence is a practical embodiment of competencies and is an integral part of the professionalism of a specialist.

Competences are divided into two types: key (general) and professional (special), which are considered as components of professionalism. General competences can help graduates in later life, adapt, solve various problem situations, effectively overcome problems and include the requirements that most employers bring to their employees (the desire to learn something new, critical thinking and perception of reality, ability to effectively solve prob-

lems, etc.), as well as to promote the development of creative potential of the individual. Moreover, each competent professional must be able to navigate freely in modern information and cultural spaces. These overarching competencies must be owned by any specialists, and will open the access to all-European educational opportunities and services.

Professional competence is considered by researchers as: a psychological state that prompts a person to take responsibility and the ability to make decisions and act independently, the person's desire to effectively perform his labor functions (A.K. Markova); ability to self-reflection, self-analysis, self-criticism, self-development, self-improvement, awareness of our importance in society, value orientations of a specialist, his or her motives of professional activity, style of interaction with others (T.G. Brazhe); a system of professionally significant personal qualities that enable the fulfillment of professional duties of a certain level, knowledge and skills that facilitate the performance of professional duties (G.M. Kurdyumov); profound knowledge of professional activity or mastered skills (V. Landsheyer); the unity of theoretical and practical knowledge and the readiness to perform professional activities (V.O. Slastonin), ability to carry out actual activity or mastered skills (M.A. Choshanov); the state of adequate (effective) performance of the given professional task (J.K. Britell). In fact, professional competence is the practical orientation of theoretical competence, which is the main in the European system of education. This approach allows narrow-minded professionals to expand their capabilities, and acquired competencies can help to achieve managerial positions. To confirm this point of view, we will analyze the educational-scientific PhD program in the specialty "Religious Studies".

So key (general) and professional (special) competencies are very important for the establishment of great scientists and adaptation of an ordinary person for modern life. That`s why the Cabinet of Ministers of Ukraine proclaimed the requirements for the high education and programs of postgraduate studies (adjunctures).

According to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine the educational and scientific program of postgraduate studies (adjunctures) of a higher educational establishment (scientific institution) must include not less than four components, which consist of the acquisition of postgraduate (adjutant) of such competences in accordance with the National Qualifications Framework" [2]. Each of these requirements (competencies) was taken into account in the PhD program of the Faculty of Philosophy [1].

For example, according to the Decree, the result of the PhD program should be the getting by postgraduate students profound knowledge in a specialty (group of specialties), according to which the postgraduate (adjunct) must conduct his or her own research, assimilation of the basic concepts, a conscious understanding of theoretical and practical problems, history of development and current state of scientific knowledge in the chosen specialty, knowledge and practical application of terminology of the scientific direction.

For formation of the indicated competences the graduate of the Faculty of Philosophy receives the following skills and abilities:

- the ability to abstract thinking, analysis and synthesis (GC-1). This skill is very useful for making effective decisions in any field of public life;
- the ability to conduct independent research at the present level (GC -3), which is a necessary property of any specialist scientist;
- the ability to identify, put and solve problems (GC -9), which is a necessary skill for any supervisor or his assistant.

The formation of the development of general scientific competencies aimed at forming a systemic scientific outlook, professional ethics and general cultural outlook, which are specified in the second paragraph of the Decree of Cabinet of Ministers on the approval of the procedure for the preparation of applicants for higher education in the degree of doctor of philosophy. For this purpose, any specialist must be able to search, process and analyze information from different sources (GC-4) and ability to work autonomously (GC-11). These skills are very useful for all people who are involved in information activities and those people who are not afraid to take responsibility for their actions. The ability to generate new ideas (creativity) (GC -5), which is also part of the general competence of a PhD specialist in religious studies, will also help in shaping postgraduate`s own outlook and ability to adapt to different social situations.

The third requirement of the Decree of Cabinet of Ministers is the acquisition of universal researcher skills that include the skills of using the latest information and communication technologies (GC-2), the ability to design and manage scientific projects (GC-7), and is impossible without certainty and perseverance on the tasks and commitments undertaken (GC-12) which are the main components of the program competencies of the PhD graduate of the Faculty of Philosophy.

The acquisition of language competences (which are the latest requirement of the Decree) is taken into account in the PhD program in forming the ability to work in the international scientific space (GC-6) and the ability to communicate with non-professionals in their field (with experts from other fields) (GC-10).

After analyzing the ability and skills of graduates of the faculty of philosophy we can confidently say that they have such competencies that meet the needs of not only scientific challenges but also necessary for the successful daily activities in any sphere of public life. Thus, having analyzed the general competences of the educational and scientific PhD program of the graduate of the philosophical faculty in the specialty "Religious Studies", we can see that they all are characterized by multifunctionality, interdisciplinarity, multidimensionality, and therefore can contribute to solving a wide range of professional and social problems of any complexity, and to help not only to adapt to the changing challenges of society, but also to satisfy the demands of most employers.

References:

1. Educational and scientific program of preparation of doctors of philosophy in graduate school of National Taras Shevchenko University of Kyiv in specialty 031 – Religious Stadies. Access mode: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/ONP_26_06_2017/Освітньо-наукова%20програма%20релігієзнавство.pdf (last access: 08.02.2018).
2. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions from 23-rd of March 2016 № 261 [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF – (last access: 08.02.2018).
3. The European Qualifications Framework for lifelong learning – "EQF for LLL: https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/leaflet_en.pdf (last access: 08.02.18).
4. Tuning Educational Structures in Europe. – Access mode: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUII_Final-Report_EN.pdf (last access: 08.02.18).
5. European qualifications frameworks. National qualifications frameworks. Higher education. – Access mode: http://www.eucen.eu/EQFpro/GeneralDocs/FilesFeb09/STATEofPLAY.pdf (last access: 08.02.18).

Соболь Т.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ БАЗОВИХ PHD КОМПЕТЕНЦІЙ ВИПУСКНИКІВ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

Анотація
Дана стаття присвячена аналізу впровадження компетентного підходу до системи вищої освіти України. Розглянуті відповідні нормативні документи, які спрямовані на регулювання цього процесу. Також у статті доведено важливість формування загальної та професійної компетентності у навчально-наукових докторських програмах філософського факультету за спеціальністю "Релігієзнавство". Велика увага приділяється можливостям, які забезпечуються ключовими компетенціями PhD випускників. В підсумку було доведено, що докторські програми з релігієзнавства включають широкий спектр питань і навичок, необхідних для формування сучасної особистості.
Ключові слова: компетенція, філософський факультет, релігієзнавство, ключові та фахові компетенції, освітньо-наукові PhD програми.

Соболь Т.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АНАЛИЗ БАЗОВЫХ PHD КОМПЕТЕНЦИЙ ВЫПУСКНИКОВ ФИЛОСОФСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ»

Аннотация
Данная статья посвящена анализу внедрения компетентного подхода к системе высшего образования Украины. Рассмотрены соответствующие нормативные документы, направленные на регулирование этого процесса. Также в статье доказана важность формирования общей и профессиональной компетентности в учебно-научных докторских программах философского факультета по специальности "Религиоведение". Большое внимание уделяется возможностям, которые обеспечиваются ключевыми компетенциями PhD выпускников. В итоге отмечается, что докторские программы по религиоведению включают широкий спектр вопросов и навыков, необходимых для формирования современной личности.
Ключевые слова: компетенция, философский факультет, религиоведение, ключевые и профессиональные компетенции, образовательно-научные PhD программы.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.721

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ: ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ

Адашис Л.І., Візір О.О.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуті проблеми забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність та доведена необхідність підвищення ефективності міжнародних стандартів, імплементованих до національного законодавства. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини та вказано на типові помилки національних судів. Запропоновано деякі уточнення до нормативно-правових актів Украни, зокрема щодо дисциплінароної відповідальності для тих суддів, які ухиляються від застосування практики ЄСПЛ під час ухвали рішень у справах.
Ключові слова: захист прав людини, обмеження конституційних прав і свобод, міжнародні стандарти, право на свободу та особисту недоторканність, ухвала суду.

Постановка проблеми. Процес євроінтеграції потребує більш ефективного забезпечення конституційних прав і свобод людини, серед котрих важливе місце відведене праву на свободу та особисту недоторканність. Його забезпечення має здійснюватися відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Спроби привести національне законодавство у відповідність міжнародним стандартам, безперечно, мають позитивний вплив на забезпечення прав і свобод людини. Однак нормативні положення поки ще не в повній мірі відповідають запитам сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання безперешкодної реалізації права особи на свободу та особисту недоторканність досліджували Грошевий Ю.М., Демиденко В.О., Корнуков В.М., Назаров В.В., Нор В.Т., Скрипнюк О.В., Тертишник В.М., Удалова Л.Д. та інші вчені. Незважаючи на вагомий внесок в розробку теоретичних засад, чимало проблем залишаються невирішеними.

Мета статті полягає в аналізі стану реалізації міжнародних стандартів забезпечення захисту права на свободу та особисту недоторканність.

Виклад основного матеріалу. Захист прав і свобод людини й громадянина посідає важливе місце в процесі розвитку громадянського суспільства. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що утверджується і забезпечується державою на конституційному рівні. На думку Наливайко О.І. та Демиденко В.О., забезпечення прав і свобод людини в науці конституційного права розглядається як діяльність зі створення сприятливих умов (гарантій) їх реалізації, охорони та захисту [1-2]. На наш погляд, треба уточнити даний висновок, а саме, розглядати забезпечення прав і свобод людини як діяльність уповноважених суб'єктів національного і міжнародного права. Поняття «захист прав» та «правовий захист», як вказує Стремоухов О.В., – є тотожними, а поняття «правова захищеність» є похідним від них і відображає високий рівень захисту особи законом, з наданням їй конституційних прав і наявністю ефективного правового механізму їх реалізації [3]. Відповідно до ч.4 ст.55 Конституції України право на захист розглядається в контексті механізму звернення до компетентних міжнародних судових установ та міжнародних організацій, після використання всіх засобів правового захисту на національному рівні. Тому, захист прав людини можемо розглядати як систему правових норм, закріплених Конституцією та міжнародно-правовими актами, та діяльність компетентних суб'єктів, спрямовані на реалізацію, запобігання порушенню і відновлення порушених прав людини.

Право на свободу і особисту недоторканність є природним, невід'ємним, фундаментальним правом кожної людини й закріпленим ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 3 Хартії основних прав ЄС та ст. ст. 3, 29 Конституції. Йому притаманний вищий ступінь охорони та забезпечення захисту. Свобода людини може бути обмежена у виняткових випадках, наприклад, у разі законного ув'язнення, арешту або затримання, у разі затримання психічнохворих осіб, алкоголіків, наркоманів чи бродяг для запобігання поширенню інфекційних захворювань та ін. [4, п. 1]. Обмеження свободи таких категорій осіб має на меті надання їм медичної допомоги, та з певних соціально обумовлених міркувань [5, §43], оскільки такі соціально неадаптовані особи можуть становити загрозу для громадськості, та не виключено, що затримання відповідатиме їхнім інтересам [5, §43; 6, §98]. Конституційно-правове регулювання обмеження прав людини передбачає певні правові межі, котрі не можуть бути розширені на нелегітимних підставах. Скрипнюк О. поділяє обмеження прав людини на дві групи: 1) загальне, яке встановлюється з метою забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормаль-

ного функціонування економіки, органів державної влади й місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу та 2) конкретно-індивідуальне, що застосовуються з метою забезпечення прав інших людей [7]. Постановою Пленуму ВСУ № 2 від 28.03.2008 р., зазначено, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства допускається лише за вмотивованим рішенням суду і носять винятковий та тимчасовий характер [8]. Отже, існує широкий спектр обмежень вказаного права, котрий найчастіше вбачається у кримінальному провадженні, випадки його порушення, констатовані у рішеннях ЄСПЛ стосовно України.

Порушення права на свободу і особисту недоторканність найчастіше вбачається при затриманні правопорушника та застосуванні стосовно нього запобіжних заходів. Рішенням Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. роз'яснено, що поняття «затримання» треба розуміти і як тимчасовий запобіжний кримінальний процесуальний, і як адміністративний процесуальний заходи, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда. Поняття «арешт» у законах України вживається як вид кримінального покарання та як вид адміністративного стягнення, а в чинному на той час КПК він ототожнювався зі взяттям під варту як запобіжним заходом [9]. З моменту прийняття нового КПК відбувся перехід від ідеології посттоталітарного, а з часом посткомуністичного, до ідеології демократичного суспільства, функціонування якого засноване на загальновизнаних у світі нормах і принципах міжнародного права, де домінуючою є ідея прав людини. Рушійною силою таких змін є обраний державою напрямок на інтеграцію до ЄС [10, с. 14]. Посилення євроінтеграційних процесів в Україні вимагає приведення чинного кримінального процесуального законодавства у відповідність міжнародно-правовим актам, оскільки існує багато проблем як у самому законодавстві, так і в практиці його застосування. Так, наприклад, норми КПК, Конституції та Конвенції щодо підстав затримання не відповідають одні одним у повній мірі, зокрема, ст. ст. 207, 29, 5 відповідно. Згідно зі ст. 29 Конституції, особа може бути затримана при нагальній необхідності запобігти злочину чи його перепинити. КПК такої підстави не передбачає, однак, зазначає й інші підстави затримання, не передбачені Конституцією, – під час замаху на вчинення і безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення. Щоб гарантія свободи мала сенс, будь-яке її обмеження має бути винятковим, обґрунтованим і тривати не більше, ніж це необхідно. Запровадження європейських правових стандартів розпочалось після Другої світової війни, адже кардинально було змінено погляди на гарантії миру, а захист прав людини перестав бути лише внутрішньою компетенцією держави [11, с. 130]. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини – це звід основних загальновизнаних і загальнообов'язкових норм і принципів, викладених у міжнародно-правових актах, в прецедентних рішеннях ЄСПЛ та міждержавних угодах, які закріплюють стандартизовані правила поведінки сторін та інших учасників судочинства [12, с. 226]. Вони складаються з наступних норм і принципів: визнання права та свободи особи в усіх сферах життєдіяльності; закріплення кожною державою принципів природного права; дотримання прав без будь-якої дискримінації; відповідальність держави за порушення прав; вдосконалення захисту і запровадження ефективного механізму відновлення порушених прав [11, с. 130]. Як зазначає Коровайко О.І. стандарт права на свободу і особисту недоторканність є сукупністю заснованих на вимогах міжнародно-правових актів та встановлених державою правових положень, відповідно до яких безпідставне і незаконне обмеження права на свободу і особисту недоторканність учасників кримінального провадження заборонене, передбачена можливість захисту від порушення цього права, а у випадку обмеження вказаних прав особі гарантована можливість звернутися за їх судовим захистом [10, с. 18-19].

З прийняттям у 2006 р. ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» створено ефективний механізм реалізації правових позицій цього суду. Згідно ст. 17 Закону, українські суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права [13]. На жаль, такий статус рішень ЄСПЛ поки що належним чином не адаптований. Підтвердженням цього слугує те, що за даними звіту Комітету міністрів Ради Європи Україна посіла четверте місце серед країн з найбільшою кількістю справ, зареєстрованих за минулий рік в ЄСПЛ. Отже, інформування суддів і посадових осіб органів виконавчої влади України про прийняті ЄСПЛ рішення, наразі не сприяє адаптованості застосування нашого законодавства до правових стандартів Ради Європи, відображених у правових позиціях ЄСПЛ. Не дивлячись на те, що під час обрання запобіжного заходу національні суди керуються рішеннями ЄСПЛ, кількість заяв українців збільшується кожного року. ЄСПЛ констатував, що порушення Україною положень Конвенції мають системний характер. В більшій мірі положення КПК стосовно запобіжних заходів, котрі запроваджуються крізь призму міжнародних стандартів, є декларативними, та в реальну дію вони й досі не вступили. Незважаючи на те, що більшість новел КПК 2012 р. є результатом констатації рішень ЄСПЛ, що мали місце в судовій практиці й при КПК 1960 р., новий КПК не повною мірою врегулював проблемні питання, які існували в тогочасній судовій практиці. Свідченням цього є рішення ЄСПЛ у справі «Чанєв проти України» від 09.01.2014 р. [14], яким встановлено порушення п. 1 ст. 5 Конвенції, оскільки заявник перебував під вартою майже 2 місяці без рішення суду, органи Державної пенітенціарної служби його не звільнили, а прокуратура та суд не відреагували на його незаконне тримання під вартою. Як бачимо, проблемним у практиці України є застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та дотримання при цьому права особи на свободу і особисту недоторканність. Серед запобіжних заходів саме цей вважається найжорстокішим. Особа фактично обмежується в найцінніших правах на свободу та особисту недоторканність, свободу пересу-

вання, користування, розпорядження приватною власністю. Втрата людиною свободи є серйозною формою втручання в її права, що й створює для неї небажані наслідки. Згідно положень ст. ст. 3, 8, 21-68 Конституції, держава виступає гарантом прав людини, однак може й обмежити їх з метою запобігання злочинності та зміцнення правопорядку, що запроваджується заходами примусу у формі запобіжних заходів. Обмеження права на свободу не має ставати нормальним явищем, навпаки, – воно має допускатись в разі крайньої необхідності, якщо іншим шляхом неможливе виконання завдань кримінального провадження й тільки за наявності законної мети та підстав, визначених у КПК [15]. Найбільш вразливою людина є у період безпосередньо після її затримання. Як зазначає Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, вона так чи інакше обмежується в праві на свободу. Тому, затримати людину за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення вправі лише на підставі ухвали слідчого судді, що передбачає ч. 2 ст. 29 Конституції. Наразі спостерігаємо чимало гучних справ в Україні, де затримання стало результатом свавілля, як-от, наприклад, випадок з пані Савченко, процедура затримання якої виходила далеко за рамки закону. Тому, в перспективі можемо спостерігати, що й ця справа дійде до ЄСПЛ та буде вирішена не на користь держави. Ця і багато інших ситуацій, що мали вираз в рішеннях ЄСПЛ стосовно України, вказує, на жаль, лише на те, що за 21 рік чинності Конвенції для України залишаються актуальними й досі проблеми забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. До того ж ЄСПЛ неодноразово встановлював порушення п. 4 ст. 5 щодо України у зв'язку з відсутністю належного судового перегляду законності затримання, що підтверджується рішенням у справі «Хомулло проти України» від 27.11.2014 р. [16]. Отже, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має місце бути лише у виключних, чітко встановлених рамками закону, випадках, оскільки особа ще не визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, а перебуває у статусі підозрюваного, обвинуваченого. Тлумачення поняття «обґрунтованість підозри» не віднайшло місця у національним законодавстві, між тим, маємо звертатися до ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», за якої слідчі судді мають керуватися п. 175 рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р., згідно з яким «обґрунтована підозра» передбачає існування фактів, які переконують, що особа могла вчинити кримінальне правопорушення [13; 17]. Отже, правопорушення, в якому підозрюється затриманий, повинно закріплюватись у кримінальному законі та має бути наявним факт того, що особа причетна до вчинення правопорушення. Наразі КПК встановлює обов'язок розглядати обґрунтованість підозри, що є необхідною умовою законності тримання під вартою [17, п. 219; 18]. Питання щодо розумності строку тримання під вартою має оцінюватися відповідно до особливостей конкретної справи. Так, у справі «Калашников проти РФ» від 15.07.2002 р. ЄСПЛ дійшов висновку, що підстави, які спочатку були достатніми, втратили цю характеристику та визнав, що тримання під вартою протягом 4 років, 1 місяця та 4 днів є порушенням п. 3 ст. 5 Конвенції [15]. Проте у справі «W. проти Швейцарії», Суд визнав обґрунтованим тримання під вартою протягом 4 років обвинуваченого у вчиненні економічних злочинів, оскільки затримка у розслідуванні справи трапилася з його ж вини, – він заплутав фінансові рахунки своїх компаній і відмовився від дачі показань, що суттєво ускладнило хід слідства. Безперервне тримання особи під вартою може бути виправданим, тільки якщо у справі є конкретні вказівки на те, що вимога захисту публічного інтересу, незважаючи на презумпцію невинуватості, перевищує вимогу поваги особистої свободи [19]. При вирішенні питання про продовження строку тримання особи під вартою слідчий суддя повинен виходити не тільки з наявності обґрунтованої підозри, а й з обставин, що виправдовують таке тримання під вартою, а також складності кримінального провадження та поведінки підозрюваного, обвинуваченого. Наразі в практиці обрання запобіжних заходів існують білі плями в обґрунтуванні прокурорами дійсності наведених ризиків, зазвичай вони просто перераховують їх у клопотаннях і не наводять підтверджень того, що вони дійсно мають місце бути в подальших діях підозрюваного, якщо його свобода не обмежуватиметься. Так, у практиці Бабушкінського районного суду м. Дніпро слідчі судді у більшій мірі не задовольняють клопотань прокурорів про застосування тримання під вартою. Підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 186 КК України не взяли під варту, а застосували стосовно нього більш гуманний запобіжний захід – домашній арешт, керуючись підтвердженнями підозрюваного, що у нього немає мотиву переховуватися, оскільки й до доставлення його до суду для обрання йому запобіжного заходу, він не намагався уникнути процесу [20]. Отже, у цьому випадку вбачається дотримання норм Конвенції, – якщо ризик не виправданий, то не може бути й мови про обмеження свободи людини. У рішенні по справі «Гаспарі проти Вірменії» від 20.09.2018 р. ЄСПЛ визнано порушення ст. 3 Конвенції про заборону катування. Найбільше порушень із застосуванням катувань відбувається під час затримання людини та проведення слідства. Неналежні умови тримання громадянина Гаспарі під вартою, регулярний вплив диму сигарет, затоплення стічними водами, брак світла, свіжого повітря, ліжка – все це послугувало предметом оскарження [21]. Україні таке сучасне рішення ЄСПЛ може сприяти подальшому забезпеченню належного утримання підозрюваних, обвинувачених у слідчих ізоляторах.

Висновки. Механізм забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в Україні не віднайшов ефективного впровадження. Основні проблеми з правами людини, закріпленими у Конституції України та міжнародно-правових актах, пов'язані не з текстом статей і навіть не з їх порушенням, а із загальним ставленням до них з боку політиків, посадових осіб правоохоронних органів і громадян. Гарантії,

встановлені ЄСПЛ є частиною національного законодавства та виступають превентивними важелями регулювання належного застосування до осіб заходів державного примусу. Посилання на норми актів міжнародного права та практику ЄСПЛ знаходять відображення у більшості рішень КСУ та зустрічаються в рішеннях судів загальної юрисдикції першої інстанції, але дуже рідко. Тому, задля подальшого впровадження у практичну дільність курсу на забезпечення прав людини, було б доцільно запровадити дисциплінарну відповідальність для тих суддів, котрі умисно ухиляються від застосування рішень ЄСПЛ і закріпити такі норми в ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, доповнити ч. 1 ст. 106 Закону п. 4-1, який викласти у наступній редакції: «умисне або внаслідок грубої недбалості ухилення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, від застосування практики Європейського суду з прав людини та посилання на правові позиції Європейського суду з прав людини із зазначенням пункту відповідного рішення». Дотримуючись рекомендацій ЄСПЛ можна запобігти систематичному зверненню до нього громадян України, тим самим реабілітувати репутацію України на міжнародній арені. Отже, перспективи подальших досліджень у цьому напрямі повинні стосуватись більш детального вивчення практики ЄСПЛ щодо забезпечення права на свободу і особисту недоторканність та практики Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг, які стосуються цього права.

Список літератури:

1. Наливайко О.І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. Держава та право: Збірник наукових праць. Випуск 12. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. С. 22.
2. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. С. 9.
3. Стремоухов А.В. Правовая защита прав человека: теоретический аспект: дис. докт. юрид. наук. Спб., 1996. С. 23-67, 361.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.12.1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.
5. Справа «Енхорн проти Швеції» : рішення ЄСПЛ від 25.01.2005 р. HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125496.
6. Справа «Ґуццарді проти Італії» : рішення ЄСПЛ від 06.11.1980 р. HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105922.
7. Скрипнюк О.В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право, 2011. № 3. С. 7-9.
8. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова від 28 березня 2008 р. № 2 / Пленум Верховного Суду України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08.
9. Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. № 12-рп/2003. ВРУ. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03.
10. Коровайко О.І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України: автореф. дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.09; Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 42.
11. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: моногр. за ред. О.О. Юхна. Х.: Панов, 2015. С. 130.
12. Уваров В.Г. Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 226.
13. Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477−IV. Відомості ВРУ. 2006. № 30. Ст. 260.
14. Справа «Чанєв проти України» : рішення ЄСПЛ від 09.01.2015 р. ВРУ: офіц. веб-портал. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37.
15. Справа «Калашников проти Росії» : рішення ЄСПЛ від 15.07.2002 р. ВРУ: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_057.
16. Справа «Хомулло проти України» : рішення ЄСПЛ від 27.11.2014 р. ВРУ: офіц. веб-портал. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a58.
17. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: рішення ЄСПЛ від 21.04.2011р. ВРУ. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683.
18. Справа «Луценко проти України» : рішення ЄСПЛ від 19.11.2012 р. ВРУ: офіц. веб-портал. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852.
19. Справа «W. проти Швейцарії» : рішення ЄСПЛ від 26.01.1993 р. HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105884.
20. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпро у справі № 200/22588/17 від 26.12.2017 р. ЄДРСР.
21. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74449882.
22. Справа «Гаспарі проти Вірменії»: рішення ЄСПЛ від 20.09.2018 р. // ECHR: Ukrainian Aspect. URL: https://www.echr.com.ua/translation/sprava-gaspari-proti-virmeni%D1%97-pres-reliz/.

Адашис Л.И., Визир О.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПРАВО НА СВОБОДУ И ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ: ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы обеспечения права человека на свободу и личную неприкосновенность и доказана необходимость повышения эффективности международных стандартов, имплементированных в национальное законодательство. Проанализирована практика Европейского суда по правам человека и указаны типичные ошибки национальных судов. Предложены некоторые уточнения к действующему законодательству Украины. Автор указывает на возможность введения дисциплинарной ответственности для тех судей, которые не используют практику ЕСПЧ во время вынесения своих решений.
Ключевые слова: защита прав человека, ограничение конституционных прав и свобод, международные стандарты, право на свободу и личную неприкосновенность, решение суда.

Adashys L.I., Vizir O.O.
University of Customs and Finance

THE RIGHT TO LIBERTY AND SECURITY OF PERSON: MPLEMENTATION AND PROTECTION METHODS

Summary
The article deals with problems of providing the right to liberty and security of person and proves the necessity of increasing the efficiency of implementation of international standards in the national legislation. The cases of European Court of Human Rights are analyzed and typical mistakes of national courts are outlined. Some clarifications to the current Ukrainian legislation are proposed. The author points to the possibility of introducing disciplinary responsibility for those judges who do not use the practice of the ECHR during the time of their decisions.
Keywords: protection of human rights, restriction of constitutional rights and freedoms, international standards, the right to liberty and security of person, court decision.

УДК 343.434

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОЇ ПОГРОЗИ: РЕВІЗІЯ ПОГЛЯДІВ

Дімітров М.К.
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті системно аналізуються існуючі у науці підходи до об'єкта погрози. Обґрунтовується, що стан страху у потерпілого не є обов'язковою ознакою погрози. Оскільки залякування – мета, а не суспільний небезпечний наслідок. Суспільно небезпечним наслідком погрози є створення обстановки, яка дає реальні підстави вважати, що існує загроза безпеці. Слідом пропонується об'єктом погрози визнавати безпеку.
Ключові слова: погроза, об'єкт, безпека, залякування, відповідальність.

Постановка проблеми. Погроза є одним із наскрізних кримінально-правових понять. Науковці звертають увагу на поширеність у Кримінальному кодексі (далі – КК) України вказівок на погрозу як конструктивну або кваліфікуючу ознаки. Щоправда, наводять різні кількісні показники, як от: майже у 30 статтях Особливої частини [28, с. 595]; у 57 назвах, частинах, примітках статей кримінального закону України [26, с. 383]. Такі розбіжності пояснюються, зокрема, різними підходами до самого поняття погрози, що лише засвідчує необхідність системного та наскрізного аналізу поняття погрози у кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоправда, не можна стверджувати, що питання кримінально-правового аналізу погрози залишилось на периферії науки. Так, питання погроз як виду психічного насильства розглядалося на дисертаційному рівні О.Л. Гуртовенко [8]. Власне ж кримінальна відповідальність за погрозу вбивством стала предметом дисертаційного дослідження В.В. Шаблистого [25]. Слід віддати належне доробкам І.В. Самощенка [19]. В цілому ж, все ж слід погодитися, що назріла необхідність у роз'ясненні законодавцем змісту терміна „погроза" [9, с. 73]. Власне наука кримінального права повинна виконувати своє призначення, пропонувати системні, виважені підходи, які можуть бути основою законодавчих змін. Звичайно, формулювання поняття погрози у кримінальному праві України можливе на основі аналізу усіх істотних ознак поняття.

Втім, **метою цієї статті** є визначення саме об'єкта погрози.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці кримінального права висловлюється ціла палітра позицій щодо об'єкта погрози. Зокрема, такі: психічна недоторканність особи [1, с. 7; 16, с. 212; 12, с. 129]; психіка людини [8, с. 24]; здоров'я людини [5, с. 161]; психічне здоров'я [14, с. 167]; спокій [6, с. 84]; особиста безпека потерпілого [20, с. 194].

Очевидно, що більшість існуючих у науці позицій щодо об'єкта погрози (перших шість) часто є відображенням окремих складових психічного здоров'я (благополуччя) особи. Так, психічна недоторканність особи є елементом психічного здоров'я особи, адже лише усвідомлення власної психічної недоторканності уможливлює стан психічного благополуччя; психіка ж, як і тіло при посяганні на фізичне здоров'я, є фактично специфічною "мішенню", через яку здійснюється посягання на психічне здоров'я; своєю чергою спокій – це взагалі емоційний стан, який, знову ж таки, свідчить про психічне здоров'я особи. А тому, видається, що позиції щодо психічної недоторканності, спокою, психіки є елементами більш широкого поняття здоров'я, а власне психічного здоров'я. Лише особиста безпека не є елементом психічного здоров'я, а засвідчує відсутність загроз правам чи інтересам особи. А тому такий підхід заслуговує окремого аналізу.

Оцінюючи виваженість домінуючих у науці кримінального права позицій, варто проаналізувати законодавчий підхід у цій частині, а саме розміщення таких норм у відповідних структурних частинах КК України. Адже, як відомо, Розділи Особливої частини цього кодексу виділені саме за об'єктом охорони. Однак, більшість норм про погрози (наприклад, погроза вбивством щодо працівника правоохоронного органу (ч. 1 ст. 345); погроза вбивством щодо журналіста (ч. 1 ст. 345-1); погроза вбивством щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 1 ст. 377) тощо) охороняють інший основний об'єкт, а тому "розкидані" у багатьох розділах Особливої частини кримінального закону України. Слідом об'єкт, на який власне посягає погроза, у таких нормах є не основним, а додатковим. А тому наскрізний аналіз розміщення норм про погрози у системі закону не дасть очікуваного результату.

Вихідними для аналізу є норми КК України про погрозу вбивством (ст. 129) та погрозу знищення майна (ст. 195). Адже саме ці норми є вільними від інших ознак, які б накладали свій "відбиток" на об'єкті складу злочину. Є, так званими, материнськими [29; 30]. Так, норма про погрозу вбивством (ст. 129) розміщена у Розділі ІІ Особливої частини КК України "Злочини проти життя та здоров'я особи". І саме таке законодавче рішення, вочевидь, адепти підходу про здоров'я особи як об'єкт погрози приймають за вихідну позицію. Адже у випадку погрози вбивством немає реальної шкоди життю, є лише реальні підстави вважати, що є загроза життю, адже, як вказано у законі, були реальні підстави побоюватися реалізації такої погрози. Більше того, аналогічну позицію опосередковано виражає Пленум Верховного Суду України. Так, скажімо, в узагальненні практики розгляду судами справ про злочини проти власності від 1 листопада 2008 року вказано, що обов'язковим додатковим об'єктом розбою виступають життя чи здоров'я потерпілого. А, як відомо, розбій власне може поєднуватися з насильством, небезпечним

для життя чи здоров'я особи чи з погрозою його застосування [23]. Тобто додатковим об'єктом у випадку застосування насильства чи погрози його застосування є здоров'я: фізичне при реальному насильстві та психічне при погрозі його застосування.

Однак, якщо слідувати думці, що об'єктом погрози є психічне здоров'я особи, то не вдасться пояснити, чому норма про погрозу знищення майна (ст. 195), яка теж не обтяжена іншими ознаками, і відрізняється від погрози вбивством (ст. 129) лише змістом погрози, міститься у Розділі VI "Злочини проти власності" Особливої частини КК України. Адже жодної реальної шкоди власності немає.

А тому, видається, не слід з надмірним упованням відноситись як до позиції законодавця, так і до позиції Пленум Верховного Суду України. Сприйняття таких позицій як аксіоматичних несе загрозу неправильних висновків, які будучи підковані авторитетом відповідних органів, можуть вести наукову доктрину, та й врешті практику, у невірне русло.

Більш об'єктивні висновки про об'єкт погрози можна зробити лише проаналізувавши суспільно небезпечні наслідки такого посягання. Щоправда, усі склади злочинів про погрозу як самостійне діяння (а не як спосіб вчинення іншого злочину) сформульовані як формальні, тобто такі, в яких прямо не вказано на суспільно небезпечні наслідки. Однак, поряд з цим аксіоматичним у доктрині кримінального права є положення про те, що безнаслідкових злочинів немає. І поділ складів злочинів за конструкцією об'єктивної сторони на формальні та матеріальні залежить виключно від того, чи наслідки конкретно названі та описані у диспозиції статті чи, навпаки, не вказані та нерозкриті у диспозиції статті [10, с. 83; 13, с. 200]. І саме формальні склади вважають такими, що не передбачають суспільно небезпечні наслідки як обов'язкову ознаку. Однак, відсутність вказівки на суспільно небезпечні наслідки посягання абсолютно не означає, що описаний злочин безнаслідковий. Це невидимі світу сльози [11, с. 226]. Суспільно небезпечні наслідки можуть існувати у матеріальній або нематеріальній формі [2, с. 6; 11, с. 280-281]. Тобто відсутність вказівки на суспільно небезпечні наслідки свідчення радше недоцільності їх опису, оскільки такі не піддаються матеріальному (фізичному) виміру.

А тому доцільно уяснити, які ж суспільно небезпечні наслідки тягне висловлення погрози. І хоча суспільно небезпечні наслідки належать до ознак об'єктивної сторони, однак, об'єкт складу злочину знаходить своє вираження першочергово у суспільно небезпечних наслідках. Так, вчені-криміналісти суспільно небезпечні наслідки погроз окреслюють вказівками на: неприємні емоції потерпілого [8, с. 50]; тривогу, страх, порушення психічної рівноваги, невроз [1, с. 6]; негативні процеси, що відбуваються у свідомості [15, с. 364]; переляк, бажання убезпечити ті блага, заподіяти шкоду яким погрожує винний, внутрішній й зовнішній дискомфорт, порушення певних сфер життєдіяльності [3, с. 79]. Як наслідок такого впливу – порушення звичного способу життя (приймання їжі, сон, відпочинок, робота), депресія, що, у свою чергу, призводить до зниження активної життєвої позиції [27, с. 30], дезорганізація діяльності, порушення сприйняття, деформація свідомості; негативні зміни структури особистості; дезорганізація протікання інтелектуальних процесів; зниження здатності приймати самостійні рішення; формування ірраціональних неефективних поведінкових стратегій тощо [15, с. 364]. Очевидно, що такі зміни у психіці людини є вторинними, виникають як результат побоювання, страху. Адже психічна шкода полягає в перетворенні, зберіганні, зміні сприйнятого психікою потерпілого впливу (сигналів) подразників психіки [8, с. 87].

Слідом, необхідно визначити, що таке боязнь, страх, який їх вплив на людину. Боязнь у психології (адже у кримінальному законів вказано саме на "побоювання", яке є похідним від твірного слова "боязнь") є одним із видів страху [4, с. 660]. А тому є підстави з'ясувати поняття страху як родового і послідовно поняття боязні як його виду. У літературі зазначається, що страх – негативно забарвлений емоційний процес, що обумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха [7]; тимчасовий емоційний стан людини, який виникає під впливом стресових чинників і певним чином впливає на усі її психічні процеси [22, с. 108]; гостра негативна емоція, що виникає за обставин загрози біологічному або соціальному благополуччю індивіда; має різні ступені інтенсивності: побоювання, боязнь, переляк, жах (афект). У наведених дефініціях очевидним є, що психологічні доробки фахівцієдині у тому, що страх негативна емоція, що впливає на психічні процеси.

Своєю чергою, боязнь у психології визначається як пригнічений емоційний стан, який поєднує, інтегрує психічне напруження, невпевненість, неспокій і переживання чогось страшного, небаченого, пов'язаного з ризиком або в атмосфері небезпеки [4, с. 660]. Отож, боязнь – це пригнічений емоційний стан. Вочевидь, що такий стан не свідчить про непорушність психічного здоров'я (психічного благополуччя – цей термін вживається як синонім [4, с. 819]) особи. Хоча поряд з цим, вочевидь, такий негативний стан і немає підстав визнавати психічною хворобою, оскільки він тимчасовий, викликаний певними обставинами. Так, у психології виділяють такі хворобливі стани страху в людини як тривожні неврози та фобії [4, с. 661]. Психічна ж хвороба визначається у психології як дія сукупності руйнівних процесів в організмі людини, наслідком чого є не лише погіршення фізичного самопочуття хворого, а й зміни його особистості, відхилення в емоційно-вольовій та мотиваційній сферах [4, с. 822]. Тим паче, що і Основи законодавства України про охорону здоров'я вказують, що здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хворіб і фізичних вад (ст. 3) [17].

Загалом, вплив на психіку людини погрози можна порівняти із впливом на тіло людини побоїв. Останні приносять біль, однак не спричиняють тілесних ушкоджень. Погроза ж здатна викликати негативні емоції, стан, однак не викликає психічної хвороби, оскільки така є уже ознакою тілесних ушкоджень. Однак, як побої заподіюють шкоду фізичному здоров'ю, так і по-

гроза, вочевидь, може заподіювати шкоду психічному здоров'ю.

На перший погляд, усі вищенаведені думки про страх (боязнь) як суспільно небезпечний наслідок погрози виглядають виваженими та послідовними. Однак, безапеляційне прийняття такого підходу викликає низку зауважень.

По-перше, семантичний аналіз слова "погроза" вказує на залякування як на мету того, хто її висловлює, а не на страх (побоювання) як суспільно небезпечний наслідок, тобто стан, що повинен виникнути у того, кому адресують погрозу.

По-друге, психічна стійкість особи – індивідуальна особливість кожного. Одні люди – боягузливі, у них може викликати почуття страху навіть невдалий жарт; інші – безстрашні, навіть реальні погрози можуть не викликати у них такого почуття. Якщо погодитися, що страх (побоювання) як негативна емоція є обов'язковою ознакою погрози (суспільно небезпечним наслідком), то може виникнути ситуація, коли реальні підстави побоюватися погрози були, однак це не викликало почуття страху. Наприклад, вбивством погрожують людині, яка вирішила покінчити життя самогубством. І такий варіант така особа розглядає як "простіший" вихід із ситуації для себе. Тобто реальні підстави побоюватися реалізації погрози об'єктивно були, однак самого побоювання не виникло. Слідом, може мати місце ситуація, коли кримінальна відповідальність винного залежатиме від психічної стійкості потерпілого. Тобто, якщо винному "пощастить" і потерпілий виявиться "нелякливий", то склад злочину відсутній. Очевидно, що ставити наявність ознак складу погрози від психічних особливостей особи неправильно. Це порушуватиме принцип рівної охорони громадян, зокрема, за особливостями психічної стійкості.

По-третє, якщо виходити, що страх потерпілого є обов'язковою ознакою будь-якої погрози, то, наприклад, погроза здійснити терористичний акт у випадку, коли в адресата не виникало почуття страху, не може кваліфікуватися за ст. 258 КК України. Наприклад, відповідна посадова особа, якій висловлена така погроза, та її близькі особи перебувають в безпеці. Слідом, у неї немає відчуття страху, є лише відчуття небажаності такого акту або особа взагалі ставиться емоційно до цього байдуже, хоча і вживає заходи, які входять в коло її обов'язків. Абсурдність прийняття такої думки очевидна. Адже норма про погрозу вчинення терористичного акту, вочевидь, спрямована не на захист психічного здоров'я відповідних уповноважених суб'єктів, а забезпечує охорону безпеки невизначеного кола осіб. Як слушно зазначає І.В. Самощенко, важко уявити собі ситуацію, що категорію «психічна недоторканність» можна повною мірою використовувати, наприклад, при визначенні об'єкта погрози, передбаченої ч. 1 ст. 258 і ст. 266 КК України, де поряд з фізичною особою того, кому погрожують, виступають також держава, міжнародна організація, юридична особа та інші, які не володіють у прямому розумінні властивостями психіки [20, с. 185].

По-четверте, слід звернути увагу на те, що у більшості норм КК України про погрозу або взагалі не вказується кому адресується погроза (наприклад, статті 129, 195), або вказується не кому адресуються, а щодо кого. Вочевидь, що це не одне і те ж (наприклад, погроза щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345), журналіста (ст. 345-1) тощо). Тобто необов'язково, щоб той, кому висловлена погроза, і той, щодо кого висловлена погроза, співпадали. Фактично це означає, що той, щодо кого висловлена погроза, може і не знати про таку. Для констатації складу відповідної погрози достатньо, щоб така погроза була висловлена певній особі, і були підстави сприймати таку погрозу як реальну. Наприклад, особі погрожують, що вб'ють його сусіда. При цьому є всі підстави вважати погрозу реальною. Він, не розповідаючи нічого сусіду про висловлену погрозу щодо нього, знаючи, що у нього слабке серце, звертається у правоохоронні органи. Тобто у суб'єкта, якого стосується погроза, не виникає побоювання (страху), оскільки він непроінформований про таку. Не виникає і страху у того, кому висловили погрозу, оскільки сусід не є для нього близькою особою. Однак, зрозуміло, що об'єктивно (якщо були реальні підстави очікувати реалізації такої погрози) існує загроза життю особи. І це свідчить про закінчений склад злочину. Оскільки у нормі про погрозу вбивством (ст. 129 КК України) законодавець не вказує ні на стан страху того, кого стосується погроза, ні на стан страху того, кому висловлена погроза. А вказує на реальні підстави побоюватися реалізації погрози.

Тобто визнання побоювання (страху) обов'язковим наслідком погрози виводить з-під кримінально-правової охорони випадки, коли в адресата погрози власне страху (побоювання) не виникло, однак у нього були реальні підстави допускати можливість реалізації такої погрози (тобто сприймати погрозу як дійсну). Таке звуження об'єкта кримінально-правової охорони, вочевидь, необґрунтоване.

По-п'яте, якщо проаналізувати семантичне значення слова "побоюватися", а не наосліп слідувати лише тому, що воно має спільний корінь зі словом "боязнь", то висновки виявляться досить несподіваними до усталеної в доктрині кримінального права позиції про страх як обов'язкову ознаку погрози. Так, словники в одному синонімічному ланцюжку зі словом "побоюватися" вказують боятися, поважати, відвертати, запобігати, наближати, очікувати, передбачати, остерігатися, потерпати, турбуватися, непокоїтися [21; 24; 31]. Очевидно, що серед таких термінів є ті, які вказують не стільки на страх, скільки на очікування, передбачення, остерігання настання чогось небажаного. Адже, скажімо, вживання слова побоюватися у побутовому значенні абсолютно не вказує на страх. Так, наприклад, вислів, "побоююсь, що запізнюсь" не означає, що в особи є страх запізнитися, однак особа остерігається, передбачає того, що прибуде невчасно. Тобто "побоюватися" реалізації погрози означає передбачати (допускати) можливість її реалізації, остерігатися.

В цілому, видається, що існуюча у доктрині позиція про те, що наслідком погрози є побоювання, викликана неправильним тлумаченням ознаки, яка вказана в окремих нормах як «в особи були реальні підстави побоюватися реалізації погрози». Наявність реальних підстав побоюватися реалізації погрози не є самим побоюванням реалізації погрози. Якщо б законодавець вважав

за доцільне побоювання визнати суспільно небезпечним наслідком погрози, то так і вказав би. На кшталт, погроза вбивством, якщо в особи виник страх реалізації цієї погрози. Реальні підстави побоюватися реалізації погрози є об'єктивною, а не суб'єктивною ознакою, характеризують обстановку вчинення злочину.

А тому така ознака погрози як залякування є метою винного (бажання винного викликати страх у адресата), а не суспільно небезпечним наслідком (стан потерпілого). Слідом, стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом погрози є психічна недоторканність особи, психіка людини, здоров'я людини, психічне здоров'я, спокій немає достатніх підстав, які б випливали із формулювання відповідних кримінально-правових норм. Психічне здоров'я може виступати лише як додатковий безпосередній об'єкт.

З метою уникнення неправильного розуміння ознак погрози, а саме визнання відчуття страху (побоювання) у того, кому адресована погроза, його обов'язковою ознакою, слід замінити термінологічні звороти "якщо в особи були реальні підстави побоюватися реалізації погрози" на "якщо в особи були реальні підстави допускати можливість реалізації такої погрози". Очевидно, що саме такий термінологічний зворот більш точно відображатиме суспільну небезпеку погрози. Більш детально реальність та дійсність погрози буде розглянуто далі.

Отож, фактично суспільно небезпечним наслідком погрози є створення обстановки, яка дає реальні підстави вважати, що існує загроза безпеці. Так, щодо погрози фізичній особі, вказується у літературі, шкода особистій безпеці відбивається в руйнуванні атмосфери безпеки особи та створенні обстановки, при якій потерпілий може відчувати занепокоєння і тривогу відносно захищеності правоохоронюваних благ [20, с. 189].

При цьому фактично сама загроза безпеці може бути дійсною (винний мав намір її реалізувати у майбутньому) або уявною (винний не мав наміру реалізовувати погрозу, а лише прагнув залякати), однак є реальні підстави вважати, що така погроза може бути зреалізована. Фактично уявна загроза безпеці при погрозі дещо схожа на інститут уявної оборони. Як відомо, однією із умов правомірності заподіяння шкоди при уявній обороні є власне ситуація, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особи були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи [18]. Аналогічно із погрозою. Визначальним є те, що в особи були "реальні підстави побоюватися реалізації такої погрози", а точніше реальні підстави допускати можливість реалізації погрози.

При цьому такий специфічний наслідок погрози слід відрізняти від так званих злочинів поставлення в небезпеку. Як от, наприклад, порушення правил повітряних польотів, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 281 КК України). Останні злочини характеризуються реальним станом загрози охоронюваним об'єктам, тоді як при погрозі стан загрози лише потенційний (дійсний або уявний). Отож, суспільно небезпечним наслідком погрози є дійсний або уявний потенційний стан небезпеки охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Висновки дослідження. Повертаючись до об'єкта та зважаючи на розпорошеність норм про погрозу у Розділах Особливої частини КК України, видається, що такі, зазвичай, розміщені у відповідних структурних частинах залежно від змісту погрози, тобто яким суспільним відносинам така погроза несе загрозу: життю (ст. 129 "Погроза вбивством" – Розділ II "Злочини проти життя та здоров'я особи"), власності (ст. 195 "Погроза – Розділ VI "Злочини проти власності"); життю, здоров'ю невизначеного кола осіб (громадській безпеці) (ст. 258 "Терористичний акт"; ст. 266 "Погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали" – Розділ IX "Злочини проти громадської безпеки"); безпеці руху або експлуатації транспорту (ст. 280 "Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків» – Розділ XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту»); безпеці здійснення правосуддя (ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного»; ст. 398 «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи» – Розділ XVIII "Злочини проти правосуддя") тощо. Тобто фактично законодавець розмістив норми про погрозу залежно від суспільних відносин, яким існує потенційна загроза. При цьому жодної реальної шкоди таким суспільним відносинам немає. Тобто це посягання, які полягають у створенні небезпеки. Слідом, є підстави підтримати думку про те, що саме залежно від того або іншого інтересу, якому погрожують, визначається й конкретне місце відповідного складу погрози в КК України [20, с. 189-190]. А тому слід зробити уточнення про те, що безпека як об'єкт погрози може бути не лише особиста, але й громадська, управлінська, національна.

Список літератури:

1. Бабанли Р.Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Расім Шагінович Бабанли. – К., 2010. – 19 с.
2. Берзін П.С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Навчальний посібник / Павло Сергійович Берзін. – К.: КНТ, 2007. – 392 с.
3. Бурдін В.М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія / Володимир Миколайович Бурдін. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 304 с.
4. Варій М.Й. Загальна психологія: навчальний посібник / М.Й. Варій / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.

5. Вербицька Н.В. Відмежування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи від суміжних складів злочинів / Н.В. Вербицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2-16. – № 3. – С. 161-164.
6. Вербицька Н.В. Погроза у злочині, передбаченому статтею 398 Кримінального кодексу України / Н.В. Вербицька // Державаі регіони (Серія: Право). – 2016. – № 4(54). – С. 84-87.
7. Вікіпедія (Вільна енциклопедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org.
8. Гуртовенко О.Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Олег Леонтійович Гуртовенко. – Одеса, 2008. – 251 с.
9. Дітріх О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Олена Ігорівна Дітріх. – К., 2009. – 207 с.
10. Квасневська Н.Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: монографія / Наталя Дмитрівна Квасневська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 192 с.
11. Козлов А.П. Понятие преступления / Анатолий Петрович Козлов. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 819 с.
12. Куций Р.В. Ознаки зовнішнього прояву погрози як способу вчинення злочину / Р.В. Куций // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2014. – № 12 (том 2). – С. 129-131.
13. Литвиненко А.А. Основания классификации преступных последствий / А.А. Литвиненко // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29-30 января 2009 г. – М.: Проспект, 2009. – С. 198-201.
14. Максимович Р.Л. Про поняття "погроза" в Кримінальному кодексі України / Р.Л. Максимович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор Р.І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – Вип. 3. – С. 165-174.
15. Мирончак К.В. Психологічний вплив страху смерті на особистість / К.В. Мирончак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія психологічна). – 2012. – № 2. – С. 361-370.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / За ред. М.І. Хавронюка. – Київ: ВД "Дакор", 2017. – 448 с.
17. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
18. Про судову практику у справах про необхідну оборону Постанова ПВС України від 26 квітня 2002 року № 1 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws.
19. Самощенко І.В. Відповідальність за погрозу в кримінальному праві України (поняття, види, спірні проблеми): автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / І.В. Самощенко. – Х., 1997. – 23 с.
20. Самощенко І.В. Особиста безпека як об'єкт посягання при погрозах, передбачених КК України в якості окремих злочинів / І.В. Свамощенко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 2(5). – С. 181-195.
21. Синоніми. укр.: словник [Електрониий ресурс]. – Режим доступу: https://синоніми.укр.
22. Табуненко В.О. Аналіз впливу чинника страху на фізіологічний стан військовослужбовця в період перебування в зоні бойових дій / В.О. Табуненко, І.О. Радченко // Вестник ХНАДУ. – 2015. – Випуск 69. – С. 105-110.
23. Узагальнення практики розгляду судами справ про злочини проти власності від 1 листопада 2008 року [Електрониий ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws.
24. Український тлумачний словник (Академик) [Електрониий ресурс]. – Режим доступу: https://ukrainian_explanatory.academic.ru.
25. Шаблистий В.В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
26. Шаблистий В.В. Поняття погрози у кримінальному праві та законодавстві України: історія та сучасний стан / В.В. Шаблистий // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1(29). – С. 283-286.
27. Шаблистий В.В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ / В.В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – Спеціальний випуск № 1. – С. 29-37.
28. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т. 4: Н-П. – 2002 – 720 с.
29. Яремко Г.З. Ядро асоціацій норм про різні склади одного злочину / Г.З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-2/19ygzdcn.pdf.
30. Яремко Г.З. Спільність об'єкта злочину в асоціаціях кримінально-правових норм про різні склади одного злочину / Г.З. Яремко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Випуск № 4(65). – Луганськ, 2013. – С. 188-196.
31. Dictionaries24 (безкоштовний словник) [Електрониий ресурс]. – Режим доступу: https://www.dictionaries24.com/uk.

Димитров М.К.
Львовский государственный университет внутренних дел

ОБЪЕКТ УГОЛОВНО НАКАЗУЕМОЙ УГРОЗЫ: РЕВИЗИЯ ВЗГЛЯДОВ

Аннотация
В статье системно анализируются существующие в науке подходы к объекту угрозы. Обосновывается, что состояние страха у пострадавшего не является обязательным признаком угрозы. Поскольку запугивания – цель, а не общественно опасное последствие. Общественно опасным последствием угрозы является создание обстановки, которая дает реальные основания полагать, что существует угроза безопасности. Вслед предлагается объектом угрозы признавать безопасность.
Ключевые слова: угроза, объект, безопасность, запугивания, ответственность.

Dimitrov M.K.
Lviv State University of Internal Affairs

OBJECT OF CRIMINALLY PUNISHABLE THREAT: REVISION OF POSITIONS

Summary
In the article scientific positions to the object of threat are analyzed. Grounded, that the state of fear of the victim is not a mandatory sign of threat. Because intimidation is an aim, not a social dangerous consequence. A socially dangerous consequence of the threat is the creation of situation that gives real grounds to believe that there is threat to safety. The object of the threat is safety.
Keywords: threat, object, safety, intimidation, responsibility.

УДК 346.2:334.7

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Касьяненко Д.І., Герасимова Г.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті досліджено питання особливостей господарювання фізичної особи, як суб'єкта підприємницької діяльності. Порівняно правовий статус фізичної особи із правовим статусом фізичної особи-підприємця. Наведений перелік обов'язків фізичної особи-підприємця. Був наведений перелік обмежень щодо можливості провадження фізичними особами-підприємцями певних видів діяльності. Розглянуто порядок державної реєстрації фізичної особи-підприємця.
Ключові слова: підприємницька діяльність, фізична особа-підприємець, суб'єкт господарювання, державна реєстрація фізичної особи-підприємця, свобода підприємництва.

Постановка проблеми. Одним із найбільш розповсюджених суб'єктів здійснення підприємницької діяльності є фізична особа як суб'єкт господарювання. Проблемним питанням є розмежування правового статусу фізичної особи, яка здійснює господарську або іншу діяльність у сфері економіки на правовий статус її як підприємця та правовий статус її як фізичної особи. Проблемою також є те, що на сьогодні не існує спеціального нормативного акта, який встановлював би правовий статус громадянина-підприємця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми правового статусу фізичних осіб-підприємців зверталися Т.В. Блащук, О.М. Вінник, Ю.А. Голик, Ю.С. Горяйнова, Д.В. Задихайло, О.І. Іванійчук, О.О. Коломієць, В.М. Кравчук, І.М. Кучеренко, Р.А. Майданик, С.О. Теньков, В.С. Щербина, А.В. Щурука та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, слід зазначити, що вивченню та дослідженню питання участі громадян у господарсько-правовій сфері досліджено недостатньо. Не вирішеними залишаються низка важливих проблем теоретичного та практичного характеру. Однією з проблем є відсутність єдиного законодавчого акту, який би встановлював особливості діяльності фізичної особи-підприємця (далі – ФОП) та об'єктивні заборони та обмеження на здійснення підприємницької діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї наукової статті є комплексне дослідження фізичної особи, як суб'єкта підприємницької діяльності та особливості його господарювання. Виокремлення особливостей, що притаманні фізичній особі – суб'єкту підприємницької діяльності і вирізняють її з поміж інших суб'єктів права.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство України не містить визначення поняття «суб'єкт підприємництва – громадянин». Також у законодавстві України відсутній єдиний термінологічний підхід стосовно визначення даної категорії суб'єктів підприємництва, а саме використовуються поняття: «громадянин як суб'єкт господарювання», «підприємець без статусу юридичної особи», «громадянин-підприємець», «фізична особа-підприємець». Зауважено, що застосування декількох термінів щодо одного поняття спотворює волю законотворця, породжує труднощі у процесі застосування права та негативно впливає на забезпечення прав та інтересів учасників правовідносин. У зв'язку з цим обґрунтовується впровадження термінологічної одноманітності щодо позначення особистості як суб'єкта підприємництва і застосування для цього терміну «суб'єкт підприємництва – громадянин», оскільки саме цей термін є найбільш коректним для позначення відносин особистості та держави [4, с. 223].

Фізична особа-підприємець – це відносно новий суб'єкт господарського права, оскільки підприємницька діяльність за планово-розподільчої економіки була заборонена і легалізація її в Україні відбулася відповідно до Закону України від 07.02.1991 р. «Про підприємництво», який втратив чинність у зв'язку з набранням чинності Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [10, с. 225].

Порівнюючи правовий статус фізичної особи із правовим статусом підприємця, І.М. Бутков наголошує на тому, що статус фізичної особи громадянин змінити не може, оскільки він не пов'язаний з його обсягом право- чи дієздатності, або ж іншими факторами, а може втратитися лише зі смертю особи; громадянин може бути позбавлений статусу суб'єкта підприємництва, проте на статус фізичної особи це жодним чином не може вплинути [2, с. 152].

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (стаття 128 ГКУ) [3].

Визначальним для отримання статусу підприємця, у тому числі в сфері сільського господарства, є державна реєстрація відповідної фізичної особи шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Згідно зі ст. 18 закону для державної реєстрації фізичної особи підприємцем подаються такі документи:

1) заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

2) заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстрацій-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

на заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника;

3) нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності;

4) договір (декларація) про створення сімейного фермерського господарства – у разі державної реєстрації фізичної особи, яка самостійно або з членами сім'ї створює сімейне фермерське господарство відповідно до Закону України "Про фермерське господарство" [7].

Порядок проведення державної реєстрації ФОП включає, зокрема: – перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці; – перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації; – внесення відомостей про фізичну особу – підприємця до Єдиного державного реєстру; – оформлення і видачу виписки з Єдиного державного реєстру. Згідно зі ст. 26 зазначеного закону, розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій [7].

Правовий статус ФОП характеризуються наявністю наступних елементів: проходження державної реєстрації як суб'єкта господарювання, облік в органах державної фіскальної служби та Пенсійного фонду України як платника податків та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно, виготовлення печатки (за необхідністю), відкриття в банківській установі поточного рахунку (за потребою), отримання ліцензії (у разі провадження ліцензійних видів діяльності) [1, с. 251].

Спеціального нормативного акта, який встановлював би правовий статус громадянина-підприємця, на сьогодні не існує. Відповідні положення щодо права фізичної особи на зайняття підприємницькою діяльністю містяться у главі 13 ГК України, главі 5 ЦК України та у відповідних галузевих документах, що регулюють відповідний вид діяльності. Громадянин-підприємець здійснює діяльність в межах універсальної правоздатності – права займатися підприємницькою діяльністю, передбаченого ст. 42 Конституції України. Це означає можливість особи займатися будь-яким видом підприємницької діяльності, здійснення якого не суперечить законодавству. Він діє без установчих документів на відміну від юридичної особи, яка діє в межах спеціальної правоздатності та обмежена видами діяльності, встановленими засновниками в установчих документах [9, с. 128].

За предметом діяльності фізична особа може здійснювати:

1) виробничу підприємницьку діяльність, тобто діяльність, у процесі якої виробляється певна продукція;

2) невиробничу підприємницьку діяльність, у межах якої виділяють: діяльність із виконання робіт, надання послуг (виконання ремонтних робіт, надання інформаційних послуг, здійснення транспортних перевезень); діяльність із зайняття торгівлею; іншу невиробничу діяльність, зокрема, діяльність на фінансовому ринку [10, с. 225].

Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у статті 44 ГКУ. Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва. При цьому під підприємництвом розуміють самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик, не заборонену законом діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі з метою одержання прибутку. Підприємницькою діяльністю можуть займатися громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, однак вона обмежується щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, військовослужбовців, працівників прокуратури, суду, державної безпеки тощо [6, с. 101].

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

1) у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

2) повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

3) додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

4) не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

5) вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

6) своєчасно надавати органам доходів і зборів декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом (ч. 6 ст. 128 ГКУ) [3].

У Конституції України говориться про право на зайняття підприємницькою діяльністю, яка не заборонена законом, що є доволі сумнівним: підприємницька діяльність не може бути забороненою, оскільки така діяльність у ринковому суспільстві соціально корисна, а державою можуть лише встановлюватися обмеження щодо здійснення її окремих видів або певними суб'єктами.

У зв'язку з тим, що в Україні не існує єдиного законодавчого акту, який би встановлював об'єктивні заборони на здійснення підприємницької діяльності дуже часто виникають негативні явища у сфері підприємництва.

Законодавство містить обмеження щодо можливості провадження приватними підприємцями певних видів діяльності. Це стосується діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; ді-

яльності, пов'язаної з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, а також діяльності, пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою; діяльності, пов'язаної з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо); діяльності, пов'язаної з виробництвом біоетанолу (стаття 4 Закону України «Про підприємництво») [8].

Господарська відповідальність фізичних осіб-підприємців, як і відповідальність інших суб'єктів господарювання, виникає в результаті порушення ними своїх договірних зобов'язань або в результаті порушення норм чинного законодавства. Вчинення правопорушення тягне за собою застосування до фізичних осіб-підприємців організаційних та/або майнових санкцій, що виливаються у негативні наслідки відповідно організаційного або майнового характеру. Приватні підприємці відповідають не лише тим майном, яке використовується ними для здійснення підприємницької діяльності, але всім іншим майном, належним їм на праві приватної власності [5, с. 85].

Висновки і пропозиції. За сучасних умов підприємницька діяльність потребує детального законодавчого регулювання, що покликане сприяти подальшому розвитку як різних форм підприємництва, так і економіки України в цілому. На сьогоднішній день не існує спеціального нормативного акта, який встановлював би правовий статус громадянина-підприємця, та об'єктивні заборони та обмеження на здійснення підприємницької діяльності, тому необхідно прийняти новий нормативно-правовий акт, який би закріпив відповідний статус і особливості господарювання ФОП як суб'єкта підприємницької діяльності. Доцільно було б закріпити перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, у ст. 128 Господарського кодексу України.

Список літератури:

1. Безверхий К.В. Порядок створення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб-підприємців в Україні [Електронний ресурс] / К.В. Безверхий // Фінанси, облік і аудит. № 19. – 2012. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/3371/1/Bezverhiy.pdf.
2. Бутков І.М. Щодо визначення поняття «правовий статус фізичної осо-би-підприємця» // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 70-76.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.
4. Жарікова Є.О. Правовий статус суб'єкта підприємництва – громадянина : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Є.О. Жарікова. – Донецьк: ІЕПД НАН України, 2014. – 19 с.
5. Жоравович Д.О. Правові засади здійснення фізичною особою підприємницької діяльності [Електронний ресурс] / Д.О. Жоравович // Право. Випуск 18. – 2012. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/12969/1/ПРАВОВІ%20ЗАСАДИ%20ЗДІЙСНЕННЯ%20ФІЗИЧНОЮ%20ОСОБОЮ%20ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ%20ДІЯЛЬНОСТІ.pdf.
6. Задихайло Д.В. Господарське право / Д.В. Задихайло. Підручник. – Харків: Право, 2012. – 696 с.
7. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 №755-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
8. Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168 (Ст. 4).
9. Старцев О.В. Підприємницьке право. Навчальний посібник / О.В. Старцев. – 2006. – 226 с. – (Київ: Істина).
10. Степанов С.В. Особливості господарювання суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи [Електронний ресурс] // ПРАВО Випуск 22, Частина I, Том 1. – 2013. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1744/1/Особливості%20господарювання%20суб'єкта%20підприємницької%20діяльності%20-%20фізичної%20особи.pdf.

Касьяненко Д.И., Герасимова Г.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА КАК СУБЪЕКТА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье исследованы вопросы особенностей хозяйствования физического лица, как субъекта предпринимательской деятельности. Приведено сравнение правового статуса физического лица с правовым статусом физического лица-предпринимателя. Приведенный перечень обязанностей физического лица-предпринимателя. Был приведен перечень ограничений относительно возможности проведения физическими лицами-предпринимателями определенных видов деятельности. Рассмотрен порядок государственной регистрации физического лица – предпринимателя.
Ключевые слова: предпринимательская деятельность, физическое лицо-предприниматель, предприятие, государственная регистрация физического лица – предпринимателя, свобода предпринимательства.

Kasyanenko D.I., Gerasimova G.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE CHARACTERISTICS OF A PHYSICAL PERSON AS A SUBJECT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Summary
The article deals with the issues of peculiarities of management of an individual as a subject of entrepreneurial activity. Relatively legal status of an individual with the legal status of an individual entrepreneur. The given list of responsibilities of an individual entrepreneur. A list of restrictions on the ability of natural persons-entrepreneurs to carry out certain activities was given. The order of state registration of an individual entrepreneur is considered.
Keywords: entrepreneurial activity, individual entrepreneur, business entity, state registration of individual entrepreneur, freedom of entrepreneurship.

УДК 343.21:616-089.843(477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ НЕЗАКОННОЇ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Крайник Г.С., Заточна В.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті висвітлено об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 1, 4 ст. 143 Кримінального кодексу України. Розглянуто законодавче регулювання трансплантації, запропоновано внести зміни до законодавства України у цій сфері. Приділено увагу незаконному вилученню анатомічного матеріалу людини.
Ключові слова: трансплантація, донор, реципієнт, смерть мозку, анатомічний матеріал.

Постановка проблеми. За останні роки медицина розвивається стрімкими темпами, що обумовлюється значними досягненнями науки. Однією з прогресивних галузей якої є трансплантологія. Трансплантологія як наука лише в останні три десятиліття перейшла від експериментального до масштабного клінічного етапу свого розвитку, вже сьогодні заміна пошкоджених або хворих органів новими успішно проводиться в багатьох промислово розвинених країнах.

До теперішнього часу в світі налічується понад півтори тисячі трансплантаційних центрів, в яких виконано близько чотирьохсот тисяч пересадок нирки, понад сорок тисяч пересадок серця, понад п'ятдесят тисяч пересадок печінки, понад сімдесят тисяч пересадок кісткового мозку. Проводяться також операції з пересадки комплексу «серце-легені» і трансплантація підшлункової залози.

Природно, що розвиток клінічної трансплантології, що має метою надання медичної допомоги раніше невиліковним хворим, збільшує потребу в донорських органах, а їх кількість в Україні поки що обмежена. У той же час постійно збільшується число пацієнтів, які очікують пересадку того чи іншого органа. З одного боку вона дозволяє врятувати життя людини, а з іншого – може стати способом вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу проблемам незаконної трансплантації яка вчиняється відносно живого донора приділено в роботах В.О. Глушкова, С.В. Гринчака, І.І. Гореліка, Н.Є. Крилової, А.В. Мусієнка, С.С. Тихонової, Г.В. Чеботарьової та інших вчених.

Зокрема, С.В. Гринчак проаналізував види порушень встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, які можуть бути вчинені відносно реципієнта [1]. Г.В. Чеботарьова розглядала проблеми правового регулювання донорства органів і запропонувала класифікацію злочинної поведінки в сфері трансплантації органів і тканин людини та донорства крові [10].

Актуальність даних питання пов'язана і з стрімким розвитком науки та законодавства у сфері трансплантології (наприклад, в умовах сучасності незаконна трансплантація здійснюється і щодо донорів-трупів). Зазначені питання потребують подальших досліджень у зв'язку з внесенням змін у чинне законодавство України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цій статті будуть висвітленні діяння, які становлять об'єктивну сторону незаконної трансплантації відповідно до норм Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 р., який набере чинності 1 січня 2019 року.

Метою статті є висвітлення порушень, які можуть становити об'єктивну сторону складу злочину за ч. 1, 4 ст. 143 Кримінального кодексу України, а також надання можливих шляхів удосконалення чинного законодавства у сфері трансплантології.

Виклад основного матеріалу. Порядок трансплантації органів в Україні закріплюється як законами, так і підзаконними актами, зокрема: «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 р. (буде чинний до 31 грудня 2018 року), «Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин» від 24 січня 2002 р., наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 4 травня 2000 р., наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин» від 11 грудня 2006 р., наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження показників безпеки і якості гомотрансплантата – нирки донора-трупа» від 15 березня 2012 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення зміни до переліку державних та комунальних закладів охорони здоров'я і державних наукових установ, які мають право провадити діяльність, пов'язану з трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 20 червня 2018 р. та ін. Кримінально-правова охорона трансплантації анатомічних матеріалів людини передбачена ст. 143 Кримінального кодексу України (далі – КК України) в якій закріплено відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

17 травня 2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», який набирає чинності з 1 січня 2019 р. Даний закон, подібно до чинного Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 р. закріплює положення про «презумпцію незгоди» у ст. 16. Права донорів зазначені у ст. 22, передбачає створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації – ст. 11.

Проаналізуємо, які саме порушення Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» можуть становити об'єктивну сторону складу злочину за ч. 1, 4 стат-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ті 143 КК України. Відповідно до ст. 1 даного Закону, трансплантація – спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини [4]. Діяльність, пов'язану із трансплантацією в Україні, можуть здійснювати акредитовані в установленому законодавством України порядку державні та комунальні заклади охорони здоров'я і державні наукові установи згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Г.В. Чеботарьова запропонувала таку класифікацію злочинів в сфері трансплантації органів і тканин людини: – злочинні посягання на життя, здоров'я і права реципієнта при трансплантації; – злочинні посягання на життя, здоров'я і права донора при трансплантації і донорстві крові. Ці діяння, в свою чергу, поділяються на два підвиди: а) вчинені в сфері прижиттєвого донорства; б) вчинені в сфері посмертного донорства; – злочини в сфері обігу органів і тканин, що призначені для трансплантації [10].

Ми погоджуємось з думкою С.В. Гринчака, який досить детально досліджував об'єктивну сторону ч. 1 ст. 143 КК України, і виокремив такі види незаконної трансплантації: здійснення трансплантації без наявності медичних показань консиліуму лікарів; здійснення трансплантації без попереднього надання реципієнту повної, об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання; здійснення трансплантації без попереднього отримання від реципієнта згоди на це оперативне втручання; вилучення в донора органів або тканин, які заборонено вилучати; вилучення органів або тканин у осіб, у яких заборонено їх вилучати; здійснення трансплантації закладами охорони здоров'я, які не мають права на проведення такої діяльності [1]. Розглянемо дані види з використанням положень Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

Здійснення трансплантації без наявності медичних показань консиліуму лікарів. У ч. 1 ст. 13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» зазначається: «Трансплантація застосовується виключно за наявності медичних показань, за умови неможливості збереження життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування...» [4]. Дані медичні показання надає консиліум лікарів закладу охорони здоров'я. Лікарі приймають рішення про можливість або неможливість застосування трансплантації, потребу проведення трансплантації.

Здійснення трансплантації без попереднього надання реципієнту повної, об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання. Медичний працівник повинен надавати пацієнту інформацію про пересадку анатомічних матеріалів [8, с. 105-106]. У цьому випадку об'єктивну сторону складу злочину становить ненадання інформації взагалі або її надання, але не в повному обсязі. Право громадянина на повну та достовірну інформацію про стан свого здоров'я передбачається в ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [3]. Пацієнт має право на доступ до історії своєї хвороби та інших документів, які використовуються для подальшого лікування. Крім цього, в ч. 16 ст. 13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» вказується, що лікар зобов'язаний проінформувати реципієнта про можливість застосування трансплантації анатомічного матеріалу від донора-трупа [4].

Здійснення трансплантації без попереднього отримання від реципієнта згоди на це оперативне втручання. Отримавши інформацію про можливість проведення трансплантації, реципієнт може або дати згоду на її проведення, або відмовитися. Трансплантація здійснюється за згодою об'єктивно поінформованої дієздатної особи. Якщо особа є недієздатною або не досягла 14-річного віку, трансплантація застосовується за згодою об'єктивно поінформованих його батьків або інших законних представників. Проте існує виняток, коли лікар може застосувати трансплантацію без згоди на це реципієнта – у разі якщо реципієнт перебуває у невідкладному стані, який становить пряму та невідворотну загрозу його життю. У Законі чітко не встановлено, яким способом реципієнт має висловити свою згоду (усно, письмово). Якщо ненадання згоди на трансплантацію може призвести до тяжких для реципієнта наслідків, лікуючий лікар зобов'язаний пояснити це реципієнту. У випадку після наданих лікарем роз'яснень реципієнт відмовляється від застосування трансплантації, лікар має право запропонувати реципієнту надати письмову заяву про відмову від надання йому медичної допомоги із застосуванням трансплантації. У разі відмови реципієнта надати таку письмову заяву або неможливості її надання, у тому числі за станом здоров'я, лікар складає відповідний акт у присутності свідків. Основні проблеми, що виникають при пересадці анатомічних матеріалів від живого донора, пов'язані з тим, якою мірою і яким чином може бути гарантовано справді добровільна згода донора. Добровільність згоди означає, що особа діє з власного бажання, доброї волі, без насилля та примусу. Усвідомленість – що особа здатна повністю розуміти що-небудь, проникати в його суть, правильно оцінювати щось.

Вилучення в донора органів або тканин, які заборонено вилучати. При пересадці від живого донора мова йде про вилучення у донора тільки тих органів або тканин, без яких він в змозі продовжувати повноцінне життя. Найбільш часто запозичується нирка, проводяться також операції з пересадки частини печінки та ін. Безумовно, донор йде на певний ризик, пов'язаний, по-перше, із самою операцією по вилученню органу і, по-друге, з можливістю таких небажаних наслідків, які можуть виявлятися через місяці і навіть роки після операції. Для трансплантації у живого донора може бути вилучено лише один із парних органів або частина органа, або частина іншого анатомічного матеріалу, у тому числі клітини (ч. 7 ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»). При цьому деякі вчені до злочинних діянь, які утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, відносять трансплантацію статевих залоз, репродуктивних клітин та живих ембріонів [9]. У даному Законі зазначається, що його дія не поширюється на трансплантацію даних анатомічних матеріалів, отже, ми не можемо стверджувати, що їх трансплантація заборонена.

Вилучення органів або тканин у осіб, у яких заборонено їх вилучати. Закон вказує, що донором може бути лише повнолітня дієздатна фізична особа. Живим донором може бути тільки член сім'ї. Єдине

виключення – перехресне донорство. Це коли, приміром, у двох сім'ях є реципієнти, яким групи крові рідних не підходять, натомість підходять групи крові донорів з іншої родини. Крім цього, у ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» міститься чіткий перелік осіб, у яких забороняється вилучення анатомічного матеріалу: утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення; є іноземцями та особами без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; страждають на тяжкі психічні розлади; мають захворювання, що можуть передатися реципієнту або зашкодити його здоров'ю, крім випадків наявності поінформованої згоди реципієнта; надали раніше орган або частину органа для трансплантації; є вагітними [4].

Зрозумілою є ситуація чому не можна вилучати анатомічний матеріал у осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади (згідно з ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. тяжкий психічний розлад – розлад психічної діяльності (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку) [5]. Це пояснюється тим, що згода на трансплантацію тканин та органів має бути усвідомленою та добровільною, а в даному випадку, особа маючи психічний розлад не може усвідомлювати та об'єктивно оцінювати ситуацію навколо. Не менш зрозумілими є випадки і щодо осіб, які є вагітними чи мають захворювання, що можуть передатися реципієнту. Складно, проте, погодитись з тим, що особи, які утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення, будучи здоровими та маючи можливість виступити у ролі донора та врятувати життя іншої людини позбавлені такого права. Позбавляючи права бути донором анатомічного матеріалу даних осіб, тим самим забираємо в іншої особи, можливо, останній шанс на життя. Тим самим, порушується ст. 3 Конституції України, де зазначається: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тому, ми пропонуємо внести зміни до даної статті, і дозволити особам, які утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення надавати свій анатомічний матеріал для трансплантації.

Здійснення трансплантації закладами охорони здоров'я, які не мають права на проведення такої діяльності. Заклади охорони здоров'я повинні мати ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та/або здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією [1].

Окремо слід зазначити про вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб, які не висловили за життя згоди на це. Кожна повнолітня дієздатна фізична особа має право надати згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть. Відомості щодо наданих особою письмової згоди або незгоди на посмертне донорство вносяться до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (повинна бути створена до кінця 2018 року) в день їх отримання. Проте бувають випадки, коли не має заяви ні про згоду бути донором, ні про відмову. У такому разі трансплант-координатор особисто запитує у другого з подружжя або в одного з близьких родичів цієї особи (діти, батьки, рідні брати та сестри тощо) чи дають вони дозвіл на вилучення анатомічних матеріалів у померлого. У разі відсутності другого з подружжя або близьких родичів згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів з тіла померлої особи запитується трансплант-координатором у особи, яка зобов'язалася поховати померлу особу.

Порушення порядку констатації факту смерті людини, якщо дані органи були вилучені для проведення незаконної трансплантації. Після отримання згоди на посмертне донорство вилучення анатомічних матеріалів з тіла людини можливе лише після визначення її стану як незворотна смерть. Закон вказує, що незворотна смерть це смерть мозку, вона ж і біологічна смерть. Смерть мозку – це незворотне, визначуване глобальною деструкцією мозку унеможливлення забезпечення мозком усвідомленого контакту індивідуума з навколишнім середовищем (і навіть несвідомого існування на «внутрішньому світі»), його реакцій на зовнішні дії, здійснюваних шляхом рефлексів, що замикаються через головний мозок, і забезпечення основних життєвих функцій – самостійного дихання, підтримка артеріального тиску і гомеостазу в цілому. Тому організм в стані смерті мозку приречений на смерть в традиційному розумінні – у тому числі і на зупинку серця [7, с. 167]. До клінічних діагностичних критеріїв смерті мозку відносять: повну та стійку відсутність свідомості (кома); атонію всіх груп м'язів; відсутність реакції на великі больові подразнення в зоні тригемінальних точок та будь-яких інших рефлексів, що замикаються вище шийного відділу спинного мозку; відсутність реакції зіниць на пряме яскраве світло, при цьому повинно бути відомо, що жодні препарати, які розширюють зіниці, не застосовувались; нерухомі очні яблука (очі ляльки); відсутність корнеальних рефлексів; відсутність окулоцефалічних рефлексів; відсутність окуловестибулярних рефлексів; відсутність самостійного дихання тощо [6]. Варто також сказати, що на відміну від вчених багатьох країн, окремі японські вчені притримуються думки, що момент смерті мозку не є моментом настання смерті людини. Біологічна смерть – це кінцева стадія індивідуального існування будь-якої живої системи, виникає тоді, коли внаслідок незворотних змін в організмі, та, насамперед, у центральній нервовій системі повернення до життя неможливе [2, с. 194]. Можемо навести приклад даного діяння: під час проведення операції у особи цілеспрямовано вилучають певні здорові органи, що призводить до її неминучої смерті. У даному випадку діяння буде кваліфікуватися за сукупністю злочинів – ст. 143 та ст. 115 КК України.

Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини. Стаття 20 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» встановлює: укладання або пропонування укладання договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини, забороняється [4]. Торгівля органами або тканинами людини означає укладання угод, що передбачають їх купівлю-продаж, у т.ч. зовнішньоторговельних. Згідно з законодавством України, укладання таких

угод є незаконним у всіх випадках, крім випадків купівлі-продажу кісткового мозку. Дана заборона передбачається і в ч. 4 ст. 143 КК України.

Висновки. Отже, дослідивши дане питання, спираючись на праці науковців, можна зробити певні висновки. Розглядаючи об'єктивну сторону ч. 1 та 4 ст. 143 КК України можна сказати, що більшість порушень вчиняються у формі дії, як виняток – здійснення трансплантації без попереднього надання реципієнту повної, об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання (може бути вчинена у поєднанні дії та бездіяльності). Встановлення хоча б одного з наведених видів незаконної трансплантації є моментом закінчення цього злочину. Інші ознаки об'єктивної сторони є факультативними і не впливають на кваліфікацію. Якщо незаконне вилучення анатомічного матеріалу було поєднане із вбивством потерпілого, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – ст. 143 та відповідна частина ст. 115 КК України.

Крім цього, незважаючи на розвиток законодавства у сфері трансплантології, ми пропонуємо переглянути статтю 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», у якій міститься перелік осіб, у яких забороняється вилучення анатомічного матеріалу. Враховуючи дефіцит трансплантаційних органів і тканин вважаємо за доцільне дозволити особам, які утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення (в конкретних випадках) надавати свій анатомічний матеріал для трансплантації.

Список літератури:

1. Гринчак С.В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені відносно реципієнта / С.В. Гринчак // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1(5). – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6360/1/Grinchak.pdf.
2. Івачевська Г.В. Проблеми встановлення критеріїв смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права / Г. Івачевська // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 192-200.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4.
4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII // Офіційний вісник України. – 2018. – № 51. – Ст. 15.
5. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 24.
6. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 вересня 2013 р. № 821 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 507.
7. Свінціцький І.А. Концепція смерті мозку: моральні-етичні аспекти І.А. Свінціцький, О.С. Кривопустов, В.Г. Черкасов // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. – 2009. – № 3. – Ст. 164-168.
8. Ушаков Е.В. Права и гарантии в системе медицинской помощи. Что нужно знать каждому пациенту / Е.В. Ушаков. – М.: ТК Велби КноРус, 2004. – 200 с.
9. Чеботарьова Г.В. Проблема правового регулювання донорства органів в Україні / Г.В. Чеботарьова // Часопис Київського ун-ту права. – 2002. – № 4. – С. 54-59.
10. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: автореф. дисертації канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.В. Чеботарьова / НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ua-ru.net/diss/liter/33814.html#summary.

Крайник Г.С., Заточна В.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ОБ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЕ НЕЗАКОННОЙ ТРАНСПЛАНТАЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной статье проанализирована объективная сторона состава преступления, предусмотренного ч. 1, 4 ст. 143 Уголовного кодекса Украины. Рассмотрено законодательное регулирование трансплантации, предложено внести изменения в законодательство Украины в этой сфере. Внимание уделено незаконному изъятию анатомических материалов человека.
Ключевые слова: трансплантация, донор, реципиент, смерть мозга, анатомический материал.

Krainyk H.S., Zatochna V.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

TO THE QUESTION OF THE OBJECTIVE SIDE OF ILLEGAL TRANSPLANTATION IN UKRAINE

Summary
This article is analyzed the objective side of the crime, under Part. 1, 4 Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine. The legislative regulation of transplantation was considered, it was proposed amendments the legislation of Ukraine in this area. Attention is paid to the illegal seizure of human anatomical materials.
Keywords: transplantation, donor, recipient, brain death, anatomical material.

УДК 343.431(477)

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Кривоконь Д.А.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній роботі проведено кримінально-правовий аналіз торгівлі людьми, відповідальність за яку передбачена статтею 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України). З'ясовано поняття торгівлі людьми. Проаналізовано Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Запропоновано вдосконалення змісту ст. 149 КК України.
Ключові слова: торгівля людьми, експлуатація, рабство.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день торгівля людьми є однією з глобальних проблем сучасного світу. Цей транснаціональний злочинний бізнес є третім найприбутковішим протиправним діянням у світі, після контрабанди наркотиків та зброї. В багатьох країнах торгівля людьми перебуває поза законом як сектор «тіньової» економіки. Дана проблема охопила практично всі регіони світу, незважаючи на економічний, соціальний, культурний розвиток будь-якої з країн. Одні з них виступають в ролі країни призначення, інші – в ролі країни походження та транзиту. Сприятливими для цього є як надмірний достаток, так і критична бідність. У першому випадку формуються «споживачі», а в другому – «продукт» їхнього споживання, так званий «живий товар» [5, с. 113].

Існує низка причин, що сприяють поширенню торгівлі людьми:

1) нестатки;
2) привабливість кращих умов життя в іншому місці;
3) організована злочинність;
4) неможливість працевлаштування;
5) політична нестабільність;
6) збройні конфлікти;
7) попит на послуги секс-індустрії і дешеву нелегальну робочу силу тощо.

За статистичними даними Міжнародної організації з міграції з січня 2000 р. по грудень 2017 р. 14,102 тис. постраждалі особи отримали комплексну реінтеграційну допомогу, у т.ч. юридичну, медичну, психологічну, фінансову, освітню та інші види допомоги в залежності від індивідуальних потреб. Перше місце серед країн призначення займає Російська Федерація, далі – Польща, Туреччина, а на четвертому місці знаходиться Україна. Слід наголосити, що найпоширенішими формами експлуатації є трудова та сексуальна.

У нашій країні дана проблема з кожним роком стає більш серйозною, оскільки у 2017 р. було виявлено 346 фактів торгівлі людьми та встановлено 367 постраждалих від неї. У 2016 р. таких фактів було зафіксовано лише 115.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання торгівлі людьми були об'єктами досліджень таких науковців як М. Буряк, Г. Жаровська, В. Козак, О. Краєвська, В. Куц, Я. Лизогуб, О. Мельнікова, О. Палагнюк, А. Орлеан, О. Стеблинська, В. Тацій та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час торгівля людьми стала сучасним «білим рабством» та досягла значного поширення майже у всіх країнах світу. Проблема торгівлі людьми наявна і в нашій країні. Протидія такого роду протиправній діяльності потребує вдосконалення існуючого законодавства.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз торгівлі людьми, а також визначення шляхів вдосконалення нормативно-правової бази України в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Торгівля людьми – одне з найнегативніших явищ сучасності. Через цей злочин потерпають чоловіки, жінки, діти незалежно від кольору шкіри, соціального стану, віку. Можна говорити про те, що торгівля людьми є сучасною формою рабства.

На сьогодні проблема боротьби з торгівлею людьми стала надзвичайно актуальною для нашої держави. Серед основних факторів поширення цього явища в Україні експерти називають такі:

1) безробіття;
2) попит на дешеву робочу силу в країнах призначення;
3) насильство в родині;
4) активна діяльність злочинних угруповань;
5) недостовірне подання інформації про життя за кордоном тощо.

При цьому А.М. Орлеан доводить, що безпосередніми причинами існування цього злочину виступають явища соціально-психологічного характеру, а саме – криміногенно-деформована психологія торгівців людьми, котра суперечить загальновизнаним принципам права та формується під впливом як зовнішніх умов (виховання та формування особистості), так і внутрішніх (генетичних) передумов [10, с. 9-10].

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2]. З цього слідує, що подальше реформування та покращення державної програми України у сфері протидії та боротьби із торгівлею людьми є нагальною потребою.

Україною було ратифіковано низку міжнародних нормативно-правових актів щодо протидії торгівлі людьми, серед яких Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює

цю Конвенцію, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. У статті 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми наведено поняття «торгівлі людьми» – це найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів [1].

Відповідно до українського законодавства торгівля людьми є кримінально-караним діянням. Стаття 149 КК України передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію [3].

Родовим об'єктом цього злочину є відносини, які забезпечують існування людини в суспільстві, тобто відносини, пов'язані з її волею, честю та гідністю. Безпосередній об'єкт – особиста воля людини.

Додатковими об'єктами є життя та здоров'я особи, статева недоторканість, встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, суспільна моральність тощо.

Об'єктивна сторона характеризується такими альтернативно визначеними формами дій, як:

1) торгівля людьми – незаконна безповоротна передача продавцем хоча б однієї людини та відповідне її одержання покупцем за грошову винагороду або шляхом обміну на певне майно. Діяння у цій формі слід вважати закінченим з моменту одержання покупцем людини або з моменту встановлення щодо потерпілого фактичного володіння з боку особи, якій він був переданий [6, с. 47];

2) вербування – дії, пов'язані із схилянням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду. До таких дій слід віднести психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору. У конкретній ситуації це може виявлятися у запрошенні майбутніх жертв працювати танцівницями, офіціантками, покоївками, різноробами тощо. Діяння у цій формі слід визнавати закінченим з моменту вербування, тобто з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах [9, с. 230];

3) переміщення людини – це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій із переміщення у просторі потерпілої особи з одного місця в інше. Діяння у цій формі є закінченим з моменту переміщення людини суб'єктом злочину з одного місця в інше;

4) переховування людини – це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій, спрямованих на те, щоб унеможливити або утруднити встановлення того, де на даний час перебуває потерпіла особа. Зокрема, такі дії можуть виражатися у триманні людини в певних приміщеннях, тайниках, інших місцях, які унеможливлюють або утруднюють встановлення її дійсного місцезнаходження. Діяння у цій формі є закінченим з моменту переховування людини суб'єктом злочину;

5) передача – вчинення однією особою певних дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій людині (одержувачу), тобто своєрідне посередництво. Закінченим діяння у цьому випадку слід визнати з моменту здійснення винним самої передачі людини [6, с. 48];

6) одержання – заволодіння людиною чи її тримання особою, якій людина була передана. Одержання людини завжди тісно пов'язане з її передачею та є безпосереднім наслідком останньої. Діяння у цій формі слід вважати закінченим з моменту встановлення фактичного контролю з боку одержувача над поведінкою людини, яка була йому передана.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини є спосіб вчинення діяння. До 06.09.2018 р. у ч. 1 ст. 149 КК України передбачалося три способи торгівлі людьми: обман, шантаж, уразливий стан потерпілого. З набранням чинності Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів» виокремлюють такі сім способів: 1) примус; 2) викрадення; 3) матеріальна або інша залежність потерпілого; 4) обман; 5) шантаж; 6) уразливий стан потерпілого; 7) підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого [4]. Розглянемо більш детально кожен з них.

Примус – це фізичний або психічний вплив на особу з метою спонукання її до вчинення певних дій або утримання від них. *Викрадення* – протиправне таємне або відкрите захоплення і утримання потерпілого викрадачем. Під *матеріальною залежністю* слід розуміти випадки, коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або перебуває на його утриманні (наприклад, залежність неповнолітніх дітей від батьків, підопічних від опікунів тощо). Під *іншою залежністю* слід розуміти залежність підлеглого від начальника, учня від викладача, одного родича від іншого тощо. *Обман* – повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або замовчування певних відомостей, які повинні бути повідомлені винним (пасивний обман). *Шантаж* – погроза вчинення певних дій або розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці [6, с. 48]. *Підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого* для отримання її згоди на експлуатацію людини полягає у наданні або обіцянці надати особі матеріальну або іншу вигоду.

Відповідно до примітки ст. 149 КК України під уразливим станом слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин [3]. Виділяють два критерії уразливого стану особи: психологічний та фізичний. Можливі дві ситуації щодо психологічного стану особи: коли вона повністю позбавлена здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (що включає в себе й здатність приймати за своєю волею самостійні рі-

шення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям) та коли вона лише обмежена у цьому. Фізичними властивостями, які обумовлюють виникнення уразливого стану особи можуть, зокрема, бути певні фізичні вади людини (відсутність рук чи ніг, непорушний стан тіла тощо), котрі позбавляють особу здатності керувати своїми діями або обмежують її в цьому [11, с. 74-76].

Особливістю є те, що спосіб не виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, якщо потерпілим є малолітня або неповнолітня особа.

Даний злочин є злочином з формальним складом. Однак у ч. 3 ст. 149 КК України передбачено настання тяжких наслідків. Тоді в цьому випадку злочин буде з матеріальним складом.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковою є мета експлуатації потерпілого. Відповідно до примітки ст. 149 КК України під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [3].

На даний час корисливі мотиви не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони торгівлі людьми. У зв'язку з тим, що торгівля людьми понад 99% вчиняється з корисливих або інших особистих мотивів, пропонується додати їх у ч. 1 ст. 149 КК України: «Торгівля людьми, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів...».

Суб'єктом даного злочину є фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку, але даний злочин може вчинятися не тільки 16-річними особами, а й у ряді випадків – особами віком від 14 років. Причому 14-річні та 15-річні підлітки можуть брати участь у торгівлі людьми не лише в тих випадках, коли цей злочин скоюється в групі з дорослими особами. Відсутність криміналізації дій таких підлітків у деяких випадках, з одного боку унеможливлює доведення вини повнолітніх злочинців, оскільки попередню роботу виконують саме підлітки (вербування певним осіб, проведення зустрічей з ними тощо), які, будучи проінструктовані з боку тих же дорослих про відсутність стосовно них будь-якої небезпеки через законодавчу неврегульованість питання про вік кримінальної відповідальності за вчинення торгівлі людьми, замовчують про будь-які факти злочину [7, с. 9]; а з іншого – діти з 14 років вже усвідомлюють суспільну небезпечність торгівлі людьми та цей злочин стає більш поширеним з-поміж таких суб'єктів. Тому пропонується знизити вік кримінальної відповідальності з 16 до 14 років та внести відповідні зміни до ст. 22 КК України.

Стаття 149 КК України містить і спеціальних суб'єктів. Так, в ч. 2 цієї статті встановлюється службова особа як спеціальний суб'єкт, а в ч. 3 – батьки, піклувальники, опікуни, усиновителі.

Кваліфікуючими ознаками є: за ч. 2 ст. 149 КК України – вчинення цього злочину: 1) щодо неповнолітнього; 2) щодо кількох осіб; 3) повторно; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) службовою особою з використанням службового становища; 6) з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких; 7) з погрозою застосування такого насильства; за ч. 3 – вчинення злочину: 1) щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, піклувальниками, опікунами; 2) щодо малолітнього; 3) організованою групою; 4) з насильством небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких; 5) з погрозою застосування такого насильства; 6) якщо ним спричинені тяжкі наслідки [3].

Також необхідно внести зміни до Закону України «Про протидію торгівлі людьми», звертаючи особливу увагу на поняття «торгівлі людьми» для узгодження його з поняттям наявним в ст. 149 КК України. Положення цього закону необхідно узгодити не тільки з чинним КК України, а й з Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. По-перше, у ньому не застосовується термін «встановлення періоду реабілітації та обмірковування» для осіб, відносно яких є підстави вважати, що вони є жертвами торгівлі людьми. Цей період (принаймні 30 днів) повинен бути достатнім для такої особи, щоб пройти реабілітацію й позбутися впливу торговців та(або) прийняти обдумане рішення стосовно співробітництва з компетентними органами. Протягом цього періоду не повинно бути можливим видати будь-який наказ про вислання цієї особи. По-друге, не закріплено положення щодо «гарантій притягнення юридичної особи до відповідальності за торгівлю людьми для вигоди цієї юридичної особи будь-якою фізичною особою, яка діє індивідуально або як частина підрозділу юридичної особи, і займає в ній керівну посаду» [1].

Так як торгівля людьми є глобальною проблемою всього світу, то реформування національного законодавства у боротьбі з цим діянням буде недостатньо. Передусім необхідно підвищити рівень інформованості населення, особливо груп ризику. Також слід розглянути проблеми економічного і соціального стану жінок у країнах походження. Треба розробити імміграційну політику в країнах призначення: створити додаткові можливості для осіб, які бажають легально мігрувати з метою одержання роботи. Також важливим є вдосконалення та посилення захисту жінок і дітей в країнах постачальниках і скорочення ринку послуг в приймаючих державах [8, с. 38].

Висновки. У сучасний період однією з найактуальніших проблем є торгівля людьми, яка досягла грандіозних масштабів свого поширення, що змушує говорити про неї, як про глобальну проблему XXI століття і заслуговує на особливу увагу як з боку нашої держави, так і усієї міжнародної спільноти.

Пропонується внести низку змін до ст. 149 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми:

1) ч. 1 викласти у такій редакції: «торгівля людиною з корисливих або інших особистих мотивів, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, карається...»;

2) знизити вік кримінальної відповідальності з 16 до 14 років за вчинення дій, передбачених у частинах 2 та 3 шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 22 КК України;

3) внести зміни до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» у відповідності до чинного КК України, а також Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: узгодити поняття «торгівлі людьми» з поняттям наявним у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми – торгівля людьми означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації; запровадити «період реабілітації та обмірковування» для осіб, відносно яких є підстави вважати, що вони є жертвами торгівлі людьми; закріпити положення щодо гарантій притягнення юридичної особи до відповідальності за торгівлю людьми для вигоди цієї юридичної особи.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 16. – Ст. 329.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів: Закон України від 6 вересня 2018 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19.
5. Краєвська О. Торгівля людьми як глобальна проблема сучасності [Електронний ресурс] / О. Краєвська, Н. Базів // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 31. – С. 111-117.
6. Тютюгін В.І. Кримінальне право України. Особлива частина: посіб. для підготовки до іспитів / В.І. Тютюгін, О.Д. Комаров, М.А. Рубащенко. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Харків: Право, 2017. – 160 с.
7. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Я.Г. Лизогуб ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
8. Мельнікова О.О. Торгівля людьми як форма транснаціональної злочинної діяльності [Електронний ресурс] / О.О. Мельнікова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2016. – № 1. – С. 36-39.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – Х.: Право, 2013. – 1040 с.
10. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.М. Орлеан ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 20 с.
11. Козак В.А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними правами [Електронний ресурс] / В.А. Козак // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 73-80.
12. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 173.

Кривоконь Д.А.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В данной работе проведено уголовно-правовой анализ торговли людьми, ответственность за которую предусмотрена статьей 149 Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины). Выяснено понятие торговли людьми. Проанализирована Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми. Предложено усовершенствование содержания ст. 149 УК Украины.
Ключевые слова: торговля людьми, эксплуатация, рабство.

Krivokon D.A.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
of Yaroslav Mudryi National Law University

HUMAN TRAFFICKING: CRIMINAL LAW ANALYSIS

Summary
In this work, a criminal law analysis of human trafficking, which implies responsibility by the article 149 of the Criminal Code of Ukraine are researched. The definition of human trafficking are revealed. The Council of Europe Convention on action against trafficking in human being are analyzed. Proposed to improve the content of the article 149 Criminal Code of Ukraine.
Keywords: human trafficking, exploitation, slavery.

УДК 343.163

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ЯК ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ

Нанка А.О., Філімонова Ю.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються основні аспекти функції прокурора за законодавством України. Авторами аналізується положення Конституції України, ЗУ «Про прокуратуру», ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» щодо понять «публічне» та «державне» обвинувачення. Проведено аналіз наукових думок, щодо тлумачення змісту понять «публічна влада», «органи публічної влади. Виокремлено проблемні питання та запропоновано спосіб їх реалізації. У висновку автори підтримають заміну терміну з «державного» на «публічне» обвинувачення в усіх нормативно-правових актах нашої держави.

Ключові слова: обвинувачення, прокурор, державне обвинувачення, публічне обвинувачення, кримінальне провадження, підтримання обвинувачення в суді.

Постановка проблеми. З 30 вересня 2016 року набули чинності зміни до Конституції України, внесені Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року [1]. Так, пунктом 2 Закону Конституцію доповнено статтею 131-1, відповідно до якої в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

1) підтримання публічного обвинувачення в суді;

2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [2].

Слід звернути увагу, що серед функцій прокуратури особливого значення надано «підтриманню публічного обвинувачення в суді». Термін «публічне обвинувачення» є новим для українського законодавства та застосовується вперше, оскільки у Законі України «Про Прокуратуру» у статті 2 зазначено, що на прокуратуру покладено функцію «підтримання державного обвинувачення в суді» [3].

Тому проблема співвідношення термінів «державного» та «публічного» обвинувачення як функції прокуратури є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали питання публічного обвинувачення як функції прокурора варто назвати: Шульган І.І., Шумський Л.В., Ромашкін С.В., Дьомін Ю. та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. На даному етапі існує проблема, що полягає у суперечливому закріпленні за прокуратурою функції обвинувачення у Конституції та Законі України «Про прокуратуру», а саме як функції «державного» та «публічного» обвинувачення. Дана проблема є майже неосвітленою в літературі та потребує детального аналізу даних термінів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення єдиного підходу до значення функції «обвинувачення» прокуратури та її єдиного нормативно-правового закріплення. Тому, з огляду на мету були визначені наступні завдання: розкрити, проаналізувати та з'ясувати співвідношення термінів « обвинувачення», «публічне обвинувачення у суді» та «державне обвинувачення у суді» як основної функції прокуратури, зробити аналіз теоретичних положень щодо даного інституту та запропонувати однакове законодавче закріплення даної функції.

Виклад основного матеріалу. У сучасному кримінальному процесі поняття «обвинувачення» застосовується в багатьох значеннях: сторона, функція, вид процесуальної діяльності, засада судочинства, правовий інститут, елемент змагальності тощо. Вітчизняні науковці по-різному підходили до тлумачення даного терміна, однак найбільш широкого розповсюдження набув його поділ на обвинувачення в матеріально-правовому значенні та обвинувачення в процесуальному значенні.

Під обвинуваченням у матеріально-правовому значенні мається на увазі сукупність установлених у кримінальному провадженні й таких, що ставляться обвинуваченому у вину, суспільно небезпечних і протиправних фактів, що становлять сутність конкретного складу злочину. У процесуальному значенні обвинувачення розуміють як основану на законі процесуальну діяльність компетентних органів і осіб щодо викриття обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочину та обґрунтування його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження [4, с. 170].

Щодо законодавчого визначення вищезазначеного поняття, то у п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України термін обвинувачення закріплено у матеріально-правовому значенні як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом. У п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України міститься поняття «державне обвинувачення», що розглядає термін обвинувачення у процесуальному значенні, а саме як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [5].

Щодо міжнародного тлумачення,то низка міжнародних нормативно-правових актів передбачає саме публічне обвинувачення, яке відповідно здійснює публічний обвинувач. Наприклад, в Статуті Організації Об'єднаних Націй народи світу висловлюють, зокрема, свою рішучість створити умови, при яких можна дотримуватися справедливості, і проголошують однією зі своїх цілей здійснення міжнародного співробітництва в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основоположних свобод без дискримінації за

ознаками раси, статі або релігії, а в Загальні декларації прав людини зафіксовані принципи рівності перед законом, презумпція невинуватості і право на те, щоб справа була розглянута публічно з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [6, с.455].

Термін «публічне обвинувачення» законодавцем застосовано у зв'язку з євроінтеграційними процесами, що відбуваються в нашій державі, адже саме такий термін уживається в Рекомендаціях REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» від 6 жовтня 2000 року» [7, с. 20].

Як зазначає Ю. Дьомін публічне обвинувачення пов'язано з публічними правовідносинами, публічними органами влади [8, с. 20].

У перекладі з латинської «публічний» (publicus) означає суспільний, народний. Словник іншомовних слів трактує «публічний» як такий, що відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий, загальний, загальнодоступний. Тобто першочергово слово «публічний» означає не стільки «державний», скільки «суспільний». Держава є офіційним представником усього суспільства. І така форма державного правління, як республіка (respublica), в дослівному перекладі означає «суспільна справа». Проте суспільну владу жодним чином не можна ототожнювати з публічною, тим більше з державною. Державна влада є формою виявлення публічної влади. Звичайно, і публічна, і державна влада є владою в суспільстві, в цьому розумінні мають суспільний характер [8, с. 21].

Поняття «публічна влада» останнім часом часто використовується в науковій літературі. Проте серед науковців немає єдиного розуміння цього терміна, а їхні думки різняться щодо змісту й обсягу вказаного поняття.

Відповідно до ст. 5, народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Народ здійснює свою владу як безпосередньо, так і через органи державної влади й місцевого самоврядування [2]. У Конституції України чітко розмежовано дві системи органів публічної влади – органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Публічна влада може здійснюватись: безпосередньо народом чи територіальними громадами або через відповідні інституції, які називаються органами публічної влади. Ю. Дьомін вважає зрозумілим, що органи прокуратури як органи публічної влади, що здійснюють підтримання публічного обвинувачення, не можуть належати до органів місцевого самоврядування, але віднесення їх до кола органів публічної влади дещо розширює поняття «органи публічної влади» [8, с. 21].

Також слід розглянути, запропоновані аргументи інших вчених щодо вживання саме терміну «публічне обвинувачення».

П. Шумський відстоює позицію заміни терміна «державне обвинувачення» на «публічне обвинувачення», оскільки, виходячи з принципу презумпції невинуватості, до постановлення вироку (точніше, до вступу його у законну силу) обвинувачений, підсудний державою ще не обвинувачується і обвинувачуватись не може. А це обвинувачення формуються слідчим від його імені і тому має публічний, а ніяк не державний характер. Якщо справді визнати, що обвинувачення висуває не прокурор, а органи слідства і дізнання, то не слід забувати, що вони уповноважені на це державою і їхня діяльність, як і діяльність інших державних органів, має публічний характер. І вже зовсім не можна погодитись з тим, що суд при розгляді кримінальних справ здійснює так зване «судове обвинувачення». Судовий вирок, тим більше виправдувальний, є не актом обвинувачення, а актом здійснення правосуддя [9, с. 86].

С.В. Ромашкін погоджується з цією позицією, і зазначає, що суть питання полягає не стільки в тому, що прокурор як представник нагляду за законністю обвинувачення не повинен сам займатися цією діяльністю. Головне полягає в тому, що правосуддя в Україні здійснюється тільки судом. Звідси виходить принципове положення про те, що ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні злочину, а також бути підданий кримінальному покаранню інакше, як за вироком суду і у відповідності з законом, причому вирок є єдиним актом, що виноситься судом від імені держави. Тільки в ньому знаходить свій вираз ставлення держави до особи, що вчинила злочин. До вступу вироку в законну силу обвинувачений, підсудний державою ще не обвинувачується і обвинувачуватись не може. Розгляд справи в суді проводиться тільки відносно обвинувачених і в тих межах, в яких вони віддані до суду. А це обвинувачення сформулюється слідчим від його імені і тому носить публічний, а ніяк не державний характер. А тому і в судовому розгляді є публічне, а не державне обвинувачення [10].

Таким чином, ми підтримуємо дане твердження, оскільки це є логічним з позиції сутності самого явища та його головного призначення заміни терміну з «державного» на «публічне обвинувачення» у Конституції.

Тому органи прокуратури України, на нашу думку, необхідно віднести до органів публічної влади, так як вони виступають від імені держави та здійснюють покладені на них функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави. До того ж, можна зробити висновок, що поняття «публічне обвинувачення» є дещо ширшим від поняття «державне обвинувачення». Адже виходячи зі змісту, вкладеного в термін «публічний», можемо констатувати, що прокурор у кримінальному провадженні виступає тепер не тільки від імені держави, а й від імені всього суспільства (принаймні більшої його частини).

Проте дана думка породжує багато обґрунтованих питань. Зокрема, ми погоджуємося з Ю. Дьоміним, І.І. Шульганом, які у своїх наукових працях ставлять запитання: чи зобов'язаний прокурор як представник публічного органу влади підтримувати публічне обвинувачення у повному обсязі, якщо проти цього заперечує суспільство [11]? На нашу думку, дане питання є досить логічним, оскільки представляючи саме народ, суспільство в цілому, не можна «йти проти нього», а здійснюючи державне обвинувачення, думка держави виявлятиметься лише в чітко визначених законодавчих нормах. Друге проблемне питання це – як бути суду при ухваленні рішення згідно зі ст. 129-1 Конституції України від імені держави, а не від імені суспільства або

народу на підставі висунутого публічного, а не державного обвинувачення, тим самим звужуючи представницькі повноваження обвинувача, надані йому суспільством, а не державою?

І як бути з тим – якщо тепер суспільство, а не держава підтримує обвинувачення, то як бути з тим, що саме держава Україна може бути визнана відповідачем у будь-яких судах та нести відповідальність за порушення, створеними її органами, оскільки шкода, завдана незаконними діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, повинна відшкодовуватися за рахунок державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом.

Висновки. Згідно зі ст. 25 КПК України, публічність передбачена як одна із 22 засад кримінального провадження, яка полягає в правовому регулюванні повноважень прокурора та слідчого у кримінальному провадженні, їх відносин з іншими суб'єктами та судом, системи і порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, процедури винесення процесуальних рішень тощо.

Таким чином, заміну терміну з «державного» на «публічне обвинувачення» у Конституції України є обгрунтованою. У зв'язку з уживанням різних термінів у Конституції України та галузевих нормативно-правових актах щодо підтримання публічного (або державного) обвинувачення постають певні запитання, відповіді, які потребують правового вирішення. Отже, слід привести у відповідність до Конституції всі нормативно-правові акти, змінивши термін «державне обвинувачення» на «публічне обвинувачення».

Список літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254.
3. Закон України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.
4. Крайнікова О.В. Правова ґенеза підтримання обвинувачення в суді й суб'єкти її реалізації / О.В. Крайнікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – № 4. – С. 168-174.
5. Кримінально-процесуальній кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
6. Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / за заг. ред. О.А. Банчука. – К.: Атіка, 2012. – 624 с.
7. Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції: Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи, прийн. На 724-му засіданні заступників міністрів, від 6 жовтня 2000 року // Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / Центр політ.-прав. Реформування, Міжнародний фонд «Відродження»; за заг. ред О.А. Банчука. – К.: Атіка, 2012. – С. 18-48.
8. Дьомін Ю. Функціонування органів прокуратури в контексті конституційних змін / Ю. Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 20-28.
9. Шумський П.В. Прокуратура України [Текст]: навчальний посібник для студентів юрид. вузів та факультетів / П.В. Шумський. – К.: Вентурі, 1998. – 336 с.
10. Ромашкін С.В. Особливості підтримання державного обвинувачення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9042/56-59.pdf.
11. Шульган І.І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/6_2016/66.pdf.

Нанка А.А., Филимонова Ю.О.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПОНЯТИЕ ПУБЛИЧНОГО ОБВИНЕНИЯ КАК ФУНКЦИИ ПРОКУРАТУРЫ

Аннотация
В статье рассматриваются основные аспекты функции прокурора по законодательству Украины. Авторами анализируется положение Конституции Украины, Закона Украины «О прокуратуре», ЗУ «О внесении изменений в Конституцию Украины (относительно правосудия)» по понятиям «публичное» и «государственное» обвинения. Проведено детальный анализ научных мыслей, относительно толкования содержания понятий «публичная власть», «органы публичной власти». Выделены проблемные вопросы и предложен способ их реализации. В заключении авторы поддержат замену термина с «государственного» на «публичное» обвинения во всех нормативно-правовых актах нашего государства.

Ключевые слова: обвинение, прокурор, государственное обвинение, публичное обвинение, уголовное производство, поддержание обвинения в суде.

Nanka A.O., Filimonova J.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE CONCEPT OF PUBLIC PROSECUTION AS A FUNCTION OF PUBLIC PROSECUTION SERVICE

Summary
The article discusses the main aspects of the function of the prosecutor under the laws of Ukraine. The authors analyze the provision of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", the Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)" on the concepts of "public" and "state" charges. A detailed analysis of scientific thoughts, regarding the interpretation of the content of the concepts "public authority", "public authorities" has been carried out. Highlighted issues and proposed a way to implement them. In conclusion, the authors will support the replacement of the term from "state" to "public" accusations of all the regulatory legal acts of our state.
Keywords: prosecution, prosecutor, public prosecution, public prosecution, criminal proceedings, maintenance of the prosecution in court.

УДК 349.22

ОЦІНКА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Полухтович Т.Г., Піменова О.О.
Луцький національний технічний університет

У статті дається правова оцінка професіоналізму працівника, ділових якостей суб'єкта праці, що є очевидним при порівнянні повноважень роботодавця і працівника в сучасних умовах управління персоналом, поверхневому регулюванні даного питання на державному й законодавчому рівнях, викликаючи справедливу критику фахівців. Виходячи з мети і завдань дослідження, нами спрямовані теоретичні й практичні висновки, що вбачаються доцільними та актуальними.
Ключові слова: професіоналізм, ділові якості, кваліфікація, компетентність, трудові права, КЗпП України, трудовий договір, роботодавець, працівник.

Постановка проблеми. Оцінка професійності працівника виступає як усвідомлення людиною свого місця в суспільстві, особистої участі в розвитку і зміцненні демократії, верховенства права, економічного зростання у власній державі. Одне з ключових питань сьогодення, чи спрямовуються державницькі інтереси в Україні на сталий розвиток економічних, політичних та інших відносин на засадах права й демократії та в цілому на інтелектуалізацію матеріального і нематеріального виробництва. Важливою стороною відповіді мала б бути пріоритетність законності й професіоналізму, а не навпаки, у різних сферах господарювання. Не тільки особисті, а й професійні якості особи постають вирішальними перед кардинальним оновленням держави. Розвиток людського потенціалу та його складової – ділових якостей – це не інструмент для самозбагачення, самореалізації, задоволення своїх амбіцій, а професійна сфера людини, яка впливає на високі показники у будь-якій діяльності.

Поряд з існуючою тенденцією переосмислення у вітчизняній науці пріоритетної ролі ділових якостей працівника, на практиці зміни на користь суспільству відбуваються повільно. Очікувані результати носять фрагментарний, а не комплексний характер, хоча держава і розуміє, що активізація інвестицій в людські ресурси в майбутньому характеризуватиме її якість у рейтингу з іншими країнами. В українських реаліях зазначимо також важливість взаємодії держави з усіма суб'єктами права, які принесуть користь професійністю своїх дій у розбудові громадянського суспільства.

При виконанні трудових обов'язків дуже часто в Україні зустрічаються випадки ігнорування посадовими особами ділових якостей працівника, що породжує недовіру до діяльності державних органів. Не створюються передумови для справедливого і незалежного суду, гарантованого вирішення будь-якої справи у суді за законом і справедливістю. З огляду на це, не можна йти до Європи без набуття нових стандартів якості професійного управління і діяльності закріплених на законодавчому рівні. У зв'язку з цим постає актуальність обраної теми, вибору об'єкта і предмета дослідження оцінки ділових якостей працівника.

Аналіз останніх досліджень. Питання професіоналізму у трудовій діяльності аналізуються нами у власних публікаціях, як: Полухтович Т., Піменова О. Ділові якості працівника: правовий аналіз / Т. Полухтович, О. Піменова // Науковий журнал «Virtus» (Міжнародний стандартний серійний номер ISSN 2410–4388), включений до науково-метричних баз даних Scientific Indexing Services (USA). – № 20. – 2018. – С. 163-168; Polukhtovych T.G., Pimenova O.O. Socio-legal research of competencies in a context of human development // T.G. Polukhtovych, O.O. Pimenova / collective monograph European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 2. Sandomierz: Izdevnieciba "Baltija Publishing" 2018.– P. 281-301; Полухтович Т., Піменова О. До питання оцінки ділових якостей працівника / Т. Полухтович, О. Піменова // Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», 23 лютого 2017 року (Міжнародний класифікатор ISBN 978–617–7264–37–7). – Київ, 2017. – С. 92-94.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При укладенні трудового договору законодавчо закріпити перевірку оцінки професіоналізму, ділових якостей працівника у майбутній трудовій діяльності. Зазначимо, що на багатьох підприємствах сьогодні відсутні технології їх перевірки. Більшість роботодавців не мають знань про сучасні методи оцінки, окрім, як тестування і співбесіди. А саме оцінка ділових якостей працівника орієнтує на додаткове навчання, заохочує до професійного зростання і приводить у відповідність кваліфікаційний рівень персоналу.

Мета статті. Комплексно дослідити професіоналізм працівника у взаємозв'язку з виробничою діяльністю і результатами праці. **Завдання:** з'ясувати сутність понять: «професійність», «ділові якості», «кваліфікація», «компетентність» з правового і соціологічного погляду, розкрити їхню пріоритетність в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених; розглянути конкретні положення чинних Кодексів України, у яких зазначаються ділові якості як професійно важливі.

Виклад основного матеріалу. Дискусійним залишається питання виділення такої групи якостей людини як професійні та їх співвідношення з діловими якостями. Ускладнює його розв'язання часте вживання у трудовому законодавстві названих понять за відсутності визначень та існування різних точок зору щодо їх співвідношення в науковій літературі. У дослідженні вказаної

проблематики в доктрині трудового права і законодавства склалися наступні підходи) [1, с. 83].

По-перше, для позначення необхідних для роботи якостей особистості вживається поняття «ділові (професійні) якості» чи «професійно-ділові якості» (ч. 3 ст. 207 проекту ТК № 2902, ч. 3 ст. 196 проекту ТК № 1658). Дані поняття ототожнюються. По-друге, одне поняття включає інше чи навпаки. Тобто, «ділові якості» визначаються через поняття «професійні якості» або професійні якості, серед іншого, включають в себе ділові якості. До прихильників такої позиції можна віднести: С. Гуцу, Н. Лукашеву, О. Сєропян, А. Манжул, А. Мовчан [1, с. 84]. Третя позиція полягає у тому, що «ділові якості» і «професійні якості» є різними за змістом і включають окремі набори властивостей людини та можуть використовуватися особою в різних сферах життєдіяльності (ч. 1 ст. 60 проекту ТК № 2902, ст. 9 Закону України «Про дипломатичну службу») [1, с. 84]. З огляду на четверту позицію, деякі автори взагалі не виділяють в окрему характеристику працівника професійні або ділові якості (В.І. Курилов, Ю.П. Битяк, Л.І. Скібіцька) [1, с. 84].

Загальновживане поняття професійні якості може використовуватись, перш за все, щоб відрізнити особу однієї професії від іншої або ж його категоріальний аналіз розкриває професіоналізм людини. Як слушно зазначалось раніше, професійні якості, у новому розумінні, нерідко ототожнюють з поняттями кваліфікація, компетентність, ділові якості, тобто із оволодінням особою професійними знаннями, навичками і досвідом роботи. На нашу думку, не слід плутати поняття якості особи та знання, вміння, якими вона володіє. Тому поняття професійні якості більш коректно замінити словосполученням «ділові якості» і надати самостійного змісту. Коли для освоєння професії працівником чи отримання роботи внутрішніми документами підприємства, самим роботодавцем,висуваються вимоги щодо наявності в особи конкретних якостей, останні можна назвати «діловими». Ділові якості включатимуть моральні, особистісні, професійні якості людини, які в даний час затребувані конкретною професією і які повинні відповідати вимогам, встановленим до претендента на вакансію за даною спеціальністю. Тобто, звичайні якості людини (почуття такту, виховання, справедливість, дисциплінованість) визнаються діловими за умови, якщо їх наявність в особи дозволить оволодіти конкретною професією. Наприклад, для медичного працівника в оцінку ділових якостей входять: оперативність прийняття рішення, здатність знаходити підхід у спілкуванні з кожним пацієнтом; людяність, доброта, співпереживання [1, с. 84].

На нашу думку, структурними елементами ділових якостей працівника є кваліфікація і компетентність. Вважаємо, що для приведення у відповідність понятійного апарату трудового права України необхідно внести зміни до законодавства про працю, замінивши «професійні якості» поняттям «ділові», конкретизувати зміст для визначення відповідності особи виконуваній роботі за єдиними критеріями.

Основні трудові права працівників закріплено в ст. 36, 43, 46 Конституції України та в ч. 1 ст. 2 КЗпП. Це – право на працю, право на вільний вибір професії, роду занять і діяльності, право на підвищення трудової кваліфікації, право на здорові і безпечні умови праці, право на участь в управлінні підприємством та ін. [2]. Укладення трудового договору з працівником це– право, а не обов'язок роботодавця. Важливою умовою є згода сторін. У той же час трудовий договір передбачає спеціальні гарантії, які забезпечують інтереси кожної сторони. Зокрема, для працівника такими гарантіями є врахування роботодавцем його ділових якостей. З іншого боку, ст. 22 КЗпП України забороняє необґрунтовану відмову в прийнятті на роботу [3]. «Відповідно до Конституції України будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлених прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається. Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров‘я працівника можуть встановлюватись законодавством України» [3, ст. 22]. Це – одна з гарантій реалізації свободи укладення трудового договору. Зазначимо, що ст. 22 КЗпП не дає чіткого уявлення, що слід розуміти під необґрунтованою відмовою. Для цього роботодавцю необхідні правові способи перевірки та оцінки ділових якостей претендентів. Обґрунтованою, на практиці, є відмова у прийнятті на роботу через недостатній рівень професійної підготовки, відсутність ділових якостей, досвіду роботи.

Здатність фізичної особи виконувати ту чи іншу трудову функцію не завжди проявляється при укладенні трудового договору, навіть при наявності професійних здібностей, освіти, з урахуванням суспільних потреб. Сьогодні науковці в галузі трудового права говорять про необхідність встановлення критеріїв, які б регулювалися юридично та за якими можна визначати ділові якості працівника, так як на багатьох підприємствах затверджуються «власні» процедури прийому на роботу і набуває правового характеру регулювання оцінки ділових якостей працівника.

Виокремимо у даній процедурі такі етапи, як: ознайомлення та вивчення документів; збір інформації про кандидата на посаду; співбесіда і виконання тестових завдань. Відповідно до частини 3 статті 340 проекту ТКУ тестування проводиться для визначення рівня спеціальних знань, як: підприємницького, менеджерського і творчого потенціалу, фахового розвитку, комунікативних даних, спроможності працювати в колективі, культурної відкритості; співбесіда – з метою оцінки фахової зрілості спеціаліста, рівня економічних і управлінських знань, а також розуміння цілей і завдань перепідготовки,можливостей використання отриманих знань для розв'язання проблем виробництва [4].

Як було зазначено, при укладенні трудового договору процедура перевірки і оцінки професійних якостей працівника не передбачена законодавством, проте, і не заборонена, тому роботодавець, по суті, проводить перевірку ділових якостей на підставі документів і співбесіди. На нашу думку, зміст конкурсного відбору має бути викладеним в нормативно-правовому акті

або ж у положенні організації. Термін «положення організації» в юридичній практиці має значення установчого документа та внутрішнього акта організації. У юридичному словнику читаємо наступне трактування «положення» як «форми підзаконного нормативно-правового акта переважно організаційно-установчого або управлінського характеру. Є зведенням або зібранням правил у певній галузі державного, суспільного і господарського життя» [5, с. 643]. Дане положення характерне для органів державної і муніципальної служби.

Кодекс законів про працю України містить статті, зокрема, ст. 29, ст. 141 тощо, які визначають права і обов'язки власника або уповноваженого ним органу. Так, текст статті 141 КЗпП України «Обов'язки власника або уповноваженого ним органу» не дає підстав вважати, що ця норма є універсальною, хоча передбачає «правильну організацію праці працівників, створення належних умов для зростання продуктивності праці, забезпечення трудової і виробничої дисципліни, неухильне додержання законодавства і правил охорони праці власником або уповноваженим ним органом» [3].

Відповідно до ст. 140 КЗпП України трудова дисципліна забезпечується, окрім створення необхідних організаційних та економічних умов, свідомого ставлення до роботи, методами переконання, виховання і заохочення. В обов'язки власника, можна сказати, у ст. 141 КЗпП також входять умови, згадані вище, але додається обов'язок неухильно додержуватись законодавства про працю і правил охорони праці, що базується на конституційному принципі верховенства права і обов'язку неухильно додержуватися Конституції та законів України. Варто визнати цей недолік законодавчого регулювання. Сподіваємось, він буде виправлений із прийняттям нового Трудового кодексу України, у ст. 25 проекту якого містяться основні обов'язки роботодавця.

Згідно проекту ТКУ суб'єктами трудових відносин є фізична особа – роботодавець, уповноважені представники і органи управління юридичної особи (організації) визначені цим кодексом, її установчих документів та нормативних актів (ст. 19) [4]. Проте, ні в одному положенні чи документі, що має статутний характер, не містяться етапи проходження процедури прийому на роботу. При необхідності затвердження процедури працевлаштування на визначені посади видається окремий нормативний правовий акт. Таким чином, у «традиційних» роботодавців не має можливості за допомогою правових норм визначити способи перевірки ділових якостей кандидата. Оновлений нормативно-правовий матеріал про порядок прийому на роботу недосконалий і залишається прогалиною в трудовому праві. Буденне розуміння конкурсу відбувається через заяву суб'єкта, який шукає роботу, конкурсний відбір, оформлення працівника наказом чи розпорядженням роботодавця та укладання з ним трудового договору.

Все ж позитивна динаміка на рівні законотворчості спостерігається. Це, насамперед, зміни правових норм в забезпеченні належної регламентації процедури працевлаштування у роботодавця. Наголошується на розширенні його прав в частині перевірки і оцінки ділових якостей працівника, також механізму захисту суб'єктів трудових відносин.

В Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 р. № 1774–УІІІ йдеться про необхідність розробки і подальшого введення стандартів професій [6]. Згідно статті 96 КЗпП України тарифна система включає професійні стандарти або кваліфікаційні характеристики професій працівників. Позитивна тенденція впровадження професійних стандартів дозволить визначати кваліфікаційні та спеціальні знання працівників, їх завдання, обов'язки та спеціалізацію, також оцінити ділові якості; орієнтувати на самовдосконалення через постійне навчання, інноваційну діяльність, інформатизацію. «Порядок розроблення та затвердження професійних стандартів визначається Кабінетом Міністрів України. Порядок розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері праці та соціальної політики» [3].

Це зумовлено високою конкуренцією на ринку праці й необхідністю в підготовці висококваліфікованих співробітників. Таким чином, у роботодавця будуть правомірно визначатись критерії кваліфікації. Однак, вивчення даного питання щодо розробки професійних стандартів вносить певні сумніви у можливості звичайного роботодавця, при відсутності профспілки, розробити й запровадити професійний стандарт. Вважаємо за доцільне надати право роботодавцю самостійно визначати порядок прийому на роботу; коло посад, спеціальностей, робіт; порядок перевірки і критерії оцінки ділових якостей працівників у актах локального характеру.

Висновки і пропозиції. Опрацювавши правові джерела, законодавство України, наукові праці вчених,ми проаналізували сутність і значення професіоналізму працівників, вплив ділових якостей при виконанні трудових обов'язків і можемо констатувати наступне: при відсутності законодавчого визначення поняття «ділові якості працівника» пропонуємо авторське визначення терміна.

Ділові якості працівника – це професійно-кваліфікаційні: професійні знання, рівень освіти, спеціальність, кваліфікація тощо,особистісні і моральні якості необхідні для визначення відповідності особи виконуваній роботі за єдиними критеріями та ефективного існування трудових правовідносин.

На нашу думку, невід'ємною складовою виступають професійні знання, які повною мірою впливають на саморозвиток особи, регулюють трудову активність, передусім, у самій сфері праці, в трудовій мобільності, у відносинах конкуренції, співробітництва між суб'єктами економічної сфери.

Виходячи з розуміння того, що ділові якості працівника – є не тільки визначення його професійних рис, а й особистісних теж, вважаємо, що в проекті ТКУ має бути закріплене чітке визначення даного поняття і встановлений перелік професійних, особистісних, моральних критеріїв оцінки ділових якостей. В свою чергу, за наявності такого правового положення не ускладнюва-

тиметься юридичний факт прийняття працівника на роботу чи управлінського рішення роботодавця припинити з ним трудовий договір. Недостатня конкретизованість є недоліком правового регулювання ділових якостей працівника, тому доцільно в проекті Трудового Кодексу України чітко передбачити зміст даного положення, що уможливить отримання достовірної інформації в оцінці ділових якостей суб'єкта трудових відносин. У редакції окремої статті викласти положення про порядок затвердження переліку способів оцінювання працівників на професійному рівні.

Список літератури:

1. Залевська О.А. Професійні характеристики працівника: поняття, зміст та значення / О.А. Залевська // Право і суспільство. – 2015. – № 4 (ч. 2). – С. 80-86.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: чинне законодавство станом на 4 березня 2014 р. (Відповідає офіц. тексту). – К., 2014. – 88 с.
3. Кодекс законів про працю України: чинне законодавство із змінами та допов. на 18 січня 2017 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2017. – 98 с.
4. Проект Трудового кодексу України: за станом на 13 грудня 2007 р. // Верховна Рада України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/project/740.html.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [голов. редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3: К-М. 792 с.: іл. (Т. 4: П-С. С. 643).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України:Закон України від 06.12.2016 р. № 1774–УІІІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774–19.

Полухтович Т.Г., Пименова О.О.
Луцкий национальный технический университет

ОЦЕНКА ПРОФЕССИОНАЛИЗМА В ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье дается правовая оценка профессионализма работника, деловых качеств субъекта труда, что является очевидным при сравнении полномочий работодателя и работника в современных условиях управления персоналом, поверхностном регулировании данного вопроса на государственном и законодательном уровнях, вызывая справедливую критику у специалистов. Выходя из поставленной цели и заданий исследования, нами направлены теоретические и практические выводы, которые есть целесообразными и актуальными.
Ключевые слова: профессионализм, деловые качества, квалификация, компетентность, трудовые права, законодательство Украины, трудовой договор, работодатель, работник.

Polukhtovych T.G., Pimenova O.O.
Lutsk National Technical University

THE ASSESSMENT OF PROFESSIONALISM IN THE LABOR ACTIVITY

Summary
The article presents a scientific research of the development of human potential in terms of world globalization. The necessity for such a research primarily stems from the change of main qualities of a modern employee. Innovation capacities and meeting modern requirements, such as effective work organization and showing ability to express oneself and fulfill one's potential, are becoming the most important personal qualities. Professionalization concerns all the categories of employees: workers, specialists and general managers of enterprises, institutions and organizations. It is not unexpected that the appraisal of their performance and professionalism is different.
Keywords: professionalism qualities, qualifications, competencies, labor law, legislation of Ukraine, employment contract, employer, person.

УДК 349.22

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА УГОДОЮ СТОРІН

Сидоренко А.С., Микитенко Д.О., Чирвон О.С.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена вивченню особливостей розірвання трудового договору за угодою сторін. Ґрунтовно досліджена специфіка припинення трудового договору за діючим вітчизняним законодавством про працю України. Проаналізовано положення проекту Трудового кодексу України стосовно припинення трудового договору за згодою сторін. На основі вивчення законодавства та правозастосовної практики виявлено найбільш характерні проблеми для даної сфери. Внесено пропозиції стосовно удосконалення положень проекту Трудового кодексу України, предметом регулювання яких є питання розірвання трудового договору за згодою сторін.

Ключові слова: трудовий договір, трудові відносини, припинення трудового договору, угода сторін, розірвання трудового договору.

Постановка проблеми. Вивчення проблем, пов'язаних з припиненням трудового договору, підставами його припинення завжди викликали інтерес вчених і фахівців у галузі трудового права. Низка складних питань виникає на практиці. Багато в чому це обумовлене його значущістю – трудовий договір є не лише підставою виникнення специфічних за своєю суттю трудових правовідносин, а й виступає єдиним індивідуально-договірним джерелом їх регулювання.

Питання розірвання трудового договору з кожним конкретним працівником є дуже серйозним, оскільки веде до припинення трудових відносин, трудової діяльності, а відповідно, неможливості у подальшому отримання заробітної плати тощо. Трудова діяльність є найважливішим елементом життя людини і громадянина, робоче місце є для більшості громадян засобом забезпечення життя, фінансового благополуччя, соціалізації, культурного розвитку і виховання. Тому вихід на пенсію, перехід на нове місце, звільнення регулюються нормами закону з метою захисту інтересів, як працівника, так і роботодавця.

Беручи до уваги, що зазвичай працівник вважається стороною слабкою, залежною від роботодавця, то норми закону встановлюють вичерпний перелік підстав, за якими можливе розірвання трудового договору. Однак потрібно враховувати, що як працівник, так і роботодавець можуть бути сумлінними і недобросовісними, і закон повинен захищати інтереси обох сторін договору.

Враховуючи викладене, необхідно дотримуватися балансу інтересів сторін трудового договору: працівник повинен бути впевненим, що не буде звільнений безпідставно, незаконно, а роботодавець, приймаючи в штат людину, має бути зацікавлений, перш за все, в належному виконанні покладених на нього обов'язків.

Кодексом законів про працю України (надалі – КЗпП України) регламентовані загальні підстави припинення трудового договору. Серед різних підстав, передбачається також і припинення трудового договору за угодою сторін (п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України) [1, с. 375].

Вказана підстава звільнення довгий час вважалася однією з найменш «проблемних» для сторін трудового договору і «оптимальних» для роботодавця. Однак новітня правозастосовна практика показує, що і ця підстава припинення трудового договору може викликати певні труднощі та несприятливі наслідки для сторін трудових правовідносин.

Враховуючи зазначене, а також у зв'язку з відсутністю узгодженої позиції серед учених відносно питань припинення трудового договору за вказаною підставою, комплексний аналіз обраної теми є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно припинення трудового договору розглядали ряд учених, серед яких: М.Д. Бойко, В.С. Венедиктов, М.М. Грекова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, Б.А. Римар, Г.І. Чанишева, О.О. Чумак, В.Р. Шилюк, О.М. Ярошенко, О.А. Яковлєв та ін. Незважаючи на викладене, така підстава припинення трудового договору як угода сторін, не знайшла свого всебічного висвітлення.

Метою статті є комплексний аналіз проблемних питань припинення трудового договору за угодою сторін та розробка пропозицій відносно вдосконалення діючого вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній правозастосовній практиці однією з найбільш розповсюджених підстав для припинення трудового договору є – угода сторін. Сторонам трудового договору є вигідним те, що останній може бути припинений у будь-який погоджений час. Проте, не зважаючи на ніби то, очевидну простоту, у даної процедури існує безліч проблемних практичних аспектів, що обумовлює низку негативних наслідків.

Як зазначив І.Я. Кисельов, угода сторін – формулювання, яке має нейтральний характер, і в якоюсь мірою приховує справжні причини припинення трудового договору [10, с. 141].

Примітним є той факт, що в ст. 36 КЗпП України міститься тільки одне речення стосовно припинення договору за угодою сторін, що сприяє, в першу чергу, незахищеності працівників. Варто зазначити, що ст. 81 проекту Трудового кодексу України (далі – проект ТК України) від 28.12.2014 року [2] закріплено право на розірвання трудового договору в будь-який час за домовленістю між працівником і роботодавцем. При цьому, проект ТК України також не регламентує умови, терміни та механізм припинення трудових відносин за вказаною підставою.

М.М. Грекова виокремлює наступні ознаки, яким має відповідати угода сторін, зокрема: вільний прояв волі (внутрішнього бажання) сторін на припинення трудових відносин; виявом свободи укладення трудового договору є прояв ініціативи з приводу його припинення, тобто дія, яка спрямована на досягнення правового результату. У випадку виявлення працівником ініціативи відносно припинення трудового договору за угодою сторін, останній має надати викладену в письмовій формі заяву, у якій зазначається не тільки намір про звільнення з роботи за п. 1 ст. 36 КЗпП, а й бажана дата такого звільнення. У разі досягнення сторонами домовленості стосовно припинення трудового договору саме за п. 1 ст. 36 КЗпП, та обставина, хто саме став її ініціатором, не має значення. При цьому, при наданні згоди другою стороною, презюмується, що працівник та роботодавець дійшли згоди про припинення трудового договору, і працівник у визначений сторонами термін підлягає звільненню з роботи [9, с. 15-16].

У КЗпП України не врегульовано порядок оформлення спільного волевиявлення сторін трудового договору на його припинення. Одні роботодавці обмежуються заявою працівника про розірвання трудового договору за угодою сторін, інші, крім того, оформляють письмову угоду про припинення трудового договору.

Треба враховувати, що суди при розгляді трудових спорів визнають належним підтвердженням взаємного волевиявлення сторін як заяву працівника про звільнення за угодою сторін з резолюцією керівника про надання згоди на таке звільнення [4], так і письмову угоду працівника і роботодавця про розірвання трудового договору [5].

Удосконалюючи вітчизняне законодавство про працю, необхідно врегулювати в КЗпП України процедурні аспекти узгодження волі сторін, передбачити обов'язкове складання письмової угоди про припинення трудового договору, визначити її зміст. Зміну умов розірвання трудового договору за угодою сторін, також доцільно оформляти письмово.

Законодавець не вказує будь-яких фактів та умов, які можуть бути покладені в основу угоди сторін.

На думку В.Р. Шилюк, угода між працівником та роботодавцем має містити наступні умови: наявність спільного волевиявлення сторін трудового договору відносно його припинення; відсутність взаємних претензій сторін трудового договору; відсутність обов'язків сторін з приводу виконання певних процесуальних дій (попередження; обов'язок стосовно працевлаштування працівника; надання згоди на звільнення виборним органом первинної профспілкової організації тощо); відсутність обов'язку роботодавця відносно виплати працівникові вихідної допомоги. При цьому, автор вказує на необов'язковість додержання сторонами письмової форми означеної угоди [11, с. 121].

До умов, які в імперативному порядку повинні бути включені до угоди сторін про припинення трудового договору, належать: спільна згода та умови припинення трудового договору, підстави анулювання угоди, строки припинення трудового договору.

Досягнення домовленості про припинення трудового договору на основі добровільної угоди його сторін допускає можливість анулювання такої домовленості виключно шляхом узгодженого волевиявлення працівника і роботодавця, що виключає вчинення як працівником, так і роботодавцем довільних односторонніх дій, спрямованих на відмову від раніше досягнутої угоди. Викладене сприятиме забезпеченню балансу інтересів сторін трудового договору і не вважатиметься порушенням конституційних прав працівника.

При цьому, доцільним буде передбачити на законодавчому рівні можливість односторонньої відмови від досягнутої з роботодавцем домовленості про розірвання трудового договору жінкою з огляду на наявність у неї вагітності, про яку на той момент вона не знала. У даному випадку угода сторін про розірвання трудового договору втрачає свою дію через відсутність на це волевиявлення працівника. Інакше, може мати місце припинення трудового договору не за угодою сторін, а за ініціативою роботодавця, порушуючи заборону, передбачену ст. 184 КЗпП України [1, с. 375].

Отже, гарантія у вигляді заборони звільнення вагітної жінки за ініціативою роботодавця, передбачена ст. 184 КЗпП України, фактично підлягає застосуванню і до відносин, що виникають при розірванні трудового договору та за угодою сторін (п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України).

З огляду на зазначене, при звільненні жінок за угодою сторін виникає вірогідність скасування звільнення з вищезгаданих причин, що породжує невизначеність при застосуванні норм трудового права. Відповідно, якщо роботодавець звільнить співробітницю, яка, не знаючи про свою вагітність, підписала угоду про розірвання трудового договору, а, дізнавшись про вагітність, відмовилася від нього, таке звільнення має визнаватися незаконним.

У той же час в інших випадках, коли звільнення за угодою сторін з боку працівника вимушене, наприклад, в зв'язку із загрозою звільнення за винні дії працівника, притягнення працівника до адміністративної або кримінальної відповідальності, таке звільнення може визнаватися правомірним, так як роботодавець не надасть згоди на відгук заяви про звільнення працівника.

З питання припинення трудових договорів за угодою сторін (п. 1 ст. 36 КЗпП) Верховний Суд України в постанові від 26.10.2016 року по справі № 404/3049/15-ц [6] виклав власну правову позицію. Суть справи полягала в можливості анулювання попередньо досягнутої домовленості відносно такого припинення. Не дивлячись на те, що відповідно до наявної практики вирішення аналогічних спорів та відповідно до п. 8 постанови Пленуму ВСУ, анулювання вищевказаної домовленості може мати місце тільки за наявності взаємної згоди на це роботодавця і працівника, ВСУ зобов'язав суд першої інстанції вжити додаткових заходів стосовно підтвердження дійсного волевиявлення сторін.

У справі, що розглядалася, сторони оформили припинення трудового договору за п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України письмовою заявою працівника, завізованою уповноваженим органом. Як стверджував працівник під час написання заяви, на нього здійснювався тиск. Враховуючи те, що відповідна заява підписана власноручно праців-

ником, проте, передана працедавцю іншою особою упродовж тимчасової непрацездатності працівника, ВСУ вказав на необхідність підтвердження реального волевиявлення сторін трудового договору щодо його припинення за п. 1 ст. 36 КЗпП України.

Так, відповідно до правового висновку ВСУ, суди, під час розгляду позовних вимог з приводу оскарження наказу про припинення трудового договору за п. 1 ст. 36 КЗпП України [1, с. 375], мають встановлювати: чи мала місце реальна домовленість сторін про припинення трудового договору за спільною згодою; факт наявності волевиявлення працівника на припинення трудового договору під час видачі наказу про звільнення; наявність заяв працівника про анулювання попередньої домовленості сторін про припинення договору за угодою сторін.

Вказана правова позиція ВСУ направлена на ліквідацію практики припинення трудових договорів за угодою сторін за відсутності оформленої угоди у вигляді окремого цілісного документа, а лише на підставі заяви працівника з посиланням на п. 1 ст. 36 КЗпП.

Отже, з метою гарантування власних інтересів та унеможливлення оскарження звільнення роботодавцям варто додержуватися умови стосовно письмової форми угоди про припинення трудових відносин, із якої чітко вбачатиметься наявність дійсного волевиявлення і працівника, і роботодавця.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» № 9 від 06.11.1992 року (надалі – постанова Пленуму ВСУ) [3] встановлено, що за домовленості між працівником і роботодавцем про припинення трудового договору за п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України (за угодою сторін) договір припиняється у строк, обумовлений сторонами.

Незалежно від наявності згоди, на роботодавця покладається обов'язок звільнити працівника після закінчення обумовленого терміну, якщо упродовж зазначеного періоду не мала місце одна з наступних подій: працівник передумав звільнятися і відкликав власну заяву, проявивши тим свою волю; після завершення терміну попередження працівник і роботодавець виявили намір продовжити дію трудового договору (потрібне їх спільне волевиявлення); працівника звільнено за іншою підставою (потрібна або воля роботодавця, або об'єктивні обставини, не залежні від волі сторін).

Ні грошова заборгованість, ні несвоєчасна здача будь-яких матеріальних цінностей, ні якісь інші причини не можуть служити приводом для затримки працівника. Проте, у роботодавця є право всі матеріальні претензії до звільненого працівникові реалізувати в судовому порядку після звільнення працівника.

У даному контексті, актуальним є питання стосовно виплати працівнику вихідної допомоги. Необхідно зауважити, що згідно діючого законодавства працівник не має права на одержання вихідної допомоги у випадку його звільнення за угодою сторін, що знаходить своє підтвердження в матеріалах судової практики [7]. Проте, деякі суди задовольняють позовні вимоги стосовно виплати вихідної допомоги у випадку припинення трудового договору за п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України [8].

Викладене є недоліком законодавства. Сторони трудового договору можуть встановлювати додаткові підстави виплати вихідної допомоги і визначати їх розміри, однак розмір такої компенсації повинен бути економічно обґрунтований, не повинен перевищувати виплат, які надавалися б працівнику при його скороченні.

Вважаємо, що виплата вихідної допомоги працівникові за вказаних обставин може проводитися та вважатися законною за наявності сукупності факторів:

1) виплата такої вихідної допомоги обумовлена трудовим договором, тобто сторони погодили дане положення до моменту розірвання трудового договору;

2) виплата такої вихідної допомоги встановлена системами заробітної плати, діючими у роботодавця;

3) якщо розмір вихідної допомоги є розумним.

Під час ухвалення рішення про розмір компенсації слід враховувати фактичні обставини справи, наприклад, тривалість періоду роботи звільненої особи, час, що залишився до припинення дії трудового договору, трансформацію строкового трудового договору в трудовий договір, укладений на необумовлений строк, розмір сум (оплати праці), які працівник міг би отримати, продовжуючи працювати на посаді, додаткові витрати, які він може понести в результаті припинення трудового договору.

Отже, правозастосовна практика судів у справах, пов'язаних з розірванням трудового договору за угодою сторін, не позбавлена суб'єктивізму.

Актуальні закономірності судової практики, пов'язані з виплатою вихідної допомоги у випадку розірвання трудового договору за угодою сторін, в більшій мірі не на стороні працівника, який часто ухвалює рішення про таке звільнення виключно з економічних мотивів – через розмір компенсації, на яку розраховує при звільненні.

Важливо, що визнання судами виплати компенсації неправомірною не може слугувати підставою для визнання звільнення за п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України незаконним і, відповідно, поновлення працівника на роботі. З огляду на це, працівник позбавляється того, на що розраховував при звільненні, істотно порушує його права та законні інтереси.

При цьому, роботодавець, користуючись низькою правовою культурою працівника і незнанням вимог до виплати вихідної допомоги, може навмисно зловживати своїм правом, вказуючи в угоді про розірвання трудового договору значну суму компенсації, що сприяє отриманню згоди на звільнення від працівника, заздалегідь плануючи, що вона не буде виплачена, або буде виплачена в істотно меншому розмірі.

У теперішній час, розповсюдженими є випадки звільнення працівника за власним бажанням (ст. 38 КЗпП України [1, с. 375]), проте оформленим як припинення трудового договору за угодою сторін, що, у свою чергу, актуалізує питання розмежування вказаних підстав розірвання трудового договору.

Згідно зі ст. 38 КЗпП України [1, с. 375], працівник наділений правом розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, заздалегідь повідомивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні.

Основною відмінністю між вказаними підставами припинення трудових правовідносин є те, що ініціатива працівника на припинення трудового договору у формі заяви (ст. 38 КЗпП України) є простим юридичним фактом, тобто дійсною життєвою обставиною, яка на підставі правових норм, обумовлює настання юридичних наслідків у сфері трудових і безпосередньо пов'язаних з ними відносин.

Проте, угода сторін про припинення трудового договору (п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України) не є простим юридичним складом, тобто сукупністю норм права, які спричиняють настання юридичних наслідків. Юридичний склад включає сукупність юридичних фактів, до яких належать спільна угода сторін і оформлене у вигляді наказу (розпорядження) волевиявлення роботодавця про розірвання трудового договору.

Отже, припиненню трудового договору за угодою сторін, властива наявність взаємного волевиявлення сторін трудового договору стосовно припинення дії трудових відносин, якого не має у разі звільнення з ініціативи працівника.

Враховуючи зазначене, угода сторін як підстава припинення трудового договору підлягає застосуванню за наявності спільного волевиявлення сторін, направленого на його розірвання. У разі недосягнення відповідної угоди, хто виступав ініціатором припинення трудового договору, істотної ролі не відіграє. Припинення трудового договору за означеною підставою підтверджує, що сторони досягли певної домовленості, по-перше, про безпосередньо факт звільнення, по-друге, про чітко визначену дату звільнення, по-третє, про припинення договору саме за угодою сторін, тобто на підставі п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України.

Висновки та пропозиції. На підставі здійсненого дослідження, встановлено, що у ході практичного застосування положень п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП України існує ряд проблем, оскільки вказана підстава припинення трудового договору чітко не регламентована діючим законодавством. Враховуючи зазначене, пропонується в діючому КЗпП України деталізувати процедуру припинення трудового договору за угодою сторін з метою забезпечення належного захисту прав та законних інтересів сторін трудового договору та гарантування однозначної судової практики.

Доцільним є закріплення в імперативному порядку обов'язку працівника та роботодавця оформлювати письмовий документ про розірвання трудового договору за угодою сторін, у якій повинні бути обумовлені наступні питання: спільна згода та умови припинення трудового договору, підстави анулювання угоди, строки припинення трудового договору.

Доцільним буде передбачити на законодавчому рівні можливість анулювання домовленості про розірвання трудового договору жінкою з огляду на наявність у неї вагітності, про яку на той момент вона не знала.

Крім того, в КЗпП України необхідно передбачити право працівника на одержання вихідної допомоги у разі розірвання трудового договору за угодою сторін, у випадках передбачених законом.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – С. 375.
2. Проект Трудового кодексу України (реєстр. № 1658) від 27.12.2014 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
3. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 р. // Юридичний вісник України. – 2008. – № 49. – С. 12.
4. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.02.2016 року в справі № 6-36127ск15. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55987944.
5. Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області від 22.06.2017 року в справі № 487/4873/16-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67353899.
6. Постанова Верховного Суду України від 26.10.2016 року в справі № 404/3049/15-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62493965.
7. Рішення Суворовського районного суду міста Одеси від 14.12.2015 року в справі № 523/12334/15-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54913113.
8. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 05.09.2014 року в справі № 760/11800/14-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40636589.
9. Грекова М.М. Угода сторін як підстава припинення трудового договору: проблеми правового регулювання / М.М. Грекова// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Серія ПРАВО. – Вип. 19. – Том 3. – С. 14-17.
10. Киселев И.Я. Трудовое право России и зарубежных стран. – Международные нормы труда / И.Я. Киселев. – М.: Эксмо, 2005. – 608 с.
11. Шилюк В.Р. Правове регулювання припинення трудового договору за угодою сторін за законодавством України та Республіки Польща / В.Р. Шилюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 117-123.

Сидоренко А.С., Микитенко Д.А., Чирвон А.С.
Полтавский юридический институт
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО СОГЛАШЕНИЮ СТОРОН

Аннотация
Статья посвящена изучению особенностей расторжения трудового договора по соглашению сторон. Основательно исследована специфика прекращения трудового договора по действующим отечественным законодательством о труде Украины. Проанализированы положения проекта Трудового кодекса Украины относительно прекращения трудового договора по соглашению сторон. На основе изучения законодательства и правоприменительной практики выявлены наиболее характерные проблемы для данной сферы. Внесены предложения по совершенствованию положений проекта Трудового кодекса Украины, предметом регулирования которых является вопрос расторжения трудового договора по соглашению сторон.
Ключевые слова: трудовой договор, трудовые отношения, прекращения трудового договора, соглашение сторон, расторжение трудового договора.

Sydorenko A.S., Mykytenko D.O., Chirvon A.S.
Poltava's Institute of Law
National Law University of Yaroslav the Wise

PROBLEMS OF TERMINATION OF LABOR CONTRACT BY AGREEMENT OF THE PARTIES

Summary
The article analyzes the problems of the study of the specifics of termination of a labour contract by agreement between the parties. The specifics of the termination of a labour contract under the current domestic labor legislation of Ukraine have been thoroughly investigated. The provisions of the draft Labor Code of Ukraine regarding the termination of a labour contract by agreement between the parties were analyzed in the article. On the basis of a study of legislation and law enforcement practice, the most typical problems for this area were identified. Suggestions were made to improve the provisions of the draft Labor Code of Ukraine, the subject of regulation of which is the issue of termination of a labour contract by agreement between the parties.
Keywords: labor contract, labor relations, termination of a labour contract, agreement between the parties, termination of a labour contract.

УДК 343.9(477)

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КОМПЛАЄНС У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК ОДИН З МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Соларьова Д.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена питанню антикорупційного комплаєнсу в Україні. В ході дослідження було вивчено історичні витоки корупції. Було порівняно визначення корупції за національним законодавством та законодавством США та Великої Британії. Детально було досліджено проблему запобігання корупції в приватній сфері шляхом впровадження антикорупційної програми. Було вказано на необхідність впровадження такої програми в усіх юридичних особах України.
Ключові слова: корупція, антикорупційний комплаєнс, запобігання, протидія, юридичні особи, антикорупційна програма, комплаєнс програма.

Постановка проблеми. Chevron, ExxonMobil, Clifford Chance, Wizz Air Ukraine, Gide Loyrette Nouel – приклади лише декількох іноземних компаній які протягом останнього часу, повністю або частково, залишили український ринок. Нажаль, повний перелік таких суб'єктів є набагато більшим та обчислюється сотнями підприємств. Аналогічна ситуація і з українськими компаніями. Причини такої негативної ситуації загальновідомі: економічна та політична криза, високий рівень корупції, нестабільність національної валюти та бойові дії на сході країни. Всі ці фактори створюють такий бізнес клімат в країні, при якому потенційна рентабельність бізнесу (Return on Equity) постійно зменшується, а ризики пов'язані з отриманням прибутків постійно зростають. Тож одним з основних напрямків для нормалізації економічного клімату в країні є робота над зменшення ризиків для ведення бізнесу.

Україна, яка обіймає 130-е місце (із 167 місць) в Transparency International Corruption Perception Index (індекс сприйняття корупції), вона доволі справедливо вважається high-risk corruption country. Тож і іноземні, і вітчизняні компанії страждають від зовнішньої корупції по відношенню до компанії, та від внутрішньої, тобто в середині самої юридичної особи приватного права, корупції. Антикорупційний комплаєнс покликаний вирішити ці складні питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню запобігання та протидії корупції присвячено багато праць науковців, оскільки в сучасних реаліях корупція є нагальною проблемою як в публічній, так і приватній сферах. Вивчали питання запобігання та боротьби з корупції такі вчені, як Т.О. Давидова, Д.Г. Заброда, М.І. Камлик, О.М. Лемешко, М.М. Луценко, В.В. Романовський, І.В. Сервецький, В.Ф. Оболенцев, О.В. Новіков, Н.В. Сметаніна, А.В. Білецький, В.Є. Скулиш, М.І. Хавронюк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день в українському антикорупційному законодавстві простежуються зміни, пов'язані з поширенням комплаєнс культури серед українських компаній. Зокрема, законодавством визначено коло юридичних осіб для яких прийняття спеціальних антикорупційних програм є обов'язковим. При тому, існуючий стан речей, нажаль, дозволяє багатьом компаніям або зовсім не створювати комплаєнс програми, або використовувати так званий «one size fits all» підхід, тобто створювати комплаєнс програми «для галочки» (повністю виконуючи вимоги законодавства, але не здійснюючи реальної превенції корупційних ризиків). А щодо юридичних осіб, які не потрапляють, до цього кола питання залишається невирішеним.

Мета статті. Провести ґрунтовне вивчення та дослідження законодавства з питань запобігання та протидії корупції, звіти різних уповноважених органів та громадських організацій з цього питання, щоб надати відповідь на запитання «Чи потрібна спеціальна антикорупційна програма в усіх без виключення юридичних особах приватного права чи таке рішення буде недоцільним?».

Виклад основного матеріалу. Вважають, що перші згадування про корупцію на Русі з'явилися у літописах XIII століття. Зокрема, з цього приводу згадують Двінську уставну грамоту 1397-1398 років, де міститься визначення незаконної винагороди за здійснення офіційних владних повноважень – «мздоімство», або «посула». Згідно іншої версії, «посула» в якості хабара визначається вперше у Псковській судній грамоті (1462-1471 рр.). За часів Івана Грозного (XVI) було запроваджено смертну кару за вчинення дій аналогічних сучасному хабарництву. Збереглися свідоцтва про страту д'яка, який, крім належної йому винагороди, отримав ще й смаженого гусака, що був начинений монетами. В період правління Івана IV хабарництво, за «Судебником» 1550 року, було остаточно визнано кримінальним злочином. Але, як зазначає Карамзін М.М., законом хабарництво хоча й каралось, але чиновники постійно удосконалювали способи отримання хабарів від відвідувачів. Чолобитник, входячи до судді, клав гроші перед образами, начебто на свічки. Тільки в день Світлого Воскресіння дозволялося суддям та урядовцям разом з червоним яйцем приймати в дарунок і декілька десяток [2, с. 4]. Пройшов час, а явище корупції не тільки не зникло, а й вдосконалилося та проникло в усі сфери нашого життя. Якщо ж порівнювати, то корупція в публічній сфері знаходиться постійно, як кажуть, «на виду», постійно викриваються багато схем, а якщо вести мову про корупцію в приватній сфері, то вона набуває латентного характеру.

Відповідно до *ЗУ «Про запобігання корупції»* [1], *корупція* – використання посадовою особою наданих їй службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей з метою одержання непра-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

вомірної вигоди або прийняття такої вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе або інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція або надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам з метою схилити таку особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей».

Простіше кажучи, корупція – це використання свого службового становища і пов'язаних з ним прав і можливостей з метою особистої вигоди, так само як і незаконне надання такої вигоди іншим особам шляхом хабара, підкупу і будь-якими іншими подібними діями, що суперечать інтересам держави і моральним установкам суспільства.

Необхідно зазначити, що визначення корупції в бізнесі за кордоном та в Україні відрізняються. Так, *Закон США про боротьбу з корупцією (Foreign Corrupt Practices Act – FCPA) 1977 р.*:

· забороняє пропонувати або надавати будь-які блага посадовим особам, прямо або через посередників, у корупційних цілях – тобто для досягнення певної мети сприяння інтересам бізнесу;

· зобов'язує компанії вести точний і деталізований облік правочинів та операцій з активами; розробляти і впроваджувати систему управлінського обліку і контролю; забезпечити здійснення правочинів з дозволу керівництва компанії.

Положення FCPA застосовуються у відношенні не тільки виплат або передачі грошових коштів та інших ресурсів, але навіть у відношенні обіцянки здійснити такі дії. Навіть якщо фактично хабар не передавався, але було дано обіцянку його передати, виникає підстава для порушення справи про порушення Закону про корупцію. Крім того, хабаром буде не тільки грошова сума або подарунок, переданий посадовій особі, а й надані послуги чи інші переваги, при цьому не встановлюється мінімальний розмір таких сум.

Закон Великої Британії про хабарництво (Bribery Act) 2010 р. передбачає відповідальність за:

· підкуп (пропозицію, обіцянку або надання хабара);

· вимагання та/або одержання хабара;

· підкуп іноземних державних службовців;

· нездатність запобігти вчиненню корупційних злочинів афілійованими особами.

Антикорупційні закони США та Великої Британії мають екстериторіальну дію – тобто можуть застосовуватися щодо українських компаній.

Виходячи з викликів історії та сучасності, більшість країн веде рішучу боротьбу запобіганню та протидії корупції, зокрема в приватному секторі, до таких країн відносить і Україна. Виникає питання, а чому необхідно боротися та запобігати корупції в бізнес – сфері? І є вагоме відповідь на це питання – тому що корупційний бізнес нестійкий та завдає шкоди не тільки своїм керівникам та власникам, а й державі в цілому. Це пов'язано з тим, що такий бізнес: має пряму залежність від персоналій; особиста безпека працівників такої юридичної особи завжди під загрозою, кращі працівники, як правило, обирають місце роботи, яке забезпечує стан безпеки, тому рано чи пізно працювати залишаться лише працівники, які мають низьку кваліфікацію, це лише питання часу; неможливість діяльності на міжнародних ринках; низький шанс продати свій бізнес, оскільки він пов'язаний персонально, а також, такий бізнес без корупційної складової дуже часто виявляється неефективним.

Шляхом врятування компанії від такої неприємної ситуації є антикорупційної комплаєнс – політики, зокрема антикорупційної програми, або як її ще називають – комплаєнс – програми.

Слово «Комплаєнс» (Compliance) походить від англійського «To comply» (виконувати, відповідати певним вимогам, стандартам тощо). Очевидно, що компанія, яка не виконує певні вимоги, не відповідає певним стандартам, наражається під час ведення власного бізнесу на ризики, які необхідно оцінити та, у разі необхідності, розробити та застосувати заходи щодо їх мінімізації. В бізнесі таку діяльність прийнято визначати терміном «управління ризиками».

«Комплаєнс» як поняття народився в минулому столітті в США і прийшов в українську правову систему під впливом міжнародної бізнес-спільноти. З урахуванням того, що Україна інтегрується у світову економіку, впровадження комплаєнс-заходів у діяльність комерційних і державних структур – нагальна історична необхідність

Антикорупційний комплаєнс – це система заходів щодо управління ризиками недотримання вимог законів України та інших країн, інших нормативних документів, стандартів та етичних норм (кодексів поведінки), що стосуються боротьби з корупцією.

Сферами застосування функції комплаєнс є: антимонопольне регулювання; протидія корпоративному шахрайству та корупції; захист персональних даних; корпоративні відносини; захист прав споживачів; трудові відносини; екологічні стандарти; технічні стандарти; дотримання вимог щодо санкцій; інші [3, с. 12].

Отож, що ж таке антикорупційна програма? Це комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи. За чинним законодавством, прийняття спеціальних антикорупційних програм є обов'язком для: державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень; юридичних осіб, які є учасниками попередньої кваліфікації, учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень. І ось тут вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на той факт, що решті юридичних осіб прийняття спеціальних антикорупційних програм лише РЕКОМЕНДУЄТЬСЯ. Чи доцільно лише рекомендувати впровадження комплаєнс – програми юридичним особам, які виходячи з ознак, які характерні для юридичних осіб, де впровадження є обов'язковим, жодним чином не стосуються держави? І чи дійсно вони не стосуються держави?

На нашу думку, в ситуації, що зараз склалася в українських реаліях, впровадження такої програми має не рекомендуватися державою, а наполягатися, тобто є необхідність розширення кола суб'єктів для яких впровадження такої програми буде обов'язковим.

Необхідно розуміти, що для юридичної особи існують два кола відносин. Перше коло – відносини в середині самої юридичної особи. Для ефективного функціонування юридичної особи приватного права в будь-якій сфері життті необхідне створення об'єктивно оптимальних умов праці для працівників такої юридичної особи. Оскільки корупція здатна пронизувати будь-які відносини, необхідно убезпечити осіб від небезпек різного характеру. Наприклад, «хабарі» за працевлаштування, внески незрозумілої природи незрозуміло на що, подарунки і підношення для просування за кар'єрною драбиною. Усе це не тільки є негативними чинниками для особи, яка працює, а й для юридичної особи в цілому. Оскільки за таких умов, працівники або припиняють належним чином виконувати свої обов'язки, або звільняються та шукають кращі варіанти, що призводить до порушення нормального процесу функціонування юридичної особи, а згодом і взагалі може призвести до неефективності такої юридичної особи.

Таке нездорове середовище в середині юридичної особи починає впливати на зовнішній круг відносин такої юридичної особи з іншими юридичними особами приватного права, громадськими об'єднаннями та організаціями, органами публічної влади та місцевого самоврядування різних рівнів. Коли юридична особа має певні проблеми, в середині або можливо просто хоче покращити своє становище задля отримання переваги в умовах конкуренції, починаються пошуки шляхів їх вирішення. Таким чином з'являються факти лобіювання інтересів, «відкати» при участі у тендерах, оплата послуг за «сприяння» і т.д. Таке положення речей вже впливає безпосередньо на державні інтереси, що тим чи іншим чином буде негативно відображатися на суспільстві та державі в цілому. Оскільки негативні наслідки таких явищ можуть бути різні, від ненадходження коштів до бюджету, завдання шкоди авторитету влади до створення загрози здоров'ю та життю людей. За логічним ланцюжком від найменшого факту корупції можна дійти до шкоди дуже великих розмірів завданої як суспільству, так і державі.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, можна зазначити, що явище корупції за роки, а навіть, століття, свого існування жодним чином не втрачає своєї небезпеки, а тільки збільшує її з кожною схемою, кожним «відкатом», «сприянням» та іншим явищем корупційних відносин.

Україна в процесі своєї інтеграції почала рухатися в питанні протидії та запобіганні корупції великими кроками, шляхом прийняття відповідного законодавства, створення відповідних органів, однак це явище настільки пронизало всю державу в усіх сферах, що в один день від цього важко позбутися. Кожен день, крок за кроком повинна продовжуватися боротьба за максимальну мінімізацію цього явища, викоренення цього способу міркування, підвищення правового виховання суспільства в цілому.

Одним з найяскравіших кроків у сфері протидії та запобігання корупції було впровадження в український бізнес-простір антикорупційного комплаєнсу, зокрема, шляхом прийняття косплаєнс программи. На нашу думку, недоцільним є обране коло суб'єктів, які зобов'язані впровадити комплаєнс, оскільки в будь – якій юридичній особі приватного права є загроза вчинення корупційних правопорушень. У зв'язку з цим пропозицією є внесення змін до чинного законодавства з метою створення максимально сприятливих умов для бізнесу в Україні.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VI. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
2. Комплаєнс для малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/1/comics.pdf.
3. Окунєв О. Антокорупційний комплаєнс [Електронний ресурс] / О. Окунєв, О. Бойко, С. Лукін. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf.

Соларёва Д.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

АНТИКОРРУПЦИОННЫЙ КОМПЛАЕНС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ЧАСТНОГО ПРАВА КАК ОДИН ИЗ МЕХАНИЗМОВ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация
Статья посвящена вопросу антикоррупционного комплаенса в Украине. В ходе исследования было изучено исторические истоки коррупции. Было сравнено определение коррупции по национальному законодательству и законодательству США и Великобритании. Подробно было исследовано проблему предотвращения коррупции в частной сфере путем внедрения антикоррупционной программы. Был дан ответ на вопрос о необходимости внедрения такой программы во всех юридических лицах Украины.
Ключевые слова: коррупция, антикоррупционный комплаенс, предотвращение, противодействие, юридические лица, антикоррупционная программа, комплаенс программа.

Solarova D.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

ANTI-CORRUPTION COMPLEX IN ACTIVITY OF LEGAL ENTITIES OF PRIVATE LAW AS ONE OF THE MECHANISMS OF PREVENTION OF CORRUPTION

Summary
The article is devoted to the issue of anti-corruption compliance in Ukraine. The study examined the historical origins of corruption. The definition of corruption under US and UK national legislation was compared. The problem of preventing corruption in the private sphere through the introduction of an anti-corruption program was studied in detail. An answer was given to the question about the need to introduce such a program in all legal entities of Ukraine.
Keywords: corruption, anti-corruption compliance, prevention, counteraction, legal entities, anti-corruption program, compliance program.

УДК 349.42

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНИХ ОРГАНІЗМІВ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Точілов В.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемам правового регулювання використання генетично модифікованих організмів при виробництві сільськогосподарської продукції. Автор розкриває нормативні засади, умови та порядок використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції на основі аналізу уже існуючої практики їх реалізації та у відповідності до сучасних тенденцій розвитку аграрного права. У статті визначено сучасний стан законодавства щодо використання ГМО в Україні та окреслено можливі напрямки його вдосконалення.

Ключові слова: генетично модифіковані організми, продукція, отримана з використанням ГМО, сільськогосподарська продукція, маркування, реєстрація, контроль.

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху швидкоплинних змін, які супроводжуються стрімким розвитком технічного прогресу, в результаті чого не стоїть на місці і генна інженерія, що в свою чергу сприяє поширенню генетично модифікованих організмів (далі – ГМО), зокрема і при виробництві сільськогосподарської продукції.

ГМО з'явились наприкінці 80-х років минулого століття і відтоді їх використання ставало дедалі популярнішим та вигіднішим. Так, в 1996 році площі під посівами ГМ-рослин по всій земній кулі становили близько 2,8 млн. га, то за останні десять-дванадцять років площа збільшилась у 40 разів. Активно культивуються й використовуються ГМ-культури в Китаї, Індії, Японії, країнах Латинської Америки і особливо у США [13, с. 11].

Слід зазначити, що Україна стала однією з перших країн на пострадянському просторі, які почали використовувати ГМО. У різних регіонах нашої країни вирощується до 80% генетично модифікованої сої, а загалом під генетично модифікованими сільськогосподарськими культурами вже зайнято понад 1 млн. га (3%) усіх сільськогосподарських угідь України [12, с. 8]. З 1 млн. га сої, що вирощується в Україні, трансгенної – 70% [10, с. 110-114]. Однак, навіть не зважаючи на таке поширення, правове регулювання використання ГМО в Україні і досі має ряд прогалин та невизначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання ГМО при виробництві харчових продуктів є наразі гострою та дискусійною не лише у правовій доктрині, а й на практиці. На жаль, доводиться констатувати, що у вітчизняній юридичній літературі, так само, як і в літературі держав-колишніх радянських республік, питання правового регулювання використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції лише починають детально досліджуватися. Наразі, тільки окремі проблемні аспекти правового регулювання використання ГМО розглянуті у контексті дослідження виробництва якісної та безпечної продукції, зокрема у працях вітчизняні і зарубіжні фахівців: С.І. Бугера, А.Є. Даценко, О.І. Менів, С.О. Лушпаєв, М.А. Григорова, Н.А. Берлач, В.М. Єрмоленко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на викладене, вважаю, що в умовах такого стрімкого поширення ГМО на території України, доцільним є звернути увагу на правове регулювання окремих аспектів виробництва сільськогосподарської продукції, яка місить ГМО. Зокрема, необхідно виробити комплексний набір норм щодо механізму правового регулювання проведення наукових досліджень щодо впливу продукції з ГМО на організм людини; урегулювати питання отримання дозволу на здійснення дій з ГМО; унормувати обов'язкову державну реєстрацію не тільки джерел ГМО, а й всіх харчових продуктів з ГМО та створити відповідний державний реєстр; однозначно визначити яким органом здійснюється контроль за всіма діями, пов'язаними з виробництвом продукції, яка містить ГМО.

Мета статті. Метою статті є з'ясування та вдосконалення теоретичних і нормативних засад, умов та порядку використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції на основі аналізу вже існуючої практики їх реалізації та у відповідності до сучасних тенденцій розвитку аграрного права.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиріччя генна інженерія досягла апогею свого розвитку і найпоширенішим її досягненням, який заполонив уже майже весь світ, є ГМО. З огляду на це генетично модифіковані рослини і тварини вже почали помітно впливати на виробництво сільськогосподарської продукції. Однак, ставлення до використання такої продукції дуже різниться. Так, споживачі в США здебільшого позитивно ставляться до генної інженерії. За даними соціологічного опитування, майже 75% американців вважають застосування біотехнологій великим успіхом для суспільства. Натомість 44% європейців – серйозним ризиком для здоров'я. Наприклад, дотеперішні опитування громадської думки засвідчують про те, що поляки, більшою мірою, виступають проти допущення на ринок генетично модифікованої їжі [15]. Водночас 62% американців та лише 22% європейців готові купувати їжу з ГМО [8, с. 7].

Що стосується України, то за результатами опитування, проведеного Інститутом Горшеніна 85,6% українців знають, що таке продукти, які

містять ГМО, і які можливі наслідки споживання таких продуктів. Також більшість українців – 89,7% – вважають, що Верховна Рада повинна заборонити ввезення на територію України та виробництво продуктів, що містять ГМО [9].

Таким чином, з огляду на масштаби використання ГМО у світі, питання уникнення або мінімізації негативного впливу цієї технології відображені у ряді міжнародних документів. Зокрема, у Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 наголошується на необхідності обережного ставлення до використання будь-яких живих видозмінених організмів, які є результатом біотехнології і здатні спричинити негативний вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття [1].

Основним положенням Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.01.2000 року є забезпечення належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих у результаті використання сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню [2].

Важливими є положення Орхуської Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля і в тому числі до екологічної інформації щодо біологічного різноманіття та його компонентів, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими [3].

У Берлінському маніфесті який був прийнятий у січні 2005 року на конференції «Зони вільні від ГМО, розвиток сільських регіонів та захист біорізноманіття» вказується, що його учасники поділяють право людини обирати чим йому харчуватися. Одноосібно ніхто не може визначити який саме репродуктивний матеріал буде внесено в оточуюче середовище, оскільки це буде стосуватися всіх людей, що проживають в цьому середовищі. Рішення про використання ГМО та ландшафтів в регіонах повинні прийматися демократичним шляхом і не можуть узурпуватися окремими фермерами, чиновниками або компаніями. Ці рішення можуть бути неправильними, а значить повинні бути відкритими для внесення змін та перегляду [7].

Якщо ж звернутися до національної законодавчої бази, яка регулює це питання, то слід зазначити, що більш-менш системного характеру вона набула лише в 2007 році з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. № 1103-V, однак і він, як відзначають більшість науковців, не є досконалим і не вирішує всі питання пов'язані з використанням ГМО при виробництві харчової продукції.

Саме в ст. 1 зазначеного цього закону і дається визначення ГМО, зокрема вказується що генетично модифікований організм, живий змінений організм (ГМО) – будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин [4].

Також Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V вказує на те, що продукція, отримана з використанням ГМО – продукція, в тому числі харчові продукти та корми, технологія виробництва якої передбачає використання ГМО на будь-якому етапі [4].

Аналізуючи ж погляди науковців щодо використання ГМО при виробництві харчової продукції, можна звернути увагу на думку О. Менів, який зазначав, що генетично модифікованим організмом під час вирощування сільськогосподарської продукції рослинного походження є рослинний організм (його частини, включаючи насіння), у якому генетичний матеріал змінено в спосіб, неможливий у природних умовах у процесі природної рекомбінації, що використовується з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, зміни показників якості сільськогосподарської продукції. Також, науковець вказує на необхідність заборони вирощування генетично модифікованих сортів сільськогосподарських рослин на землях, які призначені для виробництва органічної продукції й сировини, а також яким надано статус спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого й дієтичного харчування [12, с. 6].

Підтримуючи позицію О. Менів та враховуючи положення ч. 6 ст. 8 Закону України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 № 142-V, сировина, що використовується у виробництві дитячого харчування, не може бути вироблена з ГМО та/або містити ГМО. Норми ч. 8 ст. 8 указаного Закону містять заборону використовувати у виробництві дитячого харчування сировину, що містить гормональні препарати, антибіотики, залишки важких металів, пестицидів, радіонуклідів та інших небезпечних речовин, наявність яких не допускається державними санітарними нормами або вміст яких перевищує максимально допустимі рівні залишків у дитячому харчуванні. Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону, забороняється обіг дитячого харчування, якщо воно вироблене з сировини, що була одержана з ГМО та/або містила ГМО [5]. Зважаючи на це, можна запропонувати систематизувати в одному нормативному акті, вказані заборони, а також створити перелік сільськогосподарської продукції, у якій заборонено використання ГМО.

Також, на мою думку, вагомою є проблема з маркуванням ГМО-вмістної продукції, зокрема, питання етикетування продуктів з ГМО розглядається також у Постанові Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 р. № 468 «Про порядок етикетування харчових продуктів, які містять ГМО або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг» [6].

Відповідно до вказаної Постанови харчовий продукт, який містить ГМО, – це такий харчовий продукт, який повністю або окремі його складники містять ГМО, вміст яких становить понад 0,9 відсотка. Відповідно харчовий продукт, вироблений з використанням ГМО, – це такий харчовий продукт, який не містить ГМО, але повністю або частково вироблений з використанням сільськогосподарської продукції, вміст ГМО в якій становив понад 0,9 відсотка. При цьому етикетування харчових продуктів, які містять ГМО обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст ГМО у якій становить понад 0,9 відсотка, повинне проводитися їх виробником (постачальником) із зазначенням відповідної інформації. У переліку складників харчового продукту після найменування кожного з тих, що містять ГМО чи вироблені з їх використанням, у дужках виконується напис «(генетично модифікований)», «(містить генетично модифікований організм)» або «(вироблений з генетично модифікованого організму)» із зазначенням найменування організму або до кожного такого складника робиться відповідна виноска. Етикетування харчових продуктів, які не містять ГМО або вміст яких становить менш як 0,1 відсотка, може бути здійснено добровільно з виконанням напису «Без ГМО». Зазначена інформація підлягає перевірці в установленому Держспоживстандартом порядку. Харчові продукти, які містять ГМО обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст ГМО у якій становить понад 0,9 відсотка, на яких не виконано відповідний напис згідно з цим Порядком, підлягають вилученню з обігу [14, с. 19].

Однак, я вважаю, що якщо в продукті було виявлено навіть менше 0,1% ГМО, то маркування «Без ГМО» по суті не буде відповідати дійсності, оскільки, нехай навіть це мізерна частка ГМО, але вона все таки є і виходячи з цього та повертаючись знову до Закону України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 № 142-V, такий компонент вже не може використовуватися для виготовлення дитячого харчування. При цьому І. Поліщук звертає увагу на те, що обладнання, яке може зафіксувати вміст ГМО менше за 0,1%, є в незначній кількості лабораторії, більшість забезпечують вимірювання лише від 1%, що знову ж таки ставить під сумнів про те, що продукти, які містять маркування «Без ГМО», дійсно є такими.

Також, аналізуючи проблеми використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції, слід звернути увагу на ч. 4 ст. 16 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, в якій зазначено, що ввезення харчових продуктів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, для безпосереднього вживання за призначенням можливе тільки за умови державної реєстрації відповідних ГМО джерел [4]. Тобто, необхідно звернути увагу на те, що на разі реєстрації підлягають лише ГМО джерела, а подальша їх доля – використання при виробництві продуктів харчування та самі готові ГМО-вмістні продукти ніким не обліковуються. З огляду на це є доцільним створення єдиного реєстру таких продуктів для уникнення зловживань з боку виробників.

Однак, для створення зазначеного реєстру необхідно проводити систематичний контроль та перевірки, але і в цій сфері можемо прослідкувати ряд проблем. В. Марченко, слушно вказує, в аспекті зазначеної проблеми, на те що у ст. 7 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, в попередній редакції, була закріплена норма про те, що спеціальний орган із контролю над ГМО затверджує перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль умісту ГМО й перелік відповідних методик ідентифікації ГМО, ст. 10 було передбачено повноваження держоргану, який здійснює державну санітарно-епідеміологічну експертизу продукції, отриманої з використаних ГМО, для обґрунтування висновку стосовно її безпеки для здоров'я й життя людини, проте цю норму також виключили, тобто наразі відсутня будь-яка державна експертиза продукції з ГМО. Також у ст. 10 було закріплено дотримання вимог стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, пов'язаних із наявністю ГМО, під час заготівлі, зберігання, переробки, переміщення територією України сільськогосподарської продукції та здійснення експортно-імпортних операцій підприємствами всіх форм власності, проте наразі така норма відсутня [11].

Таким чином, відсутність ефективних програм нагляду за полями та контролю за насінням заохочує сільськогосподарських виробників використовувати ГМ культури.

Що стосується системи органів відповідальних за використання ГМО, то згідно з Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, повноваження щодо контролю та регулювання у сфері ГМО розподілені між п'ятьма центральними органами виконавчої влади: Кабінетом міністрів, Міністерством освіти та науки України, Міністерством екології та природних ресурсів України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством аграрної політики та продовольства України [4].

В Україні функціонує центральний орган виконавчої влади – Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, який наділений наглядовими повноваженнями у досліджуваній сфері. Вказані повноваження полягають у здійсненні державного контролю за дотриманням заходів біологічної та генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

На жаль, функції центрального органу виконавчої влади у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі законодавством визначені лише загалом, що дає підставу говорити, що таким чином окреслені лише завдання вказаного органу, а не його конкретні функції, що в свою чергу не дає Державній службі з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів повністю здійснювати свою діяльність у вказаній сфері. Тому, вважаю за доцільне, враховуючи масштаби використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції в Україні передбачити створення єдиного контролюючого органу, який би взяв на себе відповідальність за безпечну розробку, випробування, транспортування та використання ГМО.

Висновки і пропозиції. Отже, згідно ст. 3 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V основними принципами державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО є:

1) пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища у порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО;

2) забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях;

3) контроль за ввезенням на митну територію України ГМО та продукції, отриманої з їх використанням, їх реєстрацією та обігом;

4) загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО, які передбачається використовувати у відкритій системі, та заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки;

5) державна підтримка генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях [4], однак, враховуючи результати дослідження, можемо стверджувати, що не усі принципи нині дотримуються при виробництві ГМО-вмістної сільськогосподарської продукції, що в свою чергу є прямим наслідком значних прогалин у законодавстві. Які були проаналізовані нами.

Тому, я вважаю, що необхідно виробити комплексний набір норм правового регулювання проведення наукових досліджень щодо впливу продукції з ГМО на організм людини; урегулювати питання отримання дозволу на здійснення дій з ГМО; переглянути стандарти маркування з огляду на допустимо граничні норми вмісту ГМО у продуктах; унормувати обов'язкову державну реєстрацію не тільки джерел ГМО, а й всіх харчових продуктів з ГМО та створити відповідний державний реєстр таких продуктів; однозначно визначити яким органом здійснюється контроль за всіма діями, пов'язаними з виробництвом продукції, яка містить ГМО.

Список літератури:

1. Конвенція про охорону біологічного різноманіття: Конвенція від 05.06.1992 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
2. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: Протокол від 29.01.2000 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935.
3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Конвенція від 25.06.1998 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_015.
4. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 № 1103-V – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
5. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 № 142-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 433.
6. Про порядок етикетування харчових продуктів, які містять ГМО або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2009 р. – Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – Ст. 1240.
7. Бугера С.І. Використання генетично-модифікованих організмів у сільськогосподарському виробництві: інформаційно-правовий аспект / С.І. Бугера // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С. 84-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2011_3_14.
8. Гарбуз Н. ГМО: спасіння чи загибель? // Деснянська правда вільна. – 2009. – № 26. – С. 1, 7.
9. Грохольська О. Майже 90% українців проти продуктів, що містять ГМО. – Режим доступу: http://www.news.tochka.net/ua/29299-pochti-90-ukraintsev-protiv-produktovsoderzhashchikh-gmo.
10. Даценко Л.Є. Правові аспекти біологічної безпеки при поводженні з генетично-модифікованими організмами / Л.Є. Даценко // Екологічна безпека. – 2008. – № 3-4. – С. 110-114.
11. Марченко В.Ю. Вдосконалення правового регулювання використання ГМО в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. – 2017. – Режим доступу : http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/12/67.pdf.
12. Менів О.І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Менів. – Х., 2016. – 20 с.
13. Прокопенко О. Маркуватимемо у липні // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 117. – С. 11.
14. Поліщук І. Етикетка повинна бути зрозумілою всім покупцям // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 173. – С. 19.
15. Шмельцер А. Польща проти ГМО. – Режим доступу: //www.kolomyya.org/se/sites/ko/25304.

Точилов В.О.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
Статья посвящена проблемам правового регулирования использования генетически модифицированных организмов при производстве сельскохозяйственной продукции. Автор раскрывает нормативные основы, условия и порядок использования ГМО при производстве сельскохозяйственной продукции на основе анализа уже существующей практики их реализации и в соответствии с современными тенденциями развития аграрного права. В статье определено современное состояние законодательства об использовании ГМО в Украине и намечены возможные направления его совершенствования.
Ключевые слова: генетически модифицированные организмы, продукция, полученная с использованием ГМО, сельскохозяйственная продукция, маркировка, регистрация, контроль.

Tochilov V.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE GMO USAGE IN PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Summary
The article is devoted to problems of legal regulation of the use of genetically modified organisms in the production of agricultural products. The author reveals the normative principles, conditions and procedure for the use of GMO in the production of agricultural products on the basis of an analysis of the existing practice of their implementation and in accordance with modern trends in the development of agricultural law. The article defines the current state of the legislation on the use of GMO in Ukraine and outlines possible directions for its improvement.
Keywords: genetically modified organism, products obtained using GMO, agricultural products, marking, registration, control.

УДК 343.326

БІОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК НАЙБІЛЬШ НЕБЕЗПЕЧНИЙ ВИД ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ (СТ. 258 КК УКРАЇНИ)

Чередниченко К.Ю., Глинська О.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі проаналізовано поняття «терористичного акту» та «біологічного тероризму». Наведена статистика вчинення актів біологічного тероризму за минуле десятиліття. Досліджено біологічний тероризм як злочин, відповідальність за який передбачена ст. 258 Кримінального Кодексу України. У статті звернута увага на групи суб'єктів, які найчастіше вчиняють біологічні терористичні акти, та на мотиви, якими керуються терористи. Проведено розмежування понять «біотероризм» та «біодиверсія».
Ключові слова: біологічний тероризм, біологічні агенти, біобезпека, технології подвійного призначення, біологічна зброя.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій у медицині, біології, генетиці, хімії та інших природничих науках має не лише позитивні наслідки, але й породжує можливість застосування біологічних та хімічних агентів для досягнення злочинних цілей. З давніх часів люди намагалися використати біологічну зброю для отримання чисельної переваги у війнах, усунення конкурентів у боротьбі за престол, залякування та винищення великих груп населення. Саме тому ми й хочемо більш детально проаналізувати поняття «біологічного тероризму», дослідити статистичні дані щодо випадків біологічного тероризму, а також проаналізувати біологічний тероризм як вид терористичного акту, передбачений ст.258 Кримінального Кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття «тероризм» присвятили свої наукові праці такі вчені, як Ю.А. Лапутіна, В.С. Канцір, О.В. Сав'юк, І.В. Шкурат та багато інших. Аналіз теоретико-прикладних аспектів тероризму здійснили Т.З. Гарасимів та Н.П. Тиндик. М.А. Андрейчин, В.С. Копча дослідили біологічний тероризм в аспекті стародавньої та новітньої історії. Поза межами уваги більшості вчених залишилося виокремлення біологічного тероризму з усіх видів тероризму та його детальне дослідження. Крім того, майже усі наукові праці досліджують біологічний тероризм скрізь призму біологічних агентів. Ми ж пропонуємо розглянути біологічний тероризм, як склад злочину, передбачений ст. 258 Кримінального Кодексу України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вчених та дослідників, які були перераховані вище, «біологічний тероризм» розглядається більше теоретично, ніж практично. Аналізується вплив біологічних агентів на організм людини, але не надається характеристика біологічного тероризму як одного із найбільш небезпечних злочинів. У роботі буде зроблено акцент на статистичні дані, щодо вчинених актів біологічного тероризму, проаналізовано склад злочину та відповідальність за вчинення терористичного акту. Більш того, ми спробуємо дослідити мотиви, якими керуються терористи під час вчинення актів біологічного тероризму, та виокремити групи суб'єктів, які найчастіше вчиняють терористичні акти, використовуючи при цьому біологічні агенти.

Постановка завдання. У статті буде звернена увага на такий склад злочину, як терористичний акт, відповідальність за який передбачена ст. 258 Кримінального Кодексу України, а саме, на один із видів тероризму – біологічний тероризм. Аналіз статистичних даних, виокремлення мотивів, якими керуються злочинці при вчиненні актів біологічного тероризму, дадуть можливість попередити вчинення таких злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терористичний акт – це злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України [1]. Тероризм, який полягає у суспільно-небезпечній діяльності, може підлягати розмежуванню за різноманітними критеріями. Деякі вчені поділяють тероризм на внутрішній та міжнародний, інші намагаються провести розмежування в залежності від суб'єкта, використаних засобів чи способів вчинення злочинів. У рамках нашому дослідження вважаємо за потрібне звернути увагу на інших поділ, відповідно до якого розрізняють сільськогосподарський, інформаційний, хімічний, ядерний, технологічний та біологічний тероризм.

На нашу думку, найбільш небезпечним є саме біологічний тероризм, який полягає у застосуванні державою, злочинною організацією чи окремим індивідуумом проти населення біологічної зброї, у якості якої виступають мікроорганізми чи отруйні речовини. Небезпечність такого виду тероризму полягає у відсутності контролю поширення, неможливості швидкого припинення терористичного акту та ліквідації наслідків, а також у великій кількості людських жертв.

Під час дослідження цікавим фактом для нас виявилося те, що Закон України «Про боротьбу з тероризмом» містить визначення лише таких понять, як «тероризм» та «терористичний акт», чого не достатньо для встановлення особливостей кожного із видів тероризму. Саме тому пропонуємо звернутися до доктринальних визначень, за допомогою яких можна встановити основні ознаки біологічного тероризму.

А.Ю. Лапутіна вважає, що біологічний тероризм – тип тероризму, що здійснюється шляхом створення або розповсюдження біологічних агентів (бактерій, вірусів або токсинів), розроблен-

ня методів їхньої доставки як у природній, так і в модифікованій людиною формі, тобто з використанням біологічної зброї [2, с. 17]. А.Ю. Лапутіна у своєму дослідженні зосереджує увагу і на такому понятті, як «технології подвійного призначення», суть яких полягає в тому, що це певні корисні біотехнології, які можна використовувати з метою свідомого нанесення шкоди здоров'ю чи життю людини.

За статистичними даними на момент 2014 року, за минуле десятиліття у світі відбулося 262 інциденти із застосуванням біологічних агентів. Із них 157 (60%) розглядали як випадки тероризму, 105 (40%) – як карні злочини, включаючи шантаж або спроби убивства. З усіх випадків біологічного терору з 1900 р. і до середини 2001 р. 66% становили помилкові випадки або розіграш, 21% – нереалізовані погрози атаки, 13% – випадки використання біологічних агентів. При цьому 24% із зафіксованих терористичних атак з їх використанням відбувалися на території США. До середини 2001 р. було зареєстровано 77 смертельних випадків, що сталися в результаті застосування біологічних агентів як у терористичних інцидентах, так і в карних злочинах [2, с. 17].

Дана статистика вказує на наявність проблем щодо попередження та розкриття злочинності, а саме, випадків біологічного тероризму. Біологічний тероризм – один із найбільш небезпечних злочинів через його вплив на людський організм та велику кількість летальних випадків. Саме тому, ми й пропонуємо розглянути біологічний тероризм як склад злочину, передбаченого ст.258 Кримінального Кодексу України.

Незважаючи на те, що для встановлення наявності у діях особи суб'єктивної сторони злочину, передбачено ст. 258 КК України необхідно лише наявність прямого умислу та мети, аналіз статистичних даних та наукової літератури дозволив виділити найбільш розповсюджені мотиви біологічного тероризму, які полягають у:

- прискоренні досягнення націоналістичних чи сепаратиських цілей;
- помста або реванш за реальну чи уявну шкоду (образу);
- протест проти діючої політичної влади [3].

Варто зазначити, що вказані вище відомості не впливають на кваліфікацію, однак, мають важливе значення для попередження та розкриття злочинної діяльності терористичних груп та врятування цивільного населення від вражаючої сили біологічних агентів.

При аналізі особливостей зазначеного злочину, ми змогли виокремити декілька умовних груп суб'єктів, які вчиняють акти біологічного тероризму. Вони кардинально відрізняються один від одного засобами вчинення актів тероризму, цілями та мотивами. На нашу думку, найбільш небезпечними є радикальні групи, які найчастіше керуються релігійними мотивами під час вчинення терористичних актів. Прикладом такої організації може слугувати японська секта «Аум Синрике» (Aum Shinrikyo), яка вважається відповідальною за використання фосфорорганічної отруйної речовини нервово-паралітичної дії зарину у Токійському метро у 1995 році.

Також, виділяють невеликі групи, які володіють досить невеликими можливостями та переслідують більш вузькі цілі, порівняно з організаціями, наведеними вище. Яскравим прикладом такої групи можна вважати «Раджнишис», яка намагалася вплинути на результати виборів місцевих органів влади у штаті Орегон [4; с. 4]. Секта заразила овочевий салат збудником сальмонельозу внаслідок чого більш ніж у 753 осіб була виявлена хвороба.

До третьої групи можна віднести групи декількох осіб або окремих індивідуумів, які використовують біологічні агенти з метою вчинення вбивств чи залякування населення. Найчастіше, такі дії спрямовані на одну чи декількох людей та використовуються як спосіб шантажу, вимагання чи залякування.

Під час написання роботи та проведення дослідження нами було виявлено, що деякі вчені ототожнюють чи підмінюють поняття, вважаючи біотероризм та біодиверсію синонімами. Проаналізувавши положення Кримінального кодексу України, ми можемо без будь-яких проблем провести розмежування цих складів злочинів. Адже, сам факт використання біологічних агентів для досягнення поставлених злочинних цілей не робить вчинене біологічним тероризмом.

Метою будь-якого терористичного акту відповідно до ст. 258 КК може бути порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень органами влади, привернення уваги громадськості до певних поглядів винного [5]. У той час, як метою біодиверсії обов'язково має бути ослаблення держави, яке може бути досягнуто за допомогою використання біологічних агентів для зниження чи зруйнування командних пунктів, органів контролю, комунікації та інше.

Ми переконані, що для боротьби з актами біологічного тероризму не достатньо керуватися лише активами національного законодавства, необхідно використовувати й міжнародно-правові акти, договори. Дослідження міжнародно-правових актів показало, що існує досить багато актів, які спрямовані на протидію біологічному тероризму та використанню біомедичних технологій за їхнім цільовим призначенням. До таких актів відносимо:

- «Конвенція про заборону розвитку, виробництва і зберігання бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та її знищення», підписана 10.04.1972 р.;
- Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (підписана 27.01.1977 р., дата ратифікації – 17.01.2002 р., дата набуття чинності для України – 14.06.2002 р.);
- «Протокол про заборону використання у війні асфіктичних, токсичних та інших газів і бактеріологічних методів війни», підписаний17.07.1925 р. у Женеві більшістю країн світу;
- Конвенція Ради Європи про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (1997) та інші.

Застосування цих актів усіма державами та виконання тих зобов'язань, які покладаються Протоколами, Конвенціями на держав, дозволить зменшити кількість випадків вчинення актів біологічного тероризму.

Висновки з даного дослідження та перспективи. У якості підсумку необхідно зазначити, що якщо раніше біологічний тероризм не був такою серйоз-

ною загрозою для суспільства через страх злочинців опинитися у числі постраждалих від використаного біологічного агенту, то наразі є можливість досить легко уникнути цього. Для попередження випадків біологічного тероризму ми пропонуємо:

1. Відкрити спеціалізовані курси для лікарів, рятувальників, працівників аварійних служб.
2. Регулювати кількість наявної вакцини від тих біологічних агентів, які можуть бути застосовані терористами.
3. Посилити відповідальність не лише за використання біологічних агентів під час терористичних актів, але й за розроблення таких речовин у злочинних цілях.

Крім цього, вважаємо за потрібне внести зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та надати у Законі легальне визначення поняття «біологічний тероризм». Це дасть можливість зробити регулювання більш комплексним та спеціалізованим.

Список літератури:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 25, ст. 180 (остання редакція від 29.07.2018).
2. Лапутіна А.Ю. Світовий досвід організації та правового забезпечення протидії біологічному тероризму / А.Ю. Лапутіна // Наука і практика. Міжвідомчий медичний журнал. Медичні аспекти національної безпеки. – Вип. № 1(2). – 2014. – С. 17-21.
3. Tucker J.B. Historical trends related to bioterrorism: an empirical analysis // Emerg. Infec. Disease. 1999. V. 5, № 4, p. 498-504.
4. Васильев Н.Т., Тарасов М.Ю., Поклонский Д.Л. Биологический тероризм: прошлое, настоящее, будущее / Н.Т. Васильев, М.Ю. Тарасов, Д.Л. Поклонский // Вирусологический центр ЦНИИ микробиологии МО РФ, г. Сергиев Посад. – ВИНИТИ, Химическая и биологическая безопасность. – 2002. – № 6. – С. 3-10.
5. Кримінальний кодекс України : станом на 1 квітня 2018 року. – Х.: Право, 2018. – 272 с.

Чередниченко К.Ю., Глинська О.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

БИОЛОГИЧЕСКИЙ ТЕРРОРИЗМ, КАК НАИБОЛЕЕ ОПАСНЫЙ ВИД ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО АКТА (СТ. 258 УК УКРАИНЫ)

Аннотация
В работе проанализированы понятия «террористического акта» и «биологического терроризма». Приведена статистика совершения актов биологического терроризма за прошедшее десятилетие. Исследован биологический терроризм как преступление, ответственность за которое предусмотрена ст. 258 Уголовного кодекса Украины. В статье обращено внимание на группы субъектов, которые чаще всего совершают биологические террористические акты, и на мотивы, которыми руководствуются террористы. Проведено разграничение понятий «биотерроризм» и «биодиверсия».
Ключевые слова: биологический терроризм, биологические агенты, биобезопасность, технологии двойного назначения, биологическое оружие.

Cherednychenko K.Y., Glinskaya O.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

BIOLOGICAL TERRORISM AS THE MOST DANGEROUS TYPE OF TERRORIST ACT (ART. 258 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

Summary
The work analyzed the concept of “terrorist act” and “biological terrorism”. The statistics of acts of biological terrorism over the past decade has been given. Biological terrorism is investigated as a crime, responsibility for which is provided for by Article 258 of the Criminal Code of Ukraine. The article draws attention to the groups of subjects that most often commit biological terrorist acts, and to the motives that guide the terrorists. A distinction has been made between the concepts of “bioterrorism” and “bio-diversion”.
Keywords: biological terrorism, biological agents, biosafety, dual-use technologies, biological weapons.

УДК 342.573(494)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ШВЕЙЦАРІЇ

Чередниченко К.Ю., Зайва Ю.Р.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі досліджено правове регулювання проведення референдуму за законодавством Швейцарії. Автор приділив увагу способам винесення питань для розгляду їх на референдумах. Проаналізовано види референдумів та з'ясовано їхні особливості, порядок та частота проведення. Досліджено статистичні дані стосовно кількості проведених референдумів у Швейцарії та кількості розглянутих питань. У статті звернута увага на результати останніх референдумів, які були проведені у 2018 році.
Ключові слова: референдум, Швейцарія, безпосередня демократія, місцевий референдум, народна ініціатива.

Постановка проблеми. Референдум, як інститут прямої демократії, відіграє важливе значення у забезпеченні демократичного розвитку суспільства в різних державах. Варто зазначити, що ступінь реального демократизму безпосередньо залежить від існуючого в державі політичного режиму та умов, у яких відбувається проведення референдуму. Встановлено, що досвід Швейцарії у проведенні референдумів є найбільшим не лише серед європейських держав, але й серед країн усього світу. Вважаємо за доцільне дослідити особливості проведення референдумів за швейцарським законодавством задля виокремлення позитивних аспектів, які можна запровадити в інших державах, у тому числі, й в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття референдуму досліджувалося багатьма науковцями, серед яких М.С. Ільницький, С.М. Дерев'янко, О.Р. Дашковська, О.В. Москалюк. Особливості проведення референдуму у Швейцарії досліджувати такі вчені, як: О.Ю. Могилевиць, В.Ю. Маркітантов, В.В. Нечитайло, Ю.І. Беригер та інші. Поза межами уваги вчених залишилася систематичність та особливості проведення референдумів у Швейцарії. Крім того, у роботах зазначених авторів не були проаналізовані сучасні дані стосовно проведення референдумів у 2018 році.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових статтях та інших працях вищеперерахованих вчених прослідковуються відповіді на більшість теоретичних питань, серед яких поняття «референдуму», види та особливості правового регулювання. У роботі планується зробити акцент на систематичність проведення та аналіз тих референдумів, що відбулися в Швейцарії у березні, червні та вересні. Крім цього, буде проаналізовано і місцевий референдум, який було проведено в режимі онлайн у 2005 році.

Постановка завдання. У роботі звернена увага на практично повну досконалість правового регулювання проведення референдумів у Швейцарії, яка обумовлена простотою та чіткістю. При дослідженні даної теми будуть підкреслені певні позитивні аспекти, які можна впровадити у законодавство інших європейських країн, у тому числі, і в Україні, для покращення регулювання висловлення народної ініціативи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «референдум» (з лат. referendum – те, що має бути повідомлене) у науковій літературі, розглядається як спосіб прийняття законів, ухвалення рішень з найважливіших питань суспільного життя шляхом прямого волевиявлення громадян під час всенародного голосування. Як зазначає у своїй науковій роботі І.М. Ільницький: Референдум – це форма безпосередньої демократії, що полягає у прийнятті рішень визначеною законом електоральною групою шляхом голосування з найбільш важливих питань державного або самоврядного характеру (крім тих, що не є предметом референдуму). Більше того, референдум є невід'ємною складовою механізму соціально-правової дійсності [1, с. 103].

Державою, яка має найбільший досвід використання референдумів для вирішення важливих внутрішніх і зовнішніх питань, є Швейцарія, в якій вперше було проведено референдум у 1439 році. Дослідження показало, що впродовж 1970–1995 рр. у всіх європейських країнах загалом було проведено всього 46 референдумів для вирішення 48 питань. У той час, як у Швейцарії, було вирішено 217 питань шляхом проведення 76 референдумів. Причому використання цієї форми прямої демократії тут виявляє тенденцію до зростання.

Кількість референдумів, на яких швейцарці приймали рішення протягом 1970-1995 рр., майже вдвічі перевищує їх число порівняно з 1945-1970 рр. – 64 референдуми з 86 питань. завдяки референдумам вирішуються питання про основні напрями швейцарської державної політики (наприклад, про приєднання країни до Шенгенського та Дублінського договорів ЄС) [2, с. 88].

Питання проведення референдумів союзного значення регулюється Конституцією Швейцарської Конфедерації [3]. Вагоме місце в конституційно-правовому регулюванні даного інституту прямої демократії займає Федеральний закон «Про політичні права» від 14 грудня 1976 року, в якому закріплено основоположні принципи, порядок і строки проведення виборів, референдумів і законодавчих ініціатив [4, с. 40].

За ст. 136 діючої Конституції Швейцарської Конфедерації, «1. Політичні права з питань союзного значення належать всім швейцаркам і швейцарцям, які досягли 18-річного віку і не позбавлені дієздатності через душевні захворювання або недоумства. Всі мають рівні політичні права і обов'язки. 2. Вони можуть брати участь у виборах до Національної ради і в голосуваннях Союзу, а також вдаватися до народних ініціатив і референдумів і ставити свої підписи в їх підтримку» [3]. Тобто, право голосу на референду-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

мах мають виключно дієздатні громадяни Швейцарії, що досягли 18-річного віку.

Процедура та порядок винесення питань на референдум регулюються Главою 4 Конституції Швейцарської Конфедерації. Вважаємо за доцільне розглянути головні способи винесення питань для розгляду їх на референдумах, які використовуються у Швейцарії:

- затвердження змін, що вносяться до Конституції Швейцарії. Запропоновані федеральною асамблеєю конституційні зміни, вимагають обов'язкового проведення референдуму та схвалення поправок подвійною більшістю (переважна кількість голосів всіх виборців, що проживають у більше ніж половині кантонів, загальна кількість яких становить 26);
- ратифікація міжнародних договорів, яка регулюється спеціальним конституційним положенням. Якщо дана процедура не буде пов'язана з внесенням змін до Конституції, то проведення референдуму може буде ініційоване 8 кантонами або 50 000 виборців. На референдумі можуть розглядатися міжнародні договори, які: мають необмежений тер мін або не можуть бути зупинені; передбачають вступ до міжнародних організацій; включають багатосторонню уніфікацію законодавства. Для прийняття договору досить простої (не подвійної) більшості;
- факультативні (функціональні) референдуми, які проводяться після прийняття федеральною асамблеєю нового закону. Протягом 90 днів після його опублікування 8 кантонів або 50 000 виборців можуть винести дане питання на референдум. У такому випадку, необхідна проста більшість голосів для того, аби закон набрав чинності.

Аналіз Конституції показав, що проведення обов'язкового референдуму регулюється ст. 140, а проведення факультативного визначається положеннями ст. 141. Відповідно до ст. 140 Конституції на голосування народу і кантонів виносяться: зміни Союзної конституції; вступ в організації колективної безпеки або наднаціональні спільноти; оголошення терміновими союзні закони, які не мають конституційної підстави і термін дії яких перевищує один рік. Згідно зі ст. 141 Конституції, на вимогу 50 000 виборців або восьми кантонів виносяться на голосування народу: союзні закони; оголошені терміновими союзні закони, термін дії яких перевищує один рік; федеральні рішення, оскільки це передбачено Конституцією або законом; міжнародно-правові договори, які: є безстроковими і нерозривними; передбачають вступ до міжнародної організації; вводять багатосторонню уніфікацію права [3].

Цікавим фактом виявилося те, що Конституцією чи іншими нормативно-правовими актами Швейцарії не передбачено випадків проведення консультативних референдумів, ініційованих урядом держави. Консультативними э референдуми рішення яких мають дорадчий характер і враховуються під час прийняття рішень відповідними державними органами [5, с. 73]. Незважаючи на те, що в більшості європейських країн такі референдуми закріплені законодавством, у вказаній нами федерації така практика не набула свого розповсюдження. Близько половини народних голосувань, проведених у Швейцарії протягом XX ст., були обов'язковими конституційними референдумами.

На кантональному рівні референдум поширений ще більше ніж на федеральному [6, с. 46]. У 26 швейцарських кантонах, крім власної конституції, діють виборчі кодекси (Закон кантона Берна, Женеви «Про політичні права», «Про політичні права в кантоні Цюрих» та інші). Важливу роль відіграють підзаконні нормативні акти уряду, практика верховних судів кантонів [4, с. 40].

До народної ініціативи, як засобу вирішення суперечливих питань або врегулювання політичних аспектів, з кінця XIX століття зверталися більше 200 разів. Аналіз статистичних даних і наукової літератури показав, що в останні часи у Швейцарії референдуми проводилися з досить різноманітних питань, починаючи із внесення змін до Конституції, ратифікації міжнародних договорів, і закінчуючи оцінкою законодавчих федеральних законів і з'ясуванням питань економічної, соціальної політики держави.

У 2018 році було проведено три референдуми, які пройшли 4 березня, 10 червня та 23 вересня. 4 вересня було проведено два референдуми, на яких було розглянуто наступні питання: розширення права федерального уряду обкладати податком на додану вартість і прямим федеральним податком до 2035 року, скасування оплати ліцензії, яка забезпечує більшу частину фондів Швейцарського товариства радіо і телебачення, швейцарської громадської організації, що здійснює телерадіомовлення. Перший референдум було схвалено 84% голосів виборців, а другий – відхилено 72% голосів виборців.

10 червня 2018 року було проведено два референдуми, на які було винесено питання, які стосувалися надання Національному Банку Швейцарії виключного права на емісію грошей (відхилено 75,7% голосів виборців), включаючи банківські гроші, прийняття Федерального акту для регулювання азартних ігор (схвалено 72,9% голосів виборців).

23 вересня 2018 року пройшли ще три референдуми на кожному з яких були поставлені питання для вирішення таких завдань:

1. Розгляд велодоріжок за тим самим принципом, що гірські та пішохідні стежки (схвалено 73,6% голосів виборців).
2. Стимулювання харчових продуктів, отриманих справедливим, гуманним та екологічно чистим шляхом (відхилено 61.3% голосів виборців)
3. Стимулювання диверсифікованого, стійкого, та такого, що не містить ГМО, сільського господарства, політика щодо сімейних і невеликих господарств (відхилено 68,4 голосів виборців).

Досить важливим аспектом є систематичність проведення референдумів в Швейцарії. Тобто, за рік проводиться 4 референдуми, які проходять у березні, червні, вересні та листопаді-грудні. Тобто, за нашими даними наступний референдум буде проведено у найближчий час (кінець листопада – початок грудня).

Необхідно зазначити й той факт, що у Швейцарії досить часто проводяться й місцеві референдуми, завдяки яким вирішуються різноманітні питання. Вперше в Європі 25 жовтня 2005. у швейцарському місті Бюлах міська влада вирішила використати новітні технології під час проведення референдуму. У Швейцарії пройшов SMS-референдум, на якому вирішено питання про обмеження швидкості пересування автомобілів в межах міста.

Кожен учасник референдуму заздалегідь отримав поштою свій унікальний ідентифікаційний номер. Перед виконанням свого виборчого боргу швейцарці мали ввести свій персональний код і дату народження. Всі ці заходи вживаються для того, щоб уникнути повторного голосування. Також згідно з правилами голоси могли подаватися через Інтернет і за допомогою мобільного телефону. З 3919 громадян, які взяли участь в голосуванні, 455 проголосували за допомогою SMS, а 1006 через Інтернет. Згідно з оцінками, голосування пройшло без особливих проблем.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Швейцарія, як засновниця референдуму, на своєму досвіді пройшла всі етапи формування та вдосконалення даного інституту, і поділивши референдуми на обов'язкові та факультативні – подолала систему, де народний голос був другорядним у вирішенні державних питань [7, с. 32].

Проведений аналіз показав, що історично референдуми знайшли широке застосування у Швейцарії, і нині використовуються громадянами для вирішення найбільш важливих для суспільства і держави питань. Досить високий рівень правової культури виборців дозволяє їм приймати рішення, які призводять до внесення змін у конституційні акти, прийняття чи скасування законів та міжнародних актів. Таким чином, можна з упевненістю констатувати факт, що Швейцарія – найкращий приклад, звернувши увагу на який можна впровадити використання референдумів у будь-якій європейській державі.

Список літератури:

1. Ільницький М.С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні / М.С. Ільницький // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 103-105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_20.pdf.
2. Могилевець О.Ю. Референдум: швейцарський досвід та українські проблеми / О.Ю. Могилевець // Наукові записки: Політичні науки. – Т. 57. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 88-92.
3. Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації від 18.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm.
4. Прогонна О.О. Порівняльний аналіз правового регулювання референдуму в зарубіжних країнах / О.О. Прогонна // Юридичний науковий електронний журнал. – Вип. 2. – 2018. – С. 38-41.
5. Маркітантов В.Ю., Нечитайло В.В. Референдум як форма прямої демократії: зарубіжний і вітчизняний досвід / В.Ю. Маркітантов, В.В. Нечитайло // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Випуск 27. – 2015. – С. 69-74.
6. Палєєва Ю.С. Референдум – загальновизнаний демократичний інститут: історія і сучасність / Ю.С. Палєєва // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». Випуск № 1(4). – 2013. – С. 43-50.
7. Тревогіна В.С. Інститут референдуму в Швейцарії / В.С. Тревогіна // Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – 2018. – С. 30-32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/16015/30-32.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Чередниченко К.Ю., Зайва Ю.Р.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ РЕФЕРЕНДУМА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ШВЕЙЦАРИИ

Аннотация
В работе исследовано правовое регулирование проведения референдума по законодательству Швейцарии. Автор уделил внимание способам вынесения вопросов для рассмотрение их на референдумах. Проанализированы виды референдумов и выяснено особенности каждого из них, порядок и частота проведения. Исследованы статистические данные относительно количества проведенных референдумов в Швейцарии и количества рассмотренных вопросов. В статье обращено внимание на результаты последних референдумов, которые были проведены в 2018 году.
Ключевые слова: референдум, Швейцария, непосредственная демократия, местный референдум, народная инициатива.

Cherednychenko K.Y., Zaiva Y.R.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF HOLDING A REFERENDUM ON SWITZERLAND LAWS

Summary
The legal regulation of the referendum on Swiss law has been studied. The author paid attention to the ways of putting questions for consideration in referendums. Analyzed the types of referendums and found out the features of each of them, the order and frequency. Statistical data on the number of referendums held in Switzerland and the number of issues addressed were investigated. The article draws attention to the results of the latest referendums, which were held in 2018.
Keywords: referendum, Switzerland, direct democracy, local referendum, popular initiative.

УДК 349.6

ПРАВО НА ПИТНУ ВОДУ ЯК АКСІОМА В ПРАВАХ ЛЮДИНИ

Янішевська К.Д., Скорик А.Д.
Сумський державний університет

У статті визначено поняття права людини на питну воду, розкрито його нормативно-правовий зміст. Простежено процес становлення права людини на питну воду як невід'ємного, співвіднесено його з іншими правами людини. За підґрунтя дослідження взято обширний аналіз міжнародно-правових актів та актів національного законодавства низки держав. Особливо акцентовано на відсутності закріплення теми в законодавстві України. Зроблено висновок, що держава, не утверджуючи право на питну воду, ухиляється від відповідальності перед кожним громадянином за її якість, перекладаючи цю нішу на конкретних водопостачальників.

Ключові слова: право на питну воду, якість питної води, вода, призначена для споживання людиною, питне водопостачання.

Постановка проблеми. Вода – одна з небагатьох речей у світі, цінність якої для людини не знижується упродовж тисячоліть, вона була неодмінною умовою існування перших цивілізацій і залишається такою у сучасному світі. Відтак, право людини на питну воду, вочевидь, має визнаватися поряд із правом на життя, повагу до власної гідності, надання медичної допомоги, свободу слова та думки тощо. У той же час, дефіцит води, відчутний уже сьогодні, в майбутньому може стати чи не найбільшою глобальною проблемою. Супутникові дані NASA показують, що прісна вода з 21 із 37 найбільших водоносних горизонтів планети виводиться набагато швидше, ніж поповнюється [1]. Майже тисяча дітей вмирає щодня від хвороб, пов'язаних з водою, майже два мільярди людей споживають забруднену воду, щороку два мільйони людей вмирають від недуг, пов'язаних з водою. Страждають від проблем з питною водою і жителі України, як в зоні військового конфлікту, так і з її межами. Вирішення цих проблем вимагає значних фінансових та організаційних витрат, а також зміни підходу до правового регулювання відносин у сфері забезпечення доступу до питної води. Незважаючи на низку законодавчих нововведень останніх років, право на питну воду в нашій державі офіційно не закріплено як основне право людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній науковій літературі вже понад два десятиліття ведуться активні дослідження у сфері визначення природи, сутності і елементів права на питну воду, міжнародно-правових та національних механізмів його забезпечння (K. Braig, R. Hall, P. Gleick, M. Jensen, S. McCaffrey, T. Petersen, R. Venäläinen, M. Villumsen та інші). В Україні ж наявні лише окремі публікації з цього приводу (В. Вітів, В. Ладиченко, Н. Обіюх, Ю. Марутяк, С. Яценко) і вітчизняна наукова спільнота ще не визначилася концептуально щодо визнання права на питну воду в якості основного права людини.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження природи права на питну воду та визначення механізмів його забезпечення в Україні. Для досягнення зазначеної мети поставлені наступні завдання: 1) визначити поняття права на питну воду та його становлення як невід'ємного права людини; 2) охарактеризувати елементи змісту цього права та його співвідношення з іншими правами людини; 3) проаналізувати чинне законодавство України у досліджуваній сфері, виявити проблеми правового механізму забезпечення доступу до питної води.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві існує низка нормативних актів, які тією чи іншою мірою стосуються водних ресурсів, використання вод, охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та вичерпання. Закон «Про питну воду та питне водопостачання», як вказано у його в преамбулі, визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання, спрямовані на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою [2]. Однак, ні Конституція України, ні жоден інший нормативний акт не визначає прямо право на питну воду, на доступ до безпечної і чистої води як невід'ємне право людини. Тож питання про те, чи визнає українська держава це право, чи бере на себе відповідальність за його забезпечення і захист, залишається відкритим.

Згідно з Законом України «Про питну воду та питне водопостачання», питна вода – це вода, призначена для споживання людиною (водопровідна, фасована, з бюветів, пунктів розливу, шахтних колодязів та каптажів джерел), для використання споживачами для задоволення фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб, а також для виробництва продукції, що потребує її використання, склад якої за органолептичними, мікробіологічними, паразитологічними, хімічними, фізичними та радіаційними показниками відповідає гігієнічним вимогам. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року, ратифікований Україною у 2003 році дає визначення питної води як води, яка використовується чи призначена для використання людиною в якості питної води, для обробки та приготування їжі, для особистої гігієни або в аналогічних цілях [3].

Відповідно до ст. 5 згаданого Закону, об'єктами правового регулювання у сфері питної води та питного водопостачання є суспільні відносини з питань: господарської діяльності з централізованого та нецентралізованого водопостачання і водовідведення; формування тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення; нормування, стандартизації та ліцензування;

моніторингу, обліку і контролю; інформування населення щодо якості питної води та питного водопостачання; забезпечення прав споживачів питної води.

У ст. 7 закріплені гарантії прав споживачів у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення. Зокрема, зазначається, що держава гарантує захист прав споживачів у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення шляхом забезпечення кожної людини питною водою нормативної якості в межах науково обґрунтованих нормативів питного водопостачання залежно від району та умов проживання.

Як видно з наведених норм, законодавець не розглядає право на питну воду у якості фундаментального права кожного, обмежуючись загальними гарантіями захисту прав споживачів. Між тим, світова спільнота сьогодні вже дійшла розуміння того, що такий підхід не є правильним, і міжнародне право прав людини визначає специфічні зобов'язання, що стосуються доступу до води. Ці зобов'язання вимагають від держав забезпечувати кожному доступ до достатнього об'єму безпечної та якісної питної води для особистих і побутових потреб, підтримання адекватної санітарії як вважливого елементу людської гідності і приватності, а також належним чином охороняти джерела питної води [4].

Хоча активно обговорюватися в зарубіжній юридичній науці право на питну воду почало у 90-х роках минулого століття , перші міжнародні договори, які згадують про нього з'явилися раніше. Ч. 2 ст. 14 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року передбачає, що «Держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сільських районах з тим, щоб забезпечити ... жінкам право (h) користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водозабезпеченням, а також транспортом і засобами зв'язку» [5]. Конвенція про права дитини 1989 року у ч. 2 ст. 24 вимагає від держав-учасниць вживати заходів щодо (c) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі, шляхом надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води [6]. Однак, ні названі, ні інші міжнародні документи на той час ще не розглядали доступ до питної води як невід'ємне право людини.

Нормативний зміст права на питну воду було визначено Комітетом ООН по економічним, соціальним і культурним правам у листопаді 2002 року (Право на воду. Загальний коментар № 15 по істотним питанням, що виникають у зв'язку застосуванням статей 11 і 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) [7]. Згідно з позицією Комітету, право на воду вміщує поєднання як свобод, так і правомочностей. Свободи (freedoms) включають можливості доступу до води і свободу від неправомірного втручання чи обмеження, наприклад, свавільне відключення водопостачання чи забруднення водних джерел. Правомочності (entitlements) включають право на належне водопостачання і управління, що забезпечують рівні можливості для реалізації права на воду. Комітет наголосив, що елементи права на воду повинні бути адекватні людській гідності, праву на життя і здоров'я. При цьому право на воду не повинно тлумачитися вузько, через просте визначення об'ємних величин та технологій. Навпаки, вода повинна розглядатися як соціальне і культурне, а не лише як переважно економічне благо. Способи здійснення права на воду також мають бути сталими, чим гарантується, що право на воду буде реалізовано нинішнім і майбутніми поколіннями.

Комітет визнав, що достатність води, необхідної для забезпечення права, може варіюватися залежно від конкретних умов, проте, за будь-яких обставин право воду включає такі елементи:

а) наявність передбачає достатність і безперервність водопостачання для задоволення особистих і побутових потреб;

б) якість і безпека – означає, що вода для особистих і побутових потреб повинна бути безпечною, без мікроорганізмів, хімічних речовин і радіоактивних відходів, що є потенційно небезпечними для здоров'я. Безпека питної води, зазвичай, визначається відповідно до національних або місцевих стандартів якості питної води, основою для розробки яких є Керівні принципи Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо питної води;

в) доступність води для кожного без дискримінації. Йдеться про те, що держави зобов'язані забезпечити можливість людей користуватися правом на питну воду, незалежно від способу надання послуг.

Доступність води включає чотири взаємопов'язані аспекти. По-перше, це фізична доступність, тобто відсутність фізичної небезпеки для людини, безпосередня близькість або, принаймні, розумна відстань джерел води до житла.

По друге, економічна доступність води, що включає установку, підключення, технічне обслуговування, очищення і надання послуг водопостачання. Відповідно, всі прямі та непрямі витрати, що стосуються води і санітарії, не повинні бути фактором, що обумовлює утримання від доступу до них або ставить під загрозу можливості користуватися іншими правами (на належне харчування, на житло, на освіту, охорону здоров'я тощо). Вимога економічної доступності передбачає, що відшкодування витрат не повинно стати бар'єром для найбідніших верств населення. Так, Програма розвитку ООН пропонує, щоб вартість витрат на воду не перевищувала 3% доходу домогосподарства [4, с. 11]. За загальним правилом, межі права людини на питну воду не передбачають її безкоштовності, однак держави зобов'язані забезпечити задоволення, принаймні, мінімальних істотних рівнів достатності питної води, а для цього можуть вживатися різні заходи, включаючи політку ціноутворення та безоплатного надання води.

По-третє, недискримінація (рівний доступ) вимагає, щоб вода, системи та об'єкти водопостачання були доступними для всіх, включно з найбільш уразливими або знедоленими верствами населення, без дискримінації за будь-якими забороненими ознаками. Доступність вимагає також врахування особливих потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Нарешті, четвертий аспект доступності води передбачає доступ до інформації, тобто право шукати,

отримувати і поширювати інформацію з питань, що стосуються води, прав та обов'язків споживачі води.

Вчені Данського інституту з прав людини додають до нормативного змісту права на питну воду ще один елемент – прийнятність. На їхню думку, цей елемент охоплює два аспекти: споживацька прийнятність і культурна прийнятність. Прийнятність стосується суб'єктивного сприйняття води народами. Так, окремі користувачі можуть відмовлятися від промислово очищеної води через релігійні переконання, незважаючи на те, що вода відповідає об'єктивним стандартам якості. Прийнятність залежить від якості обслуговування постачальника, культурних традицій, гендерних аспектів, вимог конфіденційності тощо. Рівень прийнятності також може стосуватися проблем зі здоров'ям. Наприклад, якщо «безпечна вода» не прийнятна для споживачів, вони, можливо, будуть споживати воду із небезпечних джерел.

Вимір такого сприйняття може бути ускладненим , однак данські вчені наголошують на тому, що правозахисний підхід передбачає повну повагу до носія прав. З огляду на вимогу прийнятності всі системи і об'єкти водопостачання повинні відповідати культурним традиціям, а вода має бути прийнятного кольору, запаху і смаку.

Хоча резолюції ГА ООН не є юридично обов'язковими документами, вони користуються величезним авторитетом. Їхню роль у формуванні сучасного міжнародного права загалом, і міжнародного права прав людини важко переоцінити. Саме Резолюція 64/292 стала ключовою віхою у процесі визнання світовою спільнотою права на воду.

Проте, слід відзначити, що за резолюцію було віддано 122 голоси. Делегації 41 держави, включаючи країни з високим рівнем життя, зокрема США, Велику Британію, Канаду, Японію, Нідерланди, утрималися від голосування. Професор Тихоокеанського університету Стівен МакКефрі вважає, що однією з можливих причин такого утримання є побоювання багатих країн стосовно необхідності в подальшому виділяти великі суми коштів для вирішення проблем водопостачання у найбідніших куточках світу, і з прикрістю констатує, що з огляду на це існування права на воду, хоча й закріплене в документах ООН, поки що не може вважатися визнаним повсюдно [8, с. 227].

У той же час, слід відзначити, що право на воду все частіше закріплюється у національних законодавствах держав. Так, з 2012 року право кожного на воду безпечну чисту, доступну і прийнятну воду для споживання, приготування їжі і санітарних цілей закріплено у Водному кодексі штату Каліфорнія (ст. 106.3).

Право на питну воду тісно пов'язане з іншими правами людини. Слід погодитися з Н. Обіюх, яка вказує на те, що у міжнародному праві воно розглядається як похідне від основних прав людини, до яких належать: право на гідне життя та умови проживання, право на здоров'я, право на працю і культурне життя [9, с. 175]. Додамо, що наведений вченою перелік не є вичерпним. Право на питну воду також має безпосередній зв'язок із правом на повагу до приватного і сімейного життя, забороною дискримінації, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та іншими. Ці та інші права не можуть бути реалізовані в умовах відсутності доступу до питної води і належної санітарії.

У той же час, потрібно відстежити зворотній зв'язок – право на питну воду з необхідністю вимагає забезпечення права на інформацію, в першу чергу, екологічну, на належне управління, на участь громадськості в прийнятті рішень органами публічної адміністрації.

Важливе значення для розуміння сутності й змісту права на питну воду має окреслення меж його здійснення. Так, це право, з огляду на його гуманітарну природу, не поширюється на господарську діяльність, на забезпечення потреб сільськогосподарського виробництва, рослинництва і тваринництва. Воно стосується лише особистих і побутових потреб і вимагає пріоритетного виділення води саме на ці потреби.

Висновки і пропозиції. Отже, на нашу думку, право на питну воду можна визначити як забезпечену законом можливість кожної людини користуватися у прийнятний спосіб якісною, придатною для споживання, фізично та економічно доступною кількістю питної води для задоволення своїх потреб. Це є базове право людини, що має суттєво важливе значення для повноцінного життя та реалізації інших прав, воно виступає обов'язковою складовою права людини на життя та здоров'я.

Право на питну воду повинно захищатися і гарантуватися державою, а отже, має бути прямо передбачене законодавством України. Відсутність цього права у чинних нормативно-правових актах, звичайно, не позбавляє громадян можливості його реалізувати і захистити (в контексті інших прав, зокрема, через відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю людини, через механізми захисту прав споживачів) однак суттєво утруднює такий захист, як правило, через необхідність доказувати вже заподіяну шкоду. Вважаємо також, що не закріплюючи право на питну воду, держава ухиляється від відповідальності за якість питної води для кожної особи, перекладаючи її на конкретних водопостачальників.

Список літератури:

1. Catarina de Albuquerque. Water is a human right … but it can have a price // The Guardian. – 2016. – October, 10th. – Available at: https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2016/oct/20/water-human-right-price-united-nations.
2. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: закон України від № 2047-VIII від 18.05.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2918-14.
3. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року № 1066-IV від 09.07.2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_030.
4. The Rights to Water. Fact Sheet № 35 published by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, August 2010. Available at: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf.

5. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
6. Конвенція ООН про права дитини 1989 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant) Adopted at the Twenty-ninth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 20 January 2003 (Contained in Document E/C.12/2002/11). Available at: http://www.refworld.org/pdfid/4538838d11.pdf.
8. Stephen C. McCaffrey, The Human Right to Water: A False Promise? – 47 U. – Pacific Law Review. 221 (2017). Available at: https://scholarlycommons.pacific.edu/uoplawreview/vol47/iss2/10.
9. Обіюх Н.М. Право людини на питну воду: тенденції розвитку та гарантії реалізації / Н.М. Обіюх // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». – Том 26(65). 2013. № 2-2. С. 174-179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/025obiyux.pdf.

Янишевская Е.Д., Скорик А.Д.
Сумской государственный университет

ПРАВО НА ПИТЬЕВУЮ ВОДУ КАК АКСИОМА В ПРАВАХ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
В статье определено понятие права человека на питьевую воду, раскрыто его нормативно-правовое содержание. Прослежен процесс становления права человека на питьевую воду как неотъемлемого, соотнесено его с другими правами человека. В основу исследования положен обширный анализ международно-правовых актов и актов национального законодательства ряда государств. Особенно акцентируется отсутствие закрепления темы в законодательстве Украины. Сделан вывод, что государство, не утверждая право на питьевую воду, уклоняется от ответственности перед каждым гражданином за ее качество, перекладывая эту нишу на конкретных водопоставщиков.
Ключевые слова: право на питьевую воду, качество питьевой воды, вода, предназначенная для употребления человеком, питьевое водоснабжение.

Yanishevskaya K.D., Skoryk A.D.
Sumy State University

THE RIGHT TO DRINKING WATER AS AN AXIOM IN HUMAN RIGHTS

Summary
The article defines the concept of human right to drinking water, its normative- and legal content is disclosed. The process of human rights to drinking water formation is followed as an inalienable, correlated it with others human rights. Based on the research, extensive analysis of the international-legal acts and acts of the national legislation of a number of states. Especially the emphasis is on the lack of consolidation of the topic in the legislation of Ukraine. It was done the conclusion that the state, without approving the right to drinking water, evade from the responsibility of each citizen for its quality, translating this niche for specific water providers.
Keywords: right to drinking water, quality of drinking water, water intended for human consumption, drinking water supply.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 330.322:334(477)

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Герасименко О.В., Вайда М.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Львівська область є однією з найбільш залучених до міжнародного співробітництва областей України. Вона зосереджує значну увагу на підтримці малого та середнього підприємництва та туризму. Також приділяється увага розвитку безлічі напрямів: співробітництво, підтримка процесів кредитування та інвестиційної діяльності, участь суб'єктів малого підприємництва у програмах та проектах міжнародного співробітництва. Серед низки завдань одним із найважливіших є сприяння залученню іноземних кредитних та інвестиційних ресурсів. Географічне положення та інші економічні чинники дають Львівській області значну перевагу у міжнародному співробітництву та розвитку інвестиційної політики.

Ключові слова: інвестиційна політика, розвиток регіону, інвестиційний про-цес, інвестор, інвестиційні проекти.

Постановка проблеми. Вирішення проблем розроблення і реалізації регіональної політики в Україні, яка б забезпечувала зростання рівня соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення рівня життя населення є неможливим без активізації інвестиційної політики. Без цього неможливо здійснити прогресивні структурні зрушення в економіці, інноваційне оновлення її реального сектора, підвищити конкурентоспроможність та забезпечити соціально-економічний розвиток як регіонів, так і держави загалом. Необхідною умовою досягнення зазначених цілей є залучення значних коштів вітчизняних та зарубіжних інвесторів.

Формування та розвиток інвестиційної політики в Україні пов'язані з такими негативними тенденціями: прогресуюча недостатність внутрішнього капіталу для фінансування інвестиційного розвитку як наслідок низької здатності до самофінансування та фінансування інститутами фінансового ринку; існуюча непривабливість до вкладення коштів іноземними інвесторами, надання інвестиційних кредитів з причин недостатності гарантій, недосконалості нормативно-законодавчої бази, низької довіри до партнерів; низька доступність нових прогресивних технологій; відсутність практики використання сучасних форм управління інвестиційною діяльності на макро- та мікроекономічному рівнях [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій практиці інвести-ційних процесів розрізняють два типи державної інвестиційної політики: пасивну та активну. За пасивною політикою держава застосовує методи правового та економічного характеру. Таким чином, адміністративне втручання в інвестиційні процеси зводиться до мінімуму. У разі застосування активної політики держава застосовує всі види методів і навіть сама стає інвестором.

Відповідальність організаційних форм і методів державного регулювання інвестиційної діяльності залежить від стану розвитку ринкових відносин, структури економіки та соціально-економічного розвитку держави. Важливу роль в інвестиційній діяльності відіграє держава.

Дослідженням проблем інвестиційної діяльності та підвищення її ефективності приділили увагу такі зарубіжні вчені, як Г. Александер, Дж. Бейлі, Дж.М. Кейнс, Д. Кларк, С. Михайлов, Д. Норт, Р. Нельсон, Т. Троїцький-Марков, Б. Санто, Б. Твісс, Ф. Модільяні, М. Фрідман, У. Шарп, Й. Шумпетер тощо. Проте їх праці переважно орієнтовані на країни з розвинутою ринковою системою господарювання та не повною мірою відповідають умовам розвитку української економіки. Своєю чергою, серед вітчизняних науковців, що досліджували сферу регіональної інвестиційної політики, можна відзначити роботи З.С. Варналія, І.М. Вахович, Н.М. Внукової, В.М. Гейця, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, В.С. Загорського, О.І. Амоші, С.О. Іщук, М.А. Козоріз, О.Є. Кузьміна, В.О. Онищенка, Т.С. Смовженко, І.З. Сторонянської, С.Л. Шульц та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єктивно, розвиток вітчизняної інвестиційної політики в цілому та інвестиційної політики Львівської області, зокрема, залишається усе ще недостатньо дослідженим та гостро актуальним питанням.

На сьогодні необхідно розробити механізми інвестування різних сфер життєдіяльності регіону, а також методичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму інвестування. Додаткового розгляду потребує також процес впровадження концепції регіональної інвестиційної політики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд базових аспектів розвитку інвестиційної політики Львівської області. Досягнення поставленої мети деталізується у таких завданнях: дослідження стану та основних тенденцій розвитку інвестиційних процесів у Львівській області; розгляд заходів, що стимулюватимуть пожвавлення інвестиційних процесів на регіональному рівні; визначення перспектив розвитку інвестиційної політики Львівської області.

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження поточних тенденцій розвитку ряду галузей економіки України в цілому та Львівської області, зокрема, свідчать про те, що останнім ча-

сом в результаті реалізації комплексу ринкових реформ та створення конкуренції спостерігаються позитивні зрушення в інвестиційній діяльності.

Зазначимо, що вигідне транзитне розташування регіону в безпосередньому сусідстві з Євросоюзом призвело до того, що Львівщина є одним із лідерів за обсягами залучення іноземних інвестицій серед областей України. Спостерігається щорічне зростання кількості великих транснаціональних компаній, які розпочинають нові успішні проекти на теренах Львівської області. Отже, Львівщина динамічно нарощує свій інвестиційний потенціал, оскільки поліпшення її інвестиційного середовища та зростання обсягів надходження прямих іноземних інвестицій в економіку Львівської області відбувається, у тому числі, завдяки партнерству влади та приватних структур. Таким чином, базовими перевагами Львівщини, які приваблюють як вітчизняних, так і іноземних інвесторів, є: вигідне географічне розташування; динамічний розвиток ринку; високий рівень освіченості населення; наявність мережі науково-дослідних установ; відповідне транспортне становище; значний потенціал для розвитку зовнішньої торгівлі; розвинутий ринок фінансових послуг; значні можливості розвитку готельно-туристичної інфраструктури; наявність активної громадськості; значні площі родючих, екологічно чистих ґрунтів; наявність водних та лісових ресурсів; високий рекреаційний потенціал; гостинність населення; наявність фінансових ресурсів (висока ємність ринку та існування бізнес-ніш на ньому); позитивні зміни (політичні, економічні і т.д.) [2; 3, с. 51-52] тощо.

Вагому роль у активізації інвестиційної діяльності на регіональному рівні та у формуванні системи інвестування в регіонах і задоволенні очікувань інвесторів відіграють рейтинги інвестиційної привабливості регіонів, інвестиційні паспорти регіонів, інвестиційні атласи по регіонах, що формуються Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України. Серед загальнодержавних факторів, які позитивно впливають на інвестиційну привабливість області, найчастіше визначають внутрішньорегіональні фактори, вигідні географічні та кліматичні умови, високий внутрішній потенціал регіону, в тому числі кадровий, та розвинена інфраструктура; позитивні зміни законодавства, що призвели до покращання умов інвестиційної діяльності; економічна стабільність в країні; узгодженість державної та регіональної політики, зацікавленість влади в інвесторах; участь регіону у загальнодержавних проектах та заходах, в тому числі проектах, що реалізуються окремими відомствами [2; 3, с. 53]. Відповідно до результатів Рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України найбільш значущими перешкодами в здійсненні інвестиційної діяльності підприємств на сьогоднішній день є корупція (5,26), низький рівень розвитку інфраструктури (5,46), слабкий захист прав власності (5,46), відсутність достатньої кількості фінансових джерел для інвестицій (5,49), надмірне втручання місцевих органів влади в діяльність підприємств (5,94), тобто суб'єктивні перешкоди, які можуть бути частково або повністю усунутими в результаті проведення грамотної інвестиційної політики на місцях. Найменш істотним є вплив на діяльність підприємств об'єктивних факторів, змінювати які значно важче або ж взагалі неможливо – високий рівень захворюваності в регіоні (6,98), погана екологічна ситуація (6,93), погані погодні умови (6,53) [4, с. 138-139]. Ефективній реалізації перспектив підвищення інвестиційної спроможності регіонів України перешкоджають ряд факторів [4; 5; 6]: недостатнє інституційне забезпечення інвестиційної політики в регіонах та на місцях; недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів через регіональні стратегії; падіння обсягів залучення інвестицій внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні і падіння інвестиційної привабливості регіонів Сходу України через ведення бойових дій на їх території.

Отже, на даний час Україна відкриває нові можливості для інвесторів, а Львівська область належить до найпривабливіших інвестиційних регіонів країни. Протягом останніх років Львівщина зберігає позитивну динаміку росту основних соціально-економічних показників у більшості галузей своєї діяльності та постійно нарощує обсяги міжнародної торгівлі. Торговими партнерами області є понад 100 держав світу, найактивнішою є співпраця з Німеччиною, Польщею, Данією, Туреччиною, Австрією та іншими країнами ЄС.

З метою підтримки діяльності інвесторів на території Львівської області діє низка організацій, завданням яких є підтримка діяльності іноземних інвес-торів. Зокрема, до таких належить: Західноукраїнська філія Європейської Бізнес Асоціації; Данська Бізнес Асоціація; Міжнародна спілка бізнесменів України та Туреччини. Також функціонує Управління інвестиційної політики львівської облдержадміністрації, покликане сприяти вирішенню проблем діяльності інвесторів. Традиційним стало проведення щорічного Міжнародного економічного форуму, який сприяє ефективній взаємодії місцевих органів влади та іноземних інвесторів. Окрім цього, для потреб інвесторів на території області функціонує 95 інформаційно-консультаційних центрів та 78 об'єктів інфраструктури підтримки підприємств, створених за участю місцевих органів влади.

Фінансова сфера приваблює здебільшого інвесторів з Польщі та Австрії. Партнерами з Польщі вкладено 340,3 млн. дол. інвестицій (або понад дві третини галузевого обсягу), з Австрії залучено 145,6 млн. дол. (29,8%). Серед фінансових установ з найбільшими обсягами залучених прямих іноземних інвестицій є ПАТ «Кредобанк», ПАТ «ВІЕС Банк», ПАТ «Ідея Банк», ТзОВ «Фінансова компанія «Гарант Плюс», ПРАТ «Страхова компанія «Граве Україна». У зв'язку зі зміною пріоритетів в інвестуванні зменшився інтерес іноземних партнерів до сільського господарства області. Серед сільськогосподарських підприємств області найбільший обсяг іноземного капіталу зосереджено у ТзОВ «Галичина-Захід» на Стрийщині, ТзОВ «Агро ЛВ Лімітед» та ТзОВ «АгромаркЮкей» у Кам'янка-Бузькому районі, «ТзОВ «Біо-Інвест» у Дрогобичі, ТзОВ «Галіція Грінері» у Буському районі. Середній рівень оплати праці на цих агропідприємствах є втричі більшим, ніж у середньому на інших сільськогосподарських підприємствах області. Це зумовлено

більшою продуктивністю праці та ефективністю сільськогосподарської діяльності на підприємствах, котрі належать іноземним інвесторам. Більш ніж третину загальнопромислового обсягу іноземного капіталу, залученого за весь період інвестування, спрямовано у постачання електроенергії та газу (249,7 млн. дол.). Найбільші обсяги інвестицій вкладено в ПАТ «ДТЕК «Західенерго», в управлінні якого знаходяться Бурштинська, Добротвірська та Ладижинська ТЕС. Залучається зарубіжний капітал і у підприємства, що займаються виробництвом електроенергії з відновлювальних джерел (ТзОВ «Сокальський Вітропак», ТзОВ «Орівська ВЕС», ТзОВ «Самбірська сонячна станція»). Значна частка за обсягом вкладених іноземних інвестицій належить харчовій промисловості області – 87,1 млн. дол. (16,7% від обсягу іноземного капіталу промисловості). За весь період іноземного інвестування вагомими були надходження з Польщі – 39,6 млн. дол., Швейцарії – 22 млн. дол., Кіпру – 16,4 млн. дол. та Ліхтенштейну – 14,9 млн. дол. Серед підприємств з виробництва харчової промисловості з найбільшими обсягами залучених прямих іноземних інвестицій є ТзОВ «Радехівський цукор», ПАТ «Львівська кондитерська фірма «Світоч», ТзОВ «Яблуневий Дар», ПАТ «Концерн Хлібпром», ТзОВ «Провімі», ТзОВ «Перша приватна броварня», ВАТ «Львівський міський молочний завод», ТзОВ «Яричів», ПРАТ «Моршинський завод мінеральних вод «Оскар». Загалом, іноземний капітал залучено в 60 підприємств галузі. Вкладаючи свої кошти у виробництво продуктів харчування в області, іноземні інвестори орієнтуються в основному на значний обсяг внутрішнього ринку. На підприємствах легкої промисловості зосереджено 34,9 млн. дол. іноземного капіталу. З них понад дві третини належить партнерам з Данії (ДП «Датський текстиль», ТзОВ «Йоха Україна», ДП «Юнайтед Текстиль Груп Україна», ДП «Квімекс», ДП «ХРТ Текстиль»). Необхідно зазначити, що ці підприємства легкої промисловості в основному працюють на давальницькій сировині, і майже весь обсяг виготовленої ними продукції експортується. У підприємства з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності залучено 105,1 млн. дол. У машинобудування залучено 100 млн. дол., або 19,3% від інвестицій у промисловість. Німеччина, Угорщина та Кіпр – основні інвестори цього сектору промисловості. Німецькі компанії вклали у підприємства галузі 61,6 млн. дол., угорські – 16 млн. дол., кіпрські – 8,7 млн. дол. Найбільші обсяги інвестицій отримали ТзОВ «Леоні Ваерінг-Системс УА ГМБХ», ЗАТ «Завод комунального транспорту», ТзОВ «Діскавері бурове обладнання (Україна)», ТзОВ «ОДВ-Електрик», ТзОВ «Сі Еф Ті Україна», ТзОВ «Електроконтакт Україна», ТзОВ «Амардіко 120 Україна», ЗАТ «Автонавантажувач», ПАТ «Іскра». Здебільшого машинобудівні підприємства області спеціалізуються на виготовленні комплектуючих та допоміжного обладнання на давальницькій сировині для машинобудівних заводів Європи. Варто також зазначити, що у високоте-хнологічне виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції в області залучено тільки 0,1 млн. дол. іноземного капіталу. Це підтверджує факт того, що іноземні інвестори не надто зацікавлені інвестувати у технологічно завершене виробництво за межами своїх країн, щоб не створювати зайвої конкуренції на світових ринках для своїх національних виробництв. Значне місце в економіці області посідає торгівля. Найбільші обсяги іноземного капіталу залучені в ПАТ «Концерн Галнафтогаз», ТзОВ «Актіон Україна», ПАТ «Фірма «Львів-Петроль», ТзОВ «Валетудо», ТзОВ «ДжейЕй Еф Україна», ТзОВ «Р.С.І.». З огляду на перспективи подальшого розвитку, значний потенціал має готельний бізнес області, ІТ-сфера та телекомунікації. Так, у заклади тимчасового розміщення й організації харчування вже залучено 14,2 млн. дол. прямих інвестицій. Дві третини обсягу капіталу готельного та ресторанного бізнесу надійшло з Кіпру та Австрії. За участю іноземних засновників в області створено майже 80 організацій, що працюють у сфері інформації та телекомунікацій (зокрема, йдеться про ТзОВ «ЕйБі Україна», ТзОВ «Українська хвиля», ТзОВ «Міта Техніка», ТзОВ «Сайтайм Україна», ТзОВ «Логінтранс Україна», ТзОВ «ЛаймлайтНетворксЮкрейн», ТзОВ «Інтерлогіка», ТзОВ «Софтсерв-Україна»). Левова частка цих інвестицій (92%) залучена з Великої Британії та Кіпру. У розрахунку на одну особу у Львівській області обсяг прямих іноземних інвестицій складає 545,7 доларів США. За цим показником область входить в першу десятку регіонів України [7].

Побудована на нових засадах співпраця органів місцевого самоврядування обласного, районного та первинного рівня, їх взаємодія з органами державної виконавчої влади, бізнес-середовищем, громадськістю, активні та спроможні територіальні громади стануть запорукою комфортного і безпечного життя мешканців області. Розвиток кожної громади, її участь у реалізації регіональних проектів сприятиме поглибленню відчуття причетності до економічних процесів у Львівській області та забезпечуватиме підвищення його конкурентоспроможності.

Висновки і пропозиції. Головними питаннями державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати національним інтересам України. Інвестиційна політика України має базуватись на чітко визначеному партнерстві державного та приватного секторів та реалізовуватись з дотриманням таких основних принципів, як забезпечення інвесторам рівних прав та умов у здійсненні інвестиційної діяльності, а також дотримання та захист законних прав та інтересів інвесторів тощо.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що необхідно насамперед вирішити проблему системного, сформованого на основі чіткого визначення пріоритетів підходу щодо розвитку провідних галузей економіки на регіональному рівні, сформувати належну законодавчо-нормативну базу та розробити ефективні інноваційні програми, які б передбачали створення сприятливого економічного середовища для реалізації інвестиційної політики відповідно до інтересів усіх його учасників, що дасть змогу збільшити обсяги надходження ресурсів для реалізації інноваційних проектів.

Для досягнення бажаного рівня розвитку інвестиційної політики Львівської області доціль-

но нарощувати інвестиційні ресурси, послідовно збільшувати частку капітальних вкладень у ВВП, оптимізувати структуру інвестиційних ресурсів та напрями їх вкладення.

Поряд із вищесказаним, додаткових досліджень потребують питання надання інвесторам гарантій захисту від некомерційних ризиків, зумовлених погіршенням умов інвестування через дії посадових осіб або прийняті регуляторні акти. З метою оптимального узгодження інтересів потенційних інвесторів та завдань стратегічного та економічного розвитку Львівської області актуалізується питання необхідності покращення інвестиційної інфраструктури, створення інвесторам широких сприятливих можливостей для реалізації інвестиційних проектів.

Список літератури:

1. Пшик Б.І. Механізм інвестування підприємницької діяльності (регіональний аспект дослідження) / Б.І. Пшик // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Львів, 2004. – 28 с.
2. Економічні ініціативи зростання / Інформаційно-аналітичний огляд Дирекції Інституту розвитку економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ireu.org.ua/2014/02/13/ekonomichni-iniciativizrostannya.
3. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Державне агентство інвестицій і управління національними проектами України [Електронний ресурс]. – 2013. – 355 с. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/zvit_pro_investiciynu_privablivist_regioniv_povna_versiya.pdf.
4. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Державне агентство інвестицій і управління національними проектами України [Електронний ресурс]. – 2014. – 390 с. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/reyting_investiciynoyi_privablivosti_regioniv_2014_1.pdf.
5. Васильців Т.Г. Напрями підвищення інвестиційної привабливості прикордонних територій західних регіонів України (на прикладі Львівської області). Аналітична записка / Т.Г. Васильців, Р.Л. Лупак, О.О. Ільчук / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1629.
6. Шевченко О.В. Інструменти підвищення інвестиційної спроможності регіонів в контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку. Аналітична записка / О.В. Шевченко / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1658/.
7. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf.

Герасименко Е.В., Вайда М.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Львовская область является одной из наиболее привлеченных к международному сотрудничеству областей Украины. Она сосредоточивает большое внимание на поддержке малого и среднего предпринимательства и туризма. Также уделяется внимание развитию множества направлений: сотрудничество, поддержка процессов кредитования и инвестиционной деятельности, участие субъектов малого предпринимательства в программах и проектах международного сотрудничества. Среди ряда задач одним из важнейших является содействие привлечению иностранных кредитных и инвестиционных ресурсов. Географическое положение и другие экономические факторы дают Львовской области значительное преимущество в международном сотрудничестве и развитии инвестиционной политики.
Ключевые слова: инвестиционная политика, развитие региона, инвестиционный процесс, инвестор, инвестиционные проекты.

Gerasymenko O.V., Vaida M.M.
Ivan Franko National University of Lviv

ASPECTS OF THE LVIV REGION INVESTMENT POLICY DEVELOPMENT

Summary
Lviv region is one of the most involved in international cooperation in the regions of Ukraine. It focuses on supporting small and medium-sized businesses and tourism. There is also attention paid to the development of many areas: cooperation, support of lending and investment processes, participation of small entrepreneurs in international cooperation programs and projects. Among the range of tasks one of the most important is the promotion of attraction of foreign credit and investment resources. The geographical location and other economic factors give the Lviv region a significant advantage in international cooperation and investment policy development.
Keywords: investment policy, development of the region, investment process, investor, investment projects.

УДК 658.114.45

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ

Каюкін В.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджується сутність конкурентоспроможності залізничного транспорту України на ринку пасажирських перевезень. Розглядаються особливості підвищення конкурентоспроможності залізниць на ринку пасажирських перевезень. Виявляються протиріччя, розв'язання яких обумовлює аналіз конкурентоспроможності залізничного транспорту у порівнянні з іншими видами транспорту при виконанні пасажирських перевезень. Обґрунтовується необхідність державної підтримки залізничного транспорту для забезпечення збалансованого розвитку конкурентоспроможності національних залізниць на ринку пасажирських перевезень. Отримання нових залежностей, що характеризують тенденції розвитку ринку пасажирських перевезень в Україні.

Ключові слова: залізничний транспорт, конкурентоспроможність, пасажирообіг, пасажирські перевезення, ринок пасажирських перевезень.

Постановка проблеми. Невід'ємною рисою ринкової економіки виступає конкуренція. Конкуренція – це об'єктивна економічна сила, яка в ринковій економіці набирає форми економічного закону конкуренції, який виражає необхідні зв'язки між виробниками та споживачами товарів і послуг, а також між їхніми посередниками. На сучасному етапі економічного розвитку з конкуренцією стискаються підприємства всіх галузей економіки, оскільки вступають в боротьбу за найкращі умови господарювання та налаштовані на привласнення найбільших доходів. У стані економічної конкуренції знаходяться й підприємства залізничного транспорту, оскільки вступають у конкурентну боротьбу з підприємствами інших видів транспорту на ринку пасажирських перевезень. Незбалансований ринок транспортних послуг призводить до наступних ситуацій:

– збільшення ризику загибелі та травмування людей під час поїздок;
– витіснення залізничного транспорту з ринку пасажирських перевезень;
– збільшення залежності України від імпортної нафти та нафтопродуктів, автомобілів та запасних частин до них.

Подолання вказаної ситуації можливе лише за підтримки залізничних перевезень пасажирів зі сторони держави та місцевих органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні проблеми та практичні аспекти підвищення конкурентоспроможності залізничної галузі знайшли відображення у роботах таких вітчизняних и зарубіжних вчених, як І.М. Аксьонов, О.О. Бакаєв, Н.П. Терьошина, Е.М. Сич, Ю.С. Бараш та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, доцільним є визначення нових управлінських залежностей, що характеризують тенденції розвитку ринку залізничних перевезень в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз конкурентоспроможності залізничного транспорту у порівнянні з іншими видами транспорту на ринку пасажирських перевезень в Україні та постановка пропозицій щодо управління організації розвитку ринку залізничних перевезень.

Виклад основного матеріалу. Маючи особливий статус соціально-економічного значення у житті суспільства та його громадян, пасажирські перевезення є одним з найважливіших видів діяльності транспорту. У зв'язку з цим дослідження проблем управління збалансованого розвитку транспорту для виконання пасажирських перевезень є актуальною задачею.

Різні види транспорту знаходяться у стані економічної конкуренції в умовах ринкової економіки. В той же час, згідно із сучасною теорією стійкого розвитку [1] оцінка ефективності тих чи інших заходів не може здійснюватися виключно на підставі економічних показників і держава, як структура, спрямована на формуванні, розвитку і реалізації конкурентних переваг національних виробників, повинна активно впливати на ринок транспортних послуг і формувати його таким чином, щоб його робота була ефективна та конкурентоспроможна у соціальних і в екологічних сферах. Тобто держава повинна очолювати систему управління конкурентоспроможністю. Управління конкурентоспроможністю – це ті аспекти виконання загальних функцій управління, які визначають політику у сфері конкурентоспроможності.

Основним перевізником у світі виступає залізничний транспорт, як має такі переваги як порівняно низькі затрати при перевезеннях на далекі відстані, безпеку та екологічність, всепогодність. Однак розвиток пасажирських залізничних перевезень у різних країнах відбувався неоднаково.

В Франції залізниці втрачають статус основного перевізника пасажирів починаючи з першої половини 21-го сторіччя. В період з 2005 по 2016 роки обсяги пасажирських залізничних перевезень почали збільшуватись більше ніж на 10% [2] за рахунок модернізації та удосконалення залізничного транспорту. Ринок пасажирських перевезень Франції включає 2 компанії SNCF Proximites та SNCF Voyages, які є підрозділами SNCF Group. SNCF Group є монополістом в обслуговуванні пасажирів, що перевозяться залізничним транспортом та належить уряду Франції.

Задачу оцінки ефективності залізничних перевезень у порівнянні з іншими видами транспорту в роботах вчених пропонується розгля-

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

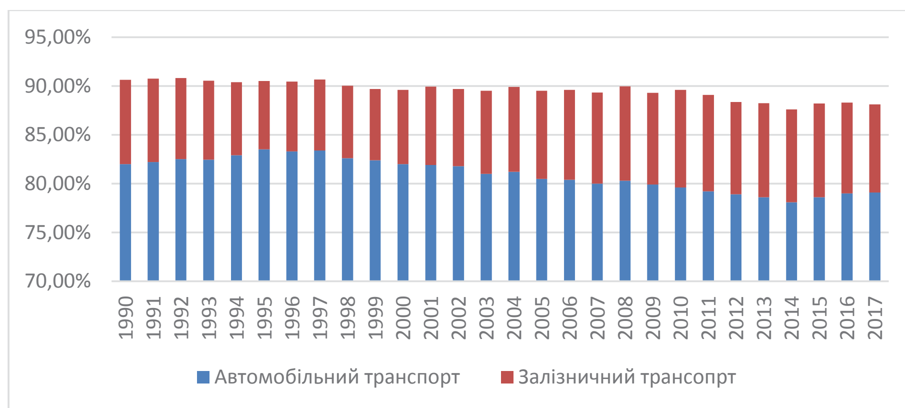

Рис. 1. Модальна частка перевезень пасажирів залізничним транспортом щодо автомобільного у Франції (2000-2016 рр.)

Джерело: розроблено автором за даними [2]

дати як задачу багатокритеріального вибору з урахуванням витрат власника інфраструктури, витрат перевізника, витрат часу пасажира на перевезення та їх очікування, соціальних витрат, пов'язаних з забрудненням навколишнього середовища, шумом, нещасними випадками, енергоефективністю та ін. [6; 7]. При цьому соціальний ефект від використання залізниць для перевезення пасажирів є причиною державної підтримки цього виду діяльності [2].

Подібно до Франції в інших країнах Західної Європи в кінці 20-го – на початку 21 сторіччя залізниці почали втрачати пасажирів у конкурентній боротьбі з іншими видами транспорту. В період з 1970 по 1998 рік доля залізничного транспорту у пасажирських перевезеннях зменшилася з 10% до 6%; в той же період кількість автомобілів збільшилася втричі з 62,5 млн. до 175 млн. одиниць [8]. У зв'язку з цим у [8] була поставлена задача відновлення залізничного транспорту і збільшення його долі на ринку перевезень. Для періоду після прийняття [8] характерне зростання обсягів залізничних пасажирських перевезень в Європейському Союзі. Динаміка пасажирообігу представлена на рис. 2.

При цьому необхідно відмітити, що зростання є характерним не тільки для Франції, а й для інших країн членів Європейського Союзу: Германії, Італії, Великобританії. В той же час у «нових членів» спостерігається значне падіння пасажирообігу залізниць. Зокрема у Польщі він скоротився на 40%, а Румунії – на 74%.

Основні напрямки подальшої транспортної політики Європейського Союзу викладені [9]. У відповідності з цим документом основними цілями розвитку транспорту у Європейському Союзі є зменшення його залежності від нафти як для здобуття економічної стабільності країн-членів, так і для зменшення забруднення навколишнього середовища. Для досягнення вказаних цілей в [9] зокрема заплановані наступні кроки:

– відмова від використання автомобілів на вуглецевому паливі у містах до 2050 року;

– завершення формування європейської високошвидкісної залізничної мережі та переведення переважної частини пасажирських перевезень на середні відстані на залізничний транспорт до 2050 року;

– з'єднання до 2050 р. усіх аеропортів базової мережі із залізничною мережею, бажано високошвидкісною.

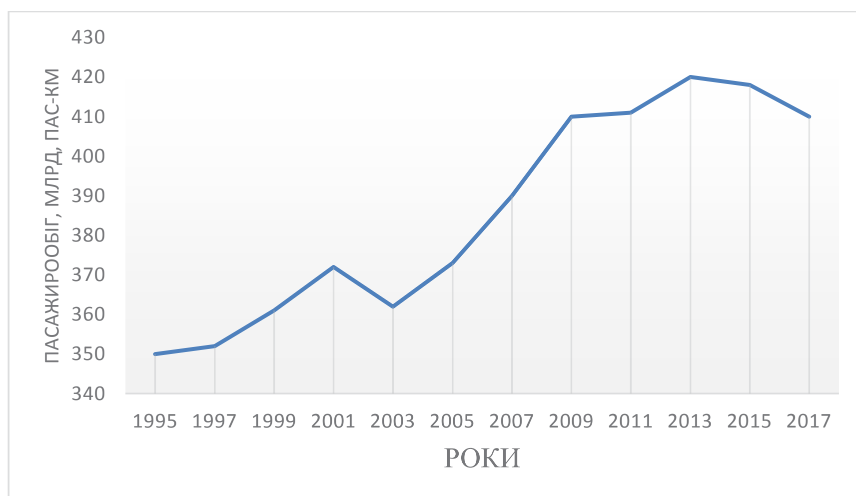

Рис. 2. Динаміка пасажирообігу залізничного транспорту Європейського Союзу

Джерело: розроблено автором

Згідно [11], пасажирські перевезення у Європейському Союзі переважно є дотаційними. Водночас розроблений спеціальний регламент [12], де регулюється порядок закупівлі громадських послуг на перевезення пасажирів [13].

Згідно виконаного аналізу, доцільно зробити висновок, що пасажирські перевезення у світі є дотаційними і, як правило, при оцінці ефективності перевезень виключно економічними показниками, програють конкурентну боротьбу автомобільному та авіаційному транспорту.

Виконані дослідження спостерігались на основі методів математичної статистики та аналізу часових рядів. Залізничний транспорт є одним

Рис. 3. Кількість перевезених пасажирів в Україні (2006-2017 рр.)

Джерело: розроблено автором за даними [12]

із основних перевізників пасажирів в Україні. На його долю у 2017 році згідно з [14] припадало 28,24% загального пасажирообігу усіх видів транспорту. Однак останніми роками у діяльності пасажирського господарства залізниць спостерігаються негативні тенденції.

В боротьбі за доходи, а отже і за пасажира, між видами транспорту загострюється конкуренція. Однак в останні роки спостерігається загальний спад перевезень пасажирів. Індекс обсягу відправлення (перевезення) пасажирів всіма видами транспорту в 2017 році становить 100,3% до попереднього 2016 року [14]. На рис. 3 представлена динаміка обсягів перевезень пасажирів автомобільним та залізничним видами транспортом по відношенню до 2017-го року. Аналізуючи отримані залежності, можливо зробити висновок, що обсяги перевезень автомобільним транспортом в відображають стан економіки країни, в той же час, обсяги залізничних перевезень мають стійку тенденцію до зменшення. Особливо активними ці процеси стали в останні п'ять років.

Необхідно відмітити, що в діючих економічних умовах автомобільні перевезення пасажирів є прибутковими, в той час як залізничні – збитковими.

Загальні збитки від пасажирських перевезень у 2017 році склали 11 млрд. грн.

Для досягнення беззбитковості пасажирських перевезень вартість білетів повинна бути підвищена в 2,3 рази при збереженні існуючого пасажиропотоку. Держава не надає підтримку залізничним перевезенням, а збитки від них покриваються за рахунок прибуткових вантажних залізничних перевезень.

Автомобільний транспорт залучає потенційних пасажирів оперативністю, гнучкістю зміни маршрутів і розкладу руху, порівнянністю цін та часом знаходження у дорозі. При виборі виду транспорту вирішальними факторами є [13]:

- зручність розкладу;
- час у дорозі;
- комфортність;
- вартість.

Порівняння часу та вартості проїзду залізничним та автомобільним транспортами на основних напрямках перевезень наведені в таблиці 1.

Порівняння показників, наведених у таблиці 1 показує, що можливість підвищення вартості перевезень залізничним транспортом для досягнення беззбитковості є обмеженою, оскільки є велика імовірний переходу пасажирів на автомобільний транспорт.

На сьогодні вартість перевезень у купе та у 2-му класі швидкісних поїздів майже відповідає вартості перевезень автомобільним тран-

Таблиця 1

Тривалість перевезення та вартість проїзду на основних напрямках України

Маршрут	Поїзд								Автобус		
	Час подорожі, год.		Вартість, грн						Час подорожі, год		Вартість проїзду, грн
			Купе (СВ)	Купе	Плацкарт	Швидкісні					
	min	max	UAH	UAH	UAH	1 клас UAH	2 клас UAH	3 кл	min	max	UAH
Київ – Одеса	7:11	13:22	1178	249	159	539	423	–	6:00	7:05	315
Киев – Львів	4:51	12:53	846	353	159	545	427	–	7:00	9:00	350
Київ – Харків	4:43	8:30	958	423	166	492	389	–	6:00	7:10	415
Київ – Дніпро	5:38	8:20	1183	223	145	518	407	–	6:30	8:05	265

спортом. Суттєвий вплив на обсяги перевезень залізничним транспортом здійснює і стан рухомого складу рівень зносу якого перевищує критичну величину. Із 7025 вагонів інвентарного парку пасажирських вагонів 6112 (87%) відпрацювали встановлений виробником нормативний термін служби (більше 28 років). Середній вік усього парку пасажирських вагонів складає 32 роки, загальний знос становить 90%. Із 1547 секцій електропоїздів 1230 (73,5%) секція знаходиться поза межами встановленого виробником нормативного терміну експлуатації, і 507 секцій дизель-поїздів із 528 (96,1%). Знос моторвагонного рухомого складу залізниць становить по електропоїздах – 84%, дизель поїздах, з урахуванням рейкових автобусів – 93%.

В разі відсутності оновлення парку пасажирських вагонів в 2017 і послідуючих роках, починаючи з 2020 року експлуатаційний парк вагонів буде становити 913 вагонів, що не дозволить забезпечити перевезення пасажирів.

Для забезпечення перспективних обсягів пасажирських перевезень залізничний транспорт потребує додаткових обсягів інвестицій в обсязі 10 млрд. грн протягом 2018 року. Конкурентоспроможність залізничного транспорту наразі є надзвичайно низькою, оскільки присутні такі фактори як моральна зношеність рухомого складу, відсталість технологій та недосконалість системи соціально-економічних показників роботи. З цього випливає, що в умовах дії сучасних економічних чинників пасажирські перевезення будуть залишатись економічно непривабливими для інвесторів.

Україна має потребу у імпорті палива. В цих умовах перевагою залізничного транспорту є те, що 85% пасажирообігу припадає на електричну тягу. Згідно з даними енергетичного балансу України [12] у 2017 році понад 80% нафтопродуктів, що споживалися в Україні, було імпортовано. При цьому 72% нафтопродуктів в Україні споживається автомобільним транспортом

В той час як на долю залізничного транспорту – 1,3%. Доля ж залізничного транспорту у споживанні електроенергії не перевищує 5%. Тому використання залізничного транспорту дозволяє підвищити енергетичну незалежність країни.

В цілому на транспортному ринку України відбуваються процеси, що були характерними для Західної Європи кінця 20-го початку 21 сторіччя. Незбалансований ринок транспортних послуг призводить до витіснення залізничного транспорту з ринку пасажирських перевезень, збільшення ризику загибелі та травмування людей під час поїздок, збільшення залежності України від імпортної нафти та нафтопродуктів, автомобілів та запасних частин до них. Подолання вказаної ситуації можливе лише за підтримки залізничних перевезень пасажирів зі сторони держави та місцевих органів влади. Це – необхідна управлінська умова підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень залізничним транспортом. Враховуючи на комплексний характер проблеми її вирішення повинно досягатись шляхом розробки «Державної програми розвитку залізничних пасажирських перевезень» та запровадженню наступних факторів щодо підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень залізничним транспортом:

1. Розробити стратегію розвитку пасажирських перевезень залізничним транспортом, яка враховуватиме положення Національної транспортної стратегії України до 2030 року, Угоди про асоціацію України та ЄС та включатиме конкретні кроки з покращення конкурентоспроможності залізничного транспорту України.

2. Розпочати розробку підзаконних актів для імплементації нового Закону України «Про залізничний транспорт України». Після прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про залізничний транспорт України», який запровадить європейську модель функціонування галузі, для імплементації Закону необхідно буде розробити більше 50 підзаконних актів, по суті – переглянути майже всю нормативно-правову базу, що регулює залізничний транспорт.

3. Враховуючи збільшення пасажиропотоку з країнами Європейського Союзу, приділити особливу увагу питанням розвитку існуючого пасажирського залізничного сполучення з Республікою Польща, а також перспективам розвитку пасажирського сполучення з іншими країнами Східної, Західної Європи та країнами Чорноморського узбережжя (Болгарія, Хорватія, Румунія та ін.).

4. Активізувати співпрацю з місцевими органами влади щодо вирішення проблемних питань, які виникають у сфері приміських пасажирських перевезень, а саме – погашення заборгованості за перевезення пільгових категорій пасажирів у приміському сполученні, та визначитись щодо перспектив створення незалежної «Приміської пасажирської компанії» з урахуванням європейського досвіду та досвіду інших країн.

5. Визначитись щодо подальших дій та заходів щодо експлуатації двох поромів «Герої Шипки» та «Герої Плевни».

6. Забезпечити стабільне завантаження підприємств ПрАТ «ДТРЗ», ПрАТ «ЗЕРЗ», ПрАТ «ЛЛРЗ» та своєчасне фінансування заходів з виконати ремонтних робіт тягового рухомого складу відповідно до затверджених планів Товариства.

Висновки та пропозиції. Виконані дослідження дозволяють зробити такі висновки. Залізничний транспорт знаходиться у стані жорсткої конкурентної боротьби з іншими видами транспорту, насамперед автомобільним та авіаційним і програв її у Західній Європі. Аналогічна ситуація спостерігається на сьогодні і в Україні. Її наслідками є зменшення пасажиропотоків, що обслуговуються залізничним транспортом, старіння основних засобів галузі, зростання парку приватних автомобілів.

В Західній Європі для оцінки роботи різних видів транспорту застосовуються додаткова система показників, що характеризує їх соціальну та екологічну ефективність і обґрунтовує доцільність підтримки залізничного транспорту зі сторони держави.

Враховуючи на комплексний характер проблеми її вирішення повинно досягатись на основі програмних методів шляхом розробки «Державної програми розвитку залізничних пасажирських перевезень».

Список літератури:

1. Giddings B. Environment, economy and society: fitting them together into sustainable development / Giddings B., Hoppwood B., O'Brien G. // Sustainable Development. – 2002. – № 10(4). – P. 187. – 96. – doi: 10.1002/sd.199.
2. Plant J. Handbook of Transportation Policy and Administration (Public Administration and Public Policy / J.F. Plant, V.R. Johnston, C.E. Ciocirlan: CRC Press. – 2007. – 656 p.
3. SNCF sets ridership record and moves the nation's economy forward [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.sncf.com/fr/groupe/finance.
4. SNCF ridership and ticket revenue steady in fiscal year 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.sncf.com/fr/groupe/finance.
5. Levinson D. The full cost of high-speed rail: an engineering approach / Levinson D., Mathieu J.M., Gillen D. & Kanafani A. // Annals of Regional Science. – 1997. – Vol. 31. – P. 189-215. doi: 10.1007/s001680050045.
6. European transport policy for 2010: time to decide [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/themes/strategies/doc/2001_white_paper/lb_com_2001_0370_en.pdf.
7. Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52011DC0144.
8. Statistical pocketbook 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/transport/facts-fundings/statistics/pocketbook-2016_en.
9. Реформа железных дорог: Сборник материалов по повышению эффективности сектора железных дорог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://documents.worldbank.org/curated/en/616111469672194318/pdf/692560ESW0P1210ilway0Reform0Russian.pdf.
10. Регламент (ЄС) № 1370/2007 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року про громадські послуги з перевезення пасажирів залізницею і автомобільними шляхами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transport-ukraine.eu/docs/reglament-ies-no13702007-ievropeyskogo-parlamentu-ta-radi-vid-23-zhovtnya-2007-roku-pro.
11. Jonas Butkevičius. The strategy of passenger transportation by national railway transport: The implementation of public service obligations / Jonas Butkevičius // Transport. – 2009. – Vol. 24. – P. 180-186.
12. Державний комітет статистики. Транспорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
13. Коробйова Р.Г. Розвиток сервісу в пасажирських залізничних перевезеннях / Р.Г. Коробйова, А.Д. Чугай // Транспортні системи та технології перевезень. – 2013. – Вип. 5. – С. 33-36. – doi: 10.15802/tstt2013/19274.

Каюкин В.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПАССАЖИРСКИХ ПЕРЕВОЗОК ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И АНАЛИЗ

Аннотация
В статье исследуется сущность конкурентоспособности железнодорожного транспорта Украины на рынке пассажирских перевозок. Рассматриваются особенности повышения конкурентоспособности железных дорог на рынке пассажирских перевозок. Выявляются противоречия, решение которых обусловливает анализ конкурентоспособности железнодорожного транспорта по сравнению с другими видами транспорта при выполнении пассажирских перевозок. Обосновывается необходимость государственной поддержки железнодорожного транспорта для обеспечения сбалансированного развития конкурентоспособности национальных железных дорог на рынке пассажирских перевозок. Получение новых зависимостей, характеризующих тенденции развития рынка пассажирских перевозок в Украине.
Ключевые слова: железнодорожный транспорт, конкурентоспособность, пассажирооборот, пассажирские перевозки, рынок пассажирских перевозок.

Kayukin V.O.
Kyiv National University Of Trade and Economics

MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF PASSENGER RAIL TRANSPORTATION IN UKRAINE: PROBLEMS AND ANALYSIS

Summary
The article examines the essence of the competitiveness of rail transport of Ukraine in the market of passenger traffic. The features of improving the competitiveness of railways in the passenger market are considered. Contradictions are revealed, the solution of which determines the analysis of the competitiveness of rail transport compared to other types of transport when performing passenger traffic. It justifies the need for state support of rail transport to ensure the balanced development of the competitiveness of national railways in the passenger transport market. Getting new dependencies that characterize the development trend of the passenger transportation market in Ukraine.
Keywords: railway transport, competitiveness, passenger turnover, passenger traffic, passenger market.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.01

ДЕБІТОРСЬКА ТА КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Белей С.І., Блавдзевич С.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено теоретичні, організаційні і методичні аспекти організації обліку дебіторської та кредиторської заборгованості та визначено їх роль в контексті забезпечення ділової комунікації підприємств. Досліджено поняття ділової комунікації підприємства. Систематизовано основні погляди щодо змісту понять «дебіторська та кредиторська заборгованість». Виокремлено основні складові зобов'язань в бухгалтерському обліку. Відповідно до визначеної мети, обґрунтовано оцінку та класифікацію дебіторської та кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, об'єкти, суб'єкти, облік, ділова комунікація, підприємство.

Постановка проблеми. Сучасні умови мінливого економічного середовища здійснення підприємствами своєї діяльності вимагають вирішення цілого ряду нерозв'язаних облікових проблем. Зокрема, це є теоретичні, організаційні і методичні аспекти визначення ролі дебіторської та кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємств оскільки взаємовідносини з діловими партнерами внаслідок яких виникає дебіторська та кредиторська заборгованість є невід'ємною складовою діяльності підприємства. Дебіторська та кредиторська заборгованість відіграють важливе значення у забезпеченні ділової комунікації підприємства так як впливають на рівень його ліквідності та платоспроможності. Неефективна організація обліку та управління ними може спричинити неплатоспроможність, кризовий стан підприємства, а ефективне їх формування та використання є визначальним інструментом забезпечення результативної господарської діяльності, а в подальшому налагодження надійних довгострокових відносин з контрагентами. Тому дебіторська та кредиторська заборгованості мають значний вплив на діяльність підприємства. За таких умовах особливої актуальності набуває проблема визначення ролі дебіторської та кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємств та налагодження ефективної системи організації обліку заборгованістю підприємства для уникнення небажаних фінансових ризиків та приведення обсягів заборгованості до прийнятних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що займались проблемами організації обліку дебіторської та кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства можна виділити: Н. Акімову, С. Березу, М. Білик, С. Бородкіна, Ф. Бутинця, О. Говоруху, О. Кияшко, В. Костюченко, В. Ковальова, К. Нагірську, І. Орлова, В. Рудницького, І. Садовську, В. Сопко, О. Топоркову, П. Хомина, Ю. Чацкіса та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим,зважаючи на існування значних науково-методичних доробок з обраної теми, не применшуючи їх значення, слід констатувати, що деякі з теоретичних положень відносно визначення заборгованості та розрахунків по ній є дискусійними, а ряд важливих аспектів їхньої організації, оцінки та методики обліку потребують удосконалення. У зв'язку з цим вибір теми дослідження та його цільова спрямованість є достатньо актуальними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних та організаційно-методичних положень, а також розробці практичних рекомендацій з удосконалення обліку дебіторської та кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства, що сприятиме активізації ділової активності підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах мінливого економічного середовища важливе значення на підприємствах мають розрахункові операції, адже вони опосередковують розподіл і перерозподіл суспільного продукту, перехід його з грошової форми в товарну і навпаки. При цьому суб'єкти господарювання виступають постачальниками для одних і покупцями для інших.

В економічній науці, та взагалі в економіці, заборгованість покупців за готову продукцію та товари підприємства є звичним явищем. Це розстрочки платежів в часі, які сприяють збільшенню обсягів торгівлі, прискоренню оборотності товарів іншими словами – комерційні кредити. Вигідні для покупців умови комерційного кредиту являють собою гарантований спосіб підтримувати попит на власну продукцію. Позики найчастіше надаються платоспроможним покупцям, хоч частина боргів, залишається неоплаченою. Їх доводиться покривати частиною прибутку підприємства, що призводить до виникнення неминучих витрат, які несуть підприємства.

На рахунок кредиторської заборгованості можемо сказати, що вона, виходячи з балансових розрахунків, являє собою одну із частин залу-

ченого капіталу підприємства. Отже, кредиторська – залучення коштів до господарського обороту підприємства, а дебіторська заборгованість – вилучення коштів з підприємства.

Слід зазначити, що значних змін у визначенні поняття «дебіторська заборгованість» протягом тривалого періоду не відбулося. Дебіторська заборгованість відображається як: «наслідок цивільних зобов'язань, що виникають в результаті визначеної угоди. Угода, оформлена, як правило, договором, представляє собою визначену дію суб'єктів, які беруть в ній участь (юридичних чи фізичних осіб), результатом чого є виникнення товарних і грошових зобов'язань» [1, с. 32].

Сучасне визначення дебіторської заборгованості з'явилось ще в стародавні часи. У 8 ст. н.е. Е. Дегранж, та Дж. Дзаппи зробили значний внесок у трактуванні даного поняття, саме вони почали розглядати дебіторську заборгованість як один з показників, що характеризує фінансовий стан підприємства, а саме показник його фінансової конкурентоспроможності, тобто кредитоспроможності, платоспроможності, виконання зобов'язань перед іншими.

У 1926 році С.І. Корецький дає дещо інше визначення ніж попередні автори: «взаємовідносини двох осіб, що укладають угоду, можна подати двома латинськими термінами: «дебет» (винен) і кредит (вірить комусь). Так, у разі, коли особа, яка позичає комусь кошти, вірить – це кредит, і тоді вона іменується кредитором, особа, яка одержує позику, стає винною – це дебет, і тоді вона іменується дебітором» [5, с. 60].

Лишиленко О.В. у своєму підручнику надає таке трактування дебіторської заборгованості: «Дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату» [12, с. 220]. З його думкою погоджуються у своїх працях Ф.Ф. Бутинець [6, с. 265] та М.С. Пушкар [20, с. 122].

Проведений нами аналіз визначень сутності поняття «дебіторська заборгованість» у спеціальній економічній літературі свідчить про відсутність єдиного його трактування. Різні підходи можна згрупувати у шість груп, які описано в табл. 1.

Отже, на нашу думку визначення дебіторської заборгованості, представлене Ф. Бутинецем, С. Бардаш та Н. Малюгою є найбільш точним.

Розглянувши національні стандарти обліку доцільно зазначити, що у є свої особливості оцінки та розкриття інформації щодо кредиторської заборгованості (зобов'язань підприємства) (табл. 2).

Таблиця 1

Визначення дебіторської заборгованості

№ з/п	Група авторів	Сутність підходу до визначення поняття
1	2	3
1	Вещунова А.Ф., Редько А.Ю. [3, с. 25]	До дебіторської заборгованості відносять лише грошові кошти до оплати
2	Боровик О.А. [4, с. 133] Соколов Я. В. [21, с. 68]	Розуміють дебіторську заборгованість як вимоги щодо оплати, тобто боргові вимоги є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладається виконання обов'язку. Як і борги боргові вимоги розглядаються з точки зору терміну їхнього виконання
3	Лігоненко Л.О. [11, с. 25] Пушкар М.С. [20, с. 122]	Визначають дебіторськузаборгованість як кошти у розрахунках.
4	Лищенко О.Г. [2, с. 115] Кияшко О.М. [9, с. 21]	Визначають дебіторську заборгованість як вкладення в обігові кошти
5	Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М. [6, с. 130]	Під дебіторською заборгованістю розуміють суму заборгованості дебіторів на певну дату
6	Береза С.Л. [4, с. 32] Глінкіна Д.В. [24, с. 81]	Визначають дебіторську заборгованість як борги

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Розкриття інформації про заборгованість у національних стандартах бухгалтерського обліку

П(С)БО	Характеристика інформації щодо розкриття зобов'язань
1	2
НПСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [13]; П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єктів малого підприємництва» [18]	Надано загальну характеристика кредиторської заборгованості і зобов'язань та принципів їх відображення у фінансовій звітності
П(С)БО 11 «Зобов'язання» [14]	Подано визначення, класифікація, оцінка та порядок відображення зобов'язань у звітності
ПСБО 12 «Фінансові інвестиції» [15]	Подано визначення теперішньої вартості довгострокових зобов'язань, на які нараховують відсотки
П(С)БО 17 «Податок на прибуток» [160]	Розглянуто умови та порядок визнання кредиторської заборгованості з податку на прибуток
ПСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» [17]	Визначений вплив змін валютних курсів щодо кредиторської заборгованості в іноземній валюті та відображення такого впливу у фінансовій звітності підприємств

Джерело: складено автором

Отже, кожний з вище наведених стандартів обліку трактує різне значення інформації щодо розкриття категорії «кредиторська заборгованість» у бухгалтерському обліку.

Загальним правилом є те, що зобов'язання реєструються в обліку тільки тоді, коли по них виникає заборгованість. Як зазначає В.В. Ковальов: «Зобов'язання, які підлягають виконанню в майбутньому, не є заборгованістю і не відображаються в обліку» [10, с. 15]. Саме тому, в законі термінами «майно» і «зобов'язання» визначаються «групи об'єктів бухгалтерського обліку, що традиційно виділяються, – засоби підприємства (його активи) і джерела їх утворення (його пасиви)» [19]. Те ж саме зазначається в П(С)БО 11 «Зобов'язання», в якому наводиться порядок формування та відображення в звітності інформації про кредиторську заборгованість. Це дуже важливе визначення, яке пов'язує в єдине ціле поняття можливості, зобов'язання і затрат

На нашу думку, слід розрізняти правовий і бухгалтерський зміст поняття «зобов'язання». Правове поняття зобов'язання дещо ширше від бухгалтерського. В юридичному словнику зобов'язання розглядаються як «цивільно-правові відносини, в силу яких одна сторона (боржник) зобов'язана здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від неї, а кредитор, в свою чергу, має право вимагати від боржника виконання цього зобов'язання» [22, с. 211].

Для розуміння зобов'язань і сутності дебіторсько-кредиторської заборгованості в бухгалтерському обліку доцільно виділити основні компоненти: суб'єкти зобов'язання, правовідносини між суб'єктами, зміст та підстави зобов'язання, які в свою чергу поділяються на підгрупи (рис. 1.)

Вказані складові, необхідно розглядати при оцінці і визнанні зобов'язань. Юридичні факти, з моментом настання яких законодавство пов'язує виникнення зобов'язань, називаються підставами виникнення зобов'язань, вони можуть бути як правомірними так і неправомірними (рис. 2).

Отже, якщо розглядати підстави виникнення зобов'язань, то можна зробити висновок, що зобов'язання для однієї сторони виступає дебіторською заборгованістю, а для іншої – кредиторською. Виникнення зобов'язань є наслідком здійснення ділової комунікації підприємства.

На думку М.Й. Дмитренко: «Ділова комунікація як діяльність забезпечує взаємодію двох або більше унікальних і складних систем, що відбувається в різних ситуаціях з використанням різних засобів і каналів спілкування [8, с. 12]. В умовах ринкової економіки та мінливого економічного середовища саме від вміння ведення ділової комунікації залежить рівень ефективності роботи підприємства, виникнення зобов'язань (дебіторської, кредиторської), можливість уникнення небажаних фінансових ризиків та приведення обсягів заборгованості до прийнятних рівнів.

Дебіторська і кредиторська заборгованість, на нашу думку, виступає формою вираження зобов'язань, результатом ведення ділової комунікації, та має певні властивості зобов'язань, і, відповідно, їй притаманні ознаки класифікації зобов'язань, які представлено на рис. 3.

З даного рисунка можемо побачити, що зобов'язання за ознаками поділяються на різні підгрупи. З точки зору визначеності предмета виконання можна виділити зобов'язання альтернативні і факультативні. Відповідно до ст. 539 Цивільного Кодексу України. альтернативним «є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій. Боржник має право вибору предмета зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не випливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту» [23].

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновки про широкий спектр

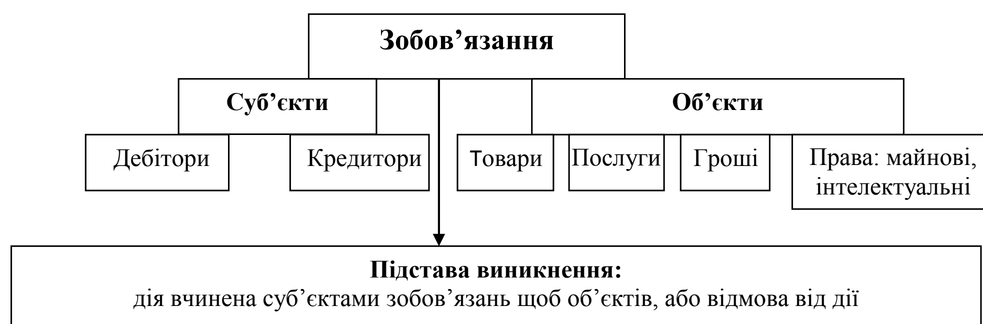

Рис. 1. Основні складові зобов'язань в бухгалтерському обліку

Джерело: складено автором

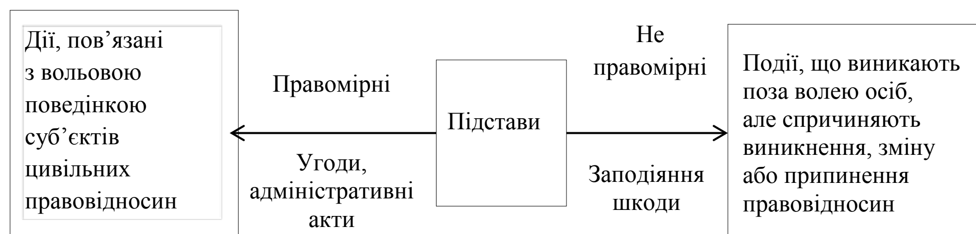

Рис. 2. Підстави виникнення зобов'язань

Джерело: складено автором

видів дебіторської та кредиторської заборгованості. Розглянуті нами класифікації заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства розкривають економічну природу різних видів дебіторської та кредиторської заборгованості, проте, на нашу думку, є не достатньо розподіленні для використання в діловій комунікації. Саме тому ми пропонуємо додати наступні види та класифікаційні ознаки для дебіторської заборгованості (табл. 3).

Рис. 3. Класифікація зобов'язань

Джерело: складено автором

Таблиця 3

Класифікація дебіторської заборгованості

Класифікаційна ознака	Види дебіторських зобов'язань
1	2
За ступенем довіри до партнера	– надійні – втрачають довіру - ненадійні
За причинами виникнення	– виправдана – невиправдана
За оплатою зовнішньоекономічного контракту	– термін сплати до 100 днів – термін сплати до 180 днів – термін сплати більше 180 днів (нараховується пеня)
За забезпеченістю	– забезпечена – незабезпечена

Джерело: складено автором

Таблиця 4

Класифікація кредиторської заборгованості

Класифікаційна ознака	Види кредиторської заборгованості
1	2
За терміновістю погашення	– до трьох місяців – до шести місяців – до року – до п'яти років – більше 5 років
За формою розрахунків	– матеріальна – нематеріальна
Залежно від плановості погашення	– заборгованість, погашення якої планується у звітному періоді – заборгованість, погашення якої не планується у звітному періоді

Джерело: складено автором

Дані класифікаційні ознаки допоможуть визначитися у надійності та відповідальності дебіторів. Так, до прикладу, якщо у взаємовідносинах з іноземними партнерами термін сплати сягнув більше 180 днів, проте контрагент пеню сплачує, не залежно від платежів по контракту, та підтримує зв'язок з менеджером, то такий дебітор може вважатися надійними. Але, якщо несплата контракту є невиправданою, вони можуть почати втрачати довіру у партнерів.

Класифікація кредиторської заборгованості, на нашу думку, також потребує доопрацювання, з метою надання більш влучної та доцільної інформації в процесі ділової комунікації підприємства. Тому нами, виходячи з праць вчених, удосконалено класифікацію кредиторської заборгованості, що представлено в табл. 4.

Отже, наведенні вище класифікаційні ознаки, на нашу думку вирішать проблему розподілу дебіторської та кредиторської заборгованостей під час ділової комунікації підприємства. А саме допоможуть з питань: дати та форми погашення заборгованості, визначення надійності партнерів, причини виникнення заборгованості тощо.

Висновки і пропозиції. Дослідивши теоретичні засади дебіторської і кредиторської заборгованості в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства можна зробити наступні висновки:

по-перше, проведений аналіз економічної літератури показав, що до цього часу серед науковців існує розбіжність поглядів щодо класифікації дебіторської заборгованості;

по-друге, в контексті сприяння активізації ділової комунікації було розроблено класифікацію дебіторської та кредиторської заборгованостей, що забезпечить покращення інформування внутрішніх користувачів і зовнішніх потенційних партнерів.

Викладені у статті погляди, рекомендації та окремі прийоми класифікації заборгованості можна використовувати як для складання фінансової звітності, так і для управлінських рішень щодо регулювання розрахунків в контексті забезпечення ділової комунікації підприємства.

Список літератури:

1. Береза С.Л. Проблема визначення дебіторської заборгованості в обліку. Вісник ЖДТУ. – 2003. – № 4. – С. 32-37.
2. Бескота Г.М., Лищенко О.Г. Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством. Запоріжжя: Гуманіст, 2009. – № 1. – С. 114-117.
3. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств. Фінанси України. – Міністерство фінансів України. – 12/2003. – № 12. – С. 24-36.
4. Боровик О.А. прогнозування регіональної структури дебіторської і кредиторської заборгованості за системним підходом. Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – С. 138.
5. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник. – Житомир, 2009. – 912 с.
6. Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М. Контроль і ревізія: підручник. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 512 с.
7. Глінкіна Д.В. Регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю. – 2007. – № 3. – С. 80-87.
8. Дмитренко М.Й. Ділове спілкування як феномен соціальної дійсності: дисертація. – Харків, 2005. – 19 с.

9. Кияшко О.М. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.09. Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2011. – 21 с.
10. Ковалев В.В. Анализ и управление дебиторской задолженностью. Бухгалтерский учет – 2015. – № 10. – С. 15.
11. Лігоненко Л.О., Новикова Н.М. Управління дебіторською заборгованістю підприємства. навч. посібник. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – С. 275.
12. Лишиленко О.В. Бухгалтерський фінансовий облік. навч. посіб. Київ: Видавництво «Центр навчальної літератури», 2003. – 524 с.
13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (дата звернення: 15.04.2018).
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi (дата звернення: 9.03.2018).
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0284-00 (дата звернення: 18.03.2018).
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01 (дата звернення: 19.04.2018).
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00 (дата звернення: 18.03.2018).
18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00 (дата звернення: 20.04.2018).
19. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 01.04.2018).
20. Пушкар М.С. Фінансовий облік. Підручник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 628 с.
21. Соколов Я.В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней : навчальний посібник. – Москва: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
22. Сухарев А.Я. Юридический энциклопедический словарь. – Москва, 2016. – 415 с.
23. Цивільний кодекс України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 15.03.2018).

Белей С.И., Блавдзевич С.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДЕБИТОРСКАЯ И КРЕДИТОРСКАЯ ЗАДОЛЖЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические, организационные и методические аспекты организации учета дебиторской и кредиторской задолженности и определена их роль в контексте обеспечения деловой коммуникации предприятий. Исследовано понятие деловой коммуникации предприятия. Систематизированы основные взгляды относительно содержания понятий «дебиторская задолженность», «кредиторская задолженность». Выделены основные составляющие обязательств задолженности в бухгалтерском учете. Согласно цели, обоснованно оценку и классификацию дебиторской и кредиторской задолженности в контексте обеспечения деловой коммуникации предприятия.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, объекты, субъекты, учет, деловая коммуникация, предприятие.

Belei S.I., Blavdzevich S.S.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

DEBIT AND CREDIT OBLIGATIONS IN THE CONTEXT OF PROVISION OF BUSINESS COMMUNICATION OF THE COMPANY

Summary
Theoretical, organizational and methodical aspects of the organization of accounts of accounts receivable and payables are investigated and their role in the context of providing business communication of enterprises is determined. The concept of business communication of the enterprise is investigated. The main views on the content of the concepts "accounts receivable", "accounts payable" are systematized. The main components of debt obligations in the accounting are identified. According to the purpose, a reasonable assessment and classification of receivables and payables in the context of ensuring the business communication of the enterprise.
Keywords: accounts receivable, accounts payable, objects, subjects, accounting, business communication, enterprise.

УДК 336.7

ТЕНДЕНЦІЇ КРЕДИТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Блащук-Дев'яткіна Н.З., Петик Л.О., Ковальчук М.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено основні тенденції розвитку вітчизняного кредитного ринку. Зокрема, розглянуто вплив закриття банків на кредитний потенціал банківського сектору, динаміку обсягів наданих кредитів. Встановлено незначне збільшення активів банків України. Визначено, що ключовими викликами для банківського сектору лишається висока частка непрацюючих кредитів, яка спричинена стримуванням НБУ інфляції, збитковістю частини банків, часткою споживчого кредитування. Зважаючи на перелічені аспекти необхідно: проводити глибокий моніторинг та аудит не тільки вкладених, але і виданих коштів; переймати досвід стійких іноземних банків з ризик менеджменту та управління кредитним портфелем; збільшувати ринкову частку іноземних банків задля забезпечення здорової конкуренції; імплементувати законодавчі удосконалення, що сприятимуть поліпшенню бізнес-клімату в Україні; підтримувати незалежність НБУ від політичних рішень.
Ключові слова: кредитний ринок, банки, обсяги кредитування, проблеми кредитного ринку.

Постановка проблеми. На кредитному ринку безпосереднім задоволенням фінансових потреб фізичних та юридичних осіб у позиковому капіталі займається кредитна система, яка включає банківські установи. Фінансова криза та затягнутий процес рецесії української економіки призводять до скорочення кредитної активності банківських установ на тлі погіршення платіжної дисципліни позичальників, продовження формування значного обсягу так званої "прихованої" проблемної заборгованості за кредитними портфелями банківських установ. За таких обставин одним із важливих питань є аналіз кредитного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та аналітичній літературі досить багато уваги присвячено аналізу розвитку вітчизняного кредитного ринку. Так, цьому питанню присвячено праці таких учених та аналітиків, як В. Базилевич, А. Гальчинський, В. Лагутін, Б. Луців, М. Мінченко, А. Мороз, М. Пуховкіна, Л. Примостка, І. Рекуненко тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми Дослідженню проблем банківського кредитування присвячено чимало праць вітчизняних економістів проте досить багато проблем так і залишаються невирішеними. Враховуючи формування банківських кредитних портфелів в умовах політичної та економічної нестабільності, то тема потребує подальших вивчень та узагальнень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу кредитного ринку України та визначення факторів, які впливають на його формування.

Виклад основного матеріалу. Діяльність банківських установ здійснюється в умовах соціально-політичного тиску, збереження негативних макроекономічних трендів та проведення військових дій на сході країни, що, відповідно, передбачає негативні тенденції. Національним банком України із середини 2014 року, з метою реформування банківської системи та на виконання зобов'язань, взятих Україною перед Міжнародним валютним фондом, розпочато активні і системні дії із очищення банківського сектору, які є завадою розвитку Держави та її європейській інтеграції. Кількість банків у вітчизняній банківській системі значно скоротилася після активних дій НБУ щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку.

Так, за офіційними даними НБУ країни, станом на початок 2018 року в Україні зареєстровано 82 банківські установи, що на 14 менше, ніж у попередньому році. Порівняно з 2013 роком кількість банківських установ зменшилася більше, ніж у два рази. Кількість банків з іноземним капіталом та кількість банків зі 100% іноземним капіталом протягом досліджуваного періоду залишається майже на одному рівні [1]. Динаміка зміни кількості банківських установ зображена у табл. 1.

Таблиця 1
Кількість комерційних банків в Україні

Роки	Кількість діючих банків	З них із іноземним капіталом		в т. ч. із 100% іноземним капіталом	
		кількість	%	кількість	%
01.01.2014	180	49	27,2%	19	10,6%
01.01.2015	163	51	31,3%	19	11,7%
01.01.2016	117	41	35,0%	17	14,5%
01.01.2017	96	38	39,6%	17	17,7%
01.02.2018	82	39	47,6%	18	22,0%

Джерело: [2]

Безпосередніми наслідками закриття такої великої кількості банків стало стиснення кредитного потенціалу банківського сектору, погіршення фінансового стану підприємств, відплив депозитів, різке зростання фінансового навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Впродовж досліджуваного періоду динаміка обсягу кредитів, наданих в економіку України є неоднозначною. Так, кризові явища 2014-2015 рр. призвели до падіння обсягів кредитування економіки. За наведеними даними в таблиці 2 можна зробити висновок, що сума кредитів, наданих фізичним особам зменшувалася впродовж 2015-2016 років, причому найбільше зменшення, -10,43% відбулося саме у 2016 році. Проте на 1 січня 2018 року їх сума збільшилася порівняно з минулим роком на 8,61%.

Зменшення суми кредитів, наданих фізичним особам, відбулося внаслідок скорочення депозитної бази банків, погіршення платоспроможності кредиторів та зміни курсу валюти. У цей час простежу-

Таблиця 2

Кредити надані банківськими установами

Показники, млн грн	На початок відповідного року				
	2014	2015	2016	2017	2018
Кредити надані всього	911402	1006358	1009768	1005923	1042798
у т. ч., кредити, надані суб'єктам господарювання	698777	802582	830632	847092	870302
Темп приросту кредитів, наданих суб'єктам господарювання, до попереднього періоду, %	0,00	14,86	3,49	1,98	2,74
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання, у загальній сумі, %	76,7	79,8	82,2	84,2	83,5
У т. ч., кредити, надані фізичним особам	167 773	179 040	175 711	157 385	170 938
Темп приросту кредитів, наданих фізичним особам, до попереднього періоду, %	0,00	6,72	-1,86	-10,43	8,61
Частка кредитів, наданих фізичним особам, у загальній сумі, %	23,3	20,2	17,8	15,8	16,5

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

валися труднощі з обслуговуванням кредитів банківськими установами, особливо в іноземній валюті, через зміну курсу гривні до іноземних валют, зниженням реальної заробітної плати та міграцією [3].

Кредитний портфель корпоративного сектору, на протязі 2013-1017 рр. представлений переважно коротко- та середньостроковими кредитами в національній валюті нефінансовим корпораціям. За видами економічної діяльності кредитний портфель суб'єктів господарювання був представлений переважно кредитами, наданими представникам переробної промисловості та оптової і роздрібної торгівлі, р ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів [1].

Обсяги кредитів наданих комерційними банками, їх структура за видами валют у 2013-2017 рр. наведена на рис. 1 [1]. У період 2013-2014 роки кредити, надані в національній валюті користувалися більшим попитом з боку позичальників, тому постійно зростає їх обсяг. Проте в 2015 році суми гривневих кредитів зменшувались на користь кредитів в іноземній валюті. У 2017 році портфель валютних кредитів помітно зменшився внаслідок списань та реструктуризацій, але зростання гривневого кредитування компенсувало це скорочення.

Варто зауважити, що незважаючи на зменшення кількості банків та труднощі у їх діяльності, спостерігається незначне збільшення активів банків України. Частка кредитного портфеля в активах комерційних банків України складає більше половини (70-80%). За 2017 рік чисті активи банків зросли на 6,4% до 1336 млрд грн, найвідчутніше – у IV кварталі (+4,3%) [4].

Ключовими викликами для банківського сектору лишається висока частка непрацюючих кредитів, переважно у державних банках (рис. 2) [1; 5]. В більшій частині, це непрацюючі кредити, за якими банки повинні створювати резерви під кредитні ризики, що прямо впливає на інвестиційні можливості банківських установ [7]. Якщо до 2014 року частка прострочених кредитів в обсязі кредитного портфеля знижувалась і склала 7,7%, то з початку 2015 року питома вага таких кредитів почала стрімко зростати.

При нормі не більше 30%, в Україні не повертають кожний другий кредит – у середньому таке співвідношення складає 56% (табл. 2). Загальний же обсяг таких "активів" сягає 630 мільярдів гривень. При цьому майже 70% "поганих" боргів концентрують 20% позичальників [6]. Банки, у свою чергу, покривають непрацюючі кредити підвищенням відсотків по виданим кредитам, що зменшує їх привабливість і звужує перспективи економічного росту країни.

При цьому, замість ефективного і адресного вирішення питання, уряд продовжує списувати непрацюючі банківські кредити. Лідерами по сумах непрацюючих кредитів є українські державні банки. Зокрема, тільки "ПриватБанк" у 2017 році списав 5,863 млрд грн непрацюючих кредитів, виданих до націоналізації банку [6].

Така ситуація з проблемними кредитами зумовлена декількома причинами. Важливу роль відіграє стримування НБУ інфляції, через що нещодавно облікова ставка сягнула 18% і, згідно останнього рішення, поки залишилась незмінною, відповідно впливаючи і на відсоток по виданим кредитам. У свою чергу високі відсоткові ставки відлякують

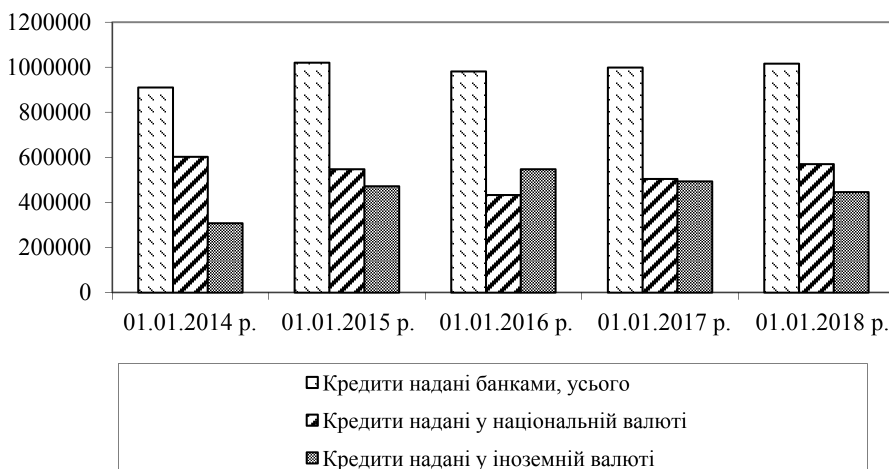

Рис. 1. Кредити, надані банками України, млн. грн.

Джерело: [1]

Таблиця 2

Відсоток непрацюючих банківських кредитів

	Назва банку	Банківська група	%	Непрацюючі кредити, тис грн
1	ПАТ "БТА Банк"	Банк іноземних банківських груп	98,63%	753983
2	ПАТ "ВТБ БАНК"	Банк іноземних банківських груп (Росія)	94,60%	20108232
3	АТ "БМ БАНК"	Банк іноземних банківських груп (Росія)	94,36%	2095905
4	ПАТ "АКБ "Траст-капітал"	Банк з приватним капіталом	88,90%	125562
5	ПАТ КБ "ПРИВАТБАНК"	Банк з державною часткою	86,69%	235555104
6	ПАТ "УКРСОЦБАНК"	Банк іноземних банківських груп	84,54%	36516685
7	ПАТ "БАНК ФАМІЛЬНИЙ"	Банк з приватним капіталом	80,89%	55850
8	ПАТ "Промінвестбанк"	Банк іноземних банківських груп (Росія)	76,65%	35445306
9	АБ "КЛІРИНГОВИЙ ДІМ"	Банк з приватним капіталом	72,76%	803570
10	ПАТ "КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК"	Банк іноземних банківських груп	68,50%	611500
11	АТ "Укрексімбанк"	Банк з державною часткою	64,92%	83072616
12	АТ "ОЩАДБАНК"	Банк з державною часткою	64,38%	80235272
13	ПАТ "БАНК КРЕДИТ ДНІПРО"	Банк з приватним капіталом	62,46%	4091593
14	ПАТ "ВіЕс Банк"	Банк з приватним капіталом (Росія)	58,40%	1179665
15	ПАТ "СБЕРБАНК"	Банк іноземних банківських груп (Росія)	56,65%	32835471
16	АТ "Місто Банк"	Банк з приватним капіталом	54,53%	746337
17	ПАТ "ЮНЕКС БАНК" м. Київ	Банк з приватним капіталом	53,65%	276818
18	Полікомбанк	Банк з приватним капіталом	47,80%	169758
19	ПАТ "УНІВЕРСАЛ БАНК"	Банк з приватним капіталом	47,25%	2257838
20	ПАТ "БАНК ФОРВАРД"	Банк іноземних банківських груп	46,70%	813759

Джерело: [6]

бізнес. Через це банки змушені кредитувати сумнівні проекти, які нібито гарантують більшу дохідність.

Ще однією причиною є проблема збитковості частини банків. Через значні обсяги відрахувань у резерви банківський сектор завершив 2017 рік зі збитком 24,4 млрд грн. Його сформували в основному чотири банки, зокрема Приватбанк та два банки з державним російським капіталом. Кількість збиткових фінустанов скоротилася з 33 у 2016 році до 18 торік, а тих, які мають операційний збиток до відрахувань у резерви, – з 23 до 14 [4].

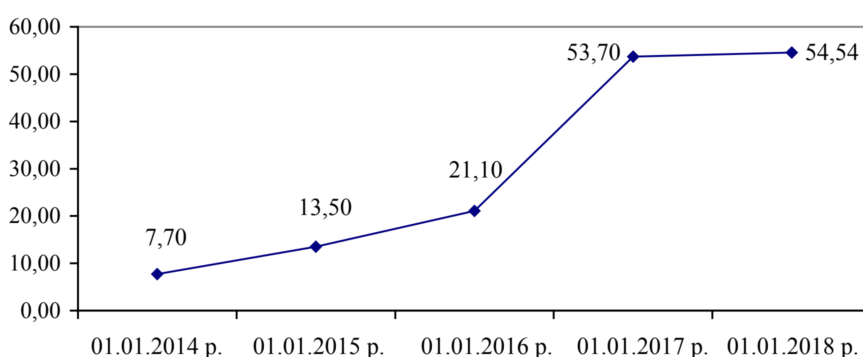

Рис. 2. Динаміка частки простроченої заборгованості в обсязі кредитного портфеля банків України, %

Джерело: [1]

Зважаючи на це, подальші перегони за прибутком та за часткою ринку буде підштовхувати банки до ризикової діяльності та до погіршення їх кредитного портфелю.

Крім цього, у портфелі більшості банків є частка споживчого кредитування. За умов недостатнього росту української економіки та високого рівня інфляції перспективи повернення таких кредитів погіршуються. З іншого боку, для банків такі кредити є найпростішим способом заробити кошти і тому, за умов відсутності достатнього попиту зі сторони бізнесу, частка споживчих кредитів постійно зростає, хоч і не є поки що значною.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки дослідження, можна стверджувати, що вплив кредитної діяльності банків на економіку країни є беззаперечним. Без результативного використання потенціалу кредитних взаємовідносин і активізації вітчизняного кредитного ринку, подолання кризових явищ у національній економіці та стимулювання економічного зростання в Україні неможливі. Протягом останніх років українські банківські установи не справлялися із завданням забезпечення ресурсами економіки країни.

Зважаючи на перелічені аспекти та недостатнє фінансове здоров'я ключових українських банків, необхідно: проводити глибокий моніторинг та аудит не тільки вкладених, але і виданих коштів; переймати досвід стійких іноземних банків з ризик менеджменту та управління кредитним портфелем; збільшувати ринкову частку іноземних банків задля забезпечення здорової конкуренції; імплементувати законодавчі удосконалення, що сприятимуть поліпшенню бізнес-клімату в Україні; підтримувати незалежність НБУ від політичних рішень.

Отже, нині, нагальною потребою є розробка заходів щодо стимулювання кредитних процесів в банківському секторі України. Саме в цьому напрямку автори і вбачають перспективи своїх подальших досліджень.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/.
2. Количество банков в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://index.minfin.com.ua/bank/stat/count.php.
3. Солоділова К.В., Шафранова О.В. Сучасний стан кредитування в Україні / К.В. Солоділова, О.В. Шафранова // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – С. 844-847.
4. Огляд банківського сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358.
5. Блащук-Дев'яткіна Н.З. Аналіз кредитного портфеля банків в Україні / Блащук-Дев'яткіна Н.З. // Економіка, фінанси, право. – 2015. – № 2/1'.2015. – С. 8-12.
6. Надійність та показники банківської системи України: драйвер росту чи тягар? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/nadiynist-ta-pokaznyky-bankivskoyi-systemy-ukrayiny-drayver-rostu-chy-tyahar/.
7. Петик Л.О. Капіталізація банківської системи України / Н.З. Блащук-Дев'яткіна, Л.О. Петик// Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – № 4/1. – С. 12-15.

Блащук-Девяткина Н.З., Петык Л.О., Ковальчук М.П.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТЕНДЕНЦИИ КРЕДИТНОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы основные тенденции развития отечественного кредитного рынка. В частности, рассмотрено влияние закрытия банков на кредитный потенциал банковского сектора, динамику объемов предоставленных кредитов. Установлено незначительное увеличение активов банков Украины. Определено, что ключевыми вызовами для банковского сектора остается высокая доля неработающих кредитов, вызванной сдерживанием НБУ инфляции, убыточностью части банков, долей потребительского кредитования. Учитывая перечисленные аспекты необходимо: проводить глубокий мониторинг и аудит не только вложенных, но и выданных средств; перенимать опыт устойчивых иностранных банков по риск менеджмента и управления кредитным портфелем; увеличивать рыночную долю иностранных банков для обеспечения здоровой конкуренции; имплементировать законодательные усовершенствования, способствующие улучшению бизнес-климата в Украине; поддерживать независимость НБУ от политических решений.
Ключевые слова: кредитный рынок, банки, объемы кредитования, проблемы кредитного рынка.

Blashchuk-Deviatkina N.Z., Petyk L.O., Kovalchuk M.P.
Lviv National University named after Ivan Franko

TRENDS OF THE CREDIT MARKET OF UKRAINE

Summary
The main tendencies of development of the domestic credit market are investigated. In particular, the effect of closing banks on the credit potential of the banking sector, dynamics of volumes of granted loans is considered. A slight increase in assets of banks of Ukraine is determined. It is determined that the key challenges for the banking sector are still the high share of non-performing loans which is caused by the NBU's containment of inflation, the loss-making part of banks and the share of consumer lending. To take into consideration the above aspects it is necessary: to conduct in-depth monitoring and audit of not only invested but also issued funds; take over the experience of resilient of foreign banks from the risk of managing and managing a loan portfolio; to increase the market share of foreign banks in order to ensure healthy competition; implement legislative improvements that will improve the business climate in Ukraine; to support the NBU's independence from political decisions.
Keywords: credit market, banks, lending, problems of the credit market.

УДК 336.3

УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНІМ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Бугіль С.Я., Мосьондз О.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Представлені інструменти і механізми регулювання зовнішнього боргу, такі як рефінансування, реструктуризація, сек'юритизація, анулювання, конверсія. Узагальнено зарубіжний досвід управління держборгом. Проаналізовано динаміку зовнішнього боргу у співвідношення з ВВП України та країн-сусідів. Визначені стратегічні напрямки діяльності політики управління державним боргом. Виділено, що необхідним є створення окремого незалежного агентства з управління зовнішнім державним боргом.
Ключові слова: державний борг, зовнішній державний борг, управління державним боргом, рефінансування, реструктуризація, сек'юритизація.

Постановка проблеми. Практика багатьох країн показує, що неефективність системи управління зовнішнім боргом країни в плані термінів погашення, валют або процентних ставок і значні, не забезпечені резервами, умовні зобов'язання є факторами зародження, поширення або загострення економічних криз. Надмірний зовнішній борг веде до збільшення процентних ставок і може негативно позначитися на реальному секторі економіки. Підвищена залежність від боргу в іноземній валюті тисне на обмінний курс, викликаючи напруженість в грошово-кредитній сфері, якщо виникають труднощі з рефінансуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами державного боргу, механізмом управління та шляхами його реструктуризації займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Вагомий внесок у дослідження державного боргу зробили зарубіжні вчені-економісти: А. Сміт, Дж. Кейнс, А. Лаффер, М. Фрідман, Б. Болдирєв, Л. Дробозина та ін. Теоретичні основи державного боргу, питання щодо його погашення розглядали українські вчені, такі як: О. Василик, Т. Вахненко, В. Глущенко, О. Руда, В. Федосов, С. Юрій та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з тим, із загостренням економічної ситуації в Україні та в світі, загальне питання державного боргу та зокрема управління зовнішнім боргом потребує більш детального вивчення проблем, що стосуються даної теми.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення ефективних інституційних форм та методів управління зовнішнім державним боргом у міжнародному досвіді, а також визначенні необхідних уроків для застосування в їх українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Бюджетного кодексу України, «державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення». У свою чергу, зовнішній державний борг являє собою заборгованість держави перед іноземними громадянами, юридичними особами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями [1]. Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни.

Наведемо також інформацію щодо зовнішнього державного та гарантованого державою боргу України, починаючи з 2012 року (щорічно) (див. табл. 1).

У сукупність зовнішніх боргових зобов'язань держави входить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб, які є зобов'язаннями резидентів даної економіки перед нерезидентами.

Станом на 30 червня 2018 зовнішній державний та гарантований державою борг України становив 41,5% від валового зовнішнього боргу країни.

Порівняння ж зовнішнього державного боргу України та її золотовалютних резервів дає досить жахливу картину. Зовнішній держборг останнім часом хронічно випереджає валютні резерви України, і на 30 вересня 2018 він компенсувався ними лише на 35,0% (табл. 3).

Таблиця 1

Зовнішній державний та гарантований державою борг України з 2012 по 2018 рр. (млн. дол. США)

Дата	Сукупний борг		Державний борг		Гарантований борг	
на 31.12.2011	37 474,5		24 507,1		12 967,5	
на 31.12.2012	38 658,8	3.16%	26 137,7	6.65%	12 521,1	-3.44%
на 31.12.2013	37 536,0	-2.90%	27 901,4	6.75%	9 634,6	-23.05%
на 31.12.2014	38 792,2	3.35%	30 809,1	10.42%	7 983,1	-17.14%
на 31.12.2015	43 445,4	12.00%	34 427,0	11.74%	9 018,5	12.97%
на 31.12.2016	45 604,6	4.97%	36 048,3	4.71%	9 556,3	5.96%
на 31.12.2017	48 989,4	7.42%	38 490,1	6.77%	10 499,3	9.87%
на 30.09.2018	47 502,3	-3.04%	37 853,6	-1.65%	9 648,7	-8.10%

Джерело: [2]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 2

Динаміка зовнішнього державного боргу і валового зовнішнього боргу (ВЗБ) України з 2009 по 2018 рр. (млн. дол. США)

Зовнішній державний борг				Валовий борг (ВЗБ)			Держборг / ВЗБ
на 31.12.2009	26 519			103 396			25.6%
на 31.12.2010	34 760	8241	31.1%	117 343	13947	13.5%	29.6%
на 31.12.2011	37 475	2715	7.8%	126 236	8893	7.6%	29.7%
на 31.12.2012	38 659	1184	3.2%	135 065	8829	7.0%	28.6%
на 31.12.2013	37 536	-1123	-2.9%	142 079	7014	5.2%	26.4%
на 31.12.2014	38 792	1256	3.3%	126 308	-15771	-11.1%	30.7%
на 31.12.2015	43 445	4653	12.0%	118 729	-7579	-6.0%	36.6%
на 31.12.2016	45 605	2159	5.0%	113 518	-5211	-4.4%	40.2%
на 31.12.2017	48 989	3385	7.4%	116 578	3060	2.7%	42.0%
на 30.09.2018	47 502	-1487	-3.0%				

Джерело: [2]

Таблиця 3

Динаміка зовнішнього державного боргу і золотовалютних резервів (ЗВР) України з 2009 по 2018 рр. (млн. дол. США)

Зовнішній державний борг				Міжнародні резерви (ЗВР)			ЗВР / держборг
на 31.12.2009	26 519			26 505			99.9%
на 31.12.2010	34 760	8241	31.1%	34 576	8071	30.5%	99.5%
на 31.12.2011	37 475	2715	7.8%	31 795	-2781	-8.0%	84.8%
на 31.12.2012	38 659	1184	3.2%	24 546	-7248	-22.8%	63.5%
на 31.12.2013	37 536	-1123	-2.9%	20 416	-4130	-16.8%	54.4%
на 31.12.2014	38 792	1256	3.3%	7 533	-12882	-63.1%	19.4%
на 31.12.2015	43 445	4653	12.0%	13 300	5767	76.5%	30.6%
на 31.12.2016	45 605	2159	5.0%	15 539	2239	16.8%	34.1%
на 31.12.2017	48 989	3385	7.4%	18 808	3269	21.0%	38.4%
на 30.09.2018	47 502	-1487	-3.0%				

Джерело: [2]

Управління державним боргом — це сукупність заходів держави з виплати відсоткових доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових позик. Проблема управління державним боргом полягає в забезпеченні платоспроможності держави, реальних джерел його погашення. Під час управління державним боргом, передусім зовнішнім, треба шукати варіанти, які б мінімізували втрати для держави і населення.

За Н. Сич під управлінням державним боргом слід розуміти сукупність заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення та погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів [3].

В світовій практиці існує декілька інституційних форм управління державним боргом. Управління державним боргом можуть забезпечувати наступні структури:

– Центральні банки. Зокрема, така форма управління характерна для Данії, Ісландії та Китаю.

– Міністерство фінансів. Країни, у яких управління державним боргом здійснює дана інституційна структура: Канада, Чехія, Ізраїль, Японія, Корея, Мексика, Норвегія, Польща, Іспанія, Швейцарія та ін.

– Агентства з управління державним боргом. Такі агентства існують у Австрії, Швеції, Угорщині, Словаччині, Португалії та низці інших країн [3].

Отже, управління державним боргом можуть здійснювати агентства з управління державним боргом (так звані «боргові агентства») або ж структури при органах державної влади. Позитивним аргументом на користь першого підходу є незалежність агентства від різних структур, що лобіюють свої інтереси. Основний аргумент на користь другої моделі − надзвичайна важливість координації політики зовнішнього боргу з податково-бюджетною та грошово-кредитною політикою. Проте процес прийняття рішень в рамках багаторівневої бюрократичної структури часто занадто розтягнутий у часі і може не встигнути за змінами на фінансовому ринку. Для вирішення даної проблеми можливе застосування комплексного підходу, при якому функції встановлення стратегічних орієнтирів при формуванні боргового портфеля будуть передані державній організації. Інші функції, пов'язані з обліком, відповідальним збереженням, технічною роботою з управління боргом, можуть бути передані незалежні ланці. Окрім того, навіть якщо орган управління державним боргом є відокремленим, він завжди підпорядковується Раді Міністрів або Міністерству фінансів, які ви-значають стратегію управління боргом та оцінюють роботу агентства [4]. Наприклад, Генеральний виконавчий директор Національного агентства управління казначейством Ірландії (NTMA) (незважаючи на надану йому абсолютну свободу у веденні всіх робочих операцій) підпорядковується безпосередньо Міністру

фінансів, а також звітується перед різними парламентськими комісіями і дає пояснення по здійснених ним діям. Таким чином, Агентство NTMA дотримується строгої звітності [5].

Основна мета створення боргових агентств – це ефективне управління державним боргом з мінімальними витратами на його обслуговування. Так, основним завданням функціонування Австрійського боргового агентства Austrian Federal Financing Agency є забезпечення фінансування уряду при мінімально можливих витратах в середньо- і довгостроковій перспективі і недопущення надмірного ризику [6]. Основний напрямок діяльності German Federal Republic Finance Agency GmbH – оперативне реагування на швидко мінливі потреби і вимоги фінансових ринків, зниження витрат на виплату відсотків у середньостроковій перспективі і оптимізація ризиків в структурі боргового портфеля. При цьому на фінансових ринках агентство діє виключно від імені та за рахунок федерального уряду Німеччини. Найбільш важливим завданням є забезпечення платоспроможності німецького федерального Уряду [7]. Майже аналогічне завдання ставить перед собою Swedish National Debt Office: зведення до мінімуму витрат центрального уряду без прийняття на себе надмірних ризиків. Робота агентства повинна гарантувати, що гроші платників податків використовуються як можна більш ефективно і фінансова система залишається стабільною [8]. Англійське боргове агентство UK Debt Management Office було перетворено в окрему структуру шляхом реструктуризації з Банку Англії і в його компетенцію сьогодні входить проведення політики управління боргом і мінімізація фінансових витрат в довгостроковій перспективі з урахуванням всіх ризиків [9].

Цікавий досвід управління державним боргом Польщі, яка з 2004 р стала повноправним членом Європейського Союзу. Для країн-членів ЄС, відповідно до умов Маастрихтської угоди, розраховані норми, що обмежують розмір дефіциту державного бюджету в межах не більше 3%, і максимально допустимий обсяг співвідношення боргу до ВВП в межах 60%. У 1981-1989 рр. Польщі вдалося укласти чотири угоди про реструктуризацію зовнішнього боргу з офіційними кредиторами і сім – з комерційними банками. У 90-х рр. XX ст. державний борг Польщі знижувався. Зниження заборгованості стало результатом досягнутої 1991 року угоди з Паризьким клубом, що відкрило шлях до 50% скорочення самої заборгованості та її реструктуризації до 2009 року. Частина боргу була пролонгована на 19-23 роки з пільговим періодом в 4-12 років з прогресивною шкалою амортизації, що забезпечує лише поступове зростання навантаження з обслуговування боргу. Причому польський борг знижувався в два етапи під наглядом МВФ за дотриманням Польщею прийнятих на себе зобов'язань по здійсненню ринкових реформ. В даний час відношення боргу до ВВП не перевищує встановленої межі 60% [10].

Існують різноманітні методи погашення державного боргу, зокрема: рефінансування, реструктуризація, сек'юритизація, анулювання боргу, конверсія (див. табл. 4).

Спільною для багатьох країн причиною дефіцитності бюджету і пов'язаного з цим зростання зовнішнього боргу вважається неефективна економічна політика, яка призводить до надмірно високого рівня фінансових зобов'язань. Тому необхідно вивчати позитивний досвід регулювання державного боргу різними країнами світу.

Одним із важливих показників заборгованості є співвідношення боргу та ВВП. Виходячи з цього доцільним буде розглянути динаміку зовнішнього боргу та ВВП України та її країн-сусідів (рис. 1). Як бачимо в України даний показник не є значно більшим, ніж у інших країн, проте характерною ознакою є стрімкий його зріст у 2013-2015 роках, що був спричинений військовим конфліктом на сході України, анексією Криму та значною девальвацією національної валюти.

Зростання державного боргу України стало результатом дефіциту держбюджету, в результаті чого постійно здійснюються постійні запозичення для його покриття. Крім того, це є причиною значного зростання інфляції, залежності країни від іноземних кредиторів та девальвації національної валюти, а отже, і погіршення життєвого рівня населення, зменшення реальних до-

Таблиця 4

Характеристика методів погашення державного боргу

Назва методу	Опис методу
Рефінансування	Погашення існуючих державних позик за рахунок залучення нових. Це можуть бути кредити інших держав або міжнародних організацій. Небезпека цього методу полягає в тому, що він може утягнути позичальника в нескінченну спіраль нарощування боргу до того моменту, поки кредитори не відмовляться надавати нові позики.
Реструктуризація	Передбачає зміни в умовах боргового контракту, відповідно до яких кредитор надає боржникові якусь поступку або перевагу. Наприклад, можуть бути пролонговані терміни виплати боргу або відсотків по ньому, може бути зменшена сума платежу. Однак оголошення про рес-труктуризацію боргу може обмежити доступ до інших джерел фінансу-вання, негативно впливає на поведінку інвесторів, що виражається в зниженні обсягів прямих іноземних інвестицій, вивезення капіталів з країни, тобто знижується оцінка конкурентоспроможності держави.
Сек'юритизація	Механізм, за допомогою якого країна-боржник емітує нові боргові зобов'язання у вигляді облігацій, які або безпосередньо обмінюються на старий борг, або продаються. В останньому випадку отримані кошти спрямовуються на викуп старих зобов'язань.
Анулювання	Повна або часткова відмова країни від платежів за всіма позиками, включаючи відсотки. Оголошується в разі банкрутства держави.
Конверсія	Реалізація всіх механізмів, що забезпечують заміщення зовнішнього боргу іншими видами зобов'язань, менш обтяжливими для економіки країни-боржника.

Джерело: розроблено авторами

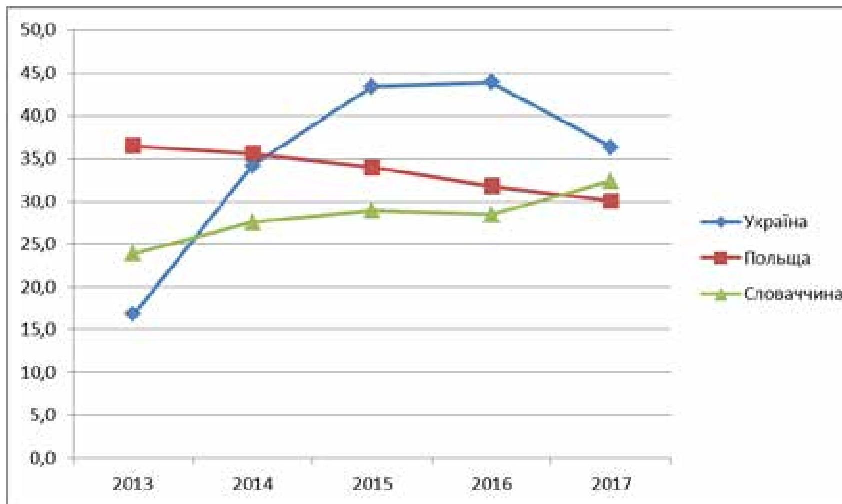

Рис. 1. Динаміка відношення зовнішнього боргу до ВВП окремих країн, %

Джерело: розроблено авторами за даними [11; 12]

ходів. Проаналізувавши досвід багатьох країн, можна стверджувати, що зменшити зовнішній борг можливо реалізувавши якісно нові методи вдосконалення механізму управління боргом. На наш погляд, це дозволить уникнути перевантаження витрат державного бюджету на обслуговування кризи державного боргу та боргових ситуацій та сприятиме стабілізації соціально-економічної ситуації в державі.

В Україні, враховуючи особливості розвитку фінансової системи, стратегічні напрямки діяльності політики управління державним боргом повинні бути:

– підтримка державного боргу на економічно безпечному рівні;

– оптимізація структури державного боргу та зменшення вартості його обслуговування;

– збереження стабільної позиції уряду щодо боргу та запобігання криз ліквідності та платоспроможності;

– досягнення економічно вигідного балансу між фінансовими потребами держави та витратами на обслуговування державного боргу;

– продуктивне використання запозичених коштів та посилення інвестиційної спрямованості державних позик.

Доречним вважаємо запровадження в Україні агентства з управління державним боргом. Таке агентство повинно співпрацювати з Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Національним банком. Така взаємодія передбачає отримання оперативної інформації від державних органів в межах їх компетенції і узгоджене прийняття рішень. Основні функції боргового агентства: аналіз і оцінка ризиків, що виникають в результаті реалізації боргової політики та розробка рекомендацій по їх хеджуванню; здійснення операцій з обслуговування та погашення та державних і гарантованих державою боргових зобов'язань; залучення запозичень; ведення бази даних кредиторів і боргових зобов'язань; розробка схем по управлінню борговими зобов'язаннями; узгодження з органами влади документації по державному боргу; формування оптимальної структури боргового портфеля за термінами, процентним ставками, видами валют; моніторинг тенденцій світових ринків; розрахунок різних варіантів боргового навантаження в залежності від сценаріїв розвитку економіки; формування іміджу держави як потенційного і діючого позичальника та ін.

Висновки і пропозиції. Дослідження систем управління зовнішнім дер-жавним боргом в різних країнах показало, що не існує єдиної інституційної структури із здійснення боргової політики. В одних країнах існують відділи з управління боргом в складі структур державних органів, в інших функціонують незалежні агентства. При цьому відносна автономія боргових агентств передбачає сувору підзвітність таких структур Міністерству фінансів (або Раді Міністрів) та узгодженість їх дій з іншими міністерствами і відомствами.

На нашу думку, в Україні необхідно створити окрему структуру з управління зовнішнім державним боргом за типом самостійного агентства, що дозволить ефективно управляти зовнішнім боргом за рахунок застосування різних заходів з управління зовнішнім боргом, домогтися більш повного врахування всіх зовнішніх запозичень, полегшити доступ інформації для кредиторів завдяки більшій прозорості структури, знизити боргове навантаження і вибрати найбільш прийнятні варіанти зовнішніх запозичень.

Хоча Україна не вважається світовим лідером із зовнішнього державного боргу, проте її заборгованість є значною і такою, що має тенденцію до зростання. Тому актуальними видаються завдання щодо ефективного управління зовнішньою державною заборгованістю. Таке управління передбачає розв'язання проблеми зниження зовнішнього боргового навантаження, а також залучення коштів не лише для споживчих потреб, а головним чином для реалізації інноваційного та інвестиційного розвитку економіки.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України: від 01.01.2018 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 50-51. – Ст. 572. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.
2. Міністерство фінансів України // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.minfin.gov.ua/.
3. Світовий досвід як векторний орієнтир в управлінні зовнішнім державним боргом / Н.О. Сич // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 350-358 // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2013_37_40.
4. Public Debt Management. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.publicdebtnet.org.

5. National Treasury Management Agency Annual Report & Accounts 2017 // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ntma.ie/publications/.
6. The Austrian Federal Financing Agency // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://obrproject.ru/179-the-austrian-federal-financing-agency.
7. German Federal Republic Finance Agency // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.deutsche-finanzagentur.de/en/finance-agency.
8. The Swedish National Debt Office // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.riksgalden.se/en/aboutsndo/About-the-Debt-Office.
9. Annual Report and Accounts of the United Kingdom Debt Management Office and the Debt Management Account / UK Debt Management Office // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/publications/uk-debt-management-office-annual-report-and-accounts-2017-to-2018.
10. Рыбалко Г.П. Зарубежный опыт управления государственным долгом // Финансы. – 2010. – № 6. – С. 55-58 // Электронный ресурс. – Режим доступа: http://refleader.ru/jgepolqasmermer.html.
11. Net external debt position as a % of GDP // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.pordata.pt/en/Europe/Net+external+debt+position+as a+percentage+of+GDP-3007.
12. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2018-2020 роки // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/serednostrokova-strategiya-upravlinnya-derzhavnim-borgom-na-2018-2020-roki.

Бугиль С.Я., Мосёндз О.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

УПРАВЛЕНИЕ ВНЕШНИМ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ В УКРАИНЕ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация
Представлены инструменты и механизмы регулирования внешнего долга, такие как рефинансирование, реструктуризация, секьюритизация, аннулирование, конверсия. Обобщен зарубежный опыт управления госдолгом. Проанализирована динамика внешнего долга в соотношении с ВВП Украины и стран-соседей. Определены стратегические направления деятельности политики управления государственным долгом. Выделено, что необходимо создание отдельного независимого агентства по управлению внешним государственным долгом.
Ключевые слова: государственный долг, внешний государственный долг, управление государственным долгом, рефинансирование, реструктуризация, секьюритизация.

Buhil S.Ya., Mosondz O.A.
Lviv Ivan Franko National University

MANAGEMENT OF EXTERNAL PUBLIC DEBT IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Summary
There are presented tools and mechanisms for regulating external debt, such as refinancing, restructuring, securitization, cancellation, conversion. Generalized foreign experience in managing public debt. Analyzed the dynamics of external debt in relation to the GDP of Ukraine and neighboring countries. The strategic directions of the public debt management policy are defined. It is highlighted that it is necessary to create a separate independent agency for managing external public debt.
Keywords: public debt, external public debt, public debt management, refinancing, restructuring, securitization.

УДК 336.14:352

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Бугіль С.Я., Ясько Т.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті розглянуто особливості фінансування та розвитку сільських те-риторій. Досліджено характерні тенденції та варіанти стимулювання розвитку сільської місцевості України для підвищення рівня життя населення сільських територій завдяки використанню європейського досвіду та практики. Сформовано вплив реформування місцевих фінансів на забезпечення покращення соціально-економічного стану регіонів до вимог Європейського Союзу для більш впевненої інтеграції України до європейського простору.
Ключові слова: фінансове забезпечення, сільські території, фінансування, місцеві бюджети, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Великою проблемою постає низький рівень соціально-економічного розвитку регіонів на шляху постійних політичних та економічних перетворень задля успішної інтеграції до європейського простору. Ефективним шляхом покращення соціально-економічного стану регіонів є реформування місцевих фінансів відповідно до вимог Європейського Союзу для більш впевненої інтеграції України до європейського простору, адже недосконалість систем розрахунку доходної та нераціональність розподілу видаткової частин місцевих бюджетів призводить до соціальних та економічних розривів у процесі розвитку регіональних одиниць, що, в свою чергу, сповільнює рух усієї країни до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми місцевих фінансів та сталого розвитку місцевого самоврядування нерідко досліджуються у працях українських вчених: Василик О.Д., Кириленко О.П., Мамонова В.В., Опаріна В.М., Павлюк К.В., Федосова В.М., Бородіної О.М., Маліка М.Й., Дем'яненка М.Я., Саблука П.Т., Лупенка Ю.О., Месель-Веселяка В.Я., Гудзь О.Є., Ігнатенка М.М., Гоголь Т.В., Кириченко А.В., Левченка Н.М., Кобути І.В. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання місцевих бюджетів набуває особливої актуальності на шляху євроінтеграції України. Становлення місцевих бюджетів багато в чому залежить від правильності, повноти та оптимальності застосування положень Бюджетного кодексу. Крім того, місцеві бюджети стали більш стабільними й передбачуваними, оскільки зменшилася кількість не профінансованих повноважень. Економічний та соціальний розвиток будь-якої країни значною мірою залежить від розвитку її територій. Це, своєю чергою, потребує відповідного фінансового забезпечення, що реалізується через формування місцевих бюджетів. Підвищення значення місцевих бюджетів у реалізації соціального й економічного регулювання є визначальним чинником подальшого розвитку країни. Актуальність проблеми формування доходів місцевих бюджетів і використання їхніх коштів зросла в умовах фінансово-економічної кризи. Забезпечення місцевого самоврядування стабільними та достатніми фінансовими ресурсами є запорукою становлення дієздатної та ефективної місцевої влади. Причому без фінансової самостійності місцевих бюджетів з її численними складниками й урахування податкового потенціалу кожної території побудова та розвиток ефективної національної економіки неможливі.

Мета статті. Полягає в обґрунтуванні шляхів фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Основною умовою функціонування дер-жавності є розвиток місцевих фінансів, а також її важливої складової – місцевих бюджетів. Їх розвиток є дієвим інструментом впливу на темпи соціально – економічного розвитку суспільства як загалом, так і окремих адміністративно-територіальних одиниць. Однак протягом багатьох років в Україні існують проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів, серед них – брак коштів органів місцевої влади та нестабільність надходжень. Постійна нестача фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються першочергові проблеми громадян, не забезпечується належне фінансування економічного й соціального розвитку відповідних територій, їх благоустрій, управління комунальним господарством освіти, охорони здоров'я, погіршується стан доріг тощо [2].

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України важливим є питання її інтеграції до Європейського союзу, зокрема, і щодо місцевого самоврядування. Питання місцевих фінансів і місцевого оподаткування входять до переліку сфер законодавчої, адміністративної та гуманітарної експертизи Ради Європи щодо перехідних країн Центральної та Східної Європи, відносяться до розділу «Територіальна адміністрація» та мають узгоджуватися з Європейською хартією місцевого самоврядування.

Аналіз проблем місцевих бюджетів України, а також розгляд теорії та практики побудови бюджетних систем у країнах із ринковою економікою показує, що наявна фінансова самостійність місцевих бюджетів має низку серйозних недоліків.

Реформування місцевого самоврядування, що нині здійснюється в Україні, має наметі децентралізацію влади й обґрунтоване розмежування повноважень між рівнями публічного управління з метою підвищення ефективності надання адміністративних та суспільних послуг. Відповідно, одним з важливих напрямів реформи має стати вдосконалення механізму фінансового забезпе-

чення функціонування територіальних громад, що і зазначено у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [3].

На сьогоднішній день в Україні значно підвищується роль місцевого самоврядування, що тягне за собою подальший розвиток ринкової інфраструктури, децентралізації управління, забезпечення соціальних гарантій населення тощо. Це обумовлено, в першу чергу, перетворенням органів місцевого самоврядування із об'єкта державного управління у самоврядний суб'єкт.

Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування на шляху інтеграції до Європейського союзу спричинені низкою зовнішніх та внутрішніх чинників, притаманних фінансовій системі держави в цілому. Фінансові можливості місцевого самоврядування обмежуються, що, у свою чергу, спричиняє гальмування соціального та економічного розвитку сільських територій і демократичних перетворень. Тому, в контексті євроінтеграційних змін, важливе місце відводиться розширенню повноважень, якими наділені органи місцевого самоврядування. Актуальності набувають питання вдосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів і пошук резервів їх збільшення.

Розглядаючи зовнішні чинники, важливо виділити основні: становлення демократичних інститутів; економічна політика держави; розбудова фінансової системи держави.

Щодо внутрішніх, то це: побудова локальних фінансових систем, неефективне застосування методів фінансового менеджменту на місцях, насамперед, стратегічного менеджменту, тощо.

Питання фінансової забезпеченості розвитку сільської території містить у себе, по-перше, характеристику наявності відповідних фінансових ресурсів для його забезпечення, по-друге, визначення спроможності місцевих органів влади виконувати законодавчо визначені та покладені на них обов'язки. Тобто як зазначає Л. Тичковська [4], фінансову забезпеченість можна трактувати як збалансованість між потребами відповідного соціально-просторового утворення та його можливостями. При цьому, поняття фінансового забезпечення сільських територій та їх громад має певні, і доволі вагомі, особливості, які визначаються відповідними цілями розвитку, специфічністю територіального розташування та, що не менш важливо, меншими територіальними об'ємами, на яких проводиться певна фінансова політика, а відповідно і можливостями. Крім того, що, можливо, найважливіше, воно потребує врахування притаманних особливостей розвитку цього соціально-просторового утворення – традицій, звичаїв та певних світоглядних чинників, тобто так званих соціально-психологічних умов проживання сільської громади.

На думку Міщук О.В., фінансове забезпечення означає комплекс заходів по забезпеченню економічного зростання фінансовими ресурсами через методи та форми, способи фінансування. Головним завданням системи фінансового забезпечення буде фінансування інвестиційних та інноваційних процесів з метою формування та реалізації нової моделі економічного зростання [5, с. 9].

Також особливо актуальними є проблеми правового характеру, які гальмують розвиток системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні. Зазначена проблема пов'язана з питанням співвідношення внутрішнього і наднаціонального правового регулювання. Адже держава в особі її центральних органів не бажає поступатися сферою повноважень органам нижчого рівня, залишаючи за собою переважну більшість найважливіших повноважень, від яких залежить якість життя мешканців територіальних громад.

Щоб вирішити дану проблему потрібно внести зміни до Бюджетного кодексу України, стосовно: подальшого зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування; уточнення та конкретизації видатків, що здійснюються з бюджетів усіх рівнів; посилення стимулюючої складової міжбюджетного регулювання; удосконалення порядку надання субвенцій на використання інвестиційних проектів; визначення особливостей застосування програмно-цільового методу та визначення основних засад із запровадження середньострокового планування; підвищення ефективності управління місцевими фінансами, посилення контролю та відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства; забезпечення прозорості процесу формування та виконання місцевих бюджетів.

Зважаючи на розвиненість органів місцевого самоврядування в ЄС, однією з найважливіших складових залучення інвестицій в економіку регіонів є поліпшення інфраструктури територій. Тобто території мають бути готовими до приходу інвесторів. З огляду на це важливою є робота місцевих органів виконавчої влади з ширшого залучення зовнішніх ресурсів, у тому числі іноземних інвестицій, кредитних коштів.

Для наближення України до Європейського союзу в галузі місцевого самоврядування необхідно доопрацювати з урахуванням потреби наближення законодавства України до законодавства Європейського союзу у сфері фінансів місцевого самоврядування та Європейської хартії місцевого самоврядування проект закону про місцеві податки і збори.

Завершення реформування міжбюджетних відносин потребує переходу до довгострокової системи фінансового вирівнювання, зорієнтованої на подолання фіскальних дисбалансі в виключно між бідними і багатими територіями шляхом виведення з системи міжбюджетних відносин тих адміністративно-територіальних одиниць, які спроможні функціонувати на засадах самофінансування.

Головним джерелом для формування стратегічної політики держави щодо розбудови фінансової системи місцевого самоврядування має стати використання світового досвіду. Кожній країні властиві свої специфічні риси, структура виробництва, моделі регулювання економіки і важелі розвитку фінансової системи. Вони реалізуються в різних умовах, приводять до різних наслідків. Це обумовлено логічністю економічної доцільності принципів ефективного розвитку, процесами глобалізації. Але слід зазначити, що оскільки немає абсолютно подібних країн, то до запровадження іноземного досвіду в процесі інтеграції України до Європейського союзу в галузі місцевого самоврядування слід підходити диференційовано, не вдаючись до копіювання співвідношення джерел і форм, а використовувати лише основні засади,

принципи, ключові фактори, адекватні заходи, прийняті для конкретних умов України [6].

Політика інтеграції України до Європейського союзу в галузі місцевих бюджетів на 2009 рік передбачала:

1. Вдосконалення нормативно-правової бази управління органами місцевого самоврядування;

2. Підвищення ефективності управління місцевими бюджетами шляхом запровадження нормативів соціального забезпечення;

3. Подальше підвищення інвестиційної складової місцевих бюджетів;

4. Запровадження механізму перерахування субвенції з державного бюджету місцевим на виплату допомоги сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової допомоги дітям шляхом застосування щоденних нормативів відрахувань від доходів загального фонду Державного бюджету України, що надійшли на аналітичні рахунки обліку доходів Державного бюджету України на відповідній території;

5. Створення фондів регіонального розвитку тощо.

Щодо Європи, то європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення. З 1988 р. в Європі діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). Також для фінансування програм розвитку сільських територій створено Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) [7]. Оскільки законодавчого визначення поняття сільських територій не існує, бюджетом передбачено видатки перш за все на такі складові сільських територій, як соціальна сфера та сільське господарство. Так, для забезпечення розвитку сільських територій Європейським Союзом розроблено програму «Лідер», яка може бути реалізована для українського села. Головним документом програми є Регламент ЄС про розвиток сільської місцевості, що встановлює умови використання коштів, виділених з EAFRD на фінансування заходів програми. Участь у програмі – це можливість об'єднати лідерів сільських громад, представників влади, бізнесу, громадських організацій та простих громадян. Створюючи разом єдиний орган місцевої групи, вони відповідають за створення стратегії, розробку та застосування проектів, забезпечують ефективність роботи всієї групи, здійснюють контроль використання коштів ЄС та коштів, виділених для впровадження того чи іншого проекту національним урядом.

Нинішня фінансова політика, що реалізується через фінансову систему країни, не відповідає стандартам економічно розвинених країн ЄС, не забезпечує повноцінну фінансову самостійність органів державної влади різних рівнів. Відсутність ефективної моделі бюджетного устрою країни, системи оцінки фінансового становища та якості управління фінансами перешкоджають ефективному розвитку державної фінансової системи в умовах євроінтеграційного курсу України. Відтак необхідним є вивчення досвіду високорозвинених європейських країн із реформування державної фінансової системи і формування відповідної фінансової політики. Підвищення ролі державних та місцевих фінансів у країнах ЄС у вирішенні соціально-економічних завдань обумовлено чітким розмежуванням дохідних і видаткових повноважень між рівнями державної та місцевої влади, забезпеченням фінансової самостійності останніх. Відбувалося впровадження механізмів надання фінансової підтримки різним рівням місцевої влади, що ґрунтуються на об'єктивних показниках і індикаторах реальної необхідності в державній підтримці конкретних територій [8, с. 37].

Адаптація і розвиток фінансової політики України в умовах глобалізації та євроінтеграції вимагає проведення інституціональних перетворень. В Україні формується нова парадигма фінансової системи держави, яка передбачає трансформацію не тільки форм регулювання фінансів, але і їх принципово-концептуальних основ – розширення змісту функцій фінансів, переходу від контролю витрат фінансів до контролю результатів, забезпечення прозорості фінансових потоків тощо. Зазначені заходи повинні супроводжуватися твердою інституціоналізацією фінансів держави з урахуванням вимог фінансової глобалізації, впровадженням міжнародних стандартів, активізацією діяльності контрольних органів за формуванням і витратою фінансових ресурсів держави для запобігання фінансовим кризам [9, с. 10]. Проблема оптимального перерозподілу повноважень та фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади та самоврядування є однією з найбільш актуальних у контексті підвищення ефективності бюджетної системи України. Зволікання з передачею власних повноважень, а також порушення пропорцій: власні доходи – власні видатки, закріплені доходи та міжбюджетні трансферти – делеговані видатки, що постійно спостерігаються в Україні, ведуть до протистояння загальнодержавних та місцевих і регіональних інтересів. За цих умов гальмуються процеси фінансової децентралізації та її складових.

Децентралізація – це розширення і зміцнення прав та повноважень місцевого та регіонального самоврядування стосовно незалежного прийняття рішень та виконання делегованих державною владою повноважень. Відповідно податкова децентралізація – це розширення і зміцнення прав та повноважень місцевого та регіонального самоврядування стосовно незалежного прийняття рішень та виконання делегованих державною владою повноважень щодо формування територіальних бюджетів за рахунок надходжень податків, зборів та інших обов'язкових платежів [7, с. 26]. Децентралізація надходжень податків до місцевих бюджетів відбувається за рахунок переведення податків із загальнодержавних до місцевих, що дозволить досягти самостійності управління місцевими грошовими ресурсами на користь регіону. Методами податкової децентралізації є податкова деволюція та податкова деконцентрація. Податкова деволюція передбачає передачу податкових повноважень органам місцевого та регіонального самоврядування. При податковій деконцентрації центральний уряд лише передає частину загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів до територіальних бюджетів у вигляді закріплених та регулюючих доходів [7, с. 29]. Бюджетна та податкова децентралізація передбачає створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов органів місцевого самоврядування.

Висновки та пропозиції. Отже, основною проблемою розвитку системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування є відсутність системного, цілеспрямованого, чітко орієнтованого стратегічного напрямку реформування системи державного правління в Україні. На сьогоднішній день в Україні значно підвищується роль місцевого самоврядування, що тягне за собою подальший розвиток ринкової інфраструктури, децентралізації управління, забезпечення соціальних гарантій населення тощо.

Головним джерелом для формування стратегічної політики держави щодо розбудови фінансової системи місцевого самоврядування має стати використання світового досвіду. Але слід зазначити, що оскільки немає абсолютно подібних країн, то до запровадження іноземного досвіду в процесі інтеграції України до Європейського союзу в галузі місцевого самоврядування слід підходити диференційовано, не вдаючись до копіювання співвідношення джерел і форм, а використовувати лише основні засади, принципи, ключові фактори, адекватні заходи, прийняті для конкретних умов України [6].

Адаптація і розвиток фінансової політики України в умовах глобалізації та євроінтеграції вимагає проведення інституціональних перетворень. В Україні формується нова парадигма фінансової системи держави, яка передбачає трансформацію не тільки форм регулювання фінансів, але і їх принципово-концептуальних основ.

Список літератури:

1. Онищенко В.О. Бюджетно-податковий механізм подолання соціально-економічної диференціації регіонів: теоретичний аспект/ В.О. Онищенко, М.М. Ставнича // Економіка і регіон. – 2009. – № 3(22). – С. 3-8.
2. Бюджетне забезпечення територіальних громад України: тенденції останніх років // Галузевий моніторинг. – 2012. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogueauc.org.ua/sites/all/sites/dialogueauc.org.ua/files/files/mon9.pdf.
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80.
4. Тичковська Л. Механізм фінансового забезпечення регіонального розвитку / Л. Тичковська // Схід. – 2010. – № 6(106). – С. 72-75.
5. Міщук О.В. Фінансове забезпечення економічного зростання: теоретичний аспект / О.В. Міщук // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 2. – С. 9-12.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/11510409/finansi/perspektivi_integratsiyi_ukrayini_yevropeyskogo_soyuzu_galuzi_mistsevogo_samovryaduvannya.
7. Артеменко Н.В. Сучасна концепція реформування місцевих бюджетів: проблеми та перспективи / Н.В. Артеменко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2014. – № 34(1077). – С. 25-30.
8. Петрушевська В.В. Трансформація фінансової політики України в умовах глобалізації та євроінтеграції / В.В. Петрушевська // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1. – С. 34-37.

Бугель С.Я., Ясько Т.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛНИЯ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности финансирования и развития сельских территорий. Исследованы характерные тенденции и варианты стимулирования развития сельской местности Украины для повышения уровня жизни населения сельских территорий благодаря использованию европейского опыта и практики. Сформировано влияние реформирования местных финансов на обеспечение улучшения социально-экономического состояния регионов с требованиями Европейского Союза для более уверенной интеграции Украины в европейское пространство.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, сельские территории, финансирование, местные бюджеты, евроинтеграция.

Bugil S.Y., Yasko T.S.
Lviv National University of Ivan Franko

FINANCIAL PROVISION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF EURO-INTEGRATION

Summary
The article deals with the features of financing and development of rural territories. The characteristic tendencies and variants of stimulation of development of Ukrainian countryside for increasing the living standards of rural areas are explored due to the use of European experience and practice. The influence of reforming local finances on ensuring the improvement of the socio-economic status of the regions to the requirements of the European Union for the more confident integration of Ukraine into the European space has been formed.

Keywords: financial support, rural areas, financing, local budgets, euro-integration.

УДК 657.1

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Васільєва Л.М., Кедік О.С.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Встановлено, що формування облікової політики можна розглядати у вигляді одного з основних етапів моделювання, а облікову політику – як модель облікової системи конкретної інституційної одиниці для вирішення завдань зазначеної системи. Запропонована послідовність моделювання облікової системи. Визначено фактори, що впливають на формування облікової політики в закладах вищої освіти. Серед яких виділили: організаційно-правові та економічні фактори. Запропоновано етапи формування облікової політики, а саме: попередній; аналітичний; проектний; поточний; заключний.
Ключові слова: бюджетні установи, заклади вищої освіти, облікова політика, облікова система.

Постановка проблеми. У сучасному світі облікова система самостійно формується організаціями (підприємствами, установами) на основі розробленої та затвердженої облікової політики, що будується на базі єдиних законодавчих і методичних основ, індивідуальних умов господарювання та галузевої специфіки діяльності. Облікова політика – це найважливіший інструмент ефективного управління та довгострокового розвитку організації, який дозволяє сформувати систему бухгалтерського обліку, проаналізувати, змоделювати обліковий процес, виходячи з обраної та реалізованої стратегії розвитку організації, незалежно від сфери її діяльності.

Облікова політика задає основні параметри функціонування облікової системи та забезпечує її ефективність в ході ведення обліку. При цьому формування облікової політики залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Проблема поєднання таких факторів ускладнює процес формування і зміни облікової політики. Рішення даної проблеми лежить в площині професійного судження бухгалтера, що використовує науково обґрунтовані методи.

Починаючи з 1 січня 2015 року всі заклади вищої освіти ведуть бухгалтерський облік і складають бухгалтерську звітність на підставі принципів і методів обліку, зафіксованих в обліковій політиці. Для того щоб правильно вести бухгалтерський облік, забезпечити відображення усіх проведених фінансово-господарських операцій, розпорядник бюджетних коштів повинен, передусім, побудувати систему, яка забезпечує дотримання єдиної методології ведення бухгалтерського обліку для своєї установи. Основним документом, що визначає такий порядок, є облікова політика, формування якої передбачене Методичними рекомендаціями щодо облікової політики суб'єкта державного сектору та Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок».

При визначенні облікової політики і складанні відповідного розпорядчого документа бюджетні установи, як суб'єкти державного сектору, керуються НП(С)БО та іншими нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку в державному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження щодо вирішення проблемних питань та різних аспектів в організації обліку та обліковій політиці підприємств (установ, організацій), проведені провідними вітчизняними вченими Джогаю Р.Т., Васільєвою Л.М., Матвєєвою В.О., Черкашиною Т.В. та іншими. Проте, можна стверджувати, що проблеми щодо формування облікової політики потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає в 1) розробці послідовності моделювання облікової системи; 2) визначенні факторів, що впливають на формування облікової політики в закладах вищої освіти; 3) запропонуванні етапів формування облікової політики.

Виклад основного матеріалу. Формування облікової системи будь-якої інституційної одиниці визначається специфікою її діяльності, сформованою системою нормативного регулювання бухгалтерського обліку та професійним судженням бухгалтера.

Концепції формування облікової політики, що передбачають збалансованість інтересів користувачів звітної інформації, припускають реалізацію теоретичних та методологічних аспектів облікової політики, корелювання логічних структурних елементів облікової системи, що вибудовуються в певному ієрархічному порядку, і концептуальних рішень на різних рівнях облікового процесу.

Облікова політика для цілей бухгалтерського обліку, оподаткування та договірна політика будь-якого підприємства є ефективним інструментарієм управління процесом ведення обліку і складання звітності, фінансового та податкового планування його діяльності. В умовах фінансової нестабільності інструменти облікової політики економічного суб'єкта здатні гарантувати високу достовірність та інформативність звітних даних, орієнтацію на урівноваження інтересів різних груп користувачів звітності, оптимізацію оподаткування і прийняття обґрунтованих рішень.

Організація бухгалтерського обліку у бюджетних установах, які належать до суб'єктів державного сектору економіки, розпочинається із формування облікової політики тому, що вона є основою ведення бухгалтерського обліку в установі.

Відповідно до норм Національного положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок» [1] облікова політика суб'єкта

державного сектору визначається у розпорядчому документі, в якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, процедури, які має застосовувати суб'єкт державного сектору та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант. Особливістю бюджетних установ та їх відмінністю від інших господарюючих суб'єктів є те, що у своїй діяльності вони повинні дотримуватися як загального законодавства з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, так і бюджетного, який є пріоритетним перед іншими з огляду на норми ч. 2 ст. 4 Бюджетного кодексу [1].

Васільєва Л.М. зазначає, що облікова політика підприємства повинна забезпечувати: повноту відображення в бухгалтерському обліку всіх фактів господарської діяльності; відображення, у бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності виходячи не тільки з їх правової форми, а й з економічного змісту фактів і умов господарювання; тотожність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам (за відповідними рахунками синтетичного обліку на перше число кожного місяця, а також показників бухгалтерської звітності даним синтетичного та аналітичного обліку); раціональне і економне ведення бухгалтерського обліку виходячи з умов господарської діяльності та величини підприємства [2].

Однією з причин, по якій до облікової політики досі зберігається формальний підхід, це значна трудомісткість процесу її формування, необхідність обробки величезного обсягу інформації, проведення аналітичних процедур [3]. Все це вимагає часу, якого часом у головного бухгалтера просто немає. Тому більшість йдуть по шляху найменшого опору і вибирають ті елементи, які їм більше знайомі і найменш трудовитрати, однак, при цьому організація (підприємство, установа) втрачає можливість управляти своїми обліковими даними, і, отже, своїми фінансовими результатами, величиною нарахованих податків і даними звітності.

Облікова політика бюджетної установи визначається у розпорядчому документі, в якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, процедури, що має застосовувати така установа, а також щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше одного варіанта. Під час формування

Якщо бухгалтерський облік розглядати як процес моделювання, то формування облікової політики можна розглядати у вигляді одного з основних етапів моделювання, а облікову політику – як модель облікової системи конкретної інституційної одиниці для вирішення завдань зазначеної системи.

Виходячи з цього, пропонується наступна послідовність моделювання облікової системи.

1. Первинне моделювання облікової політики, що включає:

1.1. Аналіз базових та змістовних факторів моделювання й визначення сфери допустимих значень параметрів облікової політики.

1.2. Створення комплексу альтернативних моделей облікової політики інституційного одиниці.

1.3. Вибір і прийняття оптимальної моделі облікової політики на основі професійного судження суб'єкта моделювання.

2. Ведення бухгалтерського обліку відповідно до прийнятої облікової політики (реалізація прийнятої моделі облікової політики).

3. Аналіз ефективності та адекватності прийнятої облікової політики.

4. Вторинне моделювання облікової політики (зміна облікової політики).

На нашу думку, облікова політика представляє собою результат професійного судження суб'єкта моделювання (бухгалтера), оскільки професійне судження виступає інструментом формування змісту облікової політики, а саме вибору значень параметрів облікової політики.

Процес винесення професійного судження найбільш складна та мало вивчена область діяльності суб'єкта моделювання [4]. На основі аналізу існуючих визначень ми розуміємо під професійним судженням маємо на увазі компетентну, сумлінну, обґрунтовану думка бухгалтера, що виражає його безпосереднє відношення до відображення фактів господарського життя в обліковій системі. Професійне судження має бути спрямована на прийняття таких рішень, які дозволяють реалізувати завдання, що стоять перед обліковою системою з найменшими витратами.

За підсумками дослідження були виявлені фактори, що впливають на формування облікової політики в закладах вищої освіти (рис. 1).

Багато з наведених факторів в рівній мірі відносяться до закладів вищої освіти різних форм власності, так як вищеназвані організації функціонують в одному економічному середовищі. У той же час, бюджетні організації в своїй діяльності зобов'язані керуватися бюджетним законодавством, НП(С)БО та іншими нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку в державному секторі.

Аналіз всіх факторів, що впливають на формування облікової політики, допоможе правильно і мотивовано підійти до її розробки. Розглянемо етапи формування облікової політики:

1. Попередній – дозволяє виконати аналіз фактичного стану бухгалтерського обліку організації та вивчити законодавчі та нормативні документи в сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та галузеві нормативні документи і рекомендації. Аналіз чинного законодавства та нормативної бази повинен проводитися не тільки в площині, що дозволяється або пропонується робити в ході облікового процесу, спираючись при цьому на наявні нормативні документи, а й охоплювати весь спектр функціонування організації.

2. Аналітичний – характеризується попередньої роботою в сфері проектування облікової політики. На даному етапі відбувається аналіз організаційної структури освітнього закладу, взаємодії підрозділів, склад внутрішньої звітності, склад інформації, необхідної зовнішнім користувачам. Так як на цьому етапі потрібно добре знання особливостей діяльності організації, функцій структурних підрозділів і їх взаємодію, головному бухгалтеру необхідно працювати в тісному контакті з іншими службами освітнього закладу.

3. Проектний – на цьому етапі відбувається постановка мети формування облікової політики, розробка її структури, передбачаються шляхи її уніфікації. При цьому від головного бухгалтера потрібно визначення поточних економічних позицій установи та перспектив її розвитку. На даному етапі необхідно окреслити напрями та об'єкти

Рис. 1. Фактори, що впливають на формування облікової політики в закладах вищої освіти

бухгалтерського обліку, які нерозривно пов'язані з діяльністю установи. Подальша робота повинна бути спрямована на організацію її обліку.

4. Поточний – основний етап формування облікової політики, що дозволяє визначити аспекти облікової політики, її складові, розробити документацію, що розкриває окремі елементи. Заключною процедурою поточного етапу є розробка проекту облікової політики.

5. Заключний етап включає процедури узгодження проекту облікової політики з керівниками структурних підрозділів, рішення проблем, що виникли на даному етапі. Завершальною процедурою даного етапу є затвердження облікової політики наказом керівника.

Слід зазначити, що за допомогою облікової політики можна управляти фінансовими ресурсами організації. Деякі елементи облікової політики впливають на формування податкових зобов'язань перед бюджетом та стосуються порядку обчислення податків. Для організацій, що мають галузеві специфічні особливості функціонування та формування даних зовнішньої й внутрішньої звітності, ще більше значення має створення чіткої системи внутрішнього нормативного регламенту.

Висновки і пропозиції.

1. Формування та реальне виконання доцільної для конкретного суб'єкта господарювання облікової політики (для цілей бухгалтерського обліку, оподаткування, договірної політики) сприяє ефективному використанню економічних ресурсів, гарантує певну стійкість дивідендної політики, сприяє залученню інвестиційних ресурсів для розширення бізнесу, вироблення довгострокових цільових установок.

2. При розгляді бухгалтерського обліку як процесу моделювання встановлено, що формування облікової політики можна розглядати у вигляді одного з основних етапів моделювання, а облікову політику – як модель облікової системи конкретної інституційної одиниці для вирішення завдань зазначеної системи. Запропонована послідовність моделювання облікової системи.

3. Визначено фактори, що впливають на формування облікової політики в закладах вищої освіти. Серед яких виділили: організаційно-правові та економічні фактори. Запропоновано етапи формування облікової політики, а саме: попередній; аналітичний; проектний; поточний; заключний.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/2456-17.
2. Васільєва Л.М. Сутність облікової політики, її значення і вимоги, які до неї пред'являються / Л.М. Васільєва // Ефективна економіка. – 2013. – № 6. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.ua.
3. Джога Р.Т. Бухгалтерський облік у бюджетних установах : [навч. посібник] / Р.Т. Джога. – К.: КНЕУ, 2004. – 250 с.
4. Матвєєва В.О. Зміна облікової політики: як це зробити правильно / В.О. Матвєєва // Бюджетна бухгалтерія. – 2016. – № 3.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок»: Національне положення від 24 жовтня 2010 року № 1629 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0090-11.
6. Черкашина Т.В. Формування облікової політики у бюджетних установах: проблеми та їх вирішення / Т.В. Черкашина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace. oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4017.

Васильева Л.Н., Кедик О.С.
Днипровский государственный аграрно-экономический университет

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Установлено, что формирование учетной политики можно рассматривать в виде одного из основных этапов моделирования, а учетную политику как модель учетной системы конкретной институциональной единицы для решения задач указанной системы. Предложена последовательность моделирования учетной системы. Определены факторы, влияющие на формирование учетной политики в учреждениях высшего образования. Среди которых выделили: организационно-правовые и экономические факторы. Предложено этапы формирования учетной политики, а именно: предварительный; аналитический; проектный; текущий; заключительный.
Ключевые слова: учреждения, высшие учебные заведения, учетная политика, учетная система.

Vasilieva L.N., Kedik O.S.
Dnipro State Agrarian and Economic University

FACTORS AFFECTING THE ACCOUNTING OF ACCOUNTING POLICIES IN ESTABLISHMENTS OF HIGHER EDUCATION

Summary
It is established that the formation of accounting policy can be considered as one of the main stages of modeling, and accounting policy as a model of the accounting system of a specific institutional unit for solving the problems of this system. The proposed sequence of modeling the accounting system. The factors influencing the formation of accounting policy in institutions of higher education are determined. Among them were: organizational and legal and economic factors. The stages of accounting policy formation are suggested, namely: preliminary; analytical; project; current; final.
Keywords: institutions, higher education institutions, accounting policy, accounting system.

УДК 658.153

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ ТА ЙОГО РОЛЬ В УПРАВЛІННІ

Гаєва В.П., Зінгаєва Н.Є., Стільник В.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Виявлено особливості забезпечення професійного розвитку персоналу. Досліджено сутність системи розвитку персоналу. Обґрунтовано доцільність підвищення кваліфікації працівників. Зазначено актуальність побудови ефективної системи професійного розвитку в сучасних умовах. Підтверджено роль професійного зростання працівників в управління підприємством.
Ключові слова: управління персоналом, професійний розвиток, система, кваліфікація працівників.

Постановка проблеми. Повністю з'ясувати роль професійного розвитку та особливості його забезпечення в управлінні підприємством можна за допомогою дослідження сучасного його стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день не досліджено роль професійного розвитку персоналу в управлінні підприємством. Різні підходи до проблеми професійного забезпечення управління персоналом, які використовуються практиками і науковцями країн з ринковою економікою досить успішно адаптовано до вимог та особливостей економічних відносин у вітчизняній економіці. Методичні підходи до побудови системи забезпечення розвитку персоналу досліджували відомі вчені Г.В. Дмитрієва, І.В. Журавльова, А.П. Єгоришина, А.Я. Кібанова, А.М. Колота, Е.М. Мельничук, Г.В. Назарова, І.Л. Петрова, М.В. Семикіна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до проведених науковцями досліджень, існує достатньо відпрацьована теоретично та практично система забезпечення професійного росту персоналу. Але недостатньо розкриті питання, щодо вагомості системи професійного зростання в управлінні сучасним підприємством.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова та обґрунтування системи забезпечення професійного розвитку персоналу, визначення його ролі в управлінні підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «персонал» містить в собі складові елементи працюючих в організації, що здійснюють управлінські та виробничі функції. Персонал має значиму роль у функціонуванні організації, так як є вагомою ланкою в здійсненні його прибутковості і конкурентоспроможності [1].

Управління персоналом виступає вагомою складовою менеджменту, метою якого є об'єднання і розвиток здібностей працюючих, залучених у виробництво, для збільшення ефективності функціонування організації і зростання добробуту співробітників.

Управління персоналом безпосередньо прив'язане до організації і розвитку таких управлінських функцій:

– планування, відбір, набір, формування штату та звільнення;
– професійний ріст і навчання;
– умови прийому, методи і способи заохочення;
– адаптаційні програми співробітників до специфіки роботи і колективу;
– надання послуг співробітникам і умови праці;
– формальні і неформальні комунікації в організації;
– управління умовами та оплатою праці.

Управління персоналом в інституціональному аспекті представляється як об'єднання векторів політики, процедур та інститутів, які дають можливість на практиці використовувати принципи психології і соціології праці. Це веде до ефективного застосування персоналу, формування між ними нормальних взаємин в процесі роботи і застосування таких мотиваційних механізмів, які дають можливість від роботи отримати задоволення. Управління персоналом можливо уявити як частину менеджменту, яка завідує питаннями відтворення робочої сили, її мотивацією і соціальним захистом.

У процесі протікання розвитку менеджменту організацій одночасно відбувалися і зміни понять управління персоналом. Головним чином виділяють два основних етапи розвитку управління персоналом: кадрове управління та управління людськими ресурсами. Даний перехід викликаний змінами у формуванні виробництва, в результаті глобальних структурних і технологічних видозмін, збільшенням рівня конкурентоспроможності та еластичності органів влади і гуманізацією всіх етапів розвитку суспільства.

У цих двох підходів до управління персоналом є подібності та відмінності. Так, управління кадрами характерно для індустріальної стадії формування суспільства, а управління людськими ресурсами – постіндустріальної. Однак, більшість організацій постіндустріального етапу зростання також можуть застосовувати підходи, що відповідають системі управління кадрами.

Людський ресурс в концепції управління персоналом виступає вагомою складовою капіталу організації і вимагає інтеграції з загальною стратегією організації, а кожні управлінські рішення повинні приймати до уваги людський фактор.

Управління персоналом виступає практичною, інструментальною, утилітарною сферою, фокусується головним чином на адмініструванні та застосуванні кадрової політики. Управління ж людськими ресурсами (УЛР) володіє стратегічними параметрами, характеризує загальне визначення ресурсів в рамках організації і розв'язує такі проблеми як:

– загальний розмір робочої сили з питань корпоративного плану (дизайн структури організації, чисельність підрозділів);
– сукупність ресурсів, які необхідно сфокусувати на підготовку працюючих відповідно зі

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

стратегічними рішеннями з питань собівартості продукції, обсягу виробництва, рівня якості продукції тощо;

– встановлення контактів з профспілками (в разі їх присутності в організації) для результативного управлінського контролю над організацією в цілому.

Управління персоналом виробляють керівники кожного рівня і службовці з кадрових питань. Керівники організації виділяють стратегічні напрямки по відношенню їх майбутнього розвитку, а лінійні і функціональні керівники, в свою чергу, проводять багато часу в оперативній і тактичній роботі з персоналом, що включаються в їх посадові обов'язки. Співробітники з кадрової роботи предметно займаються всіма функціями менеджменту персоналу. Не мають таких повноважень керівники функціональних структур, але, в першу чергу, вони працюють з підлеглими, фокусуючи їх зусилля на реалізацію зазначених виробничих завдань. Їм надаються повноваження з питань прийняття рішень в сфері управління персоналом – прийом на роботу і звільнення, просування на нову посаду, надання професійного навчання, матеріальна винагорода, передача рад вищого керівництва організації з питань управління персоналом.

Оскільки розвиток персоналу є багатогранним і складним поняттям, що охоплює широке коло взаємопов'язаних психологічних, педагогічних, соціальних і економічних проблем, вчені по-різному трактують його суть. Деякі вчені, розглядають розвиток персоналу як навчання і підвищення кваліфікації персоналу, кілька системно звужують розуміння поняття «розвиток персоналу». Система розвитку персоналу – це цілеспрямований комплекс інформаційних, освітніх та прив'язаних до конкретних робочих місць елементів, які сприяють підвищенню кваліфікації службовців даної організації відповідно до завдань розвитку самої організації і потенціалу, нахилів співробітників.

Розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного професійного навчання службовців для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу.

Розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного професійного навчання службовців для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу, забезпечується заходами, пов'язаними з оцінкою кадрів з метою адаптації та атестації персоналу, планування трудової кар'єри, стимулювання розвитку персоналу.

З позиції системного підходу розвиток персоналу можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних заходів, націлених на підвищення конкурентоспроможності персоналу шляхом придбання нових знань, умінь, навичок, досвіду в процесі навчання, підвищення кваліфікації, перепідготовки з метою адаптації до нових умов діяльності, забезпечення власних інтересів розвитку і реалізації цілей діяльності органів влади.

З огляду на здійснений детальний аналіз існуючих підходів до визначення поняття «розвиток персоналу», ми вважаємо, що розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного набору і вдосконалення знань, умінь, навичок і досвіду за сукупністю організаційно-економічних заходів, що передбачають професійне навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації, адаптацію та планування трудової кар'єри персоналу для ефективного функціонування організації, підвищення конкурентоспроможності на ринку з одночасним Ємен збагаченням інтелектуального, творчого і культурного потенціалу службовців. Розвиток персоналу передбачає двосторонню вигоду, як для організації, так і для людини зокрема.

Щоб результативність процесу підвищення кваліфікації персоналу була висока, необхідно щоб він був грамотно підготовлений і проведений.

Ефективне впровадження безперервного розвитку персоналу в повсякденну діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання можливе лише за умови попереднього створення ґрунтовного теоретичного і методичного забезпечення даного процесу [2, с. 64].

Формування системи управління персоналом можливо при впорядкованості сукупності взаємопов'язаних елементів (підсистем), однією з підсистем якої є підсистема розвитку. Таким чином, підсистема управління розвитком персоналу вміщує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Досліджуючи дану проблематику, В.А. Савченко було запропоновано атрибутивна структура системи управління розвитком персоналу організацій, в якій поєднуються три складові: людська, професійна і сталий розвиток [3, с. 137].

Базовий рівень атрибутивної структури – це підсистема людського розвитку, де комплексний підхід передбачає професійне становлення людини з метою підготовки його до задоволення потреб і рольового виконання в суспільстві. Вищий рівень – це підсистема професійного розвитку, де системний підхід передбачає розвиток професіоналів, і саме вищу освіту, дає можливість отримати нові знання, вміння і навички. Найвищий рівень – це підсистема сталого (і соціального) розвитку, де атрибутивний підхід розвиває соціальну відповідальність.

Управління розвитком персоналу здійснюється безпосередньо службою РП (відділом кадрів). Перш ніж прийняти якесь рішення по вкладенню грошей і зусиль в кадри, необхідно провести оцінку:

– потреб організації в персоналі відповідно до цілей, завдань і стратегії розвитку;

– наявного рівня знань, умінь і практичних навичок персоналу;

– фактичного трудового потенціалу організації з його потребами.

Зробивши таку оцінку, організація встановлює: кількість службовців, які відповідають стратегії і яких не потрібно переучувати або підвищувати кваліфікацію; кількість службовців, які повинні пройти професійну перепідготовку, підвищення кваліфікації або професійно-кваліфікаційне просування в зв'язку зі зміною стратегії розвитку організації; кількість службовців, яких належить найняти і підготувати або звільнити для ефективної реалізації обраної стратегії.

Управління розвитком персоналу варто розглядати не тільки з позиції потреб організації, а й самої особистості, адже працівник, оцінивши свої можливості відповідно до вимог посади, дбатиме про розвиток своїх здібностей, розширення своїх знань, умінь і практичних навичок з метою кар'єрного розвитку, розширення повноважень, підвищення рівня оплати праці, самовдосконалення і підвищення рівня конкурентоспроможності.

Підвищення рівня кваліфікації персоналу – найважливіший інструмент організації, що дозволяє формувати організаційну, виробничу, економічну, соціальну середу і підвищувати її кадровий потенціал. Так налагоджена система підвищення кваліфікації дозволяє: підвищити мотивацію персоналу, знизити плинність персоналу, визначити тенденції особистого професійного розвитку, розширити вплив соціальної роботи, підвищити інтерес персоналу до роботи в даній організації – тобто, дозволяє залишатися організації бути конкурентоспроможною в ринковій економіці і успішно здійснювати свою діяльність в рамках сучасного бізнесу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проблема навчання персоналу – це проблема, яка в даний час набуває особливого значення для вітчизняних організацій, адже в умовах ринкової економіки пред'являється колосальна безліч вимог до рівня знань персоналу, його вмінь і компетенції. Для кожної сучасної організації персонал має велике значення, так як без кваліфікованих кадрів жодна організація не зможе досягти поставлених перед нею цілей. Саме тому можна зробити висновок, що організація, зацікавлена в досягненні стратегічних цілей і основної місії в цілому, повинна максимально ефективно не тільки використовувати, а й розвивати свій кадровий потенціал.

Список літератури:

1. Корсаков Д.О. Організаційна діагностика системи управління персоналом підприємства / Д.О. Корсаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113kors.pdf.
2. Мажник Л.О. Місце технології управління персоналом підприємства у системі управління / Л.О. Мажник // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2008. – № 4(16). – С. 63-65.
3. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу : навч. посібник / В.А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.

Гаєва В.П., Зингаєва Н.Е., Стильник В.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПЕРСОНАЛА И ЕГО РОЛЬ В УПРАВЛЕНИИ

Аннотация
Выявлены особенности обеспечения профессионального развития персонала. Исследована сущность системы развития персонала. Обоснована целесообразность повышения квалификации работников. Указано актуальность построения эффективной системы профессионального развития в современных условиях. Подтверждена роль профессионального роста работников в управлении предприятием.

Ключевые слова: управление персоналом, развитие, система, квалификация работников.

Haieva V.P., Zingaieva N.Y., Stilnik V.V.
Mykolayiv National Agrarian University

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONNEL AND ITS ROLE IN MANAGEMENT

Summary
The peculiarities of provision of professional development of the personnel are revealed. The essence of the system of personnel development is explored. The expediency of upgrading the skills of workers is substantiated. The urgency of construction of an effective system of professional development in modern conditions is noted. The role of professional growth in the management of the enterprise has been confirmed.

Keywords: personnel management, professional development, system, qualification of employees.

УДК 159.9;371.134.013.77

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ У МЕНЕДЖЕРОВ

Гнатенко М.К., Чернышов Ю.И.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

Исследованы теоретические вопросы профессиональной мотивации у менеджеров. Выделены наиболее значимые для деятельности менеджеров виды профессиональных мотивов и способы их стимулирования. Установлена взаимосвязь профессиональной мотивации и успешности деятельности работников.
Ключевые слова: мотивация, психологическое диагностирование.

Постановка проблемы. В последнее время происходят существенные перемены в экономике и обществе. Эти перемены очень глубоки и радикальны. Для одних людей эти перемены обернулись возможностью изменить жизнь к лучшему, удачно вписавшись в новые рыночные отношения, для других этот поворот стал крушением привычного жизненного уклада. Инициатива стала переходить в руки молодого поколения. Сегодня наблюдается рост общественного интереса к профессиональному образованию в области менеджмента.

Английское слово «менеджмент» известно практически каждому человеку, желающему участвовать в рыночных отношениях.

Остановимся на определении понятия «менеджер». Это специалисты, осуществляющие работу по управлению персоналом и предприятием. Они должны налаживать коммуникацию, координировать и направлять работу подчиненных, а также уметь делегировать права подчиненным, оставляя за собой функцию контроля. Потребность в специалистах такого плана постоянно растет. Практически все организации заинтересованы в грамотных, профессионально подготовленных руководителях, которые способны ориентироваться в вопросах принятия управленческих решений, в экономике предприятий, в особенностях системы отношений между предприятиями.

Понятно, что роль менеджера исключительно важна для развития рыночной экономики, успех организации во многом обусловлен профессиональным мастерством менеджера. Следует отметить, что готовность и желание человека выполнять свою работу, являются одним из важнейших факторов успеха функционирования организации. Роль мотивации в профессиональной деятельности весьма существенна.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам професиональной мотивации посвящён целый ряд трудов зарубежных и отечественных исследователей, таких как Шопенгауэр А. [1], Иванников В.А. [2], Пилоян Р.А. [3], Леонтьев В.Г. [4], Рубинштейн С.Л. [5], Занюк С. [6], Леонтьев А.Н. [7], Маслоу А. [8], Додонов Б.И. [9], Никифоров Г.С. [10] и многие другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако вопросы особенностей профессиональной мотивации у менеджеров раскрыты еще в недостаточной степени.

Формулирование целей статьи. Выделить наиболее значимые для деятельности менеджеров виды профессиональных мотивов и способы их стимулирования; установить взаимосвязь профессиональной мотивации и успешности деятельности работников.

Изложение основного материала. Впервые термин «мотивация» был употреблен А. Шопенгауэром [1] в статье «Четыре принципа достаточной причины». Это понятие служило в психологической среде для объяснения причин поведения человека и животных. В настоящее время понятие мотивации встречается довольно часто и трактуется как:

а) совокупность факторов, определяющих поведение;

б) совокупность мотивов;

в) побуждение, вызывающее активность организма и определяющее ее направленность и т.д.

В.А. Иванников [2] считает, что процесс мотивации начинается с актуализации мотива, то есть подразумевается, что мотив дан уже готовым. По мнению Р.А. Пилояна [3], мотивация и мотивы – взаимосвязанные, взаимообусловленные категории.

В.Г. Леонтьев [4] выделил два типа мотивации: первичную, которая проявляется в форме потребности, влечения, драйва, инстинкта и вторичную, проявляющуюся в форме мотива. Следовательно, в данном случае тоже имеется отождествление мотива с мотивацией. В.Г. Леонтьев полагает, что мотив как форма мотивации возникает только на уровне личности и обеспечивает личностное обоснование решения действовать в определенном направлении для достижения определенных целей.

Важной особенностью мотивации считается ее строение. Мотивация бывает положительной и отрицательной. Эти две стороны побуждений (в виде стремления к чему-либо и избегания, в виде удовлетворения и страдания, в виде двух форм воздействия на личность поощрения и наказания) проявляются во влечениях и непосредственно реализуемой потребности с одной стороны, и в необходимости с другой. С.Л. Рубинштейн [5] высказывался о природе этой полярности относительно эмоций: «Эмоциональные процессы приобретают положительный или отрицательный характер в зависимости от того, находится ли действие, которое индивид производи, и воздействие, которому он подвергается, в положительном или отрицательном отношении к его потребностям, интересам, установкам».

Деятельность человека всегда побуждается определенными мотивами. Мотив означает побуж-

дение к деятельности, он вызывает побудительную причину действий и поступков. Если человек стремиться к выполнению определенной деятельности, можно сказать, что у него есть мотивация.

Мотивация – это совокупность побуждающих факторов, определяющих активность личности; к ним относятся мотивы, потребности, стимулы, ситуативные факторы, которые детерминируют поведение человека.

По данным Занюка С. [6] конкретный мотив однозначно не определяют мотивацию деятельности. Необходимо учитывать вклад совокупности факторов конкретной ситуации. Например, чрезмерная сложность учебной деятельности, отсутствие нормального взаимодействия с преподавателем приводят к снижению не только мотивации, но и эффективности деятельности. Таким образом, мотивация – это совокупность всех факторов: личностных, ситуативных, которые побуждают к активности.

Мотивация – это один из важнейших факторов, который обеспечивает успех деятельности. Как известно, любая деятельность является полимотивированной, т.е. побуждается не одним мотивом, а несколькими, иногда даже многими мотивами. Полимотивированная деятельность предопределяется тем, что действия человека определяются отношением к предметному миру, к людям, к обществу, к самому себе. Относительно феномена полимотивации А. Маслоу [8] утверждал, что любое поведение проявляет тенденцию детерминации несколькими или даже всеми базовыми потребностями одновременно, а не одной. Привлечение как можно большего числа потребностей повышает общий уровень мотивации деятельности. Не только одна и та же потребность может воплощаться в различных объектах, но в одном и том же объекте могут воплощаться разнообразные потребности. Достаточно полная схема соотношения различных мотивов в побуждении сложных видов деятельности предложена Додоновым Б.И. [9]. Согласно данной схеме, деятельность побуждается следующей группой мотивов:

1. Удовольствие от самого процесса деятельности.

2. Прямой результат деятельности (созданный продукт, усвоенные знания).

3. Вознаграждение за деятельность (плата, повышение в должности, слава).

4. Избегание санкций, которые угрожали бы в случае уклонения от деятельности или недобросовестного выполнения.

Каждый из этих мотивов может вносить различный вклад в общую мотивацию деятельности, причем как позитивный, так и негативный.

Есть все основания предполагать, что число мотивов, которые активизируются и побуждают к деятельности, определяют общий уровень мотивации. Вместе с там, как это продемонстрировал Додонов Б.И., большое значение имеет вклад каждого отдельного мотива в общий уровень мотивации.

Иерархия мотивов не является абсолютно стабильным мотивационным комплексом, она меняется со временем и возрастом. Несмотря на это, каждому человеку присуща относительная стабильность иерархии мотивов.

Можно утверждать, что мотивы, которые побуждают человека к деятельности, являются относительно устойчивыми, неизменными.

Как уже упоминалось, деятельность, побуждается не одним, а несколькими мотивами. Чем больше мотивов детерминирует деятельность, тем выше общий уровень мотивации. Например, когда деятельность побуждается пятью мотивами, то общий уровень мотивации обычно выше, чем в случае, когда активность человека детерминируют два мотива. Много зависит от побуждающей силы каждого мотива. Иногда сила одного мотива преобладает над влиянием нескольких мотивов, вместе взятых. Следовательно, общий уровень мотивации зависит от:

1. Количества мотивов, которые побуждают деятельность.

2. Актуализации ситуативных факторов.

3. Побуждающей силы каждого из этих мотивов.

Такая закономерность касается мотивационной саморегуляции. Когда необходимо выполнить определенную деятельность, но не хватает мотивации, следует активизировать дополнительные мотивы.

Особое положение политики мотивации и стимулирования персонала обусловлено тем, что самые эффективные разработки в области стратегии продукта организации и ее продвижения, привлечение самых современных технологий, выбор оптимальной структуры и создание уникальных систем передачи и обработки информации могут быть сведены на нет, если сотрудники организации не будут работать должным образом, не будут стремиться своим трудом способствовать достижению организационных целей и выполнению ею своей миссии [10].

Создавая систему мотивации и стимулирования, необходимо помнить, что она существует для побуждения у работника желания и готовности работать эффективно именно в этой организации. Мотивация основывается на вознаграждениях, удовлетворяющих потребности.

На базе коммерческой компании было проведено психологическое диагностирование. Для диагностики профессиональной мотивации работников были использованы методики:

1. Методика В.Э. Мильмана (диагностика мотивационной структуры личности).

Согласно данным В.Э. Мильмана, в структуре личности работника имеются два вида мотивации:

– производительная;

– потребительная.

Производительная мотивация определяет творческое развитии личности и способствует включению человека в социум. Этот вид мотивации (ценности) ориентирует человека на будущее. Производительная мотивация является созидательной и способствует порождению общественно значимых материальных и духовных ценностей. Потребительная мотивация направлена на поддержание жизнедеятельности субъекта и обусловлена его натуральными потребностями.

Цель проведения этой методики – выявить некоторые устойчивые мотивы личности: общую и творческую активность, стремление к общению, обеспечение жизнеобеспечения и комфорта, социального статуса, социальной полезности. На основе этих тенденций составляется суждение о рабочей и общежитейской направленности личности.

2. Методика «Оценка удовлетворенности потребностей работника методом парных сравнений» или «Потребности».

Потребности являются одним из значимых понятий в психологии.

Различают две категории потребностей:

– первая категория свойственна человеку как естественному организму (в воздухе, питье, пище и т.д.);

– вторая категория (высшие потребности) присуща только человеку, как представителю социума.

Согласно теории А. Маслоу, человеческие потребности можно представить в виде иерархии с определенным порядком актуализации.

Первую группу, которая находится в основании пирамиды, представляют физиологические потребности. Они обеспечивают выживание человека. Далее идут потребности в безопасности и стабильности. Третий уровень составляют потребности человека быть любимым. На четвертом уровне находятся потребности человека в позитивной оценке общества его индивидуальности, обретение определенного социального статуса. На верху пирамиды находятся потребности в самореализации.

3. Методика «Оценка удовлетворенности работой» (В.А. Розановой).

Эффективная деятельность работника во многом зависит от его удовлетворенности трудом. Это возможно, когда человек ориентирован на содержание труда, если он работает в благоприятных условиях, у него хорошо организовано рабочее место и трудовой процесс, благоприятные отношения с руководителем и коллегами, достаточное материальное вознаграждение, есть перспектива профессионального роста и многое другое.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Результаты экспериментального исследования позволяют сформулировать следующие выводы:

1. В мотивационной структуре личности работников доминируют социально ориентированные мотивы, такие как творческая активность, социальная полезность, общение, социальный статус. Мотивы, связанные с жизнеобеспечением и комфортом, выражены в меньшей степени.

2. Установлено, что наиболее удовлетворены у персонала такие потребности, как социальные потребности, материальные потребности, потребности в безопасности. Менее удовлетворены потребности в самовыражении и признании.

3. Как оказалось, согласно методике «Оценка удовлетворенности работой» (В.А. Розановой), сотрудники частично удовлетворены своей работой. Ряд испытуемых не удовлетворен такими факторами работы, как физические условия труда, длительность рабочего дня, слаженность действий работников в организации, удовлетворенность служебным продвижением, удовлетворенность зарплатой в смысле соответствия трудозатратам, а также удовлетворенность зарплатой в сравнении с тем, сколько за такую же работу платят на других предприятиях. Остальные удовлетворены частично.

4. По результатам корреляционного анализа установлена отрицательная взаимосвязь между возрастом испытуемых и комфортом. Как оказалось, у молодых сотрудников потребность в комфортных жизненных условиях пока не удовлетворена. Сотрудники старшего возраста более материально обеспеченны, поэтому потребность в комфортных жизненных условиях у них удовлетворена. Установлена значимая положительная взаимосвязь между возрастом испытуемых и их творческой активностью. Это свидетельствует о том, что испытуемые стремятся реализовать свои творческие тенденции в деятельности.

5. Как оказалось, удовлетворенность работников трудом во многом обусловлена уровнем материального обеспечения, вместе с тем испытуемые не удовлетворены возможностью самовыражения в своем труде.

6. Установлена положительная взаимосвязь между социальным статусом, общением, социальной полезностью. Это свидетельствует о том, что социально ориентированные люди лучше строят систему межличностного общения, проще находят общую точку соприкосновения с людьми. Они занимают более высокие должности и являются более продуктивными и полезными для себя и для окружающих людей.

7. Потребности в самовыражении отрицательно связаны с материальными потребностями, потребностями в безопасности, потребностью в признании, а также удовлетворенностью человека трудом.

По-видимому, в профессиональной деятельности менеджеров компании не просто удовлетворить все виды потребностей работника, особенно на данном этапе социально-экономического развития.

Список литературы:

1. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений, в 4-х томах. – М., 1900-1910.
2. Иванников В.А. Формирование побуждения к действию // Вопросы психологии. – № 3. – 1985.
3. Пилоян Р.А. Мотивация спортивной деятельности. – М., 1969.
4. Леонтьев В.Г. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности. – Новосибирск, 1992.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Питер, 2000.
6. Занюк С. Психология мотивации. – К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.
8. Маслоу А. Психология бытия. – Киев, 1997.
9. Додонов Б.И. Структура и динамика мотивов деятельности // Вопросы психологии. – № 4. – 1984.
10. Никифоров Г.С. Учебник «Психология менеджмента». – С-П., 2000.

Гнатенко М.К., Чернишов Ю.І.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ У МЕНЕДЖЕРІВ

Анотація
Досліджено теоретичні питання професійної мотивації у менеджерів. Виділено найбільш значущі для діяльності менеджерів види професійних мотивів і способи їх стимулювання. Встановлено взаємозв'язок професійної мотивації та успішності діяльності працівників.
Ключові слова: мотивація, психологічне діагностування.

Gnatenko M.K., Chernyshov Yu.I.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

STUDY OF PECULIARITIES OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF MANAGERS

Summary
Theoretical questions of professional motivation among managers are investigated. The most important types of professional motives and ways to stimulate them are identified. The interrelation between professional motivation and success of workers' activity is established.
Keywords: motivation, psychological diagnosis.

УДК 336.2:339.5

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У МИТНІЙ СПРАВІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Голинський Ю.О., Довгий Д.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Ризик-менеджмент виступає відносно новим та сучасним напрямом у теорії та практиці управління. Ризикові ситуації можливі у будь-якій сфері соціально-економічних відносин. Управління ризиками сьогодні розглядається як певний процес впливу на керований об'єкт з метою максимізації прибутку та мінімізації ризиків, зменшення шкоди, збитків, втрат тощо. У статті розглянуті основні аспекти ризик-менеджменту та особливості його використання в Україні. Також досліджені цілі ефективного управління митними ризиками та основні напрямки його удосконалення.
Ключові слова: ризик-менеджмент, митна справа, митна безпека, митниця, митні ризики.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світову економіку, нарощування темпів розвитку та обсягів міжнародної торгівлі, зростання рівня конкуренції, призвели до збільшення кількості ризиків та підвищення їхнього рівня.

Ризик пов'язаний з усіма сферами людської діяльності у процесі суспільної взаємодії та досягнення відповідних цілей, зокрема щодо забезпечення розвитку митної справи та безпеки країни [3].

Під впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів і викликів сьогодення, зовнішньоекономічна та митна політика держави перебуває у постійній динаміці, трансформації та адаптації під нові ринково–економічні умови, що визначає необхідність оптимізації механізмів адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та обумовлює актуальність наукових досліджень з питань пошуку шляхів удосконалення митного адміністрування на усіх його етапах та рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській та іноземній літературі є чимало праць, які присвячені формуванню та удосконаленню системи ризик-менеджменту у різних сферах економічної діяльності. Зокрема, Альгіну А.П., Вітлінському В.В., Гранатурову В.М., Бережнюку І.Г., Десятнюк О.М., Джумурат О.В., Кулик Г.Ю., Останіну В.А., Пашку П.В., Пісному П.Я., Терещенку С.С., у своїх працях розкривали необхідність удосконалення механізмів управління митними ризиками в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Іноземні науковці, такі як Бойко А., Каульбарс А., Морозова О та ін., досліджували ризикологію, як науку про управління ризиками та активно вивчали рівень її розвитку.

Щодо власне митних ризиків, то їх досліджували як українські, так і іноземні науковці в основному з позицій державних контролюючих органів (в особі митних органів країни) з метою підвищення конкурентоспроможності країни на зовнішньому ринку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невизначеність довгострокових цільових орієнтирів становлення сучасної гнучкої системи управління ризиками суттєво ускладнює процес реформування митної справи в цілому та основних її елементів, а також створює перешкоди для виконання Україною своїх зобов'язань та приведення митного законодавства до міжнародних стандартів [2].

Визначення сутності процесу адміністрування митних ризиків є основою для здійснення ефективного ризик-менеджменту в митній галузі, що активно впроваджується в практику діяльності Державної фіскальної служби України (в особі, митних органів) відповідно до європейської та світової практики митної справи.

Мета статті. Метою даної статті є обґрунтування та дослідження теоретичних та практичних положень щодо удосконалення ризик-менеджменту у митній справі та зовнішньоекономічній діяльності з урахуванням положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також Митних прототипів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Ризик-менеджмент відображає безперечний та циклічний процес, який передбачає аналіз, оцінку та виявлення ризику і вжиття необхідних заходів для мінімізації ризику на основі застосування додаткових форм або ж підвищеного обсягу митного контролю відносно товарів і транспортних засобів, також подальший моніторинг результативності вжитих заходів для їх коригування та удосконалення [1].

Сучасні інструменти митної справи мають бути орієнтовані не лише на встановлення митних інтересів та посилення зовнішньоекономічної безпеки держави, а й на створення необхідних умов для руху товарів та послуг через державний кордон шляхом спрощення та прискорення митних процедур. Саме тому у високорозвинених країнах світу на зміну постійному митному контролю приходить система управління ризиками, яка спрямована на виявлення порушень митного законодавства та приведення його до міжнародних стандартів [2].

Особливість митниці серед інших урядових відомств полягає у тому, що вона не є ані суто вітчизняною, ані міжнародною агенцією. Утримуючи рівновагу на міждержавних кордонах, вона виражає суверенітет нації, забезпечує захист від зовнішніх та внутрішніх загроз митним інтересам і державній безпеці шляхом реалізації митної політики та визначених пріоритетів та стратегій в галузі митної справи.

На сьогоднішній день, існують ґрунтовні праці українських дослідників щодо вдосконалення системи управління ризиками у всіх економічних сферах країни, визначення завдань управління ризиками у митній справі, з позицій забезпечення економічного зростання та державної безпеки, передумов здійснення вибіркового митного контролю та оформлення [3].

Управління визначається як функція системи, що орієнтована на адаптацію під мінливі умови світового середовища та досягнення визначених пріоритетів організації з урахуванням відповідних факторів ризику.

В сучасних умовах потрібно визначити стратегічні цілі розвитку управлінської діяльності в Україні, а тому за основу доцільно взяти положення Повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту, Ради ЄС і Європейського економічного та соціального комітету щодо Стратегії ЄС та Плану заходів з управління митними ризиками: Протидія ризикам, посилення безпеки ланцюга поставок та спрощення торгівлі [2].

У цьому положенні наголошується на тому, що ефективне управління митними ризиками є необхідно важливим для таких цілей:

– забезпечення безперервності ланцюга поставки при міжнародному переміщенні товарів і захисту безпеки Союзу та його резидентів;
– захист фінансових та економічних інтересів Союзу та його країн-членів;
– спрощення і прискорення митного оформлення для представників законослухняного бізнесу та підвищення конкурентоспроможності ЄС.

Стимулювання розвитку і вдосконалення механізмів організації ризиків у митній справі, в тому числі за рахунок упровадження автоматизованих систем та інформаційно-телекомунікаційних технологій, забезпечує якісно новий рівень управління митними органами, з урахуванням усіх ризиків несумлінних учасників митних правовідносин на всіх рівнях та етапах митного оформлення.

Відповідно виникає необхідність у постійній оптимізації системи інтелектуальних механізмів митного контролю.

Всесвітня митна організація (ВМО) визначає ризик-менеджмент як систематичне застосування процедур та методів управління, що забезпечують митні органи необхідною інформацією для вжиття відповідних заходів до переміщень чи окремих видів вантажів, які представляють ризик.

Разом з тим, сьогодні ВМО охоплює два основні види ризиків для митних органів – це постійне недотримання митного законодавства та неспроможність країни забезпечити зростання міжнародної торгівлі. Організація розширює зміст ризик-менеджменту у митній справі та визначає його як скоординовану діяльність органів з управління та контролю ризиків [1].

Удосконалення законодавчої бази управлінської діяльності щодо митних ризиків має бути орієнтоване на створення нормативно-правового регулювання цієї діяльності, згідно митних положень ЄС щодо створення, впровадження та функціонування системи управління ризиками.

Аналіз підходів до ризик-менеджменту в митних органах – членах ВМО виявив, що 83% охоплених дослідженням країн мають власні визначення даного процесу, які тією чи іншою мірою узгоджуються з світовими підходами. Ці визначення мають певні особливості та ознаки, проте існують відмінності між цими підходами. Більшість з них характеризуються систематичним контролем та управлінням ризиками, зокрема постійним моніторингом та аналізом митних ризиків, для ефективного їх виявлення та попередження митного законодавства [2].

Варто зауважити, що положення Митного кодексу України в цілому відповідають вимогам ЄС щодо забезпечення управління митними ризиками.

Із розвитком управлінської практики у митній справі, набуває особливої актуальності удосконалення митного законодавства України, а саме в частині врегулювання питань надання перевізниками попередньої інформації про товари, послуги та транспортні засоби, заплановані до переміщення, в обсязі та із дотриманням часових нормативів, передбачених міжнародними стандартами ЄС. Застосування правила попереднього інформування перевізниками має передбачати введення відповідальності суб'єктів господарювання за неподання, невчасне подання або подання неповної, неточної та/або неправдивої інформації про товари, транспортні засоби, заплановані до переміщення [3].

Проведення митної політики через реалізацію принципів і методів ризик-менеджменту передбачає фундаментальні зміни в напрямку підвищення ефективності митних процедур та оцінки цієї ефективності, а також у взаємовідносинах між владою (в особі уповноважених контролюючих митних органів) та приватним сектором. Партнерство з бізнесом забезпечить знання комерційних операцій, що сприятиме додержанню режиму законності та нормативних приписів.

Сучасна концепція ставить завдання, які полягають в переосмисленні функціональної специфіки ризик-менеджменту і пошуку нових форм реалізації.

Сучасний підхід до визначення «ризик-менеджмент» орієнтований на інтеграцію функціональних підсистем організації з метою управління митними ризиками на всіх етапах розвитку.

Світові тенденції ставлять за ціль динамічні процеси, перехід до ризик-менеджменту, який орієнтований на процеси. Для того, щоб ризик-менеджмент сприймався як повноцінний менеджмент з управління митними ризиками, необхідно сформувати умови для його розвитку в напрямку гармонізації [4].

На даний момент, управління ризиками у митній галузі можна визначити як антикризовий менеджмент, оскільки основні зусилля концентруються на вирішенні нагальних, гострих проблем. Основні вимоги до системи аналізу та ризик-менеджменту передбачають розбудову автоматизованої системи відбору суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та конкретних операцій для визначення форм та обсягу митного контролю відносно них.

Посадові особи контролюючих органів, уповноважені на здійснення державної митної політики, самі собою є джерелом ризиків, оскільки не можна зменшувати вплив людського фактору на митний контроль, митне оформлення і на зовнішньоекономічну діяльність в цілому, незважаючи на всі тенденції до автоматизації цих процедур [3].

Аналіз чинників, які мають вплив на рівень ризику, показує, що негативна дія митних ризиків на 90% залежить від некомпетентності керівництва, браку професійного досвіду, низької підготовки персоналу, недосконалої організації

праці – з однієї сторони, і від так званих чинників «ННН» – некомпетентності, недбалості й несумлінності. Це у свою чергу породжує відхилення фактично необхідної якості та ефективності митного адміністрування від міжнародного рівня.

Сучасний стан розвитку інформаційно–телекомунікаційних технологій забезпечує можливість здійснення контролю за дотриманням вимог митного законодавства України під час виконання митного оформлення та контролю у пунктах пропуску через державний кордон, проведення безпосередньої наглядової діяльності за переміщенням товарів, послуг і транспортних засобів в межах митної території, а також оцінювання поточного стану об'єктів митної інфраструктури й управління ними для цілей виявлення, аналізу і мінімізації відповідних ризиків [1].

З огляду на це, перспективними напрямами подальшого вдосконалення є дослідження механізмів аналізу та оцінки ризиків у пунктах пропуску, створення комплексної автоматизованої системи моніторингу, застосовуючи ризик-менеджмент та впроваджуючи новітні технології у розвиток митної справи [2].

Сучасні контролюючі органи (в особі уповноважених митних органів) у процесі виконання представницьких та захисних функцій мають залучати задля реалізації своєї місії професійних і належним чином підготовлених фахівців, дієві технології та впроваджувати інновації.

Митниця виконує головну роль щодо контролю за будь-якою транскордонною торгівельною операцією. Тому саме митниця є тією першою інституцією, через яку оцінюють державу, формуючи її загальний імідж на міжнародній арені та у взаємовідносинах з торговельними співтовариствами. Тож потрібно удосконалювати не тільки митне законодавство України, а й професійний склад митниць та здійснювати контроль за професійним виконанням посадовими особами своїх службових обов'язків [3].

Ризиками, що на даний момент мають найпоширеніший характер та породжують небезпеки найвищого ступеню й якості, є ризики, які пов'язані з порушенням антикорупційного законодавства, а також неналежним, несумлінним виконанням своїх службових обов'язків контролюючими органами, уповноваженими на здійснення державної митної справи, та порушенням ними службової дисципліни.

Потрібно встановити такі механізми, які спрямовані на контроль за недопущенням переваги особистої вигоди над чи всупереч митному законодавству України у всіх напрямках та на всіх рівнях управління [3].

Висновки і пропозиції. Невід'ємним елементом удосконалення будь-якого процесу чи виду діяльності є механізми оцінки його ефективності, спрямовані на забезпечення повної та достовірної інформації щодо його функціонального стану та динаміки змін, що вимагає визначення та моніторингу відповідних показників.

Основними напрямками удосконалення ризик-менеджменту в Україні мають стати:

– удосконалення митного законодавства України, пов'язані з цієї діяльністю;
– розбудова організаційної структури;
– вдосконалення процесів управління ризиками та налагодження ефективної взаємодії гілок влади та приватного сектору;
– впровадження сучасних інформаційних технологій аналізу та оцінки ризиків;
– ресурсне забезпечення та підготовка персоналу.

Усі ці напрямки відповідають вимогам Європейського Союзу у сфері митної політики, а також міжнародним стандартам в цілому.

Контролюючі органи (в особі уповноважених митних органів) повинні звернути увагу на усі вимоги ЄС, а це як наслідок допоможе в найкоротші терміни стати однією із передових країн у розвитку митної справи, адже усі необхідні передумови у нас є. Це і висококваліфіковані кадри, і детальний аналіз зарубіжного досвіду і вже досить ефективний власний досвід у сфері ризик-менеджменту.

Список літератури:

1. Драган І.О., Комаров О.В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання ЗЕД [Електронний ресурс] / І. Драган, О. Комаров // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2016. – Режим доступу: https://nuczu.edu.ua/img/articles/1599/dis_Komarov.pdf.
2. Брендак А.І. Стратегічні напрями розвитку системи управління митними ризиками в контексті євроінтеграції України [Електронний ресурс] / А.І. Брендак // Державне управління: теорія та практика. – 2017. – Режим доступу: https://e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/20/files/d2790ac2-2739a57515b6.pdf.
3. Комаров О.В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] / О.В. Комаров // Університет митної справи та фінансів. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://nuczu.edu.ua/img/articles/1599/dis_Komarov.pdf.
4. Глушенко Т.М. Світові тенденції ризик-менеджменту [Електронний ресурс] / Т.М. Глушенко // Український державний університет залізничного транспорту. – 2017. – Режим доступу: https://www.sworld.com.ua/konfer46/86.pdf.

Голинский Ю.О., Довгый Д.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ В ТАМОЖЕННОМ ДЕЛЕ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
Риск-менеджмент выступает относительно новым и современным направлением в теории и практике управления. Рисковые ситуации возможны в любой сфере социально-экономических отношений. Управление рисками сегодня рассматривается как некий процесс воздействия на управляемый объект с целью максимизации прибыли и минимизации рисков, уменьшение вреда, убытков, потерь и тому подобное. В статье рассмотрены основные аспекты риск-менеджмента и особенности его использования в Украине. Также исследованы цели эффективного управления таможенными рисками и основные направления его совершенствования.
Ключевые слова: риск-менеджмент, таможенное дело, таможенная безопасность, таможня, таможенные риски.

Holynskyy Yu.O., Dovhyi D.I.
Ivan Franko National University of Lviv

RISK MANAGEMENT IN CUSTOMS AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

Summary
Risk management is a relatively new and modern direction in the theory and practice of management. Risk situations are possible in any sphere of socio-economic relations. Risk-management is now considered as a certain process of influence on a managed object in order to maximize profits and minimize risks, reduce losses. The main aspects of risk management and peculiarities of its use in Ukraine were investigated in the article. The objectives of effective customs risk management and the main directions of its improvement were also explored.
Keywords: risk management, customs, customs security, customs risks.

УДК 336.2:339.5

МИТНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МЕНЕДЖМЕНТ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Голинський Ю.О., Муляр В.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Митна політика має суттєвий вплив на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, оскільки вона визначає форми та методи її здійснення. Шляхом впровадження обґрунтованих економічних та політичних заходів держава може регулювати експортно-імпортні потоки товарів та послуг. У статті проаналізовано цей вплив, зокрема в частині відповідних статистичних показників. Також досліджено позитивні і негативні наслідки застосування тарифного регулювання.
Ключові слова: експорт, імпорт, митна політика, митна справа, митниця.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, коли рівень відкритості економіки України (відношення обсягу експорту-імпорту держави до її валового внутрішнього продукту) досить високий, зовнішньоекономічна діяльність країни є чинником її економічного розвитку.

Зважаючи на це, важливу роль виконує митна політика, зокрема завдяки процедурам оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, оскільки надходження від адміністрування митних платежів займають високу частку у структурі дохідної частини Державного бюджету України.

Виконуючи цілу низку важливих завдань, митна політика стає значним важелем підтримки рівноваги і створення у суспільному виробництві найсприятливіших умов для розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у дослідження митної політики та її впливу на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності зробили такі вітчизняні науковці, як І.Г. Бережнюк, О.П. Гребельник, Д.В. Прийманенко та ін.

Сучасний стан митної політики досліджено та проаналізовано в роботах сучасних економістів Т. М. Римської та Л. О. Копцевої.

Що стосується теоретично-методологічних і концептуальних засад формування та удосконалення митної політики в контексті активізації зовнішньоекономічної діяльності, то вони висвітлені у працях таких науковців, як В. Андрущенко, І. Бережнюк, М. Дем'яненко.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок фахівців у сфері митної політики та її впливу на зовнішньоекономічну діяльність, все ж невирішеними залишаються питання, які суттєво впливають на економічну безпеку держави.

Основними питаннями, що виникають при досліджені впливу митної політики на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності залишаються: питання удосконалення методики оподаткування зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням актуальних змін у сфері митної політики відповідно до умов сьогодення; подальше дослідження перспектив впливу митної політики на зовнішньоекономічну діяльність, особливо на тлі сучасних євроінтеграційних процесів.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних науково-теоретичних засад організації та здійснення митної політики України, а також визначення її впливу на управління зовнішньоекономічною діяльністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Митна політика – це система принципів та напрямків діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики [4].

Сучасна Українська митна політика формувалась у декілька етапів, зокрема перший (1991-1993 рр.) характеризувався контролем за зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання. Другий етап (1994-1995 рр.) був спрямований на наповнення державного бюджету за рахунок оподаткування експортної та імпортної діяльності. На третьому етапу (1996-1998 рр.) відбулось сприяння захисту національного товаровиробника від іноземної конкуренції. На теперішньому етапі виникає завдання удосконалення системи митно тарифного регулювання відповідно до європейських та загальносвітових стандартів; дотримання зобов'язань, пов'язаних з участю у Світовій організації торгівлі; впровадженням у дію із 1 січня 2016 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [5].

У митній політиці Україна повинна відмовлятись від переважання тарифних обмежень та переходити більшою мірою до нетарифного регулювання, як це відбувається в усьому світі. Для того щоб впроваджувати такі методи регулювання спершу потрібно удосконалити українське законодавство відповідно до європейського рівня.

Сьогодні митна політика України зводиться до забезпечення її єдності на всій території, координації зусиль усіх підрозділів Державної фіскальної служби України на виконання її пріоритетних напрямків роботи, удосконалення нормативно-правової бази, взаємодію та тісну співпрацю із митними органами інших країн.

Установлюючи ставки ввізного мита, держава захищає внутрішніх товаровиробників і навпаки, при переповненні внутрішнього ринку певними видами товарів держава надає експортні пільги виробникам цих товарів, що, у свою чергу, сприяє підвищенню рентабельності зовнішньоекономічної діяльності та продуктивності роботи підприємств у цілому.

Одним з впливових інструментів митної політики держави є створення вільних економічних зон у рамках міждержавних угод, які дають досить широкі можливості для проведення експортно-імпортних операцій.

На сьогоднішній день сучасна митна політика України характеризується недосконалістю, свідченням чого можуть бути такі фактори впливу на неї: значна частка у загальному обсязі товарообігу товарів переміщуються з приховуванням інформації від фіскальних органів або шляхом контрабанди; велика кількість правопорушень у сфері інтелектуальної власності; невідповідність існуючої системи митного контролю сучасним стандартам пропускної спроможності; наявність певних шахрайських і корупційних схем у системі державного управління митною справою; великий обсяг тінізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств тощо.

Реалізація митної політики у 2016-2017 роках (порівняно з 2014-2015 роками) істотно покращилась, що позитивно вплинуло на зовнішньоекономічну діяльність.

Порівняно з минулорічними показниками Україна суттєво збільшила зовнішньоекономічну активність, зокрема обсяг експорту зріс на 19%, а обсяг імпорту на 26,4%. При цьому слід зазначити, що сальдо має від'ємний показник. Від'ємне сальдо торгового балансу – це хронічна проблема української економіки.

У 2017 році експорт товарів до країн ЄС становив 17534,5 млн. дол. і збільшився у порівнянні з 2016 роком на 29,9%. Імпорт становив 20795,8 млн. дол. та збільшився на 21,3%. Негативне сальдо становило 3261,3 млн. дол. [2].

Що стосується торгівлі з нашими сусідами, то вона йде не найкращим чином – із більшістю з них у нас від'ємне сальдо. З країнами СНД (головним чином – Білорусь, Казахстан і Росія) продаємо менше, ніж купуємо,. Водночас, із західними сусідами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною, й Молдовою – сальдо додатне, а групи експортованих товарів дуже різні. Добре йдуть справи з азіатськими ринками, єдиний мінус полягає в знижені обсягу експорту в Китай. Зростають і обсяги експорту в Африку.

На підставі проведеного аналізу, можна відзначити позитивну динаміку розвитку зовнішньоекономічна діяльності у порівнянні з минулими роками. Проте, актуальною залишається необхідність розробки додаткових заходів вдосконалення митної політики України.

Головним завданням митної політики держави є управління та регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом використання митно-тарифного механізму як головного інструмента підвищення загального рівня цін на імпортні товари.

Митно-тарифне регулювання сьогодні є важливим механізмом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Як відомо, його головним завданням є захист вітчизняної економіки від зовнішніх негативних впливів [1].

Одним із можливих напрямів вдосконалення митної політики є оптимізація митного тарифу шляхом зниження податкового навантаження за різною номенклатурою товарів, імпорт яких є економічно недоцільним. Диференціація ставок митних платежів (мінімальні ставки мита на матеріали, сировину, комплектуючі; максимальні на готові вироби) завжди повинна створювати більш привабливі умови для виготовлення товарів в Україні порівняно з їх імпортом і сприяти перенесенню виробництва на територію України.

Збалансованість тарифного регулювання імпорту з урахуванням потреб виробників і споживачів в даний час забезпечується: застосуванням спеціальних тарифних інструментів в аграрному секторі (сезонне мито, тарифні квоти); гнучким реагуванням на потреби виробників і споживачів на цінову політику шляхом тимчасового зниження ставок ввізного мита; застосуванням спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів; зниження ставок ввізного мита на технологічне обладнання; розроблення адміністративно-правової процедури надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності статусу уповноваженого економічного оператора з отриманням сертифікатів на спрощення митних процедур.

У свою чергу, рекомендується продовжити роботу щодо подальшого зниження ставок ввізного мита на технологічне обладнання, яке не має вітчизняних аналогів, при збереженні захисних ввізних митних зборів на висококонкурентне обладнання, яке виробляється вітчизняними підприємствами. Пріоритет в даному випадку має надаватися імпорту високотехнологічного обладнання, використання якого підвищить конкурентоспроможність вітчизняної продукції. До того ж необхідно відмовитись від необґрунтовано завищених ставок мита, насамперед, на товари промислового і соціального призначення, які не виробляються в Україні.

Збереження ставок митних зборів з фіскальною метою призводить до підвищення цін і, відповідно, навантаження на споживача. Іншим негативним ефектом встановлення високих ставок є високий ступінь ризику порушення митного законодавства з метою мінімізації розміру митних платежів, необхідних для сплати до бюджету.

Також на сучасному етапі становлення ринкових відносин треба приділити увагу нетарифному методі регулювання зовнішньоекономічної діяльності, так як його роль у світі зростає.

Аналізуючи транзитні операції можна визначити, що і у цьому випадку Україна проводить недостатньо ефективну політику, осклькиі встановлює високі ставки на даний вид режиму. Треба враховувати, що при проведенні через свою територію нафто- та газопроводів при нижчих тарифах бюджет України буде поповнюватися на 7-10% більше, чим при існуючих ставках для режиму транзит.

Також треба враховувати, що митні тарифи мають ряд негативних аспектів:

- вони уповільнюють економічний розвиток країни;
- економічний добробут знижується у всіх випадках, окрім випадків, коли ефект покращення торгівлі перекриває економічні втрати, які виникають від введення тарифу;
- тариф призводить до збільшення податкового навантаження на громадян;
- тариф на імпортні товари непрямо впливає на експорт країни.

Але існують і позитивні риси:

- тариф – це захист тих галузей, які розвиваються;
- тариф стимулює виробництво товарів вітчизняними товаровиробниками;
- тариф сприяє надходженню доходу у бюджет країни.

Отже перспективною формою реалізації планів щодо подальшого удосконалення роботи митної служби є уніфікація вітчизняного митного законодавства і його поступове наближення до світових норм.

Для підвищення ефективності проведення митної політики потрібно насамперед: стабілізувати ситуацію в країні; визначити пріоритетні напрямки державної підтримки розвитку галузей народного господарства й видів виробництва, що забезпечують потреби внутрішнього ринку у високоякісних конкурентоспроможних товарах, аналогічних імпортованим в Україну; запровадження пільг для імпортерів, які ввозять сировину та напівфабрикати для виробництва експортної продукції; введення обмежень на ту продукцію імпорт якої може зашкодити національному товаровиробнику; впровадження нових технологій для того щоб підвищити конкурентноспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; залучення іноземних інвестицій для створення потужного експортного сектору; забезпечення функціонування механізмів страхування і кредитування експорту за участю держави, а також надання державних гарантійних зобов'язань щодо експортних кредитів; сприяння заходам щодо інтеграції економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації [3].

Для покращення зовнішньоекономічної діяльності Україні слід зосередити свої сили на розвитку експортного потенціалу. Під експортним потенціалом ми розуміємо здатність національної економіки виробляти конкурентоспроможні товари та реалізовувати їх на міжнародних ринках за умов постійного зростання ефективності використання природних ресурсів, розвитку науково-технічного потенціалу, валютної і фінансово-кредитної систем.

Україна володіє значним експортним потенціалом, здійснює зовнішньоекономічні операції з партнерами із 182 країн світу. Проте обсяги експортних послуг та поставок за останній період становили лише 10,3 млрд. доларів. Такий несприятливий результат спричинений насамперед незадовільним станом міжнародних відносин України. Сучасні несприятливі тенденції у зовнішній діяльності України не залишають сумніву у тому, що необхідна умова інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі – потреба підвищити ефективність використання вітчизняного експортного потенціалу.

Отже, необхідно невідкладно формувати в Україні сприятливі економічні, організаційні, правові та інші умови для розвитку й ефективного використання її експортного потенціалу, завдяки цьому ми зможемо покращити стан її зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши вплив митної політики на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності в умовах сьогодення можна сказати, що мають місце певні реальні проблеми та дисбаланси у національній економіці, що безумовно зменшує можливості українського експорту та імпорту.

Однак, тривають процеси удосконалення митної політики відповідно до європейських норм, приділяється значна увага розвитку нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, знижуються ставки ввізного мита на технологічне обладнання що немає вітчизняних аналогів.

Отже, перспективною формою реалізації планів щодо подальшого удосконалення митної політики та її впливу на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності є уніфікація вітчизняного митного законодавства та його поступове наближення до світових норм.

Список літератури:

1. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : монографія / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
3. Кислий В.М. Вплив митної політики на ефективність зовнішньоекономічної діяльності / В.М. Кислий, Т.І. Жарик // Вісник Сумського державного університету. – Сер. «Економіка». – 2008. – № 2. – Т. 1. – С. 14-20.
4. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Редакція від 01.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.
5. Сучасні тенденції реалізації митної політики України / Г. Стирнік, Я. Базилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/3.htm.

Голинский Ю.О., Муляр В.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТАМОЖЕННАЯ ПОЛИТИКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА МЕНЕДЖМЕНТ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Таможенная политика оказывает существенное влияние на менеджмент внешнеэкономической деятельности, поскольку она определяет формы и методы ее осуществления. Путем внедрения обоснованных экономических и политических мер государство может регулировать экспортно-импортные потоки товаров и услуг. В статье проанализированы это влияние, в частности в части соответствующих статистических показателей. Также исследованы позитивные и негативные последствия применения тарифного регулирования.
Ключевые слова: экспорт, импорт, таможенная политика, таможенное дело, таможня.

Holynskyy Yu.O., Mulyar V.V.
Ivan Franko National University of Lviv

CUSTOMS POLICY AND ITS INFLUENCE ON FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY MANAGEMENT

Summary
Customs policy has a significant impact on the management of foreign economic activity, as it determines the forms and methods of its implementation. By implementing economic and political measures, the state can regulate export-import flows of goods and services. The article analyzes this influence, in particular, in relation to the relevant statistical indicators. Also, the positive and negative effects of tariff regulation have been investigated.
Keywords: export, import, customs policy, customs, management.

УДК 336.2:339.5

МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Голинський Ю.О., Павелчак А.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Митний тариф є одним із найбільш розповсюджених регуляторів зовнішньоекономічної діяльності. За його допомогою майже всі країни світу вирішують різноманітні завдання: від захисту вітчизняного виробника до поповнення державного бюджету за рахунок коштів, вилучених на кордоні Митний тариф вважається ціновою категорією, яка вимагає індивідуального підходу до обґрунтування мита за кожним конкретним товаром на основі аналізу національних та інтернаціональних витрат і цін. Відтак, у статті досліджені особливості митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні та шляхи його удосконалення.
Ключові слова: тариф, мито, регулювання, митна справа, зовнішньоекономічна діяльність.

Постановка проблеми. Митно-тарифне регулювання є найважливішим механізмом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Головним завданням постає захист вітчизняної економіки від зовнішньо-негативних впливів. Але з посиленням інтеграційних процесів у світовій економіці встановлюються щоразу новіші вимоги до розвитку та функціонування національних економічних систем, зокрема у сфері митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Світова економічна наука відводить державі одну з провідних ролей у розробці і реалізації національної зовнішньоторговельної політики.

Основними серед усіх чинників впливу на міжнародну економічну діяльність та митні органи є глобалізація та інформаційні технології. Реальна статистика зменшення митних платежів багатьох країн світу на тлі збільшення їх торговельних обсягів зумовлюють зростання адміністративних витрат на відповідні процедури, якщо своєчасно не застосовувати заходи щодо їх зменшення як для митниці, так і для торгівлі. Це дає підстави зарубіжним фахівцям стверджувати, що митна справа відіграє одну з головних ролей в регулюванні міжнародних торговельних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях українські вчені досліджували загальні проблеми щодо системи митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Серед них можна виділити В.М. Суторміна, В.М. Федосова, В.Л. Андрущенка, В.С. Будкіна, І.В. Бураковського, А.С. Філіпенка, О.Г. Білоруса, Д.Г. Лук'яненка, О.М. Гончаренка, О.Д. Василика , О.П. Гребельника, О.Б. Єгорова, В.М.Опаріна та В.Р. Сіденка.

Використання різноманітних підходів до оцінювання фіскальної ефективності системи тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в цілому присутнє в роботах В.П. Мартинюка, В.М. Мельника, Т.Д. Ліпіхіної, І.С. Луценко, В.П. Хомутенко, В.В. Немченко та ін.

Суттєвий внесок у теорію та практику застосування методів тарифного регулювання ЗЕД митницями України зробили вчені та фахівці митної справи І.Г. Бережнюк, В.П. Науменко, П.В. Пашко, В.В. Суворов, С.С. Терещенко, Т.М. Рева та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потрібно зауважити, що недостатньо дослідженим залишається питання стосовно шляхів удосконалення адміністрування механізму митно-тарифного регулювання ЗЕД.

Необхідно надалі дослідити питання обґрунтованого підтвердження митної вартості з дотриманням вимог чинного законодавства, ризиків митно-тарифного регулювання, модернізації розвитку інституту уповноваженого економічного оператора ЗЕД, що є важливим як з наукового, так і з практичного погляду. Від їх ефективного вирішення залежить рівень митної безпеки – складової економічної безпеки національної економіки.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей митного регулювання в Україні та світі, визначення проблем та шляхів удосконалення митно-тарифного регулювання для створення сприятливих умов подальшого розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми митного тарифного регулювання привертають до себе все більше уваги фахівців та урядовців. Міжнародний досвід свідчить, що митні органи здатні забезпечувати 10-30% надходжень до державного бюджету. Відтак, ці кошти мають величезну вагу, оскільки можуть потім спрямовуватися на фінансові, соціальні та інші видаткові програми.

Митний тариф є одним із найбільш розповсюджених регуляторів зовнішньоекономічної діяльності. За його допомогою майже всі країни світу вирішують різноманітні завдання: від захисту вітчизняного виробника до поповнення державного бюджету [1].

Митний тариф вважається ціновою категорією, яка вимагає індивідуального підходу до обґрунтування мита за кожним конкретним товаром на основі аналізу національних та інтернаціональних витрат і цін. За ситуації, коли митний тариф визначається на основі різниці між світовими і національними цінами, він виконує стимулюючу функцію, тобто вирівнює умови конкуренції для імпортних і національних товарів, але не створює переваг для жодного з них. Коли мито встановлюється вище різниці між національними і світовими цінами, тобто обмежує ввезення на національний ринок імпортних товарів, тоді митний тариф виконує протекціоністську функцію. Але в випадку, якщо ввізне мито встановлене нижче різниці між

національними і світовими цінами, то створюються сприятливі умови для іноземних товарів і стимулює імпорт товарів до країни.

Тариф як інструмент регулювання впливає, перш за все, на витрати виробництва і торговельний прибуток, завдяки чому забезпечується можливість прямого та опосередкованого втручання держави у сферу підприємництва і приватних економічних інтересів з метою корегування напрямів зовнішньоторговельної діяльності підприємств [2].

Комплекс заходів, який спрямований на формування митного тарифу, застосування інших видів мита та податків у зовнішньоекономічній діяльності визначає митно-тарифну політику [3].

На сучасному етапі питання митної політики України залишаються актуальними, тому відповідно до Програми діяльності уряду України проводяться заходи, які спрямовані на розробку нової редакції Єдиного митного тарифу України. В ньому передбачається: введення диференційованого підходу до рівня митного оподаткування залежно від того, виробляється в країні на недостатньому, достатньому чи надлишковому рівні, застосування односторонніх обмежень імпорту, включаючи підвищення ставок ввізного мита; широке застосування специфічних та комбінованих ставок мита на товари так званого некритичного імпорту; введення заходів митно-тарифного захисту сільськогосподарського виробництва України, в тому числі шляхом застосування сезонних ставок; скорочення переліку країн, які користуються пільгами; введення єдиного порядку сплати акцизів та ПДВ для товарів як вітчизняного, так й імпортного виробництва зміна механізму нарахування акцизу та ПДВ на імпортні товари [4].

Враховуючи вкрай незадовільний стан розуміння ролі митно-тарифних відносин у процесах державного управління і фактичну відсутність підходів до розкриття структурної перебудови процесів управління митно-тарифними відносинами, доцільно акцентувати увагу на необхідності розвитку таких підходів, які включали б механізми всебічного регулювання відносин між суб'єктами ЗЕД.

З метою захисту національних економічних інтересів у випадках здійснення демпінгового та субсидованого імпорту на митну територію країни товару, що є аналогічним національному чи безпосередньо конкурує з ним, використовуються захисні інструменти в рамках відповідних заходів [5, с. 51].

Існуючі методи регулювання зовнішньої торгівлі можна розділити на тарифні (митні), які ґрунтуються на використанні митних тарифів, та нетарифні – квоти, ліцензії, субсидії, демпінг та ін. Тарифні методи за своєю суттю є економічними й діють через ринковий механізм, тим самим вони спрямовані на здешевлення експорту, подорожчання імпорту, і впливаючи таким чином на фінансові результати діяльності учасників ЗЕД. Мета митно-тарифного регулювання полягає у покращенні конкурентних умов в імпортуючій країні та захисті національної промисловості, здоров'я населення, охороні навколишнього середовища, моралі, релігії і національній безпеці.

За допомогою митно-тарифного регулювання держава проводить певну зовнішньоекономічну політику, стимулює ввезення або створює умови для обмеження ввезення чи вивезення відповідних товарів; забезпечує однакові економічні умови як для національного, так і для іноземного товаровиробників.

Також при визначенні обсягів застосовуваних заходів державного регулювання потрібно враховувати: по-перше, рівень підтримки вітчизняних виробників за рахунок обмеження ввезення продукції і стимулювання випуску її на українських підприємствах, по-друге, обсяг потреби в даному виді товару, досліджуючи тенденції зміни обсягу платоспроможного попиту з точки зору зростання реальних доходів населення, по-третє, взяті Україною зобов'язання при вступі до СОТ.

На даний момент однією з найважливіших проблем, яку потрібно розв'язати у митно-тарифному регулюванні якнайшвидше, – це впровадження міжнародних норм і правил, які дадуть змогу перейти до впровадження єдиних стандартів в сфері митної справи та знайти шляхи розв'язання питань, що пов'язані з приєднанням до міжнародних конвенцій із гармонізації та спрощення митних процедур, а також питання процедури спільного транзиту та здійснення поетапного наближення митного законодавства і митних процедур, які застосовуються в Україні, до країн Євросоюзу.

Одним з найбільш дієвих методів захисту вітчизняного товаровиробника є тарифна ескалація, але її застосування у розвинених країнах зумовлює збереження технологічної відсталості країн, які вже стоять на шляху до ринкової економіки, адже унеможливлює доступ виробленої ними готової продукції на ринки таких країн. Багато країн світу поруч зі стимулювання експорту та сприянням розвитку національного виробництва не створюють перешкод і для імпортних товарів.

Митний тариф Польщі передбачає чотири види митних ставок: основні (конвенційні), преференційні, автономні та знижені. Знижені ставки застосовуються для країн, які підписали угоди про вільну торгівлю з Польщею – це країни CEFTA, члени EFTA, держави Балтії. Саме ці ставки переважно застосовуються при митному оформленні. Стрімка лібералізація митно-тарифної політики цієї держави послабила фіскальну функцію митного тарифу та обмежила можливість застосування протекціоністських заходів. В цілому можна зазначити, що, на відміну від українського законодавства, норми митного законодавства Польщі та порядок застосування інструментів митно-тарифного регулювання дуже наближені до вимог та норм Європейського Союзу, незважаючи на те, що кількість нормативно-правових актів, що потребувала гармонізації у країнах Центральної та Східної Європи, складала до 1,5 тисячі.

В Угорщині, аналогічно до Польщі, митно-тарифна політика здійснюється за нормами ЄС, а митне оформлення – на основі Єдиного адміністративного документа, що застосовується у країнах ЄС [6].

Митна політика Угорщини, так само, як і інших нових країн – членів ЄС, що належали до комуністичного табору (Словенії, Словаччини), характеризується перехідним станом від політики захисту національної економіки від імпортної

експансії до лібералізації торговельної політики під тиском СОТ, намаганням уникнути різкого зниження митних ставок та зберегти елементи державної підтримки сільського господарства та інших вразливих галузей економіки.

Суттєва відмінність митно-тарифного регулювання в Україні від провідних країн світу полягає у надзвичайно розгалуженій товарній номенклатурі зовнішньоекономічної діяльності. Така ситуація створює потенційну можливість для зловживань суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності шляхом декларування товару не за своїм кодом з метою сплати меншої суми платежів.

Для реалізації намагань України інтегруватися до ЄС та посилити співпрацю з провідними світовими економічними організаціями, слід вносити зміни у національне законодавство та використовувати лише ті інструменти митно-тарифного регулювання, які не лише не суперечать принципам СОТ та ЄС, але і здатні захистити економічні інтереси України. Тобто слід взяти на озброєння досвід країн, які нещодавно приєдналися до ЄС, а саме поступово зменшувати митні ставки відповідно до домовленостей із СОТ, при цьому не відмовляючись від захисту вразливих галузей економіки (АПК, машинобудування, харчова промисловість. Вступ України до ЄС передбачає уніфікацію та врегулювання питань здійснення митної справи. Для економії витрат часу при розмитненні товарів, зменшення розбіжностей між митними процедурами країн світу слід запровадити наступне:

– об'єднати наявні системи контролю за експортом, імпортом і транзитом у єдину систему;
– увести систему єдиного обліку торгівців із реєстрацією тільки в одній країні;
– надати суб'єктам ЗЕД можливість використання місць єдиного електронного доступу для оформлення зовнішньоекономічних операцій;
– проводити всі фактичні перевірки товару в один час і в одному місці;
– забезпечити обмін електронною інформацією між усіма органами й суб'єктами, що беруть участь у зовнішньоекономічних операціях;
– відбір товарів для митного догляду на прикордонних і внутрішніх пунктах митного оформлення проводити на основі автоматизованого аналізу ризиків;
– збирання, повернення, звільнення від платежів здійснювати уповноваженим суб'єктом у тому місці, де товар зареєстрований і де перебувають на нього документи;
– створити єдине середовище для митниці й торгівлі для подання митної декларації в електронному вигляді зі свого місця розташування незалежно від країни відправлення або ввезення товарів;
– проводити електронний обмін інформацією між митними пунктами пропуску на території усього ЄС, де вона необхідна для митних процедур [7].

Висновки. Головним напрямком забезпечення ефективності митного регулювання України є легалізація та детінізація ЗЕД в Україні, орієнтовані на збільшення привабливості прозорої та добросовісної зовнішньоекономічної діяльності через скорочення бюрократичних, часових, технологічних та матеріальних витрат суб'єктів ЗЕД при перетині вантажами кордону України з одночасним посиленням відповідальності й санкцій за не доброчинні дії та зловживання. На даному етапі митним органам потрібно як найшвидше наблизитися до європейських стандартів здійснення митно-тарифного регулювання. Це допоможе ефективно здійснювати митні процедури з найменшими затратами часу.

Україна має приділяти особливу увагу зовнішнім джерелам надходжень до державного бюджету, оскільки перебудова економіки упродовж останніх років призвела до падіння виробництва, а це зменшує базу податкових надходжень від внутрішніх джерел. Система митного регулювання в Україні має забезпечити сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції внаслідок приєднання до системи глобального регулювання і вільного переміщення ресурсів та поступове включення її економіки до глобальних та європейських економічних процесів.

Список літератури:

1. Стіпахно. Поняття про сутність митного тарифу / Стіпахно // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 2. – С. 95-98.
2. Войтов С.Г. Структурна детермінація митно-тарифного регулювання / С.Г. Войтов // Економічний часопис. – ХХІ. – 2012. – № 9-10. – С. 21-24.
3. Митна політика // Наукові праці НДФІ. – 2016. – № 8.
4. Чорний В.Б. Історико-правові аспекти розвитку митної справи на поділлі з найдавніших джерел // Митна справа. – 2009. – № 3(57). – С. 30.
5. Пісьмаченко Л. Митно-тарифне регулювання як засіб захисту економічних інтересів держави у сфері зовнішньої торгівлі / Л. Пісьмаченко // Економіка та держава. – 2007. – № 12. – С. 49-52.
6. Гуцу С.Ф. Проблеми митного регулювання в Україні в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH413/pdf/15.pdf.
7. Мартинюк О. Фактори та умови реалізації ефективної митної політики // Збірник наукових праць. Вип. 35 / Відп. ред. – доктор економічних наук В.Є. Новицький. – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2012. – С. 26-32.

Голинский Ю.О., Павелчак А.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Аннотация
Таможенный тариф является одним из самых распространенных регуляторов внешнеэкономической деятельности. С его помощью почти все страны мира решают различные задачи: от защиты отечественного производителя к пополнению государственного бюджета за счет средств, изъятых на границе Таможенный тариф считается ценовой категорией, которая требует индивидуального подхода к обоснованию пошлины за каждым конкретным товаром на основе анализа национальных и международных расходов и цен. Следовательно, в статье исследованы особенности таможенно-тарифного регулирования внешнеэкономической деятельности в Украине и пути его совершенствования.
Ключевые слова: тариф, пошлина, регулирования, таможенное дело, внешнеэкономическая деятельность.

Holynskyy Yu.O., Pavelchak A.V.
Ivan Franko National University of Lviv

CUSTOMS-TARIFF REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AND ITS IMPROVEMENT

Summary
Customs tariff is one of the most commonly regulator of foreign trade activities. With its help, almost all countries of the world solve various tasks: from protecting a domestic producer to replenishing the state budget at the expense of funds withdrawn at the border. The customs tariff is considered a price category, which requires an individual approach to justify the duty for each specific product on the basis of analysis of national and international costs and prices. Thus, in the article the features of customs-tariff regulation of foreign economic activity in Ukraine and ways of its improvement are investigated.
Keywords: tariff, customs, regulation, foreign economic activity.

УДК 336.2:339.5

УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ ПЛАТЕЖАМИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Голинський Ю.О., Яцишин О.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Упродовж останнього десятиліття в Україні актуалізується застосування різноманітних митних інструментів, за допомогою яких забезпечується захист національних інтересів держави. Основними серед них є митні платежі – одні із важливих важелів регулювання зовнішньоекономічної діяльності та головне джерело наповнення дохідної частини Державного бюджету України. У статті досліджені показники рівня надходження митних платежів до бюджету, а також фактори, що впливають на них. Також розглянуті шляхи покращення управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій.
Ключові слова: митні платежі, мито, акциз, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. З часу вступу України до СОТ в наукових дослідженнях особливу увагу приділено митним платежам, їх структурі, реалізації фіскальної функції митних платежів. Це актуалізує питання дослідження управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій у сучасних умовах, адже від якісного адміністрування значною мірою залежить стабільність надходження митних платежів до доходної частини Державного бюджету України, підтримка стійкості бюджетної системи тощо.

Стратегія розвитку України, поступове зменшення фінансового тиску на зовнішньоекономічну діяльність дозволять вивести систему управління митними платежами на новий рівень управління у сфері державної митної справи. Теоретичне обґрунтування необхідності управління митними платежами має значення не тільки для науки, але й для практики у сфері справляння митних платежів при переміщенні товарів через митний кордон України, удосконалення законодавства у сфері державної митної справи. У формуванні дохідної частини головну роль відіграє діяльність органів Державної фіскальної служби України, які, відповідно до законодавства, здійснюють контроль за нарахуванням та своєчасною сплатою митних платежів, застосовують примусові заходи та накладання пені у разі порушення строків сплати митних платежів тощо. Цим підкреслюється необхідність та важливість дослідження поняття та правового регулювання адміністрування митних платежів в сучасних умовах в Україні на шляху до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день системі управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій та удосконаленню порядку його здійснення, приділяється значна увага з боку вчених та практичних працівників фіскальних органів України. Українським урядом проводиться масштабна робота у напрямку модифікації законодавства з питань адміністрування митних платежів. Наглядним прикладом цього стало прийняття у 2017 році Стратегії управління державними фінансами на 2017-2021 роки та Концепції реформування Державної фіскальної служби України. Так, система адміністрування митних платежів не втрачає своєї актуальності, особливо в умовах втілення державних реформ на шляху до євроінтеграції, тому різні аспекти митного адміністрування викликають особливий інтерес у науковців.

Належне місце в дослідженні системи адміністрування митних платежів займають наукові праці провідних вчених як з юридичних, так і з економічних наук, серед них необхідно виділити праці С.О. Баранова, О.В. Годованець, Є.В. Додіна, О.Б. Єгорова, О.Ф. Запорожець, В.П. Мартинюка, В.Б. Марченко, В.М. Мельника, В.П. Науменка, О. Бакаєва, І. Бережнюка, А. Войцещука, О. Гребельника, П. Гончарова, Ю. Іванова, М. Каленського, П.В. Пашка, С.П. Познякова, Т.О. Проценко, Л.О. Савченко, А.О. Селіванова, С.С. Терещенка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Впродовж останніх років активно проводиться робота щодо розробки нормативно-правових актів, спрямованих на прискорення товаро- та пасажиропотоків, спрощення митних процедур, а також загалом процедур державного контролю та управління митними платежами для обґрунтування шляхів їх удосконалення. Проте, недостатньо уваги приділяється дослідженням можливостей удосконалення управління митними платежами при здійснення експортно-імпортних операцій.

Мета статті. Метою дослідження є розгляд сучасного стану митних платежів в Україні, процесу їх адміністрування та пошук шляхів удосконалення системи управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останнього десятиліття в Україні актуалізується застосування різноманітних митних інструментів, за допомогою яких забезпечується захист національних інтересів держави. Основними серед них є митні платежі – одні із важливих важелів регулювання зовнішньоекономічної діяльності та головне джерело наповнення дохідної частини Державного бюджету України. В Митному Кодексі Україні [1], надано перелік митних платежів, а саме: мито; акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції).

За даними Державної казначейської служби України за січень-березень 2018 року до Дер-

жавного бюджету України було акумульовано 5 930, 647 млн. грн. виключно за рахунок митних платежів, що було сплачено за ввезення товарів на митну територію України, а сума вивізного мита у зведеному бюджеті за даний період склала 179, 716 млн. грн. [2]. Це складає приблизно 40% від загальної суми доходів бюджету, що були сформовані за цей період.

На рівень надходження митних платежів до бюджету визначальний вплив має низка факторів: факторів першого порядку (зовнішніх) та факторів другого порядку (внутрішніх). Зовнішні фактори включають: вартісний об'єм та структуру зовнішньоторговельного обігу, рівень податкових ставок, митні пільги, валютні курси та окреслюють потенційні можливості стосовно обсягів надходження митних платежів до бюджету. Внутрішні фактори відображають рівень організації митного контролю, тобто професійну підготовку працівників митниці, технічну оснащеність тощо.

Таким чином, сучасна наука й практика доводять, що справляння митних платежів залежить від ефективності процесу їх адміністрування.

Важливими складовими системи управління митними платежами є митна експертиза, оцінка митної вартості та контроль за кодуванням товарів з метою забезпечення повноти та правильності надходжень платежів до бюджету, і саме з ними пов'язані найбільш актуальні проблеми недонарахування та несплати митних платежів в повному обсязі [3].

Правильне визначення митної вартості є важливим етапом процесу адміністрування митних платежів. Митна вартість є базою обчислення митних платежів на момент переміщення товарів через митний кордон України. Введення чітких норм і правил визначення митної вартості товарів дозволить організувати ефективну систему контролю за їхнім дотриманням, що, завдяки правильному визначенню бази оподаткування товарів, забезпечить повноту надходжень митних платежів до бюджету. Недооцінювання митної вартості призводить до ухилення від сплати податків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. На стан надходжень митних платежів до Державного бюджету поряд із заниженням митної вартості товарів також впливає правильність встановлення країни походження товару та ідентифікація коду при переміщенні товарів і інших предметів через митний кордон. Якщо підроблено сертифікат про країну походження товарів або недостовірна класифікація товарів, тоді відбувається заниження розміру ввізного мита і, відповідно, зменшення нарахування податку на додану вартість. Визначення митної вартості в Україні здійснюється відповідно до методології статті VII ГАТТ «Оцінка товару для митних цілей» та Угоди про застосування статті VII ГАТТ [4].

Огляд міжнародної практики свідчить, що одним із механізмів визначення контролю за митною вартістю використовується автоматизована система управління ризиками, застосування інформаційних технологій (наприклад, таких як Багатофункціональна система «Електронна митниця», застосування сукупності програмно-інформаційних комплексів «Система управління ризиками», «Митний пост-аудиг»). Використання цієї системи здійснюється відповідно до: Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція, 1973 р.); Рамкових стандартів безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації (2005 р.); Компендіуму з управління ризиками СОТ; Провідної практики у пункту пропуску сприяння торгівлі та перевезенням Довідника ОБСЄ-ЄЕК ООН; Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі; Митні прототипи ЄС [5].

В окремих випадках важливу роль у процесі нарахування митних платежів відіграють експертні підрозділи «Спеціальна лабораторія з питань Експертизи та досліджень ДФСУ». Експертизу широко застосовують в митній справі і вона забезпечує правильність визначення коду товару за УКТ ЗЕД, сприяючи при цьому правильності нарахування митної вартості, покращенню якості товарів й запобігає постачанню фальсифікованих та неякісних товарів у торговельні підприємства. До об'єктів митної експертизи належать: товари та предмети, які переміщуються через митний кордон, а також їх проби, відібрані для дослідження; об'єкти контрабанди і порушення митних правил; товаросупровідні документи, котрі використовуються під час митного оформлення та митного контролю. А одним із пріоритетних завдань митної експертизи є проведення лабораторних досліджень та прийняття рішень про класифікацію товарів, згідно з УКТ ЗЕД, для забезпечення здійснення митного контролю [6].

Загалом поняття адміністрування митних платежів включає в себе визначення повноважень органів державної влади щодо регулювання процесів роботи в митній сфері, визначення головних завдань у роботі суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та митних органів, процес митного контролю й оформлення товарів на митниці тощо. Основними адміністраторами податків, які справляються при переміщенні товарів через митний кордон, є органи Державної фіскальної служби України [7].

Для виконання перелічених завдань з питань управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій у структурі центрального апарату ДФС України функціонує Департамент адміністрування митних платежів та митно-тарифного регулювання. Слід зазначити, що контроль за сплатою митних платежів до бюджету є й залишиться на довгі роки одним з найважливіших завдань органів Державної фіскальної служби України і пов'язаний із вжиттям заходів щодо своєчасного, достовірного, повного нарахування та сплати митних платежів платниками податків, вжиття заходів щодо їх примусового стягнення, у випадках передбачених законодавством, а також нарахування штрафних санкцій за порушення граничних строків сплати узгоджених податкових зобов'язань та пені після закінчення установлених строків погашення узгодженого податкового зобов'язання на суму податкового боргу. Про це свідчать статистичні дані, вказані у Звіті ДФС України на I півріччя 2018 року. Так, за даними Департаменту адміністрування митних платежів ДФС України, до загального фонду державного бюджету протягом січня-червня 2018 року забезпечено надходження:

– акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) у сумі 14,4 млрд. грн., що становить 123,2% виконання індикативу;

– ПДВ із ввезених на митну територію України товарів у сумі 80,6 млрд. грн., що становить 102,9% виконання індикативу;

– ввізного мита у сумі 90,0 млрд. грн., що становить 102,3% виконання індикативу;

– вивізного мита у сумі 169 млрд. грн., що становить 92,4% виконання індикативу.

При чому, зосереджено увагу керівників митниць ДФС України на неухильному здійсненні комплексу заходів із забезпечення належного контролю за достовірністю декларування, повнотою оподаткування товарів, недопущення безпідставного зниження бази оподаткування, посилення роботи у напрямку контролю митної вартості, класифікації, країни походження товарів.

Сума донарахованих митних платежів за рахунок контролю становить: митної вартості товарів – 27 млрд. грн.; класифікації товарів – 94,3 млрд. грн.; за правильністю визначення країни походження товарів – 26,7 млрд. грн. [8].

З метою підвищення показників надходження митних платежів до бюджету, перш за все, необхідно удосконалювати організацію митного контролю за імпортними операціями: при ввозі товарів на митну територію; при розміщенні товарів на митних ліцензійних складах; при здійсненні митного контролю із застосуванням вантажних митних декларацій. Посилення митного контролю сприятиме значному зменшенню обсягів неврахованого імпорту та скороченню кількості випадків ухилення від сплати митних платежів. Типовими порушеннями щодо імпорту товарів виступають: недостовірне декларування їх кількості і ваги; декларування за кодом іншого товару, на який встановлено нижчу ставку ввізного мита; заниження митної вартості товарів. Оскільки Україна стала на шлях лібералізації митної політики, основним резервом збільшення надходжень митних платежів до бюджету на перспективу стане удосконалення організації митного контролю.

Одним із основних чинників, що негативно впливають на наповнення бюджету засобом адміністрування митних платежів залишається тіньова економіка, масштабність якої стала важливою домінантною не тільки економічного, але й суспільного життя України. Крім цього, на сьогодні найтиповішими проблемами, котрі залишаються у митній політиці України за результатами опитування імпортерів та експортерів, проведеного проектом ACTION Project за підтримки агентства з міжнародного розвитку США (USAID), є надзвичайно велика і невиправдана кількість формальних процедур, перезавантаженість працівників митних органів, довгі черги та високий рівень корупції в митних органах [9].

Тут варто зазначити, що у "фундаменті" здійснення правильної митної політики лежить сплата митних платежів, котре, в свою чергу, залежить від ефективності їх адміністрування.

Сучасна розгалуженість і відкритість економічної політики України вимагає вдосконалення та застосування нових методів і прийомів регулювання зовнішньоекономічних зв'язків країни з іншими державами та застосування нових методів управління митними платежами, що зумовлено досить високим рівнем надходжень митних платежів у структурі податкових надходжень Державного бюджету України. Враховуючи складність зазначеної сфери відносин, основні напрями вдосконалення системи повинні бути зосереджені на вивченні й аналізі митних відносин у сучасних умовах, усіх механізмів існування та вдосконалення систем адміністрування митних платежів.

Висновки і пропозиції. Змістом управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій є реалізація положень податкової системи: забезпечення мобілізації митних платежів і вирішення організаційних питань підвищення ефективності діяльності митних органів.

Пріоритетними напрямками для вирішення проблемних питань управління митними платежами залишається розроблення системи контролю оцінки митної вартості товарів, їх правильної класифікації та визначення країни походження товарів. Виявлені недоліки та суперечності доводять, що одне із основних завдань Державної фіскальної служби України повинне полягати в створенні єдиних та прозорих правил та методологій визначення митної вартості товарів для прозорого прийняття рішень у митній справі та однаковості вимог і ставлення до всіх споживачів. Цього можна досягти, якщо впроваджувати відповідні норми національного законодавства із врахуванням загальноприйнятних міжнародних норм, стандартів та досвіду визначення і контролю митної вартості товарів, що визначені у міжнародних угодах.

Підсумовуючи можна виділити основні шляхи вдосконалення системи адміністрування митних платежів:

– покращення організаційно-правового та інформаційного забезпечення діяльності митних органів;

– посилення контролю митних органів за правильністю класифікації та визначення країни походження товарів;

– збалансована політика протекціонізму;

– спрощення оформлення митних процедур і регулювання діяльності;

– впровадження повного електронного декларування;

– розробка Державної програми розвитку зовнішньоторгівельної діяльності;

– розробка ефективного механізму імплементації норм законодавства ЄС у сфері управління митними платежами;

– упровадження ефективних загальних і галузевих методів протидії корупції;

– застосування спрощеного порядку митного оформлення товарів;

– надання податкових пільг і знижок;

– розробка Державної програми розвитку зовнішньоторгівельної діяльності;

– формування ефективної системи управління персоналом;

– створення системи контролю за введенням в обіг товарів, у т.ч. планується розширити використання реєстраторів розрахункових операцій та підвищити ефективність пост-митного контролю;

– визначення механізмів обміну інформацією між Україною та суміжними країнами про кількість та вартість переміщуваних через митний кордон України товарів;
– запровадження автоматизованих митних процедур, що включатиме в свою чергу аудит процесів, обладнання та програмного забезпечення, інтеграцію інформаційних систем у міжнародну систему транзиту і систему аналізу та управління ризиками;
– вдосконаленням Міністерством фінансів методики прогнозування надходжень митних платежів для підвищення якості індикативних показників.

Отже, реформування митного законодавства та забезпечення комплексного контролю за дотриманням митних правил суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами, вдосконалення контрольних процедур за нарахуванням і сплатою митних платежів і, взагалі, впровадження спрощених та модернізованих митних процедур на кордоні й всередині держави є необхідними заходами для підвищення рівня надходжень митних податків до державної казни, що, в свою чергу, впливатиме на конкурентоспроможність національної економіки та її стратегічне майбутнє, а відтак і на добробут населення та рівень життя суспільства.

Список літератури:

1. Митний Кодекс України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495–17.
2. Звіт про виконання Державного бюджету України за січень-березень 2018 року. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=406765.
3. Митна справа: підруч. / [А.І. Крисоватий, С.Д. Герчаківський, О.Б. Дем'янюк та ін.]; за ред. А.І. Крисоватого. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. – 540 с.
4. Угода про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року // Офіційний вісник України. 2016. № 84. Ст. 2989.
5. Customs Blueprints. URL: https://ec.europa.eu/taxationcustoms/eu-training/customs-blueprints-pathways-better-customsen.
6. Мостовий А. Порядок справляння митних платежів / А. Мостовий // Митна справа. – 2016. – № 2(68). – С. 22-26.
7. Ривак Н.О. Шляхи підвищення ефективності митної політики України / Н.О. Ривак // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2017. – Вип. 21.3. – С. 224-232.
8. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на перше півріччя 2018 року. URL: http://sfs.gov.ua/data/files/173587.pdf.
9. Петруня Ю.Є. Адміністрування митних платежів: стан і перспективи / Ю.Є. Петруня, М.О. Губа // Вісник Академії митної служби України : зб. наук. праць. – 2016. – № 1(47). – С. 32-37.

Голинский Ю.О., Яцишин О.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

УПРАВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННЫМИ ПЛАТЕЖАМИ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ И ПУТИ ЕГО УЛУЧШЕНИЯ

Аннотация
В течение последнего десятилетия в Украине актуализируется применения различных таможенных инструментов, с помощью которых обеспечивается защита национальных интересов государства. Основными среди них являются таможенные платежи – одни из важных рычагов регулирования внешнеэкономической деятельности и главный источник наполнения доходной части Государственного бюджета Украины. В статье исследованы показатели уровня поступления таможенных платежей в бюджет, а также факторы, влияющие на них. Также рассмотрены пути улучшения управления таможенными платежами при осуществлении экспортно-импортных операций.
Ключевые слова: таможенные платежи, пошлины, акциз, экспорт, импорт.

Holynskyy Yu.O., Yatsyshyn O.V.
Ivan Franko National University of Lviv

MANAGEMENT OF CUSTOMS PAYMENTS IN THE IMPLEMENTATION F EXPORT-IMPORT OPERATIONS AND WAYS TO IMPROVE IT

Summary
During the last decade, the implementation of various customs instruments, which protect the national interests of the state, is being updated in Ukraine. The main ones are customs payments – one of the important levers of regulation of foreign economic activity and the main source of filling the revenue part of the State Budget of Ukraine. The article investigates the indicators of the level of receipt of customs payments to the budget, as well as factors influencing them. Also, ways of improving the management of customs payments in the course of export-import operations are considered.
Keywords: customs payments, duty, excise, export, import.

УДК 338.242

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ

Гришкін В.О., Хегай Є.О.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Визначено сутність інноваційного розвитку Південної Кореї. Установлено вплив геополітичних і економічних факторів на її функціонування. Проаналізовано важливі історичні етапи розвитку південнокорейської економіки. Досліджено вагомі чинники та передумови, які сприяли перетворенню Південної Кореї на одну з найбільш розвинених країн світу. Проаналізовано динаміку розвитку корейської економіки та шляхи подолання кризових ситуацій, що виникали протягом історії розвитку держави.
Ключові слова: інноваційний розвиток, інновації, південнокорейська економіка, економічне зростання, економічна політика, інвестиції, державне регулювання.

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток держави залежить перш за все від вдало збалансованої системи економічної політики, системи пріоритетів, системи оцінки та експертизи, системи організації та контролю ефективності цього процесу і норм, що регулюють інноваційну діяльність. Управління інноваційним розвитком держави ставить за мету збалансувати окреслені параметри в тому разі, якщо економічна ситуація не адекватна чинній системі стимулювання інноваційного процесу та багато в чому визначається зовнішніми викликами. Економіка Південної Кореї пережила економічну депресію, революції і з відсталої аграрної країни перетворилася на одну із впливових гравців на міжнародній арені. Досвід Південної Кореї може допомогти державам, які переживають кризу, у відбудові власних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обрання шляхів стратегічного розвитку країн на інноваційній основі, визначення алгоритмів, методів, механізмів стратегічного управління постійно перебувають у центрі уваги зарубіжних та вітчизняних науковців: С. Гапоненко, С. Глазьєва, Л. Гохберга, П. Завліна, Ю. В. Яковца, В. Гейця, В. Семиноженка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Після закінчення війни між Південною та Північною частинами Кореї на поч. 50-х років встановилося перемир'я і саме з цього періоду розпочинається формування фактично двох різних за ідеологією та господарським устроєм держав – Південної Кореї (Республіка Корея) та Північної Кореї (Корейська Народно-Демократична Республіка).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення місця Південної Кореї в умовах формування стратегії інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Молода держава Південна Корея свого часу була схожа на нинішню Україну: небагата аграрна країна, яка пережила війну. Сьогодні Південна Корея – взірець для багатьох країн, світовий лідер мало не за всіма економічними й екологічними показниками. Величезні інвестиції в науку і промисловість стали поштовхом у розвитку. Громадяни Південної Кореї зрозуміли, що доля країни залежить від того, що вони самі зроблять для її майбутнього. Країна «ранкової свіжості» намагається відповідати своїй назві у всьому: від дбайливого ставлення до дивовижної за красою природи до створення екологічно якісних умов життя в сучасному мегаполісі.

Але ще декілька років тому економіка Південної Кореї знаходилась у кризовому стані. Після встановлення військового перемир'я в Корейській війні, стартові позиції Південної Кореї як незалежної держави були не просто погані, а дуже погані [1]: у країні відсутні корисні копалини і через це варіант експорту ресурсів для поповнення бюджету не розглядався взагалі; через невелику за площею територію і переважно гористу місцевість активно розвивати сільське господарство також було важко. Сільськогосподарськими продуктами країна не могла забезпечити навіть себе, не кажучи про їх експорті; майже вся промисловість залишилася на території КНДР. У Південній Кореї для розвитку економіки хронічно не вистачало висококваліфікованих інженерів та робітників; практично все населення країни було бідним і неписьменним; Південна Корея фактично була островом, що різко звужувало її економічні перспективи. Вона не мала сухопутного кордону з жодною країною світу, крім КНДР, з якої досі перебуває в стані війни.

Кризовий стан економіки був багато у чому зумовлений також високим приростом населення, низькою кваліфікацією робочої сили, високим рівнем безробіття, переважанням в структурі економіки екстенсивного аграрного сектору, значним дефіцитом торгового балансу.

Секрет успіху Південної Кореї, яка зараз є однією із високорозвинених країн Азійського регіону складається з того, що цю країну можна назвати вдалим прикладом успішного втручання держави в економіку.

На думку професора університету в Сеулі Джаспера Кіма, досягненню таких феноменальних економічних результатів при обмежених природних ресурсах країни та вкрай несприятливих стартових умовах, сприяли 3 фактори [1]:

1) Акцент на власні сили.

Країна зробила ставку на свій єдиний ресурс – людей. Всі зусилля були кинуті на підвищення рівня освіти та професійної грамотності. Країні вдалося підготувати армію висококваліфікованих інженерів і робітників, які і стали основою для економічного зростання.

2) Мета виправдовує засоби.

Основоположник корейських реформ, президент Пак Чон Хі, прийшов до влади в результаті військового перевороту в 1961 році.

Президент Пак скористався своєю владою для того, щоб змусити багатих корейців інвестувати в промисловість країни, в тому числі в суднобудівні верфі.

Подібний стиль управління, можливо, викликає багато питань, але саме він і був потрібен для того, щоб відновити зруйновану війною економіку.

3) Бізнес – справа сімейна.

Економічний успіх Південної Кореї важко уявити без великих конгломератів, що отримали назву «Чеболь». Мова йде про групу формально незалежних і самостійних фірм, які фактично перебувають у власності однієї сім'ї і під єдиним адміністративним і фінансовим контролем. Глибоко укорінений в корейському менталітеті принцип спадкової передачі влади забезпечує стабільність, яку багато хто вважає важливим фактором корейського дива.

От ці самі чеболі, які контролюють майже половину всіх продаж в Південній Кореї, теж активно прийняли стратегію проникнення на нові ринкові ніші за допомогою корпоративних дослідницьких центрів й активної взаємодії у мережах з НДІ, з університетами, іншими чеболями й малими компаніями. Успішними вони були і у створенні наукоємних регіональних агломерацій, таких як електронний комплекс Кумі й автомобільний та суднобудівний центр Ульсан [3].

Найвідоміша південнокорейська корпорація «Самсунг» перебуває в руках однієї сім'ї Лі з самого дня заснування в 1938 році.

Спроби різних урядів вплинути на економічну ситуацію в країні упродовж 1955-1961 рр. виявилися марними, а неврожай 1962 року та викликаний ним економічний занепад та інфляція виступили каталізатором дій уряду щодо здійснення системних реформ у господарстві цієї країни. Певною мірою стали у нагоді також поради американських експертів та фінансова допомога, що надходила із США.

Сполучені Штати надавали Південній Кореї субсидії у розмірі 1,5 млрд. доларів. Проте коштів вистачило лише на закупівлю споживчих продуктів.

Вихідною моделлю наздоганяючого технологічного розвитку Кореї в 1960-90-і рр. стала імітація технологій з опорою на національні приватні конгломерати в тих галузях, які уряд відібрав як основу для збільшення конкурентних переваг в умовах експортно-орієнтованої індустріалізації [2].

Важливим елементом подібної моделі стало обмеження доступу для іноземних прямих інвестицій в обрані ринки, щоб «конгломерати сформували і контролювали весь ланцюжок виробництва всередині країни», забезпечивши себе капіталом для реінвестування в НДДКР.

Це дозволило Кореї за 35 років реформ створити національну високотехнологічну промисловість з високою доданою вартістю і увійти в число економічно розвинених країн світу.

У 1990-х роках держава запустило програму «На кордоні XXI століття», яка була присвячена розвитку ключових технологій в пріоритетних галузях. Для цього була розроблена чітко кластерізованний система підтримки технологічного підприємництва. У кожному кластері є лідируючий університет, який стає центром всієї науково-технологічної активності, є технопарки, інкубатори та інші майданчики для підтримки стартапів.

Кореєю був зроблений акцент на стимулювання приватних фінансових інститутів до заміни практик кредитування під заставу майна на позики під заставу технологій [2].

Всі підприємства отримали податкові послаблення, пов'язані з податковими зобов'язаннями щодо НДДКР і з навчанням співробітників.

Завдяки зазначеним заходам Південна Корея досить успішно подолала наслідки кризи 1997 р. і буквально за 2-3 роки відновила докризовий рівень і значно просунулася вперед у своєму розвитку [3].

У 1998 році в Міністерстві торгівлі, промисловості та енергетики з'явилася спеціалізована програма по роботі з середнім і малим бізнесом, з якої в 2007 році виділилася програма з підтримки стартапів (консалтинг, гранти, законодавчі ініціативи і т.д.).

У 1999 році з'явився Korea Institute of Science and Technology, який об'єднав сім провідних університетів і дев'ять наукових центрів. У 2000 році був створений Korea Techno-Venture Foundation, в завдання фонду входить розвиток національної венчурної галузі через програми популяризації, формування підприємницької культури і комерціалізацію технологій з глобальним потенціалом.

Як уже зазначалося, спершу політика країни в галузі науки і технологій була зосереджена в основному на впровадженні, освоєнні й застосуванні іноземних технологій.

З 2000 р. інновації вийшли на перше місце серед завдань, що постали перед країною.

Південна Корея проводить активну зовнішньоторговельну політику, спрямовану на збільшення обсягу експорту шляхом відкриття ринків із країнами-партнерами в галузі:

– промислового виробництва;
– сільського господарства;
– сфери послуг;
– у сировинному секторі;
– у енергетичному секторі.

Незважаючи на те що стратегія зростання південнокорейської економіки ґрунтується на експорті в розвинені країни (США, Японія та ЄС), останнім часом країна докладає зусиль для встановлення багатостороннього економічного співробітництва і розширення торговельних відносин із країнами АСЕАН і БРІКС.

Результати не забарилися. Уже згідно з даними на 2007 р. загальні інвестиції в розвиток науки і технологій сягнули 33,6 млрд дол. США, що складало 3,47% від ВВП.

У другому кварталі 2017 р. економіка Південної Кореї збільшилася на 2,7% порівняно з аналогічним періодом минулого року, що відповідає оцінці зростання на 2,7% та перевищує ріст на 2,9% за попередній квартал.

Уповільнення темпів зростання ВВП пояснювалося передусім виробництвом та послугами, що впродовж першого кварталу збільшилося більш м'якими темпами.

Що стосується видатків, то експорт скоротився незначним чином, а імпорт та будівництво збільшилися повільними темпами порівняно з першим кварталом, що компенсувало швидке зростання споживання.

Станом на 2017 р. Південна Корея посідає п'яте місце за легкістю ведення бізнесу, згідно з рейтингом Світового банку Doing Business. Посилання додати

Іншим чинником, який сприяв розвитку Південної Кореї, є інноваційний фактор. Інновації

та технології лежать в основі конкурентоспроможності південнокорейського експорту.

За рейтингом глобального індексу інновацій у 2015 р. Південна Корея займає 14-е місце; за даними 2016 р., згідно з Bloomberg Innovation Index, країна посідає перше місце у світі як найбільш інноваційна економіка. Країна випередила Німеччину, Швецію, Японію і Швейцарію.

Основну ставку південнокорейські компанії роблять на інновації, оскільки вони стикаються з усе жорсткішою конкуренцією на світових ринках.

Країна інвестує в наукові дослідження і розробки (R&D) значно більшу частку свого ВВП порівняно з іншими розвиненими країнами.

Згідно з нещодавно опублікованими даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Південна Корея в 2014 р. витратила 4,29% свого ВВП на R&D, за нею слідують Ізраїль (4,11%) та Японія (3,58%).

Серія заходів, розпочата урядом, включаючи ряд економічних реформ, дозволили Південній Кореї досить швидко вийти з кризи. Вже в 1999 році економічне зростання становило 10%, а у 2000 році – 9%.

В умовах світової кризи 2008-2010 рр. уряди промислово розвинених країн змушені були консолідувати зусилля в пошуках рішень, що сприяють виходу з ситуації, що утворилася, а також використовувати внутрішні потенціали і резерви держав для підтримки реального виробництва й стабілізації національних економік. У цьому сенсі найбільший інтерес представляють антикризові кроки уряду Південної Кореї, що ґрунтуються на інноваційному підході, потужному фінансовому резерві і здатності ефективно залучати іноземні інвестиції у власну економіку (рис. 1).

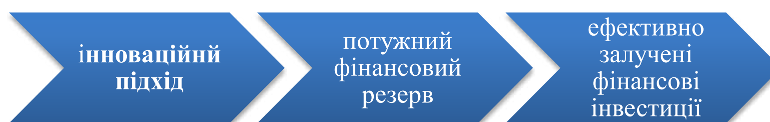

Рис. 1. Основа антикризових кроків Південної Кореї у 2008-2010 рр.

Джерело: розробка автора

У 2009 р., незважаючи на деяке ослаблення інфляційного тиску, багато економічних показників, включаючи промислове виробництво, внутрішній попит і обсяг експорту, продовжували погіршуватися, хоча швидкість падіння значно уповільнилась. Цілком очевидно, що внаслідок зниження споживчого попиту й обсягів експорту в умовах світового економічного спаду південнокорейська економіка зіткнулася зі зростаючою загрозою рецесії. Особливо помітним стало скорочення продажів високовартісних товарів, перш за все – автомобілів. Очікування споживачів погіршилися на тлі коливань ринку праці, цін на нерухомість, зниження реальних доходів.

Слід зазначити, що починаючи з вересня 2008 р. уряд Південної Кореї докладав активних зусиль до подолання кризи доларової ліквідності. У жовтні 2008 року був оприлюднений комплексний план, спрямований на подолання глобальної фінансової кризи, який включав ряд заходів, здатних звести до мінімуму негативні наслідки несприятливої ситуації, що утворилася у світовій банківській системі, на фондових і валютних ринках.

Упроваджені заходи включали: гарантії вітчизняним банкам за закордонними позиками; підтримку ліквідності національної валюти та американського долара; заходи щодо стабілізації фондового ринку; підтримку малого та середнього бізнесу, а також участь у міжнародних антикризових діях.

У цих умовах уряд Південної Кореї вжив додаткових заходів із просування короткострокових проектів розвитку місцевої промисловості, що сприяли створенню нових робочих місць у сферах малого та середнього бізнесу. У цьому плані Південна Корея також застосовує досвід інших країн з подолання кризи, збільшуючи виробничі інвестиції та стимулюючи споживання.

Окрім того, до співпраці активно залучаються іноземні вчені, проводиться робота зі створення банку технологій, фондів і фінансування стартапів, створюється відповідна інфраструктура: у 17 великих містах створено інноваційні центри для креативних галузей.

Також Південна Корея має намір залучати іноземний капітал у науковий сектор економіки.

Висновки і пропозиції. Тоталітарний стиль державного управління забезпечив необхідну для реформ стабільність. Уряд обирав пріоритетні для розвитку галузі економіки та надавав виробникам дотації та субсидії, жорстко регламентував обсяги виробленої продукції, що дозволило збільшити ексопрт корейських товарів в 7 тис.разів. З кожним роком корейці отримували більше валюти, що сприяло стабілізації та стрімкому розвитку економіки країни. Корейський досвід інноваційного розвитку може бути корисним для України в частині зміни політики економічних реформ, які можуть привести до приголомшливого результату. Корея почала свої реформи в умовах на багато більш важких, ніж ті, в яких зараз перебуває Україна. Але для проведення реформ потрібна політична воля і прагнення досягти поставленої мети, незважаючи на труднощі.

Список літератури:

1. Економічне диво за одне покоління: Південна Корея – приклад для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.finance.ua/ua/news/–/400091/ekonomichne–dyvo–za–odne–pokolinnya–pivdenna–koreya–pryklad–dlya–ukrayiny.
2. Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.worldbank.org.
3. «Зелена» економіка: від глобальної концепції до реалій місцевого розвитку: монографія / Стукало Н.В., Краснікова Н.О., Стеблянко І.О. та ін. – Дніпро: ДНУ, 2018. – 352 с.

Гришкин В.О., Хегай Е.А.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЮЖНОЙ КОРЕИ

Аннотация
Определена сущность инновационного развития Южной Кореи. Установлено влияние геополитических и экономических факторов на ее функционирование. Проанализированы важные исторические этапы развития южнокорейской экономики. Исследованы весомые факторы и предпосылки, которые способствовали превращению Южной Кореи в одну из самых развитых стран мира. Проанализирована динамика развития корейской экономики и пути преодоления кризисных ситуаций, которые возникали на протяжении истории развития государства.
Ключевые слова: инновационное развитие, инновации, южнокорейская экономика, экономический рост, экономическая политика, инвестиции, государственное регулирование.

Grishkin V.O., Khegay E.A.
Oles Honchar Dnipro National University

FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN SOUTH KOREA

Summary
The essence of innovative development of South Korea is determined. The influence of geopolitical and economic factors on its functioning is established. The important historical stages of development of the South Korean economy are analyzed. Important factors and preconditions that have contributed to the transformation of South Korea into one of the most developed countries in the world have been investigated. The dynamics of the development of the Korean economy and ways to overcome the crisis situations that arose during the history of the state development were analyzed.
Keywords: innovation development, innovation, South Korean economy, economic growth, economic policy, investments, state regulation.

УДК 336.71

РОЛЬ БЮДЖЕТУ В РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Грубляк О.М., Мацкуляк А.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено роль бюджету в реалізації державної соціальної політики. Проаналізовано місце бюджетних відносин в забезпеченні реалізації соціальної політики уряду. Розглянуто взаємозв'язок бюджетної політики з суспільним благополуччям та рівнем життя населення. Проаналізовано динаміку видатків Зведеного бюджету України на соціальну сферу за 2015-2018 роки, загальну тенденцію державної соціальної політики, а також основні проблеми, недоліки та перспективи покращення ефективності державної соціальної політики. Запропоновано подальші напрями покращення ефективності соціальної політики держави, способи вирішення основних проблем та недоліків, а також напрями щодо ефективнішого використання бюджетних коштів, спрямованих на соціальну політику та забезпечення соціальної сфери, а саме на такі галузі, як: охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення і т.д.
Ключові слова: бюджет, зведений бюджет, соціальна політика, соціальна сфера, видатки, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист.

Постановка проблеми. У сучасних умовах питання забезпечення високого рівня життя населення є основним критерієм оцінки розвитку тієї чи іншої держави. Однією з функцій держави як правового інституту є захист її громадян та створення достойних умов життя та праці. Держава, в особі органів влади, може впливати на соціальну сферу, складовими якої є охорона здоров'я, освіта, спорт, соціальний захист населення. Виступаючи основним плановим документом щодо доходів та видатків держави, а також основним джерелом акумуляції державних фінансових ресурсів, бюджет є головним інстурментом фінансового забезпечення державної соціальної політики, а ефективність бюджетної політики безпосередньо впливає на соціальну сферу країни. Ефективна бюджетна політика дозволяє державі впроваджувати ефективну соціальну політику та підтримувати високий рівень розвитку населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо ефективності бюджетної політики та її впливу на соціальну сферу вивчались такими науковцями, як В.М. Федосов [1], І.С. Юрій [1], В.Г. Баранова [2], О.Ю. Дубовик [2], В.П. Хомутенко [2], І.Л. Шевчук [4], В.О. Черепанова [4], О.М. Грубляк [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним залишається питання недосконалості державної соціальної політики та бюджетного забезпечення соціальної сфери. Нестабільна політична та економічна ситуація в Україні, недостатній контроль за цільовим використанням коштів Зведеного бюджету, а також ухилення від сплати податків є ключовими проблемами успішної бюджетної політики, яка безпосередньо впливає на успішність реалізації соціальної політики держави.

Формулювання цілей статті. Тому основною метою дослідження є вивчення сучасного стану та складу видатків на соціальну сферу України, основні проблеми та недоліки бюджетної політики уряду, аналіз динаміки забезпечення соціальної сфери бюджетними коштами, а також перспективи та шляхи вирішення проблем фінансування соціальної політки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. За всю історію людства, основним показником розвитку будь-якої держави було економічне благополуччя її громадян. Основним завданням держави, в особі органів влади, є забезпечення соціально-економічного благополуччя населення, зростання рівня його життя, збільшення рівня ВВП і національного доходу, як основних показників розвитку національної економіки. Забезпечення високого рівня життя населення, його постійного зростання, створення гідних умов життя та праці є запорукою економічного процвітання держави. Органи державної влади проводять комплексні заходи щодо забезпечення суспільного благополуччя через державну соціальну політику [1, с. 87].

Соціальна політика – комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад [3, с. 248].

Мета соціальної політики – створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві суспільної злагоди і стабільності.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Головним завданням соціальної політики є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів – суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів [4, с. 138].

До конкретних завдань соціальної політики відносяться;

- створення умов для реалізації соціального потенціалу людини;
- сприяння розвитку соціальних відносин;
- розвиток соціально-трудових відносин;
- реформування системи соціального захисту;
- удосконалення системи соціального страхування;
- реформування ринку праці та зайнятості.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

З вище зазначеного стає зрозумілим, що на реалізацію державної соціальної політики потрібні чималі фінансові ресурси. Основним джерелом фінансових ресурсів в Україні для реалізації соціальної політики є кошти Зведеного бюджету України [6, с. 107].

Зведений бюджет України – сукупність всіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України. До зведеного бюджету України входять Державний бюджет України, бюджет АР Крим та місцеві бюджети. Найважливіше місце в системі державних фінансів належить державному бюджету. Саме місцеві бюджети є основним джерелом фінансового забезпечення соціальної політики уряду. Видатки, які здійснюються з бюджетів різних рівнів на соціальну сферу держави, регламентуються Бюджетним кодексом України [2, с. 29].

Згідно статті 87 Бюджетного кодексу України, з бюджетів різних рівнів на соціальну сферу здійснюються такі видатки:

1) освіту;
2) охорону здоров'я;
3) соціальний захист та соціальне забезпечення;
4) фізичну культуру і спорт [9].

Ще у 2014 році, новий уряд України заявив про впровадження реформ, які повинні економічно та політично підготувати України до вступу в Європейський союз. Реформи в соціальній сфері є найбільш відчутними для населення України. Реформування соціальної сфери передбачає не лише новий підхід до використання виділених коштів, а й збільшення фінансування галузей соціальної сфери, таких, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист [6, с. 98]. Це випливає з кількісних показників щодо виділених бюджетних коштів на соціальну сферу (табл. 1).

Видатки на соціальну сферу, разом з фінансуванням оборони та обслуговування державного боргу, на протязі 2015-2018 років є пріоритетним напрямом бюджетної політики держави [10]. Інші бюджетні сфери отримували за ці роки значно менші обсяги бюджетних коштів. Проаналізувавши дані, можна спостерігати тенденцію щодо стрімкого збільшення фінансування соціальної політики в Україні.

З даних, наведених у табл. 1, випливає, що найбільше видатків не лише на соціальну сферу, а у розрізі зведеного бюджету загалом, було виділено на соціальний захист населення та пенсійне забезпечення. У 2018 році ці видатки становили 15% від усіх видатків Зведеного бюджету, а обсяг у 2018 році становив 150 млрд. грн. і збільшився, у порівнянні з 2015, на 44,8 млрд. грн. [11].

Значно збільшились обсяги видатків на освіту. У порівнянні з 2015 роком видатки на освіту збільшились на 20 млрд. грн. і становлять у 2018 році 95,5 млрд. грн., або 9,6% від загальних видатків Зведеного бюджету України, в той час, коли у 2015 році вони становили 74,9 млрд. грн. [11].

Позитивна тенденція щодо збільшення видатків Зведеного бюджету України спостерігається також у сфері охорони здоров'я. З 2015 по 2018 рік видатки на охорону здоров'я збільшились майже на 30 млрд. грн., і становлять у 2018 році 87 млрд. грн. або 8,7% загального обсягу видатків, а в 2015 вони становили 57,9 млрд. грн. [10].

Найбільше, у відсотковому відношенні, збільшились видатки на фізичну культуру та духовний розвиток. У 2018 році цей показник становить 1,1 млрд. грн., в той час як у 2015 році – 0,7 млрд. грн., і виріс у порівнянні з 2015 роком на 37%.

Загалом, за 2015-2018 роки фінансування соціальної політики в Україні збільшилось на 94,9 млрд. грн., і в 2018 році видатки на соціальну політику становлять 333,7 млрд. грн.

Усього на соціальну сферу у 2018 році виділено приблизно третину бюджетних коштів, а соціальний захист є пріоритетним напрямом бюджетної політики України [10].

Висновки. На сьогоднішній день українська економіка перебуває у перехідному періоді свого розвитку, що безпосередньо впливає на соціальну політику та соціальну сферу держави. Безробіття, стрімка девальвація національної грошової одиниці, тіньовий сектор економіки, на який припадає більше третини ринку праці нашої держави – усі ці фактори негативно впливають на стан зведеного бюджету, який є основним джерелом забезпечення соціальної політики уряду.

Головними кроками щодо покращення соціальної політики уряду є дерегуляція приватного сектору і зменшення податкового тягара, що дасть можливість багатьом роботодавцям вийти з «тіні», і відповідно, працювати легально і сплачувати податки до бюджету, а також жорстке регулювання податкової і бюджетної політики уряду, контроль за доходами і видатками бюд-

Таблиця 1

Видатки Зведеного бюджету України на соціальну сферу у 2015-2018 роках, млрд. грн.

Видатки	2015	2016	2017	2018, план	Відхилення показників 2018 р. від 2015 р.
Освіта	74,9	70,9	85,4	95,5	20,6
Частка у видатках, %	12,8	10,4	10,1	9,6	-3,2
Охорона здоров'я	57,9	56,9	75,2	87	29,1
Частка у видатках, %	10,0	8,4	8,9	8,8	-1,2
Соціальний захист та пенсійне забезпечення	105,3	151,3	144,4	150,1	44,8
Частка у видатках, %	18,1	22,2	17,1	15,4	-2,7
Духовний і фізичний розвиток	0,7	0,8	1,1	1,1	0,44
Частка у видатках, %	2,2	1,8	2,2	2,1	-0,1
Всього соціальні видатки	238,8	279,9	306,1	337,7	94,9
Частка у видатках, %	46,1	46	39	36	-10,1
Загальна сума видатків Зведеного бюджету	516.9	607.9	771.2	917.8	400,8

жетів різних рівнів, цільовим використанням бюджетних коштів. Як показує закордонна практика, а саме приклад США, населенню та бізнесу не потрібна постійна підтримка уряду, достатньо лише створити комфортні умови для праці і розвитку підприємництва, і контролювати видатки бюджету, основні доходи якого складають саме податкові надходження.

Тому Україні потрібне впровадження ринкової концепції соціальної сфери, а саме: впровадження страхової медицини та обов'язкового медичного страхування, недержавного пенсійного забезпечення, а також надання фінансової автономії бюджетним установам, наприклад, розширити коло платних послуг, які можуть офіційно надаватись фізичним та юридичним особам. Лише поєднання бюджетного і власного грошового забезпечення забезпечить ефективне функціонування соціальної сфери, оскільки повна відповідальність держави за освіту, медицину та інші галузі економіки та соціальної сфери протирічить ринковій економіці, яка на сьогоднішній день є єдиним шляхом для всіх цивілізованих та розвинутих країн.

Список літератури:

1. Бюджетна система: підручник / ред.: В.М. Федосов, І.С. Юрій. – К.: ЦУЛ; Тернопіль: Економічна думка, 2016. – 871 с.
2. Бюджетна система: навч. посіб. / [Баранова В.Г., Дубовик О.Ю., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. В.П. Хомутенко. – Одеса: Видавництво Бартєнєва, 2014. – 392 с.
3. Бюджетна система: підруч. / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 624 с.
4. Бюджетна система: навч. посіб. Друге видання, перероблене і доповнене / І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, Т.О. Ставерська. – Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. – 284 с.
5. Грубляк О.М. Methodical approaches to assess the efficiency of the budget process in Ukraine / О.М. Грубляк, М.В. Карвацький, А.В. Жаворонок // Науковий вісник Полісся. – 2018. – № 2(14).
6. Бюджетна система: навч. посіб. / Н.І. Климаш, К.В. Багацька, Н.І. Дем'яненко та ін. за заг. ред. Т.А. Говорушко. – Львів: «Магнолія 2006», 2014. – 296 с.
7. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: навч. посіб. / [За заг. ред. В.В. Зубенка]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ)». – К., 2017. – 184 с.
8. Конституція України від 28.06.1996. – [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
9. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 року [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
10. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2246-VIII. – [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19.
11. Інтернет-ресурс Державної казначейської служби України. – [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index.

Грубляк О.М., Мацкуляк А.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РОЛЬ БЮДЖЕТА В РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
В статье исследована роль бюджета в реализации государственной социальной политики. Проанализированы место бюджетных отношений в обеспечении реализации социальной политики правительства. Рассмотрена взаимосвязь бюджетной политики с общественным благополучием и уровнем жизни населения. Проанализирована динамика расходов Сводного бюджета Украины на социальную сферу за 2015-2018 годы, общие тенденции государственной социальной политики, а также основные проблемы, недостатки и перспективы повышения эффективности государственной социальной политики. Предложено дальнейшие направления повышения эффективности социальной политики государства, способы решения основных проблем и недостатков, а также направления по эффективному использованию бюджетных средств, направленных на социальную политику и обеспечение социальной сферы, а именно на такие отрасли, как: здравоохранение, образование, социальная защита населения и т.д.
Ключевые слова: бюджет, сводный бюджет, социальная политика, социальная сфера, расходы, здравоохранение, образование, социальная защита.

Hrubliak O.M., Matskulyak A.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ROLE OF THE BUDGET IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL POLICY OF THE STATE

Summary
The article examines the role of the budget in the implementation of state social policy. Analyzed the place of budgetary relations in ensuring the implementation of social policy of the government. The interrelation of the budget policy with public welfare and the standard of living of the population is considered. The dynamics of expenditures of the Consolidated budget of Ukraine on the social sphere for 2015-2018, the general trend of state social policy, as well as the main problems, shortcomings and prospects for improving the effectiveness of state social policy are analyzed. Further directions for improving the effectiveness of the social policy of the state, ways of solving the main problems and shortcomings, as well as directions for the effective use of budget funds aimed at social policy and the provision of social services, namely, such as health care, education, social protection of the population.
Keywords: budget, consolidated budget, social policy, social sphere, expenditure, health care, education, social protection.

УДК 336.71

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Грубляк О.М., Шкрумеляк Н.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено питання визначення сутності поняття «грошово-кредитна політика». Вивчено співвідношення досліджуваного поняття та поняття «монетарна політика». Підкреслено важливість вдосконалення монетарної політики держави у напряму забезпечення стабільного розвитку національної економіки. Акцентовано увагу на стабілізації грошової сфери та визначенні грошової маси. Наголошено на зростанні рівня фінансової, грошової та валютної безпеки в Україні. Запропоновані напрями подальшого реформування банківської системи в Україні.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, монетарна політика, монетарне таргетування, таргетування обмінного курсу, інфляційне таргетування.

Постановка проблеми. У сучасних умовах питання щодо побудови ефективної грошово-кредитної політики є надзвичайно актуальним, адже вона впливає на фінансовий стан держави та в цілому на соціально-економічне становище в країні. Грошово-кредитна політика є об'єктом пильної уваги уряду кожної держави. Виступаючи головним інструментом державного регулювання економічних процесів, грошово-кредитна політика визначає рівень багатьох макроекономічних показників, таких як: обсяг грошової маси, рівень інфляції, обсяг державного і місцевих бюджетів та інші елементи фінансового ринку. Обґрунтована і виважена грошово-кредитна політика сприяє досягненню загальноекономічних цілей, дозволяє мінімізувати кризові економічні явища та покращувати соціально-економічний розвиток

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо реалізації грошово-кредитної політики активно досліджувалися такими вченими, як: Базилевич В.В., Вєтрова І.В., Галушко Ю.П., Оголь Д.О., Стельмах В.С., Швайко М.Л. [3; 7; 8; 15; 18; 19]. Окремі питання сучасного стану розвитку грошово-кредитної політики України та основні засади її формування висвітлені у наукових роботах таких вчених, як: А. Гальчинський, О. Дзюбенко, В. Лагутін, С. Лєонов, М. Мороз, В. Прадун, М. Пуховкіна, М. Савлук, Є. Свірідов, А. Сомик, А. Щетинін, О. Шульгіна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.Разом із тим, слід зазначити, що подальшого розвитку потребують питання, пов'язані із розробкою рекомендацій стосовно оптимізації грошово-кредитної політики України в сучасних умовах, з урахуванням негативного впливу на неї таких чинників, як: нестабільна політична та соціально-економічна ситуація, інфляційні процеси, девальвація гривні, різкі коливання валютного курсу, падіння рівня довіри до банківської системи через зростання кількості неплатоспроможних та ліквідованих банків тощо.

Формулювання цілей статті. Тому метою дослідження є уточнення сучасних тенденцій грошово-кредитної політики України, аналіз основних проблем, з якими в останні роки стикається держава в процесі реалізації грошово-кредитної політики та визначенні шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом України «Про Національний банк України» засобів і методів [1]. Основними об'єктами грошово-кредитної політики виступають грошова маса, валютний курс, швидкість обігу грошей, процентні ставки. А базовими інструментами, згідно чинного законодавства, є: норма обов'язкових резервів для банків; процентна політика;рефінансування банків;управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперамина відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу.

Базилевич К.С. трактує грошово-кредитну політику як сукупність форм і засобів державного впливу на пропозицію грошей з метою забезпечення рівноваги між пропозицією грошей і попитом на них [3, с. 554].

Бондаренко Л.А. визначає грошово-кредитну політику як сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які проводить держава [5, с. 58].

Бурда М. вважає, що грошово-кредитна політика – один із альтернативних видів політики уряду, що спрямовується на вплив на процентні ставки і валютні курси, загальніше – на умови фінансових ринків і їхні зв'язки з реальною економікою [6, с. 89].

Вєтрова І.П. зміст грошово-кредитної політики представляє, як систему заходів із регулювання грошової пропозиції за її кількістю, структурою, рівнем процентних ставок, ціною і обсягом кредитів, спрямованих на економічне зростання країни, стримування інфляції, забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення, регулювання платіжного балансу з метою задоволення суспільного попиту на гроші [7].

Галушко Ю.П. підкреслює, що грошово-кредитна політика – це упорядковане в часі та цілеспрямоване використання грошово-кредитних інструментів, спрямоване на досягнення цілей економічного зростання [8, с.17].

Кулинська А.В. розуміє грошово-кредитну політику як комплекс взаємопов'язаних та скоординованих заходів держави регулятивного ха-

рактеру, котрі здійснюються безпосередньо Національним банком України або за його участю, і реалізуються через складові механізму фіскально-бюджетної політики за рахунок операційних важелів, дотримуючись при цьому середньострокових орієнтирів, забезпечуючи прозорість політики країни, поєднуючи незалежність у виконанні головної конституційної функції з узгодженістю дій інших органів державної влади [11, с. 191].

Стельмах В.С. трактує грошово-кредитну політику як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу, що їх проводить держава через свій центральний банк [18, с. 103].

Згодні з точкою зору Оголь Д.О., найбільш вдалим в якості мети грошово-кредитної політики є встановлення взаємозв'язку між її реалізацією та важливими макроекономічними показниками – економічним зростанням, стабільністю національної валюти, рівнем інфляції, збалансованістю платіжного балансу, рівнем зайнятості населення та ін. Таким чином, проводиться важливий зв'язок між реалізацією грошово-кредитної політики та суспільним розвитком [15, с. 15].

Дуже розповсюдженим є використання дослідниками і поняття «монетарна політика». Цікавим є те, що більшість науковців трактують це поняття як тотожне поняттю «грошово-кредитна політика». Такі підходи можна зустріти у роботах Корнєєвої Ю.В., Пономаренко А.А., [10, 16]. Аналогічний підхід можна зустріти і у монографії Стельмаха В.С.: «грошово-кредитну політику часто називають монетарною, оскільки вона є політикою у сфері управління кількістю грошей в обігу» [17, с. 58].

Традиційно в Україні застосовується термін «грошово-кредитна політика». Але останнім часом, враховуючи загальносвітові тенденції розвитку грошової сфери, Рада НБУ вважає за доцільне ініціювати внесення змін до законодавства України в частині заміни терміну «грошово-кредитна політика» на поняття «монетарна політика» [5]. Термін «монетарна політика» є більш розповсюдженим і логічним, тому що він відображає внутрішню єдність регулятивного механізму, який включає три складові: емісійно-грошову, кредитну та валютну політику.

Найбільш поширеним є трактування грошово-кредитної політики як комплексу заходів регулятивного характеру, що реалізується Центральним банком країни (в УкраїніНаціональним банком України) або за його участю та здійснюється через грошовий ринок у всіх його різновидах. Серед головних цілей економічної політики держави можна виділити: забезпечення стабільного зростання національної економіки, підтримку ефективного рівня зайнятості населення, стабілізацію рівня цін та інфляції, забезпечення збалансованості платіжного балансу країни у сфері зовнішньої торгівлі. Відповідно до сучасного трактування механізму монетарного регулювання обсяг і структуру грошової маси слід розглядати як індикатор економічної та фінансової ситуації в країні, що характеризує економічну активність та економічне зростання.

Грошово-кредитна політика впливає на стан грошового ринку (як на грошову пропозицію, так і на грошовий попит), а отже і на економіку шляхом застосування відповідних інструментів. До останніх відносяться адміністративні та економічні, правові та інформаційні важелі, які застосовує Національний банк України із метою підтримки рівноваги на грошово-кредитному ринку та забезпечення економічного зростання.

В практиці реалізації грошово-кредитної політики прийнято виділяти її основні режими, які забезпечують дієвість самої політики, а сутність кожного базується на виборі обраного Національним банком України номінального показника [1, с. 41]. Кожний з режимів застосовується у практиці реалізації грошово-кредитної політики різних країн світу. І, звичайно, ці режими характеризуються своїми позитивними і негативними рисами. Так, у своєму дослідженні Авраменко О.О. наводить сильні сторони режимів грошово-кредитної політики [1], а от до слабких сторін, відповідно, відносяться:

– режим монетарного таргетування: недостатня інформованість для суспільства; недієвість у разі значних коливань попиту на гроші; невизначеність майбутньої динаміки цін; нестійкий зв'язок між грошовими агрегатами і цільовим показником інфляції;

– режим таргетування обмінного курсу: високий рівень залежності монетарної політики від зовнішньоекономічних факторів; недостатній зв'язок з пріоритетною метою грошово-кредитної політики – ціновою стабільністю;

– режим інфляційного таргетування: послаблення гнучкості монетарної політики; вплив на динаміку інфляції факторів, які не контролюються центральним банком, що обмежує його можливості впливу на рівень інфляції [1, с. 41-42].

Постановою Правління НБУ від 18 серпня 2015 р. № 541 «Про основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки» визначено основні напрями грошово-кредитної політики України на зазначений період:

– дотримання кількісних цілей щодо інфляції;
– зміни ключової процентної ставки грошово-кредитної політики;
– процентної ставки за операціями Національного банкуУкраїни, що мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку;
– беззаперечна пріоритетність досягнення та підтримання цінової стабільності порівняно з іншими цілями та завданнями грошово-кредитної політики;
– режим плаваючого обмінного курсу. Обмінний курс значною мірою визначатиметься ринковими умовами без попереднього встановлення бажаного або прогнозного значення;
– перспективний характер прийняття рішень, які ґрунтуються на макроекономічній основі. Рішення щодо параметрів грошово-кредитної політики ґрунтуються на комплексному макроекономічному аналізі та прогнозі;
– прозорість діяльності Національного банкуУкраїни;
– інституційна, фінансова та операційна незалежність Національного банку України [17].

Безперечно, успішність проголошених стратегічних напрямів досягнення мети грошово-кре-

дитної політики України будуть забезпечувати обґрунтовані і дієві монетарні інструменти, такі як: подальша лібералізація валютного законодавства, ефективна політика управління державним боргом, ефективна реалізація політики інфляційного таргетування, підвищення довіри населення до банківської системи та стимулювання заощаджень шляхом підтримання низького рівня інфляції та встановлення привабливих процентних ставок.

Щодо реалізації монетарної політики держави, то вона повинна враховувати зміну стратегічних цілей у різні етапи розвитку національної економіки, що відрізняються між собою в залежності від обраних пріоритетів. Якщо роль НБУ обмежується лише забезпеченням стабільності національної грошової одиниці, вона далеко не повною мірою розкриває його можливості, особливо як інституту, що здійснює регулювання діяльності комерційних банків та вирішує важливі соціально-економічні функції. Йдеться про вирішення, окрім проблеми боротьби із інфляцією, питання щодо стимулювання економічного зростання та забезпечення високої зайнятості населення, що характеризують відтворювальні аспекти монетарної політики, яка проводиться центральним банком країни. Досягнення стратегічних цілей включає реалізацію проміжних цілей грошово-кредитної політики НБУ. Головним завданням проміжних цілей є пожвавлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Проміжними цілями грошово-кредитної політики держави слід вважати завдання, що ставляться безпосередньо на коротко- та середньострокових інтервалах часу. Проміжні цілі можуть бути різними та пов'язані з певними макроекономічними аспектами: темпом зростання загальної грошової маси, обсягами кредитування суб'єктів підприємництва, процентними ставками, темпами зростання номінального та реального ВВП, індексом цін, рівнем валютного курсу та ін. [13, с. 26]. Але, поряд з цим, не втрачають своєї актуальності стратегічні питання забезпечення ефективної реалізації інструментів грошово-кредитної політики.

Переходячи до сучасного стану банківської системи України, можна сказати, що він свідчить про зростання грошової, фінансової та валютної небезпеки. Це пов'язано з девальвацією національної валюти, дефіцитом платіжного балансу, зростанням зовнішнього боргу, недостатнім обсягом міжнародних резервів.

Зниження довіри до банківської системи в цілому та вилучення домогосподарствами значної частки депозитів призвело до необхідності підвищення контролю з боку НБУ як регулятора діяльності комерційних банків. Наслідком цього стало позбавлення з початку 2014 року понад 80 комерційних банків ліцензій НБУ на здійснення банківської діяльності. На них припадало близько 25% загальних активів [12, с. 70].

Вплив зовнішніх фінансових шоків на фінансову та банківську системи України відбувається через такі канали: макроекономічний, торговельний, валютний, банківський та фондового ринку. До внутрішніх ризиків, що залишаються також високими, слід віднести наступні: політичні, фіскальні, боргові, кредитні, банківські.

З метою забезпечення в Україні фінансової стабільності НБУ слід продовжувати реалізацію таких заходів: здійснення постійного моніторингу стабільності фінансової системи в цілому; розбудову макропруденційної політики, що полягає у виявленні та оцінці системних ризиків для фінансової стабільності та вжитті упереджуючих заходів з мінімізації цих ризиків. У разі необхідності НБУ повинен застосовувати монетарні інструменти для зменшення впливу шоків на фінансову систему України; він також може проводити роботу щодо скорочення обсягів кредитування пов'язаних осіб до рівня, що не загрожує стабільній діяльності банків та банківської системи в цілому; ініціювати зміни у законодавчій базі, що спрямовані на вдосконалення фінансової системи України [14].

Зараз економіка України є дуже вразливою до зміни світової кон'юнктури на зовнішніх товарних ринках. Основні ризики у сфері зовнішньоекономічної діяльності пов'язані з нестабільністю динаміки світових цін на сировинні товари. У разі падіння цін на сировинну продукцію з низькою доданою вартістю, надходження в Україну від експорту суттєво знижуються, що негативно впливає на поточний рахунок платіжного балансу країни та обмінний курс гривні. Водночас пригнічується економічна активність у зв'язку зі зниженням конкурентоспроможності експорт орієнтованих підприємств України та скороченням їх платоспроможного попиту. За таких умов заходи щодо подолання ризиків цінової нестабільності та падіння темпів економічного зростання можуть призвести лише до тимчасових результатів. Значною мірою вони знаходяться поза межами впливу НБУ [12].

З метою забезпечення стійкого економічного зростання та підвищення рівня життя населення необхідно знизити залежність української економіки від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Це можливо здійснити за рахунок переходу до моделі інноваційного розвитку економіки та досягнення якісних зрушень в національній економіці [14]. Такий перехід передбачає не тільки глибокі структурні перетворення, але й формування найбільш сприятливих фінансових умов для економічного зростання.

Першочерговими завданнями економічної політики держави на макрорівні є забезпечення стійкості фінансової системи та підтримання стабільності національної грошової одиниці, що характеризує ступінь економічного розвитку держави. Важливим напрямом є також стабілізація рівня інфляції. В Україні у 2017 році темп приросту інфляції становив 13,7%, що було вище встановленого НБУ рівня у 8%. У світовій економіці за 2014-2015 роки граничним значенням інфляції, за межами якого темпи економічного зростання помітно уповільнювалися або знижувались, було 6%.

Слід зазначити, що за даними НБУ, на кінець 2019 року очікувана інфляція передбачена на рівні 5%. Це пов'язано з досить високою інфляцією в Україні та впливом амплітуди інфляційних шоків. У разі досягнення інфляційної мети у середньо строковому періоді на рівні 5% можливо очікувати у подальшому поступового зниження інфляції. Внаслідок цього будуть фор-

муватися необхідні умови для відновлення темпів економічного зростання та підвищення рівня зайнятості населення. Досягнення поставлених інфляційних цілей сприятиме також забезпеченню прогнозованих темпів зростання ВВП, яке у 2018 році очікується на рівні 3%, а з 2019 року може вийти на свій потенційний рівень – 4% [14].

Для забезпечення економічного зростання, проведення структурних зрушень, реалізації програми покращення умов кредитування, формування довгострокових інвестиційних ресурсів необхідно посилити координацію грошово-кредитної (монетарної) та бюджетно-податкової політики держави.

В Україні вдосконалення монетарної політики повинно враховувати позитивний досвід європейських країн. Забезпечення стабільності фінансового сектору передбачає посилення захисту прав інвесторів, кредиторів та споживачів послуг у сфері банківської та фінансової діяльності. Також вимагає відповідного обґрунтування ступінь керованості режиму плаваючого валютного курсу. Особливу увагу слід приділити розвитку небанківського кредитування, поширенню електронних грошей та новітніх фінансових та банківських технологій [4].

Висновки і пропозиції. Отже, грошово-кредитна політика України є надзвичайно важливим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку економіки. І підвищення її дієвості, ефективності дозволить стабілізувати ситуацію в грошово-кредитній сфері, а також забезпечить позитивний вплив на виконання основних завдань розвитку країни в цілому. Враховуючи важливість підвищення ефективності основних інструментів монетарної політики держави в Україні, необхідно, перш за все, забезпечити узгодженість монетарної та бюджетно-фіскальної політики. Тому вдосконалення монетарного та бюджетно-фіскального механізмів повинно передбачати реалізацію наступних заходів:

– узгодження термінів обміну інформацією при розробці основних прогнозних і програмних документів уряду та НБУ;
– розробку меморандуму між урядом та НБУ відносно формування цілі єдиної фінансово-економічної політики України, визначення цільових макроекономічних показників, вибір основних напрямів діяльності монетарних та фіскальних інститутів, а також механізму досягнення обраних цілей;
– удосконалення управління коштами уряду на єдиному казначейському рахунку (ЄКР), відкритому в НБУ. Зараз мінливість коштів на ЄКР супроводжується коливаннями процентних ставок, що призводить до нестабільності на міжбанківському ринку та вартості коротко строкового рефінансування комерційних банків;
– підвищення рівня бюджетної дисципліни з метою зниження дефіциту Державного бюджету України та зменшення витрат на його фінансування з боку уряду та НБУ;
– забезпечення ефективної співпраці уряду та НБУ в напряму подальшого розвитку фондового ринку з метою підвищення дієвості такого інструменту монетарної політики, як операції на відкритому ринку з цінними паперами, а також розширення джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України;
– активізацію діяльності уряду та НБУ у напряму надання державних гарантій реальному сектору економіки за кредитами комерційних банків.

Для відновлення життєдіяльності банківської системи України необхідно проведення системних реформ за такими ключовими напрямами:

1) зменшення обсягу так званих «поганих» та високо ризикованих позик та посилення фінансового моніторингу діяльності кредитно-фінансових установ;
2) покращення якості банківського нагляду й мікропруденційного регулювання;
3) запровадження стратегій реструктуризації банків та нарощування їх власного капіталу;
4) підвищення ефективності нагляду за Фондом гарантування вкладів і державними банками;
5) оптимізація інституційного середовища й вдосконалення законодавчої бази для подолання проблеми неефективних позик. Реалізація запропонованих заходів спрямована на вдосконалення монетарної політики держави, стабілізацію грошово-кредитної сфери з боку уряду та НБУ, покращення ситуації на грошовому ринку, зростання ліквідності комерційних банків, підвищення обсягу валютних резервів, стабілізацію курсу національної грошової одиниці та динамічний розвиток економіки України.

Список літератури:

1. Авраменко О.О. Грошово-кредитна політика України в системі забезпечення економічної безпеки держави / О.О. Авраменко: дис. канд. економ. наук: 21.04.01. – Київ: Нац. ін-т страт. дослід., 2016. – 282 с.
2. Адамик Б.П. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник / Б.П. Адамик – Київ: Кондор, 2011. – 416 с.
3. Базилевич В. Макроекономіка: підручник / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик – К.: Знання, 2008. – 743 с.
4. Богдан Т.П. Глобальні умови та внутрішні ризики функціонування валютно-фінансової сфери / Богдан Т.П. // Фінанси України. – 2017. – № 1. – С. 52-74.
5. Бондаренко Л.А. Нетрадиційні заходи грошово-кредитної політики центральних банків в умовах кризи / Л.А. Бондаренко // Банківська справа. – 2015. – Випуск 2(112). – С. 58-61.
6. Бурда М. Макроекономіка: Європейський контекст: підручник / М. Бурда, Ч. Виплош ; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 682 с.
7. Вєтрова І.В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України / І.В. Вєтрова: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 (адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2007. – 20 с.
8. Галушко Ю.П. Інструменти грошово-кредитного регулювання в системі факторів економічного зростання / Ю.П. Галушко: дис. канд. економ. наук: 08.00.08 (гроші, фінанси і кредит). – К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – 223 с.

9. Данилишин Б.М. Основні напрями монетарної політики України / Б.М. Данилишин // Фінанси України. – 2018. – № 1. – С. 9-25.
10. Корнєєва Ю.В. Особливості системи грошово-кредитного регулювання на теренах СНД у процесі переходу до ринкової економіки / Ю.В. Корнєєва // Економічний аналіз. – 2013. – Том 13. – С. 79-87.
11. Кулінська А.В. Державне управління фінансовою складовою економічної безпеки національної економіки України / А.В. Кулінська: дис. докт. економ. наук: 08.00.03 (економіка та управління національним господарством (економічні науки)). – Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2017. – 531 с.
12. Міщенко В.І. Світові тенденції монетизації економіки / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, І.М. Льон // Фінанси України. – 2017. – № 9. – С. 53-74.
13. Нікіфоров П. Монетарна політика в системі економічної політики держави: теоретичні підходи та прикладні аспекти / П. Нікіфоров // Економіка України.–2001. – № 10. – С. 25-31.
14. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: https://bank.gov.ua.
15. Оголь Д.О. Вплив грошово-кредитної політики на економічне зростання України / Д.О. Оголь: дис. канд. економ. наук: 08.00.08 (гроші, фінанси і кредит). – Суми: Українська академія банківської справи, 2016. – 285 с.
16. Пономаренко А.А. Особливості кредитно-грошової політики України на сучасному етапі / А.А. Пономаренко // Вісник черкаського ун-ту. – 2009. – Вип. 151. – С. 149-156.
17. Про основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки: Постановою Правління НБУ від 18 серпня 2015 р. № 541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0541500-15.
18. Монетарна політика національного банку України: сучасний стан та перспективи змін: монографія / за ред. В.С. Стельмаха – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
19. Швайко М.Л. Особливості грошово-кредитної політики України в сучасних умовах / М.Л. Швайко // Социальная экономика. – 2016. – № 1. – С. 82-86.

Грубляк О.М., Шкрумеляк Н.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ НБУ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Исследован вопрос определения сущности понятия «денежно-кредитная политика». Изучено соотношение исследуемого понятия и понятие «монетарная политика». Подчеркнута важность совершенствования монетарной политики государства в направлении обеспечения стабильного развития национальной экономики. Акцентировано внимание на стабилизации денежной сферы и определении денежной массы. Отмечено росте уровня финансовой, денежной и валютной безопасности в Украине. Предложенные направления дальнейшего реформирования банковской системы в Украине.
Ключевые слова: денежно-кредитная политика, монетарная политика, монетарное таргетирование, таргетирование обменного курса, инфляционное таргетирование.

Hrubliak O.M., Shkrumelyak N.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ECONOMIC SITUATION AND MAIN PROBLEMS OF THE NBU MONEY-CREDIT POLICY IN MODERN CONDITIONS

Summary
The question of definition of "monetary policy" is investigated. The correlation between the investigated concept and the concept of "monetary policy" is studied. The importance of improving the monetary policy of the state in ensuring the stable development of the national economy is emphasized. The emphasis is on stabilizing the monetary sphere and identifying the money supply. The increase of financial, monetary and currency security in Ukraine is emphasized. Proposed directions for further reform of the banking system in Ukraine.
Keywords: monetary policy, monetary policy, monetary targeting, exchange rate targeting, inflation targeting.

УДК 339.564.2

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

Денисюк А.В., Зінченко О.А.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проаналізовано стан та потенціал розвитку металургійної галузі України на світовому ринку. Розглянуто наслідки укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для металургійної галузі. Виявлено вплив зовнішньоекономічної кон'юнктури на розвиток металургії та її основні проблеми. Зроблено висновки щодо державної економічної політики розвитку металургійної галузі, посилення її експортного потенціалу і зміцнення зовнішньоекономічної безпеки.

Ключові слова: металургійна галузь України, світовий ринок, зовнішньоекономічна безпека, металургійна продукція, державна програма, реальний сектор економіки.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку важливих галузей економіки є запорукою формування базису поступового зростання держави. Однією з пріоритетних експортоорієнтовних галузей економіки України є металургійна галузь. Крім того, розвиток металургії України впродовж останніх років має також стратегічне значення з огляду на її потенціал як важливого сектору внутрішнього виробництва та бюджетоутворюючої галузі.

Розвиток металургії України впродовж останніх років має стратегічне значення з огляду на її потенціал як важливого сектору внутрішнього виробництва, бюджетоутворюючої галузі та однієї із потужних експортоорієнтованих галузей економіки України.

За останні роки у металургів сформувалися не тільки істотні передумови модернізації підприємств, а також й ризики, які обумовлює кон'юнктура світового ринку. Тому, питання забезпечення зовнішньоторговельної безпеки на металургійному ринку є одним із ключових для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміцненню зовнішньоторгівельної безпеки та вивченню проблем розвитку металургійної промисловості присвячено низку наукових доробків як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. В. Венгер та В. Точилін, доводять, що український сектор чорної металургії історично сформувався як частина загальносоюзного металургійного сектору, що постачав продукцію для потреб усієї країни., тому провідне місце України на світовому ринку сталі пов'язане, насамперед з цим.

Саме тому, що вітчизняний сектор чорної металургії має виробничий потенціал, який значно перевищує внутрішні потреби національної економіки, Україна є базою для масштабного експорту чорних металів [1, с. 71]. Л. Горошкова, В. Волков, визначають основні детермінанти економічної безпеки металургійної галузі як реального сектору економіки, а саме:

– параметри факторів виробництва та інфраструктури;

– умови та параметри ринкового попиту на продукцію галузі;

– технологічно споріднені галузі / оскільки вони забезпечують виробника факторами виробництва та в одночас є грунтовими складаючими економічної безпеки;

– структура ринку та конкурентна ситуація на ньому, від якої залежать можливості галузі в отриманні прибутку [2].

Потенціал галузі формують не лише інфраструктура металургійних підприємств та значні обсяги природних запасів сировини, а також можливості підвищення ефективності її функціонування. Якщо ознайомитись з оцінками експертів Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, можна дійти висновку, що найбільші резерви підвищення енергоефективності в чорній металургії «сховані» у виробництві чавуну (зниження питомих витрат приблизно на 25%, або 5 млн т у. п. / рік за обсягів виробництва на рівні 2013 р.) та виробництві сталі (зниження питомих витрат приблизно на 70%, або 1,5 млн т у. п. / рік за обсягів виробництва на рівні 2013 р.). При цьому, перспективи інвестування направлені лише у зниження енергоємності галузі становлять близько 200 млн грн [3, с. 38; 4].

Л. Горошкова наголошує на необхідності вирішення проблем науково-технічного розвитку металургійної галузі саме з огляду на її експортну орієнтацію, та як наслідок втрату позицій вітчизняних виробників на глобальних ринках через низькі технологічні уклади виробництва [5].

Профільне Міністерство економічного розвитку і торгівлі України визначає основні проблеми розвитку металургійної галузі, а саме; зниження вартісних показників продукції через глобальну конкуренцію, валютне регулювання /експорт чорних металів є основною статтею валютних надходжень України/, відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) і, відповідно, відсутність фінансування та як наслідок передумов для просування експорту [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Металургійна промисловість залишається базовою галуззю для економіки України, тому усунення структурних деформацій та її модернізація є важливими передумовами для забезпечення економічного зростання та економічної безпеки держави. Але в Україні навпаки протягом тривалого часу зберігаються стійкі негативні тенденції у функціонуванні галузі, які лише поглиблюються на фоні погіршення соціально-економічної ситуації у східних регіонах країни. Найважливішими проблемами галузі є: відсутність системної державної підтримки

галузі та недостатність механізмів захисту вітчизняних виробників, руйнування виробничих потужностей внаслідок бойових дій на Донбасі, нерозвиненість внутрішньогалузевої та міжгалузевої кооперації, незабезпеченість металургійних підприємств сировиною, технічна та технологічна відсталість, висока енерго- та ресурсоємність виробництва металопродукції.

Формулювання цілей. Незважаючи на значну чисельність публікацій щодо тематики економічної безпеки металургійної галузі питання забезпечення зовнішньоторговельної безпеки на ринку продукції металургії так і остається недостатньо вивченим.

Метою дослідження є обґрунтування пріоритетних напрямів та засобів забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України на ринку продукції металургії.

Основним завданням дослідження є вивчення стану та потенціалу розвитку металургійної галузі України; окреслення та аналіз наслідків підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для металургійної галузі; визначення впливу зовнішньоекономічної кон'юнктури на основні показники металургійної галузі; розгляд та визначення пріоритетів державної економічної політики щодо розвитку металургійної галузі та посилення її експортного потенціалу і зміцненні зовнішньоторговельної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна характеристика ситуації, що склалась у металургійній галузі. Металургійна промисловість є однією з домінуючих бюджетоутворюючих галузей української економіки, яка забезпечує значну частину валютних надходжень до державного кошику завдяки розвиненому експортному потенціалу. Так, частка металургії у структурі українського товарного експорту у 2016 р. була найбільшою серед усіх галузей промисловості (24,8%); частка експорту склала 63,0% загального обсягу реалізованої продукції галузі. У рейтингу «топ-10» експортерів за версією українського видання Forbes шість з десяти компаній представляють саме металургію [7].

Україна є нетто-експортером металургійної продукції – протягом 2012-2017 рр. сальдо зовнішньої торгівлі залишалося додатним. Проте аналіз динаміки зовнішньої торгівлі металургійною продукцією свідчить про катастрофічні втрати експортного потенціалу – обсяг експорту металургійної продукції у 2012-2017 рр. скоротився в 2,9 рази (табл. 1).

При цьому в 2017 р. експорт скоротився у 1,6 рази порівняно з попереднім роком. Обсяги імпорту в 2012-2017 рр. скоротилися в 3,2 рази. Як видно з таблиці більш високі темпи скорочення імпорту порівняно з експортом спричинили зростання коефіцієнта покриття експортом імпорту з мінімального за аналізований період значення 3,5 у 2015 р. до 4,6 у 2017 р. Скорочення експорту в 2017 р. було в першу чергу обумовлене значним з часів кризи 2008-2009 рр. падінням виробництва, яке за підсумками року становило 16,1%. Виробництво чавуну скоротилося на 11,9% до 21861,0 тис. т; напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, – на 20,4% до 11762,5 тис. т; прокату чорних металів – на 17,1% до 11945,3 тис. т. Як показує структура експорту металургійної продукції традиційно переважає частка чорних металів, яка зросла з 83,2% у 2012 р. до 85,3% у 2017 р. (табл. 2), що на тлі істотного скорочення частки виробів із чорних металів з 12,8 до 9,7% свідчить про сталу тенденцію до закріплення сировинної орієнтації українського експорту металургійної продукції та його примітивізації. Крім того, в експорті чорних металів третій рік поспіль скорочуються обсяги металопрокату – продукції з достатньо високою доданою вартістю. Загалом у 2017 р. експорт металопрокату у натуральному значенні скоротився порівняно з 2014 р. на 21,2% з 6,1 млн т до 4,8 млн т. Натомість експорт відходів та брухту чорних металів у 2017 р. становив 1,2 млн т, та зріс у 1,3 рази порівняно з попереднім роком та в 3,6 рази порівняно з 2014 р.

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі продукцією металургійної промисловості, 2012-2017 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Експорт млн. дол. США	17272,6	22032,4	18825,7	17525,2	15229,0	9470,7
Імпорт млн. дол. США	4090,0	5588,7	5179,8	4953,2	3324,4	2004,2
Сальдо млн. дол. США	13182,6	16443,7	13645,8	12572,0	11904,6	7466,5
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	4,2	3,9	3,6	3,5	4,7	4,6

Джерело: [4]

Таблиця 2

Товарна структура експорту металургійної продукції України, %

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чорні метали	84,6	83,7	81,4	81,7	84,7	85,3
Вироби з чорних металів	11,4	12,8	14,9	14,6	11,1	9,7
Мідь і вироби з неї	1,5	1,1	0,9	0,9	1,1	1,2
Нікель і вироби з нього	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Свинець і вироби з нього	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Алюміній і вироби з нього	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	1,2
Цинк і вироби з нього	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0
Олово і вироби з нього	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інші недорогоцінні метали	0,6	0,6	0,8	0,7	0,9	1,0

Джерело: розраховано за [6]

Товарна структура імпорту металургійної продукції є більш диверсифікованою. Частка чорних металів у ній поступово скорочується: якщо у 2012 р. вона становила 74,0%, то у 2017 р. – 60,2% (табл. 3). Натомість зростає частка кольорової металургії. Якщо у структурі українського експорту металургійної продукції частка кольорової металургії не перевищує 3,7%, то в імпорті частка кольорових металів значно вище – у 2017 р. вона становила 26,0%, збільшившись на 8,8 в. п. порівняно з 2012 р.

При цьому в структурі імпорту суттєво зросла частка алюмінію – з 7,5% у 2012 р. до 12,7% у 2017 р. при скороченні обсягів імпорту у натуральному вираженні зі 107,0 тис. т до 76,3 тис. т відповідно. Значні обсяги імпорту алюмінію та продуктів з нього обумовлені, в першу чергу , призупиненням у липні 2014 р. виробництва алюмінієвої катанки на визначальному підприємстві галузі – ПАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат»[8]. Інше провідне підприємство галузі, ТОВ «Миколаївський глиноземний завод», перебуває під контролем російського холдингу «РУСАЛ» та працює на імпортній сировині.

Як видно з аналізу, у споживанні підприємствами металопродукції на внутрішньому ринку України домінує вітчизняна продукція. Так у 2017 р. доля продажу металу вітчизняного виробництва у структурі оптового продажу підприємствами оптової торгівлі становила 83,3%, в тому числі феросплавів – 85,9%, плоского стального гарячекатанного прокату – 86,3%, плоского стального холоднокатанного прокату – 73,3%, металевих руд – 97,5%. Але, значно нижчими була торгівля частки сталі та кольорових металів вітчизняного виробництва, які становили 30,7 та 49,9% відповідно, що ще раз наголошує на значному ступені імпортозалежності у споживанні цих видів продукції на внутрішньому ринку.

Не зважаючи на досить високий ступінь насиченості внутрішнього ринку України вітчизняною продукцією його ємність все ж таки залишається незначною. Про це свідчить експортний вектор більшості провідних виробників металопродукції України, 40-90% обсягу реалізації яких ста-новить експорт. Але, навіть при таких умовах виробничі потужності підприємств залишалися недозавантаженими.

Поточні можливості виробництва внутрішнього ринку металопродукції оцінюються експертами максимально в 10-11 млн т, але це всерівно майже втричі менше, порівняно з обсягами її експорту. В структурі внутрішнього споживання металопрокату найбільша частка належить власне металургії (35%), підприємствам машинобудування (20%), металосервісним центрам, підприємствам малого будівництва та приватним споживачам металообробної галузі (понад 18%), підприємствам будівельної галузі (5%), автомобілебудівній галузі (2%), виробникам будівельних матеріалів (1%) [1].

Незначний попит на внутрішньому ринку аналітики пояснюють тим, що на протязі останнього часу відбулося падіння виробництва у тих галузях економіки, які формують пріоритетний попит на металопродукцію. Найнижче падіння було зафіксовано у сфері машинобудування (за підсумками 2016 р. – 14,1%). Попит на металопродукцію у будівельній галузі скоротився внаслідок кризового зменшення обсягів будівництва (у 2017 р. індекс будівельної продукції становив 87,7% до 2016 р.), що насамперед вплинуло на обсяги внутрішнього споживання металу. Ситуація на внутрішньому ринку змінювалась не на краще внаслідок загострення у 2014-2015 рр. збройного конфлікту на сході країни , де розташована основна частина виробничих потужностей металургії. Пошкодження залізничних колій та транспортної інфраструктури в зоні проведення бойових дій стало причиною унеможливлення поставок основних складаючих сировинних матеріалів (коксівного вугілля, коксу, залізорудної сировини) та відвантаження готової продукції практично на всі металургійні та коксохімічні підприємства Донбасу.

Обсяги реалізованої продукції металургійної галузі у 2016 р. порівняно з 2015 р. скоротилися у Луганській області на 62,6%, у Донецькій – зросли на 8,0%. Значне падіння обсягів реалізації у Луганській області пояснюється втратою найбільших промислових потужностей – на непідконтрольній Україні території залишились такі промислові кіти, як ПАТ «Алчевський металургійний комбінат», ПАТ «Алчевський коксохімічний завод», ПАТ «Стахановський завод феросплавів». Зростання обсягів виробництва у Донецькій області обумовлено тим, що 70% металопродукції області поставляє два металургійні комбінати – ПАТ «Металургійний комбінат "Азовсталь» та ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», які продовжують працювати на контрольованій Україною території. З восьми металургійних заводів на сході України знаходяться лише два – ТОВ «Краматорський металопрокатний завод» та ПрАТ «Костянтинівський металургійний завод». На контрольо-

Таблиця 3

Товарна структура імпорту металургійної продукції України, %

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чорні метали	51,6	46,7	44,1	44,7	39,1	34,2
Вироби з чорних металів	22,4	20,0	24,3	24,0	25,3	26,0
Мідь і вироби з неї	4,0	3,8	3,2	3,0	2,4	2,4
Нікель і вироби з нього	2,0	4,5	4,2	4,7	5,3	5,4
Свинець і вироби з нього	0,7	1,3	1,1	0,7	0,3	0,3
Алюміній і вироби з нього	7,5	8,6	9,3	9,4	10,9	12,7
Цинк і вироби з нього	1,0	0,9	1,0	0,9	1,2	1,8
Олово і вироби з нього	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Інші недорогоцінні метали	1,8	2,2	2,1	2,0	3,0	3,2

Джерело: розраховано за [6]

ваній бойовиками території перебуває також ПАТ «Харцизький трубний завод», який забезпечує 15% виробництва труб в Україні.

Наслідком такої ситуації стало значне, майже критичне погіршення фінансового стану більшості підприємств галузі. Якщо у 2016 р. окремі підприємства, що входять до холдингу «Метінвест» (ПАТ Металургійний комбінат «Азовсталь», ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», ПАТ «Харцизький трубний завод», ПАТ Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь»), отримали прибуток, то вже у 2016 р. лише два з найбільших металовиробників – ПАТ «Запорізький металургійний комбінат Запоріжсталь» та ПАТ «АрселорМітгал Кривий Ріг» – залишилися прибутковими, тоді як переважна більшість підприємств даної галузі задекларували збитки. Перспективи розвитку імпортозаміщення у металургійній галузі у першу чергу залежать від повернення Україною контролю над окупованими територіями Донбасу, де розташовані основні металургійні потужності, адже без цих підприємств Україна ризикує досить стрімко втратити передові позиції на міжнародному ринку.

Більш того, відновлення повноцінної роботи існуючих металургійних підприємств повинно супроводжуватися зміщенням акцентів на виробництво продукції з більшою доданою вартістю, що насамперед дозволить скоротити імпорт в Україну металургійної продукції глибокого перероблення. Так, на світовому ринку попри багаторічний спад зберігається високий попит на металовироби, ринок яких зростає щорічно на 7% [9]. Недостатня номенклатура виробництва українськими металургійними компаніями продукції глибокого перероблення спричиняє залежність підприємств від її імпорту. В першу чергу це стосується сфери машинобудівних підприємств, які споживають близько чверті загального обсягу українського імпорту металургійної продукції. За підрахунками спеціалістів, саме через недосконалу номенклатуру продукції металургійні гіганти щорічно недоотримують близько 3 млрд дол. США [10].

Висновки та перспективи з даного дослідження. Згідно прогнозу експертів, протягом найближчих років на світових ринках зберігатиметься зовнішньоекономічна кон'юнктура, що більш за все не буде сприяти нарощуванню українського експорту металургійної продукції. За таких умов історія розвитку металургійної галузі України буде значною мірою пов'язана з розширенням внутрішнього ринку шляхом переорієнтації металургійних підприємств на задоволення внутрішніх потреб, а також, у першу чергу зниження залежності від змін кон'юнктури на світових ринках. Перспективи завершення антитерористичної операції на Сході України поставлять перед країною завдання щодо проведення відновлюваних робіт, які потребуватимуть значного обсягу металургійної продукції, що сприятиме збільшенню її виробництва, в першу чергу з орієнтацією на внутрішній ринок. На сьогодні майже 70% металургійного фонду України потребує значної модернізації – лише виробництво устаткування для оновлення технологічної бази вимагає близько 200 млн. т. українського прокату. У середньостроковій перспективі збільшення внутрішнього споживання металопродукції можливе також за рахунок заміни зношених нафтогазопроводів та трубопроводів у ЖКГ. За умови неухильного здійснення у майбутньому виваженої політики модернізації та реструктуризації української економіки активними споживачами української металопродукції можуть також стати авіабудівні підприємства, підприємства сільськогосподарського машинобудування та суднобудування [11, с. 53].

Виходячи з вищенаведеного, можемо підсумувати, що незважаючи на існування глобальних викликів (зміна кон'юнктури світового ринку, воєнні дії на Сході України, підписання Угоди про асоціацію з ЄС) і внутрішніх проблем (зношеність інфраструктури, висока енергоємність виробництва, обмеженість фінансових активів вітчизняних підприємств), які формують загрози для стабілізації і розвитку металургійної галузі України, за належної державної підтримки вона має перспективи розвитку і утримання своєї ніші на глобальному ринку.

Пріоритетами державної економічної політики щодо розвитку металургійної галузі та посилення її експортного потенціалу і зміцнення зовнішньоекономічної безпеки мають бути :

– стабілізація та поступове розширення ніш на міжнародному ринку традиційної й високотехнологічної номенклатури продукції, зокрема диверсифікація ринків збуту металопродукції з наданням пріоритетів по ставкам до країн Північної Африки та Близького Сходу, зміцнення зв'язків з країнами ЄС, США і країнами Латинської Америки [13];

– посилення ролі держави як системного координатора імпортозаміщення шляхом узгодження програм розвитку галузей – споживачів металопродукції з можливостями металургії для збалансування структури внутрішнього попиту і виробництва металопродукції;

– розроблення Програми модернізації інфраструктури реального сектору економіки, яка передбачатиме заходи щодо заміни і оновлення зношеного металофонду з критичним ступенем зношеності рухомого складу та шляхів сполучення «Укрзалізниці», тепломереж тощо з розміщенням замовлень на вітчизняних металургійних підприємствах;

– розроблення та затвердження «Державної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2025 р.», яка передбачатиме механізми створення імпортозамінних виробництв шляхом розвитку інноваційної інфраструктури та науково-технічного забезпечення галузі, комерціалізації наукових розробок, налагодження ефективної співпраці між державою, бізнесом та наукою у створенні повних технологічних циклів виробництва та залученні приватних інвестицій;

– організація системної співпраці з міжнародними інституціями, що займаються розвитком промисловості (наприклад, Комісія ЄС та утворена Україною спільно з нею Робоча група зі сталі), з метою впровадження у промисловому комплексі України європейських стандартів та систем контролю, нових технологічних регламентів, критеріїв оцінювання енергоефективності та енергозбереження тощо [15];

– забезпечення розслідування та припинення випадків неконкурентної поведінки компаній щодо зловживання монопольним становищем на ринку метало продукції та сировини у вигляді штучного завищення тарифів, недружніх поглинань тощо;

– прийняття пакету законів щодо стимулювання розвитку металургійної галузі (обмеження обсягів експорту металобрухту, скасування мита на його імпорт, запровадження механізму аукціонного продажу металобрухту);

– створення ефективного внутрішнього ринку переоблення та використання вторинної сировини (металолому, пластику, паперу, відходів харчової та деревообробної промисловості) з метою розбудови екологічної ресурсоефективної промисловості на засадах циркулярної економіки;

– проведення комплексного аналізу ефективності підвищення протягом останніх років тарифів на залізничні вантажні перевезення та прийняття на цій основі рішення щодо економічної доцільності їх підвищення у майбутньому або за провадження альтернативної практики прив'язування тарифів до галузевих індексів, розрахованих на основі цінових котирувань на сировинні товари на провідних світових біржах;

– удосконалення інфраструктури реалізації української металопродукції на внутрішньому ринку шляхом створення віртуальних торговельних майданчиків для промислових підприємств, запровадження системи моніторингу та прогнозування кон'юнктури внутрішнього ринку;

– ініціювання інвестиційних проектів з будівництва компактних виробництв, головною перевагою яких є гнучкість та виробництво продукції з високою доданою вартістю невеликими партіями (наприклад, виробництво спеціальних сталей і сплавів, титанових сплавів та прокату, алюмінієвої фольги, створення нових видів цирконієвої продукції підвищеного попиту, каліброваного прокату, гнутих профілів), що є економічно невигідним для великих металургійних підприємств.

Список літератури:

1. Точилін В.О. Вертикально-інтегровані структури гірничо-металургійного комплексу України: стан та напрями розвитку / В.О. Точилін, В.В. Венгер / Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. Вип. 3/1. – 64 с.
2. Волков В.П. Моделювання параметрів економічної безпеки металургійної галузі / В.П. Волков, Л.А. Горошкова // Экономика и менеджмент – 2016: перспективы интеграции и инновационного развития. – Том 2. – Металлургия в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://metallurg.in.ua/news/compaiiy.
3. Нова енергетична стратегія України до 2020 року: безпека, енергоефективність, конкуренція / Варіант для обговорень з громадськістю. – К.: Центр ім. О. Разумкова, 2015. – 83 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
5. Горошкова Л.А. Стан структури економічної безпеки металургійної галузі / Л.А. Горошкова // Економіка та управління національним господарством. – 2015. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 191-196.
6. Рейтинг Forbes: топ-10 украинских экспортеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: littp://forbcs.ua/busincss/1410419-rcjting-forbes-top-lO-ukrainskili-cksportcrov.
7. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua.
8. Алексей Смирнов. Вывозить лом из страны нельзя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.niinproni.coni.ua/articles/198358.htnil.
9. Пріоритети інвестиційного забезпечення структурних реформ у промисловості України / [Собкевич О.В., Шевченко А.В., Сухоруков А.І., Бєлашов Є.В.]. – К.: НІСД, 2014. – С. 26-27.
10. Китай не спешит сокращать мощности в металлургии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.miiiprom.com.ua/iiews/212463.html.
11. Мита стосуватимуться продукції Нікопольського, Запорізького та Стахановського заводів групи «Приват». – ЕЭК ввела пошлины на ввоз ферросплавов из Украины. – СМИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: littp://www.niinprom. com.ua/news/211823.html.
12. Донбас і Крим: ціна повернення: [моногр.] / За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2016. – С. 135.
13. Украинская металлургия: современные вызовы и перспективы развития : [моногр.] / [А.И. Амоша, В.И. Большаков, А.А. Минаев и др.]; НАН Украины. – Донецк, 2016. – 114 с.

Денисюк А.В., Зинченко О.А.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Аннотация
Проанализировано состояние и потенциал развития металлургической отрасли Украины на мировом рынке. Рассмотрены последствия заключения Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС для металлургической отрасли. Выявлено влияние внешнеэкономической конъюнктуры на развитие металлургии и её основные проблемы. Сделаны выводы относительно государственной экономической политики развития металлургической отрасли, усиления её экспортного потенциала и укрепления внешнеэкономической безопасности.
Ключевые слова: металлургическая отрасль Украины, мировой рынок, внешнеэкономическая безопасность, металлургическая продукция, государственная программа, реальный сектор экономики.

Denisyuk A.V., Zinchenko O.A.
Oles Honchar Dnipro National University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE IN THE WORLD MARKET

Summary
The state and development potential of the metallurgical industry of Ukraine in the world market are analyzed. The consequences of the conclusion of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for the metallurgical industry are considered. The influence of the external economic situation on the development of metallurgy and its main problems has been revealed. Conclusions have been made regarding the state economic policy of the development of the metallurgical industry, strengthening its export potential and strengthening foreign economic security.
Keywords: metallurgical industry of Ukraine, world market, foreign economic security, metallurgical products, state program, real economy.

УДК 339.564.2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ВИХОДУ ПІДПРИЄМСТВ АПК НА ЗОВНІШНІЙ РИНОК

Джур О.Є., Клепікова В.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Стаття присвячена дослідженню питань підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу України на основі реалізації заходів по реалізації агропромислової продукції національних виробників на зовнішньому ринку. Здійснений аналіз діяльності підприємств АПК України, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Проаналізований потенціал, можливості та обмеження українського агропідприємства при реалізації стратегії виходу на зовнішній ринок.
Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, зовнішній ринок сільськогосподарської продукції, сучасні умови господарювання, стратегії виходу на зовнішній ринок.

Постановка проблеми. Кожне активне підприємство з метою розвитку та стабільного функціонування починає розширювати кількість господарських зв'язків і має ціль виходу на зовнішні ринки. Вихід сільськогосподарських підприємств на зовнішні ринки все частіше набуває суттєвого значення через глобалізацію ринків, можливості отримання додаткових прибутків, подальшого розвитку та забезпечення конкурентоспроможності власного підприємства. В теперішній час головною особливістю українського ринку сільськогосподарської продукції є значне перевищення виробничих потужностей над фактичним рівнем виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню вивчення побудови стратегії виходу на зовнішні ринки в сучасному світі присвятили увагу багато науковців різних наукових шкіл, серед яких – Андрющенко А.М. [1], Безуглий М.Д. [6], Друкер П., Кириленко В.В., Мазур О.В. [11], Мельник Т.М. [4], Котлер Ф., Мінцберг Г., Михайлова Л.І. [12], Портер М., Присяжнюк М.В. [6], Рокоча В.В. [3], Соколовська В.В. [13], Циганкова Т.М. [8], Шкардун В.Д. [9] та інші. Не дивлячись на те, що побудові стратегії присвячено дуже багато праць, потреба в конкретних алгоритмах та адаптації до конкретних ситуацій в галузі та на підприємстві залишається.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Маючи багатий історичний, комерційний та виробничий досвід в сфері створення агропромислової продукції національні підприємства агропромислового комплексу (АПК) України не в повному обсязі використовують умови для вирощування, зберігання та переробки продукції, гальмується процес виходу підприємств даної сфери на зовнішній ринок. Потребують додаткового вивчення фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, що формують перспективи розвитку та конкурентоспроможності національних агропідприємств.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виділенні сучасних характеристик забезпечення ефективної діяльності та конкурентоспроможності підприємств АПК України, виявленні особливостей реалізації стратегії виходу на зовнішні ринки національних агропідприємств та формуванні заходів, що її забезпечують.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2008-2015 рр. в Україні реалізовувалася Державна цільова програма розвитку українського села, метою якої було забезпечення життєздатності сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. В теперішній час в Україні діє Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. Але незавершеність земельної реформи, не системні зміни у регулюванні аграрного сектору залишають тенденцію сировинного напрямку сільськогосподарського виробництва. Підприємницька діяльність побудована на основі швидкої окупності витрат зі спеціалізацією виробництва на високорентабельних експортоорієнтованих сільськогосподарських культурах зернової та олійної груп. Науковці та практики в сфері агробізнесу наголошують на необхідності зростання результативних показників за рахунок вироблення і реалізації продукції з більшою часткою доданої вартості, підвищенні ефективності використання задіяних ресурсів, впровадження дієвих механізмів підтримки аграрного бізнесу, дерегуляції та скасуванні бюрократичних обмежень.

Андрющенко А.М. у своїй праці [1] відзначає, що «значний потенціал аграрної науки використовується недостатньою мірою і поступово втрачається. Необхідно подолати автономізованість науки та аграрного бізнесу, що перешкоджає формуванню системи комерціалізації наукових розробок, урахуванню запитів аграрних підприємств під час обґрунтування пріоритетних напрямів продукування знань та інновацій у сфері сільського господарства».

На сьогоднішній день підприємства АПК в Україні починають виходити на новий рівень. Через всебічну глобалізацію агропідприємства починають конкурентну боротьбу за ринкову частку, за лояльних клієнтів та в будь-якому разі розвиток самого підприємства здійснюється за рахунок підвищення фінансового статусу підприємства. Так, адаптація вітчизняного законодавства до вимог ЄС в агросекторі допомогла українським підприємствам успішно проходити сертифікацію і постачати продукцію на ринки країн Євросоюзу. Це посилило конкурентні позиції вітчизняних аграріїв на зовнішніх ринках та забезпечує стимулювання підвищення якості продукції на наці-

ональному ринку. Отже, за результатами дев'яти місяців 2018 р. в Україні «спостерігаються позитивні тенденції розвитку АПК. Частка агросектору в зовнішній торгівлі досягає в цьому році 36,8%, а за оцінками Мінекономрозвитку прогнозна частка агровиробництва у структурі ВВП до кінця поточного року досягне 11%» [2].

Конкуренція спонукає продавців або виробників створювати товар та встановлювати ціни з побажанням безпосередньо своїх споживачів. Тобто, виробники намагаються максимізувати прибутки і при цьому задовольнити споживача. Отже, конкуренція розглядається як «боротьба між економічними суб'єктами діяльності, що мають певні переваги та обмеження» [3]. Вступ України в систему господарських відносин СОТ, загострення проблем із кризовими явищами в глобальному масштабі, посилення інвестиційної діяльності господарюючих систем спрямовують діяльність усіх господарюючих підприємств до жорсткої конкуренції, як за внутрішньому ринку, так і на зовнішньому. Для підприємств АПК, наприклад, в комбікормовій діяльності дуже важливо мати якісну продукцію для задоволення споживачів, які матимуть здорову худобу, що зможе виробляти якісні товари для споживання. Якщо підприємство має такі переваги, як «основи діяльності, то система знижок, зручні умови логістики та оплати, зроблять таке підприємство найрейтинговіше в своїй ніші на ринку» [3].

На сьогоднішній день, сучасний стан АПК на території України, за рахунок всебічної глобалізації, набуває великого значення для свого сегмента в розвитку економічного стану усієї країни. Через це, діяльність підприємств АПК України починає приваблювати власників капіталу, які мають перспективи для відновлення діяльності за рахунок реінвестування або поглинання фінансово не спроможних підприємств. Особливості діяльності АПК відображені в її структурі, що включає три сфери діяльності та представлені в табл. 1.

Головною діяльністю АПК є сільське господарство, одиниця валової продукції якого створює умови для виробництва більше десяти її одиниць в інших галузях економіки країни, забезпечує зайнятість сільського населення.

Аналіз рентабельності сільського виробництва свідчить про зниження рентабельності продукції рослинництва з 98,3% в 1990 р. до 29,2% в 2015 р. та продукції рослинництва з 22,2% в 1990 р. до 13,4% в 2015 р. (табл. 2).

Продукція сільського господарства і харчової промисловості в останні роки формує значну частину українського експорту (див. табл. 3).

У структурі сільського господарства домінують такі галузі: рослинництво і тваринництво. Частка рослинницьких галузей у вартості всієї продукції сільського становить 70%. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва представлена на рис. 1.

Розглянувши показники можна зробити висновок, що динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва була найактивнішою в 2013 р., але станом на 2017 р. знизилась майже в 1,5 рази, що є не дуже позитивним показником для ситуації в цілому в АПК і потребує системного управління та змін.

Таблиця 1

Структура АПК

Сфери діяльності	Сутність
Перша	– це діяльність, що надає змогу підприємствам створювати свою діяльність, тобто оснащує засобами виробництва і реалізує технічно-виробниче обслуговування господарства. До неї входять також тракторне і сільськогосподарське машинне будівництво, продовольче машинобудівництво, виробництво мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, мікробіологічна промисловість, ремонт сільськогосподарської техніки, капітальне будівництво в АПК.
Друга	– це власно сільське господарство, що має до 48% виробленої, тобто кінцевої продукції. Під виразом «кінцева продукція сільського виробництва» потрібно розуміти продукцію тваринництва або рослинництва, що надалі спрямована на переробку або споживання.
Третя	– це підприємства, що пропонують заготівлю, переробку та постачання до споживача. Тобто мова йдеться про харчосмакову, м'ясну і молочну, рибну, мукомольно-крупову, комбікормову промисловість.

Таблиця 2

Результативні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства

Найменування показника	Роки						
	1990	**2000**	**2010**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Рівень рентабельності, %	42,6	21,4	27,4	26,3	45,9	50,1	51,3
- рослинництво	98,3	27,0	31,5	29,2	50,9	51,2	52,7
- тваринництво	22,2	7,9	17,7	13,4	22,6	23,0	23,5

Джерело: складено автором на основі [5]

Таблиця 3

Експорт сільського господарства і харчової промисловості

Експортовано продукції	Рік	Кількість, млрд. дол.	Кількість, % вартості експорту України
сільського господарства і харчової промисловості	2015	17	27,1%
сільського господарства і харчової промисловості	2016	16,7	30,9%
сільського господарства і харчової промисловості	2017	15,2	28,6%

Джерело: складено автором на основі [5]

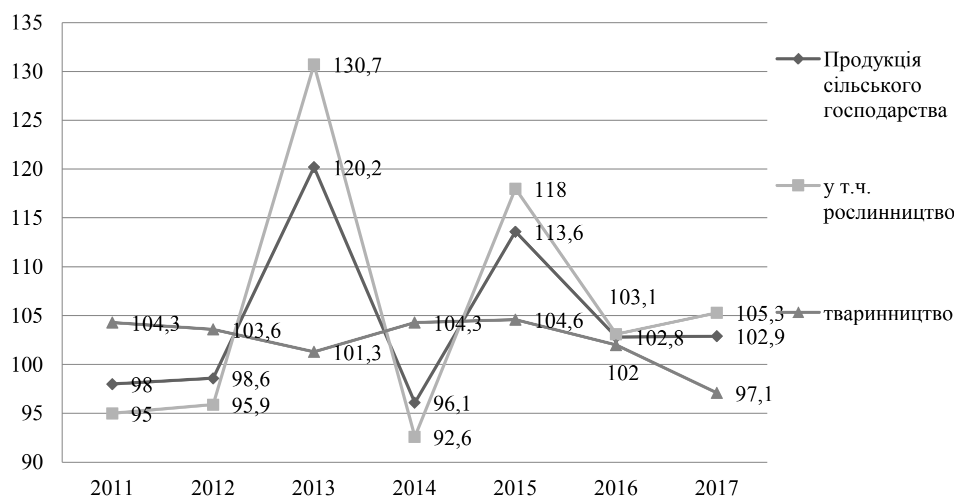

Рис. 1. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва, % [5]

Розглядаючи зовнішню діяльність підприємств АПК, можна сказати, що через виходи на ринок нових підприємств з більш конкурентоспроможними цінами та умовами, ситуація набирає гострий характер. Україна на сьогоднішній день має великий експортний потенціал і нажаль не може його реалізувати [7].

Раніше українські підприємства АПК зовнішньоекономічні зв'язки здійснювали лише на державному рівні, тобто вони не мали змогу виходити на зовнішні ринки самостійно. Маючі усі можливості, така система не дає можливість реально працювати в умовах сильної конкуренції. Тобто, необхідний механізм адаптації, який би створював гнучку діяльність суб'єктів господарської діяльності.

Дані, представлені в табл. 2 і табл. 3 яскраво свідчать, що агропромисловий комплекс України виступає найголовнішою галуззю економіки країни. Він має широкий вплив на діяльність усього населення, тобто він надає робочі місця, надає необхідну техніку та постачає населення продукти харчування безпосередньо [8]. Розробка зовнішньоекономічної стратегії для підприємств агропромислового комплексу ускладняється необхідністю врахування особливостей формування кон'юнктури світових ринків, що значною мірою залежить від впливу природних чинників – сезонності, кліматичних умов, ймовірності стихійного лиха, а також змін у структурі попиту, пов'язаних з альтернативним використанням сільськогосподарської продукції, а саме злакових, цукру, насіння масляних культур та рослинних олій, для задоволення потреб швидкозростаючої індустрії біопалива [9].

Котлер Ф. вважає, що основою для інформаційного середовища виходу на зовнішні ринки є маркетинг і визначає маркетингове середовище як сукупність факторів, що впливають на спроможність підприємства розвивати й підтримувати взаємовідносини з цільовим ринком [10]. Економічне середовище утворюють ті фактори, які впливають на купівельну спроможність населення, рівень його доходів і витрат. На разі, для того, щоб встановити єдину стратегію для підприємства, що прагне вийти на міжнародну арену, потрібно розуміти його реальні можливості. Тобто потрібно провести аналіз, надалі створити конкурентоспроможну стратегію управління підприємством. Процес реалізації стратегії представлений в табл. 4.

Якщо компанія вирішила вийти на зовнішній ринок, їй необхідно визначитися зі стратегією виходу. Виділяють чотири загальних варіанти: експортування (пряме та непряме експортування), ліцензування, створення спільного підприємства і пряме інвестування. Головний ризик – надійність партнерів та формування свого кола клієнтів. Вибір партнерів в близькому зарубіжжі призведе до невеликих транспортних витрат, що також важливо при виборі стратегії. Окупність проекту виходу на зовнішній ринок може гарантувати стабільність економічної та політичної ситуації в країнах-партнерах та ритмічне постачання продукції партнерам [12].

Соколовська В.В. при формуванні стратегії виходу конкретного агропідприємства на зовнішні ринки пропонує в своєму дослідженні здійснювати наступні кроки: 1) визначитись з лідером щодо продукції, з якою будуть виходити на зовнішній ринок; 2) вибрати стратегію послідовного експорту («гонка за лідером»); 3) зібрати інформацію щодо виходу на зовнішні ринки лідерів-виробників. На основі зібраної інформації сформувати портфель стратегій для подальшого впровадження [13].

Таблиця 4

Процес реалізації стратегії

№	Етапи	Сутність
1	процес стратегічного планування	– включає розробку набору стратегій (від базової стратегії підприємства до функціональних стратегій та окремих проектів)
2	процес стратегічного управління	– включає реалізацію певної стратегії в часі, переформування стратегії в світі нових обставин. Для підприємств – новачків на зовнішньому ринку використовують стратегію непрямого експорту, яка згодом може бути сформована як прямий експорт.

Джерело: складено автором на основі [11]

Таблиця 5

Деякі показники конкурентоспроможності компанії ТОВ «Сомо»

Нормативні та фактичні значення показників ліквідності				
Назва показника	**Нормативне значення показника**	**Фактичне значення показника**		
		2015	**2016**	**2017**
Коефіцієнт покриття	1,5–2,5	0,49	0,52	0,56
Коефіцієнт ліквідності	0,7–0,8	0,26	0,29	0,17
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	більше за 0,2	0,005	0,006	0,006
Нормативні та фактичні значення показників фінансової стійкості підприємства				
Назва показника	**Нормативне значення показника**	**Фактичне значення показника**		
		2015	**2016**	**2017**
Коефіцієнт автономії	більше за 0,5	0,45	0,47	0,44
Коефіцієнт співвідношення позичкових і власних коштів	не більш ніж 1	0,73	0,76	0,84
Відношення суми боргу до сукупної вартості активів	не більш ніж 0,5	0,48	0,52	0,55
Фактичні значення показників рентабельності за 2015- 2017 рр.				
Назва показника		**Фактичне значення показника, %**		
		2015	**2016**	**2017**
Рентабельність продажів		4,1	3,9	3,8
Рентабельність власного капіталу		3,6	3,6	3,4
Рентабельність активів		1,6	1,7	1,5
Рентабельність виробничого капіталу		1,6	1,7	1,5
Рентабельність продукції		9,1	8,4	7

При дослідженні авторами ТОВ «Компанія Сомо», що спеціалізується на вирощувані, постачанні та переробці рослинної продукції та виробництві комбікормів були виділені наступні перешкоди для політики інтенсивної форми збуту 1) неспроможність деяких торговельних агентів забезпечити належні умови зберігання великих об'ємів продукції; 2) псування продукції, через порушення умов зберігання та можливість погіршення відносин із споживачем; 3) небажання споживача придбати неякісний товар; 4) зменшення замовлень від посередників. Це обумовили відхід Товариства від інтенсивної форми збуту, до більш вибіркового, застосовуючи заходи, які б могли в певному розумінні гарантувати Товариству стабільність та надійність.

Проведена оцінка конкурентоспроможності компанії ТОВ «Сомо» за такими показниками: ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності (див. табл. 5.)

Аналіз табл. 5 свідчить, що Товариство мало проблему з нестачею коштів в оборотних активах для виконання своїх поточних зобов'язань. Оцінка коефіцієнта ліквідності має не дуже оптимістичні значення. В окремих випадках рівень показника коефіцієнта абсолютної ліквідності може наближатися до 0, а саме тоді, коли компанія здійснює зважене фінансове планування та має можливості для отримання додаткових обсягів короткострокових кредитних ресурсів. Останнє і притаманне Товариству. Впродовж 2016-2017 рр. значення коефіцієнтів ліквідності були досить низькими, що безпосередньо можна віднести до негативного впливу ситуації загальної фінансової нестабільності в країні. Коефіцієнт автономії компанії свідчить про збільшення залежності Товариства від позичкових коштів. Коефіцієнт структури капіталу компанії показує, що ситуація на Товаристві не є критичною, але є досить ризиковою. Низькі значення показників рентабельності частково обумовлені витратами на будівництво нового складу для зберігання готової продукції та на інші види будівництва.

Взаємопов'язане врахування факторів зовнішньої та внутрішньої середи, дозволяє більш ефективно вирішувати питання, що виникають та представлено в табл. 6.

Таблиця 6

Матриця SWOT-аналізу ТОВ « Компанія Сомо»

СИЛЬНІ СТОРОНИ	МОЖЛИВОСТІ
Наявність власної посівної площі Можливість самостійного вибору виробництва продукції Наявність матеріальної бази Широкий асортимент продукції, що виготовляється Великий досвід роботи з роздрібними мережами Наявність постійних клієнтів Конкурентна ціна	Відносно постійний попит на продукцію Високі перешкоди входження на ринок для нових виробників Проведення модернізації технологічного обладнання Укладання довгострокових договорів
СЛАБКІ СТОРОНИ	**ЗАГРОЗИ**
Застаріле устаткування Плинність кадрів Відсутність системної рекламної кампанії Несистематичне дослідження ринку	Залежність від зміни законодавчої бази, збільшення податків Підприємства-конкуренти Нестабільна політико-економічна ситуація в країні Фінансова нестабільність на внутрішньому ринку

Аналіз табл. 6 виявив, що основними напрямами забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції мають стати наступні: удосконалення системи техніко-технологічного забезпечення виробництва; застосування нових ресурсозберігаючих технологій; своєчасне проведення агротехнічних заходів; здійснення контролю за якістю на всіх етапах виробництва і збуту продукції; раціональна внутрішньогосподарська спеціалізація і концентрація; підвищення продуктивності праці; розвиток великих товарних сільськогосподарських підприємств; впровадження нової держаної політики в галузі АПК. Отже, стратегія виходу на зовнішні ринки агропідприємства України повинна враховувати заходи, що формують початковий попит на продукцію, збільшувати обсяг продаж за рахунок удосконалення технології виробництва (процесних інновацій) та розробки нових видів продукції (продуктових інновацій).

Висновки із даного дослідження. Сучасні тенденції розвитку АПК дають змогу стверджувати про низку проблем, як низька продуктивність праці, висока енергоємність, переважання сировинного експорту, технологічна відсталість, невисока інноваційність, неефективна державна політика. Серед основних елементів, які обумовлюють конкурентоспроможність аграрної продукції, можна виділити наступні фактори: якість, витрати виробництва і ціна реалізації. У свою чергу вони залежать від впливу ряду інших факторів, які формують якісні переваги продукції і індивідуальний рівень витрат товаровиробника. Таким чином, забезпечення конкурентоспроможності та підвищення її рівня є багатофакторним явищем. Для вибору стратегії виходу на зовнішній ринок потрібно сформувати спочатку стратегію планування, потім стратегію управління, що надасть змогу вибрати правильну стратегію виходу.

Список літератури:

1. Андрющенко А.М. Наукове забезпечення розвитку аграрного виробництва [Електронний ресурс] / А.М. Андрющенко. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/15-2017/10.pdf.
2. Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України. В Україні зберігаються позитивні тенденції розвитку АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naas.gov.ua/newsukraine/?ELEMENT_ID=4551.
3. Рокоча В.В. Міжнародна торгівля: теорія та політика: навч. посіб. / В.В. Рокоча. – К.: Таксон, 2009. – 136 с.
4. Мельник Т.М. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції: монографія. – К.: КНТЕУ, 2007. – 395 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
6. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України / Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. – К.: Аграр. наука, 2012. – 48 с.
7. Кваша С.М. Трансформаційні перетворення в зовнішньоекономічній діяльності АПК / С.М. Кваша // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 8. – С. 71.
8. Циганкова Т.М. Міжнародний маркетинг: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Циганкова Т.М. – К.: КНЕУ, 2005. – 236 с.
9. Шкардун В.Д. Маркетинговые основы стратегического планирования. Теория, методология, практика / Шкардун В.Д. – Издательство: Дело, 2008. – 384 с.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер [и др.]; [пер. с англ. А.В. Назаренко, А.Н. Свирид]. – 5-е европ. изд. – М.: Вильямс, 2012. – 751 с.
11. Мазур О.В. Маркетингова стратегія як засіб виходу підприємства АПК на зовнішній ринок [Електронний ресурс] / О.В. Мазур. – Режим доступу: http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/842.pdf.
12. Михайлова Л.І. Міжнародний менеджмент: навч. посіб. / Л.І. Михайлова, О.Ю. Юрченко, Ю.І. Данько, А.М. Михайлов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 200 с.
13. Соколовська В.В. Концепція створення стратегії виходу підприємства на зовнішні ринки [Електронний ресурс] / В.В. Соколовська. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=341.

Джур О.Е., Клепикова В.В.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ВЫХОДА ПРЕДПРИЯТИЙ АПК НА ВНЕШНИЙ РЫНОК

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопросов повышения конкурентоспособности предприятий агропромышленного комплекса Украины на основе реализации мероприятий по реализации агропромышленной продукции национальных производителей на внешнем рынке. Проведенный анализ деятельности предприятий АПК Украины, как на внутреннем, так и на внешнем рынке. Проанализирован потенциал, возможности и ограничения украинского агропредприятия при реализации стратегии выхода на внешний рынок.
Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, внешний рынок сельскохозяйственной продукции, современные условия хозяйствования, стратегии выхода на внешний рынок.

Dzhur O.Y., Klepikova V.V.
Oles Honchar Dnipro National University

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY ENTERING TO THE EXTERNAL MARKET OF THE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The article is devoted to the research of issues of increasing the competitiveness of enterprises of agroindustrial complex of Ukraine on the basis of realization of measures on realization of agro-industrial products of national producers in the foreign market. The analysis of the enterprises of agroindustrial complex of Ukraine, both on the domestic and foreign markets, was carried out. The potential, possibilities and limitations of Ukrainian agro enterprises in the implementation of the strategy of entering the external market are analyzed.
Keywords: competitiveness, competitive advantages, external market of agricultural products, modern conditions of economic activity, strategy of entering the external market.

УДК 336.717.11(477)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РАХУНКІВ ЕСКРОУ В УКРАЇНІ

Дудлів Н.О., Махиня І.М.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено сутність рахунків ескроу, їх запровадження, специфіку та проблеми використання. Визначено особливості операцій на ескроу-рахунках. Перераховано права та обов'язки сторін договору умовного зберігання (ескроу). Порівняно застосування ескроу-рахунку в Україні та закордоном. Виокремлено переваги та недоліки ескроу-рахунків. Запропоновано способи вирішення проблем.
Ключові слова: рахунок умовного зберігання (ескроу-рахунок), власник рахунку, ескроу-агент, бенефіціар, банк, грошові кошти, депонована сума.

Постановка проблеми дослідження. Одним із важливих секторів економіки України є банківський сектор. Стабільність та інноваційні розробки у банківському секторі безпосередньо впливають на розвиток економічних процесів нашої держави.

Банківський сектор України розвивається та застосовує досвід банків зарубіжних країн. Одним із запроваджень в банківський сектор стало застосування ескроу-рахунків влітку 2017 року. В грудні 2017 року Національний банк України прийняв підзаконні акти, які закріпили безпосередній механізм реалізації ескроу-рахунків. Важливо розуміти сутність цих рахунків; досвід їхнього використання в інших країнах; суб'єктів, які можуть виконувати роль ескроу-агента; функції, які вони виконують, та яку користь приносять ці рахунки. Також важливо аналізувати зміст договору умовного депонування (ескроу), права власника рахунку (депонента), ескроу-агента та бенефіціара.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців дослідженням специфіки функціонування ескроу-рахунків займалися А.О. Згама, С.В. Науменкова, С. Міщенко, Є. Тіщенко. Серед зарубіжних вчених дану тему досліджували Е.С. Мільс та П.Е. Онейл.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Треба відмітити, що недавно юридично визначено норми використання ескроу-рахунків, також дані рахунки в Україні непоширено використовувались раніше 2017 року. Це зумовлює причину невеликої кількості досліджень даної теми. Також варто зупинитися на таких невирішених проблемах: чи кошти на рахунках ескроу можна арештовувати; чи банк отримає винагороду за проведення операцій і на які рахунки ця винагорода буде зарахована; якою є користь від ескроу рахунків у бізнес діяльності України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності еск-роу-рахунків, проблем, які виникають під час їхнього застосування; визначення прав та обов'язків сторін договору ескроу, функцій ескроу-агентів; аналізування користі від застосування ескроу рахунків.

Виклад основного матеріалу. Спершу варто зрозуміти сутність терміну «ескроу». Термін «ескроу» походить від англійського слова «escrow» «гроші, майно або документ, що знаходяться на збереженні в третьої особи до виконання певної умови»; за іншою версією, це термін старофранцузького походження («escroue» як «сувій, перелік, список») [6].

Ескроу є контрактною угодою, згідно якої третя сторона отримує та видає грошові кошти або документи для основних учасників трансакції. Виплата залежить від умов, погоджених сторонами, що здійснюють операції. Ескроу відомий у Сполучених Штатах в контексті нерухомості (зокрема, в іпотечних кредитах). У Великій Британії ескроу-рахунки часто використовують під час операцій з приватною власністю.

Надалі варто розглянути тлумачення ескроу-рахунку. Постановою Національного банку України від 18.12.2017 «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» (далі – Постанова № 133) було визначено сутність ескроу. Рахунок умовного зберігання (ескроу) відкривається банком клієнтам для здійснення операцій, передбачених законодавством України та договором рахунку умовного зберігання (ескроу). Використання даного рахунку для проведення валютних операцій здійснюється з дотриманням норм валютного законодавства України.

За рахунком умовного зберігання виконуються виключно операції:

1) із зарахування банком отриманих від власника рахунку та (або) від третіх осіб коштів, які за настання підстав, визначених договором рахунку умовного зберігання, перераховуються бенефіціару(ам) чи видаються готівкою бенефіціару(ам) у випадках, передбачених законодавством України, або повертаються власнику рахунку відповідно до умов договору ескроу;

2) пов'язані зі зверненням стягнення на майнові права на кошти, що зберігаються на рахунку умовного зберігання, або на права вимоги власника рахунку чи бенефіціара(ів) до банку на підставі договору рахунку умовного зберігання (у випадках, установлених статтею 1076-6 Цивільного кодексу України);

3) зі сплати винагороди банку за послуги, пов'язані з обслуговуванням рахунку умовного зберігання (ескроу) та здійсненням операцій за ним, якщо це передбачено даним договором [3].

Цікаво те, що представники НБУ роз'яснили дане положення постанови та зазначили, що ескроу-рахунки в Україні лише можуть використовуватись у процедурі примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів особою, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій (так званий «squeeze out»).

Зрозуміло, що таке тлумачення є вузьким та не відповідає вимогам чинного законодавства, банки продовжують надавати послуги з відкриття таких рахунків не лише в межах згадуваної процедури «squeeze out» та готові відстоювати свою позицію, за необхідності, в суді [7].

Варто зазначити, що положення, які регулюють статус рахунку умовного зберігання, є спрощеною версією тієї угоди, яка набула поширення в іноземних юрисдикціях. Світовий досвід доводить, що рахунки ескроу знайшли своє місце у процесі здійснення розрахунків та укладення угод, пов'язаних з купівлею-продажем нерухомості, корпоративних прав, сплатою страхових внесків і податків з нерухомості [8].

В даному випадку, на нашу думку, набагато ефективніше використовувати ескроу-рахунки не лише для процедури примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів, а й для розрахунків у вищезгаданих операціях.

Для здійснення операцій на ескроу-рахунках створюється договір рахунка умовного зберігання. Даний договір є взаємним, оскільки кожна із сторін має як права, так і обов'язки передбачені самим договором.

Серед прав сторін ми пропонуємо виділити такі:

а) власник рахунку (депонент) має право вимагати від ескроу-агента (банку) надання інформації чи документів; за умови внесення грошових коштів на рахунок ескроу та повернення банком грошових коштів, у випадках, передбачених договором, використовувати визначені способи здійснення грошових операцій;

б) ескроу-агент (банк) має право використовувати грошові кошти на рахунку ескроу й отримувати винагороду за послуги, пов'язані з об-слуговування рахунку та здійсненням операцій за ним, якщо інше не передбачено договором ескроу; має право відмовити депоненту або бенефіціару в проведенні банківських операцій, що суперечать чинному законодвству й умовам договору ескроу; відмовити у видачі депонованої суми бенефіціару, якщо документи, надані ним, не відповідають умовам договору ескроу за зовнішніми ознаками чи іншим вимогам, установленим цим договором.

в) бенефіціар може отримувати від ескроу-агента відомості або документи, що відображають операції за договором ескроу; отримати грошові кошти за підстав, передбачених цим договором; під час отримування грошових коштів із рахунку ескроу використовувати визначені способи здійснення банківських операцій.

Сторони наділені такими обов'язками:

а) власник рахунку (депонент) зобов'язаний передати грошові кошти ескроу-агенту;

б) ескроу-агент (банк) зобов'язаний забезпечити збереженість цих грошових коштів і передати їх бенефіціару чи депоненту відповідно до умов договору;

в) бенефіціар зобов'язаний здійнити певні дії й надати ескроу-агенту певні документи, у результаті чого отримати від останнього грошові кошти [6].

Також, крім безпосередньо обслуговування ескроу-рахунків, відповідно до Постанови № 133 до функцій ескроу-агентів належать:

– укладання договорів із заявником вимоги;

– зарахування коштів на рахунок ескроу, відкритий заявником вимоги, і перерахування їх на рахунок бенефіціара або виплата бенефіціару відповідних коштів готівкою;

– встановлення особи бенефіціара і перевірка наявності у нього права на отримання коштів [5].

Хочемо відмітити, що в Україні ескроу-агентом може виступати тільки банк, на відміну від зарубіжних країн, де дану роль можуть виконувати нотаріус, адвокат чи юридична фірма.

Слід згадати те, яким чином банк отримуватиме винагороду за свої послуги з ескроу-рахунком. Відповідно до ст. 65-2 Закону України "Про акціонерні товариства" банк не має права здійснювати будь-які утримання з коштів, що виплачуються акціонерам.

Цю проблему можна вирішити шляхом закріплення відповідної умови у договорі ескроу, що, в свою чергу, відповідатиме положенням ст. 1076-5 ЦК України [1] та п.п. 10 п. 23 постанови НБУ № 492 [4].

Слід звернути увагу, що особливістю такого рахунку є те, що законодавством не допускається звернення стягнення та (або) накладення арешту на грошові кошти, які знаходяться на рахунку умовного зберігання, за зобов'язаннями банку, власника рахунку або бенефіціара (в тому числі у разі їх ліквідації). При цьому допускається звернення стягнення та (або) накладення арешту на право вимоги власника рахунка або бенефіціара до банку на підставі договору рахунка умовного зберігання, в тому числі на право вимоги виплати грошових коштів (або їх частини), що знаходяться на рахунку ескроу, за настання підстав, встановлених договором рахунка умовного зберігання. Постає тоді питання про те, чи не буде використано це положення для зловживання з боку недобросовісних осіб з метою здійснення необмеженої за часом «заморозки» коштів на таких рахунках [8].

З досвіду США та Європи можна переконатись, що використання еск-роу-рахунків мінімізує ризики та збитки у разі порушення або не виконання зобов'язань контрагентом у певних сферах: придбання та продаж нерухомості, в тому числі земельних ділянок, захист прав інтелектуальної власності, франчайзинг, відшкодування збитків, злиття, поглинання, будівництво, судові провадження, ліцензування програмного забезпечення, захист навколишнього середовища, прийняття на зберігання.

З точки зору проектного фінансування, запровадження практики ескроу-рахунків може сприяти посиленню механізмів управління ризиками за кожним проектом з урахуванням надходження коштів від операційного потоку упродовж усього життєвого циклу проекту та посиленню платіжної дисципліни [9, с. 164].

Висновки та пропозиції. Дослідивши проблематику застосування еск-роу-рахунків в Україні, можна виокремити їхні переваги та недоліки.

Переваги:

1) чітко визначаються операції, які можна здійснювати з використанням даних рахунків;

2) існує можливість визначити права та обов'язки сторін договору ескроу;

3) можливість мінімізувати ризики та збитки від несплати контрагента;

4) можливість інвесторам-нерезидентам відкривати ескроу-рахунки для перерахування коштів бенефіціарам;

5) можливість використовувати іноземну валюту в операціях на ескроу-рахунках.

Недоліки:

1) в законодавстві не повністю враховано потрібні аспекти застосування ескроу-рахунків, існують невідповідності у тому, як накладатиметься арешт на дані рахунки;

2) поки що лише банки можуть бути ескроу-агентами;

3) лише грошові кошти можуть передаватися на зберігання ескроу-агенту;

4) немає чіткого визначення, хто і яким чином має сплачувати податки при операціях з ескроу.

Варто внести корективи у законодавство шляхом роз'яснення сфер застосування рахунків ескроу, дати можливість бути ескроу-агентами нотаріусам та юридичним фірмам (та водночас передбачити в законодавстві їхні специфічні аспекти функціонування).

Отже, запровадження та використання рахунків ескроу є важливим кроком до покращення роботи українського банківського сектору, запровадження в діяльність банків світових стандартів. Необхідно застосовувати дані стандарти, одночасно адаптуючи їх до специфіки банківського сектору України.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: закон України від 19 червня 2003 р. № 980-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 квітня 2010 р. № № 2154-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17.
3. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 18 грудня 2017 р. № 133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0133500-17.
4. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03.
5. Бредуляк К. Рахунок ескроу та нові можливості для бізнесу // Юрист і закон. – 2018. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://evris.law/uk/stattja-rahunok-eskrou-ta-novi-mozhlivosti-dlja-biznesu/.
6. Згама А.О. Правова природа договору умовного депонування (ескроу) // Юридичний науковий електронний журнал. – 2018. – № 1. – С. 36-39.
7. Зозуля Н. Правове регулювання ескроу рахунків в Україні: прогалини законодавства і проблеми застосування // Українське право. – 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/pravove-regulyuvannya-eskrou-rakhunkiv-v-ukrayini-progalyny-zakonodavstva-i-problemy-zastosuvannya/.
8. Ліхачов М., Пиголь О. Ескроу рахунки: міжнародна практика та її імплементація НБУ // Юридична газета online. – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/eskrou-rahunki-mizhnarodna-praktika-ta-yiyi-implementaciya-nbu.html.
9. Тіщенко Є. Використання фінансових інструментів для управління ризиками проектного фінансування в Україні // Науковий вісник ОНЕУ. – 2018. С. 156-169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2018/254/pdf/156-169.pdf.

Дудлив Н.А., Махиня И.Н.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ВВЕДЕНИЕ, ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ СЧЕТОВ ЭСКРОУ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследована сущность счетов эскроу, их введения, специфику и проблемы использования. Определены особенности операций на эскроу-счетах. Перечислено права и обязанности сторон договора условного хранения (эскроу). Сравнено применения эскроу-счета в Украине и за рубежом. Выделены преимущества и недостатки эскроу-счетов. Предложены способы решения проблем.
Ключевые слова: счет условного хранения (эскроу-счет), владелец счета, эскроу-агент, бенефициар, банк, денежные средства, депонированная сумма.

Dudliv N.O., Makhynia I.M.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

IMPLEMENTATION, USAGE AND PROBLEM ASPECTS OF ESCROW ACCOUNTS IN UKRAINE

Summary
The essence of escrow accounts, their implementation, specifics and problems of usage are investigated in the article. The features of operations on escrow-accounts are determined. Listed rights and obligations of the parties to the contract of conditional storage (escrow). The usage of escrow-account in Ukraine and abroad has been compared. The advantages and disadvantages of escrow accounts are highlighted. The ways of solving problems are offered.
Keywords: account of conditional storage (escrow-account), account holder, escrow agent, beneficiary, bank, cash, deposited amount.

УДК 338.48

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Дулин І.С., Макар О.П., Мельник О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається вплив глобалізаційних процесів на розвиток міжнародного туризму. Виділено наслідки глобалізації у міжнародному туризмі. Досліджено співвідношення туристичних прибуттів та надходжень від них за субрегіонами, наведено прогнозні параметри розвитку даної галузі економіки у світовому масштабі. Проаналізовано зміни в обсягах і структурі міжнародних туристичних потоків. Набуло подальшого розвитку дослідження основних тенденцій, проблем та перспектив розвитку міжнародного туризму.
Ключові слова: міжнародна економіка, міжнародний туризм, глобалізація, ринок туристичних послуг, функції туризму, індустрія туризму, туристичні потоки, фактори розвитку міжнародного туризму.

Постановка проблеми. Міжнародна торгівля послугами набуває все більшого значення і є предметом уваги з боку провідних спеціалістів світу. Міжнародний туризм розвивається в супереч таким негативним факторам, як політична так економічна нестабільність у багатьох частинах світу, коливання та нестабільність валютних курсів, нестабільні курси на нафту тощо. Глобалізація, як сукупність процесів націлених на світову уніфікацію та інтеграцію, торкається усіх сфер людської діяльності. Враховуючи таку широку сферу впливу, стає зрозуміло, що вона безпосередньо впливає і на чинники, що визначають тенденції розвитку міжнародного туризму. Таким чином, аналізуючи наслідки впливу глобалізаційних процесів на розвиток світової спільноти, ми можемо дослідити силу та тенденції її впливу на міжнародний туризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з даної проблеми знайшли відображення у наукових працях Вороніна А.Б., Грико Є.В., Зайцева В.М., Корнієнко О.М., Кучеренко К.В., Миронов Ю.Б., Мицак Х.О., Радченко Л.П., Скрипка І.В., Бондаренко М., Дядечко Л., Олійник Я., Кифяка В. та ін. Незважаючи на дані дослідження проблем глобалізації, поглибленого вивчення вимагають процеси впливу глобалізаційних процесів на розвиток міжнародного туризму.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз ринку міжнародного туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів, визначення шляхів інтеграції України у ринок світового туризму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні туризм визначають як феномен 21 ст., що став невід'ємною складовою життя більшості людей світу і одним з провідних напрямів соціально-економічної діяльності. Про глобальність туризму та пріоритетність у світовій економіці свідчать як динаміка світових туристичних потоків (4-5% зростання на рік) протягом останніх років, так і доходи від туризму, що складають 6,5% світового експорту і 18% міжнародної торгівлі послугами. Сучасний міжнародний туризм є одним із найважливіших чинників економічного та соціального розвитку суспільства. Розвитку туризму, у світі сприяли політичні, економічні, технічні, культурологічні та соціальні фактори. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою та зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян. Визначається як важливий напрямок міжнародного співробітництва в конкретній діяльності на основі поваги національної культури та історії. Міжнародним туризмом називають сферу розвитку взаєморозуміння між народами та ознайомлення з досягненнями інших країн в різних сферах.

У світі міжнародний туризм розвивається досить нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн та регіонів. Найбільшого розвитку міжнародний туризм набув у західноєвропейських країнах. Частка цього регіону складає більш як 70% світового туристичного ринку і близько 60% валютних надходжень.

За словами А. Александрової, міжнародний туризм як галузь світової економіки має високий рівень сприйняття глобалізації, саме у цій сфері доцільно обгрунтовувати можливості та напрями переходу до моделі сталого розвитку економіки. Таким чином, глобалізація та її наслідки на світовому ринку туристичних послуг мають сприяти створенню конкурентноспроможного національного туристичного продукту на міжнародних ринках.

Зайцева В. підкреслює, що глобалізація та регіоналізація – складові частини єдиного процесу розвитку міжнародного туризму, що робить його унікальним економічним інструментом, здатним формувати виробничі системи інтернаціонального характеру і зберігати локальну значущість.

Наслідками процесів глобалізації у сфері міжнародного туризму є екологічні, економічні, культурні та соціальні (рис. 1).

Позитивний вплив глобалізації проявляється у економічній інтеграції, як наслідок, створення транснаціональних компаній (ТНК), наприклад, готельні ланцюги: Wyndham Worldwide (США і Канада), Choice Hotels та Marriott International (США), InterContinental Hotels Group (Великобританія), Hilton Worldwide (США), AccorHotels (Франція), Best Western Hotels (Великобританія), Jin Jiang International та Home Inns (Китай), Carlson Rezidor Hotel Group (Бельгія), Robinson Club GmbH (Німеччина), Grupo Sol Melia (Іспанія) тощо [1; 4; 6]. Прикладом ТНК є найбільші світові туроператори такі як: Touristik Union International – TUI (Німеччина), Adventures by Disney (США), Emirates Holidays (Об'єднані Арабські Емірати), Thomas Cook Tours (Великобританія) та ін. У сфері перевезень теж створюються світові альянси, причому

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

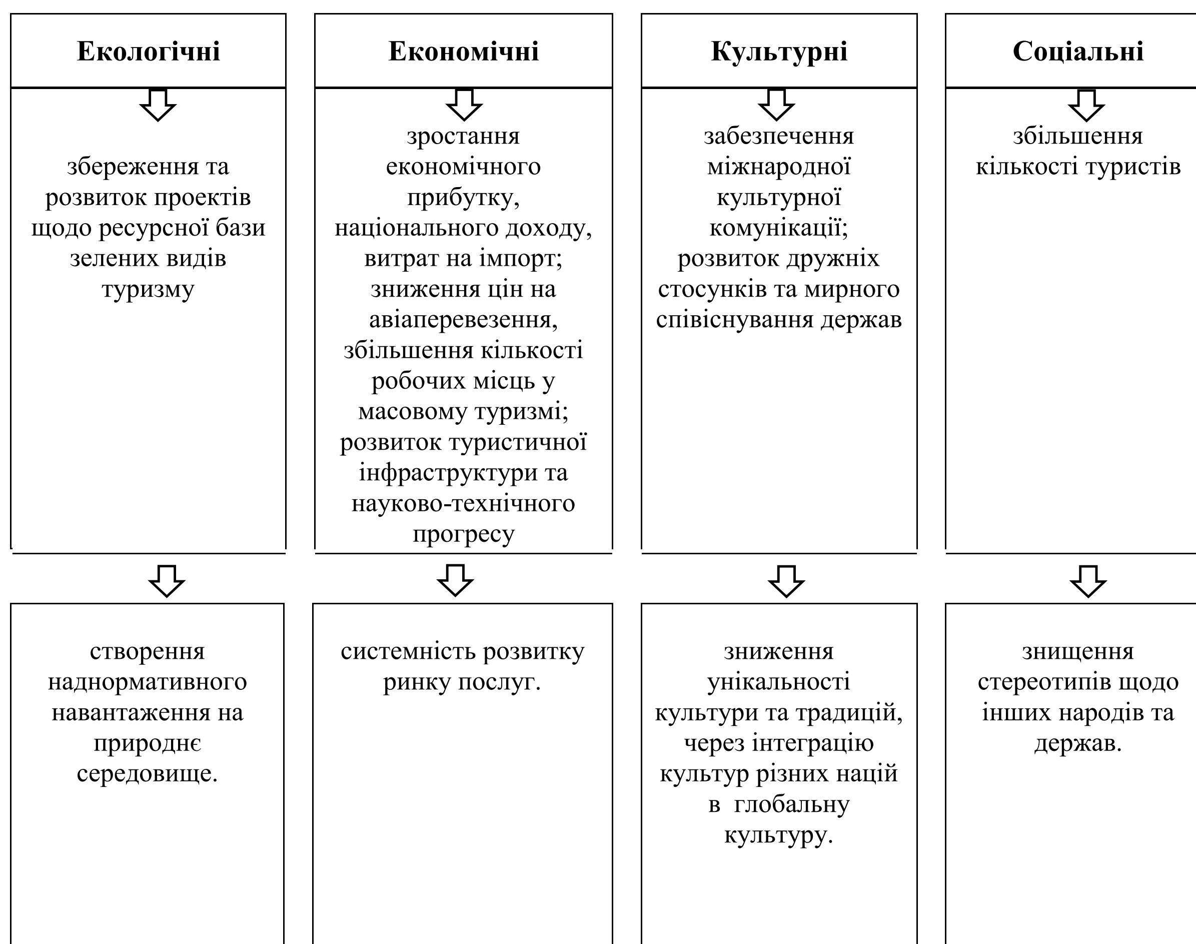

Рис. 1. Наслідки глобалізації у міжнародному туризмі

Джерело: укладено авторами на основі [1; 2; 3]

одна і та ж компанія може належати до кількох із них, їх прикладом у сфері повітряних перевезень є об'єднання «Star Alliance» (27 авіакомпаній), «SkyTeam» (13 авіакомпаній) та «Oneworld» (12 авіакомпаній) та ін. [1; 4; 7].

Ще одним безпосереднім проявом глобалізаційних процесів у туризмі є створення спільних проектів, які передбачають задіяння різноманітних ресурсів декількох країн, наприклад, реалізація екотуристичного проекту «Світ Майя», участь в якому бере більшість країн Центральної Америки [2; 3].

На сферу міжнародного туризму також вплинув і розвиток інформаційних технологій, що дозволяє отримувати необхідну інформацію в режимі реального часу. Почали застосовувати глобальні системи розподілу, резервування та бронювання («Galileo», «Amadeus», «Sabre», «Worldspan» та ін.), а також використовувати електронну комерцію задля спрощення процесів купівлі та продажу туристичного продукту. Однак, створення готельних ланцюгів, міжнародних туроператорів, об'єднань авіаперевізників, а також поширення електронної комерції та глобальних систем розподілу і бронювання, також зумовило неминучий вплив процесів глобалізації на міжнародні відносини, і як результат, виникла потреба в управлінні туристичною діяльністю на міжнародному рівні. В такому випадку випливає ще одна перевага процесів глобалізації – створення глобального социуму – розширення наукових, соціальних, екологічних та культурних зв'язків між державами (ЮНВТО, СОТ, ООН, ОЕСР), а також поступове «стирання» меж державних утворень і поступова зміна сутності їх поняття (Європейський Союз). Внаслідок такої міжнародної взаємодії створювалося чимало декларацій, кодексів та положень щодо діяльності та розвитку туризму (Декларація прав людини, Манільська та Стокгольмська декларації, резолюції Генеральної асамблеї СОТ тощо). Своєрідним підсумком усіх цих документів став Глобальний етичний кодекс туризму, який був схвалений у жовтні 1999 р. у м. Сантьяго [1; 8].

Глобальний етичний кодекс туризму встановлює орієнтири для сталого розвитку світового туризму. Він містить 10 пунктів у яких йдеться про внесок туризму у порозуміння і повагу між народами, чинники сталого розвитку туризму, використання туристичних ресурсів, вигідне співтовариство, а також про обов'язки та права учасників туристського процесу і про свободу туристських подорожей. Кодекс націлений на максимальне посилення вигод від розвитку туризму для населення туристських центрів і мінімізації його негативного впливу на навколишнє середовище і культурну спадщину. Таким чином, розвиток міжнародної співпраці, зокрема у світовому туризмі, спричинив спрощення туристичних формальностей, спроби стандартизації готельно-ресторанної та туристичної сфер, а також забезпечення світової туристичної галузі нормативно-правовою базою для її стабільного розвитку.

Серед функцій, які реалізуються через діяльність галузі міжнародного туризму, доцільно виділити економічну, політичну, соціально-культурну, виховну, екологічну. Туризм впливає на основні економічні показники багатьох країн світу, формує інвестиційний потенціал, збільшує місцеві доходи, створює нові робочі місця, пов'язані з виробництвом туристичних послуг, розвиває соціальну та виробничу інфраструктури у туристичних центрах, забезпечує зростання рівня життя місцевого населення, збільшує валютні надходження до бюджету та сприяє зростанню добробуту населення.

Враховуючи усі позитивні наслідки глобалізації у сфері міжнародного туризму, найбільшим її плюсом є його позитивний економічний ефект.

Таблиця 1

Співвідношення туристичних прибуттів та надходжень від туристичної діяльності

Роки	Кількість туристичних прибуттів, млн. ос.	Кількість надходжень від туристичних подорожей, млрд. доларів США
1950	25	2
1980	278	104
2000	674	495
2016	1 235	1 220

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Аналізуючи табл. 1 очевидно, що від початку XI ст. кількість туристичних прибуттів зросла у два рази, а кількість доходів від останніх у 2,5 рази, що кардинально відрізняється від попередніх періодів.

Туризм є основною категорією міжнародної торгівлі послугами. Окрім надходжень, міжнародний туризм також сформував експорт на 216 млрд. доларів за рахунок міжнародних послуг пасажирського транспорту, що надавалися нерезидентам у 2016 році, приносячи загальну вартість експорту туризму до 1,4 трлн. доларів США. У 2015 р. міжнародний туризм складав 6% світового експорту товарів та послуг, проте у 2016 р. – 7%. Таким чином, туризм зростає швидше, ніж світова торгівля за останні п'ять років [5].

Розглядаючи туристичні субрегіони, за кількістю прибуттів туристів та доходів від туристичних подорожей, Європа залишається лідером, за нею слідують Азія та Океанія та Америка. Позиції аутсайдерів дісталися Африці та Близькому Сходу (табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення туристичних прибуттів та надходжень від них за субрегіонами у 2016 р.

Субрегіони	Кількість туристичних прибуттів, млн. ос.	Кількість надходжень від туристичних подорожей, млрд. доларів США
Європа	616	447
Азія та Океанія	308	367
Америка	199	313
Африка	58	35
Близький Схід	54	58

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Таблиця 3

SWOT-аналіз сучасного стану та можливостей розвитку міжнародного туризму в Україні

Сильні сторони	*Слабкі сторони*
· сприятливе геополітичне положення України; · можливості для розвитку всіх видів туризму; · наявність різноманітних природних та історико-культурних туристичних ресурсів; · збільшення конкуренції туристичних операторів; · значний розвиток культури відпочинку українців; · туристична відкритість.	· відсутність бюджетного фінансування розвитку туристичної сфери України; · відсутність платоспроможного попиту; · недосконалість мережі міжнародного авіатранспорту, інфраструктури автошляхів та мережі місцевого транспортного сполучення; · відсутність цілісної системи державного управління туризмом у регіонах; · недосконалість нормативно-правової бази; · невідповідність туристичних закладів міжнародним стандартам; · незбалансованість соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідністю їх збереження; · недостатня інформаційно-рекламна діяльність щодо України за кордоном.
Можливості	*Загрози*
· економічне зростання і соціальний прогрес; · розвиток сфери послуг,забезпечення новими робочими місцями та інтенсифікація праці; · розвиток міжнародної співпраці та культурної комунікації; · створення міжнародної стандартизації готельно-ресторанних послуг; · формування нових центрів туризму та рекреації; · спрощення прикордонних формальностей; · інвестування в розширення туристичного бізнесу; · розвиток різноманітних напрямів туризму; · впровадження інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму; · вдосконалення інформаційних систем в туризмі; підвищення диференційованості світового туристичного продукту.	· несприятлива політично-економічна ситуація; · збільшення цін на туристичні послуги, зменшення попиту; · зміна цінностей та традицій мешканців туристичних центрів та прилеглих територій; · урбанізація туристично-розвинених районів та їх околиць.

Джерело: укладено авторами

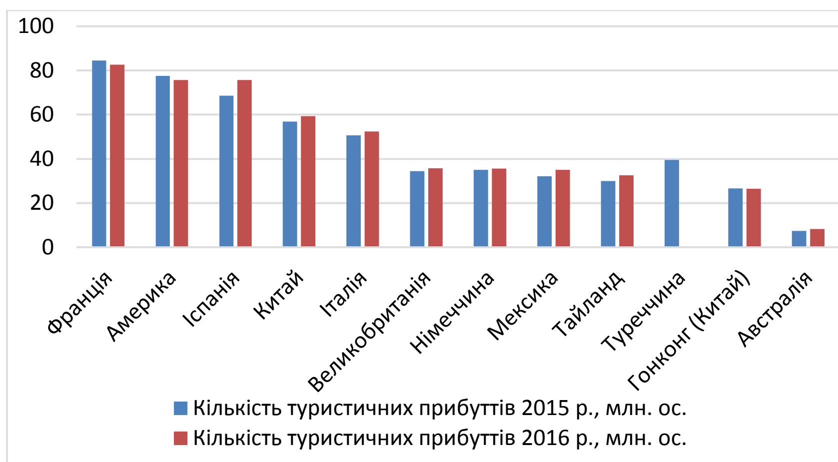

Рис. 2. Країни-лідери світового туризму за кількістю туристичних прибуттів у період 2015-2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

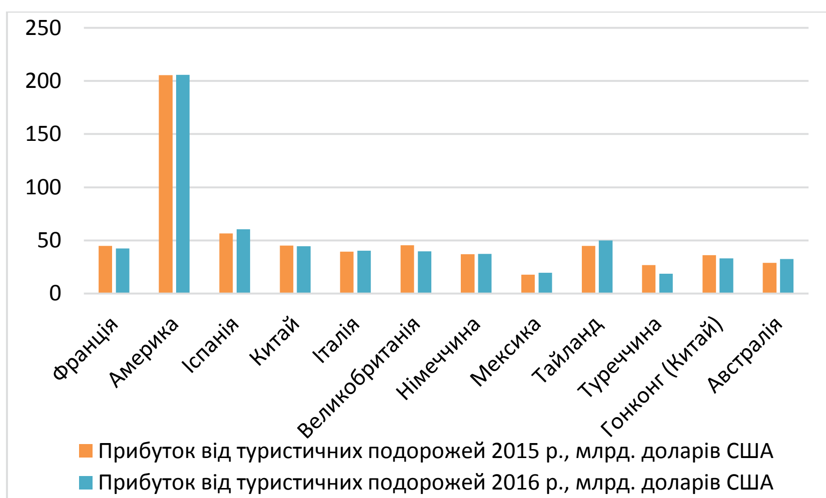

Рис. 3. Країни-лідери світового туризму за прибутком від туристичної подорожей у період 2015-2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

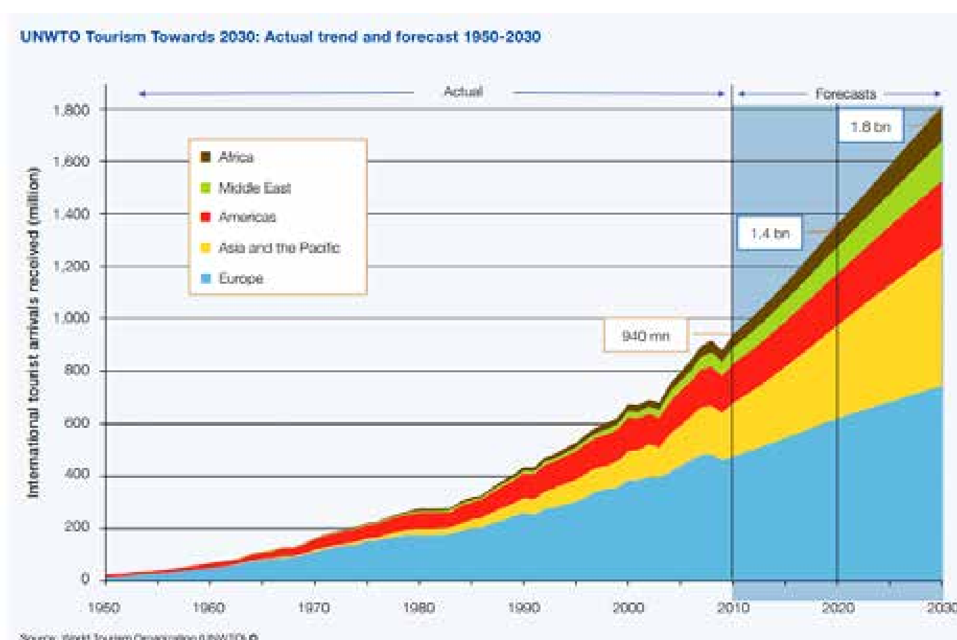

Рис. 4. ЮНВТО «Туризм до 2030 року»: Актуальні тенденції та прогнози 1950-2030 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Головними світовими країнами-лідерами за кількістю туристичних прибуттів є Франція, Америка, Іспанія, Китай та Італія (рис. 2). Щодо країн-лідерів за рівнем прибутку від туристичних подорожей, то сюди відносять Америку, Іспанію, Тайланд, Китай та Францію (рис. 2).

Згідно з довгостроковим прогнозом ЮНВТО «Туризм до 2030 року» (рис. 3), очікується, що в період з 2010 по 2030 рр. кількість міжнародних туристичних прибуттів у світі зросте на 3,3% у рік і до 2030 року д осягне 1,8 млрд. доларів США. Вважається, що в цей період кількість туристичних прибуттів в країни, що розвиваються, зросте удвічі більше (+ 4,4% на рік), ніж в країни з розвиненою економікою (+ 2,2% на рік). Частка ринку країн з перехідною економікою зросла з 30% у 1980 р. до 45% у 2016 р., і, як очікується, досягне 57% до 2030 р., що відповідає більш ніж 1 млрд. іноземних туристів.

Для України туризм сьогодні є важливим чинником соціально-економічного розвитку як у середині держави, та і в зовнішньоекономічній діяльності. На даний час туристична галузь виробляє 8% валового внутрішнього продукту та 20% зовнішньоторгівельного обороту України [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Міжнародний туризм є не лише проявом глобалізації, але й його рушійною силою, адже розвиток міжнародного туризму сприяє комплексному розвитку усіх сфер діяльності людства, що допомагає посилити глобалізаційні процеси. Вплив глобалізаційних процесів сприяє створенню готельних ланцюгів, міжнародних туроператорів, об'єднань авіаперевізників, використанню електронної комерції та глобальних систем розподілу, резервування і бронювання. Окрім цього, явище глобалізації поглиблює міжнародну співпрацю та культурну комунікацію за допомогою створення міжнародних об'єднань і організацій, спроб міжнародної стандартизації за рахунок формування нормативно-правової бази для сталого розвитку світового туризму.

Список літератури:

1. Воронін І.М. Вплив факторів глобалізації на розвиток міжнародного туризму / І.М. Воронін, А.Б. Вороніна // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – С. 115-117.
2. Зайцева В.М. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі / В.М. Зайцева, О.М. Корнієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2. – С. 55-65.
3. Смаль І.В. Особливості і проблеми розвитку міжнародного туризму у контексті глобалізаційних процесів / І.В. Смаль // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 24. – С. 327-335.
4. Юрченко О. Інновації в готельному бізнесі на сучасному етапі / О. Юрченко // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2014. – № 34. – С. 292-301.
5. UNWTO Tourism Highlights: 2017 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-unwto.org.
6. The Largest Hotel Chains In The World [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: http://www.worldatlas.com.
7. World's Leading Tour Operator 2017 [Електронний ресурс] // World Travel Awards. – 2017. – Режим доступу: https://www.worldtravelawards.com.
8. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Підручник. К.: «Зання», 2008.
9. Статистика / Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
10. Александрова А.Ю. Міжнародний туризм: навч. посіб. / А.Ю. Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 464 с.

Дулин И.С., Макар О.П., Мельник О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕСОВ НА РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА

Аннотация
В статье рассматривается влияние глобализационных процессов на развитие международного туризма. Выделено последствия глобализации в международном туризме. Исследована соотношение туристических прибытий и поступлений от них по субрегионами, приведены прогнозные параметры развития данной отрасли экономики в мировом масштабе. Проанализированы изменения в объемах и структуре международных туристических потоков, определено страны-лидеры мирового туризма по прибыли от туристической путешествий. Получило дальнейшего развития исследования основных тенденций, проблем и перспектив развития международного туризма.
Ключевые слова: международная экономика, международный туризм, глобализация, рынок туристических услуг, функции туризма, индустрия туризма, туристические потоки, факторы развития международного туризма.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Dulin I.S., Makar O.P., Melnyk O.V.
National University "Lviv Polytechnic"

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES FOR DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM

Summary
The article deals with the influence of globalization processes on the development of international tourism. The consequences of globalization in international tourism are highlighted. The income from tourist activity, the ratio of tourist arrivals and their inflow from subregions is investigated, the forecast parameters of development of this branch of economy on the world scale are presented. The changes in the volumes and structure of international tourist flows are analyzed, the countries-leaders of world tourism are defined on the profit from tourist trips. The further development of the study of the main tendencies, problems and prospects of the development of international tourism has been made, and the ways of solving certain problems have been proposed.
Keywords: international economy, international tourism, globalization, market of tourist services, functions of tourism, tourism industry, tourist flows, factors of development of international tourism.

УДК 336.221

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

Жаворонок А.В., Павлюк А.О.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено теоретичні основи зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів. Визначено, що місцеві податки і збори є основою дохідної частини місцевих бюджетів в державах – членах ЄС, до складу яких відносять податок на сім'ю, акциз на сірники, цукор і кондитерські вироби, податок на нерухомість, податок із власників транспортних засобів, податок із цивільно-правових дій, податок на спадщину та дарування, аграрний та лісовий податок, ПДФО; податок із власників собак тощо. Наголошено, що, при гармонізації податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу, доцільним є запозичення окремих елементів системи оподаткування місцевими податками і зборами.
Ключові слова: податок, податкова складова, адміністрування податків, місцеві податки, зарубіжний досвід, місцеві збори, податкова система.

Постановка проблеми. Місцеві податки і збори мають важливе значення в досягненні фінансової незалежності та самостійності місцевих бюджетів, адже, будучи основним джерелом формування доходів цих бюджетів, вони виконують не лише фіскальну, контрольну, регулюючу, стимулюючу, а й децентралізуючу функцію. Сьогодні більшість податків і зборів сплачується на регіональному рівні. Утім вони не забезпечують фінансової автономії місцевого самоврядування, оскільки акумулюються на державному рівні. Це призводить до того, що органи місцевого самоврядування неспроможні в повному обсязі вирішувати економічні, соціальні та інші проблеми місцевого значення. Обраний Україною стратегічний курс на євроінтеграцію, а разом із ним на децентралізацію влади, потребує розширення повноважень органів місцевого самоврядування та впровадження дієвих механізмів, які дозволять збільшити надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів. Крім того, перешкодою для розвитку підсистеми оподаткування місцевими податками і зборами є численні прогалини та колізії в податковому законодавстві. Тому законодавство, що врегульовує місцеві податки і збори в Україні, потребує доопрацювання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам з'ясування сутності місцевих податків і зборів, окремим аспектам реформування оподаткування місцевими податками і зборами, зокрема їх адмініструванню, приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. Абрамова [5], М. Бадида [1], Н. Білова [1], Н. Грапко [5], О. Грубляк [9], В. Іваненко [6], Л. Карамушка [7], М. Карвацький [9] та Г. Надьон [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Безумовно, результати вказаних наукових досліджень мають важливе значення для науки адміністративного й податкового права, однак питання адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні, що досліджувалися раніше, втратили свою актуальність у зв'язку з постійним оновленням податкового законодавства, пов'язаним зі зміною соціально-економічних та політичних умов діяльності органів місцевого самоврядування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів та можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування розширення повноважень органів місцевого самоврядування – один із найважливіших напрямів державної політики в Україні, оскільки фіскальна децентралізація є передумовою подальшої євроінтеграції, характерною ознакою податкової політики в багатьох державах – членах ЄС, досвід яких щодо створення ефективної системи місцевих податків і зборів має важливе значення для України. Крім того, узагальнення досягнень держав – членів ЄС у сфері формування та раціонального використання грошових надходжень від місцевих податків і зборів має особливе значення, адже місцеві податки і збори на сьогодні практично не виконують фіскальної та регулюючої функцій.

У розвинених державах – членах ЄС місцеві податки і збори, як правило, мають високу питому вагу в загальній сумі грошових надходжень до місцевих бюджетів. У світовій практиці місцеві податки і збори є основою дохідної частини місцевих бюджетів більшості держав. За рахунок місцевих податків і зборів формується 37% муніципальних доходів у Великобританії, 51% – у Данії, 31% – в Іспанії, 46% – у Німеччині, 43% – у Норвегії, 61% – Швеції, 46% – у Швейцарії, 34% – у Фінляндії. Найбільшу кількість місцевих податків запроваджено у Бельгії – понад 100, в Італії – 70, у Франції – близько 50 [8, 57]. Наприклад, у Франції комунам дозволено вводити місцеві податки на прибирання територій, на комунікації. Але, на відміну від інших держав – членів ЄС, у Франції найжорсткіша податкова система. Крім того, кожен француз сплачує податок на сім'ю. Причому вигідніше його платити, якщо вийдеш заміж чи одружишся – тоді ставка ділиться на двох. Підакцизними товарами вважаються сірники, цукор і кондитерські вироби. Ці податки також наповнюють місцеві бюджети.

У деяких країнах кількість місцевих податків і зборів невелика. Так, у Польщі відповідно до ст. 4 Закону Республіки Польща «Про доходи органів місцевого самоврядування» основними

джерелами власних доходів гмін є податок на нерухомість, податок із власників транспортних засобів, податок із цивільно-правових дій, податок на спадщину та дарування, аграрний та лісовий податок, ПДФО; податок із власників собак. Крім того, до місцевих бюджетів зараховуються й доходи від місцевих зборів, частина надходжень із загальнодержавних податків, дотації спеціального та загального призначення. У Великобританії стягується один місцевий податок – на нерухоме майно. Органи місцевого самоврядування всіх держав – членів ЄС, окрім Мальти, мають власні місцеві податки і збори [2].

Найефективнішими місцевими податками в державах – членах Європейського Союзу слід вважати податки на майно. Серед них найпоширенішими є податки на нерухоме майно, дещо рідше застосовуються місцеві непрямі податки (податок на додану вартість, акцизи тощо). Податки на майно забезпечують бюджети значною кількістю доходів. Якщо порівнювати податки на майно з іншими місцевими податками і зборами, то можна виділити такі переваги: забезпечення регулярних надходжень до бюджетів за будь-яких умов; справедливий розподіл податкового тягаря; простота адміністрування; здатність конкурувати з загальнодержавними податками у частині бази оподаткування та обсягу надходжень до місцевих бюджетів.

Звертаючись до міжнародного досвіду, потрібно зазначити, що майнові податки, зокрема, на нерухоме майно можуть бути однією з вагомих статей дохідної частини бюджету. Наприклад, питома вага податку на нерухоме майно у власних надходженнях місцевих бюджетів становить більше 10% в Данії, Греції, Люксембурзі, Фінляндії, та близько 50% в Бельгії, Іспанії, Латвії, Литві, Словаччині, Словенії, Польщі. У Великобританії, Естонії та Ірландії податок на нерухоме майно становить майже 100% [7].

У Великобританії стягується єдиний податок на майно, що використовується для ведення підприємницької діяльності. Платниками податку є юридичні та фізичні особи, власники або орендарі нерухомості для цілей що не пов'язані з проживанням. Органи місцевого самоврядування мають право стягувати податок на майно, що є основним місцевим податком, та включає плату за земельну ділянку. Податок сплачується щомісячно з огляду на ринкову вартість нерухомості, яка знаходиться у власності або в користуванні платника податку. Розмір податку залежить від категорії нерухомості і прямо пропорційний її вартості.

У Франції є два майнових податки: податок на майно (забудовані і незабудовані ділянки) та податок на житлову нерухомість, що є різними видами податків і можуть застосовуватися одночасно. Податок на житлову нерухомість – місцевий і сплачується щорічно будь-якою особою, котра проживає в жилому приміщенні. Обчислюється шляхом множення вартості умовної орендної плати житла, що визначається місцевим земельним реєстром, на коефіцієнт, що встановлюються муніципалітетом з урахуванням пільг, та застосовуються залежно від сімейного чи матеріального становища платника податків.

У Німеччині податок на нерухоме майно вводиться щорічно місцевою владою. Базою оподаткування є податкова вартість майна за загальною федеральною ставкою, що множиться на місцевий коефіцієнт, який може становити від 280% до 600%.

Нерухоме майно в Данії, що використовується як офіси, готелі, заводи тощо, може обкладатися трьома видами податку на нерухоме майно: муніципальним, окружним і місцевим. Ставка оподаткування становить від 0,6% до 2,4%.

В Іспанії податок на майно стягується щорічно органами місцевого самоврядування. Оподатковувана база – кадастрова вартість, яка переоцінюється кожні 8 років кадастровим управлінням з посиланням на ринкову вартість землі та споруд. У середньому податкові ставки становлять 0,4% для майна, що знаходиться в місті, і 0,3% – у сільській місцевості.

У Швеції податок на майно сплачують власники всіх видів нерухомості, яка може бути використана для проживання, в комерційних і виробничих цілях. Податкова ставка становить 1,3% для орендованих квартир; 1,0% для приміщень, що використовуються з комерційною метою, і 0,5% для промислової власності. Нові житлові приміщення не оподатковуються перші 5 років, а наступні 5 років діє пільгова ставка [5].

У Польщі податок на нерухоме майно є суттєвим джерелом наповнення бюджетів гмін. Зокрема, надходження від нього становлять понад 15% загальних доходів бюджетів гмін чи 45% доходів із власних джерел (без надходжень від субвенцій і розподілу податків). Податок на майно стягується із забудованої нерухомості та незабудованих земельних ділянок (за винятком тих, які використовуються для лісового або сільського господарства, з них стягується окремий сільськогосподарський або лісогосподарський податок). Кожної місцева рада встановлює ставки цього податку, а національним законодавством закріплені лише його максимальні межі. Досвід Польщі демонструє, що застосування податку на майно впливає на рівень валового внутрішнього продукту держави, зокрема щорічно підвищує його приблизно на 1%, та на рівень загальних доходів громади, підвищуючи його на 15%.

У Болгарії податки на власність забезпечують близько 0,6% формування ВВП (при цьому половина надходжень формується безпосередньо за рахунок податку на нерухоме майно). Податок на нерухоме майно справляється з юридичних та фізичних осіб, ставка для яких однакова. Податок сплачується рівними частинами щоквартально. Базою оподаткування є вартість нерухомого майна, яка визначається співробітниками муніципалітету залежно від типу власності, місця її розташування, структури і амортизації відповідно до положень законодавства. На визначену вартість майна органи місцевого самоврядування встановлюють ставку податку в межах 0,01-0,45% бази оподаткування. При цьому від оподаткування звільняються будівлі категорій суспільного призначення (освітні, культурні заклади, будівлі, що перебувають у власності органів влади тощо), а також застосовується податкова знижка 50% на будівлі, які є основним місцем проживання платника податку. Якщо платник, вносить податок раз на рік в повному обсязі до 31 березня, то отримує знижку в розмірі 5% [7].

При гармонізації податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу, доцільним є запозичення окремих елементів системи оподаткування місцевими податками і зборами. Зокрема, найбільш оптимальним є застосування моделі податку на нерухоме майно, яка діє у Польщі. Для подальшого реформування податкової системи України необхідно врахувати той факт, що в Польщі ставки податку встановлюються диференційовано (при цьому найнижчі для будинків житлового фонду – 0,17 євро за 1 кв. м.). Крім того, в Польщі існує доволі значний перелік пільг, зокрема, для нерухомості з метою проведення статутної діяльності серед дітей і молоді у сфері освіти, виховання, науки і техніки, фізичної культури та спорту, дитячих таборів та баз відпочинку; сільськогосподарських кооперативів (членами яких є люди пенсійного віку, інваліди I та II груп), будівель садово-дачних кооперативів, нерухомості вищих навчальних закладів, публічних та приватних шкіл, інститутів та закладів підвищення кваліфікації викладачів, науково-дослідних організацій, музеїв, національних парків, заповідників. Цей список не є вичерпним, він може доповнюватися шляхом прийняття відповідної резолюції.

Отже, практика свідчить, що в більшості держав – членів ЄС ставка податку на майно розраховується на основі кадастрової вартості (зазвичай менше ринкової вартості), податкової вартості, ринкової вартості нерухомого майна. У Великобританії та Північній Ірландії, Франції з основою для обчислення бази податку є орендна вартість оподатковуваного об'єкта. Реформування податку на майно в Україні має передбачати визначення бази оподаткування залежно від ринкової вартості об'єкта оподаткування (це дозволить зменшити навантаження на заробітну плату і перерозподілити його між різними категоріями платників податку) та виключення з переліку об'єктів оподаткування допоміжних (нежитлових) приміщень (сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погреби, навіси тощо).

Позитивний досвід окремих держав щодо справляння податку на нерухоме майно підтверджує існування необхідності проведення в Україні соціально-орієнтованої податкової реформи.

Не менш важливим за податки на майно джерелом доходів місцевих бюджетів держав – членів ЄС є податки з прибуток підприємств та доходів фізичних осіб. ПДФО вважається одним із найдосконаліших інструментів фіскального регулювання.

Варто звернути увагу, що в Україні ПДФО є загальнодержавним податком, а порядок, ставки, правила оподаткування цим податком встановлюються виключно на загальнодержавному рівні.

У таких державах Європи як Болгарія, Греція, Естонія, Кіпр, Латвія, Норвегія, Румунія особистий прибутковий податок належить до місцевих податків, а в Бельгії, Данії, Фінляндії, Швеції та Швейцарії органи місцевого самоврядування самостійно визначають ставки, за якими будуть оподатковуватися доходи громадян. Ставка оподаткування ПДФО є важливим елементом цього податку. З точки зору теорії, у світі існує два підходи до оподаткування доходів:

1) плоска шкала оподаткування означає податок, що справляється за єдиною ставкою при будь-якому рівні доходу – єдина ставка прибуткового податку, яка розглядається як альтернатива прогресивному оподаткуванню;

2) прогресивна шкала оподаткування – система оподаткування, що побудована на принципі збільшення податкових ставок залежно від зростання рівня оподаткованого доходу платника податку [9].

Плоска шкала оподаткування застосовується в Албанії, Болгарії, Грузія, Естонії, Ісландії, Латвії, Литві, Румунії, Чехії. В інших державах – членах ЄС система оподаткування ПДФО базується на прогресивній шкалі оподаткування та коливається в межах від 10% до 47,5%. Це пов'язано з тим, що у кожній державі різний рівень доходів і відповідно різний рівень податкового навантаження на заробітну плату. Висока ставка ПДФО застосовується в Бельгії (53,7%), Греції (49%), Данії (52,2%), Італії (47,3%), Нідерландах (52%), Німеччині (45%), Португалії (49%), Франції (45%), Швеції (56,6%). Так, у Німеччині на цей вид податку припадає майже третина всіх податкових надходжень. Діє прогресивна система оподаткування: неоподаткований мінімум доходу на одну людину становить 8,13 тис. євро на рік, а початкова ставка прибуткового податку – 14%. Для платників податків із річним доходом понад 52,88 тис. євро ставка становить 42%. Дохід понад 250,7 тис. євро оподатковується за максимальною ставкою – 45%. При стягненні податку враховуються податкові класи і види діяльності. Основою для сплати ПДФО є картка податку на заробітну плату, яка видається зайнятим громадянам на початку кожного року. У картці вказу-ється податковий клас (їх всього 6), число неоподатковуваних податком сум у зв'язку з наявністю дітей, належність до конфесії (для церковного податку) та пільги для інвалідів. Всі інші пільги і знижки вносяться до картки місцевим фінансовим відділом на вимогу платника податків. Застосовується також так звана надбавка солідарності (Solidaritdtszuschlag). Платник податків фінансує частиною своїх доходів економічне відродження нових земель, що виникли після об'єднання Німеччини. На даний час дана надбавка становить 7,5% від прибуткового податку. Ця надбавка трохи знижується, якщо у платника податків є діти.

У Франції особи з низьким рівнем доходів звільняються від сплати ПДФО, а річні доходи у межах 5 963 євро оподатковуються за ставкою 0%; річні доходи від 5 963 євро до 11 896 євро – за ставкою 5,5%; річні доходи від 11 897 євро до 26 420 євро – за ставкою 14%; доходи у частині від 26 421 євро до 70 830 євро – за ставкою 30%; від 70 831 до 150 000 євро – за ставкою 41%; від 150 001 до 1 000 000 євро – за ставкою 45%.

ПДФО у Великобританії, як і у Франції, ґрунтується на прогресивній шкалі оподаткування. З 2012 року підвищено рівень неоподаткованого річного доходу з 8,1 тис. до 9,2 тис. фунтів. Граничну ставку ПДФО для тих, хто заробляє більше 150 тис. фунтів на рік, було знижено з 50 до 45%. У Великобританії одна з найвищих граничних ставок. Особливістю оподаткування доходів громадян у Великобританії є те, що їхні доходи поділяються на певні частки (шедули), які опо-

датковуються за окремою методикою. Отже, британська система обліку ПДФО характеризується засто-суванням прогресивних ставок до доходів за окремими напрямами [4].

База оподаткування ПДФО в державах – членах ЄС різна. Податкова служба Ірландії при визначенні загального річного доходу платника податків ураховує додаткові (понад основну заробітну плату) доходи від премій чи привілеїв. У Данії та Іспанії база оподаткування включає внески за страхування життя. У Бельгії, Великобританії, Голландії, Люксембурзі, Фінляндії, Франції та Швеції обкладаються податком виплати у зв'язку з хворобою, а в Ірландії, Іспанії, Німеччині та Португалії – не обкладаються. У Великобританії, Люксембурзі й Фінляндії допомога з безробіття враховується при визначені бази оподаткування, натомість в Австрії, Ірландії, Іспанії та Португалії – не враховується. У багатьох державах аліменти на утримання дітей включаються в дохід, що підлягає оподаткуванню, а законодавство Австрії та Німеччини цього не передбачає.

На думку І.О. Цибалюк, під час здійснення перерозподілу загальнодержавних податків варто зосередити увагу на удосконаленні перерозподілу ПДФО. Науковець вважає за доцільне сформувати єдиний фонд надходжень ПДФО і перерозподіл його через застосування формульного підходу, який має грунтуватися на кількості офіційно зареєстрованих жителів на відповідній території. Такі зміни дозволять встановити більш тісний взаємозв'язок між жителями населених пунктів і відповідними місцевими бюджетами, а також створити стимули для кращого врахування інтересів місцевих жителів при формуванні бюджетів.

Відповідно до п. 29.2 ст. 29 Бюджетного кодексу України, з 1 січня 2015 року зарахування ПДФО до місцевих бюджетів проводиться у розмірі 75%, до бюджету м. Києва – 40%, до державного бюджету 25% та 60% відповідно. Враховуючи високий рівень надходжень цього податку до місцевих бюджетів, та досвід держав – членів ЄС, вбачається доцільним віднести ПДФО до місцевих податків. Слід не погодитися з думкою авторів проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році», котрі пропонують встановити єдину базову ставку ПДФО в розмірі 18%. Утім, заслуговує на увагу пропозиція щодо звільнення від оподаткування сум коштів, наданих платнику податку міжнародною фінансовою організацією у зв'язку зі здійсненням заходів щодо енергоефективності та енергозбереження та звільнення від оподаткування сум, прощених (анульованих) кредитором за кредитами в іноземній валюті, які отримані на придбання єдиного житла (іпотечні кредити). Вбачається, що прогресивну шкалу оподаткування ПДФО в Україні необхідно застосовуватися з початковою ставкою 10%, що зменшить навантаження на малозабезпечені верстви населення.

Наступну групу податків, що успішно впроваджені в державах – членах ЄС, складають екологічні податки, які не несуть значного фіскального навантаження, але спрямовують природоохоронну політику органів місцевого самоврядування. Екологічні податки покликані стимулювати екологічну поведінку платників податків, сприяти зменшенню навантаження на довкілля та забезпечувати охорону навколишнього середовища.

Найбільш поширеними серед екологічних податків в державах – членах ЄС є транспортні та енергетичні податки. Так, енергетичні податки складають 72% від загальної кількості екологічних податків в ЄС, а транспортні податки – 23%. Найвища частка податків на споживання енергії спостерігається в Литві, Люксембурзі, Словаччині та Чехії (близько 93% від загального числа екологічних податків). Найвища частка транспортних податків в Ірландії, Кіпрі та Мальті (близько 50% від загального числа екологічних податків) [8].

У Польщі платники податків сплачують плату за забруднення повітря, води, скидання стічних вод, утилізацію твердих відходів, вирубку лісу, плату за продукцію, що не відповідає екологічним стандартам. Великобританія застосовує збір за паливо, акциз на автомобілі, збори з авіапасажирів, податок на звалища, збір за зміну клімату, податок на будівельні матеріали. У Словенії справляється податок за викиди вуглецю, податок на виробництво електроенергії, податок на транспортні засоби. У Нідерландах діє плата за забруднення води, податок на відходи та їх утилізацію, податок на споживання енергії. Екологічні податки є вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів в Бельгії (податок на очищення стічних вод, податок на вивіз сміття, податок на очищення підземних вод) та в Австрії (збір за вивезення відходів, збір за очищення стічних вод, плата за воду, дорожні збори, плата за паркування).

Екологічні податки впливають на темпи зростання кількості відходів та збільшення рівня їх переробки. Вперше такі податки було запроваджено в Данії та Нідерландах. На сьогодні вони діють в 19 державах – членах ЄС та виконують основне завдання у сфері поводження з відходами – скорочення їх обсягу й перехід від практики захоронення побутових відходів до їх переробки, вторинне використання або рекуперацію. За винятком деяких регіонів Іспанії побутові відходи входять до об'єкту оподаткування екологічним податком у державах – членах ЄС, в яких запроваджено такий податок. У цих державах, як і в Україні, податок сплачується податковими агентами – спеціалізованими підприємствами, що здійснюють діяльність з видалення та утилізації відходів і мають орендовані або власні звалища (полігони). Кінцеві платники податку – утворювачі відходів, сплачують податок оплачуючи послуги таких підприємств. Частка надходжень від податків на відходи у доходах місцевих бюджетів держав – членів ЄС в середньому становить 0,049%. Найбільшою ця частка є в Великобританії (0,174), Естонії (0,243),Чехії (0,128), найменшою – в Швеції (0,008) [7].

Проблема підвищення адміністративної та фіскальної ефективності справляння екологічних податків є однією з базових у формуванні джерел фінансування природоохоронної сфери загалом та апроксимації до відповідного законодавства ЄС. Зокрема, у цьому сенсі опорою

може слугувати узагальнення зарубіжного досвіду. База екологічного оподаткування в державах – членах ОЕСР та ЄС ширша, ніж в Україні, й охоплює як екологодеструктивні чинники, так і товари та послуги, що можуть стати причиною негативного впливу на довкілля і здоров'я людей. За методологією ОЕСР сумарний обсяг екологічних податків визначається без урахування податків за землю та на видобуток нафти і газу. За таких передумов за даними Євростату за 2011 рік частка екологічних податків у загальній сумі доходів держав – членів ЄС становила майже 6,2%, а в абсолютному вимірі досягла 302,9 млрд євро. У державах – членах ОЕСР ця частка ще вища – 7,5%. В Україні екологічні податки становлять менше 1% від доходів зведеного бюджету, що не відповідає тенденціям держав – членів ЄС та ОЕСР.

Сьогодні вітчизняна система екологічного оподаткування значно відрізняється від європейської як за кількісним, так і за якісним складом. В Україні Податковим кодексом України запроваджено екологічний податок – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів [6]. У 2015 році спостерігалася тенденція невиконання планових надходжень екологічного податку до державного та місцевих бюджетів. Так, згідно зі звітністю Казначейства України за січень-жовтень 2015 року до загального фонду державного бюджету надійшло екологічного податку у сумі 869,3 млн. грн. або 72,6% плану за звітний період (недоотримано 327,4 млн. грн.), до місцевих бюджетів – 1 280,8 тис. грн., або 71,6% запланованого обсягу. Враховуючи, що податкова політика в Україні спрямована на формування дохідної частини місцевих бюджетів за рахунок бюджетних трансфертів, вбачається необхідним 80% екологічного податку (замість 35%) передати до місцевих бюджетів та зараховувати до спеціального фонду місцевих бюджетів, спрямовуючи на заходи, передбачені рішеннями про місцевий бюджет, відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», оскільки негативний вплив здійснюється безпосередньо на території де розташовані об'єкти платників податків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, місцеві податки і збори є основою дохідної частини місцевих бюджетів в державах – членах ЄС. До місцевих податків і зборів у цих державах відносять податок на сім'ю, акциз на сірники, цукор і кондитерські вироби, податок на нерухомість, податок із власників транспортних засобів, податок із цивільно-правових дій, податок на спадщину та дарування, аграрний та лісовий податок, ПДФО; податок із власників собак тощо. Найпоширенішими місцевими податками в державах – членах Європейського Союзу є податки на майно (Бельгія, Іспанія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія), зокрема, податок на нерухоме майно, що грунтується на таких принципах: ставка податку на нерухоме майно розраховується на основі кадастрової вартості (зазвичай менше ринкової вартості), податкової або ринкової вартості нерухомого майна з використанням спеціально розроблених методів розрахунку вартості об'єктів для цілей оподаткування, та є деференційованими; пільги надаються за категоріями платників податків або з урахуванням виду об'єкта оподаткування; грошові надходження від сплати податку на майно спрямовуються на розвиток регіонів.

Наголошено, що, при гармонізації податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу, доцільним є запозичення окремих елементів системи оподаткування місцевими податками і зборами. Зокрема, найбільш оптимальним є застосування моделі податку на нерухоме майно, яка діє у Польщі. Вбачається можливим віднести ПДФО в Україні до місцевих податків та застосувати прогресивну шкалу оподаткування ПДФО з початкової ставки 10%, що зменшить навантаження на малозабезпечені верстви населення.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI // Урядовий кур'єр, 2010. – № 131.
2. Бандида М. Роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів бюджету міста // Ринок цінних паперів України. – 2012. – № 11-12. – С. 37-40.
3. Білова Н. Місцеві податки і збори по-новому: знайомимося та готуємося до сплати / Н. Білова / Податки та бухгалтерський облік. – 2012. – № 1-2.
4. Грапко Н.В. Місцеве оподаткування в сучасних економічних умовах [Електронний ресурс] / Н.В. Грапко, А.В. Жаворонок // Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання. – Мукачево: Мукачівський державний університет. – 2017. – № 9. – С. 975-981. – Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/168.pdf.
5. Грапко Н.В. Система адміністрування податків в Україні [Електронний ресурс] / Н.В. Грапко, А.С. Абрамова, А.В. Жаворонок // Фінансові дослідження: електронний науковий журнал. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т. – 2016. – № 1(1). – С. 6-12. – Режим доступу: http://fr.stu.cn.ua/tmppdf/12.pdf.
6. Іваненко В. Місце та роль місцевих податків і зборів у забезпеченні місцевого самоврядування // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 32-34.
7. Карамушка Л.І. Формування місцевих бюджетів як складова бюджетного процесу / Л.І. Карамушка // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки. – 2013. – № 2(30). – С. 123-132.
8. Надьон Г.О. Перспективи розвитку системи місцевого оподаткування в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду / Г.О. Надьон, М.С. Харківський // Часопис економічних реформ. – 2010. – № 3. – С. 28-33.
9. Hrubliak O. M. Methodical approaches to assess the efficiency of the budget process in Ukraine / O.M. Hrubliak, M.V. Karvatskyi, A.V. Zhavoronok // Scientific Bulletin of Polissia [Text]. – Chernihiv: ChNUT, 2018. – № 2(14). – Part 2. – P. 108-113.

Жаворонок А.В., Павлюк А.О.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ: ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ

Аннотация
Исследованы теоретические основы зарубежного опыта административно-правового регулирования местных налогов и сборов. Определено, что местные налоги и сборы являются основой доходной части местных бюджетов в государствах – членах ЕС, в состав которых относят налог на семью, акциз на спички, цу-кор и кондитерские изделия, налог на недвижимость, налог с владельцев транспортных средств, налог с гражданско-правовых действий, налог на наследство и дарение, аграрный и лесной налог, НДФЛ; налог с владельцев собак и тому подобное. Отмечено, что при гармонизации налогового законодательства Украины с законодательством Европейского Союза, целесообразно заимствования отдельных элементов системы налогообложения местными налогами и сборами.
Ключевые слова: налог, налоговая составляющая, администрирование налогов, местные налоги, зарубежный опыт, местные сборы, налоговая система.

Zhavoronok A.V., Pavlyuk A.O.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FOREIGN EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE AND JURISTIC REGULATION OF LOCAL TAXES AND CHARGES

Summary
The theoretical bases of foreign experience of foreign experience of administrative and juristic regulation of local taxes and charges. It is determined that local taxes and fees are the basis of the revenue part of local budgets in the EU member states, which include family tax, match taxes, sugar and confectionery products, property tax, tax on vehicle owners, tax on civil law, inheritance tax and gift, agricultural and forestry tax, personal income tax; tax on dog owners, etc. It is stressed that, in harmonizing the Ukrainian tax legislation with the legislation of the European Union, it is expedient to borrow certain elements of the system of taxation with local taxes and fees.
Keywords: tax, tax component, tax administration, local taxes, foreign experience, local taxes, tax system.

УДК 336

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Західна О.Р., Трохімчук Д.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглядається питання стану фінансування галузі освіти в контексті чинного законодавства України про освіту. Визначено можливі шляхи вдосконалення існуючої системи фінансування системи освіти України. Проаналізовано зміни видатків державного бюджету на освіту 2015-2018 рр. Обґрунтовано необхідність підвищення ефективності управління видатками на освіту державного бюджету України. Розглянуто основні проблеми фінансування освіти та напрями її оптимізації.
Ключові слова: державна політика в галузі освіти, бюджетне фінансування галузі освіти, пріоритетність освіти, бюджет освіти і науки.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності будь-якої системи, в тому числі й освіти, певною мірою залежить від обсягів фінансування. Державні ресурси залишаються на сучасному етапі основною формою фінансування освіти і спрямовуються в цю галузь, як правило, через державний та місцеві бюджети. Бюджетне фінансування галузі освіти стає дедалі актуальнішим. У суспільстві з'являється чітке усвідомлення того, що освіта – це сфера здійснення соціально-економічних інвестицій, надзвичайно важливих для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань бюджетного фінансування системи освіти приділяли увагу вітчизняні науковці: А. Величко, І. Жиляєва, І. Калько, В. Затуренської, М. Дарманського, І. Каленюк, Н. Шумар, А. Бордо та Є. Жовтяка тощо, а також російських учених М. Андієва, Г. Балихіна, Є. Куркіна, Б. Лівшица, А. Селюкова, О. Смоліна. Проте на сьогодні потребують глибокого дослідження теоретичні засади ефективного розподілу фінансових ресурсів на освіту. Недостатньо врахований зарубіжний досвід реформування системи фінансування освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дане питання потребує подальшого дослідження через вплив об'єктивних факторів на фінансування освіти в Україні в останні роки, а саме: частої зміни законодавства з питань освіти, недосконалого механізму планування фінансування видатків на освіту тощо.

Мета статті. Метою дослідження є визначення тенденцій фінансування освіти з державного бюджету України та їх зміни протягом останніх років з метою формування засад для впровадження напрямів удосконалення видаткової політики на освіту та науку. А також аналіз стану фінансування галузі освіти відповідно до чинного законодавства про освіту.

Виклад основного матеріалу. Освіта і наука у XXI столітті є стратегічним ресурсом держави, найголовнішим чинником підвищення якості людського капіталу, генерації нових ідей, запорукою побудови інноваційної та конкурентоспроможної економіки.

Освіта, насамперед загальна середня освіта, наукова і науково-технічна сфери є питаннями та складовою національної безпеки держави.

За останні роки структура витрат Державного бюджету України має наступний вигляд: на першому місці – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, потім видатки на народне господарство, обслуговування зовнішнього боргу, оборону, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи і лише за цими витратами іде стаття видатків на фінансування системи освіти.

Об'єктивна необхідність бюджетного фінансування освіти зумовлена ще й тим, що діяльність галузі вимагає певної стабільності фінансового забезпечення, що вже закріплено законодавством України. Взагалі пріоритетність освіти в політиці держави чітко підкреслено в Законі України «Про освіту»: «Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства» [1, ст. 4, ч. 1].

Чинне законодавство України є вагомим підґрунтям для того, щоб видатки на фінансування системи освіти з бюджетів усіх рівнів були значно вищими. Насамперед Конституція України проголошує обов'язковість загальної середньої освіти; держава забезпечує розвиток дошкільної, повної загальної середньої освіти, професійно-технічної освіти, вищої освіти і післядипломної освіти різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [2, с. 22-23].

Таким чином, держава визнає, що забезпечення права на освіту – турбота держави, право на освіту – не привілей для окремих матеріально забезпечених прошарків суспільства, освіта доступна для кожного громадянина держави. А щоб право на освіту не перетворилося на право-декларацію, вкрай важливо, щоб державні гарантії постійно підкріплювалися гідним державним фінансуванням галузі освіти.

Закон України «Про освіту», який посідає особливе місце в системі законодавства галузі, є сполучною ланкою між Конституцією України та іншим масивом освітянського законодавства. Законодавство про освіту закріплює такі положення: «Фінансування державних закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування. Держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому десяти відсотків національного доходу» [1, с. 48].

У законах, які регулюють відносини у структурних підрозділах освіти, – «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну» освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту» – основними джерелами фінансового забезпечення визнані кошти державного та місцевих бюджетів (відповідно, ст. 50, 43, 26, 37).

На сьогодні стан фінансування освіти і науки є критичним. Потребують особливої підтримки освіта у сільській місцевості, навчання дітей з особливими потребами, постала необхідність докорінної зміни і оновлення матеріальної бази, комп'ютеризації навчальних закладів, упровадження інформаційних технологій, забезпечення сучасних підходів до підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Доктрина передбачає реалізацію важливого завдання – визначення фінансування освіти як пріоритетного напряму державних видатків, ставить за мету досягнення таких обсягів фінансування освіти і науки, які б задовольняли потреби суспільства і особистості в якісній освіті [3, с. 280].

У сучасному світі освіта, наука та інновації відіграють дедалі більшу роль у розвитку держави і суспільства, забезпеченні потреб та підвищення якості життя людей. Стратегічні плани та проекти на перспективу, що розробляються більшістю країн – світових лідерів, спираються на знання та здобутки науки, дають змогу зазирнути у майбутнє, скоригувати сучасний вектор розвитку країни, розподілити її ресурси на забезпечення максимального ефекту в реалізації визначених цілей.

Діяльність у сферах освіти і науки регулюється Конституцією і законами України. Загальні принципи державної політики у цих сферах визначені законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту».

Згідно із Законом України «Про освіту» держава має забезпечувати бюджетні асигнування на освіту в обсязі не менше 10% національного доходу. Законом також визначено додаткові джерела фінансування освіти: кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації з місцевих бюджетів; дивіденди від цінних паперів.

Упродовж останніх років Україна витрачає на освіту з бюджетів різних рівнів, включно із спеціальними фондами, що наповнюються платежами юридичних та фізичних осіб, приблизно 5,3% ВВП. Обсяг видатків на освіту з Державного бюджету України не перевищує 3% ВВП. Структура видатків зведеного бюджету України на освіту за освітніми рівнями у 2015 році характеризувалася такими показниками: дошкільна освіта – 16,5 відсотка, загальна середня освіта – 42,6 відсотка, професійно-технічна освіта – 5,4 відсотка, вища освіта – 27,6 відсотка, позашкільна освіта – 4,3 відсотка, післядипломна освіта – 0,8 відсотка [4].

Видатки на освіту у 2015 році за видами бюджетів розподіляли таким чином: 26,6 відсотка – державний бюджет, 73,4 відсотка – місцеві бюджети. Процеси бюджетної децентралізації, розпочаті 2015 року, зумовили тенденцію до зменшення питомої ваги видатків на освіту в державному бюджеті і відповідне збільшення у видатках місцевих бюджетів за всіма освітніми рівнями. При цьому у рахунок видатків на освіту зараховуються й інші видатки, зокрема видатки соціального спрямування (соціальні та академічні стипендії, видатки на харчування тощо), що в підсумку штучно завищує обсяг видатків на освітні потреби [4].

Отже, за відсутності належного правового забезпечення у 2015 році розпочаті процеси бюджетної децентралізації, спрямовані на зменшення питомої ваги видатків на освіту з державного бюджету України та збільшення видатків з місцевих бюджетів, що негативно позначилося на фінансовому забезпеченні освітньої сфери.

У 2016 році бюджетна забезпеченість одного учня в Україні становила 9,3-10 тис. гривень, або 350-400 доларів США, тоді як у Європейському Союзі цей показник становить 6,8 тис. євро. Витрати на одного студента в Україні складають 1000-1300 доларів США, тоді як у Сполучених Штатах Америки і Канаді – 28-30 тис. доларів США, у Великій Британії і Франції – 16-18 тис. доларів США [5].

Рівень оплати праці працівників закладів освіти в Україні є значно нижчим ніж у державах – членах Європейського Співтовариства та інших державах. Так, посадовий оклад доктора наук, професора у 2016 році в Україні становив 134 долари США, тоді як у Чехії – 1800 доларів США, у Польщі – 2800 доларів США, а в Китаї – 3100 доларів США. Такого низького рівня заробітної плати науково-педагогічних працівників немає в жодній країні світу [5].

Запроваджені останніми роками зміни у підходах до фінансування загальної середньої освіти шляхом надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам не забезпечують у повному обсязі потреб загальноосвітніх навчальних закладів, створення належних умов для здобуття учнями якісної загальної середньої освіти незалежно від місця їх проживання та кількості учнів у школі.

Потребує скасування заборона фінансування за рахунок освітньої субвенції загальноосвітніх навчальних закладів з чисельністю менше 25 учнів, запровадження якої призвело до вивільнення близько 4 тис. вчителів, закриття понад 150 малокомплектних шкіл та загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю. За відсутності належної законодавчої бази гострою проблемою залишається здійснення процесів оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів шляхом утворення опорних шкіл та філій, об'єднання малокомплектних шкіл, зміни їх типу та ступеня, особливо в сільській місцевості.

Дані фінансування освіти і науки України з державного бюджету можна побачити на рис. 1. Можна прослідкувати тенденцію до зростання видатків з бюджету на Міністерство освіти та науки

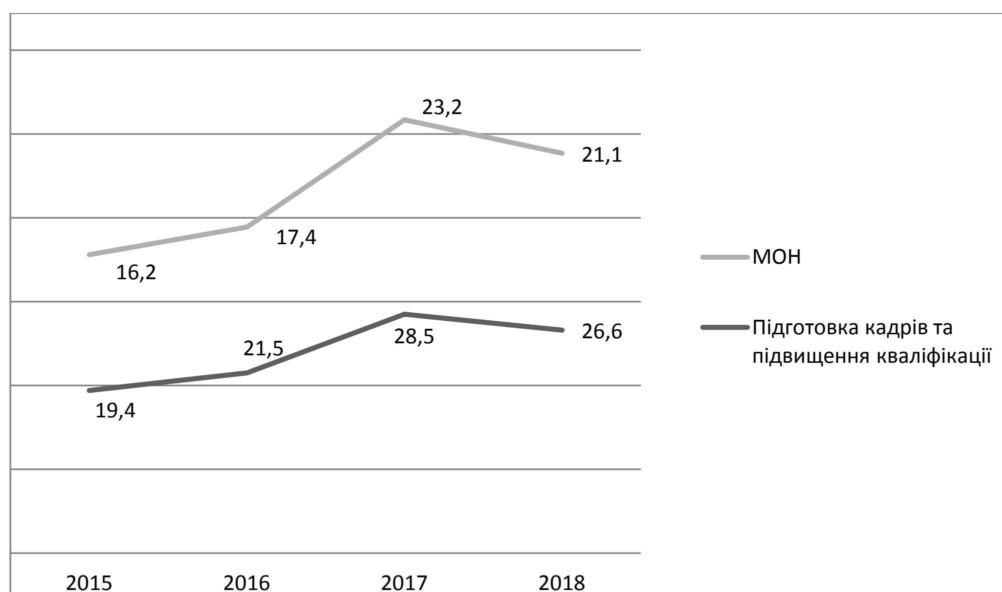

Рис. 1. Бюджет освіти і науки України у 2015-2018 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Укриїни а також підготовку кадрів та підвищення кваліфікації протягом 2015-2017 років. На 2018 рік теж передбачається ріст цих видатків у зв'язку з підвищенням посадових окладів вчителям.

Актуальними залишаються питання фінансового забезпечення функціонування загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема зміцнення матеріально-технічної бази, вчасного забезпечення підручниками, здійснення організованого підвозу учнів до місць навчання, розгортання повноцінного інклюзивного навчання.

Видатки на професійно-технічну освіту у загальному обсязі видатків на освітню галузь у 2015-2017 роках скоротилися з 5,2 відсотка до 4,4 відсотка, що негативно позначилося на кількості та якості підготовки робітничих кадрів. За цей період кількість прийнятих до закладів професійно-технічної освіти зменшилася майже у 2,4 рази – з 270129 учнів у 2010 році до 113000 учнів у 2016 році [7].

На початок 2016-2017 навчального року 57 професійно-технічних навчальних закладів мали заборгованість з виплати заробітної плати на суму 25,24 млн гривень та стипендій на суму 15,91 млн гривень [7].

У системі вищої освіти через відсутність базового фінансування наукових досліджень, сучасного наукового і навчально-лабораторного обладнання, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій навчання, неналагодження ефективної співпраці з роботодавцями, низький рівень оплати праці професорсько-викладацького складу не забезпечується належна якість підготовки конкурентоспроможних фахівців і проведення наукових досліджень.

Державним бюджетом України не передбачаються кошти на виконання норми Закону України «Про вищу освіту» щодо обов'язковості підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Назріла потреба розробити ефективну систему фінансування освіти, спрямовану на забезпечення належної якості підготовки фахівців, яка передбачатиме:

- створення прозорого ринку надання освітніх послуг;
- залучення значних додаткових фінансових інструментів, у тому числі кредитних ресурсів, під гарантії держави;
- перехід від ідеології дотацій до ідеології інвестування в освіту;
- стимулювання постійної мотивації учнів та студентів до якісного навчання;
- залучення коштів банківського сектору до пільгового студентського кредитування.

Згідно із законодавством держава застосовує фінансові, кредитні та податкові інструменти для ефективної діяльності вітчизняної науки та досягнення у 2025 році її фінансування з усіх джерел на рівні 3% ВВП. При цьому у 2020 році рівень фінансування науки з державного бюджету має становити 1,7% ВВП [7].

Вагоме збільшення видатків на науку розвиненими країнами світу забезпечує на 80-90 відсотків зростання їхнього ВВП. Натомість, в Україні за роки незалежності наукоємність ВВП скоротилася у чотири рази і у 2015 році становила 0,6 відсотка, з урахуванням високого рівня тінізації української економіки реальний показник не перевищує 0,4 відсотка ВВП. Світова тенденція полягає у неухильному зростанні наукоємності ВВП, загальносвітове значення цього показника збільшилося з 2,1 відсотка у 2000 році до 2,4 відсотка у 2014 році, а в Республіці Корея, наприклад, – з 2,3 відсотка до 4,3 відсотка. Україна має чи не найнижчі показники витрат на одного науковця не лише серед європейських держав, а й серед африканських, які лише починають науково-технологічний розвиток і ще не накопичили науковий потенціал такого рівня, як в Україні [7].

Втім, видатки Державного бюджету України на наукові дослідження у 2015 році не перевищували 0,25 відсотка ВВП, а у 2016 році взагалі скоротилися до рівня нижче 0,2 відсотка ВВП. При цьому видатки на наукові дослідження з місцевих бюджетів не здійснюються, а кількість за-

мовлень на наукові розробки від підприємств (спеціальний фонд бюджету) є мізерною.

В Україні практично відсутнє конкурсне фінансування наукових досліджень, передбачене Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Порушуються принципи базового і конкурсного фінансування наукових досліджень, в Україні переважно здійснюється базове фінансування. Конкурсне фінансування, у тому числі грантове, формується з метою задоволення потреб економіки держави та її виробництва в рамках реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки. В Україні таке фінансування не перевищує 3% загального обсягу коштів, що спрямовуються на науку, тоді як у світі, навпаки більша частина фінансування сфери науки здійснюється за рахунок конкурсного фінансування у рамках виконання пріоритетних програм.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» не визначено відсоток ВВП, що спрямовується на наукову і науково-технічну діяльність.

Серед видатків на освіту найбільшу частку становлять витрати на: вищу – 91,3%; дошкільну – 0,5; загальну середню – 0,9; професійно-технічну – 0,6; післядипломну – 2%. Варто підкреслити, що професійно-технічна освіта має надзвичайно малу частку, тож її необхідно збільшити. Але зауважимо, що 2016 р. на підготовку робітничих кадрів було передбачено субвенцію місцевим бюджетам [7].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи все вищевикладене, можна дійти висновку що програма реформування освіти, насамперед її належного фінансування має відбуватися з урахуванням сучасних економічних реалій в Україні та зарубіжного досвіду. Будь-які зміни в системі освіти неможливі без належного фінансового забезпечення, а вивчений досвід як командно-адміністративної, так і ринкових систем господарювання підтверджує, що саме бюджет є їх домінуючим джерелом, наповнення якого відбуватиметься за умови відродження реального сектору економіки.

Для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів установ освіти потрібно проводити виважену кадрову політику, розширювати перелік платних послуг, більше уваги приділяти розвитку кредитної системи фінансування вищої освіти і науки, надати автономію закладам освіти.

Необхідно змінити підходи до фінансування освіти за рахунок зміни його центрів і посилення конкуренції на ринку освітніх послуг. Держава повинна фінансувати не заклади, а учнів і студентів, які мали би право вибирати навчальний заклад незалежно від форми його власності.

Список літератури:

1. Закон України про освіту № 1060-XII із змінами від 11 черв. 2008 р. // Законодавчі акти України з питань освіти : зб. законів. – К.: Парлам. вид-во, 2004. – 404 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.
3. Національна доктрина розвитку освіти № 347 від 17 квіт. 2002 р. // Законодавчі акти України з питань освіти : зб. законів. – К.: Парлам. вид-во, 2004. – 404 с.
4. Сайт Міністерства освіти і науки України // Бюджет і закупівлі // Виконання державного бюджету 2015-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/byudzhet-ta-zakupivli/byudzhet.
5. Бюджет освіти та науки 2018: що пропонує уряд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/uk/articles/biudzhet-osvity-ta-nauky-2018-shcho-proponuie-uriad.
6. Міністерство освіти та науки 2013-2018. Загальний фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/AAaxqv.
7. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні» Документ 2133-VIII, чинний, поточна редакція – Прийняття від 12.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19/sp:max25.

Західна О.Р., Трохимчук Д.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация
Рассматривается вопрос состояния финансирования отрасли образования в контексте действующего законодательства Украины об образовании. Определены возможные пути совершенствования существующей системы финансирования системы образования Украины. Проанализированы изменения расходов государственного бюджета на образование 2015-2018 гг. Обоснована необходимость повышения эффективности управления расходами на образование государственного бюджета Украины. Рассмотрены основные проблемы финансирования образования и направления ее оптимизации.
Ключевые слова: государственная политика в области образования, бюджетное финансирование отрасли образования, приоритетность образования, бюджет образования и науки.

Zakhidna O.R., Trokhimchuk D.V.
Lviv Ivan Franko National University

ANALYSIS OF FINANCIAL SUPPLY OF EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE AT THE MODERN STAGE

Summary
The issue of the financing of the education sector in the context of the current legislation of Ukraine on education is considered. Possible ways of improving the existing system of financing the educational system of Ukraine are determined. The changes of the state budget expenditures on education for 2015-2018 have been analyzed. The necessity of improving the management of expenditures on education of the state budget of Ukraine has been substantiated. The main problems of financing education and directions of its optimization are considered.
Keywords: state policy in the field of education, budget financing of the branch of education, priority of education, budget of education and science.

УДК 658.8

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Кірносова М.В., Білаш М.М.
Одеський національний політехнічний університет

Стаття присвячена комплексному дослідженню поняття маркетингових комунікацій підприємства. Дається характеристика даного явища, його форм прояву. Вивчаються особливості ринку нерухомості і основні його суб'єкти, що здійснюють рекламні комунікації. Наводиться аналіз причин зміни структури комплексу комунікацій на ринку нерухомості в бік переважання онлайн-комунікацій. Розглядаються основні інструменти онлайн-комунікацій на ринку нерухомості, а також даються рекомендації по їх реалізації в практиці.
Ключові слова: маркетингові комунікації, нерухомість, інтернет маркетинг, інтернет комунікації, ринок нерухомості.

Постановка проблеми. Ринок нерухомості як сектор економіки відіграє значну економічну і соціальну роль. Однак зараз даний ринок характеризується постійним збільшенням темпів введення в експлуатацію нового житла, що тягне за собою підвищення рівня конкуренції на ринку. У зв'язку з цим ринок нерухомості вимагає від компаній набагато більшого, ніж створити товар, що задовольняє потреби клієнта, призначити на нього підходящу ціну і забезпечити його доступність для цільових споживачів. У зв'язку з цим, доцільним є формування комплексу клієнтоорієнтованих маркетингових комунікацій стосовно об'єктів первинної житлової нерухомості.

Існуючі в теорії маркетингу підходи до розробки комплексу маркетингових комунікацій можуть бути застосовані компанією-комунікатором будь-якої сфери діяльності, тому вони не враховують специфічних особливостей ринку первинної житлової нерухомості, де поведінка споживачів має виражену специфіку в залежності від сегмента ринку, що є підставою для використання клієнтського підходу при плануванні комунікацій [5, с. 22].

В результаті аналізу розподілу продажів за стадіями будівництва об'єктів нерухомості, відзначається певна схожість в структурі продажів економ-класу і комфорт-класу, які представляють собою масове житло. І аналогічно – в структурі продажів бізнес-класу і елітного класу (житло підвищеної комфортності). У зв'язку з цим доцільна побудова комплексу маркетингових комунікацій для кожного з двох типів об'єктів нерухомості: масове житло і житло підвищеної комфортності, – з подальшим вибором засобів просування відповідно до переваг цільової аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до точки зору засновника вітчизняної наукової школи маркетингу взаємодії професора Г.Л. Багієва, маркетинг взаємодії являє собою перспективну концепцію сервісного підприємництва, орієнтоване на охоплення всіх ресурсів і видів діяльності в процесі організації, планування і управління комунікаціями з усіма суб'єктами ринкової мережі на кожній стадії життєвого циклу товару.

Згідно з дослідженнями Ромата Є., синтетичні маркетингові комунікації виконують такі функції [7, с. 544]:

– дозволяють комплексно, логічно і взаємодоповнюючe використовувати весь арсенал комунікаційних можливостей фірми;

– забезпечують координацію системи маркетингових комунікацій, комплексу маркетингу фірми та її діяльності в області менеджменту;

– підвищують ефективність збутових і інших маркетингових зусиль в розрізі тих напрямків, в яких використовується та чи інша система маркетингових комунікацій;

– дозволяють одночасно задіяти в одній комунікаційній технології сильні сторони різних видів маркетингових комунікацій фірми;

– забезпечують реалізацію і практичне використання концепції інтегрованої маркетингової комунікації.

Мета статті. Виявлення найбільш актуальних і ефективних онлайн-комунікацій на ринку нерухомості, розгляд механізму їх роботи, а також пропозиції і рекомендації по реалізації їх в практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність дослідження комунікацій на ринку нерухомості обумовлена тим, що в останні роки відбувається зміна поведінки споживачів на даному ринку, пов'язана з розвитком Інтернету, за допомогою якого найзручніше здійснювати як продаж, так і покупку об'єктів нерухомості. У зв'язку з цим, багато компаній на ринку нерухомості значно змінюють власні комплекси маркетингових комунікацій, роблячи найбільший акцент на просування в Інтернеті.

В даний час просування свого товару або послуги є невід'ємною частиною функціонування будь-якої компанії. Просування являє собою певний комплекс повідомлень, який компанія використовує для комунікації зі своїми споживачами, з метою передачі їм інформації про свої товари та послуги. Ґрунтуючись на тому, що в основі просування лежить комунікація компанії зі споживачем, то можна сказати, що воно здійснюється шляхом комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій. Комплекс маркетингових комунікацій, об'єднаних в єдину програму просування, сприяє формуванню іміджу компанії, її товару або послуги, підвищує її можливості звертатися до споживачів і впливати на них. Під маркетинговими комунікаціями розуміється «єдиний комплекс, який об'єднує всіх суб'єктів ринкової діяльності, всі засоби комунікацій, спрямовані на встановлення і підтримку відносин із адресатами комунікацій в рамках реалізованої компанією програми просування» [3, с. 16].

У комплекс маркетингових комунікацій входять такі інструменти як реклама, зв'язки з громадськістю, спонсорство, прямий маркетинг, особисті продажі і стимулювання збуту. Крім цього, з розвитком маркетингових комунікацій в даний комплекс також можна додати event-маркетинг, упаковку, а також інтернет-комунікації, які стають все більш необхідними при просуванні практично будь-яких компаній з різних галузей. Одним з ринків, на якому необхідні практично всі інструменти маркетингових комунікацій, є ринок нерухомості. Даний ринок є досить специфічним, що впливає також і на особливості організації на ньому маркетингових комунікацій. Даний ринок відрізняється низькою взаємозамінністю і стандартизованістю товарів, якими виступають об'єкти нерухомості, відносно невеликим числом продавців і покупців, приватним характером угод, низьким ступенем інформаційної доступності, а також високою вартістю товарів і тривалим процесом прийняття рішення про покупку [6, с. 191].

Найчастіше незалежно від класу житла застосовуються одні і ті ж інструменти і форми комунікацій, а відмінність полягає, в першу чергу, в характері самого повідомлення.

Все більшого значення починають набувати онлайн-комунікації, обумовлено це тим, що завдяки розвитку Інтернету відбувається трансформація споживчої поведінки на ринку нерухомості, так як він спрощує доступ, прискорює обмін інформацією та надає можливості для використання візуальної інформації [5, с. 11], що важливо для споживачів при купівлі або продажу об'єктів нерухомості, тому вони розглядають рекламу в Інтернеті як пріоритетне джерело для пошуку і просування об'єктів нерухомості. Завдяки цьому в рекламних комунікаціях на ринку нерухомості, позначилися такі тенденції: збільшення обсягів інтернет-реклами, зниження витрат на «іміджеву» рекламу, посилення використання контекстної реклами [5, с. 12]. Таким чином, в зв'язку з цим відбуваються трансформації серед інструментів маркетингових комунікацій, на ринку нерухомості все більшого значення набувають різні інструменти онлайн-комунікацій. Розглянемо більш докладно основні з інструментів просування в Інтернеті, які застосовуються на ринку нерухомості.

Одним з найважливіших інструментів є SEO-оптимізація, це «процес досягнення перших місць в результатах пошуку в пошукових машинах за цільовими для компанії запитам» [2, с. 94]. Даний інструмент має велике значення для компанії, так як підвищує шанси на те, що потенційний клієнт зайде на їх сайт і зробить цільові дії. Отже, знаходження в першій десятці пошукової видачі допоможе компанії залучити на сайт більшу кількість відвідувачів, частина з яких може стати їх клієнтами. Для цього їм необхідно займатися постійним оновленням інформації на сайті, розміщувати цікаві статті, на кожній сторінці сайту використовувати ключові слова. Контекстна реклама є одним з найпопулярніших інструментів комунікації на ринку нерухомості, так як допомагає залучати клієнтів як з пошукових систем, так і з інших сайтів. Контекстна реклама ділиться на пошукову та контекстно-залежну, або тематичну. Якщо рекламне повідомлення пов'язано з фразою пошукового запиту і показується на сторінках результатів пошуку в відповідь на запити – це пошукова контекстна реклама. Якщо воно пов'язане з текстом сторінки, на якій розміщено, то це контекстно-залежна або тематична реклама. Вона показується на сторінках, які користувачі переглядають в Інтернеті [1, с. 22].

Для компаній з середнім бюджетом більшою мірою підійде контекстно-залежна реклама, так як в тематиці нерухомості для пошукової контекстної реклами через високу конкуренцію дуже висока вартість за клік. Вони можуть за допомогою контекстно-залежної реклами показувати банери або навіть відео на таких сайтах, як Youtube, відомих порталах і основних новинних або розважальних сайтах. Також вони мають можливість показувати рекламу на всіх основних майданчиках для нерухомості: Дом.ріа, OLX.

В рекламну мережу Google входять тисячі сайтів-партнерів, на яких компанії можуть розміщувати свою контекстну рекламу. Причому вони також мають можливість налаштовувати покази реклами по інтересам, саме на тих людей, які цікавляться конкретними послугами або видами об'єктів нерухомості. Таким чином, пропозиція про покупку квартири в новобудові можна показати аудиторії, яка цікавиться новобудовами. Однак, пошукова контекстна реклама може виявитися більш ефективною, оскільки дозволяє охопити аудиторію «теплих» клієнтів, тобто таких, хто вже перебуває на стадії прийняття рішення про придбання послуги та здійснює пошук компанії.

Для того, щоб компанії просунутися за допомогою пошукової контекстної реклами, необхідно чітко визначити характеристики аудиторії, а також підібрати ключові слова. Інструментом рекламної комунікації, спрямованим на утримання уваги потенційного клієнта і його повернення на сайт, є такий сучасний інструмент інтернет-маркетингу, як ретаргетінг.

Ретаргетінг – інструмент, що дозволяє показувати рекламні оголошення користувачам, які вже відвідували сайт компанії, але не зробили необхідну дію. Його суть полягає в тому, що на сайті або окремих його сторінках міститься спеціальний код ретаргетінга, і коли користувач відвідує сайт або виділені його сторінки, але не робить потрібну дію, він додається до цільової групи, якій буде показуватися реклама компанії на інших сайтах (частіше всього банерна), особливо тих, які він часто відвідує. За допомогою даного інструменту компанії можуть повторно показувати рекламні оголошення тим користувачам, які вже побували на їхньому сайті, переглядаючи різні сторінки. Тематика повторного повідомлення залежить від тих сторінок, які дивився користувач. Якщо він переглядав каталог реалізованих об'єктів нерухомості, то в рекламних оголошеннях йому необхідно показати ці об'єкти, із закликом зателефонувати до відділу продажів, щоб записатися на їх перегляд. Якщо користувач дивився сторінки з розцінками або зразками договорів, то в рекламних оголошеннях йому необхідно показати ключові переваги від співпраці з компанією і також заклик за-

телефонувати або залишити свої контакти, щоб співробітники відділу продажів з ним зв'язалися. Даний інструмент рекламної комунікації дозволяє компаніям впливати на потенційного клієнта на стадії прийняття рішення про співпрацю.

Проблемою реалізації цього інструменту є визначення обсягів реклами і ступеня її повторюваності для одного клієнта, щоб, з одного боку, надати на нього вплив, а з іншого, не викликати роздратування надмірно частою появою. Також інструментом, спрямованим на підтримку комунікацій з клієнтами на ринку нерухомості, є e-mail маркетинг, який виступає регулярним процесом формування відносин з клієнтами за допомогою електронної пошти [4, с. 10].

Доволі часто, компанії звертаються за допомогою до рекламних агентств. В агентствах нерухомості даний інструмент може бути спрямований на підтримку відносин з уже існуючими клієнтами, залучення потенційних клієнтів, з якими вже була комунікація і вони залишили свою електронну адресу, а також формування іміджу експерта всередині професійного співтовариства. В цілому, аудиторію e-mail маркетингу в агентствах нерухомості можна розділити на чотири сегменти:

Приватні клієнти, з якими вже були здійснені угоди;

1. Приватні клієнти, що залишили власну електронну адресу на сайті.
2. Професійне співтовариство рієлторів.
3. Юридичні особи, що займаються купівлею комерційної нерухомості.

Для кожного з сегментів готуються різні матеріали для розсилки, а також розсилаються з різною частотою. Так, для першого сегмента розсилки повинні відбуватися не частіше ніж один раз на 2-3 місяці і бути спрямовані на збереження контактів з ними для можливого подальшого співробітництва. Для професійного співтовариства можуть складатися інформаційні бюлетені з аналізом ринку, різних його тенденцій і розбором кейсів для формування власного іміджу. Також подібна інформація, але пов'язана тільки з комерційною нерухомістю, може відправлятися юридичним особам; така розсилка повинна здійснюватися 1-2 рази на місяць. Для потенційних клієнтів, які залишили свої контактні дані, розсилка здійснюється найбільш часто, вона містить інформацію, наприклад, про послуги компанії, що реалізуються нею об'єкти нерухомості, які можуть сподобатися клієнту. Мета даної розсилки стимулювати у клієнта прийняття рішення про співпрацю з компанією. Безсумнівно, розглянуті інструменти онлайн-комунікацій не є єдиними для ринку нерухомості, однак, вони є найбільш важливими і повинні бути присутніми в комплексі маркетингових комунікацій будь-якої компанії, так як будуть сприяти залученню клієнтів і їх утриманню.

Висновки. Існує купа інструментів і форм маркетингових комунікацій. Таких як, рекламна інформація в друкованих періодичних виданнях, на радіо і телебаченні, Інтернет-реклама, Outdoor- і Indoor-реклама, рекламно-поліграфічна продукція і event-заходи, стимулювання збуту (знижки, бонуси, спеціальні пропозиції, розстрочка платежу, персональні скидки та бонусні програми), PR-комунікації (іміджеві матеріали в електронних і друкованих ЗМІ з основним упором на новинні матеріали іміджево-аналітично-етичних матеріалів і новинні матеріали з використанням прийому «розбивка новин на частини», іміджеві матеріали в ЗМІ, спонсорування та благодійні заходи), виставково-ярмаркова діяльність (де приймають участь будівельні компанії в професійних виставках, на яких відбувається роздача рекламних матеріалів).

Враховуючи тенденції останніх років, можемо дійти висновку що найбільш ефективним методом комунікацій з клієнтом є інтернет реклама у всіх її проявах. Будь то SMM-маркетинг, SEO, таргетовані SMS і Email розсилки, усе це є ефективним, особливо коли працює у комплексі.

Необхідно відзначити, що маркетингова активність суб'єктів ринку нерухомості в даний час носить багато в чому безсистемний характер, комунікативний вплив починається на заключних етапах реалізації будівельного проекту. З урахуванням того, що найчастіше процес ухвалення рішення про покупку об'єкта первинної житлової нерухомості займає тривалий час (особливо це стосується нерухомості підвищеної комфортності), стадія реалізації розтягується, і основні продажі пропонованих квартир відбуваються набагато пізніше введення житлового будинку в експлуатацію. У даній ситуації, необхідна організація безперервної маркетингової взаємодії з потенційними споживачами на всіх стадіях будівництва об'єкта нерухомості, починаючи з підготовки проекту.

Цікавим і корисним стало би створення інноваційного сервісу для ринку нерухомості України. Наприклад, це могла ми бути соціальна мережа для будинків та об’єктів. У кожного будинку буде персональна сторінка, на якій повідомлятиметься про ключові особливості об'єкта (площа, розташування, дата побудови, ім'я архітектора, список власників, перелік орендарів і так далі).

Повнота інформації буде залежати від звичайних користувачів: поповнити дані про черговий будинок може будь-хто. Сайт можна влаштувати за принципом анкетування та вільного обміну інформацією – кожен вносить ту частини даних, яку знає сам.

Але ця соціальна мережа має відрізнятися, від того ж Facebook, це можна зробити за допомогою монетизації. Якщо надати відомості може будь-хто, то через доступ до бази доведеться заплатити. Інформація стане в нагоді рієлторам, інвесторам та іншим гравцям на ринку нерухомості. Перевага в тому, що найчастіше куплена інформація може бути унікальною: настільки докладних відомостей не знайти ні на жодному іншому сайті.

Таким чином, маркетингові комунікації є основою для формування комплексу клієнтоорієнтованого маркетингового комунікативного впливу на ринку нерухомості і дозволяє уніфікувати вибір інструментів і форм комунікацій з урахуванням певних цілей, що в свою чергу сприяє скороченню витрат часу і ресурсів суб'єктів ринку нерухомості.

Список літератури:

1. Бабаев А. Контекстная реклама. – СПб.: Питер, 2012. – 304 с.
2. Вирин Ф. Интернет-маркетинг: полный сборник практических инструментов. – М.: Эксмо, 2010. – 160 с.
3. Душкина М.Р. PR и продвижение в маркетинге: коммуникации и воздействие, технологии и психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2016. – 560 с.
4. Кот Д.Г. E-mail маркетинг. Исчерпывающее руководство. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 192 с.
5. Лавриненко Я.Б. Разработка механизма повышения эффективности продвижения товаров и услуг на рынке недвижимости посредством сети интернет: автореф. ... дисс. канд. экон. наук. – Воронеж: ВГУ, 2012. – 22 с.
6. Чибикова Т.В. Понятие, сущность и структура рынка недвижимости // ОНВ. – 2015. – № 1. – С. 190-195.
7. Ромат Е.В. Реклама / Е.В. Ромат. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.

Кирносова М.В., Билаш М.Н.
Одесский национальный политехнический университет

ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ НА РЫНКЕ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация
Статья посвящена комплексному исследованию Понятие маркетинговых коммуникаций предприятия. Дается характеристика данного явища, его форм проявить. Вивчаються Особенности Сайты Вся недвижимости и основные его субъекты, что осуществляют рекламные коммуникации. Приводиться анализ причин изменения структуру комплекса коммуникаций на ринку недвижимости в сторону преобладания онлайн-коммуникаций. Рассматриваются основные инструменты онлайн-коммуникаций на ринку недвижимости, а также даются рекомендации по их реализации на практике.
Ключевые слова: маркетинговые коммуникации, недвижимость, интернет маркетинг, интернет коммуникации, рынок недвижимости.

Kirnosova M.V., Bilash M.N.
Odessa National Polytechnic University

STUDYING TRENDS FOR DEVELOPMENT OF MARKET COMMUNICATIONS ON THE REAL ESTATE MARKET

Summary
The article is devoted to the complex research of the concept of marketing communications of the enterprise. The characteristic of this phenomenon is given, its forms are manifested. Fallen Features Sites All the real estate and its main subjects that carry out advertising communications. An analysis of the reasons is given Changing the structure of the complex of communications to the Sites All real estate in BIK predominates in online communications. The main tools of online communication on Sites All real estate are considered, as well as recommendations for their implementation in practice.
Keywords: marketing communications, real estate, internet marketing, internet communications, real estate market.

УДК 339.371

СУЧАСНІ ФОРМАТИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Клим М.В., Скляр Є.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розкрито сутність та особливості функціонування та розвитку підприємств роздрібної торгівлі за результатами узагальнення основних теоретичних підходів до понятійного апарату. Встановлено, що функціонування підприємств роздрібної торгівлі має за мету забезпечення розвитку суб'єктів господарювання і характеризується життєдіяльністю підприємства та реалізацією ним операційних функцій. У процесі функціонування підприємства роздрібної торгівлі адаптуються до кількісних та якісних змін. Доведено, що розвиток підприємств роздрібної торгівлі має місце при зміні способів господарювання, через перехід підприємства з одного економічного стану в інший, завдяки досягненню якісних перетворень тощо. Визначено основні теорії розвитку підприємства, розглянуто класифікацію видів розвитку підприємств торгівлі та сучасні підходи до управління ним.
Ключові слова: торгівля, роздрібна торгівля, формати, споживчий ринок, модернізація, маркетингова підтримка.

Постановка проблеми. Роздрібна торгівля являє собою одну з головних частин споживчого ринку та виступає віддзеркаленням стану економічного розвитку країни; взаємопов'язує міжгалузеві і регіональні зв'язки в єдину систему. Виступаючи найважливішим видом економічної діяльності у сфері товарного обігу, вона взаємодіє з усіма стадіями суспільного відтворення; спрямована на задоволення потреб споживача у товарній продукції і послугах при дотриманні балансу між попитом і пропозицією, дає поштовх для формування сучасних уподобань населення, впровадження інноваційних товарів і збільшення об'ємів виробництва. Являючи собою завершальну стадію руху товарної продукції і сферою реалізації економічних інтересів споживачів та виробників товарів, роздрібна торгівля впливає на розвиток усіх сфер економіки; сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів, зміцненню фінансової системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання питань сутності та форматів системи роздрібної торгівлі та організації діяльності підприємств торгівлі, зокрема роздрібної, розглядалися в працях таких учених-авторів, як О. Азаряна, В.В. Апопія, О.О. Бакунова, М.Г. Безпарточного, О.В. Березіна, Н.В. Васюткіна, І.В. Височина, Н. Власової, І.Г. Волошан, Ю.В. Гайдай, О.І. Гончара, Т.М. Григоренко, В.А. Гросула, О.В. Даннікова, Г. Джоунз, С.О. Зубкова, О.О. Кавуна, В.І. Корсак, І.В. Лазебної, Л. Лігоненко, Е.М. Локтєва, А. Мазаракі, Г.В. Макарової, Б.М. Маркова, В.С. Михайлова, О.В. Нікітіна, М.А. Окландера, Г.Т. П'ятницької, О.Г. Парфентьєвої, А. Предеїна, А. Розмана, І.М. Севрука, Г.М. Тарасюка, Л.В. Фролової, А.А. Чаплінської, О.О. Шубіна та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В дослідженнях з цієї проблематики основний акцент зроблено на комерційні (суто торгівельні та організаційні) аспекти торгівельної діяльності та переважно на питання техніко-технологічного забезпечення торгівельних процесів але роль сучасних форматів роздрібної торгівлі майже відсутні.

Мета статті полягає є аналізі та оцінюванні сучасних форматів роздрібної торгівлі, її поняття, види, параметри, що їх характеризують в умовах сьогодення та на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Торгівля є однією із сфер економіки, яка в умовах любих історичних формацій розвивається найбільш динамічно. Процеси, які відбуваються в ринкових умовах в економіці України дали поштовх радикальним змінам економічних умов функціонування торгівлі, посиленню її впливу на суспільство, що спричинило виникнення певних диспропорцій у розвитку споживчого ринку.

Категорія «формат торгівлі (об'єкта)» має конкретний зміст і включає найбільш істотні характеристики господарської діяльності, притаманні торгівельній об'єкту.

Під форматом торгівлі розуміють сукупність соціально-економічних характеристик (асортимент, площа, що застосовуються форми обслуговування, облікова кількість персоналу і т.п.), що визначають її місце на ринку товарів, що дають можливість ефективно функціонувати і розвиватися [5].

До характеристик торгівельних підприємств, що визначає їх формат, відносяться: асортимент, площа, що застосовуються форми обслуговування, облікова кількість персоналу тощо. Діяльність об'єктів торгівельної мережі, зокрема роздрібної, представлена операціями, пов'язаними з реалізацією товарів (формування асортименту, приймання товарів, забезпечення зберігання, передпродажної підготовки, викладання товарів, пропозиція товарів покупцеві, розрахунок з покупцем, відпустку товарів) і операціями, пов'язаними з обслуговуванням споживачів.

Формат роздрібної торгівлі – це новий високотехнологічний роздрібно-посередницький торговий об'єкт, що інтегрує в собі функції маркетингового і логістичного супроводу процесів товаропостачання і руху товару в інтересах суб'єктів сфер виробництва та обігу, що забезпечує оптимізацію витрат, а отже, високі конкурентні позиції на ринку споживчих товарів [6].

Спираючись на аналіз як сучасної наукової літератури в галузі управління та організації торгівлі, так безпосередньо даних господарюючих суб'єктів (роздрібних мереж і окремих підприємств), можна зробити наступні висновки щодо основних параметрів визначення формату підприємства роздрібної торгівлі:

1. Цільова група покупців: рівень доходів; соціальний статус; статево-вікові характеристики; основні психологічні типажі.

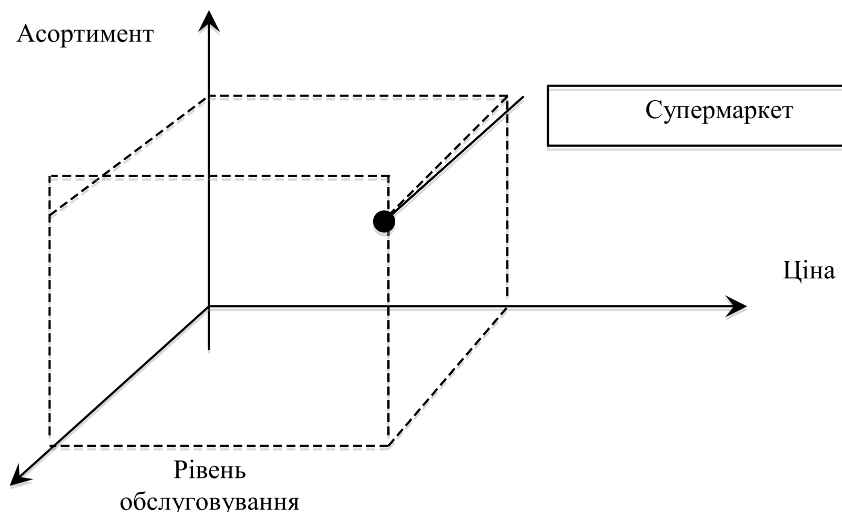

Рис. 1.1. Трьохфакторна система позиціонування роздрібних торгових форматів. Приклад позиціонування «Супермаркет»

2. Цільова група споживачі: потреби які задовольняє цільова група покупців за рахунок відвідування торгового підприємства.

3. Розташування торговельних об'єктів: місце розташування; спосіб та інші характеристики транспортної доступності.

4. Площа планування торговельного зала: загальна площа торговельного підприємства; співвідношення торгових площ; види типових планувань.

5. Принцип побудови кадрової роботи: кількість структурного персоналу; основні принципи підбору та навчання персоналу; цілі мотивації персоналу.

З точки зору позиціонування торгівельного підприємства на споживчому ринку (в тому числі і по відношенню до основних конкурентів) сучасний формат торгового підприємства визначається вибором щодо трьох основних параметрів позиціонування (осей координат): цінова політика, асортимент (широта і глибина), якість обслуговування (рис. 1.1).

Якщо говорити про сукупність основних параметрів торгового бізнесу, то торговий формат можна визначити як продукт поєднання і оптимізації таких складових, як торгова площа і місце розташування торгового підприємства, асортимент товарів, ціна, набір послуг, що надаються, загальна якість обслуговування, особливості формування цільової групи клієнтів і купівельного попиту.

Аналіз основних характеристик організації торговельної діяльності та торгово-технологічних процесів дозволяє виділити наступні основні формати підприємств роздрібної торгівлі (продовольча група товарів): гіпермаркет, дискаунтер, супермаркет, гастроном, магазин крокової доступності [8].

Разом з тим, важливо відзначити, що будь-яка роздрібна мережа намагається, в рамках обраного базового торгового формату, знайти свою індивідуальність, розробити і впровадити унікальні «риси», елементи торгових процесів, конкурентні переваги. За рахунок «індивідуалізації» мережі одного формату намагаються «відділятися» один від одного, залучати до себе додаткову увагу потенційних покупців.

Таким чином, вибір і робота в рамках певного торгового формату не є простим копіюванням основних торгово-технологічних процесів, а є творчим процесом поєднання базових основ організації торгово-технологічних процесів і створення індивідуальних конкурентних рис і переваги (табл. 1.1).

Серед так званих «зручних» форматів роздрібної торгівлі найбільш актуальним сьогодні є магазин крокової доступності (МКД). Важливо відзначити, що магазин крокової доступності – це специфічний формат роздрібного підприємства, який передбачає не тільки відповідність певним формальним характеристикам, а й використання спеціальних норм і підходів в управлінні.

Основні особливості організації торгівельної діяльності в рамках формату магазинів крокової доступності наведені в табл. 1.2. Аналіз діяльності роздрібних торгових мереж крокової доступності, аналіз результатів опитувань їх відвідувачів показує, що для успіху магазинів подібного формату важливим є досягнення балансу між усіма елементами.

Можна запропонувати наступну класифікацію основних напрямків і чинників успіху торгових підприємств цільового роздрібного формату на ринку (табл. 1.3). Класифікація напрямків та факторів успіху на ринку сформована на основі моделі 5 «Р». Для систематизації робіт в сфері аналізу початкового стану торгового бізнесу, розробки та реалізації конкурентної стратегії торгового підприємства крокової доступності доцільно використовувати підхід 5Р.

Таблиця 1.1

Схема організації роботи роздрібної торговельної мережі в рамках обраного формату

Надбудова	Індивідуальні характеристики і риси роздрібної торгівельної мережі	Формування комплексу «цінових відчуттів»	Принципи оновлення асортименту, спеціалізації асортименту.	Формування відмінних рис системи обслуговування даної мережі
База	Базові вимоги до організації торгівельно-технологічних процесів	Принципи ціноутворення	Принципи формування асортименту	Принципи обслуговування цільової групи покупців
		Ціна	Асортимент	Рівень обслуговування

Джерело: розроблено автором

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1.2

Особливості формату магазинів крокової доступності

№	Особливості формату	Формування конкурентних переваг
1.	Обмеженість групи покупців (цільової зони дії магазину)	Чітке розуміння зони дії магазину, цільової групи покупців. Чітке розуміння особливостей формування попиту в зоні дії магазину. Максимальна відповідність існуючому в зоні попиту. Постійний аналіз існуючого і формуючого попиту, максимальна гнучкість, оперативність у зміні асортименту під потреби цільової групи покупців.
2.	Задоволення купівельних потреб у товарах певних категорій	Акцент в асортиментній політиці підприємства на якірні товарні групи. До таких груп для МКД відносять: фрукти-овочі, молочну продукцію, гастрономію, хлібобулочні товари, товари «для ледачих» (напівфабрикати), алкогольну продукцію.
3.	Обмеженість площі торгового залу і площі складських приміщень	Максимально ефективне використання існуючої площі. Постійний аналіз та контроль ефективності використання внутрішніх просторових ресурсів.
4.	Висока частота відвідувань магазину з боку основної групи покупців	Активна робота по оновленню асортименту, формальним оновленням асортименту за рахунок нових форм викладення і пропозиції товарів, оновлення системи цінових відчуттів для підтримки постійного купівельного інтересу до магазину.
5.	Створення клієнто-орієнтованої атмосфери магазину «біля дому»	Велика увага до якості обслуговування (його контроль, постійне поліпшення). Увага до візуальних і подієвих інструментів формування системи обслуговування.

Джерело: [9]

Таблиця 1.3

Основні напрямки і чинники успіху роздрібних мереж магазинів крокової доступності на споживчому ринку

Напрямок формування конкурентних переваг	Фактори конкурентного успіху	
	Базові фактори (База)	**Індивідуальні фактори (Надбудова)**
PLACE	Розташування в зоні крокової доступності до місця проживання (роботи) цільової групи покупців Зручне планування торгового залу і розташування товарних груп	Максимально зручний доступ до торгового підприємства (в тому числі і для покупців на особистому транспорті) Створення комфортної зони перебування в торговому залі при виборі товару Наявність зрозумілої системи внутрішньої навігації для покупців
PRODUCT	Структура асортименту згідно купівельного попиту в зоні розміщення магазину Сталість методів роботи з товаром	Максимальна відповідність наявності товарних запасів затвердженої на підприємстві асортиментної матриці. Наявність диференційованих правил роботи з різними категоріями товарів. Наявність і виконання стандартів оновлення асортименту. Формування асортиментних «акцентів» в торговому залі
PRICE	Рівень торгівельної націнки, що дозволяє сформувати збалансовану систему фінансово-економічних показників діяльності. Рівень цін, який можна порівняти з цінами основних конкурентів на цільовому ринку	Формування переліку та стандартів роботи з товарами – «ціновими маяками» Формування програми роботи зі спеціальними ціновими пропозиціями (система EDLP) Формування системи після продажних цінових відчуттів у покупців
PROMOTION	Достатній рівень інформаційної підтримки торгівельних процесів	Активна робота з візуальними інструментами при формуванні іміджу підприємства. Розробка і реалізація програм подієвих заходів на підприємстві. Розробка і впровадження комплексної системи викладки товарів (мерчандайзингу)
PEOPLE	Кількісні та якісні кадрові показники, що відповідають вимогам ефективної організації торгово-технологічних процесів. Достатня (з позиції покупців) кваліфікація торгівельного персоналу	Впровадження системи постійного навчання (підвищення кваліфікації) торгівельного персоналу. Розробка і впровадження трирівневої системи мотивації торгового персоналу на основі нових методів матеріальної, соціально-психологічної та організаційної мотивації Формування та розвиток корпоративної культури на підприємстві

Джерело: [11]

Даний підхід дає відповідь, за рахунок яких чинників підприємство домагається успіху на ринку. Як правило, виділяються наступні групи факторів (рис. 1.2):

PLACE (Місце). Управління зовнішніми і внутрішніми просторовими ресурсами торгового підприємства. Цей блок чинників включає в себе наступні види робіт: пошук оптимального місця відкриття нового підприємства, організаційно-економічна оцінка приміщення під відкриття підприємства; управління зовнішніми пішохідними і транспортними потоками з метою залучення відвідувачів на підприємство; організація максимально зручного паркування, оптимальний розподіл внутрішніх площ підприємства, формування внутрішніх технологічних і емоційних зон на підприємстві та інше.

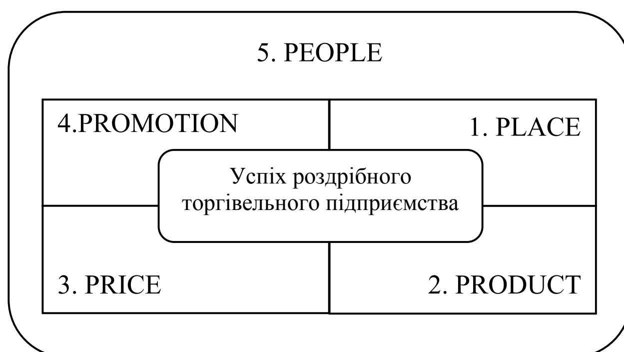

Рис. 1.2. Групи чинників, що впливають на успіх роздрібного торгівельного підприємства мережі магазинів крокової доступності (система «5Р»)

PRODUCT (Товар). Управління асортиментною політикою підприємства. Даний блок пов'язаний з розробкою асортименту, здійсненням технологічної діяльності, забезпеченням необхідного набору додаткових послуг.

PRICE (Ціна). Управління ціновою політикою. Останнім часом фахівці в сфері роздрібної торгівлі все частіше говорять не стільки про економічну складову даного напрямку робіт, скільки про створення сприятливих цінових відчуттів, або про управління ціновим іміджем підприємства. Багато в чому даний підхід заснований на глибокому знанні психології сприйняття цін клієнтами, формуванні в їх свідомості цінового іміджу підприємства, а також постійної творчої роботи за ціновим стимулюванням попиту.

PROMOTION (Просування). Формування системи просування товарів і послуг підприємства. Сюди входять як обслуговування клієнтів на підприємстві, так і питання, пов'язані із зовнішньою рекламою і маркетингом, мерчандайзингом, формуванням і реалізацією планів подій на підприємстві тощо [7].

PEOPLE (Персонал). Управління персоналом підприємства. Фахівці в області роздрібної торгівлі справедливо вважають, що 80% успіху підприємства залежить від якісної праці персоналу. Дійсно, практично всі види робіт в перших чотирьох блоках факторів (PLACE, PRODUCT, PRICE, PROMOTION) виконуються силами персоналу підприємства. Якість кінцевого результату залежить від мотивації і компетенції персоналу. У зв'язку з цим, в системі управління підприємствами роздрібної торгівлі особливу увагу сьогодні приділяється формуванню трудового колективу, питанням підбору та адаптації персоналу, постійного підвищення кваліфікації персоналу, навчання та атестації персоналу, мотивації персоналу, формування корпоративної культури.

Аналіз організації торгівельних і технологічних процесів по кожному із зазначених вище п'яти функціональних напрямків показує, що в роздрібних мережах крокової доступності існує безліч специфічних особливостей організації та управління процесами, що визначаються специфікою торгового формату, специфікою поведінки цільової групи покупців, специфікою задоволення цільових потреб [12].

Однією з особливостей роботи магазинів крокової доступності є обмеженість торгової площі. Більшість магазинів крокової доступності відкривається максимально близько до «домівки» покупців. У центрі міст, в умовах уже сформованої торгівельної інфраструктури і загальної нестачі торгівельних площ, як правило, під ці магазини використовуються невеликі торгові приміщення, часто спочатку непристосовані під продовольчу торгівлю.

Основними напрямками забезпечення ефективного використання торгового простору в магазинах крокової доступності є: розрахунок оптимального торгового балансу за установочними і демонстраційним площами. Розрахунок проводиться шляхом регулярного аналізу структури товарообігу по товарних групах і видам товарів, постійного контролю структури займаної площі (установчої та демонстраційної) за товарними групами і видами товарів, порівнянням і «балансуванням» поточної структури товарообігу і структури займаних площ; оптимізація і регулярний контроль за встановленими в магазині (роздрібної мережі) нормативами використання торгівельного простору. Підвищення ефективності використання торгівельного простору за рахунок перехресного розміщення товарних груп; планування і аналіз купівельних потоків в торгівельному залі [2].

Управління рухом і увагою покупців, в тому числі за рахунок сучасних методів візуального і подієвого впливу; впровадження сучасних і максимально ефективних форм викладення товарів в торговому залі, а також наявність постійного поточного контролю виконання правил мерчандайзингу; використання ефективних механізмів планування та обслуговування товарних запасів як на складі, так і в торговому залі магазину; впровадження нових, більш ефективних видів торгівельного обладнання, що дозволяють як максимально використовувати наявний торговий простір та більш «вигідно» представляти запропонований товар [10].

Найважливішим напрямом формування конкурентних переваг роздрібного торгового підприємства в сучасних умовах, формування конкурентної стратегії є з'єднання методів та інструментів «класичного» торгівельного обслуговування і сучасних підходів впливу на покупців (візуальні і подієві (емоційні) підходи).

Так, об'єднавши класичні та сучасні підходи в рамках аналізу оптимізації торгівельного простору (зовнішні і внутрішні просторові ресурси), можливо запропонувати систему зонування торгового простору, яку можна використовувати як з метою поточної оптимізації торгових процесів, так і для розробки комплексної стратегії високоефективного управління торгівельним простором і покупцями [1].

Виділяють чотири основних етапи роботи з асортиментом.

Етап 1. Розробка асортиментної концепції – визначення основних параметрів формування асортименту на основі серйозного аналізу попиту в місці розміщення магазину та інших істотних факторів довкілля.

Етап 2. Розробка товарного балансу (формування початкової асортиментної матриці) – визначення структури майбутнього асортименту на основі поєднання купівельного попиту і можливостей підприємства.

Етап 3. Насичення асортименту – робота по «наповненню» початкової асортиментної матриці конкретними товарами, робота з пошуку і відбору постачальників, оптимізація умов поставок, логістики тощо.

Етап 4. Оптимізація асортименту – поточна робота по підвищенню ефективності асортименту за рахунок постійного аналізу ефективності продажів, коригування пропонованого асортименту, а також оптимізації робіт з товарами в торгівельному залі і на складі [3].

Виділимо основні принципи розробки і реалізації ефективної асортиментної стратегії:

1. Пайовий принцип формування структури базового асортименту і розподілу торгівельних площ, в основі якого лежить аналіз і використання в розрахунках структури попиту на товари групи цільових покупців.

2. Принцип оновлення асортименту, що використовується на всіх етапах розробки і реалізації асортиментної стратегії (від формування структури асортименту до насичення і поточної роботи з асортиментом в торгівельному залі). При цьому реалізація цього принципу може бути здійснена через:

– формальне оновлення, тобто поточну ротацію асортименту за рахунок виведення неефективних асортиментних позицій і введення нових (через постійний контроль набору показників ефективності та оновлення асортименту);

– організаційне оновлення – оновлення асортименту за рахунок активної роботи з товарами в торгівельному залі з використанням принципів товарного мерчандайзингу;

– емоційне оновлення – оновлення поточного уявлення асортименту на основі використання принципів візуального і подієвого мерчандайзингу.

3. Принцип стандартизації процедур роботи з асортиментом від рівня корпоративного управління роздрібною мережею в цілому до рівня кожної бізнес одиниці (магазину).

4. Принцип постійного підвищення ефективності системи управління асортиментом за рахунок впровадження нових організаційних і технічних підходів. В даний час найбільш актуальним стає впровадження систем управління асортиментом на основі принципів категорійного менеджменту [4].

Галузь роздрібної торгівлі постійно прогресує, що має свій вплив на розвиток торгівельних форматів, додатковий набір послуг для споживачів та підходи щодо їх обслуговування. Саме вказані критерії потрібно визначити за базові, оскільки підприємства роздрібної торгівлі не завжди чітко витримують та варіюють необхідний розмір торгівельної площі або ширину асортименту в рамках роздрібної мережі одного формату, що впливає на операційні та технологічні аспекти роботи магазинів.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянувши класифікацію роздрібних форматів, вважаємо за потрібне зосередитись на шістьох форматах, які більш повно характеризують сучасний стан роздрібної торгівлі: класичний супермаркет, преміальний супермаркет, магазин біля дому, гіпермаркет, м'який та жорсткий диска унтери. Лідери ринку використовують різноманітні методи ведення бізнесу. Так, «Сільпо» виступає класичним супермаркетом, пропонуючи середні ціни та широкий асортимент товарів; Le Silpo є преміальним супермаркетом, що зорієнтований на імпорт товарів та делікатесні вироби; «Фора» – це магазин самообслуговування біля дому для щоденних швидких покупок; Fozzy Cash&Carry – приклад гіпермаркету з оптовими цінами; Thrash! – жорсткий дискаунтер із низькими цінами але невеликим асортиментом.

Список літератури:

1. Алєксєєв С.Б. Механізм формування та вибору стратегічних цілей торговельної мережі на підставі аналізу зовнішнього стратегічного. Механізм регулювання економіки. 2014. № 2. С. 88-95.
2. Богацька Н.М. Сутність, мета та задачі управління товарними запасами – один із сучасних аспектів діяльності підприємства роздрібної торгівлі. Зб. наук. пр. ДНУ. 2008. Вип. 191. С. 180-186.
3. Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку: монографія: А.А. Мазаракі, І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко, Н.М. Гуляєва. Київ: КНТЕУ, 2006. 194 с.
4. Войтович Р. Шляхи забезпечення сталого розвитку в умовах глобальної інтеграції: зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. Вип. 1. С. 3-16.
5. Круг Э.А. Оценка качества торгового обслуживания клиентов на примере торгового предприятия. Перспективы науки и образования. 2013. № 2. С. 85-94.
6. Куцик П.О., Медвідь Л.Г., Шевчук В.О., Харинович-Яворська Д.О. Діяльність торговельних підприємств у конкурентному середовищі: контрольно-аналітичне забезпечення системи управління: монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 370 с.
7. Лапшин В.І., Кузніченко В.М. Стійкість розвитку підприємств у період трансформації економіки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 2. С. 181-186.
8. Леви М., Вейтц Б.А. Основы розничной торговли: пер. с англ. СПб.: Изд-во "Питер", 1999. 448 с.
9. Лозинський І.Є., Доцяк Ю.В. Конкурентоспроможність та конкурентна перевага: економічний зміст і характер взаємозв'язку. Економіка і регіон. 2013. № 3. С. 55-59.
10. Магас Н.В. Удосконалення методики інтегрального оцінювання конкурентоспроможності роздрібного підприємства роздрібної торгівлі. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2014. № 1. С. 142-151.
11. Мазур О. Біфуркаційний характер розвитку роздрібної торгівлі України. Вісник КНТЕУ. 2014. № 1. С. 30-43.
12. Мамаєва Г.М. Концептуальні положення управління стійким розвитком торговельного підприємства. Схід. 2013. № 3(123). С. 34-39.

Клим М.В., Скляр Є.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМАТЫ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Раскрыта сущность и особенности функционирования и развития предприятий розничной торговли за результатами обобщения основных теоретических подходов. Установлено, что цель функционирование предприятий отрасли это обеспечения развития субъектов хозяйствования и характеризуется жизнедеятельностью предприятия и реализацией их операционных функций. В процессе функционирования предприятия адаптируются к количественным и качественным изменениям. Доказано, что развитие розничной торговли имеет место при изменении способов хозяйствования, из-за перехода их с одной экономического состояния в другое, благодаря достижению качественных преобразований. Определены основные теории развития предприятия, рассмотрена классификация видов развития предприятий торговли и современные подходы к управлению им.
Ключевые слова: торговля, розничная торговля, форматы, потребительский рынок, модернизация, маркетинговая поддержка.

Klum M.V., Skljar E.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MODERN FORMS OF RETAIL TRADE

Summary
The essence and peculiarities of the functioning and development of retail enterprises are revealed based on the results of generalization of the basic theoretical approaches to the conceptual apparatus. It has been established that the functioning of retail enterprises aims at ensuring the development of business entities and is characterized by the vital activity of the enterprise and the implementation of its operational functions. In the process of functioning, retail enterprises adapt to quantitative and qualitative changes. It is proved that the development of retail enterprises takes place when changing the way of management, because of the transition of the enterprise from one economic state to another, due to the achievement of qualitative transformations, etc. The basic theories of enterprise development are defined, the classification of types of development of trade enterprises and modern approaches to its management are considered.
Keywords: trade, retailing, formats, consumer market, modernization, marketing support.

УДК 796.5(477)

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ СВІТУ

Корнілова Н.В.
Черкаський державний технологічний університет

У статті здійснено аналіз стану організації та розвитку туризму в країнах світу з урахування факторів впливу на його динаміку та специфіку надання послуг. Розглянуті актуальні питання щодо напрямків активізації ділових подорожей, покращення якості пропонованих послуг, удосконалення інфраструктури для проведення відповідних заходів, що можуть сприяти привабленню ділових кіл для участі. Відображено дані щодо прихильності туристів до різних типів розміщення. Акцентовано увагу на принципах та особливостях організації та надання відповідних послуг класичного різновиду бізнес-туризму – інсентив-турів, географії інсентив-туризму в світі за останні роки та на найбільш розповсюджених цілях інсентив-туризму.
Ключові слова: асоціація ділового туризму, бізнес-туризм, діловий туризм, інсентив-туризм, ринок ділового туризму.

Постановка проблеми. Діловий туризм посідає одне з пріоритетних місць серед різноманітних видів туризму, який приваблює, перш за все, ділові кола споживачів відповідного туристичного продукту. Існує ряд факторів, які суттєво впливають на вибір певної основної та додаткової послуги, обрання країни, місця перебування та задоволення ряду інших потреб ділової людини. Сьогодні діловий туризм належить до найбільш видатних феноменів XXI ст. і є основним сегментом ринку гостинності. Згідно з прогнозами ВТО, у найближчі десять років у світі очікується справжній бум бізнес-туризму, що зумовлює нагальну необхідність досліджувати ситуацію на ринку туристичних послуг, аналізувати позитивні та негативні факти, з'ясовувати фактори впливу на результати та наслідки реалізації певних планів, заходів тощо.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Для розкриття теми наукового дослідження застосовані такі методи як аналітичний, порівняльний, системний аналіз та факторний аналіз. Здійснено моніторинг чинних законодавчих і нормативних документів, що стосуються питань організації та сприяння розвитку ділового туризму в різних країнах світу, а також наукових статей, монографій, виступів на наукових конференціях тощо.

Серед науковців, які досліджували та, зокрема, продовжують вивчати сферу організації та надання послуг ділового туризму, доцільно зазначити як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема І.Б. Андренко, В.В. Безуглого, С.В. Білоус, Г.О. Горіну, Н.А. Дехтяр, О.С. Заворуєву, М.П. Мальську, Н. Мандюк, М.Й. Рутинського, Н.В. Титову, І.В. Прохорчук [1-6]. Для написання статті використані матеріали Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), де 5 квітня 2017 р. опублікувано щорічну доповідь «Конкурентоздатність туризму та подорожей» (The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017), яка описує сукупність факторів і політики, що сприяє стійкому розвитку сектору подорожей та туризму, а це, в свою чергу, сприяє розвитку та конкурентоздатності країни; визначено та оприлюднено індекс конкурентоздатності туризму та подорожей для 136 країн світу [7].

Формулювання цілей дослідження. Серед основних цілей дослідження – аналіз інформативних джерел щодо організації, створення турпродукту та просування послуг ділового туризму в країнах світу; порівняння умов для його розвитку залежно від зовнішніх умов (політичних, економічних, соціальних, екологічних тощо) та під впливом мотиваційних чинників потенційних споживачів послуг.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Частка ділового туризму в світі, за оцінками експертів ВТО, становить майже 20%. Це – один із економічно найефективніших видів туризму в світі. Майже 50% доходів авіакомпаній, 60% доходів готелів складає обслуговування саме цієї категорії туристів. Передбачається, що кількість ділових поїздок зросте приблизно в 3 рази, при цьому доходи від ділового туризму зростуть приблизно в 5 разів [1].

Єдиного підходу до визначення поняття «діловий туризм» не існує. По-няття «діловий туризм», за сформованою у міжнародному туризмі практикою, охоплює широке коло поїздок. Традиційно під діловим туризмом у нашій країні і країнах колишнього СНД мають на увазі лише обслуговування ділових поїздок і ділових заходів, тому деякі не виділяють діловий туризм в окрему галузь. У той же час, на Заході саме цей вид туризму вважається найбільш вигідним і процвітаючим. Термін Tourism в англійській мові не застосовується в сфері ділового туризму, для цього явища існує спеціальний термін Business Travel.

Словосполучення Business travel може позначати два поняття. Це може бути ділова поїздка бізнесмена або менеджера з метою розвитку бізнесу. У цьому випадку використовується термін business travel (з маленької літери). Інший варіант – розвинена індустрія з обслуговування ділових поїздок. Тоді буква B стає заголовною Business travel.

Сьогодні діловий туризм – один із провідних і динамічно розвинених видів світового туристичного бізнесу. У державних програмах розвитку еко-номіки США, Швейцарії та Фінляндії діловий туризм – на пріоритетних місцях.

Експерти прогнозують до 2020 р. збільшення числа ділових поїздок з 564 млн. у рік до 1,6 млрд. дол. При цьому обіг даного сектора зросте в 5 разів – з 400 млрд. дол. до 2 трлн. За даними американської організації «Круглий стіл ділового туризму» збільшення обігу в цій сфері на один мільярд дол. призводить до створення 100 тис. робочих місць [1, с. 14].

Діловий туризм став важливою частиною туризму та розміщення. Готельні підприємства

найбільш зацікавлені в цьому сегменті, тому що він не такий мінливий, як туризм із метою відпочинку. Наприклад, вибір місця призначення для ділових туристів – це зрідка справа особистих смаків і переваг. Хоча попит на ділові поїздки є еластичним і його зміни зв'язані з економічними умовами, він не є таким еластичним, як попит на розважальні поїздки, які можуть бути відкладені, якщо економіка на спаді.

Один із класичних різновидів бізнес-туризму – інсентив-тури. Поняття «incentive» переводиться з англійської, як «спонукальний, що заохочує». Під цим видом туризму мають на увазі поїздки, якими комерційні компанії нагороджують своїх співробітників за високі показники в роботі або стимулюють їх більш продуктивну працю в майбутньому. Хоча частка інсентив-туризму в секторі ділового туризму невисока, його обсяг у доході багатьох країн значний, що пояснюється більш високою вартістю заохочувальних програм у порівнянні зі звичайними турами. Так, наприклад, щорічний оборот від інсентив-туризму у Швейцарії перевищує $460 млн. Це – дуже високий показник, якщо врахувати, що в цій альпійській країні інсентив-туризмом активно займаються не більш 20-ти туроператорів і близько 230-ти агентств. Загальний річний обсяг європейського інсентив-туризму складає $4,5 млрд. Мотив замовлення інсентива – стимулювання продуктивності праці співробітників, збільшення обсягів продажів за допомогою туристичних подорожей. Звичайно, стимулом може виступати й грошова премія, але, як показує практика, – негрошовий стимул – подарунок, медична страховка і, особливо, туристична поїздка є набагато більш сильним мотиватором до кращої роботи. Таке заохочення праці добре зарекомендувало себе й особливо практикується в страхових, банківських компаніях, у торговельних підприємствах із широкою дилерською мережею. Практика доводить, що найефективніший інсентив – це інсентив-тури. Наприклад, у США щорічно витрачається близько 25 млрд. доларів на інсентив-програми, з них більш як 10 млрд. – на інсентив-тури. Як правило, практикують два види інсентив-турів:

– індивідуальні тури – найчастіше ними нагороджують співробітників компанії, хоча деякі дарують путівки і своїм партнерам;

– виїзні семінари, конференції, дилерські школи і т. д. – подібний формат використовується для навчання партнерів, просування нових продуктів, спілкування та об'єднання партнерів навколо компанії-організатора туру [1, с. 59]. Географія інсентив-туризму в світі за останні роки практично не змінюється (табл. 1) [1, с. 59].

Таблиця 1

Географія інсентив-туризму в світі за останні роки

Пор. №	Країни світу	Кількість поїздок
1	Європа	близько 80%
2	США	10%
3	країни Південно-Східної Азії	6%
4	інші напрямки	4%

Рейтинг інсентив-напрямків у європейських туристів очолюють Франція (Париж, Ніцца), Іспанія, Швейцарія, Австрія, Кіпр, США (Нью-Йорк, Флорида, Західне узбережжя), а також острова Карибського басейну. Що стосується основних країн-постачальників туристів, що заохочуються, то за даними європейської асоціації з інсентив-туризму SITE, лідирують США (близько 60%), Великобританія (20%), Німеччина (11%); зросло число інсентив-туристів з Японії. Вітчизняні інсентив-групи в Європі поки що одиничні [1, с. 59-60].

У табл. 2 відображені дані про найбільш розповсюджені цілі інсентив-туризму [1, с. 60].

Таблиця 2

Дані про найбільш розповсюджені цілі інсентив-туризму

Пор. №	Показник	Кількість, %
1	збільшення виробництва/збуту продукції	78,00
2	просування нового продукту послуги	55,00
3	поліпшення морального клімату в колективі	50,00
4	підтримка купівельної спроможності споживача	29,00
5	ослаблення конкуренції	22,00
6	активізація агентської мережі	22,00
7	підтримка продаж у низький сезон	17,00

Програми можуть бути різної тривалості: від місяця до півроку і року, й завжди припускають регулярне підведення проміжних підсумків, заохочення переможців етапів невеликими подарунками. Середня тривалість європейських інсентив-турів складає 3-7 діб. Як правило, програма припускає повний пансіон, транспортне обслуговування і включає привітальний коктейль, широку екскурсійну програму та прощальну гала-вечерю. Нерідко в програму туру включаються заходи, спрямовані на професійний інтерес членів групи – семінари, зустрічі з колегами, відвідування підприємств, спеціалізованих виставок і ін. Комплектуватися інсентив-групи можуть як з виконавської ланки комерційних компаній (менеджери з продаж, агенти з продаж, рекламні, страхові менеджери), так і зі співробітників середнього і адміністративного рівнів (начальники підрозділів, керівники), а також із рядових споживачів – наприклад, постійних клієнтів.

Кількість туристів у інсентив-групі може варіюватися від декількох до ста і більше осіб. Однак переважають групи чисельністю до 10 туристів. За даними асоціації SITE близько 61% бюджету інсентив-туру витрачається на транспортне обслуговування і проживання, 18% – на харчування, 7% – на витрати з організації поїздки, 14% – на екскурсії, розваги та додаткові витрати, яких у цьому виді туризму, зазвичай, не вдається уникнути [1, с. 63]. Згідно досліджень сфери ділового туризму більшість ділових туристів надають перевагу зупинці в готелі (див. табл. 3) [1, с. 70].

Таблиця 3

Прихильність туристів до різних типів розміщення, %

Країна	Заклади розміщення				
	Готель	У друзів	Власна оселя	Кемпінг	Інші види
Німеччина	57	18	13	7	5
США	62	-	32	-	6
Великобританія	52	19	18	2	9
Італія	56	21	8	7	8
Франція	54	22	4	4	16
Японія	88	6	3	-	3
Корея	61	23	6	3	7
Нідерланди	38	15	23	20	4

Таблиця 4

Результати дослідження Компанії Six Continents щодо виявлення пріоритетів у закладах розміщення того, що клієнти найбільш цінують в готельному обслуговуванні

Країна	Готель	У друзів	Власна оселя	Кемпінг	Інші види
1. Німеччина	57	18	13	7	5
2. США	62	-	32	-	6
3. Великобританія	52	19	18	2	9
4. Італія	56	21	8	7	8
5. Франція	54	22	4	4	16
6. Японія	88	6	3	-	3
7. Корея	61	23	6	3	7
8. Нідерланди	38	15	23	20	4

Ділові туристи – особливий сегмент клієнтів готельних підприємств, що значно відрізняється від сегмента туристів, які подорожують з метою відпочинку. Компанія Six Continents провела дослідження, метою якого було виявити, що саме клієнти найбільш цінують в готельному обслуговуванні. Дослідження було частиною програми підготовки до 50-річчя готельної мережі Holiday Inn Hotels and Resorts. Було опитано більш 450 постійних клієнтів компанії (табл. 4) [1, с. 62]. Усі опитані регулярно подорожують – у справах або з метою відпочинку і зупиняються у готелях не нижче 3* [1, с. 70-71].

Щодо типів і характеристики основних закладів обслуговування ділових зустрічей, доцільно акцентувати увагу на тому, що все частіше зустрічається термін Conferencing, що походить від англ. Conferencing і означає:

1) проведення конференцій;

2) засоби проведення телеконференцій [8].

Цей термін широко використовується представниками тренінгових компаній, рекламними агенціями і засобами масової інформації. Це поняття застосовують до усіх організацій, що проводять конгреси, конференції, круглі столи, переговори та зустрічі на своїй території. Організація ділових заходів (наукових, професійних, політичних та інших) потребує значних витрат часу, коштів і людських ресурсів і тому одні компанії організовують проведення цих заходів самостійно, а інші звертаються до професіоналів. В обох випадках одне з основних завдань організаторів ділових заходів – підбір відповідного приміщення, створення комфортної атмосфери заходу, що відповідає формату та меті ділового заходу.

Міжнародні Business Travel асоціації та професійні спілки відіграють суттєве значення для ділового туризму. В усьому цивілізованому світі об'єднання професіоналів створюються для спільного вирішення проблем. Завдання подібних асоціацій – створення для своїх членів насиченого інформаційного поля, яке вони зможуть використовувати у своїй повсякденній практиці, у рамках якого можна обмінюватися знаннями і своїми know-how. У світі в сфері ділового туризму нараховується сотні міжнародних асоціацій, що поєднують фахівців різних галузей. Найбільш відомими з них є: International Business Travel Association (IBTA), яка заснована в 1974 р. і поєднує 13 національних асоціацій з: Австралії, Австрії, Данії, Фінляндії, Франції, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Іспанії, Швеції, Великобританії, Канади і США [8].

IBTA – свого роду федерація, завдяки якій понад 4000 фахівців в сфері ділового туризму – членів національних асоціацій можуть обмінюватися до-свідом і одержують необхідну для їхньої діяльності інформацію [9]. Членами Асоціації можуть бути національні асоціації ділового туризму, а також професійні постачальники послуг у цій сфері – так звані асоційовані члени. У їх числі:

– авіакомпанії (American Airlines, British Airways, SAS, Lufthansa і ін.);

– готельні ланцюги (Accor, Marriott, Choice, Radisson SAS і ін.);

– компанії, що надають в оренду автомобілі (Avis, Hertz, Sixt і ін.);

– системи пластикових карт (American Express, Visa, Diners Club, Master club, Air Travel Card);

– глобальні системи резервування (Amadeus, Micros Fidelio Hotel bank);

– туроператори (BTI, Carlson Wagonlit travel та ін.);

– інші.

Найбільшою національною асоціацією, що входить у IBTA, є американська NBTA – National Business Travel Association, яка нараховує понад 2000 членів. Асоціація має 2 види членства: повне й асоційоване. Повними членами (Direct members) є фірми й організації, що часто направляють своїх співробітників у ділові поїздки. Асоційовані члени (Allied Members) – постачальники різного роду послуг, необхідних для організації ділових поїздок. Цікаво відзначити, що членами національної асоціації є представники фірм із дуже багатьох країн, причому це відноситься як до споживачів, так і до постачальників послуг. У даний час Асоціація нараховує порядку 1300 Direct Members і 750 Allied Members. Серед Direct Members:

– найбільш промислові корпорації та телекомунікаційні компанії (3M Company, AT & T, Ford Motor Co., Panasonic, Apple Computer, Reynolds Tobacco, Bell Helicopter, Shell Oil Co., BP Amoko, The Boing Co.);

– страхові компанії (American Family Insurance, Health Care Service, Republic Mortage Insurance Corp., Insurance Specialists Inc.);

– консалтингові й аудиторські фірми (Andersen Consulting, KPMG, Deloitte & Touche, Price water house Coopers, Ernst & Young); банки (Bank of America, Bank One, Deustche Bank, City bank, The World Bank);

– навчальні заклади – усі найбільші університети США;

– громадські організації (American Red Cross, American Management Ass., International Monetary Fund, World Health Organization);

– інші організації, у т.ч. авікомпанії, готельні ланцюги, наземні перевізники та інші.

Місія NBTA – бути колективним авторитетним виразником інтересів індустрії ділового туризму, бути форумом для конструктивного обміну думками й ідеями між її членами, а також піклуватися про підвищення професійного рівня членів Асоціації й іміджу професіоналів ділового туризму в цілому. Асоціація вважає надзвичайно важливим аспектом своєї діяльності забезпечення підтримки інтересів галузі з боку урядових організацій і засобів масової інформації.

Щодо діяльності національної асоціації ділового туризму Великобританії й Ірландії – Institute of Travel Management (ITM), зазначимо, ITM був заснований у 1956 р. і представляє весь спектр індустрії ділового туризму цих двох країн, оборот якої в 2000 р. оцінювався в 25 мільярдів англ. фунтів стерлінгів. У даний час IBT налічує понад 1000 членів, 2/3 яких – корпоративні організатори ділових поїздок, а 1/3 – постачальники послуг у сфері ділового туризму. Мета і задачі, що ставить перед собою ITM, близькі з цілями та задачами NBTA. Недарма ці дві національні асоціації у листопаді 1999 р. уклали угоду про стратегічне партнерство, щоб не тільки зробити доступною для більш широкого кола фахівців ту інформацію, якою володіє кожна з цих асоціацій окремо, але і дати можливість членам цих асоціацій взаємно користуватися послугами останніх.

Асоціація фахівців з організації корпоративних поїздок (Association of Corporate Travel Executives – ACTE) нараховує у своїх рядах понад 2400 фахівців в сфері організації ділових поїздок і постачальників необхідних для цього послуг з 29 країн світу. ACTE бачить своє призначення в тому, щоб сприяти встановленню контактів між представниками всіх напрямків, що існують у діловому туризмі, обмінові ідеями між ними, удосконаленню професійних знань фахівців, особливо молодих, надаючи їм унікальні інформаційні ресурси. На відміну від IBTA, ACTE вважає своїми рівноправними членами як споживачів, так і постачальників послуг у сфері ділового туризму; концентрує свої зусилля на розвитку тісної взаємодії між своїми членами з метою створення свого роду співтовариства професіоналів, які розуміють і поважають точку зору своїх партнерів по бізнесу, що призводить до більш продуктивної взаємодії між ними. Членами ACTE є, як організатори корпоративних заходів і поїздок, так і представники авіакомпаній, готелів, туристичних фірм, компаній з оренди 137 автомобілів, комп'ютерних систем резервування, фахівці в сфері страхування, оподатковування, професійної освіти, а також журналісти, що представляють ділову пресу. У світі є потужна спільнота асоціацій, працюючих у сфері гостинності. Деякі з них:

– IH&RA – Міжнародна асоціація готелів і ресторанів;

– HITA – Hospitality Information Technology Ass.Worldwide;

– HCIMA – The Hotel & Catering International Management Ass;

– ISHC – International Society of Hospitality Consultants.

У сфері конгресового та виставкового бізнесу найбільш відома та має високу репутацію ICCA – The International Meetings Association (понад 600 членів з 68 країн). Штаб-квартира – в Нідерландах. IAPCO – International Association of Professional Congress Organizers – Міжнародна асоціація професійних організаторів конгресів, порівняно невелика за чисельністю, але відома високим професіоналізмом своїх членів і навчальним курсом, пройти який вважається справою честі кожного професіонала в сфері організації конгресів і конференцій. Штаб-квартира – в Бельгії. MPI – Meeting Professional International – асоціація, що поєднує фахівців-організаторів заходів різного масштабу – від невеликих нарад до великих конгресів, а також представників організацій – постачальників послуг для цієї сфери бізнесу: готелів, авіакомпаній і т. д.

На відміну від інших асоціацій має не корпоративне, а індивідуальне членство. Асоціація стрімко зростає, нараховує понад 15 тис. членів. Так, наприклад, Європейське відділення MPI за 10 років існування (з 1990 р. по 2000 р.) збільшилася з 20 до 1500 членів. Штаб-квартира – в США, Європейське відділення – у Бельгії. AIPC – Міжнародна асоціація конгрес-центрів – її членами, яких у даний час близько 120, є провідні конгрес-центри світу з 43-х країн. Штаб-квартира – у Бельгії.

IACVB – International Association of Convention and Visitors Bureau – Міжнародна асоціація конгрес бюро – заснована в 1914 р. Нараховує 410 членів з 32 країн. Штаб-квартира – у США. Має найбагатші бази даних на більш ніж 20 тис. міжнародних наукових, економічних і по-

літичних асоціацій та промислових корпорацій й 15 тис. постачальників послуг для індустрії ділового туризму.

IAEM – International Association of Exhibition Managers – Міжнародна асоціація організаторів виставок, яка нараховує понад 3200 членів. Штаб-квартира – в США.

SITE – Society of Incentive Travel Executives заснована в 1975 р. Має 23 філії по усьому світі. Активно просуває послуги своїх членів.

За успішно працюючим North American Corporate Advisory Council у 1998 р. був заснований European Corporate Advisory Council. Щорічно проводить кілька потужних навчальних семінарів для фахівців з інсентив-туризму в Північній Америці, Європі і Південно-Східній Азії [1, с. 135-137].

Зазначимо, що сучасний рівень туристичних послуг можна забезпечити лише за умови тісної взаємодії міжнародних і національних фінансових уста-нов, сектору зв'язку та комунікацій і банківських мереж, які посідають відповідно 1-е, 2-е та 4-е місця у рейтингу. Високий дохід даних галузей зумовлений, зокрема, й постійним зростанням обсягів реалізованої туристичної продукції [3]. У Американському макрорегіоні виробництво туристичної продукції майже у 3 рази, а у Європейському – у 2 рази перевищує виробництво автомобілів, і в усіх регіонах світу, окрім Азії, перевищує хімічне виробництво. Оцінки обсягів ринку міжнародних ділових подорожей часто мають орієнтовний характер через складність практичної реалізації збору інформації про його учасників, хоча на теоретичному рівні загальна методологія визначена [3, с. 44].

У країнах, на які припадає найвищий рівень надходжень від ділового туризму, вплив галузі на економіку в цілому незначний. Це свідчить про те, що проведення ділових заходів більше спрямоване на залучення інвестицій та пожвавлення активності інших галузей. Показники зовнішньої торгівлі дозволяють оцінити як позицію країни на світовому ринку, так і стабільність її функціонування. У підвищеній групі ризику знаходяться так звані моноекономіки – країни, розвиток яких забезпечується використанням одного ресурсу, діяльністю однієї галузі, в тому числі і у зовнішньоекономічних операціях.

Туристична сфера не є винятком; існують країни, які отримують більшу частину надходжень до бюджету завдяки іноземним відвідуванням. За таким принципом розглядаються і витрати, але тут оцінюється, насамперед, імовірність їх диверсифікації (у продуктовому чи географічному розрізі) з метою запобігання залежності від постачальника (-ів) і масштаби зменшення, які не завдадуть шкоди соціально-економічним системам.

Якщо припустити, що проведення глобальних заходів у сфері ділового туризму у наступні декілька років тяжітиме до найбільш динамічних центрів приймаючих країн і країн, що «постачають» туристів, можна говорити про макрорегіональну перебудову ринку. Втім, прогнозувати майбутні тенденції на основі даних одного або декількох років було б неправильним. Використовувати таку інформацію доцільніше з метою підсилення інтересу до країни (регіону світу), за умови, звичайно, її позитивного змісту. Інвестиційна діяльність часто ототожнюється з довгостроковими стратегіями: серед значної кількості науковців панує думка, що привабливими, особливо для іноземних партнерів, є лише стабільні економіки з майже повною відсутністю чинників ризику та забезпечення строку реалізації проекту (без урахування стадії впровадження) терміном на 5 років і більше. Однак, завжди існує певна частка інвесторів, які готові йти на ризик для отримання прибутку від упровадження короткострокових програм [4].

Особливістю туристичної діяльності є переважання «проектної» ініціативи: головне – переконатися у життєздатності заходів, пропонованих у бізнес-плані, а розбудова супутньої інфраструктури сприймається як одне із завдань.

Формування позитивного іміджу країни, регіону, міста, галузі та підприємства відбувається, перш за все, на спеціалізованих заходах, якими виступає один із найпотужніших секторів індустрії MICE: exhibitions – виставкові заходи. Саме тому їх аналізу приділяється так багато уваги, навіть на шкоду іншим секторам. У міжнародній практиці встановилася певна практика оцінки ефективності його діяльності та підбору статистичних даних. На 15 країн світу припадає до 80% світових виставкових площ, і тут поки лідерство тримають країни Америки та Європи [10].

Щорічно у світі здійснюється понад 100 млн. бізнес-подорожей. Їх територіальний розподіл характеризується певною нерівномірністю. Велика частина туристів із службовими цілями прямує до Європи. У структурі ділових подорожей на європейському континенті переважають відрядження бізнесменів, конгресні тури, поїздки на виставки та ярмарки, інсентив-тури. Посідаючи перше місце в світі за кількістю в'їжджаючих туристів і видатків на діловий туризм, Європа проте поступово втрачає лідируючі позиції на цьому сегменті туристичного ринку. В умовах економічного спаду (на початку 90-х рр. ХХ ст.) компанії перейшли до політики жорсткої економії, зокрема скорочували кількість відряджень, об'єднуючи кілька поїздок в одну, бронювали недорогі готелі тощо. Наразі лідером з кількості туристів, що подорожують зі службових питань в Європі, є Німеччина. Щорічно понад 5 млн. німців вирушають у відрядження, з них 3% виїжджають за кордон, 21% подорожує як за кордон, так і в межах власної країни, 76% здійснюють службові поїздки лише Німеччиною. Серед Європейських країн також виділяються також Великобританія, Іспанія, Франція, Італія, Швеція та Швейцарія. Слід також зазначити особливе місце в діловому туризмі Бельгії з головним її містом Брюсселем, що є одночасно і столицею ЄС. Помітну роль на ринку ділового туризму відіграють країни Центральної та Східної Європи. З початком перебудови у суспільному та економічному житті вони стали предметом інтересу для ділових кіл Заходу [6, с. 119].

На відміну від європейських американські підприємства продовжують і надалі нарощувати об'єми фінансування. Незважаючи на нестабільність еко-номіки, збільшили витрати на ділову частину поїздки. Середня тривалість службової поїздки в країни, розташовані на іншому континенті, становить близько 12-13 днів, всередині

регіону – 5-6 днів, а в межах власної країни – 3-4 дні. Сьогодні діловий туризм на американському континенті стрімко розвивається. Кожна восьма поїздка в Новому Світі відбувається зі службовою метою. Основні потоки ділових людей спрямовані в США, Канаду і Мексику, які лідирують на всіх сегментах туристичного ринку в Західній півкулі. У США динаміка службових поїздок вписується в загальну картину розвитку міжнародного туризму. У Канаді обсяги ділового туризму збільшувалися повільніше, ніж кількість прибуттів на відпочинок. У Мексиці темпи зростання бізнес подорожей перевищували аналогічний загальний показник туристичних прибуттів. Потік ділових туристів набирає обертів і в Латинській Америці. З підйомом в економіці, розширенням і зміцненням торговельних зв'язків багато країн цього регіону зміцнили свої позиції на ринку ділового туризму. Збільшується кількість прибуттів зі службовими цілями в Парагвай, Гватемалу, Коста Ріку.

У Південно-Східній Азії перша половина 1990-х рр. характеризувалася зростанням числа службових поїздок, що визначав загальну динаміку тури-стичних прибуттів.

В Африці та на Близькому Сході діловий туризм розвивається досить нерівномірно. Підйоми та спади в динаміці прибуттів залежать головним чином від політичної ситуації в регіоні.

В Африці високі темпи зростання ділового туризму спостерігалися в Республіці Конго, Зімбабве та Ефіопії. За прибуттям в абсолютному вираженні лідирували Єгипет, Південно-Африканська Республіка і Марокко. На Близькому Сході основні потоки ділових людей спрямовувалися в нафтовидобувні країни (Саудівську Аравію та ін), а також в Ізраїль та Йорданію. Ескалація напруженості на Близькому Сході, серія терористичних актів в Африці призвели до спаду в діловому туризмі.

Одним із важливих спектрів сприяння розвитку ділового туризму є високий професіоналізм працівників туристичних фірм, їх ділових партнерів (перевізників, закладів розміщення та харчування тощо). Організація та проведення спільних «ділових зустрічей», під час яких обговорювати найважливіші та специфічні питання туристичного бізнесу, є одним із мотивуючих чинників для усунення наявних недоліків і сприяння привабливим пропозиціям щодо ділового туризму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сьогодні діловий туризм є одним із провідних і динамічно розвинених видів світового туристичного бізнесу, що підтверджено історичними фактами та аналізом сучасного стану цього виду туристичних послуг. При цьому варто враховувати зовнішні та внутрішні фактори розвитку країн світу, які є намір відвідати, адже необхідність врахування факторів безпеки є одним із найвагоміших чинників для розвитку ділового туризму в усіх його проявах (бізнес-тури, інсентив-тури, фестивалі та інша різноманітність ділового туру). Сучасний туризм із діловою метою стає найбільш перспективним видом туризму в силу своєї позасезонності, прогнозованості, орієнтації на клієнта з високим рівнем доходу. Завдяки небачено швидким темпам росту кількості ділових контактів, сфера ділового туризму у світі оформилась в самостійну високоприбуткову галузь економіки, яка має свої асоціації, друковані видання, наукові й освітні установи.

Важливе значення для розвитку цього виду туризму має стан інфраструктурного забезпечення подорожуючих, ділових кіл, що зумовлює приділяти увагу якості, зокрема, готельних, ресторанних послуг.

Для забезпечення вимог спеціальних фахових заходів, зокрема участь у проведенні або відвідування виставкових заходів, ярмарок, виникає потреба в спеціальному обладнанні, інженерно-технічних засобах, сучасних іннноваційних комунікаціях.

Таким чином, можливо констатувати про перспективи розвитку сегменту ділового туризму в країнах світу, його вплив на мотивацію до удосконалення методів, засобів і технологій організації та безпосереднього надання відповідних послуг із урахуванням потреби комплексності, системності та інноваційності.

Список літератури:

1. Андренко І.Б. Діловий туризм : навч. посібн. / І.Б. Андренко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ, 2014. – 165 с.
2. Горіна Г.О. Конкурентоспроможність країн у туристичній галузі: нові підходи до визначення. Вісник Хмельницького національного університету, № 4, Т. 1, 2015. – С. 203-207.
3. Дехтяр Н.А. Тенденції розвитку світового ринку ділового туризму / Н.А. Дехтяр // Проблеми економіки № 1, 2014, Світова економіка та міжнародні відносини, 2014. – С. 43-51.
4. Мазуренко О.К. Інформаційно-методичне забезпечення діяльності туристичної галузі в сучасних умовах [Текст] / О.К. Мазуренко, О.С. Заворуєва // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : О.В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавн.-поліграф. центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 45-50.
5. Мальська М.П. Економіка туризму: теорія та практика [Текст]: підручник / М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, С.В. Білоус, Н. Мандюк. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 544 с.
6. Прохорчук І.В. Теоретичні аспекти розвитку міжнародного ділового туризму в Україні / І.В. Прохорчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 110 (Частина ІІ), 2012 с. – С. 116-123.
7. Всемирный экономический форум: Украина оказалась на 88-м месте в рейтинге туризма по версии экспертов Давоского форума [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gordonua.com/news/society/ukraina-okazalas-na-88-meste-v-reytinge-turizma-po-versii-ekspertov-davoskogo-foruma-183821.html.
8. Офіційний сайт Світової асоціації ділового туризму (Global Business Travel Association) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gbta.org/ Pages/default.aspx.

Корнилова Н.В.
Черкасский государственный технологический университет

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА В СТРАНАХ МИРА

Аннотация
В статье осуществлен анализ состояния организации и развития туризма в странах мира с учетом факторов влияния на его динамику и специфику предоставления услуг. Рассмотрены актуальные вопросы о направлениях активизации деловых путешествий, улучшения качества предлагаемых услуг, усовершенствования инфраструктуры для проведения соответствующих мероприятий, которые могут содействовать привлечению деловых кругов для участия. Отображены даные о приоритетах туристов относительно разных типов размещения. Акцентировано внимание на принципах и особенностях организации и предоставления соответствующих услуг классического вида бизнес-туризма – инсентив-туров, географии инсентив-туризма в мире за последние годы и наиболее распространенных целях инсентив-туризма.
Ключевые слова: асоциация делового туризма, бизнес-туризм, деловой ту-ризм, инсентив-туризм, рынок делового туризма.

Kornilova N.V.
Cherkasy state technological University

EXPERIENCE OF ORGANIZING BUSINESS TOURISM IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

Summary
The article analyzes the state of organization and development of tourism in the countries of the world, taking into account the factors influencing its dynamics and the specifics of the services provided. Actual questions about the directions of activating business travels, improving the quality of services offered, improving the infrastructure for carrying out relevant events that can help attract business to participate are considered. Displays data about the priorities of tourists regarding different types of accommodation. Attention is focused on the principles and features of the organization and provision of relevant services of the classic type of business tourism – incentive tours, incentive tourism geography in the world in recent years and the most common goals of incentive tourism.
Keywords: business tourism association, business tourism, business tourism, incentive tourism, business tourism market.

УДК 336.7

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ РИНКИ

Костенко Т.А., Стоколюк В.В., Заволока Л.О.
Університет митної справи та фінансів

У статті була розкрита сутність терміну «фінансовий ринок». Проаналізовано особливості функціонування сучасних фінансових ринків. Також виявлено основні тенденції в механізмах здійснення угод та їх сучасних інструментах. Був проведений порівняльний аналіз сучасних фінансових ринків, а також територіальний аналіз 10 найбільших фондових бірж. Були описані шляхи вдосконалення функціонування фінансових ринків.
Ключові слова: фінансовий ринок, інвестор, фінансові активи, біржа, капіталізація.

Постановка проблеми. Сучасні фінансові ринки – дуже важливі рушійні сили розвитку та інновацій в реальній економіці. Ефективні фінансові ринки здатні перерозподіляти капітали в сторону перспективних секторів, перспективних компаній і унікальних бізнес-ідей від малоефективних галузей. Цю роль легко побачити, коли мова йде, наприклад, про венчурному капіталі, який підтримує інноваційні стартапи, але важливими залишаються і використання можливостей фінансової підтримки традиційних галузей та раніше створених компаній. За останнє десятиліття відбулися динамічні зміни в технологіях здійснення угод на ринках, в використовуваних інструментах. Тому для того, щоб розуміти перспективи розвитку фінансових ринків та використовувати їх нові можливості необхідно визначити та систематизувати основні сучасні тенденції їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сучасних фінансових ринків досліджувалася в роботах багатьох провідних закордонних та вітчизняних фахівців. Питання змін в структурах ринків висвітлені в працях Р. Бачо, М. Бурмаки, Ж. Гарбар, А. Даниленка, В. Корнєєва, Д. Лук'яненка, В. Лук'янова, О. Мозгового, Р. Сіржука, Н. Шапран та інших авторів.

Втім, і роботизація і зміни, що відбуваються на фінансових ринках, вимагають додаткового дослідження в контексті впливу сучасних технологій та ноу-хау.

Постановка завдання. Завдання полягає у визначенні особливостей функціонування сучасних фінансових ринків та обґрунтуванні перспектив діяльності суб'єктів на ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий ринок – це широкий термін, що описує будь-який ринок, на якому покупці та продавці беруть участь в торгівлі активами, такими як акції, облігації, валюти та деривативи. Фінансові ринки зазвичай визначаються прозорими цінами, основними правилами торгівлі, витратами і зборами та ринковими силами, що визначають ціни на цінні папери, які торгуються.

Сучасний фінансовий ринок є настільки складним з точки зору функціонуючих на ньому інституцій та інструментарних характеристик, що виникає питання щодо його кількісних оцінок. Проте домінування корпоративного сектору в архітектониці сучасної економіки визначає необхідність першочергового аналізу саме ринку корпоративних цінних паперів як базису сучасного фінансового ринку [1].

Фінансові ринки можна знайти майже в кожній країні світу. Деякі з них дуже маленькі, всього лише кілька учасників, в той час як інші – як Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE) і ринок Форекс – торгують на трильйони доларів в день.

Інвестори мають доступ до великої кількості фінансових ринків і бірж, які представляють широкий спектр фінансових продуктів. Деякі з цих ринків завжди були відкриті для приватних інвесторів; інші залишалися виключною сферою великих міжнародних банків і фінансових професіоналів до самого кінця двадцятого століття. Географічні особливості функціонування фінансових ринків ми можемо проаналізувати на основі дослідження тенденцій, що спостерігаються на міжнародному ринку цінних паперів.

Динаміка обсягів капіталізації міжнародних ринків цінних паперів (табл. 1), вказує на нестійкі тенденції їх зміни. Разом з тим, спостерігається загальне нарощування капіталізації на 59,7% у 2017 р. порівняно з 2012 р.

Порівняльний аналіз міжнародних ринків (Американського, Азіатсько-Тихоокеанського та ринку країн Європи, Африки та Близького Сходу) вказує на поступову втрату лідерства Американського ринку (його частка скоротилась з 42,5% у 2012 р. до 41,9% у 2017 р.), значне зростання Азіатсько-Тихоокеанського ринку (його частка зросла з 31,0% у 2012 р. до 35,9% у 2017 р.).

Таблиця 1

Динамізм капіталізації міжнародних ринків цінних паперів у період 2013-2017 рр. (в розрізі біржової торгівлі) [13]

Міжнародний ринок	Період дослідження					
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Американський, млрд дол	23193	28 299	30 269	27 943	30 964	36 486
Азіатсько-Тихоокеанський, млрд дол	16929	18 521	21 082	23 141	24 442	31 266
Європа, Африка, Близький Схід, млрд дол	14447	18 224	16 477	15 876	15 640	19 409
Разом, млрд дол	54570	65 044	67 828	66 960	71 046	87 161

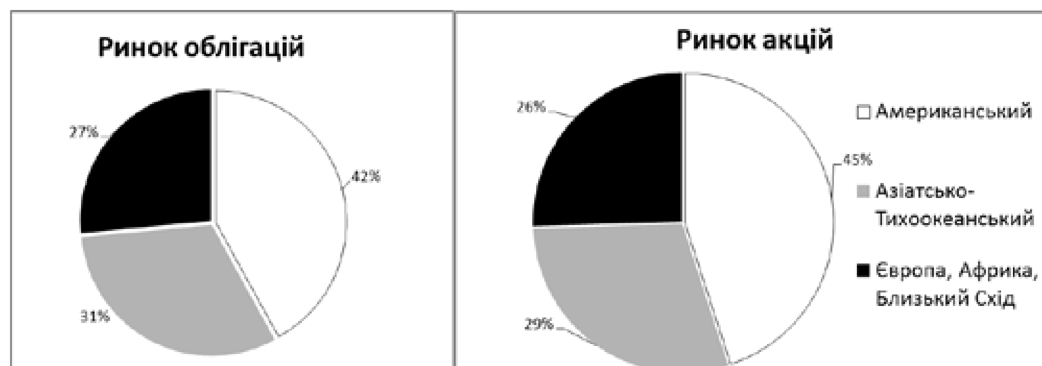

Рис. 1. Географічна структура міжнародного ринку цінних паперів за його інструментами у 2017 р.

Як стверджують фахівці компанії Marsh & McLennan, європейський ринок цінних паперів залишається принципово відмінним від американського, на що вказує відставання першого в багатьох відношеннях, зокрема у використанні власного капіталу для фінансування компаній, поширеності венчурного капіталу та відносній частці IPO [14, с. 2].

Підтвердженням даної гіпотези є аналіз структури міжнародних ринків акцій та облігацій. Так, ринок облігацій характеризується найбільшою питомою вагою Американського ринку цінних паперів, яка становить близько 42,0%. Питома вага Азіатсько-Тихоокеанського регіону становить 31,5%. Найменша питома вага припадає на Європу, Африку та Близький Схід – 26,5% (рис. 1).

На міжнародному ринку акцій ситуація інша: питома вага Американського регіону має найбільше значення і становить 45,0%. Питома вага Європи, Африки та Близького Сходу становить 29,5%. Найменшу питому вагу займає Азіатсько–Тихоокеанський регіон, що становить 25,5%.

Наступною особливістю сучасного міжнародного ринку цінних паперів є зростання ролі бірж, які розташовані в Американському регіоні. Так, підтвердженням даної тенденції став територіальний аналіз 10 найбільших фондових бірж (табл. 2).

Загальна капіталізація Американського ринку цінних паперів у топ-10 бірж світу становила 28835 млрд дол. Натомість, найбільша кількість бірж у ньому з Азіатсько-Тихоокеанського ринку (загальна капіталізація яких складає 14081 млрд дол).

Результати дослідження показали, що найбільше зростання обсягів капіталізації в період 2012-2017 рр. спостерігалося в Американському регіоні, зокрема на Нью-Йоркській фондовій біржі, незважаючи на відносне відхилення в розмірі 36,5%, її абсолютна динаміка становила 5137 млрд дол, що значно перевищило показники інших фондових бірж. Що стосується Європи, Африки та Близького Сходу, то в даному регіоні найкраща динаміка спостерігалася на Лондонській фондовій біржі. Азіатсько-Тихоокеанський ринок цінних паперів характеризує помірне зростання. Відтак, на міжнародних ринках цінних паперів спостерігаємо зростання ринкової капіталізації основних фондових бірж. Даний тренд пояснюється з двох позицій: зростання ціни акцій та зростання кількості випущених акцій.

Отже, міжнародний фінансовий ринок можна представити як механізм, який дозволяє здійснювати обмін фінансових активів між країнами і який формує ціни на них. Розвиток технологій передавання інформації, нові засоби платежів

Таблиця 2

Топ-10 бірж світу з найбільшою капіталізацією станом на 2017 рік [12]

Міжнародний ринок	Місце в рейтингу	Назва біржі	Обсяг капіталізації, млрд дол		Роки існування	Кількість компаній, які розміщують свої цінні папери
			2012	2017		
Американський	1	New York Stock Exchange	14086	19 223	224	2400
	2	NASDAQ	4582	6831	45	3058
	8	Toronto Stock Exchange	2139	2781	155	1524
Азіатсько-Тихоокеанський	4	Tokyo Stock Exchange	3681	4485	138	2292
	5	Shanghai Stock Exchange	2547	3986	26	1041
	6	Hong Kong Stock Exchange	2832	3325	125	1866
	9	Shengshen Stock Exchange	2102	2285	29	1420
Європа, Африка, Близький Схід	3	London Stock Exchange	3397	6187	215	3041
	7	Euronext	2832	3321	16	1299
	10	Frankfurt Stock Exchange	1395	1766	431	3769

та активів вносять значні корективи в механізм функціонування сучасних фінансових ринків. Нижче розглянемо такі нові тенденції.

Сьогодні, з появою електронних торговельних систем фінансові ринки можуть бути структуровані різними способами. Історично склалося так, що вони були фізичними місцями зустрічі, в яких економічні агенти могли зустрічатися і торгівля відбувалася на основі оголошення (вигукування) цін. Сьогодні багато фінансових ринків втратили цей механізм торгівлі. Замість цього ціни відображаються в мережі комп'ютерних екранів, а активи купуються і продаються одним клацанням миші або без будь-якого втручання людини. У таких випадках ринок стає все більш віртуальним, оскільки фізична близькість між трейдерами більше не потрібна для початку торгівлі активами.

Незважаючи на це зміна фізичної конфігурації фінансових ринків, обґрунтування для створення фінансових ринків залишається таким же, як і раніше. Фінансові ринки існують як засіб перерозподілу ризику від більш ризикованого до менш небезпечного. Певний ризик пов'язаний з володінням будь-якими фінансовими активами, оскільки вартість цих активів може знецінитися. Чим більш ризиковано володіти активами, тим більше вони будуть прагнути використовувати фінансові ринки для пошуку посередника, який готовий прийняти цей ризик від їхнього імені. Це, звичайно, не буде безрезультатним заняттям. Готовність посередника прийняти частину ризику, втіленого в активі, має бути винагороджена шляхом сплати частини прибутку [5].

Це, наприклад, принцип, за допомогою якого гроші використовуються на ринку капіталу, щоб надати ресурси для інвестиції в нові виробничі потужності. Інвестор з резервами готівки може віддати перевагу вкладати ці гроші в актив, який має для нього мінімальний ризик – скажімо, процентний банківський рахунок, який є надзвичайно безпечним активом, оскільки у банку майже нульовий ризик дефолту. В якості альтернативи, ці інвестори можуть зробити свої гроші доступними для підприємців через ринок капіталу [5].

Підприємці приходять на ринок капіталу, щоб залучити додаткові ресурси, коли у них недостатньо власних коштів для фінансування своєї діяльності, і вони будуть шукати інвесторів для прийняття деяких з властивих ризиків у їх підприємницької діяльності. Інвестори, які надають свої гроші таким чином, явно вимагають відшкодування, тобто плати за додаткові ризики, які вони беруть, і ця компенсація приймає форму більш високого прибутку, ніж буде доступна з менш ризикованих інвестицій. Підприємець повинен оплатити цей ризик, виплачуючи дохід вище, ніж інвестор міг би заробляти від простого банківського рахунку.

Ще однією характерною особливістю сучасних міжнародних фінансових ринків є домінування спекулятивного мотиву для зберігання активів. Після лібералізації торгівлі фінансовими активами з 1970-х років фінансові ринки все частіше ставали ареною спекуляцій.

Сучасні фінансові ринки вже давно перетворилися на майданчики для спекуляцій, привертаючи увагу людей, які бажають добре заробити в стислі терміни.

Крім фондового ринку є так само найліквідніша торгова площадка в світі, відома під назвою Forex. Це міжнародний валютний ринок, який працює цілодобово. Forex вважається відносно молодим ринком, що налічує всього кілька десятків років, якщо порівнювати його з фондовими майданчиками. Валютний ринок привертає увагу спекулянтів з усіх куточків планети своєю величезною ліквідністю, доступністю і цілодобовою роботою.

В останні роки став набирати новий фінансовий інструмент, офіційно прийнятий чиказької біржею в 2008 році, який був названий бінарним опціоном. За кілька років ринок бінарних опціонів став однією з головних майданчиків для торгівлі спекулянтів.

Кілька найбільш важливих відмінних рис бінарних опціонів:

– прибутковість завжди фіксована і не залежить від ступеня зміни ціни;

– ризики завжди строго обмежені;

– можна торгувати різними інструментами, наприклад, акціями, валютами, товарами;

– термін «життя» опціону завжди заздалегідь обмежений;

– не потрібні ніякі програми для торгівлі.

На «бінарний ринок» приходять не тільки люди, раніше нічого не мали спільного з фінансовими ринками, але і трейдери, які торгують на Forex і інших майданчиках. Це не дивно, адже всього за 30 сек. – 5 хв. можна заробити близько 80-85% від вартості бінарного опціону, правда, ризики так само високі.

На сьогоднішній день можна укладати угоди з мобільних пристроїв, передавати гроші в управління професіоналам, отримувати прибуток, не виходячи з дому. З кожним роком ринки пропонують все нові і нові можливості, а бінарні опціони при цьому виступають в ролі кращого доказу боротьби за клієнта.

Найбільш відмінною рисою сучасних фінансових ринків є їх роботизація. Сьогодні фінансові ринки все більш автоматизують завдання, які раніше виконувалися людьми. Незважаючи на те, що автоматизація проводиться в ім'я більш низьких витрат і підвищення ефективності, скорочення людського взаємодії може завдати шкоди інформативності ринкових цін.

Потенційним недоліком широкомасштабної автоматизації є маргіналізація інших джерел інформації, які за своєю природою не можуть бути автоматизовані, наприклад, особисті зустрічі між інвесторами та керівниками компаній [6].

Розуміння потенційного компромісу між владними і придбанням інформації і чистим ефектом автоматизації для ефективності ринку має важливі наслідки для кожного інвестора. Якщо ринки ефективні, і вся або велика інформація миттєво потрапляє в ціни по автоматичним алгоритмам, тоді найкращий підхід – утримувати індексні фонди, також відомі як пасивне інвестування. Якщо, з іншого боку, залишається досить багато прихованої інформації, доступ до якої може отримати тільки людина, тоді фундаментальний аналіз фірм, за якими слід активне інвестування, повинен як і раніше мати місце на фінансових ринках.

Дослідження сучасних ринків показують, що фрагментація і швидка торгівля підвищують ліквідність і ефективність цін. Проте, швидкість ро-

бить ринки непрозорими, а довгострокові інвестори відчувають себе експлуатованими швидкими трейдерами. Крім того, багато інвесторів побоюються, що складність сучасних фінансових ринків робить їх менш надійними і менш стійкими [7].

Висновки. Найбільш вагомим серед міжнародних фінансових ринків сьогодні залишається міжнародний ринок цінних паперів. Аналіз його розвитку показав певні відмінності, які пов'язані з географічним фактором. Так, найбільш розвиненим є ринок цінних паперів Америки, рівень розвитку якого є вищим від європейського та азіатського. Прогнозується збереження даної тенденції впродовж наступних років. Для міжнародних ринків цінних паперів характерним також є створення нових фондових бірж з подальшим збільшенням їх вагомості, стрімке зростання капіталізації найбільших фондових бірж, що свідчить про стійке зростання економіки країн, в яких вони функціонують.

Отже, необхідними умовами для вдосконалення функціонування фінансових ринків є:

– автоматизація та розвиток інформаційних технологій, які призводять до значних змін на міжнародному фінансовому ринку;
– зміна формату взаємодії між учасниками фінансового ринку;
– посилення ролі фінансового інжинірингу;
– зміна принципів функціонування інституцій інфраструктури фінансового ринку;
– використання нових фінансових інструментів;
– підвищення довіри до сучасних ринків;
– зміни в законодавчо-правовій базі в деяких країнах (наприклад, Україна).

Тому, для успішної діяльності на сучасних міжнародних та національних фінансових ринках, важливо враховувати зазначенні інновації та крокувати з часом у ногу.

Список літератури:

1. Стеценко Б.С. Особливості постіндустріальної організації фінансових ринків / Б.С. Стеценко // Інвестиції: практика 22 та досвід. – 2017. – № 15. – С. 21-26.
2. Market Highlights [Електронний ресурс] / World Federation of Exchanges (March 21, 2018). – Режим доступу: https://www.world-exchanges.org/home/index.php/statistics/market-highlights.
3. Strengthening Europe's Position In Global Capital Markets [Електронний ресурс] / Oliver Wyman. – Режим доступу: http://www.oliverwyman.com/content/dam/oliveryman/v2/publications/2017/jun/Strengthening_Europes_Position_in_Global_Capital_Markets.pdf.
4. Desjardins J. The 20 largest stock exchanges in the world [Електронний ресурс] / VISUAL CAPITALIST (April 10, 2017). – Режим доступу: http://www.visualcapitalist.com/20-largest-stock-exchanges-world/.
5. Matthew WatsonFinancial market [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britannica.com/contributor/Matthew-Watson/9345867.
6. Björn Hagströmer Human Interaction in Automated Financial Markets [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbs.su.se/english/research/research-sections/finance/research-projects/human-interaction-in-automated-financial-markets-1.290265.
7. Financial Market Microstructure [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.sbs.su.se/english/research/research-sections/finance/research-projects/financial-market-microstructure-fmm-1.290258.

Костенко Т.А., Стоколюк В.В., Заволока Л.А.
Унивеситет таможенного дела и финансов

СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ

Аннотация
В статье была раскрыта сущность термина «финансовый рынок». Проанализированы особенности функционирования современных финансовых рынков. Также выявлены основные тенденции в механизмах совершения сделок и их современных инструментах. Был проведен сравнительный анализ современных финансовых рынков, а также территориальный анализ 10 крупнейших фондовых бирж. Были описаны пути усовершенствования функционирования финансовых рынков.
Ключевые слова: финансовый рынок, инвестор, финансовые активы, биржа, капитализация.

Kostenko T.A., Stokolyuk V.V., Zavoloka L.O.
University of Customs and Finance

MODERN INTERNATIONAL FINANCIAL MARKETS

Summary
The article revealed the essence of the term "financial market". The features of the functioning of modern financial markets are analyzed. Also identified the main trends in the mechanisms of the transactions and their modern tools. A comparative analysis of modern financial markets was conducted, as well as a territorial analysis of the 10 largest stock exchanges. Ways to improve the functioning of financial markets were described.
Keywords: financial market, investor, financial assets, stock exchang, capitalization.

УДК 657.1

ОЦІНКА ТА ВИЗНАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ У СИСТЕМІ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Кудлаєва Н.В., Медєляєва А.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто економічний зміст виробничих запасів, критерії їх визнання, особливості оцінки при надходженні, вибутті та на дату балансу. Проаналізовано вплив оцінки виробничих запасів при здійсненні вартісно-орієнтованого управління ними.
Ключові слова: запаси, виробничі запаси, оцінка, визнання, вартісно-орієнтоване управління.

Постановка проблеми. Запаси підприємств є складовою частиною оборотних активів, які є елементом ланцюга створення вартості, ключовим фактором вартості, який суттєво впливає на величину грошових потоків, а відповідно на зміну вартості та є інструментом стратегічного та оперативного управління. Вартісно-орієнтоване управління оборотними активами, у т.ч. і запасами підприємств стає особливо актуальним в період подолання наслідків фінансово-економічної кризи, дозволяючи враховувати стратегічні пріоритети розвитку підприємств в форматі вартісно-орієнтованого управління, сприяючи максимізації добробуту власників та підвищенню інвестиційної привабливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методики оцінки виробничих запасів в бухгалтерському обліку розглянуто в працях Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, Н.Р. Добровської, Л.Г. Ловінської, В.І. Лишиленко, М.С. Пушкаря, Н.В. Чебанової, В.О. Шевчука, В.В. Сопко, Г.А. Велш, Д.Г. Шорт, Б. Нідлс, Х. Андерсон, Д. Колдуел, Д. Річард, Е.С. Хендріксен, М.Ф. Ван Бред та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних наукових дослідженнях практично відсутні системні розробки з вартісно-орієнтованого управління запасами підприємств, не сформовано єдиного підходу до трактування поняття «вартісно-орієнтоване управління запасами».

Формулювання цілей статті. На основі аналізу нормативно-законодавчих актів, наукових джерел та існуючої практики: 1) проаналізувати сучасні підходи до визначення терміна «вартісно-орієнтоване управління»; 2) визначити сучасний підхід до визнання та оцінки виробничих запасів

Виклад основного матеріалу дослідження. Для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємствами всіх форм власності та галузей економіки використовуються запаси, які є найбільш важливою і значною частиною активів підприємства. Вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності. Від правильності оцінки та визнання запасів залежить у кінцевому результаті оцінка діяльності підприємства, підходи до якої постійно видозмінюються.

Перехід до сучасної концепції управління зумовлює необхідність зміни стратегічних та оперативних цілей і методів оцінки діяльності підприємства У зв'язку з цими тенденціями останнім часом набула поширення концепція вартісно–орієнтованого управління (VBM – Value-based management), яку на думку С.І. Головацької «можна трактувати як комплекс організаційних і управлінських заходів орієнтованих на зростання вартості підприємства, що координується та здійснюється на підставі інформації обліково–фінансового характеру отриманої шляхом розрахунку вартісно-орієнтованих показників» [1].

Концепція VBM виникла у 80-х рр. в США. Згодом ця концепція стала популярною у Європі, Канаді, Японії, Австралії, Туреччині та інших країнах. Інтерес до даної концепції викликаний прагненням збалансувати інтереси усіх зацікавлених сторін (акціонерів, кредиторів, співробітників, постачальників, покупців, уряду).

А. Раппорт та Б. Стюарт визначають вартісно-орієнтоване управління як цілісну систему управління, яка містить ряд елементів, серед яких у контексті мети наукового дослідження доцільно виділити «оцінювання» та «стратегію». При цьому «оцінювання включає вибір методів оцінки вартості для акціонерів та відстеження процесу створення нової вартості, а «стратегія» встановлює шляхи, за допомогою яких буде досягнена основна ціль – зростання вартості для акціонерів підприємства» [16].

Вартісно-орієнтоване управління підприємством передбачає використання певних ресурсів, до складу яких входять запаси. На підприємствах України запаси становлять близько 18-20% у складі оборотних активів (табл. 1), що є важливим елементом в обліку від правильної оцінки та відображення яких залежать показники фінансового стану підприємства на основі чого приймаються обґрунтовані управлінські рішення.

У промисловості запаси є джерелом довгострокового ризику для підприємств. Їх запаси включають в себе сировину і деталі, незавершену і готову продукцію. Перш ніж готова продукція виявляється проданої, її нерідко доводиться переміщати на розподільні склади, розташовані поруч з підприємствами оптової і роздрібної торгівлі. Промислові підприємства, як правило, мають справу з більш вузьким асортиментом продукції, ніж оптові та роздрібні торговці, але їх потреба у виробничих запасах вища і тривала за часом.

Важливою передумовою якісної організації обліку виробничих запасів є їх оцінка. Як визначають В.В. Сопко та С.В. Андрос, «оцінка – це спосіб вартісного визначення господарських фактів і процесів, за допомогою якого натуральні (речові і трудові) характеристики перетворюються на вартісні» [13, с. 244]. Дане трактування потребує уточнення, оскільки, вартісне визначення господарських процесів на підприємстві неможливе: не всі господар-

Таблиця 1

Розмір запасів на підприємствах України за 2013-2017 рр.

Галузь	Рік	Запаси, млн. грн.	Оборотні активи, млн. грн.	Питома вага запасів в оборотних активах, %
1	2	3	4	5
Усього	2013	683587,8	3069041,5	22,3
	2014	654061,8	3271954,0	20,0
	2015	850835,4	4108602,7	20,7
	2016	1046468,0	5772816,5	18,1
	2017	1294619,9	5650817,4	22,9
Підприємства промисловості	2013	223348,3	838708,6	26,6
	2014	237411,4	942236,5	25,2
	2015	289901,2	1201590,5	24,1
	2016	349754,1	1516831,9	23,1
	2017	417778,5	1781004,4	23,5

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

ські факти можна оцінити у вартісному виразі;крім того, науково необґрунтованою є позиція, що натуральні характеристики фактів господарського життя складаються з речових та трудових.

Методичні аспекти щодо порядку визнання та первісної оцінки, оцінки при вибутті та на дату балансу розкривають П(С)БО 9 «Запаси» [9], МСБО 2 «Запаси» [6] та Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів [5].

Відповідно до національних стандартів обліку «запаси визнаються активом, якщо існує ймовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їх використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена» [9].

Виробничі запаси виступають одним з найважливіших елементів здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства. Це вид запасів, які за своїм економічним змістом є предметами праці. Їх особливість полягає у тому, що вони обслуговують один виробничий цикл та свою вартість повністю переносять на собівартість готових виробів. Тому від правильної оцінки та достовірного відображення в обліку їх наявності та руху залежать показники фінансового стану, на підставі яких приймаються управлінські рішення. Запаси у бухгалтерському обліку визнаються активами за двох умов (рис. 1).

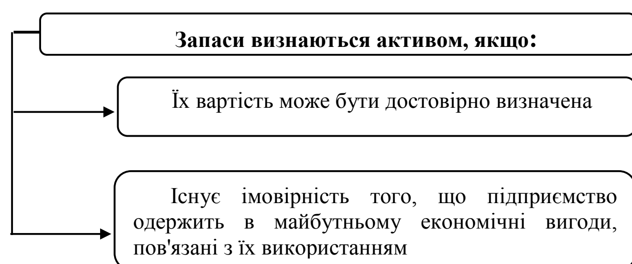

Рис. 1. Критерії визнання запасів активами

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Визначаючи фундаментальний внесок названих науковців у розвиток досліджуваної проблеми, слід вказати окремі теоретично-методичні аспекти, які досі залишаються малодослідженими в обліковій науці. Особливо дискусійними є питання формування достовірної первісної вартості виробничих запасів, придбаних підприємствами, та її врахування у системі бухгалтерського обліку. Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл зазначають, що «первинною основою обліку матеріальних запасів є вартість, яка загалом визначається як сплачена ціна або видана компенсація під час їх придбання» [10, с. 164].

До вартості матеріальних запасів, на думку вчених, доцільно включати такі елементи, як суми рахунку-фактури, за вирахуванням наданих знижок, вартість фрахту, включаючи суму страхування в дорозі, відповідні податки і тарифи. Інші витрати, пов'язані з придбанням, прийманням і зберіганням, також повинні включатись до собівартості матеріальних запасів, як вважають вчені. За собівартістю, яка дорівнює витратам на придбання ресурсів на момент їх одержання або використання у процесі виробництва, пропонують визначати вартість придбання Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бред [15]. При цьому собівартість вимірюється чистою сумою грошових коштів, сплачених в минулому або майбутньому у разі придбання запасів або ресурсів. Однак до собівартості, як вважає ряд науковців, не варто відносити витрати, які не плануються бути відшкодованими покупцями, а тому одна лише наявність витрат не є основою для їх включення в оцінку запасів. Матеріальні цінності в обліку і в балансі необхідно відображати за їх фактичною собівартістю, яка складається з двох основних елементів, а саме купівельної вартості і транспортно-заготівельних витрат.

Автор В.А. Єрофеєва [4, с. 67] виділяє три варіанти оцінювання запасів: за плановими цінами з відособленим обліком відхилень фактичної собівартості від планової; за оптовими цінами з відокремленим обліком транспортно-заготівельних витрат; за фактичною собівартістю.

Здійснивши аналіз праць вітчизняних та зарубіжних вчених, діючих нормативних актів щодо визнання та оцінки запасів в цілому, та виробничих запасів зокрема, можемо стверджувати, що ряд теоретичних положень обліку цих видів оборотних активів потребує доопрацювання і вдосконалення. Таке, наприклад, існує ряд розбіжностей у термінах, які наведено у П(С)БО 9 «Запаси» та МСБО 2 «Запаси». Це особливо важливо для підприємств, які співпрацюють з іноземними партнерами або має філії в інших країнах. Так, за даними цих стандартів бухгалтерського обліку можна зробити висновок, що повністю тотожними є наступні ознаки:

1) оцінка на дату балансу;
2) визначення чистої вартості реалізації;
3) методики оцінки вибуття запасів.

Поряд з цим лише частково збігаються такі ознаки як:
1) сфера застосування;
2) визнання запасів;
3) класифікація запасів;
4) перелік витрат, які не включаються до первісної вартості.

Основною проблемною ознакою, щодо якої відсутня повна тотожність є оцінка запасів при надходженні. Так, у МСБО 2 «Запаси» взагалі термін «первісна вартість» не вживається, а за П(С)БО 9 наводиться широкий спектр її складових. Вважаємо, що такий детальний перелік всіх можливих джерел формування та видів витрат, які формують первісну вартість є доцільними, так як впливає на достовірність відображення даних про всі види запасів у різних формах фінансової звітності.

Дослідники М.І. Скрипник, А.М. Галатенко, аналізуючи характеристики національного П(С)БО 9 «Запаси» та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 2 «Запаси», також визначали їх спільні положення та відмінності і зазначили переваги застосування саме Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, адже вони дають більше свободи під час розкриття інформації у фінансовій звітності [12].

Таким чином, одним з основних, найскладніших і проблемних питань бухгалтерського обліку на підприємствах є правильне й раціональне відображення в обліку саме фактичної собівартості виробничих запасів.

Значна увага питанням оцінки виробничих запасів також приділяється і у міжнародних стандартах бухгалтерського обліку (табл. 2).

Діючі в Україні П(С)БО 9 «Запаси» та Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів регламентують, що «придбані (отримані) або вироблені запаси зараховуються на балансі підприємства за первісною вартістю» [5; 9].

Вищевказані нормативні документи вказують, що «первісною вартістю запасів, що придбані за плату, є собівартість запасів, яка складається з таких фактичних витрат:

– суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків;

– суми ввізного мита;

– суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству;

– транспортно-заготівельні витрати; сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку рахунків обліку запасів, щомісячно розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітного місяця і сумою запасів, що вибули за звітний місяць;

– інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, придатному для використання у запланованих цілях (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати підприємства на доопрацювання і підвищення якісно технічних характеристик запасів)» [5; 9].

На нашу думку, наведений перелік витрат, не завжди дає можливість достовірно оцінити вартість одержаних від постачальників виробничих запасів.

У даному випадку потребує більшої деталізації уточнення перелік інших витрат. Точний перелік інших витрат, які необхідно враховувати в складі первісної вартості придбаних за плату запасів, ані П(С) БО 9 «Запаси» [9], ані Методрекомендаціями № 2 [5] не було визначено. У цих нормативних документах лише зазначено, що до інших витрат, зокрема, належать прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці та інші прямі витрати підприємства, пов'язані з доопрацюванням і підвищенням якісно-технічних характеристик запасів (п. 9 П(С)БО 9 «Запаси»); втрати і нестачі запасів у межах норм природних втрат, що виявлені під час оприбуткування таких запасів і сталися під час їх транспортування. Зазначимо, що не включаються до первісної вартості запасів такі витрати: витрати на утримання відділів поставки та інших служб підприємства з аналогічними функціями; витрати, пов'язані з придбанням валюти для оплати вартості запасів; понаднормативні втрати і нестачі запасів; витрати на збут; адміністративні витрати та інші подібні витрати, не пов'язані безпосередньо з придбанням і доставкою запасів, а також із доведенням запасів до стану, в якому їх можна використовувати із запланованою метою. Зазначені витрати, як і відсотки за користування позиками (отриманими для придбання запасів, які не можуть бути визнані кваліфікаційними активами відповідно до П(С)БО 31 «Фінансові витрати»).

Діючими нормативними актами з питань бухгалтерського обліку запасів в Україні передбачено, що транспортно-заготівельні витрати відразу ж включають або до собівартості одержаних запасів, або загальною сумою акумулюються на окремому субрахунку до синтетичного рахунка обліку запасів. Право вибору методу обліку та розподілу транспортно-заготівельних витрат

Таблиця 2

Види оцінки запасів за міжнародними стандартами обліку

Вид оцінки	Характеристика
1	2
історична собівартість	активи відображаються за сумою сплачених грошових коштів та їх еквівалентів або за справедливою вартістю компенсації, виданої, щоб придбати їх, на момент придбання
поточна собівартість	активи відображаються за сумою грошових коштів або їх еквівалентів, яку було б сплачено в разі придбання такого ж або еквівалентного активу на поточний момент
вартість реалізації (погашення)	активи відображаються в обліку за сумою грошових або їх еквівалентів, яку можна було б отримати на поточний момент шляхом продажу активу в ході звичайної реалізації
теперішня вартість	активи відображаються за теперішньою дисконтованою вартістю майбутніх чистих надходжень грошових коштів, які, як очікується, має генерувати об'єкт обліку під час звичайної діяльності підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

надається підприємству, що доцільно зафіксувати у Наказі про облікову політику. При обранні того чи іншого варіанту обліку транспортно-заготівельних витрат, доцільно проаналізувати кожен із них з точки зору ефективності його використання на конкретному підприємстві.

Питання щодо оцінки виробничих запасів постійно є об'єктом дискусії як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Так автор В. Хліпальська рекомендує «відокремити витрати з придбанням виробничих запасів за видами для здійснення їх аналізу» [14, с. 31]. З цією метою автор радить «змінити назву рахунка 93 «Витрати на збут» на «Витрати за операціями з руху запасів» із введенням двох субрахунків» [14, с. 31]. Крім вищевказаних пропозицій В. Хліпальська також пропонує самостійно суб'єктам господарювання обирати методику розподілу та списання транспортно-заготівельних витрат, це може бути «включення до собівартості запасів; до витрат виробництва; або до витрат звітного періоду» [14, с. 32]. Однак, на нашу думку запропонована пропозиції суперечитиме принципу «історичної (фактичної) собівартості», яка передбачає включення витрат, пов'язаних з придбанням виробничих запасів до первісної вартості, а витрати, які зосереджуються на рахунках класу 9 підлягають списанню на фінансові результати. Крім цього зміна назви діючого рахунка 93 «Витрати на збут» на «Витрати за операціями з руху запасів» на нашу думку призведе до появи нової проблеми стосовно відображення в обліку витрат, що виникли саме під час збуту продукції, адже саме для обліку таких витрат і був введений ще у 2000 р. даний рахунок.

До складу первісної вартості виробничих запасів, придбаних за плату у постачальника включають транспортно-заготівельні витрати. Як свідчить практика, існує ряд підприємств, які при придбанні виробничих запасів несуть транспортно-заготівельні витрати у незначних обсягах. У таких випадках дані витрати доцільно відразу ж включати безпосередньо у первісну вартість придбаних виробничих запасів. Однак придбання лише одного виду виробничих запасів відбувається вкрай рідко. Як правило, на підставі одного транспортного документу придбаваються виробничі запаси різні за найменуваннями, одиницями виміру, купівельною вартістю, ґатунком, вагою, тощо. У такому випадку розподіл невеликої за обсягом суми транспортно-заготівельних витрат між певними видами придбаних виробничих запасів є досить трудомістким і невиправданим процесом, так як потребує калькулювання собівартості кожного найменування запасу. Інколи розподіл транспортно-заготівельних витрат неможливий внаслідок несвоєчасного надходження транспортних та розрахункових документів на підприємство.

Вважаємо, що включення транспортно-заготівельних витрат в склад витрат звичайної діяльності звітного періоду не вирішить проблему правильної організації обліку виробничих запасів на підприємстві. Для тих суб'єктів господарювання, де частка транспортно-заготівельних витрат у складі вартості придбаних виробничих запасів є значною, облік таких витрат доцільно вести не лише на окремо субрахунку, а й в розрізі видів таких витрат. Такий спосіб обліку транспортно-заготівельних витрат зможе забезпечити наявність інформації, необхідної для подальшого аналізу та контролю за складом, структурою та динамікою таких витрат.

На сьогоднішній день всі витрати, що виникли при придбанні виробничих запасів асоціюються з транспортно-заготівельними витратами. До складу транспортно-заготівельних витрат відносять не лише витрати безпосередньо пов'язані із заготівлею та транспортуванням запасів, а й витрати, що виникають під час навантаження та розвантаження, витрати, пов'язані з відрядженнями, мета яких укладання угоди на придбання виробничих запасів, вартість юридичних послуг тощо. Враховуючи вище наведене доцільно такі витрати називати не транспортно-заготівельними, а витратами, які пов'язані з придбанням виробничих запасів, і тому необхідно чітко розмежовувати дві складові: транспортно-заготівельні витрати та інші витрати.

В склад транспортно-заготівельних витрат пропонуємо віднести: витрати, пов'язані із заготівлею виробничих запасів; витрати зі страхування ризиків доставки виробничих запасів; витрати на транспортування; суму нарахованої заробітної плати працівникам, які задіяні при придбанні та доставці виробничих запасів; суму нарахованого єдиного соціального внеску; вартість використаних паливно-мастильних матеріалів та частину суми нарахованої амортизації тощо.

До складу інших витрат, пов'язаних з придбанням виробничих запасів пропонуємо відображати всі інші витрати, які були здійснені при придбанні виробничих запасів, але не мають безпосереднього стосунку до їх заготівлі або транспортування, а саме: сума ввізного мита; сума непрямих податків, яка не відшкодовується підприємству.

Первісна вартість практично всіх видів виробничих запасів постійно міняється під впливом НТП та морального старіння, які призводять до виникнення різниць між вартістю придбання та вартістю на даний момент часу. Автор В.В. Сопко, С.В. Андрос зазначають, що «достовірне визначення справедливої вартості виробничих запасів, її безпосередній розрахунок та коригування під впливом чинників ризику становлять основу процесу визначення ринкової вартості виробничих запасів у складі активів підприємств деревообробної промисловості та формують інформаційну базу для прийняття виважених економічних рішень» [13, с. 161].

Отже, важливим питанням обліку під час придбання виробничих запасів є належна їх оцінка з метою формування первісної вартості.

З метою розв'язання ряду проблем оптимального управління виробничими запасами ряд вчених пропонують використовувати математичні моделі їх оцінки, які дадуть можливість правильно та своєчасно розрахувати нормативний рівень виробничих запасів, розробити загальну стратегію управління підприємством та підвищать ефективність використання матеріальних ресурсів для прийняття належних управлінських рішень.

На підставі діючих нормативних актів з питань оцінки запасів Н.Р. Домбровська пропонує застосовувати такі моделі для оцінки виробничих запасів для підприємств деревообробної галузі (рис. 2).

Кореляційно-регресійні моделі обчислення справедливої вартості виробничих запасів побудовані для різних груп виробничих запасів, запропонованих Н.Р. Домбровською саме для підприємств деревообробної промисловості. Вибір конкретної моделі оцінки залежить від інформа-

ційної основи моделювання, і звичайно від відповідного алгоритму та методу його реалізації.

Математичне моделювання процесу управління виробничими запасами дасть можливість правильно та своєчасно визначати оптимальну стратегію управління ними, їх нормативний рівень, що дозволить вивільнити значні суми оборотних коштів, які заморожені у вигляді виробничих запасів. У випадку неможливості достовірного обчислення первісної вартості на момент надходження виробничих запасів, їх оцінюють та відображають за справедливою вартістю з наступним коригуванням.

При одержанні виробничих запасів з власного виробництва, їх первісна вартість фактично є виробничою собівартістю, яка визначається з врахуванням вимог П(С)БО 16 «Витрати». За П(С)БО 9 «Запаси» при отриманні виробничих запасів від засновників для формування статутного капіталу, їх первісною вартістю визнається «погоджена засновниками (учасниками) підприємства справедлива вартість» [9]. Якщо запаси отримані безкоштовно, то їх первісною вартістю визнається їх справедлива вартість.

Науковці М.А. Окландер, Д.С. Яшкін вивчаючи кількісні методи оцінки логістичних ризиків у своїй праці звертають увагу саме на кількісні методи оцінки логістичних ризиків функцій постачання. Вони доводять, що «ризики функції постачання та функції фізичного розподілу у логістиці схожі. До них можна віднести: ризик затримки поставки сировини від постачальника...; ризик псування сировини...; ризик виникнення дефіциту сировини... Для кількісної оцінки цих ризиків пропонується використовувати наступні методи: оцінка величини збитку; оцінка ненадійності постачальника; оцінка дефіциту» [7].

Таким чином, достовірна та реальна оцінка виробничих запасів, є важливою передумовою чіткої організації їх обліку, так як впливає на точність та достовірність фінансових результатів.

В сучасних умовах господарювання основним завданням є вибір оптимального методу оцінки в конкретній ситуації. Так, за вимогами П(С)БО 9 «Запаси» та Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку запасів їх оцінка застосовується: при надходженні, при вибутті та на дату складання звітності.

Якщо суб'єкт господарювання здійснює відпуск запасів у виробництво, їх продаж чи відбувається інше вибуття, то оцінка може здійснюватися за одним з «таких методів:

– ідентифікована собівартість відповідної одиниці запасів;

– середньозважена собівартість;

– собівартість перших за часом надходження запасів (ФІФО);

– нормативні затрати;

– ціни продажу» [5; 9].

При цьому діючі нормативні акти вказують, що «для всіх одиниць бухгалтерського обліку запасів, що мають однакове призначення та однакові умови використання, застосовується тільки один із наведених методів» [5; 9].

П(С)БО 9 «Запаси» та Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів передбачають, що «запаси, які відпускаються, та послуги, що виконуються для спеціальних замовлень і проектів, а також запаси, які не замінюють одне одного, оцінюються за ідентифікованою собівартістю» [5].

У П(С)БО 9 «Запаси» зазначено, що «оцінка за середньозваженою собівартістю проводиться по кожній одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на початок звітного місяця і вартості одержаних у звітному місяці запасів на сумарну кількість запасів на початок звітного місяця і одержаних у звітному місяці запасів. Оцінка кожної операції з вибуття запасів може здійснюватись за середньозваженою собівартістю діленням сумарної вартості таких запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції» [9].

Використання методу ФІФО передбачає, що «запаси використовуються у тій послідовності, у якій вони надходили на підприємство (відображені у бухгалтерському обліку), тобто запаси, які першими відпускаються у виробництво (продаж та інше вибуття), оцінюються за собівартістю перших за часом надходження запасів» [9].

Суб'єкти господарювання, які застосовують при калькулювання собівартості продукції нормативний метод обліку витрат, як правило обирають оцінку виробничих запасів за нормативними затратами, зміст якої полягає у використанні встановлених норм витрат на кожну одиницю продукції з урахуванням нормального рівня використання виробничих запасів, знарядь праці, виробничих потужностей та діючих цін. З метою уникнення значних відхилень нормативними та фактичними доцільно регулярно перевіряти і переглядати діючі норми.

Для підприємств роздрібної торгівлі доцільно застосовувати оцінку за ціною продажу, в основі якої є використання середнього відсотку торговельної націнки. Підтримуємо думку Ю.В. Гончарова, що «цей метод можуть застосовувати (якщо інші методи оцінки вибуття запасів не виправдані) підприємства, що мають значну і змінну номенклатуру товарів з приблизно однаковим рівнем торговельної націнки» [2, с. 52].

Необхідно відмітити, що методи оцінки виробничих запасів при їх вибутті, які зазначені в П(С)БО 9 «Запаси», абсолютно не враховують конкурентоспроможність конкретного виду продукції на ринку.

Рис. 2. Моделі оцінки виробничих запасів

Джерело: [3]

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, виробничі запаси – це важлива економічна та облікова категорія, невід'ємна умова функціонування будь-якого підприємства. Це пояснюється тим, що виробничі запаси приймають безпосередню участь у процесі виробничої діяльності підприємства. Правильна оцінка та визнання виробничих запасів, їх

ефективне використання незалежно від виду діяльності та форми власності, безпосередньо впливає на отриманий прибуток, що є метою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. Правильний вибір методу оцінки виробничих запасів залежить від характеристик, якими повинна володіти облікова інформація, і від основних завдань, задля розв'язання яких фактично складається фінансова звітність, отже від конкретних потреб внутрішніх та зовнішніх користувачів, та звичайно від галузевої належності суб'єкта господарювання.

Раціональне організаційно-аналітичне забезпечення управління виробничими запасами дозволить не тільки зменшити втрати від утримання надлишкових запасів, а й дасть можливість вивільнити значну частину коштів, що суттєво покращить вартісно-орієнтоване управління підприємством.

Список літератури:

1. Головацька С.І. Методичні аспекти інтеграції контролінгу витрат і вартісно-орієнтованого управління витратами. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/201.pdf (дата звернення 01.10.2018).
2. Гончаров Ю.В., Кравченко І.В. Оцінка виробничих запасів: вітчизня-ний та зарубіжний досвід. Облік і фінанси АПК. 2011. № 1. С. 50-53.
3. Домбровська Н.Р. Методи оцінки виробничих запасів підприємства при їх використанні згідно з національними стандартами. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_7/137.pdf (дата звернення 02.10.2018).
4. Ерофеева В.А. Учет и контроль использования ресурсов в объединениях / В.А. Ерофеева. Львов: ЛГУ, 1987. 174 с.
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів: затв. наказом Міністерства фінансів України № 2 від 10.01.2007 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 02.10.2018).
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси» від 01.01.2005 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_021 (дата звернення 02.10.2018).
7. Окландер М.А., Яшкін Д.С. Кількісні ментоди оцінювання логістичних ризиків. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Одеса. 2017. Вип. 24. Ч. 1. С. 76-78.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 02.10.2018).
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: наказ Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246 зі змінами та доповненнями. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99 (дата звернення: 02.10.2018).
10. Принципы бухгалтерского учета. Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова. 2-е изд. М.: Финансы и статистика, 1997. 496 с.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 02.10.2018).
12. Скрипник М.І., Галатенко А.М. Сучасний підхід до організації обліку запасів на підприємстві. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/9.pdf (дата звернення 20.09.2017).
13. Сопко В.В., Андрос С.В Аналіз методів оцінки вартості активів у бухгалтерському обліку підприємств: національний та міжнародний аспекти. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2010. № 3(53). С. 244-248.
14. Хліпальська В. Вплив оцінки вартості запасів, оборотного капіталу на фінансові результати підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2002. № 6. С. 30-37.
15. Хэндриксен Э.С., М.Ф. ван Бреда. Теория бухгалтерского учета / пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 1997. 576 с.
16. Rappaport A. Creating shareholder value: The new standard for business performance, New York / A. Rappaport. N. Y.: The FreePress, 1998. 205 p.

Кудлаева Н.В., Меделяева А.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОЦЕНКА И ПРИЗНАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье рассматривается экономическая сущность производственных запасов, критерии их признания, особенности оценки при поступлении, выбытии и на дату баланса. Проанализировано влияние оценки производственных запасов при оценочно-ориентированном управлении ними.
Ключевые слова: запасы, производственные запасы, оценка, признание, оценочно-ориентированное управление.

Kudlaeva N.V., Miedieliaieva A.S.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

EVALUATION AND RECOGNITION OF MANUFACTURING RESERVES IN A SYSTEM OF VALUABLE-ORGANIZED MANAGEMENT BY THE ENTERPRISE

Summary
The article deals with the economic content of production stocks, the criteria for their evaluation, the features of the valuation at the time of entering, the expiry date and the balance sheet date. The influence of estimation of industrial stocks on the implementation of cost-oriented management is analyzed.
Keywords: stocks, industrial stocks, evaluation, cost-oriented management.

УДК 657.1

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Кудлаєва Н.В., Фльора А.П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто економічний зміст та сутність зобов'язань суб'єктів господарювання, основні критерії класифікації зобов'язань підприємств з точки зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Проаналізовано доцільність застосування окремих ознак класифікацій для задоволення потреб користувачів фінансової звітності. Здійснено критичну оцінку поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців щодо класифікаційних ознак.
Ключові слова: зобов'язання, кредиторська заборгованість, розрахунки, оцінка, визнання.

Постановка проблеми. Процес управління фінансово-господарською діяльністю підприємств тісно пов'язаний з оцінкою, яка означає вартісне вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку, насамперед, господарських засобів та джерел їх формування. При цьому будь який об'єкт обліку насамперед має бути визнаний. Одним з найменш досліджених є питання визнання, оцінки та класифікації оцінки зобов'язань. Проблема оцінки зобов'язань набуває особливої актуальності при зростанні проблем неплатежів. Саме тому вивчення досвіду визнання, оцінки та класифікації зобов'язань є необхідним для запровадження у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки, визнання та класифікації зобов'язань підприємств присвячені дослідження таких зарубіжних та вітчизняних вчених: Ф.Ф Бутинець, Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна, С.Ф. Голов, О.М. Губачова, С.І. Мельник, А.С. Стельмащук, П.С. Смоленюк, І.В. Орлов, І. Чалий, Хендриксен Е.С., Ван Бреда М.Ф. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних наукових дослідженнях практично відсутні системні розробки з оцінки, визнання, класифікації зобов'язань та їх впливу на господарські процеси підприємств, не сформовано єдиного підходу до класифікаційних ознак та визнання окремих складових зобов'язань.

Формулювання цілей статті. На основі аналізу нормативно-законодавчих актів, наукових джерел та існуючої практики проаналізувати сучасні підходи до визнання, оцінки та класифікації зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найнагальнішими підходами до трактування поняття «зобов'язання», що потребують дослідження в контексті поставленої мети є обліковий, юридичний та аналітичний підходи. При цьому слід відмітити, що аналітичний зміст категорії «зобов'язання» адаптується до облікового її визначення, але формується з метою виконання суто аналітичних завдань.

Відповідно до статті 509 Цивільного кодексу України зобов'язанням є «правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [13].

Тотожне за змістом визначення категорії «зобов'язання» притаманне визначенням, що містяться в науково-довідковій літературі «зобов'язання – це правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язань» [6].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [10].

Відповідно до МСФЗ 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи» «зобов'язання – теперішня заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди» [35, с. 273].

Дані визначення за змістом розкривають сутність досліджуваної економічної та юридичної категорії. Зважаючи на те, що ведення бухгалтерського обліку (при здійсненні оцінки і визнанні об'єктів в обліку) базується на юридичних, а саме договірних нормах, облікове та юридичне трактування слід брати до уваги при побудові системи бухгалтерського обліку.

В даному випадку, з метою підвищення релевантності даних інформаційної системи підприємства, можна виокремити наступне визначення економічної категорії «зобов'язання підприємства» на основі симбіозу існуючих трактувань: зобов'язання – це визнана боржником заборгованість, яка буде погашена кредитору внаслідок здійснення ряду дій щодо зменшення активів або збільшення зобов'язань та має часову визначеність за звітними періодами.

Юридичне трактування зобов'язань підприємства дає можливість визначити сторони, що взаємодіють як боржник та кредитор, а головне – умови здійснення правовідносин, які в бухгалтерському обліку відображатимуться у грошовому вимірнику по здійснених господарських операціях. Позитивним явищем є регламентація надання таким правовідносинам юридичної сили у форматі договору. Проте, інформаційна система підприємства, яка б базувалася тільки

на юридичному трактуванні зобов'язань балу б обмежена даними про періоди їх виникнення та погашення (адже цінною є інформація про фактичне отримання активів і зобов'язання, що в такому випадку виникають). Тобто в системі бухгалтерського обліку укладений договір не є господарською операцією, а тільки фактом господарського життя, який може стати господарською операцією у випадку впливу на склад господарських засобів та джерел їх утворення.

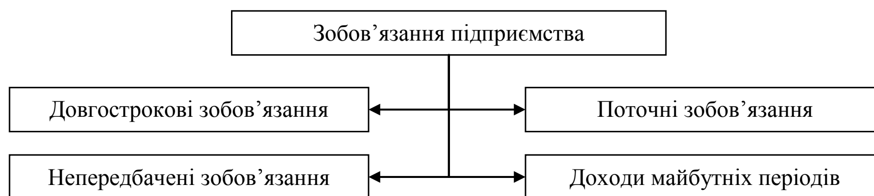

Рис. 1. Класифікація зобов'язань підприємства згідно П(С)БО 11 «Зобов'язання»

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

У ринкових умовах господарювання взаємовідносини між підприємствами мають характер грошових розрахунків. Розрахунки між підприємствами і організаціями – це одна з необхідних складових розширеного відтворення. Вони опосередковують розподіл і перерозподіл суспільного продукту, перехід його з товарної форми в грошову, і навпаки. Розрахунки ґрунтуються на економічній базі кругообігу коштів в процесі виробництва і є суспільним визнанням того, що підприємство-виробник тієї чи іншої продукції виконало свої виробничі зобов'язання і поставлені цілі.

У регульованих ринкових системах з розвинутим господарським законодавством кредитор у разі невиконання позичальником у передбачені терміни своїх кредитних зобов'язань може подати на нього позові в судовому порядку вимагати не лише повернення боргу, а й повного відшкодування збитків.

У разі невиконання позичальником рішень суду про сплату заборгованості суд оголошує боржника неплатоспроможним і застосовує механізм банкрутства, який водночас є й механізмом вибору ефективного власника, і механізмом запобігання можливій ланцюговій реакції поширення неплатежів між господарюючими суб'єктами, що може перетворитися на потужний дестабілізуючий фактор економіки.

Саме для нормального функціонування всіх ланок господарства необхідно мати достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства, зокрема про зобов'язання.

З метою бухгалтерського обліку П(С)БО 11 «Зобов'язання» класифікує зобов'язання наступним чином (рис. 1).

Забезпечення – зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу.

Непередбачене зобов'язання – це:

1) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або

2) теперішнє зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити.

Отже, як бачимо, П(С)БО 11 «Зобов'язання» пропонує загальну класифікацію, яка є універсальною для будь якого підприємства. Колектив авторів, Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна, погоджуються з даною класифікацією, але зазначають що для правильної організації бухгалтерського обліку зобов'язань важливим є визначення моменту виникнення зобов'язання, оскільки юридичні та економічні аспекти цього питання не збігаються. Так, у «момент підписання договору на одержання кредиту між підприємством і банком виникає юридичне зобов'язання, суть якого полягає в тому, що воно підлягає виконанню в майбутньому. В бухгалтерському обліку підприємства зобов'язання знаходить своє відображення лише тоді, коли на його поточний рахунок банк зарахує грошові кошти» [3, с. 323].

Тому пропонують поділяти зобов'язання залежно від порядку визначення суми до погашення зобов'язання на реальні та потенційні. Реальні зобов'язання виникають на підставі договору, контракту, одержаного рахунку (як правило, сума заборгованості та строк погашення по них є конкретними і вказуються у відповідних документах).

Залежно від строку погашення реальні зобов'язання поділяють на поточні та довгострокові. Потенційні зобов'язання характеризуються тим, що сума і термін платежу за ними не визначені і залежать від подальших подій у майбутньому. Потенційні зобов'язання поділяються на забезпечення, непередбачені зобов'язання та доходи майбутніх періодів.

Таку ж класифікацію пропонують С.Ф. Голов [4, с. 319], А.М. Стельмащук та П.С. Смоленюк [11, с. 227].

Хендриксен Е.С. та Ван Бреда М.Ф. відмічають [12, с. 427], що зміст статті «Доходи майбутніх періодів», яка не має будь-якої конкретно визначеної характеристики, може сприйматись як щось середнє між зобов'язаннями і власним капіталом.

Тому, як зазначає І. Чалий, «враховуючи сумнівний статус статті «Доходи майбутніх періодів», при МСФЗ-трансформації потрібно віднести відповідні залишки на інші статті зобов'язань, наприклад, аванси отримані або інші поточні зобов'язання тощо. Також автор наголошує, що зобов'язання, які відображені за статтями забезпечень, повинні бути проаналізовані на предмет розподілу на поточні та довгострокові; пропонує об'єднати в одну статтю поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, за страхуванням та за розрахунками з учасниками в статтю «Нараховані зобов'язання» [14, с. 214].

Губачова О.М. та Мельник С.І. наголошують, що у бухгалтерському обліку зобов'язання відображають тільки тоді, коли виникає заборгованість по них. Кредиторська заборгованість визнається, якщо вона відповідає її визначенню, може бути

виміряна і є релевантною і достовірною. Тому, на відміну від попередніх класифікацій розглядають зобов'язання за наступними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація кредиторської заборгованості підприємства

Класифікаційна ознака	Види кредиторської заборгованості
1	2
В залежності від порядку визначення суми	Фактичні
	Умовні
В залежності від термінів погашення	Поточні (короткострокові)
	Довгострокові

Джерело: [5, с. 270]

Фактичні зобов'язання виникають на основі договору, контракту, одержаного рахунку, сума заборгованості за якими відома. За умовними зобов'язаннями, навпаки, точна сума не може бути визначена до настання певної дати. Це заборгованість зі сплати податків, відпусток тощо.

Короткострокові (поточні) зобов'язання мають бути погашені в процесі одного операційного циклу діяльності підприємства або протягом одного фінансового року після дати складання балансу. Термін оплати довгострокових зобов'язань перевищує фінансовий рік.

Отже, у П(С)БО 11 «Зобов'язання» оцінка зобов'язань відіграє важливу роль при формуванні облікової політики суб'єкта господарювання. Застосування принципу обачності передбачає використання в обліку таких методів оцінки, які б запобігали заниженню сум визнаних зобов'язань, тобто зобов'язання слід визнавати за їх максимальною оцінкою. Необхідно зауважити, що у редакції Закону «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 05.10.2017 р. принцип обачності виключений із загального переліку принципів обліку, однак, його застосування регламентується НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Саме тому, на нашу думку, його застосування залишається необхідним при формуванні показників фінансової звітності. Принцип безперервності передбачає, що «оцінка зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність триватиме й надалі» [6; 10].

На дату балансу зобов'язання оцінюються таким чином (див. рис. 2).

Під сумою погашення розуміють «недисконтовану суму грошових коштів або їх еквівалентів, яка, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства» [9]. За сумою погашення у ф.1 Баланс (звіт про фінансовий стан) відображаються всі види поточних зобов'язань.

Для відображення всіх інших видів зобов'язань пропонується застосовувати оцінку за теперішньою вартістю «дисконтована сума майбутніх платежів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), яка, як очікується, буде необхідна для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства» [9].

Таким чином, за теперішньою вартістю на дату балансу як правило відображають довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки, а саме: суми довгострокових банківських позик, довгострокових відсоткових векселів, позик за облігаціями виданими, платежів за фінансовою орендою, позик різних небанківських фінансово-кредитних установ, які підлягають дисконтуванню. Порядок «визначення теперішньої вартості залежить від умов та виду зобов'язання».

Аналіз динаміки та структури зобов'язань в Україні свідчить, що зобов'язання в Україні впродовж трьох останніх років зросли з 5783061,0 млн. грн. до 7543559,3 млн. грн. у 2016 р. та зменшились до 5769539,0 млн. грн. станом на 31.12.2017 р. Постійне коливання обсягів зобов'язань пояснюється значним зростанням кількості суб'єктів підприємницької діяльності у 2016 р. та незначним зменшеннях їх кількості станом на 31.12.2017 року, про що свідчать дані Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України [8].

У господарських процесах підприємств у складі зобов'язань значне місце посідає кредиторська заборгованість. Досить дискусійним є підхід І.А. Бланк щодо визначення сутності та видів кредиторської заборгованості. Автор зазначає, що «кредиторська заборгованість – це поточні зобов'язання підприємства, при цьому не уточнює сутності поняття «поточні зобов'язання» [1]. Але якщо поточними зобов'язаннями вважати короткострокову заборгованість, тоді як у звітності відображати заборгованість по довготривалих операціях? Адже виконання інвестиційних програм, розробка перспективних проектів розвитку підрядниками ініціатора і навіть залучення підприємством позикових коштів фінансово-кредитних установ на дані цілі сприятиме утворенню довгострокової заборгованості. Так як короткостроковий період призводитиме до уповільнення кругообігу засобів підприємства, породжуватиме проблеми, що будуть пов'язані з дефіцитом грошової маси для обслуговування кругообігу засобів виробництва.

Професор Ф.Ф. Бутинець наголошує, що у сучасній фінансовій практиці виділяють наступні основні види кредиторської заборгованості (рис. 3).

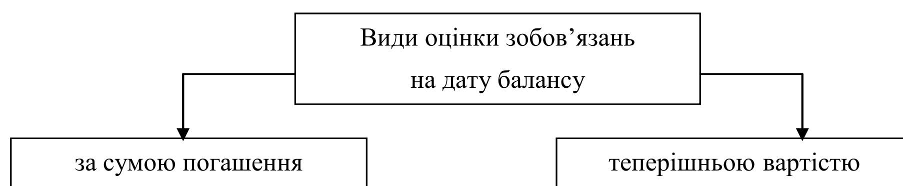

Рис. 2. Оцінка зобов'язань на дату балансу відповідно до вимог П(С)БО 11 «Зобов'язання»

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Отже, як бачимо, автор розглядає досить розгорнуту класифікацію, але, на жаль, не приділяє уваги довгостроковим зобов'язанням. Виходячи із практичної доцільності, дана класифікація актуальна для підприємств малого та середнього бізнесу, адже великий бізнес потребує за-

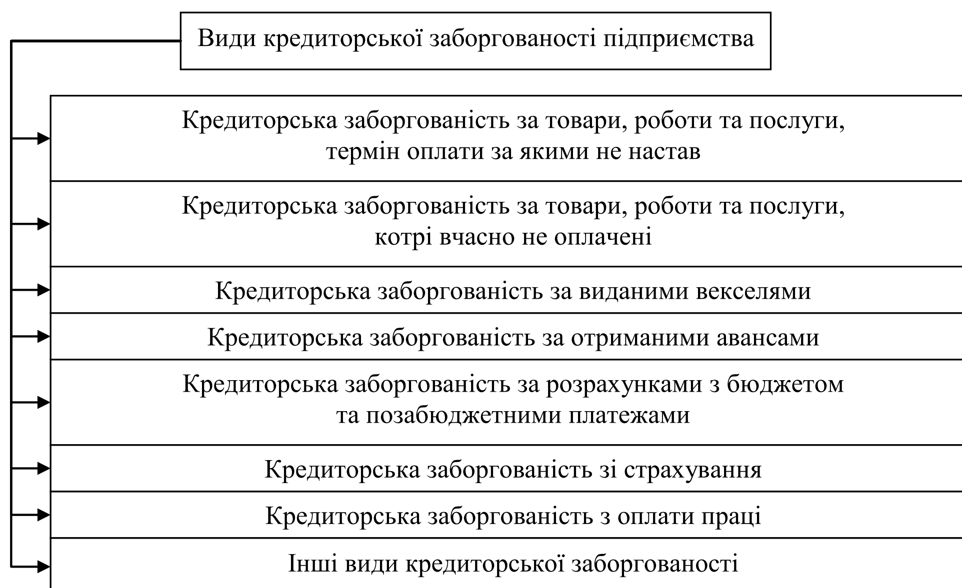

Рис. 3. Класифікація кредиторської заборгованості підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

безпечення реалізації довгострокових стратегій підприємства, що у свою чергу вимагатиме довготривалих розрахунків з контрагентами.

Найбільш розгалужену класифікацію зобов'язань за різними ознаками пропонує Ф.Ф. Бутинець, а саме:

– за складністю: прості, складні;

– за визначеністю у часі: обмежені у часі, безстрокові;

– за забезпеченістю виконання зобов'язань: забезпечені, частково забезпечені, незабезпечені;

– залежно від підстави виникнення зобов'язання: договірні, позадоговірні;

– за способом погашення: монетарні, немонетарні;

– за часом виникнення: теперішні, майбутні;

– за терміном погашення: довгострокові, короткострокові;

– за можливістю оцінки: фактичні, оціночні, умовні [2, с. 461].

Цієї ж думки дотримується І.В. Орлов і зазначає, що «класифікація зобов'язань у бухгалтерському обліку створена на основі господарських процесів, а тому зводиться до простого переліку, який регулює П(С)БО. Через це доцільно розглядати класифікацію бухгалтерських зобов'язань за різними ознаками» [7, с. 16]. Автор наголошує, що «П(С)БО 11 «Зобов'язання» не дає деталізованої характеристики класифікаційних ознак конкретних видів зобов'язань, порівняно з ознаками, які наводяться у Цивільному та Господарському кодексах. Така характеристика класифікаційних ознак дасть змогу чітко коментувати загальні положення бухгалтерського обліку зобов'язань (кредиторської заборгованості підприємства)» [7, с. 17].

Звичайно в бухгалтерському обліку відображаються не всі господарські зобов'язання, а лише ті, що випливають з виконання укладених підприємством договорів чи здійснених дій. Тому в умовах МСФЗ-трансформації для потреб бухгалтерського обліку достатнім буде поділ зобов'язань на поточні (короткострокові) та довгострокові. Така класифікація полегшить і, в свою чергу, актуалізує роботу бухгалтерської служби.

Також, виходячи з практичної необхідності, для потреб управління (акціонерів, керівництва, інших економічних суб'єктів) доречно було б виділяти із загальної класифікації суми простроченої кредиторської заборгованості, що утворюється в результаті порушення покупцями порядку і термінів оплати розрахункових документів.

Виокремлення даного виду зобов'язань є необхідним для контролю сум простроченої кредиторської заборгованості, встановлення реальності її погашення, розрахунку часткових показників фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, а по заборгованості, термін позовної давності якої минув, – вчасного відображення в декларації про прибутки та збитки підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, за результатами дослідження особливостей визнання та оцінки зобов'язань підприємства можна зробити наступні висновки: 1) щодо визнання та оцінки, то в системі бухгалтерського обліку підприємства використовуються правила, характерні для всіх видів зобов'язань підприємства, які наведені в П(С)БО 11 «Зобов'язання»; 2) зобов'язання визнаються, якщо її оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їх погашення. Якщо на дату балансу раніше визнані зобов'язання не підлягають погашенню, то їх сума включається до складу доходу звітного періоду; 3) зобов'язання, які підлягає погашенню в термін більший ніж дванадцять місяців слід розглядати як один із видів довгострокових зобов'язань підприємства; 4) зобов'язання, які будуть погашені в термін до одного року відноситься до складу поточних; 5) зобов'язання підприємства класифікуються за різними ознаками в залежності від поставленої мети використання інформації про конкретний вид зобов'язань суб'єкта господарювання.

Список літератури:

1. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера. К.: «Ника-Центр», 1998. 480 с.
2. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / за редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – 8-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. 912 с.
3. Верхоглядова Н.І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика: [Навчально-практичний посібник] / Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна та ін. К.: Центр учбової літератури, 2010. 536 с.
4. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: [Практичний посібник] / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. К.: Лібра, 2004. 880 с.
5. Губачова О.М. Облік у зарубіжних країнах: [Навчальний посібник] / О.М. Губачова, С.І. Мельник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 430 с.
6. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87. URL: http://zakon 2. rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (дата звернення: 03.10.2018).
7. Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія: [монографія]. Житомир: ЖДТУ, 2010. 400 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 02.10.2018).
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00 (дата звернення: 03.10.2018).
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 03.10.2018).
11. Стельмащук А.М. Бухгалтерський облік: [Навчальний посібник] / А.М. Стельмащук, П.С. Смоленюк. К.: Центр учбової літератури, 2007. 528 с.
12. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета: [пер. с англ.] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда / Под ред. проф. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. 576 с.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 03.10.2018).
14. Чалий І. Бухоблік для дорослих. МСФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки. Х.: Фактор, 2011. 400 с.

Кудлаева Н.В., Фльора А.П.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И КЛАСИФИКАЦИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕСАХ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены экономическое содержание и сущность обязательств субъектов хозяйствования, основные критерии классификации обязательств предприятий с точки зрения отечественных и зарубежных ученых. Проанализирована целесообразность применения отдельных признаков классификаций для удовлетворения потребностей пользователей финансовой отчетности. Осуществлена критическая оценка взглядов отечественных и зарубежных ученых о классификационных признаках.
Ключевые слова: обязательства, кредиторская задолженность, расчёты, оценка, признание.

Kudlaeva N.V., Flora A.P.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ECONOMIC CONTENT AND CLASSIFICATION OF LIABILITIES IN ECONOMIC PROCESSES OF BUSINESS ENTREPRENEURSHIP

Summary
The article deals with the economic content and essence of the obligations of economic individuals the main criteria for classifying the obligations of enterprises from the point of view of domestic and foreign scientists. The expediency of the use of certain features of the classifications to meet the needs of users of financial reporting has been analyzed. A critical assessment of the views of domestic and foreign scholars on the classification features is done.
Keywords: duties, paybles, calculations, evaluation, recognition.

УДК 658.7(477)

РОЗВИТОК ЛОГІСТИКИ В УКРАЇНІ

Кусий С.В.
Національний університет харчових технологій

Досліджено історію розвитку логістики, значення терміну «логістика» в різні часові періоди. Наведено основні причини, які зумовили розвиток логістики, розглянуто етапи розвитку логістики та виділено актуальні для сьогодення фактори, що впливають на розвиток логістики. Логістика в сучасному середовищі є системою зменшення витрат при поставці, перевезенні та зберіганні продукції; інструментом, який успішно застосовується в світі для покращення якості здійснення діяльності підприємств та дозволяє отримати конкурентні переваги на ринку. При цьому важливим значенням для розвитку логістики є створення сучасної інфраструктури. В статті розглянуто сучасний стан логістичної інфраструктури в Україні, досліджено структуру вантажоперевезень. Проаналізовано міжнародний досвід щодо розвитку логістики як при доставці товарів, так і при їх замовленні через мережу Інтернет та наведено перспективи розвитку логістики в Україні.
Ключові слова: логістика, розвиток логістики, логістична система, логістична інфраструктура, логістична діяльність.

Постановка проблеми. Логістика як наука пройшла тривалий шлях становлення та розвитку. З давніх давен логістика на своєму шляху мала різні сфери застосування та зміст. Слово «логістика» має грецьке походження та означало «мистецтво розрахунків, мистецтво міркування». У Стародавньому Римі логістика мала на меті правила розподілу продуктів. Надалі логістика застосовувалася у військовій сфері. Початок розвитку логістики як напряму підвищення ефективності діяльності підприємств та зниження витрат припадає на кінець 90-х років. До того часу у вітчизняній практиці господарювання застосовувались лише окремі елементи логістики, внаслідок чого більшість підприємств мали вдвічі більші витрати. У той же час передові країни вже повною мірою використовували досягнення логістики на ті часи. В сучасний період нестабільності вітчизняного ринку, в час постійних змін та невизначеності, підприємствам необхідно при кожній можливості знижувати витрати. Цього можливо досягти саме за рахунок розвитку логістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку, стан та перспективи логістики в Україні знайшли своє відображення у публікаціях багатьох науковців, серед яких: Алькема В.Г., Арчибісова Д.С., Бакаєв О.О., Більовський К.Е., Герашенков А.С., Довженко О.О., Казанська О.О., Колосова Б.В., Кутах О.П., Мельничек О.С., Пархаєва Н.В., Пономаренко Л.А., Сумець О.М., Чорнописька Н.В., Шандрівська О.Є., Яковлева О. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Логістика має велике значення для стабільної роботи підприємства, підвищення ефективності, забезпечення конкурентоспроможності та зниження витрат. Хоча даний науковий напрям налічує достатню кількість робіт та досліджень вчених, питання подальшого розвитку логістики залишається актуальним, особливо в умовах нестабільного середовища нашої країни.

Формування цілей статті є дослідження сучасного стану логістики України та перспектив її розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Незважаючи на багаторічну історію розвитку логістики як явища, «логістика», як термін, на своєму початковому етапі розвитку не використовувалася, дане визначення з'явилося набагато пізніше. Основи логістики сформувались ще за часів Стародавньої Греції та Риму. В той час були сформовані базові правила та принципи майбутньої логістики, на базі яких логістика стала наукою про логічні розрахунки. Її завданнями були пришвидшення переміщення продукції завдяки плануванню та організації на певну територію для її продажу та обміну, здійснення розподілу продукції між населенням тощо.

Серед основних причин, які зумовили розвиток логістики, науковці [1; 3; 8] виділяють найчастіше наступні:

– збільшення витрат на доставку продукції, наслідками чого стала енергетична криза та періодичне підвищення цін на продукти нафтової промисловості;

– зростання популярності постачання точно-в-час;

– впровадження виробничих логістичних систем («КАНБАН», «худе виробництво», MRP, SCRP, ERP);

– розвиток інформаційних технологій, науково-технічний прогрес.

На основі досліджень [1; 8] зроблено висновок, що становлення логістики пройшло на своєму шляху п'ять етапів розвитку:

1) до XIV ст. до н.е. – I ст. н.е. – характеризувався рухом товарів, переміщення армій та планування маршрутів;

2) I ст. н.е. – XIX ст. н.е. – протягом даного періоду логістика розвивалася у військовому напрямку;

3) початок 1900 р. – сер. XX ст. – застосування логістики в економіці, розвиток транспортної логістики;

4) 50-ті – 80-ті рр. XX ст. – відбулося формування логістичного менеджменту, застосування логістичних систем;

5) з сер. 80-х рр. XX ст. – застосування методів управління матеріальними потоками.

У наш час логістика характеризується широтою функцій, вона забезпечує не тільки переміщення товарів, але й складування, доставку, залежить від наявної інфраструктури, набирає ще більшої важливості за рахунок нових напрямів розвитку ринку та способів доставки.

Досліджуючи сучасний стан логістики в Україні, слід зазначити, що більшість підприємств впроваджують різні нововведення в даному напрямку, IT-технології, оптимізуючи систему логістики й скорочуючи витрати на зберігання, складування та перевезення.

Проведений аналіз поглядів вітчизняних науковців [2; 3; 6] дозволив виділити актуальні для сьогодення фактори, що впливають на розвиток логістики:

– зміна філософії ринку, перехід до ринку покупця;
– посилення процесів глобалізації;
– розвиток міжнародної торгівлі та зростання вантажопотоків;
– необхідність забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному ринку;
– прихід на ринок міжнародних корпорацій;
– впровадження міжнародних проектів та програм логістичного спрямування;
– розвиток логістичної інфраструктури;
– створення вітчизняних логістичних підприємств;
– зростання дефіциту ресурсів.

Для розвитку логістики визначальне значення має логістична інфраструктура. В сучасній економіці України логістична інфраструктура має безпосередній вплив на збільшення ВВП країни через розширення забезпечуючих видів діяльності, що пов'язано із забезпеченням вищої якості товарних потоків та здійснення залучення транзитних потоків, що проходять через країну, та використання сучасних транспортних, інформаційних, складських і комунікаційних систем, збільшення зайнятості населення. Тому для забезпечення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств, актуальним завданням є створення в Україні сучасної логістичної інфраструктури як інтегрованої та адаптованої системи.

Важливість цього завдання посилюється нерозвиненістю логістичного менеджменту і наявністю проблем управління логістичною інфраструктурою. Дані негаразди пов'язані з неефективним використанням основних засобів підприємств, що забезпечують логістичні процеси, наслідком чого є збільшення витрат під час складування та транспортування матеріальних потоків. Основними причинами цього є нераціональне використання виробничих площ, простої або неінтенсивне завантаження обладнання, непропорційне співвідношення між робочою силою та основними засобами, зменшення фондовіддачі основних засобів.

Для удосконалення логістики в Україні необхідно покращити стан авто-мобільних шляхів, адже Україна за якістю доріг посідає одне з останніх місць в світі. Удосконалення та розширення потребують і залізничні шляхи, які є привабливими через низьку вартість доставки на одиницю продукції та універсальність. Пріоритетним напрямком також є розвиток портів і нарощування контейнерних перевезень та використання водних шляхів по Україні через найбільші річки Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець. Міжнародним трендом є вихід на ринок повітряного транспорту лоукост-перевізників, які надають можливість людям суттєво економити кошти на переліт. Для України привабливим є залучення лоукост-перевізників для збільшення кількості перевезень та розширення повітряних напрямів. Стратегічним напрямком є будівництво та розвиток трубопровідного транспорту, зокрема для поставки газу і нафтопродуктів. Дані шляхи зможуть привабити нові міжнародні компанії, інвестиції та партнерів.

Хоча логістика в Україні почала розвиватись лише з недавніх часів, проте за останні роки вона почала відповідати тенденціям розвитку світового ринку, але багато чого на даному шляху необхідно удосконалювати. Аналіз структури вантажоперевезень в Україні за 2016-2017 рр. (рис. 1) засвідчує, що найбільшою популярністю в Україні користується залізничний транспорт через свою відносно економічність та універсальність.

Трубопровідний транспорт посідає друге місце в складі вантажоперевезень, що обумовлено його специфічністю. Автомобільний транспорт займає третє місце в складі вантажоперевезень України через свою маневреність та можливість забезпечити регулярність перевезень. Авіаційний та водний транспорти займають однакову частку перевезень, внаслідок високої вартості авіаперевезень та низької швидкості водного транспорту, який також потребує наявності обладнаних портів.

В сучасних умовах спостерігається диверсифікація напрямків розвитку логістики. Беручи до

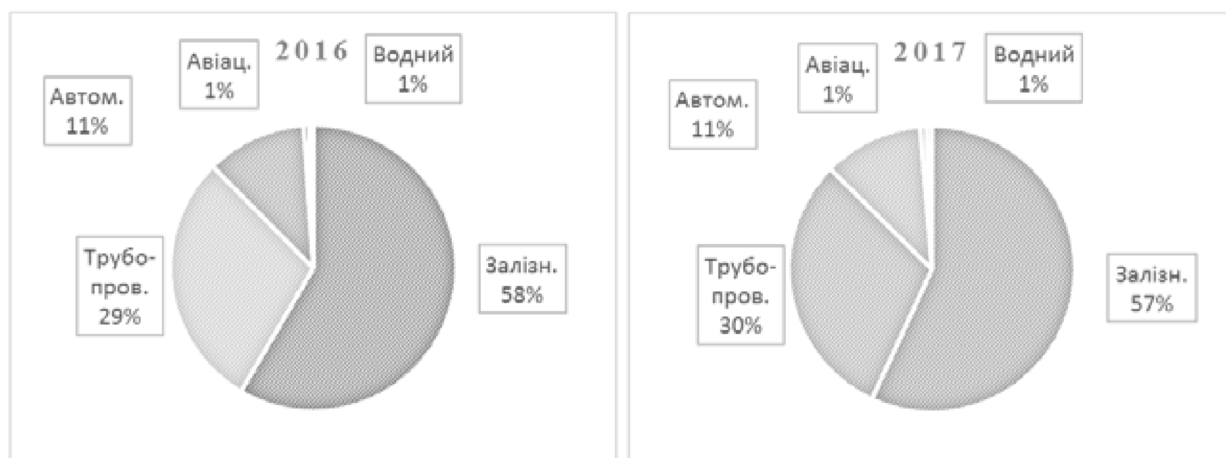

Рис. 1. Структура вантажоперевезень в Україні за 2016-2017 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [11]

уваги світові тренди розвитку логістики серйозні кошти вкладаються в:

– роботизацію і автоматизацію виробництва (58%);

– впровадження сенсорно-керованої техніки і інтернет речей (43%);

– самохідну чи керовану техніку, що працює без участі людини (14%);

– доповнену і віртуальну реальність (8%) [10].

При цьому прикладом для наслідування є компанія «Amazon», яка є передовою компанією з впровадження технологій, яка вже впровадила доставку дронами. На сьогодні інші компанії намагаються рівнятися на «Amazon». При цьому у вітчизняній аграрній сфері вже використовуються безпілотники. Ця технологія ще зовсім нова для аграріїв, проте стрімко розвивається і коло тих, хто оцінив користь дронів у сільському господарстві, стрімко росте. Такі безпілотники можуть дистанційно перевіряти стан полів, обладнання, а також технічні споруди, огляд яких може бути пов'язаний з ризиком для життя і здоров'я співробітників. Дрон дає можливість бути присутнім у будь-якій точці поля. Існують ситуації, коли людині важко, небезпечно або незручно оглянути всі місця на полі настільки детально, щоб не пропустити окремі проблемні ділянки і саме використання дронів знижує цей ризик до мінімуму. З відповідним програмним забезпеченням агроном може відслідковувати все, що знімає дрон та допомагає оперативно отримувати інформацію про його поля. Сучасні дрони можуть обприскувати поля, вносити добрива, біологічні засоби захисту рослин, це дає можливість суттєво полегшити роботу агрономів.

Останніми роками широкої популярності в Україні набуло придбання товарів через маркетплейси та інтернет-магазини. Даний спосіб здійснення покупок користується перевагою у населення, особливо в даний час, коли знизилась купівельна спроможність. Продавцям та магазинам не має необхідності витрачати кошти на оренду магазинів, на оплату електроенергії, зарплату працівникам, це і дає їм можливість пропонувати товари за нижчою ціною, аніж в аналогічних офлайн-магазинах. Ще однією з переваг даного способу покупок є зручність в оплаті товарів на сайті через електронну систему платежів та зручна доставка до поштового відділення або за окрему плату «до дверей». Усе це зумовило розвиток мережі інтернет-магазинів та логістичних компаній. Останнім часом серед населення зросла популярність здійснення замовлень товарів не тільки на вітчизняних майданчиках, але й в закордонних інтернет-магазинах.

Отримати інтернет-замовлення протягом години після здійснення покупки на сайті – це абсолютно реально в США та Європі. Враховуючи світові тренди, все нові послуги для e-commerce з’являються і в Україні. Кожного року вітчизняна електронна комерція демонструє зростання на рівні 35%, що спонукає суміжні галузі пропонувати нові послуги для інтернет-бізнесу. Згідно дослідження Ukrainian E-commerceExpert, у клієнтському портфелі поштових компаній частка e-commerce, становить 60-70%. Про те, що український ринок e-commerce є найдинамічнішим, у Європі говорять дослідження European B2C E-CommerceReport 2016 [4].

Нещодавно на українському ринку почали говорити про відносно нову бізнес-послугу – фулфілмент – яка у світі набула популярності завдяки революційним рішенням у логістиці компанії «Amazon». Фулфілмент включає повний комплекс операційно-складської обробки замовлень для інтернет-магазинів: прийом товарів від постачальників, зберігання на складі, комплектація і упаковка, відвантаження замовлень на доставку, доставка власним транспортом або контроль доставки поштовими компаніями, обробка повернень. Так, віддавши логістичні операції на аутсорсинг, інтернет-магазин зосереджується на просуванні свого продукту і продажах, а за обробку товарів і своєчасне виконання замовлення відповідає вже логістичний провайдер.

За даними інформаційного агентства «AllRetail», розвиток логістичного бізнесу в Україні стримує відсутність складів. Більшість складів в Україні по-будовані ще в радянські часи або перепрофільовані під склади виробничі приміщення підприємств. Лише 10% складів в Україні відповідають вимогам класу «А» або «В», 50% – склади класу «Д», 30% – класу «С», інші – зовсім не класифіковані. В середньому по Україні на 1000 осіб приходиться менше 15 кв. м складських площ, що в 15-17 разів менше, ніж у Західній Європі [7].

Таким чином до факторів, які частково наведені в джерелах [7; 8; 10], що стримують розвиток логістики в Україні, можна віднести:

– проектування логістичних систем ускладнюється великою площею країни, недостатнім рівнем розвитку мережі автодоріг, відсутністю сучасних вантажних терміналів, високим рівнем зношування автомобільного, залізничного й іншого видів транспорту, а також все більше його моральне старіння;

– невелика кількість якісних сучасних складських комплексів з необхідним спеціалізованим устаткуванням, що відповідають світовим логістичним потребам;

– низький рівень впровадження систем зв'язку, через що в багатьох логістичних компаніях виникають складності з відстеженням логістичних ланцюжків і процесу транспортування вантажів по країні та за її межами;

– недосконалість вітчизняного законодавства та відсутність програм розвитку логістики, що стимулювало б до підвищення її ефективності;

– низька забезпеченість кадрами та недостатній рівень підвищення кваліфікації вже наявних спеціалістів; нестача спеціалістів, які володіють належним рівнем знань в сфері інформаційних технологій та мають практичні навички швидкого реагування в мінливих ринкових умовах;

– митні та тарифні бар’єри;

– незадовільні автомобільні шляхи та інфраструктура;

– відсутність коштів на придбання сучасних транспортних засобів, на придбання і установку систем моніторингу руху транспортних засобів;

– недосконалість організації бухгалтерського обліку на підприємствах, яким не враховуються витрати на логістику, як це здійснюється в країнах ЄС, в напрямку якого прямує Україна (для аналізу цих витрат підприємствам необхідно за власним бажанням та необхідністю окремо складати звіти);

– нестабільна економічна ситуація в країні, відсутність підтримки з боку держави, інфляція, корупція, бездіяльність політичних діячів та загальне зниження обсягів виробництва.

Серед перспектив розвитку логістики в Україні слід виділити інтеграцію організацій України у світову логістичну мережу, впровадження новітніх технологій та обладнання, застосування широкого спектру сучасних економічних інструментів у процесі управління логістикою, розвиток інтегрованої логістики, що дозволяє об'єднати зусилля керівництва підприємства, його структурних підрозділів та логістичних партнерів в управлінні матеріальними та супутніми потоками у повному логістичному ланцюгу «закупівля – розподіл – продаж».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Розглянувши основи розвитку логістики, етапи історичного становлення логістики, міжнародний досвід та сучасний стан, можна зробити висновок, що в Україні наявні значні логістичні можливості, що пов'язано з місцем розташуванням та площею, яку займає країна, але розвиток логістики потребує посиленої уваги та інвестування в даний напрям. Логістична інфраструктура в Україні потребує активного розвитку. Використовуючи логістичні можливості повною мірою, вітчизняні підприємства зможуть досягнути багатьох переваг: зниження витрат виробництва, ефективного управління запасами, якісного обслуговування клієнтів, гнучкого реагування на потреби ринку та наростити конкурентні переваги.

Список літератури:

1. Бакаев О.О., Кутах О.П., Пономаренко Л.А. Теоретичні засади логістики: Підручник. Т. 1. – К.: Київ. ун-т економіки і технологій транспорту, 2003. – 430 с.
2. Довженко О.О. Перспективи розвитку логістики на українських підприємствах [Електронний ресурс] / О.О. Довженко, О.С. Мельничук // Економіка. Управління. Інновації. – 2011. – № 2(6). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/.
3. Казанська О.О. Інформаційне забезпечення розвитку логістичної інфраструктури національної економіки / О.О. Казанська, А.С. Герашенков // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7(26). Частина 4. – 2010. – С. 156-171.
4. Логістика для e-commerce в Україні виходить на новий рівень [Електронний ресурс] // За підтримки Zammler Group – 2017. – П'ятниця, 19 травня. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/.
5. Особливості ринку логістичних послуг в Україні [Електронний ресурс]. – 2017. – Понеділок, 9 жовтня. – Режим доступу: https://pro-consulting.ua/.
6. Пархаєва Н.В. Проблеми та перспективи розвитку логістичної інфраструктури в Україні / Пархаєва Н.В., Колосова Б.В. // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – Випуск 1. Том 2. – 2013. – С. 259-263.
7. Развитие логистического бизнеса в Украине тормозит отсутствие складов / Информационное агентство "AllRetail" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allretail.ua/.
8. Сумець О.М. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності підприємств агропродовольчого комплексу : монографія / О.М. Сумець. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. – 544 с.
9. Трактори-велетні, дрони-оприскувачі та багатотонні комбайни – виставка «Агро-2017» у розпалі [Електронний ресурс]. – 2017. – Субота, 10 червня. – Режим доступу: https://gazeta.ua/.
10. Яковлева Оксана. Основные тенденции в развитии логистики 2017 года [Електронний ресурс] / Яковлева Оксана. – 2017. – Неділя, 12 листопада. – Режим доступу: http://www.logist.fm/.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/. – Офіційний сайт Державної служби статистики України.

Кусый С.В.
Национальный университет пищевых технологий

РАЗВИТИЕ ЛОГИСТИКИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследована история развития логистики, значение термина «логистика» в разные временные периоды. Приведены основные причины, которые обусловили развитие логистики, рассмотрены этапы развития логистики и выделены актуальные факторы для настоящего, влияющие на развитие логистики. Логистика в современной среде является системой уменьшения затрат при поставке, перевозке и хранении продукции; инструментом, который успешно применяется в мире для улучшения качества осуществления деятельности предприятий и позволяет получить конкурентные преимущества на рынке. При этом важным значением для развития логистики является создание современной инфраструктуры. В статье рассмотрено современное состояние логистической инфраструктуры в Украине, исследована структура грузоперевозок. Проанализированы международный опыт по развитию логистики при доставке товаров и при их заказе через Интернет, и приведены перспективы развития логистики в Украине.
Ключевые слова: логистика, развитие логистики, логистическая система, логистическая инфраструктура, логистическая деятельность.

Kusyi S.V.
National University of Food Technologies

DEVELOPMENT OF LOGISTICS IN UKRAINE

Summary
The history of the development of logistics, the meaning of the term "logistics" in different time periods have been researched. The main reasons for the development of logistics, the stages of development of logistics are considered, and the factors that influence the development of logistics, which are currently important, are highlighted. Logistics in the modern environment is a system for reducing costs for the delivery, transportation and storage of products; it is a tool that has been successfully applied in the world to improve the quality of the company performance and allows you to gain a competitive advantage in the market. At the same time, the creation of modern infrastructure is an important factor in the development of logistics. The article deals with the current state of logistics infrastructure in Ukraine, the structure of cargo transportation is explored. The international experience in the development of logistics both during delivery of goods and on their order via the Internet is analyzed and the prospects of logistics development in Ukraine are presented.
Keywords: logistics, logistics development, logistics system, logistics infrastructure, logistic activity.

УДК 658.8

СПЕЦИФІКА ПОШУКОВОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЛЯ КОМЕРЦІЙНИХ ТА НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Маковецька Д.О., Яшкіна О.І.
Одеський національний політехнічний університет

Інтернет став відмінною платформою для ведення бізнесу, як комерційного так і не комерційного. В статті розглянуті теоретичні засади пошукової оптимізації та актуальність на сьогоднішній день. Фактори ранжування сайтів пошуковою системою Google та алгоритми контролю. Описана специфіка внутрішньої та зовнішньої оптимізації для обох видів підприємств. Запропоновані рекомендації SEO оптимізування сайтів.
Ключові слова: пошукова оптимізація, SEO, комерційні підприємства, некомерційні підприємства, внутрішня оптимізація, зовнішня оптимізація.

Постановка проблеми. Головною проблемою є те,що користувачі Інтернету поступово відмовляються від інших джерел отримання інформації. Активні користувачі мережі часто не читають газет, не дивляться телевізор, не слухають радіо. Всю необхідну інформацію вони отримують через Інтернет. Частина користувачів проводить в мережі багато годин в день. Йдеться про економічно активну частини населення з високим рівнем доходів, яка приваблива для будь-якої компанії в якості споживача товарів і послуг. Якщо компанія бажає донести до цієї частини потенційних споживачів інформацію про себе і свої пропозиції, то їй необхідно використовувати Інтернет і свій сайт в якості каналу комунікації. Розвиток Інтернету сформувало сучасний погляд на маркетингові комунікації. Мережа дозволяє надати інтерактивний характер комунікації та дає більше можливостей. Інтернет є середовищем для спілкування і постійно зростаючим ринком потенційних клієнтів. Маркетингові комунікації в Інтернеті дозволяють компаніям бути ближче до клієнтів, спілкуючись з ними в режимі «онлайн» в зручному для них середовищі, що створює у клієнтів відчуття близькості бренду, відкритості і чесності.

Одна з найбільш важливих характеристик каналу комунікації – це його доступність і відповідність певної цільової аудиторії. Це в повній мірі відноситься до Інтернет-сайту компанії, якщо він оптимізований за змістом і просувається в мережі [1, с. 50].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження на тему commercial та non-commercial seo розглядали найголовніший елемент просування – ключові слова. Джон Джерквик вважає, що процес дослідження ключових слів включає в себе мозковий штурм і використання інструментів дослідження ключових слів. Щоб досягти найкращих результатів SEO, важливо оптимізувати сайт, а також зворотні посилання для найбільш релевантних ключових слів. Доброю практикою є пошук відповідних ключових слів, які мають низьку конкуренцію і все ще велику кількість пошуків. Це спрощує досягнення більш високого рангу в пошукових системах, що зазвичай призводить до збільшення веб-трафіку [8, с. 213-236]. Методи оптимізації сильно налаштовані на домінуючі пошукові системи на цільовому ринку. Ринкові частки пошукових систем варіюються від ринку до ринку, як і конкуренція. Денні Салліван заявив, що Google представляє близько 75% всіх запитів. На ринках за межами США частка Google часто більше, і Google залишається домінуючою пошуковою системою по всьому світу [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на все є деякі відмінності у пошуковій оптимізації сайтів різного напрямку. Мета як у некомерційних так і комерційних підприємств є отримання прибутку або користувачів, які у майбутньому стануть джерелом цього прибутку. Тому методи роботи мають деякі відмінності та правила, порушуючи які, можливо втратити свій проект через збитки або попадання під фільтр алгоритмів пошукової системи.

Мета статті – розібрати специфіку пошукової оптимізації для комерційних та некомерційних підприємств.

Завдання дослідження – зрозуміти сучасні методи просування сайтів та виділити, які з них підходять для різних видів підприємств.

Виклад основного матеріалу. Пошукова оптимізація (SEO) – це процес, за допомогою якого перебудовується або вдосконалюється веб-сайт з метою підняти його позиції на сторінках результатів пошуку пошукових систем. Пошукова оптимізація не повинна розглядатися як сама по собі. Це набір дій, що виконуються для покращення продуктивності сайту загалом. Завдання пошукової оптимізації полягає в тому, щоб підготувати, оформити і розмістити контент сайту, починаючи від метатегів і закінчуючи текстами на сторінках. При правильному підході позиції сайту в пошуку спрямовуються вгору. Але незначні, на перший погляд, помилки можуть призвести до сумного результату, починаючи з низьких позицій і закінчуючи санкціями пошукових систем.

Метою роботи над поведінковими чинниками відвідувачів сайту є збільшення активності користувачів на сайті, зростання конверсії (тобто перетворення відвідувачів у клієнтів), спонукання відвідувачів повторно повертатися на сайт. Висока активність користувачів на сайті – це позитивний сигнал для пошукових систем. Але якщо користувачі часто відразу покидають сайт при переході з пошуку, це поганий знак для пошукових систем. Позиції таких сайтів в пошуку знижуватимуться, особливо по конкурентних запитах [3, с. 27].

Коли ми говоримо про точність і актуальність відповіді на запит в Інтернеті, важливо розрізняти три класи пошуку: інформаційний, навігацій-

ний, діловий. Оскільки, пошукова видача для різних міст та країн буде відрізнятися. Пошуковій машині досить важко "осягати" природу запиту користувача. Машина може знайти сайт на відповідну за ключовим словом тему, сполучну посилання в тому чи іншому тексті, навіть вибрати цитату, але вона не може інтуїтивно зрозуміти мету запиту.

Таким чином, багато в роботі пошукових машин засноване на звичайній системі інформаційного пошуку.

Вважається, що 30 перших результатів дають приплив 90% відсотків відвідувачів в результаті пошуку.

Ось як згідно з даними Forrester Research Inc відвідувачі Інтернету знаходять сайти.

- Через пошукові машини – 81%.
- По посиланню з іншого сайту – 59%.
- За допомогою маркетингових комунікацій – 56%.
- Через інформацію по телебаченню – 48%.
- Шляхом введення і вгадування адреси – 41%.
- З онлайн-реклами – 20%.
- По радіо – 19%.
- За допомогою директ-мейл – 10%.

Таким чином, SEO – це найбільш ефективний спосіб донесення послань для широкої і потрібної аудиторії, який допоможе не загубитися серед безлічі конкурентів.

Зазначимо ще деякі причини ефективності SEO:

- Більшість пошукових систем привертає більше унікальних відвідувачів, ніж будь-який інший сайт.
- 85% всіх дій в Інтернеті включає завантаження пошукових систем. Тому пошуковик грає важливу роль в залученні відвідувачів на сайт.
- Пошуковики необхідні споживачам для відшукання і покупки товарів або для вирішення деяких завдань (вибір місця відпочинку, медичного лікування або голосування).
- Люди, які знайшли сайт за допомогою пошукових систем, – це найбільш підходяща цільова аудиторія, так як вони вводили в пошук певне ключове слово. Досягнення верхніх рядків видачі пошукової машини для популярних ключових слів – це поступовий процес [2, с. 20-21].

Метою як комерційних так і не комерційних підприємств є отримання прибутку та впізнаваність бренду. Але способи отримання прибутку в них відрізняються. Першим потрібно продавати свої товари або послуги, другим – продавати рекламу на своїх ресурсах (це може бути як банерна реклама, так і реклама з посиланням у тематичній статті).

У великому ecommerce майже будь-яка зміна на сайті, пов'язане з SEO, носить глобальний характер. Зміна структури сайту, її розширення, оптимізація посадкових сторінок, додавання нових товарів. І будь-який з цих змін зачіпає безліч підрозділів компанії [4, с. 10].

Слід зазначити, що розкрутка сайтів некомерційного напрямки обмежена в бюджеті, тут основний ухил робиться на якість контенту, його унікальність і інформаційну важливість. В основному процес пошукового просування схожий з комерційними сайтами.

Як вже говорилося вище, текстове наповнення є основним і першочерговим при просуванні некомерційних сайтів, і якщо в ресурсах комерційного спрямування знайдуться інші критерії, за рахунок яких їх можна витягнути в ТОП, то з інформаційними порталами це не спрацює.

Для сайтів комерційного спрямування посилальна маса все ще грає одну з основних ролей (зростання в пошукових системах за рахунок збільшення посилальної маси).

Для прикладу можна взяти соціальний фактор, який використовує більшість оптимізаторів. Якщо, для створення інтернет магазину робота з соціальною мережею має значення, але не більше, ніж інші чинники просування (часто ними взагалі нехтують), то для правильного просування некомерційних сайтів потрібно особливо врахувати інтеграцію ресурсу в Фейсбук, Твіттер, Інстаграмм і т.д. Обов'язкова наявність на сайті кнопок соціальних мереж і закладних сервісів. Адже працюючи з соціальними мережами і збиранням трафіку звідти, можна продуктивно і поступово просунутися вгору по топових сходах.

При роботі з комерційними сайтами варто ставити акцент на семантичне ядро і правильно підібрані ключові слова, внутрішню і зовнішню оптимізацію ресурсу. Це найголовніші складові SEO для звичайного сайту. Однак для некомерційних сайтів дуже важливо займати першість в наданні відвідувачам кращого, найбільш цікавого і корисного контенту. Кращим контентом для розкрутки інформаційного або соціального проекту є контент, який найбільш оптимально задовольнить потреби користувача. Важливо сформувати позитивний образ представленої організації в очах публіки, яка відвідує і читає сайт некомерційного спрямування [5, с. 8].

Для некомерційних проектів не має сенсу збирати комерційні ключові фрази, до них відносять: купити, замовити, продати та інше. На рис. 1 зображені ключові фрази,зібрані для однієї із сторінок інтернет-магазину.

	A	B
1	Статистика по словам	Частотність
2	купити телефон	2 396
3	купити мобільний телефон	318
4	купити телефон недорого	112
5	купити дешевий телефон	103
6	купити телефона сенсорного	98
7	купити телефон +в інтернеті	88
8	купити телефона інтернет магази	87
9	купити сенсорний телефон	72
10		

Рис. 1. Семантика для однієї із сторінок інтернет-магазину

Джерело: розроблено автором

Також бажано, щоб усі сайти (як комерційні так і некомерційні) були на протоколі HTTPS. Це SSL сертифікат – цифровий підпис, який дозволяє забезпечити безпечне зашифроване з'єднання між веб-сервером (сайтом) і веб-клієнтом (браузером) за допомогою протоколу HTTPS. У свою чергу, HTTPS використовує криптографічний протокол SSL або TLS для шифрування даних, що передаються. SSL-сертифікат

Таблиця 1

Пошукова оптимізація для комерційних та некомерційних підприємств

Фактори	Пошукова оптимізація для комерційних підприємств	Пошукова оптимізація для некомерційних підприємств
Ранжування по текстовим факторам	Зазвичай на комерційних проектах незначна кількість тексту або його взагалі немає. Але зараз з'являється тенденція до появи блогів у інтернет-магазинів,які є додатковим ресурсом залучення більшої кількості трафіку на сайт.	Має дуже важливе значення. Так як конкурувати інформаційні проекти будуть саме за цим показником. Основне завдання некомерційних підприємств – надання потрібної інформації користувачу. Контент повинен бути унікальним.
Поведінкові фактори	Мають значення для обох підприємств, так як поведінка користувача на сайті (його активність, час знаходження) дуже впливає на ранжування.	
Посилання	Потрібно нарощувати природну кількість посилань за рахунок перехресного постинга, а також використовувати безанкорні посилання. Часто під великі тематичні проекти створюється ряд сайтів-супутників, сателітів статичну вагу з яких передається на основний просувний ресурс.	
Семантичне ядро	Використовуються лише комерційні запити. Використання інформаційних запитів забороняється пошуковою системою.	Семантичне ядро повинно складати лише інформаційні запити, які впроваджуються у сайт та відповідають контенту.
Монетизація	Не рекомендується для комерційних сайтів вживати рекламою.	Можна використовувати різні способи монетизації (але не все відразу, так як пошукова система може загнати сайт під фільтр): партнерські програми, контекстна реклама, тізерна реклама, реферальная програма, банери, продаж посилань, файлообмінники, публікація замовних статей.

Джерело: розроблено автором

особливо необхідний для ресурсів, які працюють з особистими даними користувачів, платіжними системами, конфіденційною інформацією. Шифрування таких даних забезпечить їх захист від перехоплення третіми особами, а також стане свідченням турботи про користувачів [6, с. 8].

Усі ці пункти, окрім посилань відносяться до внутрішньої оптимізації сайту, а посилання – це зовнішня оптимізація. Посилання зараз стають дуже важливим фактором у ранжуванні сайту пошуковою системою (ПС). ПС цікавить максимальна природність. Посилання повинні бути корисними для користувача та текст біля посилання повинен бути релевантним та якісним. Кількість посилань придає авторитетності сайту. Багато залежить не тільки від самого коментаря чи статті, де розміщене посилання, а також від сайта-донора, де було розміщене посилання. Якщо донор має низький ТРАСТ чи високу заспамленність, то таке посилання може лише зашкодити і сайт попаде під фільтр – Penguin.

Алгоритм Google – Penguin спрямований на усунення веб-спаму. Запущено в квітні 2012 для боротьби з покупними посиланнями.

Висновки та пропозиції. Отже, внутрішня оптимізація – це комплекс заходів, які спрямовані на поліпшення внутрішніх факторів самого сайту. Практично всі розробники або власники сайту максимально зацікавлені в тому, щоб відвідуваність на їх ресурсах була вкрай високою, бажано, щоб відвідувачами була саме цільова аудиторія. У комерційних сайтах з кожним цільовим відвідувачем збільшується не тільки показник в статистиці, але також і можливість отримання нових клієнтів.

Фактори за якими пошуковик ранжує комерційні і некомерційні запити:

1. Текстовий – найважливіший фактор для некомерційних сайтів. В інформаційних сайтах цінується саме унікальний текст, так як він і призначений для інформування. Це враховує будь-який пошуковик і ранжирує виходячи з якості цієї інформації. Але для комерційного же сайту це не несе такої цінності, адже там майже немає інформації.

2. У пошукових систем є такий фактор, як поведінковий (ПФ). Для пошукача це дуже важливо, тому що за цими даними він проводить оцінку сайтів для видачі.

3. Фактор посилальної маси – це набір зворотних посилань, залишається важливим для комерційних і некомерційних сайтів. Тут тільки важливо зрозуміти, що якість посилань повинно бути набагато вище особливо для комерції.

4. Вплив соціальних мереж – майже не мають жодного впливу на комерційні проекти, але важливі для некомерційних ресурсів. Тому власникам некомерційних сайтів повинні обов'язково бути активним учасником соціальних мереж, що важливо для аналізу різнорідних зворотних посилань пошуковими системами [7].

Так як SEO не стоїть на місті і розвивається паралельно з пошуковими системами, варто слідкувати за всіма тенденціями. Тому що будь-яка пошукова система намагається стати корисною для користувача отже і сайт повинен відповідати певним вимогам. Не варто грати нечесними методами, тому що ціна за це може бути занадто високою. Як комерційним так і не комерційним підприємствам варто думати в першу чергу про свого клієнта і тоді ніяких проблем не буде виникати. Google завжди дає рекомендації для веб-майстрів щодо оптимізації сайтів та повідомляє про оновлення своїх алгоритмів.

Список літератури:

1. Іванов І.І. SEO пошукова оптимізація від А до Я. 2011. 435 с.
2. Яковлев А.А. Розкрутка і просування сайтів: основи, секрети, трюки. СПб.: БХВ-Петербург, 2007. 336 с.
3. Кураков Олексій, Райцин Михайло. Ефективне просування сайтів. 2012. 172 с.
4. Євдокимов Н.В. Основи контентної оптимізації. Ефективна Інтернет-комерція і просування сайтів в Інтернет. – М.: ООО "І.Д. Вільямс", 2007. 160 с.
5. Виниченко К., Позднякова С. Як скласти семантичне ядро для сайту. 2017. 223 с.
6. John Viega. Network Security with OpenSSL. USA, 2002. 386 с.
7. SEO-просування. [Електронний ресурс]: Комерційне та некомерційне просування. Режим доступу: https://myborder.ru/seo-i-prodvigeniye/kommercheskoe-i-nekommercheskoe-prodvizhenie/ (дата звернення: 19.10.2018).
8. Jerkovic John. SEO. O'Reilly Media. 2009. 453 с.
9. Graham Jefferson. "The search engine that could". Retrieved May 15, 2007.

Маковецкая Д.А., Яшкина О.И.
Одесский национальный политехнический университет

СПЕЦИФИКА ПОИСКОВОЙ ОПТИМИЗАЦИИ ДЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ И НЕКОММЕРЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Интернет стал отличной платформой для ведения бизнеса, как коммерческого так и не коммерческого. В статье рассмотрены теоретические основы поисковой оптимизации и актуальность на сегодняшний день. Факторы ранжирования сайтов поисковой системой Google и алгоритмы контроля. Описана специфика внутренней и внешней оптимизации для обоих видов предприятий. Предложенные рекомендации SEO оптимизування сайтов.
Ключевые слова: поисковая оптимизация, SEO, коммерческие предприятия, некоммерческие предприятия, внутренняя оптимизация, внешняя оптимизация.

Makovetska D.O., Yashkina O.I.
Odessa National Polytechnic University

THE SPECIFICS OF SEARCH ENGINE OPTIMIZATION FOR COMMERCIAL AND NON-COMMERCIAL ENTERPRISES

Summary
The Internet has become an excellent platform for doing business, both commercial and non-commercial. The article discusses the theoretical foundations of search engine optimization and relevance today. Google search engine ranking factors and control algorithms. The specificity of internal and external optimization for both types of enterprises is described. Suggested recommendations SEO optimized sites.
Keywords: search engine optimization, SEO, commercial enterprises, non-profit enterprises, internal optimization, external optimization.

УДК 336.1:352

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Манзій О.П.
Уманський національний університет садівництва

У статті дано аналіз процесів децентралізації влади в зарубіжних країнах. Розглянуті різні підходи до реформування в європейських країнах і його результати, що обумовлено необхідністю впровадження децентралізації в Україні. Дістали подальшого розвитку можливості застосування досвіду низки зарубіжних країн, включаючи країни постсоціалістичного табору: Польщі, Латвії, Литви, Естонії та інших, які набули членство в Європейському Союзі. Проаналізовано сучасний стан адміністративної реформи в Україні, зроблено порівняльний аналіз з реформами державного управління в Польщі та досліджено динаміку адміністративних реформ у країнах Центрально-Східної Європи, Балтії. Зазначені можливості територіальних громад у подальшому розвитку регіонів.
Ключові слова: децентралізація, реформа, місцеве самоврядування, публічна влада, стратегія.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок науковців у розробку теоретичних і практичних аспектів проведення децентралізації, існує низка проблемних питань, які потребують вирішення для успішного продовження реформи, зокрема, в частині особливостей запровадження зарубіжного досвіду здійснення реформування публічної влади.

Постановка проблеми. Оскільки Україна заявила про свої євроінтеграційні наміри та почала активно діяти в цьому напрямку, доцільно зауважити, що адміністративні реформи в Європейських країнах носять перманентний характер і здійснюються впродовж тривалого періоду. Проведення реформ проходить переважно в два етапи: 1 – укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, що дозволяє підвищити економічність управління; 2 – підвищення рівня самоврядування й участі громад в управлінні [1]. Метою адміністративних реформ є організація в країні моделі управління з сильною центральною владою і самодостатніми базовими одиницями місцевого самоврядування.

Продовження запровадження політики децентралізації управління має стати дієвим фактором стабілізації соціально-економічної ситуації, подолання суперечностей між різними рівнями влади, сприяти підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління. Головні завдання децентралізації на середньострокову перспективу полягають у завершенні формування спроможних територіальних громад на всій території країни, посиленні інституційної та ресурсної спроможності громад, запровадженні стратегічного планування розвитку ОТГ, розбудові інфраструктури громад, підвищенні якості надання всього спектру публічних послуг населенню.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільських територій висвітлювались у дослідженнях як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Однак питання впливу децентралізації на розвиток сільських територій є недостатньо висвітленими та потребують доопрацювання

Метою статті є вивчення впливу децентралізації на розвиток сільських територіі та світового досвіду для адаптації його в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історія децентралізованої держави є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації державної влади. Останні кілька десятиріч поняття децентралізації є основним в Європі, воно також стало об'єднуючим щодо економічного розвитку регіонів у цій частині світу. Децентралізація як концепція набуває багатьох форм, зважаючи на історію країн, рівні розвитку, культури й підходи до державного управління.

Зарубіжний досвід свідчить про значущість децентралізації для країн, які перебувають у стадії глибинних змін у системі регулювання суспільних відносин. При цьому слід зазначити, що для країн перехідного періоду децентралізація є дієвим способом зміни суттєвих характеристик суспільства і має значний потенціал та перспективи для місцевого розвитку.

Різні історичні умови розвитку сприяли формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, специфічними ознаками яких є типи та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади.

На разі в європейських країнах виділяють три основні моделі місцевого самоврядування, які склалися під час муніципальних реформ, а саме: англосаксонська, континентальна, іберійську, радянську та змішану моделі місцевого самоврядування (табл. 1).

Реальна побудова взаємовідносин між центральною та місцевою владою, навіть у межах однієї моделі, має свої специфічні ознаки, які обумовлені особливостями законодавства, історичними, національними та релігійними особливостями. Незважаючи на існування різних моделей місцевого самоврядування та наявність національних особливостей у розподілі повноважень між місцевою та центральною владою, існують спільні ознаки, що характеризують децентралізаційні процеси в європейських країнах.

За результатами дослідження Департаменту економічних та соціальних справ ООН, починаючи з 70 років минулого століття сільське населення в Україні зменшилося на 13,3%, в результаті чого 69% населення України мешкають нині в містах, селяни ж складають 31%.

Термін «сільський розвиток» у найбільш розвинутих країнах ЄС отримав поширення

Таблиця 1

Основні ознаки моделей місцевого самоврядування [2; 3; 4]

Модель місцевого самоврядування	Країни, що використовують	Характеристика моделі
Англосаксонська	Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія	Високий рівень автономії місцевого самоврядування, виборність та контроль з боку населення. Відсутність на місцях спеціальних державних уповноважених, на яких покладена функція контролю над органами місцевого самоврядування. Відсутність місцевих адміністрацій (органів державної влади на місцях).
Континентальна	Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Болгарія, франкомовна Африка, багато країн Латинської Америки, Близький Схід	Поєднання прямого державного управління і місцевого самоврядування. Певна ієрархія системи управління, в якій місцеве самоврядування є ланкою в порівнянні з державною владою. Обмежена автономія місцевого самоврядування, наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування.
Іберійська	Бразилія, іспаномовні країни Латинської Америки	Населення обирає раду і основну посадову особу даної адміністративно – територіальної одиниці, іноді обирають колегію посадових осіб. У деяких країнах головна посадова особа обирається не населенням, а радою.
Радянська	Китай, Корейська Народна Демократична Республіка, Куба	Ієрархічна підпорядкованість усіх її елементів, відсутність будь-якої самостійності місцевих рад, виборність на безальтернативній основі.
Змішана	Німеччина, Австрія Австралія, Японія, Росія	У деяких ланках місцевого самоврядування виборний орган може бути і ланкою муніципального управління, і представником державної адміністрації.

відносно недавно. Протягом тривалого часу він використовувався в процесі реалізації політики допомоги найменш розвинутим країнам, в яких роль і питома вага сільського господарства були домінуючими як у формуванні національного доходу, так і у використанні основних ресурсів (земля, праця, капітал, природні ресурси). У Західній Європі концепція сільського розвитку знаходить своє застосування, починаючи з 1970-их років як структурна політика сільського господарства, і з того часу вона постійно еволюціонує. Тим не менше в політиці Співтовариства спільна законодавча база та єдині підходи до розробки концепції формуються лише у другій половині 1980-их років [5].

В країнах Європейського Союзу стійкий економічний розвиток сільських територій є пріоритетним в регіональній політиці. З 2002 року і по наш час цілі регіональної економічної політики країн Європейського Союзу були підвищені та в даний момент відображаються наступними чином:

Ціль 1 – підтримка структурної перебудови в розвитку економічно відсталих областей.

Ціль 2 – економічна підтримка територій, які мають структурні проблеми, враховуючи сільські. Ця ціль стосується 18% населення країн Європейського Союзу та складає 11,5% бюджету структурних фондів, тобто 22,5 млрд. євро та фінансується через Європейський Фонд Регіонального Розвитку.

Ціль 3 – адаптація та модернізація системи освіти та зайнятості [3; 4].

В процесі формування комплексної програми економічного розвитку сільських територій в країнах Європи також існує 3 програми союзних ініціатив, які на відміну від розглянутих цілей, що мають для областей вирівнююче значення, вирішують завдання розробки і адаптації нових методів для використання в рамках політики економічного розвитку областей Європейських країн:

INTERREG – Європейська програма міжрегіональної та транснаціональної співпраці (бюджет 4,875 млрд. євро);

AQUAL – програма боротьби з дискримінацією і нерівністю на ринку праці (бюджет 2,847 млрд. євро);

LIDER+ – підтримка спільних проектів в сільських регіонах, які ініціюють активну участь на місцевому рівні (бюджет 2,02 млрд. євро). Ціль цієї програми полягає в підтримці та орієнтації діючих осіб в сільськогосподарській місцевості на довгострокове використання потенціалу територій, а також в введенні інтегрованих, високоякісних і направлених на мультиплікацію стратегій стійкого економічного розвитку. До основних напрямків реалізації програми LIDER+ відносяться [6]:

1. Підтримка територіально орієнтованих інтегрованих стратегій розвитку та основ залучення населення та інтеграції. При цьому приоритетні напрямки наступні:

– підтримка локальних виробників, створення доданої вартості для місцевої продукції;

– покращення рівня якості життя на селі;

– залучення інформаційних технологій в сільські території.

2. Підтримка спільної роботи між сільськими регіонами: районна, міжрайонна та міжнародна співпраця.

3. Об'єднання всіх сільських районів [7].

Відтак, до сучасних тенденцій розвитку сільської території в країнах Європи можна віднести [8; 9]:

1. Посилення процесу децентралізації ставить перед відповідальними людьми на регіональному і на локальному рівнях більш широкі завдання у межах комплексного розвитку. Процес децентралізації тісно пов'язаний з принципом субсидіарності.

2. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва – розширення спектру виробленої продукції і збільшення видів представлених послуг. Зниження ризиків та ступінь уразливості сільськогосподарських підприємств надає

стійкість економіки сільських областей країн Європи і являє собою важливу основу пристосування до змін зовнішніх умов.

3. Реструктуризація сільського господарства. До основних напрямків структурної перебудови аграрної економіки в Європейських країнах відносяться: удосконалення земельних відносин, покращення сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників та користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу, орієнтування та субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції.

4. Стабілізація та розвиток соціальної сфери на селі. В системі соціального захисту пріоритетними групами населення являються пенсіонери, інваліди та діти. На базі соціальної політики в сільській місцевості пропонується розвиток таких напрямків, як підвищення зайнятості та створення додаткових джерел доходу, створення державних цільових позабюджетних фондів, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, здійснення програм по зменшенню відтоку найбільш активних прошарків сільського населення [10].

5. Інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Це організації, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур, наприклад – центри розвитку. Створюються інституційні структури, які базуються на утворенні фінансових інструментів для підтримки малих та середніх підприємств та сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу).

Французький досвід економічного розвитку сільських територій свідчить, що в останні 10-річчя регіональна політика в цілому в розвитку сільських територій все більше базується на принципах субсидіарності та партиципативності

У Франції, як і в країнах Європейського Союзу, розвитком сільських територій займається цілий ряд міністерств, відомств, територіальних адміністрацій. Кожному з даних державних суб'єктів управління надані обов'язки по сприянню економічного розвитку сільських територій. Це обумовлено багатогранністю та складністю проблем економічного розвитку сільських територій, які потребують скоординованої міжгалузевої політики [11].

Важливим аспектом розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях в країнах Європи являється недержавна підтримка. Недержавна підтримка підприємницької діяльності здійснюється: асоціаціями, союзами, профспілками, об'єднаннями підприємців. Торгові і торгово-промислові палати в Європі найбільш всесторонньо та ефективно представляють корпоративні інтереси підприємців. В склад торгово-промислових палат входять на правах колективних членів різні асоціації, федерації і союзи. Так, в торгово-промисловій палаті Франції створені спеціальні відділи, які займаються консультуванням підприємців початківців по їх проектах, при відповідності проекту, пред'явленим вимогам, його автор отримує паспорт програми «підприємництво в Франції», яке дає право на безкоштовну експертизу і підтримку при оформленні документів для отримання банківської гарантії.

На сьогодні на порядку денному в ЄС стоять питання зміни клімату, ефективного використання ресурсів і територіального балансу. Всі ці питання і не лише ці повинні вирішуватись в рамках політики сільського розвитку, так званого 2-го блоку САП. Охоплюючи 20% бюджету САП, заходи сільського розвитку поєднуючись із заходами 1-ого блоку (прямі платежі та ринкові інструменти) зорієнтовані на підтримку сталого розвитку сільського господарства і сільських територій на всій території ЄС [12].

Потреба в децентралізації у Польщі виникла у зв'язку з масштабними процесами лібералізації та реалізації ринкових реформ, а її метою було максимальне забезпечення самостійного функціонування кожного регіону, створення більш ефективних і прозорих політичних інститутів, і посилення інститутів громадянського суспільства.

Згідно зі Стратегією розвитку сільських територій Республіки Польща, до 2013 року на державну інвестиційну підтримку фермерських господарств цієї країни за рахунок коштів бюджету ЄС та відповідної державної програми Польщі передбачено виділити понад €72 млрд. [13].

Розміри прямої державної підтримки фермерських господарств США на той час сягали більше $21 млрд., або майже $10 тис. на господарство у рік, а в перерахунку на українську грошову одиницю по сучасному курсу валют – понад 80 тис. грн., що майже на 500 грн/га перевищує сучасний аналогічний показник в Україні. Якщо цей перерахунок зробити по курсу валют 2009 року, то різниця в обсягах державної підтримки становитиме сотню разів [14].

Цікавим для вивчення є досвід проведення децентралізаційних реформ у країнах – колишніх республіках Радянського Союзу, зокрема, у країнах Прибалтики. Актуальність цих досліджень обумовлюється схожістю умов початку реформ, а також можливістю запозичити найкращий досвід та уникнути допущених помилок. На початку реформування латвійські експерти з державного управління вважали, що країна повинна пройти через істотні зміни у законодавстві про державну службу, реструктуризацію інституцій державного управління, удосконалення політичного управління, запровадження процедур участі громадськості у прийнятті урядових рішень [15, с. 2].

Основною метою проведення адміністративно-територіальної реформи стало створення адміністративних територій із місцевим та регіональним самоврядуванням, які можуть економічно розвиватися і забезпечити надання якісних послуг населенню [16, с. 3].

ЄС перебуває на етапі пошуку найбільш ефективних та далекоглядних шляхів виходу з кризи, орієнтуючись на побудову більш конкурентоспроможної економіки з високим рівнем зайнятості. Пріоритетами розвитку ЄС згідно «Стратегії 2020» є зростання розумне (збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації), сталe (побудова низько вуглецевої економіки) та всеохоплююче (основний акцент на створенні робочих місць і скороченняі бідності) [9; 17; 18].

Висновки і пропозиції. Досвід реформ у зарубіжних країнах свідчить, що децентралізація відіграє важливу роль у демократизації і трансформації суспільства, переходу до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності окремої людини та громади. Тенденція до широкого її впровадження спостерігається в адміністративній, політичній, бюджетно-фінансовій, соціальній сферах, сприяє розвитку людського потенціалу, відповідальності влади, покращанню якості надання державних і громадських послуг, консолідації суспільства, вирішенню економічних, правових, політичних, етнічних проблем і т. д. [19, с. 5].

Список літератури:

1. Дробот І.О. Реформування систем місцевого управління: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / І.О. Дробот, І.В. Шуляр. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/zbimik/2011-01(5)/11diouzd.pdf.
2. Роман В. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу / В. Роман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lvivacademy.com/visnik12/fail/Roman.pdf.
3. Наконечний В.В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / В.В. Наконечний [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-1/doc/5/03.pdf.
4. Костенюк І. Західні моделі місцевого самоврядування: перспективи та обмеження культурних трансферів / І. Костенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_01(16)/39.pdf.
5. Agriculture in 2013 [Electronic resource] // Glowny Urzˆd Statystyczny. – Warszawa, 2014. – Mode of access: http://stat.gov.pl/en/topics/agriculture forestry/agriculture/agriculture-in-2013,4,10.html.
6. 6. Europe 2020 targets: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm.
7. European Commission, Eurostat. Available [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/.
8. Іртищева І.О. Особливостї інноващших процесів у сільському господарстві / І.О. Іртищева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009_03_05/5_irtisheva.php.
9. Priorities: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm.
10. Proposal for a Regulations of the European parliament and of the council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf.
11. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) [Electronic resource]. – Mode of access: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003R1059:EN:NOT.
12. The future of rural development policy [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/04_en.pdf.
13. The common agricultural policy (CAP) and agriculture in Europe [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_en.htm#3.
14. Regulation (EC) No 1888/2005 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the 207 establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia to the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005R1888:EN:NOT.
15. Як провели реформу адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у Латвії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csi.org.ua/?p=4802.
16. Central Intelligence Agency. The World Factbook. [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.cia.gov/library/publications/the-world.
17. Regulation (EC) No 176/2008 of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of Bulgaria and Romania to the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008R0176:EN:NOT.
18. Rocnik statystyczny wojewodztw w 2013 r. [Electronic resource] // Glowny Urzqd Statystyczny. – Warszawa, 2014. – Mode of access: http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/4/9/1/rocznik_ statystyczny_wojewodztw_2013.pdf.
19. Камінська Н. Децентралізація і досвід її проведення у зарубіжних країнах / Н. Камінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.

Манзий Е.П.
Уманский национальный университет садоводства

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье дан анализ процессов децентрализации власти в зарубежных странах. Рассмотрены различные подходы к реформированию в европейских странах и его результаты, что обусловлено необходимостью внедрения децентрализации в Украине. Достали дальнейшего развития возможности применения опыта ряда зарубежных стран, включая страны постсоциалистического лагеря: Польши, Латвии, Литвы, Эстонии и других, которые приобрели членство в Европейском Союзе. Проанализировано современное состояние административной реформы в Украине, сделан сравнительный анализ с реформами государственного управления в Польше и исследована динамика административных реформ в странах Центрально-Восточной Европы, Балтии. Указанные возможности территориальных общин в дальнейшем развитии регионов.
Ключевые слова: децентрализация, реформа, местное самоуправление, публичная власть, стратегия.

Manzii O.P.
Uman National University of Horticulture

FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN DECENTRALIZATION CONDITIONS

Summary
The article analyzes the processes of decentralization of power in foreign countries. Different approaches to reforming in European countries and its results are considered, which is conditioned by the necessity of introduction of decentralization in Ukraine. The further development of the possibility of using the experience of a number of foreign countries, including the countries of the post-socialist camp: Poland, Latvia, Lithuania, Estonia and others who have become a member of the European Union, have been further developed. The current state of administrative reform in Ukraine is analyzed, a comparative analysis of public administration reform in Poland is carried out, and the dynamics of administrative reforms in the countries of Central and Eastern Europe and the Baltics is researched. The mentioned opportunities of territorial communities in the further development of regions.
Keywords: decentralization, reform, local self government, public authority, strategy.

УДК 657.2

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОТОЧНОЇ КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ПЕРЕД ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

Махиня І.М., Дудлів Н.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проаналізовано економічну сутність поточної кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками. Обґрунтовано значення достовірного її відображення у фінансовій звітності підприємства. Розглянуто проблемні питання щодо обліку такої заборгованості. Досліджено такі аспекти: відображення юридичних зобов'язань в позабалансовому обліку; введення додаткових аналітичних рахунків до рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»; доповнення Балансу (Звіту про фінансовий стан) інформацією про прострочену кредиторську заборгованість. Запропоновано напрями удосконалення обліку поточних зобов'язань на підприємстві.
Ключові слова: зобов'язання, поточна кредиторська заборгованість, постачальники, підрядники, підприємство, фінансова звітність.

Постановка проблеми дослідження. У процесі господарської діяльності будь-яке підприємство для забезпечення свого функціонування купує матеріальні цінності, оплачує виконані роботи і надані послуги.

Виникнення поточної кредиторської заборгованості за товари (роботи, послуги) відбувається через розбіжність у часі між моментом постачання та сплатою за рахунком. Цей вид зобов'язань представляє собою тимчасово вільні обігові кошти та суттєво впливає на фінансову стійкість та платоспроможність суб'єкта господарювання.

Недосконалість розрахунків з постачальниками та підрядниками, недбалість працівників, шахрайство та зловживання службовими повноваженнями стають причинами виникнення значної кредиторської заборгованості. Як результат – порушення розрахункової й фінансової дисципліни.

Саме тому набуває великого значення правильне, ефективне та своєчасне ведення розрахунків з постачальниками та підрядниками та достовірне їх відображення у фінансовій звітності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців проблемні аспекти щодо оптимізації обліку розрахунків із постачальниками та підрядниками, а також їх достовірного відображення у фінансовій звітності досліджували Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, Г.В. Власюк, С.Ф. Голов, В.М. Добровський та інші.

Не обминули дану проблему й праці таких зарубіжних вчених: Л.А. Бернстайна, М.Ф. Ван Бреда, Е.С. Хендріксена та інших. В них розглянуто наукові підходи до регулювання і підтримання оптимальної частки поточних зобов'язань за товари (роботи, послуги) у фінансовій звітності, обґрунтовано їх вплив на фінансову стійкість та платоспроможність підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значні напрацювання науковців, відсутня цілісна методика щодо визначення сутності кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками, порядку її відображення в обліку й звітності, яка б забезпечувала беззаперечну якість та прозорість даної інформації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження економічної сутності поточної кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками, визначення особливостей її відображення у фінансовій звітності; пошук напрямів удосконалення обліку поточних зобов'язань на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного функціонування всіх ланок суб'єкта господарювання необхідно мати достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства, зокрема про кредиторську заборгованість.

Зобов'язання розглядаються як кредиторська заборгованість, якщо вони:

– мають місце в теперішньому і є наслідком минулих фактів господарського життя (придбання товарів; нанесення збитків, за які підприємство несе відповідальність тощо);

– пов'язані з необхідністю майбутніх платежів з метою збереження господарських зв'язків підприємства або у відповідності з нормальним здійсненням господарської діяльності;

– мають визначений термін виконання (проте конкретна дата може бути не відома) [4].

Загалом під кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги розуміють суму зобов'язань, яку підприємство має сплатити постачальникові або підрядникові за отримані товари, надані послуги, виконані роботи.

Інформація про стан розрахунків з постачальниками та підрядниками знаходить своє відображення у фінансовій звітності підприємств. Зобов'язання перед постачальниками та підрядниками представлені в ІІІ розділі «Поточні зобов'язання і забезпечення» пасиву Балансу (Звіту про фінансовий стан) рядком 1615 «Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги» [3]. Цей вид зобов'язань відображається також у Звіті про рух грошових коштів, а саме у формі № 3 в І розділі «Рух коштів у результаті операційної діяльності» рядком 3100 «Витрачання на оплату: товарів (робіт, послуг)» та у формі № 3-н в однойменному розділі рядком 3560 «Збільшення (зменшення) поточних зобов'язань».

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації щодо зобов'язань та її розкриття у фінансовій звітності визначені в П(С)БО 11 «Зобов'язання» [4]. На розмір зобов'язань можуть вплинути валютні курси, що відобра-

жається у П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [5]. У міжнародній практиці порядок визначення та відображення короткострокових зобов'язань визначається відповідно до МСБО 1 «Подання фінансової звітності» [1], МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи» [2].

Слід відмітити, що наявність поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги може бути як позитивним моментом фінансово-господарської діяльності, так і негативним. Якщо вона є в межах сум та термінів, що передбачені договорами, то це надає можливість користуватися деякий час додатковими фінансовим ресурсами. З іншого боку, за наявності значних сум кредиторської заборгованості відбувається зниження показників платоспроможності суб'єктів господарювання, що може стати причиною відмови третіх сторін (контрагентів, фінансових установ і т. д.) від співпраці [6, с. 420].

У господарській діяльності підприємств виникають обставини, які впливають на своєчасне виконання зобов'язань або взагалі припиняють їх здійснення. Такими обставинами можуть бути тимчасова або стійка фінансова неплатоспроможність, банкрутство, надзвичайні події. Це означає, що при здійсненні операцій із розрахунків з постачальниками та підрядниками у бухгалтерському обліку може виникати як дебіторська заборгованість – у випадку здійснення передоплати, так і кредиторська заборгованість – за умови такої оплати або іншого погашення зобов'язань. Виконання своєчасної перевірки розрахунків з постачальниками та підрядниками, попередження прострочення кредиторської зборгованості повинні бути основою в організації їх обліку.

Аналізуючи Баланс (Звіт про фінансовий стан), можна прослідкувати вплив частки зобов'язань за товари, роботи, послуги у пасивах підприємства на його ліквідність шляхом розрахунку коефіцієнтів ліквідності, які характеризують здатність суб'єкта господарювання погашати короткострокові боргові зобов'язання і конвертувати свої активи в грошові кошти [8, с. 902].

Таким чином, розмір заборгованості підприємства перед постачальниками та підрядниками прямо впливає на показники ліквідності. Між ліквідністю та даним видом заборгованості існує обернена залежність: чим вищий рівень поточної кредиторської заборгованості, тим нижчий рівень ліквідності.

Головною причиною виникнення розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками є укладення договору. При цьому виникає юридичне зобов'язання, яке не відображається на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі. Це зобов'язання з'явиться в обліку лише після того, як суб'єкти господарювання перейдуть до виконання взятих на себе обов'язків і відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» його оцінка буде достовірно визначена та існуватиме ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення [4].

У випадку невиконання укладеного договору, така ситуація може призвести до штрафних санкцій. Ця заборгованість також має відображатися у бухгалтерському обліку для забезпечення користувачів фінансової звітності достовірною та обґрунтованою інформацією про борги підприємства та його платоспроможність.

Для вирішення цієї проблеми варто відображати юридичні зобов'язання в позабалансовому обліку, використовуючи рахунок 042 «Непередбачені зобов'язання». Доцільним є також зазначення інформації про юридичні зобов'язання і у примітках до фінансової звітності. Після перетворення юридичних зобов'язань на такі, що відповідають усім критеріям бухгалтерського обліку, їх потрібно виключати з позабалансового обліку та відображати як на балансових рахунках, так і у балансі підприємства [7, с. 100].

Для обліку розрахунків із постачальниками та підрядниками за одержані товарно-матеріальні цінності, виконанні роботи та надані послуги використовується рахунок 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», який має лише три субрахунки:

- 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»;
- 632 «Розрахунки з іноземними постачальниками»;
- 633 «Розрахунки з учасниками ПФГ».

Така деталізація є, беззаперечно, доречною та зручною, але, на нашу думку, вона є не достатньо детальною.

Погоджуючись з думкою вітчизняних науковців [6, с. 421], вважаємо за доцільне запропонувати узагальнити і водночас деталізувати інформацію щодо кредиторської заборгованості за конкретними договорами (постачальниками) шляхом введення субрахунків 2-го порядку до рахунка 63:

- 631.1 «Розрахунки з вічизняними постачальниками щодо непростроченої заборгованості»;
- 631.2 «Прострочена заборгованість перед вітчизняними постачальниками»;
- 631.3 «Безнадійна заборгованість перед вітчизняними постачальниками»;
- 632.1 «Розрахунки з іноземними постачальниками щодо непростроченої заборгованості»;
- 632.2 «Прострочена заборгованість перед іноземними постачальниками»;
- 632.3 «Безнадійна заборгованість перед іноземними постачальниками».

Застосування в обліку цих рахунків сприятиме контролю за кредиторською заборгованістю, термінами її сплати, що дасть змогу більш правильно планувати розрахунки з постачальниками та підрядниками.

Серед шляхів удосконаленням обліку розрахунків з кредиторами виділяють формування «Реєстру документів до сплати», який буде включати такі статті: назва постачальника, договір (дата і номер), сума заборгованості, кінцеве сальдо за кожним постачальником, терміни погашення, номер аналітичного рахунку [6, с. 422].

Зазначений реєстр надасть змогу контролювати будь-яку заборгованість за аналітичним рахунком та сформувати інформацію про суми боргу за кожним кредитором, накопичуючи при цьому інформацію протягом місяця.

На нашу думку, особливу увагу керівництво підприємства повинне приділяти залишкам рахунків, що обліковують прострочену заборгованість, щоб своєчасно вживати необхідні жорсткі заходи. Також ми вважаємо, що є несправедливим та не-

правильним те, що залишки цих рахунків ніяким чином не акцентуються у фінансовій звітності.

Тому слушною є пропозиція Я.М. Демченко та В.М. Прохорової щодо відображення простроченої кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками у фінансововій звітності, а саме: до Балансу (Звіту про фінансовий стан) під рядком 1615 «Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги» додати рядок 1616 з назвою «у тому числі прострочена кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги» [7, с. 106].

Це сприятиме посиленню інформативності звітності підприємства, допоможе постачальникам краще розуміти якість майбутніх економічних відносин із даним суб'єктом господарювання.

Висновки та пропозиції. Організація обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками повинна забезпечити своєчасний контроль та попередження прострочення кредиторської заборгованості. Адже від правильного та своєчасного ведення розрахунків, достовірного відображення інформації в обліку і звітності сьогодні залежить стан та перспективи розвитку підприємства завтра.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки та пропозиції:

1. Підтримання поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги на оптимальному рівні надає можливість користуватися деякий час додатковими фінансовими ресурсами. В цьому випадку вона позитивно впливає на діяльність підприємства.

2. У момент укладення договору з постачальниками та підрядниками юридичні зобов'язання слід відображати на позабалансовому рахунку 042 «Непередбачені зобов'язання» та у примітках до фінансової звітності. Після ж набуття юридичними зобов'язаннями усіх критеріїв відповідності бухгалтерського обліку, їх потрібно виключити з позабалансового рахунку і відображати на балансових рахунках та у балансі підприємства.

3. Доцільно відкривати субрахунки другого порядку, які відображатимуть непрострочену, прострочену та безнадійну заборгованості.

4. Для підвищеного контролю та правильного управління кредиторською заборгованістю підприємства потрібно використовувати «Реєстр документів до сплати».

5. Для більш повного відображення фінансового стану підприємства варто доповнити Баланс (Звіт про фінансовий стан) інформацією про прострочену кредиторську заборгованість.

Наведені вище пропозиції сприятимуть оптимізації обліку та контролю зобов'язань перед постачальниками та підрядниками, а також їх достовірного відображення у фінансовій звітності.

Список літератури:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.
6. Бабенко Л.В., Фесенко В.В., Цьома К.Ю. Прикладні аспекти обліку та внутрішнього контролю розрахунків із постачальниками і підрядниками // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – № 4(04). – С. 419-424.
7. Демченко Я.М., Прохорова В.М. Шляхи вдосконалення обліку ро-зрахунків з постачальниками та підрядниками // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2014. – № 1(28). – С. 96-108.
8. Чайка Т.Ю., Лошакова С.Є., Водоріз Я.С. Розрахунок коефіцієнтів ліквідності за балансом, урахування фінансових і виробничих особливостей підприємства під час здійснення коефіцієнтного аналізу ліквідності // Економіка і суспільство. – 2018. – № 15. – С. 900-908.

Махиня И.Н., Дудлив Н.А.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ОТОБРАЖЕНИЕ ТЕКУЩЕЙ КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПЕРЕД ПОСТАВЩИКАМИ И ПОДРЯДЧИКАМИ В ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация
В статье проанализирована экономическая сущность текущей кредиторской задолженности перед поставщиками и подрядчиками. Обосновано значение достоверного ее отражения в финансовой отчетности предприятия. Рассмотрены проблемные вопросы учета такой задолженности. Исследованы следующие аспекты: отображение юридических обязательств в забалансовом учете; введение дополнительных аналитических счетов к счету 63 «Расчеты с поставщиками и подрядчиками»; дополнение Баланса (Отчета о финансовом состоянии) информацией о просроченной кредиторской задолженности. Предложены направления совершенствования учета текущих обязательств предприятия.
Ключевые слова: обязательства, текущая кредиторская задолженность, поставщики, подрядчики, предприятие, финансовая отчетность.

Makhynia I.M., Dudliv N.O.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DISPLAY CURRENT ACCOUNTS PAYABLE TO SUPPLIERS ND CONTRACTORS IN THE FINANCIAL STATEMENTS

Summary
The article analyzes the economic essence of current payables to suppliers and contractors. The significance of its reliable reflection in the financial statements of the enterprise is substantiated. The problematic issues of accounting for such debt are considered. The following aspects have been investigated: reflection of legal obligations in off-balance sheet accounting; introduction of additional analytical accounts into account 63 "Payments with suppliers and contractors"; addition to the Balance Sheet (Statement of financial position) information about overdue accounts payable. Areas of improvement of accounting of current liabilities at the enterprise are offered.
Keywords: obligations, current payables, suppliers, contractors, enterprises, financial reporting.

УДК 336.71

МОНІТОРИНГ СУЧАСНОГО СТАНУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ДЛЯ ЇЇ ВИХОДУ З КРИЗОВОГО СТАНУ

Москальов А.А., Попова Е.М.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У даній статті дається оцінка основних проблем і перспектив розвитку банківської системи України. Проаналізовано роль банків в умовах кризового стану економіки. Розглянуто досвід розвинутих країн щодо розвитку банківської системи. Позначені загальні пріоритети розвитку банківської системи по виходу з кризового стану шляхом впровадження іноземного досвіду.
Ключові слова: банківська система, банки, гроші, банківський сектор, комерційні банки, центральний банк, економіка, кредитування.

Вступ та постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки серед основних проблем України, що потребують вирішення, важливе місце посідає завдання формування ефективної банківської системи. Від вирішення проблем банківського сектору значною мірою залежить не тільки успішна діяльність підприємства чи окремої галузі, але й прискорення розвитку економіки країни в цілому. Банк, який не відповідає вимогам зовнішнього середовища, повинен або адаптуватися і використовувати свої сильні сторони, або зникнути.

Нормальна банківська діяльність можлива при наявності довіри громадян до своєї держави та її фінансової системи. На жаль, нині довіра громадян до банківської системи підірвана. Подальшу долю кожного банку визначають більшою мірою громадяни, що вже є клієнтами банку чи можуть ними стати. Небезпечною для банків є ситуація, коли масові панічні дії населення спроможні знищити банківську систему України. Тому зараз питання покращення діяльності банківської системи та відновлення довіри до неї є вкрай актуальними і потребують активних дій щодо їх вирішення, а впровадження іноземного досвіду буде сприяти підвищенню ефективності та результативності банківського сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню особливостей розвитку банківської системи України присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. До яких належать: О. Барановський, О. Вовчак, А. Вожжов, В. Геєць, О. Дзюблюк, І. Д'яконова, О. Колодізєв, Ю. Колобов, В. Кравець, І. Лютий та ін. Проте цілий ряд питань, пов'язаних із оцінкою основних проблем, тенденцій розвитку та напрямів удосконалення банківської діяльності в Україні є ще недостатньо опрацьованими.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану, висвітлення основних проблем та перспективи розвитку банківської системи України при застосовуванні іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі метою кожної держави є прискорення темпів економічного зростання. Прискорення економічного зростання багато в чому залежить від ефективного функціонування банківської системи, що складається із сукупності комерційних банків і центрального банку держави.

Для широкого розвитку вітчизняної банківської системи, головною метою на перспективу є подальше збільшення кількості та якості послуг, що надаються банками комерційним підприємствам, організаціям і населенню. Надалі безсумнівно слід підвищити якість управління і прозорості роботи конкретних кредитних організацій, а також всього сектора в цілому.

Банки є інститутами фінансового ринку, що забезпечують процеси акумуляції і перерозподілу вільних фінансових ресурсів, забезпечуючи рух коштів між усіма економічними суб'єктами та підтримку процесів економічного відтворення. Важливою функцією банківської системи є кредитування економіки та забезпечення фінансової стабільності. Без залучення коштів населення у банківський сектор неможлива фінансова санація підприємств, які потребують коштів для функціонування і реструктуризації. Як елемент фінансової системи, банківський сектор бере участь у реалізації широкого спектра функцій зазначеної системи (рис. 1).

Проте необхідно відзначити, що нерозривний зв'язок між банківською системою та економікою має двоїстий взаємозалежний характер. Яскравим прикладом може слугувати ситуація, коли загальна економічна рецесія (спад виробництва) призводить до дестабілізації банківського сектору, внаслідок чого погіршуються умови надання банківських послуг, що в свою чергу, призводить до подальшого занепаду економіки.

Тому проблеми банківської системи необхідно розглядати комплексно, у контексті розвитку вітчизняної економіки та в динамічному розрізі – для більш об'єктивної оцінки сучасного стану та можливості прогнозування процесів, які будуть відбуватись у банківській системі.

Говорячи про сучасний стан банківської системи України, необхідно відзначити, що політична та військова нестабільність, значна інфляція та загальна економічна дестабілізація негативно вплинули на банківський сектор та показники діяльності банків, що працюють на території України.

Також важливим фактором, що характеризує сучасний стан банківської системи, є активне втручання Національного банку України у функціонування банківської системи. Не можна дати однозначної оцінки політиці «оздоровлення» банківської системи, яку проводить її головний регу-

Рис. 1. Напрями впливу банківської системи на фінансову сферу

лятор. З одного боку, ліквідація неплатоспроможних банків та банків, які порушували українське законодавство, повинно позитивно вплинути на прозорість банківської системи. З іншого боку, надмірне зменшення учасників банківського сектору може призвести до погіршення конкурентного середовища та умов надання банківських продуктів.

Банківська система України протягом останніх декількох років знаходиться у стані системної кризи, яка зумовлена сировинною моделлю розвитку національної економіки, постійним дефіцитом довгострокових банківських ресурсів, диспропорціями банківських балансів та неефективними діями монетарного регулятора, що в кінцевому результаті призвело до трикратної девальвації гривні, вразливості банків та їхніх клієнтів до валютних шоків. У звіті «Глобальний індекс конкурентоспроможності 2017-2018» Україна посідає останню позицію серед 137 держав за показником «Надійність банків», 120 місце – за показником «Доступність фінансових послуг» та 103 місце – за показником «Легкість доступу до кредитів» [6].

Програма реформ оздоровлення банківської системи [2], запропонована Національним банком України, призвела до суттєвого зменшення їхньої кількості та до радикальних змін у функціонуванні системних банків. Аналіз динаміки зміни кількості банків в Україні показав їхнє суттєве зменшення. Так, за результатами звітів Національного банку України станом на 1 січня 2018 року в Україні функціонувало 82 банки. Динаміку зміни кількості банків за період 2008-2018 рр. ілюструє рис. 2, за даними якого можна зробити висновок, що останні роки кількість банків суттєво зменшилась.

Ліквідація низки проблемних банків, з одного боку, позитивно впливає на прозорість банківської системи, а з іншого – призводить до погіршення конкурентного середовища та умов надання банківських послуг у зв'язку із суттєвим зменшенням кількості учасників банківського сектору.

Аналіз сучасного стану банківської системи України викликає об'єктивну необхідність у конкретизації актуальних проблем та факторів, що стримують розвиток вітчизняного банківського сектора.

До найбільш гострих проблем сучасної банківської системи слід віднести наступні: – зростання недовіри до банків; – негативний вплив політичних процесів; – суперечливість механізму рефінансування українських банків; – девальвація національної грошової одиниці; – подорожчання кредитних ресурсів в Україні; – погіршення якості кредитного портфеля банків; – низький рівень ризик менеджменту банків.

Центральному банку як кредитору останньої інстанції в Україні приділяється значна роль в забезпеченні ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи. В період фінансової кризи в Україні, коли для багатьох банків гостро постала проблема з ліквідністю, Національний банк України як кредитор останньої інстанції, керуючись ст. 42 Закону України «Про Національний банк України» та ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність» надав банкам значні суми стабілізаційних кредитів для підтримки ліквідності та недопущення втрати банками платоспроможності [2].

Саме банківська криза наочно показала, що немає такого поняття, як оптимальна банківська структура чи модель [7]. Деякі чисто інвестиційні банки (наприклад, Lehman Brothers або Bear Stearns), деякі роздрібні банки (наприклад, Spanish Cajas, Irish banks, Northern Rock), і деякі

універсальні банки (наприклад, ING або RBS), або збанкрутіли, або були приєднані, або потребували виняткову підтримку уряду. Тому Європейська група експертів найвищого рівня прийшла до висновку, що ніякі особливі бізнес-моделі не існували особливо добре, або особливо погано, в умовах фінансової кризи. Європейська група звернула увагу на надмірний ризик, а також на залежність від короткострокового фінансування, що не узгоджується з адекватним захистом капіталу. Для вирішення цих недоліків на міжнародному рівні було прийнято багато ключових реформ протягом останніх років. Зокрема, Базельським комітетом з банківського нагляду (BCBS) були прийняті нові стандарти Базель III, направлені на підвищення капіталу та ліквідності банків, обмеження нарощування левериджу і розривів за термінами погашення.

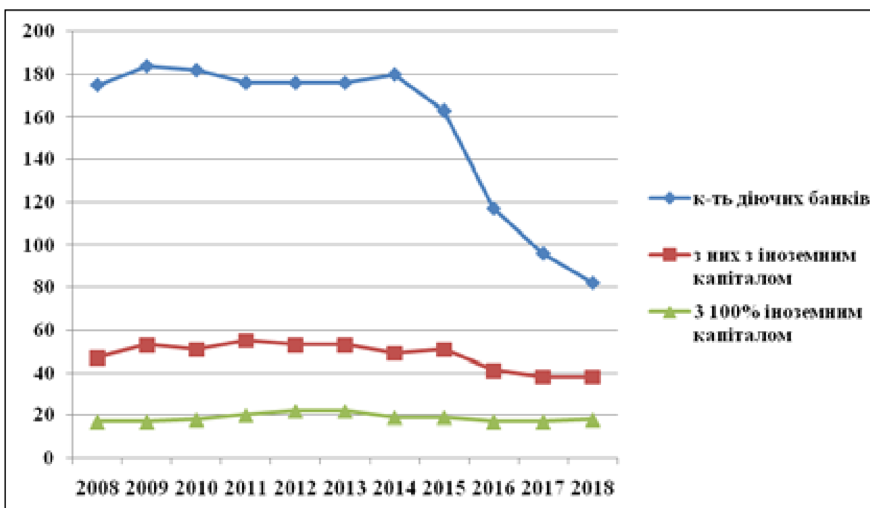

Рис. 2. Динаміка зміни кількості комерційних банків в Україні з 2008 року по 2018 рік

Джерело: сформовано авторами за даними НБУ [4]

Проаналізувавши успішні аспекти розв'язання банківської кризи зарубіжних країн, слід звернути увагу на антикризову програму Швеції в 1991 році, яка до цього часу вважається однією з найефективніших в історії. На початку 1990-х років у Швеції різко впали ціни на активи, і банки, які в попередні роки слідували невиправдано ризикованим стратегіям, опинилися в жалюгідному стані. Реакція уряду на кризу була швидкою й ефективною.

По-перше, два найбільші банки були націоналізовані і для роботи з їх негативними активами були створені спеціальні керуючі компанії (так звані «погані» банки).

По-друге, оцінка реального стану справ і обсягу втрат у всіх банках була проведена на самому ранньому етапі. Це сприяло вибору правильних стратегій: необхідна допомога надавалася тільки потенційно життєздатним банкам. До того ж уведення загальної гарантії за зобов'язаннями банків і перехід на плаваючий валютний курс відновили довіру до валюти, необхідну для шведських банків, які фінансували свою діяльність переважно за рахунок іноземних позик.

Такі дії Швеції дали змогу банківській системі швидко відновитися, при цьому фіскальні витрати виявилися невеликими [5].

Також заслуговує на увагу досвід подолання фінансово-економічної кризи 2001 року в Туреччині [7]. Для оздоровлення ситуації в банківському секторі Туреччини необхідним було проведення термінових і невідкладних заходів щодо реструктуризації банківської системи. Урядом була розроблена комплексна програма реструктуризації банківського сектору Туреччини (Banking Sector Restructuring Program – BSRP), яка включала чотири пакети реформ:

1. Реструктуризація державних банків. Програма передбачала випуск казначейством державних цінних паперів на суму 19 млрд. дол. США для покриття збитків державних банків; виділення державою 2,9 млрд. дол. США на збільшення капіталу державних банків; внесення змін до законодавства з метою запобігання накопичення збитків держбанків в майбутньому. Частина короткострокових зобов'язань держбанків фінансових ринків була покрита Центральним банком шляхом продажу державних цінних паперів, відбулося скорочення персоналу державних банків та приватизація Іпотечного банку.

2. Швидка структурна перебудова банків-банкротів, що перебували під контролем Фонду страхування депозитів. Як правило, банки, що передані Фонду, продовжували функціонувати, але були оголошені такими, що підлягають рекапіталізації за рахунок коштів Фонду з тим, щоб знизити величину ризикових активів до допустимого рівня. У деяких випадках Фонд приймав рішення про продаж банку.

3. Підтримання приватних банків.

4. Реорганізація органів банківського нагляду і регуляторних інститутів; створення за типом британського Financial Services Authority нового органу банківського нагляду – Banking Regulatory & Supervisory Agency of Turkey (BDDK), що є повністю незалежною структурою, яка користується високою довірою з боку всіх учасників фінансового ринку.

Слід зазначити, що в результаті проведення зазначених заходів країна більше не переживала такої потужної фінансово-економічної кризи, зокрема в банківському секторі.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що організована відповідним чином банківська система додасть істотний стимул зростання економіки держави, а отже, відсутність такої системи є гальмом економічного розвитку і може спричинити за собою кризові явища. Банківський сектор України виконує важливі економічні та соціальні завдання.

Проведений моніторинг сучасного стану розвитку банківської системи України дозволив виявити проблеми її розвитку та визначити основні напрями реформування банківської системи з врахуванням прогресивного зарубіжного досвіду. Національний банк України може скориста-

тися наведеним досвідом успішних країн та провести низку заходів щодо подолання банківської кризи, серед яких пріоритетними є:

– оптимізація операційних витрат (скорочення персоналу та кількості відділень банків);

– створення прозорої системи та правової бази регулювання банківської діяльності;

– більш фундаментальна оцінка роботи банків на перспективу задля реальної оцінки ситуації та прийняття швидких та ефективних рішень;

– поліпшення валютного курсу в країні за рахунок зниження спекулятивних операцій із валютою.

Сучасна економіка вимагає прийняття нестандартних рішень у банківській сфері. Модернізація та оптимізація банківських процесів, послуг, підвищення якості обслуговування в поєднанні з низькими витратами обігу є запорукою успішного розвитку банків в умовах фінансової нестабільності.

Список літератури:

1. Карчева Г.Т. Виконання центральними банками функції кредитора останньої інстанції в період фінансової кризи / Г.Т. Карчева // Монетарна політика в сучасному глобальному середовищі: зб. матер. доповідей та виступів міжвузівського круглого столу. – Чернігів: ЧДІЕІУ, 2014. – С. 19-22.
2. Корецька Н.І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування / Н.І. Корецька // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 196-204.
3. Маслєнніков В.В. Зарубіжні банківські системи / В.В. Маслєнніков. – К.: Економіка, фінанси, право. – 2016. – № 10. – С. 15-20.
4. Офіційний сайт Національного банку України «Динаміка кількості банків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.
5. Огляд центру макроекономічних досліджень, стратегія виходу з банківської кризи: міжнародний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbrf.ru.
6. The Global Competitiveness Report 2016-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/GCR2016–017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.
7. Edouard Fernandez-Bollo. Structural reform and supervision of the banking structure in France // OECD JOURNAL: Financial market. – 2013/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/finance/Bankreform-supervision-France.pdf/.

Москалев А.А., Попова Е.М.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

МОНИТОРИНГ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ И ВНЕДРЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ОПЫТА ДЛЯ ЕЕ ВЫХОДА ИЗ КРИЗИСНОГО СОСТОЯНИЯ

Аннотация
В данной статье дается оценка основных проблем и перспектив развития банковской системы Украины. Проанализирована роль банков в условиях кризисного состояния экономики. Рассмотрен опыт развитых государств по развитию банковской системы. Намечены общие приоритеты развития банковской системы по выходу из кризисного состояния путем внедрения зарубежного опыта.
Ключевые слова: банковская система, банки, деньги, банковский сектор, коммерческие банки, центральный банк, экономика, кредитование.

Moskalyov A.A., Popova E.M.
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

MONITORING OF THE CURRENT STATE OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AND INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE FOR ITS EMERGENCE FROM A CRISIS STATE

Summary
This article gives an overview of the main problems and perspectives of the development of the banking system of Ukraine. The role of the bank in the current conditions of the crisis is analyzed. The experience of highly developed countries regarding the development of the banking system is considered. It also identifies the general priorities of its development for emerging from the crisis by introducing foreign experience.
Keywords: banking system, banks, money, banking sector, commercial banks, central bank, economy, lending.

УДК 336.76

ІНФРАСТРУКТУРНА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Німкович А.І.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття «ефективності» з різних точок зору науковців та дослідників. Виявлено два показника ефективності ринку цінних паперів, а саме інформаційну та інфраструктурну та проаналізовані їх рівні ефективності. Сформовано матрицю досконалості ринку цінних паперів з урахуванням його інформаційної та інфраструктурної ефективності, а також матриця стратегічного розвитку ефективності, де в основних квадрантах описаний різний рівень існуючого інформаційного та інфраструктурного забезпечення та рекомендації щодо підвищення ефективності в обох напрямках.
Ключові слова: ефективність, інфраструктура ринку цінних паперів, інформаційна ефективність, інфраструктурна ефективність, матриця ефективності, ринок цінних паперів.

Постановка проблеми. Розвитку ринків цінних паперів приділяється значна увага, адже це є однією з рушійних сил пришвидшеного розвитку економіки країни. Існують навіть індексні компанії (наприклад Financial Times і London Stock Exchange – FTSE), які щороку надають оцінки фінансовим (зокрема фондовим) ринкам країн та аналізують їх рівень розвитку. Часто розглядаючи рівень розвитку ринку цінних паперів, у дослідженнях мається на увазі його ефективність. Це є однією з центральних ідей функціонування ринку цінних паперів. Водночас зміст поняття «ефективність ринку цінних паперів» має дискусійний та неоднозначний характер. Слід здійснювати корегування досліджень в цій сфері, зважаючи на розвиток інформаційних технологій і відповідно інформаційної ефективності та особливу роль інтеграційних процесів, синергетичного ефекту, який проявляється через інфраструктурну ефективність. Акцентом дослідження ефективності під таким кутом орієнтується на гармонійний розвиток всієї системи інфраструктури ринку цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття інфраструктури, її ролі та значення для економіки в цілому присвячені праці всесвітньо відомих економістів-теоретиків Х. Зінгера, А. Пізенті, Ф. Йохімсена, Г. Хедткампа, О. Вільямсона, Дж. Кейнса, Дж. Гікса, О. Моргенштерна, а також вітчизняних – Б. Альохіна, Я. Міркина, Н. Дегтярьової, В. Загорського, В. Колесника. Аналітичний огляд літературних джерел та досліджень інфраструктури ринку цінних паперів показує, що сьогодні серед науковців не сформувалось єдиного підходу до визначення інфраструктури ринку та його ефективності. Це породжує низку методологічних проблем, серед яких слід виділити вимірювання ефективності ринку цінних паперів на основі відповідних умов та факторів.

Результати дослідження. Ефективність системи є однією з найбільш цікавих категорій і перед тим як виявляти її показники, слід більш точно розібратись з визначенням. Так, наприклад, Л.І. Лопатніков вважає, що економічна ефективність – це здатність системи (не обов'язково фінансової чи економічної, але й технічної, соціальної тощо) у процесі її функціонування здійснювати економічний ефект (потенційна ефективність) і дійсне створення такого ефекту (фактична ефективність). Слід зауважити, що в таких системах завжди буде відмінність між їх потенційною і фактичною ефективністю. Це пов'язано з тим, що так званих «ідеальних умов» дуже складно досягти і такі чинники як неоптимальний розподіл ресурсів, недосконалість економічних стимулів, недостатня якість виконання прийнятих рішень можуть стримувати фактичну ефективність [1].

Є чимало досліджень, які беруть за основу ефективності ринку відповідні критерії та показники. Одне з таких тверджень говорить, що ціни на фінансові активи на ринку цінних паперів залежать від інформації (доступності, повноти, достовірності), яка поширюється на ринку і яку одержують учасники ринку. Цю інформацію досить складно передбачити і відповідно це відображається на неможливості достовірного визначення руху цін у майбутньому. В той же час розвивається ідея про важливість наявної інформації для визначення та регулювання поведінки інвестора. І тому часто відбувається конкурентна боротьба учасників ринку щодо одержання інформації про фінансові активи. Учасники, які першими отримують інформацію, отримують конкурентні переваги, тобто «йдуть попереду ринку». Адже можливість прогнозування цін та здійснення відповідних дій залежить саме від того, чи володіє учасник ринку повною та достовірною щодо фінансових інструментів. Відомі американські економісти С. Гроссман і Джозеф Е. Стігліц у своїх дослідження стверджували, що збір інформації повинен приносити додаткові переваги та прибутки. Інші дослідники пішли ще далі і зробили висновок, що необхідно розвивати цілу спеціалізовану інформаційну підсистему інфраструктури ринку цінних паперів, яка б здійснювала збір, опрацювання й аналіз інформації з подальшим продажем учасникам ринку. Така спеціалізація економила б ресурси усіх учасників ринку цінних паперів.

Наступним етапом розвитку наукової думки щодо важливості інформації для учасників ринку стало дослідження чиказького економіста Юджина Фами про те, що найбільш ефективним є ринок, який має всю доступну інформацію.

Дослідження Ю. Фами сформувало основу гіпотези ефективного ринку, яка стосується не лише ринку цінних паперів, а й загалом сфери економіки та фінансів. Зараз навколо гіпотези ефективного ринку є чимало дискусій. В більш загальному плані ефективність включає інформаційну ефективність, яка визначається обсягом та значенням отриманої інформації для учасників ринку.

Тому, на нашу думку, згідно з даною теорією ми повинні говорити більше про інформаційну ефективність ринку цінних паперів, а не про ринкову ефективність в цілому. Теорія ефективності ринку стверджує, що в ринковій ціні вірно і майже без затримки відображається вся відома інформація і всі очікування учасників ринку.

За розглянутою гіпотезою можна виділити основні чотири форми ефективності ринку в залежності від отриманої інформації: відсутню, низьку, середню та високу, які засновані на різних ступенях отримання інформації (рис. 1).

При відсутній інформаційній ефективності поняття ціни активів не залежить від будь-якої інформації і встановлюється на власний розсуд продавцем. Покупець точно так само без обґрунтування встановлює намічену ціну покупки, що призводить до складнощів у процесі купівлі-продажу активів.

Низька форма ефективності характеризує такий стан, коли вартість фінансових активів повністю відображає минулу інформацію, що стосується цього активу. Ця інформація про минулі обсяги ринку та рівень цін не дає можливість достовірно спрогнозувати майбутні показники ринку та активів. Така інформація щодо минулого стану ринку зазвичай використовується з метою технічного аналізу для визначення «сигналів» негайної купівлі та продажу цінного папера. Проте, ця інформація не може застосовуватись для розробки торговельної стратегії.

Середня інформаційна ефективність ринку цінних паперів та його інфраструктури передбачає використання не лише минулу, але й публічну інформацію з метою визначення вартості фінансового активу. При такій ефективності рин-

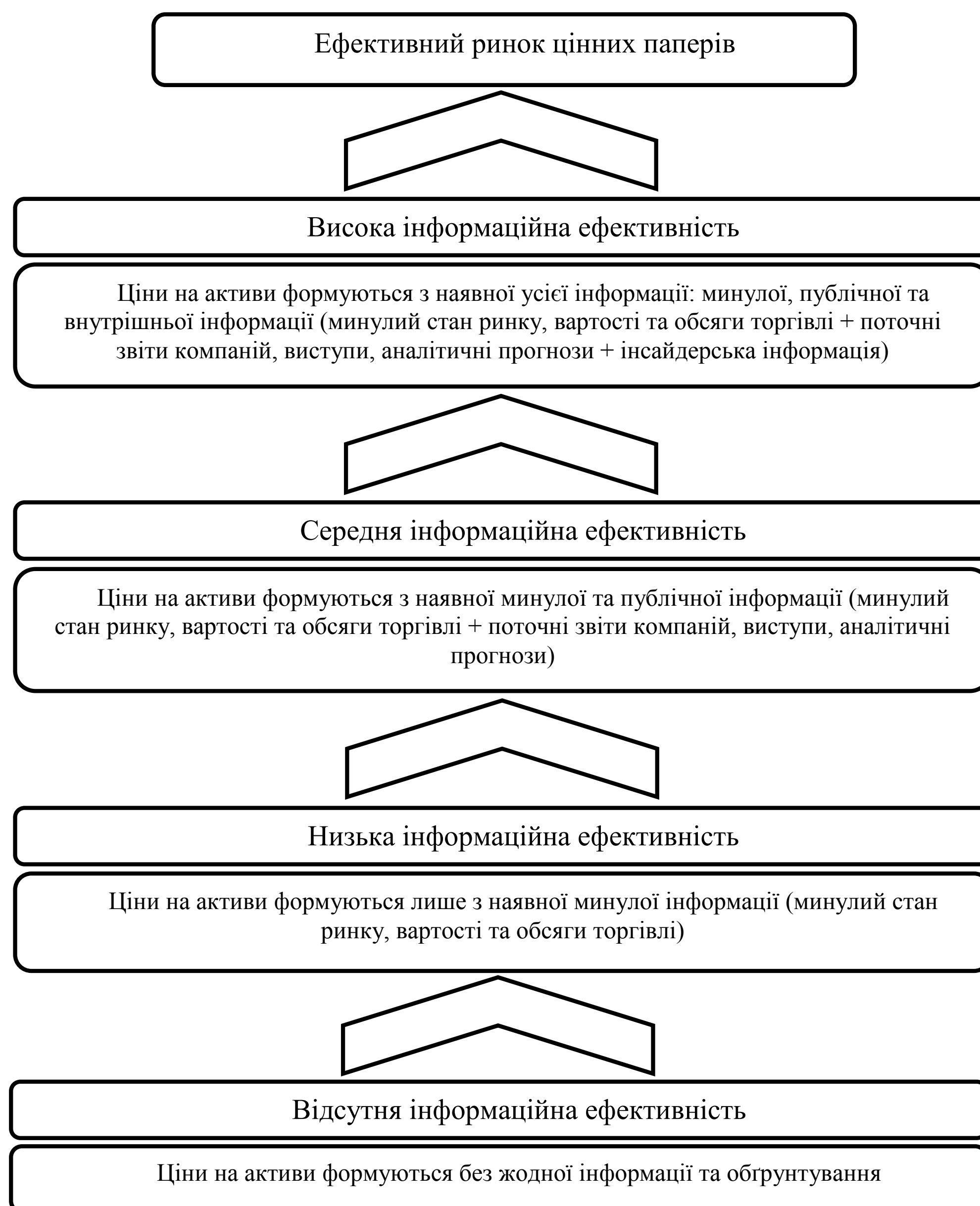

Рис. 1. Форми інформаційної ефективності ринку

ку вивчення щорічних звітів фірм та опубліковані статистичні дані чи новини фінансового світу втрачають актуальність. Це пояснюється тим, що будь-яка загальнодоступна інформація такого роду відразу ж відображається на цінах фінансових активів до того, як можна цю інформацію використовувати у своїй практиці. В основному у розвинутих країнах світу переважає такий рівень інформаційної ефективності інфраструктури, а відповідно і ринку.

Висока інформаційна ефективність – це коли усі учасники ринку мають у своєму розпорядженні всю доступну інформацію, включаючи закриту (конфіденційну). З точки зору ефективності саме ринку цінних паперів це може мати певний короткочасний позитивний вплив, проте паралельно це відобразиться на ринковій ефективності, коли доступність інформації може зруйнувати конкурентні переваги та особливості лідерів ринку.

Гіпотеза щодо ефективності ринку вказує на те, що при наявності максимального обсягу актуальної і достовірної інформації взаємодія учасників ринку цінних паперів буде максимально вигідною для усіх учасників. Такий обсяг доступної інформації не повинен бути абсолютним, натомість обмежений реальною потребою ринку. Оптимальний обсяг інформації і джерела, доступні для усіх учасників ринку, слід аналізувати в окремому науковому дослідженні, враховуючи чимало особливостей кожного ринку. Якщо ринкові ціни повністю відображують інформацію, доступну для усіх учасників, то це і є інформаційно ефективний ринок.

Неокласична економічна теорія під терміном «ефективність ринку» визначає виключно інформаційну ефективність, тобто ступінь швидкості, повноти та достовірності всієї інформації, що впливає на ціноутворення активів. На нашу думку, ефективність процесу обміну фінансовими активами і вигідність укладання ринкових контрактів залежить від того, наскільки добре працюють інститути, правила регулювання ринку, правова база економіки. Тобто ринкова ефективність – це результат впливу на ринок завдяки використанню технологій та додержання певних норм, стабільно працюючих інститутів, за допомогою яких можна досягти зниження витрат на укладання угод. Важливим моментом, який слід враховувати в сучасному світі ж те, що неокласичні моделі ефективного ринку цінних паперів так само, як і моделі рівноваги ринків цінних паперів та ефективного розміщення фінансових ресурсів, що з'явилися вже в кінці XX століття, ґрунтувалися на гіпотезі, що інститути регулювання ринку цінних паперів є стабільними і на ринках відсутні ризики, пов'язані з невиконанням певних контрактів, а перед установленими «правилами гри» всі учасників ринку рівні, тому й не розглядалася проблема ефективного функціонування інститутів, зокрема в інфраструктурі ринку цінних паперів.

Проте, зараз це не зовсім так, особливо якщо враховувати, що регулювання фінансового ринку в різних країнах здійснюється по-різному. Крім того, не у всіх країнах інститути інфраструктури розвинуті та мають певну стабільність. Зокрема це стосується країн з перехідною економікою. Ефективне функціонування ринку цінних паперів залежить від взаємозв'язку та злагодженої роботи цілого ланцюгу елементів інфраструктури, яка всебічно забезпечує усі потреби учасників ринку. Саме від реалізації цього механізму і буде залежати ступінь ефективності ринку цінних паперів та його інфраструктури.

В сучасній економічній літературі часто використовується таке поняття як досконалий або розвинутий ринок цінних паперів. Визначають, що такий ринок повинен володіти такими ознаками:

- інформація повинна бути однаково доступна і безкоштовна для всіх учасників ринку;
- суб'єкти ринку не можуть вливати на ціну фінансових активів;
- відсутні будь-які операційні витрати в процесі обігу фінансових активів.

Поряд з цими ознаками окреме місце посідає розвиток інфраструктури ринку цінних паперів. Звичайно, що концепція досконалого ринку виглядає, швидше, як теоретична абстракція, умови якої навряд чи можуть виконуватися в умовах реального ринку. Втім досконалий фінансовий ринок є базою та вектором розвитку для інших розробок, насамперед, пов'язаних з розвитком фінансового посередництва та міжнародними стандартами. Все вище зазначене характеризує інформаційну ефективність ринку. Разом з тим існує також поняття інфраструктурної ефективності ринку і показує наскільки швидко прийняті рішення про операцію щодо фінансового активу досягають реалізації на ринку. Ця ефективність залежить насамперед від ступеня розвитку інфраструктури ринку цінних паперів, а також встановлених форм взаємодії між учасниками ринку та інфраструктурними суб'єктами. Тобто чим більш розвинутий ринок, тим більше інфраструктурних суб'єктів з'являється на ньому і тим сильніша буде інфраструктурна ефективність (рис. 2). Схоже підтвердження нами вже було раніше проведене при аналізі задоволення потреб учасників ринку зі сторони інфраструктурного забезпечення.

Як видно з рисунка 2, ми маємо чотири рівні інфраструктурної ефективності ринку цінних паперів, починаючи із нерозвинутого і закінчуючи високорозвинутим. Відмінність кожного з рівнів визначається ступенем допомоги та вирішенні потреб основних учасників ринку – інвесторів та емітентів цінних паперів.

При відсутній інфраструктурній ефективності ринку цінних паперів правильність та швидкість укладання угод повністю залежить від покупців та продавців (емітентів та інвесторів). Наступний рівень – слабка інфраструктурна ефективність, яка характеризується тим, що частину ризиків в укладанні фінансових угод покладають на себе так звані інфраструктурні посередники, які зводять покупців та продавців на ринку цінних паперів (ми говоримо про прототип) та беруть на себе певні зобов'язання.

Інша справа, коли наявні інфраструктурних посередників та всі обслуговуючі суб'єкти на ринку. Це свідчить про середню ефективність ринку цінних паперів. Вершиною досконалості та високого рівня інфраструктурної ефективності ринку цінних паперів є той факт, що ринок та процес

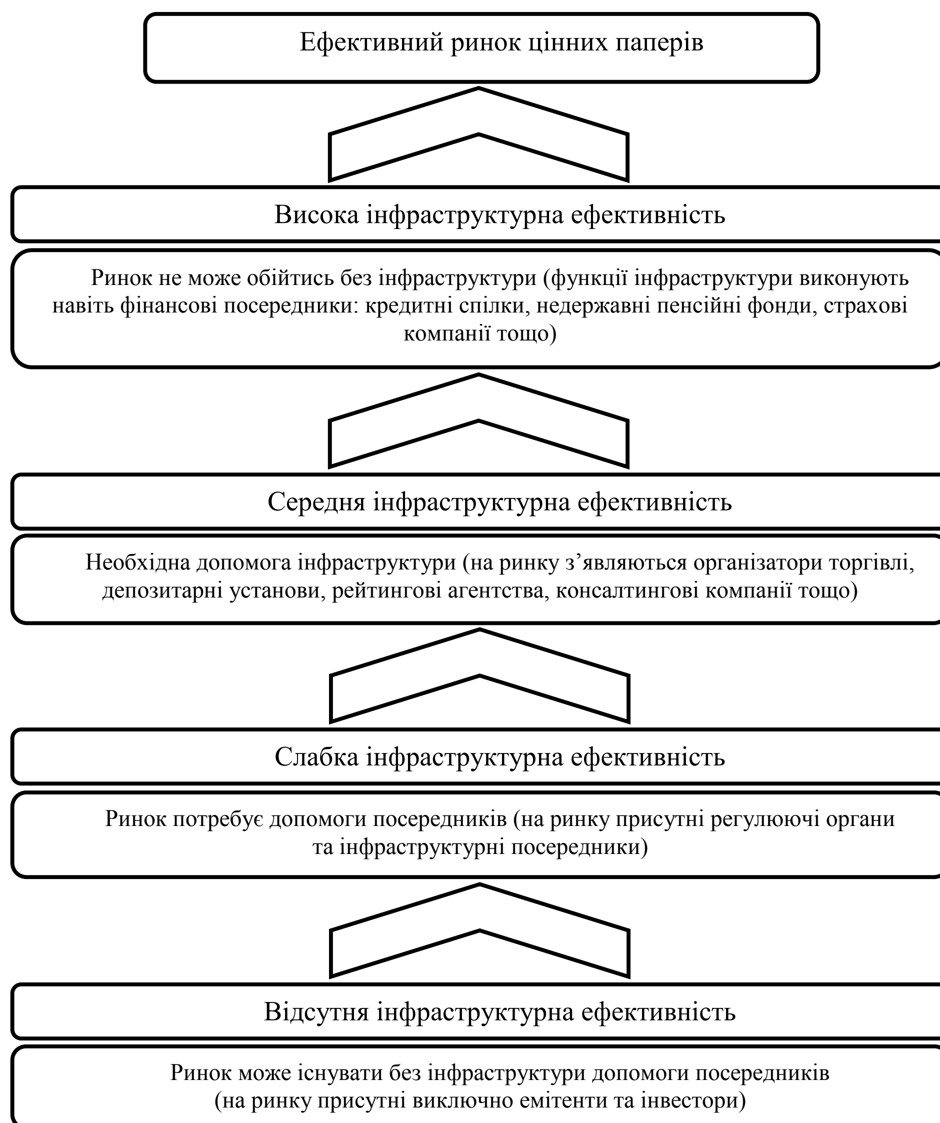

Рис. 2. Рівні інфраструктурної ефективності ринку цінних паперів

інвестування не може обійтися без посередників, самостійних вкладень інвесторів не існує, а всі ризики повністю перекладаються на посередників, яких на даній стадії розвитку ми вже можемо вважати інфраструктурними суб'єктами.

В цілому можна констатувати той факт, що ринок цінних паперів може бути розвинутим, але не ідеально ефективним. У більшості випадків учасники ринку володіють лише обмеженими знаннями, а витрати на пошук інформації високі. Таким чином, у більшості випадків і інвестори, і менеджери повинні діяти, виходячи з припущення, що фінансовий ринок ефективний, а ціни фінансових активів не містять жодних спотворень.

На сьогодні існує чимало фінансових моделей щодо ступеню розвитку та ефективності ринку цінних паперів, але ні про одну з них не можна сказати, що вона повністю завершена. Більшість сучасних моделей не поєднують дві основні характеристики ринку – інформаційну та інфраструктурну ефективність, натомість аналізують їх окремо. Нами було сформовано матрицю досконалості ринку цінних паперів з урахуванням його інформаційної та інфраструктурної ефективності, де в основних квадрантах є опис існуючого інформаційного та інфраструктурного забезпечення (табл. 1).

Відповідно до таблиці 1, зображені складові матриці досконалості ринку цінних паперів на основі його інформаційної та інфраструктурної ефективності. Ранжування розпочинається з відсутності ефективності і до рівня ефективного ринку, де по вертикалі розташовані складові розвитку інфраструктури ринку, а по горизонталі – елементи інформаційної складової ефективності ринку. Квадрант A_1B_1 є відправною точкою у розгляді і визначенні існуючого інформаційного та інфраструктурного забезпечення кон'юнктури ринку цінних паперів, що означає наявність мінімальної різноманітності основних суб'єктів ринку та повну відсутність інфраструктури на ринку, при тому, що ціни на фінансові активи встановлюються без наявності будь-якої інформації про даний товар. З подальшим збільшенням складової матриці A_1 або B_1 збільшується як кількість інфраструктурних суб'єктів, так і наявність інформації про фінансові активи на ринку цінних паперів.

Відносно ступеню розвитку інфраструктури ринку можемо бачити різні сценарії поведінки основних учасників, які можуть відбуватись при

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Матриця досконалості ринку цінних паперів з урахуванням його інформаційної та інфраструктурної ефективності

Ефективність ринку цінних паперів		Інформаційна			
		Відсутня B_1	**Слабка B_2**	**Середня B_3**	**Висока B_4**
Інфраструктурна	Відсутня A_1	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються виключно за домовленістю без будь-якої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються виключно за домовленістю на основі попередньої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються виключно за домовленістю на основі попередньої і публічної інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються виключно за домовленістю на основі всієї наявної інформації про ціну активу та ринок
	Слабка A_2	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників без будь-якої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників на основі попередньої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників на основі попередньої і публічної інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників на основі всієї наявної інформації про ціну активу та ринок
	Середня A_3	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників за допомогою суб'єктів інфраструктури без будь-якої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників за допомогою суб'єктів інфраструктури на основі попередньої інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників за допомогою суб'єктів інфраструктури на основі попередньої і публічної інформації про ціну активу та ринок	Угоди купівлі-продажу фінансових активів укладаються через посередників за допомогою суб'єктів інфраструктури на основі всієї наявної інформації про ціну активу та ринок
	Висока A_4	У всіх угодах купівлі-продажу фінансових активів беруть участь всі інфраструктурні суб'єкти, але без будь-якої інформації про ціну активу та ринок	У всіх угодах купівлі-продажу фінансових активів беруть участь всі інфраструктурні суб'єкти на основі попередньої інформації про ціну активу та ринок	У всіх угодах купівлі-продажу фінансових активів беруть участь всі інфраструктурні суб'єкти на основі попередньої і публічної інформації про ціну активу та ринок	У всіх угодах купівлі-продажу фінансових активів беруть участь всі інфраструктурні суб'єкти на основі всієї наявної інформації про ціну активу та ринок

певних диспропорціях у розвитку тієї чи іншої складової на ринку цінних паперів. Як підсумок відмітимо, що найкраща ситуація на ринку цінних паперів буде в секторі A_4B_4 матриці, коли буде наявна вся інформація про об'єкти купівлі-продажу та найрозвинутішу інфраструктуру ринку, без якої не обійдеться укладання жодної угоди щодо купівлі-продажу цінних паперів чи інших фінансових активів. В той же час будь-який стан кон'юнктури фінансового ринку потребує покращення завдяки переходу на один крок вперед з урахуванням певних вдосконалень. Для кожного сектора матриці нами запропоновано подальше покращення ситуації на ринку як у напрямку підвищення ефективності, так і в напрямку ступеню розвитку ринку (табл. 2).

Отже, аналізуючи матрицю стратегічного розвитку кон'юнктури ринку цінних паперів на основі його ефективності та ступеню розвитку, ми бачимо, які конкретні заходи слід здійснити для покращення ситуації на ринку або щодо отримання і використання інформації про фінансові активи та ринок, або щодо розвитку інфраструктурних елементів ринку цінних паперів, а можливо і в обох напрямах одночасно.

Основними напрямами, що призводять до сильної форми інформаційної ефективності (B_4) ринку цінних паперів, є дії як державних, так і недержавних органів стосовно контролю і захисту використання інсайдерської інформації на ринку. Адже її наявність не завжди йде на користь ринку та його суб'єктам, що і потребує додаткових зусиль для врегулювання різноманітних ситуацій в частині її використання та розповсюдження. Окрім того, квадрант A_4 даної матриці, який говорить нам про інфраструктурну ефективність ринку цінних паперів, потребує більше різноманітних заходів створення досконалого ринку. Залежно від ступеня ефективності ринку потрібно створити визначену систему захисту прав та інтересів інвесторів та емітентів, яка на певних стадіях призведе і до розвитку корпоративного управління на ринку та дотримання етики на ринку: ведення чесного бізнесу, починаючи від моральних і професійних якостей учасників ринку і завершуючи механізмами ціноутворення, розкриття інформації, розв'язання конфліктних ситуацій, фінансової відповідальності. Таке завдання в першу чергу покладається на саморегулівні організації. Об'єднуючи професіоналів, ці організації забезпечують просування на ринок кваліфікаційних стандартів, а також етичних норм, що відповідають кращим нормам міжнародної практики [2].

Висновки. Як висновок, можна зазначити, що саме низький рівень ефективності ринку цінних паперів робить ринок неконтрольованим та непрогнозованим. Відповідно методи технічного та фундаментального аналізу, які використовуються

Таблиця 2

Матриця стратегічного розвитку ринку цінних паперів з урахуванням його інформаційної та інфраструктурної ефективності

Ефективність ринку цінних паперів		Інформаційна			
		Відсутня B_1	**Слабка B_2**	**Середня B_3**	**Висока B_4**
Інфраструктурна	Відсутня A_1	Впровадження системи публічної звітності емітентів, скорочення трансакційних витрат при угодах через використання посередників	Забезпечення поточною і актуальною інформацією, скорочення трансакційних витрат при угодах через використання посередників	Розвиток корпоративного управління, скорочення трансакційних витрат при угодах через використання посередників	Контроль і захист інсайдерської інформації, скорочення трансакційних витрат при угодах через використання посередників
Інфраструктурна	Слабка A_2	Впровадження системи публічної звітності емітентів, зменшення витрат і ризиків при укладанні угод за допомогою обслуговуючої інфраструктури	Забезпечення поточною і актуальною інформацією, зменшення витрат і ризиків при укладанні угод за допомогою обслуговуючої інфраструктури	Розвиток корпоративного управління, зменшення витрат і ризиків при укладанні угод за допомогою обслуговуючої інфраструктури	Контроль і захист інсайдерської інформації, зменшення витрат і ризиків при укладанні угод за допомогою обслуговуючої інфраструктури
Інфраструктурна	Середня A_3	Впровадження системи публічної звітності емітентів, накопичення та інвестування здійснювати за допомогою фінансових посередників	Забезпечення поточною і актуальною інформацією, накопичення та інвестування здійснювати за допомогою фінансових посередників	Розвиток корпоративного управління, накопичення та інвестування здійснювати за допомогою фінансових посередників	Контроль і захист інсайдерської інформації, накопичення та інвестування здійснювати за допомогою фінансових посередників
Інфраструктурна	Висока A_4	Впровадження системи публічної звітності емітентів, побудова системи захисту прав та інтересів інвесторів та емітентів	Забезпечення поточною і актуальною інформацією, побудова системи захисту прав та інтересів інвесторів та емітентів	Розвиток корпоративного управління, побудова системи захисту прав та інтересів інвесторів та емітентів	Контроль і захист інсайдерської інформації, побудова системи захисту прав та інтересів інвесторів та емітентів

у всьому світі для прогнозування цін на активи, обсягів ринку та інших важливих показників, втрачають свою актуальність та значимість.

Для того, щоб вважати ринок ефективним в інформаційній та інфраструктурній площині потрібно:

- щоб була не тільки присутність, а й активність на ринку значної кількості учасників;
- доступність усієї інформації, яка впливає на біржові курси, для всіх учасників ринку;
- рівноправна конкуренція учасників на ринку цінних паперів;
- ухвалені рішення про купівлю-продаж фінансових активів повинні швидко реалізовуватися через інституції інфраструктури ринку.

Список літератури:

1. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
2. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc. gov.ua/fund/analytics.
3. Грудзевич У.Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку України / У.Я. Грудзевич. – Л.: ЛБІ НБУ, 2014. – С. 96.
4. Дудчик О. Особливості розвитку фондового ринку України / О. Дудчик, А. Савченко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2014. – № 2. – С. 1058-1061.
5. Івахненко І.С. Місце та роль ринку цінних паперів у системі ринків фінансових послуг [Текст] / І.С. Івахненко // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – № 6. – С. 6-11.
6. Коваленко Ю.М. Структуризація сучасного фінансового ринку [Текст] / Ю.М. Коваленко // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 91-99.
7. Краснова І.В. Фондовий ринок в Україні: стан та перспективи розвитку / І.В. Краснова // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 133.
8. Руда О. Функціонування фондового ринку України: проблеми та перспективи розвитку / О. Руда // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2015. – № 6. – С. 794-798.
9. Столяров В.Ф. Стан та тенденції розвитку ринку цінних паперів в Україні / В.Ф. Столяров, О.О. Полєтаєв, В.В Столярова // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1(19). – С. 142-148.

Нимкович А.И.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

ИНФРАСТРУКТУРНАЯ И ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ

Аннотация
В статье осуществлен теоретический анализ понятия «эффективности» с разных точек зрения ученых и исследователей. Выявлено два показателя эффективности рынка ценных бумаг, а именно информационную и инфраструктурную и проанализированы их эффективности. Сформировано матрицу совершенства рынке ценных бумаг с учетом его информационной и инфраструктурной эффективности, а также матрица стратегического развития эффективности, где в основных квадрантах описан разный уровень существующего информационного и инфраструктурного обеспечения и рекомендации по повышению эффективности в обоих направлениях.
Ключевые слова: эффективность, инфраструктура рынка ценных бумаг, информационная эффективность, инфраструктурная эффективность, матрица эффективности, рынок ценных бумаг.

Nimkovych A.I.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

INFRASTRUCTURE AND INFORMATION EFFECTIVENESS ON THE MARKET OF SECURITIES

Summary
The article analyzes the concept of "efficiency" from different points of view of scientists and researchers. Two indicators of the efficiency of the securities market, namely information and infrastructure, and their efficiency levels were analyzed. A matrix of securities market perfection has been formed, taking into account its informational and infrastructural efficiency, as well as a matrix of strategic development of efficiency, in which the main quadrants describe different levels of existing information and infrastructure provision and recommendations for improving efficiency in both directions.
Keywords: efficiency, infrastructure of the securities market, information efficiency, infrastructure efficiency, efficiency matrix, securities market.

УДК 368

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ АВТОТРАНСПОРТНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Попович Д.В., Браточенко О.О., Врубель І.Й.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджується стан ринку автотранспортного страхування, його проблеми, тенденції та перспективи. У рамках аналізу розглядається динаміка зміни таких показників страхової діяльності, як кількість страхових компаній, величина валових та чистих страхових премій і виплат. Для аналізу використовуються дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. За результатами дослідження простежується відповідна динаміка та надається характеристика вказаних вище показників за період від 1 півріччя 2016 до аналогічного періоду у 2018 р. Виділяються проблеми, які властиві українському ринку автотранспортного страхування, вказуються перспективи розвитку та пропонуються способи його вдосконалення.
Ключові слова: автотранспортне страхування, страхові компанії, Каско, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності автовласників, «Зелена картка».

Постановка проблеми. Страхові компанії відіграють вагому роль в економіці України, оскільки за допомогою них держава зменшує витрати на ліквідацію наслідків від стихійних лих та техногенних аварій. До того ж, дані компанії стають платформою інвестиційних вкладень, які збагачують фінансові ресурси в межах країни. Тобто, належний рівень функціонування страхового ринку прямо пропорційно впливає на стан економіки держави і дослідити даний ринок є актуальним та вартим уваги.

Разом з цим, звужуючи напрям дослідження, варто зазначити, що з кожним роком збільшується кількість автомобілів в Україні та, відповідно, автомобільних дорожньо-транспортних пригод. Так, за даними Міністерства інфраструктури України (станом на травень 2015 року) автомобільна транспортна система нашої країни вже налічувала більше 9,2 млн. транспортних засобів, у тому числі: 6,9 млн. легкових автомобілів, близько 250 тис. автобусів, близько 1,3 млн. вантажних автомобілів, понад 840 тис. од. мототранспорту [1]. Також, станом на липень 2018 року з початку року відбулось 81006 дорожньо-транспортних пригод [2]. У зв'язку з цим зростає потреба у дослідженні ринку страхування автотранспортних засобів на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ринку автотранспортного страхування здійснювали такі науковці, як Т. Яворська, О. Марценюк-Розарьонова, Ю. Марчук, Н. Приказюк, Т. Моташко, Г. Кравчук, Д. Курач, Т. Савченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують подальших досліджень проблеми та перспективи розвитку ринку автотранспортного страхування з врахуванням сучасних реалій функціонування вітчизняної економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз стану ринку автотранспортного страхування, дослідження його тенденцій, виділення проблем, які стримують його розвиток та визначення подальших перспектив.

Виклад основного матеріалу. Автотранспортне страхування можна вважати комплексом страхових послуг, що надаються користувачам автотранспортних засобів, а також третім особам (вигодонабувачам), які є безпосередніми учасниками дорожнього руху. Метою цих послуг є забезпечення захисту майнових прав та особистих інтересів учасників дорожнього руху. Об'єктом автотранспортного страхування виступає майновий інтерес фізичної чи юридичної особи, пов'язаний з експлуатацією автотранспортних засобів на випадок втрати вартості майна, а також життя, здоров'я, працездатності страхувальника або застрахованих осіб у разі настання страхового випадку [3].

Оскільки в межах даного дослідження проведено оцінку ринку послуг автотранспортного страхування, варто зазначити, що в Україні він представлений такими послугами, як Каско, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності автовласників на території України (ОСЦПВ), «Зелена картка». Отже, необхідно дати коротку характеристику кожної з них для подальшого аналізу ринку послуг автотранспортного страхування.

Каско – це добровільне страхування автомобілів або іншого виду транспорту від таких ризиків, як викрадення, дорожньо-транспортна пригода, стихійне лихо, пожежа, вибух тощо.

Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності автовласників на території України – це страхування, при якому, у випадку дорожньо-транспортної пригоди, потерпілим виплачується компенсація за відповідним страховим полісом.

«Зелена картка» – це сертифікат, за яким у випадку дорожньо-транспортної пригоди, якщо її винуватець є застрахованим за цим полісом, третім особам виплачується страховою компанією компенсація.

Проаналізуємо стан ринку автотранспортного страхування за величиною валових та чистих премій і виплат.

Аналізуючи сучасний стан ринку страхових послуг в Україні, варто звернутись до інформації про стан і розвиток страхового ринку України, викладеної на широкий загал Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Згідно даних

за перший квартал 2018 року, ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2018 становила 291, у тому числі страхові компанії (СК) «life» – 31 компанія, СК «non-life» – 260 компаній, (станом на 30.06.2017 – 300 компаній, у тому числі СК «life» – 36 компаній, СК «non-life» – 264 компанії). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2018 порівняно з аналогічною датою 2017 року, кількість компаній зменшилася на 9 СК [4].

Варто зазначити, що у порівнянні з І півріччям 2017 року на 2 202,5млн грн (10,4%) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 3 237,3 млн грн (24,0%). Збільшення валових страхових премій відбулося майже за всіма видам страхування, зокрема – автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») (збільшення валових страхових платежів на 937,2 млн грн (18,6%)) [4].

Нижче представлена динаміка валових страхових премій, починаючи з першого півріччя 2016 і закінчуючи аналогічним періодом у 2018 році (табл. 1). З огляду на те, що у даній вибірці величини змінювались плавно у напрямку збільшення, було прийнято рішення порівнювати абсолютно та відносно перший та останній досліджувані періоди.

Якщо розглядати динаміку обсягу валових премій у розрізі трьох досліджуваних видів автотранспортного страхування, можна відзначити, що кожного року відбувалось їх збільшення. Станом на перше півріччя 2018 року їх обсяг зріс на 1 536,4 млн грн, тобто на 34,6%. Найбільшу питому вагу у кожному періоді займало автострахування Каско. Відповідно, обсяг валових премій збільшився на 923,8 млн грн, або на 43,9%. ОСЦПВ та «Зелена картка» характеризувались збільшенням валових страхових премій на 461,6 та 151 млн грн, та, відповідно, на 26,7 та 25,1% у першій половині 2018 році порівняно з аналогічним періодом у 2016 р.

Приріст чистих страхових премій у І півріччі 2018 року (+24,0%) відбувся за більшістю видів страхування, зокрема за рахунок суттєвого збільшення надходжень платежів з автострахування (+22,1%). Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за І півріччя 2018 року становила 71,5%, що на 7,8 в. п. більше в порівнянні з І півріччям 2017 року [4].

У структурі страхових премій за мінусом частки страхових премій, сплачених перестраховикам-резидентам, за видами страхування станом на 30.06.2018 р. найбільша питома вага належить таким видам страхування, як: автострахування (Каско, ОСЦПВ, «Зелена картка») – 5 647,6 млн грн (або 33,7%) (станом на 30.06.2017 р. даний показник становив 4 626 млн грн (або 34,2%)). Відповідно, можна, як і у попередньому випадку, стверджувати про тенденцію до збільшення цієї величини. Наприклад, порівняно з першим півріччям 2016 року, у такому ж періоді 2018 року обсяг чистих страхових премій збільшився у 1,33 рази [4; 5].

Якщо аналізувати валові страхові виплати, то зростання обсягів валових страхових виплат у І півріччі 2018 року мало місце у більшості основних системоутворюючих видах страхування. Найбільше збільшення валових страхових виплат відбулося з такого виду, як автострахування (збільшення валових страхових виплат на 543,3 млн грн (22,8%)) [4].

Беручи до уваги кожен вид страхування автотранспорту, відзначимо, що, як і зі страховими преміями, у даному випадку помітна схожа тенденція до зростання величин (табл. 2). Зокрема, за Каско обсяг валових страхових виплат збільшився на 613,9 млн грн, тобто на

Таблиця 1

Динаміка обсягу валових премій за 1 півріччя 2016-2018 рр. за видами автотранспортного страхування

	1 пів. 2016, млн грн	1 пів. 2017, млн грн	1 пів. 2018, млн грн	Абсолютне відхилення між 2018 та 2016 рр. млн грн	Відношення 2018 р. до 2016 р., %
Каско	2 103,8	2 593,7	3 027,6	923,8	143,9
ОСЦПВ	1 731,2	1 836,9	2 192,8	461,6	126,7
«Зелена картка»	602,4	606,1	753,4	151,0	125,1
Разом	4 437,4	5 036,7	5 973,8	1 536,4	134,6

Джерело: розроблено авторами за даними [4; 5]

Таблиця 2

Динаміка обсягу валових страхових виплат за 1 півріччя 2016-2018 рр. за видами автотранспортного страхування

	1 пів. 2016, млн грн	1 пів. 2017, млн грн	1 пів. 2018, млн грн	Абсолютне відхилення між 2018 та 2016 рр., млн грн	Відношення 2018 р. до 2016 р., %
Каско	941,0	1 230,0	1 554,9	613,9	165,2
ОСЦПВ	651,4	916,9	1 087,6	436,2	167,0
«Зелена картка»	201,4	233,7	281,4	80,0	139,7
Разом	1793,8	2380,6	2923,9	1 130,1	163,0

Джерело: розроблено авторами за даними [4; 5]

65,2%, ОСЦПВ – на 436,2 млн грн або на 67%, а за «Зеленою карткою» на 80, 0 млн грн або на 39,7%. Загальна сума даних виплат зросла на 1 130,1 млн грн або на 63%.

Окрім цього, рівень страхових виплат за договорами страхування наземного транспорту (Каско), укладеними зі страхувальниками – фізичними особами, станом на 30.06.2018 р. становив 52,3%, за договорами страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – 47,0% [4].

Обсяг валових страхових виплат при страхуванні наземного транспорту (Каско) за I півріччя 2018 року становив 1 554,9 млн грн, що на 26,4% більше, ніж за аналогічний період 2017 року; обсяг валових страхових виплат при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) становив 1 087,6 млн грн, що на 18,6% більше, ніж за аналогічний період 2017 року [4; 5].

Аналізуючи чисті страхові платежі, тобто платежі без коштів внутрішнього перестрахування, можна прослідкувати тенденцію до їх збільшення. Загалом, у першому півріччі 2018 року абсолютне відхилення становило 1324,4 млн грн, а відносне – 1,89% [4].

Після проаналізованих вище даних можна виділити ряд проблем, які стримують розвиток ринку автотранспортного страхування.

По-перше, тенденція до збільшення валових страхових премій свідчить про зростання кількості застрахованих автомобілів та збільшення вартості послуг досліджуваного виду страхування. Варто зазначити, що щорічно зростає кількість придбаних вживаних авто, оскільки це дешевше, ніж купувати новий автомобіль. Старі транспортні засоби частіше страхуються за мінімальним страховим полісом, оскільки при збитках, нанесеним застрахованому автомобілю, страховик повинен буде оплатити заміну старих деталей новими, незважаючи на рівень зносу попередніх.

По-друге, тенденція щодо збільшення чистих страхових премій свідчить про збільшення рівня внутрішнього перестрахування, що означає створення додаткових гарантій для уникнення проблем з фінансовою стійкістю, проте при цьому ж відбувається зосередження ризиків на території однієї країни [6].

По-третє, збільшення валових страхових виплат пов'язане зі збільшенням кількості ДТП, як вже було сказано в постановці проблеми, їх налічувалось станом на липень 2018 року близько 81 тис. [2], внаслідок чого з'являється велика кількість потерпілих та жертв аварій, також це випадки викрадення авто, збитки через погіршенням погодних умов, а саме частих злив, які мали місце у 2018 році, внаслідок чого велика кількість водіїв застрахованих автомобілів звертались до страхових компаній через потрапляння води до двигуна.

Дане зростання страхових виплат можливе також через коливання курсу національної валюти у бік збільшення курсу іноземної валюти відносно національної валюти, що напряму вплинуло на вартість запасних частин, що замінюються при ремонті авто, матеріалів та відповідно вартості робіт [7].

По-четверте, стримуючим фактором для розвитку ринку автотранспортного страхування також є недостатньо активна позиція страхових компаній щодо впровадження у свою роботу новітніх розробок та інновацій у сфері обслуговування клієнтів. Останнім часом у розвинених країнах у сфері автострахування набуло поширення та продовжує розвиватися таке явище, як телематика, що являє собою інтегровані засоби телекомунікаційної та інформаційної обробки й передачі інформації, що значно спрощує та прискорює страхові процеси. За допомогою мобільних пристроїв, що встановлені в автомобілях, у режимі реального часу можуть записуватись дані про водія, щодо його місцезнаходження, пройденого шляху, часу доби, швидкості руху та порушень правил дорожнього руху. Інновацією у сфері автострахування, що базується на використанні телематики, є Usagebased insurance (UBI) – програма, яка дозволяє надавати знижки водіям, відстежуючи їх пробіг, аналізуючи безпечність руху, умови експлуатації автомобіля, а отже, і ймовірність реалізації ризиків, пов'язаних з транспортними засобами [8, с. 40].

Характеризуючи перспективи ринку автотранспортного страхування, важливо вказати, що все більше людей вкладають кошти у власні транспортні засоби і з кожним роком, зважаючи на збільшення автомобілів в Україні та покращення економічного середовища в країні, очікується підвищення рівня довіри населення до страхових компаній загалом.

Що стосується можливих вирішень проблем ринку автотранспортного страхування, для того, щоб покращити стан даного ринку в Україні, необхідно повноцінно вводити зарубіжний досвід надання даної послуги, надавати повну та своєчасну інформацію про стан та перспективи автострахування, привертаючи увагу потенційних страхувальників та покращуючи внаслідок даних заходів фінансовий стан країни загалом. До того ж, важливим є покращення системи врегулювання претензій, зменшуючи час на її опрацювання. Страхові компанії повинні повністю автоматизувати весь процес їх врегулювання. Окрім цього, необхідна допомога держави в повноцінному розвитку даного страхування за допомогою відповідних покращень в законодавстві.

Висновки і пропозиції. Ринок автотранспортного страхування в Україні визначається своєю динамічністю, про що свідчать зростання валових та, відповідно, чистих виплат і премій. Проте, даному ринку властивий ряд проблем, описаний в основному викладі дослідження, які потребують впровадження ряду змін для покращення його стану, зокрема заходи зі сторони держави, активні дії зі сторони самих страхових компаній.

Загалом, спостерігається позитивна тенденція розвитку автострахування в Україні, яка має втілитись в покращення фінансового становища України, а отже збільшення кількості зацікавлених громадян в даному виді страхування.

Список літератури:

1. Статистичні дані по галузі автомобільного транспорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-po-galuzi-avtomobilnogo-transportu.html.
2. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2018 по 31.07.2018 [Електронний ресурс] // Національна поліція. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/DTP-07-2018.xls.
3. Яворська Т. Страхові послуги : навч. посібник [Електронний ресурс] // Знання. – Київ, 2008. – 350 с. – Режим доступу до ресурсу: https://textbook.com.ua/strahova-sprava/1473453237.
4. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс] // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/I%20_piv_2018/sk_I_piv_%202018.pdf.
5. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2017 року [Електронний ресурс] // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://forinsurer.com/files/file00621.pdf.
6. Марценюк-Розарьонова О.В. Розвиток ринку автострахування в Україні : проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О.В. Марценюк-Розарьонова, Ю.Ю. Марчук // Ефективна економіка, № 3. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/60.pdf.
7. Кравчук Г.В. Проблеми і перспективи розвитку ринку страхування автотранспортних засобів в Україні [Електронний ресурс] / Г.В. Кравчук, Д.А. Курач, Т.В. Савченко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : економіка, управління та адміністрування. – № 1(75). – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/66513/61906.
8. Приказюк Н.В. Нові вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні / Н.В. Приказюк, Т.П. Моташко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2015. – № 3(168). – С. 37-47.

Попович Д.В., Браточенко Е.О., Врубель И.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА АВТОТРАНСПОРТНОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследуется состояние рынка автотранспортного страхования, его проблемы, тенденции и перспективы. В рамках анализа рассматривается динамика изменения таких показателей страховой деятельности, как количество страховых компаний, величина валовых и чистых страховых премий и выплат. Для анализа используются данные Национальной комиссии, которая осуществляет государственное регулирование в сфере рынков финансовых услуг. По результатам исследования прослеживается соответствующая динамика и предоставляется характеристика указанных выше показателей за период от 1 полугодия 2016 к аналогичному периоду в 2018 г. Выделяются проблемы, какие свойственные украинскому рынку автотранспортного страхования, указываются перспективы развития и предлагаются способы его усовершенствования.
Ключевые слова: автотранспортное страхование, страховые компании, Каско, обязательное страхование гражданско-правовой ответственности автовладельцев, «Зеленая карточка».

Popovych D.V., Bratochenko O.O., Vrubel I.Y.
Lviv Ivan Franko National University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE MARKET DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF MOTOR TRANSPORT INSURANCE IN UKRAINE

Summary
The state of the motor transport insurance market, its problems, trends and prospects are researched. As part of the analysis, the dynamics of changes in such insurance activity indicators as the number of insurance companies, the value of gross and net insurance premiums and payments are considered. The analysis uses the data of the National Commission that carries out state regulation in the field of financial services markets. According to the results of the study, the corresponding dynamics are traced and the characteristics of the above-mentioned indicators for the period from the first half of 2016 to the similar period in 2018 are given. The problems that are typical for the Ukrainian motor transport market are pointed, the prospects for development are indicated, and ways of its improvement are suggested.
Keywords: motor transport insurance, insurance companies, hull, CTP, Green card.

УДК 368.911

LIFE-СТРАХУВАННЯ НА СТРАХОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Попович Д.В., Кравцова О.В., Микитюк О.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено сутність «life-страхування» та розглянуто роль даного виду страхування на українському страховому ринку. Проаналізована динаміка основних показників зі страхування життя в Україні. Виділено чинники, що стримують розвиток вітчизняного ринку страхування життя. Запропоновано основні напрямки вирішення проблемних питань розвитку ринку страхування життя в Україні.
Ключові слова: страхування життя, ринок страхування життя, особисте страхування, страхові премії, страхові виплати.

Постановка проблеми. Ринок страхування життя є важливим індикатором розвитку підприємництва, економіки та інвестиційного ринку кожної держави. В Україні ринок страхування життя розпочав свій розвиток ще на початку 90-х років XX ст., однак до сьогодні перебуває лише на етапі становлення. Незважаючи на спроби держави забезпечити населення більш ефективною соціальною та інвестиційною політикою, роль даного ринку залишається дуже незначною. Саме тому, дослідження ринку страхування життя в Україні та виявлення головних проблем його розвитку є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання висвітлення проблем та перспектив розвитку ринку страхування життя викликає цікавість як серед вітчизняних фахівців, так і серед широких верств населення. Дослідженню ринку страхування життя та пошуку можливостей його розвитку було присвячено праці таких науковців, як: І.А. Бойко, О.М. Залєтов, Я.П. Шумелда, С.С. Осадець, Н.М. Внукова, Л.В. Временко, В.Д. Базилевич та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженим залишається питання сучасного стану ринку страхування життя в умовах військово-політичної та економічної нестабільності, реалізації іноземного досвіду та інноваційних страхових продуктів у цій сфері. Саме тому питання даної проблематики потребують подальших досліджень.

Мета статті. Дослідити особливості сучасного стану ринку страхування життя в Україні, визначити основні проблеми та виявити основні тенденції стосовно розвитку цієї сфери на українському страховому ринку.

Виклад основного матеріалу. Становлення ринку страхування життя в Україні розпочалось з проголошенням Незалежності в 1991 році. Основною складовою цього ринку є life-компанії – страхові компанії, які займаються страхуванням життя. Саме в 90-их роках до України прибуває велика кількість іноземних компаній, які мали за мету швидко освоїти ще несформований ринок страхування. Для належної організації та контролю над ринком Верховна Рада України в березні 1996 р. приймає Закон «Про страхування» [1], який і до сьогодні регламентує діяльність страхових компаній на території України. З прийняттям даного Закону, українські страхувальники отримали чималу перевагу, адже згідно з основними положеннями Закону страхові компанії не можуть «зникнути» з ринку, доки не виконають усіх зобов'язань, що на них покладені. З огляду на величезну недовіру суспільства до організацій, що управляють їх фінансовими ресурсами, Закон «Про страхування» сильно підвищує авторитетність страхових компаній і повністю унеможливлює неправомірну можливість втрати населенням своїх коштів.

Страхування життя завжди розглядалося як вигідне капіталовкладення, оскільки в разі дожиття страхувальника (застрахованого) до закінчення договору страхування, він завжди може розраховувати на страхову суму або ж пенсію. Також страхування життя виступає й засобом захисту спадщини страхувальника, оскільки дає змогу при непередбачуваній смерті визначити частку спадщини, що призначається кожному з родичів.

Згідно із сучасним визначенням, страхування життя характеризується як вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити виплату відповідно до договору страхування за настання смерті в період дії договору або дожиття застрахованої особи до закінчення договору, а також за настання нещасного випадку або захворювання [2].

Іншими словами, громадяни мають можливість фінансово забезпечити найдорожче, що вони мають – життя та здоров'я.

Окрім цього, до беззаперечних переваг даного виду страхування можна віднести наступні:

– формування капіталу для додаткових пенсійних виплат;

– страхова виплата, яка у декілька разів перевищує страховий платіж;

– гарантована виплата страхової суми;

– оптимальні умови внесення страхового платежу на зручних умовах;

– можливість отримання податкового кредиту особами, які склали договір страхування життя не менш ніж на 5 років;

– повне збереження коштів від арешту, конфіскації та розподілу при розлученні;

– особливий порядок спадкування у разі смерті страхувальника [3].

Важливо підкреслити, що кожна компанія зі страхування життя має компанію-перестраховика, тому в випадку, якщо страховик не має змоги виконати свої обов'язки перед застрахованим, відповідальність буде покладена на компанію-перестраховика. Даний процес забезпечує подвійну надійність страхування для life-страхувальників.

Таблиця 1

Кількість страхових компаній в Україні

Кількість страхових компаній	Станом на 31.12.2016	Станом на 31.12.2017	Станом на 30.06.2017	Станом на 30.06.2018
Загальна кількість	310	294	300	291
в т.ч. страхові компанії «life»	39	33	36	31
% співвідношення страхових компаній «life» до загальної кількості	12,6%	11,2%	12,0%	10,7%

Джерело: складено авторами на основі [4]

Таблиця 2

Концентрація страхового ринку за І півріччя 2018 р.

Перші (Top)	Страхування «life»		Страхування «non-life»		
	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Кількість страхових компаній, які більше 50% страхових премій отримали від перестрахувальників
Top 3	954,8	55,1	3 493,9	16,1	2
Top 10	1 670,1	96,4	9 048,3	41,7	5
Top 20	1 732,1	100,0	13 861,7	63,9	8
Top 50	X	X	19 256,3	88,8	11
Top 100	X	X	21 267,9	98,0	15
Top 150	X	X	21 640,7	99,8	19
Всього по ринку	1 732,8	100,0	21 692,5	100,0	24

Джерело: складено авторами на основі [4]

Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2018 р. становила 291 страхову компанію. Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2018 р. порівняно з аналогічною датою 2017 року, кількість компаній зменшилася на 9 страхових компаній. Дані щодо зміни кількості страхових компаній наведені у таблиці 1.

Протягом досліджуваного періоду (2016-2018 рр.) частка страхових компаній, що займаються страхуванням життя, серед усієї кількості страховиків коливається від 10,7% до 12,6%. Загальна кількість страхових компаній скоротилась на 6%, а лайфових страхових компаній – на 20,5%. Як бачимо, незважаючи на чималу кількість переваг life-страхування на українському ринку, спостерігається тенденція до зменшення кількості страхових life-компаній. На ринку залишаються тільки страхові компанії, які мають достатні резерви та активи, що дозволяє їм вести рентабельну фінансову діяльність.

Окрім того, наведемо концентрацію страхового ринку за надходженнями валових страхових премій за І півріччя 2018 року (табл. 2). Як бачимо, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 98,0% – акумулюють 100 страхових компаній «non-life» та 96,4% – 10 страхових компаній «life».

По ринку страхування життя Індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) склав 1453,57 (у І півріччі 2017 року – 1425,52), по ринку ризикових видів страхування становив 263,14 (у І півріччі 2017 року – 339,58). В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля-Гіршмана склав 233,60 (у І півріччі 2017 року – 305,81) [4]. Дані свідчать, що в першому півріччі 2018 року на ринку страхування життя наявна помірна монополізація.

В загальному, валові страхові премії при страхуванні життя станом на 30.06.2018 р. становили 1732,8 млн грн, що на 39,2% більше, ніж за аналогічний період 2017 року (станом на 30.06.2017 р. – 1245,1 млн грн) [4].

Структура валових страхових премій та виплат із страхування життя зображена на рис. 1 та рис. 2. Найбільша частка страхових премій надходить за іншими договорами страхування життя та іншими договорами накопичувального страхування.

Структура валових надходжень страхових платежів (премій, внесків) станом на 30.06.2018 р. має такий вигляд:

– 1663,1 млн грн (або 96,0%) – надійшли від фізичних осіб;

– 69,7 млн грн (або 4,0%) – надійшли від юридичних осіб.

Протягом І півріччя 2018 року застраховано 1 269 926 фізичних осіб, що в 1,5 рази або на 768 822 особи більше проти відповідного періоду 2017 року (за І півріччя 2017 року застраховано 501 104 фізичні особи).

Обсяги надходжень валових страхових премій та валових страхових виплат зображені на рис. 3. Як бачимо, з 2015 р. по 2017 р. кількість отриманих страхових премій збільшилась з 2 186,6 млн грн до 2 913,7 млн грн. Зазначимо, що обсяг валових страхових виплат із страхування життя станом на 30.06.2018 р. становив 390,5 млн грн, що на 46,9% більше в порівнянні з відповідним періодом 2017 року (станом на 30.06.2017 р. – 265,9 млн грн).

За підсумками діяльності страхових компаній зі страхування життя, можна виділити основні тенденції, що склалися в даному сегменті вітчизняного страхового ринку в 2017-2018 рр., серед яких – скорочення кількості страховиків, зростання премій, зростання числа застрахованих (серед яких зростання частки фізичних осіб) та зростання виплат.

Як відомо, для забезпечення виконання зобов'язань за майбутніми виплатами страхових сум та страхових відшкодувань, страховик створює певні резерви, які підвищують надійність та платоспроможність страхової компанії. В Укра-

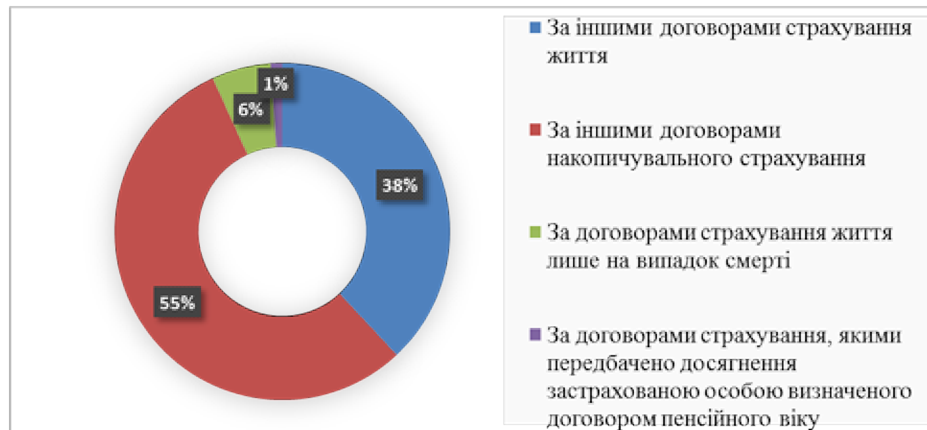

Рис. 1. Структура валових страхових премій із страхування життя станом на 30.06.2018 р.

Джерело: складено авторами на основі [4]

Рис. 2. Структура валових страхових виплат із страхування життя станом на 30.06.2018 р.

Джерело: складено авторами на основі [4]

Рис. 3. Динаміка страхових премій та страхових виплат із страхування життя, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [4]

іні страховики зобов'язані створювати й вести облік таких резервів зі страхування життя:

– довгострокових зобов'язань (математичні резерви);

– належних виплат страхових сум.

Станом на 30.06.2018 р. величина зміни резервів із страхування життя становила 165,7 млн грн (рис. 4), що менше на 73,3%

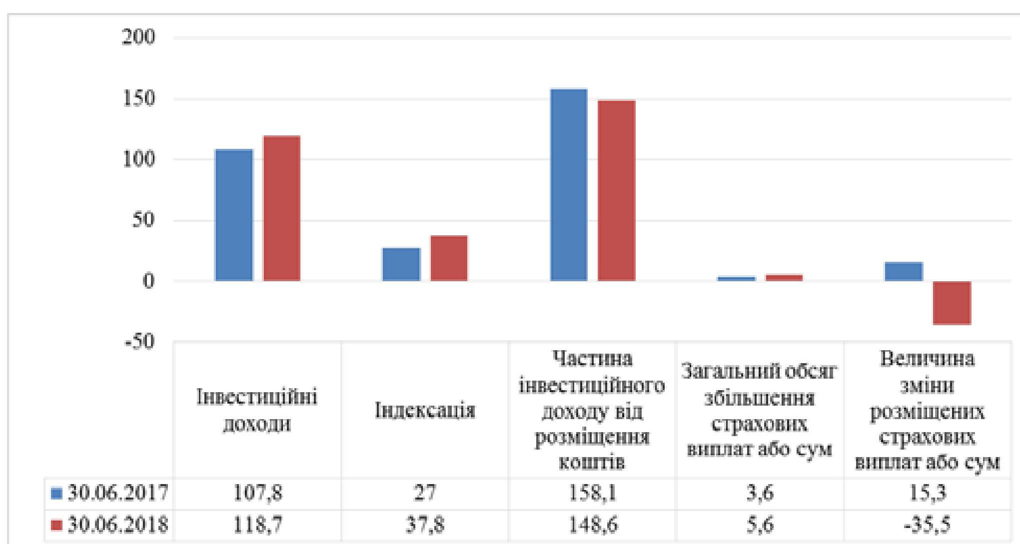

Рис. 4. Динаміка резервів зі страхування життя, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [4]

у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року. Основна частина величини зміни резервів зі страхування життя сформована за іншими договорами страхування життя – 79,7 млн грн та іншими договорами накопичувального страхування – 76,6 млн грн.

За підсумками першого півріччя 2018 року 10 страхових компаній «life» отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя на загальну суму 158,3 млн грн, що пов'язано з достроковим розірванням договорів страхування (за підсумками першого півріччя 2017 року від'ємне значення задекларували 13 страхових компаній «life» на загальну суму 145,7 млн грн). Приріст резервів із страхування життя становив 324,0 млн грн. Найбільший приріст страхових резервів зі страхування життя (більше 30 млн грн) задекларували три страхові компанії «life» у розмірах 174,0 млн грн, 54,5 млн грн та 35,4 млн грн (53,7%, 16,8% та 10,9% від загального приросту резервів відповідно) [4].

Варто зауважити, що національні страхові компанії надають послуги зі страхування життя лише понад 20 років, проте, на нашу думку, мають високий потенціал, оскільки ще не нагромадили достатнього капіталу та репутації на ринку фінансових послуг.

На основі дослідження даної проблематики виділимо ключові проблеми, які гальмують розвиток страхування життя в Україні, а саме:

– нестабільність політичної ситуації;

– відсутність високого ступеню довіри потенційних клієнтів до вітчизняних фінансово-кредитних посередників;

– відсутність ефективної законодавчої бази, яка б забезпечувала збереження вкладених коштів та прозорість інвестиційних інструментів;

– інфляція, нестабільність національної валюти;

– недостатня якість та ефективність стратегічного менеджменту;

– низький рівень платоспроможного попиту через низький рівень життя населення;

– велика кількість страхових компаній з низьким рівнем капіталізації, а також слабкий розвиток національного перестрахового ринку;

– несприятливе податкове законодавство;

– недостатня ємкість страхового ринку.

Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного ринку страхування життя в Україні полягають у наступних заходах:

– впровадження нових страхових продуктів;

– розширення та підвищення ефективності діяльності страхових «life»-компаній;

– ефективне управління резервами зі страхування життя з урахуванням всіх можливих ризиків;

– використання ефективного маркетингу у процесі реалізації пакетів довгострокового страхового захисту;

– цільове інвестування в накопичувальному страхуванні життя;

– посилення співпраці держави і страхових компаній стосовно запровадження програм додаткового соціального захисту громадян;

Висновки і пропозиції. Отже, важливим інструментом в системі соціального захисту населення є страхування життя. Внаслідок тривалої економічної кризи в Україні різко знизився добробут населення, що призвело до нестачі вільних грошових коштів для користування послугами страхових «life»-компаній. Для підвищення довіри до страхових компаній, необхідно показати, що страхування життя є невід'ємною складовою в забезпеченні соціально-економічного захисту населення. Для того, щоб змінити ситуацію, яка склалася на ринку, необхідно найближчим часом запровадити ряд заходів, а саме: розробити прозорі засади для діяльності страховиків в Україні; забезпечити захист за довгостроковими видами страхування на законодавчому рівні. Держава в перше чергу зацікавлена в розвитку страхування життя, адже це дасть змогу покращити соціальний захист населення та отримати ефективний ресурс фінансування національної економіки.

Список літератури:

1. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96.
2. Страхування життя / Офіційний сайт страхової компанії «ІНГО Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ingo.kiev.ua/ua/strakhovanie-zhizni.html.
3. Ванчек Ш. Страхування життя [Електронний ресурс] / Ш. Ванчек // Форіншурер. – Режим доступу: http://forinsurer.com/public/15/02/25/4712.
4. Підсумки діяльності страхових компаній за І півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: https://forinsurer.com/files/file00642.pdf.

Поповыч Д.В., Кравцова О.В., Мыкытюк Е.О.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

LIFE-СТРАХОВАНИЕ НА СТРАХОВОМ РЫНКЕ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Исследована сущность «life-страхования» и рассмотрена роль данного вида страхования на украинском страховом рынке. Проанализирована динамика основных показателей по страхованию жизни в Украине. Выделены факторы, сдерживающие развитие отечественного рынка страхования жизни. Предложены основные направления решения проблемных вопросов развития рынка страхования жизни в Украине.
Ключевые слова: страхование жизни, рынок страхования жизни, личное страхование, страховые премии, страховые выплаты.

Popovych D.V., Kravtsova O.V., Mykytyuk O.O.
Lviv Ivan Franko National University

LIFE INSURANCE IN UKRAINE'S INSURANCE MARKET: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Summary
The essence of «life insurance» is investigated and the role of this type of insurance on the Ukrainian insurance market is considered. The dynamics of the main indicators of life insurance in Ukraine are analyzed. The factors hindering the development of the domestic life insurance market are pointed out. The main directions of solving the problem issues of the life insurance market development in Ukraine are offered.
Keywords: life insurance, life insurance market, personal insurance, insurance premiums, insurance payments.

УДК 336.7

КРАУДФАНДИНГ ЯК НОВІТНІЙ СПОСІБ ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Попович Д.В., Назар Н.В., Савчин Н.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається краудфандинг як новітній спосіб фінансування, який направлений на розвиток бізнесу та реалізацію бізнес-проектів. Розкрита актуальність поняття краудфандингу як інноваційного інструменту та перспективи його подальшого розвитку. Проаналізовано основні інтернет-платформи краудфандингової діяльності, а також виділено найбільш успішні українські краудфандингові майданчики, які отримали на фінансування стартапів кошти, як вітчизняних, так і іноземних інвесторів. Досліджено особливості та тенденції розвитку краудфандингу в Україні. Визначено, що українські проекти мають переважно соціальний характер, тоді як за кордоном більше цінуються технологічні новинки.
Ключові слова: краудфандинг, проект, стартап, бізнес, інвестування, краудфандингові платформи, фінансування.

Постановка проблеми. У сучасному світі розвиток суб'єктів економічної діяльності залежить від багатьох чинників, де важливе місце займає залучення фінансових ресурсів для розвитку інноваційних сфер економіки. Внаслідок розвитку інформаційних технологій створюються нові форми фінансування, які базуються на громадській участі. Потенційними інвесторами можуть бути пересічні громадяни, проте через складну економічну ситуацію, брак коштів та ризикованість, вони поки що утримуються від інвестування. Розуміння того, що самофінансування є актуальним способом пошуку ресурсів для власного розвитку компанії зумовлює розвиток краудфандингу, який на сьогодні потребує активізації свого розвитку в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теорії та практики краудфандингу розглядались у працях як світових, так і вітчизняних вчених. До них належать П. Діамандіс, Ф. Котлер, У. Хенсон, М. Кришнан, А. Носик, В. Дудкіна, С. Кушнір, А. Рогова, які, в основному, дотримуються думки, що краудфандинг може стати альтернативою традиційному інвестуванню.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує подальших досліджень розвиток краудфандингової діяльності в нашій країні.

Мета статті. Основною метою статті є характеристика краудфандингу як новітнього способу фінансування для розвитку бізнесу і дослідження його переваг та недоліків, особливості впровадження в Україні як сучасного методу фінансування для реалізації бізнес-ідей.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні для більшості українських компаній є характерним брак коштів, щоб інвестувати у власні бізнес-проекти, тому дедалі частіше вони вдаються до залучення коштів від індивідуальних та інституційних інвесторів через краудфандингові платформи.

Через слабкий розвиток українського фондового ринку не вдається повноцінно використовувати його можливості та інструменти. Також для більшої частини населення процес інвестування коштів є доволі складним, незрозумілим і через нестабільну економічну ситуацію не викликає довіри. Таким чином, стає майже неможливим залучення коштів юридичних і фізичних осіб для реалізації різноманітних проектів.

Із зазначеного вище, можна дійти висновку, що в даній ситуації необхідно створити новий простий механізм взаємодії між компанією, яка потребує інвестицій для реалізації бізнес-ідеї та населенням, яке готове здійснити пожертви або вкласти кошти. Такий механізм винайдено в розвинутих країнах, який отримав назву «краудфандинг», що дослівно перекладається як публічне інвестування. Сам термін «краудфандинг» (англ. crowdfunding) походить від англійського словосполучення «crowd funding», де «crowd» – «натовп», а «funding» – «фінансування». В загальному контексті краудфандинг означає колективне фінансування або колективне співробітництво людей, які добровільно об'єднують свої фінансові або інші ресурси для підтримки інших людей або організацій.

Краудфандинг – це співпраця, кооперація людей, які добровільно надають фінансову підтримку стартапу, інноваційному проекту, ідеї або організації. Така допомога не завжди є односторонньою та має альтруїстичний характер [1, с. 144-146]. Особи, які здійснюють фінансування для реалізації проекту, насправді виступають інвесторами і отримують певну вигоду. Проект може бути комерційним, культурним, політичним, екологічним, соціальним, і навіть особистим. Переважно таке вкладення коштів спирається на невеликі внески, що здійснюються великою групою людей. При цьому активно використовується інтернет-мережа та відсутні фінансові посередники. Усі необхідні організаційно-контрольні функції здійснює краудфандингова компанія, яка виконує роль фінансового посередника.

Краудфандинг є відносно новим методом фінансування проектів, який з'явився близько двадцяти років тому і використовувався поодинокими особами для збору коштів через мережу Інтернет переважно на реалізацію культурних проектів, а сьогодні таких компаній налічується вже десятки. Після вдалої реалізації краудфандингу в області некомерційних культурних і соціальних проектів він набирає свою силу і в сфері фінансування стартапів (проектів та ідей бізнесу, які розраховані на швидку реалізацію) та локальних бізнесів. Загалом, спершу краудфандинг існував як ідея надання грошових коштів для творчих проектів, проведення соціальних, політичних акцій, фінансування стартапів чи виробництва но-

вого продукту, також широко використовувався для надання фінансової допомоги постраждалим.

Будь-яка компанія або окрема людина може звернутися до краудфандингової компанії з певною ідеєю. Краудфандингова компанія проводить перевірку ідеї на правомірність, актуальність, прораховує усі можливі ризики і визначає чи можна її реалізувати. Після схвалення створюється проект та оголошується сума, яку необхідно зібрати для його реалізації, а також терміни збору коштів.

Варто зазначити, що науковці ще не мають одностайної думки щодо краудфандингу. Прихильники краудфандингу стверджують, що він допомагає хорошим ідеям, які не відповідають формам традиційного сприйняття фінансистів, пробитися і отримати гроші завдяки мудрості натовпу. Якщо проект «втягнувся», тобто стартував збір коштів, то це для підприємця означає ще більше шансів на успіх, адже його потенційні майбутні клієнти долучаються до творення бізнесу і на додаток до цього ще і рекламують цей проект з уст в уста. Недоліком є лише те, що ідея мусить бути повністю розкритою на сайті, аби отримати підтримку людей, тому вона є вразливою і може бути вкраденою чи перехопленою конкурентами [2].

Основна перевага краудфандингу полягає в тому, що він дозволяє отримати фінансування проектів без участі банків, венчурних фондів і бірж. З появою краудфандингових платформ цей процес став набагато простішим і демократичнішим. Для автора проекту – це можливість зібрати кошти без кредитів і передачі авторських прав. Також це хороший PR-привід, можливість розповісти про проект без додаткових витрат. Величезним плюсом також є особиста зацікавленість людей, які підтримують дану ідею, оскільки їм також подобається продукт і вони разом з учасниками співпереживають труднощам, допомагають реалізувати стартап.

Для того, щоб залучити велику кількість зацікавлених людей, створюються спеціальні сайти, так звані краудфандингові платформи. Автор проекту несе юридичну відповідальність за його реалізацію та після успішного впровадження має надати спонсорам нематеріальну винагороду у вигляді розробленої продукції або інших подарунків, які відносяться до даного проекту.

Інформація про мету розробки та процес збору коштів є відкритою на сайті. Також необхідно зазначити мінімальну суму коштів для реалізації проекту і подати кошторис витрат для можливості здійснення ідеї. Якщо відвідувачі платформи зацікавлені, то вони починають надсилати грошові кошти, як правило, невеликими сумами та, в більшості випадків, на безповоротній основі. Як показує практика, багато перспективних проектів збирають значно більшу суму, ніж це необхідно для їх реалізації.

Фінансування за схемою краудфандингу може виконувати різні функції, це може бути як допомога постраждалим від стихійних лих, так і фінансування малого бізнесу, підтримка політичних кампаній, створення вільного програмного забезпечення. Зазвичай краудфандинг стає місцем, де висловлюються найбільш передові та інноваційні ідеї: розробка безпілотних дронів для зйомки відео, зарядних пристроїв, окулярів віртуальної реальності та багато іншого. Проте, у цього процесу є і зворотній бік медалі, оскільки часто люди жертвують величезні кошти на банальні чи навіть жартівливі ідеї. Загалом найбільш популярними напрямками для краудфандингу переважно є: соціальні проекти, винаходи, гаджети, кіно, відео і музика, інформаційні технології, малий бізнес, мода.

Основна складова успіху краудфандинг-кампанії – відповідальність автора проекту. Щоб зібрати гроші на проект, автор має враховувати інтереси зацікавлених сторін: доброчинців, менторів та партнерів.

Першим відомим прикладом краудфандингу вважається акція для британської рок-групи Marillion. У 1997 році їх шанувальники зібрали $ 60 000 для того, щоб музиканти провели турне по містах США. Пізніше набув популярності збір добровільних пожертвувань через мережу Інтернет для знімання фільмів і розвиток кіноіндустрії. Все це призвело до того, що вже через кілька років в мережі з'явилися десятки платформ, які і тепер допомагають організовано збирати кошти в обмін на невелику комісію.

На сьогодні існує кілька найбільш популярних платформ, де можна представити свій проект і отримати фінансування ідеї.

Kickstarter – це найвідоміша і одна з перших у світі краудфандингових платформ, заснована в 2009 році. Вона працює за таким принципом: власнику проекту потрібно зареєструватися, розмістити опис ідеї і мінімальну суму коштів, яку необхідно зібрати. Якщо повністю зазначену суму не вдалося зібрати за певний період, то гроші повертаються власникам. Сам Kickstarter забирає 5% від залучених коштів. Крім того, на платформі встановлені географічні обмеження – додати проект на платформу можуть жителі США, Великобританії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Нідерландів, Німеччини, Данії, Ірландії, Швеції, Норвегії. Якщо є бажаючі з інших країн, то їм доведеться скористатися послугами посередників. Основні теми проектів включають: інноваційні продукти, кіно, музика, мистецтво, ігри, гаджети.

Отже, суть ідеї надзвичайно проста: людина викладає презентацію свого проекту і вказує, скільки грошей потрібно для її реалізації. Залежно від суми спонсорської участі всім, хто переказав гроші на рахунок проекту, надаються тематичні бонуси від автора. Якщо до дедлайну потрібна сума не зібрана, рахунок обнуляється, а перерахована частина грошей повертається назад спонсорам [3].

На платформі Kickstarter мали місце три креативні ідеї, які зібрали сотні тисяч доларів: це гаджет для дистанційного спостереження за тваринами Petcube (зібрано $ 251 000), універсальний годинник Lametric (зібрано $ 258 000) і спалах для смартфонів iBlazr (зібрано $ 56 000).

Існує ще одна популярна краудфандингова платформа – Indiegogo. Вона також бере комісію за додавання проекту на майданчик, але тут немає встановлених обмежень щодо типу проектів. Популярністю користуються музика, благодійність, персональні фінанси. На Indiegogo також немає географічних обмежень щодо створення

кампанії та фінансування, тому автор ідеї може отримати гроші, навіть якщо він не зібрав 100% суми в заявлений термін.

Найпопулярніші краудфандингові майданчики в Україні – це «Спільнокошт» (2012), «На старті» (2014) і «Куб» (2016). Зокрема, завдяки Спільнокошту десятки проектів вже зібрали гроші на стартапи, екологічні та громадські акції, роботу ЗМІ, організацію фестивалів та перформансів, зйомку кліпів [4].

Перші два майданчики спеціалізуються на творчих і соціальних ініціативах, таких як фінансування кіно та освітні програми для дітей. На цих майданчиках, при розміщенні проекту, не варто розраховувати на прибуток. Залежно від розміру інвестицій, автори ідеї можуть віддячити інвестора особисто через соціальні мережі, надіслати брендовану продукцію, надати послугу, майстер-клас або екскурсію, пов'язану з тематикою проекту.

На третій платформі найчастіше зустрічаються бізнес-проекти. Це масштабування виробництва, наймання додаткових працівників, відкриття нових торговельних точок. Прибуток інвесторів з проектів КУБу чітко диференційований: вклавши 1000 грн інвестор отримає 230 грн на рік, за 20 тис. грн можна розраховувати на додаткові 4600 грн за 12 місяців. Крім того, всі вкладення коштів на цьому майданчику застраховані.

Розвиток краудфандингу в Україні має свої особливості. В першу чергу, нестача інформації про українські краудфандингові платформи та недостатній рівень довіри населення до такого фінансування, створюють перешкоди для реалізації багатьох цікавих бізнес-ідей та проектів. Також важливу роль в даній ситуації відіграє низький рівень доходів більшості населення, тому їх пожертви незначні, що призводить до тривалого терміну збору коштів для реалізації проектів. Проте, в умовах розвитку інтернет-середовища та інформаційних технологій, краудфандинг у майбутньому буде займати лідируючі позиції на ринку.

На сьогодні повільний темп розвитку і провал багатьох краудфандингових проектів пов'язані з низкою труднощів:

– відсутність державного регулювання. Законодавство країни повинно забезпечувати сприятливі умови для підприємництва. В іншому випадку, відбувається відтік вітчизняних проектів закордон і слабкий потік інвестицій в країну;

– нерівномірний доступ до Інтернету на території України;

– низький дохід громадян;

– низький рівень знань в сфері краудфандингу, тому і виникає недовіра до даного способу фінансування.

Отже, в Україні краудфандинг тільки розвивається. У чистому вигляді цього механізму практично немає. Але, як зазначають експерти ринку, є багато проектів, які мають з ним спільні риси. Це «Українська біржа благодійності», запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» і сайт «Велика Ідея». На «УББ» можна пожертвувати певну суму на «добру справу», переважно на благодійність [5]. Найбільше відповідає характеристикам краудфандингу проект «Велика Ідея», організований на Biggggidea-платформі, де окремі особи представляють свої проекти, а спільнота у них інвестує. На сьогодні проект має сотні ідей та реалізований механізм спільного кошику, який реально працює. Там же можна ознайомитися з прикладами успішних проектів, які вже було здійснено та профінансовано майданчиком «Спільнокошт» [6].

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день ринок краудфандингу є найбільш перспективним в сфері інформаційних технологій, тому українська платформа народного фінансування може стати першим кроком до стабілізації економіки та, в подальшому, для ефективного розвитку нашої країни і виходу на одну позицію з світовими лідерами.

Позитивними результатами розвитку краудфандингу в Україні є те, що він має переважно соціальну спрямованість. Таким чином, це сприяє формуванню традицій інвестування, реалізації соціальних і економічних інновацій, появі альтернативного банківського фінансування. Іноземний досвід демонструє ефективність такої соціальної моделі, тому це важливо врахувати Україні для забезпечення економічного зростання та зменшення залежності від позичених ресурсів.

Отже, можна сказати, що краудфандинг продовжує розвиватися як фінансова інновація та починає знаходити своє місце в економіці нашої країни. Краудфандинг може стати альтернативною формою фінансування бізнес-проектів на ранній стадії, адже сьогодні все більше стартапів, пов'язаних з інформаційними технологіями та бізнесом, залучають фінансування для свого розвитку саме через краудфандинг.

Список літератури:

1. Діамандіс П. Переможець : як досягти колосального успіху і вплинути на світ / П. Діамандіс, С. Котлер. – Київ: К. Fund, 2016. – 253 с.
2. Красномовець В.А. Сучасний стан та перспективи розвитку краудфандингу в Україні / В.А. Красномовець, А.І. Рой // Збірник наукових праць «Сучасні підходи до управління підприємством». – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spu.fmm.kpi.ua/article/view/72884.
3. Кадол Л.В. Краудфандінг як засіб реалізації новацій / Л.В. Кадол, Т.О. Луста // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Economics/6_184148.doc.htm.
4. В Україні з'явився онлайн проект взаємного фінансування «Сім зірок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ain.ua/2013/11/12/501441.
5. Краудфандінг – нове джерело еко фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.climateinfo.org.ua/content/kraudfanding-nove-dzherelo-eko-finansuvannya.
6. Краудфандінг набуває популярності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibliote4nyj-autoban.blogspot.com/2012/11/blog-post_21.html.

Поповыч Д.В., Назар Н.В., Савчын Н.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КРАУДФАНДИНГ КАК НОВЕЙШИЙ СПОСОБ ФИНАНСИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматривается краудфандинг как новейший способ финансирования, который направлен на развитие бизнеса и реализацию бизнес-проектов. Раскрыта актуальность понятия краудфандинга как инновационного инструмента и перспективы его дальнейшего развития. Проанализированы основные интернет-платформы краудфандинговой деятельности, а также выделены наиболее успешные украинские краудфандинг-площадки, которые получили на финансирование стартапов средства, как отечественных, так и иностранных инвесторов. Исследованы особенности и тенденции развития краудфандинга в Украине. Определено, что украинские проекты имеют преимущественно социальный характер, тогда как за рубежом больше ценятся технологические новинки.
Ключевые слова: краудфандинг, проект, стартап, бизнес, инвестирование, краудфандинг-платформы, финансирование.

Popovych D.V., Nazar N.V., Savchyn N.V.
Lviv Ivan Franko National University

CROWDFUNDING AS THE NEWEST WAY OF FINANCING IN UKRAINE

Summary
The article deals with crowdfunding as the newest method of financing aimed at business development and business projects implementation. The actuality of the concept of crowdfunding as an innovative tool and perspectives of its further development are revealed. The main web-platforms of the crowdfunding activity are analyzed, and the most successful Ukrainian crowdfunding platforms, which have received both domestic and foreign investors' resources for start-up funds, are pointed out. The features and trends of crowdfunding development in Ukraine are explored. It is determined that Ukrainian projects are predominantly social in nature, whereas technological innovations are more valued abroad.
Keywords: crowdfunding, project, startup, business, investment, crowdfunding-platform, financing.

УДК 336.77

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Репета М.М., Смолінська С.Д.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку фінансових послуг на банківському ринку. Визначено основну групу факторів впливу на обсяги надання банками фінансових послуг. Розглянуто інновації фінансово-банківського обслуговування у світових банківських системах та перспективи їх застосовуються в банках України. Обґрунтовано необхідність застосування банківськими установами дистанційного обслуговування для підвищення якості фінансових послуг. Запропоновано практичні рекомендації для удосконалення фінансових послуг на вітчизняному банківському ринку, який перебуває у процесі подолання кризових проблем.
Ключові слова: банки, фінансові послуги банків, банківський ринок, якість фінансово-банківських послуг, дистанційне банківське обслуговування.

Постановка проблеми. Необхідною передумовою успішного розвитку економіки є ефективно діюча банківська система, у якій головну роль відіграють фінансові послуги, що беруть участь у русі грошового капіталу, забезпечуючи умови для економічного зростання. Якість надання та підтримка конкурентоспроможності фінансово-банківських послуг у світовому ринковому просторі є головною метою банківських установ для їх ефективної співпраці з контрагентами. В умовах розвитку глобалізаційних процесів, посилюється конкуренція на банківському ринку, що призводить до появи новітніх технологій у наданні фінансових послуг, скорочення традиційних видів фінансово-банківського обслуговування тощо. Негативний вплив фінансової кризи на банківську систему України, швидка зміна характеру і тенденцій попиту на банківському ринку, створюють перешкоди для активного розвитку фінансових послуг у вітчизняних банках. Тому, дослідження проблем розвитку фінансового обслуговування у вітчизняних банківських установах та пошуку ефективних шляхів його удосконалення є актуальною проблемою в контексті формування конкурентоспроможного вітчизняного банківського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні аспекти вивчення місця і ролі фінансових послуг на банківському ринку є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких слід відзначити: О.І. Барановський, В.В. Вітлінський, М. Гамбер, О.В. Дзюблюк, В.В. Корнєєв, М.І. Крупка, О.А. Лактіонова, Т.С. Смовженко, Е. Шоу та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незва-жаючи на значну увагу, що приділяється теоретичним і практичним засадам функціонування фінансових послуг на сучасному етапі розвитку банківського ринку України, поза увагою залишаються невирішені питання щодо оптимізації розвитку фінансово-банківських послуг, пов'язаних з досить складним становищем вітчизняної банківської системи та міжнародними тенденціями у сфері сучасного банківського обслуговування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасних тенденцій розвитку фінансових послуг банків та інновацій у даному сегменті банківського ринку, а також розробка основних напрямів удосконалення вітчизняного ринку фінансово-банківських послуг.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у перерозподілі фінансових ресурсів на рівні економіки, входженні банківських установ в систему міжнародних фінансово-валютних відносин, відіграють фінансово-банківські послуги, розвиток та удосконалення яких безпосередньо сприяє зростанню ВВП та національному доходу держави.

Відповідно до Закону України, фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб та у випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [1].

Фінансові послуги реалізуються банківськими установами на основі загальноприйнятих принципів:

– вільний обмін товару (фінансово-банківських послуг);
– вільний вибір продавцем покупця (банком клієнта), а покупцем – постачальника (клієнтом свого банку), який регламентується відповідним договором (контрактом);
– вільна дія закону вартості, що виявляється в залежності цін фінансових послуг від співвідношення попиту і пропозиції на банківському ринку;
– наявність розвиненої інфраструктури фінансово-банківських послуг;
– аналіз потенціалу банківського сектору, його здатності реалізовувати фінансові послуги в обсягах та асортименті, достатніх для задоволення основних потреб юридичних і фізичних осіб;
– ліквідація монополізму в наданні і реалізації банками фінансових послуг з використанням економічних, а в окремих випадках – законодавчих та адміністративних заходів і створення умов для розвитку конкуренції [2, с. 353].

Дослідження фінансових послуг у банківському секторі економіки обумовлює необхідність вивчення факторів впливу на його функціонування та розвиток. Це пояснюється тим, що лише за умови здійснення аналізу чинників, які безпосередньо впливають на банківську діяльність та виступають рушійною силою даної сфери, можливо забезпечити раціональне та ефективне функціонування банківських послуг, що принесе в майбутньому позитивний результат.

Найбільш впливовою групою факторів, що змістовно відображають рівень розвитку

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

та функціонування фінансових послуг банків, є економічні:

– темп економічного зростання;
– напрями грошово-кредитної політики НБУ;
– тенденції зміни валового внутрішнього продукту;
– сальдо торгового балансу;
– рівень безробіття ;
– рівень інфляції тощо [3, с. 18].

Слід зазначити, що дані фактори можуть спровокувати як покращення, так і погіршення рівня банківського обслуговування. Чим кращі показники національної економіки, тим більші обсяги надання банками фінансових послуг. Погіршення загальної економічної ситуації та добробуту населення (рівень мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, ВВП на душу населення) спричиняє панічні настрої у людей і, відповідно, спонукає вилучення коштів з банківської системи, що має ланцюгову реакцію негативних, кризових явищ в економіці.

Для надання банками фінансових послуг потрібен ряд надійних передумов і, передусім, достатній рівень активів. За середнім розміром активів вітчизняні банківські установи відстають від банків більшості країн від ста (США) до тисячі (Японія) разів. У таблиці 1 наведено перелік 20-ти найбільших банків України за розміром загальних активів, у яких зосереджено 90,67% активів усієї банківської системи держави станом на 1 січня 2018 року. Також, вказані активи цих банків станом на 1 січня 2017 року та проаналізовано їх спад/приріст протягом цього ж року [4].

Жирним шрифтом виділено банківські установи, які класифіковано НБУ як системно важливі банки станом на 01.01.2018 року: ПАТ "Приватбанк", АТ "Укрексімбанк" та АТ "Ощадбанк". Статус системно важливого банку означає особливий режим нагляду та державного регулювання банківської установи з метою зменшення ризиків порушення фінансової стабільності усієї банківської системи.

У зв'язку з фінансовою кризою останніх років та ліквідацією проблемних гравців на банківському ринку України, серед діючих банків активно зростає конкуренція у наданні фінансових послуг та спостерігається активна боротьба за довіру кожного клієнта.

На сучасному етапі розвитку банківського сегмента ринку, споживачі фінансових послуг, перш за все, потребують від банку надійності, різноманітності, а також, мобільності та технологічності сервісу обслуговування. У зв'язку з цим, банки розвинутих країнах світу вдаються до дистанційного обслуговування клієнтів.

Дистанційне банківське обслуговування є сучасною технологією, що дозволяє проводити певні фінансові операцій (поповнення/зняття коштів з депозитного вкладу, сплата за комунальні послуги, мобільний зв'язок, Інтернет, переказ коштів на іншу картку тощо) без відвідування клієнтом свого банку. У сучасних світових банківських системах клієнтам надаються наступні види дистанційних послуг:

– PC-банкінг (традиційна система "Клієнт-банк") – це система, яка здійснює доступ до банківського рахунка за допомогою персонального комп'ютера і прямого модемного з'єднання з комп'ютерною системою банку.

– Мобільний банкінг – це система, яка надає можливість здійснювати операції з рахунком клієнта та отримувати інформацію щодо його стану за допомогою телефону у будь-якій точці світу.

– Інтернет-банкінг – це технологія віддаленого банківського обслуговування, яка дає змогу клієнтові отримувати банківські послуги через мережу Інтернет

Таблиця 1

Найбільші банки України за загальними активи у 2017-2018 рр.

№	Назва банку	Усього активів на 01.01.2018, тис. грн	Усього активів на 01.01.2017, тис. грн	Приріст, %
1	ПриватБанк	259061473	220017621	+17,74
2	Ощадбанк	234241045	210099278	+11,49
3	Укрексімбанк	171022254	160303832	+6,67
4	Райффайзен Аваль	72108061	55999735	+28,76
5	Укргазбанк	69274260	53681058	+29,04
6	Альфа-Банк	49530306	38953914	+27,15
7	УкрСиббанк	46576672	45367425	+2,66
8	ПУМБ	46532329	44552608	+4,44
9	Сбербанк	42363126	48355811	-_12,39
10	Credit Agricole	30946062	29895180	+3,51
11	OTP Bank	29822400	24831464	+20,09
12	Укрсоцбанк	29248959	41800097	-30,02
13	Південний	25473240	20674605	+23,21
14	Промінвестбанк	20091847	34323896	-41,46
15	Сітібанк	19001051	19459670	-2,35
16	ПроКредит	16880948	12117205	+39,31
17	Кредобанк	14307668	11004498	+30,01
18	Таскомбанк	13842576	8128414	+70,29
19	ВТБ	11498904	20640072	-44,28
20	ING	9971217	17358491	-42,55
Загальний обсяг		**1336357747**	**1242851194**	**+7,52**

Джерело: розроблено автором за даними [4]

– Відео-банкінг – це система інтерактивного спілкування клієнта з персо-налом банку за допомогою спеціально призначених пристроїв, так званих "відео кіосків", устаткованих моніторами [5, с. 62].

З кожним роком вітчизняні банки все більше розвивають процес автоматизації фінансових послуг, надаючи клієнтам можливість здійснювати свої операції дистанційно, без вимоги візиту до банку. На рис. 1 наведено фінансові послуги банків України, які користуються найбільшою популярністю у дистанційному режимі серед клієнтів.

Рис. 1. Найбільш використовувані клієнтами українських банків фінансові послуги у дистанційному режимі, %

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Проаналізувавши вищенаведені дані, можна зробити висновок, що у дистанційному обслуговуванні найбільшою довірою українців користуються наступні фінансово-банківські послуги: видача та обслуговування пластикових карт (70%), прийом та оплата платежів (61%), інтернет-банкінг (53%). Інші ж фінансові послуги банків, поки що, не є достатньо популярними у дистанційному режимі, про те, частка їх використання у відсотковому співвідношенні знаходиться на досить високому рівні.

На думку фахівців, подальше впровадження систем дистанційного обслуговування дозволить банкам заощадити 30% своїх коштів, а клієнтам – 20%, що є позивним наслідком для обох сторін [7]. Розвиток даного напряму обслуговування надасть можливість банкам ефективніше проводити клієнтські платежі, підвищить їхню надійність та зменшить витрати, пов’язанні з наданням фінансових послуг.

Слід зауважити, що сектор фінансово-банківських послуг України має певні особливості, які притаманні ліберальному банківському законодавству. Суб’єкти другого рівня банківської системи можуть проводити операцій у різних секторах ринку позичкового капіталу і надавати клієнтам широкий спектр фінансових послуг. Закон України «Про банки та банківську діяльність» не містить обмежень відносно окремих видів операцій і сфер фінансового обслуговування. У статті 48 даного Закону, банкам забороняється діяльність лише у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника [8].

Впродовж останніх років, розвиток фінансових послуг на банківському ринку України піддається впливу наступних чинників:

– зміни зовнішнього середовища (фінансова криза у світовій банківській системі, нестабільна економічна і політична ситуація в державі);

– посилення конкуренції між банківськими і небанківськими фінансовими установами;

– поява нових фінансових послуг у банківському середовищі.

За даними проведених досліджень, рівень розвитку фінансово-банківських послуг українських банків значно поступаються банківським установам розвинутих країн світу, адже останні володіють значно більшим асортиментом фінансових послуг, за рахунок чого досягають суттєвих переваг у порівнянні з українськими конкурентами [9, с. 84].

У сучасних умовах, для отримання українськими банками конкурентних переваг у наданні фінансових послуг, слід постійно створювати та удосконалювати фінансові послуги у відповідь на зростаючі потреби клієнтів, а також, застосовувати прогресивні системи управління, які б швидко могли реагували на зміни зовнішнього середовища.

Розумне поєднання традиційного банківського обслуговування з нетрадиційними видами фінансово-банківських послуг та впровадження інноваційних технологій дозволить перейти вітчизняним банкам на новий ступінь розвитку фінансових послуг, збільшивши ефективність діяльності не лише окремого банку, але й усієї банківської системи, загалом.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження, можна зробити висновок, що фінансові послуги на банківському ринку перебувають на стадії стрімкого розвитку у світовому економічному просторі.

Насичення даного сегмента ринку та загострення конкурентної боротьби за клієнта вимагає від банків підвищення якості фінансового обслуговування клієнтів за рахунок впровадження інноваційних технологій та посилення розвитку нетрадиційних фінансово-банківських послуг.

Одним з ефективних шляхів впровадження інновацій у наданні фінансових послуг банками є застосування дистанційного обслуговування клієнтів, яке дозволить вивести банківську діяльність на принципово новий технологічний рівень.

Слід зауважити, що саме інноваційні технології надають можливість банківським установам значно модернізувати характер і шляхи взаємодії із своїми клієнтами, показуючи, при цьому, професійний підхід до оновлення фінансово-банківських послуг.

Основними напрямами підвищення конкурентоспроможності фінансових послуг на банківському ринку України в контексті подолання кризових проблем є:

– підвищення рівня капіталізації банківських установ;

– належне здійснення державного регулювання фінансових послуг із врахуванням основних стандартів функціонування банківської системи;

– розвиток процесу глобалізації, що передбачає впровадження єдиних міжнародних стандартів фінансового обслуговування;

– вдосконалення пропонованого клієнтам сервісу, використовуючи різноманітні канали надання інформації (Інтернет, електронна пошта, мобільний телефон тощо);

– розширення асортименту фінансових послуг на банківському ринку, а також, впровадження інноваційних технологій банківського обслуговування, що перш за все, має бути спрямоване на відновлення довіри економічних агентів до банківської системи;

– персоніфікація фінансово-банківських послуг на основі аналізу історії взаємин банку із клієнтами, для врахування основних потреб цільових груп клієнтів, що у майбутньому дозволить економити витрати внаслідок прискорення та стандартизації пропонованого клієнтам сервісу обслуговування.

Отже, розвиток фінансово-банківських послуг в значній мірі залежить від готовності банків змінюватися та адаптуватися відповідно до потреб своїх клієнтів. Надання банком високоякісних фінансових послуг є запорукою ефективного розвитку та виконання його стратегічних цілей.

Список літератури:

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua (дата звернення 27.10.2018).
2. Васильєва Т.А. Маркетинг у банку / Т.А. Васильєва // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1. – С. 353.
3. Барановський О.І. Сьогодення світового ринку банківських послуг / О.І. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4.– С. 18.
4. Ministry of Finance of Ukraine, Information of the Ministry of Finance of Ukraine for the Bank Ratings. Financial indicators. Available at: http://minfin.com.ua/banks/rating (Accessed 15 March 15 2018).
5. Чуб О.О. Розвиток інтернет-банкінгу в глобальному середовищі / О.О. Чуб // Вісник Української академії банківської справи. – 2015. – № 1. – С. 62.
6. Онищенко Ю.І. Оцінка стану дистанційного обслуговування клієнтів в банках України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/2_02_uk/30.pdf.
7. Гонта І. «Сучасні банки: українців масово переведуть на дистанційне обслуговування». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ckp.in.ua/finance/14458.
8. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14 (дата звернення 27.10.2018).
9. Івасів І.Б. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І.Б. Івасів // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 10. – С. 84.

Репета М.М., Смолинска С.Д.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ БАНКОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы современные тенденции развития финансовых услуг на банковском рынке. Определено основную группу факторов влияния на объемы предоставления банками финансовых услуг. Рассмотрены инновации финансово-банковского обслуживания в мировых банковских системах и перспективы их применения в банках Украины. Обоснована необходимость применения банковскими учреждениями дистанционного обслуживания для повышения качества финансовых услуг. Предложены практические рекомендации по совершенствованию финансовых услуг на отечественном банковском рынке, который находится в процессе преодоления кризисных проблем.
Ключевые слова: банки, финансовые услуги банков, банковский рынок, качество финансово-банковских услуг, дистанционное банковское обслуживание.

Repeta M.M., Smolinska S.D.
I. Franko National University of Lviv

DIRECTIONS FOR IMPROVING FINANCIAL SERVICES OF BANKS IN UKRAINE

Summary
The article investigates modern tendencies of development of financial services in the banking market. The main group of factors influencing the volumes of financial services provided by banks is determined. Innovations of financial services of banks in world banking systems are considered and their prospects are used in banks of Ukraine. The necessity of the use of distance services by banking institutions for improving the quality of financial services is substantiated. Practical recommendations for improvement of financial services on the domestic banking market, which is in the process of overcoming crisis problems, are offered.
Keywords: banks, financial services of banks, banking market, quality of financial services of banks, distance banking services.

УДК 336.71

ОЦІНКА ПРИБУТКОВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сич О.А., Романюк В.Ю.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України в цілому. Виділено ключові можливості формування прибутку та чинники, що обмежують збільшення прибутковості. Розглянуто рекомендації Національного банку України щодо уникнення основних загроз прибутковості банківських установ, проаналізовано стратегії та прибутковість банківського сектору в розрізі груп. На основі дослідження з використанням методу регресії побудовано модель прибутковості банківської системи в залежності від джерел формування прибутку.

Ключові слова: банк, Національний банк України, державні банки, банки з іноземним капіталом, банки з українським капіталом, прибутковість банку.

Постановка проблеми. Фінансування розвитку економіки напряму залежить від стану банківської системи країни. Внаслідок того, що Україна потерпає від впливу економічної кризи, політичних баталій, проведення АТО на сході країни, ключовими проблемами банківської системи є нестабільність, не виважені дії НБУ, недовіра населення, прорахунки в менеджменті. Усе це негативно відображається на прибутковості банківських установ. Прибуток як основне мірило ефективності діяльності має величезне значення для банків. Достатній рівень прибутку дозволяє розподіляти його у розвиток структури, залучати капітал для подальшої діяльності і покращення послуг, фінансувати обрану стратегію. В той же час, збитковість банківської установи тягне за собою негативні наслідки як неї, так і для системи в цілому. Тому питання прибутковості банківської системи та чинників, які її формують, залишається актуальним як для теоретиків, так і практиків банківського менеджменту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Статистична інформація щодо діяльності банків регулярно наводиться в моніторингах НБУ [1-3], висвітлення проблематики прибутковості банківських установ в українських реаліях відображено у працях вітчизняних науковців [4-6], широко дискутується в експертами в Інтернет-мережі [7]. Проте, на нашу думку, детального аналізу потребують питання довгострокової стратегії розвитку банків залежно від їх власності та джерела формування їх прибутку. Адже залежно від того, чи банк є державним, чи приватним, чи містить частку іноземного капіталу, кардинально відрізняються прийоми ведення банківського бізнесу, стратегічне бачення та навіть самі банківські доходи та витрати, порядок розподілу та використання прибутку.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є оцінка прибутковості банківської системи України на основі аналізу даних за період 2016-2018 р.р., визначення основних проблем прибутковості та розробки методів її підвищення та шляхом побудови регресійної моделі прибутковості банківської системи в залежності від джерел формування прибутку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день населення України не довіряє Національному банку як ефективному регулятору та банківській системі в цілому. Нестабільність курсу національної грошової одиниці, інфляція спонукають банки забезпечувати прибутковість за рахунок розширення обсягу банківських операцій та інших послуг, зокрема посередницьких. Водночас, банки не можуть кредитувати реальний сектор економіки, оскільки він є низькорентабельним, така діяльність залишається для банку ризиковою. Натомість банки купують депозитні сертифікати НБУ з гарантованими високим відсотками, або кредитують уряд, купуючи ОВДП. Таким чином, банківська система замикається сама на собі, не кредитуючи економіку та не причиняючись до її зростання.

З теорії банківського менеджменту відомо, що прибутковість банку прямо залежить від ефективного використання власних і залучених коштів. Для того, щоб підвищити рівень дохідності банківської установи слід вдосконалювати структуру активних операцій та співвідношення позикових та інвестиційних операцій на більш ефективні. Також доцільно здійснювати регулювання короткострокової заборгованості банку та депозитних рахунків. Для забезпечення фінансової стійкості слід раціонально розміщувати кошти банківської установи. Виконання вищезгаданих умов сприяє зменшенню суперечливості між ризиковістю, ліквідністю та прибутковістю банків [4].

У зв'язку із нестабільною економічною ситуацією в країні кількість діючих банків щороку скорочується (див. табл.1). Також це пов'язано із вимогою НБУ збільшити обсяг статутного капіталу комерційних банків до 500 млн. грн. до 11 липня 2024 року.

Таблиця 1
Кількість діючих банків в Україні в 2016-2018 рр.

Показник	2016	2017	01.08.2018
Кількість діючих банків:	96	82	82
1) зі 100% іноземним капіталом	16	17	23
2) з приватним капіталом	65	54	54
– в.т.ч. іноземним	23	21	17
– в т.ч. українським	42	33	37
3) держані банки	6	5	5

Джерело: [1] та власні розрахунки

Структура банківського ринку за власністю банків є несприятливою для розвитку української економіки. Домінуючу частку на банківському ринку і з боку акумуляції ресурсів еконо-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 2

Аналіз основних показників банківської діяльності, млн. грн.

Назва показника	01.06.2016	01.06.2017	01.06.2018
Активи	1 251 362	1 249 579	1 311 896
Готівкові кошти	29 480	38 818	41 822
Банківські метали	394	267	253
Кошти в Національному банку України	39 130	45 021	47 068
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	13 3661	12 1897	94 667
Строкові вклади в банках та кредити, надані іншим банкам	17 050	19 521	25 581
Пасиви	1 251 362	1 249 579	1 311 896
Капітал	139 832	151 085	158 807
Зобов'язання банків	1 111 529	1 098 494	1 153 089
Строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків	88 219	54 114	46 772
Кошти суб'єктів господарювання	33 9251	35 9427	39 4918
Кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами)	407 309	433 999	475 664
Кошти небанківських фінансових установ	27 280	20 120	21 227

Джерело: [1]

міки, і з боку розміщення їх в активах займають державні банки і банки з іноземним капіталом, включаючи банки з російським капіталом. Станом на 01.08.2018, в сукупному статутному капіталі банківської системи велику частку (49%) займають банки з іноземним капіталом. Також за роки кризи відбулась експансія державних банків, частка їх на ринку активів становить 55,1% [3]. Державні банки, які мають велику частку статутного капіталу та майже 64% від обсягу депозитів населення, недостатньо активно займаються своєю прямою функцією – кредитуванням, а використовуються державою для фінансування дефіциту бюджету через викуп ОВДП.

Не дивлячись на фінансові санкції та військові дії на сході України, в банківському секторі доволі відчутним залишається російський капітал з усіма негативними наслідками, що з цього випливають. Аналіз ефективності діяльності банків на початок 2016 року по групах за власністю, яка виражена у показниках фінансового результату по відповідній групі, показав що найменш ефективними були банки з російським капіталом, їх збитки складали 25,4 млрд. грн. [7].

Серед 38 банків, у яких за підсумками 2016 р. було зафіксовано від'ємний фінансовий результат, найнижчий показник продемонстрував ВТБ БАНК зі збитком 16,3 млрд. грн. В цілому, п'ять із п'ятнадцяти банків з найбільшим збитком – це найбільші банки з російським капіталом, які безпосередньо контролюються урядом Росії (ВТБ, Промінвестбанк, Сбербанк) та іншими власниками (Альфа-банк та БМ Банк). Загальний збиток цих п'яти російських банків складає майже половину (45,2%) сукупного збитку всіх збиткових банків. Збитки отримали також українські державні банки (14 млрд. грн.) та банки з іноземним (неросійським) капіталом (13,4 млрд. грн.). Група банків з українським приватним капіталом на початок 2016 р. характеризувалась позитивним фінансовим результатом (прибутки по групі становили 0,36 млрд. грн.) [7].

За класифікацією МВФ банки України по двох показниках рентабельності виглядають найгіршими у порівнянні з іншими країнами Європи. Цей негативний результат банківської системи сформувався в основному внаслідок збиткової роботи банків з російським капіталом, інших банків з іноземним капіталом та державних банків.

Однак, у 2017 році картина прибутковості банківської системи змінилась. За даними НБУ за підсумками трьох кварталів серед 88 банків, які працювали на ринку станом на 01.10.2017, збитки зафіксували 17 фінансових установ, а прибутки були відповідно в 71. Державні банки задекларували прибуток 555,6 млн. грн.; банки з іноземним капіталом – збиток 26,1 млн. грн.; банки з українським приватним капіталом – прибуток 875,4 млн. грн. [2].

За даними 8 місяців 2018 року найбільш прибутковими банками виявились банки зі 100% іноземними інвестиціями – Райффайзен Банк Аваль (4,47 млрд. грн.), Укрсиббанк (1,47 млрд. грн.), Креді Агріколь Банк (1,1 млрд. грн.), ОТП Банк (918 млн. грн.), Кредобанк (402 млн. грн.) [3]. В той же час збитки одного державного Приватбанку (24 млрд. грн. станом на кінець 2017 року) тягнуть донизу загальну прибутковість банківської системи.

У табл. 2 з метою вивчення джерел формування прибутків відображено результати аналізу основних показників діяльності банківського установ України за 2016-2018 рр.

Активи банківського сектору у 2018 р. зросли незначно (на 4%) порівняно з попереднім роком. Готівкові кошти протягом 3-х років зросли на 41,9%. Спостерігається зменшення банківських металів на 35,7%. Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках з року в рік зменшуються. Однак, строкові вклади в інших банках та кредити, зокрема в НБУ, стрімко зростають. Капітал банківського установ України за 2016-2018 рр. збільшився незначно – на 3%.

Така активність банків вплинула на їх фінансовий результат, наведений в таблиці 3.

Таблиця 3

Фінансові результати банківської діяльності, млрд. грн.

Назва показника	2016	2017	01.06.18
Чисті процентні доходи	44,2	53,1	32,8
Чисті комісійні доходи	24,2	27,5	17,7
Відрахування в резерви	-198,3	-49,3	-9,4
Чистий прибуток/збиток	-159,4	-26,5	8,3

Джерело: [3]

Як видно з таблиці, банківський сектор в останні роки був збитковим, і лише у 2018 році намітилась позитивна тенденція. Більшість банків України досі залишаються в зоні ризику, хоча останні дослідження говорять про поступове відновлення прибутковості банківського сектору. На даний момент державні банки не можуть похвалитись високою операційною ефективністю. В зоні ризику залишаються кілька приватних банків, у яких періодично виникають розбіжності між отриманими процентними і нарахованими доходами.

Регресійна модель (1) дозволила побудувати залежність між фінансовим результатом (прибутком/збитком) та його складовими:

$$y = 0{,}932x_1 + 7{,}072x_2 - 3{,}296x_3, \qquad (1)$$

де y – прибуток (збиток) банківської системи;

x_1 – чисті процентні доходи;

x_2 – чисті комісійні доходи;

x_3 – відрахування в резерви.

Модель демонструє пряму залежність фінансового результату від процентних доходів (коеф. 0,93 близький до одиниці), значний вплив комісійних доходів на кінцевий результат (коеф. 7,072, зростання комісійних доходів на 1 грн. призводить до покращення фінансового результату на 7 грн.) та негативний вплив відрахувань в резерви на загальну прибутковість (коеф. – 3,296). Коефіцієнт детермінованості (R2) становить 1, що свідчить про тісний зв'язок між розрахунковими та фактичними даними.

Протягом 1 півріччя 2018 р. рівень банківських ризиків суттєво не змінився. За даними НБУ знизився кредитний ризик та ризик прибутковості, проте юридичний ризик залишився незмінно високим. Основними проблемами збільшення прибутковості банківських установ залишається:

– зниження кредитної активності банків та скорочення їх кредитного портфеля на тлі орієнтації на кредитування держави;

– зростання частки іноземного капіталу в банківській системі;

– наявність у фінансовому секторі банківських установ з російським капіталом державного походження, що формує ризики банківської безпеки України (станом на 1.01.2018 р. діють 5 банків зі статутним капіталом російського державного походження);

– стабільна збитковість більшої частини банківських установ, що тягне за собою ризик зростання збитковості банківської системи в цілому та витрати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Для вирішення цих проблем регулятивна політика Національного банку України повинна включати виконання таких заходів:

– завершення механізму виведення з ринку проблемних банків;

– встановлення нормативів капіталу банківської системи у відповідність до вимог Базеля III;

– зниження частки банків з капіталом іноземного походження;

– запровадження методів стимулювання банківського кредитування підприємств різних форм власності та розмірів;

– підвищення гарантованої державою суми відшкодування вкладів фізичних осіб з метою повернення довіри населення до банківських установ.

Завдання, що стоять перед банківськими установами з метою підвищення їх прибутковості, наступні.

1. Покращити ефективність непрацюючих кредитів, які в більшості випадків реструктуризовують згідно Закону України «Про фінансову реструктуризацію». Однак, це не говорить про системний прогрес у даній сфері. Зараз проблемні боржники не погашають борг перед банком навіть після покращення свого фінансового стану, а кількість недобросовісних боржників постійно зростає. Також варто активно використовувати комітети кредиторів і координаційні комітети, які дозволяють застосовувати механізм позасудової фінансової реструктуризації.

2. Більш адекватно оцінювати можливості позичальників. Дані дослідження НБУ показують [1], що всі банківські установи в Україні передбачають значну варіативність оцінок можливості дефолту позичальників і втрат від нього. Це стосується у першу чергу сфери споживчих та іпотечних кредитів. Більше того, експерти постановили, що значній частині фінансових установ складно визначити навіть самі параметри розрахунку очікуваних збитків, використовуючи статистику.

3. Переглянути власну стратегію традиційно збитковим банкам. Деякі банки операційно збиткові протягом кількох останніх років. Такі установи повинні відновити прибуткову діяльність у максимально короткий період часу, обмеживши зайві винагороди топ-менеджерам і скорочуючи операційні витрати.

4. Збалансовано покращувати управління непрофільними активами, отриманими в кризовий період. Завдяки стягненню забезпечення кредитів банки поповнили активи великою кількістю об'єктів заставного майна. У багатьох банків портфель інвестиційної нерухомості перевищує третину усіх активів. Більшість об'єктів не приносить доходу, а лише потребує значних фінансових вливань на обслуговування.

Висновки. Попри складну економічну ситуацію в Україні, банківський сектор поступово відновлюється, хоча темпи зростання банківських активів, як і економічного зростання доволі повільні. Національний регулятор повинен зосередити увагу на реформах, які зберігатимуть макроекономічну стабільність, водночас стимулюватимуть кредитування економіки, що неминуче призведе до позитивних зрушень у сфері довгострокового економічного зростання. Акцент банківської системи має переміститись з державної власності банківських капіталів на приватну з джерелом її походження в Україні.

Як засвідчила практика, саме українські приватні банки демонструють позитивні тенденції у нарощуванні кредитування вітчизняної економіки та збільшення власної прибутковості.

В свою чергу, банки з метою підвищення ефективності діяльності повинні максимально адекватно оцінювати ризики у сфері кредитування і поступово формувати резерви. На даний час розміри резервів у різних банках суттєво відрізняються, що свідчить про те, що певні установи недооцінюють втрати від знецінення кредитів. Також банкам варто скоротити операції арбітражу та спекулятивного характеру та зосередитись на основній функції – фінансовій підтримці економічного зростання, де на перше місце виходить не споживче кредитування (зазвичай імпортних товарів), а кредитування реального конкурентоздатного сектору економіки України.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua.
2. Звіт Національного банку України про фінансову стабільність від 12 червня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71475860.
3. Огляд банківського сектору Національним банком України, серпень 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=69340988.
4. Борисова С.Є. Шляхи підвищення прибутковості комерційного банку / С.Є. Борисова, І.В. Швецова // Науковий вісник ДДМА. – 2016. – № 2 (20Е).
5. Пасінович І.І., Кучма М.І. Необхідність та умови відновлення кредитування для економічного зростання в Україні / І.І. Пасінович, М.І. Кучма // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – Ужгород, 2018. – С. 161-166.
6. Сыч О.А., Мищишин И.Р. Финансовая безопасность банковской системы Украины / О.А. Сич, И.Р. Мищишин // Collection of scientific articles of International Scientific Conference «Matters of relevance in economy, law and studies in 2013» (Kaunas, 6 march 2013.) – Kaunas, 2013. – P. 182-185.
7. Проект стратегії розвитку банківської системи України 2016-2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://optimacenter.org/.

Сыч О.А., Романюк В.Ю.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОЦЕНКА ПРИБЫЛЬНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано современное состояние и перспективы развития банковской системы Украины в целом. Выделены ключевые возможности формирования прибыли и факторы, ограничивающие увеличение прибыльности. Рассмотрены рекомендации Национального банка Украины относительно предотвращения основных угроз прибыльности банковских учреждений, проанализированы стратегии и доходность банковского сектора в разрезе групп. На основе исследования с использованием метода регрессии построена модель прибыльности банковской системы в зависимости от источников формирования прибыли.
Ключевые слова: банк, Национальный банк Украины, государственные банки, банки с иностранным капиталом, банки с украинским капиталом, прибыльность банка.

Sych O.A., Romaniuk V.Iu.
Ivan Franko National University of Lviv

EVALUATION OF PROFITABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Summary
The present state and prospects of development of the banking system of Ukraine as a whole are researched. Key features of profit generation and factors that limit profitability increase are highlighted. The recommendations of the National Bank of Ukraine concerning with the main threats of the profitability of banking institutions are considered, the strategy and profitability of the banking sector, that was divided into groups are analyzed. Based on the research using the regression method, a model of the profitability of the banking system, based on the sources of profit generation, was constructed.
Keywords: bank, National Bank of Ukraine, state banks, banks with foreign capital, banks with Ukrainian capital, profitability of the bank.

УДК 658.15:66.021.23

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКАМИ У НАПРЯМІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Смолінська С.Д., Самченкова І.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті обгрунтовано шляхи покращення здійснення кредитних операцій банками у напрямі підвищення ефективності діяльності підприємств. Розкрито сутність кредиту та особливостей системи принципів банківського кредитування. Розглянуто чинники, що впливають на ефективність здійснення кредитування банками України. Представлено шляхи покращення нормативно-правової бази кредитування підприємств банківськими установами. Зроблено акцент на внутрішньобанківських чинниках покращення кредитних операцій банків. Обгрунтовано потребу покращення іпотечного кредитування банків.
Ключові слова: кредит, банківське кредитування, підприємства, ефективність, кредитні операції.

Постановка проблеми. Кредит виступає однією з ключових категорій, яка притаманна ринковій економіці і відображає реальні взаємовідносини між економічними суб'єктами та зв'язки між ними. Ця категорія віддзеркалює економічну сторону відносин, що характеризують зворотній рух капіталу, завдяки чому виступає важливим важелем у стимулюванні розвитку господарської діяльності. Кредитні відносини забезпечують перетворення грошового капіталу в позичковий, відповідно до чого виникають та діють економічні відносини між позичальником та кредитором.

В сучасних умовах саме банківський кредит стимулює відтворювальні процеси в суспільстві за рахунок забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств. Навіть той факт, що більшість українських банківських установ погіршили показники своєї фінансової стійкості внаслідок фінансової кризи та несприятливих економічних тенденцій, все ж таки кредитування є основним напрямком діяльності комерційних банків, а в кредитні операції вкладається переважна більшість залучених фінансових ресурсів банківськими установами.

Проте, попри позитивні зрушення у банківському секторі, кредити все ще залишаються недоступними більшості населення та підприємствам через високі відсоткові ставки, зумовлені підвищеним ризиком такої діяльності. Через це існує значна потреба здійснювати певні дії, спрямовані на підвищення ефективності здійснення банківських кредитних операцій, що є необхідною умовою стабільного, збалансованого розвитку фінансової системи та економіки України загалом. Тому пошук шляхів покращення здійснення кредитних операцій банками у напрямі підвищення ефективності функціонування українських господарюючих суб'єктів є достатньо актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми банківського кредитування є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених та практиків, зокрема Б. Луців, О. Пересада, В. Міщенка, В. Кравченка, О. Криклія, Н. Тарасевича, А. Гончаренка та ін. Серед зарубіжних вчених питання удосконалення банківського кредитування вивчали: Б. Едвардс, Ж. Матук, П. Роуз, М. Шульте, В. Захарова, О. Лаврушина, В. Полякова та ін.

Цими науковцями висвітлюються теоретичні положення, які стосуються банківського кредитування, умови, в яких здійснюються банківські операції, основні засади та положення, які мають відношення як до кредиту загалом, так і до банківського кредиту зокрема.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи із динамічних змін кон'юнктури на основних фінансових ринках, економічної ситуації в Україні, яка є мінливою та невизначеною, а також тих умов, в яких на даний час працюють господарюючі суб'єкти, тема кредитування потребує щораз нових наукових досліджень та узагальнень. Зокрема, ґрунтовного наукового підходу потребує проблематика пошуку шляхів покращення здійснення кредитування українських підприємств банками для того, що вони змогли покращити економічні та фінансові показники своєї господарської діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування окремих положень стосовно банківського кредиту та обґрунтування шляхів покращення здійснення кредитних операцій банківськими установами в Україні.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі розвитку економічних відносин, можна стверджувати, що кредит – це всеохоплююче явище, яке стимулює економічну активність суб'єктів господарювання та пов'язує їх широким колом економічних зв'язків.

Ще Й. Шумпетер стверджував, що «кредит» – це в основному створення купівельної здатності для передачі її підприємцеві, що відкриває йому доступ до народногосподарського потоку благ [4]. Розвиток кредитування, яке об'єктивно відіграє важливу соціально-економічну роль, та створення ефективної кредитної системи в цілому сприяє раціональному й ефективному використанню ресурсів, стимулює економічне зростання та підвищує рівень життя населення.

Окремо слід наголосити на важливій ролі кредиту для забезпечення ефективного функціонування господарюючих суб'єктів. Адже за рахунок кредиту вони отримують можливості залучити додаткові кошти для розширення своєї діяльності або просто для покриття поточних витрат. Тобто кредит виступає допоміжним інструментом, за допомогою якого суб'єкти не виходять з ринку, а навпаки – утримують стійкі позиції на ньому та зберігають можливості для свого розвитку.

Банки виступають основними суб'єктами-позичальниками на ринку. Здійснення банківських кредитних відносин відбувається на основі певних принципів, основні рівні яких показано на рис. 1.

Виходячи із схеми, представленої на рис. 1, можна стверджувати, що система принципів банківського кредитування представлена трьома рівнями, перший з яких стосується загальноекономічних підходів до реалізації кредитних відносин. Другий рівень стосується властивостей кредиту в цілому, а третій передбачає особливі умови, в яких здійснюються кредитні відносини в кожному конкретному випадку і має відношення до особливостей функціонування як окремої банківської установи, так і окремого господарюючого суб'єкта.

В умовах ринкової економіки на діяльність банківських установ та здійснення кредитних операцій ними впливає немало різноманітних чинників, які мають відношення як до особливих умов діяльності банків, так і до загальноекономічної ситуації в країні. Чинники, що впливають на ефективність здійснення кредитування банками України, можна розділити на такі три основні групи:

- правові – пов'язані із відсутністю досконалої нормативно-правової бази, недостатньою кількістю та якістю існуючих законів у цій сфері та ін.;
- внутрішньобанківські – фактори, які залежать від якості менеджменту банку, рівня професійної підготовки працівників, дотримання ними посадових інструкцій, положень тощо;
- соціально-економічні – чинники, які залежать від соціально-економічної ситуації в країні, зокрема, рівень розвитку економіки, доходи населення, політична ситуація тощо [2].

Для удосконалення кредитних послуг банків у контексті реформування існуючої нормативно-правової бази у напрямі покращення обслуговування ними господарюючих суб'єктів необхідно, на наш погляд, здійснити наступні дії:

- впорядкувати діюче банківське законодавство, доповнюючи його необхідними законодавчо-нормативними актами, які б регулювали виключно кредитну діяльність банків, та провести окремі заходи щодо його удосконалення;
- задля вдосконалення правових умов щодо управління ризиками прискорити розробку і впровадження відповідних змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України»;
- сформувати адекватне методичне забезпечення для аналізу фінансового стану позичальника;
- привести норми та положення українського банківського законодавства у відповідність з європейськими стандартами для того, щоб реалізувати євроінтеграційні прагнення української держави.

Внутрішньобанківські чинники потребують особливої уваги, адже саме банк є первинним суб'єктом-реалізатором кредитних взаємодій. Тому покращення надання кредитних послуг банками в даному контексті варто здійснювати за такими напрямами:

- нарощення розміру кредитного портфелю;
- покращення методичних підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників;
- оптимізація кредитних ризиків у напрямі зниження показників неповернення кредитів;
- акцентування уваги на кредитних історіях та аналізі доходів позичальників;

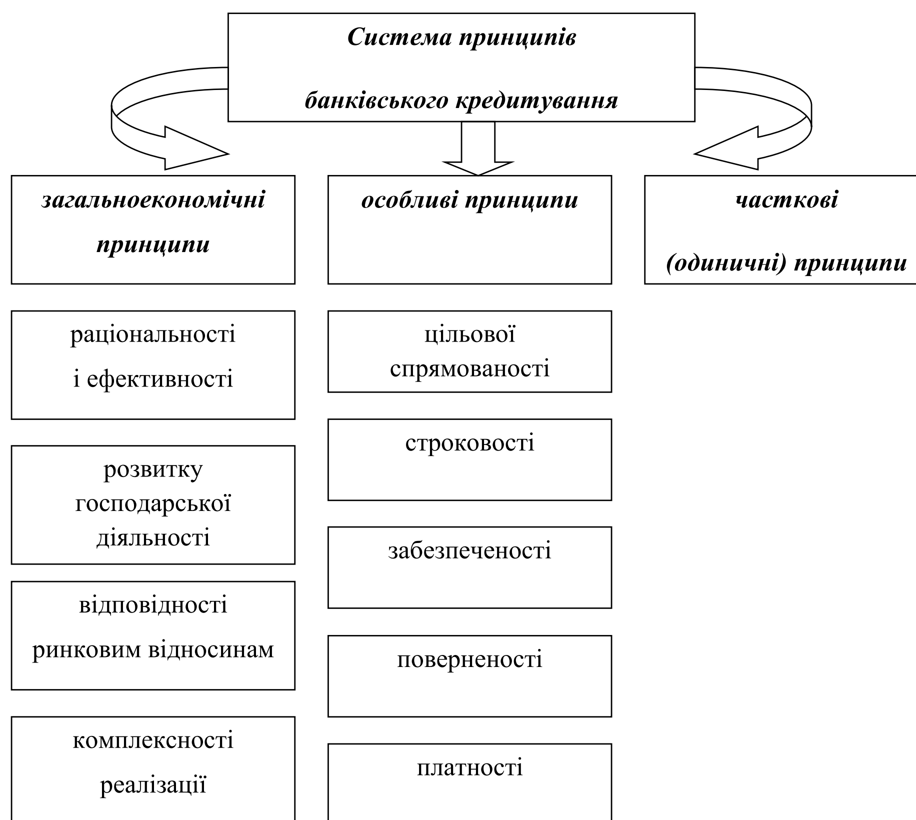

Рис. 1. Рівні системи принципів банківського кредитування

Джерело: розроблено автором на основі [1]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

· забезпечення високий рівень професійної підготовки банківських працівників [3].

Кредитування клієнтів банку відбувається за багатьма напрямами, проте одним із ключових є іпотечне кредитування, яке здійснюється за рахунок застави нерухомого майна банківського клієнта. Це є доволі складний вид кредитних операцій, проте він у багатьох випадках є вигідним для позичальника та для банку. Відповідно, цей вид кредитних операцій потребує особливої уваги як з боку позикодавця, так і з боку позичальника.

Для розвитку іпотечного кредитування на банківському ринку необхідно забезпечити здійснення наступних дій:

· прийняття нових законодавчо-нормативних актів та внесення змін до існуючих, які стосуються іпотечного кредитування;

· удосконалення реєстрації прав власності на нерухоме майно для забезпечення повернення коштів кредитору;

· посилення державного контролю за встановленням цін на нерухомість, використовуючи досвід іноземних країн.

Загалом, треба пам'ятати, що в основі функціонування будь-якого суб'єкта господарювання на ринку лежить процес залучення фінансових ресурсів з подальшим їх перерозподілом. Тому інвестиційна діяльність є ключовою для як для банку, так і для підприємства, адже без належного рівня ресурсної бази буде неможливим сам процес кредитування. Виходячи з цього, інвестиційна діяльність є безпосередньою основою для ефективного процесу кредитування клієнтів банківськими установами.

Для того, щоб стимулювати банківське інвестиційне кредитування підприємницьких структур, необхідно здійснити, на наш погляд, такі дії:

1. Забезпечити стимулювання та досконалу законодавчу регламентацію здійснення мікрокредитування підприємницької діяльності в сучасних умовах.

2. Сформувати за участю держави спеціальний фонд, який буде кредитувати підприємців на револьверній основі, а також розробити на цій основі Національну програму мікрокредитування бізнесу.

3. Активізація відносин, пов'язаних з наданням компенсаційних позик банками.

4. Впровадження в життя ефективних стратегічних підходів до ліквідації або реорганізації неплатоспроможних банків.

5. Підвищення капіталізації банківських установ, які працюють на ринку з високим результатом, за рахунок їх рекапіталізації у випадках, коли це необхідно для підвищення їх прибутковості.

6. Оптимізація податкового навантаження на банки у випадку реалізації ними програм довгострокового кредитування підприємницького сектора.

7. Стимулювання інноваційних програм та проектів, здійснюваних банками, за рахунок звільнення від оподаткування частини прибутків банків або зменшення для них податкової ставки, якщо ці кошти будуть належним чином спрямовувати на інноваційний розвиток.

8. Заохочення банків здійснювати довгострокове кредитування шляхом удосконалення системи страхування інвестиційних ризиків банківських установ.

Отже, впровадження запропонованих дій допоможе покращити процес кредитування банків та активізувати підприємницькі процеси в країні загалом.

Висновки і пропозиції. Кредит лежить в основі господарської діяльності та реалізації ефективних перетворень, які відбуваються в ринковому середовищі країни. Банківський кредит є ключовим чинником забезпечення здійснення підприємництва і здійснюється на основі системи принципів загальноекономічного, особливого та одиничного характеру. До низки інших чинників, що впливають на ефективність здійснення кредитування банками України, можна віднести правові, внутрішньобанківські та соціально-економічні.

Для того, щоб покращити банківське кредитування банківського сектора економіки, необхідно покращити правове забезпечення здійснення кредитних операцій в країні, звернути особливу увагу на внутрішньобанківські чинники, особливі для кожної банківської установи. Важливе значення у сфері кредитування відіграє надання іпотечних кредитів, а також забезпечення результативних інвестиційних операцій, що безпосередньо впливають на банківське кредитування.

Перспективою подальших наукових досліджень у цій сфері є вивчення можливостей покращення банківського кредитування із застосуванням передового зарубіжного досвіду та впровадження його в українські реалії. Особливо актуальним це є на даний час, коли Україна стоїть на шляху євроінтеграційних перетворень у всіх сферах суспільного життя держави.

Список літератури:

1. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика : монографія / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.
2. Левченко М.М. Забезпечення фінансової стійкості банків в сучасних умовах / М.М. Левченко // Управління розвитком. – 2014. – № 4. – С. 81-83.
3. Литвинов В.В. Удосконалення методичного підходу до оцінки фінансового стану банку на основі побудови інтегрального показника / В.В. Литвинов // Управління розвитком. – 2012. – № 14. – С. 94-96.
4. Шумпетер Й. Теория економического развития: (исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла коньюнктуры) / Пер. с нем. В.С. Автономова и др.; Общ. ред. А.Г. Милейского. – М.: Прогресс, 1982.

Смолинска С.Д., Самченкова И.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ БАНКАМИ В НАПРАВЛЕНИИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье обоснованы пути улучшения осуществления кредитных операций банками в направлении повышения эффективности деятельности предприятий. Раскрыта сущность кредита и особенностей системы принципов банковского кредитования. Рассмотрены факторы, влияющие на эффективность осуществления кредитования банками Украины. Представлены пути улучшения нормативно-правовой базы кредитования предприятий банковскими учреждениями. Сделан акцент на внутрибанковских факторах улучшение кредитных операций банков. Обосновано необходимость улучшения ипотечного кредитования банков.
Ключевые слова: кредит, банковское кредитование, предприятия, эффективность, кредитные операции.

Smolinska S.D., Samchenkova I.A.
Lviv National University named after Ivan Franko

WAYS TO IMPROVE THE PERFORMANCE OF LENDING OPERATIONS BY BANKS IN ORDER TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF ENTERPRISES

Summary
The ways to improve the performance of credit operations by banks in order to improve the efficiency of enterprises are substantiated in the article. The essence of the loan and features of the system of principles of bank lending are revealed. The factors influencing the efficiency of lending to banks in Ukraine are considered. The ways of improvement of the normative and legal base of lending to enterprises by banking institutions are presented. The emphasis was placed on the internal factors of improvement of bank credit operations. The need to improve mortgage lending to banks is substantiated.
Keywords: credit, bank lending, enterprises, efficiency, lending operations.

УДК 336.1

ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ

Стасишин А.В., Дубик В.Я., Барська І.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті узагальнено та ідентифіковано поняття державного сектора економіки, його складові та стратегічну необхідність у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки. Проаналізовано частку держсектора у ВВП України та розглянуто питання оптимального співвідношення між приватною і державною власністю. Акцентовано увагу на тенденціях розвитку державного сектора в основних галузях економіки України. Охарактеризовано моделі державної економіки в зарубіжних країнах і визначено серед них місце для України. Виявлено проблеми розвитку сучасного стану державного сектора економіки та окреслено основні заходи щодо його модернізації.
Ключові слова: державний сектор економіки, державна власність, приватизація, модель державної економіки, суб'єкти господарювання, економічне зростання.

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань на сучасному етапі реформування національної економіки в Україні є визначення сучасного стану та перспектив розвитку державного сектора. Вагомі зміни, що відбулися останніми роками і несприятлива макроекономічна ситуація на тлі політичної нестабільності та військового конфлікту гостро ставлять перед національною економікою питання підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення високих темпів економічного зростання. Відтак, такі ризики для стабільного та сталого розвитку економіки України як структурні диспропорції, недосконала конкурентна політика, низька ефективність функціонування державного сектора є вкрай актуальними на сучасному етапі господарювання. Саме тому ефективне функціонування та адекватне визначення складових частин і обсягів державного сектора економіки забезпечує повноцінне виконання державою своїх функцій, що мають загальнонаціональне та стратегічне значення для економіки та безпеки держави

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги виняткову актуальність питання ефективного формування та розвитку державного сектору економіки в сучасних умовах господарювання, дана проблематика знайшла адекватне висвітлення, причому як на загальнотеоретичному, так і на прикладному та галузевому рівнях. Значний загальнотеоретичний внесок у висвітлення даної проблематики внесли зарубіжні і вітчизняні дослідники, передусім такі автори як Е. Аткінсон, Д. Норт, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, М. Фрідмен, О. Амоша, О. Длугопольський, О. Мандибура, А. Мельник, К. Павлюк, Г. Калетнік, А. Мазур, О. Кубай, І. Боярко, Н. Дехтяр, О. Дейнека та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність вагомих досягнень та напрацювань зарубіжної та вітчизняної науки у сфері розвитку державного сектору економіки недостатньо висвітленими залишаються окремі галузеві питання, серед яких вагоме місце належить проблематиці розробки ефективного механізму управління державним сектором економіки.

Мета статті. Основна мета дослідження полягає в узагальненні та ідентифікації масштабів сучасного державного сектору економіки України та визначенні місця вітчизняної економічної системи в системі світових економічних моделей.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки в Україні першочерговим завданням є неухильне включення вітчизняної економіки до системи міжнародного поділу праці та світових інтеграційних процесів. Відтак, стратегія розвитку національної економіки України повинна бути спрямована на вирішення проблем ефективного управління фінансами державного сектору економіки України (ДСЕ).

В основному ці проблеми виникають від співвідношення держаного та приватного секторів в економічній системі. Адже саме державний сектор економіки повинен забезпечити функціонування економічної моделі ринкового типу, захистити соціальні стандарти якості життя, розвиток суспільного виробництва і фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта.

У розвинених країнах державний сектор економіки формується з метою створення нових робочих місць, утримання інфраструктури галузі і підприємства, які задовольняють потреби національної безпеки.

В Україні відсутня нормативно визначена сутність поняття державного сектору економіки. Відтак, в законодавчих актах використовують такі категорії як «державна власність», «державне майно», «суб'єкти державного сектору економіки». Саме ці поняття і визначають сутність державної економіки в Україні [1].

Згідно з Господарським кодексом України, до складових державного сектору економіки в Україні належать:

- державні установи;
- державні унітарні підприємства;
- державні корпоративні права (акціонерні товариства, в статутному капіталі яких більше 50% голосуючих акцій знаходяться в державній власності);
- державні господарські об'єднання (корпорації, концерни, консорціуми);
- підприємства, що входять в об'єднання, головна компанія яких відноситься до держсектору [2].

Також, до державного сектору економіки входять природні ресурси, що знаходяться у власності держави (корисні копалини, земельні, лісові та водні ресурси) і державні резерви.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Отже, державний сектор економіки – це господарські об’єкти, які повністю або частково перебувають у власності центральних або місцевих органів державної влади і використовуються для виконання державою політичних, соціально-культурних та економічних функцій [3].

Відповідно, забезпечення економічного зростання, збереження національних багатств є головними завданнями державного сектора. Тому, державний сектор є в тих галузях, в яких неприпустимо ведення підприємницької діяльності (нафтопереробна промисловість, газова промисловість, електроенергетика, залізна дорога і т.д.) та в галузях, які не дуже цікаві приватним підприємцям (освіта, охорона здоров’я, природокористування та т.д.).

Наявність дієвого державного сектора дозволяє вирішити такі завдання:

- посилити контроль з боку держави над найважливішими народногосподарськими процесами;
- підвищити загальний антикризове вплив;
- регулювати потоки інвестицій;
- зміцнити незалежність національної політики держави в промисловості та інших галузях матеріального виробництва;
- протистояти іноземному капіталу в стратегічно важливих галузях економіки.

Можна і кількісно оцінити вплив державного сектора на економіку. Це можна зробити за допомогою таких показників:

- частка ВНП, ВВП, що створюється в державному секторі;
- кількість зайнятих в ньому робітників і службовців;
- питома вага зайнятих по окремим сферам і галузям народного господарства;
- число підприємств держсектора в цілому і по окремих сферами галузях [4].

Ще одним важливим показником є питома вага державного сектору в економіці. Вона розраховується як середнє арифметичне таких показників:

1. питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки в загальній кількості суб'єктів господарювання на кінець відповідного періоду;
2. питома вага обсягу реалізованої продукції, робіт, послуг (без ПДВ та акцизу) суб'єктів господарювання державного сектору економіки в загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг (без ПДВ та акцизу) суб'єктів господарювання за відповідний період;
3. питома вага чистого прибутку (сальдо) суб'єктів господарювання державного сектору економіки в загальному обсязі чистого прибутку (сальдо) суб'єктів господарювання за відповідний період;
4. питома вага за звітний період середньої залишкової вартості основних засобів і нематеріальних активів та вартості оборотних активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки в середній залишковій вартості основних засобів і нематеріальних активів та вартості оборотних активів суб'єктів господарювання за відповідний період;
5. питома вага середньооблікової кількості штатних працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки в середньообліковій кількості штатних працівників суб'єктів господарювання за відповідний період [5.]

З 2018 року використовуються тільки 3 показники: 1) питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки; 2) питома вага чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктів господарювання державного сектору економіки; 3) питома вага середньої вартості необоротних та оборотних активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Всі ці показники розраховуються щорічно в розрізі видів економічної діяльності відповідно до наказів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України на підставі показників, наданих Державною службою статистики України.

Проаналізуємо структуру державного сектору економіки України (табл. 1).

Отже, питома вага ДСЕ за 2016-2018 рр. коливається в межах 9-13% і не має певної тенденції, адже з 2016 р. по 2017 р. питома вага зменшилась на 1,7%, а з 2017 р. по I півріччя 2018 р. року зросла на 4,4%.

Найбільше діяльність ДСЕ України сконцентрована у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (за всі розглянуті роки близько 36%); професійна, наукова та технічна діяльність (за 2016-2017 рр. 33%, а в 2018 р. зросла вдвічі – 65%); в 2018 році сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство – 59,3% і мистецтво, спорт, розваги та відпочинок – 29,2%. Частка в освіті та охороні здоров’я хоч і теж зросла вдвічі, але все одна надто мала – 3,3% і 3,5% відповідно. А в цих галузях питома вага ДСЕ повинна переважати, адже ці галузі є суспільно необхідними [6].

Це підтверджує той факт, що питома вага державного сектора в ринковому господарстві є величиною змінною, а межі його досить рухливі. Ці показники стають рухливими через проведення централізації і децентралізації капіталу державного і приватного секторів.

Зростання частки державного сектору проводиться через формування державної власності. Є три шляхи її формування:

- націоналізація об’єктів приватної та змішаної власності;
- створення нових об’єктів за рахунок державних коштів;
- викуп державою об’єктів у приватного капіталу.

Роздержавлення економіки може здійснюватися різними способами: через лібералізацію ринків; стимулювання створення і розширення сфери діяльності змішаних підприємств за допомогою пільгового кредитування або оподаткування; створення для державних підприємств ринкових умов; денаціоналізацію, приватизацію [4].

Проте, з метою вдосконалення процедури приватизації, виникає потреба перегляду її процедури щодо кращої оцінки активів та стандартів доступу до інформації, застосування аналітичного підходу в підготовці переліку державних підприємств на можливу приватизацію, вдосконалення існуючої приватизаційної практики. Також надзвичайно важливим є вдосконалення механізмів, спрямованих на усунення монополії та корупційних схем в управлінні держмайном і в процесі роздержавлення державних підприємств [7].

Таблиця 1

Питома вага державного сектору в економіці України у 2016-2018 рр.

№ з/п	Вид економічної діяльності	Питома вага державного сектору економіки, %		
		2016	2017	2018
	Усього у тому числі	11,1	9,4	13,8
1	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	4,0	4,0	59,3
2	Промисловість	14,6	10,9	11,6
2.1	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6,7	6,6	4,3
2.2	Переробна промисловість	4,0	3,6	4,0
2.3	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	48,4	36,2	36,3
2.4	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2,0	1,9	2,8
3	Будівництво	0,6	0,6	0,8
4	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	1,1	1,0	1,8
5	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	31,0	27,4	23,7
6	Тимчасове розміщення й організація харчування	2,8	2,7	5,5
7	Інформація та телекомунікації	3,4	3,2	5,5
8	Фінансова та страхова діяльність	0,4	0,2	0,3
9	Операції з нерухомим майном	1,6	1,2	2,1
10	Професійна, наукова та технічна діяльність	33,8	33,8	65,0
11	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,5	0,6	1,1
12	Освіта	1,2	1,1	3,3
13	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,4	1,7	3,5
14	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13,7	14,4	29,2

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Відповідно визначивши частку державного сектора в економіці можна встановити до якої моделі державної економіки належить Україна. Нині виділяють три моделі державного сектора: західноєвропейську (Португалія, Франція й ряд інших країн), північно-американську (США й Канада) і азіатську (Японія й Південна Корея).

Їм властиві такі характеристики.

Для західноєвропейської моделі характерний значний за обсягом і високоефективний державний сектор, який містить досить різноманітну галузеву структуру.

Для північноамериканської моделі, навпаки, характерний типовий недорозвинений, низькоефективний державний сектор, що спеціалізується на чисто державних функціях, оборонній й соціальній інфраструктурі, виходячи із системи «скупого фінансування».

Обом моделям властива чітка межа між приватним бізнесом і державою.

Для азіатської моделі вказана межа розмита, спостерігається взаємодія інтересів держави й бізнесу, що реалізується через представників у владних і корпоративних структурах. Результатом реалізації такої моделі є формально невеликий державний сектор, якому держава надає відповідну фінансову й організаційну підтримку [8].

Українська економіка не підходить під жодну з моделей зі своїм низьким за обсягом ДСЕ і вибірковими галузями де переважає державний сектор.

Високий рівень корупції в органах державної влади апріорі прирікає Україну на невдачу в будь-яких спробах здійснити необхідні соціально-економічні перетворення. Експерти відносять нашу державу до групи країн так званого кумівського капіталізму (crony capitalism), для яких характерними є наявність корупційних зв'язків між державним і приватним секторами, хабарництво, відсутність конкуренції та механізмів регулювання, а також передача за заниженими цінами державних активів у власність приватному сектору [9]. Неефективне використання державної власності руйнує фінансовий потенціал держави, сприяє розвитку корупції, знижує довіру економічних суб'єктів до фінансової політики держави. Вважаємо, що обмеженість реальних прав держави як власника і відсутність ефективного механізму контролю призводять до «розтягування» активів, перетікання фінансових ресурсів у «тіньову економіку» [10]. Володіння акціями, частками й іншими активами не забезпечує участі держави в реальному управлінні й ухваленні рішень, що робить практично неможливим збільшення надходжень до бюджету і використання державних активів як інструменту державної політики на користь забезпечення економічного зростання і стимулювання інвестиційної активності.

Висновки і пропозиції. Викладене дає можливість зробити такі принципові висновки.

Державний сектор економіки відіграє важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки, має загальнонаціональне та стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

Однак, діяльність підприємств державного сектора та їх корпоративне управління є непрозорими, важкоконтрольованими, низькоефективними і не відповідають світовим тенденціям. Значною мірою це зумовлено помилками, що були допущені українською владою при приватизації економіки. Галузі, які мають мати найбільшу питому вагу в державному секторі, до нього практично не належать, а саме освіта, охорона здоров'я, добувна промисловість.

Відтак, ефективне застосування державного управління можливе лише за проведення антикорупційної реформи, яка сприятиме використанню державних активів як інструменту державної

політики на користь забезпечення економічного зростання та стимулювання інвестиційної активності, а розвиток партнерських відносин у державному секторі економіки сприятиме синергії конкурентних переваг підприємств державного сектора та інших суб'єктів економіки.

Усі вказані вище недоліки сучасної системи управління державним сектором можна й потрібно усунути. Держава повинна виступати масштабним господарським суб'єктом, що за рахунок участі у ринковій економіці поповнює державний бюджет.

Список літератури:

1. Боярко І.М. Ефективність фінансів державного сектору економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України : монографія / І.М. Боярко, Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека. – Суми: Університетська книга, 2012. – 165 с.
2. Господарський Кодекс України № 436-IV від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15.
3. Калетнік Г.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник / Г.М. Калетнік, А.Г. Мазур, О.Г. Кубай. – К.: "Хай-Тек Прес", 2011. – 428 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1146071838734/ekonomika/derzhavniy_sektor_ekonomiki_derzhavne_pidpriyemnitstvo.
4. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора: навчальний посібник / О.В. Длугопольський. – К.: «ВД «Професіонал», 2007. – 592 с.
5. Методика визначення частки державного сектору у складі економіки: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1466 від 20.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0110-13/page.
6. Питома вага державного сектору в економіці // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2015 р. № 271 «Про проведення прозорої та конкурентної приватизації у 2015 році» // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248152310.
8. Марущак В.М. Роль і місце державного сектору економіки у країнах світу / В.М. Марущак // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 27-35.
9. Corruption perceptions index 2017 [Electronic resource]. – Mode of access: http://cpi.transparency.org/cpi2017/results/.
10. Шкільняк М.М. Сучасні підходи в системі управління об'єктами державної власності / М.М. Шкільняк // Економіка і управління. – 2014. – № 3. – С. 68-72.
11. Бондаренко Н.В. Роль державного сектора економіки в розвитку держави в умовах глобалізації / Н.В. Бондаренко // Економіка та держава. – 2010. – № 5. – С. 60-63.
12. The new age of crony capitalism // The Economist. – 2014. – March 15th [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.economist.com/news/leaders/21598996-political-connections-have-made-many-people-hugely-rich-recent-years-cronycapitalism-may.
13. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора : пер. с англ. / Джозеф Е. Стігліц; пер. А. Олійник, Р. Скільський. – Київ: Основи, 1998. – 854 с.

Стасишин А.В., Дубык В.Я., Барская И.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье обобщено и идентифицировано понятие государственного сектора экономики, его составляющие и стратегическую необходимость в обеспечении конкурентоспособности национальной экономики. Проанализировано долю госсектора в ВВП Украины и рассмотрен вопрос оптимального соотношения между частной и государственной собственностью. Акцентировано внимание на тенденциях развития государственного сектора в основных отраслях экономики Украины. Охарактеризованы модели государственной экономики в зарубежных странах и определено среди них место для Украины. Выявлены проблемы развития современного состояния государственного сектора экономики и намечены основные подходы к его модернизации.
Ключевые слова: государственный сектор экономики, государственная собственность, приватизация, модель государственной экономики, предприятия, экономический рост.

Stasyshyn A.V., Dubyk V.Ya., Barska I.V.
Ivan Franko National University of Lviv

STATE SECTOR OF ECONOMY OF UKRAINE: PROBLEMS AND MODERN DEVELOPMENT

Summary
The article summarized and identified the concept of the public sector, its components and the strategic need to ensure the competitiveness of the national economy. Analyzed the share of the public sector in Ukraine's GDP and considered the issue of the optimal ratio between private and public property. Attention is focused on trends in the development of the public sector in the main sectors of the economy of Ukraine. Characterized the models of the state economy in foreign countries and defined the place of Ukraine among them. Are revealed the problems of current development the public sector of economy and outlined the main approaches to its modernization.
Keywords: state sector of economy, state property, privatization, model of the state economy, subjects of economic activity, economic growth.

УДК 330.88:338.48

РОЛЬ ЗНАНЬ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ В ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Чорненька Н.В., Мельник О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Окреслено роль знань в управлінських процесах. Обґрунтовано поняття знання та його трасформування з урахуванням особливостей сучасних глобалізаційних процесів. Доведено, що знання та інформація стають основним ресурсом забезпечення якості функціонування підприємств індустрії туризму. Розглянуто актуальні питання реалізації інтелектуального ресурсу в бізнес-процесах. Акцентовано увагу на тому, що управління знаннями базується на наявному людському капіталі, який фактично є джерелом знань, їх генератором та користувачем.
Ключові слова: знання, бізнес-середовище, туристичний бізнес, інформація, глобалізація, управління знаннями.

Постановка проблеми. Управління знаннями на сьогодні прийнято як нову організаційну парадигму у суспільстві, і у секторі послуг зокрема. Що стосується сфери туризму, то ця модель управління представлена в якості стратегічного інструменту валоризації інтелектуального капіталу задля реалістичних та творчих рішень в туристичному бізнесі. У цьому розумінні мета дослідження в аналізі питань, які можуть сприяти управлінню знаннями та та дозволять впроваджувати відповідні процеси у стратегічне управління туризмом. Управління знаннями може зробити рішучий внесок в успіх організації, оскільки через них формуються системні процедури створення, обміну та поширення знань серед зацікавлених сторін, сприяючи постійному вдосконаленню раніше розробленого та проваджуваного процесу стратегічного управління підприємством сфери туризму через інноваційні практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлено, що більшість публікацій відображують «знання» як фактор виробництва. Шевчук О.А. розглядає вплив знань на розвиток сучасного підприємства та визначає, що основним стратегічним ресурсом підприємства, що сприяє інтелектуалізації виробництва та забезпечує конкуренті переваги, – є знання. Пікалов Ю.В. обгрунтовує ієрархію системи компонентів баз знань на підприємстві на основі декомпозиції понять «дані», «інформація», «знання» [5]. Смоляр Л.Г., Коба Н.В. звертають увагу на поняття «знання» з позицій прагматичних інтересів компанії, виділяючи його форми та специфічні ознаки вимоги до підприємства в контексті управління знаннями [10]. Питання, що стосуються управління знаннями, також досліджували такі учені, як: Т.А. Стюарт, І. Ватсон, К. Перехуда, П. Друкер, Х. Такеучи, Б.З. Мільнер, В. Макаров, Л.І. Федулова, Ю.Я. Вовк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на неоднозначність у підходах до поняття «знання» як основного інтелектуального ресурсу в сучасному бізнесі, існує необхідність продовження наукових досліджень задля збільшення ефективності управління знаннями в умовах інформаційного суспільства та розширення запитів та потреб на ринку послуг зокрема.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є розгляд та аналіз актуальних питань щодо ролі знань та управління ними в туристичному бізнесі як складовому сфери послуг в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження управління знаннями в продуктивних галузях випливає з 1980-тих років, коли знання визнаються як професійна компетенція, як нова практика бізнесу на основі інтелектуального капіталу.

Американський соціолог Д. Белл у 1973 р. опублікував та обґрунтував концепцію постіндустріального суспільства, яке характеризується теорією вартості, що ґрунтується на інформації, а не на трудовій теорії вартості. Концепція Белла відображає зміни у класичних економічних ресурсах підприємства (капітал, земля, люди), а саме становлення «інформації», як самостійного активу організації [11].

До 1980-х рр. світова наукова спільнота не розглядала управління інформацією як самостійний вид діяльності. Однак праця Д. Белла, а згодом і інших науковців, дали поштовх її розвитку та сформували теорію «управління інформаційними ресурсами», відому також як «управління інформацією» або «інформаційний менеджмент» [12].

На створення інформаційного менеджменту також вплинув розвиток процесів глобалізації. Останні призводили до жорсткої боротьби між підприємцями, які були змушені об'єднуватися для підтримання конкурентоспроможності власного бізнесу. Такі об'єднання створювалися на умовах, що не завжди були взаємовигідними, однак наприкінці XX ст., подібні асоціації почали виходити за межі державних кордонів та ставати транснаціональними (ТНК), що значно розширювало їхній сегмент ринку та можливості [1].

В умовах глобалізації така творча індустрія як туристична за зростаючої конкуренції вимагає професіоналізації сфери туризму за рахунок працівників з високим рівнем інформації та знань, постійного пошуку інформації для розвитку стійкого управління діяльністю.

На початку 70-х р. XX ст., разом із розширенням масштабів та ростом кількості ТНК, росла та збільшувалася проблема збору та обробки великих масивів інформації. Гострота та нагальність даної ситуації сприяли безпосередньому розвитку теорії управління інформацією.

Під дією стрімкого розвитку інформації було сформовано концепцію так званого «інформацій-

ного суспільства», тобто суспільства, що повністю базується на інформаційних ресурсах, і де інформація та знання є головними продуктами виробництва. Врешті у рамках нового «інформаційного суспільства» з'являється і нова «інформаційна економіка» – це такий тип економіки «в якій відбувається поширення інформаційної технологій у сфері матеріального і нематеріального виробництва, перетворення інформації на один із важливих факторів соціально-економічного прогресу суспільства та окремої особи» [11].

Однак, у 80-х роках науковці зрозуміли, яка колосальна різниця полягає між змістом термінів «інформація» та «знання», а саме вони зрозуміли, що не уся інформація може бути «корисною» та «необхідною» [2; 8; 11].

На думку авторів, дані та інформація визнаються як елементи, здатні субсидіювати компанії в пошуках якості послуг з надання послуг, що, як наслідок, забезпечить конкуренцію між напрямками та туристичними компаніями. Однак такі елементи не мали належного застосування та значення з боку керівників туристичної галузі.

В економіці, заснованій на знаннях, дослідження є ключовим елементом управління туристичним бізнесом, оскільки це передбачає більш реалістичний підхід до споживчих потреб. І оскільки кожне наступне покоління на сьогодні стає більш вимогливим, обізнаним з технологією гостинності побудова бізнесу на знаннях, зокрема в туризмі, забезпечить його конкурентоспроможність, визнання та вдосконалення матеріальних та нематеріальних активів будь-якої туристичної організації.

Як показує практика, цінність інформації полягає саме у її здатності перетворюватися у знання. Мається на увазі, що така здатність повинна бути багаторазовою та доступною у потрібний для організації чи конкретного персоналу момент. Саме тому, на початку 90-х років ХХ ст., розпочався розвиток нової теорії управління – теорії управляння знаннями [12].

Аналіз управління знаннями і відповідних процесів можуть сприяти стратегічному управлінню туризмом.

Тож, «управління знаннями – це загальна назва для методик, що організовують процес комунікацій» для накопичення, обробки та взаємної передачі інформації і знань в певній організації [4]. Ресурсна складова управління знаннями базується на наявному людському капіталі, який фактично є джерелом знань, їх генератором та користувачем [9].

Також зауважимо, що під впливом нової теорії управління, відбулася трансформація понять «інформаційне суспільство» та «інформаційна економіка» у поняття «суспільство знань» та «економіку знань» [11].

Економіка знань заснована на виробництві, використанні та споживанні цих самих знань. Таку економіку характеризують тим, що знання якщо не стали, то повинні стати самостійним фактором виробництва, який неможливо змінити іншими факторами, саме тому економіка знань дозволяє перетворити знання в прибуток організації. У рамках цієї «інтелектуальної» економіки знання створюються у вигляді наукової і високоякісної продукції, висококваліфікованих послуг, освіти [6]. За підсумками 2009 р. у Європі зростання виробництва інтелектуальних послуг досягло 20-25% за умов росту в традиційних секторах не більше 5-10% [13]. Сьогодні, майже 25% трудових ресурсів у високорозвинених державах припадає на сферу науки та високих технологій. Наприклад, у США частка накопиченого нематеріального капіталу в загальному накопиченому капіталі становить 70-80% [11]. У процесі заміщення реальних матеріальних активів нематеріальними, останні дістали назву «невидимі активи», «інтелектуальний капітал» або ж «знання компанії». Прикладом вищезгаданого процесу є середня частка вартості інтелектуального капіталу у вартості бізнесу багатьох провідних західних компаній, яка на сьогодні становить 65-90% [11].

Однак, варто зазначити, що суб'єкти економіки знань стикаються з вищим рівнем ризиків. Насамперед, швидка поява все нового і нового знання не тільки все більше знецінює матеріальні елементи і фактори виробництва, але й знецінює багато нематеріальних факторів, у тому числі патенти, ноу-хау і т.п. [6].

Також важливою рисою економіки знань є перехід конкуренції з одного боку на глобальний рівень – в надсистему, а з іншого – на рівень окремої особистості, у підсистему – нанорівень. Конкуренція стає багаторівневою, проявляючись як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі фірми, де щораз більший вплив на рівень конкурентоспроможності здійснюють співробітники організації, а також посилюється роль механізмів реалізації обміну знаннями і вироблення колективних рішень [11].

За постіндустріальної економіки виникають унікальні умови для реалізації моделі досконалої конкуренції або моделі зі наближеними до ідеальних конкурентними ознаками. Завдяки Інтернету кількість покупців і продавців стала практично необмеженою, а їх інформованість достатньо високою; значно мінімізовані або ж і взагалі відсутні бар'єри для входу нових учасників на ринок; процес торгівлі відбувається миттєво за допомогою е-комерції. Таким чином, у організаціях чи галузях, які тією чи іншою мірою пов'язані з Інтернетом та е-комерцією, при розробці стратегії управління, повинні брати до уваги умови, що нав'язує нова модель конкуренції [11].

Однак, повертаючись поняття «знання» та його трактування, варто підмітити, що воно має безліч визначень, які певним чином трансформуються, відповідно до потреб тієї чи іншої сфери, через призму якої вони розглядаються. З точки зору менеджменту туризму, термін «знання» трактується як комбінація досвіду та цінностей, певної контекстної інформації, а також експертних оцінок, що створює межі для оцінки та накопичення нового досвіду та інформації. Особливістю знань є те, що вони можуть втратити свій логічний зміст при поділі.

Сучасні науковці стверджують, що знання є першочерговим елементом у процесі сталого розвитку організації, тому успішні суб'єкти господарювання – це ті, які значну увагу приділяють освіті, науці, постійному оновленню знань та їх ефективному застосуванню на практиці. Для ефективного управління знаннями їх прийнято класифікувати за різними ознаками.

Таблиця 1

Класифікація знань в організації [2]

Ознака	Види знань
Рівень абстрагованості	· теоретичне знання («знати що»); · практичне знання («знати як»)
Рівень формалізації	· явне (експліцитне) знання; · неявне (імпліцитне) знання
Джерело походження	· зовнішнє знання; · внутрішнє знання
Предметно-функціональна сфера	· економічні знання; · соціальні знання; · політичні знання
Часовий горизонт	· стратегічні знання; · оперативні знання; · тактичні знання
Суб'єктивна належність	· знання індивіда; · знання групи; · знання організації.

Звернемо увагу, що у таблиці зазначено різні види знань, проте існують й інші класифікації. Наприклад, в економіці знання підприємства поділяють на: явні – це знання, що є кодифікованими; неявні – це знання, що не є задокументованими та базуються на персональному досвіді; вбудовані – це знання, що є заблокованими у певних об'єктах чи процесах на стадії їх створення [8].

Явні знання формуються у процесі їх тривалого використання та наукового підтвердження їх ефективності застосування неявних знань. «Неявні знання – це власний досвід, інтуїтивне прийняття рішень, яке кодифікується лише в мозку того суб'єкта, який його створив». Вони є найбільш цінним джерело інформації для організації, бо здатні призвести до прогресу у процесі діяльності останньої. Головна проблема «неявних» знань – це відсутність їх кодифікації, а звідси і складність їх поширення, наприклад, у електронному, паперовому чи іншому форматі [8].

Слід звернути увагу, що чітке розуміння різниці між різними видами знань є досить важливим фактором, коли мова йде про рівень ефективності усього процесу управління. Така ситуація зумовлена тим, що кожен вид знань вимагає до спеціальних методів та індивідуального підходу задля успішного користування наявними знаннями на благо організації.

За даними «Gartner Group», вже сьогодні система управління знаннями здатна збільшити продуктивність підприємства як мінімум на 20% [9; 11].

Дослідження думки підприємців свідчать, що ті компанії, які займаються управлінням знаннями, спостерігають підвищення якості управлінських рішень – 71% респондентів, прискорення реакції на зміни бізнесу – 68% та поліпшення роботи з клієнтом – 64% [2].

Існує чимало методів і технологій, що застосовуються сучасними компаніями для управління знаннями: інформаційні технології, експертні системи, штучний інтелект тощо. Обмеження частини вище зазначених підходів можуть бути пов'язані із потребою подолання культурних бар'єрів, відмов у наданні інформації та відносно високих витратах [2].

Значна частина методів управління знаннями заснована на використанні комп'ютерних технологій, однак ними можна управляти і за допомогою традиційних управлінських інструментів: тренінгів, конференцій, наставництва, ІТ-технологій і некомп'ютерних способів обміну інформацією [2].

Однак для ефективного управління знаннями потрібно застосовувати набори різних методів менеджменту. Такі методики на 80% використовують гуманітарні технології і лише на 20% – рішення в області інформаційних технологій [4]. Наприклад, до методів управління явними знаннями відносять навчання, обмін інформацією, інформаційні технології та системи тощо, а до методів управління неявними – систему наставництва, корпоративну культуру, створення спільнот професіоналів і т.д. [8].

Розглядаючи ефективність методів менеджменту, що застосовуються в процесі управління знаннями, дослідники зауважують, що сьогодні, компанії використовують у тій чи іншій формі лише 20% усіх знань. Решта 80% «неявних» знань залишаються незадіяними і з часом втрачаються. Причиною такого співвідношення є складність процесу здобування та накопичення «неявних» знань, адже вони можуть бути отримані лише в процесі комунікації та взаємодії персоналу і най часті не підлягають формалізації. Накопичення цього виду знань є впливовим фактором для розвитку організації, адже у кінцевому результаті ці знання можуть трансформуватися у прибуток останньої [4].

Головне завдання організації в управлінні знаннями – це виявлення та поширення основи знань з метою збереження й розвинення своїх ключових компетенцій [2]. Саме тому об'єктом управління повинні виступати «знання організації», а інформаційна інфраструктура організації повинна дозволяти багаторазово та ефективно їх використовувати [7].

Мета управління знаннями полягає у тому, щоб допомогти персоналу використовувати та регулювати усі потоки інформації, які до них надходять, задля більш конструктивної співпраці у межах колективу. Успіх у процесі управління знаннями полягає у своєчасній доставці потрібних знань тим, хто їх потребує. Результатом успішної і діючої системи управління знаннями є постійний та безперервний процес самонавчання персоналу та розвитку організації. Загалом можна виділити три основні компоненти, що формують теорію управління знаннями: люди, процеси (для загального користування і розподілу інформації) та технології [7].

Найкраще для організації – це навчитися добувати максимум користі із можливостей кожного співробітника [6]. Саме тому менеджерам необхідно коригувати якісний склад персоналу відділу чи організації з метою забезпечення балансу: 30% працівників знань та 70% працівників-виконавців [9]. Адже, за думкою Т. Стюарта, саме людський капітал надає організації можливість пропонувати споживачам її послуг певні рішення, а наявні знання та уміння використовувати для задоволення їх потреб [6].

Отже, під впливом процесів глобалізації знання перетворилися у основний ресурс багатьох організацій та стали розглядатися, не лише як інструмент створення певних матеріальних і нематеріальних благ, але і як повноцінний продукт.

Таке перетворення супроводжувалося розвитком теорій управління. Спершу вони базувалися на інформації, а коли науковці звернути свою увагу на такі фактори, як «користь» та «необхідність» останньої, то об'єктами теорій управління стали безпосередньо знання та інформація, що здатна перетворюватися у знання.

В рамках переходу економіки на міжнародний, а згодом і на глобальний рівень, глобальний менеджмент знань став одним із головних напрямів роботи організацій.

Сучасні компанії, що є або лише прагнуть бути лідерами на своєму сегменті ринку, приділяють багато уваги процесам управління знаннями. Однак, перед ними постає декілька складних взаємопов'язаних перешкод, ефективне подолання яких здатне привести компанію до успіху.

Перша перепона пов'язана із складністю процесу розпізнавання, нарощення та збереження «корисної» інформації (тобто тієї, яка здатна перейти у категорію «знання»). Дана проблема виникає через використання невідповідних та, як результат, неефективних для того чи іншого виду знань методів менеджменту.

Друга проблема пов'язана із перетворенням індивідуальних знань, тобто знань окремих працівників, у так звані «знання організації», тобто у ті знання, які фіксуються у культурі і «пам'яті» організації та не покидають її межі. Таким чином, можна створити своєрідну базу знань, якою може користуватися кожен член організації, наприклад, під час заміни персоналу чи розвитку дочірніх філій тощо.

І нарешті, третя проблема, що полягає у складності трансформації тих збережених «знань організації» у такий формат, який не дозволить організаціям-конкурентам його розшифрувати та користування цими знаннями.

Також розглядаючи сучасні процеси управління знаннями можна зауважити певні особливості, що їм притаманні. По-перше, при торгівлі знаннями, як продуктом, останні передаються споживачеві, однак разом із цим, вони продовжують знаходитися у того, хто їх створив. По-друге, сума індивідуальних знань окремих працівників не буде дорівнювати «знанням організації». Такий результат є проявом «закону 5%», «ефекту синергії» та «ефекту групового мислення» тощо, тобто різницею між поведінкою індивіда окремо та у межах групи людей [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, знання є одним із найважливіших факторів сучасного суспільства, а ефективне управління ними є ключем для побудови успішної організації. Управління знаннями спроможне забезпечити оперативне та адекватне реагування на зміни зовнішнього середовища та внутрішнього стану підприємств туристичного бізнесу, що дозволить узгодити взаємодію підрозділів і підвищити ступінь скоординованості виконання операцій, знизити витрати, підвищити продуктивність праці та якість обслуговування споживачів.

Список літератури:

1. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини : навч. посібн. / І.В. Амеліна, Т.Л. Попова, С.В. Владимиров. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 256 с.
2. Верба В.А. Управління розвитком компанії : навч. посібн. / В.А. Верба, О.М. Гребешкова. – К.: КНЕУ, 2011. – 482 с.
3. Закон п'яти відсотків [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://myknіga.com.ua/zmist/zakon-pyati-vidsotkiv.html.
4. Міхалевський В.Ц. Загальні завдання систем управління знаннями в організації / В.Ц. Міхалевський, В.В. Міхалевська-Жмуцька // Актуальні проблеми підготовки спеціалістів ІКТ (АППСІКТ-2013) : зб. наук. пр., 15-19 трав. 2013, м. Хмельницький. – Суми: СДУ, 2013. – Ч. 2. – С. 9-15.
5. Пікалов Ю.В. Теоретичні підходи до сутності і місця знань на підприємстві / Ю.В. Пікалов // Економіка та держава. 2017 – № 9. – С. 82-86.
6. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В.І. Пожуєв // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 37. – С. 4-15.
7. Романова Ю.Д. Інформаційні технології в менеджменті (управлінні): підручник і практикум для академічного бакалаврату / під заг. ред. Д.Ю. Романової. – М.: Видавництво Юрайт, 2015. – 478 с.
8. Руденко М.В. Управління знаннями як конкурентна перевага підприємства / М.В. Руденко, В.О. Криворучко // Економіка та держава. – 2016. – № 4. – С. 74-78.
9. Смолінська Н.В. Управління знаннями як інструмент забезпечення інноваційного розвитку підприємства / Н.В. Смолінська, І.І. Грибик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління : зб. наук. праць. – 2015. – № 815. – С. 248-255.
10. Смоляр Л.Г. Знання як стратегічний ресурс сучасного підприємства / Л.Г. Смоляр, Н.В. Коба // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2008. – № 628. – С. 641-647.
11. Стратегічне управління знаннями підприємства : монографія [А.П. Наливайко, О.М. Гребешкова, Л.П. Батенко та ін.]; за заг. ред. д.е.н. проф. А.П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 2014. – 445 с.
12. Управління знаннями. Теорія і практика: підручник для бакалаврату та магістратури / А.І. Урінцов [и др.]; під ред. А.І. Урінцова. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 255 с.
13. Шевчук О.А. Знання – як основний стратегічний ресурс підприємства / О.А. Шевчук // Технологический аудит и резервы производства. – 2013. – № 2/2(10). – С. 46-49.

Чорненька Н.В., Мельник О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

РОЛЬ ЗНАНИЙ И УПРАВЛЕНИЕ ИМИ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Очерчено роль знаний в управленческих процессах. Обосновано понятие знания и его трансформации с учетом особенностей современных глобализационных процессов. Доказано, что знания и информация становятся основным ресурсом для обеспечения качества функционирования предприятий в индустрии туризма. Рассмотрены актуальные вопросы реализации интеллектуального ресурса в бизнес-процессах. Акцентировано внимание на том, что управление знаниями базируется на имеющемся человеческом капитале, который фактически является источником знаний, их генератором и пользователем.
Ключевые слова: знания, бизнес-среда, туристический бизнес, информация, глобализация, управление знаниями.

Chornenka N.V., Melnyk O.V.
National University «Lviv Polytechnic»

THE ROLE OF KNOWLEDGE AND KNOWLEDGE MANAGEMENT IN THE TOURISM BUSINESS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Summary
The article outlines the role of knowledge in management processes. The concept of knowledge and its transformation is grounded taking into account the peculiarities of modern globalization processes. It is proved that knowledge and information become the main resource for the quality assurance operation of enterprises in the tourism industry. The article considered topical issues concerning the realization of the intellectual resource in business processes. Attention is focused on the fact that knowledge management based on existing human capital, which is actually a source, generator and user of knowledge.
Keywords: knowledge, business environment, tourism, information, globalization, knowledge management.

УДК 338.12:336.177.18

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У СЬОГОДНІШНІХ РЕАЛІЯХ

Ярема Б.П., Кекош І.Г.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто особливості сплати податку на доходи фізичних осіб в Україні після фінансової децентралізації та перспективи його розвитку. Проаналізовано міжнародний досвід США щодо справляння податку на доходи фізичних осіб та сформовано рекомендації щодо вдосконалення механізму оподаткування доходів громадян в Україні. У статті досліджено недоліки оновленого механізму справляння податку на доходи фізичних осіб, основними з яких є пропорційна, а не прогресивна шкала ставок цього податку, відсутність порядку оподаткування доходів сім`ї загалом, а не доходів кожного громадянина окремо, а також недосконалий механізм вирівнювання податкоспроможності бюджетів різних рівнів. На основі результатів аналізу, авторами запропоновано запровадити механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів окремо для міст обласного підпорядкування, окремо для районів та окремо для об'єднаних територіальних громад та напрями вдосконалення порядку нарахування та сплати цієї податкової форми через запровадження прогресивної шкали ставок прибуткового податку.
Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, доходи громадян, Податковий кодекс України,об'єднані територіальні громади, прогресивна шкала ставок ПДФО, податкоспроможність області.

Постановка проблеми. Децентралізація стала однією з реформ, з якими асоціюються як значні надії, так і досягнуті відчутні результати. Понад 68% українців зараз проживає у «децентралізованій Україні» – об'єднаних територіальних громадах та містах обласного значення. Існуючий фінансово-економічний потенціал та надходження ПДФО до бюджетів різних рівнів є дуже диференційованими,так як і доходи різних верств населення. Рівень оподаткування фізичних осіб безпосередньо впливає на реальні особисті доходи значної частини населення, особливо тих, хто отримує основні доходи у вигляді заробітної плати. Тому слід не забувати, що крім фіскальної (мобілізація фінансових ресурсів до бюджетів), ПДФО має виконувати ще й регулюючу функцію (раціонально перерозподіляти доходи між різними прошарками населення).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань сутності оподаткування доходів фізичних осіб присвятили фундаментальні праці П.П. Гензель, Д. Боголєпов, О.О. Ісаєв, В.О. Лебедєв, І.Х. Озеров, М.І. Тургенєв, Ф. Нітті. Серед українських учених, які досліджують питання оподаткування доходів фізичних осіб, В. Андрущенко, О. Василик, В. Вишневський, Ю. Іванов, А. Крисоватий, М. Кучерявенко, С. Онишко, В. Опарін, Л. Тарангул, В. Федосов.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз необхідності впровадження прогресивної ставки податку на доходи фізичних осіб як основи виконання регулюючої функції ПДФО.

Виклад основного матеріалу. Податок на доходи фізичних осіб при наявності доходу завжди існував, є й існуватиме в кожній державі. У всіх країнах він – основне джерело поповнення бюджету. За даними Державної казначейської служби України, наприклад, за січень-вересень 2018-го до казни надійшло ПДФО в розмірі 65,595 млрд грн. Це 11,35% загальних доходів держбюджету-2018 [4].

Прибутковий податок (ПДФО) належить до числа загальнодержавних податків. Порядок оподаткування регулюється розділом IV Податкового кодексу України. Платниками податку є громадяни (резиденти і нерезиденти), податок утримується з отриманих ними доходів. Нарахування (утримання) податку здійснюють як фізособи (підприємці та особи, які провадять незалежну профдіяльність), так і роботодавці [5].

Якщо до фінансової децентралізації стабільне та потужне джерело податкових надходжень як податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) потрапляв до районних бюджетів, де розподілявся, а точніше – розмивався в непрозорий спосіб, в результаті проведеної наприкінці 2014 р. бюджетної децентралізації, а саме внесення змін в БКУ Законом № 79-VIII від 28.12.2014, податок на доходи фізичних осіб став надходити до бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Після децентралізації змінився порядок сплати ПДФО. Кожен рівень бюджету вправі претендувати на свою частку: бюджети міст обласного значення – на 60%, обласні бюджети – на 15%, держбюджет – на 25%. Київ – виняток, він віддає державі 60% зібраного на своїй території податку, 40% – залишає собі (рис. 1). Це приклад вертикального вирівнювання за податком на доходи фізичних осіб.

Такий підхід змінив потоки від ПДФО між різними населеними пунктами. Великі міста стали втрачати цей податок, малі – почали нарощувати.

Горизонтальний перерозподіл передбачає порівняння індексу податкоспроможності певного бюджету із середнім показником податкоспроможності всіх бюджетів аналогічного рівня по країні.

Співвідношення цих двох показників дає розуміння, чи надаватиметься базова дотація цьому місцевому бюджету, чи, навпаки, з такого бюджету вилучатимуться кошти до державного бюджету (реверсна дотація).

Так найбільшу частку в доходах місцевих бюджетів займають надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб – 50,8 млрд грн, або 56,6% від загальної суми доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних транс-

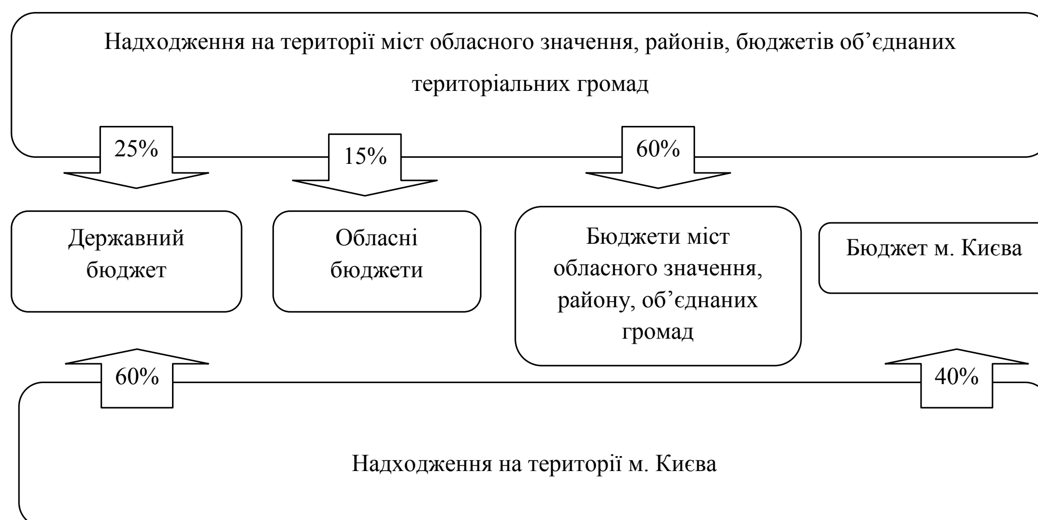

Рис. 1. Нормативи розмежування ПДФО

Джерело: складено авторами

фертів). Порівняно із січнем–травнем 2017 р. надходження податку зросли на 27,8%. Із 13 регіонів, для яких характерні темпи приросту ПДФО, вищі за середній показник в Україні, п'ять регіонів забезпечили приріст понад 30%, найнижчий приріст мають Миколаївська та Луганська області. За бюджетами ОТГ надходження ПДФО зросли в 2,3 рази й становили 7,4 млрд грн. [1, ст. 429].

Існуючий фінансово-економічний потенціал та надходження ПДФО до бюджетів різних рівнів є дуже диференційованими, зокрема між міськими та сільськими адміністративно-територіальними одиницями. Якщо б вирівнювання податкоспроможності здійснювалось окремо для міст обласного підпорядкування, окремо для районів та для об'єднаних територіальних громад, то результати були б кардинально іншими, адже податкоспроможність міських адміністративно-територіальних одиниць (середнє значення у містах – 3094 грн на особу) значно перевищує сільські (у середньому в об'єднаних територіальних громадах – 1210 грн на особу). З огляду на це вважаємо за доцільне запровадити механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів окремо для міст обласного підпорядкування, окремо для районів та окремо для об'єднаних територіальних громад.

Також вартувало б звернути увагу на взаємозв'язок доходів платників прибуткового податку і шкали ставок ПДФО. Ставки ПДФО визначені ст. 167 ПКУ [1]. Основною ставкою є 18%, незалежно від розміру отриманого доходу. Застосовується майже для всіх видів доходів громадян: зарплати, стипендії, заохочувальні виплати, виплати за договорами цивільно-правового характеру тощо. Є й низка доходів, які оподатковуються за іншими ставками. Це дивіденди за акціями – 5% або 9%, дохід від продажу майна (рухомого, нерухомого) – 5%, спадок – 5% або 18%. Також в Податковому кодексі України передбачені види доходів, які звільнені від податків (стаття 165 ПКУ).

Тим не менше, податкоспроможність жителів областей, у яких є вищі середньомісячні заробітні плати (жителі Донецької, Київської, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської областей) є більшою на відміну від жителів областей, в яких доходи є нижчі (у жителів Тернопільської, Чернівецької та Чернігівської областей), а ставка ПДФО для усіх регіонів застосовується фіксована, що є недоцільним з погляду податкового навантаження на регіон (див. табл. 1). Звідси випливає, що цей податок не справляється зі своїм стратегічним завданням перерозподілу доходів між прошарками населення.

Тому було б доцільним проаналізувати міжнародний досвід економічно-розвинутих країн, які в оподаткуванні доходів фізичних осіб застосовують метод що більший дохід, то вища ставка податку з доходів.

Так, в США шкала федерального прибуткового податку від 10% до 35% диференційована в залежності від розміру доходу і від сімейного статусу. Американське законодавство передбачає можливість стягнення федерального прибуткового податку з подружньої пари. В такому випадку базою є сумарний дохід, отриманий чоловіком і дружиною. Втім, це не обов'язкова умова. Подавати декларацію кожен з подружжя може і окремо. При цьому ставка податку залежить від того, чи перебуває людина в шлюбі, а також від величини отриманого ним доходу. Зокрема, бути самотнім менш вигідно. Чому – можна побачити з наведених нижче ставок оподаткування (табл. 2).

Варто звернути увагу ще на один момент. У Сполучених Штатах Америки передбачений неоподатковуваний мінімум, тобто сума доходу, з якої не буде стягуватися федеральний податок. При цьому назвати якусь одну конкретну цифру просто неможливо. Вся справа в тому, що дана величина залежить від цілого ряду чинників, таких як вік, сімейний стан, варіант заповнення декларації (спільний з дружиною / чоловіком або окремо) і так далі.

Наприклад, дохід в 7 тисяч доларів, отриманий одиноким громадянином у віці до 65 років, не буде обкладатися федеральним податком. У подружньої пари, що підходить під цю вікову категорію і подає роздільні декларації, поріг опускається до

Таблиця 1

Номінальна і реальна заробітна плата у розрізі регіонів України за січень-вересень 2017 років

Назва адміністративно-територіальної одиниці	Середньомісячна заробітна плата (у розрахунку на одного штатного працівника), грн		Темп зростання номінальної заробітної плати, %	Індекс реальної заробітної плати (до відповідного періоду попереднього року), %	
	2016 рік	2017 рік	2017 рік/2016 рік	2016 рік	2017 рік
Вінницька область	4045	5880	145,4	112,9	128,4
Волинська область	3901	5628	144,3	110,1	125,4
Дніпропетровська область	4938	6696	135,6	102,1	117,7
Донецька область	5716	7456	130,4	101,4	110,6
Житомирська область	3864	5628	145,7	111,0	126,3
Закарпатська область	4109	6083	148,0	113,6	129,5
Запорізька область	4923	6623	134,5	107,4	116,2
Івано-Франківська область	4091	5934	145,1	110,6	126,7
Київська область	5060	6948	137,3	113,5	119,6
Кіровоградська область	3837	5617	146,4	108,2	125,8
Луганська область	4426	5660	127,9	116,9	113,2
Львівська область	4427	6169	139,3	111,1	123,1
Миколаївська область	4697	6450	137,3	108,3	118,2
Одеська область	4612	6299	136,6	108,6	116,7
Полтавська область	4442	6328	142,5	106,2	122,5
Рівненська область	4184	5800	138,6	107,7	120,2
Сумська область	3992	5736	143,7	105,0	123,7
Тернопільська область	3550	5338	150,4	110,7	129,3
Харківська область	4340	6028	138,9	107,3	118,7
Херсонська область	3897	5635	144,6	113,8	123,2
Хмельницька область	3879	5688	146,6	107,2	128,0
Черкаська область	4006	5831	145,6	110,4	124,7
Чернівецька область	3667	5373	146,5	112,9	129,0
Чернігівська область	3887	5462	140,5	107,9	121,6
м. Київ	8231	10719	130,2	114,2	110,8
Україна	**4989**	**6847**	**137,2**	**109,1**	**118,8**

Джерело: [3, ст. 24]

Таблиця 2

Шкала федерального прибуткового податку у США

Для осіб, які не перебувають у шлюбі		Для подружніх пар	
Розмір доходу, тис. доларів	%	**Розмір доходу, тис. доларів**	%
до 7	10	до 14	10
від 7 до 28	15	від 14 до 58	15
від 28 до 68	25	від 58 до 114 тисяч	25
від 68 до 143	28	від 114 до 174 тисяч	28
від 143 до 311	33	від 174 до 311 тисяч	33
більше 311	35	більше 311 тисяч	35

Джерело: [6]

3 тисяч на кожного. Це далеко не всі можливі варіанти. Зокрема, при спільній подачі декларації згаданої вище подружньої пари податком не обкладатиметься спільний дохід до 13 тисяч доларів.

Вік чоловіка і дружини тут також має значення. Якщо одному з подружжя виповнилося 65 років і більше, не обкладається податком дохід до 14 тисяч, двом – до 15 тисяч. Якщо вік чоловіка та дружини перевищує зазначену планку, то їм покладено ще більші пільги. В такому випадку податком не обкладатиметься дохід в розмірі до 15 тисяч доларів. Не забули автори податкового законодавства про овдовілих людей. Якщо така людина не досяг 65-річчя, неоподатковуваний мінімум для нього становить 10 тисяч доларів, що збільшується на 1 тис після досягнення даної вікової планки.

Як бачимо, федеральний прибутковий податок в Сполучених Штатах не фіксований, а прогресивний. Іншими словами, більший дохід означає більш солідні відрахування на користь держави. При цьому ставка залежить не тільки від сімейного стану та віку. Враховується також наявність утриманців, так само як і їх кількість, а також хто в родині працює (чоловік, дружина або обидва). Крім цього, в США існують також певні послаблення, що поширюються на виділені соціальні групи [6].

Висновки і пропозиції. Отже, можна стверджувати, що система оподаткування доходів фізичних осіб в Україні залишається надалі недосконалою і потребує подальшого поступового та послідовного реформування.

Серед основних кроків на шляху вдосконалення процесу справляння такого податку може бути впровадження прогресивної шкали ставок ПДФО. Основним показником, який впливає на встановлення податкових ставок, є співвідношення доходів між найбагатшими і найбіднішими прошарками суспільства. Такий підхід не лише виправданий із позиції соціальної справедливості, − це є непоганий стимул для ефективного функціонування економіки. Вилучаючи у найзабезпеченіших верств надлишки доходів через прогресивне оподаткування, держава все одно залишає їм достатньо коштів для споживання. Частину доходів, яку забирають у багатих, перерозподіляють на користь бідних верств, що стимулює загальний попит на товари і послуги. Як правило, держава може раціональніше розпорядитися надлишком вилучених коштів, ніж приватні особи.

Система оподаткування доходів фізичних осіб повинна, крім фіскальної (мобілізація фінансових ресурсів до бюджетів), виконувати ще й регулюючу функцію (підвищення рівня соціальної захищеності найбідніших верств населення за рахунок багатшої частини суспільства). Для цього необхідно впровадити таку шкалу ставок податку на доходи фізичних осіб, яка б не ліквідувала у громадян з помірно високим рівнем доходів стимули щодо збільшення їх капіталу.

Варто відзначити, що прогресивна система оподаткування застосовується в багатьох країнах. Наприклад, в США цей податок стягується за "ковзною" системою (від 10% до 35%), що має на увазі збільшення ефективної ставки податку з ростом бази оподаткування. Розмір ставки залежить і від сімейних категорій (незаміжній/одружений, сімейна пара, батько-одинак).

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 01.11.2011 № 2755-VI [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2755-17.
2. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», ст. 429.
3. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-вересень 2017 р. − Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень, ст. 24.
4. Місячний звіт про виконання Державного бюджету України за січень-вересень 2018 року Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=424819.
5. Коновалова Х., Панченко О., Дрижакова Д., Кременчук В. У чому суть прибуткового податку [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://ukr.segodnya.ua/economics/business/bolshaya-rozborka-izuchaem-nalog-s-dohodov-fizlic-1134356.html.
6. Фролова О. ОСОБЕННОСТИ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА В США [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://nalogiexpert.ru/dlya-biznesa/na-pribyl/osobennostipodoxodnogo-naloga-v-soedinennyx-shtatax-ameriki.html.

Ярема Б.П., Кекош И.Г.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА ВЗИМАНИЯ НАЛОГА НА ДОХОДЫ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В СЕГОДНЯШНИХ РЕАЛИЯХ

Аннотация
Рассмотрены особенности уплаты налога на доходы физических лиц в Украине после финансовой децентрализации и перспективы его развития. Проанализированы международный опыт США по взиманию налога на доходы физических лиц и сформированы рекомендации по совершенствованию механизма налогообложения доходов граждан в Украине. В статье исследованы недостатки обновленного механизма взимания налога на доходы физических лиц, основными из которых являются пропорциональная, а не прогрессивная шкала ставок этого налога, отсутствие порядка налогообложения доходов семьи в целом, а не доходов каждого гражданина в отдельности, а также несовершенный механизм выравнивания налогоспособности бюджетов различных уровней. На основе результатов анализа, авторами предложено ввести механизм горизонтального выравнивания налогоспособности бюджетов отдельно для городов областного подчинения, отдельно для районов и отдельно для объединенных территориальных общин и направления совершенствования порядка начисления и уплаты этой налоговой формы из-за введения прогрессивной шкалы ставок подоходного налога.
Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, доходы, Налоговый кодекс Украины, объединенные территориальные общины, прогрессивная шкала ставок НДФЛ, налогоспособность области.

Yarema B.P., Kekosh I.G.
Lviv Ivan Franko National University

IMPROVING THE PROCESS OF COLLECTING PERSONAL INCOME TAX IN TODAY'S REALITIES

Summary
The features of the payment of personal income tax in Ukraine after financial decentralization and the prospects for its development are considered. Analyzed the international experience of the United States on the collection of personal income tax and formed recommendations for improving the mechanism of taxation of incomes of citizens in Ukraine. The article examines the shortcomings of the renewed mechanism for collecting personal income tax, the main ones are the proportional, not progressive, scale of this tax, the lack of taxation of family incomes in general, and not the incomes of each citizen separately, as well as an imperfect leveling mechanism for fiscal capacity different levels. Based on the results of the analysis, the authors proposed to introduce a mechanism for horizontal alignment of the budgeting capacity of budgets separately for cities of regional subordination, separately for districts and separately for united territorial communities and directions for improving the procedure for calculating and paying this tax form due to the introduction of a progressive income tax rate scale.
Keywords: tax on personal income, income, Tax Code of Ukraine, united territorial communities, progressive scale of personal income tax rates, taxability of the region.

УДК 658.8

МАРКЕТИНГОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОТЕНЦИАЛА РЫНКА И СИСТЕМЫ «УМНЫЙ ДОМ»

Яшкина О.И., Балдинская О.В.
Одесский национальный политехнический университет

Статья содержит описание системы «Умный дом», ее ценового диапазона и возможностей. Благодаря исследованию были определены знания, предпочтения и мотивация потенциальных потребителей в отношении системы «Умный дом». Среди потребителей были выделены сегменты, различающиеся подходом к технологиям, знаниям о них и возможностями в приобретении системы «Умный дом». Были определены латентные факторы, влияющие на предпочтения респондентов.
Ключевые слова: Умный дом, маркетинговое исследование, потенциал рынка, анкетный опрос, кластерный анализ, факторный анализ.

Постановка проблемы. Инженерное оснащение квартир и коттеджей неуклонно усложняется, и растет количество устройств, которые участвуют в формировании этой среды. Возлагать на хозяина жилья управление всеми системами становится неудобно и невыгодно. Комплексная система управления жильем «умный дом» берет на себя всю рутинную работу по решению этого запутанного задания, оставляя человеку только принятия главных, «базовых» решений.

Актуальность выбранной проблемы исследования связана со стремительно растущим количеством разработок в области интеллектуальной системы управления «умный дом» и роста спроса на украинском рынке.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы, касающиеся системы «умный дом» исследовали много ученых. Среди них: И.В. Жарикова [4], Ю.Д. Олейник [6], В.Ф. Генко [6], А.Ю. Варфоловеев [2], А.В. Горышко [3], А.С. Авдеев [1], А.И. Герасимова [1], Л.Ш. Кадырова [5] и др. Это свидетельствует об определенной заинтересованности исследователей этим вопросом и необходимостью внесения соответствующих предложений.

Smarttech Group провела исследование и выявила мировые тенденции в развитии систем «Умный дом». Есть довольно стремительная тенденция роста этого рынка в Европе и в США, ведь именно они являются основными двигателями развития этого рынка [14].

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Несмотря на большой интерес к данной проблематике, вопрос информированности о данной системе жителей города, знания о принципах ее работы и мотивы ее приобретения не были достаточно исследованы.

Формирование целей статьи (постановка задания). Цель исследования – определить предпочтения потребителей и их намерения в приобретении системы «Умный Дом».

Исходя из цели работы, нами были составлены основные задачи исследования:

1. Определить уровень доверия населения к системе «Умный Дом».
2. Определить, есть ли у потребителей полное представление о возможностях «Умных Домов».
3. Определить, потребители какой возрастной категории заинтересованы в приобретении системы «Умный Дом».
4. Составить рекомендации.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных результатов. Сегодня очевидна стремительная тенденция роста этого рынка в Европе и в США. На графике (рис. 1) видно, что к 2021 году количество умных домов увеличится до 73 млн в Европе и до 80,6 млн в США [14].

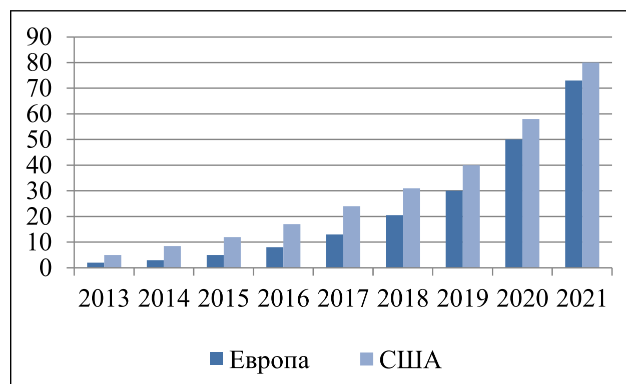

Рис. 1. Общее количество умных домов (Европа и США)

В свою очередь в Украине динамика рынка «Умного дома» стремительно развивалась до 2013 года. Потом, как и для большинства рынков, в 2014 и 2015 году заметен существенный спад, но в 2016 году рынок опять начал расти. Есть надежды, что в ближайшее время динамика рынка «Умного дома» в Украине будет развиваться в мировом тренде (рис. 2).

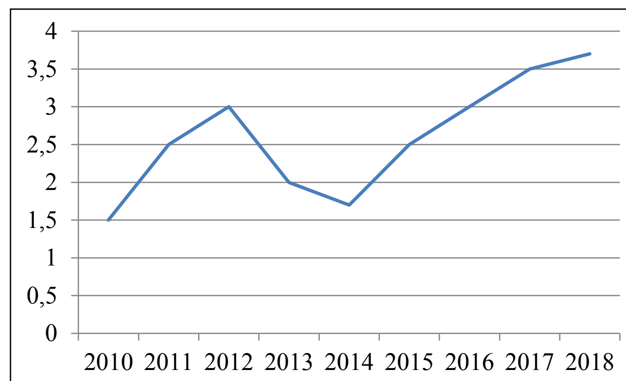

Рис. 2. Динамика рынка Умного Дома в Украине

Система «Умный Дом» рассчитана как для квартир, домов, так и для офисов и бизнеса. Может интегрироваться как на этапе проектирования и строительства недвижимости, так и для уже построенных и обжитых домов.

Возможности системы «Умный дом»:

- управление освещением;
- управление электроприборами;
- управление климатом;
- управление вентиляцией;
- умный домофон;
- универсальный пульт;
- мультирум;
- управление системой полива;
- статистика;
- бассейн;
- управление умным домом;
- видеонаблюдения;
- безопасность;
- голосовое управление;
- контроль безопасности;
- будильник
- автоответчик
- аварии;
- управление телевизором (домашним кинотеатром) и т.д. в зависимости от компании и предпочтений заказчика.

Основными конкурентами на рынке Украины являются:

- Smart House MiMi smart [7].
- INSTELL engineering [8].
- IQ Dim Львів [9].
- IDom [10].
- Салон Умный Дом [11].
- Z-WAVE Киев [12].

Ценовой диапазон систем делится на:

- Эконом (от ≈ 20.000 грн. до ≈ 64.000 грн.).
- Бизнес (от ≈ 57.600 грн. до ≈ 390.000 грн.).
- Люкс (от ≈ 125.000 грн. до ≈ 1.170.000 грн.).
- Индивидуальный (≈ 40.000 грн. +).

Для решения поставленных задач был проведен анкетный опрос в сети Интернет с помощью Гугл формы. Было опрошено 400 респондентов, что гарантирует ошибку выборки в 5%. Вопросы анкеты:

1. Пол
- Мужской
- Женский

2. Возраст
- 18–25
- 25–30
- 30–40
- 40–50

3. Довольны ли Вы качеством своего жилья?
- Довольны
- Недовольны

4. Хотели бы Вы модернизировать свое жилье?
- Да
- Нет

5. Знаете ли Вы, что такое "Умный Дом"?
- Да
- Нет

6. Доверяете ли Вы технике и искусственному интеллекту?
- Определенно да
- Скорее да
- Не знаю
- Скорее нет
- Определенно нет

7. Хотели бы Вы жить в "Умном Доме"?
- Да
- Нет
- Не уверен(а)

8. Знаете ли Вы организации, занимающиеся внедрением системы "Умный Дом"?
- Знаю
- Не знаю
- Другое

9. Ожидаете ли Вы от Умного Дома высокое качество?
- Определенно да
- Возможно
- Вряд ли
- Другое

10. Ожидаете ли Вы за систему доступную цену?
- Определенно да
- Возможно
- Вряд ли
- Нет
- Не уверен(а)

11. Сколько по вашему мнению должен стоить Умный Дом (в грн.)?
- 10000–20000
- 20000–100000
- 100000–500000
- 500000–1000000
- Больше 1000000

12. Что Вам больше всего нравится в Умном Доме?
- Комфорт (удобство)
- Экономия
- Безопасность
- Энергоэффективность
- Экологичность
- Другое

13. Что Вам больше всего не нравится в Умном Доме?
- Беспокоит безопасность
- Высокая цена
- Высокое потребление энергоресурсов
- Управление искусственным интеллектом
- Постоянное облучение
- Не знаю
- Все нравится

Обработка результатов опроса проводилась с помощью таких программных продуктов, как IBM SPSS Statistics 21 и Гугл формы.

Рассмотрим каждый вопрос отдельно.

Вопрос 1. Пол респондентов. 55% опрошенных – женщины, 45% – мужчины.

Вопрос 2. Выявление возрастной структуры респондентов. Большую часть респондентов составляют люди, возрастом от 18 до 25 лет – 60%, 40-50 лет – 15%, 25-30 и 30-40 – по 12,5%.

Вопрос 3. Выявление качества жилья респондентов. 55% опрошенных довольны качеством своего жилья, соответственно 45% – не довольны.

Вопрос 4. Желание модернизировать жилье. 85% опрошенных желают модернизировать свое жилье, в то время как 15% – нет.

Вопрос 5. Выявление, знают ли респонденты, что такое система «Умный дом». 87,5% опрошенных знают, что такое система «Умный дом».

Вопрос 6. Доверие респондентов к технике и искусственному интеллекту.

Почти половина опрошенных (45%) ответила, что скорее доверяет технике и искусственному интеллекту. Скорее не доверяют и не знают от-

вета ответили по 17,5% респондентов, 15% респондентов ответили, что полностью доверяют, а 5% – полностью не доверяют.

Вопрос 7. Желание жить в «Умном Доме». 60% опрошенных хотят жить в «Умном доме». Мнение других респондентов разделилось поровну (по 20%) «нет» и «не знают ответа».

Вопрос 8. Выявить знают ли респонденты организации, которые занимаются внедрением систем «Умный дом». Большинство респондентов (70%), не знают организации, которые занимаются внедрения систем «Умный дом». 30% опрошенных знают такие организации.

Вопрос 9. Ожидание респондентов высокого качества от системы «Умный Дом». 45% опрошенных возможно ожидают высокое качество от системы «Умный дом». 35% респондентов ожидают безусловно высокое качество. 12,5% – вряд ли ожидают высокое качество, и 7,5% не определились.

Вопрос 10. Ожидания респондентов за систему «Умный дом» доступную цену. «Вряд ли» – ответили 37,5% опрошенных, 25% ответили, что возможно за систему «Умный дом» будет доступная цена, 17,5% ответили «нет», 12,5% дали ответ «безусловно да», и 7,5% не уверены в ответе.

Вопрос 11. Какая цена, по мнению респондентов, должна быть за систему «Умный дом». 25% опрошенных считают, что система «Умный дом» стоит более 1000000 грн., 23% считают, что система стоит 20000-100000 грн. Далее мнения разделились (по 20%) на цену 10000-20000 грн. и 100000-500000 грн. 12% убеждены, что цена на систему 500000-1000000 грн.

Вопрос 12. Что больше всего нравится опрошенным в системе «Умный Дом». 55% опрошенных предпочли комфорт, 12,5% – энергоэффективность, экономию – 10%. Далее ответы разделились поровну (по 7,5%) – безопасность, экологичность и прочее.

Вопрос 13. Что не нравится респондентам в системе «Умный Дом». 25% опрашиваемым не нравится высокая цена за систему «Умный дом», 23% респондентов беспокоит безопасность (возможности взлома или сбоя), 15% – все нравится, 13% не нравится управления искусственным интеллектом. Далее ответы разделились поровну (по 10%) высокое потребление энергоресурсов и не знают ответа. Также 4% респондентов тревожит постоянное облучение.

Таблица 1

t-критерий для установления гендерных различий в ответах респондентов

		Критерий равенства дисперсий Ливиня	
		F	Знч.
Ожидаете ли высокое качество системы	Предполагается равенство дисперсий	,004	,952
	Равенство дисперсий не предполагается		
Ожидаете ли доступную цену системы	Предполагается равенство дисперсий	1,301	,261
	Равенство дисперсий не предполагается		

Следующим шагом было использование программы SPSS для анализа ответов респондентов, и выявление влияния различных факторов на мотивацию респондентов.

С помощью анализа t-критерия была установленная связь между полом и ожиданиями респондентов высокого качества от системы, а также между полом и ожиданиям респондентов доступной цены за систему «Умный дом» (табл. 1).

Было установлено, что большинство респондентов, как женщин, так и мужчин, ожидают высокое качество от системы УД и не ожидают приемлемую цену. Гендерных различий в ответах не установлено, т.е. мнения мужчин и женщин значимо не отличаются.

С помощью сравнения средних доказано, что респонденты, как женщины, так и мужчины, доверяют технике и системе «Умный дом», то есть, по мнению потребителей, система является безопаснее чем традиционная техника (табл. 2).

Таблица 2

Сравнение оценок доверия к технике мужчин и женщин

Групповые статистики					
	Пол	N	Среднее	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего
Доверие к технике	м	18	2,33	1,138	,268
	ж	22	2,68	1,086	,232

Для разделения респондентов на группы с различными характеристиками был использован кластерный анализ. На первом этапе с помощью дендрограммы метода Варда было установлено оптимальное количество кластеров (сегментов) на которые можно разделить респондентов. Их оказалось два (табл. 3).

Таблица 3

Конечные кластерные центры метода Варда

Конечные центры кластеров		
	Кластер	
	1	2
Возраст	2,21	3,74
Доверие к технике	2,02	3,19
Ожидаете ли высокое качество системы	2,18	2,26
Ожидаете ли доступную цену за систему	2,13	3,98
Сколько стоит система пр Вашему мнению	4,35	2,61

Ниже приведено описание кластеров:

- Класс – «Экономные», от 20 до 30 лет, доверяют технике и искусственному интеллекту, ожидают высокое качество от системы и приемлемую цену за нее, больше всего нравится в системе экономность.
- Класс – «Неуверенные», от 40 до 50 лет, не совсем доверяют технике и искусственному интеллекту, ожидают высокое качество от системы, но неприемлемую цену за нее, нравится в системе безопасность.

Можно сказать, что у 1 кластера доход достаточно высок, так как цена за систему приемлема, при стоимости 100000-500000грн., в то время как

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

во 2-м кластере доход, скорее всего, средний или ниже среднего, так как цена за систему воспринимается высокой.

Для выделения латентных факторов был применен факторный анализ. С помощью этого метода было выделено два латентных фактора, которые оказывают влияние на респондентов, и которые можно объединить в две группы и определенным образом назвать:

- Фактор 1 – «технологичность по доступной цене», доверие технике и искусственному интеллекту, ожидание высокого качества и приемлемой цены за систему.
- Фактор 2 – «ценовой», не доверие к технике и искусственному интеллекту, не ожидание высокого качества от системы, уверенность в высокой цене за систему.

На основе проделанного исследования можно сделать следующие выводы:

После проведения исследования подтвердились такие гипотезы:

- по мнению потребителей, система «Умный дом» является безопаснее, чем традиционная;
- у респондентов есть частичное представление о системе «Умный дом»;
- при выборе систем основными критериями являются цена, безопасность, экономичность, комфорт;
- респонденты в возрасте от 20 до 30 лет заинтересованы в приобретении системы «Умный дом»;
- старшее поколение не доверяет и не готово к использованию систем интеллектуальных домов.

Таким образом, в Украине есть целевая аудитория, которая заинтересована в приобретении системы «Умный дом», но многие люди не имеют полное представление возможностей этой системы. Большинство пугает безопасность, проблемы с аппаратурой, возможность взлома или сбоя программы и цена за систему.

Для увеличения спроса рекомендуется больше рекламировать и рассказывать о возможностях системы, демонстрировать ее возможности, показывать выполненные проекты с уточнением цен.

Список литературы:

1. Авдеев А.С., Герасимова А.И. Основные проблемы программирования систем «умный дом» / А.С. Авдеев, А.И. Герасимова // Перспективы науки. – 2014. – С. 62-65.
2. Варфоломеев А.Ю., Буйніч Б.І. Система «розумний будинок» на основі модуля ESP та месенджера Telegram / А.Ю. Варфоломеев, Б.І. Буйніч // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2018. – № 13.
3. Голышко А.В. «Умный» дом от умных людей / А.В. Голышко // Вестник связи. – Москва. – 2015. – № 6. – С. 33-35.
4. Жарикова И.В. Интеллектуальная система управления освещением на базе пьезоэлемента [Текст] / И.В. Жарикова, А.С. Боцман // Радиотехника. – Харьков. – 2015. – № 1(180) – С. 102-105.
5. Кадирова Л.Ш. РОЗУМНИЙ ДІМ: ідеологія чи технологія. [Електронний ресурс]: Міжнародний науково-дослідний журнал. Режим доступу: http://research-joumal.org/featured/arch/umnyj-dom-ideologiya-ili-texnologiya.
6. Современные беспроводные сети: состояние и перспективы развития [Текст]: монография / И.А. Гепко, В.Ф. Олейник, Ю.Д. Чайка и др.; под ред. д-ра техн. наук, проф. В.Ф. Олейника. – К.: ЕКМО, 2009. – 672 с.
7. Smart House MiMi smart [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://smarthouse.ua/.
8. INSTELL engineering [Електронный ресурс]. – Режим доступа: https://instell.com.ua/.
9. IQ Dim Львів [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://iqdim.com/.
10. iDom [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://idom.dp.ua/.
11. Салон умный ДОМ [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://umniydom.com.ua/.
12. Z-WAVE КИЕВ [Електронный ресурс]. – Режим доступа: https://zwave-kiev.com.ua/home.html.
13. Broad Link [Електронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.broadlink.com.ua/?gclid=CO-979qg8dYCFYvKsgodTpkFfg.
14. Iot Новости Интернет вещей [Електронный ресурс]. – Режим доступа: https://iot.ru/gorodskaya-sreda/kolichestvo-umnykh-domov-v-evrope-i-severnoy-amerike-v-2016-godu-dostiglo-30-3-mln.

Яшкіна О.І., Балдинська О.В.
Одеський національний політехнічний університет

МАРКЕТИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РИНКУ І СИСТЕМ «РОЗУМНИЙ БУДИНОК»

Анотація
Стаття містить опис системи «Розумний будинок», її цінового діапазону і можливостей. Завдяки дослідженню були визначені знання, переваги і мотивація потенційних споживачів щодо системи «Розумний будинок». Серед споживачів були виділені сегменти, що розрізняються підходом до технологій, знань про них і можливостями в придбанні системи «Розумний будинок». Були визначені латентні фактори, що впливають на переваги респондентів.

Ключові слова: Розумний будинок, маркетингове дослідження, потенціал ринку, анкетне опитування, кластерний аналіз, факторний аналіз.

Yashkina O.I., Baldynska O.V.
Odessa National Polytechnic University

MARKETING RESEARCH OF MARKET POTENTIAL AND SYSTEMS "SMART HOME"

Summary
The article contains a description of the "Smart Home" system, its price range and capabilities. Thanks to the research, the knowledge, preferences and motivation of potential consumers with respect to the “Smart Home” system were identified. Among consumers, there were identified segments that differ in their approach to technologies, their knowledge and opportunities in acquiring the Smart Home system. The latent factors influencing the preferences of the respondents were identified.
Keywords: Smart home, marketing research, market potential, questionnaire survey, cluster analysis, factor analysis.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
2. **Адашис Людмила Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів
3. **Баклашова Тамара Михайлівна** – старший викладач кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
4. **Балдинська Оксана Володимирівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
5. **Барська Ірина Василівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
6. **Батиченко Світлана Павлівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
7. **Белей Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління проектами та безпеки підприємства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
8. **Бідюк Наталія Михайлівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету
9. **Білаш Максим Миколайович** – студент Одеського національного політехнічного університету
10. **Білокопитов Василь Іванович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету
11. **Блавдзевич Світлана Сергіївна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
12. **Блащук-Дев'яткіна Наталія Зіновіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
13. **Боженко Юлія Олександрівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
14. **Бондаренко Ніна Анатоліївна** – асистент кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
15. **Босюк Альона Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
16. **Браточенко Олена Олегівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
17. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
18. **Бугіль Світлана Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
19. **Вайда Максим Маріянович** – студент факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
20. **Василенко Антон Олексійович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
21. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпровського державного аграрно-економічного університету
22. **Візір Ольга Олександрівна** – магістр юридичного факультету Університету митної справи та фінансів
23. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
24. **Врубель Ігор Йосипович** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
25. **Гаєва Валерія Павлівна** – студент Миколаївського національного аграрного університету
26. **Гелуненко Олександра Олегівна** – начальник відділу маркетингу ТОВ «Стаміл»
27. **Герасименко Олена Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка
28. **Герасимова Ганна Володимирівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
29. **Гиляновська Олеся Володимирівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
30. **Гілевський Сергій Вадимович** – студент Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу
31. **Глинська Ольга Володимирівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
32. **Гнатенко Марина Костянтинівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту та публічного адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

33. **Голинський Юрій Олегович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
34. **Григоренко Григорій Валерійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання спортивно-педагогічних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
35. **Григоренко Дарина Петрівна** – асистент кафедри методики викладання спортивно-педагогічних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
36. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
37. **Гришкін Вадим Олегович** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки та управління національним господарством Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
38. **Грубляк Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
39. **Гук Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
40. **Денисюк Ангеліна Вадимівна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
41. **Джур Ольга Євгенівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
42. **Дідух Вікторія Вікторівна** – студент факультету іноземних мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
43. **Дімітров Максим Костянтинович** – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
44. **Довгий Дмитро Іванович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
45. **Домбровська Яна Михайлівна** – аспірантка кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
46. **Дреєва Ганна Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
47. **Дроник Григорій Васильович** – доктор біологічних наук, професор, Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція УААН
48. **Дубик Вікторія Яківна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
49. **Дубограй Аліна Олександрівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
50. **Дудлів Надія Олексіївна** – студентка факультету обліку та податкового менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
51. **Дулин Ігор Степанович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
52. **Дуюн Анастасія Іванівна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
53. **Дядюра Владислав Віталійович** – студент Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
54. **Єленко Аліна Петрівна** – вчитель англійської мови Загальноосвітньої школи № 1 м. Ромни
55. **Жаворонок Артур Віталійович** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
56. **Ждан В'ячеслав Миколайович** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
57. **Заволока Лариса Олександрівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
58. **Зайва Юлія Русланівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
59. **Заточна Вікторія Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
60. **Західна Оксана Романівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
61. **Зінгаєва Наталя Євгенівна** – асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
62. **Зінченко Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
63. **Іваницький Ігор Валерійович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
64. **Каламбет Ярина Ігорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу

65. **Капелюшна Ганна Валеріївна** – спеціаліст відділу маркетингу ТОВ «Стаміл»
66. **Карабітськова Наталія Олександрівна** – старший викладач Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
67. **Карбівнича Тетяна Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
68. **Карпенко Зінаїда Павлівна** – старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
69. **Касьяненко Діана Ігорівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
70. **Катенін Вадим Дмитрович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
71. **Каюкін Василь Олексійович** – аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету
72. **Кедік Ольга Сергіївна** – студентка Дніпровського державного аграрно-економічного університету
73. **Кекош Ірина Григоріївна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
74. Кизингашева Анастасія Олександрівна – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
75. **Кібець Таміла Михайлівна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
76. **Кірносова Марина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
77. **Клепікова Валерія Володимирівна** – магістр Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
78. **Клим Микола Васильович** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
79. **Ковалевич Ірина Іванівна** – магістр Дрогобицького державного університету імені Івана Франка
80. **Ковальчук Мар'яна Петрівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
81. **Ковтун Максим Романович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
82. **Козлова Анна Михайлівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
83. **Козуб Любов Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
84. **Колесник Марина Іванівна** – студент факультету міжнародних відносин Хмельницького національного університету
85. **Корнілова Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
86. **Короленко Вікторія Миколаївна** – студент Національного університету харчових технологій
87. **Костенко Тетяна Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
88. **Кочетов Микита Сергійович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
89. **Кравцова Ольга Вікторівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
90. **Крайник Григорій Сергійович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
91. **Кривоконь Дарія Анатоліївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
92. **Кудлаєва Наталя Вікторівна** – доцент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
93. **Кусий Сергій Вікторович** – магістр Національного університету харчових технологій
94. **Лабунець Юлія Олегівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
95. **Лаптій Ольга Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
96. **Мазай Лада Юріївна** – студент Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
97. **Макар Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
98. **Маковецька Діана Олександрівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
99. **Манзій Олена Павлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва

100. **Махиня Ірина Миколаївна** – студентка факультету обліку та податкового менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
101. **Мацкуляк Андрій Андрійович** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
102. **Медєляєва Аліна Сергіївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
103. **Мельник Інна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
104. **Мельник Людмила Вікторівна** – кандидат географічних наук, Національний університет харчових технологій
105. **Мельник Ольга Володимирівна** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
106. **Микитенко Дмитро Олександрович** – студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
107. **Микитюк Олена Олегівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
108. **Мойсюк Катерина Миколаївна** – студент факультету іноземних мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
109. **Москальов Анатолій Альфієвич** – старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
110. **Мосьондз Оксана Анатоліївна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
111. **Мочалов Олександр Олександрович** – лікар-стоматолог Миронівської центральної районної лікарні
112. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургічної стоматології, щелепно-лицевої хірургії та онкостоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
113. **Муляр В'ячеслав Валентинович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
114. **Мясіщев Олександр Анатолійович** – доктор технічних наук, професор, Хмельницький національний університет
115. **Назар Наталія Володимирівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
116. **Нанка Анна Олександрівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
117. **Неведомська Євгенія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології Київського університету імені Бориса Грінченка
118. **Німкович Андрій Ігорович** – аспірант Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
119. **Ордіна Лариса Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теоретико-правових та соціально-гуманітарних наук Білоцерківського національного аграрного університету
120. **Павелчак Андрій Володимирович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
121. **Павлова Аліна Олександрівна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченко
122. **Павлюк Анна Олександрівна** – магістр кафедри публічних корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
123. **Петик Любов Орестівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
124. **Писарев Олександр Олександрович** – студент Київського університету імені Бориса Грінченка
125. **Піменова Ольга Олександрівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук, соціального забезпечення та права Луцького національного технічного університету
126. **Поліщук Ігор Анатолійович** – старший викладач кафедри автоматизації теплоенергетичних процесів теплоенергетичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
127. **Полухтович Тетяна Григорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та професійної освіти Луцького національного технічного університету
128. **Попова Еріка Михайлівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
129. **Попович Дарія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
130. **Проценко Людмила Сергіївна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
131. **Репета Марія Мирославівна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
132. **Рогозинський М.С.** – кандидат біологічних наук, доцент, Чернівецький факультет Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

133. **Романюк Віра Юріївна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
134. **Рубінська Броніслава Іллівна** – доцент кафедри романо-германських мов та перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
135. **Савчин Наталія Володимирівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
136. **Самченкова Ірина Олександрівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
137. **Севастьянів Уляна Петрівна** – асистент кафедри філософії та педагогіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького
138. **Семенюк Інга Миколаївна** – студентка факультету журналістики та міжнародних відносин ПВНЗ «Київський університет культури»
139. **Сеньків Ольга Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного університету імені Івана Франка
140. **Сидоренко Анна Сергіївна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального та адміністративного права і процесу Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
141. **Сильчук Тетяна Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
142. **Сич Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
143. **Скляр Євгенія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
144. **Скорик Анна Дмитрівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
145. **Скорубська Христина Романівна** – асистент кафедри режисури та хореографії факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка
146. **Скочко Ірина Василівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
147. **Смолінська Софія Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
148. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
149. **Соларьова Дар'я Володимирівна** – студентка Слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
150. **Сподар Катерина Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
151. **Стасишин Андрій Васильович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка
152. **Стільник Віта Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
153. **Стоколюк Вікторія Вячеславівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
154. **Судома Ігор Віталійович** – студент Хмельницького національного університету
155. **Тараненко Лариса Іванівна** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
156. **Тищенко Людмила Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології м'ясних, рибних та морепродуктів Національного університету біоресурсів та природокористування України
157. **Ткачук Ольга Миронівна** – викладач інфектології Хмельницького базового медичного коледжу
158. **Точілов Владислав Олегович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
159. **Трохімчук Діана Володимирівна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
160. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов, г. Москва
161. **Філімонова Юлія Олегівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
162. **Фльора Антоніна Петрівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
163. **Хаметова Людмила Михайлівна** – старший викладач кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
164. **Хачпанова Ілона Вячеславівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
165. **Хегай Євгенія Олексіївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

166. **Храбан Тетяна Євгенівна** – доцент кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
167. **Чаленко Тетяна Вікторівна** – студентка Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету
168. **Чередниченко Катерина Юріївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
169. **Чернишов Юрій Іванович** – студент Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
170. **Чирвон Олександр Сергійович** – студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
171. **Чорна Ірина Віталіївна** – здобувач Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
172. **Чорненька Надія Василівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
173. **Шабельська Ірина Ігорівна** – студентка Харківського державного університету харчування та торгівлі
174. **Шахворостова Вікторія Михайлівна** – магістр Національного університету біоресурсів та природокористування України
175. **Шилкіна Людмила Миколаївна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
176. **Шкрумеляк Надія Ігорівна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
177. **Шух Ганна Василівна** – магістр Київського університету імені Бориса Грінченка
178. **Щербакова Олена Сергіївна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
179. **Щербань Анастасія Данилівна** – студентка Національного університету харчових технологій
180. **Щигельська Василиса Миколаївна** – студентка ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
181. **Юрченко Світлана Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
182. **Якимчук Вікторія Сергіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри біомедичної кібернетики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
183. **Янішевська Катерина Дмитрівна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету
184. **Ярема Богдана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
185. **Ясько Тетяна Сергіївна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
186. **Яцишин Олег Володимирович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
187. **Яшкіна Оксана Іванівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 10 (62) жовтень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.10.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 60,68. Тираж 100 прим.
Зам. 1018-71.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.